
SIGILLUM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV·ANG·
CHRISTO ET ECCLESIAE
VE RI TAS

Kyrkohistorisk Årsskrift

SKRIFTER UTGIFNA AF KYRKOHISTORISKA FÖRENINGEN. I: 4.

Kyrkohistorisk Årsskrift

UTGIFVEN

AF

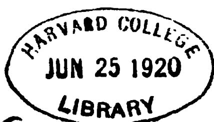
HERMAN LUNDSTRÖM

FJÄRDE ÅRGÅNGEN

1903

I DISTRIBUTION HOS
P. A. NORSTEDT & SÖNER
STOCKHOLM

UPPSALA
WRETMANS TRYCKERI, 1903

INNEHÅLL.

Uppsatser och undersökningar.

Meddelanden och aktstycken.

Granskningar och anmälningar.

Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens årsmöte 1903.

Onsdagen den 29 april 1903 sammanträdde Kyrkohistoriska Föreningen till allmänt årsmöte å teologiska fakultetens i Upsala sessionsrum. Öfver föreningens verksamhet för tiden från näst föregående årsmöte föredrog sekreteraren därvid följande

Årsberättelse för arbetsåret 1902—1903.

Under det senast tilländagångna arbetsåret hafva följande förändringar inträdt i föreningens medlemsantal: 34 medlemmar hafva anmält sitt utträde, hvarjämte 31 genom att icke mottaga föreningens försändelser och inbetala stadgad afgift måste anses de facto hafva afgått. Mot denna minskning af sammanlagdt 65 medlemmar står emellertid ett antal af 57 under året anmälda nya, hvadan sålunda föreningens totalsumma sjunkit med 8 medlemmar. Föreningens publikationer hafva öfverlämnats till 16 ständiga medlemmar samt till 662 årsbetalande å inrikes ort och 97 utom Sverige. Från denna summa af 771 medlemmar afgår emellertid 8, hvilka anmält sitt utträde efter inlösandet af 1902 års tryck. Föreningens medlemsantal utgör därför denna dag 763.

I början af januari månad d. å. distribuerades Kyrkohistorisk Årsskrift med tvänne bilagor, nämligen Ärkebiskop Abrahams räfst, II häftet, samt Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan.

Medverkande i Årsskriften voro professorerna H. Lundström, O. Ahnfelt och H. Schück, domprosten O. Norberg, fri-

herre J. Rudbeck, lektorerna H. Levin och E. Haller, docenterna C. Hallendorff och E. Billing, pastor P. Persson, doktor I. Collijn, licentiat S. Ambrosiani, kandidaterna Hj. Holmquist, C. M. Kjellberg och H. Falk samt undertecknad. Af bilagorna är Ärkebiskop Abrahams räfst utgifven af amanuensen O. Holmström och Synodalstatuterna af professor Jaakko Gummerus.

För nästkommande årgång äro bidrag utlofvade af bl. a. professorerna H. Lundström, H. Hjärne, A. O. Lindfors och Nicolaus Müller, lektorerna Hampus Hulth, E. Wermcrantz, H. Levin och E. Bergman, teol. assistenten Th. Bring, docenten E. Meyer samt doktorerna K. H. Karlsson och Otto Janse.

Upsala den 29 april 1903.

Josef Helander.

Härefter upplästes följande

Revisionsberättelse

afgifven den 28 april 1903.

Undertecknade, af Kyrkohistoriska Föreningen utsedde revisorer för tiden från den 25 april till den 31 december 1902, hafva denna dag granskat föreningens räkenskaper för nämnda tid.

Kassans ställning vid räkenskapsårets slut befanns som följer:

Grundfonden utgör i kapital kr. 1,175: — och i besparade räntor kr. 99: 72, alltså summa 1,274: 72.

Inkomster af 74 årsafgifter	kr.	374: 29
Redovisning från P. A. Norstedt & Söner	»	18: 33
Återbetalade porton	»	50: 02
Behållning från föregående år	»	518: 96
Summa	kr.	961: 60

Utgifter: Afskrifning af Helanders revers	kr.	360: —
Diverse utgifter	»	235: 99
Summa	kr.	595: 99

Kassans behållning utgjorde den 31 december 1902 kr. 365: 61
hvaraf var insatt å sparkassa i Föreningsbanken » 357: 97
och kontant i kassan .... » 7: 64

Behöriga verifikationer hafva företetts och befunnits riktiga.

På grund häraf få vi tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet för den tid, revisionen omfattar, för föreningens kassaförvaltare, herr rektor D. Viotti.

Upsala den 28 april 1903.

N. J. Söderberg. *C. G. Wahrenberg.*

I enlighet med revisorernas förslag beviljades rektor D. Viotti full och tacksam ansvarsfrihet för hans omsorgsfulla vård om föreningens ekonomi.

Vid enligt stadgarnas § 4 företagen lottning mellan arbetsutskottets medlemmar utlottades professor Herman Lundström och domprosten J. E. Berggren, hvilka båda återvaldes. Till suppleanter utsågos teologie assistenten Th. Bring och kand. Hj. Holmquist. Såsom kassarevisorer valdes domkyrkosysslomannen Söderberg och pastor Wahrenberg och till deras ersättare pastorerna Hesslén och Holm.

Föredrag hölls af S. M. kandidaten Nils Jacobsson öfver ämnet: **Från en forskningsresa till Herrnhut.** *Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia.*

I omedelbar anslutning till årsmötet sammanträdde föreningens arbetsutskott, och gjordes därinom följande fördelning af funktioner:

ordförande och redaktör af tidskriften:
professor Herman Lundström;
vice ordförande: domprosten J. E. Berggren;
sekreterare: doktor J. Helander;
kassaförvaltare: rektor D. Viotti.

Sekreteraren.

Från en forskningsresa till Herrnhut.

Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia.

(Föredrag vid kyrkohistoriska föreningens årsmöte i Upsala den 29/4 1903.)

Brödraförsamlingens arkiv (archivum unitatis fratrum) i Herrnhut är för oss svenskar af det allra största intresse på grund af de talrika bidrag till de religiösa rörelsernas historia i Sverige, som kunna hämtas ur dess ovanligt stora handskriftssamling. Man får här nytt material ej blott rörande herrnhutismen i Sverige, dess uppkomst och utveckling, utan äfven beträffande de andliga strömningar, som voro samtidiga med herrnhutismen i vårt land, såsom pietismen, dippelianismen, svedenborgianismen och rationalismen. Dessa källor, som i de flesta fall äro originalurkunder, bestå af utförliga resebref, diarier, deputationsberättelser, årsberättelser öfver arbetets framåtskridande,[1] självbiografier o. s. v., som »bröderna» (och »systrarna») redan från rörelsens första början af grefve Zinzendorf instruerades till att afgifva, på det han och moderförsamlingen i Tyskland städse skulle kunna följa utvecklingen af sina vidtomfattande missionsplaner. Då detta arkiv mig veterligen ej förr varit besökt af svenska forskare,[2] kunna några upplys-

[1] Till de s. k. församlingsdagarne en gång i månaden och framför allt till de stora årliga synoderna, som voro ett slags missionskonferenser, afgåfvos nämligen skriftliga rapporter om verksamheten.

[2] För ej länge sedan har lektor J. S. Pajula från Finland besökt arkivet och meddelat resultatet af sina forskningar i: »Bidrag till herrnhutiska brödraförsamlingens historia i Finland» (Tavastehus 1899). Tyvärr har han dock på många ställen försummat att använda originalkällorna och blott okritiskt afskrifvit von Rlanzaus i handskrift föreliggande arbete: »Kurze historische Nachricht von dem Anfang und Fortgang des Gnadenreichs Jesu Christi in Finnland». (Författadt omkr. 1780).

ningar[1] dels om dess historia dels om de principer, efter hvilka det är ordnadt, här vara på sin plats.

Arkivet var ursprungligen ett hus- och familjearkiv, tillhörande stiftaren af den förnyade brödrauniteten, grefve *Nikolaus Ludwig von Zinzendorf*, som med sitt lifliga historiska sinne mycket snart började att samla och bevara historiska dokument, såsom hans talrika i arkivet förvarade familjepapper bevisa. Äfven alla viktigare handlingar, som rörde brödraförsamlingen och dess historia, tog han i förvar och blef alltså arkivets både grundläggare och förste arkivarie. Han lät äfven taga kopior af de flesta bref och handlingar, som han själf eller församlingens föreståndare afsände, och bevarade ganska omsorgsfullt sin egen stora korrespondens. På senare åren förde han med sig på sina resor en hel liten stab af skrifvare, som i utförliga dagböcker upptecknade alla viktigare tilldragelser, de predikningar och tal, som Zinzendorf höll o. s. v., — det s. k. »Jüngerhausdiarium», som omfattar en massa band. Dessutom använde han än den ene än den andre, både lärde och olärde, till att arbeta i sitt arkiv och bringa det i ordning. Under åren 1727—1736 hade det sin plats i Z:s hus i Herrnhut, hvarvid en studerad man *Severin Lintrup* tidtals hade sysselsättning med detsamma. När Z. år 1736 måste gå i landsflykt fördes arkivet med till Wetterau, hvarest *Wenzel Neisser*, och därefter f. d. gymnasiirektorn i Zittau biskop *Polykarpus Müller*[2] och Mag. *Waiblinger* fingo i uppdrag att åtaga sig detsamma. Z:s lakej *David Nitschmann*, som sedan blef syndikus, var samtidigt en ifrig samlare af hvarjehanda dokument. När Z. fattade fast fot i Wetterau (1745—48) utnämndes pastor *A. A. Vierorth*[3] till arkivarie och bibliotekarie, (ty grefven hade äfven ett betydande bibliotek). — Då Z. vanligen

Därför visar han också samma okritiskhet i uppfattningen af »sållningstiden» som von Ranzau, hvarjämte åtskilliga felaktigheter inkommit och viktigt material blifvit fullständigt obegagnadt. Om arkivet lämnar han inga närmare upplysningar.

[1] Dessa äro till största delen hämtade ur A. Glitsch, »Geschichte und gegenwärtige Bestand der historischen Sammlungen (Archiv, Bibliothek, Gemäldesammlung) der Brüder-Unität». 2 Aufl. Herrnhut 1899.

[2] Denne stod i liflig förbindelse med de svenske herrnhutarne.

[3] Såsom präst vid domkyrkan i Reval hade han utöfvat stort inflytande vid den svenske pastorn Thore Odhelius' öfvergång till herrnhutismen.

behöfde en del handlingar med sig på sina resor och därvid kom att kvarlämna en del här och en del där, så kringströddes emellertid en stor del af arkivet, så att vid hans död 1760 hufvuddelen däraf fanns i London, andra delar i Hennersdorf, Barby, Wetterau o. s. v. Unitetsdirektionen beslöt nu år 1765 att samla det, som kunde hopbringas, till *Zeist* i Holland, hvarvid den ofvannämnde David Nitschmann, utan att egentligen vara anställd såsom arkivarie, var outtröttligt verksam. Därefter tillsattes ett »*unitetsarkivskollegium*» om fem personer för att sätta det hela i ordning och katalogisera arkivet. Bland dessa voro *Abraham von Gersdorf* och baron *Erich von Ranzau* de förnämsta. Den förre, som hade varit »wirkl. geh. kriegsrat» i Dresden, fick af Z. ämbete af kansler för brödrauniteten.[1] Han utarbetade dels en generalkatalog i 24 rubriker (dock utan någon verkligt systematisk ordning efter en fast princip, hvarför en annan registrering sedan blef nödvändig), dels ett specialrepertorium i 4 folioband, 1767 sidor. Sedan detta kollegium efter fullbordadt arbete blifvit upplöst, tjänstgjorde baron Erich von Ranzau såsom arkivarie (1769—75 och 1779—96) och utförde såsom sådan ett mycket värdefullt arbete. Han var nämligen äfven författare och hoparbetade en massa af det rika materialet till smärre historiska afhandlingar, försedda med källanvisningar. Mest bekanta äro hans talrika s. k. »Diasporageschichten», hvilka voro de första specialarbetena öfver brödraförsamlingens utveckling i olika länder, de flesta blott i handskrift. Hans hittills otryckta »*Historische Nachricht von dem Anfang und Fortgang der diaspora in Schweden*»[2] är ett synnerligen intressant och betydelsefullt arbete såsom den äldsta på originalkällor grundade framställning af herrnhutismens utveckling i Sverige till omkr. 1760. Det är författadt omkr. 1780. Han är visserligen alldeles okritisk med afseende på den s. k. sållningstiden i Sverige (1745—1760), men lämnar bl. a. åtskilliga viktiga upplysningar, hämtade ur samtida svenska trossyskons mun. — År 1801 flyttades arkivet till *Barby* nära Magdeburg för att få ett mera

[1] År 1750 hade han med anledning af Arvid Gradins utvisning från Sverige blifvit hitsänd i högtidlig deputation för att underhandla med regeringen, men blef redan i Helsingborg häktad och med tjänliga medel förpassad ur riket.

[2] R. 19, F, 1, a, b.

centralt läge och 1809 till *Niesky* vid Görlitz. Här utgallrades tyvärr en massa handlingar, hvilka då ansågos såsom betydelselösa eller anstötliga, hvarigenom många viktiga dokument gingo förlorade, förmodligen äfven sådana rörande Sverige. Det sålunda reducerade arkivet fördes till *Herrnhut* 1820. Bland de senare arkivarierna förtjäna särskildt *Joh. Renatus Plitt* (1825—41) och *Ludvig von Schweinitz* (1841—59) att nämnas. Plitts vidlyftiga historiska verk »Denkwürdigkeiten zur Geschichte der Brüder-Unität» (15 kvartband i handskrift) är ett mycket förtjänstfullt arbete. 1831—39 utarbetade han ett nytt generalrepertorium, under det att von Schweinitz, hans medarbetare, samtidigt efter nya principer ordnade och signerade handlingarna och uppsatte ett specialrepertorium. Deras kataloger, som i hufvudsak[1] ännu äro i bruk, äro uppställda i 6 hufvudafdelningar[2] med 24 underrubriker. I allmänhet äro handlingar från och till samma nation, landskap eller stad sammanförda. Sverige och Norge t. ex. återfinnas under rubrik 19 F, hvarvid »Special-Berichte und Briefe» från Stockholm äro sammanförda i en bundt, från Göteborg i en, från Skåne i en, från Finland i en o. s. v. Såsom en hufvudbrist kan anmärkas, att arkivet ännu saknar en utförlig katalog öfver de rika brefsamlingarna. T. o. m. Zinzendorfs bref äro i allmänhet tämligen oordnade och mycket svårhandterliga. Som de herrnhutiska missionärerna oftast befunno sig på resande fot, ha deras bref genom den geografiska indelningsmetoden blifvit mycket kringspridda och äro därför ofta svåra att finna. Denna olägenhet vill dock den nya öfversiktskatalogen afhjälpa, ehuru det ej alltid lyckats.

Först år 1890 kunde arkivet inflyttas i en tidsenlig lokal, ett tvåvånings stenhus, där äfven det obetydliga biblioteket

[1] En öfversiktskatalog har sedan utarbetats af den nuvarande arkivarien, pastor A. Glitsch.

[2] Första afdelningen innehåller sådant, som har afseende på brödrauniteten i allmänhet, andra afd. sådant, som rör de enskilda nuv. och f. d. församlingarna, tredje afd. innehåller dokument rörande hednamissionen, fjärde afd. dokument angående brödraförsamlingens förhållande till andra kyrkosamfund, hvari äfven diasporaverket innefattas, femte afd. innehåller personalia, sjette afd. arbeten, uppsatser och bidrag till den evangeliska kyrkans och den gamla och förnyade brödraunitetens historia.

och ett intressant porträttgalleri med diverse porträtt ur brödraförsamlingens historia [1] fått sin plats. Först därigenom har arkivet på ett helt annat sätt än förut varit möjligt blifvit tillgängligt för forskare, och det börjar nu tilldraga sig en välförtjänt uppmärksamhet. Det är dock fortfarande ett privatarkiv, och dess direktion kan förbjuda publicering af handlingar. Arkivarie är sedan 1875 den nu 77-årige pastor *A. Glitsch.*

* * *

Den svenska herrnhutismen, till hvilken vi nu vilja öfvergå, inträder enligt det i Herrnhut funna nya materialet omkr. år 1760 i ett nytt skede. Genom pastor *Ike's* ankomst till Stockholm vid denna tid genomfördes en synnerligen välbehöflig reform i den under åren 1745—1760 urartade rörelsen. En ny anda börjar göra sig gällande, »sållningstidens» lättsinne och andliga njutningslystnad viker om icke inom alla kretsar så dock åtminstone bland de ledande. Vid samma tid får efter *Zinzendorfs död* (9/5 1760) genom *Spangenbergs öfvertagande af ledningen* (1762 i nov.) och genom den *första konstituerande synoden* (1764) [2] brödraförsamlingen en fastare karaktär; i stället för det förra familjeregementet träder en ordnad unitetsförfattning, som så småningom skapar endräkt och sammanhållning. Villfarelser i lära och kult, som framträdt under »sållningstiden», blifva för alltid afskaffade. Jag har därföre stannat med min undersökning vid nämnda år. [3]

För den därpå följande tiden finnas massor af outforskade källor, som såsom jag hoppas en gång skola bidraga till att

---

[1] Bland dessa märkas tre porträtt af svenskar, nämligen af den bekante Mag. Arvid Gradin († 1757) (detta porträtts identitet är dock ej fullt visst), af Hans Peter Hallbeck († 1840), en mycket framstående missionär i Syd-Afrika (om honom se H. G. Schneider: *In fernen Heidenlanden.* Missionserzählungen für die Jugend. N:o V Hans Peter Hallbeck) och af Efraim Stare (född på Gottland 1767, i 43 år societetsarbetare i Göteborg 1798—1841, † 1841).

[2] »Öppnandet af denna synod den 2 juli 1764 är en af de viktigaste och betydelsefullaste ögonblicken i brödraunitetens historia.» G. Burkhardt. Die Brüdergemeine I, 87. (Gnadau 1893).

[3] Skäl finnas dock, som tala för att sätta det viktigaste gränsmärket vid omkr. 1775.

sprida ljus öfver de religiösa rörelserna i Sverige i slutet på 1700-talet och under 1800-talet.

Jag vill nu försöka att i stora hufvuddrag teckna *den svenska herrnhutismens utveckling till omkr. år 1760,* sådan den med det nya materialets hjälp gestaltar sig. För en massa data och fakta ur den samtida svenska pietismens, dippelianismens och mysticismens historia, som äro af betydelse för den följande framställningen, hänvisas till däröfver utkomna arbeten.[1]

För bättre öfverskådlighets skull kunna vi indela den sagda tidrymden i tre perioder:[2]

I. *Den herrnhutiska rörelsens förberedande i Sverige 1729—38.*

II. *Den herrnhutiska rörelsens början och första blomstring i Sverige 1739—44.*

III. *Den herrnhutiska rörelsens urartande i Sverige, den s. k. »sållningstiden» 1745—60.*

Redan innan Zinzendorf och den år 1727 (genom statuterna af den 12 maj) bildade brödraförsamlingen den 3 och 12 april 1728 beslöto att skicka en deputation till pietisterna i Stockholm,[3] hade de af särskilda orsaker blifvit intresserade för Sverige och svenskarne. År 1725 sände nämligen den tyske dragonkaptenen *Curt Friedrich von Wreech,* som 1707

[1] Angående *pietismen* se: Källström, Arvid, Bidrag till den svenska pietismens historia, I, Sthlm 1894. Levin, Herman, Religionstvång och Religionsfrihet i Sverige 1686—1782, Sthlm 1896, sid. 155—228. Nordin, Hjalmar, De ecklesiastika deputationerna under Fredrik I:s regering, Strengnäs 1895. Lindgren, J. A., Bidrag till den svenska pietismens historia, I, Upsala 1879. Bergman, E. W., Några bidrag till svenska kyrkans historia under förra århundradet, I, Sthlm 1873. — Om *dippelianismen och mysticismen* se: Henning, Karl, Johan Conrad Dippels vistelse i Sverige samt dippelianismen i Stockholm 1727—1741, Upsala 1881, samme författares Bidrag till kännedomen om de religiösa rörelserna i Sverige och Finland efter 1730, Upsala 1891, Bergstrand, Valdemar, Separatistiska oroligheter i Skara stift under Petrus Schyllbergs episkopat, Lidköping 1902, Vasenius, Valfrid, Separatisten Jacob Gripenstedt, Helsingfors 1891.

[2] Naturligtvis äro såsom vid all periodindelning gränserna mellan de olika perioderna något flytande.

[3] Se Diarium von Herrnhut d. 3 och 12 april 1728. R. 24, 91, A, och E. W. Cröger, Geschichte der erneuerten Brüderkirche I, 155 (Gnadau 1852).

inträdt i svensk tjänst, 1709 tillfångatagits och som sedan i Tobolsk i Sibirien blef den egentlige upphofsmannen till den pietistiska väckelsen bland de svenska krigsfångarna där, sitt efter återkomsten författade arbete: »Wahrhafte und umständliche historie von denen schwedischen gefangenen in Russland und Sibirien» (Sorau 1725) till den unge då 25-årige grefve Zinzendorf.[1] Denne skref därpå ett bref och tackade honom därför, uttalande sitt lifliga intresse för och glädje öfver »det sibiriska nådeverket» och sina rika förväntningar af denna rörelse bland svenskarne.[2]

Närmare kännedom om de religiösa förhållandena i Sverige vid denna tid fick Z. snart därefter i början af år 1727, då han i Dresden eller Freiberg blef bekant med en ung 26-årig svensk adelsman, bergsassessor *Carl Henrik Grundelstjerna*,[3] som var ute på studieresa och nu vistades bland de sachsiska bergen för att studera bergverken därstädes. De torde hafva sammanförts genom sina gemensamma religiösa intressen och blefvo snart goda vänner. Grundelstjerna var nämligen pietist, och äfven Z. räknade sig vid denna tid till pietisternas läger.[4] Grundelstjerna synes hafva varit en allvarlig, varmhjärtad man, full af ifver för den pietistiska väckelsens utbredande, men dock något svag och osjälfständig, hvarför hans ett år äldre vän Z. snart blef hans andlige vägledare. Denne förut okände person[5] är för oss af allra största intresse, emedan han blef

---

[1] Z. var född den 26/5 1700.

[2] Se von Wreechs bref till Zinzendorf, dat. Sorau d. 17/8 1725. (R. 20, C, 9, 32).

[3] G. var född 28/10 1701, son till kammarrådet Albin Müller, som adlades 1719 med namnet Grundelstjerna.

[4] Om Zinzendorfs förhållande till pietismen se Bernhard Becker: »Zinzendorf im Verhältnis zu Philosophie und Kirchentum seiner Zeit.», sid. 103—314. Leipzig 1886.

[5] Pajula a. a. sid. 2 omnämner honom i förbigående såsom den där i Herrnhut väckt intresse för mission bland lapparne. Det åberopade besöket i Herrnhut ägde dock rum före d. 10/2 1728 och hvarken då eller i det nämnda brefvet af d. 31/3 1731 hade han fäst brödraförsamlingens uppmärksamhet vid missionen bland lapparne. G:s första planer gingo i själfva verket i en helt annan riktning. Det egentliga upphofvet till missionsförsöken i Lappland blef Z:s besök i Köpenhamn 1731 vid konung Christian VI:s kröning i maj. I samråd med danska regeringen planerades då om hednamission inom tre danska områden: S:t Thomas i Vest-Indien,

den förste och till 1738 den viktigaste förmedlaren af Zinzendorfs och brödraförsamlingens förbindelser med Sverige. Han inbjöds på våren samma år (1727) att gästa Z. på hans gods Berthelsdorf och att stifta bekantskap med de märkvärdiga emigranterna från Mähren, som sedan 1722 börjat undan katolikernas förföljelser söka sig en fristad där på sluttningen af Hutberget, en kvart timmes väg från Berthelsdorf. Vid denna tid var emellertid ställningen bland de något blandade element, som från olika håll där kommit samman (bömisk-mähriska bröder, pietister, schwenkfeldianer och Jakob Böhmes anhängare) synnerligen bekymmersam och oroväckande, i det hvarjehanda mysticism och separatism tagit öfverhand bland dem.[1] De förkastade dop och nattvard och ville ej besöka gudstjänsten i Berthelsdorf, dit de hörde, hyste kätterska åsikter om Kristi person m. m. Deras fanatism vände sig t. o. m. mot Z. själf och hans medhjälpare, den store väckelsepredikanten pastor Rothe, i det de kallade Z. för vilddjuret ur afgrunden (Uppb. 13), som gifvit den falske profeten (pastor Rothe) makt att leda dem på en förvänd väg. De förtröstade på sitt utståndna martyrskap, ledo af andligt högmod och saknade ännu den rätta hjärteboten. Det såg ut som om den lilla kolonien[2] skulle upplösas igen lika hastigt som den samlats eller förfalla till idel svärmeri och sekterism. Då tog Z. för längre tid permission från sin justitierådsbefattning i Dresden och reste hem till sitt gods för att helt egna sig åt dessa sina underlydandes andliga vård och trots allt söka föra dem till rätta igen. Möjligt är nu, att Grundelstjerna gjorde honom

---

Grönland och danska (norska) Lappland. Se Ad. Schulze, Abriss einer Geschichte der Brüdermission, sid. 4, (Herrnhut 1901). Detta utesluter dock icke, att Grundelstjerna något senare möjligen rådgjort med de båda bröderna Tobias Friedrich och Melkior Zeisberger om en mission i Lappland vid deras besök i Stockholm, (se nedan). Pajulas antagande sid. 5, anm. 2, att landshöfdingen J. Grundel i Umeå är identisk med Grundelstjerna är fullkomligt gripet ur luften.

[1] Om denna Herrnhuts inre kris se t. ex. Burkhardt a. a. I, 39. Hermann Römer: Nicolaus Ludvig Graf von Zinzendorf, Sein Leben und Wirken, sid. 37 (Gnadau 1900). E. W. Cröger, Geschichte der erneuerten Brüderkirche I, sid. 74 ff. (Gnadau 1852). J. T. Müller: Zinzendorf als Erneuerer der alten Brüderkirche, sid. 23 (Leipzig 1900).

[2] De voro blott omkr. 300 personer.

ressällskap från Dresden och att Z. ville hafva hans hjälp och understöd i detta betydelsefulla arbete. Det heter nämligen i Herrnhuts diarium år 1727:[1] »Den 13 maj reste den käre herr bergassessorn (von) Grundelstjerna från Stockholm, som *några veckor*[2] uppehållit sig hos oss, bort på en tid, *sedan han icke utan välsignelse arbetat bland separatisterna.*» Detta arbete gick ut på att föra dem till grundlig hjärtebot och att återföra dem till gemenskap med den lutherska kyrkan. Z:s och hans vänners ihärdiga och ingående själavårdsarbete kröntes verkligen med framgång. Den 12 maj, dagen före Grundelstjernas afresa, antogos högtidligen några enkla stadgar, som skulle ordna sammanlefnaden, hvilka blefvo den första grundvalen för brödraförsamlingen, som från denna stund började kalla sig en församling.[3] *En svensk man har alltså medverkat vid självfva stiftandet af den sedan i många afseenden så betydelsefulla brödraförsamlingen i Herrnhut.*

Samma sommar började som frukt af det föregående arbetet en skön väckelse- och nådetid, då pingstens ande blåste genom församlingen och förde den ene efter den andre efter grundlig hjärtebot och syndabekännelse till visshet om sitt nådastånd eller till tillväxt i tro och kärlek. Den 13 aug. 1727, då församlingen med Z. och pastor Rothe firade nattvard i kyrkan i Berthelsdorf, hvarvid de på ett alldeles särskildt sätt förenades i innerlig hjärtegemenskap med frälsaren och med hvarandra inbördes, räknar församlingen ännu idag såsom sin pingstdag och firar den hvarje år såsom sin egentliga stiftelsedag, ty »från den tiden blef Herrnhut en lefvande Jesu Kristi församling».[4] I juli månad återkom Grundelstjerna för andra gången till Herrnhut och fick då upplefva denna tid. Möjligt är att han äfven var med vid nattvardsfirandet i Berthelsdorf den 13 aug. Den 19 juli höll han nattvakan i Herrnhut,[5] (i det att enskilda bröder eller flere tillsammans under denna

[1] R. 24, 91, A.

[2] Alltså hade han väl i april månad kommit till Herrnhut.

[3] Se Römer a. a., sid. 45.

[4] Se Römer a. a., sid. 48.

[5] Se »Diarium von Herrnhut», den 19 juli 1727, R. 24, 91, A. och Cröger a. a. I, 102.

väckelsetid tillbringade hela natten i förbön för församlingen)[1]. *Han deltog alltså med ifver i församlingens religiösa lif.* På själfva juldagen den 25 dec. samma år kom han för tredje gången till Herrnhut och stannade öfver nyåret till den 8 jan. 1728.[2] När han var skild från Z., korresponderade de flitigt med hvarandra. Af denna korrespondens, som sedan pågick med vissa afbrott ända till 1740, finnas i arkivet 17 bref från Grundelstjerna till Z. och 3 bref från Z. till Grundelstjerna.[3] Dessa Grundelstjernas besök i Herrnhut, hvad han här såg och upplefde och det som han å sin sida berättade om Guds mäktiga gärningar i Sverige genom den store väckelsepredikanten pastor Tolstadius i Stockholm och andra,[4] blefvo snart anledning till knytandet af förbindelser mellan Herrnhut och de svenska pietisterna. Dessa Z:s och brödraförsamlingens första förbindelser med Sverige skola vi nu behandla.

I. Den herrnhutiska rörelsens förberedande i Sverige, 1729—38.

Kort efter den viktiga väckelse- och nådetiden i Herrnhut på sommaren 1727 vaknade bland dem behofvet att meddela andra, hvilka underbara och mäktiga ting Herren gjort med dem. Z. hade vidsträckta förbindelser i Tyskland och utsände nu bröderna, vanligen två och två, på s. k. »Botschaften», med ändamål att uppsöka likasinnade kristna och förena dem med sig i innerlig trosgemenskap.[5] Af dessa »Botschaften» blef snart väckelseresor och inre missionsarbete. Synkretsen vidgades, man fick allt större mål. Redan på den första »böne- och fastedagen» den 10 febr. 1728 talades om aflägsna länder såsom Turkiet, Grönland, »Mohrenland» och *Lappland.*[6]

[1] Se Römer a. a., sid. 51.

[2] Se Diarium von Herrnhut.

[3] R. 19, F, 5, a, och R. 19, F, 2. Två af dessa Z:s bref finnas tryckta i Z:s Theologische Bedenken (1734), sid. 53 och 60.

[4] Se t. ex. Grundelstjernas bref till Z. den 22/6 1727, den 5/7 1728.

[5] Sådana beskickningar sändes redan 1727 till Siebenbürgen, Mähren, Böhmen, Danmark, Thüringen, Saalfeld, Baireuth, Jena, Tübingen. Z. själf företog äfven sådana resor.

[6] Cröger, a. a. I, 152. Adolf Schulze, Abriss einer Geschichte der Brüdermission, (Herrnhut 1901) sid. 4. Den 21 aug. 1732 afsändes de två första missionärerna till St. Thomas.

Vid samma tid framkom Grundelstjerna med förslag till Z. om en sådan »Botschaft» äfven till Sverige.[1] Men hans planer gingo längre. Han ville t. o. m. grunda en brödrakoloni i Stockholm.[2] Arbete skulle »bröderna» alltid kunna få såsom varande duktige handtverkare. Om så behöfdes skulle han nog veta att »plantera dem på en apart ort». Helst såge han, att han finge deras förnämste apostel, timmermannen *Christian David,* som gått i spetsen för utvandringen från Mähren och var deras mest begåfvade talare, med sig till Sverige. Genom honom skulle de nog kunna göra »ett godt fiskafänge» där. Han anhöll dessutom att få en af dessa deputerade till sin betjänt, på det denne skulle kunna lära sig svenska språket. Den 3/4 1728 beslöt verkligen församlingen att *Melkior Zeisberger*[3] skulle få resa till honom och bli hans betjänt. Den 12/4 utsågs ännu en deputerad genom lottkastning,[4] nämligen *Tobias Friedrich,* Z:s sekreterare; men som denne ej hade lust för saken, utsågs den 23/6 *Christian David* i hans ställe. Denne begaf sig äfven till Grundelstjerna i Freiberg. Både han och Melkior Zeisberger öfvades nu en tid i svenska språket af Grundelstjerna.[5] De fingo fyra bref med sig från församlingen, daterade Herrnhut den 12 juli 1728 och undertecknade med »Fratres Moravi atque Bohemi» till några framstående svenska pietister, pastor *Erik Tolstadius,* den sedan såsom psalmförfattare bekante *Karl Urban Hjärne,* grefven och riksrådet generallöjtnanten *Hans Henrik von Liewen* och en annan general. Dessutom medförde de ett femte bref från Z. personligen till Tolstadius.[6] I dessa skrifvelser inbjöd man till broderskap och trosgemenskap samt korrespondens och meddelanden angående nådeverkets fortgång på de respektive orterna. Början därtill gjordes genom medsändandet af en historik om Guds 300-åriga, underbara ledning af de bömisk-mähriska bröderna. Brefskrifvarne säga sig »söka sätta hela Jesu kropp

---

[1] Se Grundelstjernas bref till Z. d. 9/2, ett odat. bref af omkr. d. 18/3, d. 29/3, d. 30/5, d. 5/7 1728.

[2] Se det odat. brefvet af omkr. d. 18/3 1728.

[3] En af emigranterna från Mähren.

[4] Se Diarium von Herrnhut och Cröger a. a. I, 155.

[5] Se Christian Davids bref till församlingen af d. 21/7 1728. R. 24, B, 68.

[6] De återfinnas alla fem under R. 19, F, 8.

i rörelse för att se hans lemmar och alla Guds kringströdda barn förenade i kärleken». Emellertid gick hela deras så väl planerade resa om intet, emedan Melkior Zeisberger befanns andligen omogen och Christian David af anden drefs att i stället gå till sina f. d. trosförvandter, katolikerna i Böhmen och Mähren för att för dem förkunna evangelium.[1] Förgäfves sökte sedan Grundelstjerna att få andra bröder med sig till Sverige — *på hösten 1729 måste han utan sällskap återvända till fäderneslandet.* Först nu torde församlingens och Zinzendorfs bref hafva blifvit framlämnade till sina adressater. Genom dessa bref och genom Grundelstjernas muntliga hälsningar och berättelser från och om Herrnhut *knötos alltså på hösten 1729 de första direkta förbindelserna mellan den herrnhutiska brödraförsamlingen och Sverige.* Huruvida brefven blifvit besvarade, veta vi icke.

Säkert är, att vi inom Grundelstjernas vänkrets ha att söka de första spåren af Z:s inflytande i vårt land. Vi finna också, att några af Grundelstjernas intimaste vänner, de i dippelianismens historia bekanta f. d. konduktören *Carl Mikael von Strokirch* och *Sven Rosén* blefvo de första, som intresserade sig för den märkvärdige grefven. Af Sven Roséns dagbok[2] för tiden 23/4 1730—2/7 1731, som är af största intresse för kännedomen af denne märklige svenske mystiker framgår, att han vid denna tid sysselsätter sig med, ja föreläser för andra ur Z:s skrifter, som han får låna af Grundelstjerna och att han t. o. m. afskrifver Z:s bref till G. Och vid samma tid (1731) började han korrespondera med några bröder i Herrnhut, med hvilka han stiftat bekantskap i Riga.[3] Och då Z. i ett bref af den 10/6 1730[4] varnade Grundelstjerna för att låta för-

[1] Se Christian Davids bref af d. 21/7 och d. 12/8 1728. R. 24, B, 68. Erich von Ranzaus uppgift i sin »Historische Nachricht von dem Anfang und Fortgang des Gnadau Reichs Jesu Christi in Schweden» att Christian David och Melkior Zeisberger år 1728 gått till Sverige är alltså fullkomligt felaktig. Detsamma gäller om Crögers uppgifter om förbindelser med Sverige 1728 och 1730, a. a. I, 165 och 193.

[2] I Nordinska samlingen 1980 i Upsala universitets bibliotek.

[3] Se Sven Roséns bref till församlingen i Herrnhut, dat. Sexdraga d. 24/11 1733. R. 19, F, 2, a.

[4] R. 19, F, 5.

leda sig af Dippels läror, så tog sig von Strokirch häraf anledning, att i sept. 1730[1] öppna korrespondens med Z. angående Dippels person och läror, hvilken korrespondens sedan pågick i 8 år.[2]

Grundelstjerna uppgaf ej tanken på att få några bröder från Herrnhut på besök till sig i Stockholm, för att något af deras andes eld skulle komma de fromma i Sverige till del. När Christian David 1729 med några bröder begaf sig till Lifland och Estland[3] var det meningen, att han från Reval skulle komma öfver till Sverige.[4] Två bröder från Stockholm sändes dit för att hämta honom. Men han längtade hem till Herrnhut »lika starkt, som dufvan längtade tillbaka till Noaks ark», och skref därför till Tolstadius och Grundelstjerna, att han ej kunde komma.[5] I stället lofvade Z. att sända ett par bröder till Stockholm på sommaren 1731.[6] Vid jultiden 1731 kommo ändtligen två bröder, de förut föreslagna *Tobias Friedrich,* Z:s sekreterare och hofmästare, och *Melkior Zeisberger* dit och blefvo mycket vänligt mottagna och på allt sätt omhuldade af Grundelstjerna. De stannade i nära två månader och umgingos flitigt med pietisterna och dippelianerna.[7] De hade med sig ett bref från Z. och församlingen i Herrnhut »an die geliebten Glieder der Creuz-Gemeine in Stockholm».[8] Häri säges, att kärleken drifvit dem att sända dessa två bröder till dem, för att lära känna den nåd, i hvilken deras bröder och systrar i Stockholm stå. Bröderna skola därjämte berätta, hvad Herren har gjort med dem i Herrnhut, »på det att Herrens namn i en anda må af oss lofvas». Deras vistelse i Stockholm och på Olhamra gård i Wallentuna socken i Upland, som Grundelstjerna efter sin faders död ($^{8}/_{5}$ 1730) öfvertagit, kunde naturligen ej bli af

[1] Brefvet är dat. Stockholm den 25 sept./5 okt. 1730.

[2] Om denna korrespondens se nedan.

[3] Se Cröger a. a. 182.

[4] Se Grundelstjernas bref till Z. af d. $^{17}/_{8}$ 1730. R. 19, F, 5, a.

[5] Se Christian Davids bref till församlingen i Herrnhut d. $^{4}/_{2}$ 1730. R. 24, B, 68.

[6] Se Z:s bref till Grundelstjerna d. $^{4}/_{8}$ 1731. R. 19, F, 5, a.

[7] Se Diarium von Herrnhut 1731 och 1732. R. 24, 91, A.

[8] R. 19, F, 8.

någon större betydelse, då de ej voro fullt mäktiga det svenska språket. Några af de personer, med hvilka de kommo i beröring, skrefvo i jan. 1732 till Z.[1] och framlade för honom sitt hjärtetillstånd, hvarjämte en annan af dem sedan korresponderade med Tobias Friedrich.[2] Grefve Z. och församlingen i Herrnhut blefvo likväl genom detta besök mera bekanta i Stockholm än förut. Som Z. först mellan åren 1731—34 afgjordt skilde sig både från pietismen, mysticismen och dippelianismen och i motsats mot dessa riktningar starkt betonade försoningsläran,[3] så finner man hvarken hos Grundelstjerna eller de andra af Z:s svenska vänner vid denna tid något af det, som utmärker den senare s. k. herrnhutismen.

Intressant är emellertid att undersöka, i hvilket förhållande Z. och bröderna från Herrnhut trädde till Dippel[4] och hans vid denna tid talrika anhängare i Sverige. Vi måste då förutskicka *några synpunkter beträffande karaktären af den svenska »dippelianismen» eller med ett rättare namn »mysticismen»*, så mycket mer som den är af största betydelse för förståelsen af den svenska herrnhutismens inre utvecklingsgång.

Den mystiska strömning, som fanns i Sverige och Finland redan före Dippels besök härstädes 1726—28,[5] och som måste betraktas såsom en svallvåg af den samtida starka mysticismen i Tyskland, England och de katolska länderna, samlade genom Dippels ifriga propaganda och genom de många och långa rättegångarne med dem såsom dippelianer misstänkte och anklagade ett helt decennium hufvudintresset omkring sig. Det svenska och finska folklynnet har städse visat sig särskildt mottagligt för dylika rörelser.[6] Af Sven Roséns förut omnämnda dagbok fram-

[1] Se Georg And. Dix's och Catharina Rothins bref till Z., båda dat. Stockholm d. 14/1 1732. R. 19, F, 2.

[2] Se P. A. Norells bref till Tobias Friedrich, dat. Stockholm d. 16/8 1732. R. 6, A, a, 28.

[3] Se Becker a. a., sid. 266, 267 och den nedan följ. framställningen.

[4] Om Dippel se Wilhelm Bender, Johann Konrad Dippel, Der Freigeist aus dem Pietismus, Bonn 1882.

[5] Erikssönernas, Petter Henriksson Schæfers, Lars Ulstadii, C. M. von Strokirchs m. fl:s mysticism är af tidigare datum än Dippels besök här.

[6] Jfr Matth. Akiander, Historiska upplysningar om religiösa rörelserna i Finland i äldre och senare tider, I, 2 (Helsingfors 1857).

går, att han och många af hans vänner stodo under inflytande af ej blott den pietistiska litteraturen[1] utan så godt som alla de mystiska författare, både katolska[2] och protestantiska,[3] som vid denna tid voro i ropet. Mysticismen har ju alltid visat sig vara något interkonfessionelt, i det den föraktar alla skiljande yttre ceremonier, stadgar och bekännelser och i stället åberopar sig på det inre ljuset, det inre ordet, som talar omedelbart i alla för Gud öppnade hjärtan. Det är Albrecht Ritschls förtjänst att i sitt trots ensidigheterna stora och betydelsefulla arbete Geschichte des Pietismus (I, II, III Bonn 1882—86) hafva ådagalagt, huru starkt den protestantiska fromheten vid denna tid var påverkad af katolsk mystik.[4] Detta inflytande, utgående från Bernhard af Clairvaux's sinligt färgade kärlek mellan bruden (själen) och brudgummen Jesus, i anslutning till Höga Visans erotik, eller hans komtemplativa sysselsättande med Kristi yttre sår och korslidande gjorde sig gällande redan under ortodoxiens tid (och förr),[5] och fick ny fart och näring, när mysticismen i slutet på 1600-talet på allvar vaknade till lif. *Den protestantiska fromheten hade vid denna tid så småningom blifvit uppblandad med katolicerande moment.* Att äfven Sverige ej blifvit oberördt häraf, framträder särskildt vid en närmare granskning af den svenska mysticismen vid denna tid. Men äfven inom den svenska pietismen

---

[1] Till denna kan räknas Arndt, Müller, Scriver, Spener, Franke, Bunyan m. fl.

[2] Såsom Bernhard af Clairvaux, Johan Ruysbroek, Tauler, Thomas a Kempis, Jean de Bernières-Louvigny, Mikael Molinos, Madame Guyon, den hel. Teresa, Antoinette Bourignon.

[3] Såsom Theophrastus Paracelsus, Valentin Weigel, Jakob Böhme, Joh. Heinr. Reitz, Gottfrid Arnold, Vict. Chr. Tuchtfeld, Joh. Georg Gichtel, Joh. Wilhelm Petersen, Johanna Eleonora von Merlau, Jane Leade, Jean Pordage, Thomas Bromley, Peter Poiret, Alethophilus, Joh. Conrad Dippel, Christian Hoburg, Joh. Chr. Seitz, Joh. Tennhardt, Joh. Otto Glüsing, Christoph Schütz, Tobias Eisler, Ahasverus Fritsch m. fl.

[4] Hans öfverdrifter och ensidigheter, som sammanhänga med hans ståndpunkt i öfrigt, ha framkallat en massa motskrifter. Hans teckning af Z. och herrnhutismen korrigeras på utmärkt sätt af Bernh. Becker, a. a., O. Steinecke, Zinzendorf und der Katholicismus (Halle 1902) och Jos. Th. Müller, Zinzendorf als Erneuerer der alten Brüderkirche (Leipzig 1900).

[5] Se Ritschl a. a. II, 65 ff.

finnas vissa prof på den sentimentala brudkärleken till den söte brudgummen och ett frossande i hans blod och sår, som egentligen äro främmande för protestantismens ande. Synnerligen drastiskt har en samtida svensk författare i sina »*Tankar om andeliga uppväckelser*»[1] skildrat den kris, som inträdde genom mysticismens öfverhandtagande inom de pietistiska kretsarne i Sverige. Efter att ha omnämnt den lofvande början intill omkr. år 1727, säger han: »Men, o ve! då kom en osalig söndring och förargelse. Den ene ropade på templet, den andre på kammaren, den tredje på vallmarsklädnad, den fjärde på öknen, den femte på pilgrimsresor o. s. v. Skakningen och förargelsen blef allmän. Somliga gingo tillbaka till sin afvelsgård och köpenskap. Somliga öfvergåfvo i oträngda mål sin kallelse och handtering och vände sedan med förargelse åter om igen. Somliga satte sig afsides och höllo före, att världen ej var värd att se dem, men när de sågo, att man betygade så ringa aktning för deras helighet, kommo de åter fram och blefvo sju resor större världens trälar än tillförene» o. s. v. I själfva verket bildades rundt om i landet smärre kretsar,[2] som drogo sig helt undan från världen och från den förvärldsligade kyrkan, »Babel», »skökan», för att lefva ett kontemplativt lif och egna sig åt den invärtes stillatigande bönen, den invärtes gudstjänsten utan alla yttre ceremonier. Äktenskapet och en hel del näringsgrenar ansågos såsom synd och förkastades. Präster afsade sig ämbetet och separerade sig från gudstjänsten, och många prästkandidater ville ej inträda i ämbetet på grund af sina mystiska grundsatser. Somliga drogo ut i skogarne, byggde sig riskojor för att lefva som eremiter, mottogo gudomliga uppenbarelser genom drömmar, hallucinationer och visioner af änglar, Kristus eller den himmelska »Sophia», visheten, och förvärfvade namn och rykte af profeter och profetissor.[3] Väntan på Kristi parusi och det tusenåriga

[1] Se Nordinska samlingen 1876, Upsala universitets bibliotek.

[2] Henning och Bergstrand ha i sina anförda arbeten omnämnt åtskilliga sådana kretsar; många af dem undgingo dock rättegång och äro därför okända.

[3] Sådana profeter och profetissor voro Petter Henriksson Schæfer (se Akiander, a. a. I, 8 f.), Thomas Christian Leopold, Joh. Eliæ Stendahl, Daniel Ruderberg, Peter Spaak, Sivert Stohr, Nils Gelin, Sven Rosén, Anna Gustafsdotter, mor Lexelia, m. fl. (Om dem se Hennings arbeten och Sven Roséns dagbok).

rikets upprättande efter Babels fall var mycket allmän,[1] hvarför profetiorna oftast rörde sig kring detta ämne, naturligtvis med stora variationer.[2] Somliga slöto sig samman i ordentliga »brödra- och systrakretsar», »filadelfiska samfund»,[3] där de gemensamt eller i enrum uppjagade sina känslor till kokpunkten och så för en stund fingo njuta af ekstasens sälla berusning. Andra uppförde i ekstatiskt tillstånd drastiska passionsskådespel eller hade konvulsioner, hoppade och skakade, ja, t. o. m. dansade i sin salighet.[4] De båda bröderna från Herrnhut kunde vid återkomsten berätta om exempel på tungomålstalande, som de varit vittnen till i Sverige.[5] Till allt detta uppfostrades de äfven teoretiskt af den mystiska litteraturen. Det var alltså någonting uppjagadt, nervöst, sjukligt hos dessa mystici, som påminner oss om, att hexeri- och trolldomsväsendets tidehvarf ej var långt aflägset från deras tid. Voro de måhända ärftligt disponerade för dylika tillstånd? Till ytterligare belysning af det sagda meddela vi några utdrag ur en sångbok, som efter all sannolikhet flitigt användes i dessa kretsar.[6]

[1] Jfr Henning, Rel. rörelser, sid. 216, C. M. von Strokirchs bref till Z. d. $^{25}/_{9}$ 1730 (R. 20, C, 35, C, 12), och Mag. Olavi Joh. Bromani Testamente eller Afskeds-Ord af Kort Swar och Klara Undervisningar till sina lärjungars frågor i Hudiksvalls Trivial-Schola angående Någre Nyheter uti Lutherska församlingen, upkomna af gamul frö i Söderlanden och utspridda äfwen til Norden af thesse tiders Nya Lärare 1728, *Bromaniana* N:o 8, 4:o, handskrift i Gestrike-Helsinge Nations bibliotek, Upsala. Utdrag därur fins i »Helsingboken», Prosten Bromans Glysisvallur, utg. af Karl Hægermarck, sid. 214 ff. (Upsala 1900). I XIII:de lärostycket om världens ända, domen och evigheten polemiserar han mot kiliaster (bl. a. en kyrkoherde) i Helsingland, som trodde, att Karl XII skulle återkomma i härlighet och upprätta det tusenåriga riket.

[2] Än är det Karl XII, som kommer tillbaka och upprättar detsamma (se föreg. anm.; jfr H. Lundström: »Karl XII — Messias, en i utlandet omkring år 1718 omfattad trossats» i Kyrkohist. Årsskrift 1902), än är det en viss jungfru, som skall blifva Messiæ moder (Henning: Rel. rörelser, sid. 112), än är det Sven Rosén som är »den lille David, som skall slå Goliath» o. s. v. Äfven timmermannen Christian David intog med anledning af sin väntade ankomst till Sverige en plats i dessa profetior. (Se Sven Roséns dagbok).

[3] Såsom sådana kunna »Gråkoltarne», »Mummas hus» och »Skevikarne» betraktas.

[4] Se Bergstrand, a. a. sid. 106 ff., Henning, Joh. Conr. Dippels vistelse i Sverige, sid. 53, anm. 3. (Sammankomsterna i Grills Erikssons gård). Jfr Nordinska samlingen 56, Upsala universitets bibliotek.

[5] Se Diarium von Herrnhut d. $^{18}/_{11}$ 1734. R. 24, 91, A.

[6] Se Bilaga I.

Den urartade pietismen och mysticismen utöfvade en tvåfaldig verkan. Genom sin af de dåvarande förhållandena framkallade, häftiga och hänsynslösa polemik mot och kritik af statskyrkans präster väckte den dessa delvis upp ur sin dvala till att med mera förståelse söka tillfredsställa folkets starka religiösa behof. Genom sin kritik af den ortodoxa läran, en kritik, som delvis var berättigad och välbehöflig, och genom sitt förakt för allt yttre och för det historiskt gifna i kristendomen blef den, med den rationalistiske mystikern Johan Konrad Dippel i spetsen, den förnämsta banbrytaren för den neologiska kristendomsuppfattningen.

Huru ställde sig nu Z. och hans anhängare till dessa dippelianer, mystici och sekterister? Var deras fromhet och kyrkliga hållning af samma slag? Huru förhåller det sig med den vanliga beskyllningen,[1] att herrnhutarne redan från början uppträdde såsom separatister och irrlärare?

Sannt är, att Z. af händelsernas gång först fördes i beröring med dippelianernas krets, till hvilken Grundelstjerna utan att själf vara dippelian hörde.[2] Men vi hafva redan (sid. 16) nämnt, att han i ett bref af den $^{10}/_{6}$ 1730 varnade Grundelstjerna för Dippels lära, som förrådde ytlighet och brist på innerlighet i förhållandet till Kristus. På hösten samma år uppsökte Z. personligen Dippel i Berleburg för att söka få en ordnad församlingsbildning efter herrnhutiskt mönster till stånd bland de där församlade separatisterna. Äfven Dippel besökte då Z:s religiösa sammankomster och ett vänskapligt förhållande dem emellan inträdde för en tid, hvarvid Z. inbillade sig hafva omvändt Dippel till den ortodoxa satisfaktionsläran.[3] Detta förklarar, att han i ett senare bref till Grundelstjerna (af d. $^{4}/_{3}$ 1731)[4] uttalar de bästa förhoppningar om Dippel. Men vän-

---

[1] Se Cornelius, C. A., Svenska kyrkans historia efter reformationen, II, 76, 77.

[2] Vid Dippels besök i Stockholm var G. i Tyskland. G. försäkrade i tre bref till Z. (af d. $^{16}/_{12}$ 1730, d. $^{31}/_{3}$ 1731, d. $^{7}/_{4}$ 1739), att han ej blandade sig i den Dippelska saken, utan förblef i enfalden. Han instämde med Z. i, att det bästa var att undvika ordstrider och meningskäbbel, som blott uppblåsa ytliga sinnen och som »sällan göra en korsbroder».

[3] Becker, a. a., sid. 268 ff. Bender, a. a., sid. 126.

[4] R. 19, F, 5.

skapen varade ej länge. På grund af »kontinuation af sin hedniska teologi» blef Dippel 1731 utvisad från sammankomsterna i Berleburg, hvarefter de blefvo hvarandras ifrige motståndare och bekämpare. Z:s kritik af Dippel rörde dels hans metod dels det resultat, hvartill han kommit i sin Demonstratio evangelica. Gentemot hans filosofiska demonstrationsmetod betonade han från denna stund, att tron på försoningen ej kan framtvingas genom logisk bevisföring utan måste upplefvas och erfaras på praktisk väg genom personlig beröring med den historiska personen Jesus Kristus.[1] Äfven mot det resultat, hvartill Dippel kom, hans förnekande af rättfärdiggörelsen genom tron på Kristi förtjänst och tillfyllestgörelse inlade Z. sin kraftiga gensägelse. Det märkliga är nu, att denna uppfattning af försoningen och af Dippels lära synes hafva klarnat för Z. genom korrespondensen med de svenska vännerna Grundelstjerna och särskildt *C. M. von Strokirch,* som var Dippels varme anhängare och partiets chef i Sverige. *I brefvet till von Strokirch af den 14 april 1731*[2] *framlägger han nämligen för första gången sin kritik af den dippelska ståndpunkten* såsom svar på von Strokirchs bref till honom af d. $^{25}/_{9}$ 1730, däri han dels skildrat, huru splittrade och förskingrade de svenska pietisterna blifvit genom Dippels besök, dels tagit Dippel i försvar, förklarande, att hans lära innehöll »djupa saker och hemligheter, som ej hvar och en kunde smälta», men dock klandrat hans köttslighet, spetsfundighet och skenhelighet. Detta bref af den 14 april 1731 betecknar i själfva verket den måhända betydelsefullaste vändpunkten i Z:s åskådning, hvilken alltså inträffade redan 1731, mellan den $^{4}/_{8}$ (brefvet till Grundelstjerna) och den $^{14}/_{4}$ (brefvet till von Stro-

[1] Därigenom skilde sig Z. på ett fördelaktigt sätt från rationalisterna, som saknade historisk blick för kristendomens enastående betydelse.

[2] Mot Becker, a. a., sid. 275 följ. 296 följ., och anm. n:r 147, som menar, att detta bref är af d. $^{22}/_{10}$ 1732 (eller 1731). Att detta första af honom nämnda bref, som finnes tryckt i Z:s Freywillige Nachlese I, 243 följ. (1735) är skrifvet d. $^{14}/_{4}$ 1731 framgår med all tydlighet af von Strokirchs svar därpå af d. $^{5}/_{5}$ 1731. Det andra brefvet, som enligt Becker skrefs omedelbart därpå, och som finnes tryckt å samma ställe som det första, är af d. $^{25}/_{10}$ 1731, hvilket framgår af Herrnhuts diarium och von Strokirchs svar af d. $^{8}/_{1}$ 1732.

kirch).[1] Från denna stund gick nämligen för Z. nytt ljus upp öfver försoningens hemlighet. Det blef honom klart, att det är omöjligt att med logikens och filosofiens hjälp systematiskt eller matematiskt bevisa religiösa erfarenheter såsom Dippel försökte göra.[2] Man finge ej såsom Dippel borttolka eller sätta sig öfver skriftens bokstaf och ordalydelse,[3] utan måste noga rätta sig efter densamma. Angående försoningen medgaf Z. delvis riktigheten af Dippels opposition mot den ortodoxa framställningen af denna sak, hans lära att Gud är kärleken, att Gud ej af evighet varit vred, ej vore en fiende till människorna, som måste försonas med dem, och att Jesus Kristus därför ej behöfde förändra Guds sinnelag mot dem o. s. v. Men därmed ville Z. ej såsom Dippel förkasta satisfaktionsläran. Den låge uttryckt i skriftens ord om lösepenningen, köpet, fribrefvet, handskriftens sönderrifvande, hvarvid Kristi blod anges såsom causa sine qua non. A parte Dei kan man ej tala om Guds vrede och dess försonande men väl a parte hominis. Ty faktiskt erfar och upplefver människan Guds vrede och sig själf såsom fördömd, förtappad och förlorad. Endast Kristus kan föra människan in i tillståndet att blifva försonad med Gud. Därföre framträder han från människans synpunkt sedt såsom den där blidkat vreden, burit straffet och försonat Gud. Människan frälsas (»liksom en tjuf, som är lifdömd, men i sista stund benådas») af idel nåd genom Kristi blods förtjänst. Försoningen består icke i, att Gud blir godtgjord utan däri, att den fördömde syndaren af Gud förklaras för rättfärdig för Kristi blods skull af idel nåd. Detta är en sak, som ej behöfver matematiskt bevisas, liksom man ej behöfver matematiskt demonstrera för en lifdömd, att den dom, som enligt lagen är uttalad öfver honom, enligt matematiska grunder svarar mot det brott, som han begått. I sammanhang härmed utvecklade han sin lära om »det arma syndarskapet». Liksom den dödsdömde, som blifvit benådad, känner, att hela hans återstående lif är en nådeskänk, så känner den arme

[1] Jfr Becker, a. a., sid. 281, som dock sätter denna vändpunkt till 1732 på grund af feldateringen af brefven till von Strokirch.

[2] För den följ. framställningen af Z:s försoningslära se de båda anförda brefven till von Strokirch och Becker a. a. 275 ff., 294 ff., 350 ff.

[3] Dippel förkastade Rom.-brefvets och Hebr.-brefvets lära om försoningen.

syndaren, som blifvit benådad, frikänd, och som fått absolution för alla sina synder, att han hädanefter är absolut beroende af Guds nådesdom med afseende på sitt frälsningstillstånd.

Detta Z:s upptagande af den lutherska försoningsläran i en tid, då pietismen, mysticismen och rationalismen, hvar och en på sitt sätt, undanskymde densamma, är en af hans betydelsefullaste insatser i den kristna religionens historia. Från denna tid till omkr. 1740 var denna lära hufvudinnehållet i hans förkunnelse,[1] ehuru från början med en viss ensidighet, framkallad af motståndarnes förnekande af denna sak. (Mellan åren 1740—1750 råkade äfven han in i spekulationer af mystisk art, som för en tid förde hela den af honom framkallade rörelsen på mycket betänkliga afvägar [se nedan]).

I sina svar till Z. framträder von Strokirch såsom en spekulativt lagd, varmhjärtad mystiker. Han gör vissa medgifvanden åt Z:s framställning, men håller i hufvudsak fast vid Dippels lära och är angelägen att ådagalägga, att Z:s och Dippels åskådning i det närmaste öfverensstämma med hvarandra. Hans ställning till skriften är mycket fri. Den inre erfarenheten är viktigare än det yttre bibelordet. För en sannt upplyst är det likgiltigt, om han är med eller mot skriftens bokstaf, ty den andlige dömer allt, men varder själf af ingen bedömd. Z:s försoningslära finner han »irrig och barnslig». Han nekar dock icke Kristi medlarämbete, som består däri, att han räddar och befriar människan från synden, hvarigenom Guds rättfärdighetskraf tillfredsställes och Gud blir godtgjord. Frälsningen, som har sin grund i Guds Faderskärlek, sker genom olika utvecklingsgrader eller reningskurer, hvarvid rättfärdiggörelsen äger rum efter afdöendet från synden. Z. förebrådde därvid von Strokirch för verkhelighet. — Z. hoppades i det längsta att kunna omvända von Strokirch till sin ståndpunkt och inbjöd honom därför år 1737 att göra ett besök i Herrnhut. Af vissa omständigheter kunde det ej bli af. Först 1748, när en annan anda kommit in i församlingen, gjorde v. S. ett besök därnere.

Synnerligen belysande för Z:s och hans »bröders» ställning till dippelianerna och separatisterna är äfven det besök,

[1] Becker, a. a., sid. 367.

som 1734 gjordes i Stockholm af tre bröder från Herrnhut, hvilka hade blifvit utsända för att börja mission i Lappland.[1] Den 12 maj 1734 kommo timmermannen *Andreas Grassman*[2] och skomakaren *Daniel Schneider* till Stockholm, där de uppsökte Tolstadius, som vänligt tog emot dem, frågade dem, huru det stod till i Herrnhut och härbergerade dem öfver natten.[3] När han fick höra, att de ämnade sig till Lappland såsom missionärer, afrådde han detta ifrigt. De skulle ej kunna uträtta något där, om ej Herren utrustade dem med rent apostoliska kraftverkningar, så att de med tecken och under kunde uppträda bland lapparne.[4] I fem månader fingo de sedan uppehålla sig hos Grundelstjerna på Olhamra, för att lära sig svenska. De utöfvade sitt handtverk för att ej betunga någon. De umgingos dessutom flitigt med »de väckta» både i Stockholm och i dess omgifningar. Därvid framträder det tydligt, i hvilket förhållande de trädde till »separatisterna». I själfva verket var detta ett rakt motsatt mot den hittills vanliga framställningen häraf.[5] »Separatisterna» voro ingalunda belåtna med de herrnhutiska bröderna och deras församling. De senare sades vara alltför kyrkliga, de besökte gudstjänsten, gingo till nattvarden och mottogo absolution af »Babels» präster, genom hvilka många tusen själar blifvit bedragna. De följde ej bibelns bokstaf i sina församlingsinrättningar. Församlingen i Herrnhut hade ej på allvar brutit med Babel, bibehöll ännu barndop och brudvigsel o. s. v. De enkla bröderna, som i sina bref göra ett mycket godt och sundt intryck, sågo å sin sida stora brister och många föga tilltalande drag hos separatisterna. De voro

[1] Om upphofvet till denna mission se ofvan, sid. 11, anm. 5.

[2] Hans »Lebenslauf», självbiografi, finnes tryckt i Nachrichten aus der Brüder-Gemeine 1845, 4 häft., sid. 568 följ. Där är äfven missionsresan till Lappland skildrad. Grassman blef 1756 biskop i brödraförsamlingen († 1783).

[3] Se Daniel Schneiders och Andr. Grassmans bref till församlingen i Herrnhut, dat. Stockholm d. 18/5 1734, R. 15, Q.

[4] Detta synes tyda på, att T. hade något egendomliga föreställningar om missionen i allmänhet. Liknande fördomar mötte dem, hvart de vände sig. Det sades bl. a., att lapparne voro så skickliga trollkarlar, att de med sina trolltrummor skulle förhäxa dem; biskoparne, som drefvo stora affärsrörelser däruppe, höllo sig med egna trollkarlar, som hade ännu starkare trollmedel än lapparne, och de förföljde alla främlingar såsom affärskonkurrenter o. s. v.

[5] Se Cornelius, a. a., II, 76.

stora förnuftsandar, som ständigt diskuterade om underliga teosofiska och filosofiska spörsmål och förkastade allt yttre. De saknade sammanhållning och förstodo ej, hvad en lefvande Jesu Kristi församling är, och huru församlingsanden kan tala. v. Strokirch, Grundelstjerna och Tolstadius voro de bästa bland dem.[1] De drogo sig därför så mycket som möjligt undan umgänget med de separatistiska kretsarne och uppsökte i stället »de enfaldiga själarne». Många skulle genom deras vittnesbörd om Jesus hafva beslutat sig att åter hålla sig till kyrkan och nattvarden.[2]

I sept. kom en tredje broder från Herrnhut, en student *Johan Nitschmann,* för att göra dem följe till Lappland. Den 17 okt. afreste de från Stockholm till Uleåborg. Deras vidare öden, missionsförsökets misslyckande, deras arbete i Uleåborg och Torneå nödgas vi förbigå.[3] De måste snart återvända och reste då genom Stockholm, där Johan Nitschmann inträffade i okt. 1735,[4] de båda öfriga i juli 1736. De senare träffade då hos Grundelstjerna två andra bröder från Herrnhut, dansken *Gerhard Hansen* och *Mikael Miksch,* som hade sändts till deras understöd. Miksch och Schneider stannade nu ett halft år kvar i Stockholm, under det att Grassman och Hansen reste till Königsberg för att träffa Z. och få nya order.[5] Deras inflytande i Stockholm var ej af någon mera omfattande betydelse. Men flere personer, bland dem Grundelstjerna, voro mycket hågade att flytta ned till Herrnhut och ordentligen

---

[1] Se Dan. Schneiders och Andr. Grassmans bref till Herrnhut, dat. Stockholm d. 18/5, 27/6 1734. v. Strokirch var den mest hjälpsamme. Han betalte både deras resa och kosten till Uleåborg m. m.

[2] Se Grassmans förr nämnda Lebenslauf. Dessa »själfbiografier» äro dock ej fullt tillförlitliga källor, emedan de ofta utgöra fria kompilationer ur resebref och diarier, författade i uppbyggligt syfte af andra.

[3] Därom se Pajula, a. a., sid. 2 följ. Åtskilliga originalkällor om denna resa ha dock af Pajula lämnats obegagnade.

[4] Se Joh. Nitschmanns bref till Z., dat. Stockholm d. 17/10 1735. R. 15, Q. Han stod sedan i korrespondens med Grundelstjerna, Sven Rosén, von Strokirch och Simon Öhman.

[5] Se Andr. Grassmans och Dan. Schneiders bref till församlingen i Herrnhut, dat. Stockholm d. 9/7 1736, samt Mikael Mikschs och Gerhard Hansens bref, dat. Stockholm i aug. R. 15, Q. Grassman korresponderade sedan med Sven Rosén och Johan Kranck.

ingå i brödraförsamlingen. Lottkastningen afgjorde dock, att de skulle stanna i Sverige. Då önskade Grundelstjerna att åtminstone få en förvaltare för sitt gods från Herrnhut, som med sin familj skulle flytta dit.[1] Ett par år senare (1739) förnyade han dessutom sitt gamla förslag, att bröder från Herrnhut, helst jordbrukare, skulle slå sig ned nära Stockholm och grunda en herrnhutisk församling där.[2]

Äfven med de bekanta Erikssönerna trädde Z. i förbindelse, i det att han i ett bref till von Strokirch af d. $^{31}/_{5}$ 1734 erbjöd dem en fristad i Herrnhut. Från Helsingör skrefvo de då ett bref till Z.[3] och anhöllo, att Z. hos konungen af Danmark skulle lägga sig ut för dem, så att de finge stanna där öfver vintern. Därjämte framlade de sina mystiska åsikter och grundsatser. Z. skref då ett mycket vänligt bref,[4] förnyade sin inbjudan och lofvade göra hvad han kunde för dem, och framlade sina från deras afvikande uppfattningar om försoningen och de yttre gudstjänstformernas betydelse. Hans afsikt med inbjudan till Herrnhut synes hafva varit att söka föra dem på rätt spår igen.

Intresset för Herrnhut växte på detta sätt alltmer i Sverige. Därtill bidrog icke minst den beryktade grefvens besök i Sverige, hvarom arkivet ger oss nya intressanta detaljer.[5] Vi få där veta, att »hela sträckan mellan Malmö och Ystad var uppväckt och där fanns många redliga själar, som dock ej hade någon grund».[6] I Malmö be-

[1] Se Grundelstjernas bref till Johan Nitschmann, dat. Stockholm d. $^{28}/_{8}$ 1736. R. 19, F, 5, a.

[2] Se Grundelstjernas bref till Z., dat. Stockholm d. $^{7}/_{4}$ 1739. R. 19, F, 5, a.

[3] Brefvet är dat. d. 24 aug./4 sept. 1734. R. 20, C, 35, C, 3.

[4] Detta bref är odat. (R. 20, C, 35, C.). Jakob Eriksson brefväxlade äfven senare med Christian David (fr. Fredrikstadt i Holstein d. $^{7}/_{9}$ 1736).

[5] Z. skref (möjligen från Ystad) ett bref till församlingen i Herrnhut och skildrade sin resa. Brefvet har ej kunnat påträffas, men hufvudinnehållet fins meddeladt i Diarium von Herrnhut 1735 (R. 24, 91, A, 7). Dessutom finnas fem bref af den korrespondens, som öppnades mellan Z. och hans vänner i Malmö, pastorerna Peter Murbeck och Mattias Otto Ubechel, nämligen tre bref från Z. (det ena dat. Ystadt d. $^{22}/_{5}$ 1735 (tryckt i Kyrkoh. Årsskrift 1900 af *H. Lundström)*, de båda andra dat. Herrnhut d. $^{31}/_{10}$ 1735), ett bref från Murbeck (dat. Malmö d. $^{28}/_{7}$ 1735) samt ett från Ubechel (dat. Malmö d. $^{24}/_{7}$ 1735).

[6] Den pietistiske väckelsepredikanten Peter Murbeck hade nämligen förut verkat i Bjereshög och Oxie.

sökte honom två majorer, med hvilka han talade om deras själs frälsning. Äfven en ung präst, regementspastorn Mattias Otto Ubechel rådgjorde med honom om samma sak. Han besökte äfven biskop Andreas Rydelius i Lund och fann i honom en rättfram ärlig ortodox man, »som dock var utan lif i hjärtat». Han sade honom helt uppriktigt, att han ej hade orsak att förfölja Guds barn i Malmö, såsom han gjorde, ty de förstodo ej, hvad ondt de hade gjort, och de stodo i konfusion, emedan de ej rätt fattat läran om försoningen och ej voro grundade på försoningsblodet. Biskopen och de ortodoxa prästerna blefvo mycket förvånade öfver den kraft, hvarmed Z. dref försoningsläran, förklarade, att detta var just deras egen lära och tillstodo, att de hade gjort Z. orätt, då de menat, att han lärde falskt härutinnan. Men han tordes dock ej lita på deras hosiannaropande, utan fruktade, att det snart skulle förbytas till ett korsfäst. De redliga ortodoxerna hade enligt Z:s åsikt klart hufvud och klara begrepp, men felet hos dem låg i hjärtat, hvarföre de ej på lefvande sätt kunde predika försoningen. Med pietisterna var det tvärtom, de menade väl i sitt hjärta, men hade falska begrepp och kunde ej fatta syndaförlåtelsen af nåd för intet, i det de yrkade, att man först måste omvända sig. Z. ansåg därför sin uppgift vara att föra de väckta fram till frid, förtröstan på nåden och hvila i försoningsblodet.

Redan från Ystad skref han ett bref till sina vänner bland Malmöprästerna, Peter Murbeck och Mattias Otto Ubechel, som voro pietisternas ledare, däri han ytterligare framlade sin lära om syndaförlåtelsen af nåd för intet, och att man måste mottaga himmelriket som ett barn. Då blir allt enkelt och lätt. På detta bref svarade både Murbeck och Ubechel den 23 och 24 juli. Att Murbeck verkligen stod i vänskapsförhållande till Z. vid denna tid framgår af hans bref. Z. hade nämligen anhållit, att en viss trossyster i Malmö skulle sändas öfver till Herrnhut för att så få en fastare förbindelse med sina vänner i Malmö. Murbeck svarar nu, att han visserligen behöfver henne för arbete bland barnen, men om grefven dock begär henne, så får hon resa, hvarför någon från församlingen bör hemligen komma dit och hämta henne. Intressantast är Ubechels bref, hvaraf framgår att Z. gjort ett öfverväldigande

intryck på honom. Han biktar sin hjärteställning för Z. och säger sig innerst i hjärtat ännu vara en Jesu fiende och sitt själstillstånd »det allra miserablaste». Han betygar sin kärlek till Z. och erkänner riktigheten af den korta och lätta väg till frälsaren, som Z. anvisat, men misströstar om att någonsin kunna komma till frid. Han ber dock, att han allt framgent skall handleda honom med goda råd och skulle gärna själf vilja komma till Herrnhut.

Z. svarade dem båda på deras bref. Till Ubechel skref han, att han af brefvet såg, att han var en arm syndare. Just sådane är det, som frälsaren älskar och är kommen att hjälpa. Han måste därför bli än mer hjälplös och fattig, så skall Herren komma till honom och säga: »Du skall lefva!» — Denna vänskapsförbindelse med Z. varade dock ej länge och några verkliga »herrnhutare» voro väl aldrig hvarken Murbeck eller Ubechel. Vi finna dem allt framgent i pietisternas läger.[1]

Ända till omkr. 1738 hade Z. och brödraförsamlingen blott lyckats vinna enstaka vänner här och där i Sverige och Finland, af hvilka flera ej förstodo honom, ej heller delade hans åsikter. Och någon herrnhutisk väckelse kan man ännu ej tala om. Men då den af honom framkallade rörelsen alltmer grep omkring sig ej blott i Tyskland (och Sveriges tyska provinser) utan äfven i Danmark, Norge, Lifland och Estland, i hvilka båda sistnämnda f. d. svenska provinser väckelsen var särskildt kraftig och vidtomfattande, så var det väl egentligen blott en tidsfråga, när den på allvar skulle börja äfven i Sverige. Men därtill behöfdes framför allt, att några mera begåfvade svenska män, skickliga till att blifva andlige ledare, trädde i afgjord förbindelse med och själfva grepos af denna rörelse. Grundelstjerna, som hittills varit den mest hängifne af Z:s svenska vänner och som synes bäst hafva förstått och sympatiserat med hans andliga ståndpunkt och läggning, var en mera tillbakadragen natur, som själf behöfde stöd och ej kunde känna sig kallad till ledare, så gärna han än önskade, att den i Herrnhut brinnande elden skulle sprida sig öfver till och antända äfven i Sverige. En annan svensk, studenten *Abraham Reincke*

---

[1] Om Murbecks sammanträffande med herrnhutaren Elias Östergren se nedan.

från Stockholm ingick väl omkr. 1737 i Tyskland i brödraförsamlingens tjänst, men han stannade hela sitt lif utomlands.[1]

Då ankom den 22 april 1738 en svensk magister, v. n. *Arvid Gradin* till Herrnhut.[2] Han sökte där framförallt frid för sin efter Gud oroliga själ. Denne man hade genomgått sådana själsstrider och lefnadsöden, som gjorde honom särskildt skickad till att sedan bli en af Z:s trognaste anhängare och hans läras främste målsman i vårt land. Född i Wika i Dalarne, hade han först under studietiden i Upsala (1724—31) stått under allvarliga pietistiska inflytelser och på samma gång gjort bekantskap med den wolffianska filosofien. Såsom informator hos riksrådet frih. Cederström i Stockholmstrakten (1731—36) lärde han känna och sympatisera med några varmhjärtade personer af ortodoxtkyrklig läggning, men drogs samtidigt genom den mystisktteosofiska strömningen in i allehanda grubblerier och spekulationer, utan att därigenom kunna komma till den trosvisshet och glädje, som hans hjärta längtade efter. Hvarken pietismen, ortodoxien eller mysticismen hade fullt kunnat tillfredsställa honom. Då fick han på hösten 1735 af en händelse läsa Christian Davids detta år utkomna beskrifning af församlingen i Herrnhut,[3] dess varma religiösa lif och den innerliga brödernas gemenskap, som där rådde. Han kallades kort därefter till docent i latin och grekiska vid Upsala universitet (30/5 1736), men drefs dock af sin inre oro och längtan ut att söka upp denna märkvärdiga församling. Efter två års studieresor i Tyskland och Frankrike i sällskap med en af sina f. d. disciplar, frih. Bror Cederström, ankom han vid sagda tid till Herrnhut, där han genom de enkla, trohjärtade brödernas barnsliga, rättframma vägledning och hänvisande till Kristi förtjänst fann den frid, som hans hjärta sökte. Han blef därefter full af frimodighet och ifver att meddela andra af den skatt, han själf funnit. Han gaf sig helt åt brödraförsamlingens

[1] Om honom se Otto Norberg, Svenska kyrkans mission vid Delaware, sid. 60, anm. 1 (Stockholm 1893).

[2] Den förnämsta källan till hans i det följande i korthet skildrade lefnadsöden före inträdet i brödraförsamlingen utgöres af hans egenhändiga lefnadsteckning till 1742 (Lebenslauf bis 8/7 1742, R. 21, 7, a, 1. orig.).

[3] Beschreibung und zuverlässige Nachricht von Herrnhut in der Ober-Lausitz etc. (Leipzig 1735).

tjänst, prästvigdes inom densamma, och sändes af Z., som snart lärde känna hans lärdom och begåfning, ut på viktiga deputationsresor till Konstantinopel och Petersburg. Dessa resor kunna dock ej i detta sammanhang skildras. För hans tvänne intressanta beskickningar till Sverige däremot skall jag strax redogöra.

På hösten samma år (1738) kom skomakaren *Elias Östergren* från Stockholm efter växlande lefnadsöden till Herrnhut, drifven dit af samma bevekelsegrunder som Gradin.[1] Han blef kort därpå en af herrnhutismens främste lekmannamissionärer i Sverige. Likaså en snickare *Olof Björn* från Västerås, som i Holland eller England blifvit herrnhutare.[2] Herrnhut och de kolonier, som därifrån anlades i Europa och Amerika, började nämligen vid denna tid blifva eftersökta tillflyktsorter för väckta själar från många länder.

År 1738 höll Z. under stort tillopp af åhörare i Berlin åtskilliga tal och predikningar, som i juni samma år utkommo af trycket[3] och väckte oerhördt uppseende i vida kretsar och snart blefvo ett af de förnämsta medlen till utbredandet af hans åsikter äfven i Sverige. Men hvarken dessa s. k. »Berlinische Reden» eller någon af de ofvannämnda personerna blefvo det allra första upphofvet till den herrnhutiska väckelsen i Sverige, som vi nu skola skildra, utan pastor *Thore L. Odhelius* i Stockholm. Vi öfvergå alltså till:

II. Den herrnhutiska rörelsens uppkomst och första utveckling i Sverige, 1739—1744.

År 1738 reste presidenten i Svea Hofrätt friherre *Otto Reinhold Strömfelt* med fru, son, två döttrar Christina och Ottiliana, sin »hofpredikant» *Thore L. Odhelius* (född 1705),

[1] Hans själfbiografi fins tryckt i »Nachrichten aus der Brüder-Gemeine», 1825, sid. 293—319. Dessutom finnas en massa bref, resediarier och deputationsberättelser af honom. Han stod kvar i brödraförsamlingens tjänst ända till sin död d. 22/2 1797 och verkade i många år på olika platser i Sverige.

[2] Äfven af honom finnas flere resebref, ett till James Hutton, dat. Leith d. 21/7 1739, R. 13, C, 7, ett till församlingen i Marienborn, dat. Stockholm d. 30/5 1740, och tre gemensamt med Elias Östergren, dat. Stockholm d. 12/9, 8/11 1740. 21/3 1741 (de fyra sista R. 15, Q, c).

[3] Under titel: »Inhalt der Reden, welche zu Berlin an die Frauens- und Mannspersonen gehalten worden im Jahr 1738».

som var konrektor vid Stockholms storskola, och sin »hofmästare» *Johan Fredrik Krüger* till Lifland.[1] Där kommo särskildt de fyra sistnämnda i beröring med den där pågående starka herrnhutiska väckelsen och några af dess ledare: Christian David, prosten Suter, pastor Vierorth i Reval m. fl. De fördes därigenom från sin förra lagiskt-pietistiska ståndpunkt »in på det evangeliska spåret och kommo till lif i Lammets blod». Därtill bidrog äfven studiet af Z:s Berlinische Reden. Vid återkomsten till Stockholm år 1739 började nu Thore Odhelius dels såsom »hofpredikant» hos presidenten Strömfelt dels såsom predikant vid änkehuset med sådan andans kraft, hänförelse och eld predika evangelium om Lammets blod till vår återlösning, att många själar väcktes upp och många förut väckta blefvo hänvisade och förda till frälsaren och nåden i hans blod. Detta väckte genast stort uppseende och opposition bland pietisterna och separatisterna. Ett nytt parti »Odhelianerna» bildades i motsats mot »Tolstadianerna». Tolstadius, som från början intog en afvisande hållning, och den lagiska riktningens män ansågo den nya evangeliska läran lättsinnig. Men de ortodoxa prästerna blefvo mycket glada, att evangelium åter fick luft, och att något lades i vägen för den pietistiska strömningen. Vid Odhelii sida verkade presidenten Strömfelts fyra döttrar Christina, Ottiliana, Ulrika Eleonora och Hedvig ifrigt bland sina kvinnliga bekanta af såväl högre som lägre stånd. Den första mera betydande seger, som den begynnande herrnhutiska rörelsen vann, var f. d. prästmannen *Jonas Hellman,*[2] som genom Odhelius »kom till kunskap om frälsaren och hans blodiga försoning». Denne hade förut gjort sig bekant såsom Tolstadii medarbetare och såsom hans bittre vedersakare och anklagare i den bekanta rättegången med honom, då han anklagades för dippelianism. Därefter hade han själf dragits med af den starka mystisk-separatistiska strömningen, afsagt sig prästämbetet, dragit sig undan i stillhet och i fem års tid lefvat

[1] Den följande skildringen är hämtad ur Arvid Gradins »Bericht von der Deputation nach Schweden a. 1741 an den Erzbischof zu Upsala und dem, was sich sonsten bei dieser Gelegenheit zugetragen» (R. 21, 7, a, 4).

[2] Om honom se Henning, Johan Conrad Dippels vistelse i Sverige etc., sid. 71 ff., 99 ff. Att han slutade som herrnhutare, har hittills ej varit kändt.

ett kontemplativt-asketiskt lif. Då Odhelius började predika om korset samt gaf honom Berlinische Reden att läsa, ville han genast bekämpa honom och i en motskrift vederlägga Z:s lära. Men under arbetet härmed blef han så gripen och medryckt af Z:s framställning, att »han gaf Lammet äran» och visste sedan näst bibeln ingen bättre bok än Berlinische Reden. Den 21 maj 1740 ingaf han till Stockholms stads konsistorium en gripande bekännelse om sina inre strider, förklarade sig nu hafva åter kommit till klarhet angående den evangeliska läran och begärde återfå prästämbetet, hvilket beviljades af domkapitlet i Strengnäs. Han brann nu af ifver att göra »det blodiga Lammet» bekant, predikade med eld och hänförelse i många af Stockholms kyrkor och åstadkom stor manspillan bland sina forna vänner, separatisterna, af hvilka många blefvo »det blodiga Lammets byten och en arbetslön för hans smärta». Men redan i februari följande år (1741) kallades han hädan. Äfven detta år skedde nya väckelser i Stockholm, och bröderna började sluta sig tillsammans i smärre kretsar, ledda af pastor Odhelius, en f. d. separatist, *Nils Nabbelius* († 1742), bekant från uppträdena å Stora Bjurum[1] och nu hofpredikant hos presidenten Strömfelt, samt handelsmannen *Johan Wijk,* hvilken sistnämnde sedan i många år var en af ledarne.

Emellertid hade rörelsen nu äfven på andra håll på allvar trängt in i vårt land. Medlen härtill blefvo de förut nämnda tre personerna, som ingått i brödraförsamlingen, docenten fil. mag. *Arvid Gradin,* skomakaren *Elias Östergren* och snickaren *Olof Björn.*

I januari 1740 ankommo Elias Östergren och Olof Björn till Sverige,[2] sända af brödraförsamlingen för att dels uppsöka de väckta i Sverige dels ånyo försöka upptaga missionsverksamhet bland lapparne, i det man hoppades på större framgång för dem såsom varande infödda svenskar. De verkade

---

[1] Se Bergstrand a. a., sid. 26, 89 ff. Nabbelii omvändelse till herrnhutismen genom Odhelius i Stockholm är denne förf. obekant.

[2] Källorna till kännedomen om deras resa äro: Elias Östergrens »Nachricht von unsrer schwedischen Reise», dat. Malmö d. $^{26}/_{8}$ 1740 (R. 19, F, 2, c), de ofvan (sid. 32, anm. 2) nämnda brefven af Östergren och Olof Björn, Östergrens bref till Martin Dober och Joh. Wattewille, dat. Torneå d. $^{18}/_{12}$, $^{19}/_{12}$ 1741 (R. 15, Q, c).

i Sverige mer än ett år och fortsatte i mars 1741 till Torneå. Dessa lekmannamissionärer togo vanligen plats i sitt yrke såsom gesäller hos någon mästare för en tid och fingo därigenom tillfälle att bland sina arbetskamrater och andra, med hvilka de kommo i beröring, frambära sitt enkla vittnesbörd om det slaktade Lammet och dess till försoning utgjutna blod, hvarunder de samtidigt självfva sörjde för sin utkomst. Östergren arbetade en tid i Malmö hos en skomakare och stiftade där en liten brödrakrets,[1] under det Olof Björn ensam fortsatte resan till sin hemstad Västerås, där han vann sin broder, som var guldsmed, och därigenom grundade en liknande krets därstädes. Äfven i Göteborg, Uddevalla och Vänersborg bildade Östergren några små kretsar af trossyskon, och samtidigt omtalas sådana i Örebro och Arboga. Af största betydelse för herrnhutismens vidare utveckling var, att Östergren för densamma lyckades vinna tre framstående personer, nämligen domprosten *Anders Hilleström* i Göteborg, kyrkoherden *Andreas Tengbom* i Främmestad och grefvinnan *Margareta Stenbock, född Clerck,* på Stora Bjurum.

Anders Hilleström hade ända sedan 1712 varit en af pietisternas främste ledare, och Tolstadius hade genom honom mottagit sin andliga väckelse. Han kom ofta i konflikt med sina ämbetsbröder, som förkättrade honom såsom pietist. Därigenom började han alltmer misströsta om kyrkans framtid, hvari han starkt påverkades af separatisterna. Vid denna tid stod han just i begrepp att i likhet med flere andra prästmän nedlägga sitt ämbete och hade därför ej predikat på två år. Då kom Östergren till Göteborg, besökte domprosten och framställde, när han fick höra om dessa planer, den frågan till honom, om han icke trodde, att frälsaren hade insatt honom i detta ämbete. Då han måste bejaka detta, sade Ö.: »Då är det också eder skyl-

---

[1] Från Malmö reste han öfver Helsingborg till Göteborg och uppsökte under vägen Peter Murbeck, hos hvilken han stannade i två dagar. Denne tog visserligen vänligt emot honom, men kunde ej dela hans åsikter om den fria nåden och syndaförlåtelsen i Jesu blod, utan ansåg, att syndaförlåtelsen tillhörde ett mera utveckladt stadium i det kristliga lifvet. Man måste vara en yngling eller en man i Kristus, innan man fick tillägna sig densamma. (Se Elias Östergrens resediarium, dat. Stockholm d. 12/9 1740. R, 15, Q, c.)

dighet att predika frälsaren och visa själarne till honom». Detta och hvad Ö. i öfrigt hade att frambära, gjorde ett så djupt intryck på honom, att hans betänkligheter försvunno. Han började nu åter predika och »vittnade eftertryckligt och frimodigt om frälsaren». Från denna stund omfattade han äfven med stort intresse och oinskränkt förtroende brödraförsamlingen och dess anhängare ända till sin död (1754), hvarjämte han brefväxlade med den herrnhutiske biskopen *Polykarpus Müller.*[1]

Hvad *Andreas Tengbom* beträffar, hade han sedan 1730, efter att själf hafva mottagit sin väckelse genom Hilleström, verkat såsom en väldig väckelsepredikant i Främmestad, dit folk strömmade till från angränsande socknar i stora skaror, hvarvid många af hans åhörare genom hans dundrande lagpredikningar uppskakades, så att de svimmade, fingo paroxysmer och konvulsioner.[2] Hela församlingen undergick en stor förändring. Men snart tog den okyrkliga mystiskt-separatistiska riktningen öfverhand bland de väckta, drog väckelsen på sned, och Tengbom förlorade sitt inflytande öfver dem. Då kom Östergren dit. Tengbom blef så intagen i honom, att han nödgade honom att stanna där i tre månader, hvilket blef af största betydelse både för honom själf och hans församling. Af flera af Tengboms bref[3] framgår nämligen, att han först nu blifvit fullt viss om försoningsnåden, och att frälsaren nu lagt grunden till en ny andens gemenskap mellan bröderna i hans förr af separatister sönderslitna församling. *Från denna tid voro Tengbom och Främmestad länge den förnämsta utgångspunkten*

---

[1] I arkivet fins ett bref från Polykarpus Müller till Hilleström, dat. Marienborn d. 25/5 1742, och svaret därpå från Hilleström, dat. Göteborg d. 26/5 st. v. 1742 (hvilket motsvarar d. 8/6 efter nya stilen), R. 19, F, 5.

[2] Se Henning, Rel. rörelser, sid. 223 ff. Bergstrand, a. a., sid. 3 ff. Om T:s herrnhutiska ståndpunkt ha dessa förf. intet att meddela.

[3] Två odat. bref, troligen från denna tid, finnas af honom i Zinzendorfiana, B, d, 26, i Västerås läroverks bibliotek. Dessutom finnas i Herrnhuts arkiv flera bref af honom, två till Arvid Gradin, dat. Främmestad d. 31/3 1742, d. 17/3 1743, ett till Magnus Sten d. 11/2 1744, fem till Lammets församling i Marienborn d. 30/3 1742, 27/4 1744, 8/1, 28/4 1745, 16/4 1746, ett till Gradin d. 30/11 1747, ett sjätte till församlingen d. 18/6 1749 (R. 19, F, 5). Dessutom fins ett bref från biskop Polykarpus Müller till honom, dat. Marienborn d. 24/7 1742 (R. 19, F, 8, B.)

för den herrnhutiska väckelsen i Västergötland, ja, en slags medelpunkt för herrnhutismen i hela västra Sverige, motsvarande Odhelius och Stockholm i östra. Tengbom trädde snart i liflig förbindelse med församlingen i Herrnhut och Marienborn.

Grefvinnan *Margareta Stenbock, född Clerck,* på Stora Bjurum i Vilske-Klefva socken i Västergötland, hade genom sin separation från kyrkan och dess religiösa bruk och genom de egendomliga uppträden, som ägt rum på hennes gård, bekanta under namnet »passionsspelen på Stora Bjurum», gjort sig känd i vida kretsar af vårt land.[1] Troligen på uppmaning af Tengbom besökte Östergren äfven detta »separatistnäste» och stannade där i fyra veckor. Genom hans vittnesbörd om försoningen i Lammets blod fördes grefvinnan (straxt före jul 1740) och de flesta af separatisterna till frid och trosvisshet[2] och förenade sig kort därpå åter med kyrkan och deltogo i gudstjänsten och nattvardsfirandet. Den 22 september 1741 ingaf hon i Skara domkapitel en gripande trosbekännelse om den förändring, som med henne inträdt.[3] Hon blef sedan till sin död (d. 8/11 1743) en ifrig främjare af den nya riktningen bland sina underlydande och sina vänner och bekanta, samt trädde äfven i korrespondens med herrnhutiske biskopen Polykarpus Müller och »generalältestin» Magdalena Schellinger.[4]

En fjärde betydelsefull eröfring gjorde herrnhutismen vid samma tid, då genom Andreas Tengbom och Z:s Berlinische Reden den bekante separatisten, f. d. prästmannen, *Christian Ulrik Lenberg*[5] i Vänersborg »kom på försoningen i Lammets

---

[1] Se Bergstrand, a. a., sid. 89 ff. Denne författare visar dock föga förståelse för mysticismens karaktär. Han ser däri blott ett rått och skamligt oväsen.

[2] Se Olof Björns (Ulrich Bährs) och Elias Östergrens Relation von der Reise nach Lappland und Finnmarken, dat. Stockholm d. 21/8 1741. R. 15, Q, c.

[3] Se Bergstrand, a. a., sid. 124. Orsaken till hennes omvändelse är denne förf. obekant.

[4] Den 2/3 1742 skref hon ett bref till församlingen (R. 19, F, 5). Därpå kom svar från Polykarpus Müller, dat. Marienborn d. 24/7 1742, och Magdalena Schellinger, d. 19/7 1742. På dessa bref svarade hon med ett bref till Polykarpus Müller, dat. Götęborg d. 2/9 1742. (De tre sista i R. 19, F, 8, B).

[5] Om honom se Henning, Religiösa rörelser, sid. 227 ff., Bergstrand, a. a., sid. 21 ff.

blod och därigenom till frid och ro i sitt hjärta».[1] Den 15 oktober 1740 inlämnade han ett memorial till domkapitlet i Skara, där han ångerfullt återkallade alla sina villfarelser.[2] På våren 1741 (d. 16/5) fick han tillstånd att åter inträda i prästerlig tjänstgöring. Han blef sedan för en tid en af herrnhutismens ifrigaste målsmän i Göteborg.

På flere ställen uttalades nu önskningar om att få personer från församlingen i Tyskland till Sverige för att blifva ledare för de små kretsar, som uppstått här och där i landet. I mars 1741 fortsatte Östergren och Björn från Stockholm till Torneå. Deras missionsförsök bland lapparne och öfriga lefnadsöden kunna vi ej här skildra. Östergren berättar i ett bref från Torneå[3] bl. a.: »I Sverige har frälsaren några hundra, som han fått in i de blodiga såren; äfven finnarne taga del i försoningsblodet; det fattas blott arbetare».

Emellertid hade vid denna tid talrika smädeskrifter mot Z. och herrnhutarne, författade af deras hätske motståndare i Tyskland, blifvit spridda äfven till Sverige. De utskrekos däri såsom de argaste och farligaste kättare världen någonsin skådat. För att bemöta dessa beskyllningar och söka framställa brödraförsamlingen i dess rätta ljus beslöts då på höstsynoden i Marienborn 1741, dit församlingen efter Z:s landsförvisning flyttat sitt hufvudsäte, att sända en högtidlig deputation till ärkebiskopen i Upsala och de förnämsta teologerna i Sverige. Härtill utsågos den förut nämnde mag. *Arvid Gradin* och *Martin Dober,* en f. d. krukomakare, som på grund af sin stora begåfning och sin fromhet åtnjöt stort anseende och vid denna tid användes i församlingens tjänst i Herrnhut.[4] De

[1] Se Gradins »Bericht von der Deputation nach Schweden a. 1741». (R. 21, 7, a, 4).

[2] Se Bergstrand, a. a., sid. 62. Den rätta förklaringen till hans plötsliga återgång till kyrkan har denne förf. ej lyckats finna.

[3] Till Joh. Wattewille, dat. Torneå d. 19/12 1741. R. 15, Q, c.

[4] De viktigaste källorna till vår kunskap om denna deputationsresa äro: Gradins förut nämnda »Lebenslauf bis 3/7 1742», hans »Bericht von der Deputation nach Schweden anno 1741 an den Erzbischof in Upsala» (R. 21, 7, a, 4), hans »Bericht von dem gegenwärtigen Zustand in Schweden», Marienborn d. 19/7 1742 (R. 19, F, 6, 10) samt 15 bref från Gradin och 3 från Dober till vännerna i Tyskland (R. 19, F, 3, a, och 19, F, 2, c).

fingo med sig en officiell skrifvelse på latin från biskoparne Polykarpus Müller och Johan Nitschmann till ärkebiskop *Johan Steuchius* i Upsala och en af Gradin författad historik öfver brödrauniteten under titel: De ecclesiâ evangelica unitatis fratrum bohemico-moravia, som gick tillbaka ända till apostlarnes dagar. Öfver Pilgerruh och Lübeck anlände de till Stockholm den 15 oktober[1] och fortsatte med postskjuts till Upsala, dit de anlände den 17. Där försökte de genast att framföra sitt ärende till ärkebiskopen. Men denne var sjuk och dessutom missnöjd med sin forne gunstling docenten Gradin, därför att han ingått i den kätterska brödraförsamlingens tjänst. Han ville därför ej taga emot dem utan lät hälsa till Gradin: »Det förundrar mig högeligen, att Ni vill komma inför mina ögon!» De sågo då ingen annan utväg än att med oförrättadt ärende återvända till Tyskland, men frågade först (såsom herrnhutarne vid dylika tillfällen brukade göra) genom lottkastning frälsaren, om de hade något mera där att göra. Då svaret blef jakande, stannade de till middagen och blefvo då verkligen kallade till ärkebiskopen, som tog emot dem sängliggande. Gradins gode vän akademieräntmästaren, mag. Peter Julin, som var ärkebiskopens förtrogne, hade lagt sig ut för dem med detta resultat. Då ärkebiskopen genast uttalade sitt stora missnöje med Gradin, därför att han affallit från den evangeliskt-lutherska tron, svarade denne, att detta icke var sannt. »Nu är jag förvisso mycket mera evangelisk och ortodox än någonsin förut i mitt lif. Förr var jag blott en torr filosof, som väl hade något af de teologiska sanningarne i hufvudet, men intet i hjärtat. Nu lefver jag dagligen och stundligen i tron, i en hjärtlig känsla af, att frälsaren dött för mig, och att jag genom hans blod och förtjänst har rättfärdighet och salighet.» »Det är ock min tro», svarade ärkebiskopen, »och däri vill jag förblifva till min död.» »Det vill jag ock», svarade Gradin. Ärkebiskopen uttalade då sin glädje öfver denna hans bekännelse och var rätt rörd. Med brefvet

[1] Cornelii uppgift i a. a., II, 77, att de först anländt till Göteborg, där de blefvo förhörda af biskop Jakob Benzelius, som upptäckte deras irrlärighet och förbjöd Gradin att där predika, är oriktig. Deras resediarier visa, att de från Lübeck på fem dagar seglade direkt till Stockholm.

från de herrnhutiska biskoparne var han äfven nöjd och frågade därefter åtskilligt om Z. och brödraförsamlingen, angående hvilka han röjde stor okunnighet. Han blef nu så omstämd till deras förmån, att han inbjöd dem till middag följande dag. Vid detta senare tillfälle omtalade han, att han nu låtit för sig föreläsa den till honom öfverlämnade brödrahistorien, som så väl behagat honom, att han fann den värd att genom trycket blifva allmänt bekant. Han anmärkte blott, att det var ovisst, om den apostoliska kyrkan haft sådana församlingsinrättningar, som brödraförsamlingen här visade sig hafva. Gradin erkände riktigheten häraf och framhöll, att deras författning ingalunda vore oföränderlig, ej häller lämplig att öfverallt införa. Ärkebiskopen var isynnerhet nöjd med deras starka betonande af Kristi genom sitt blod för oss förvärfvade rättfärdighet och deras bekämpande af hvarje såväl gröfre som finare egenrättfärdighet.

De besökte nu äfven de teologie professorerna, hvilka enligt Gradins utsago blefvo öfvertygade om den orätt, som de förut gjort både honom och brödraförsamlingen genom sitt otidiga dömande. Professorerna *Matthias Asp* och *Andreas Winbom* voro särskildt vänliga; den senare inbjöd Gradin till supé i sitt hem och ville hafva allehanda upplysningar om Z., om brödrakyrkan och dess författning. Hans mening var, att man ej borde så skarpt klandra bröderna, utan i stället glädja sig öfver, att Gud bevarat den gamla bömisk-märiska kyrkan så pass ren.[1] Genom detta besök i Upsala ansåg sig Gradin hafva vunnit målet med sin resa. Man hade förändrat sina tankar om brödraförsamlingen, som dessutom nu blifvit allmänt bekant vid hela universitetet.

Från Upsala begåfvo de sig åter till Stockholm, där de genast blefvo mycket vänligt mottagna af pastor primarius d:r *Erik Alstrin,* hvilken såsom professor vid Upsala universitet varit inspektor för Västmanland-Dala nation och då

[1] Gradin trodde sig i honom hafva vunnit en anhängare till Z. och brödraförsamlingen, hvarför senare biskop Polykarpus Müller genom ett bref, dat. Marienborn d. 19/7 1742, sökte få direkt förbindelse med honom (R. 19, F, 8, B). Han synes dock ha lämnat brefvet obesvaradt, och ett par år senare (1745) författade han en disputation mot herrnhutarne.

fattat intresse för och tillgifvenhet till Arvid Gradin och hans yngre broder Anders. Den senare var nu anställd såsom hans adjunkt vid storkyrkan i Stockholm. Alstrin inbjöd de båda representanterna för brödraförsamlingen till middag i sitt hem och ville, att Arvid Gradin liksom i forna tider skulle komma och gå »såsom barn i huset». Och sedan han fått svar på alla sina frågor om orsaken till Gradins inträde i brödraförsamlingens tjänst, fattade han ett sådant förtroende till honom, att han gaf honom i uppdrag att besöka några för separatism benägna präster för att söka föra dem till rätta igen genom att meddela dem sina åsikter och sina andliga erfarenheter. Gradin besökte äfven riksrådet frih. *Cederström,* hos hvilken han hade varit informator i 6 år. Denne, som var kanslär för Åbo universitet, erbjöd honom en professur vid Åbo universitet eller, om han så hällre önskade, en kgl. hofpredikantsbefattning, hvarefter han efter all sannolikhet snart skulle blifva befordrad till biskop. Dessutom ville han gärna höra honom predika i sitt »hof». Med anledning däraf anhöll Gradin hos Stockholms stads konsistorium genom dess præses, d:r Alstrin, om tillstånd att få predika i Stockholms kyrkor och inlämnade för detta ändamål den 30 oktober sin trosbekännelse till konsistoriet, som utan tvekan biföll denna begäran. Han predikade nu den 12 november för pastor *Odhelius* i enkehuskyrkan och på e. m. hos frih. *Cederström* inför »en stor och förnäm församling». Följande söndag, den 25:te efter Trefaldighet (d. 19 nov.), höll han högmässopredikan i själfva storkyrkan i stället för sin broder i närvaro af pastor primarius Alstrin och mer än 20 andra präster, som voro nyfikna att höra, hvad »herrnhutaren» hade att säga. Evangelietexten handlade om Kristi återkomst (Matt. 24: 15—28), där det bl. a. varnas för falska Krister och falska profeter. Till ingång tog han 1 Kor. 1: 23, 24: »Vi predika den korsfäste Kristus, för judarne en förargelse och för grekerna en dårskap, men för dem, som äro kallade, både judar och greker, Kristus såsom Guds kraft och Guds vishet», och framställde därefter *den korsfäste Kristus* såsom grunden till vår salighet och hans marter, sår, blod och död såsom tecken, hvarpå man kan känna igen den sanne Kristus och skilja

honom från alla falska. Efter gudstjänstens slut kom d:r Alstrin och de förnämsta prästerna till honom i sakristian och tackade för hans predikan, hvarvid Alstrin utropade: »Hafva vi icke i dag hört en sannskyldig och rätt evangelist?» De gladde sig alla, att hafva hört en som med kraft och nåd vittnade mot egenrättfärdigheten och verkheligheten. Omedelbart efter gudstjänsten predikade han äfven hos hattpartiets chef, kanslipresidenten grefve *Karl Gyllenborg* och inbjöds sedan till middag hos honom, hvarvid denne betygade sitt intresse för Z. och hans skrifter och sin glädje öfver hans arbete för Kristi rike. Äfven i andra kyrkor och »hof» predikade Gradin och »vittnade med glädje om sin blodige återlösare». Den 30 november stiftade han vid en »kärleksmåltid» hos en broder Reiss på Kungsholmen de första »banden» eller »sällskapen», bestående af smärre kretsar af bröder (på 6 à 7 i hvar krets), som på bestämda tider samlades till samtal, bön och studium af herrnhutisk litteratur under ledning af någon mera erfaren broder. Dessutom vann han några personer i Stockholm, som sedan på olika platser blefvo ledare för den nya rörelsen, nämligen: mag. *Johan Holmberg,* präst och kollega vid storskolan, hvilken dels samlade första delen af »Sions sånger», de svenska herrnhutarnes sångbok, dels öfversatte Hollaz'ens »Nådens ordning» och dessutom jämte dessa utgaf en svensk »lösensbok» med språk ur skriften och psalmverser ur svenska psalmboken och Sions sånger för hvar dag af året, hvilka tre skrifter blefvo ett kraftigt medel till rörelsens främjande;[1] vidare studenterna *Olof Gren, Lars Nyberg* och *Brynolf Brisman,* hvilka kort därefter prästvigdes och med ungdomlig hänförelse spridde väckelsen på de platser, där de verkade.[2] Om flere andra präster hyste Gradin äfven godt hopp. Han sammanfattar sitt totalintryck af Stockholm sålunda: »Öfver hufvud ser det ut, som om Lammet hade i sinnet att där låta evangelii ljus med

[1] Sions sånger, som utgafs i många upplagor, säges hafva utkommit i 20,000 exemplar ensamt på 1740-talet.

[2] Gren, som två gånger besökte brödraförsamligen i Tyskland, verkade på olika platser i Stockholm, Nyberg kom 1743 till Pennsylvanien i N. Amerika, där genom hans förkunnelse stora partistrider började (se Otto Norberg, a. a., sid. 58 ff.), Brisman verkade i Flo, Mariestad och Särestad i Skara stift.

klart och kraftigt sken uppgå och samla sig en massa själar till lön för sina smärtor».[1]

Efter dessa stora framgångar i Upsala och Stockholm begaf sig Gradin på en resa genom Sverige och uppsökte därvid många af sina forna vänner och bekanta och predikade i åtskilliga kyrkor. I kyrkoherden *Johan Tillæus* i Kumla nära Sala fann han en kär broder, som sedan troget anslöt sig till de herrnhutiska kretsarne. I sin hemförsamling Vika i Dalarne, där han predikade på juldagen 1741, vann han sin moder, två systrar och en svåger, *Eric Karth.* I Falun förde han några »separatister» till tro på försoningen, i Törsång vann han sin gamle vän, kyrkoherden *Erik Kiörsner,* i Västmanland anslöto sig två separatister från »separatistnästet» på Hofgården i Munktorps socken till honom och började åter besöka kyrkans gudstjänster, äfven i Örebro vann han åtskilliga separatister och hospitalpredikanten *Claës Peter Carelius.* Om separatisterna i allmänhet berättar han, att de i många år förgäfves kämpat och arbetat för att finna frid och ro samt helgelse i sitt hjärta. »Det synes därför som om frälsaren hade prepareat dem för evangeliet. Icke två bland dem ha samma mening och vilja. Man kan se, att Lammet har så skingrat och skilt dem åt, för att de skola böja sig för Jesu kors och nådatron».[2] Han framhöll för dem, att de hittills ej hade velat veta af frälsaren och hans hjälp, och att de med all sin egen fromhet och helighet aldrig skulle kunna få någon sann frid.[3] I Västergötland stannade han i två månader (februari och mars 1742) hos grefvinnan Stenbock på Stora Bjurum och kyrkoherden Tengbom i Främmestád. Under oerhördt tillopp af åhörare äfven från långt aflägsna socknar predikade han i åtta af traktens kyrkor med sådan andens eld, att en ny stor väckelse där uppstod. »Alltjämt blefvo nya väckta, som gräto öfver sitt elände och bådo om nåd.»[4] Han hade fullt

[1] Se Gradins »Bericht von der Deputation nach Schweden a. 1741». (R. 21, 7, a, 4).

[2] Se Gradins bref till Polykarpus Müller, dat. Bjurom d. $^{28}/_{1}$ 1742. (R. 19, F, 3, a).

[3] Se Gradins odat. bref till Jacob Till. (R. 19, F, 3, a).

[4] Se Gradins »Bericht von der Deputation nach Schweden a. 1741».

upp med arbete med alla bekymrade själar, som frågade honom till råds. I Främmestad socken omfattade väckelsen 500 själar, d. v. s. så godt som hela församlingen. Här och på Stora Bjurum sökte han införa ordning och fasthet bland dem genom inrättande af talrika »band» eller »sällskap», hvilkas ledare han sammankallade till en »hjälparekonferens» och därvid gaf dem råd och anvisning, huru de skulle umgås med själarne. Han besökte äfven Vänersborg och Alingsås och bildade små kretsar där. I början af april anlände han till Göteborg, hvarifrån han med första skeppslägenhet ämnade resa tillbaka till Tyskland. Han fick vänta mer än en månad härpå och umgicks under tiden flitigt med domprosten *Anders Hilleström*, garnisonspredikanten *Christian Ulrik Lenberg* och en liten krets af väckta själar. Äfven med biskop *Jakob Benzelius*, hvilken var »en skarp Wittenbergensis» och missnöjd med Z., hade han flera samtal och »sade honom hela den evangeliska sanningen rakt i ögonen». »Sedan har han mycket väl kunnat tåla mig, men han är dock ej att lita på.» [1]

Ett af de viktigaste resultaten af Gradins resa var den lifliga förbindelse, som nu uppstod mellan de svenska herrnhutarne och deras meningsfränder i Tyskland. Biskop Polykarpus Müller öppnade nu den förut omnämnda korrespondensen med domprosten Hilleström, kyrkoherden Tengbom, grefvinnan Stenbock, d:r Alstrin och professor Winbom. De svenska herrnhutarne blefvo mycket ifriga att få resa ned till Herrnhut, Marienborn och andra brödrakolonier i Tyskland och Holland. Det var studenter, präster, men isynnerhet handtverkare, hvilka genom sitt yrke hade lätt att uppehålla sig därnere, som företogo denna resa och ofta stannade ett par år bland bröderna. Sedan de så under denna tid med ifver tagit del i det religiösa lifvet där, blefvo de efter hemkomsten ledare för de herrnhutiska kretsarne i Sverige. Före 1760 torde minst ett 50-tal svenskar, män och kvinnor, hafva aflagt besök därnere. I talrika bref och skrifvelser, som cirkulerade bland bröderna och systrarna i Sverige, redogjorde dessa för allt, som tilldrog sig inom församlingarna, för Z:s tal och predik-

[1] Se Gradins bref till Polykarpus Müller, dat. Göteborg d. 10/4 1742. (R. 19, F, 2, c).

ningar, för missionärernas resor och deras arbete bland hedningar och kristna o. s. v.

Efter Gradins afresa fortsatte rörelsen sin gång på olika håll i vårt land. »Själarne blifva hopvis väckta; den ene efter den andre får nåd att blifva fattig och finna frälsningen vid Lammets kors», skrifver Thore Odhelius till Gradin.[1] I Västerås uppträdde en pastor *Daniel Grau* såsom väckelsepredikant, i Arboga var stor välsignelse bland själarne, i Flo i Västergötland började genom pastor *Brynolf Brisman* en stor väckelse. Äfven prosten *Olof Kolmodin* i Flo var »helt för frälsarens sak».[2] De olika brödrakretsarne besökte hvarandra och korresponderade flitigt sinsemellan. Stockholm- och Främmestadkretsarne voro fortfarande de ledande. Missionsresor företogos af flere personer. Studenten *Olof Strandberg* utsändes från Västerås att besöka Kumla, Sala och Arboga.[3] *Thore Odhelius* besökte Kumla, Sala, Västerås, Arboga, Skara, Främmestad, Flo och Göteborg, öfverallt stärkande bröderna och systrarna. I Främmestad hölls därvid åter en »hjälparekonferens», till hvilken många af ledarne från olika håll sammankommit.[4]

De ofta upprepade bönerna om hjälp af någon broder från Tyskland blefvo ändtligen hörda, när i början af år 1743 en svensk student *Erland Becklind* sändes till Sverige från församlingen i Marienborn till de svenska trossyskonens tjänst.[5] Efter en rundresa till flertalet af de svenska kretsarne tog han sitt hufvudsäte i Stockholm åren 1743 och 1744. Därefter flyttade han till Tengbom i Främmestad, där han stannade

[1] I två bref, dat. Stockholm d. 16/10 1742, d. 29/8 1743. (R. 19, F, 5).

[2] Se Odhelii bref till Gradin, dat. Stockholm d. 29/8 1743. Kolmodin, som är bekant såsom förf. till »Andelig Dufvoröst» och »Biblisk Qvinnospegel», lät öfver sin grafsten sätta följande äkta herrnhutiska strof: »Här göms en syndare, helt fattig och fördömder, Som salig blef af nåd, i Jesu blodssår gömder».

[3] Se »Br. Strandbergs resediarium till Kumla, Sala och Arboga ifrån d. 23 december 1743 till d. 6 januari 1744», i Nordinska samlingen 1795, Upsala universitets bibliotek.

[4] Se »Diarium öfver en resa till Västergötland», d. 5/7—7/8 1744, i Zinzendorfiana B, d, 26. Västerås läroverks bibliotek.

[5] Han hade på en resa i Tyskland år 1741 inträdt i brödraförsamlingens teologiska »kandidatseminarium» i Marienborn, där studenter utbildades hufvudsakligen till brödraförsamlingens tjänst.

till sin död (d. 6/5 1749). Han företog ofta missionsresor till olika delar af landet.

Fortfarande anslöto sig åtskilliga af dippelianernas och mystikernas krets till herrnhutismen. Synnerligen betydelsefullt var, att äfven *Sven Rosén,* den förnämste och mest ansedde af de svenske mystikerna, d. 7/12 1743 inträdde i brödraförsamlingen i Herrnhaag. Han var sedan outtröttlig att i talrika bref och skrifvelser uppmana sina gamla vänner att såsom riktigt arma syndare emottaga nåden i Jesu blod för intet och, förkastande all egenrättfärdighet, endast bygga på Kristi förtjänst och rättfärdighet samt återgå till kyrkans gemenskap.[1] Äfven f. d. prästmannen *Johan Kranck,* som på grund af sina mystiska åsikter år 1733 hade afsagt sig prästämbetet och separerat sig från kyrkan, anslöt sig 1745 till herrnhutismen och återtog följande år sitt ämbete.[2]

Vi kunna nu genom en kort tillbakablick öfver den hittills gjorda framställningen besvara den förut (sid. 22) framställda frågan, om herrnhutarne från början uppträdde såsom separatister och irrlärare. I sin brefväxling med Grundelstjerna och von Strokirch bekämpade Z. Dippel och försvarade den lutherska försoningsläran. Andreas Grassman, Daniel Schneider och Johan Nitschmann trädde i opposition mot dippelianerna och sökte återföra dem till kyrkan. Biskop Rydelius och prästerna i Malmö och Lund måste erkänna, att Z. var ortodox i försoningsläran. När den herrnhutiska väckelsen började i Stockholm, blefvo de ortodoxa prästerna glada, att evangelium åter fick luft, och att något lades i vägen för verkheligheten och egenrättfärdigheten. Präster och andra personer, som separerat sig från kyrkan, återkallade nu sina förra villfarelser, återtogo sina ämbeten och verkade med ifver i kyrkans tjänst. Vi påminna om Jonas Hellman, Nils Nabbelius, Anders Hilleström, grefvinnan Stenbock, Christian Ulrik Lenberg, Sven Rosén och Johan Kranck. Ärkebiskop Joh. Steuchius och d:r Erik Alstrin, som kort därpå (1742) blef

[1] Se t. ex. Sven Roséns bref till Johan Kranck, dat. Marienborn d. 24/12 1743, i Zinzendorfiana B, d, 26, Västerås läroverks bibliotek.

[2] Om honom se Henning, Johan Conrad Dippels vistelse i Stockholm etc., sid. 145, anm. 1.

biskop i Växiö, uttalade sin glädje öfver Arvid Gradins vittnesbörd och förkunnelse; den senare använde honom t. o. m. till att motarbeta separatismen. Gradin, som fick predikovenia både af Stockholms stads konsistorium och Västerås' domkapitel, återförde åtskilliga separatister till kyrkans gemenskap. I allmänhet betonade herrnhutarne ifrigt församlingssinnets stora vikt och betydelse. Af talrika själfbekännelser framgår, att dippelianer och mystici, som i många år förgäfves kämpat efter frid i hjärtat, genom den herrnhutiska förkunnelsen om Kristi försoningsblod kommit till trosvisshet och förtröstan på Kristi rättfärdighet och förtjänst. *Hernhutismens första inflytande i vårt land var alltså af god och välgörande art,* ehuru den från början röjde en viss ensidighet genom det starka betonandet af försoningsläran. Den präglades af ett allvar, som måste inge respekt hos hvarje opartisk forskare. Till belysande häraf meddela vi några exempel på deras skrifsätt, jämte några prof ur Sions sånger, första delen, som i allmänhet är af ett sundt och godt innehåll.[1]

Att herrnhutismen det oaktadt kort därpå kom i ett sådant vanrykte i vårt land, berodde ej blott på de talrika smädeskrifterna mot Z. och hans anhängare, som utkommo i Tyskland och äfven öfversattes på svenska, utan äfven och framför allt på det andliga förfall, som vid denna tid ägde rum inom brödraförsamlingen i Tyskland, och som därifrån spridde sig äfven till Sverige. Denna förfallets period skola vi nu behandla.

III. Den herrnhutiska rörelsens urartande i Sverige, den s. k. »sållningstiden» 1745—1760.

Den period af andligt urartande, som på 1740-talet inträdde inom brödraförsamlingen, hade sin grund i flere samverkande orsaker. Förnämsta upphofvet därtill var utan tvifvel Z. själf.[2] Han var en egendomlig känslonatur. Han hade, såsom han själf erkände, »ett geni, som städse var böjdt för extravaganser».[3] Hans åsikter, yttranden, handlingar och ställ-

[1] Se Bilaga II.

[2] Se Römer, a. a., sid. 129 ff., Burkhardt, a. a., sid. 71, Cröger, a. a., II, 20, 74 ff., 84 ff., 162 ff.

[3] Römer, a. a., sid. 135.

punkt växlade därför tidt och ofta. I sin starka ifver för lefvande hjärtekristendom i motsats till den blott formella hjärne- och hufvudkristendomen fick han alltmera smak för aningar och känslor och började ringakta klara tankar och begrepp. På vinterkonferensen i Marienborn den 6 december 1740 uttalade han för första gången sin egendomliga »blodslära». Den blef en afgörande vändpunkt i hans åskådning, som nu efterhand ganska väsentligt ombildades från dess förra etisk-religiösa karaktär till en fysisk-mystisk, i det att frälsningen uppfattades såsom en fysisk och metafysisk process.[1] Utgångspunkten för denna ombildning var hans uppfattning af den lutherska nattvardsläran, som af honom tolkades på ett sätt, som påminner om den katolska transsubstantiationsläran. Då Jesus instiftade nattvarden i kretsen af de tolf, var hans eget blod »i dunstform» realiter närvarande i vinet och hans köttsliga lekamen »inknådad» i brödet genom beröringen med hans händer. Kristus meddelar äfven sedan i nattvarden sin gudomliga andekroppsliga natur på ett andekroppsligt sätt, man blir *fysiskt* delaktig, »tingerad» af hans lekamliga kött och blod, församlingen får del af Kristi kropp, af Guds egen natur.[2] Kristus är nämligen själf skaparen, gamla testamentets Jehova, »vår egentlige Fader». »Skaparen har dött för oss», är ett af Z. ofta användt uttryckssätt. Samtidigt begagnade han sig af kenosisläran för att förklara Kristi förnedringstillstånd och sanna mänsklighet och använde om honom såsom människa de mest krassa och grofva uttryckssätt. Då han förebråddes för att blott lära om Kristus och ej något om triniteten, utvecklade han en egen treenighetslära. Han förklarade, att man ej kan genom filosofiska spekulationer förstå eller utforska trinitetens mysterium, utan endast fatta den på praktisk religiös väg genom en lefvande kännedom af den korsfäste Kristus och hans församling. Kristus kallar församlingen till lif; därigenom lär hon känna Gud såsom sitt upphof, sin Fader, som drager omsorg om sig, Sonen såsom den, till hvilkens

---

[1] För den följande framställningen se Becker, a. a., sid. 366—419.

[2] Den fysiska karaktären af denna Kristi förening med församlingen framhåller han genom att jämföra nattvardsfirandet med äkta makars fysiska förening med hvarandra.

gemenskap hon är bestämd och Den Helige Ande såsom den makt, genom hvars medverkan hon kommit till världen. Detta utvecklade han närmare kort före afresan till Amerika 1741, (där han ämnade missionera bland indianerna), på ett sätt, som äfven de vilda och okultiverade folkslagen skulle kunna fatta genom likheten med deras egna gudaläror. Han lärde nämligen, att treenigheten är en gudomlig familj med fader, moder och son, i det att den helige ande intar moderns plats. Denna gudomliga familj i himmelen motsvaras af en gudomlig familj på jorden, nämligen sonen Kristus och hans brud (församlingen). Församlingen föddes till världen genom Kristi till en lösepänning utgjutna blod och bestod först af Johannes och Maria vid korset. I blodet, genom hvars utgjutande han dog, var Kristi lifskraft, det gaf lifvet åt församlingen, som föddes fram ur hans uppstungna sida, såsom Eva skapades af Adams sidoref. Församlingen kallar Z. därför »manninna» såsom tagen af mannen, »kristinna» såsom framfödd ur Kristus, »kyria», herskarinna såsom Lammets gemål eller hustru. Alla själarne i församlingen äro att betrakta såsom kvinnliga, äro animæ, ej animi; den kroppsliga mandomen är blott ett tillfälligt »ämbete». Kristus är därför den egentlige brudgummen äfven inom det jordiska äktenskapet. Mannen är blott hans ställföreträdare, hans prokurator, »vicekrist». Den Helige Ande framställes såsom en fysisk kraft, såsom församlingens moder.[1] Inne i Kristi sida i hans blod framalstrar hon de troendes själar, hvilka sedan skola utgöra församlingen. De ligga nämligen potentielt inneslutna inne i hans sida, tills dess de bli förenade med en jordisk kropp. Dessa själar äro redan vid sitt inträde i denna världen rena från synd såsom förut döpta i Kristi blod, de äro rättfärdiggjorda, ja delaktiga i Guds natur, Kristi eller Guds »blodsförvandter». De adamitiska kropparne bli genom dessa själar inficierade med gudomlig substans, hvilken förgudningsprocess sedan fullbordas genom sakramentens förmedling. »Lammet, blodet och församlingen» höra oupplösligen tillsamman.[2]

[1] I de tre gudomspersonernas inre förhållande till hvarandra representerar dock den Helige Ande ej den kvinnliga naturen. Det gäller blott om förhållandet till församlingen.

[2] Med församlingen vill han dock ej förstå brödrakyrkan, utan »alla själar,

Församlingen hör i själfva verket såsom Lammets brud med till gudomsfamiljen, som således består af fyra personer. Hennes fullständiga förgudande inträder dock så småningom under tidernas lopp, i det hon genom att återvända in i sidohålan blir fullständigt återförenad med Kristus och genom honom med Gud.

På detta sätt förvandlade Z. hela den kristliga trosläran till ett metafysiskt drama, som i grunden ej har något att göra med religiösa och etiska tankar.[1] Men samtidigt polemiserade han mot allt filosoferande i religiösa frågor och betonade ifrigt, att de endast kunna förstås genom personlig erfarenhet. Det var ursprungligen såsom poet och liturgisk diktare, som han utvecklade detta egendomliga mystiska system. Enligt hans tanke meddelar sig nämligen Gud på ett väsentligt, substantielt sätt i församlingens gudstjänst och kult, hvarvid man i känsla och aning får erfarenhet om andliga ting, som för det teoretiska tänkandet städse förblifva förborgade. På 1750-talet frigjorde han sig så småningom från denna mystiska åskådning och återgick till sin förra religiöst-etiska uppfattning.

Åren 1740—1749 visar Z. öfverhufvud en viss sjuklighet, öfverspändhet och retlighet i hela sitt lynne, framkallad dels af den fiendskap och den förföljelse, för hvilken han städse var utsatt, dels af kroppslig och andlig öfveransträngning, hvilket i någon mån kan förklara, huru han kunde komma in på dessa afvägar. Därtill bidrog emellertid äfven den skism, som 1743 uppstod mellan honom och generalkonferensen i Marienborn, (ett kollegium på tolf bröder, som skulle sköta församlingens ärenden), beroende på olikhet i uppfattningen af brödraförsamlingens mål och grundprinciper.[2] Efter hemkomsten från Amerika höll han i juli 1743 en synod i Hirschberg, hvarest han i vredesmod upphäfde generalkonferensen och ogillade dess åtgöranden under sin frånvaro. Bröderna fogade sig, ödmjukt erkännande hans andliga öfverlägsenhet, och hvarje

som äro församlade i Jesu namn». Många af hans anhängare likställde dock »församlingen» med brödraförsamlingen och ansåg den för »Lammets synliga gemål på jorden», för hvilken de hyste en afgudisk vördnad (se Bilaga III).

[1] Becker, a. a., sid. 406.

[2] Se Burkhardt, a. a., sid. 70.

motsägelse förstummades. Han blef nu »församlingens befullmäktigade tjänare»[1] och en allsmäktig herskare, som vid minsta gensägelse brusade upp i häftighet och vrede, men kort därefter ångrade, att han förgått sig. Han stod vid denna tid ensam, liksom på en höjd högt öfver sina vänner och anhängare. Ingen vågade kritisera hans fantasiprodukter. I stället upptogs allt, hvad han sade, med beundran och blef i förgrofvad eller förytligad form gångbart mynt i församlingens andliga lif. Man försökte efterlikna hans underliga, bizarra skrifsätt och hans ännu underligare poesi. Bönder och handtverkare uppträdde såsom poeter i den Z.-iska stilen, man roade sig med att improvisera sånger, som genast sjöngos o. s. v. Ju flere utländska språk, man kunde blanda in, dess bättre! Denna rotvälska trycktes sedan i de beryktade »anhangen» till herrnhuternas sångbok.

En annan orsak till förfallet inom församlingen var det allmänna försummandet af ett verkligt ingående, självpröfvande bibelstudium. Man nöjde sig med de dagliga »lösensorden», som, lösryckta ur sitt rätta sammanhang i skriften, ofta tolkades på det mest godtyckliga sätt.[2]

En måhända ännu betydelsefullare orsak var den starka tillväxt, som församlingen efter hufvudsätets förflyttande till Marienborn och Herrnhaag i Wetterau fick. Allehanda personer från Tyskland, Schweiz, Holland, England, Frankrike och Skandinavien strömmade här tillsamman, hvilka i motsats till de fattiga bröderna från Böhmen och Mähren till stor del tillhörde de högre och mera bildade klasserna, och därför hade större anspråk på lifvet. Den forna enkelheten försvann, njutningslystnad, sorglöshet och en ständig feststämning trädde i sparsamhetens och flitens ställe, hvarigenom församlingen åsamkade sig en så stor skuldbörda, att den sedan behöfde ett halft århundrade för att blifva kvitt densamma. Härtill kommer, att åtskilliga af dessa personer förut hade varit mystici, hvilka därför blefvo ett lättfånget byte, när mysticismen i ny dräkt höll sitt intåg i församlingen.

---

[1] Själf kallar han sig vid denna tid »ordinarius fratrum». Den 16 sept. 1741 hade äldsteämbetet i församlingen öfverflyttats på Kristus själf.

[2] Cröger, a. a., II, 166.

Svärmeriet tog sin egentliga början på sommaren 1743, då Z. (i juni) stiftade en »narrarnes» orden, hvars medlemmar i motsats mot de visa och kloka i denna världen, skulle handla och tala såsom barn, omyndige och dårar. Därvid borde det förtroliga tilltalsordet »du» användas ej blott till människor, utan äfven till Kristus själf, som därför kallades »Bruder Lämmelein».[1] Sedan växte svärmeriet så småningom och nådde sin höjdpunkt 1748 och 1749, under ledning af Z:s unge, omogne son *Christian Renatus* (Christel), dennes lärare *Johannes Langguth,* (som adopterades af *Fr. von Wattewille* och sedan kallades *Joh. v. Wattewille*), hvilken var äldste för de lediga brödernas kör och gift med Z:s dotter *Benigna,* samt *Anna Nitschmann,* äldste för de lediga systrarnas kör. Kärleksmåltiderna blefvo nu allt kostbarare och talrikare. Illuminationer och fyrverkerier förhöjde feststämningen, församlingssalarne och körhusen blefvo festligt smyckade särskildt vid födelsedagar eller andra bemärkelsedagar, gudstjänsterna firades på ett alltmer gladt och uppsluppet sätt.

I Herrnhaag och Marienborn, som voro hufvudsätet för svärmeriet, fick man särskildt smak för dramatiska upptåg. Vid en löfhyddofest t. ex. uppträdde äfven ynglingen Jesus i gröna kläder. Under påskveckan 1747 framställde de lediga bröderna på dramatiskt sätt Kristi lidandes-, döds- och uppståndelsehistoria; på långfredagen firades en kärleksmåltid, vid hvilken hufvudintresset samlades kring en målning föreställande Kristi sidohåla och huru syndarna togo sin tillflykt in i densamma. I ekstatisk berusning upprepade de festfirande därvid i sina hänförda sånger om såren samma ord en massa gånger såsom: »Seitenhöhlchen! Du bist mein!», eller »Wunden, Wunden, Wunden» etc. Påskaftonen hölls åter kärleksmåltid med korta tal på 30 olika språk. År 1748 framställdes sidohålan på flera olika sätt medelst transparenter, ja t. o. m. genom lefvande bilder, bl. a. såsom ett rum med säng och bord, omkring hvilket sutto hufvudlösa personer, hvilket skulle betyda, att de bodde och lifnärde sig därinne, och att hjärtat tagit öfverhand öfver förståndet. Vid ett annat tillfälle fingo de festfirande äfven promenera tvärs igenom sidohålan. En kärleksmåltid skall

[1] Römer, a. a., sid. 136.

t. o. m. hafva slutat med en liten improviserad bal o. s. v.[1] Detta var, hvad man kallade, »en salig sidohålsperiod!» Sexuella förhållanden behandlades i tal och sång på ett öppet, hänsynslöst sätt, som föregafs vara barnsligt och naturligt, men måste betraktas såsom rentaf osedligt. Särskildt i det år 1745 utkomna »tolfte anhanget» till sångboken träder denna anda i dagen.

Äfven i andra länder började snart genom inflytandet från Tyskland en liknande urartning inom de herrnhutiska kretsarne, icke minst i Sverige, hvarest det andliga förfallet dock ej blef fullt så stort som i Herrnhaag och Marienborn. Redan den förutnämnde *Erland Becklind* synes hafva varit påverkad af den nya riktningen, men den egentlige upphofsmannen till densamma i Sverige blef fil. mag. *Peter Werving* från Gefle. Såsom student hade han först slutit sig till dippelianismen, men sedan i Tyskland ingått i brödraförsamlingens tjänst, blifvit prästvigd och verkat dels i Schlesien såsom föreståndare för en församling, dels i Marienborn såsom lärare vid pedagogiet därstädes. Genom umgänget med Christian Renatus von Z. och Joh. v. Wattewille drogs han här med in i den svärmiska riktningen. På sommaren 1743 började han i sina bref till de svenska herrnhutarne framhålla, att de måste blifva mera barnsliga och enfaldiga, och att de borde hafva en beständig och oafbruten, innerlig känsla af blodet. Genom att blifva helt intagna i Kristi sida och lära sig, hvad det är »att simma i blodet», skulle de blifva rätt saliga och muntra.[2] Utom Peter Wervings bref bidrogo äfven de förut omnämnda meddelandena från församlingens missionskonferenser och församlingsdagar att förbereda den nya riktningen. På nyåret 1745 kommo Peter Werving själf med fru, hvilken var tyska och äfven medlem af brödraförsamlingen, samt Erland Becklinds fru, likaledes tyska, till Sverige. *Genom dessa personers inflytande kom alltså år 1745 svärmeriet från Tyskland öfver till de svenska kretsarne.* Från 1745 till 1751 var Werving ledare för rörelsen i östra Sverige med Stockholm såsom utgångspunkt, under det Becklind, som nu flyttade till Tengbom

[1] Se Ritschl a. a. III, 402.

[2] Se Hedvig och Ulrika Eleonora Strömfelts bref till Peter Werving, dat. Stockholm d. 1/9 1743. (R. 19, F, 5).

i Främmestad, missionerade i västra Sverige. Lyckligtvis läto ej alla herrnhutiskt sinnade präster i Sverige leda sig i ledband af dessa båda anförare. Man bör därför skilja mellan en mera sund riktning inom den svenska herrnhutismen, till hvilken t. ex. *Thore Odhelius* i Stockholm,[1] *Daniel Grau* i Västerås[2] och *Christian Ulrik Lenberg* i Göteborg[3] hörde, och en mera osund, svärmisk riktning med hufvudsäte i Stockholm och Främmestad. Den senare riktningen hade dock en lång tid öfvertaget. Under Wervings ledning indelades Stockholmskretsen i »körer», efter kön och familjeförhållanden (de »lediga», d. v. s. ogifta bröderna bildade en kör, de lediga systrarna en, änkorna en, de gifta en, de större flickorna en och barnen en) samt i ett 30-tal »sällskap». Dessa kretsar, som hade sina olika sammankomster och möten, leddes af särskilde utvalde »arbetare», omkring 25 till antalet, hvilka ofta samlades hos familjen Werving till konferenser, bönemöten och vaknätter. Äfven bland studenterna i Upsala och Stockholm bildades genom pastor *Olof Gren* några sådana kretsar, till hvilka omkring 25 studenter hörde.[4] Den förnämsta bland dem var den redan då såsom ett filosofiskt snille allmänt bekante fil. mag. *Anders Knös,*[5] hvilken på grund af sin religiösa väckelse bröt med den wolffianska filosofien, hvars banérförare han förut varit, öfvergaf den akademiska banan, sålde sitt rikhaltiga filosofiska bibliotek och lät prästviga sig för tjänstgöring i Skara stift, hvarest genom hans kraftiga förkunnelse och vittnesbörd en herrnhutisk väckelse snart upp-

[1] I början af år 1749 skrefvo han och några andra präster ett bref till Z. och begärde förklaring öfver några af hans läror, som de ej kunde gilla (se nedan).

[2] Daniel Grau beskylles af Werving för att ha mera i hufvudet än i hjärtat, men får samtidigt de bästa vitsord af Odhelius, hvilket tyder på, att han ej gillade känslosvärmeriet.

[3] Med anledning af Z:s Pennsylvanische Reden bröt Lenberg med Becklind och Tengbom och motarbetade den osunda herrnhutismen i Göteborg. På hans sida stod en annan herrnhutiskt sinnad präst, *Petrus Arfvidsson* i Gräfsnäs, Skara stift.

[4] Se Olof Grens odat. bref till Sven Rosén 1745 (R. 19, F, 4), däri han lämnar en »katalog öfver ett hemligt seminarium af väckta studenter».

[5] Om honom se Rob. Sundelin, Svedenborgianismens historia i Sverige under förra århundradet (Upsala 1886) sid. 117 ff. Att hans religiösa väckelse var af herrnhutisk art, har hittills ej varit kändt. Han uppgifves af Sundelin hafva stått under den spenerska kristendomsåskådningens inflytande.

stod i Vånga församling, där han var sin faders adjunkt.[1] Vid denna tid (omkr. 1746) slöto sig ganska många präster till den nya riktningen, hvilka hvar och en på sin ort ifrigt främjade rörelsen,[2] ehuru dock ej alla på det osunda sättet.

År 1746 fingo bröderna och systrarna i Sverige tvänne betydelsefulla besök från Tyskland, hvilka kraftigt bidrogo till stärkande af den svärmiska riktningens inflytande, isynnerhet i Stockholm. I början af augusti 1746 kom nämligen biskopinnan *Rosina Nitschmann* med ett stort sällskap af bröder och systrar, som ämnade sig till Lifland, på genomresa till Stockholm. I deras följe befann sig äfven en deputation af två bröder *Philip Dörrbaum* och den 21-årige studenten *Charles von Schachman* (jämte den senares betjänt, en broder Böhm), hvilka voro sända till ärkebiskop *Jakob Benzelius* i Upsala för att söka bringa klarhet angående stridigheterna i Nya Sverige i Pennsylvanien, hvilka uppkommit genom de två svenske herrnhutarne *Paul Bryzelius* och *Lars Nyberg*.[3] Charles von Schachman skulle därjämte missionera bland studenterna i Stockholm och Upsala. »En så förnöjd, salig och lustig tid, som vi hade vid moder Rosinas härvaro, ha vi aldrig förr haft i Sverige», säger Peter Werving.[4] Alla körerna i Stockholm hade kärleksmåltider för dessa »pilgrimssyskon». Rosina Nitschmann fortsatte efter en veckas vistelse i Stockholm med sitt sällskap till Riga, under det att Philip Dörrbaum och Charles von Schachman i tre

[1] Se Peter Wervings bref till Joh. von Wattewille, dat. Stockholm i juli 1745 (R. 19, F, 4) och d. 11/12 1747 (R. 19, F, 3) samt Olof Grens ofvannämnda bref till Sven Rosén.

[2] Bland dessa märkas: Magnus Hagström, Anders Bredmark, Johannes Sverdsjö, Olof Strandberg, Eric P. Giers och Olof Lind i Stockholm, Carl Tellbom i Estuna i Upland, Eric Unander i Bergsjö i Helsingland, Olaus Diurman, Johan Hasselberg och Olof Siliander i Västerås stift, Paul Florén, Per Blidberg och Peter Eneroth i Skara stift, Arvid Gren i Göteborgs stift, Mattias Jung i Strengnäs stift, Johannes Sundius och Zacharias Arsenius i Lunds stift. En pastor Holmkvist från Ösel verkade i Nyköping, Norrköping och Västervik. I Finland märkas Samuel Wacklin i Lajhela, Abraham Frosterus i Åbo m. fl. Af dessa prästmän vitsordas flere i herdaminnena såsom vår kyrkas allra bästa predikanter.

[3] Om dem se Otto Norberg, a. a., sid. 55 ff., 65, 86 ff., 89 ff., 114, 123, 126, 170.

[4] Se Peter Wervings bref till »Papa» (d. v. s. Z.), dat. Stockholm d. 28 sept. 1746. (R. 19, F, 3).

månader dröjde i Sverige. Vid besöket i Upsala hos ärkebiskop Jakob Benzelius blefvo de visserligen mycket vänligt och höfligt emottagna, men kunde ej inverka på ärkebiskopens uppfattning, att Nyberg vore orsaken till stridigheterna i Pennsylvanien. Något större inflytande synas de ej heller hafva utöfvat bland studenterna. Från Upsala reste de öfver Sala och Kumla till Västerås, hvarest de blefvo inkvarterade i köpmannen *Abraham Hülphers* hem. De fingo där tillfälle att samtala med domprosten *Jacob Svedelius,* åtskilliga studenter och präster och andra personer. Dörrbaum uppskattar antalet af dem, »hos hvilka något godt är», till omkring 40 personer i denna stad.[1] Därifrån fortsatte de i sällskap med Erland Becklind öfver Arboga, Örebro och Skara till *Tengbom* i Främmestad, hvilken församling de funno mycket likna de tyska, herrnhutiska »ortsförsamlingarna». »Broder Tengbom är ett kärt, enfaldigt hjärta och helt med församlingen. Man behöfver ej säga mycket, förrän tårarne stå honom i ögonen.»[2] Från Främmestad reste de till Göteborg, där de besökte domprosten *Hilleström.* »Han älskar församlingen, men är en man med ett svagt hufvud», säger Dörrbaum om honom. Han hade försvarat brödraförsamlingen mot Lenbergs och Matthias Otto Ubechels (nu prost vid tyska församlingen i Göteborg) anmärkningar. Af detta framgår, att såväl Tengbom som Hilleström voro tämligen okritiska gentemot den nya anden inom brödraförsamlingen.

Huru yttrade sig nu denna nya ande? Till belysande häraf meddela vi i en bilaga några bref från svenskar vid denna tid, ett utdrag ur Sions sånger, andra delen, samt ur Z:s märkvärdiga »Wunden-Litaney», som öfversattes till svenska och sjöngs vid deras sammankomster, hvilka ofta räckte långt in på nätterna.[3] Att de ljufva känslor, som dessa och dylika sånger framkallade, ej mycket skilde sig från ekstasens sälla berusning, är visst. En strof i deras »allrakäraste visa» lyder så:

---

[1] Se Dörrbaums »Relation von seiner Reise», dat. Göteborg d. 19/10 1746, fragment. (R. 19, F, 4).

[2] Se Dörrbaums »Relation von seiner Reise».

[3] Se Bilaga III.

Jag allrahälst trifs,
Där sådana gifs,
Som dricka sig rus
Af såren och lefva i sus och i dus.[1]

En sådan stämning af andlig berusning och sällhet möter man ofta i deras bref från denna tid.[2] År 1747 började en »salig sår- och blodperiod» i Stockholm, säger Werving. »Genom vår dyra moders arbete med att förklara såren och vår blodige mans sidohåla för själarne ha vi haft en allt härligare tid.»[3] Ett bref från en annan herrnhutare, som kan anses såsom typiskt för denna tid, börjar på följande sätt: »Jesu såriga och blodröda läppar kysse min allra käraste fars hjärta oupphörligen rätt saftigt och kraftigt!» Därefter skildrar brefskrifvaren, huru frälsaren vid ett tillfälle visade sig för honom »så ögonskenligen i ett lams skepnad, så mild, vänlig och blodig, att bloden flöt strömvis neder på jorden; lammet med sin bloddrypande hud var så lifligen målad för mig i andanom, så att jag begynte med mina lekamliga händer att taga därefter. Denna välsignade synen förde med sig en innerlig, vederkvickande känsla o. s. v.[4] I ett annat bref säger samme brefskrifvare: »Jag kan ej må rätt saligt och väl, om ej blodet allt jämt flyter på min själ; när jag ej känner, att lammets blod rinner, så längtar jag och gråter därefter, till dess jag känner, att det begynner att drypa, — — då säger jag: icke är jag värd därtill, men som du dock blöda vill, så välan med blod mig fyll, min allra käraste Jesu, lät nu själen min, som en svamp du in med blodet, som så lätt utflyter ur din kropp och aldrig tryter. Jag vill i bloden den dyra floden mig nedersänka, så att ingen ser mig till» o. s. v.[5] *Johan*

---

[1] Se Peter Wervings bref till »pilgrimsförsamlingen och alla medlemmar af den heliga synoden», dat. Stockholm d. 14/4 1747. (R. 19, F, 4).

[2] Se t. ex. fröknarna Strömfelts bref till församlingen, dat. Stockholm d. 14/4 1747 (R. 19, F, 5), af hvilka ett är meddeladt i Bilaga III.

[3] Se Peter Wervings bref till Joh. von Wattewille, dat. Stockholm d. 11/12 1747. (R. 19, F, 3).

[4] Se ett bref från C. H., dat. d. 18/7 1747, i Nordinska samlingen 1975, 27, r. Upsala universitets bibliotek.

[5] Se Nordinska samlingen 1975, 27, r.

Wijk skrifver i ett bref bl. a.: »Nu ville jag gärna bli helt och hållet innesluten i den blodiga sidan, ja, jag ville blifva gömd så djupt in i såren, att jag aldrig i evighet mera kunde komma ut, utan städse finge lefva och sväfva i det röda hafvet af det för alla synder utflutna blodet.»[1] Dessa herrnhutiska bröder kalla sig »blodtörstiga bin», »blodiglar», »sårmaskar», »korsluftfåglar», »korsluftdammkorn», »sidohålshjärtan» o. s. v. »I Lammets allrakäraste lilla sidohåla ha vi allt, hvad vi till kroppens och själens näring behöfva, mat och dryck, kläder, hus och hem och allt, och dessutom många utomordentligt saliga divertissementer», skrifver Werving.[2] På sina sammankomster brukade de ofta stämma i med ett: »Vivat lilla sidohålan min!»[3]

Den brudkärlek till den söte brudgummen, som jämte sår-, blod- och sidohålskulten var hufvudinnehållet i deras fromhet, tog sig flera egendomliga uttryck. Så t. ex. i den uppfattningen, att Kristus var den egentlige brudgummen äfven inom det jordiska äktenskapet. Han hade enligt denna åskådning äfven rättighet att bestämma, hvilken som skulle vikariera för honom såsom »vicekrist». Genom lotten, i hvilken de menade sig hafva honom personligen närvarande hos sig, läto de därför honom själf afgöra, hvilka personer genom äktenskap skulle förenas med hvarandra. Detta torde hafva gått så till, att några af brödra- och systrakretsarnes ledare utvalde två »lediga» systrar, som ansågos lämpliga för den »ledige» broder, som skulle inträda i det äkta ståndet, hvarefter frälsaren genom lotten afgjorde, hvilkendera som var den rätta. På detta sätt bortgiftes bl. a. prästerna *Joh. Kranck* (med en kammarjungfru hos fröknarne Strömfelt) och *Joh. Sverdsjö.*[4] Dessa äktenskap blefvo oftast högst olyckliga, och

---

[1] Se Johan Wijks bref till församlingen, dat. Stockholm d. 7/2 1746. (R. 19, F, 2, a).

[2] Se Peter Wervings bref till pilgrimsförsamlingen, dat. Stockholm d. 27/8 1748. (R. 19, F, 3, b).

[3] »Vivat das Höhlgen mein!», se Peter Wervings bref till »Papagen» (Z.), dat. Stockholm d. 4/10 1748. (R. 19, F, 3, b).

[4] Se Peter Wervings bref till pilgrimsförsamlingen och den heliga synoden, dat. Stockholm d. 12/4 1748. (R. 19, F, 4).

sedan anklagades särskildt en fru *Schmidt* i Stockholm för den ifver, hvarmed hon gjort ihop partier på detta sätt å frälsarens vägnar.

Äfven under andra former trädde brudkärleken i dagen. För att åstadkomma en varmare stämning bland bröderna och systrarna uppfann Werning bl. a. den s. k. »förbunds- och körkvarten», hvilket var en utvald trängre krets af sådana, om hvilka de voro försäkrade, »att de verkligen hade erfarit Jesu blod på sina hjärtan», till ett antal af 41 personer (13 bland de gifta, 10 bland de lediga bröderna och 18 bland de lediga systrarna). Dessa sammankommo till en kärleksmåltid, efter hvilkens slut de förbundo sig med hjärta och mun inför sin brudgums och mans fötter att tillhöra honom och svuro honom evig trohet. Därefter åtnjöto de sin mans marterlekamen och dyra blod, hvarigenom deras förbund blef konfirmeradt och befästadt för evigheten.[1] Sådana sammankomster, hvilka voro ett slags trolofnings- eller vigselakter mellan brudsjälarne och deras brudgum, upprepades af de utkorade en gång i månaden, hvarje kör för sig. En liknande sammanslutning bildades af *Arvid Gradin*, vid hans andra besök i Sverige (sept. 1748—jan. 1750). Äfven han hade nämligen ryckts med af den allmänna, osunda strömningen inom herrnhutismen. Han utvalde likaledes en trängre krets, som kallades »hopen utan namn», och skildrar, huru de på sina sammankomster blefvo »af sin äldste och man äktenskapligt omfamnade, smekta och kyssta under en outsäglig, alla hjärtan hänryckande, genomträngande och försmältande nåd».[2] I ett bref till en af sina vänner säger han: »Jag njuter här häpnadsväckande saligheter, så att jag ofta för min mans kyssar är nära att fara ur stoftshyddan.»[3] Och Peter Werving berättar i en skildring af det inre tillståndet år 1750: »Vår trogne

---

[1] Se Peter Wervings bref till Johannes Wattewille, dat. Stockholm d. 11/12 1747. (R. 19, F, 3). Han kunde därefter säga: »Ich lebe unter meinem Volck, welche sind Herzelein, verliebt in Jesu vier Nägelein und in sein allerliebtes Seitenhöhlchen». (Se samma bref).

[2] Se Gradins »Bericht von meiner Reise und Verrichtung in Schweden 1748—1750», dat. Barby d. 29/6 1750. (R. 19, F, 6, 43).

[3] Se Gradins bref till Koeber, dat. Stockholm d. 9/5 1749. (R. 19, F, 6).

frälsare och blodige försonare har uppenbarat sig för åtskilliga af våra syskon såsom deras evige själaman och brudgum och tillika skänkt dem den nåden att anse sig såsom hans prädestinerade och utvalda brudar, byggda ur hans blodiga sida och därtill skapade att sofva i hans famn. Hvad för saligheter vi åtnjutit med hvarandra af sådan intim gemenskap och familjärt, speciellt umgänge med vår man, som förvärfvat oss denna nåd genom blodig död och bittra smärtor, kan jag ej beskrifva».[1] I ett annat bref skrifver han: »Vi ha smakat, känt och erfarit någonting outsägligt och alltigenom saligt ur och i vår mans gudomliga sidohåla. Hans äktenskapliga kyss böjer och förödmjukar oss, och jag tänker då: vill han kyssa och omfamna mig, så är jag här, hans lilla brud. Han kan icke annat, ty min själ härstammar ur hans sidohåla och den blodström, som spjutet stötte fram. Det vet och känner jag helt visst».[2] — Ett tredje liknande sällskap utgjordes af dem (39 till antalet), hvilka fått det stora förtroendet att blifva invalda bland »de tre tusen i en själ», en egendomlig sammanslutning af herrnhutare, spridda i alla länder, som skulle bokstafligen efterlikna den första pingstförsamlingen, om hvilken det heter, att de voro ett hjärta och en själ (Apg. 4: 32).[3]

Den fromhetstyp, som under dessa former och i dessa utgjutelser träder oss till mötes, är till innehållet trots den olika formen ungefär af samma slag, som den vi mötte i mysticismen och dippelianismen.[4] Vi återfinna äfven i denna fromhet flera katolicerande drag. Visserligen framhålles här Kristi martergestalt, hans blod och sår såsom underpanter på, att lösepenningen är betald och försoningen fullbrakt och ej i främsta rummet, såsom inom katolicismen, för att väcka fromma känslor af medlidande. Men samtidigt sättes något liknande i stället, i det att det ifriga sysselsättande med Kristi yttre kroppsliga lidande afser att framkalla en stämning af senti-

---

[1] Se Peter Wervings bref till den heliga synoden, dat. Stockholm d. 25/9 1750. (R. 19, F. 4).

[2] Se Peter Wervings bref till »Papagen» (Z.), dat. Stockholm d. 4/10 1748. (R. 19, F, 3, b).

[3] Se Peter Wervings i not 1 omnämnda bref.

[4] Se sid. 18 ff.

mental förälskelse i martermannen och hans sår samt ett intimt och familjärt umgänge med hjärtevännen och brudgummen, som särskildt genom omtolkningen af frälsningshistorien i fysisk riktning mister allt etiskt innehåll.[1] Vi böra dock påminna om, att dessa drag i Z:s fromhet till stor del återfinnas hos många af de lutherska psalmdiktarne redan under 1600-talet, och att han således i visst afseende var ett barn af sin tid.[2]

Många af de svenska herrnhutarne hade förut varit mystici. För dem var denna nya mysticism egentligen blott ett återfall till deras förra ståndpunkt. Andra, hvilkas själsanlag ej lågo åt detta håll, kunde samtidigt blifva bevarade för känslosvärmerit. Hos åtskilliga af dem finner man äfven en blandning af mysticism och etisk religiositet. Detta framträder i deras poetiska alster. I andra delen af Sions sånger, som i allmänhet är präglad af etiskt allvar, har intagits en parafras af Höga Visan, däri man knappt kan finna en enda etisk-religiös tanke.[3]

När *Arvid Gradin* i sällskap med skräddaregesällen *Långberg* den 12 sept. 1748 för andra gången anlände till Stockholm med uppgift att taga reda på, huru brödraförsamlingens sak f. n. stod hos det svenska prästerskapet och se till, hvad därvid vore att göra, hade den yttre situationen totalt förändrats.[4] Han rönte nu ett mottagande, som var fullkomligt motsatt det tillmötesgående och de sympatier, som förra gången kommit

---

[1] Se Ritschl, a. a., III, 212, 289 ff., 387, Becker, a. a., sid. 406.

[2] Se sid. 19 och Ritschl, a. a., II, 63 ff.

[3] Se Bilaga III. Ytterst känslofull, ehuru ej blottad på religiöst innehåll, är äfven »Brudens passionssång om sin brudgumme» (tryckt år 1747). Denna sång, som enligt von Ranzau var författad af Jonathan Bréant och sedan äfven blef öfversatt till danskan, sjöngs vid flera kärleksmåltider under stor rörelse och många tårar. »På detta sätt bruka vi ofta göra oss lustiga», säger Peter Werving (i brefvet af d. 14/4 1747).

[4] Källorna till denna deputationsresa äro: Gradins »Bericht von meiner Reise und Verrichtung in Schweden 1748—1750», (R. 19, F, 6, 43), hans »Bericht von meiner Expedition in Schweden a. 1748», (R. 21, 7, a, 4), båda dat. Barby d. 29/5 1750, (den senare är en omarbetning af den förra, hvarvid vissa uttryck från den osunda perioden ändrats och ersatts med andra), hans »Bericht von Schweden an den Synodum Unitatis Fratrum mens. Sept. MDCCL», dat. Barby d. 7/9 1750, (R. 19, F, 4), 22 bref från Gradin till Z. och andra personer i Tyskland (R. 19, F, 3, a och R. 19, F, 6), 7 bref från Peter Werving till Z. (R. 19, F, 3, b), m. m.

honom och brödraförsamlingen till del. Han besökte genast pastor primarius d:r *Bergius*, öfverhofpredikanten *Samuel Troilius* och ärkebiskop *Henrik Benzelius*, hvilken sistnämnde visserligen i början visade honom en viss artighet, men snart blef hans häftige och lidelsefulle motståndare, därtill uppäggad af öfverhofpredikanten Samuel Troilius och d:r *Justus Kristoffer Hausswolff*, kyrkoherde i Riddarholmens och Bromma församlingar och herrnhutismens ifrigaste bekämpare i vårt land.[1] Just vid denna tid utgaf prosten *Erik Beckman* i Knutby och Faringe församlingar en öfversättning af Ernst Salomon Cyprians »Varning för indifferentismen» jämte en inledning angående Z:s och den herrnhutiska sektens mångahanda kätterier. Med anledning häraf växlades flere stridsskrifter mellan Gradin (hvilkens arbeten dock ej fingo tryckas) och Beckman samt komministern i Maria församling i Stockholm mag. *Johan Kumblæus*, hvarjämte en vidlyftig och långvarig rättegång inleddes mot Gradin i Stockholms stads konsistorium, som vi dock ej hinna gå närmare in på.[2] Det hjälpte nu föga, att Gradin sökte bevisa, att brödraförsamlingen var ortodox och af en kursachsisk kommission år 1748 blifvit erkänd såsom anhängare af den augsburgiska bekännelsen. Z:s många egendomliga skrifter och särskildt det beryktade tolfte »anhanget» till brödraförsamlingens sångbok spriddes i staden och väckte allmänt åtlöje och förargelse. De värsta rykten kommo i omlopp om herrnhutarne. Deras lära om den Helige Ande såsom moder inom treenigheten och om frälsaren såsom brudgum uttolkades på det »liderligaste» sätt. Man sade bl. a., att de hade infört Jupiter och Juno bland sina gudar. En liten vers af Z. om gudomspersonerna och församlingen, afsedd för barnen, kom i hvar mans mun såsom en annan gatvisa. Den återfins i »tolfte anhanget» (N:o 1909, sid. 1831), och lyder:

---

[1] I Västerås läroverks bibliotek, vol. B, e, 23, finnas omkring 200 bref i original från Henrik Benzelius till Justus Kristoffer Hausswolff, hvilka mest afhandla herrnhutismen i Sverige.

[2] Om densamma se Stockholms konsistorii protokoll år 1749 i kgl. riksarkivet samt Anders Neander, Bidrag till den svenska brödraförsamlingens historia intill år 1750, Upsala 1883, sid. 48 ff., och Herman Levin, a. a., sid. 277 ff.

Ich liebe mein Papagen,
ich liebe mein Mamagen,
und Bruder Lämmelein,
ich lieb die lieben Engel,
ich lieb die obern Sprengel,
das Kirchlein und mein Herzelein.[1]

Med anledning häraf skref Gradin till Z. och uttalade sitt beklagande öfver, att »tolfte anhanget» och liknande böcker blifvit tryckta, och att »brudhemligheterna» blifvit yppade för sådana, som ej hade förmåga eller vilja att rätt fatta dem.[2] Han ville dessutom, att Z. på något sätt skulle söka afhjälpa detta onda. Äfven *Thore Odhelius* och några andra präster i Stockholm voro djupt bekymrade öfver denna skandal och beslöto sig för att skrifva ett allvarligt bref till Z., som nu befann sig i London, och ställa honom till rätta för alla sina underligheter och motsägelser. Måhända bidrogo dessa bref till att väcka Z. upp ur det tillstånd af andlig förslappning, hvari han befann sig.[3] Alltnog, just vid denna tid började han vakna upp och inse, huru djupt brödraförsamlingen under de senaste åren sjunkit från sin forna ståndpunkt. Det blef nu hans mål att söka råda bot på skadan och återupprätta de förfallna församlingarna. Den 10 febr. 1749 skref han en allvarlig, bestraffande rundskrifvelse till församlingarna, däri han icke heller skonade de i saken invecklade hufvudarbetarne. »Hit till mig hvar och en, som tillhör Herren! Den som är olydig, skall få sin dom, hvem han än må vara!», så slutar detta märkliga bref.[4] Han afsatte vidare sin son »Christel»

---

[1] »Papagen» skall vara Gud Fader, »Mamagen» den Helige Ande och »Bruder Lämmelein» Kristus.

[2] Se två Arvid Gradins bref till »Papagen» (Z), dat. Stockholm d. 27/12 1748, d. 31/1 1749 (R. 19, F, 3, a).

[3] Bland de få, som opponerade sig mot den osunda riktningen märkes äfven Martin Dober, som 1741 besökte Sverige med Gradin. Han lyckades dock ej vinna gehör hos Z. utan kom i missgunst och dog i elände 1749. Se Ritschl, a. a., III, 402.

[4] Se Cröger, a. a. II, 119, 168 och August Gottlieb Spangenberg, Leben des Herrn Nicolaus Ludwig Grafen und Herrn von Zinzendorf und Pottendorf (8 delar, 1772—75) VI, 1768, 1788.

från hans ämbete såsom äldste för de lediga bröderna, kallade honom och hans närmaste vänner, som varit ledare för svärmeriet, till sig och bestraffade dem muntligen. Därefter sändes biskop *August Gottlieb Spangenberg, Joh. von Wattewille, Leonhard Dober* och *David Nitschmann* till Tyskland för att anställa visitation i de tyska församlingarna och afskaffa missförhållandena. Kort efter den nämnda rundskrifvelsen (af den 10 febr. 1749) sände han äfven ett bref till Thore Odhelius och »consortes» i Stockholm.[1] Däri uttalar han sitt missnöje med Werving och Gradin och alla hierarkiska sträfvanden inom brödraförsamlingen[2] och uppmanar Odhelius och hans ämbetsbröder att lugnt säga sig lös från den märiska kyrkan, »dess hierarki, boktryckeri och utkomna tryckalster», särskildt de tolf anhangen, hvilka blott äro poetiska privatskrifter och inga af församlingen antagna sångböcker. Gemenskapen i anden är hufvudsaken. Hvad motsägelserna hos honom själf beträffar, så bero de på, att hans uttryck äro »poetiska ebullitioner», som ej kunna efter logisk metod sönderplockas och undersökas, och att han liksom aposteln Paulus blifvit förd på ett speciellt sätt af Gud. De böra hålla sig till Herrnhut (ej till Herrnhaag och Marienborn), emedan de mähriska bröderna därstädes i 26 år fasthållit vid den lutherska religionen. Helst ser han, att de lägga hans skrifter å sido och förblifva vid den heliga skrift och augsburgiska bekännelsen. Att den helige ande är alla troendes moder, hvilket bevisas af Joh. 3 kap., och att frälsaren är skaparen, såsom Johannes, Paulus, de äldsta lutherska psalmerna och augsburgiska bekännelsen lära, måste han för sin del dock alltid hålla fast vid.

Öfver detta bref blef Odhelius mycket glad och visade sig åter vänlig och hjärtlig mot bröderna.[3] Någon slags reform i deras religiösa lif sökte dock hvarken han eller Gradin och Werving att åstadkomma.[4] Det dröjde ännu i öfver 10 år,

---

1 Brefvet är dat. London d. 24/2 1749 (R. 21, 7, B).

2 Därmed syftar han på åtskilliga bröders arbete för att ställa den mähriska kyrkan oberoende af den lutherska statskyrkan, hvilket Z. ogillade (Jfr t. ex. Römer a. a. sid. 117 ff.).

3 Se Gradins bref till Papa, dat. Stockholm d. 25/8 1749. (R. 19, F, 3, a).

4 Några år senare (1756) visade sig Odhelius (han hade 1754 blifvit kyrko-

innan någon sådan kom till stånd i Sverige. Då alltså »sällningstiden» blef så långvarig i vårt land (öfver 15 år), gjorde den också större skada här än på andra håll, därigenom att dess antinomistiska, hyperevangeliska åskådning och praxis under denna tid hann blifva fastare och djupare inrotad.[1]

Rättegången med Gradin slutade med hans landsförvisning i januari 1750. Äfven Peter Werving var några gånger uppkallad inför konsistoriet men gick dock fri från rättegång, emedan han tämligen väl lyckats hemlighålla sin verksamhet i Stockholm och i landsorten. Han började dock nu känna det för trångt i Sverige och var dessutom sjuklig, hvarför han lämnade landet på våren 1751,[2] och begaf sig till Herrnhut, där han några år senare afled (1755).

Synnerligen upplysande äro de uppgifter, som Gradin och Werwing lämna om herrnhutismens utbredning i vårt land.[3] Gradin, som genom sina resor noga kände förhållandena i de flesta europeiska länder, säger sig ej veta något land, där så många präster anslutit till rörelsen som i Sverige. Olof Gren och några andra präster hade år 1750 vid en beräkning af deras antal kunnat sätta upp en katalog på *ett hundra »prästbröder»*, hvaribland femton i Stockholm. Att dessa prästmän utöfvat stort inflytande till rörelsens spridande är säkert. Hela antalet syskon i Sverige beräknades af Wer-

---

herde i Flo i Skara stift) åter afvogt stämd mot brödraförsamlingen och förmådde äfven Tengbom i Främmestad att afvisa Elias Östergren vid hans besök där nämnda år. (Se Elias Östergrens odat. resediarium 1756—57, R. 19, F, 2, a).

[1] Därtill bidrogo äfven tre bröder, tillhörande den svärmiska riktningen, hvilka på hösten år 1748 anlände hit från Tyskland och började missionera här, nämligen *Peter Mall*, som verkade i Falun, Främmestad och Göteborg, *Elias Östergren*, som på resa till Torneå en tid vistades i Främmestad och Göteborg, och gårdsinspektoren *Stenström*, som reste omkring i Södermanland, Östergötland, Småland, Skåne och Finland. Se Wervings bref till Papagen, dat. Stockholm d. 30/1 1749, d. 16/7 1749. (R. 19. F, 3, b).

[2] Se Gradins bref till Papa, dat. Herrnhut d. 22/2 1751 och Wervings bref till Papa, dat. Herrnhut d. 16/8 1751. (R. 19, F, 3).

[3] Se Gradins, »Bericht von meiner Reise und Verrichtung in Schweden 1748—50», hans »Bericht von Schweden an den Synodum Unitatis Fratrum mens. Sept. MDCCL», hans katalog öfver 72 svenska herrnhutiska präster och Wervings »Verzeichniss der Orte, wo die Geschwister in Schweden wohnhaft sind, nebst der Anzahl derselben». (R. 19, F, 2, d).

ving till *åtta hundra, spridda på sjuttio olika namngifna platser.*[1] Men däri äro inberäknade blott sådana, som ordentligen anslutit sig till brödra- och systrakretsarne, ej den okända mängd, som hemligen var påverkad af den herrnhutiska förkunnelsen.

Efter Wervings afresa uppkom stora partistrider inom Stockholmskretsen, emedan man saknade en ledare, som alla kunde gilla. I början splittrade de sig i två partier, det ena under ledning af *Johan Wijk,* det andra ledt af den bekante *Anders Carl Rutström,* komministersadjunkt vid storkyrkoförsamlingen; men snart växte partiernas antal till åtta. Det politiska partiväsendet, som nu florerade som värst, inverkade äfven på det religiösa området och bidrog i sin mån till dessa partiers uppkomst. Johan Wijks parti, som omfattade 160 personer (däribland fem präster), upprätthöll fortfarande förbindelsen med brödraförsamlingen i Tyskland,[2] med hvilken däremot Rutström och hans anhang, bestående af 300 personer (hvaribland äfven fem präster) ej ville hafva något att göra. Rutström sträfvade nämligen efter att själf öfvertaga ledningen af den svenska herrnhutismen, hvartill de, som fortfarande ville hafva bröder från församlingen i Tyskland till ledare, ej ansågo honom kompetent eller befogad. Inom det förra partiet gestaltade sig samlifvet på ungefär samma sätt som under Wervings tid med körer, sällskap, konferenser (d. v. s. de ledande hufvudarbetarnes sammanträden) och kärleksmåltider, hvilka nu förekommo allt oftare. Äfven det religiösa lifvet var ungefär likartadt det, som vi förut skildrat, ehuru sammanhållningen så småningom blef allt svagare och de förr så varma känslorna efter hand kallnade af.[3] Men hurudant var det religiösa lifvet inom det andra partiet? Till hvilken riktning inom herrnhutismen hörde dess beryktade ledare, den af alla svenska herrnhutare utan tvifvel mest be-

---

[1] Dessutom räknas i Finland 68 syskon på 7 olika platser.

[2] Af honom finnas fyra bref från denna tid, ett till Joh. Nitschmann, dat. Stockholm d. $^{29}/_{12}$ 1752, de tre andra äro odaterade. (R. 19, F, 2, a).

[3] Detta framgår af Johan Wijks ofvannämnda bref, af två bref från Eric Arbin (det ena dat. Stockholm d. $^{26}/_{1}$ 1753, det andra odat.), två bref från fröknarna Strömfelt (R. 19, F, 2) samt Johan Nitschmanns bref till Papa, dat. Herrnhut d. $^{1}/_{8}$ 1755. (R. 19, F, 4).

kante *Anders Carl Rutström?* Var han påverkad af den osunda, mystiska herrnhutismen, eller var hans fromhet af det sundare slag, som vi hafva mött hos t. ex. Thore Odhelius och i herrnhutismens första period i vårt land? Denna fråga är tydligen af största vikt för ett rätt bedömande af Rutström och hans insats i de andliga rörelsernas historia i vårt land.[1] Till denna betydelsefulla frågas besvarande lämnar arkivet i Herrnhut viktiga bidrag.

Först är då att märka, att han just under den svärmiska periodens höjdpunkt i Stockholm (år 1748 vid 27 års ålder) anslöt sig till brödernas krets och sedan började göra sig bemärkt såsom en väldig väckelsepredikant. Gradin berättar nämligen om honom, att han vid sagda tid var obekant med bröderna och äfven eljes okänd i Stockholm, men han (Gradin) fick honom genast kär och förde honom in i brödernas krets, med hvilka han snart blef ett hjärta och en själ. Han hade ett klart hufvud, ett helt evangeliskt sinne och predikade »såsom en broder ur församlingen» med största välsignelse. Han älskade och ärade brödraförsamlingen och Z. och var villig att offra både ämbete och lif för bröderna. Äfven Werving höll honom en tid för den förträffligaste predikanten i Stockholm.[2] Efter Gradins afresa kunde Rutström dock ej längre draga jämnt med Werving, hvilken han i kyrkligt afseende betraktade såsom en sektmakare, och började till hans stora förtrytelse bilda ett eget parti. Det oaktadt måste Werving erkänna, att R. ej gjorde någon skada bland syskonen.[3] Dessa Gradins och Wervings yttranden om Rutström äro viktiga. De synas ådagalägga, att i grunden ingen meningsskiljaktighet rådde mellan dem, hvilka voro representanter för den svärmiska herrnhutismen, och honom, och att han alltså tillhörde samma riktning. Han försökte sedan jämte sina två förtrogne anhängare, de ofvannämnde *Olof Strandberg* (se sid. 45), som nu var hofpredikant hos presidenten, friherre Erland Broman, och

[1] J. H. Björnström (i Nordisk Familjebok, XIV, 87) fritar honom helt och hållet från »den hyperevangeliska förvillelse, som utgör grundtonen i Z:s lära».

[2] Se Gradins »Bericht von meiner Reise und Verrichtung in Schweden 1748—50».

[3] Se Gradins »Bericht von Schweden an den Synodum Unitatis Fratrum mens. Sept. MDCCL.

skräddaregesällen *Långberg* (se sid. 61)[1] att genom upprepade underhandlingar förlika sig med Johan Wijks parti, men allt var förgäfves. Motståndarne beskyllde honom för ett oordentligt lif, för lättsinne i umgänget med kvinnor, för högmod och hersklystnad. Äfven i läran afvek han från dem, i det han ansåg dem alltför lagiska och egenrättfärdiga, hvaremot han själf lärde, att efter Kristi försoningsdöd alla människor utan undantag voro Guds barn, man behöfde bara tro, att man var det, så vore allt bra; och om man äfven syndade, så kunde synden ej mer fördöma.[2] Hans ståndpunkt skulle alltså hafva varit mera antinomistisk än deras. När pastor *Joh. Hüffel,* som var anställd i brödraförsamlingens tjänst såsom resepredikant i Kurland, år 1759 kom öfver till Stockholm för att undersöka förhållandena bland bröderna därstädes och söka få till stånd en reformation af deras lif och åskådning och förlikning mellan partierna, fick han den uppfattningen, att Rutström och hans parti voro kvarlefvor af den »fatala» svärmiska perioden, hvilka man hopplöst måste lämna åt sitt öde.[3] Att dessa ofördelaktiga omdömen om Rutström i hufvudsak äro riktiga, bekräftas vid en närmare granskning af hans poetiska författarskap.

År 1778, sex år efter hans död (1772), utkom i Köpenhamn »Sions Nya Sånger af framlidne Theologiæ Doctoren och Kyrkoherden i Stockholm Hr. Anders Carl Rutström under dess prädikoår författade». Af dessa uppges 110 sånger vara af Rutström, de öfriga 47 äro af andra författare.[4]

[1] Långberg synes hafva varit en kvinnoförförare. Han beskrifves såsom en skälm, som föröfvat afskyvärda ting. Han kom sedan totalt på sned och slutade i det största både yttre och inre elände.

[2] Se Johan Wijks bref till Joh. Nitschmann, dat. Stockholm d. 29/12 1752 och ett odat. bref af honom (år 1752?) (R. 19, F, 2), broder Harbergs »Bericht von dem Zustand der Geschwister in Stockholm 1750—56» (R. 19, F, 4) och Joh. von Wattewilles berättelse om tillståndet i Sverige enligt Östergrens berättelser 1756. (R. 19, F, 8, B).

[3] Se Johan Hüffels resediarium till Papa, dat. Barby d. 10/7 1759. (R. 19, F, 2, a).

[4] I fjärde upplagan (1822) namnges några af de andra författarna: Magnus Brynolphi Malmstedt för 12. sånger, A. Falk för 2, C. M. Liljehöök för 1, C. G. Zethræus för 3, A. C. Hallman för 1, C. G. Gjörwell för 1, Balzar Lund för 1, Erl. Fr. Hjerne för 1. 11 af Sions Nya Sånger trycktes redan 1756 i »Utvalda

Denna sångbok är en egendomlig blandning af ren mysticism och etisk religiositet. Mysticismen har dock afgjordt herraväldet. De flesta af Z:s underliga mystiska läror från tiden 1740—1750 återfinna vi här — i brokig blandning med andra åskådningar. Ej blott sår-, blod- och sidohålskulten samt den sentimentala brudkärleken äro rikligen representerade, äfven Z:s fysisk-mystiska frälsningslära, som vi ofvan (sid. 48 ff.) skildrat, har i dessa underliga poetiska utgjutelser fått en plats.

I N:o 94 återfinna vi t. ex. Z:s »blodslära», att man i den heliga nattvarden blir *fysiskt* delaktig af den lekamen och det blod, som Kristus (Gud) hade här på jorden.[1] I sammanhang därmed betonas kraftigt, att Jesus är den samme som »Skaparen», »Jehova» och »Fader vår», särskildt i sångerna N:is 11—23,[2] och frälsningen, ja självfva försoningen uppfattades såsom en rent fysisk process. Därigenom, att skaparen, Jehova »tagit blod af kvinnans blod», blifvit »parad med människan» och »tagit an vår kropp och själ», är »syndafallet botadt», »saken gjord god» och »löst hvar syndaträl» (N:is 13 och 15). Till Sion är hvar och en välkommen, som »intet mera vet Än, att vår Gud har kropp och själ Och tror, att allt därmed är väl» (N:o 15, v. 3). Det är nu en »evig fägnad» och »en ära stor» att hafva kropp och själ, att hafva »människosjäl med kött och ben, som själf-

---

sånger om Jesu Christi nåderika födelse», en samling af 22 sånger, hvilkas författare voro Rutström, Johan Bréant och Magnus Brynolphi Malmstedt.

[1] »Ack! mildaste försoningslam, Ditt bröllopsfålk undfägna, Din spända kropp på korsets stam Låt ned som manna rägna» (N:o 94, v. 12). Blodet kallas en »Gudasaft» och ett »himlanäcktar» (v. 15).

[2] Detta framhålles i antiteser, som påminna om patripassianismens och monofysitismens kraftuttryck, t. ex.: »Skaparen här gifves dia» (N:o 12, v. 8), »Kom och se på detta under, Kom och gå till betlehem. Se hur den, som jorden grundar, Ligger här med kött och ben: Se hur här Mariæ far, Födan af sin dotter tar» (N:o 17, v. 4), »O! hvilket djup af hemlighet, Att skaparen han låg och gret» (N:o 15, v. 1), »O! hvilken stora hemlighet! Min anda hissnar vid det ljuset, Att skaparen i åsnahuset Ett litet barn där låg och grät» (N:o 7, v. 2), »Den inga makter rubba, Är flyttad i en krubba» (N:o 16, v. 14); »Allsvåldig Gud vår skapare Och fallna släktens älskare Är född att blifva död» (N:o 14), »den store Gud och evige Fadren» dog för oss på korset (N:o 7, v. 10), människosjälen är »köpt med själfver Gud», »Tänk män'ska hvad det säga vill, Att det vill själfva skapar'n till Att lösa kropp och själ» (N:o 8, v. 4), »Vår skapare ger ut sitt lif och blod» N:o 26, v. 18) o. s. v.

ver Skaparen: Min Gud, så är du nu min bror, Så är nu jag bland barnen en, Som ärfva himmelen» (N:o 8, v. 6). Denna fysiska frändskap med Gud, »vår blodsförvandt», uttryckes äfven med den från Z. bekanta satsen, att bruden föddes ur brudgummens sida.

»När brudgummen dör,
O! människa hör!
Då byggdes hans brud
Ur brudgummens sida,
Och kläddes i hans skrud,
Som helig och rar,
Visst öfvergår vida
Hvar änglatalar.» (N:o 130, v. 4).

På grund af denna födelse ur Kristi blod och sida är själen redan vid sitt inträde i den kroppsliga världen helig och ren och fri från syndafallets följder (N:o 130, v. 2—4, jfr N:o 8, v. 1—10). Inom gudomsfamiljen intar den helige ande modrens plats.[1] Till denna gudomsfamilj hör äfven »himlaprinsens» brud, »arfsprinsessan», »Gudinnan», hvarmed Rutström ej förstår församlingen utan den enskilda själen.[2] Gethsemane var »brudgummens säng», »brudesängen», där han svettades blod för sin brud (N:is 91, v. 7; 77, v. 2). Särskildt i nattvarden omfamnar han ännu i dag sin brud på brudgumsvis och »bäddar henne en säng i sina armar» (N:is 94, v. 7 och 58, v. 2).

I de sånger, som handla om Kristi försoningslidande, möta vi visserligen etiskt-religiösa tankar, men de fördunklas i betänklig grad genom den fysiska grundåskådning, som äfven här gör sig gällande. Gud skildras nämligen såsom en vred, grym och hämndlysten tyrann, som genom de ohyggligaste plågor

[1] »Utom dig min moder Känner jag min broder Aldrig här igen» (N:o 35, v. 2).

[2] »Jehova, den store Guden, Har utvalt mig till sin brud, Och med sin blod köpt den skruden, Som nu är och blir min skrud. Jag är född till arfprinsessa Af all himmelsk härlighet, Krans och krona skall min hjässa Bära få i evighet» (N:o 128, v. 1, 2); »Sions folk förstån och veten Djupet af den hemligheten: Gud vår man Immanuel; Ty som Adam had' en kvinna, Skulle Gud ha en Gudinna, Han som hon ha kropp och själ;» (N:o 22).

och de gräsligaste kval till sista öret kräfver ut betalningen för världens alla synder och brott af offerlammet.[1] Att blodet »klarerat» hela vår skuld till Gud och försonat alla våra synder, betonas ända till antinomism, så att bättrings- och omvändelsekrafvet föga kommer till sin rätt. Den osmakliga, detaljerade skildringen af lammets plågor och kval synes ämnad att framkalla en stämning af sentimental förälskelse i den söte »blodsbrudgummen», — hvilket är ett katolicerande drag.[2] Till ytterligare belysande af Rutströms poetiska författarskap och den grundåskådning, som där, obunden af all censur,[3] träder i dagen, meddela vi i en bilaga ännu några utdrag ur hans sånger.[4] Visst är, att han åtminstone i sin poesi på flera centrala punkter fullständigt tillegnat sig Z:s egendomliga lärosätt. Äfven det bizarra, extravaganta manéret i hans versmakeri synes vara ett försök att efterlikna den grefliga förebilden. *Att Rutström under en period af sitt lif stått under den svärmiska herrnhutismens inflytande synes mig alltså på grund af ofvan framlagda skäl vara visst.* Möjligt är dock, att han något senare genom pastor *Joh. Hüffels* och pastor *Ike's* reformatoriska verksamhet fördes in i sundare spår, liksom så många andra af de svenska herrnhutarne. Först en fullständig biografi öfver honom, hvilket vi ännu sakna, kan sprida fullt ljus öfver denna fråga.

Af fruktan för myndigheternas förföljelser och på grund af en viss misstänksamhet mot bröderna i Tyskland hade trossyskonen i Stockholm på flera år ej velat af dem mottaga någon hjälp i och för åstadkommande af ett bättre sakernas tillstånd. Striderna och oenigheten mellan de olika ledarne blef emellertid allt större. År 1758 vände sig ändtligen några af bröderna och systrarna till brödraförsamlingen i Tyskland med bön om ditsändande af ett par gifta trossyskon till hjälp, därtill föranledda af en broder *Heller* med fru från Lifland, som till-

[1] T. ex.: »För mig, för oss, för hvar och en, För hela Adams släkte, Försoningslammets kött och ben Gud själf på korset sträckte Och stekte där vid vredens glöd; Ty är för oss hans marterdöd En lifsens grund och föda» (N:o 94, v. 14).

[2] Jfr ofvan sid. 60 och Ritschl, a. a. III, 289.

[3] Sions Nya Sånger äro tryckta i Köpenhamn och ocensurerade.

[4] Se Bilaga IV.

fälligtvis besökte Stockholm.[1] Med anledning häraf öppnade Z. själf korrespondens med protokollssekreteraren *Eric Arbin* om bästa sättet för skismens upphäfvande. I ett af dessa bref uttalar han, att densamma förorsakats af »den konfusionens och villfarelsens anda, som kommit öfver den Herrnhaagiska sekten inom församlingen, och som här och där gjort skada, till hvilken äfven Werving och Gradin hört, och hvilken aldrig en timma haft mig med sig(!), ty den är mig positivt emot». Han beklagar vidare, att, då »hela Tyskland, Holland och England, Schweiz och Schlesien, Danmark och Norge, Lifland och Estland antingen i det hela ej blifvit anstuckna af denna anda eller åtminstone nu fullständigt »kurerade» från densamma, syskonen i Sverige dock ännu ej blifvit fria från den. Men detta beror på, att de ej velat mottaga hjälp därtill från församlingen.» Z. hoppas till sist, att Eric Arbin och pastor Olof Gren skola öfvertaga ledningen i Stockholm och lyckas få enighet till stånd.[2] Härpå svarade Arbin, att Olof Gren ej var lämplig till ledare, och, att om det varit möjligt att tillkalla någon från brödraförsamlingen för att bota det uppkomna onda, så skulle de längesedan hafva gjort det.[3]

Kort därefter (den 24 maj 1759) kom pastor *Joh. Hüffel* såsom nyss nämndes från Kurland till Stockholm, där han stannade i fyra veckor och af många mottogs med sympati och förtroende. Han bemödade sig om att grundligt lära känna de invecklade förhållandena och skaffade sig en god inblick i det utpräglade partiväsendet. I en längre skrifvelse till Z. redogjorde han sedan för tillståndet och föreslog, hvilka åtgärder borde vidtagas.[4] Som han synes hafva varit en sund natur och själf stod i brödraförsamlingens tjänst, äro tydligen hans omdömen af allra största vikt för kännedomen om herrnhutismen i Stockholm vid denna tid. Hans uppfattning af

---

[1] Se fröknarna Strömfelts bref till »Mutter Anna» (Z:s andra fru, född Nitschmann), dat. Stockholm d. 1/8 1758 (R. 19, F, 5) och ett odat. bref till den »dyra Guds församling» från bröderna Wijk, Harberg, Wredow, Lindbom, Simgren, Wessman, Westbeck, Stolpe. (R. 19, F, 2, a).

[2] Se Z:s odat. bref till Eric Arbin af år 1759. (R. 19, F, 2).

[3] Se Eric Arbins bref till Z., dat. Stockholm d. 11/6 1759. (R. 19, F, 2, a).

[4] Se Johannes Hüffels bref till Z., dat. Barby d. 10/7 1759. (R. 19, F, 2, a).

Eric Arbin och Olof Gren var, att de voro föga skickade till att afhjälpa skismen. Fröknarne Strömfelt fann han föga motsvara sitt rykte. »Præsentia minuit famam.» Hos dem kunde man rätt »se rudera af den förra erbarmliga perioden, så Gud sig förbarme». Äfven i öfrigt såg det underligt ut med frälsarens sak i Stockholm. Utom de ännu ganska talrika Tolstadianerna, Dippelianerna och separatisterna voro de, som på Wervings tid hållit ihop, nu delade i många partier, »så att det gör en riktigt ondt, när man ser och hör dessa omständigheter. Och det allra värsta är, att, om man skall vara uppriktig, så måste man säga, att våra egna syskon varit skulden till denna förskingring och splittring. Om den skurken *Långberg*, som gjort rent afskyvärda ting, vill jag icke ens tala.» Man har begått det stora felet att på grund af orena biafsikter (såsom ekonomiska och materiella fördelar) göra rentaf *dåliga* personer till arbetare och ledare. Såsom sådana betecknar han särskildt en smed *Schmidt* med fru, hvilkas hem varit den förnämsta samlingspunkten för syskonen i Stockholm. Han fann i honom »ein guter toter Mann». Schmidt hade en gång frågat honom, om de icke skulle sjunga »Seitenhöhlchen», hvarpå han dock ej fick något svar. Fru *Schmidt* var en intrigant, hersklysten och »extravagant» kvinna. »Sie hat eine gute Kupplerin abgegeben», säger han om henne, i det hon med ifver inblandat sig i de lediga brödernas och systrarnas bortgiftande och t. o. m. velat nödga några lediga systrar mot deras egen vilja att ingå äktenskap. »Hon är en stor fantast och ser ofta djäfvulen», säger en annan meddelare.[1] Hon uppträdde såsom syskonens välgörarinna i lekamlig måtto, öfverhopade dem med tjänster på alla sätt och lyckades därigenom tillvälla sig ledningen bland de kvinnliga trossyskonen.[2] Om *Rutström* säger Hüffel, att han ofta lär predika rätt bra om frälsaren, men »för ett mycket oexemplariskt lif». Utom hans parti finnas äfven tvänne andra partier, hvilka äro »reliquiæ af den förra fatala perioden», nämligen broder *Reiss'* parti, hvars anhängare hålla ordentliga sammankomster, och broder *Breitfelds* parti.

[1] Se Joh. v. Wattewilles berättelse om tillståndet i Sverige enligt Elias Östergrens muntliga berättelse. (R. 19, F, 8, B).

[2] Se samma berättelse af Joh. v. Wattewille.

Det sista partiet synes vid sina andaktsstunder hafva uppjagat sina känslor till kokpunkten af säll berusning, så att de hoppade och dansade i sin glädjeyrsel.[1] Tvänne präster vid skeppsholmskyrkan, kyrkoherden *Eric P. Giers* och komministern *Adolph Faxe* hade hvar och en sitt parti. De uppförde sig båda väl i yttre afseende, men hade mycket att anmärka mot brödraförsamlingen. (Detta tyder måhända på, att de tillhörde den sundare riktningen). En hofpredikant hos grefvinnan Ottiliana Wellingk (änka efter riksrådet, grefve Sven Lagerberg) och hos en grefve Wrangel v. n. *Lund* (möjligen densamme som Baltzar Lund) hade också ett parti, men om han vore för eller emot församlingen kunde Hüffel ej säga. Därtill kom som ett sjunde parti det, för hvilket *Olof Gren, Eric Arbin,* fröknarne *Strömfelt* och herr och fru *Schmidt* stodo i spetsen. Utom dessa grupper funnos många själar, som gingo i stillhet för sig själfva och ej höllo sig till något parti. Bland dem fann Hüffel åtskilliga, som voro utmärkta, kristliga karaktärer, hvilka man med rätta kunde glädja sig åt. I de lediga brödernas kör, som var den bästa af alla körer och »en charmant liten hop», hade han funnit omkr. 20 under ledning af en broder *Halling,* med hvilka han blifvit personligen bekant, bland de lediga systrarna omkr. 30, bland de gifta 40 à 50. Dessa voro »de allra käraste hjärtan». De önskade själfva hjälp af församlingen, och någon ordning och sammanhållning kunde ej komma till stånd bland dem, om icke brödraförsamlingen tog sig an dem. »Jag önskar de arma människorna af hela mitt hjärta en snar hjälp», så mycket mer som det f. n. ej är omöjligt för en tysk broder att uppehålla sig i Stockholm. Gradin skulle ej ha blifvit fördrifven, om han icke onödigtvis hade skrifvit apologier för församlingen, och Werving afgick af fruktan, utan att det behöfdes. Man måste dock iakttaga största försiktighet i Stockholm och ej hålla några stora sammankomster.

Pastor Hüffels besök i Stockholm hade den verkan, att kort efter hans afresa ett antal bröder i ett bref till församlingen tackade för den kärlek, som bevisats dem genom dit-

[1] »Sie singen und springen und attaquiren fast wie die Musfelder jedermann», se Joh. Hüffels bref.

sändandet af denne broder, hvilken utfört ett välsignadt arbete bland dem. Nu anhöllo de innerligt, att om möjligt återigen få honom och hans fru till Stockholm såsom ordentliga »arbetare» för en längre tid.[1] Denna deras begäran kunde dock ej villfaras, men i stället sändes följande år en pastor *Ike med fru* till dem, hvilka anlände till Stockholm den 4 september 1760 och togo sin bostad hos broder Wijks på Södermalm. I mer än 20 års tid arbetade dessa med välsignelse i Stockholm och på andra orter i vårt land och lyckades snart åstadkomma ordning, sammanhållning och andlig nykterhet åtminstone bland en del af de förr så splittrade trossyskonen. På de mest svärmiska partierna synas de dock ej hafva lyckats inverka något. Efter ett halft års arbete berättade pastor Ike om tillståndet i Stockholm i ett bref till en broder P. E. Layritz, som var inspektor för brödraförsamlingens pedagogium i Barby.[2] Han hade då redan lyckats samla ganska många af syskonen och åter inrätta »sällskap» bland dem. »De flesta lära allt grundligare känna sig själfva, att det saknas dem ett djupt, gudomligt, förblifvande intryck af Jesu död och lidande och det beständiga, personliga umgänget med honom.» Själf hade han 48 bröder under sin andliga ledning och hans fru hade tillsyn öfver 86 systrar. *Eric Arbin* och *Olof Gren* hade anslutit sig till dem, men *Schmidt* stod ännu kvar på sin gamla grund, och fröknarna *Strömfelt* hade icke heller bättrat sig. Fru Ike hade vid ett besök hos dem måst säga dem rent ut, att hon och hennes man »ej kunde flyta samman med dem». Det förorsakade väl smärta och många tårar, men hade god verkan. De af Joh. Hüffel skildrade partierna omtalar han ej i detta bref, men ger i stället några intressanta upplysningar om den bekante Upsaladocenten, mag. *Magnus Brynolphi Malmstedt,* Anna Maria Lenngrens far. Han hade två gånger varit på besök hos Ike, men denne fann sig ej kunna sympatisera med honom. Han tillhörde ett åttonde, (hittills ej nämndt) parti, nämligen *Johan Bréants.* »Det är folk, som alltid vilja

---

[1] Se ett bref, dat. $^{29}/_{6}$ 1759 (R. 19, F, 2, a) af Johan Wijk, Georg Friedr. Wredow, Carl Jacob Lindbom, Jöran Simgren, Petter Wessman, Petter Westbeck, Carl Stolpe, Johan Reiss, Nils Preyer och Carl Axel Gnospelius.

[2] Se Ike's bref till broder Layritz, dat. Stockholm d. $^{4}/_{4}$ 1761. (R. 19, F, 10).

gå in jubilo», säger Ike om dem. »De äro frälsarens brudar, därom tala och sjunga de alltid i sina sånger, men vilja ej veta något om eländes- och syndakänslan. Många af dem, om icke de flesta ha dippelska principia. Malmstedt håller offentliga sammankomster i Upsala under stort tillopp af åhörare, har därför blifvit anklagad, men af hofrätten, som förklarat hans sammankomster för tillåtna, blifvit frikänd».[1] Malmstedt hade som bekant upprepade gånger blifvit anklagad för konventiklars hållande i sitt hus (Gropgränd 3 i Upsala) och en tid varit satt ur tjänstgöring. Han försvarade sig dock alltid frimodigt och förklarade, att man orätt tolkade konventikelplakatet af 1726, som ej förbjöd utan i stället uppmuntrade hus- och familjeandakten. Både större akademiska konsistoriet och Svea Hofrätt måste till sist ge honom rätt häruti. Malmstedts andlige lärofader *Johan Bréant,* hvilken förut gjort sig bekant i den svenska pietismens historia,[2] hade förut skrifvit ett par bref till Z. och för honom framlagt sin försoningslära: Gud är den eviga, oföränderliga kärleken; Han har blifvit människa och lidit för oss för att öfvertyga oss om sin oändliga kärlek, ej för att försona sig själf och förvärfva sig själf nåd och kärlek till människosläktet.[3] Detta påminner i själfva verket mycket om Dippels åskådning. Z. svarade också ganska afvisande och förklarade, att man af denna teori kunde draga många dåliga konsekvenser. Man borde hålla sig till skriften, och den drifver läran om Guds vrede både i Gamla och Nya Testamentet; men denna Guds vrede finge ej tänkas i analogi med den mänskliga vreden. Gud kan vredgas både öfver en person och en sak, men förblifver ändock den eviga kärleken. Till sist uppmanar han honom att ej vilja vara klokare än

[1] Malmstedt har författat omkr. 800 andliga sånger, hvilka både till form och innehåll vida öfverträffa Rutströms poetiska alster, men ibland påminna om hans ståndpunkt. Att han aldrig blef någon helgad kristlig karaktär, ser man däraf, att han på ålderdomen, sedan hans maka dött, blef fader till en oäkta son Johan Magnus Malmstedt (f. 1795, hvilken sedan blef lektor i Karlstad). (Se Sv. Biograf. Lexikon. Ny följd, VII, 32).

[2] Se t. ex. Källström, a. a. sid. 143 ff.

[3] Se Johan Bréants bref till Z., dat. Stockholm d. 1/7 1756, d. 14/6 1757. (R. 20, C, 35, C).

Kristus själf och hans ord.[1] Häraf framgår, att Z. vid denna tid åter ifrade mot dippelianska och mystiska principer i frälsningsläran. Denna ståndpunkt blef han nu trogen till sin död (den 9 maj 1760).

Genom pastor *Ike's* ankomst till Stockholm, hans öfvertagande af den andliga ledningen bland ett stort antal af trossyskonen och hans bekämpande af den osunda riktningen därstädes börjar ett nytt skede i den svenska herrnhutismens historia i vårt land. Detta skede har jag vid mitt besök i Herrnhut ej haft tid att närmare utforska.

* * *

Jag vill nu till sist blott framkasta några allmänna reflexioner med anledning af den inblick i den svenska herrnhutismens inre utvecklingsgång, som det i Herrnhut funna materialet gifvit.

Z. och brödraförsamlingen hafva tydligen haft en tvåfaldig inverkan på de religiösa rörelserna i Sverige, en god och en ond. I en tid, då den urartade pietismen, mysticismen och den begynnande rationalismen hvar och en på sitt sätt som bäst voro i färd med att förytliga och urvattna den kristliga religionen och förvandla den antingen till en samling moraliska eller rent kroppsliga bud och stadgar eller ett sentimentalt frossande i högt uppjagade, ljufva känslor utan etiskt allvar eller till några torftiga, i och för sig dock rätt vackra tankar om skapelsen, försynen, själens odödlighet och dygdens belöning, bevarade herrnhutismen genom att fortfarande låta Kristi person och verk vara medelpunkten i lära och lif samt genom sin lefvande förkunnelse af honom såsom syndares frälsare ännu själfva kärnan i kristendomen, ehuru framställningssättet ofta lämnade mycket öfrigt att önska. Under de förfallets tider, som inträdde i slutet af 1700-talet och början af 1800-talet var herrnhutismen verkligen ett »jordens salt», ett »världens ljus», en »stad på berget» (Matt. 5: 13, 14) och detta icke minst i vårt land. Den verkade inom kyrkan till

---

[1] Se Z:s bref till Bréant dat. Hennersdorf d. 5/10 1756 (R. 20, C, 35, C).

dess tjänst såsom en slags inre mission, icke i partisyfte för att själf skaffa sig anhängare.[1] De flesta af de såsom fromme ansedde prästerna vid denna tid voro eller misstänktes åtminstone för att vara »herrnhutare». Detta öknamn var i själfva verket en äretitel. Men liksom man ej får underskatta herrnhutismens goda inflytande i vårt land, så bör man ej heller förbise eller söka öfverskyla dess dåliga inverkan, som sammanhänger med den förut skildrade »sållningstiden». Det lyckades tyvärr icke att fullständigt utplåna alla spår efter denna sorgliga period af urartande till onyktert svärmeri och andligt förfall. Därtill hade den varat alltför länge och slagit allför djupa rötter i den andliga jordmånen härstädes. Gång på gång framträda i Sverige och Finland antinomistiska rörelser, som i många afseenden påminna om den svärmiska herrnhutismen och synas röja släktskap med densamma. Måhända skall man en gång, när den svenska herrhutismens historia blifvit fullt känd, kunna påvisa ett verkligt historiskt samband mellan dem.[2] Särskildt stort inflytande ha *Rutström* och hans »*Sions Nya Sånger*» haft. Den andliga sången har i alla tider visat sig vara en högst betydelsefull faktor i de religiösa rörelsernas historia. Den lefver på folkets läppar generation efter generation och har ofta större makt än det talade och skrifna ordet att väcka och lifnära de religiösa känslorna och tankarna. Kommer så där-

[1] »De mähriska bröderna (d. v. s. brödraförsamlingen) utgöra knappt 20-delen af de med oss förbundna själarne», skrifver Z. i det ofvan citerade brefvet till Johan Bréant.

[2] Det s. k. läseriet i Herjeådalen och Helsingland (skildradt af Bror Alstermark i hans arbete: »De religiöst-svärmiska rörelserna i Norrland 1750—1800», I, Strängnäs 1898) synes hafva stått i direkt förbindelse med den svärmiska herrnhutismen i Stockholm. Komminister *Mårten Thunborg* i Sveg, som var rörelsens upphofsman, stod under inflytande af den herrnhutiskt sinnade kyrkoherden *Olof Lind* i Söderhamn (se Alstermark, a. a., sid. 35, 110), hvilkens omhuldande af den i ekstatiskt tillstånd predikande pigan Karin Jonsdotter år 1758 stärkte Thunborg i hans mystiska åskådning. Lind hade då helt nyligen flyttat dit från Stockholm, hvarest han tillhört de herrnhutistiska kretsarne (se sid. 55). Såsom sångbok använde de svärmande de herrnhutiska »Sions sånger» (Alstermark, sid. 37, anm. 1). Deras firande af Lammets bröllop och deras sysselsättande med Kristi marterlekamen, blod och sår (a. a., sid. 82 ff., 92) påminna om liknande drag i den svärmiska herrnhutismen. Härtill kommer, att rörelserna äro så godt som samtidiga. Möjligen har Thunborg redan under sin studenttid stått under herrnhutismens inflytande. Allt detta tarfvar dock ytterligare bekräftelse.

till, att en sångsamling såsom t. ex. Sions Nya Sånger har bakom sig ett författarenamn, som är omstråladt af martyrskapets gloria, och att förfädren i flera generationer hämtadt uppbyggelse, tröst och glädje af dess innehåll, så är dess popularitet gifven för långliga tider. Att detta i särskildt grad gäller om Rutströms sånger är visst. De ha nämligen utkommit i minst 32 särskilda upplagor! Och det värsta är, att de ännu i dag på många håll i vårt land fortfarande bibehålla sitt anseende, alltjämt utges i nya oförändrade upplagor (den sista af mig kända utkom i Ulricehamn 1898) och ännu i dag sjungas med lika god smak, som på den svärmiska herrnhutismens tid![1] I sanning ett sorgligt faktum, när man betänker, att det religiösa samfund, som med eller mot sin vilja var yttersta upphofvet till den andliga strömning, för hvilken dessa sånger äro ett uttryck, redan för 150 år sedan kommit till bättre insikt och fullständigt ogillat det profanerande af det heliga, som det hade gjort sig skyldigt till! Det är alltså verkligen nu på tiden, att man äfven här i Sverige på allvar söker utplåna alla spår af den fördärfliga inverkan, som den s. k. »sållningstiden» i herrnhutismens historia haft med sig. Hvilken lifsmakt herrnhutismen varit i svenska kyrkans och de religiösa rörelsernas historia i vårt land, visar sig bäst däraf, att den således på flera sätt lefver kvar än i dag. Både af präster och predikanter kan man ännu i dag få höra predikningar i den gamla herrnhutiska stilen! Och liksom herrnhutarne i forna tider förirra sig vissa af dem än i dag då och då in i mysticismens och känslosvärmeriets lockande nejder.

Lyckligtvis torde dock denna förkunnelse i stort sedt liksom herrnhutismen i sin helhet gjort mera nytta än skada i vårt land, ehuru den i sin gamla form ej längre kan betraktas såsom fullt tidsenlig. I det n. v. Herrnhut har det gamla predikosättet afskaffats och ett *till formen* fullt nutidsmessigt och tidsenligt införts i stället. Värmen, innerligheten och trosdjupet äro dock desamma som i forna tider.

Nils Jacobsson.

[1] Så t. ex. i Piteå landsförsamling, de s. k. nya läsarnes gamla hemtrakt.

Bilaga I.

(Jfr sid. 18 ff. om den svenska mysticismen och pietismen).

Till belysande af den svenska mysticismens väsen meddela vi här några utdrag ur en intressant sångbok: »Andeliga Wijsor Om Hwarjehanda Materier, Och Wid Åtskilliga Tillfällen», utan angifven författare, tryckort och tryckår, omfattande 89 sånger.[1] Enligt J. W. Beckman, Svensk Psalmhistoria (Stockholm 1845) sid. 1013, anm. 3, är den tryckt före 1733, emedan O. J. Grentzelii Wisebok, skrifven 1733—35, därutur har lånat 20 sånger.

Att dessa sånger skulle hafva blifvit »dels författade, dels öfversedde och till trycket befordrade af kyrkoherde Tolstadius», såsom angifves i den andra något förändrade upplagan, (som under namnet »Andeliga Sånger» utgafs i Stockholm 1787), är på grund af innehållet föga troligt. Möjligt är dock, att en och annan sång kan ha Tolstadius till författare. Innehållet pekar på de mystiska kretsarne såsom den andliga atmosfär, där flertalet af dessa sånger framalstrats. F. d. prästmannen *Johan Kranck* synes vara en af författarne (se nedan). Sångboken är i och för sig af tillräckligt stort intresse för att blifva allmänt bekant. Se här några profbitar (stafningen är för tydlighets skull moderniserad):

N:o 1, v. 10. Lof ske då dig min hulda kärleks Fader!
Lof, lof ske dig min vän och kärleks bror!
Jag hvilar nu och går i kärlek glader,
Min själ står full af kärleks fröjd i flor!
Lof ske dig för hvarenda kärleks droppa,
Som större är än ett ofantligt haf!
Nu vill jag i mitt kärleks centrum hoppa
Och sjunka där af kärleks fröjd i kvaf!

11. Där kännes en väsentlig kärlek flyta
Ut, kring, om, fram, in, öfver, upp och ned,
Där fylles upp, hvad än kan tyckas tryta
Uti en Kranck[2] och kärleksmatter kved!
Där stiger allt i blotta intet neder
Och intet går tillbaka i sitt allt!
Dröm ho, som vill, vår kärlek vara vreder —
Vi lofva dock vår kärlek tusendfalt!

15. Tack för den tid, som redan nu är inne,
Att skökan på sitt vilddjur blottas skall!
Och Babel, som är yr och vild i sinne,
Snart raglar kull och stupplar knall och fall!
Tack för den tid, som äfven nu fått börja,
Att Zions folk få komma glada hem,
Som länge måst i Babels glädje sörja
Och druckit dess helt ruttna vindräggs slem!

N:o 44, v. 1. Ack! kärlek söt din ljufva sötma blid
Har trängt sig in i hjärtat denna tid
Och strålat upp med rosenstrålar sin!
Min mörka själ blir klar i hjärtans skrin.

v. 2. Min Gud! mitt ljus i ditt ljus jag nu ser!
Din klarhet, att du evig kärlek blir!

---

[1] Den finns i Upsala universitets bibliotek i ett sammelband 87, 101, med titel »Andeliga Verser».

[2] Detta skrifsätt anger måhända författarens namn, f. d. prästmannen *Johan Kranck*, en af ledarne för de mystiska kretsarne, hvilken mest vistades i Örebro. (Jfr sid. 46).

Låt mig nu fri från falska giftet bli
Och allen' af din kärlek suga di.

3. Din kärlek genomtränger märg och ben,
Uppfriskar mig så, att jag då ej sen
Ej mer kan stå men studsar ändtlig kull!
Just är jag då utaf din kärlek full!

4. All kärleks älf! O! kärleks ursprung vid,
Som flyter till de djupa dälder nid
Och dem befuktar i ett ömnigt mått
Med Andans vin, tänk det är sött och godt!

5. Din ljufva blåst ock uppå själen drifver,
Att hon med helig vördnad, kärleks ifver
Bestraffar allt det onda uti sig
Och vill allen' uti din kärlek bli.

6. Såsom ett bi allt uppå blomstren små
Uppletar och dess honung suger å,
Så gör min själ, när hon sig sluter in
Uti din sår och kärlekssidan din.

7. O! hvilket hafs omäteliga djup!
Jag ser och tar en liten läskesup!
Men kära Far din kärlek susar på
Liksom en ström, när luckan öppnas må!

8. Jag dignar ner, jag vet ej till mig mer!
Jag hissnar och i undran jorlar, ler!
I detta djups omäteliga haf
Jag kastar mig burdus, ja ända kvaf!

9. Ack, söta haf din kärlek sväller opp,
Han rinner in i anda, själ och kropp,
Upplenar och gör hjärtans hårdhet blöt!
Tack, kära Far, du är ju sockersöt!

10. Jag sänker mig med hjärtans fröjd här ner!
Min anda, själ de hoppa, darra, ler!
Men ack! min tunga hon oduglig är
Ditt namn upphöja söta Fader kär!

11. Jag sluter nu båd' mig och barnen andra,
Samt alla, som på kärlek inte klandra,
Så kastar jag burdus ända i kvaf
I detta haf, som är Fars hjärtelig.

12. Dock vill jag uti barnslig ödmjukhet
Med kärlig vördnad i all evighet
Dig tack och lof frambära, Herre kär!
Helig, Helig, Helig min Konung är!

13. Farväl! o, värld! Farväl! du sköka led!
Min Brudgum skrapar ut all din osed!
Jag drunknar i min Faders kärleksfamn!
Och Gud ske lof! mitt Babel sett sin skam!

N:o 7, v. 7. Frisk upp min anda lam! Brist ut i lof
Mest som du nånsin kan utan uppskof!
Skönt att vårt hålls för spott, Gud är mer värd!
Ja, ock om uti lof stod hela värld.
Därför mest du rår,
Så lofva Gud vår!

8. Min själ rätt måst du lärt älska din vän,
Han är dock mera värd, vill ha dig igen!
Därför brinn, hasta, spring, som vor' du bränd
Af Guds eld genom hel brinnand' itänd!
Ja, som Gud så vill,
Skall jag straxt bju' till.

9. Så mig omgifver platt Jesu kärlek,
Att det på ingen kant mig kan slå felt!
Rundt omkring i all ting hans kärleks sken!
Sidor all öppnas skall på hjärtans skrin!
Ack! kast mig i kvaf
I Guds kärleks haf!

10. Skönt jag fast hissnar där
Skönt jag där bräcks,
Sker dock af kärlek kär
Hvad han bäst täcks!
Det dock blir, fast därvid: man slikt ej sett
Hvad Jesus gör med mig i sin kärlek!
Jag kastar då kvaf
I hans kärleks haf!

11. Tack! lof, lof, lof, lof, lof, du är så god!
Tack! lof, lof, lof, lof, lof, underlig god!
Ja rätt du, du, du, du, min kärleks Far!
Lof ske dig, aldrig mig! Intet är jag,
Men dig Lifvets Lif ske lof innerlig!

N:o 11, v. 1. Kärleks älf, all godhets källa!
Ack! hur sött ditt vatt'n är!
Hvar du låter det uppvälla,
Följer trängtan och begär
Att sig uti dig få sänka
I din kärleks öfverflöd
Och däri sig helt fördränka
I din sår, o, Jesu söt!

2. Ingen tror du är så goder,
Som på dig ej har fått smak!
Ingen vän och ingen broder
Kan beskrifva denna sak,
Hvad det är med munnen luta
Till din sår, som ömnigt rann,
Hvilket du för mig utgjutit
Uppå korsets helga stam!

3. Bittert är allt jordiskt nöje
Mot det sälla tidsfördrif,
Att med tårar, fröjd och löje
Känna dig du rätta lif,
Intet hinna annat sköta
Än med kärlek möta dig,
Mot din kärlek, som här flyter
Endast att omfamna mig.

5. Söta vän, hur' litet känner
Jag ännu din kärlek rätt!
Fast din heta anda brinner,
Gör den dock mig icke mätt,
Som mig med dig själf vill para,
Och din kärlek fånga mig,
Att jag ett med dig får vara,
O! ett sällt och saligt lif!

6. Träng igenom alla stängsel
Och gör luft för andan min!
Hjälp mig ur mitt svåra trängsel
Gör mig fri till själ och sinn!
Att jag dig må ute möta
Du min Brudgum Jesu kär,
Hvarest jag uti ditt sköte
Endast får dig vara när!

7. Tusen kärlekskyssar ljufva
Skall då skänkas utaf dig,
När jag blir din brud och dufva
I ditt sköt' förnöja mig!
Ingen skall då mer bortrycka
Den du till ditt bröst fått tryckt,
Men får bli ditt sälla smycke,
När han från sig själf blir ryckt.

N:o 37, v. 1. Ack! söta nöje, som mitt hjärta rörer,
När jag min Jesu frid i själen hörer,
Då visar Jesus, att han seger vunnit,
Och jag uti hans sår har läkdom funnit.

2. O! ljufva fröjd och lust! Då du tilltalar
Min själ, o, Jesu söt! Och mig hugsvalar
Med Andans ljufva blåst, att fröjd ej tryter,
Men Jesu kärleks ström i själen flyter!

3. Mitt hufvud Andans eld just tycks omgifva,
Mitt hjärta kärlek vill ur kroppen rifva,
Min mun min Jesus gör helt full med löje,
Min själ hon smakar nu osägligt nöje!

4. Nu tårar ömnigt ner af ögon rinner
Och känner likväl, och mitt hjärta brinner,
Att jag i glädje snart nu helt försmäktar!
Dock så en svalka söt bland hettan fläktar!

5. Jag häpnar uti fröjd, och kroppen svettar
Af kärleks eldar, som mig helt upphettar!
Ack! i ditt sälla land, om jag nu vore,
Hvad himmelsk härlighet jag där erfore!

6. Hvem kan uttala rätt den fröjd jag känner,
Den söta kärleks eld, som hjärtat bränner!
En längtan är hos mig, att jag är vorden
Nu ledsen vid mig själf och leds' vid jorden!

N:o 42, v. 1. Allra ljufsta himlamanna
O! hur ljuflig är din saft!
Du mig drifver att ej stanna
Vid de ting, som ej ger kraft.
Värdes oupphörligt öka
Eld i mig dig ifrigt söka!

2. Kärleks eld i mig låt flamma,
Så jag helt upptändas må!
Låt som barnet här sin amma
Mig din kraft städs' suga få!
Brinnand' efter dig jag löper
Ty du är för själen söter!

3. Ljuflig månd' din eld nedrinna
I min själ, o, söta du!
Hvar blodsdroppa liksom brinner
Och af glädje hoppar nu!
Blås allt mer upp eldens låga,
Brinnand' gör all min åhåga!

4. Olja låt på elden rinna
Söta Jesu, mer än mer!
Allt hvad i mig är månd' brinna,
När din blåst i kraft du ter.
Kom då med ditt ljufva väder!
Blås upp elden, som mig gläder!

7. Munnen mysand' full med fröjder
Gör du samt ock foten lätt!
Själen ljuft i dig förnöjder,
Och hon då uppå allt sätt
Sjunger lof sin vän till ära,
Annat hon ej vill begära!

8. O! hur är den stunden söter!
Ack hvad gifver den för kraft,
Då Brudgummen Bruden möter
Och ingjuter lifsens saft!
Hon må då delaktig blifva
Af det han vill evigt gifva!

9. Jubeltoner, glädjeröster
Flyta fram då ur dess sköt!
Hon ock känner himlatröster,
Samt att Vännen är helt söt
Och med fröjd månd' honom famna!
Längtar hem till Vännen hamna!

N:o 29, v. 1. Fröjda dig Zion! I hopp gör dig glader!
Ty din förlossning är för hand!
Herren din eviga mäktiga Fader
Skall sönderslita dina band!
Han kommer att förlossa dig,
Därför sjung nu gladelig
Halleluja! Halleluja!

2. Zion, som suttit nog länge i fängsel
Och fått utgjuta mången tår,
Gud, som har tänkt på din jämmer och trängsel,
Ditt tryck, din suckan och möda svår,
Han skall dig snart nu göra fri
Ifrån allt Babels slafveri!
Halleluja! Halleluja!

4. Zion upplyft du ditt hufvud att skåda,
Hur fikonträn de knoppas här!
Si huru allting nu vittna och båda,
Att din förlossnings tid är när!
Och att snart Babel fått sitt fall,
Då fröjderösten höras skall:
Halleluja! Halleluja!

5. Zion dig rusta var redo och vaken,
Kläd dig i Jesu bröllopsskrud,
Att du ej finnas må sömnig och naken,
När höras får basunaljud.
Ack! gör dig redo hvarje stund
Och låt förgätas ingalund:
Halleluja! Halleluja!

Äfven i den *pietistiska* litteraturen möter man ibland vissa exempel på den sentimentala, katolicerande brudkärleken till den söte brudgummen och ett frossande i offerlammets blod, sår och sidohåla, som egentligen ej motsvara den äkta lutherdomens strängt etiska kraf. Dessa exempel äro dock ej på långt när så talrika, ej häller så utpräglade i den *svenska* litteraturen som i den tyska. I »Mose och Lamsens Wisor» (tryckt i Stockholm 1717) finnas ett par sådana ställen, t. ex. N:o 18, v. 16—19, N:o 60 »*Brudens längtan*», v. 1, 2, 6, 9, 16, 17.

N:o 18, v. 16. Och outsäglige Guds nådes rikedomar, Hur rik barmhärtighet, hur stor hans kärlek är! Här är slätt ingen gräns och inga skiljobommar, För dem, som söka Gud, och hafva Jesum kär.

17. O, kärleks afgrund, låt min själ sig däri sänka! Fastän dess djup och bredd jag icke mäta kan, Så låt dock dropparne min arma själ bestänka, O Jesu, af ditt blod, som af din' sår utrann!

18. Mitt samvet' mig väl ock ett syndadjup förkunnar, Af straffs oändlighet jag med min synd förskyllt; Men de af dina sår utsprungna blodebrunnar Har Fadren själf med frid och evig nåd uppfyllt.

19. Så flyten, helga sår, utgjuten lifsens floder Uti ett ängsligt bröst på mina syndasår; Det är en honungsdagg ifrån min käre broder, Hvaraf min döda själ en lifsens lukt undfår.

Brudens längtan.

N:o 60, v. 1. Kom, o Jesu! Jesu, kom, dröj ej länge, Själen efterlängtar ju ditt umgänge; Din brud träget ropar: kom, kom, o Jesu! Kom, o söte Jesu!

2. Si, hon är nu trött och matt utaf längtan; Ty din kärlek har mig satt uti trängtan. Låt du kärlekssötman din ymnigt rinna, Att jag tröst må finna.

6. Låt din kärleks söta flod ymnigt flyta, Att ej för min arma själ tröst må tryta! Läska du med himlasaft själ och hjärta, Så förgår min smärta.

9. Bruden har dig ängsligt sökt, och dig funnit, Törstat efter lifsens flod, hvilken runnit, Himmelsk' sötman låter du rikt uppvälla Utur lifsens källa.

16. Bruden söker endast dig, dig begärer, Henne till sin dyra skrud mildt förärar, Henne helar, styrker du, när hon trötter Ligger för din' fötter.

17. Du tar henne kärligt upp uti famnen, Och ledsagar henne till trygga hamnen; Fast hon ditt förakt och hån alltid röner, Du dock henne kröner.

I »Trettijo Twå Anderike Psalmer Ifrån Tyska Språket Förswänskade» af D(avid) G(ranatenflycht) (Stockholm 1726) finns sid. 329 en passionspsalm, som är en lofsång öfver Kristi fem sår. De

skildras här såsom »fem källare fulla af allt vin man önska må», hvaraf man till sin graf får dricka sig drucken, såsom »fem bord med de utvaldaste rätter», »fem källor såsom sölfver klart, dem aldrig vatten tryter», »fem dörrar, igenom dem man in kan gå i själfva Himla-Eden», »fem kulor djupa nog, hvars maka ej har berg och skog, där man sig väl kan gömma», »fem apothek fyllda med hvad en sjuker tjänligt är», »fem kostbara smycken, hvars glans gör solens bleker» o. s. v. Samma sång återfins äfven i »Christelig Fruentimmers Andelige Dygde-Spegel» etc., föreställd af Salomon Liscovio, öfversatt af M. Daniel Trautzel, sid. 488 ff. (Stockholm 1731).

Bilaga II.

(Se sid. 46 ff. om herrnhutismens sunda period i Sverige).

Till belysande af det etiskt-religiösa allvar, som präglade herrnhutismen vid dess första uppträdande i Sverige, meddela vi här ett odat. bref från *Arvid Gradin* till en broder *Jacob Till* (R. 19, F, 3, a), ett bref från biskop *Polycarpus Müller* till grefvinnan *Stenbock*, dat. Marienborn d. 24/6 1742 (R. 19, F, 8, B), jämte några prof ur Sions sånger, första delen (tryckt 1743).

Theurer und innigst geliebter Bruder Jacob Till.

Obschon ich nicht viel Zeit habe zum schreiben, will ich doch einige Zeilen an dich abgehen lassen, und dir berichten, dass mir das Lamm gnädig ist, und mich bei meinem Herzen behält. Ich habe Gelegenheit genug gehabt, den Heiland denen Seelen anzupreisen, so öffentlich als besonders. Die Separatisten, derer hier sehr viel sind, halten das Wort vom Kreuz für eine Thorheit, und meinen, es führe zur Sicherheit und zu keinem wahren Wesen, weil man alle guten Werke so abschneidet; aber sie wollen nicht verstehen, dass man die Seelen auf den Heiland weiset, und dass er alles selbst thun kann und muss. Ich glaube nicht, dass in einem Land so scharfe Separatisten sind, als hier: meine alten Freunde ärgern sich an mir, und sagen mir in's Gesicht, dass es ihnen unbegreiflich ist, wie ich auf solche Gedanken geraten, der ich vorhero in ihre Sache solche Einsicht gehabt. Aber ich sage ihnen zurück, dass weder sie noch ich was vom Heiland gewusst oder wissen wollen, und dass sie bei aller ihrer eigenen Heiligkeit keine wahre und beständige Ruhe haben, und so lassen sie mich. Doch sind hier einige, die sich sagen lassen, und fassen Vertrauen zu mir. Ich werde ehestens von hier nach Dalekarlien gehen, und von dannen durchs ganze Schweden nach Deutschland; unterwegens werde ich viel Gelegenheit haben vom Lamme zu zeugen. Der Heiland stehe mir bei, und lehre mir, was ich den Seelen sagen muss; ich bin jetzt sehr arm,

aber ich gebe dem Lamm gute Worte, so hilft er mir durch, und giebt mir Gnade mit den Seelen zu reden, dass sie überzeugt und gerührt werden und kriegen im Herzen einen Hang, dessen sie nicht gern los werden. Meine öffentliche Predigt ist Vielen ein Geruch des Lebens zum Leben gewesen, aber auch andern ein Geruch des Todes zum Tod.

Innigst geliebter Bruder, trage mich armen Wurm auf deinem Herzen und vorm Lamm, ich brauche es sehr. Grüsse alle meine Brüder sehr herzlich, besonders den theuern Br. Vogt, Peistel und alle andern Arbeiter von unserm Chor. Ich werde so viel möglich ist eilen, wieder zu euch zu kommen, denn ich bin ganz ledig, und habe denen, die gesucht mich zu überreden hier zu bleiben, so geantwortet, dass sie mich jetzt im Frieden lassen, und setzen sich nicht mehr dawider. Dem theuren Bruder und Bischof Nitschmann, Kriegelstein, und denen andern Arbeitern küsse ich ehrerbietig die Hand. Ich wollte schreiben, aber es wird zu weitläuftig, denn ich muss auch nach Herrnhut schreiben.

Lass mich dir und deiner Liebe bestens anbefohlen sein, und höre nicht auf zu lieben

deinen armen und unwürdigen Bruder
Arvid Gradin.

An die Frau Gräfin von Steinbock.
Theure und in Jesu Christo ehrerbietig geliebte
Frau Gräfin und Schwester!

Beigehendes Brieflein ist im Namen der Gemeine von unserer allgemeinen Aeltestin der Schwestern, nämlich der Schwester Schellingerin, die aus Holland zu uns gekommen und im Herrnhag wohnet, als eine Antwort auf Dero herzliches Schreiben an die Gemeine geschrieben worden. Ich habe das Vergnügen solches zu überschicken, und die theure Schwester selbst im Namen des Herrn herzlich zu grüssen und zu segnen. Die Barmherzigkeit und Gnade, die Jesus Christus, unser lieber Heiland an sie gethan und noch thut, ist uns ehrwürdig: und ich ersuche die liebe und theure Schwester dieselbe mit einem gebeugten Herzen und heiliger Scham zu bewahren, sich täglich im Blute des Lammes reinigen zu lassen, und ihre Seele und Leib, die beide das Lamm Gottes mit seinem theuren Blut erkauft, hinzugeben zu einem heiligen Opfer; damit sie wachse und zunehme am innern Menschen, und sie durch und durch geheiliget und rein bewahret werde, bis auf den Tag seiner glorwürdigen Zukunft. Wir hoffen nach der guten Fügung des Herrn einen gelehrten Bruder nach Dero Verlangen in einiger Zeit zu schicken: erwarten aber darüber noch einmal Dero Briefe. Vielleicht fügt es sich auch, dass ein Ehepaar einmal zu ihnen kommen kann, damit ihnen auch in der so wichtigen Ehesache einige Hülfe widerfahren könnte. Der Tag zu Dero verlangeten Aufnahme in die Gemeine wird in dem

beigelegten Brieflein benennet sein: Und der Geist der Gemeine, der allenthalben gegenwärtig ist, wird ihnen auch den Segen der Gemeine widerfahren lassen. Heiligen sie sich nur dem Herrn, der uns erkauft hat, und offeriren ihm ihr ganzes Herz. Dieses blutige Haupt der Gemeine, des obern und untern Jerusalems, segne die liebe Schwester mit seiner Gnade in seinem Blute, und lasse ein Feuer auf sie fallen, das in Liebe gegen alle arme Sünder brennet, verleihe ihnen auch Weisheit und Mut sein Werk bei andern Seelen fröhlich auszuführen. Wir segnen sie alle im Glauben und einfältigen Herzen: und ich bin in Wahrheit

Meiner theuren Frau Gräfin und in Jesu Christo geliebten Schwester im blutigen Bund der Wunden Jesu treu verbundener Bruder und Diener

Marienborn
d. 24:te Jun: 1742.

Polycarpus Müller.
der Mähr: K. B.

Ur Sions sånger, första delen:

N:o 6, v. 1. Jo, Gud har rätt, jag syndig är, Jag är själf dömd till glöden: Jag har ej trott på Jesum kär, Som gått för mig i döden: Jag trott jag varit from och god: Nu har jag fått ett annat mod, Se'n jag känt syndanöden.

2. Ack! hvad för sorg, hvad samvetskval, Nu ängslar själen arma? Jag är bland grofva syndar's tal. Ditt kärleks blod det varma Låt, Jesu, rena hjärtat mitt, Att jag blir mina synder kvitt. Ack! Jesu dig förbarma!

3. Si! mina synders myckenhet Mitt hjärta så förskräcka, Att jag nu mera intet vet, Hvarmed jag mig kan täcka. Jag flyr till dig, o! Jesu söt, Och kastar mig uti ditt sköt: Ack! tag du mot mig arma.

4. Tillförne har jag tröstat mig, Och fruktat ingen fara: Jag syndade rätt hjärtelig, Och mente mig dock vara Så sällt Guds barn som någon ann, Nu ingen tröst jag finna kan, Se'n samvetet uppvaknat.

5. Mitt stöd var då min bön och sång, Af ett förhärdadt hjärta: Jag gick till skrift så mången gång, Förutan syndasmärta: Jag gick som svin till Herrans bord; Ej blef nå'n bättring hos mig spord; Ty jag var död i synder.

6. Guds dyra ord jag hörde väl; Men smakad' intet saften. Ibland så rördes väl min själ, Jag kände Guds-kraften; Men strax därpå så somna jag, Och gjorde kötsens välbehag: Så att ditt ord mig dömde.

7. På Jesu dyrt utgjutna blod Jag ganska litet tänkte. Jag växte till i öfvermod, I syndsens dy mig sänkte. Hans kors ej rörde kläder min; Fast mindre tog det längre in: Ty hjärtat var förstockadt.

8. Nu ser jag satans stygga bild, I mitt förvända sinne. Jag ser att jag från Gud är skild. Ack! ack! hvar skall jag finna Nu råd och hjälp? hvar får jag tröst, Uti mitt ångestfulla bröst, Som är af sorg förkrossat?

9. Jag känner nu det jag ej förr Uti min själ erfarit: Upplåten är min hjärtans dörr, Som förr tillsluten varit. Jag trodde förr, att jag var from: Nu har Guds stränga lag och dom Gjort mig till skam och intet.

10. Ej hjälper mer, för mina brott, Att lofva bot och ljuga: Ej föresats, ej uppsåt godt, Att syndsens välde truga: Ej hjälper ångst, ej hjälper kval; Domselden mina synders tal Slätt intet kan utplåna.

11. Min synd ju oförlåten är, Den jag månd' förr bedrifva: Ej någon utan Jesus kär Densamma kan tillgifva. Jag faller därför' dig till fot: Din blodsvett är min synda-bot; Ty du mitt straff har lidit.

12. Ack! så förlåt, o! Jesu, mig, Att jag så blinder varit, Att jag har så försmädat dig, Och fram i otro farit. Förlåt mig Jesu, för din död: Min synd aftvå din blod så röd, Och ställ tillfreds mitt hjärta!

N:o 22, v. 1. Brist mitt hjärta uti stycker, Gjuter ögon tåreström: Fly min själ det kval, som trycker, Ned i stoftet dig förgöm. Ack! min' synders stora skara Klagar mig i himlen an. Ack! skall intet ställe vara, Där jag mig fördölja kan.

2. Nej, hvart vill jag vägen taga, Om ej Jesus nåd beter? Skall jag bort i öknen draga, Herrans hand mig finner där. Om jag mig i hafvet dränker, Släcker vattnet ej min glöd: Om jag mig i helf'tet sänker, Börjas först oändlig nöd.

3. Men uti slik syndavåde Herren mig dock kalla må: Hör, o själ, jag vill i nåde, Sener bättring ej försmå. Mins min dyra ed jag svurit: Jag vill ingen syndar's död. Jag, som dig i tål'mod burit, Vill dig frälsa ur all nöd.

4. Fader, ack! ditt fadershjärta Brister: kund' jag det rätt tro, Så skull' snart min samvets smärta Bytas om i själa-ro. Ack! jag månd' i väntan svåfva, Ögon rinna, hjärtat slår. Törs jag väl i hoppet lefva, Att jag nåd och tillgift får?

5. Ack! jag hafver mig förbrutit, Mer än jag uppräkna kan: Nåden hafver jag förskjutit: Lagen mig nu klagar an: Domen vill ock på mig hämnas; Säger: jag är intet värd, Att ditt barn nu mera nämnas, Som har varit så förhärd'.

6. Ack! jag faller för dig neder, Tigger nåd, för Jesu skull: Om sann tro af hjärtat beder; Hjälp att tro, du är mig huld. Jesu blod det för mig manar: Fader visa nåd för rätt! Jag vid korset ödmjukt stannar, Där du Sonen döda lät.

7. Anse detta Lammet rena, Hvilket dryper utaf blod: Mig med det i tron förena; Ty den handskrift mot mig stod, Är med Lamsens blod utplånad, Och vid korset naglad fast: Blir alltså för döden skonad, Ja, ock frälst från syndens last.

8. Tack, min Goel, jag nu vinner: Ty din seger tages an; Och ditt hjärta, som än brinner, Hjärtat mitt upptända kan. Dina sår, som strömlikt blödde, Läka nu min kranka själ. Jag får lefva; du själf dödde. Jag är fri; ty du var träl.

9. Ack! min milda Gud och Fader, Jag ditt barn nu åter är. Därför' jag af hjärtat glader Tack och pris dig ödmjukt bär. Gif mig nåd dig städs att lofva; Jämnt att bli ditt nåde-hjon; Mig med Andans kraft begåfva, Som försäkrat har din Son!

10. Hjälp, jag mer ej synden lider, Den du mig nu gifvit till; Utan vandrar alla tider, Som din Anda styra vill. Låt i tro sann kärlek brinna; Lär af kärlek lyda dig, Och i trone stadigt finna Jesu fotspårs smala stig.

Bilaga III.

(Se sid. 56 ff. om den svärmiska herrnhutismen i Sverige.)

Till belysande af den anda, som behärskade den svenska herrnhutismen under dess svärmiska period meddela vi här några bref från svenskar vid denna tid, ett utdrag ur Sions sånger, andra delen (tryckt 1745) samt några verser ur Z:s märkvärdiga »Litaney zu den Wunden des Lammes», som finnes öfversatt till svenska i Zinzendorfiana B, d, 26, Västerås läroverksbibliotek.

In dem blute Jesu theure und seelige Gemeine.

Meine Liebe, Hochachtung und respect gegen dich du theures Volck des Lammes nimt täglich zu, so auch meine verlangen dich einmahl zu sehen, und wie ein kleines Kind deine Mutterliche Pflege zu geniessen. Ach, wie werde ich mich freuen, wenn mein 7-jähriges verlangen bald erfüllt wurde unter meinem volck die blutigen hertzel zu wohnen. Mittlerzeit nim dich theure Gemeine meiner recht nahe an, denn ich höre doch aus Gnaden ein vor alle mahl dir und deinem verwundeten Man und Haubt zu, und ich wil ihn und dich

nicht zur Schande und Schmärtzen sondern zur freude und ehre seyn, darum pflehe mich recht tief in die Seitenspalte des Lammes hinein, in das seelige Höhlchen, wo es so blutig blitz, das den Kindern so proportionirlich zu bettelein, da wil ich wie ein kleines blutwurmlein und creutz-luftsstäubelein gantz vergraben seyn mit Sinnen und Muth, und von nichts anders wissen als von dem zerfleischten Marterleichnam Jesu, von seinen Nägelein, Strimmen, Beulen und Wunden und von seiner gantzen blutigen creutzgestalt. Und auch nichts wollen als was Jesus mein bräutigam wil. Das Seitenfächlein ist mir gar zu niedlich und schön, und die 4 nägellöchelein divertiren mich herzlich, so dass ich oft bin vor creutzes-freuden weinerlich, vor Liebes-Fieber schütterlich und Sünder-schamroth inniglich über meine Gnadenwahl, über die Wunden-Seeligkeit, und über die grosse Liebe meines Manns, so er gegen mich sein unwürdiges Kind heget.

Hier im Schweden beweiset sich das Lam unter uns sehr kraftig, und unser anzahl vermehret sich täglich, es gehet wohl hier noch nicht recht nach dem Creutz-Lufts-Vögelein-Thon, doch fängts an immer grundlicher zu werden, und wir haben etliche artige hertzel, mit welchen wir manche seelige und vergnügte Stunden zusammen haben. Wie es sonst hier gehet, werden wohl unser liebes geschwister Werwings ausführlich berichten. Sie sind uns alle hier zum seegen, und wir haben sie erstaunlich lieb. Theure blutgemeine, lass bey diesem synodo unser armes vaterland dich besonders am hertzen liegen, denn wir haben deine pflege und andencken sehr nötig. Wir freuen uns in der Hoffnung, dass, wenn die creutz-lufts-vögelein aus ihrem Nest herum auf andere orte fliegen werden, dass etliche sich bey uns wie worm Jahr niederlassen werden. Ich empfehle mich nebst meinen zwey ältesten Schwestern, die auch ein eigenthum des Lammes seyn wollen, und unser gantzes Schwedisches Häuflein deinem priesterlichen Andencken für deinen man und ältesten. Ich küsse mit vieler respect dem Theuren Pilger Volck und sämtliche blutfamilie die hände und bin euer armes und zärtlich liebendes Kind.

Ottiliana Strömfelt.

Stockholm d. 14/4 1747. (R. 19, F, 5).

Stockholm d. 28 oct. 1746.

Dyra Försambling och Lammets Synliga Gemål på Jorden!

Min vördnad och Högaktning för dig är obeskrifvelig; med denna Bekiennelsen säncker sig nu mitt arma hierta neder til dina och din Blodiga mans fötter och gladeligen betygar, hurusom den Helige Ande, min Ewiga och dyra Moder, under sitt ouphörliga arbete at giöra mitt k. och älskansvärda Lams Blodiga och lifgifvande Sår för mitt arma och genomförderfvade hierta oumbärliga, dyra, kiera

och wicktiga, äfven nedlägger uti mitt hierta wördnad och Högacktning för dig du Lammets kiera Brud. Genom den nära och saliga Bekantskap, hwarutinnan du står med din sårade marter- och Smärteman, Hela Werldenes Frälsare och återlösare, den förunderliga guden och menniskian Jesus Christus samt det deraf härflytande och utgångne Salighets Frö och Evangelium om det på korsens stam utgutna Försonings Blodets Ewiga Försoningskraft och Sårens helande och curerande Läkedomskraft är iag ock, arma Barn med mitt k. Lams myckna möda och arbete worden framfödd. Dyra Försambl. iag beder dig med ett gråtande hierta, at du täncker uppå mig inför Lammets fötter och tigger mig som ett armt och spädt Barn in uti Sårens giömmor, uti Spikehålens fristäder och den öpnade Blodiga Sidans Salighets Borg och Fästning. Jag kysser med helig bäfvan och böjelse din mund och hand och skattar för en nåd at wara ditt arma och owärdigaste Barn

Eric Arbin.

(R. 19, F, 2, a.)

Ur Sions sånger, andra delen, sid. 28 ff.:

N:o 27, v. 7. *Brudgummen:* Statt nordan upp, kom sunnanväder, Och ljufligt genomblås min örtagård, Att drypa må den frukt, som än är hård; Så att min brud, som hit nu träder, Må äta sig i vällust fet och nöjd, Samt drucken bli af vin, mjölk, must och fröjd. Mig här uti min bröllopskrona Och hjärtans fröjdsdags klädebona Samt kärleks skrud, Min kära brud, Och Salems döttrar väna Sku skåda få och tjäna.

8. *Bruden:* Min vän utkorad bland mång' tusend, Som hvit och röd på rosor går i dans, Bekrön mig med din nådes blomsterkrans. Och tag mig in i herdahusen. Din kärlek öfver mig bli ett banér, Som dig nu i din vingård hjärtat ger. Din vänstra arm min huf'gård blifve, Den högra kärligt mig omgifve. Vårt kärleksband Din starka hand Så oupplösligt knyte, Att ingen det kan bryta.

9. *Brudgummen:* Min dufva kära, syster fromma, Du stödje dig man säkert på din vän, Si, kring vår säng stå sexti starke män. Nu grönskas den; vår gård i blomma, Som prydder står, skall drypa utaf must, Och det, min vän, allt dig till tjänst och lust. Här är din röst mig ljuf att höra. Din ögon brinnande mig göra. Tag hvilan söt nu i mitt sköt! Sof tills dig vakna lyster; Ty bygden all är tyster!

10. *Bruden:* Som ett insegel på ditt hjärta Samt bröst och arm sätt mig, o! brudgum min, Och låt mig vara ögnafägnad din. Vis' bort allt hvad mer kunde svärta Min tvagna skrud och rena brudenamn, Ell' rycka mig utur din kära famn. Har dufvan bo och svalan näste Nu fått hos dig, så det befäste! Gör stark som död Och het som glöd Vår kärlek, att ej bräckan Kan våld, ell' vattnet släckan.

Slutet af »Litanie om Jesu Sår» (af Z.):

Undergörande Jesu sår! Så våta och blodiga, blöden mig på hjärtat, så blir jag modig och häftad vid såren.

Uppsvullna Jesu sår! När jag där har fått en säng och äta, så gå'n ihop igen.

Hemliga Jesu sår! Jag tackar den läraren, som har gjort mitt Lams bulor och skråmor för mig bekanta.

Klara Jesu sår! Vid edra strålar vilja vi ännu många kors måla, allenast hit med hjärtan!

Blänkande Jesu sår! I gören mitt hjärta till en solblind nådelampa för blixt och strålar.

Ihåliga Jesu sår! I edra fästningar sitta rumrikt många tusende sorter syndare.

Jesu *purpur*sår! I ären så saftiga, den, som kommer eder när, blir vid såren häftad och dryper af blod.

Saftiga Jesu sår! Hvem sin staf spetsar och eder med honom något litet framtill rifver, och smakar därpå, för den smakar det!

Nära Jesu sår! Jag är ej gärna borta ifrån edra hål en half hårsbredd.

Smärtefulla Jesu sår! Kännbara för Lammet och äfven derföre till kur så grundliga och giltiga.

Bekväma Jesu sår! Så lena och sirliga I ären, så porportionerliga ären I ock till säng för barn.

Varma Jesu sår! I ingen gömma kan sig ett litet barn känna så säker för kall luft!

Veka Jesu sår! Jag ligger gärna rolig, mjukt och stilla och varm! Hvad gör jag? jag kryper till eder.

Heta Jesu sår! Faren fort till att hetta, tills I kunnen beströ hela världen med eder glöd.

Jesu *Såreskatt!* Till hvilka slafvar, tiggare och konungar, bönder och grefvar gå vallfart.

Eviga Jesu sår! I ären mitt hus att bo uti. I sju millioner evigheter, ären I ändock alltid nya.

Våra Jesu sår! Dem alla skaror erfara, unga och gamla, stora och små, bara de ha tro.

Mina Jesu sår! Mina, ja mina, det är mig så, som voren I helt allena för mitt hjärta.

Vid ändan af all nöd!

Koral: Smörjen oss in I röda sår! Ända därtill tror jag ögonens dödsslag, munnens fullspottande, kroppens elddop, fårorna på ryggen, hufvudets refvor af törne, tills jag i sinom tid i mitt kött så fast och förtroligt kan skåda den för mig sårade kroppen, och jag närt kan hälsa hålen i händerna och fötterna.

Ave Agnus Dei!
Christe Eleison!
Gloria Pleuræ!

Bilaga IV.

(Se sid. 68 ff. om Anders Carl Rutströms andliga poesi).

Till ytterligare belysande af den åskådning, som framträder i den beryktade Anders Carl Rutströms poesi, meddela vi här några utdrag ur »Sions Nya Sånger» (tryckt i Köpenhamn 1778).

N:o 27, v. 1. *Älskande* Jesu! lär mig att vörda Brinnande kärleken din till din brud. Nådenes källa Här ötvervälla Ser jag min hulda förbarmande Gud.

2. *Svettige* Jesu! lär mig att vörda Svetten, som flöt och stänkte din brud. Alltså är släkten Härlig i dräkten Du oss förvärfvat blodsvettande Gud.

3. *Ängslige* Jesu! lär mig att vörda Ängslan i själen du känt för din brud: Halfdöd i dvala Oss att Hugsvala Ligger vår kvalda bedröfvade Gud.

4. *Fängslade* Jesu! lär mig att vörda Banden, hvarmed du löste din brud, Friad blef trälen, Lösgifven själen Genom vår bundne allsmäktige Gud.

5. *Sårade* Jesu! lär mig att vörda Såren du bär så nöjd för din brud! Alltså är jorden Helader vorden, Genom vår slagna och sårade Gud.

6. *Blodige* Jesu! lär mig att vörda Bloden, hvarmed du tvådde din brud: Att vi är' rena, Ha vi allena Tacka vår röda blodströmmande Gud.

7. *Pinade* Jesu! lär mig att vörda Smärtan och slagen du tog för din brud. Matken sig vrider, Ångslas och kvider. Ack! min korsfäste, försmäktande Gud.

8. *Dödade* Jesu! lär mig att vörda Eviga döden du dött för din brud, Alltså är döden Dräpen och glöden Släckt af vår döda och lefvande Gud.

9. Jesu ack! Jesu! lär mig att vörda Brudgummabjärtat du har för din brud, Låt oss med glädje Evigt tillbedje Frälsaren Jesum vår konung och Gud.

10. Tacka, upphöja, prisa och vörda Själ du genköpta förlossade brud, Skaller i höjden Lofver i fröjden: Skaparen Herren i lammet vår Gud.

N:o 32, v. 1. Jesus på korset hänger i vånda, Jesus på korset hänger död, Lammet på tronen enfödda Sonen, Jesus afsomnar i marter och ve. Sårad i sidan, såren på händren, Såren på föttren, ack sårade vän! Fåren ack! fåren, såren ack! såren, Fåren i såren och dörren igen.

N:o 59, v. 1. Jag står på bruderätten min, För den du själfver dödt: Brudgumme älska bruden din, Betänk ditt eget kött.

2. Jag tror du är min själa-man, Så visst som du är Gud: Och när ditt blod på korset rann, Du köpte mig till brud.

3. I kraft af detta ditt förbund Är jag din äkta brud; Så visst som du af hjärtans grund Är brudgumme och Gud.

4. Du heter råd och underlig, Du huld och trofast är, Din underliga väg med mig Om kärlek vittne bär.

5. Din kärlighet uppmuntrar mig, Som eljes blödig är. Ju mer du hjärtligt visar dig, Ju mer får jag dig kär.

6. Nu kan jag ledigt till dig gå, Som gör mig böjd och varm, Hvar vill då bruden bättre må, Än i sin brudgums barm.

7. Tack Jesu du min äkta vän, Tack, att du utvalt mig: Du älskat har och älskar än Din brud så hjärtelig.

8. Du älskar själf, ty älskar jag, Det är mitt tidsfördrif I dina sår, fast jag är svag, Det är mitt enda lif.

9. Du dagligt bröd och själf min spis, Ditt hjärta är mitt bo, Du älskar mig på brudgums vis, Det är min brudatro.

10. Ack! är jag din, Hvad vill jag mer, Jag har nu himmel här, Min krona och min palm jag bär, Hos dig i höjden där.

N:o 70, v. 1. Så hjärtligt salig glad och nöjd, Så liten och så innig böjd, Är jag utöfver lyckan min, Att jag är född att vara din, Din brud och hjärtlig kär, O brudgum! var mig när, Och kännbar uppå bästa sätt: Lär mig att nyttja all den rätt, Jag i dig äger, Din sida till mitt hus och bo, Där äta, dricka, ha min ro, Där älska, vörda, lofva, be, Och aldrig från ditt hjärta se: Behåll mig så min kära, Tills jag får brudkrans bära.

N:o 77, v. 1. I, som hoppens uppå Herran, Hörer här er Jesu tal, Kaster sorgen från er fjärran, Kommer ned i grönan dal, Si på Salems gröna ängar, Växa rosor röda blå, Köper, äter utan pängar, Hämter liljor, smaker på.

2. Örtagårdens röda droppar, Daggen utaf Arons skägg, Balsam af hans bruna lockar, Svetten af hans brudesång, Allt är lif och evig prydnad, Socker och sukat, Allt är frukt af Jesu lydnad, Andans dryck och evig mat.

3. Hör Jerusalem o! kvinna, Öppna portar för din man, Fatta du, som bäst kan sinna, Purpurmanteln i din hand, Möt på stranden den uppståndna, Ty han själfver steker fisk, Bröd han skaffar utan vånda, Brinnand bord och grönan disk.

N:o 91, v. 6. Kom frisker och sjuk Till nådenes duk, Där sitter en man, Att själar sig fästa, Så milder är han, Kom bada dig här I sårens Bethesda, så krympling du är.

7. Si brudgummens sång I örtagårds äng Gethsemane var, Den gästabudssalen, der frälsaren har Planterat och vigt Sitt tempel i dalen, beskåda nu slikt.

8. Här går din monark! I blomstrande mark Följ med hvart han går: Han själfver är vägen för skingrade får. Ack skynda dig hit, Som svalan förlägen, att få dig en bit.

9. Si huru han sig Bemödar att dig Traktera så väl: Besinna då detta min fattiga själ, Han gifver dig mat, Din själ att försätta i evig sabbat.

10. Min Jesu du vet Bäst själarnas bet, Du känner din får, Hvad läska och föda de endast åtrår, Hvad svalkar vår mun, Den saften månd flöda ur sidones brunn.

11. Så blifve vi vid Din hydda i frid. Vi höre nu på, Din ljufliga pipa begynner att gå. Ditt kraftiga ord Låt muntra och gripa i hjärtat din hjord.

12. Gör eviga fröjd Din kyrka förnöjd, Hvar endaste lamm Ledsaga på fältet till salighet fram. I vingarnas bo Det sällaste tältet låt vara vår ro.

N:o 94 (Nattvardssång), v. 1. Du Sions Gud och hjälte stark, Guds lamm min Jesu blida: Du evigt segrande monark, In i din öppna sida Nu samlas dina fosterfår, Att mann' och näktar ur din sår I torra själen njuta.

2. Hvar män'sko själ kom hit, var glad, Gud själfver månd oss frälsa; Ty lifsens träd är fullt med blad Till hedningarnas hälsa. Nu står en helgedomsens mark, Ett paradis, en Noe ark, För Adams släkte öppen.

3. Si! Guds och härlighetens lamm Där ståndand midt i stolen, Si hur hans kärleks rika flam Nedstrålar liksom solen! I syskon, bröllopsgäster all! Kom låt oss vid hans fotapall Knäböja och tillbedja.

6. Låt i hvar droppa svett och blod En nådesstämma klinga, En lifsens och försonings flod Ur hvar en ådra springa. Låt hvar en kall och syndig själ I dag i dig ett evigt väl I sinom anda finna.

7. Omfamna milde själaman Min själ din brud mig arma, Jag är den du på korset vann Med Gudablodet varma. Så släpp mig in på Sarons äng Till lifsens brunn och mig en säng I dina armar bädda.

8. Där skall min kropp, min själ, mitt lif En lifsens nardus smaka: Jag bor i evigt tidsfördrif Hos dig min äkta maka; Din kärleks hetta, eld och glöd I mig skall hvarken lif ell' död Ell' syndafloder släcka.

9. Min länge nog förskräckta själ Haf nu godt mod i trona: Din brudgum unnar alltför väl Dig lifsens spis och krona: Det har du allt för Jesu blod, Som har din sak gjort fyllest god Till hvar en punkt och pricka.

10. Upp lamsens köpta fårahjord, Tag för dig himlarätter! Stig fram till nådens dukta bord Och ät och drick dig mätter: Här har du Jesu kött och blod Just så, som han på korset stod, Och nu hos fadren sitter.

Om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor.

(Med planscher.)

På vissa gamla byggnadsverk af mera monumental art och företrädesvis på sådana, som uppförts under medeltiden eller närmast därefter, såsom t. ex. på slott, broar, stadsportar och framför allt på *kyrkor af ädelt material,* kan den sakkunnige och uppmärksamme betraktaren — dock ofta först efter mycket sökande — upptäcka små egendomliga lineära *tecken* och *figurer* mestadels af geometrisk form inhuggna å stenarnes yta. Man finner dem på mycket växlande ställen å de respektive byggnadsverken, än sitta de på yttermurarne, än inne i byggnaden på pelare, kapitäler, takhvalfsbågar o. s. v.; den plats där man företrädesvis bör söka dylika tecken är å *portalerna,* som ju oftast äro af ädelt material, äfven om byggnaden i öfrigt är t. ex. af tegel. Ty å tegelbyggnader äro af naturliga skäl dylika stenhuggarmärken ytterst sällsynta — de lära enligt Rzhia[1] dock förekomma i Sachsen-Altenburg —; å Upsaladômen, som ju är uppförd af tegel, förefinnas dylika märken, så vidt jag vet, endast å södra och västra portalernas af sandsten gjorda omramningar. Vanligen äro de spridda, så att en och en eller högst ett par finns på hvarje särskild byggnadssten; en och annan gång ser man dem dock hopade i större grupper på en och samma stora stenplatta t. ex. vid en ingångsdörr eller å en pelare. Dessa s. k. »samlingsplattor» kunna stundom förete märken af så olika karaktär, att de tyd-

[1] Studien über Steinmetzzeichen, Wien 1883.

ligen härröra från olika tidsåldrar; en sådan samlingsplatta finnas t. ex. å dômen i Regensburg; om deras betydelse skall längre fram ordas. Ingenstädes i Sverige har jag sett någon sådan.

Dessa inhuggna tecken kunna växla betydligt i storlek och djup. De äro sällan under 3 eller öfver 12 cm. långa dock kan man undantagsvis finna tecken af ända till 30 cm:s längd (t. ex. på Palatinen i Rom, på Henkerturm i Nürnberg o. a.); under gotikens blomstringstid gjordes märkena små (t. ex. Örebro kyrka), under renaissance- och barocktiden blefvo de åter stora: å slottet i Heidelberg och å Zwingern i Dresden finnas ovanligt stora tecken inhuggna. De äro så inmejslade i stenen, att de bilda en inåt trekantigt afsmalnande fåra af 2—3 millimeters djup och med en bredd vid stenens yta som växlar mellan cirka 2—5 millimeter. På mycket gamla och förvittrade murytor äro de ofta halft utplånade, så att man har stor möda att upptäcka dem och att skilja dem från remnor i stenmaterialet; ja, stundom är man tveksam, om det verkligen är stenhuggarmärken, man har för sig; så är t. ex. förhållandet med ett par af dem från *Alvastra* klosterruin. Men den strängt geometriska formen och de för det kännande fingret mera än för det seende ögat förnimbara konturerna hjälpa en dock vanligen till ett afgörande.

I allmänhet falla de ingalunda lätt i ögonen utan äro tvärtom väl dolda, och af de flesta människor förbli de fullkomligt opåaktade. Mången har lefvat hela sitt lif i närheten af en med dylika märken öfversållad byggnad utan att ha haft en aning om deras tillvaro, och mången präst eller kyrkovaktare har gått år ut och år in genom sin kyrkas portal utan att ha sett de där befintliga inhuggna tecknen, tills slutligen någon intresserad sakkunnig kommer och gör vederbörande uppmärksamme därpå.

Bland alla svenska byggnadsverk är domkyrkan i Lund rikast på stenhuggarmärken. — Det häfdvunna svenska namnet på dessa tecken är som sagdt »*stenhuggarmärken*»; ett annat, nämligen »*stensnidarmärken*», vore kanske lika bra eller ännu bättre, ty det är på de längre framskridne yrkesmännens arbeten, som dessa tecken vanligast förekomma; dock torde

de äfven ibland återfinnas på grofarbetarnes och lärlingarnes produkter; men det förra namnet har redan vunnit häfd i språket sedan flera hundra år, och svenskan har ännu ej utbildat samma skiftningar i stenarbetarnes benämning som t. ex. tyskan har, hvilken skiljer på »steinhauer» och »steinmetz». Det latinska medeltidsnamnet på stenhuggare var »lapicida»; det förekommer ofta i våra kyrkliga medeltidsurkunder. De tyska, franska, engelska och italienska benämningarne på stenhuggarmärken äro: »steinmetz-zeichen», »masons marks», »signes des tailleurs de pierre», »signi incisi nei massi». I de flesta Europeiska länder äro dessa tecken iakttagna. Det är just ej så länge sedan de började mera grundligt studeras och tolkas utanför de egentliga yrkesbyggarnes kretsar. Ty oaktadt bruket att inhugga märken på byggnadsdelar af sten med fullt fog kan kallas *uråldrigt* — man har funnit sådana märken t. ex. å grekiska byggnadsverk på Samothrace, på Palatinen i Rom, på Trojas ruiner, på Pompejanska murar, i Jerusalem och Ispahan o. s. v. — så har dock i den konsthistoriska litteraturen såväl som i den speciellt byggnads-arkeologiska först efter 1820 resultaten af dithörande forskningar och studier börjat att visa sig.

Dessförinnan tolkades dessa märken af de få, som iakttogo dem, såsom dunkla symboler, hemlighetsfull runskrift, mystiska hieroglyfer o. s. v.

Först genom den lärde juristen och konstforskaren C. L. Stieglitz blef detta ämne upptaget till behandling;[1] men jämte hans namn torde äfven här ihågkommas byggmästare Arnolds i Strassburg och stenhuggarmästaren Kirchners i Nürnberg, hvilka strax därefter äfven uttalade sig i frågan. Genom desse mäns undersökningar blef det tydligt ådagalagdt, att märkena ingenting annat voro än *de friförklarade gesällernas personliga märken eller s. k. »äretecken»*, således ett slags *ursprungs-* eller *varumärken*, som betecknade *upphofsmannen* till arbetet och på samma gång tjänstgjorde som *identifieringsbevis* för personen under hans vandringar i främmande länder, då han skulle »utvisa» sig såsom en »ärlig» yrkesgesäll och

[1] Über Altdeutscher Baukunst 1820.

ingen fuskare. Detta märke, nytt för hvarje ny person, tilldelades honom högtidligt i bygghyttans generalförsamling och inskrefs samtidigt i hyttans »broderbok», där dess verkliga utseende alltid kunde kontrolleras. Åtminstone tillgick det så under bygghyttornas bästa tid, gotiken; före och efter denna tid hände det nog, att gesällerna själfva togo sig märken efter egen smak och utan att de bokfördes. I vår svenska eller skandinaviska litteratur finnes ingen sammanhängande framställning af hithörande ting, endast Brunius yttrar sig helt kort härom i sin bok om Lunds domkyrka; ur den utländska litteraturen skall jag be att särskildt få påpeka Rziha's redan citerade stora arbete samt därjämte omnämna följande verk: Heideloff, Die Bauhütte des Mittelalters 1844; Godwin, Archeologia Vol. 30, London 1844; Didron, Annales archéologiques, Vol. II och III, Paris 1845—46; Homeyer, die Haus- und Hofmarken, Berlin 1870; F. Schneider, Die Steinmetzzeichen 1872; E. Fischer, Das Zunftwesen der Steinmetzen 1877; Jenner, Die Bauhütten des Mittelalters 1876; Bruzza, Sopra i signi incisi nei massi, Roma 1876; Ousley, Travels in the East 1829; Chambers, Archeologia 1852; Hepworth Dixon, Underground Jerusalem, i Gentlemens Magazin 1876.

Hvad beträffar dessa märkens *geografiska* förekomst, så är denna ganska oregelbunden, inom vissa zoner förekomma de rikligt; inom andra saknas de nästan alldeles. På vissa byggnader, där man så att säga trodde sig ha rätt att vänta dem, kunna de helt och hållet saknas, å andra åter närbelägna och nära samtidiga med de förra kunna de finnas. Exempel härpå utgöra Dalbys och Lunds gamla kyrkor i Skåne, den sistnämnda fullsatt af dem, den förra alldeles utan dylika. Det tycks vara en regel, att å sådana medeltida kyrkobyggnader, som uppförts uteslutande af *kyrkans egna dagsverkare och tjänare* under klerikal ledning, de saknas, men att de däremot i regel finnas å de byggen, som ledts och utförts af *lekmän,* af en *bygghytta* under sin mästare; i senare fallet behöfdes ju också kontroll öfver hvars och ens arbete, eftersom det här gällde fria, aflönade yrkesarbetare och ej kyrkans egna vasaller, som gjorde dagsverken och hofveritjänst utan kontant

ersättning.[1] Detta förklarar delvis oregelbundenheterna i märkenas förekomst men dock ej fullständigt; man måste i många fall tillgripa förklaringsgrunder sådana som: olika bruk inom olika vandringstrupper af byggarbetare eller inom olika bygghyttor, i senare tider vidtagna grundliga reparationer å byggnaderna o. s. v. — Mycket förblir dock i dessa stycken oförklaradt och underligt.

Hvad angår *samlingsplattorna,* så ha de förklarats så, att de förnämsta arbetarne vid verket — stundom från olika tidsperioder — velat öfverlämna icke sina namn men hvad som inom yrket var detsamma: sina märken till eftervärlden. Under bygghyttans blomstringsperiod var, som förut anmärkts, hvarje märke nytt för hvarje person och olika *alla föregående* eller åtminstone *alla inom samma bygghytta* eller *byggprovins* utdelade. Till följd häraf blefvo märkena under årens lopp allt mera komplicerade och tillkrånglade — de enklaste hade naturligtvis redan tagits —; häraf åter följer, att man ofta *på märkets utseende och typ kan någorlunda bedöma dess tidsperiod;* och detta åter har en stor betydelse för uppskattandet af de olika byggnadsdelarnes ålder inom ett stort byggnadsverk, hvars uppförande utsträckts öfver långa tiderymder. De romanska tecknen se därför annorlunda ut än de gotiska, och dessa annorlunda än senrenaissansens. Strassburgerdômens stenhuggarmärken kunna ej förblandas med dem på Zwinger eller Hofkyrkan i Dresden; och på Heidelbergs gamla slottsruin kan man i tecknens typer på dess olika delar följa de olika seklernas byggnadsverksamhet. Jämför äfven på mina taflor här nedan t. ex. de enkla romanska tecknen n:ris 7, 19, 21 och 27, alla från Lunds krypta med de mera komplicerade från Linköping och från Örebro-kyrkans portal, hvilka härröra från den svenska gotikens fullhetsperiod vid slutet af 1300-talet.

En annan intressant fast ej *så* betydelsefull följd af denna märkenas egenskap att vara individuella och personliga är *den,* att man med hjälp af dem kan följa en gesäll på hans s. k.

---

[1] Möjligen är detta skälet till, att å de andliga riddarordnarnes borgar t. ex. *Marienburg* i Preussen de nästan totalt saknas. Jag har där blott funnit *ett enda* märke, nämligen i »das Hauscomthur-Zimmer».

»resor» eller vandringar från ställe till ställe. En gesäll kunde ej bli upphöjd till mästare, förrän han gjort minst tre resor d. v. s. arbetat på 3 olika arbetsplatser. Så är bland mina afbildningar märket n:o 74 från Lundadômen detsamma som n:o 89 å domkyrkan i Linköping, likaså återfinnes Lundamärket n:o 59 i n:o 78 från Skara, n:o 93 från Linköping och n:o 128 från Vadstena klosterkyrka o. s. v.

Märket n:o 44 från Lund och dito n:o 123 å Vadstena klosterkyrka förekomma äfven på Trondhjems-katedralen.

Märket n:o 41 från Lund påträffas egendomligt nog såsom ett unikt märke i porthvalfvet på det eljes märkestomma Vadstena *slott*[1] (n:o 135 i min samling); vid den tid då Vadstena slott uppfördes (midten af 1500-talet) var redan seden att inhugga märken så godt som öfvergifven i Sverige, ty reformationen gjorde bygghytteväsendet ett svårt afbräck; men då man vet, att kung Gösta lät taga byggmaterial till det nya slottet från gamla Östgötakloster, Alvastra, Skenninge m. fl., så är det ju ganska troligt, att stenen med detta triangelmärke härstammar från något sådant håll och således tillhuggits långt före Gustaf Wasas tid. Något liknande gäller nog också för de märkta basalstenarne till portalen vid zoologiska museet i Lund, uppfördt på 1840-talet.

N:o 117 från Alvastra och n:o 126 från Vadstena klosterkyrka äro samma märke, men märket 114 (liggande ellips) är ej detsamma som den stående (117 och 126).

Blifven mästare bibehöll gesällen sitt tecken men fick det vanligen satt *inom en sköld;* ofta förekommer ock, hvad *mästarne* beträffar, *namnet utskrifvet* med eller utan åtföljande märke med eller utan sköldram och anbringadt på en framträdande plats å arbetsprodukten, byggnaden eller stenskilderiet. Så t. ex. förekommer namnet *Adam* jämte åtföljande lilla, så här utseende märke X· å öfre randen af ett stenskilderi, som ännu hänger på väggen i den s. k. stenstugan i

[1] Å Örebro slott, inre borggården och nordöstra portalen lära äfven märken finnas, enligt hvad rektor *Grandinson* godhetsfullt meddelat mig. Jag har ej sett dem själf och kan ej yttra mig om deras utseende motsvarar portalens årtal 1584; de kunna ju möjligen tillhöra stenar, som hämtats från något kloster.

Glimmingehus i Skåne;[1] då man vet att holländaren Adam van Duren omkring år 1500 var sysselsatt med byggnadsarbete hos Jens Holgersen Ulftand, ägaren och uppbyggaren af Glimmingehus, samt att han samtidigt eller sedan fick i uppdrag att restaurera Lunds domkyrka, så är det väl sannolikt, att detta namn Adam just betecknar van Duren; det fanns nämligen fordom på en numera borttagen sträfpelare å södra ytterväggen af Lundakatedralen en inskrift,[2] där namnet Adam förekom i stor majuskelskrift, hvarje bokstaf inramad inom en sköld; och ännu står namnet på brunnskaret i Lunds krypta ofvanför den bekanta bilden af fåret och lusen (äfvenledes aftecknadt hos Sjöborg).

Exempel på att byggmästares och stensnidares fulla namn inhuggits å deras verk, vare sig dessa nu äro kyrkor eller med figurbilder utsirade delar däraf, finnas eller funnos ej så fåtaliga äfven hos oss: en inskrift i Linköpingsdômen bevarar namnet af mäster Gerlach från Cöln (»magister Gierlach de Colonia»), Östra Herrestads kyrka i Skåne namnet Carl Stenmester,[3] Skälfvums kyrka i Västergötland nära Husaby namnet Othelric,[4] Helgevi kyrka på Gotland namnet Lafrens Botvinson,[3] Roma klosterkyrka, äfven på Gotland, namnet Wigarus,[5] och slutligen är det okända och omstridda namnet Jacob Charra, som jämte ett märke står att läsa inom en sköld på en pelare i St. Nicolai ruin i Visby, enligt min mening sannolikt namnet på en af kyrkans byggmästare; just den omständigheten, att skölden bildar *ett* med pelaren och således är ditmejslad samtidigt med den senares uppförande, talar för, att namnets bärare var en stensnidare eller byggmästare snarare än en donator eller prelat, såsom någon gissat. Jag har därför tagit det med bland de Gotländska märkena i min samling.

Hvad beträffar stenhuggarmärkenas geografiska utbredning i de *skandinaviska* länderna, så finnas de flerestädes i

[1] Afbildadt i Hildebrands Sveriges Medeltid, II delen, afdeln. adelshuset.

[2] Återgifven i Sjöborgs »Samlingar för nordens fornälskare» (fig. 127 pl. 28).

[3] Enligt Brunius.

[4] Enligt Hildebrand, Sveriges Medeltid.

[5] Lindström, Gotlands Medeltid.

Sverige på våra förnämsta gamla kyrkor, särskildt talrikt på Lunds domkyrka — min samling upptar ej mindre än 77 därifrån — men äfven å Linköpings, Skaras, Upsalas, Vadstenas, Örebro m. fl. städers gamla kyrkor äfvensom här och där men sparsamt på de Gotländska kyrkobyggnaderna. På Warnhems och Nydala klosterkyrkor torde inga märken kunna upptäckas. I *Norge* förekomma de talrikt på Trondhjemskatedralen och väl äfven, enligt hvad jag hört sägas, på Stavangers och några andra platsers kyrkor; i *Danmark* äro de mycket sällsynta, jag har själf genomletat Aarhus', Viborgs, Ribes, Odensees och andra gamla städers kyrkor och kloster och ej påträffat mer än ett par tre märken och dessa ej ens fullt säkra. Dock lär, enligt meddelande från den gamle kännaren af Danmarks byggnadskonst, theol. dr. I. Helms, några dylika märken finnas å *Alslevs* kyrka i Jylland, å ruinerna af Vordingborgs slott samt å några kyrkor i Stavns härad på Sjælland. Det är troligt, att dylika märken en gång funnits på de stora domkyrkorna, men restaurationerna torde hafva varit *för* grundliga, särskildt gäller detta om Viborgs domkyrka. På Ribedômen fanns å yttermurarne ett märke i form af en liggande spetsig vinkel, men detta märke var — enligt hvad professor Amberg, ledaren af restaurationsarbetet meddelade mig — intet äkta gammalt stenhuggarmärke utan ett *modernt nivåmärke*. Detta är ett exempel på förväxlingsmöjligheter, andra finnas därjämte om också ej så vanskliga som den nyssnämnda arten.

Så kan man möjligen vid första påseendet taga kors och andra kristligt symboliska tecken för stenhuggarmärken, vidare kunna i murarne insatta bitar af runstenar kanske vålla en viss tvekan, dylika förväxlingar äro dock lättare att undvika; värre är det, såsom jag redan påpekat, att skilja sprickor i muren från förvittrade och uppgrundade märken, äfvensom att hålla stensmidarens tecken i sär från det på en grafsten eller en votivplatta inhuggna *bomärket*, som tillhört den döde ägaren af minnesvården.

Slutligen kan tvekan råda om t. ex. på en samlingsplatta de inhuggna tecknen äro stenhuggarmärken eller bokstäfverna i en inskription; Rziha uttalar den förmodan att den s. k.

Merowingergrafstenen i Mainz samt ett par stenplattor i Neapels museum, den s. k. etruskergrafstenen samt stenen N:o 6690 i Mommsens »Inscript. neapol.», hvilka filologerna lära förgäfves sökt tolka, ej äro inskriptioner utan en klassisk bygghyttas samlingsplatta, dess tecken således ej bokstäfver utan stenhuggarmärken; om denna teoris riktighet kan jag ej yttra mig, men jag har hört filologer betvifla den. Detta misstag skulle dock kunna ligga nära till hands, eftersom äfven vissa om ock mera sällsynta byggnadsverk hafva stenhuggarmärken i form af bokstäfver, initialer och signaturer. Så är förhållandet med t. ex. den bekanta »Porta nigra» i Trier samt domen i Magdeburg; det bokstafsliknande märket, som sitter å predikstolpelaren i Fole kyrka på Gottland och afbildats såsom N:o 152 i min samling, kan tjäna som ett exempel från Skandinavien härpå. Äfven under formen af verktyg — som ju eljes pläga förekomma som egarnes yrkesemblem på grafstenar — kunna stenhuggarmärkena uppträda; se från Lund N.o 7 och från Gottland N:o 153 (hvilket senare sitter i Sta. Karins ruin i Visby): en klubba och en hammare.

Man kan träffa på votivplattor eller grafstenar, som på en gång hafva den dödes bild, monogram eller bomärke och därjämte stensnidarens tecken inristade å sin yta: de förra i stort format midt på stenen, det senare litet och undangömdt i ett hörn eller vid randen; exempel härpå är *Petri Nicolai* grafsten i Aarhus domkyrka på Jylland. Vi måste i detta sammanhang om också helt flyktigt vidröra ämnet om *bomärken*, eftersom det står så nära vårt egentliga tema.

Bomärket är ett uråldrigt germanskt rättsinstitut, det omtalas i våra gamla landskapslagar, i Grågås och andra isländska skrifter. Det hörde ursprungligen till gården, men öfvergick så småningom till familjens alla medlemmar; med det märktes gårdens bohag, såväl de fasta som de lösa, såväl det döda som det lefvande (»liggande fä och farande fä») således äfven dess kreatursbesättning, särskildt de djur som släpptes på allmänning; med det märktes jägarens pilar och hvalfångarnes harpuner, så att bytet kunde rättvisligen tillfalla rätte egaren; med detta märke undertecknades juridiska handlingar med samma för lagen gällande kraft som ett fullständigt namn.

Ja borgarens eller bondens boninghus fick ibland bära sitt märke liksom adelshuset bar ättens vapenmärke; se ännu i dag den s. k. Kungsstugan i Örebro och det s. k. Engelbrektshuset i Vadstena. Detta bruk har ju numera som följd af ändrade förhållanden, storskiftets införande och skrifkonstens utbredning så godt som försvunnit i södra och mellersta Sverige, men ännu finnas rester kvar t. ex. i sådana trakter af vårt land, där allmänningssystemet ännu råder. Ännu är bomärket ett inför lagen giltigt eganderättsbevis t. ex. i Lappland, där hvarje renegare märker renarnes i sin hjord öron med sitt tecken, bland fåruppfödarne på Gottland, eller bland sågverksbolagen i Norrland, där timmerstockarne, som flottas nerför älfvarna, bära sina olika ägares märken och efter dem sorteras vid älfmynningens upplagsplatser. I Mora kyrka i Dalarne har jag år 1900 sett kyrkopallar med de olika gårdarnes bomärken, och likadant var förhållandet med årorna och roddarbänkarnes platser på de stora kyrkbarkarne, som förde de aflägsnare byarnes befolkning till Leksands kyrka.

Skillnaden mellan vanliga *bomärken* och stenhuggarnes liksom de öfriga handtverkarnes *yrkesmärken* är således icke stor, den består hufvudsakligen däri, att de förra beteckna *ägaren,* de senare *upphofsmannen,* de förra äro en tillhörighetsbeteckning, de senare en ursprungsbeteckning, ett varumärke. Att helt och hållet vilja identifiera bomärken och yrkesmärken torde dock ej vara rätt. Det var ej blott stensnidare som i gamla tider begagnade sig af dylika ursprungsmärken, alla de högre handtverkarne och konstnärerna hade sådana: på guldsmeds- och metallarbeten, på gamla möbler o. s. v. återfinner man dem, om också stensnidarnes äro de varaktigaste, tack vare det material, hvari de fästats.

Hvad ha nu *de gamla bygghyttornas urkunder* att förmäla om bruket af dessa stenhuggarmärken och om deras betydelse? Såsom så ofta inom de medeltida gillena och skråna voro sederna och bruken äfven inom bygghyttan länge fortplantade från släkt till släkt genom blott mundtliga traditioner och fattades först lång tid efter sin uppkomst i skrift, och detta så mycket hellre, om traditionen kunde gälla yrkets eller konstens *hemligheter.* — Men hur kunde gesäll-märkena räknas

dit? De voro ju uppenbara för hvar man, eftersom de inhöggos på byggnadens delar. Visserligen, men enligt den uppfattning, som efter Rzihas undersökningar blifvit den sannolikaste, voro dessa märken ingalunda fritt valda och självständiga figurer, som ritades upp efter tycke och nyck, huru som helst, utan tvärtom voro de *uttagna bitar ur de geometriska grundritningarne,* de s. k. »generalnycklarne», till byggnadskonstruktionerna. Redan byggmästare Arnold antydde detta, i det han hade i sin ego och förevisade en »generalnyckel» af kvadraturtypen, hvarur märkena utplockades: se Homeyer sid. 289, där nyckeln är afritad. Hvarje af en medeltida bygghytta uppfördt byggnadsverk var nämligen till såväl grundplan som alla detaljkonstruktioner baseradt på en viss geometrisk konstruktionsprincip eller enhetlig grundtyp, hvarur alla delars proportioner härledde sig. Dessa »Steinmetzgrunde» eller generalnycklar hade till utgångspunkt antingen *kvadraten* eller *triangeln* eller *endera af dessa i förbindelse med cirkeln:* de vanligast begagnade voro 14 till antalet, fördelade så att 4 tillhörde kvadraturens, 4 triangulaturens, 4 fyrpassets (kvadrat + cirkel) och 2 trepassets (triangel + cirkel) grundtyp. — Se planschen n:o III. — Men därtill komma ytterligare ett par derivat eller modifikationer med polygona former; särskildt bör den af den byggkunnige och lärde munken och mystikern Albertus Argentinus på 1200-talet konstruerade *åttkantstypen* (»achtorten») framhållas såsom mycket använd och vida berömd inom gotiken. Än i dag kan den historiskt skolade arkitekten eller arkeologen af en götisk kyrkas grundplan och delarnes proportioner, af korskvadratens storlek, portalens bredd, takets höjd, pelarnes anordning, ja af fönsterrosornas figurer sluta sig till, hvilken konstruktionstyp eller generalnyckel som varit bestämmande för byggverket. Att lära sig förstå och begagna dessa, af de stora byggmästarne uppgjorda schemata, dessa »Steinmetzgrunde», på ett strängt vetenskapligt och dock konstnärligt fritt sätt, det var mästerprofvet inom bygghyttan, det var dess finaste och djupaste hemlighet. Härpå syftar ett gammalt hyttespråk, som *Heideloff*[1], själf byggmästare och lärd konstforskare, citerat:

[1] Die Bauhütte des Mittelalters in Deutschland, Nürnberg 1844.

»Was in Stainkunst zu sehen ist,
Dass kein Irr noch Abweg ist
Sondern schnurrecht, ein Linial
Durchzogen den Cirkel überall,
So findest du drei, in viere stehn
Und also, durch eins, ins Centrum gehn
Auch wieder aus dem Centro in drei
Durch die vier, im Cirkel ganz frei.

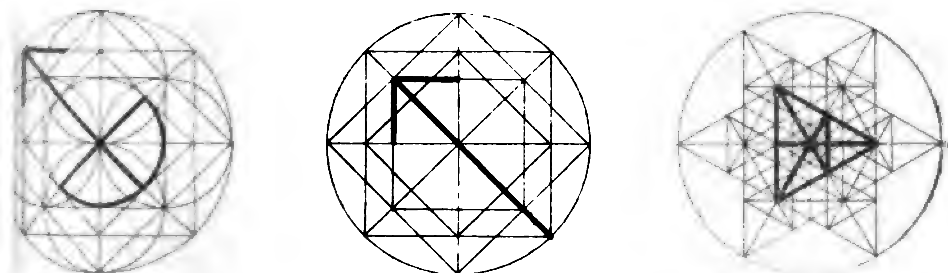
Das Stainwerks Kunst und all die Ding
Zu forschen macht das Lernen gering:
Ein Punkt der in den Cirkel geht
Der im Qvadrat und Dreiangel steht,
Trefft Ihr den Punkt, so habt ihr gar
Und kommt aus Noth, Angst und Gefahr;
Hiemit habt ihr die ganze Kunst,
Versteht ihr nicht, so ist's umsonst
Alles was ihr gelehrnet hab',
Das klagt euch bald, damit fahrt ab. —»

Just från dessa geometriska schemata uttogos *fragment,* hvilka blefvo de åt gesällerna vid deras högtidliga friförklaring utdelade *märkena* eller »äretecknen», på hvilka hvars och ens arbete igenkändes vid löneutbetalningen, och medelst hvilka hvarje gesäll igenkändes och identifierades vid inträdet i en främmande bygghytta; här skulle han nämligen »utvisa» sig genom att kunna teckna sitt märke och detta ej i allmänhet på en fri yta utan genom att insätta det på dess rätta plats i den rätta generalnyckeln eller stenhuggargrunden, det rätta konstruktionsschemat. — På vidstående teckning med 3 figurer, hämtade från Rziha, äro märkena intecknade i generalnyckeln.

Antagligen var det just på grund af märkenas nära samband med hyttans hemligheter, som de förra så litet omtalas i de *äldsta* kända hytt-statuterna, »Trier-Ordnung'en» af år 1397, »Wiener-Ordnung'en» af 1412 och »Strassburger-Ordnung'en» af 1459; det är först i »die hohe Morgensprache zu Torgan» af år 1462, förvarad i skrålådan hos bygghyttan i

Rochlitz och offentliggjord af Stieglitz[1]) samt aftryckt hos Heideloff, som uttalanden angående stenhuggarmärken förekomma, näml. i §§ 25, 26, 27, 30 och 31 samt 72 och 94.

Här förordnas t. ex. »Ob ein Meister oder Geselle kemen, die das Handwerk oder die Kunst kunden, und begert eines 'Zeichens' von Einem Werkmeister, dem soll Er seinen Willen zu Gottesdienst geben, was Meister und Gesellen erkennen.» Vidare bestämmes det, att en mästare får ej längre tid än 14 dagar förhålla gesällens hans märke, slutligen att ett märke ej får egenvilligt förändras, bortskänkas eller öfverlåtas till andra. Om ett dylikt äretecken skulle ändras, borde detta ske med stöd af hela »handtverkets» (= bygghyttans) gunst, vett och vilja. Detta sista tillägg finnes först i »Baseler-Ordnung'en» af 1563.

Den germanska världens hufvudhyttor voro under medeltiden: *Strassburg, Cöln, Zürich, Wien,* sedan tillkom efter reformationen *Dresden;* Strassburgshyttan hade makt af en högsta domstol i rättstvister. — Många små drag kunde utan tvifvel vara att tillägga ur dessa märkliga och lifskraftiga byggillens lif, ordningar och seder särskildt hvad stenhuggarmärkena beträffar, men då denna lilla studie ej inom sin ram vågat uppställa en fullständig och uttömmande redogörelse för sitt ämne utan snarare vill tjänstgöra som en blänkare, hvilken kastar ett första ljus på ett inom Skandinavien så godt som obearbetadt kulturområde, säger jag härom mina läsare farväl under uttalande af den förhoppningen, att en och annan bland dem, som blifvit för saken intresserade, skall komma med nya

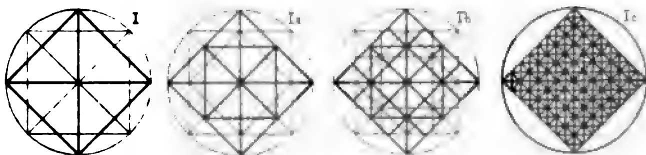
[1] »Die Kirke der Heiligen Kunigunde zu Rochlitz», Leipzig 1829.

bidrag, så att vi så småningom kunna få till stånd en talrik och fyllig samling af *skandinaviska* stenhuggarmärken. Men kom ihåg, att det är med dem som med folkvisor och folklore: med hvarje år som försvinner bli dessa märken allt sällsyntare, otydligare, allt svårare att finna och att tolka. — Till sist ännu ett meddelande, som kanske är öfverflödigt men för formens skull bör komma fram: jag har själf personligen under åren 1892—1901 uppsökt och aftecknat alla de här meddelade märkena från svenska kyrkor och kloster.

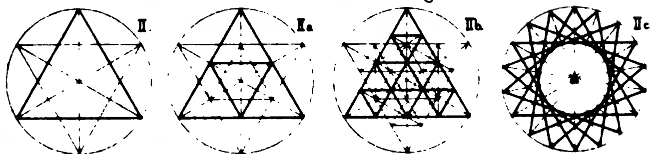
A. O. Lindfors.

Die vierzehn General Schlüssel der Steinmetzzeichen.

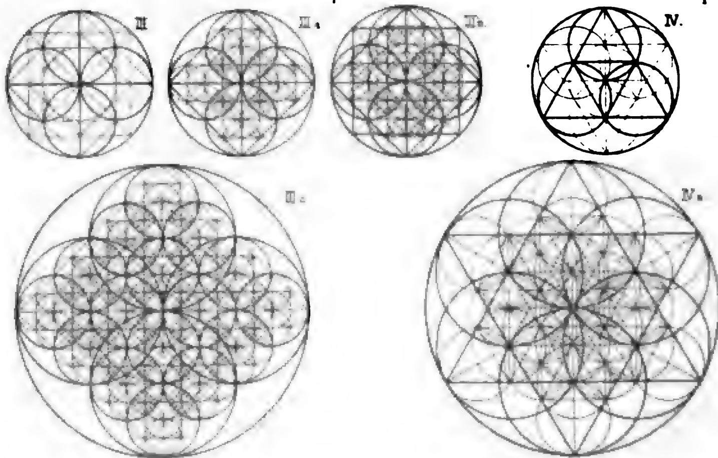
I Die vier Schlüssel der Quadratur

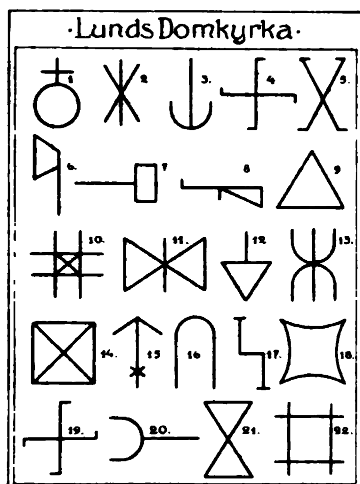

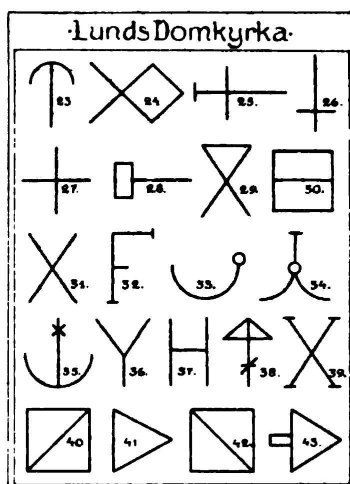
II. Die vier Schlüssel der Triangulatur.

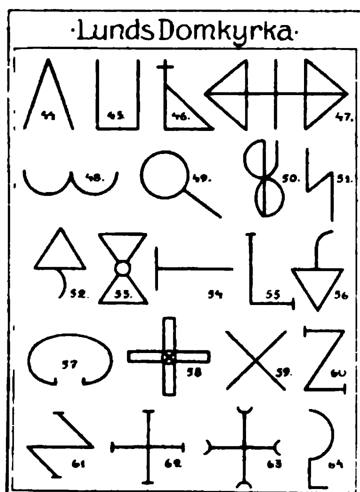

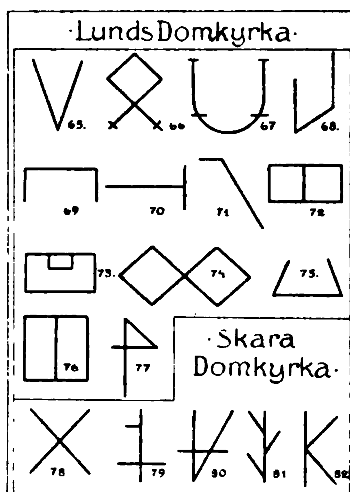
III Die vier Schlüssel des Vierpasses IV. Die zwei Schlüssel des Dreipasses

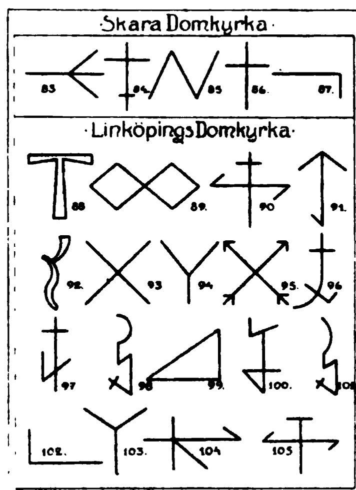

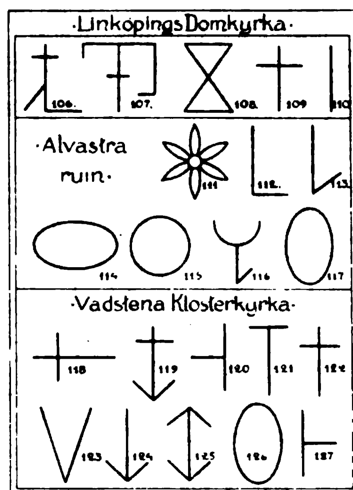

·Lunds Domkyrka·

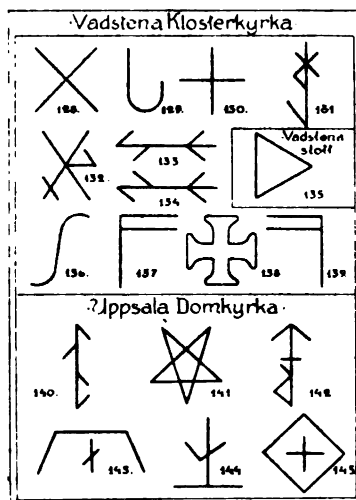

·Lunds Domkyrka·

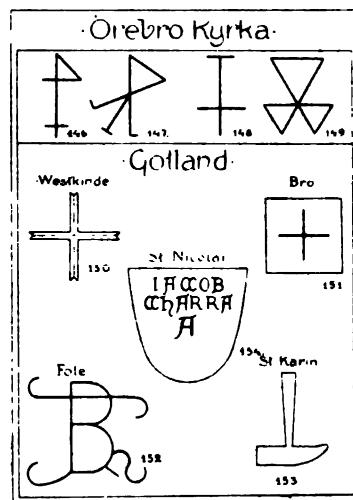

·Lunds Domkyrka·

·Lunds Domkyrka·
·Skara Domkyrka·

·Skara Domkyrka·
83
84
85
86
87
·Linköpings Domkyrka·
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105

·Linköpings Domkyrka·
106
107
108
109
110
·Alvastra ruin·
111
112
113
114
115
116
117
·Vadstena Klosterkyrka·
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127

·Vadstena Klosterkyrka
128
129
130
131
132
133
134
Vadstena slott
135
136
137
138
139
·Uppsala Domkyrka·
140
141
142
143
144
145

·Örebro Kyrka·
146
147
148
149
·Gotland·
Westkinde
Bro
150
151
St Nicolai
IACOB
CHARRA
A
154
St Karin
Fole
152
153

Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet. 1681—1724.

INLEDNING.

Hvarje sanningsenlig skildring af det bemötande, som för ett sant religiöst lif nitiskt verksamma personer rönt från kyrkans sida, bidrager i någon mån till en rätt uppfattning af det kyrkliga tillståndet i allmänhet på den tid och ort, hvarom fråga är.

Ur svenska kyrkans historia hafva vi åtskilliga skildringar från den nu ifrågavarande tiden, men ingen af dem synes oss göra den här föreliggande skildringen från nämnda synpunkt öfverflödig.[1] Ingen af denna tids kyrkohistoriskt märkvärdiga personligheter, som från kyrkans sida blef föremål för förföljelser, synes oss ägnad att genom sin historia så belysa tillståndet inom den svenska kyrkan vid denna tid som Grubb.

De fleste af dem, som stodo i de religiösa rörelsernas centrum på olika trakter i vårt land under denna tid och därför drogos inför rätta eller på annat vis utsattes för förföljelse, voro mer eller mindre komprometterade antingen endast genom förbindelser på ett eller annat sätt med personer, som på grund af någon afvikande mening i läro-, författnings- eller kultfrågor kommit i konflikt med kyrkan och därför äfven kastade skugga på sina vänner, äfven om desse icke delade deras

---

[1] Lektor P. P. Waldenströms skildring af Grubb vid prästmötet i Hernösand 1871, den utförligaste vi känna, synes grunda sig på ett mycket begränsadt material.

åskådning, eller ock genom någon egen afvikelse i en eller annan punkt från den strängt kyrkliga uppfattningen.[1]

Grubb tillhör intetdera slaget.[2] Han erbjuder bilden af på en gång den mest nitiske förkämpe för den rena läran, sådan den finnes i våra symboliska böcker, och den varmaste ifrare för ett sant kristligt lif. Svenska kyrkan har, såvidt vi känna, ifrån den tiden icke någon att uppvisa, hos hvilken renlärighetsnitet och fromhetsnitet i förening framträdt så skarpt utpräglade som hos Grubb.

Det sätt, hvarpå renlärighets- och fromhetsnitet uppträdde i förening hos Grubb, gör honom till en egenartad företeelse på hans tid. Kännedomen om det bemötande en sådan man rönte inom den kyrka, han ägnade sin tjänst, måste följaktligen lämna en god ledning vid bedömandet af hennes inre tillstånd vid denna tid.

I.

Grubbs lif och verksamhet före tillträdet af kyrkoherdeämbetet i Umeå.

1681—1712.

a. *Grubbs barndoms-, ungdoms- och studietid.*

1681—1706.

Nils Grubb föddes i Umeå den 3 december 1681. Hans föräldrar voro handlanden och rådmannen därstädes Nils Andersson Grubb och hans hustru Brita Sand. Farfadern, likaledes bosatt i Umeå, hette Anders Nilsson Grubb.[3] Föräldrarne hade från början ämnat låta honom ägna sig åt faderns yrke, men synas sedermera hafva ändrat sig. På hösten 1693 sände de honom till Hernösands läroverk, vid hvilket han sedan vista-

[1] Jfr C. A. Cornelius: Svenska kyrkans historia efter reformationen: och Erik Tolstadius II, sid. 55—68.

[2] Lektor Waldenströms uppgift l. c. sid. 35 och 36, att Grubb med noggrannhet undviker att uttala sig om, huruvida han är pietist eller icke, och att det däraf synes sannolikt, att han var det, är, såsom af det följande framgår, oriktig.

[3] Lektor P. Waldenström uppgifver oriktigt denne sistnämnde som prosten Grubbs fader: Prästmötet i Hernösand 1871.

des i 5 års tid. I augusti 1698 reste han till Upsala och studerade där i 3 år.

Den 20 augusti 1701 ställde han färden till Danzig och därifrån till akademien i Königsberg, hvarest han uppehöll sig ytterligare 3 år. Hans vistelse därstädes var dock icke oafbruten. Under sommaren 1702 vistades han nämligen en tid i Kurland, och den följande sommaren begaf han sig till konung Karl XII:s läger vid Thorn. Konungen sökte genom löfte om snabb befordran lockå honom in på den militära banan och lät gardeskaptenen Nils Rosenstjerna meddela honom militärisk undervisning, hvilken han nödgades underkasta sig från augusti månad 1703 till februari 1704. Då han emellertid trots alla öfvertalningsförsök icke kunde förmås att blifva militär, erhöll han af konungen nådigt tillstånd att afresa.

Försedd med rekommendationsbref af prins Emanuel från Würtemberg, hvilken vid ifrågavarande tidpunkt befann sig hos den svenske konungen, begaf han sig på väg till akademien i Tübingen. Dit synes han dock aldrig hafva kommit. När han hunnit till Berlin, stannade han en tid vid därvarande hof och sammanträffade därunder med Spener, med hvilken han »åtskilliga gånger talte och konfererade».

I januari 1705 styrde han kosan till Halle, hvarest han ämnade dröja endast 3 månader, emedan alla under vägen varnade honom för den halleska akademien såsom varande en härd för pietismen. För bedrifvande af hufvudsakligen politiska och filosofiska studier, hvilka synas hafva stått synnerligen högt i Halle vid den tiden, kvarblef han emellertid därstädes ända till i juni månad 1707.[1] Dock uppehöll han sig icke uteslutande i Halle hela denna tid, utan gjorde som oftast besök vid de kringliggande akademierna, i Leipzig, Jena och Wittenberg.

År 1706 fick han några gånger i Altranstädts slottskyrka predika för Karl XII, sedan denne med sin armé kommit till Sachsen.

I juni månad följande år afreste han från Halle och äm-

---

[1] Enligt uppgift i sin självbiografi. Han finnes emellertid icke upptagen i Halles universitetsmatrikel vare sig för år 1707 eller något af de föregående åren.

nade sig till Greifswald. Men när han anlände till Wittenberg, öfvertalades han af förste teologie professorn därstädes, doktor Neuman, att i Luthers stad taga magistergraden. Han hade visserligen ingen lust därtill, men då Neuman förklarade, att han i annat fall icke kunde vänta att få anställning vid någon akademi på tysk botten, hvilket han åsyftade, så gaf han med sig och blef i Wittenberg af dåvarande dekanus, professor Röschell, promoverad till magister vid magisterpromotionen den 16 nov. 1707.[1]

b. *Grubbs verksamhet vid universitetet i Greifswald.* 1707—1711.

Sedan han i Wittenberg erhållit magistergraden, begaf han sig till Greifswald[2] och disputerade strax efter sin ankomst dit öfver en afhandling med titeln »De singulari exercitationum energia», den 3 december 1707, och sökte därefter en inom filosofiska fakulteten ledig adjunktur.[3]

---

[1] Grubb finnes icke inskrifven i Wittenbergs universitetsmatrikel, men i den filosofiska fakultetens Catalogus eorum qui optimarum artium philosophiæ magistri creati sunt in academia Vitebergensi finnes bland förteckningen öfver de den 16 nov. 1707 promoverade magistrarna under n:o 15 upptagen Nicolaus Grubb Westrobothnia Svecus. Magistrarnas antal var 22.

[2] Redan den 20 juni 1707 hade han låtit inskrifva sig i den filosofiska fakulteten därstädes. Anteckningen lyder: »M. Nicolaus Grubbe Westrobothnia Suecus. Stipulata manu obedientiam promisit».

[3] Ansökan gjordes både hos filosofiska fakulteten och hos konungen. Juris professorn J. Schack, sannolikt dåvarande dekanus, sände på Grubbs begäran i juli 1707 en särskild rekommendationsskrifvelse till kanslirådet Hermelin, hvari han till sist yttrar: »Ich sähe es demnach gern, dass dieser Mons. Grubb seinen Zweck erhielte, weil auf solche Art die schwedischen Studiosi einen Landsmann hätten, der ihnen Philosophica dociren könnte».

Af den hos konungen inlämnade ansökningen synes, att Grubb förut sökt notariebefattningen vid hoffältkonsistorium utan att då ännu hafva erhållit bestämd underrättelse om utgången. »Skulle», heter det, »Eders Kongl. Maj:t i nåder hafva täckts gifva notariatet vid Eders Kongl. Maj:ts hoffältkonsistorium åt någon annan, så beder jag allerunderdånigast Eders Kongl. Maj:t täcktes allernådigst förunna mig vocation till den vid denna akademien vacanta adjunkturtjänsten vid filosofiska fakulteten efter doktor Ritters befordran till prosteriet på Rügen».

Den skrifvelse, med hvilken Grubb till riksmarskalken öfversände sin till konungen ställda ansökan kunna vi icke neka oss nöjet att här meddela. Den lyder

För att kunna erhålla nämnda tjänst måste han öfvervinna stora svårigheter. De flesta professorerna, icke blott inom den ifrågavarande fakulteten utan äfven i det akademiska konsistoriet, synas hafva varit i hög grad obenägna att medverka till hans anställning som ordinarie lärare vid universitetet. Orsaken härtill skall, enligt Grubbs egen antydan i självbiografien, hafva varit deras önskan att icke hafva någon svensk man såsom medlem af lärarekollegiet. Mycket sannolikt synes dock, att Greifswaldsprofessorernas ogynnsamma stämning mot honom i icke ringa mån framkallats af hans tämligen långa vistelse vid universitetet i Halle.

Oaktadt dessa vidrigheter lyckades Grubb omsider bringa det därhän, att han både af den filosofiska fakulteten och det akademiska konsistoriet enhälligt föreslogs till erhållande af den sökta befattningen. Länge dröjde det emellertid, och de afgifna utlåtandena voro dessutom till större delen af en sådan beskaffenhet, att man ganska tydligt kunde läsa mellan raderna: »Härtill är jag nödd och tvungen». Seniorn i filosofiska fakulteten, professor Christian Saalbach, förklarar, att filosofiska fakultetens professorer dittills alltid hållit flere kollegier för de fåtalige studenterna än desse önskat, att adjunkturerna i denna fakultet äro onödiga och öfverflödiga och blott utgöra en börda

---

sålunda: »Högvälborne Herr Grefve Kongl. Maj:ts Råd och Rijksmarschalk Nådigste Herre.

Det lärer Eders Höggrefliga Excellence utaf medgående supplique till hans Kongl. Maj:t nådigst förnimma mit underdåniga ansökiande att blifva emploijerat till den vid denna universitet vacante Adjuncturstiänsten och som jag på behöriga ställen här mig derom anmeldt och Professorerna jämväll finna för rådligast at hafva här en svänsk docens, och mig dertill skicklig befunnit, som Eders Höggrefliga Excellence förnimma kan af Herr Cancelij-Rådet Hermelin, som derom här ifrån berättat är; altså supplicerer till Eders Höggrefliga Excellence jag hermed i diupaste ödmiukhet, det täcktes Eders Höggrefliga Excellence vara så nådig och mig der till förhielpa. Eders Höggrefliga Excellence försäkrar iag, at Eders Höggrefliga Excellence aldrig skal ångra den höga nåd som Eders Höggrefliga Excellence denna gången på mig kostar, utan Eders Höggrefliga Excellence skal få see at jag min yttersta flijt använda skal till denna Akademiens upkomst. Emoth en så hög Eders Höggrefliga Excellences nåde är och förblifver jag altid Högvälborne Herr Grefve Eders Höggrefliga Excellences underdån-ödmiukaste tiänare

Nills Grubb.»

De tre sistnämnda skrifvelserna finnas i riksarkivet: Pomeranica n:o 342.

för universitetets skattkammare, men att han, på grund däraf att Grubb mer än ett år enträget anhållit om adjunkturen och hade många höga beskyddare samt genom akademiska lärdomsprof ådagalagt sin kompetens till den sökta befattningen, kallar honom till adjunkt.[1]

Förste filosofie professorn, Theodor Horn, yttrar, att något särskildt skäl till att öka antalet af adjunkter inom den filosofiska fakulteten för tillfället icke förefinnes, då professorerna mycket väl kunde sköta jämväl deras åligganden, men att fakultetens medlemmar med anledning af Grubbs oupphörliga framställningar under halftannat år samt den omständigheten, att han är deras Kongl. Maj:ts undersåte, åtskilliga gånger offentligen disputerat, öfvat trägen privatundervisning och gör sig stora förhoppningar om att i händelse af fast anställning kunna draga flere landsmän till universitetet, slutligen funnit sig böra samtycka till hans begäran att blifva kallad till innehafvare af den lediga adjunkturen.[1]

Äfven de af dåvarande dekanus i filosofiska fakulteten, professorn i matematik, Jeremias Papke, samt professorn i historia och moralfilosofi, J. Palthenius, afgifna yttrandena bära, ehuru mera indirekt och i mindre grad, vittnesbörd om, att fakulteten i föreliggande fall icke handlade fullkomligt frivilligt.[1]

I det akademiska konsistoriets skrifvelse af den 6 sept. 1708 till universitetskansleren, riksrådet och fältmarskalken, generalguvernören, grefve J. Mellin,[1] hvarigenom konsistoriet anmäler den skedda kallelsen och begär Kongl. Maj:ts resolution i saken, fästes kanslerens uppmärksamhet på det sätt, hvarpå filosofiska fakulteten kallat Grubb till ifrågavarande tjänst. Konsistoriet förklarar därjämte, att det, dels på grund af omständigheter, som framhållits inom filosofiska fakulteten, dels och i synnerhet med anledning däraf, att Grubb några år studerat i Halle, i början hyst betänkligheter vid att göra ifrågavarande anmälan, men slutligen förmåtts därtill af det skäl, att Grubb, som studerat i Halle, innan det kongl. edikt utkom, hvilket, vid äfventyr af att ej anses värdige bekläda

[1] Pomeranica n:o 110.

något ämbete inom riket, förbjöd svenske undersåtar att studera vid sådana akademier, afgifvit ett heligt löfte att i all underdånighet skicka sig efter nämnda nådiga förordning och en dyr försäkran om sin rättrogenhet, samt att ingen för öfrigt någonting hade att anmärka mot hans lärdom och skicklighet.

På kanslerns hemställan till Kongl. Maj:t, att Grubb måtte med anledning af universitetets ofvan nämnda kallelse utnämnas till ordinarie adjunkt i filosofiska fakulteten, hade ännu den 11 juni 1710 icke något svar ankommit. Kansleren fann sig på grund däraf föranlåten att nämnda dag för Grubb utfärda en interimsfullmakt å adjunkturen.[1] Någon kongl. fullmakt därå synes han aldrig hafva erhållit.[2]

Innan den förut nämnda interimsfullmakten å adjunkturen ännu utfärdats, hade emellertid professorn i historia och moralfilosofi, den förut nämnde J. Palthenius, på våren 1710, aflidit. Grubb hade under den långa väntetiden öfvat en så flitig och framgångsrik lärare- och vetenskaplig författareverksamhet, att hans kompetens till den lediga professuren synes hafva varit obestridlig.[3] Han sökte den också,[4] enligt egen utsaga med stor förhoppning, emedan ingen fanns där på orten,

---

[1] Se kansleren Mellins skrifvelse till rådet den 14 aug. 1710. (Pomeranica n:o 110).

[2] Grubb står alls icke nämnd i »Series lectionum in illustri pomeranorum universitate» för de år, under hvilka han vistades i Greifswald. Han synes således aldrig hafva hållit offentliga föreläsningar såsom ordinarie lärare vid universitetet.

[3] Om hans verksamhet under denna tid skrifver universitetets dåvarande rektor, Brandanus Henricus Gebhardi, i ett intyg af den 31 maj 1710: »M. Nicolaus Grubb, quam diu apud nos commoratus est, quod integrum triennium est, tantum abfuit ut vitam suam silentio transigeret, ut potius quotidie habendis collegiis, juventutem studiosam in omnibus philosophiæ partibus diligentissime exerceret, eo omni vi annisus ut exspectationem patronorum suorum, qui adjuncti facultatis philosophicæ dignitatem ipsi dudum meditati, plane expleret, immo superaret. Præses sexies disputavit de variis materiis philosophicis. Bis theologicas materias ventilandas proposuit magnifici domini Mayeri usus præsidio. Vitæ præterea integritate, morum modestia et sincera in deum pietate sese commendans omnibus, cujus laudatissima studia quibuscunque promovere curæ erit, illos de juventutis studiosæ salute et literariæ rei commodis præclarissime merituros esse certe sumus persuasi.» (Pomeranica n:o 110).

[4] Grubbs till Kongl. Maj:t ställda ansökan finnes i Acta ecclesiastica. Religionsmål G-K.

hvilken i lika hög grad som han meriterat sig för densamma. Stämningen inom den akademiska lärarekåren, hvilken så afgjordt varit emot honom, då han sökte adjunkturen, hade emellertid, som det vill synas, icke förändrats till hans fördel, utan snarare tvärtom. Efter hans egen berättelse motarbetades han på det högsta af hela det akademiska konsistoriet och i främsta rummet af doktor Mayer. Denne synes hafva intrigerat mot Grubb i syfte att kunna undantränga honom till förmån för sin sonhustrus morbroder Harald Hasselgren.[1]

Utan att afvakta de åtgärder, universitetet, till följd af sitt privilegium att få föreslå personer till erhållande af lediga universitetslärarebefattningar, kunde finna sig föranlåtet att vidtaga, utnämnde kongl. senaten Grubb till professor Palthenii efterträdare den 18 juni 1710 och öfversände fullmakten å professuren till kansleren Mellin med anmodan att, ifall inga hinder förefunnes, låta installera Grubb i hans nya ämbete.[2]

Med anledning häraf infordrade kansleren genom en skrifvelse af den 29 juli samma år akademiska konsistoriets utlåtande om Grubbs lärdom, ortodoxi, lif och vandel. Han torde härigenom, af fruktan att regeringens åtgärd i denna sak skulle väcka alltför mycken anstöt, ifall den genast blifvit känd, mera hafva velat förbereda konsistoriet på regeringens omedelbara tillsättande af den ifrågavarande tjänsten än väntat

---

[1] Om denne yttrar J. G. L. Kosegarten i sin Geschichte der Universität Greifswald: »Harald Hasselgreen, ein Schwede aus Marienstad in Westgotland ward 1708 zum Greifswalder ordinarius orientalium ernannt und im Juni 1711 als solcher eingeführt. Er ging aber bald nach Schweden zurück und steht nicht in den Lectionskatalogen.»

Han vistades sedan i Sverige i 18 år (1712—1728) utan tjänst, men utnämndes år 1729 till kyrkoherde i Broddetorp i Västergötland. Jfr J. W. Warholm: Skara stifts herdaminne I, sid. 357 samt H. W. Tottie: Jesper Svedbergs lif och verksamhet II, sid. 40—41.

[2] Senaten synes genom denna sin åtgärd hafva öfverskridit sin befogenhet äfven gent emot konungen. Se Karl XII:s bref till rådet ang. besättande af lediga tjänster m. m. Bender d. 21 mars 1710 och den 23 maj 1711 samt rådets svar den 2 okt. 1711 och skrifvelsen af den 31 januari 1712. Historiska handl. utg. af samfundet för utg. af handskrifter rörande Skandinaviens historia V, sid. 21—25; VII, sid. 121; IX, sid. 2—4, 176. Jfr F. F. Carlson, Sveriges historia under Carl XII:s regering II, Sthlm 1885, sid. 320.

att finna något, som kunde förmå regeringen att frångå sitt redan fattade beslut.[1] Att Grubbs fullmakt redan anländt förteg han därför tills vidare.

Konsistoriets på kanslerens anmodan afgifna berättelse om Grubb, daterad den 7 augusti 1710,[2] är nästan uteslutande af ett för Grubb ofördelaktigt innehåll. Det enda erkännande, som gifves honom, är att han genom några disputationer ådagalagt tämligen grundliga studier på moralfilosofiens område. Hufvudinnehållet i den märkliga skrifvelsen sammanfattas i följande punkter.

1:o. Grubb hade icke otydligt låtit förstå, att han i fråga om moralfilosofien lutade åt Christian Thomasii högst farliga åsikter.

2:o. Hans skriftställareverksamhet var ej så vidtomfattande, att man med säkerhet kunde bedöma hans insikter i moralfilosofien.

3:o. I en kort förut hållen disputation öfver ett historiskt ämne hade hans försvar röjt, att han var föga bevandrad i historien.[3]

4:o. Hvad hans ortodoxi beträffade, så hade han ej haft tillfälle att utgifva några teologiska skrifter, så att man utaf hvad han skrifvit kunde draga några slutsatser i ifrågavarande hänseende. I hans dittills utgifna skrifter hade visserligen inga från teologisk och religiös synpunkt farliga grundsatser influtit, men detta funne sin nöjaktiga förklaring däruti, att han ännu sökte sin befordran och följaktligen måste låta sina skrifter undergå censur i filosofiska fakulteten. Att han, äfven

[1] I hans med anledning af den från konsistoriet inkomna berättelsen till rådsherrarne afsända skrifvelse af den 14 aug. 1710 heter det nämligen: »In dessen will ich nur dieses in genere angezeiget haben, dass die Akademie in allen Facultatibus, vermöge des von Ihro Königl. Maij:te confirmirten Visitationsrecesses, die Freijheit und das Privilegium hat, Professores zu nominiren und Ihro Königl. Maij:te durch mich als Cancellarium zu præsentiren, und wenn es in diesem Falle anders gehalten werden sollte, wurde sich das Concilium academicum sehr darüber betrüben, wiewohl es Ihro Königl. Maij:te ohne dem allerdings freij bleibet, wie weit sie auf solche præsentationes, oder immediate Jemanden dero Vollmacht und Bestallung allergnädigst ertheilen wollen.» (Pomeranica n:o 110).

[2] Pomeranica n:o 110.

[3] Grubb hade i juli månad presiderat vid en disputation öfver en afhandling med titel: »De præsumta mutatione status germanici post fata Carolingorum».

sedan han vunnit sin eftersträfvade befordran och därigenom erhållit frihet att låta sina skrifter tryckas utan censur, skulle komma att iakttaga en liknande försiktighet, kunde konsistoriet så mycket mindre gå i borgen för, som han, enligt ett skrifvelsen bifogadt utdrag af ett bref från kanslirådet Hermelin till prokansleren,[1] på grund af sina studier i Halle hos Kongl. Maj:t var misstänkt för att hylla villfarande och anstötliga grundsatser, hvilka han icke otydligt röjt i en predikan i Altranstädt i hans Kongl. Maj:ts höga närvaro. Han hade visserligen äfven, på prokanslerens uppmaning och under hans presidium skrifvit och ventilerat två disputationer mot pietisterna,[2] men att han haft något synnerligt allvar därmed hade han icke i handling bevisat.

5:o. I sina filosofiska disputationer hade han understundom försvarat sådana grundsatser, som några af fakultetens medlemmar icke kunnat tillägna sig.

6:o. Han hade därjämte visat sig vara en mycket dålig stilist, i det att i hans disputationer anmärkts många grammatikaliska fel, hvilka icke kunde tålas hos en professor, allraminst hos en professor i historia.[3]

---

[1] I denna skrifvelse, daterad Schmorgound in Lithuania die 27 Febr. 1708, heter det: »Qui Grubbium ad functionem academicam vocant, vilipendere mihi videntur legem de iis promulgatam, qui suspectas frequentant academias. Præterquam quod ipse Horno ea præbuit indicia opinionum erronearum, quas Hale hauserat, ut ad publicum docendi munus antea non admittendus sit, quam a suspicione penitus se liberavit. Malam inibit a rege gratiam, quisquis antea commendare hunc sustinuerit etc.» (Pomeranica n:o 110).

[2] Härmed åsyftas »Disputatio de pædobaptismo apostolorum temporibus coevo», ventilerad den 12 juni 1708, samt »Theses Anti-pietisticæ ex præcipuis ortodoxæ theologiæ capitibus deprompta et ad disputandum publice propositæ», ventilerad den 18 maj 1709. Bägge äro i J. C. Dähnerts katalog öfver Greifswalds universitetsbibliotek upptagna under Johann Friedrich Mayers namn, men äro otvifvelaktigt författade af Grubb.

[3] Anledningen till detta omdöme om Grubb torde förnämligast vara hans första disputation i Greifswald, »De singulari exercitationum energia». I det af mig i Greifswalds universitetsbibliotek sommaren 1895 anträffade exemplaret af denna disputation funnos icke mindre än omkring 250 större och mindre med rödt bläck rättade grammatikaliska fel, af hvilka författaren själf under rubriken »Errata» vid afhandlingens slut anmärkt endast 8. Den öfvervägande delen af felen voro interpunktionsfel. I en afhandling på 16 sidor må väl dock med rätta en sådan mängd fel anses anmärkningsvärd.

7:o. Angående hans lif och vandel kunde konsistoriet ingen egentlig underrättelse meddela, emedan ingen af dess medlemmar hade något synnerligt umgänge med honom. Kändt var dock, att han en lång tid afhöll sig från begående af Herrrens heliga nattvard och icke förr än efter en allvarlig och eftertrycklig föreställning af herr öfverkyrkorådet och generalsuperintendenten doktor J. F. Mayer börjat begå densamma.

Dessutom hade han visat ringaktning för yttre gudstjänst och kyrkogång, därigenom att han icke blott själf oftast uteblef från den offentliga gudstjänsten under föregifvande att gudstjänsttiden på söndagarna var hans bästa studietid utan äfven ingaf sina lärjungar ringaktning för kyrkan.

Grubb, som på något sätt erhållit kännedom om denna skrifvelse och slutligen, genom regeringsrådet Lagerström i Stettin, hemlig afskrift af den, inlämnade därefter till kansleren Mellin en af åtskilliga bilagor åtföljd, vidlyftig försvarsskrift, daterad den 22 augusti samma år,[1] i hvilken han bemöter de mot honom framställda anmärkningarna.

Af denna skrift framgår, att det akademiska konsistoriet varit långt ifrån enigt med afseende på den ifrågavarande skrifvelsen angående Grubb. Den egentliga upphofsmannen till den var den mest för sitt outtröttliga bekämpande af pietismen bekante doktor J. F. Mayer,[2] hvilken vid detta tillfälle synes hafva på ett obehörigt sätt begagnat sin ställning i konsistoriet för att i dess namn genom lögnaktiga beskyllningar nedsätta Grubb.[3]

[1] Pomeranica n:o 110.

[2] Johann Friedrich Mayer, född i Leipzig den 6 dec. 1650, död i Stettin den 30 mars 1712, hade af Karl XII år 1701 blifvit utnämnd till generalsuperintendent öfver Pommern och Rügen, ordförande i Greifswalds konsistorium, förste teologie professor och prokansler vid universitetet samt pastor vid Nicolaikyrkan.

[3] Grubb skrifver i sitt genmäle härom med afseende på konsistoriemedlemmarna: »Einer sagt, dass er den Brief nicht gesehen oder etwas von demselben weiss; der Andere, dass er dawider protestirt; der Dritte und Vierte, dass sie ihn nicht gelesen etc., samt bifogar jämte det förut meddelade intyget af universitetets rektor, Gebhardi, ett intyg äfven af teologie professorn J. G. Pritius, hvilka bägge innehålla helt andra omdömen om honom än de i konsistoriets ifrågavarande skrifvelse befintliga.

Mayer synes i Greifswalds akademiska konsistorium hafva spelat samma

1:o Gent emot beskyllningen för att hylla Christian Thomasii åskådning framhåller Grubb, att det akademiska konsistoriet, då det två år förut rekommenderat honom till erhållande af adjunkturen, ingenting haft att anmärka emot honom, och att särskildt prokansleren, doktor Mayer, vid detta tillfälle helt och hållet frikänt honom från hvarje misstanke för irrläriga och farliga grundsatser, samt ådagalägger genom tre bifogade, i augusti 1710 afgifna intyg, ett af assessor F. E. von Essen, för hvilkens son han varit informator, och två afgifna af studenter, som deltagit i hans kollegier, att han i sin undervisning ifrigt varnat för villfarande grundsatser, särskildt för Christian Thomasii i Halle, och lärt sina lärjungar att vederlägga dylika. Assessor von Essen förklarar i sitt nämnda intyg, att han för sin del gerna sett, att Grubb vid hans sons undervisning hade följt Thomasius, men att Grubb icke kunnat förmås därtill.

2:o. Anmärkningen för ett alltför inskränkt författarskap och en där bakom möjligen dold inkompetens bemötes genom hänvisning till ett i högsta grad lofordande intyg af den 31 maj 1710, afgifvet af universitetets dåvarande rektor, B. H. Gebhardi,[1] samt det ofvan nämnda intyget af assessor von Essen, hvilka bägge framhålla hans flitiga och omfattande författareverksamhet samt grundliga lärdom.

3:o. I fråga om den klandrade disputationen i historia åberopas adjunkten i juridiska fakulteten Georg Adolf Caroc, hvilken i ett bifogadt intyg förklarar, att Grubb ledigt och på ett tillfredsställande sätt bemötte de anmärkningar, som framställdes. Med afseende på sina historiska kunskaper för öfrigt påpekar han, att hans undervisning i historia under flere år och i professor Palthenii egen lifstid varit omtyckt, icke blott af de studerande själfva utan äfven af förnäma, i moralfilosofi och historia hemmastadda adelsmän, hvilka åt honom anförtrott sina söners undervisning i dessa ämnen.

---

roll gent emot sina kolleger som ärkebiskopen Abraham Angermannus i Upsala domkapitel. Jfr H. Lundström: Laurentius Paulinus Gothus I och II, sid. 58—64.

[1] Se sid. 115 anm. 3.

4:o. Frågan om Grubbs ortodoxi spelar tydligen hufvudrollen i konsistoriets skrifvelse. Hufvudsyftet med denna var tydligen att få Grubb misstänkt för villfarelse i både filosofi och religion. Detta har Grubb också tydligen insett och behandlar därför denna fråga utförligast i sin försvarsskrift. Först hänvisar han till bifogade intyg af de två förut nämnda teologie professorerna J. G. Pritius och B. H. Gebhardi. Dessa förklara honom bägge för renlärig.[1] Han fäster vid omnämnandet häraf uppmärksamheten särskildt därpå, att den teologiska fakultetens pluralitet därigenom ställt sig på hans sida, och att alla de öfriga fakulteterna själfva erkänt, att de icke döma öfver honom i denna punkt.

Hvad hans förment kätterska predikan i Altranstädt angår, så erinrar han därom, att kongl. fältkonsistoriet varit närvarande vid alla de af honom inför hans Kongl. Maj:t hållna predikningarna, och att detta konsistorium efteråt erkänt honom vara fri från hvarje villfarelse, i det att det rekommenderat honom hos öfverkyrkorådet doktor Mayer och därvid lofordat hans renlärighet både i teologi och filosofi. Doktor Mayer hade dessutom själf på det noggrannaste examinerat honom på teologiens alla områden, två gånger låtit honom under sitt presidium disputera emot pietisterna och i sitt framför Grubbs disputation om barndopet tryckta bref till Grubb inför hela världen förklarat honom fri från alla falska meningar samt återupprepat detta inför hela det akademiska konsistoriet, då detta i sept. 1708 beslöt att hos Kongl. Maj:t anmäla honom till erhållande af den sökta adjunkturen.[2]

---

[1] Den förre, hvilken var Grubbs biktfader under hans vistelse i Greifswald, skrifver i sitt den 17 augusti 1710 daterade intyg bland annat: »Von einem Irrthum im Glauben habe ich nicht das Geringste an ihm merken können, ungeachtet ich fleissig auf ihn Achtung gegeben und mich mit ihm unterschiedliche Mal von dem auch jetzo im Schwange gehenden Streitigkeiten besprochen habe. Vielmehr habe ich gesehen, dass er einen sonderbaren Eifer wider die alsogenannten Pietisten haben müsste, indem er zweimal unter dem Herrn Generalsuperintendenten D. Mayern wider sie cum Applausu Dn Præsidis disputirt.» (Pomeranica n:o 110). Professor Gebhardis intyg är i det föregående meddeladt. Se sid. 115 anm. 3.

[2] I det nämnda brefvet till Grubb skrifver Mayer bland annat: »Ut alienam prorsus tibi mentem a præceptoribus olim tuis halensibus esse, regi potentissimo patriæque probares hac disputatione efficere studuisti. Prosternis enim impietatis

Genom att vid sistnämnda tillfälle rekommendera honom till ett offentligt läroämbete och sedermera låta honom utan den ringaste min af ogillande öfva offentlig lärareverksamhet hade doktor Mayer själf ådagalagt, att det i kansliradet Hermelins bref omnämnda hindret för hans befordran var helt och hållet undanröjdt. Det må anmärkas, att Grubb i sammanhang härmed kallar sig »en sann och uppriktig ortodox».

5:o. På den femte af de ofvan nämnda punkterna, angående bristande öfverensstämmelse i åsikter med några lärare i den filosofiska fakulteten, svarar han något bitande med uttalande af sin förvissning om, att herrar professorer i nämnda fakultet icke äro så obilliga, att de fordra en fullkomlig underkastelse under deras meningar i filosofiska frågor, alldenstund de själfva medgifva och anse det som en lycka att vi icke längre lefva i det filosofiska slafveri, i hvilket man måste svärja på Aristoteles, utan att man kan och måste fritt filosofera, så länge man icke kränker religionen. Därjämte förklarar han, att alla förnuftiga teologer och filosofer räkna auktoritetsfördom som ett groft fel.

6:o. De i hans disputationer anmärkta grammatikaliska felen, hvilka föranledt doktor Mayer att framställa honom såsom en mycket dålig stilist, förklarar han helt enkelt vara tryckfel samt uttrycker sin förvåning öfver, att man knappast velat tilltro honom så mycket som den ringaste nybörjare i skolan.

7:o. Huru det förhöll sig med den allvarliga föreställning, doktor Mayer skulle hafva gjort honom beträffande en längre tids försummelse af den heliga nattvardens bruk, upplyser han icke om. Möjligen hade samvetsbetänkligheter förmått honom att en tid hålla sig tillbaka från Herrens nattvard. Att han i detta stycke mottagit föreställningar af doktor Mayer synes sannolikt, eftersom han icke förnekar att så varit förhållandet. Emellertid bifogar han intyg af sin biktfader, doktor Pritius, att han, såsom en kristen anstår, hållit

partem diabolici carminis Godofredi Arnoldi tot laudibus celebrati et juventuti ab Halensibus summe commendati, atque pædobaptismum adversus pietistam præcipuum mascule asseris.»

sig till hans biktstol och på tillbörligt sätt åtnjutit den heliga nattvarden.

Anklagelsen för ringaktning och försummelse af den offentliga gudstjänsten samt dåligt inflytande på sina lärjungar i nämnda hänseende visar han likaledes genom bifogade intyg vara ogrundad. Doktor Pritius skrifver i sitt förutnämnda intyg, att Grubb flitigt besökt hans predikningar i S:t Maria kyrka, hvarest han var pastor, och tolf dåvarande eller f. d. lärjungar intyga, att han aldrig, vare sig i eller utom undervisningen, framkastat någon tanke, som varit ägnad att draga dem bort från den allmänna gudstjänsten, utan tvärtom försvarat den och dess ceremonier, när tillfälle därtill yppat sig, samt uppmanat dem till flitig kyrkogång.

Med afseende på det yttrande som tillskrifvits honom, att han icke hade någon bättre tid till studier än gudstjänsttiden på söndagen, säger han sig lefva i den säkra förhoppningen, att ingen opartisk människa, som icke håller honom för en turk eller hedning, kan eller skall tro sådant om honom, hvarföre han anser det onödigt att vidare svara på denna tillvitelse.

Sedan kansleren Mellin läst försvarsskriften, hyste han för sin del inga betänkligheter mot att utlämna Grubbs fullmakt, men då dennes motståndare vid universitetet icke ville mottaga honom såsom sin ämbetsbroder, förrän kongl. senaten fällt utslag med anledning af de ingifna klagomålen mot honom, sände han såväl konsistoriets skrifvelse som Grubbs svar därpå till nämnda senat under uttalande af den åsikten, att rådsherrarne skulle finna tillräckligt talande skäl för att låta det bero vid den en gång utfärdade fullmakten. I sin skrifvelse till rådsherrarne, daterad den 23 augusti 1710,[1] betonar kansleren särskildt, a) att teologiska fakultetens majoritet intet haft att anmärka mot Grubbs ortodoxi eller kristliga lif och vandel, b) att generalsuperintendenten doktor Mayer, genom sitt i det föregående nämnda bref förklarat honom vara fri från de i Halle gängse villfarelserna redan den 6 juni 1708, sedan han mottagit kanslirådet Hermelins bref och däraf fun-

[1] Pomeranica n:o 110.

nit, att Grubb måste hafva befriat sig från misstanken för att hylla dessa, innan han kunde erhålla något offentligt läroämbete, c) att doktor Mayer undanhållit det af kongl. fältkonsistoriet från Altranstädt för Grubb utfärdade rekommendationsbrefvet, d) att det skulle medföra betänkliga konsekvenser, om Grubb, sedan han på ett tillfredsställande sätt ådagalagt sin oskuld på grund af en enda teologs beskyllningar skulle tillbakasättas och därmed också utpekas som heterodox eller åtminstone misstänkt, e) att han gärna såge några professorer af svensk nationalitet vid universitetet för de därvarande svenske studenternas skull, f) att valet af magister Grubb icke torde vara oäfvet, samt slutligen g) att doktor Mayers skyddsling Harald Hasselgren icke torde vara fullt vuxen en professur sådan som denna vid ett dylikt universitet.[1]

I rådsherrarnas svar till kansleren Mellin, dateradt »Arboga den 30 januari 1711» och undertecknadt af F. Wrede, C. Gyllenstjerna, G. Falkenberg, C. G. Frölich, Nils Strömberg, K. Posse och A. Horn,[2] heter det, att rådsherrarne funnit alla mot Grubb framkastade beskyllningar hafva sin grund i ren förbittring mot honom, och att man i det akademiska konsistoriets namn, af blott afund eller enskildt hat, sökt sätta en skamfläck på den gode mannen. Kansleren anmodas att till Grubb utlämna fullmakten å professuren samt att gifva det akademiska konsistoriet en allvarlig tillrättavisning för dess otillständiga förfarande och eftertryckligt förmana det att under förekommande vakanser vid uppråttandet af förslag undertrycka sina passioner samt hafva allenast akademiens uppblomstring och den studerande ungdomens bästa i sikte.[3]

De försök, som Grubbs motståndare gjort, att omöjliggöra

[1] Emellertid hade det akademiska konsistoriet och filosofiska fakulteten under samma månad hos kansleren anmält sin önskan, att han till professor efter den aflidne Palthenius måtte hos konungen föreslå adjunkten i juridiska fakulteten Georg Adolph Caroc, adjunkten i filosofiska fakulteten Nicolaus Köppen och licentiaten Philip Balthasar Gerdes.

[2] Senatens koncepter.

[3] Förmodligen är det denna skrifvelse Grubb åsyftar, då han i sin självbiografi säger, att senaten tillsände doktor Mayer en i skarpa ordalag affattad varningsskrift, hvilken han under tårar måste låta sig föreläsas i det akademiska konsistoriet.

hans anställning, särskildt som ordinarie professor, vid universitetet hade sålunda slutat med Grubbs seger och deras egen förödmjukelse. Något hade emellertid hans fiender vunnit. De hade genom sina klagomål förhindrat utlämnandet af hans fullmakt så länge, att han, på grund af andra under tiden mellankommande hinder, aldrig kom att tillträda sitt så ifrigt eftersträfvade ämbete.

Grubbs egen uppgift i självbiografien, att han redan i juni 1710 strax efter fullmaktens utfärdande tillträdt sitt ämbete som ordinarie professor är tydligen oriktig. Detta framgår af rådets sist nämnda skrifvelse, i hvilken det heter, att Grubb med anledning af en annan, vunnen befordran icke vidare kunde göra sig något gagn af professorsfullmakten, samt att han icke heller kunde fordra någon lön som professor, då han aldrig kommit att förvalta sitt ämbete. Det bestyrkes äfven af en böneskrift till Kongl. Maj:t från några studerande vid Greifswalds universitet, daterad den 8 mars 1711. Petitionärerna förklara sig hafva förnummit, att några i det akademiska konsistoriets namn till Kongl. Maj:t ingifna, ogrundade klagomål dittills förhindrat Grubbs »reception», samt anhålla i underdånighet, att Kongl. Maj:t måtte bevisa dem den nåden att förhjälpa honom till en snar »Reception und Installirung».[1]

Att Grubbs ställning vid universitetet efter hvad som passerat skulle hafva blifvit föga angenäm är tydligt nog, ehuru han själf ingenstädes uttalat några farhågor i detta hänseende. Nu räddades han emellertid undan de antydda svårigheterna på ett för honom lika hedrande som oväntadt sätt. Samtidigt med ankomsten af den skrifvelse, som förkunnade hans fullkomliga seger öfver sina motståndare vid universitetet, erhöll han, utan att förut äga någon aning därom, kallelse till ett nytt verksamhetsfält.[2]

[1] Nämnda böneskrift är undertecknad af 11 personer, af hvilka 4 angifvas såsom svenskar, nämligen N. Lang, Carl Magnus Widegren, Magnus Cahlberg och Magnus Schantzberg. De petitionerande förklara sig vistas vid Greifswalds universitet endast och allenast för Grubbs skull. Pomeranica n:o 342.

[2] Grubb synes i själfva verket aldrig hafva utbekommit den af rådet utfärdade professorsfullmakten. Då kansleren Mellin blifvit underrättad om Grubbs ut-

c. *Grubbs kallelse till kyrkoherde i Umeå.*

Den 4[1] december 1710 afled kyrkoherden Mathias Bille i Umeå. Den aflidnes svågrar dåvarande superintendenten i Karlstad Torsten Rudeen och O. Wallwijk[2] vände sig i sterbhusets intresse med en skrifvelse till Kongl. Maj:t, i hvilken de åberopa såsom skäl för sin åtgärd det förhållandet, att Bille efterlämnat sex omyndiga, fader- och moderlösa barn samt sommaren före sin död genom vådeld förlorat en stor del af sin egendom och lämnat barnen i ett beklagligt tillstånd. De anhålla i nämnda skrifvelse, att Kongl. Maj:t täcktes i nåder låta konservera huset genom någon god man, som kunde befrynda sig med den aflidnes äldsta, manvuxna dotter, hvartill regementspastorn vid Värmlands regemente, Johannes Öselius, en lärd, skicklig och af Gud med goda gåfvor försedd man, vore villig, så vida han komme i nådig åtanke vid tillsättandet af bemälte Umeå pastorat.[3]

Emellertid hade Nils Grubbs broder Anders Grubb, bosatt i Stockholm, så snart han fått kännedom om kyrkoherde

nämning till kyrkoherde i Umeå och dessutom ännu icke hade erhållit rådets svar på hans skrifvelse af den 23 augusti 1710, samt det akademiska konsistoriet vidhöll sin önskan, att dess förslag till den ifrågavarande professurens besättande måtte till Kongl. Maj:t öfverlämnas, öfversände han i en skrifvelse af den 31 mars 1711 till Kongl. Maj:t konsistoriets nämnda förslag, upptagande juris et eloquentiæ professorn vid Karolinska gymnasiet i Stettin Mauritius Völschowen,* adjunkten Nicolaus Köppen och licentiaten Philip Balthazar Gerdes, af hvilka den sistnämnde blef utnämnd till Palthenii efterträdare.**

[1] Rudeen och Wallwijk uppgifva den 3 december såsom hans dödsdag i sin skrifvelse till Kongl. Maj:t. J. Ask uppger den 4 december i sin Dissertatio de urbe Uma Upsaliæ MDCCXXXI. Pag. 31. Asks uppgift bekräftas af Series pastorum Umensium: »Obiit die 4:to Decembris kl. 4 om mårgonen 1710». Gynther anger den 11 dec. såsom dödsdag i Hernösands stifts herdaminne. Anledningen härtill synes vara, att Tunæus i sina herdaminnen vid antecknandet af Billes dödsdag skrifvit siffran 4 så otydligt, att den vid ett hastigt påseende ser ut som 11.

[2] Mathias Bille och Torsten Rudeen voro gifta med hvar sin dotter till assessorn i Svea hofrätt Jöns Claesson Wallwijk. Biografiskt lexikon. B. 20, sid. 28.

[3] Skrifvelsen, som är utan datum, finnes i riksarkivet. Ecclesiastica. Torneå-Öfvertorneå.

* I st. f. den af konsistoriet ursprungligen i första rummet föreslagna adjunkten Georg Adolph Caroc, som under tiden blifvit utnämnd till landtsyndicus.

** Kanslerens skrifvelse finnes i riksarkivet. Pomeranica n:o 110.

Billes död för sin broder Nils' räkning sökt det genom Billes frånfälle lediga pastoratet samt redan den 12 januari 1711 för broderns räkning erhållit fullmakt därpå.[1] Postförbindelsen mellan Sverige och Pommern var den tiden af en sådan beskaffenhet, att bröderna under hela vintern icke kunnat meddela sig med hvarandra. Först i mars månad fick därför Nils Grubb underrättelse om, hvad som händt, och erhöll då på samma gång afskrift af sin fullmakt på Umeå pastorat.

Anders Grubb hade tvifvelsutan trott, att hans broder Nils utan tvekan skulle föredraga kyrkoherdebefattningen i fädernestaden framför den, såsom af det föregående synes, med åtskilliga obehag förenade professuren vid det främmande universitetet. Budskapet blef dock icke alldeles så välkommet, som han föreställt sig. Vi låta den nyutnämnde kyrkoherden själf skildra sina känslor vid underrättelsens mottagande genom att meddela det bref, han den 25 mars samma år skref till biskopen i Hernösand, Georgius Wallin. Brefvet lyder så:

»Högvördige Biskop!
Höggunstige Herre och Patron!

Med sista post från Sverige bekom jag emot min väntan och förmodan en fullmakt på Umeå församlingars pastorat, hvarmed den kongl. höga senaten mig täckts benåda. Jag bekänner gärna, att jag i förstone därvid mycket indifferent var, efter jag genom Guds nåd med stor möda och omkostnad på åtskilliga universiteter förskaffat mig de kvaliteter, att jag den mig vid detta universitet i nåder förunte profession med renommé och mina disciplars nytta förestå kunde,[2] dock när jag betänkte, att jag sådant måste anse som en särdeles Guds skickelse, erkänner jag det för en särdeles stor nåd både af Gud och höga öfverheten, erkänner ock med skyldigaste tacksamhet de höga patroners rekommendation, som därtill kontribuerat, ibland hvilka jag intet tviflar att räkna Eders Högvördighet såsom den förnämste. Och som jag nu kommer att stå under Eders Högvördighets höga disposition såsom min

[1] Riksregistraturet för nämnda dag.

[2] I sin självbiografi förklarar han, att han tyckte sig vara »liksom natus ad vitam academicam», hvartill han ock hade »en ogemen lust och inclination».

höga förman, promitterar jag härmed Eders Högvördighet all ödmjuk respekt, vördnad och hörsamhet, försäkrandes, att jag i lära och lefverne uti mitt mig anförtrodda ämbete samt min skyldighet emot min höga förman, så uppföra vill och skall, som en rättskaffens prästman ägnar och bör.[1] Och som Eders Högvördighets medfödda genereusitet nogsamt bekant är, så tviflar jag ingalunda, att Eders Högvördighet är så gunstig och mig sin ringa tjänare uti sin faderliga affektion alltid låter rekommenderad vara, som alltid med skyldigste respekt och ödmjukaste vördnad förblifver o. s. v.»[2]

Hernösands konsistorium hade emellertid med föga angenäma känslor mottagit meddelandet om Grubbs utnämning till kyrkoherde i Umeå. I en skrifvelse till ärkebiskop Spegel, daterad den 21 mars 1712,[2] förklarar konsistoriet sig icke kunna lämna obemärkt, att en åldrig och väl meriterad lektor vid Hernösands gymnasium, magister Johannes Huss, varit uppförd på förslaget till Umeå pastorat, men blifvit förbigången.[3] Konsistoriet uttalar därför en liflig önskan, att ärkebiskopen i en skrifvelse till Kongl. Maj:t angående Grubb måtte på dess vägnar för hans Kongl. Maj:t framhålla angelägenheten af, att de af konsistoriet rekommenderade personerna erhålla de platser, till hvilka de blifvit föreslagne, helst emedan konsistoriet bäst kände hvars och ens kapacitet och meriter, och fäderneslandet därigenom säkrast blefve skyddadt mot svärmeandar, som där kunde söka insmyga sig. Ärkebiskopen säger sig också i sin svarsskrifvelse af den 26 i samma månad[4] icke skola försumma att till sin skrifvelse till Kongl. Maj:t bifoga en underdånig ansökan om gamle meriterade mäns välfärd, som till befordran finnas värdige, att de nådigst

[1] Grubbs uppgift i sin självbiografi, att han först i juni månad samma år beslöt sig för att lämna sin professur, synes icke öfverensstämma med denna skrifvelse och torde bero på minnesfel.

[2] Upsala domkapitels arkiv. Skrifvelser från Hernösands konsistorium.

[3] Konsistoriet hade i en skrifvelse af den 15 december 1710 till kanslirådet Johan Schedeman samt till Kongl. Maj:t af den 16 december samma år föreslagit till Billes efterträdare lektor Jöns Olofsson Huss, som då i 11 år varit lektor i grekiska vid Hernösands gymnasinm. Se Hernösands konsistorii skrifvelser till Kongl. Maj:t.

[4] Se Upsala domkapitels konceptprotokoll för nämnda dag.

blifva ihågkomne efter de förslag, som konsistorium på ämbetets tro insinuerar.

d. *Grubbs hemresa.*

Af den tid han nu hade att förfoga öfver, innan pastoratet följande år skulle tillträdas, använde han en god del till resor. Först styrdes färden från Greifswald till Hamburg, därifrån genom Hannover och Wästfalen till Holland, hvarest han besökte åtskilliga akademier och städer. Från Holland begaf han sig till England, vistades en tid i London och Oxford och »konfererade allestädes med många lärde och ryktbare män». I januari år 1712 reste han åter till Hamburg och därifrån till Lübeck. Då han för vinterns skull icke kunde komma öfver till Sverige, stannade han här till i mars månad och bodde under tiden hos sin broder Petter Grubb. Under vistelsen i Lübeck författade han och lät af trycket utgå en skrift med titeln »Otium Lubecense, exhibens decisionem controversiæ de illuminatione irregenitorum». När han ändtligen i mars månad skulle lämna Lübeck för att öfver Rostock och Stralsund återvända till Sverige, befann sig en fientlig dansk här i Rostock. För att kunna färdas oantastad skaffade han sig därför i Lübeck pass såsom lübsk köpman under namnet Johan Adam Grube. Lyckligt anländ till Rostock, kvarstannade han därstädes i 5 veckor för att kunna rådpläga med de ansedde lutherske teologerna doktorerna Fecht och Grape.

Med ett under ofvanstående namn och karakter af danske befälhafvaren erhållet pass begaf han sig därefter till Stralsund samt afreste efter framkomsten dit strax därifrån med postjakten till Ystad. Danske kryssare gjorde färden ytterst farlig. De hade förut lyckats bemäktiga sig åtskilliga svenska postjakter och hade så när lyckats äfven denna gång. Jakten framkom emellertid oskadd till Ystad. Men här mötte en ny fara. Svenskarne togo den först för ett danskt fartyg samt började beskjuta den med skarpa styckeskott. Efter att hafva på 3 dagar ridande tillryggalagt vägen från Ystad anlände Grubb till Stockholm i slutet af maj 1712.[1]

[1] Biografiskt lexikon uppger år 1713, men detta är oriktigt.

e. *Grubb förhöres af ärkebiskop Spegel inför Upsala domkapitel.*

Vid ankomsten till Stockholm mötte honom genast ett förebud till alla de vedervärdigheter, som skulle komma att drabba honom äfven i hans nya verksamhet. Han fick nämligen här den underrättelsen, att konungen genom en skrifvelse till kongl. senaten af den 2 augusti 1711[1] befallt, att han icke skulle tillåtas att tillträda sitt pastorat eller bruka predikoämbetet, förrän han inför konsistoriet i Upsala af ärkebiskopen underkastats förhör och befriat sig från misstanken för pietistiskt kätteri, hvarför han på grund af vistelsen i Halle blifvit hos konungen angifven, samt konungen därefter fattat beslut i saken.

Den egentlige upphofsmannen till den angifvelse, på hvilken konungens åtgärd grundade sig, var Grubbs gamle motståndare Mayer. Denne hade, säkerligen icke utan tanke på hämnd för den förut lidna förödmjukelsen, genom en i Bender hos Karl XII då vistande tysk prästman vid namn Würfell, låtit inför konungen utmåla Grubb som den argaste kättare.[2] Men äfven denna gång blefvo, såsom vi strax skola se, Mayers planer korsade. Den 13 juni undergick Grubb i alla teologie professorernas närvaro det anbefallda förhöret. Om dess resultat afgifver ärkebiskop Spegel till kongl. senaten den berättelsen, att Grubb »med stor färdighet visat sig vara så väl grundad i vår rena evangeliska lära och så mäktig till att vederlägga alla de villfarelser, hvilka pietisterna dölja eller utsprida, att ingen fråga förestälIdes så subtil och invecklad, att han icke strax visste att med kraftiga skäl upplösa och för-

---

[1] Tryckt i Historiska handlingar VII, Sthlm 1870, sid. 227. Jfr senatens svar IX, sid. 257—258.

[2] Nämnde Würfell utnämndes 1712 af Karl XII till ordinarie professor i teologiska fakulteten i Greifswald efter den förut nämnde Pritius, tillträdde detta ämbete 1713, men föll sedan i onåd samt blef efter konungens ankomst till Stralsund landsförvist år 1714, hvilket Grubb med ett nota bene utpekar såsom en nemesis divina. Kanslirådet A. Leijonstedt var den, genom hvilken Grubb erhöll kännedom om, att konungens skrifvelse tillkommit på ofvan antydda sätt. Jfr J. G. L. Kosegarten: Geschichte der Universität Greifswald I, S. 278—279.

kasta den». Ärkebiskopen anhåller på samma gång, att rådet måtte för konungen gunstigast anmäla den skedda förrättningen »till magister Grubbs oskyldighets förklaring, på det att han må njuta sin flit och trohet till godo, församlingen, som på honom väntar, få sin själasörjare och de illvillige, som hans lycka velat hindra, åtminstone med blygd sin arghet erkänna och ångra».[1] Med anledning af rådets om Grubbs förhör afgifna berättelse, anländ till Bender den 12 sept. 1712, fattade konungen den 18 sept. samma år följande resolution: »Kongl. Maj:t förnimmer helt gärna, att mag. Grubb i lära och lefverne finnes ostrafflig, och kan han således få tillträda pastoratet».[2] Ehuru motståndarnes angifvelse sålunda på nytt medförde deras egen förödmjukelse och offentligt erkännande af Grubbs oskuld, hade de likväl lyckats i icke ringa mån fördröja hans tillträde af sitt nya ämbete. Kongl. Maj:ts ofvannämnda resolution anlände nämligen först den 7 april följande år.[3]

Grubbs af ofvan angifna orsaker föranledda, ofrivilliga dröjsmål med tillträdandet af pastoratet gaf anledning till en konflikt mellan konsistoriet i Hernösand och landshöfdingeämbetet i Västerbotten, hvilken för Grubb medförde nya obehag. Både konsistoriet och landshöfdingeämbetet ansågo sig äga dispositionsrätt öfver prästbordet, till dess Kongl. Maj:ts svar på ärkebiskopens skrifvelse anländt. Till följd däraf lät landshöfding Löwen Grubbs moder inflytta i prästgården och disponera öfver den med dess inkomster. Konsistorium åter ditsände en vice pastor att bo där och disponera öfver den. Grubbs moder flyttade då därifrån, hvilket framkallade missnöje hos landshöfdingen gent emot Grubb. Landshöfdingen förständigade befallningsmannen Gadde att afhysa den af konsistoriet ditsände vice pastorn och åter inhysa Grubbs moder

[1] Se ärkebiskop Spegels skrifvelse till rådet den 23 juni 1712.

[2] Kongl. brefvet härom till rådet, dateradt Bender den 18 sept, 1712, finnes tryckt i Historiska handlingar X, Sthlm 1879, sid. 115—116.

[3] Med anledning af det långa dröjsmålet vände sig Grubb genom en skrifvelse till rådet med begäran om tillåtelse att få begifva sig till Umeå pastorat, oaktadt svar icke ankommit från Kongl. Maj:t. Han uttalar däri den förmodan, att Kongl. Maj:t funnit onödigt att vidare yttra sig i saken. Acta ecclesiastica. Religionsmål G-K.

i prästgården. Detta tilldrog sig i juni månad 1712. Konsistoriet vände sig i denna angelägenhet till ärkebiskopen den 27 i samma månad med underrättelse om hvad det i saken åtgjort samt anhöll att ärkebiskopen måtte inberätta förhållandet till kongl. senaten och begär hans yttrande om hvad som vore att göra.[1]

f. *Grubbs giftermål, prästvigning och ämbetstillträde.*

Den 28 maj 1713 ingick Grubb äktenskap med Anna Charlotta Adelcrantz[2] samt begaf sig därpå med sin maka, sina brorsöner och deras informator på väg till Umeå. Under vägen blef han i Hernösand af biskopen, doktor Georg Wallin,[3] prästvigd samt anlände till Umeå i juli månad 1713. Andraböndagen höll han därstädes sin inträdespredikan öfver dagens högmässotext, Ps. 130: 1: »Utur djupen ropar jag till dig, Herre».[4] Vi skola i det följande lämna en kortfattad skildring af hans verksamhet efter ankomsten till Umeå, men det synes oss lämpligt att dessförinnan med några ord erinra om det då rådande tillståndet inom svenska kyrkan, särskildt i Västerbotten, på det att den ljusa bilden af Grubb må mot denna mörka bakgrund afteckna sig så mycket tydligare.

---

[1] Upsala domkapitels arkiv. Skrifvelser från Hernösands konsistorium.

[2] Född den 13 maj 1698, död den 27 augusti 1758, dotter till kommissarien Arvid Forssenwald och hans maka Anna Maria Köhnman, hvilken efter sin gemåls död ingick nytt äktenskap med hofarkitekten Göran Josua Törnqvist, år 1712 tillika med sina styfbarn adlad under namnet Adelcrantz. (Biografiskt lexikon af Palmblad. I. Upsala 1835, sid. 24. Gabriel Aurer, Svenska adelns ättartaflor. Sthlm 1858—1864. I, sid. 3).

[3] Georg Nicolai Wallin, f. 1644, student 1665, magister 1676, hofpredikant 1681, superintendent i Hernösand 1702, † 1723. (J. F. Biberg, Hernösands stifts herdaminne).

[4] Grubbs själfbiografi.

II.

Tillståndet inom den svenska kyrkan, särskildt i Västerbotten, i början af 1700-talet.

a. *Tillståndet bland det högre prästerskapet.*

Trots allt hvad konung Karl XI, understödd af flere utmärkte män, gjort till svenska kyrkans förbättring, var tillståndet i kyrkligt hänseende vid ifrågavarande tidpunkt mångenstädes i hög grad beklagansvärdt. Kongl. bref till de kyrkliga myndigheterna och andra offentliga handlingar aflägga därom ett ojäfaktigt vittnesbörd. Den kyrkliga lagstiftningen hade visserligen sökt åvägabringa enhet i läran, flit och sträng ordning i ämbetsförvaltningen samt påtrycka det yttre lifvet i allmänhet en kristlig prägel, men utom hvad enheten i läran angick, blef de stränga lagarnas efterlefnad mycket slappt öfvervakad, hvilket hade till följd att tillståndet såväl bland lärare som åhörare föga motsvarade lagarnas föreskrifter.

Skulden härför låg till stor del hos de högre kyrkliga myndigheterna. De maktpåliggande biskopsämbetena anförtroddes icke sällan åt helt olämpliga personer, hvilka, sedan de en gång kommit in i ämbetet, kunde både i sitt offentliga och enskilda lif ostraffadt bete sig på ett efter vårt sätt att se i hög grad förargelseväckande sätt.[1] Som biskopar sutto personer, hvilka voro beryktade för den största fattigdom i studier, fylleri, svärjande, girighet, spelande och dubblande m. m.[2] Grubb omnämner en person, som hela sitt lif varit och då ännu var den mest beryktade supare och därtill en spelare, som förde brädspelet och kortleken med sig, hvart han for, som icke kunde öppna sin mun utan svordom, som försålde alla lägenheter till den högstbjudande utan anseende till personens duglighet och skicklighet, men ändock satt som en hög och ansedd biskop.

---

[1] Jfr H. W. Tottie: Jesper Svedbergs lif och verksamhet II, sid. 8—11, 13, 257.

[2] »Kyrkostatens i Sverige förfall och upprättelse tydligen föreställdt af Nils Grubb, prost i Umeå, år 1721» § 23. Manuskript i riksarkivet. Finnes i Ecclesiastike Handlingar. B. 9, n:o 38.

Ett värdigt motstycke till denne fanns i ett annat stift. En kyrkoherdeänka kommer till honom med ett tillräckligt offer för att med biskopens hjälp blifva försörjd vid pastoratet. Biskopen sänder henne en skollärare, som gifter sig med dottern och får pastoratet. Då den nye pastorn kort därefter dör, tager den unga änkan ur kyrkan en silfverkanna och 300 daler silfvermynt i pengar samt beger sig därmed till biskopen. Denne emottager gåfvan och gifver henne en regementspastor till man och pastor. Oaktadt församlingen sedermera vänder sig till biskopen med klagomål öfver pastorn, därför att han icke ville betala kyrkan för silfverkannan och återbära de borttagna penningarna, återgifver biskopen likväl icke det orättfångna godset. En liknande historia förtäljes från ännu ett annat stift.

Huru illa det skulle blifva sörjdt för ett rätt besättande af kyrkans lägre ämbeten, när personer af en dylik beskaffenhet innehade dess högsta, kan man lätt inse. Vid den kongl. undersökningskommissionen i Umeå år 1724, för hvilken vi längre fram skola utförligt redogöra, förekommo upplysningar af så graverande beskaffenhet för Hernösands konsistorium beträffande dess sätt att förse församlingarna med lärare, att Kongl. Maj:t fann sig föranlåten att genom ett kongl. bref af den 12 januari 1726[1] förmana konsistorium att icke ordinera andra än i Guds ord och symboliska böckerna väl grundade samt anbefalla detsamma att inkomma med underdånig förklaring angående en särskildt förargelseväckande befordringsfråga. Konsistoriet hade nämligen under påtryckning af landshöfdingen till pastor i Råneå befordrat en viss Samuel Blix, hvilken af en bland de dåvarande konsistorieledamöterna, Zacharias Plantin, erhöll följande vitsord: »Större stackare i sin kristendom har jag aldrig hört, under den tid jag suttit i konsistorium, till att förtiga, det han icke kan donaten[2] eller en latinsk, än mindre grekisk rad, hebreiskan vill jag icke nämna, han kan icke en gång rätt och slätt sin katekes.»[3]

---

[1] Ecclesiastika Handlingar B. 9, n:o 95.

[2] En latinsk språklära.

[3] Plantins bref till Grubb den 28 maj 1722. Kommissionhandlingarna n:o 90, bil. litt. H.

Att Hernösands konsistorium låtit dylik befordring komma sig till last mer än en gång, därom vittnar bland annat Umeå stads protokoll för den 2 september 1723. Borgerskapet beslöt enhälligt på magistratens förslag anmoda landshöfdingeämbetet att hos konsistorium föreslå studeranden Karl Hasselqvist från Stockholm till erhållande af en vid Umeå skola ledig lärarebefattning, men med det förbehåll, att om konsistorium skulle vilja afslå stadens begäran härutinnan, så ville dess invånare icke erkänna någon annan, som emot deras vilja och vetskap därtill skulle sättas, utan förbehölle sig rätt att besvära sig hos Hans Maj:t, helst efter de då ville bevisa, att konsistorium både där och annorstädes vid skolorna tillsatt sådana lärare, som därtill på intet sätt voro vuxne och skicklige, till ungdomens fördärf och obotliga skada.

Landskamreraren Wahllöf namngifver vid samma tillfälle flere af konsistoriet tillsatte, oduglige lärare, af hvilka må nämnas en viss Sædenius[1] i Piteå, som var så oförsvarlig, att både prosten Solander och rektor Gran protesterade emot hans tillsättande, men icke desto mindre af biskop[2] Wallin erhöll sysslan. Slutligen förklarar landskamreraren, att han med hänsyn till konsistoriets sätt att vårda sig om skolorna för sin del ej kan anförtro sina barn åt någon, som konsistorium efter vanligheten torde tillsätta.

Redan af det, som förut är sagdt, kan man förstå, att den stiftstyrelsen åliggande kontrollen öfver underlydande inom kyrka och skola mångenstädes måste hafva varit af en föga verksam art.[3] Om bristerna i detta hänseende bära flera kongl. bref till konsistorierna tydligt vittnesbörd. Så t. ex. talar Karl XI i sitt bref till alla rikets konsistorier af den 18 februari 1695 om öfvermåttan stor vårdslöshet hos präster, och ett kongl. bref af den 31 januari 1722 befaller Hernösands konsistorium att skyndsammast inkomma med underdånig berättelse angående orsaken till, att kyrkodisciplin och katekesförhör i

[1] J. J. Sædenius f. 1689, student 1714, kantor i Hernösand 1715, kollega i Piteå 1720, död 1759. (J. F. Biberg, Hernösands stifts herdaminne).

[2] Superintendenten omtalas nästan alltid utom i kongl. bref och förordningar under titeln biskop.

[3] Jfr H. Lundström: Laurentius Paulinus Gothus III, sid. 33—34, 66, 73.

Västerbotten, utom Umeå stad, icke förrättas med det allvar och efter det sätt, kyrkolagen innehåller, samt att ingen visitation hållits på 9 år.[1] I det förut nämnda kongl. brefvet af den 12 januari 1726 till sistnämnda konsistorium förklarar Kongl. Maj:t sig med stort missnöje hafva förnummit, huru ett och annat oskickligt väsende opåtalt gått i svang i åtskilliga församlingar samt förständigar superintendenten och öfriga konsistorieledamöter att korrigera missförhållandena och tillhålla lärarne att med nit och allvar efter Guds ord, symboliska böckerna och kyrkolagen förrätta sina ämbeten.

Det är naturligt, att den, som har af andra kända, fula fläckar i sitt eget lif, icke gärna vill göra väsen af andras fel och befordra de felande till vederbörligt straff för att icke därmed uppväcka en storm mot sig själf. När sålunda en person själf står såsom brottsling inför andra, så är följaktligen därmed hans kraft till det ondas bekämpande hos dem förlamad, åtminstone till dess en grundlig bättring mellankommit. Häri torde orsaken böra sökas till den slappa tukt, som trots de stränga lagarna rådde på flere håll vid denna tid.

Berättelserna om hvad som fick opåtalt passera förefalla vår tid hart när otroliga. Det ser nästan ut, som om prästeståndets självtukt, så snart det gällde något annat än svärmeri, varit så godt som försvunnen, och man vore frestad att fråga, till hvad för ett brott, med undantag af villfarelse i läran, en präst icke ostraffadt skulle kunnat göra sig skyldig inom vissa stift.

Grubb skildrar de i detta hänseende rådande förhållandena på ett ställe i den förut anförda skriften[2] med följande ord: »Man hör ju och ser så ofta så många exempel på präster, som ligga i grofva laster, supa, svärja, spela, träta, slåss o. s. v. Sällan hör man någon blifva tilltalad af biskopen därför, mycket mindre straffad. Jag vet, huru som en gång en viss person berättade för biskopen, att en af hans underhafvande präster var en drinkare, som sällan var nykter, och ofta i sitt fylleri begick allehanda felaktigheter. Biskopen svarade så: 'När

[1] Kongl. Maj:ts nämnda bref var föranledt af en skrifvelse från landshöfding J. Grundel, daterad den 13 januari 1722. Såväl denna som Kongl. Maj:ts bref finnas i Acta ecclesiastica. Religionsmål. G-K.

[2] Kyrkostatens i Sverige förfall och upprättelse o. s. v., I, § 22.

ingen kan klaga öfver honom, därför att han är full i kyrkan, då han skall förrätta gudstjänsten och utföra sina ämbetsförrättningar, så låt honom dessemellan supa så mycket han vill, det angår ingen, han super af sitt eget'. Ja, man vet ock, att om någon annan skulle begå sådana grofva fel, som man ofta hör om somliga präster, skulle den blifva exemplariter straffad; men prästen slipper undan, och skall han ändtligen få något straff, när gärningen är allt för grof, så fara de så ganska sakta med pilten. Missgärningen öfverskyles och straffet mildras på allt sätt.»

b. *Tillståndet bland det lägre prästerskapet.*

Förmännens fel utgjorde en skyddsmur, bakom hvilken de felande innehafvarne af kyrkans lägre ämbeten kunde känna sig trygga. Själfva tryggheten åter innebar i sig en frestelse enligt det bekanta ordspråket: »Tillfället gör tjufven».

Vi hafva redan af det föregående funnit, att personer med i hög grad bristfällig bildning lämnades tillträde till ämbeten i både kyrka och skola. Ehuru det nu väl torde böra medgifvas, att de förut omnämnda fallen mera hade karakter af undantagsfall, synes likväl äfven den allmänna prästbildningen hafva varit ganska bristfällig. Grubb afgifver inför den förut nämnda kongl. kommissionen den förklaringen, att de, som ordinerades till präster, merendels voro så okunniga i våra symboliska böcker, att han fruktade att större delen af dem aldrig sett dessa böcker, mycket mindre läst dem.[1] — Då man därtill betänker, att studiernas tyngdpunkt vid denna tid ännu var förlagd till kyrkans lära, under det att bibelstudiet mera var trängt i skuggan, så kan man försfå, att prästkandidaternas kunskaper voro i hög grad otillfredsställande. Grundligare studier efter inträde i ämbetet torde endast mera undantags-

[1] Ödmjukt memorial till kongl. kommissionen i Umeå, ingifvet den 26 augusti 1724. Kommissionshandlingarna n:o 90.

Prästmötet i Piteå den 5 februari 1726 fann nödigt föreskrifva, att alla präster skulle skaffa sig *bibeln* och symboliska böckerna. O. Wallqvist: Ecclesiastique Samlingar, femte flocken. Stockholm 1791, sid. 155.

vis hafva förekommit. Enligt Grubbs framställning var likgiltigheten för studier så stor, att man ej ens vårdade sig om att underhålla det lilla kunskapsmått, man före ingåendet i ämbetet inhämtat, mycket mindre då att utvidga detsamma. Han skrifver nämligen, att prästerna, så snart de blifvit ordinerade och fått plats, gemenligen lägga bort alla sina studier, och att de, ehuruväl de i sin ed lifligt förpliktat sig att årligen och dagligen förkofra sig i Guds kunskap och göra ett godt framsteg i sina studier samt ingalunda försumma och nedlägga dem, dock till största delen blifva så vårdslösa och försumliga, att de icke allenast icke mer förkofra sig, utan därtill förgäta det lilla de lärt, alldeles som om de edligen skulle hafva förpliktat sig till att aldrig mer lära något, utan i stället förgäta hvad de lärt.[1] »Allt deras studerande», yttrar han vidare, »består uti några predikningars öfverläsande, som de antingen själfva utaf någon postilla afkopierat eller i form af gamla koncepter tillhandlat sig ur något sterbhus eller ock ärft.»[2]

Men äfven om prästernas teoretiska utbildning under ifrågavarande tid i allmänhet varit bristfällig, och de icke heller själfva förstått att uppskatta dess värde så mycket, att de efter inträdande i ämbetet fortsatt sina studier, skulle de ändock, om blott det rätta herdesinnet förefunnits, kunnat utöfva en välsignelserik kristlig verksamhet.

De berättelser, som samtida handlingar meddela oss om prästers ämbetsförvaltning och enskilda lif, visa emellertid, att äfven det rätta herdesinnet mångenstädes saknades.

Under det föregående århundradet hade ett ensidigt intresse för lärans renhet i icke ringa mån trängt medvetandet om vikten af ett kristligt lif i skuggan. Den rena lärans försvar och villfarande lärors bekämpande utgjorde hufvudsynpunkten vid de teologiska föreläsningarna för de blifvande prästerna. Desse kände därför bättre till allehanda främmande kyrkors, sekters och partiers verkliga eller dem pådiktade villfarelser samt konsten att vederlägga dem än de kände sin

[1] Detta förhållande gaf anledning till införande af den intill år 1884 för vissa prästerliga tjänstebefattningar obligatoriska s. k. pastoralexamen.

[2] Kyrkostatens i Sverige förfall o. s. v., I, § 13.

egen kyrkas bekännelse. Deras predikningar i församlingarna buro ock tydligt vittnesbörd därom.

Det ensidiga sträfvandet för ren lära medförde äfven den ensidigheten, att den rena läran icke i sin helhet blef tillräckligt framhållen. De delar af densamma, som icke särskildt anfäktades af motståndarne, blefvo alltför litet betonade, och beträffande själfva stridsfrågorna tillspetsade man sina egna lärosatser så, att äfven sanningen i motståndarnes satser förkastades tillika med villfarelsen, hvarigenom man själf kom att få blott halfva sanningen. Denna senare ensidighet framträder måhända tydligast och till sina följder mest fördärfbringande i striderna mot den s. k. pietismen.

Den evangeliska läran om frälsningen af nåd genom tron på Kristus framställdes af denna tids ensidige ortodoxer på ett sådant sätt, att den rena gudomliga frälsningssanningen därigenom, ehuru i en alldeles motsatt riktning, blef föga mindre vanställd än den varit i medeltidskatolicismens krassaste verkhelighetslära. Den lutherska kyrkan höll på att öfvergå till en fullständig karrikatyr af Luthers kristendom.

Inom svenska kyrkan framträder den sistnämnda ensidigheten tydligast i slutet af 1600- och början af 1700-talet. Läran om den sanna bättringen och dess frukter trängdes tillbaka, och man predikade om den saliggörande tron på ett sådant sätt, att människorna inbillade sig kunna äga den utan en sann omvändelse och Kristi efterföljelse i världs- och självförsakelse. »Största delen af de arma fåren», säger en af svenska kyrkans präster från denna tid,[1] »får icke veta, hvaruti deras kristendom består, eller huru de sin kristendom uti sann gudaktighet öfva skola. Andra veta icke sina missgärningar.

Det som utvärtes är hafver i lärande och predikande tagit öfverhanden, och man kommer ganska sällan in på hjärtat, att det må röras, bevekas, förskräckas, bättras, renas, förnyas och uppbyggas till den Helige Andes tempel.» Grubb anmärker med afseende på dessa ord, att om de icke kunde tillämpas på någon annan ort i Sverige, så ägde de dock sin motsvarighet i Västerbotten.

[1] Kyrkoherden Olof Ekman i Falun i sin skrift »Sjönödslöfte», utgifven 1680, sid 107 och 202.

Om predikningarna i Umeå och dess grannförsamlingar vid den tiden, då han kom dit upp som kyrkoherde, skrifver Grubb i sin år 1721 utgifna berättelse om det så kallade oväsendet i religionen och kyrkodisciplinen i Umeå. »Hvad predikningarna angår, så skedde väl de på de därtill förordnade dagar, men således, att det måste sannas, hvad i psalmen står: »För oss predikas år från år; Gud ingen bättring af oss får.»

Till belysning af det, som sagts om det ofruktbara predikosättet, må här äfven anföras följande meddelande om Grubbs samtida prosten Petrus Anzenius i Skellefteå. Denne, som förut varit hofpredikant och mot sin önskan blifvit förflyttad till Skellefteå, uppbygger i sin inträdespredikan därstädes sina åhörare med yttranden, sådana som detta: »Jag, som hittills varit bevärdigad att predika för konungen och de högsta i landena, är nu förvisad att predika för usla bönder».[1] Att han äfven sedermera predikat i liknande ton och i samma anda, synes däraf, att åhörarne, som väl i längden funno predikningar af dylik art föga uppbyggliga, slutligen vid en visitation i Skellefteå besvärade sig öfver hans predikosätt. De anförde därvid bland annat, att han en gång predikat öfver en ört, som växte i kyrkostaden, en annan gång om spöken, samt att han i sina predikningar brukat otjänliga och smädefulla ordasätt, t. ex. »bönderna likna svin: när det ena grymtar, så grymtar det andra med; de likna grodor: då den ena smackar, så smackar den andra med. En bonde är lik en mjölsäck: ju mer man slår på honom, ju mera dammar han; lik en stockfisk: ju mer man bultar honom, ju bättre blifver han. De tvåfotade åsnor sätta alltid högt upp sina långa åsneöron» m. m.

Okunnigheten i de symboliska böckerna, som förut om-

---

[1] Hofvet hade han i sin afskedspredikan uppbyggt med föredrag öfver Amos 7: 10, 12—13: »Då sände Amazia, prästen i Bethel, till Jerobeam, Israels konung, och lät säga honom: 'Amos gör ett uppror emot dig uti Israels hus; landet orkar icke lida hans ord'. Och Amazia sade till Amos: 'Du siare, gack hädan och fly in uti Juda land och föd dig där och profetera där. Och profetera intet mer i Bethel; ty det är konungens kyrka och riksens hus'.» Hans slutord vid detta tillfälle lydde sålunda: »Och så barkade de af med siaren och gåfvo sig icke tillfreds, förrän de hade skickat honom undan sig.» (Biografiskt lexikon I, sid. 222—224.)

nämnts, gjorde, att präster föredrogo satser, som stodo i rak motsägelse mot dem. Lifligt öfvertygade om, att deras förkunnelse öfverensstämde med den heliga skrift och kyrkans lära, tillämpade de dock på sin framställning Pauli ord till galaterna: »Men om ock vi eller en ängel från himmelen annorlunda predikade evangelium för eder, än vi hafva predikat, han vare förbannad o. s. v. (Gal. 1: 8—9.).» Den skrift- och bekännelseenliga läran om bättringen och tron utropades af sådana personer för en ny, förbannad lära, och dess förkunnare brännmärktes som kättare och svärmeandar.

Att en verklig hjärtats kristendom under dylika förhållande stämplades såsom någonting öfverspändt och en frukt af en villfarande åskådning kan man icke förundra sig öfver.

Hurudan ledning uppriktigt ångerfulle och botfärdige skulle erhålla af själasörjare, som voro benägna att i hvarje djupare verkan af Guds ord på människornas hjärtan se en yttring af svärmeri, kan man lätt föreställa sig. Ett par exempel på, huru människor, som genom Guds ord väckts till allvarlig omtankte om sin eviga välfärd, kunde blifva behandlade af sina lärare, må här meddelas. Ett förnämt fruntimmer kommer en gång bedröfvad och ängslig öfver sina synder till en viss prästman för att begära upplysning och råd. Prästen förklarar, att hennes bedröfvelse och ängslan antingen icke är annat än onödigt melankoliskt griller, som bör fördrifvas i lustigt sällskap, eller att hon har några grofva synder på sitt samvete, efter hon är så bedröfvad.[1]

I Umeå grannförsamling Bygdeå får en öfver sina synder bedröfvad hustru, Brita Eriksdotter från Öndebyn, af adjunkten därstädes, Eric Nettrin, hos hvilken hon sökt tröst, det beskedet, att hon är af den förbannade Umeå religion. Pastor därsammastädes, Jacob Burman, visar samma hustru sin förtrytelse öfver den andliga lifaktighet, som i hennes hus börjat inom hans församling, därmed att han vid hennes nattvardsbegående stöter henne för munnen med kalken.[2]

[1] En sannfärdig och på bevisliga skäl sig grundande berättelse om det så kallade oväsendet i religion och kyrkodisciplin i Umeå af Nils Grubb. Stockholm 1721, sid. 30.

[2] Lagman Grönhagens berättelse om kommissionsförrättningen § 28. Kommissionshandlingarna.

De i kyrkolagen föreskrifna katekesförhören sköttes, särdeles i Västerbotten, på ett mycket försumligt sätt.[1] Man nöjde sig med att folket utantill ur minnet utan allt förstånd rabblade upp svaren på framställda frågor. Därtill kom att icke heller hvar och en förhördes särskildt, utan att man framställde frågorna till alla närvarande på en gång och lät hvem som ville och först blef färdig besvara dem. Kunde ingen gifva nöjaktigt svar, så svarade prästen själf och lät det bero därvid utan att fordra bättre kunskap af de okunnige. Katekesförhören tycktes, kort sagdt, hafva blifvit endast en tom formsak. Därom vittnar äfven det förhållandet, att personer, som saknade nästan all kristlig kunskap, obehindradt fingo tillträde till Herrans nattvard. I Umeå brydde man sig före Grubbs ankomst dit icke ens om att efterfölja kyrkolagens föreskrift angående anmälning till nattvardsgång, utan hvem som helst fick gå. Ingen frågade efter, hvilka nattvardsgästerna voro, eller om de visste, hvarför de gingo, oaktadt Kongl. Maj:ts bref af den 18 dec. 1695 hotade med straff af suspension för ett dylikt tillvägagående. Föga bättre synas förhållandena i ifrågavarande hänseende hafva varit i andra församlingar. »Det är allom här bekant», förklarar Grubb inför kongl. kommissionen, »att när några kommit från främmande församlingar och här i vår församlings närvaro blifvit förhörde, hafva de ej kunnat de första bokstäfverna och det enfaldigaste i kristendomen, men likväl offentligen betygat sig hos sina förre själasörjare hafva fått begå Herrens heliga nattvard.» En och annan, som för sin okunnighets skull icke fick tillträde till Herrens nattvard i Umeå efter Grubbs ankomst dit och icke ville låta undervisa sig, gick till andra församlingar och fick där obehindradt tillträde till nattvardsbordet, tvärtemot kyrkolagens bud.

Hvilken slapphet präster kunde tillåta sig beträffande kyrkolagens efterlefnad äfven i andra afseenden visa följande exempel. En piga från Umeå, hvilken gick hafvande med oäkta barn, begifver sig från sin hemort till Själa i Ångermanland, föder där barnet, ger sig där ut för en soldatänka,

---

[1] Jfr H. Lundström: Laurentius Paulinus Gothus III, sid. 35—36.

får barnet döpt som äkta och blir själf som äkta hustru kyrktagen, utan att någon frågar henne efter attest, ehuru hon är främmande. Hon tjänar därefter ett år hos prosten Norlander i Nätra och sedan tre år hos en bonde i samma församling och brukar under alla dessa 4 år obehindradt Herrens nattvard, utan att prosten Norlander begär några upplysningar från hennes hemort. Saken upptäcktes först därigenom, att den olyckliga kvinnan, drifven af samvetskval, återvände till sin hemförsamling, bekände sitt brott och begärde att få lida sitt straff.[1]

Ett annat exempel af liknande art. Sedan prosten Grubb i Umeå, på grund af anfördt jäf emot äktenskapet mellan pigan Anna Bromschöld från Umeå och länsmannen Black från Löfånger, efter första lysningens afkunnande inställt de öfriga lysningarna, lät kyrkoherden i Löfånger Elias Ask tvärtemot kyrkolagens föreskrift i sin församling afkunna de tvänne återstående lysningarna och det på samma söndag hvarefter han genast förrättade vigseln. Trots den till domkapitlet af den förfördelade parten ingifna klagoskriften blef bemälde kyrkoherde ostraffad.[2]

Kyrkans medel användes i strid med kyrkolagens föreskrift till understöd åt sådana fattiga, för hvilka man bort öppna sin egen pung. Inför den förut nämnda kongl. kommissionen i Umeå år 1724 framläggas intyg om understöd från 27 församlingar[3] till en äfventyrerska Maja Stina Fröling. Denna kvinna utgaf sig för en förnäm adlig dam och hustru till en öfverstelöjtnant samt genomreste, som det vill synas, en stor del af Hernösands stift år 1719 och 1720, under föregifvande att hon befann sig i förtviflan, samt att hon ej kunde lefva utan att vara tillsammans med någon prästman. Kongl.

[1] Grubbs memorial till kongl. kommissionen den 26 aug. 1724. Kommissionhandlingarna n:o 90.

[2] Kommissionshandlingarna n:o 90, bil. litt. I.

[3] Dessa församlingar voro: 1) Järfsö, 2) Ljusdal, 3) Delsbo, 4-5) Norrbo och Bjuråker, 6) Forssa, 7) Tuna i Helsingland, 8) Rogsta, 9-10) Harmånger och Jättendal, 11) Gnarp, 12) Njurunda, 13) Tuna i Medelpad, 14) Sillånger, 15-16) Alfta och Ofvanåker, 17) Arbrå, 18) Säbrå, 19) Högsjö, 20) Nordingrå, 21) Ullånger, 22) Vidbyggerå, 23) Nättra, 24) Själa, 25) Arnäs, 26) Grundsunda, 27) Nordmaling.

Maj:t befaller genom en skrifvelse af den 12 januari 1726 landshöfdingarna Palmqvist och Grundel att tillhålla vederbörande kyrkoherdar att återställa de för denna kvinnas räkning från kyrkorna utlevererade rese- och underhållspenningarna.[1]

Att det lägre prästerskapets enskilda lif skulle lämna mycket öfrigt att önska i efterdömlighet för åhörarne kan icke längre förundra oss, sedan vi sett, hvad kyrkans främste vårdare kunde tillåta sig. Ofvan nämnde kyrkoherde Ask anklagas inför domkapitlet äfven därför, att han »rätt illa distinguerat sig medelst öfverflödigt brännvinssupande och därigenom vid åtskilliga tillfällen sig mäkta prostituerat»; »varandes», heter det vidare i anklagelseskriften, »både synd och skam, att han i så heligt ämbete, hvaruti han sina åhörare med godt exempel borde föregå, förer ett så oanständigt lefverne onäpst, prästämbetet till en skamfläck, sig själf till fördärf och sin församling till förargelse».[2]

Andra präster öfvade brännvinshandel. I en skrifvelse af den 23 januari 1723 anmäler prosten Grubb komministern i Sorsele Könicius Granlund för uppenbar brännvinsförsäljning till lapparne, så ofta de kommo till kyrkan, hvilket föranleder domkapitlet att aflåta en skrifvelse med sträng förmaning till Granlund att alldeles afstå från brännvinshandel. Vid kommissionen i Umeå 1724 företeddes originalräkenskaper och andra handlingar, som visade, att prosten Solander i Piteå sysslade med sådant. Om pastor i Råneå meddelar ett bref af den 23 febr. 1720 från landskamreraren Wahllöf till prosten Grubb, att gästgifvaren därstädes klagade öfver pastorns brännvinsförsäljning sig till förfång.[3]

Kyrkoherden Olaus Archtædius[4] i Nordmaling lät af den

---

[1] Ecclesiastica Handlingar, band 9, n:o 98.

[2] Kommissionshandlingarna n:o 90, bil. litt. I.

[3] Kommissionshandlingarna n:o 90, bil. litt. G. Prästerna synas alltså här hafva tagit fasta på och, trots lagens förbud, börjat praktisera guvernören öfver Norrland Göran Sperlings i ett memorial till Karl XI framställda förslag, nämligen att präster och gästgifvare på landet, men inga andra, skulle få bruka brännvinspannor. Jfr Brännvinets och brännvinslagstiftningens historia i Sverige af O. Th. Sundholm, sid. 5.

[4] † 1728. Fader till den berömde naturforskaren Peter Artedi, Linnés vän och medtäflare. (Biografiskt lexikon I, sid. 255—260.)

förut nämnda, kringresande äfventyrerskan Maja Stina Fröling förleda sig till ett så förargelseväckande lif tillsammans med henne, att Kongl. Maj:t fann sig föranlåten befalla Svea hofrätt att förordna en extraordinarie domare till att rannsaka och döma däröfver.[1]

I ett intyg af den 25 aug. 1724 förklara några af Umeå församlings förnämste ledamöter,[2] att de före prosten Grubbs ditkomst »icke varit vane att känna någon annan sort af präster än sådana, som i världen gemenligen funnits, hvilka både i lärdom och lefverne hållit sig efter denna världen och såväl predikat androm en kommod väg till himmelen, som själfve dem däruppå med deras lefverne föregått».

c. *Tillståndet bland folket.*

Bland folket rådde i kyrkligt hänseende stora brister både i fråga om kristlig kunskap och kristligt lif. Om tillståndet i Umeå församling, hvilken hade rykte om sig att vara den i sin kristendom bäst grundade af alla församlingar i hela landet, skrifver Grubb: »När jag begynte göra mig bekant med tillståndet, fann jag med förundran, att det stod otroligt illa till. Här härskade en fast allmän fåkunnighet i kristendomens kunskap. Nästan ingen förstod, hvad bot och bättring och omvändelse var; nästan ingen förstod af tio Guds bud, hvad synd var, och ehuruväl fast alle visste säga, att de hade en stadig tro och voro alltså säkra om saligheten, så var dock, jag vill allenast säga, nästan ingen, som hade sundt begrepp om den saliggörande tron; åtminstone fann jag ingen, som gaf mig rätt besked därom; än mer: större delen visste icke rätt besked om tre personer i gudomen, som dock är liksom första A.B.C. i vår kristendom, ja, visste icke ens, hvem Kristus var, som dock är enda grunden till vår salighet».[3] Att det icke

[1] Ecclesiastica Handlingar, band 9, skriften n:o 97.

[2] Kapten J. R. von Schoten, landskamrer Joh. Wahllöf, landträntmästaren Nils Kröger, borgmästaren Gabriel Thavonius, häradsfogden J. Northman och häradsskrifvaren M. Sandström. Kommissionshandlingarna n:o 91.

[3] En sannfärdig berättelse sid. 8—9.

stod bättre till i de omgifvande församlingarna, betygar han på ett annat ställe i samma skrift med följande ord: »Hvad jag nu berättat om ett verkligt oväsende i religion — — — före min tid — — — här å orten, det går än i svang hos mina nästa grannar. — — — Detta kan jag så mycket tryggare säga, som nästan årligen ifrån de nästgränsande församlingar tjänstefolk komma hit i tjänst med goda vittnesbörd ifrån sina kyrkoherdar om sin kristendomskunskap, och att de flitigt begått Herrens nattvard. — — — När jag då sådana efter kyrkolagens kap. 8 § 2 förhört, hafva de aldrig kunnat gifva något beskedligt svar på de allra enfaldigaste frågor om deras kristendom, utom det lilla de lärt utantill, men icke till en prick rätt förstått, hvilket jag kan med oräkneliga vittnesbörd besanna.»[1] Omkring fyra år efteråt skrifver han: »Jag betygar nu på mitt samvete, hvilket dock dessutom allom här i församlingen bekant är, att, när jag först kom hit, fann jag fast ingen, som hade en historisk kunskap om tron, hvad den var, mycket mindre kunde hafva den i hjärtat, sedan ock, *att jag till dato aldrig funnit någon, som kommit från andra församlingar, som vetat säga, hvad tron är*».[2]

Att dylik okunnighet icke var inskränkt till Umeå med omnejd, utan tvärtom ganska allmän äfven inom öfriga stift framgår bland annat däraf, att kongl. bref till rikets alla domkapitel tala om öfvermåttan stor fåkunnighet i kristendomen hos det gemena folket.[3]

Fåkunnigheten yttrade sig framförallt däruti, att man genom en blott historisk tro samt yttre deltagande i den allmänna, offentliga gudstjänsten förmenade sig kunna vinna frälsning. De ifriga varningarna i prästernas predikningar för pietistisk verkhelighet, pietistiskt förringande af Kristi förtjänst samt förfalskande af den rena läran om rättfärdiggörelsen genom tron verkade, att man ansåg talet om nödvändigheten af en sann bättring och ett heligt lif såsom villfarelse samt be-

[1] Samma ställe sid. 16—17.
[2] Memorial till kongl. kommissionen den 26 aug. 1724.
[3] Karl XI:s bref till alla konsistorier den 18 febr. 1695.

traktade dem, som i sitt lif sökte tillämpa skriftens uppmaningar att fara efter helgelse, såsom anstuckna af kätteri.[1]

Huru obekanta åhörarne kunde vara med själfva de bibliska benämningarna på det, som tillhör ett kristligt lif, det visar följande yttrande af Grubb om Umeå församling: »Själfva namnet försakelse var dem så obekant, att när jag begynte lära därom, så förekom det den mesta delen, om icke allom, som en alldeles ny lära. Ja, än mera: det ordet 'nya födelsen' var så okändt, att när de hörde därom läras och drifvas, funnos de, som sig däröfver så förargade, att de utbrusto i sådana hädelser: 'Den förbannade nya födelsen, som de nu begynt predika om'.»[2]

Sedan vi sålunda kastat en blick på ställningen i kyrkligt hänseende vid denna tid, särskildt i Umeå med omnejd, öfvergå vi till en skildring af Grubbs verksamhet efter ankomsten till Umeå.

III.

Grubbs verksamhet som kyrkoherde och prost[3] i Umeå.

a. *Grubbs uppfattning af sitt ämbete.*

Vi hafva förut omnämnt, att Grubb, när underrättelsen om hans utnämning till kyrkoherde i Umeå nådde honom, hade uppgifvit tanken på att blifva präst på grund af medvetandet om det stora ansvar, som medföljer prästämbetet. Hela hans följande ämbetsverksamhet visar, att han ständigt med oförminskad klarhet bibehöll medvetandet om vikten af sitt nya kall.

Grubb lade synnerligen stor vikt vid en rätt kristlig kunskap. »Jag håller så före», säger han, »att ibland en lärares och själasörjares förnämsta ämbetsplikter är detta — — — att

[1] Jfr H. W. Tottie: Jesper Svedbergs lif och verksamhet, I, sid. 88, 142, II, sid. 32—33.

[2] Rättmätige besvär emot mag. Johan Telin § 20.

[3] Grubb blef strax efter sin ankomst till Umeå af biskop Wallin förordnad till prost öfver egen församling.

med all ofördruten möda, flit och arbete hålla på i tid och otid att så informera sina åhörare, att de med förståndet fatta en rätt och grundlig kunskap uti Guds ord och kristendomens stycken och därutinnan årligen tillväxa, hvilket alldeles genom Guds nåd är möjligt, när ospard flit därtill kommer.»[1] Flitig katekesation syntes honom med rätta vara det bästa medlet till en kristlig kunskaps bibringande och vidmakthållande. Katekisationen utgjorde ock själfva tyngdpunkten uti hans prästerliga verksamhet.

b. *Grubbs kateketiska verksamhet: hans undervisningsmetod.*

Grundorsaken till den bland åhörarne rådande okunnigheten i kristendomen ansåg Grubb ligga däruti, att både gamla och unga ända ifrån sin första barndom erhållit en sådan undervisning, att de aldrig fått lära katekesen och sin kristendom med förståndet, utan endast och allenast med minnet. Hans närmaste syfte vid katekisationen blef därför att utrota den blott mekaniska, tanklösa utanläsningen och förmå åhörarne att bruka sitt förstånd. Vid sitt arbete i detta syfte fann han, att den från barndomen hos unga och gamla inrotade vanan af en blott mekanisk sysselsättning med kristendomens sanningar efter ordspråket blifvit deras andra natur. Så snart det blef fråga om Guds ord, visade sig nämligen äfven personer, som, när det gällde annat, hade ett godt naturligt förstånd, såsom om de aldrig något förstånd hade haft.[2]

Erfarenheten under hans första kateketiska verksamhet öfvertygade honom snart om ändamålsenligheten af att under dåvaranden förhållanden afvika ifrån det sedvanliga bruket att använda någon af de tryckta katekesförklaringarna. Han märkte nämligen, att folket, när det fick någon tryckt bok på grund af den hårdt inrotade vanan läste utantill och med stort besvär packade in i minnet utan förstånd, samt att medvetandet om, att de hade tryckta förklaringar, gjorde, att de

[1] Memorial till kongl. kommissionen den 26 augusti 1724.

[2] Memorial till kongl. kommissionen den 6 augusti 1724. Kommissionshandlingarne n:o 69.

ej så noga hörde efter, hvad prästen muntligen lärde dem, emedan de tyckte, att de kunde läsa detsamma hemma i boken utantill. Därjämte hade han funnit de tryckta katekesförklaringarna vara dels för utförliga vid behandlingen af sådant, som han icke ansåg så särdeles nödvändigt för begynnare, dels uti det nödvändiga antingen för korta eller så dunkla och otydliga, att åtminstone enfaldigt folk icke kunde fatta framställningen, utan att man gaf en ny förklaring, hvarigenom det blef förklaring öfver förklaring, hvilket han ansåg mer förvilla än uppbygga de enfaldige.

I stället för att förelägga sina åhörare Svebilii katekes, hvilken denna tid var den allmännast begagnade, till inlärande och sedan förhöra dem däruti började Grubb därför att muntligen undervisa dem, hvarvid han på det enklaste sätt förklarade hvart ord samt ofta upprepade samma sak. När han därefter examinerade dem, lät han examen mera gestalta sig som ett samtal än som ett förhör, i det att han, när de svarade orätt, däraf tog sig anledning att framställa nya frågor, till dess att de. själfva kunde märka, att de gifvit oriktigt svar, och sedan ledde dem till ett riktigt besvarande af den framställda frågan. På detta sätt lyckades han förmå sina åhörare att bruka sitt förstånd vid inhämtandet af och redogörelsen för kristendomssanningarna.

Då det ofvannämnda sättet att undervisa hade valts för att förebygga själlös utanläsning och uppöfva åhörarnes egen tankeverksamhet, är det själfklart, att Grubb ej skulle fordra ett ordagrannt återgifvande af sina egna förklaringar öfver katekesstyckena, såvida åhörarne med egna ord kunde nöjaktigt besvara de frågor, som förelades dem. Lika tydligt är att han, när åhörarne visade sig förstå ett utantill efter någon annan inlärdt svar, gärna skulle tillåta dem att begagna detta. Härom skrifver han själf:[1] »Aldrig skall någon med skäl kunna säga, att jag bundit mina åhörare i sina svar på de framställda frågorna till något af mig föreskrifvet formulär. Ty att jag vid informerandet sagt dem, huru frågan bör förstås och besvaras, därtill har jag ju måst bruka ord, men aldrig

[1] Memorial till den kongl. kommissionen den 6 augusti 1724.

skall någon gitta visa, att jag bundit dem vid samma ord såsom vid något formulär. Jag har tvärtom alltid betygat, huru gärna jag såge, att de, hvad de fattat med förståndet af mina ord, måtte sedan med egna ord utföra, emedan jag då kunde höra, att de brukat förståndet. Så har jag ock lämnat hvarjom och enom fritt, om någon förstode Svebilii spörsmål, att svara med hans ord.»

Men då det för folket i gemen, som är föga öfvadt att tänka på egen hand och har svårt för att uttrycka sig med egna ord, onekligen faller sig lättare att lära utantill äfven sådant, som man icke förstår, än att genom egen eftertanke söka begripa och sedan med egna ord framställa detsamma, så var det helt naturligt, att man skulle söka på den förra, bekvämare vägen förvärfva sig färdighet att svara på Grubbs kristendomsfrågor. Till den ändan började man skriftligen uppteckna de framställda frågorna jämte de därpå af Grubb själf afgifna svaren. Grubb yttrar härom: »Jag har vid alla tillfällen högeligen betygat mitt missnöje däröfver, att de begynt bruka skrifna papper öfver frågor och svar. Ty jag har försport hos åtskilliga, att så snart de fått denna afskrift, hafva de aldrig brytt sig om att bruka någon uppmärksamhet eller lära något vid muntlig information, utan jämväl detta packat in i minnet utan förstånd».[1]

Att Grubb emellertid icke saknade blick för nyttan af ordagrann utanläsning under vissa förutsättningar visar bland annat följande yttrande: »Jag tillstår gärna, att när man igenom flitig öfning och arbete muntligen bringat folket i församlingen den ena med den andra att aflägga den gamla vanan, nämligen att bruka allenast minnet, och fått dem i stadig öfning af förståndets bruk och deras tankar i rörelse, så vore det icke onyttigt, att de hade tryckta spörsmål för sig, särdeles begynnare, — — — — men så länge det står så till, som ofvan förmäldt är, synes det vara mera skadligt än gagneligt att bruka tryckta böcker för de anförda orsakernas skull».[1]

De stående frågor, Grubb använde vid sin katekesundervisning, finnas ännu i behåll. Vi lämna här nedan några prof af desamma.

[1] Memorialet af den 6 augusti 1724.

c. *Grubbs förklaring öfver Luthers lilla katekes.*

Med anledning af mot hans undervisning framställda klagomål, hvilka längre fram komma att behandlas, ingaf Grubb till den kongl. kommissionen »En kort och enfaldig förklaring öfver den lilla Luthers katekes, som enfaldigt folk den i Umeå hafva lärt och däruti sig dagligen öfva».[1] I det korta företalet yttrar han bland annat: »I gemen är här först att märka, att den som skall kunna sägas, att han kan katekesen, den måste kunna honom på dessa tre följande sätt: 1) utantill, 2) hafva ett riktigt förstånd och begrepp om allt hvad i de fem hufvudstyckena handlas, 3) veta att rätt tillämpa honom uti lefvernet».

Förklaringen omfattar 202 särskilda frågor och utvecklar katekesens alla hufvudstycken med undantag af det tredje, hvilket är helt och hållet förbigånget. I en inledande afdelning, innehållande 18 frågor, behandlar förf. Guds ords indelning, människans väsen samt syndens begrepp och indelning. En afslutande afdelning, likaledes innefattande 18 frågor, lämnar anvisning angående lärosatsernas tillämpning i lifvet.

Vi anföra här några af de frågor, som synts oss i ett eller annat afseende mest förtjäna uppmärksamhet. Frågan 18 i inledningen lyder: »Begår en ogudaktig människa svaghetssynd?» Svar: »Nej, ty där svaghet är, där måste vara lif, men en ogudaktig är andligen död, därföre äro alla hans gärningar dödliga synder (Rom. 14: 23).»

Första budet.

Frågan 2: »Hvaruti består afguderi?»

Svar: »Att man fruktar för någonting mera än för Gud, att man sätter lit och förtröstan till något annat än till Gud allena.

Anm. Uti andra spörsmål plägar man här uppräkna hedningars och papisters grofva afguderi. Men som jag i förstone förnam, att mången ibland gemene man mente sig ej hafva syndat emot det första budet, emedan han sådant af-

[1] Den 28 aug. 1724 n:o 67 i kommissionshandlingarna.

guderi icke begått; ty har jag det uteslutit som en sak, som oss här intet angår och är allom ibland gemene man obekant, och fört folket efter Luthers förklaring till ett sådant afguderis kännedom, som hvar och en finner igen i sin egen barm.»

Frågan 4: »Huru skall man komma till att frukta Gud öfver allt?»

Svar: »Vi skola tro af allt vårt hjärta, att alla våra tankar, ord och gärningar ske uti den helige och rättfärdige Gudens närvaro och åsyn, och därföre, af fruktan för en stor, helig, närvarande Gud, skola vi taga oss granneligen till vara, att vi icke tänka, tala eller göra något uppsåtligen emot hans vilja.»

Frågan 5: »Huru skall man komma till att älska Gud öfver allt?»

Svar: »Vi skola tro af allt hjärta, att Gud är det högsta goda, då begynner viljan att älska honom såsom sitt högsta goda och af kärlek till honom göra efter hans bud (Joh. 14: 23).

Anm. Såsom viljans natur är, att det hon tror och håller före vara godt, det älskar hon, alltså när hon genom Guds ords kraft kan bringas därhän, att hon begynner tycka, tro och hålla före, att Gud allena är det högsta goda, så måste hon nödvändigt älska honom. NB tro af allt hjärta, det är tro både med förstånd och vilja (Apg. 8: 37).»

Frågan 7: »Hvad är det lekamliga goda, som vi vilja hafva af Gud?»

Svar: »Allt det som kroppens uppehälle och nödtorft tillhörer etc.»

Frågan 8: »I hvad ordning har Gud befallt oss söka det?»

Svar: »1) bedja Gud om dagligt bröd (Matt. 6: 11), 2) arbeta i rättan tid (2 Mos. 20: 9, 11), 3) icke själf sörja för mat och kläder (Matt. 6: 25—35), utan 4) kasta all omsorg på Herren (1 Petri 5: 7).»

Frågan 9: »Hvad är det andliga goda, som vi åstunda af Gud?»

Svar: »Guds nåd, syndernas förlåtelse, lif och en evig salighet.»

Frågan 10: »Uti hvad ordning skola vi söka detta?»

Svar: »I en sann omvändelses-, bot- och bättringsord-

ning, det är: om vi vilja hafva det andliga goda, så skola vi omvända oss till Gud och göra en sannfärdig bot och bättring.»

Frågan 11: »Hvad medel skall man bruka, när man vill omvända sig till Gud?»

Svar: »Bedja, betrakta, göra, förtrösta. Det är: 1) bedja Gud troligen om den Helige Ande, med förtröstan att vi den då få efter Kristi löfte i Luk. 11: 13; 2) betrakta Guds ord (genom hvilket allena den Helige Ande verkar), både lagen och evangelium, sig själf däruti spegla och sitt invärtes hjärtats tillstånd däremot hålla och pröfva; 3) vara ordets görare och icke blotta hörare (Jak. 1: 22—23, Matt. 7: 24), det är: lära och öfva sig i Guds ord, till ingen annan ända än att man vill det strax verkställa till sin tros och lefvernes förbättring; 4) förtrösta på Herren, nämligen att när vi efter hans befallning bedja, betrakta och göra, så kunna vi lämna oss alldeles uti hans hand, med full förtröstan att han gör oss till sådana människor, som han själf vill hafva oss.»

Andra budet.

Frågan 6: »Huru skall man rätt lofva Gud?»

Svar: »1) skall man i bönen utsträcka alla hjärtats och själens krafter och icke skona sig själf; den det icke gör, den kallas ljum, den Gud vill utspy ur sin mun (Uppenb. 3: 16);

2) skall man i bönen fästa alla sina tankar, håg och andakt på hvart ord, man utgjuter, och noga tänka på ordet, hvad det har att innebära.

Anm. Därigenom blifva alla främmande tankar utestängda, helst när man detta i alla böner flitigt öfvar, eljest är ej under att man klagar öfver främmande tankar;

3) grunda sin bön på Kristi förtjänst, det är: tro, att Gud hörer vår bön, ingalunda för vår skull, utan allena för Kristi skull, uti hvilkens namn vi därföre bedja skola (Joh. 14: 13, 14);

4) emellan hvar gång, man beder, använda högsta flit att genom Guds nåd verkställa det man bedit om, men ingalunda uppsåtligen göra däremot, som dock gemenligen sker.

Anm. Till exempel, när du beder Gud om den Helige Andes nåd till att bättra ditt lefverne, så måste du dessemel-

lan använda all din flit, efter den redan undfångna nåden att arbeta på din förbättring, men när du ingen håg eller lust har att bättra dig och likväl beder Gud om hjälp därtill, så beder du ju om det, som du icke vill hafva och gäckar alltså Gud, och då är din bön en styggelse. Så är det ock, när du beder i 'Fader vår', att Guds namn skall varda helgadt, och dessemellan aldrig lägger dig vinning om att helga det, utan fast hellre, som största hopen gör, ohelgar det. Och så i allt annat.»

Tredje budet.

Frågan 2: »Hvilken dag kallas hvilodagen?»

Svar: »Alla dagar, på hvilka offentlig gudstjänst hålles, såsom söndagar samt högtids- och böndagar, hvilka äro befallde att högtidligen firas.»

Frågan 4: »Huru föraktas predikan?»

Svar: 1) »när man kan, men icke vill gå i kyrkan att höra Guds ord;

2) när man väl går dit, men allenast för en vana utan att med aktsamhet höra ordet, så att man hvar gång söker att förkofra sig i sin kristendomskunskap och lefverne.

Anm. Ingen predikan är så mager, att den icke kan gifva en Guds ords älskare tillfälle till uppbyggliga betraktelser, åtminstone får han höra något skriftens språk, som därtill gifver anledning.

Äro alltså de predikans föraktare, som i sanning om sig sjunga: 'För oss predikas år från år, Ingen bättring Gud af oss får' hvarken i lära eller lefverne;

3) när man icke använder hela den öfriga tiden på hvilodagen till det hörda Guds ords vidare betraktande under bedjande, läsande, sjungande, utan förnöter den med arbete, köttsligt tidsfördrif och lättja.»

Frågan 5: »På hvad sätt föraktas Guds ord?»

Svar: »1) när man ej vill med allo flit det lära och sig däruti allt framgent förkofra;

2) när man det ej dagligen vill bruka och hafva sina tankar uti dess betraktande;

3) när man icke vill rätta sitt lefverne därefter.

Anm. Jag har förehållit mina åhörare, huru de, som hafva allenast att sköta groft arbete med kroppen, kunna och böra midt under sitt arbete hafva sina tankar i Guds ords betraktelse och till den ändan taga sig hvar morgon en viss materia att sysselsätta sina tankar med hela dagen.

Däraf har man denna tredubbla nyttan:

1) att man afhåller sitt sinne ifrån världsliga, fåfängliga och syndiga tankar;

2) genom sådant Guds ords dagliga betraktande tillväxer man allt mer och mer i Guds ords kunskap och kännedom;

3) när man har Guds ords betraktelse i tankar och hjärtat, så har man ock den Helige Ande, som genom ordet verkar bättring i hjärtat.»

Nionde och tionde budet.

Frågan 4: »Hvad förbjudes i synnerhet i dessa buden?»

Svar: »I det 9:de ond lusta till vår nästas orörliga och i det 10:de till dess rörliga egendom.»

Trosartiklarna.

Inledning. Frågan 2: »Hvad är evangelium?»

Svar: »Det är ett ljufligt budskap för alla botfärdiga syndare, att de skola undfå Guds nåd, syndernas förlåtelse, lif och salighet genom en hjärtats lefvande tro på Kristus.»

Frågan 4: »Kan icke en människa hafva tron och blifva salig, fast hon har liten kunskap?»

Svar: »Nej, hon måste hafva en tillräcklig kunskap, ty den Helige Ande verkar icke tron utan Guds ord, utan igenom Guds ord, därföre bör människan rätteligen veta och förstå Guds ord samt det fliteligen betrakta, så framt den Helige Ande skall verka och stärka tron till salighet i hjärtat.»

Andra artikeln.

Frågan 7: »Hvad är Kristi profetiska ämbete?»

Svar: »Att lära och förkunna oss allt Guds råd och vilja om vår salighet, det han själf gjorde i sitt kötts dagar, men nu gör han det genom sina trogna och rättsinniga lärare (1 Kor. 5: 20).»

Tredje artikeln.

Frågan 10: »Huru helgar den Helige Ande oss i en rätt tro?»

Svar: »När han verkar i oss en hjärtats lefvande tro på Kristus och genom en sådan tro gör oss rättfärdiga för Gud samt renar våra hjärtan från synden och syndens lusta.»

Frågan 11: »Hvad är rättfärdiggörelsen?»

Svar: »Att Gud förlåter en botfärdig syndare, som med hjärtats tro emottager Kristi förtjänst, alla synder och förklarar henne för ren och rättfärdig, som om hon aldrig gjort någon synd, och det för Kristi rättfärdighet, som en sådan med tron sig tillägnar (2 Kor. 5: 21).»

Frågan 12: »Hjälpa icke ock gärningarna till vår rättfärdighet?»

Svar: »Nej, ty skriften säger (Ef. 2: 10), att vi äro Guds verk skapade i Kristus Jesus till goda gärningar, till hvilka han oss tillförene beredt hafver, att vi däruti vandra skola.»

Frågan 16: »Hvad är den kristliga kyrkan?»

Svar: »En församling af sådant folk, i hela världen kringströdda, som med hjärta och mun bekänna sig till den rena läran och de heliga sakramenters rätta bruk.»

Fjärde hufvudstycket.

Frågan 11: »Huru uppkommer och uppstår den nya människan dagligen?»

Svar: »När vi med allvar beflita oss om att dagligen tillväxa i Guds sanna kännedom och i lefvernets förbättring, som genom Guds nåd möjligt är.»

Femte hufvudstycket.

Frågan 9: »Huru skall man pröfva sig själf?»

Svar: »Man skall pröfva och rannsaka sitt hjärtas tillstånd, 1) om man har en sannfärdig ångest öfver synden, 2) om man har en sannfärdig hjärtats lefvande tro och förtröstan, att Gud allena för Kristi skull förlåter alla synder och skänker lif och salighet, 3) om man har ett sannfärdigt hjärtats uppsåt och allvar att bättra sig, det är: dagligen tillväxa i Guds

saliggörande kännedom och ett heligt lefverne, hvilket man vid aflösningen säger ja till och kan alldeles genom Guds nåd hålla, om man vill.»

Frågan 10: »Huru skall man förhålla sig, att ett sådant uppsåt till att bättra sig, dagligen desto bättre må kunna verkställas?»

Svar: »1) hvar morgon, när man vaknar, låta sin första syssla vara att förnya det löftet, som man vid aflösningen gjort, det lofva nu ånyo igen; 2) hvar dag genom böner och suckar bedja Gud om den Helige Andes hjälp därtill; 3) hvar afton noga rannsaka sig, om och huru vida man den dagen och de förra efterkommit sitt löfte etc.»

Afslutningen.

Frågan 4: »Efter vi skola vända oss ifrån alla synder, blifva vi då alla synder kvitte och lefva utan synd?»

Svar: »Nej, utan uppsåtliga synder skola vi alldeles afstå med. Arfsynden och svaghetssynden blifva väl kvar hos oss, men då omvända vi oss ifrån dem, när vi icke älska dem, utan hata dem och af hat strida emot dem.»

Frågan 17: »Hvilka äro trons frukter?»

Svar: »Goda gärningar, som bestå i kärleken till Gud efter den förra taflan och kärleken till vår nästa efter den andra taflan.»

Frågan 18: »Hvad är för åtskillnad mellan trons frukter och lagens gärningar?»

Svar: »Trons frukter äro af den beskaffenhet, att när människan gör dem, har hon intet afseende på sig själf, att hon söker sitt därvid, hvarken heder, beröm, nytta eller belöning, ty kärleken söker icke sitt (1 Kor. 13: 5). Sedan gör hon sig ingen inbillning om sina gärningars förtjänst, utan räknar sig intet förtjäna därmed. Däremot lagens gärningar äro sådana, att den dem gör 1) söker sitt, 2) har alltid en hemlig inbillning och tycke i hjärtat om någon förtjänst, ehuru han det med tankar och ord nekar.»

Grubbs katekesförklaring röjer alltigenom författarens sträfvan att hos sina åhörare undantränga de då gängse före-

ställningarna om frälsning genom en tro utan lif samt i stället meddela den bibliska frälsningsläran i dess fulla renhet och sanning. Hela framställningen har därjämte en öfvervägande praktisk prägel. Man ser och känner, att orden komma från en person, som ej nöjer sig med att bibringa kunskap, utan vill hafva kunskapen omsatt i lif och handling.

Själfva formen af framställningen kan nog ge anledning till anmärkningar. Slutafdelningen, som enligt de densamma inledande orden är ämnad att visa de enfaldiga, huru katekesens läror skola tillämpas i lifvet, innehåller hufvudsakligen sådant, som lämpligast bort inordnas under första och andra hufvudstycket. Den äger därjämte, som oss synes, icke praktisk prägel i högre grad än arbetet öfver hufvud. I rent språkligt hänseende företer arbetet, såsom redan af de förut anförda styckena framgår, åtskilliga brister.

Äfven med afseende på själfva innehållet förekommer ett och annat, som förefaller mindre lämpligt, men det torde kunna förklaras däraf, att denna förklaring väl hufvudsakligen var afsedd icke så mycket för barn som fastmer för de till mera mogen ålder komne församlingsmedlemmarne.

d. *Fortsättning: katekesundervisningens yttre anordning.*

I olikhet med hvad som tyckes hafva varit brukligt förut, inrättade Grubb katekesförhören efter föreskrifterna i kyrkolagens 2:dra kapitels 9:de och 10:de paragrafer. Han sammankallade följaktligen en del af församlingens medlemmar till ottesången hvarje söndag för att först afhöra en kort utveckling af ett katekesstycke och sedan förhöras däröfver. På detta sätt kom hvarje församlingsmedlem att bevista katekesförhör flere gånger hvarje år.

Själfva förhöret förrättades därjämte på ett sådant vis, att det möjliggjorde en verklig kontroll öfver de särskilda församlingsmedlemmarnes kristliga kunskap. Man frågade nämligen icke längre såsom förut i hopen, så att hvem som ville och kunde fick svara, under det att de öfrige fingo närvara blott som stumme åhörare och åskådare, utan hvar och en för

hördes särskildt och måste svara för sig själf, hvilket i icke ringa mån bidrog till församlingens tillväxt i kristendomens kännedom.

Gamla personer och öfrige, hvilkas tillstånd gjorde det för ansträngande för dem att stå vid altaret under hela katekesförhöret i kyrkan, tillätos att infinna sig till förhör i prästgården, hvarest de fingo betjäna sig af all den bekvämlighet, de åstundade.

Efter kyrkolagens föreskrift upprättades en förteckning öfver församlingens medlemmar, i hvilken beskaffenheten af deras kristendomskunskap årligen antecknades, hvarvid de efter sitt olika kunskapsmått indelades i tre klasser.

e. *Fortsättning: frukterna af Grubbs kateketiska verksamhet.*

Om frukterna af sin kateketiska verksamhet skrifver han år 1720:[1] »Jag har genom Guds nåd så vida bragt det, att större delen i församlingen kan tämligen väl och med förstånd göra besked för sig i sin kristendomskunskap», och år 1724: »Vi hafva ock sådana åhörare i församlingen, som icke allenast äro grundligen och väl försigkomne i sin kristendom, utan ock fattat kärlek till sin Guds ord, däruti de sig och sitt husfolk jämt öfva, så att om desse aldrig blefve förhörde, skulle de dock icke allenast intet förgäta, utan ock fastmer, dels af predikningar, dels af katekesförhörs åhörande, hvarvid de flitigt äro tillstädes, dels af den heliga skrifts samt gudliga böckers läsande och betraktande, alltid vara i beständig öfning och förkofring.»

Sistnämnda år funnos, enligt den ofvan nämnda förteckningen, inom församlingen 722 personer, som ägde den kristendomskunskap, hvilken kyrkolagen fordrar af den tredje och förnämsta klassens åhörare, 388 personer, som hade medelmåttig kunskap, så att de väl ägde tillträde till Herrens nattvard, men behöfde i åtskilliga stycken förkofra sig, och 521 personer, som vid sista examen befunnits oförsvarlige och därför till en del icke fått, till en del aldrig begärt att få gå till den heliga nattvarden.

[1] En sannfärdig berättelse § 13.

f. *Grubb såsom predikant.*

Att Grubb såsom predikant ådagalade samma nit som det, hvarmed han ägnade sig åt sin kateketiska verksamhet, därom gifva de oss till buds stående handlingarna tydligt vittnesbörd. Men för hans bedömande för öfrigt, speciellt som predikant, äga vi inga andra tillgängliga hjälpmedel än en predikan på Bönsöndagen hållen hos grefve Arvid Horn i Stockholm år 1723 [1] samt en predikan på elfte söndagen efter trefaldighet. [2] För den först nämnda vilja vi i detta sammanhang närmast redogöra.

Den är, såsom enskild predikan betraktad, i hög grad ägnad att gifva oss en föreställning om Grubbs sätt och förmåga att såsom predikant uträtta sitt ämbete.

Grubbs predikan hos Arvid Horn.

Texten är den nämnda söndagens gamla evangelium (Joh. 16: 23—33). Ingångsspråket utgöres af Luk. 13: 23—24: »Och någon sade till honom: 'Herre äro de få, som varda frälsta?' Och han sade till dem: 'Kämpen för att komma in genom den trånga porten, ty många, säger jag eder, skola söka att inkomma och skola dock icke kunna det'.»

Med anledning af ingångsorden skildras på ett målande sätt, huru den frågande mannen af Jesu vid flere tillfällen gjorda antydningar, att blott få äro utvalde, förmodligen förts till omtanke om sin egen frälsning och nu, sliten mellan den lägre naturens bäfvan för den smala vägen samt hjärtats behof af frälsningsvisshet, söker ett bestämdt svar på den frågan, om verkligen inga andra än de, som genom särskild ifver och allvar i sin gudsfruktan skilja sig från den stora hopen af människor, blifva salige. Därefter visas, att de, om hvilka Kristus i sitt svar säger, att de icke skola kunna inkomma genom den trånga porten, äro sådana, som Gud klagar öfver genom profeten Hosea, kap. 7: 16: »De omvända sig dock icke

[1] Tryckt i Sthlm 1765 af Lars Salvius, 68 sid. 8:o; i Kalmar 1799, 39 sid. 4:o, öfversatt på tyska och tryckt i Nordische Sammlungen, 3 Sammlung, S. 127—192; anmäld i »Lärda tidningar n:o 3 år 1765 samt Svenske Mercurius, maj 1765.

[2] Nordinska samlingen in 4:o. Teologi 1984, skriften n:o 36 b.

rätteligen, utan äro likasom en falsk båge. Det är: de omvända sig på sätt och vis, som de tycka vara väl nog efter sitt fördärfvade förnuft, men icke efter den ordning, som Guds ord föreskrifver. Deras förmenta omvändelse och gudstjänst», heter det vidare, »består blott i utvärtes öfningar. — — — Den invärtes hjärtats förvandling, som sker i omvändelsen genom trona i hjärta, själ, håg, sinne och alla krafter, då människan blir en helt annan människa än hon varit förr, detta hvarken de veta eller vilja veta af, emedan de därtill ingalledes kunna komma utan igenom en trång port och smal väg, som icke anstår deras köttsliga och världsliga sinne.» Under hänvisning till andra bibliska utsagor, som likaledes framställa det kristliga lifvet såsom en strid, betonas vidare på ett inträngande sätt nödvändigheten af att med alla hjärtats och själens krafter kämpa för härlighetens krona samt underkasta sig den skarpaste självpröfning för att icke bedraga sig själf.

Öfvergången till behandlingen af själfva evangeliet sker med en erinran om, att det för en kristen nödvändiga kämpandet väsentligen tager sig uttryck i bön.

Utläggningen af evangeliet utgår från orden: »*En rättfärdig mans bön förmår mycket*» (Jak. 5: 16). Efter dessa ords anvisning läres, 1) huru den bedjande människan skall blifva rättfärdig, och 2) hvad hon i bönen skall taga i akt, så framt hennes bön skall ske rätt i Jesu namn och bönhörelsen alltså blifva viss och säker. Predikans första del handlar alltså om rättfärdiggörelsen, den andra om bönen. Vi meddela här utförliga utdrag särskildt ur den första delen. Skulle någon efter deras genomläsning förvånas öfver deras utförlighet, så hoppas vi, att han skall finna den fullt motiverad i den senare delen af Grubbs historia.

Rättfärdiggörelsen.

Efter att först hafva påpekat det förhållandet, att många icke så grundligt, som nödvändigheten fordrar, förstå läran om rättfärdiggörelsen genom tron fortsätter han: »Vår evangeliska, rena lära om rättfärdiggörelsen är denna: vi varda rättfärdiga och saliga endast genom tron på Kristus utan gärningar, eller för att tala tydligare: vi varda rättfärdiga och

saliga endast igenom Jesu Kristi oss med pina, blod och död förvärfvade rättfärdighet, när vi oss den med hjärtans tro tillägna.

Denna i sig själf rena och efter Guds ord riktiga lära är af den art och beskaffenhet, att när den, efter den klarhet och ordning, som Gud i sitt uppenbarade ord oss föreskrifvit hafver, grundeligen varder lärd, antagen och verkställd, så förer den oundgängligen till en sann gudaktighet och dess öfning.

Men när den icke blifver grundeligen lärd och utförd, anammad och verkställd efter Guds ords föreskrift, utan efter det förvända förnuftets behag och godtycke missbrukad, så förer hon människan till all säkerhet och ogudaktighet.

Kristenhetens nuvarande tillstånd, som alla tillstå, bär ett giltigt vittnesbörd härom. Alla inbilla sig hafva tron och därigenom vara rättfärdiga och i stånd att blifva saliga. — — — Och ändock se vi på alla orter, att hela kristenheten är full med säkert och ogudaktigt folk, så att vi behöfva Diogenes' lykta att ibland denna myckenheten som säger: »jag tror», söka igen dem, som äro rätt trogna och fromma.

Missbruket består däruti, att, när människorna af evangelium höra denna rena satsen, att vi allena genom trona utan gärningar blifva rättfärdiga och saliga, så göra de som doktor Luther säger i företalet till Romarebrefvet under ordet tro: 'De falla till och göra sig i hjärtat en tanke som säger: jag tror. Då heter eller sker det så: Farväl goda gärningar, jag behöfver ej så mycket bry mig därom; jag är ingen verkhelig. Kristus har lidit döden för mig och betalt för mina synder; när jag allenast tror på honom, nog blir jag salig'.

Jag har hört många så utlåta sig: 'Allt hvad skriften lär om syndernas ånger och sorg, om ett strängt kristligt lefverne är sant. Men det säges icke därför, att vi därefter kunna och skola göra eller böra verkställa det; ty därtill äro vi oförmögna, svaga och ofullkomliga, hvarför skulle då Kristus hafva lidit döden, utan därför, att vi däraf skulle lära veta och förstå, att vi äro oförmögna syndare och fördenskull böra fly till Kristus. Således kan i sanning sägas, att medelst denna heliga lärans missbruk har satan stulit bort två artiklar utur

vår kristna lära, nämligen den, som går före tron, om bot och bättring eller en rätt syndaånger, och den, som följer på tron, om förnyelse och tillväxt i kristendomen. — — — Hela felet består däri, att denna läran om tron kommer icke längre än till tankarna, — — — icke ned i hjärtat, såsom Guds ande fordrar, när han säger: 'Med hjärtats tro varder man rättfärdig' (Rom. 10: 10). — — —

På det vi desto bättre må förstå, huru det är beskaffadt med hjärtats tro, så böra vi märka, att igenom fallet är ibland annat fördärf inkommit i människans hjärta, håg och sinne en vederstygglig och fördömlig ohyra, som skriften kallar *'något'*. Se Gal. 6: 3; 1 Kor. 1: 28.

Detta *något* är icke annat än ett hemligt tycke och inbillning, som en människa i sitt hjärta hyser om sig själf och om sin egen invärtes värdighet, tycker sig vara *något,* och detta yttrar sig både emot Gud och människor.

Detta *något* eller tycket om sig själf, som en naturlig människa sätter på sig inför Gud, kan då bäst märkas, när hon antingen visar besynnerlig flit och nit i sin utvärtes gudstjänst, som hon ser, att många andra icke göra, eller när hon visar något utvärtes barmhertighetsverk mot sin nästa, särdeles emot de fattiga.

I anseende till andra människor hänger ock ett hemligt tycke och inbillning i alla naturliga människors hjärtan, att hvar och en tycker sig vara bättre än alla andra, så att, huru ringa och slätt en är till sina världsliga villkor, tycker han dock vara något hos sig, som han icke vill byta med en annan.

Detta *något,* som en människa tycker hos sig vara bättre än hos andra, är den rätta egenheten och själfheten, som Kristus därför på så många ställen bjuder försaka, då han säger: 'Försaka, förneka dig själf'. — — —

Det är att märka att, om till detta invärtes tycke, som sådana människor hafva om sig själfva både inför Gud och människor, tillkommer något utvärtes beröm af andra människor för något deras utvärtes nit för Guds ära och gudaktigheten samt för kärleksverk emot andra, och synnerligen nödlidande, med hvilket de skilja sig ifrån många andra, så växer detta hjärtats tycke allt större och större, och den arma människan

blir allt mera uppblåst och därför vederstyggligare inför Guds ögon.

Denna inbillning, som alla naturliga och köttsliga människor hafva om sig själfva — — — består icke i någon formlig tanke, att en sådan tänker: jag förtjänar hos Gud nåden och saligheten med min gudstjänst och goda gärningar, utan det värde, som de sätta på sig själfva, består fastmera i ett tycke i hjärtat, som med rätta kan kallas ett hemligt förgift, emedan den, som mest ofta jäser och är uppblåst däraf, allra minst i tankarna tror sig vara densamme, som litar på sina gärningar. — — —

Häraf följer nu att ofta de, som allramest skria och ropa på, att vi allena genom tron varda saliga utan gärningar, det äro de, hos hvilka denna tron allenast hint till förståndet, tankarna och orden, men icke till hjärtat, äro just desamme, som i hjärtat, där detta tycket och inbillningen ligger förborgad, äro goda papister, som allra mest lita på sina egna gärningar, så att om dem kan sägas: rösten, tankarna och talet äro Jakobs, men händerna och hjärtat äro Esaus (1 Mos. 27: 22). Och som Gud ser till hjärtat (1 Sam. 16: 7), det är: han ser icke till denna tron, så länge hon är allenast i tankarna och i munnen och är alltså själfgjord, utan han ser förnämligast till hjärtat, om tron är där af den Helige Ande verkad, då hon lider ingen egenhet, eget tycke om sig själf och sina gärningar bredvid' sig, utan vill där allena hålla sig till Kristus och Kristi förtjänst.

Däraf följer att alla de, som hafva denna tro, att vi allena genom Kristus blifva rättfärdiga och saliga, allena i tankarna och i munnen, med all sin åberopade renlärighet äro i hjärtat inför Gud de största verkhelgon och gå alltså med en sådan tanketro bort i fördömelsen.

Det förhåller sig alltså i den viktiga artikeln om rättfärdiggörelsen riktigt efter Guds ord både i kunskap och utöfning, när emellan förståndet, hjärtat och munnen är en så fullkomlig öfverensstämmelse, att *förståndet* har en af den Helige Ande genom evangelium verkad lefvande kännedom, att man allena genom Kristi rättfärdighet, med tron anammad, blir rättfärdig och salig, att *hjärtat* enligt en sådan lefvande känne-

dom denna Kristi rättfärdighet innerligen begär, åstundar och omfamnar samt därpå allena förtröstar med försakelse af all egen förtjänst, och munnen sedan in i döden bekänner och försvarar denna erkända och af den Helige Ande genom tron i hjärtat förseglade sanningen.

Så länge nu det ofvan bemälta *något* eller eget tycke om sig själf och sina gärningar sitter kvar i hjärtat, så kan ju tron, som tror, att man allena genom Kristus blir rättfärdig, icke komma dit in.

— — — Därför måste detta *något* utdrifvas och utrotas, ja, förvandlas till *intet,* om tron allena på Kristus skall komma därin.

Till den ändan har Gud inrättat en sådan salighetsordning, att människan, som vill omvända sig till Gud, först skall i hjärtat känna och erkänna, att synd är synd, d. v. s. att den är så faselig, vederstygglig och förhatlig för Guds ögon som den i skriften beskrifves. Öfver den skall hon fatta en sorg, ånger och förskräckelse i hjärta och samvete.

Att Gud vill, att människan med en sådan hjärtans ånger, sorg, ängslan och samvetsförskräckelse skall lära känna syndens bitterhet och styggelse sker icke därför,[1] att Gud har nöje af människans sorg, mycket mindre att människan därmed kan eller skall förtjäna något, utan därför att det förut nämnda *något,* inbillningen om eget värde och egen förtjänst, icke kan på annat sätt än genom en sådan våldsam smärta, sorg och ångest utrotas.

När nu människan sålunda med sannfärdig hjärtans sorg och ängslan har fått känna, att synd är synd — — — och känner i hjärtat intet, platt intet, som har namn af förtjänst eller värdighet hos sig, men idel och mycket ondt, när en sådan människa får höra detta evangelium predikas, att Kristus har med sin död och pina betalt för alla hennes synder, och att hon af denna betalningen blifver delaktig, allenast hon nu med hjärtans *tro* och *förtröstan* tager emot hans förtjänst och rättfärdighet, sig den så tillägnar, som hade hon den själf förvärfvat, då när hon det af Andens verkan genom evangelium gör, får hon ock känna i hjärtat, att *nåd* är *nåd,* då förstår hon med en hjärtans kännedom Pauli ord Ef. 2: 8—9: 'Af

nåden ären I frälste genom tron; och det icke af eder, Guds gåfva är det; icke af gärningar på det ingen skall berömma sig', samt Rom. 11: 6: 'Är det nu af nåd, så är det icke af gärningar, annars vore nåd icke nåd', och Rom. 3: 24: 'Vi varda rättfärdige utan förskyllan af hans nåd, genom den förlossning, som i Kristus Jesus skedd är'.

Nu först fattar hon hvad det ordet *allena* i sanning betyder, hvilket förut, så länge det låg allenast i förståndet och på tungan, var för henne blott ett dunkelt och likgiltigt tal.

Ja det ordet *allena* gläder och tröstar nu så mycket mer hennes bedröfvade hjärta, som hon så handgripligen känner och ser, att om Gud skulle tillika med Kristi förtjänst fordra den allra ringaste värdighet eller förtjänst af henne själf, så måste hon alldeles förtvifla, emedan hon icke finner någon gnista eller det ringaste grand af sådant hos sig. — — — Denna hjärtats tro, som håller sig fast och hårdt vid det ordet *allena*, är af den oföränderliga art och beskaffenhet, att *den aldrig kan vara utan kärlek och goda gärningar*. Ty äfven därför, att en sådan trogen människa *tror* af hjärtat, att hon *allena* genom *Kristus* och för hans skull, blir rättfärdig och salig, just därför älskar hon Kristus. — — —

När nu kärleken till Jesus, och allra mest genom det ordet *allena* är upptänd i hjärtat, så flyter denna nödvändiga påföljden däraf, som Kristus talar om Joh. 14: 23. 'Den mig älskar han varder hållande min ord.' — — —

Detta är äfven hvad Johannes af egen förfarenhet talar 1 Joh. 5: 3: 'Det är kärleken till Gud, att vi hålla hans bud, och hans bud äro icke svåra'. Orsaken är denna, som förfarenheten lärer, att hvad en gör af kärlek, det faller honom icke svårt, huru svårt det eljest i sig själf synes. — — —

Däremot vittnar Luthers företal till Romarebrefvet och erfarenheten, att denna tron, att vi allena genom Kristus blifva rättfärdiga och saliga, så länge den som en mänsklig dikt och tanke sitter allenast i förståndet, tankarna och munnen, kan den icke förvandla hjärtat till något godt, därför följer ock ingen bättring i lefvernet, utan den förer fastmer till säkerhet och ogudaktighet. — — —

Ty efter de af evangelium höra, att de *allena* genom *Kristus* och för hans skull blifva saliga, tycka de, att de icke behöfva bry sig stort om gärningarna, ja en del af dem mena sig icke i denna punkt vara renlärige, så framt de icke både med ord och gärningar visa, att de förakta goda gärningar.[1]

Att dessa så mycket med orden drifva och påstå denna riktiga läran, att vi *allena* genom *tron* varda rättfärdiga och saliga, det göra de mer af hat till goda gärningar, att de må slippa dem. De mena, att de på intet bättre sätt kunna befria sig från deras besvärliga utöfning, än när de påstå denna sats, att de allena genom tron blifva salige.

Med tron tycka de sig snart och utan besvär blifva färdiga, ty — — — i förståndet och tankarna kan den utan både kamp och besvär komma, därför är den ock fruktlös som det förtorkade fikonträdet, som Kristus förbannade.

De vilja ock gärna hafva en sådan tro, som icke allenast rättfärdigar utan goda gärningar, utan är och blir utan goda gärningar. Man finner ofta, att sådana icke tåla, att andra med allvar vinnlägga sig om goda gärningars utöfvande, utan så snart de någon gudaktighetsöfning hos någon förmärka, som går vidare än den gudsfruktan, som de själfva med sin blotta utvärtes gudstjänst utöfva, beskylla de en sådan straxt, att han förkastar den riktiga läran, att vi allena genom tron blifva rättfärdiga och säga, att den är ett verkhelgon, som genom goda gärningar vill blifva salig.

Detta göra de, emedan de icke veta, hvad denna *tron*, som grundar sig på ordet *allena*, att vi allena genom Kristus blifva rättfärdiga och saliga, har för kraftig verkan till kärlek och goda gärningar, när den kommer in i hjärtat — — —.

Alla de, som icke efter Guds föreskrifna ordning under sann bot och bättring med hjärtat mottaga denna viktiga sanningen om den allena saliggörande tron, utan blifva stående inför densamma med kallsinniga tankar och ord, äro all gudaktighets förstörare och icke befordrare. — — —

---

[1] Jfr Wieselgren: Sveriges sköna litteratur I, sid. 337: »Polisen erkände den tiden blott det sällskap för rena lutheraner, där bordet var fullsatt med ölkrus, och korten intagit bibelns rum».

Nu vilja vi gå vidare och betrakta de rätta goda gärningar, som på ofvan berörda sätt härflyta af den rätta hjärtans tron, och se, af hvilken beskaffenhet de äro, om de hafva någon inbillning med sig samt någon förtjänst eller värdighet. Härvid bör en veta, att som de verkas af tron och af henne härflyta såsom en frukt af sitt träd, så äro de ock af samma art och natur, som tron är.

Nu är den rätta tron, såsom vi sett af den beskaffenhet och natur, att den ej tål bredvid sig i hjärtat något tycke eller inbillning af någon förtjänst eller värdighet, utan vill hafva att göra allenast med Kristi förtjänst; ty äro ock hennes frukter kärleken och goda gärningar af samma art och egenskap, att de aldrig hafva med sig något tycke och inbillning om förtjänst och värdighet. Därför anser den trogna människan sina goda gärningar, som hon gör, som en nåd och gåfva af Gud, hvilken har gifvit henne förstånd, vilja, håg och krafter att vandra i goda gärningar såsom himmelska seder, men ingalunda såsom någon egen förtjänst. — — --

Hon förstår Pauli ord Ef. 2: 10: 'Vi äro Guds verk, skapade i Kristus Jesus till goda gärningar, till hvilka Gud oss tillförne beredt hafver, att vi uti dem vandra skola'. Däraf ser och vet hon, att hvarken hennes förstånd, håg, vilja eller krafter att utöfva goda gärningar är något hennes verk, eller någon hennes egen förtjänst, utan att hon såsom pånyttfödd med alla| sina andliga lifskrafter är ett Guds verk, skapadt i Kristus till goda gärningar, och att Gud och icke hon själf henne därtill beredt hafver.

Därför prisar och lofvar hon Gud, att han af idel nåd har skapat och beredt henne till ett sådant verk, men berömmer sig icke själf däraf, mindre af någon värdighet och förtjänst, som hon därmed inlägger.

Sant är väl det, att som vår natur är fördärfvad och förvänd igenom fallet, så vill den ock förvända Guds ordning och sanning och vill alltså af gärningarna, som äro en nådegåfva af Gud, göra en förtjänst hos sig själf. — — — .

Men då Guds trogna barn — — — äro vana och öfvade att gifva akt på sig själfva, så märka de straxt, när detta hemliga förgiftet vill smyga sig fram, och då bryta de straxt

halsen af detsamma, döda och korsfästa det, som skrifvet står Gal. 5: 24: 'De, som Kristus tillhöra, korsfästa sitt kött samt med lustar och begärelser'. Men skulle någon låta detta tycket och inbillningen okorsfäst taga öfverhand och blifva härskande, så faller människan ifrån nåden i en andlig högfärd. Hennes gärningar förvandla sin natur och blifva af trons frukter lagens gärningar, (som alltid åsyfta förtjänst, och då heter det Gal. 3: 10: 'Alla de, som med lagens gärningar umgå, äro under förbannelsen'. Hvarför? De vilja med egna gärningar göra sig förtjänta — — — och alla de, som på något sätt eller till någon del söka saligheten utom Kristus, de äro under förbannelsen. Därför heter det Apg. 4: 12: 'I ingen annan är salighet, ty det är icke något annat namn under himmelen människorna gifvet, i hvilket vi skola varda salige'. Utom Kristus och hans namn är alltså idel förbannelse, förtappelse och fördömelse.

Vi öfvergå nu till meddelande af några punkter ur predikans andra del, hvilken handlar om bönen.

Bönen.

Så framt vår bön skall rätteligen ske i Jesu namn, så måste vi väl och granneligen iakttaga följande fyra omständigheter:

1) bedja af alla hjärtans och själens krafter;

2) fästa alla tankar, håg och andakt på hvart ord, vi i bönen utgjuta;

3) grunda vår bön på Kristi förtjänst;

4) taga oss noga till vara mellan hvar gång vi bedja, att vi icke göra emot det, som vi bedit, utan göra därefter.

Det är bekant jämväl af förfarenheten, att som en människa genom fallets fördärf är trög vorden till allt, som Gud af henne i sin tjänst fordrar och till hennes egen nytta och evigå välfärd länder; alltså är hon också trög och kallsinnig till att bedja.

Därför ock när hon skall bedja, skonar hon sig så gärna själf, brukar väl någon andakt och litet allvar därvid, ibland mer, ibland mindre, men vill icke släppa till alla innersta själens krafter, utan behåller en del däraf, ja, ibland större delen

för sin egen bekvämlighet. Sådana kallar Jesus ljumma och förklarar sig vilja utspy dem ur sin mun (Uppb. 3: 15—16). — — —

För att kunna släppa till själens alla krafter bör en laga så, att i honom uppväckes en innerlig trones begärelse, längtan, trängtan hunger och törst efter det vi vilja bedja om, ty denna hjärtans längtan att få det vi bedja om drifver icke allenast människan att med yttersta flit gripa an sina krafter i bönen, utan det är den rätta magneten, som i trone drager bönhörelse och kraft från Gud och Herranom Kristo.

Ett märkligt prof härpå hafva vi i kvinnan, som lidit blodgång i 12 år, Luk. 8: 43—48. — — —

Hvarför drogo icke de andre, som i trängseln rörde vid Kristus, någon kraft af honom? De hade icke den magneten, det är begärelsen och längtan efter någon kraft af honom med tro och förtröstan, som denna kvinnan.

Skedde nu detta i ett lekamligt mål och i Kristi förnedrings stånd, huru mycket mera äro vi försäkrade, att när vi med innerlig hjärtans längtan i trona under en allvarsam bön röra vid och klappa på Jesu förbarmande hjärta, som nu för vår skull sitter på Guds högra hand i sin härlighet, så skall han låta denna magneten draga kraft och bönhörelse ifrån sig.

Med de andre, som äfven följde med Kristus och rörde vid honom, men drogo ingen kraft af honom, efter de ingen begärelse hade därefter, kunna alla de liknas, som väl dagligen bedja sina vanliga böner, men hafva ingen allvarsam begärelse att få det de bedja om. — — —

Dessa bedja ock icke till den ändan, att de skola få något af Gud, utan att de med sina böner vilja gifva honom något. De mena göra honom, men icke sig någon besynnerlig tjänst, ära och heder.

Den andra egenskapen, som under bönen bör noga iakttagas, är det, att en skall fästa alla sina tankar och håg på hvart ord, som en utgjuter i *bönen*, så att en icke släpper ut något ord, som en icke med alla förståndets krafter på det noggrannaste betraktar och tänker vid hvart ord, hvad det ordet har att betyda och innebära. Gör en det förra troligen, nämligen arbetar i bönen med alla hjärtans krafter så kan detta så mycket lättare verkställas; ty det är att veta, att när

en i bönen skonar sig själf och liksom förbehåller sig själf några själens krafter, dem en icke använder på bönens arbete, så vilja dessa själens krafter, som icke kunna gärna vara fåfänga, hafva något att göra, och därför draga de människans tankar och sinnen ifrån bönens åtanka och andakt och föra dem omkring till det som dem behagligast är, nämligen till allehanda världsligt väsende.

Det är bekant, att många klaga däröfver, som hvar och en själf vet af egen förfarenhet, nämligen att så många världsliga tankar infalla under bedjandet. Orsaken är ingen annan, än att de först icke bedja efter ofvannämnda första omständighet och sedan att de icke vant sig fästa och binda sina tankar på hvart ord i bönen. Därföre vill någon blifva kvitt och fri från världsliga infallande tankar, så vänje han sig noga iakttaga och verkställa dessa första omständigheter. Skulle du i förstone icke kunna alldeles utestänga alla främmande tankar, så länge den förra inrotade vanan ännu hänger vid dig, så far dock med allvar fort därmed, att du igenom vanan får däruti öfvade sinnen, så skall förfarenheten lära dig, att detta är visserligen sant, att du ändtligen genom Guds nåd skall kunna utestänga alla världsliga och främmande tankar under bönen och rätt i stillhet och enslighet få handla med din Gud.

Den tredje egenskapen, som i bönen bör iakttagas är, att vi skola grunda vår bön på Kristi förtjänst. — — — En sådan bön går liksom genom Kristus till Gud, och då tager i Kristus all sin värdighet, kraft och fullkomlighet, för hvilken allena Gud anser och upptager henne och gifver människan allt hvad hon således i Jesu namn beder.

Ty lika så litet som han kan neka sin egen son något, i hvilken han hafver förklarat sig hafva ett godt behag, så litet kan han ock neka människan, som på förbemälta sätt i hans egen sons namn beder, bönhörelsen. Därföre slutas mest våra böner med dessa orden: 'Genom din son Jesus Kristus, vår Herre!'

Den fjärde omständigheten, som väl och granneligen bör i akt tagas, är denna, att en emellan hvar gång en beder, icke gör uppsåtligt tvärt emot det en bedit om, utan efter det nådens pund, som en redan fått hafver, använder yttersta flit att

verkställa det. Till exempel: när du beder i Fader vår: 'Helgadt varde ditt namn', så bör du dessemellan använda all din yttersta flit, att Guds namn efter Luthers förklaring må i verket hos och uti dig helgas.

Då hör Gud människans bön och kommer till henne med sin nådes hjälp, medelst hvilken hon allt mer och mer kan helga Guds namn; ty hit hör det som Kristus säger i Luk. 19: 26: 'Den som hafver, honom skall varda gifvet, och den som icke hafver, honom skall ock varda ifrån taget, det han hafver'.

Tvärtom de som icke bemöda sig om att verkställa och göra hvad de hafva bedit om utan göra fast mera däremot, de visa därmed, att de ej hafva något allvar med sin bön, ej heller hafva någon begärelse och åstundan att få, det de bedit om, och således betyga de, att de med sin bön icke åstunda eller vilja hafva något af Gud, besynnerligen när de bedja om det andliga, om hvilket de äro ganska kallsinnige, utan vilja hellre gifva Gud något och likasom lägga inför sig något hos honom och sätta honom lika som i någon förbindelse därmed.

Sådana bedjare äro alla de, som icke hafva den saliggörande tron, att de allena genom Kristus blifva rättfärdiga och saliga, i hjärtat. — — —

Att dessa alls ingen begärelse hafva att få, det de bedja om, och att de det ganska litet akta, visar deras äfven stora tröghet i bedjande.

Trodde de, att Guds nåd och de andliga gåfvor, som vi i alla böner bedja om, vore sådana stora och öfversvinnerliga, så dråpliga och höga saker och gåfvor, som de i sanning äro, och hade alltså en rättskaffens begärelse, hunger och törst därefter, ack, huru oförtrutna skulle de icke då vara att bedja därom! Huru villiga skulle de icke vara att följa Kristi råd (Luk. 18: 1) att alltid bedja och icke förtröttas. — — —

Men så länge detta är doldt för deras ögon, kan det ofta ses på deras utvärtes åthäfvor, med hvad otålighet de stå under bönen och längta efter att denna må bli all. De äro då i sitt sinne förnöjda, att de fulländat sin gudstjänst och gifvit med sin bön Gud, det Gud tillhörer. Nu. mena de, att de hafva full frihet att hela dagen nedsänka sina tankar, håg och

sinne, diktan och traktan i världens fåfängliga väsende eller rättare oväsende.

Tänk om en fattig man visste, att han med sin trägna uppvaktning och sitt dagliga tiggande och bedjande vid ett hof på ett eller flera år skulle ändtligen få och vinna ett kapital af tio tusen riksdaler eller mer, hvaraf han visste sig kunna må väl i alla sina dagar, huru skulle han icke vara oförtruten att i tid och otid uppvakta och bedja! — — —

Men de dråpliga andliga gåfvor af Gud, emot hvilka all världens rikedom och härlighet är idel träck, skam och skada, af hvilka hon kan må väl och öfverväl i all evighet, dem värderar och aktar den blinda människan så litet, att hon håller dem icke värda att vara så oförtruten att söka och bedja om dem, som om det världsliga.»

Mot slutet af predikan talas om kristendomens förfallna tillstånd, hvarvid bland annat yttras: »Att vår kristendom är förfallen det är nu redan så uppenbart hos alla förståndiga, så att ingen tviflar därpå, som ser, huru på alla orter i vår kristenhet jämmerligen och ömkligen tillstår, så att vi hos de meste af våra kristna i lefvernet icke skola finna något, om hvilket vi kunde säga: 'Si härutinnan utmärker sig denne ifrån en hedning och visar, att han är en kristen; jag finner hos honom det prof, som en hedning hvarken vill eller kan åstadkomma'. — — —

Detta kristendomens förfall består nu väl förnämligast däruti, att denna heliga läran, att vi allena genom tron på Kristus blifva rättfärdiga och saliga, blifver hos de evangeliska så skändligt missbrukad, som ofvantill förmält är. Jag kan icke annat förstå, än att detta missbruk förnämligast härrör däraf, att denna läran om den allena saliggörande tron icke blifver i alla församlingar i en sann bot och bättringsordning som skriften och vår kyrkas symboliska böcker föreskrifva, med det eftertryck och allvarsamhet predikad och intryckt i hjärtat på åhörarna i tid och otid, bittida och sent, som nödvändigheten fordrar, utan man är nöjd därmed, att den stannar i tankar, och munnen.[1] — — — Så hafva vi i stället för en

[1] Jfr yttranden af Grubbs samtida Jesper Swedberg. Tottie: Jesper Swedbergs lif och verksamhet I, sid. 28, II, sid. 114—117.

sann kristendom hos största delen en rätt hedendom i lefvernet.» — — —

Till sist uppmanas hög och låg att hvar och en i sin mån deltaga i arbetet för den förfallna kristendomens återupprättelse.

Härmed hafva vi afslutat redogörelsen för denna i flere afseenden märkliga predikan. Den var lång som fyra à fem efter vår tids smak lagom långa predikningar tillsammans. Lång har äfven den lämnade redogörelsen blifvit. Vi förmoda, att hvar och en, som läser de här meddelade utdragen ur densamma, skall instämma i vårt omdöme, att Gubbs framställning af den kristliga sanningen i sina predikningar, att döma utaf dessa prof, var ägnad att bana denna sanning väg till åhörarnas både förstånd och hjärta.

g. *Grubbs sakramentsförvaltning.*

Äfven i fråga om sakramentsförvaltningen höll sig Grubb, såsom i hela sin ämbetsverksamhet för öfrigt, strängt till kyrkolagens föreskrifter. Det inrotade missbruket att äfven i oträngda mål förflytta sakramentshandlingarna från församlingens gemensamma tempel till de privata husen, hvarigenom deras karaktär af församlingshandlingar undanskymdes, blef afskaffadt.

Detsamma skedde med oskicket att lämna tillträde till Herrens nattvard utan att fordra föregående vare sig anmälan eller förhör.

I samband med de förut omnämnda förteckningarna öfver församlingens medlemmar, fördelade efter deras olika kunskapsmått, fördes särskild förteckning öfver nattvardsgästerna. Hvar och en, som ville deltaga i de regelbundna nattvardsgångarna på söndagarna, måste på lördagen efter slutad gudstjänst i kyrkan anmäla sig. Förnämsta syftemålet härmed var att förhindra ett ovärdigt nattvardsbegående. Ett sådant ansågs förorsakas icke blott af en förvänd viljeriktning, utan äfven af bristande kunskap. »När Paulus säger», yttrar Grubb, »att den, som ovärdigt äter och dricker, äter och dricker sig själf domen, så kan jag icke annat förstå, än att en sådan fåkunnig (som icke vet

det nödvändigaste) måste räknas bland de ovärdige, så framt man icke vill införa entusiasmen, som föreger, att en människa kan hafva andens verkan utan ordet.» [1]

För att, så vidt det på honom ankom, bevara sina åhörare från att bruka nattvarden till skada i stället för till gagn, lät han hvarje anmäld nattvardsgäst strax efter anmälningen undergå förhör beträffande sin kristendomskunskap, hvarvid de, som befunnos oförsvarlige, tillsades att afhålla sig från sakramentets bruk, till dess de låtit meddela sig bättre insikt.

Till en början förhördes endast de, som enligt de vid det sista ordinarie katekesförhöret förda anteckningarna då befunnits särskildt svaga i sina kunskaper, men sedan han funnit, att de, som på grund af de nämnda anteckningarna fingo oförhörde begå Herrens nattvard, märkbart gingo tillbaka i sin kristendomskunskap, lät han aldrig vidare någon oförhörd deltaga i den heliga handlingen.

Om behandlingen af gamla personer yttrar han: »Utaf de gamle begära vi allenast det allra nödvändigaste, som är oundgängligt till vår kristendom, och utom hvilket ingen kan vara en rätt kristen eller värdigt begå Herrens nattvard och blifva salig. [2]

Men när de uti sådant hvarken hafva vetskap eller förstånd, understår jag mig icke att admittera och släppa dem till den heliga nattvarden. Och den som håller sådana för värdiga, den må vända sig hvart han vill, så faller han i entusiasmen. Den begärelse, dessa säga sig hafva att begå den heliga nattvarden, är idel naturlig och flyter af den elaka vanan, de haft ifrån början, att de i sin grofva blindhet och fåkunnighet fått obehindradt gå till den heliga nattvarden och på grund af detta utvärtes verk ansett sig vara säkra om saligheten.» [3]

Till följd af Grubbs stränga förfarande efter kyrkolagen i detta hänseende blefvo de fleste, som från andra församlin-

---

[1] Memorial till kongl. kommissionen den 1 aug. 1724. Kommissionshandlingarna n:o 60.

[2] Hvad Grubb ansåg vara oundgängligen nödvändigt kommer att visas längre fram i redogörelsen för den kongl. undersökningskommissionen.

[3] Memorialet af den 1 aug. 1724. Kommissionshandlingarna n:o 60.

gar inflyttade till Umeå, därstädes på grund af otillräckliga kunskaper förvägrade nattvardens bruk, tills de hunnit förkofra sig i sin kristendomskunskap.

h. *Grubbs verksamhet för ändring i lagstiftningen angående kyrkotukten.*

På våren 1723 öfverlämnade Grubb till ständerna ett memorial angående afskaffande af pliktepallen samt brännerier på landet, dateradt den 28 mars samma år. Han yttrar häri, att änskönt den uppenbara kyrkoplikten, som förnämligast de måste undergå, hvilka förbrutit sig mot det sjätte och sjunde budet, blifvit i ett godt och kristligt uppsåt införd i de svenska församlingarna efter den första kristna församlingens bruk, så hade den enligt den dagliga erfarenhetens vittnesbörd numera så urartat, att, om icke hos alla så likväl hos största delen af dem, som undergå kyrkoplikt, föröfvades allenast Guds heliga ords och namns missbruk, hvarför han underställde riksens ständers ompröfvande, om icke billigt och nyttigt vore, att den uppenbara kyrkoplikten antingen blefve alldeles afskaffad eller ock på ett annat och med den första församlingens bruk mera öfverensstämmande sätt inrättad.

Såsom speciella skäl för denna sin åtgärd anförde Grubb: 1:o att han bland alla dem, som han sett stå uppenbar kyrkoplikt, ännu icke funnit någon, som visat ens ett sken af botfärdighet ännu mindre något rätt prof däraf, men att han väl hos sådana både före, under och efter utstånden kyrkoplikt sett och sport många och säkra prof på obotfärdighet, ja, argchet och bitterhet däröfver, att de inför hela församlingen måst offentligen skämmas; 2:o att prästen nödgades i den heliga treenighetens namn absolvera personer, hvilka endast af yttre tvång och ej af inre, frivillig botfärdighet svara ja, på de framställda frågorna, hvilket en rättsinnig präst icke utan hjärtats ängslan, grämelse och samvetsångest kunde göra; 3:o att det väl hette, att en syndare under kyrkoplikten skulle göra offentlig afbön för församlingen, men att det likväl sällan funnes någon i församlingen, som icke hölle honom för en obotfärdig

syndare, hvilken icke hade någon rätt mening med att göra afbön för Gud eller människor, hvarför ock, när olika personer efter slutad gudstjänst blifva intagna, de flesta gå ut och endast de stanna kvar, som af nyfikenhet drifvas att studera deras åtbörder och förklädnad; 4:o att man med skäl kunde sätta i fråga, om icke denna kyrkoplikt vore ett världsligt straff, medels hvilket den brottslige och andra af hans exempel skulle afskräckas från dylika synder, under det att den borde vara ett betygande af hjärtats botfärdighet inför Gud och församlingen; 5:o att, om det vore ett världsligt straff, det syntes vara olämpligt att fullborda det i kyrkan under gudstjänsten och sammanblanda det med den invärtes botfärdigheten, som är af en helt olika natur; 6:o att den rätta botfärdigheten, som en syndare borde betyga inför Gud, vore af den natur, att den härflöte af en frivillig ande utan allt utvärtes tvång, så framt den skulle vinna sitt ändamål, nämligen att undfå syndernas förlåtelse, emedan all gudstjänst, som skedde af utvärtes tvång, vore idel skrymteri; 7:o denna uppenbara kyrkoplikt syntes lända församlingen, som därigenom skulle försonas mer till förargelse, i synnerhet när, såsom ofta skedde, de brottslige uppträdde förklädda.

Grubbs ifrågavarande memorial torde hafva tillkommit med anledning af en från Göta hofrätt till ständerna ankommen skrifvelse af liknande innehåll. Bägge skrifvelserna remitterades af ständerna till justitiedeputationen, som öfver dem afgaf ett gemensamt betänkande, dateradt den 29 maj 1723.[1]

Justitiedeputationen erinrar om, att en slik allmän kyrkoplikt icke var bruklig i de lutherska församlingarna i utlandet, men finner det likväl något betänkligt att alldeles och på en gång afskaffa den, då de till kyrkoordningens öfverseende deputerade redan år 1685 och 1686 hade haft denna sak under ompröfning och med moget samråd öfverlagt, innan de omsider stannat vid det, som 1686 års kyrkolags 9:de kapitels 4:de paragraf innehåller. Den omständigheten, att kyrkoplikten enligt erfarenhetens vittnesbörd icke ledt till det med den-

[1] Finnes i riksarkivet bland »Förehafda deputationsarbeten vid riksdagen 1723». Tern. III. Prästeståndets arkiv. Grubbs memorial känna vi endast genom det i det ifrågavarande betänkandet förekommande referatet.

samma åsyftade goda ändamålet, men däremot föranledt många till barnamord, syntes emellertid deputationen tala för åtminstone en inskränkning af kyrkoplikten. Deputationen föreslår därför enhälligt, att de, som första och andra gången förse sig med lönskaläge, slippa den allmänna kyrkoplikten och i stället få böta till kyrkan lika mycket, som de dessutom efter lag böra erlägga, och att den, som ej förmår betala böterna, får plikta med arbete till kyrkan, men att däremot den, som beträdes med nämnda brott tredje gången, icke vidare må förskonas utan åläggas att stå allmän kyrkoplikt.

Prästeståndets utlåtande öfver nämnda betänkande af justitiedeputationen anse vi oss böra in extenso meddela. Det är af följande lydelse:[1]

1:o Att pliktepallen skall vara en orsak till barnamord säges fuller, men bevisas icke, lärer ej heller kunna bevisas, medan det ankommer blott på barnamörderskornas eget föregifvande, som vid slika tillfällen hafva mångahanda att förebära, hvilkas utlåtelser, huru man skall kunna gifva större vitsord i detta än andra vittnesmål, billigt bör komma i betänkande; kunnande aldrig en hälsosam lag uti och för sig själf vara orsak till öfverträdelse. Och skulle väl själfva förfarenheten visa, hvad vi ock verkligen spörja ifrån de orter, där pliktepallen icke brukas, att, fast den ock alldeles afskaffades, barnamord därför icke blefve tillbaka, så länge de sannskyldiga orsakerna därtill blifva stående, som äro satans förledelse, den lättfärdiges fruktan för vanheder och förnedring i all sin lifstid samt hopp densamma att undvika och fördölja genom fostrets mördande. Sannerligen där en lättfärdig människa icke kan afhållas ifrån sin otukts bedrifvande af fruktan för Guds vrede och den oafstrykliga skam och vanära, i hvilken hon sig kastar för all sin lifstid, icke heller ifrån barnamördandet af det föresatta svåra världsliga straffet; ingalunda afhålles hon därifrån genom det, att hon vet sig frikallas ifrån 2 eller 3 timmars stående på pallen. Dock skönt så skulle vara, att pliktepallen skulle hos en eller annan hafva gifvit till en så grof missgärning något tillfälle, som dock ännu är obe-

[1] Ecclesiastika Handlingar B. 9, n:o 46.

vist, så slår det dock icke den gamla regeln omkull: nullum bonum est omittendum ob aliquam mali formidinem.

2:o När en syndare, som genom grof missgärning skilt sig ifrån församlingens gemenskap och förmåner, kommer till syndernas känslo och söker i botfärdighet att varda igen upptagen, måste ju församlingen hafva sitt sätt, sin lag och ordning, så till att pröfva hans botfärdighet som att honom i församlingen återintaga. Hvarför detta sättet, som icke sökes att afskaffas, utaf våra gudfruktiga, nitälskande och försiktige förfäder med moget öfvervägande är vedertaget och i så långliga tider i vår församling icke utan sin stora nytta idkadt och därföre icke heller egentligen varder kalladt en poena, utan poenitentia ecclesiastica; hållande ej heller någon rätteligen botfärdig syndare för skam att således ödmjuka sig inför Gud och inför församlingen betyga sin hjärtliga botfärdighet. Det kan ock så mycket mindre heta ett tvång, som syndarens eget samvete och skyldighet förbinder honom att, om han åstundar komma till församlingens gemenskap, som han med sitt onda exempel förargat och förtörnat, han ock henne på det sätt, som hon själf föreskrifvit, försonar.

3:o Att säga det de allramestas, om icke alla delinkventers 'ja' till de vid kyrkoplikten efter handboken föreställda frågor skulle vara blott skrymteri, som föregifves, tyckes vara ett ingrepp i Guds domar. När alla utvärtes tecken af en sann botfärdighet visa sig hos en syndare, utan hvilka han icke heller bör i församlingen intagen varda, hvem kan upptaga det annat än för allvar? De occultis non judicat ecclesia. Om något skrymteri sig därunder fördöljer, det kommer Gud allena till att pröfva och döma. Emellertid kan ordningen, som i sig själf är både nödig och nyttig för en eller annans vanarts skull icke mer rubbas och förkastas än den heliga nattvardens bruk kan afskaffas, därför att många ovärdiga gå därtill. Att en hop drifva spel och gäckeri härvid är ett missbruk, som genom 'prästernas flitiga, försiktiga och allvarsamma föreställningar samt dom- och befallningshafvandes handräckning kan och bör förekommas och ordningen blifva i sin kraft. Ty skulle allt det afskaffas, hvarvid missbruk kan förelöpa, så skulle ingen ehuru god och hälsosam ordning blifva bestående.'

4:o Är af alla tiders kyrkohistorier bekant, att när några nyheter varit å bane att införas till församlingens oro, har man alltid sökt därtill göra begynnelsen genom ändring i kyrkoceremonierna, hvarvid man sedan aldrig stannat, utan har den ena villervallan följt på den andra. Hvilket, om det ock icke här är att befara, till hvars och ens rättsinnig kristens mognare ompröfvande och tidens utvisande lämnas åtminstone förtjänar.

5:o Så mycket mindre reflexion göres på prosten Grubbs memorial, som ingen lär vara obekant, att han vid riksdagen 1720 är af konsistoriet i Hernösand angifven för åtskilliga irringar i sin anförtrodda församling, till hvilkas undersökande väl då strax utaf höga öfverheten en kommission vardt förordnad, men är det året för fiendens infall i orten och sedermera, man vet icke hvarför, blifven tillbaka. Fördenskull consistorium regni så väl däraf som af hans sedermera utgifna skrifter funnit sig föranlåtet att genom underdånigt bref till Hans Kongl. Maj:t vår allernådigste konung af den 15:de sistlidne maj påminna och i underdånighet anhålla om samma angelägna kommissions tidiga verkställande.

6:o Att i stället för pliktepallen belägga otuktssynden med dubbla penningböter eller arbete till kyrkan, som i betänkandet föreslås, är så mycket betänkligare, som det icke allenast gör denna poenitentiam ecclesiasticam till en poenam civilem, utan ock öppnar för denna eljest allt för gångbara odygden dörren på vid gafvel. Ty hvilken öfverdådig människa skulle afhållas ifrån sina köttsliga lustars förnöjande, när han vet det kunna med penningar försonas? Man nekar icke, att de enfaldige hålla kyrkoplikten för ett straff, och må de väl hålla, så vida de därmed kunna afskräckas ifrån synden och disciplinen hellre skärpas än afskaffas, quia crescentibus delictis exasperandæ sunt poenæ.

7:o Tyckes med en slik förändring icke böra skyndas, förr än alla konsistorier samt prästerskapet vid deras årliga möten blifva hörde och få med sina påminnelser inkomma, emedan det heter, censendum ab omnibus, quod tangit omnes.

8:o Åtminstone finner man de i betänkandet anförda skäl icke kraftiga nog att dispensera vårt stånd ifrån den ed, som

förbinder oss till den kongl. kyrkolagens fullkomliga lydnad och efterlefnad, hvilket vi af prästeståndet till våra samvetens befrielse och ursäkt för eftervärlden icke bort lämna opåmint, respektive hörsamtjänst- och vänligast anmodande det de öfriga riksens högloft. ständer täcktes låta det i sina protokoller inflyta. Stockholm den 12 juni 1723.

Efter prästeståndets enhälliga samtycke
och begäran underskrifver
Torst. Rudeen.»[1]

Öfver detta prästerskapets utlåtande afgaf Grubb i juli s. å. »Ödmjuka påminnelser». Vid punkten 1 anmärker han, att det presumeras billigt, att Göta hofrätt, som anfört här ifrågavarande motiv för pliktepallens afskaffande, ej förlitat sig på sådana missgärningsmänniskors blotta förebärande, utan grundat sitt omdöme på långliga tiders genom ransakning öfver sådana missgärningar vunna erfarenhet, att ganska få af sådana människor ha någon rätt kristendomskunskap och därmed följande fruktan för Gud, samt att den närmaste olyckan för en af bekymmer förvirrad människa syntes vara större än den, som ännu endast tedde sig på långt håll, hvarför hon för att undvika den förra utsatte sig för den senare, mångfaldigt svårare. Skammen för lifstiden ansåges oftast som en följd af brottets offentliggörande genom pliktepallen. Med afseende på den andra punkten frågar han, när det sker, att en sådan syndare själf söker att komma i församlingens gemenskap igen, samt erinrar om, huru sällan någon karl af de få, som blifva dömde för lägersmål, infinner sig, och hur det går med dem, som stadsvakter och dylika följa till pallen. I den första församlingens tid hade botgöringen varit frivillig, nu hade den blifvit ett tvunget verk, som i följd af domarens utslag ound-

[1] Ingen enda röst synes hafva vid detta tillfälle höjts inom prästeståndet till förmån för den ifrågavarande reformen. En af de vid riksdagen närvarande biskoparna, biskop Jesper Swedberg i Skara, skall dock, enligt egen uppgift i sin lefvernesbeskrifning, år 1717—1718 vid ett besök hos konung Karl XII i Lund hafva af samma skäl som de af Grubb anförda ifrigt påyrkat afskaffandet af pliktepallen och gjorde sedermera 1725 hos den s. k. ecclesiastikdeputationen sitt inflytande gällande till förmån för nämnda reform. Jfr H. W. Tottie: Jesper Swedbergs lif och verksamhet II, sid. 164—165.

vikligen måste ske och hade alltså förvandlats till en poena och var icke någon poenitentia ecclesiastica.

Mot den tredje anmärkningen invänder Grubb, att det, då omvändelsen ej lider något tvång, ej är underligt, att man håller de fleste delinkventers ja för skrymteri, helst när oförnekligt vore, att de fleste visade prof icke på botfärdighet utan på obotfärdighet, af hvilka prof man utan att ingripa i Guds domar säkert nog kunde enligt Guds ord döma om deras tillstånd. De brottsliges fåkunnighet i kristendomen förorsakade ock, att hela syndabekännelsen inför församlingen blefve skrymteri. »Det är för mycket sagdt», heter det vidare, »att pliktepallen ej för missbrukets skull mera kan rubbas än nattvarden, och kan ej annat än gå enom till hjärtat, att högv. presterskapet självt gör en sådan oförmodad jämförelse. Det ena är en stiftelse af Gud och kan af ingen människa ändras, det senare är en människoinrättning. Hvad de utvärtes omständigheterna beträffar, så kunna och böra de rättas, ändras eller afskaffas, när missbruket tagit öfverhand, ty då heter det: Ubi major est abusus quam usus, tollendus usus una cum abusu.»

Vidare påminner Grubb om, att det finnes många laster lika vederstyggliga som otukten, för hvilka man dock ej kom på pliktepallen, t. ex. öfverdådigt fylleri, hvilken last förskonades för pliktepallen, ehuru hon i Guds ord hade lika rang med både hor och mord. »Och sanningen att säga», yttrar han slutligen: »otuktssynden är medfödd, men fyllerilasten är självsvåld och ovana och således mindre medömkan, men större straff värd.»

Gent emot prästerskapets påstående i fjärde punkten uttalar Grubb den förmodan, att man snarare skulle kunna visa, att de, som begynt något nytt, först och främst börjat med läran, att man åtminstone kunde anföra lika många exempel därpå, som att de börjat med kyrkoceremonierna. Göta hofrätt hade endast och allenast i betraktande af de många och fasliga barnamorden väckt frågan, hvarför det nu ej kunde sägas, att man här begynt föra nyheter på banan till församlingens oro.

I sammanhang härmed påpekar Grubb, att genom 1686

års kyrkolag kyrkoceremonierna i ganska många delar blefvo dels rättade och förbättrade, dels afskaffade, förmodligen mera till församlingens ro, styrka och uppbyggelse än oro och villfarelse. Som ingen lag och ordning, af människor författad, kunde vara så fullkomlig, att den icke med tiden kunde behöfva förbättras, ändras eller afskaffas, så torde man ej heller kunna pretendera någon infallibilitet och absolut fullkomlighet för kyrkolagen, utan det vore höga vederbörandes rätt och plikt att visligen och på goda grunder, allt efter som församlingens bästa funnes kräfva, tillägga eller fråntaga hvad tillförene stadgadt varit, hvilket äfven högvördiga prästerskapet självt med eget exempel bestyrkt på 1719 års riksdag, då det begärde en lindrigare prästed, därför att den, som kyrkolagen föreskref, ej vore möjlig att hålla och fullgöra.

Med anledning af den femte punkten i det ifrågavarande utlåtandet framhålles af Grubb, att de skäl, han i sitt memorial anfört för sitt yrkande på pliktepallens afskaffande, grundade sig dels på den första församlingens bruk, dels på allmänt kända missbruk med pliktepallen, samt att dessa skäl icke blifvit vederlagda, och att ingen resonabel person kunde tillmäta dem mindre betydelse, därför att den, som anfört dem, blifvit anklagad för sådana saker, som ej stodo i något samband med pliktepallen.

I sina påminnelser vid sjätte punkten konstaterar Grubb, att prästerskapet självt medgifvit, att gemene man icke allenast håller kyrkoplikten för en poena civilis eller ett straff, utan ock att de fortfarande må hysa en sådan åsikt om den. »Till hvad ända vill man då, att det skall heta en poenitentia ecclesiastica», frågar han. »Det tyckes oförgripligen, att som det både hålles för och re vera är en art af straff och plikt, så behöfves intet betänkande vid att låta den, som förser sig med lägersmål, i stället för pliktepallen erlägga en viss summa penningar eller därför göra arbete till kyrkan.»

Förslaget att utbyta pliktepallen mot penningböter hade stöd i kyrkolagen. Bedömdt ur synpunkten af gällande kyrkolag, var prästerskapets utlåtande i denna punkt onekligen ganska egendomligt, och man kan förundra sig öfver, att Grubb icke till försvar för sin sak gjort mera bruk af denna omstän-

dighet. Kyrkolagen innehöll nämligen (kap. 9 § 4) en bestämmelse, som möjliggjorde för rika personer att med penningar befria sig från pliktepallen i vissa fall. Den som försett sig med lönskaläge kunde första gången lösa sig från pliktepallen med ett hundra daler silfvermynt och andra gången med två hundra daler silfvermynt.

Prästerskapets yrkande på uppskof med afgörandet till dess alla konsistorier blifvit hörda m. m. enligt punkten 7 bemötes af Grubb med den anmärkningen, att det väl är mer vårdande och högviktigare saker, som på riksdagen afgöras än den ifrågavarande, hvilken efter inbördes öfverläggande, skärskådande af skälen för och emot torde kunna nu till församlingens bästa utan sådan vidlyftighet afgöras.

Den citerade regelns giltighet erkänner han och uttalar blott den önskan, att man äfven vid andra tillfällen, då den lika väl kan tillämpas må ihågkomma den.

Slutligen underställer han saken ridderskapets och adelns mognare ompröfning under förmodan, att alla betänkligheter mot ständernas justitiedeputations betänkande nu skulle häfvas, så att pliktepallen antingen blefve alldeles afskaffad eller åtminstone inskränkt, i hvilket senare fall han ansåg det önskligt, att den blefve behållen endast som en skampall utan att ställas i omedelbart samband med absolution, hvilken kunde gifvas enskildt, så snart själasörjaren funne syndaren vara botfärdig och sålunda kunde med trygghet försäkra honom om nåd hos Gud. Till sist anför han såsom ett ytterligare skäl för pliktepallens afskaffande det fasliga menederi, till hvilket allt för många manspersoner göra sig skyldige, som ej vilja erkänna sin otuktssynd, hvartill fruktan för pliktepallen vore den förnämsta orsaken, och hvilket hade till följd, att man knappast kunde få reda på fadern till hvart tjugonde oäkta barn.

Prästerskapets motstånd mot denna af Grubb påyrkade reform förorsakade emellertid, att den icke förr än år 1741 blef delvis[1] och först år 1855 fullständigt genomförd.

[1] Kongl. Maj:ts förordning den 18 nov. 1741. R. G. Modée, Utdrag ur Publique Handlingar III, Sthlm 1749, sid. 1801—1802.

i. *Grubbs verksamhet för nykterheten.*

De erfarenheter, Grubb efter återkomsten till fäderneslandet och tillträdet af sitt ämbete som kyrkoherde i Umeå fick göra med afseende på dryckenskapslastens häpnadsväckande utbredning bland både höga och låga samt dess fördärfbringande verkningar icke blott med afsende på det sedligt-religiösa utan äfven med afseende på det borgerliga lifvet, förmådde honom att med ifver och uthållighet arbeta för hämmande af dryckenskapen.

Vid Umeå sockenkyrka höll befallningsmannen Petter Gadde en krog till församlingens förargelse, skada och hinder i dess gudstjänst. Denna krogs bortskaffande blef närmaste målet för Grubbs nykterhetsverksamhet.

I en skrifvelse till högste ombudsmannen[1] anhåller Grubb år 1715 om afskaffande af den ifrågavarande krogen. Såsom skäl för sin anhållan anför han: 1:o att den icke ligger vid någon landsväg, så att resande kunna betjäna sig af den, utan att gästgifvaren bor en fjärdedels mil därifrån, vid landsvägen; 2:o att Kongl. Maj:ts förordning om eder och sabbatsbrott ej kan behörigen efterlefvas, så länge denna krog står bredvid kyrkan; 3:o att allmogen själf önskar dess afskaffande; 4:o att den strider mot Kongl. Maj:ts intresse och förordning.

Högste ombudsmannen synes hafva infordrat förklaring af befallningsmannen Gadde. Denne tyckes emellertid hafva dröjt med afgifvandet af den infordrade förklaringen. Dels till följd däraf, dels och hufvudsakligen till följd af den behandling, för hvilken han under tiden blifvit utsatt från befallningsmannen Gaddes sida, vände sig Grubb, sannolikt i april samma år (skrifvelsen har intet datum), med en ny skrifvelse till högste ombudsmannen.[1] I denna klagar han öfver, att Gadde ej till dato inkommit med någon förklaring, samt att han varit i prästgården hos Grubbs mor och hotat att hämnas på Grubb genom stark inkvartering och högärd, hvilken hotelse han verkställt, i det att han hos Grubb inkvarterat en kapten och 20 soldater, till hvilka Grubb måst utlämna pro-

---

[1] Riksarkivet: Ecclesiastica. Torneå—Öfvertorneå.

viant. Ingen af de andra prästerna i Norrland hade fått på sin lott en så stark inkvartering. Civilbetjänterna i Umeå hade blifvit alldeles förskonade från inkvartering.

Grubb förnyar i denna skrifvelse sin anhållan med afseende på krogen samt begär att blifva befriad från den för honom odrägliga inkvarteringen, men förklarar sig på samma gång gärna vilja åtaga sig en billig och dräglig inkvartering, om det så påfordrades, att alla betjänter få proviantsutlagor.

I den förklaring, med hvilken Gadde ómsider inkom till högste ombudsmannen,[1] visar han sig fräck nog att såsom förnämsta orsaken till Grubbs anhållan uppgifva en önskan hos denne, att han och hans husfolk och anhörige, som bo närmare kyrkan, i 'prästgården', måtte få drifva den ifrågavarande handteringen allena, samt att de redan förut hade den mesta handeln med öl, brännvin och tobak, under det att Gadde själf fått sälja helt obetydligt, emedan äfven uti alla kyrkostugor, särskildt under inkvarteringen, krogrörelse bedrefs. Med afseende på sin plikt såsom befallningsman att vaka öfver gästgifvareförordningens efterlefnad förklarar han, att öfverträdandet var så allmänt, att alla hans andra sysslor skulle blifva eftersatte, om han skulle sköta denna, samt att han för att behörigen öfvervaka nämnda förordning trodde sig behöfva bittida och sent vara i prästgården. Att hans krog skulle hafva förorsakat någon särskild förargelse förnekar han. Som bilagor bifogade Gadde tillståndsbevis af landshöfdingeämbetet. Enligt det sist utfärdade ålåg det Gadde att allvarsamt tillse, att de många bykrogarna vid kyrkan blefve afskaffade, och att allt otidigt öl- och brännvinssäljeri af andra hämmades, hvarjämte Gadde själf förbjöds att hafva till salu några drycker om söndagen före gudstjänstens slut.

Landshöfding Ramse, hvilkens yttrande i ärendet infordrats, tager i sitt till högste ombudsmannen ställda, den 18 april 1715 daterade, utlåtande parti mot Grubb. Han tillstyrker krogens behållande af följande skäl: 1:o att hans företrädare meddelat Gadde tillståndsbevis att hålla krogen; 2:o att Gadde hade erlagt de utskylder till kronan, som pålagts krö-

---

[1] Riksarkivet: Ecclesiastica. Torneå—Öfvertorneå.

geriet; 3:o att det icke fanns någon socken inom länet, i hvilken icke öl- och brännvinshandel förekom vid kyrkan i anseende till att socknarna voro vidsträckta, och mången bonde hade 6 à 8 mil dit, hvadan han ej kunde föra med sig dryckesvaror den långa vägen hemifrån utan nödgades till sin nödtorft köpa något att dricka, hvarför Gadde fått tillstånd att vid Umeå kyrka såsom gästgifvare hafva till salu något dricka och annat för de långväga bönder och andra resande; 4:o Staden var afbränd och soldater voro inkvarterade i kyrkobyn. Dessa och andra resande skulle lida nöd af brist på öl och annat, om krogen ej funnes; 5:o Något lagligt klagomål öfver något oskick vid ifrågavarande krögeri hade icke försports; 6:o Grubbs besvär förmodas ha någon annan orsak än dem, han för skens skull föreburit. Landshöfdingen antyder, att de exekutioner, som befallningsmannen efter andras order och ämbetsplikt måst förrätta hos Grubb, därför att denne visat någon tröghet uti att utgöra sina pålagor[1], varit den egentliga orsaken; 7:o Om Gaddes krog afskaffades, skulle hoptals andra komma i dess ställe.

Att högste ombudsmannen efter mottagandet af ett sådant utlåtande från länets höfding skulle villfara Grubbs begäran var icke att vänta. Någon vidare åtgärd från hans sida synes Grubbs skrifvelse icke heller hafva föranledt.

Grubb förlorade likväl icke modet på grund af denna motgång. Sedan han förgäfves vändt sig till högste ombudsmannen, vände han sig direkt till Kongl. Maj:t i detta ärende. Jämte öfriga anförda skäl för sitt yrkande anför han i skrifvelsen till Kongl. Maj:t, att krogen stod i strid med Kongl. Maj:ts gästgifvareordning af år 1664 § 39, hvarest bestämmes, att ingen krog skall vara på två mils afstånd från ordinarie gästgifvaren, under det att ifrågavarande krog var blott en

---

[1] Hvad grund detta landshöfding Ramses yttrande kunde hafva, är oss icke bekant. Att några personliga skäl af antydd art skulle hafva legat till grund för Grubbs åtgärder i denna fråga, är emellertid högst osannolikt. Mera sannolikt förefaller det oss, att landshöfding Ramse låtit sig påverkas af sådana vid afgifvande af sitt utlåtande. Denne hade föregående år, ehuru utan påföljd, angifvit Grubb hos konsistoriet för alltför strängt förfarande mot dem, som anmälde sig till begående af Herrens nattvard.

fjärdedels mil aflägsen från gästgifvaren i Umeå.[1] Resultatet af denna vädjan till Kongl. Maj:t är oss icke bekant. Däremot veta vi, att Grubbs verksamhet för nykterhet under den följande tiden icke inskränktes till Umeå pastorat utan utvidgade sig, så att den omfattade hela fäderneslandet.

I sitt förut nämnda på våren 1723 hos ständerna ingifna memorial af den 28 mars s. å. angående pliktepallen framställde Grubb jämväl förslag om brännvins afskaffande på landet till hämmande af fylleri och annat ondt, som däraf förorsakas. Han framhåller såsom skäl för sin anhållan, huru det allmänna borgerliga lefvernet lider på hvarjehanda sätt ganska stort men genom fylleri och dryckenskap på landet, huru superiet florerar i synnerhet på sön- och högtidsdagar, huru de, som ha' lång väg till kyrkan och ej kunna komma dit hvar söndag, hela den öfriga tiden kunna vara utan brännvin och må helt väl, men när de komma till kyrkan supa sig helt fulla, emedan ingen kyrka fanns, vid hvilken icke någon brännvinskrog var inrättad. Ehuru öfverheten förbjudit att hålla krog vid kyrkorna, ja äfven att på de ordinarie krogarna å landet intet borde säljas å olaga tid, d. v. s. efter kl. 7 om lördagarna och före kl. 4 om sön- och högtidsdagar, så idkades likväl flitigt brännvinshandel i hemlighet tvärt emot dessa förbud, emedan den var för säljarne fördelaktigare än all annan handel. Grubb ansåg därför, att allt brännvin borde afskaffas, särdeles i Västernorrland, så att ingen finge hafva, sälja eller supa det. Däraf skulle följa:

1:o att bonden och andra icke skulle supa sig fattiga och urståndsättas att betala sina kronoutskylder samt slutligen blifva tiggare;

2:o skulle icke, som dittills skett, så många frestas att försumma sitt arbete;

3:o skulle aldrig förspörjas så dyr tid i landet, särskildt i Norrland, hvarest ofta missväxt inföll, och spannmålen måste dyrt hämtas från andra orter, då brist därpå blef, emedan föga mindre uppbrändes till brännvin än nödvändigheten fordrade

---

[1] Riksarkivet: Ecclesiastica: Torneå—Öfvertorneå. Skrifvelsen har intet datum.

till bröd, och man hos den, som idkade brännvinsrörelse, alltid kunde få köpa brännvin tunnvis, men ingen kappe säd till bröd, sådant allt till den fattiges stora förtryck samt landet i gemen till ruin, hvilket jämte fyllerisynden och dess onda följeslagare, drog hämnd och straff öfver land och rike.

Ofvannämnda memorial remitterades till kammar- och ekonomideputationen,[1] som däröfver afgaf ett märkligt betänkande, dateradt den 29 juli 1723.[2] Deputationen förklarar sig hafva af nämnda memorial fått anledning att eftersinna några medel och utvägar, hvarigenom den skadliga fyllerisynden måtte på något sätt kunna dämmas och hämmas, samt slutligen funnit sig föranlåten att afgifva det betänkande, som sedan följer.

Ehuru deputationen ansåg, att det skulle hafva varit hälsosamt och nyttigt för det allmänna bästa och den goda sädens besparande i landet, om brännvinsbrännandet kunnat förbjudas, höll den dock före, att det icke kunde ske, i synnerhet därför att bondeståndet högligen protesterat mot en sådan åtgärd och påmint om, att brännvin för bönderna var det endaste medikament, när det måttligen brukas, samt att de hade en stor hjälp af dranken vid uppfödandet af sina kreatur. En skälig inskränkning i brännvinsbrännandet var likväl enligt deputationens förmenande nödvändig, så att man icke framdeles, såsom dittills skett, tillstadde hvarje hushåll en öfverflödig tillverkning.

Hvarje hushåll på landet ansågs kunna få rätt att bränna brännvin till husbehof (dock med sparsamhet), men icke till salu, undantagandes de gästgifverier och krogar, som erhållit privilegium att hålla krögeri. Men en hushållare eller hans husfolk borde icke nyttja denna drycken till sådant öfverflöd, att någon söp sig drucken vid äfventyr af det straff, som i förordningen om afskaffande af öfverflödigheten i mat och dryck fanns stadgadt.

[1] Ett utdrag af memorialet, innehållande Grubbs framställning ang. afskaffande af pliktepallen, tillställdes justitiedeputationen.

[2] Finnes i riksarkivet bland »Oafgjorda deputationsbetänkanden vid riksdagen 1723» n:o IV; skriften n:o 50. Riksdagsakter litt. F. (I prästeståndets arkiv). Innehållet i Grubbs memorial är af oss angifvet efter det i detta betänkande förekommande referatet. Originalet till ifrågavarande betänkande finnes i kammar- och ekonomideputationens akter för år 1723, skriften n:o 80.

Det vore allmänt bekant, att ett skadligt förödande öfvades på spannmålen så i städer som på landet genom brännvinsbrännande till försäljning, och detta fast missväxtår infölle. Ett säkert bevis därpå utgjorde den omständigheten, att endast i Stockholm mellan femtio och sextio tusen tunnor spannmål förbrändes. Den stora brännvinskonsumtionen förorsakade, att mången fattig, ej utan den högstes misshag, måste dyrt betala sitt bröd. Och emedan brännvinsbrännarens vinst vore ansenlig samt brännvinsälskarens begär omåttligt, så kunde spannmålsförödelsen icke på något annat tänkbart sätt förhindras än därigenom, att riksens ständer behagade fastställa, att endast ett visst antal brännerier skulle få finnas i hvarje stad, och att pannorna skulle vara krönta, på det att de ej måtte kunna ändras till storleken, när ägaren så behagade.

För den händelse en sådan lagstiftning skulle komma till stånd, föreslår deputationen, att Stockholm måtte få endast tjugo dubbla eller fyrtio enkla brännerier i stället för de några och femtio dubbla och öfver sjuttio enkla, som då funnos. Då ett dubbelt bränneri förbrände två tunnor och ett enkelt en tunna spannmål om dygnet, så blefve den årliga tillverkningen af brännvin minst etthundrafemtio tusen kannor och den därtill använda spannmålen uppginge till minst tio à elfva tusen tunnor. Denna stora kvantitet syntes vara tillräcklig där i staden, allenast någon måttlighet blefve iakttagen.

För de andra sjö- och landsstäderna föreslås ett visst antal brännerier efter hvars och ens storlek i samma proportion, samt att kongl. kammarkollegium och landshöfdingarne tillika med vederbörande magistrater måtte erhålla uppdrag ombesörja detta.

Vidare ansåg deputationen billigt, att Kongl. Maj:t och kronan erhölle en del af den ansenliga vinst, som brännvinsbrännaren skördade af brännvinshandeln, samt föreslog en viss skatt på hvarje brännvinspanna efter dess storlek och tillverkning. Ett dubbelt bränneri, som förbrände två tunnor spannmål om dagen och tillverkade trettio kannor brännvin, tycktes kunna gifva fyra öre silfvermynt i skatt för hvarje kanna, hvilken afgift endast kom brännvinssuparen till last, då brännvinet kunde åsättas ett högre pris efter årlig taxa.

Genomförandet af detta förslag skulle icke allenast förhindra det stora spannmålsförödandet, som dittills varit tillåtet, utan äfven tillföra Kongl. Maj:t och kronan större vinst af brännvinsaccisen, hvilken i Stockholm, trots det stora antalet brännerier, under de förflutna åren hade inbragt högst åtta à nio tusen daler silfvermynt, men därefter trots minskningen af antalet brännerier, skulle komma att uppgå till en summa af ungefär aderton tusen sjuhundrafemtio daler silfvermynt. I samband härmed ansågs kornbrännvins införande från utrikes orter kunna förbjudas vid äfventyr af varans konfiskation och böter af två daler silfvermynt för hvarje kanna, hvilket bötesbelopp borde erläggas jämväl af dem, som från landet införde brännvin till städerna.

Till hämmande af det omåttliga brännvinssupandet föreslår deputationen, att alla, som idka brännvinshandel i stad eller på landet, skulle förbjudas att sälja till sådant öfverflöd för de resande, att någon kunde supa sig drucken, och tillåtas sälja allenast, hvad nödvändigheten erfordrade till preservativ och hälsans konservation, samt att, därest ett sådant förbud öfverträddes, både köparen och säljaren skulle fällas till böter af tio daler silfvermynt hvardera.

All handel med öl och brännvin vid kyrkorna på landet, vare sig under helg- eller söckendagar, skulle förbjudas vid äfventyr af tjugu daler silfvermynts böter samt varans konfiskation. Kyrkoherden tillika med socknens äldste samt vederbörande kronobetjänte borde hålla sträng och allvarsam uppsikt öfver ett sådant förbuds efterlefnad. Kronobetjänt, som i detta hänseende visade försumlighet och ej anklagade den brottslige, skulle förlora sitt ämbete samt dessutom åläggas samma böter som öfverträdaren.

Att afskaffa den omåttlighet, som var rådande både i stad och på land genom svalg och dryckenskap på sön- och högtidsdagar, vore allas plikt och skyldighet, förnämligast på det att Herrens sabbatsdag måtte hållas helig, och att hvar och en kristen måtte obehindradt ha tillfälle att beflita sig om en sann gudaktighets öfning. Fördenskull borde ett strängt och allvarsamt påbud utgå, att alla kaffehus och krogar samt källare skulle vara stängda från lördags afton kl. 6 till mån-

dags morgon kl. 7. Under nämnda tid borde det icke vara någon tillåtet att sätta sig på sådana publika ställen. Den, som denna tid hölle någon dryck till salu, borde böta femtio daler silfvermynt första gången, men dubbelt, om förbrytelsen upprepades. Samma lag borde ock alla värdshus närmast utom städerna vara underkastade. Slutligen framställde deputationen det förslaget, att den, som dricker sig drucken på sön- och högtidsdagar, skulle böta tjugo daler silfvermynt att lika delas mellan angifvaren och de fattige.

De bestämmelser till nykterhetens befrämjande, som ingingo i § 2 af kongl. förordningen den 3 oktober 1723 »Om lappländarnes flitigare undervisning i kristendomen och skolors inrättande där i orten» torde kunna anses tillkomna på grund af Grubbs uppträdande i nykterhetsfrågan, så mycket mer som hans energiska sträfvanden till förmån för lapparne synes hafva utgjort den närmaste anledningen till den nämnda förordningens utfärdande.

I § 2 af denna förordning yttrar Kongl. Maj:t bland annat: »Alldenstund Guds namns ära och lappländarnes undervisande i kristendomen ej ringa lider och hindras af det myckna otidiga brännvinsmångleri och supande, som under marknadstiderna föröfvas, hvarigenom lapparne — — — blifva alldeles obekväma att mottaga någon undervisning i kristendomen, hvilken dem dock med eftertryck af predikoämbetet då kunde föreställas — — — ty vilja Vi hafva ett sådant brännvinsmångleri och supande under marknadstiden alldeles förbjudit, så att ingen borgare eller någon annan skall vara efterlåtet att sälja, skänka eller mot varor förbyta något brännvin till någon lappländare, innan marknaden är sluten och aflyst.»

I hvad mån Grubbs ifrågavarande memorial samt det däraf föranledda deputationsbetänkandet för öfrigt kan hafva inverkat på lagstiftningen i nykterhetens intresse, hafva vi icke haft tillfälle att närmare undersöka. Af den gjorda framställningen torde emellertid framgå, att Grubb stod i främsta ledet bland dem, som på hans tid bekämpade den fördärfliga dryckenskapslasten.

j. *Grubbs verksamhet för missionen i Lappmarken.*

Grubb utvecklade äfven en ifrig och ihärdig verksamhet för att få lapparnes andliga behof bättre tillgodosedda än förut. Den 20 nov. 1714 hade han erhållit förordnande att vara inspektor vid lappskolan i Lycksele.[1] Redan dessförinnan hade han emellertid, sannolikt på grund af tillfälligt förordnande som inspektor, till domkapitlet insändt förslag till åtskilliga reformer inom nämnda skola, af hvilka den viktigaste gick ut på att inskränka skoltiden från 10 à 12 till 3 år, på det att så mycket flera barn måtte komma i tillfälle att få åtnjuta undervisning. I enlighet med nämnda reformförslag resolverade domkapitlet den 19 nov. 1714, att lappbarnen ej må öfver 3 à 4 år uppehållas vid skolan att undervisas i sin kristendom, men att om någon vore af den kapacitet, att han kunde och ville blifva vid studierna, han måtte kvarhållas och därtill animeras.[2]

Ett exempel till belysning af de svårigheter, med hvilka Grubb hade att kämpa vid sina sträfvanden att åstadkomma en fruktbringande undervisning i lappskolan må här anföras efter Hernösands domkapitels protokoll för den 13 juli 1720. Nämnda dag upplästes ett bref från Grubb af den 14 april s. å., hvari han besvärade sig öfver, att pastor i Lycksele vid sista rekryteringen måst lämna sin enda dräng och därför nödgats uppdraga spismästaretjänsten åt skolmästaren Fjellström. Emedan då ingen fanns, som hjälpte till med kvarn, sädförsel, notdräkt etc. till skolans tjänst, hade undervisningen blifvit så tillbakasatt, att Grubb ansåg den omkostnad, som kronan haft för skolan under de sista 15 månaderna vara så godt som bortkastad. Konsistorium förmodade dock, att hela lappskolan icke kastades öfver ända för en drängs skull och uttalade det förtroendet för prosten Grubb, att han såsom inspektor efter all möjlighet skulle hålla disciplinen vid makt.

---

[1] På grund af kongl. bref af Gustaf II Adolf den 20 juni 1631 upprättades på 1630-talet en lappskola i Lycksele i Umeå lappmark. Jfr E. Haller, Svenska kyrkans mission i lappmarken, sid. 8—9.

[2] Hernösands domkapitels konceptbok.

Svårigheten att anskaffa tillräckliga penningmedel inverkade emellertid i hög grad hämmande på det ifrågavarande arbetet. Genom en skrifvelse den 11 mars 1720 befallde regeringen landshöfding Grundel i Umeå att på alla tingsställen i Lappmarkerna inhämta lappallmogens utlåtande angående ett af en hans företrädare, landshöfding Cronberg, väckt förslag att lapparne skulle till förbättring af skolväsendet erlägga en årlig skatt af 12 öre silfvermynt för hvarje daler silfvermynt i kronoskatt. Hvarken landshöfdingen eller konsistorium synes vid denna tid hafva visat erforderligt intresse för lapparnes sak. Den af regeringen anbefallda åtgärden utfördes af landshöfdingen så, att han inhämtade utlåtande af lappallmogen endast inom södra lappmarksfögderiet. Början gjordes i Umeå lappmark den 12 januari 1721 i prosten Grubbs närvaro. De närvarande lapparne visade sig först obenägna att påtaga sig den föreslagna skatten, men sedan man på ett bevekande sätt föreställt dem, att förslaget afsåg deras och deras efterkommandes eviga välfärd, förklarade de sig enhälligt villiga att årligen från och med följande år, 1722, erlägga den. Lappallmogen inom den öfriga delen af fögderiet (Piteå och Luleå lappmarker) ville icke åtaga sig mer än 6 öre silfvermynt för hvarje daler silfvermynt i kronoskatt, hvilket Grubb förmenar hafva berott därpå, att man icke såsom i Umeå lappmark vederbörligen föreställde dem vikten af att antaga det framställda förslaget.

Då landshöfdingen synes hafva dröjt med att till regeringen ingifva berättelse om sina åtgärder på grund af den ofvannämnda skrifvelsen och deras resultat, vände sig Grubb upprepade gånger såväl till honom som till konsistoriet med begäran om skyndsamt vidtagande af sådana mått och steg, genom hvilka regeringens med ifrågavarande skrifvelse yppade afsikter måtte kunna bringas till verkställighet. Men han nöjde sig icke härmed. För att ytterligare befordra saken vände han sig i egenskap af inspektor för lappskolan i Umeå lappmark år 1721 med en skrifvelse i ärendet till Kongl. Maj:t.[1] Han skrifver däri bland annat: »Som inspektion öfver lapp-

[1] Riksarkivet: Hernösands konsistorii skrifvelser till Kongl. Maj:t.

skolan är mig i nåder anförtrodd, jämväl ingen lärer bättre hafva kunnat förmärka den stocktjocka blindhet och mörker samt jämmerfulla fåkunnighet om vägen till saligheten, som de alltför usla lapparne äro invefvade uti, så att jag med innerligaste fasa och bäfvan måste bekänna, att knappt en ibland hundra, ja kanske tusen af dessa arma själar, vet det nödvändigaste af kristendomskunskapen, hvaraf då ej annat beklagligen vill följa, än att de snart sagdt alla den ene med den andre rusa hufvudstupa i helvetets allra förskräckligaste afgrund, fördenskull har jag till mitt samvetes befrielse ej undgå kunnat Eders Kongl. Maj:t allerunderdånigst att bönfalla om allernådigste orders utfärdande till skyndsam, fullkomlig verkställighet af Hennes Kongl. Maj:ts snart för två år sedan i nåder gifna befallning, så att med uppbäringen af den ämnade afgiften till bemälde lappskolestat måtte nu åt året kunna göras början, icke allenast i det södra utan ock i det norra lappmarksfögderiet, och det till en jämlikhet öfver allt af 12 öre silfvermynt mot hvar daler utlagspenningar, hvartill allmogen väl skulle stå att godvilligt vinnas, när de grundligen varda underrättade om ändamålets hälsosamma nytta för dem själfva, helst lappallmogen i det norra fögderiet är merendels förmögnare än de här i Umeå lappmark.»

Grubb meddelar vidare, att vid lappskolan i Lycksele af brist på medel ej flere än fyra lappgossar under senaste tiden kunnat underhållas. (Skolan hade förut haft tolf lärjungar). I sammanhang därmed hemställer han, om det icke vore bättre att på grund af de knappa tillgångarna utvidga skolan i Umeå lappmark än att, såsom tillämnadt var, upprätta nya skolor i Piteå och Torneå. Därjämte föreslår han, att förflytta Umeå lappskola från Lycksele till Umeå sockenkyrka, på det att barnen fortare måtte genom dagligt umgänge med svenskt folk kunna lära sig svenska språket, på hvilket kristendomsundervisningen meddelas, samt lära sig ordentligt folkskick; han själf i egenskap af inspektor iståndsättas att föra en noggrannare uppsikt öfver skolan och befrämja barnens uppfostran och undervisning samt allmogen befrias från den långa och besvärliga skjutsen upp till Lycksele med proviant.

Skrifvelsen upplästes i rådet den 20 mars 1722 och remitterades till landshöfding Grundel med befallning att öfverlägga med konsistorium om lappskolors inrättande. Landshöfdingen insände skrifvelsen till konsistoriet den 25 april s. å. och föreslog för sin del den anordningen, att hvarje pastor skulle mot någon vedergällning taga några lappbarn att informera. Konsistoriet tillstyrkte detta landshöfdingens förslag och afstyrkte alltså den af Grubb föreslagna åtgärden att anordna en för alla lappmarker gemensam lappskola i Umeå. Med afseende på själfva undervisningen uttalade konsistoriet den åsikten, att den borde meddelas på barnens eget modersmål, emedan det vore fara värdt, att de annars med förglömmandet af svenska språket glömde äfven hvad de på detta språk hade lärt. Mot Lycksele lappskolas förflyttning till Umeå hade det ingenting att invända under förutsättning af att den kunde ske med lapparnes goda minne, och att medel funnes tillgängliga för förslagets realisation.

Något annat resultat än att hålla frågan om lappmissionen vid lif synes Grubb med nämnda skrifvelse icke hafva uppnått. Man hyste betänkligheter mot att pålägga lapparne någon extra skatt till förmån för missionen, hvarför någon förordning om erläggande af en sådan tills vidare icke utfärdades.[1]

Då någon vidare åtgärd från regeringens sida icke hördes af, begärde och erhöll Grubb under sin vistelse i Stockholm år 1723 företräde i rådet vid dess sammankomst den 2 april s. å. Han sade sig i underdånighet hafva ingifvit ett memorial angående lapparne. Grefve G. Cronhielm svarade honom, att man den ifrågavarande dagen ville föredraga hans memorial och anmodade honom att vänta en stund ute i förmaket. Efter en stunds diskussion resolverades, att Grubbs memorial tillika med de öfriga skrifterna straxt skulle remitteras till ständerna.[2]

Grubbs sträfvanden kröntes nu ändtligen med framgång. Sekreta utskottet företog med ledning af de inkomna skrifvel-

---

[1] E. Haller, Svenska kyrkans mission i Lappmarken, sid. 26.

[2] Rådsprotokoll öfver inrikes och krigsärenden den 2 april 1723.

serna frågan om lapparna till behandling den 1 augusti 1723 och utarbetade ett förslag till en kongl. förordning, som antogs af ständerna. Sålunda tillkom den kongl. förordningen af den 3 oktober 1723 »Om lappländarnes flitigare undervisning i kristendomen och skolors inrättande där i orten» [1] enligt hvilken 1:o prästerna flitigt skulle resa omkring och med predikan och undervisning följa lapparne på deras vandringar, inga andra antagas till lappmarkspräster än sådana, som kunde lapska språket och befunne sig i sina bästa år; 2:o brännvinsförsäljning till lapparne under marknader förbjöds; 3:o en skola skulle anläggas vid hvarje hufvudkyrka i Lappmarken så att skolornas antal blefve sju; 4:o fyra kollekter om året skulle öfver hela riket upptagas till nämnda skolor intill nästa riksdag; 5:o en skolmästare skulle till en början förordnas vid hvarje skola, och endast sådana tillsättas, som voro grundfasta i religionen och skicklige lärare; 6:o lapparnes barn skulle först undervisas i kristendom på deras modersmål, hvarefter de finge lära svenska, om de därtill hade lust; ABC-böcker och katekeser på båda språken skulle genast tryckas; 7:o superintendenten eller någon annan i hans ställe af konsistorium förordnad prästman skulle åtminstone hvart tredje år resa omkring i Lappmarken och visitera samt tillse, att prästerskapet och lärarne gjorde sin plikt, hvarjämte det skulle tillkomma hvarje prost att årligen anställa sådana visitationer i sitt prosteri. Grubb synes vara den som inlagt största förtjänsten i fråga om tillkomsten af denna i lappmissionens historia synnerligen viktiga förordning. [2]

Nya svårigheter med afseende på Lycksele lappskola nödgade Grubb att ånyo följande år med en skrifvelse af den 9 sept., omkring 3 veckor före sin död, vända sig till myndigheterna med ny begäran om hjälp. De i Umeå socken af fienden afbrända bondehemman, af hvilkas räntor skolan haft sitt underhåll, hade sökt och erhållit frihet från alla utlagor för en tid af fyra år. Därigenom hade skolan för nämnda tid

[1] Riksregistraturet för 1723, bladet 741—749. Acta publica litt. H. n:o 22. 1722—1724, jfr äfven Modées Utdrag ur Publique Handlingar I, Sthlm 1742, sid. 391—393.

[2] Jfr E. Haller, l. c., sid. 24 och 27.

förlorat en årlig inkomst af 400 daler samt, för hvilken förlust Grubb anhöll att konsistoriet måtte hos Kongl. Maj:t utverka ersättning.[1]

k. *Grubb såsom ett föredöme för sina åhörare.*

Om Grubbs enskilda lif gifver den förut omnämnda skrifvelsen af några bland Umeå församlings förnämste medlemmar följande vittnesbörd: »Han har ock vinnlagt sig att vid alla tillfällen föregå sina hörare med sådant lefverne och umgängelse, hvarigenom ordets kraft ej skulle hindras och förkväfvas, så att om lärarne så allestädes vandrade sin hjord till efterdömelse, så skulle igenom Guds nåd den allmänna ogudaktigheten verkligen blifva hämmad och öfvervunnen.»

Han var i sitt hem ett mönster för en kristlig husfader i omtanke om sitt husfolks andliga välfärd. Husets medlemmar samlades dagligen till bön och undervisning i kristendomens sanningar. Den nämnda husandakten hade ända till år 1718 alltid ledts af honom själf. Men sistnämnda år kom en student från Stockholm vid namn Alexander Holmqvist i Grubbs hus såsom informator för hans brorson Karl Grubb. Åt honom anförtrodde han efter en tids förlopp ledningen af de husliga andaktsstunderna för att bereda sig själf någon hvila efter det trägna arbetet för hela församlingens räkning, dock först sedan han »undersökt hans förmåga och renhet i teologien samt funnit honom vara väl grundad i vår rena lutherska teologi». Prosten Grubb själf var likväl nästan alltid närvarande vid bönestunderna.

l. *Följderna af Grubbs verksamhet i det hela.*

Vi hafva redan förut antydt, att glädjande frukter af Grubbs nitiska arbete visade sig i hans egen församling icke blott i form af större kristlig kunskap, utan äfven i form af kärlek till Guds

[1] Hernösands domkapitels protokoll den 16 sept. och 7 okt. 1724.

ord och ett kristligt lif. I själfva verket framkallade Grubb en mäktig andlig rörelse i Umeå, hvilken grep omkring sig bland både den bildade och obildade befolkningen. Härvid besannades äfven dessa Jesu ord: »Jag har icke kommit för att sända frid, utan svärd. Ty jag har kommit för att söndra en människa från hennes fader och dottren från hennes moder och sonhustrun från hennes svärmoder, och människans husfolk varda hennes fiender (Matt. 10: 34—36)». Fromma gifta personer, barn och tjänstefolk kommo ofta till Grubb och beklagade sig med tårar öfver sina makar, föräldrar eller sitt husbondefolk, hvilka ej kunde tåla, att de fruktade Gud. De hindrades ofta från att söka sin uppbyggelse i den offentliga gudstjänsten, och i hemmet nödgades de gå afsides för att i hemlighet läsa, bedja och betrakta Guds ord. Grubb, hvilken ansågs som hela rörelsens upphofsman och förnämste ledare, blef helt naturligt ett föremål för deras lifliga hat, som uti hela rörelsen endast sågo utbrottet af ett farligt religionssvärmeri.

Det ligger i sakens natur, att verkningarna af denna andliga rörelse icke skulle inskränka sig till Umeå allenast. Här ägde Jesu ord: »Icke kan den staden döljas, som ligger på ett berg», sin tillämpning. Ryktet om den andliga rörelsen i Umeå spred sig vida omkring och hade snart hunnit landet rundt. Liksom man på Jesu tid till följd af kraften i hans ord och verkningarna däraf frågade: »Hvad ny lärdom är detta (Mark. 1: 27)?» så frågade man äfven nu, och liksom på den tiden utföllo svaren olika. För somliga framstod Grubb som en god herde, andra åter ropade: »Han förförer folket.»

Till följd af ryssarnes härjningar hade en guldsmed vid namn Nils Jönsson Ulander på våren 1719 flyttat från Umeå till Torrböle by i Nordmalings socken. Denne tyckes hafva varit en af de i fråga om ett sant kristligt lif mera framstående af prosten Grubbs åhörare. Efter Grubbs föredöme samlade han dagligen sitt husfolk till andaktsöfningar och undervisning. Liksom i Umeå vid Grubbs ditkomst så tyckes äfven i Nordmaling den dagliga husandakten hafva varit något alldeles ovanligt, hvarföre också Ulanders grannar understundom infunno sig i hans hem såsom åhörare vid bönestun-

derna. Att Ulander icke förgäfves lät uti ord och gärning sitt ljus lysa i enlighet med Kristi befallning är sannolikt, ehuru vi icke hafva några tydliga vittnesbörd därom.

Kyrkan besöktes flitigt af honom äfven i Nordmaling, fastän han hade att tillryggalägga en väg af 2 mil för att komma till densamma och kyrkoherden därstädes, den förut nämnde Olaus Archtædius, dessutom tyckes hafva varit föga lämplig att leda sina åhörare på gudaktighetens väg.

Archtædius synes äfven med mycket oblida ögon hafva betraktat Ulanders andaktsöfningar, såsom i hans ögon ägnade att inom församlingen väcka oro och split. Med anledning af att Ulanders aftonböner med de sina om lördagskvällarna uti hans nattlogis vid kyrkan några gånger ditlockat främmande åhörare, förbjöd han de personer, hos hvilka Ulander med sitt husfolk plägade taga in vid sin ankomst till kyrkbyn på lördagsaftnarna, att vidare härbergera honom. Därjämte varnade han ofta i predikningarna sina åhörare för kättare och förföriske lärare, pietister och svärmeandar, som inkommit i församlingen och drogo lärjungar till sig, hvarigenom Ulander utpekades, då efter dennes eget vittnesbörd ingen annan fanns inom Nordmalings församling, som med dylika ord kunde åsyftas.

Efter afhörandet af en predikan på åttonde söndagen efter trefaldighetssöndag öfver texten om de falska profeterna (Matt. 7: 15—21), i hvilken predikan Archtædius synes hafva såsom falske profeter utpekat dem, som höllo husandakt och läto andra närvara därvid, samt dessutom, ehuru utan att utsäga namnet, omtalat Grubb såsom den där hade gifvit käringar, drängar och pigor tillåtelse att predika, företog sig Ulander att skrifva tvenne mycket långa bref till kyrkoherde Archtædius, innehållande kritik såväl af den sistnämnda predikan som af hans predikningar i allmänhet.

Det heter i dessa bref bland annat, att den lära om tron, som kyrkoherde A. den nämnda söndagen föredrog, endast gick ut på att åhörarne icke skulle låta förföra sig från den tro, de haft från barndomen; vidare att tron väl kallades lefvande, men att man aldrig fick veta, huru den lefvande tron är beskaffad. Angående Archtædius predikningar i allmänhet framhålles, att han icke predikade en sann bättring, utan i stället

lärde, att den, som lärer och undervisar sina anhörige, att de först skola af och igenom lagens betraktelse komma till ånger öfver sina synder och sedan pröfva och döma sina hjärtan efter lagen, ginge djäfvulens ärende för att förfalska läran om tron, att det går dem, som så bruka lagen, som det gick med Kain och Judas, nämligen att de måste säga: mina synder äro flere än att de kunna mig förlåtas. Därjämte klagar Ulander i dessa bref öfver den öfvermåttan stora okunnigheten i församlingen, hvarpå han anför prof, samt beklagar sig dessutom öfver, att kyrkoherde Archtædius sökte förhindra den inbördes förmaningen och undervisningen bland de kristne genom att stämpla den såsom ett i kungliga förordningar lekmännen förbjudet offentligt predikande.

Brefven röja mycket god kristlig kunskap, men det kan icke förnekas, att själfva tonen ej öfverallt röjer den kristliga kärlek, saktmodighet och försiktighet, som hade varit önsklig.

Följden af Ulanders bref till Archtædius blef ock, att denne anklagade honom hos konsistoriet, hvilket emellertid, sedan Ulander undergått förhör, åvägabragte förlikning emellan dem den 23 september 1719.

Kännedomen om Grubbs nitiska arbete för sin församling framkallade hos åhörarne i andra församlingar en jämförelse mellan honom och deras egna själasörjare, hvilken efter de då rådande förhållandena i regeln icke stärkte aktningen och förtroendet för de senare hos dem, som voro mera klarsynta. Att folk ifrån andra församlingar infann sig i Umeå både för att där höra Grubb predika och för att enskildt rådfråga honom i religiösa angelägenheter, är, ehuru de för oss tillgängliga handlingarna icke lämna någon bestämd upplysning därom, så mycket sannolikare, som enligt offentliga intyg personer från andra församlingar af religiösa skäl rent af inflyttade till Umeå.[1]

Pigan Malin Eriksdotter från Bygdeå församling hade ett par år tjänat i Umeå och därstädes blifvit förd till ett allvarligare kristligt lif. Sedan hon åter flyttat till sin syster

[1] Om en liknande tilldragelse för Tolstadii skull berättas i Melbyes kyrkohistoria II, sid. 490.

Brita Eriksdotter och hennes man, Anders Larsson i Öndebyn i Bygdeå, synes hon genom sitt umgänge hafva väckt ett djupare andligt behof hos åtskilliga af sina bekanta. Systern och svågern blefvo i främsta rummet vunna för en lefvande och verksam kristendom. På grund däraf blefvo de af folket försmädade och förföljde samt äfven från sina prästers sida utsatte för obehag, hvarför Anders Larsson med sin hustru och svägerska lämnade sitt i godt stånd varande, väl häfdade och brukade hemman i Bygdeå uti ödesmål och flyttade till Umeå.

Pehr Jonsson i Öndebyn afger inför den kongl. kommissionen skriftligt intyg öfver, att hans hustru, sedan hon någon tid varit i umgänge med de nämnda tvenne systrarna, med all flit velat öfvertala honom att äfven lämna sitt skattehemman öde och i likhet med de förut nämnde bosätta sig i Umeå.[1]

Af det föregående kunna vi förstå, att Grubb genom sin ämbetsverksamhet både direkt och indirekt kom att göra sig misshaglig bland de både öfver- och underordnade ämbetsbröder, som hvarken själfva af erfarenheten kände, ej heller hos sina åhörare arbetade för uppväckande af ett djupare kristligt lif, utan så uteslutande ifrade för renlärighet och religiöst lugn i församlingarna, att de läto detta öfverskyla icke blott bristen på kristlig kunskap och tro, utan äfven uppenbara synder.

Detta i förening med den ovilja, han genom sitt trogna nit uppväckt hos de mot en lefvande kristendom fientlige bland sina åhörare, ådrog honom förföljelser, från hvilka han först genom döden befriades. För dessas förlopp skola vi i det följande redogöra.

---

[1] Bönderna Pehr Jonssons i Öndebyn, Nils Jonssons i Bäck och soldaten Mats Larsson Järfs attest om pigan Malin Eriksdotter från Bygdeå den 12 juli 1724. Kommissionshandlingarna n:o 30.

(Forts.)

Edvard Wermcrantz.

Några blad ur Augustana-Synodens historia, åren 1848—1870.

Den skandinaviska evangelisk-lutherska Augustana-Synoden stiftades den 5 juni 1860 i den norska lutherska församlingen i Clinton, Wisconsin, och omfattade då 36 svenska och 13 norska församlingar med tillsammans 27 pastorer och 4,967 kommunikanter. Såsom grundval för kyrkoorganisationen lades här den heliga skrift såsom »den enda ofelbara regeln och rättesnöret för människors tro och lefverne» samt fasthållandet af de tre äldste symbola och »den oförändrade Augsburgiska bekännelsen såsom en kort men sann sammanfattning af kristendomens hufvudläror, förstådd i enlighet med den utveckling däraf, som de öfriga vår lutherska kyrkas symboliska böcker innehålla». Denna läroartikel får aldrig förändras af Synoden och ingår i alla församlings- och läroverkskonstitutioner.

På synodalmötet år 1870 i Andover, Illinois, utgingo de norska församlingarna ur Synoden och bildade egna nya synodalförbindelser, och därefter utgöra blott de svenska lutheranerna den ursprungliga Augustana-Synoden. Benämningen »skandinavisk» utlämnades dock först genom ett beslut på synodalmötet 1894 i S:t Peter, Minnesota.

Augustana-Synoden är en dotterkyrka till den svenska kyrkan och begär såsom sådan sin moders kärlek i utbyte mot tacksam tillgifvenhet. Synodens äldsta medlemmar och en ständigt ny skara emigranter hafva nämligen tillhört lutherska kyrkan i Sverige, och vi hafva här i Amerika bibehållit och fortplantat hennes lutherska tro och bekännelse oförfalskade.

särskildt under den tidigaste emigrationen bevisade mot sjuka och nödställda invandrare. Somliga af dessa förenade sig med Immanuelsförsamlingen, och andra begåfvo sig åt annat håll men blefvo genom hans omsorgsfulla deltagande fästade vid våra lutherska församlingar. Genom hans trogna missionsarbete stiftades äfven svenska lutherska församlingar i flera städer i Chicagos närhet såsom S:t Charles, Geneva, Rockford o. s. v.

Utrymmet tillåter icke redogörelse för grundandet af kolonier i Minnesota, dit svenskar kommo 1851, och där den första svenska lutherska församlingen stiftades 1854 uti Chisago Lake af pastor E. Carlsson. Synodens nuvarande vördade president E. Norelius blef här 1855 den förste svenske lutherske pastorn i församlingen i Red Wing. E. Carlsson stiftade likaledes tidigt församlingar i staterna Indiana och Michigan. I Pensylvania stiftade T. N. Hasselqvist 1854 församling i Sugar Grove, som genom doktor P. Fjellstedt till lärare kallade pastor Jonas Svensson från Vexiö stift. Denne var som predikant en lärjunge af A. Nohrborg och åtnjöt stort förtroende bland de s. k. Hoofianerna, och han betjänade församlingen i Sugar Grove samt en nybildad församling i Jamestown, New-York, från 1856 till 1858, då han efterträdde Esbjörn i Andover, sedan denne flyttat till Princeton, Illinois. I Andover arbetade Svensson med största trohet och nit till sin död år 1874, och under denna tid uppfördes den stora tegelkyrkan därstädes och flere dotterförsamlingar uppstodo.

Äldre såväl som yngre församlingar i Synoden hafva stiftats på så sätt, att dess medlemmar antagit till efterlefnad och ordning en bestämd församlingskonstitution med förbindelse att upprätthålla Guds ords rena predikan, sakramentens rätta bruk, skolor, kristlig kärleksverksamhet och församlingstukt. Densamma innehåller äfven den omnämnda oföränderliga läroartikeln samt andra nödiga bestämmelser angående samfund, lärare, kyrkotjänare o. s. v. Efter åtskilliga erfarenhetsrön fick konstitutionen en bestämd form år 1857, hvarefter den reviderades på synodalmötet i Andover 1870 och har sedan fått ytterligare tillägg.

* * *

Pastor Esbjörn och hans församlingar slöto sig år 1851 till den då af amerikanska, tyska och skandinaviska lutheraner i Illinois grundade Norra Illinois-Synoden. Med denna förenade sig sedermera äfven de första svenska lutherska pastorerna och församlingarna, hvilka slutligen utgjorde tre särskilda konferenser, Mississippi, Chicago och Minnesota konferenserna och höllo hvarje år ett gemensamt möte. Genom föreningen med denna synod infördes svenskarne i amerikanska kyrkoförhållanden och synodalstyrelsen; men de lärde sig ock här att i kampen mot den rådande unionismen värna om sin rena och oförfalskade lutherska tro. Nitälskan om densamma och svensk självständighet samverkade äfven till utträdet ur denna synodalförbindelse.

Norra Illinois-Synoden uppehöll sedan 1852 i Springfield under namnet Illinois State University en skola för prästbildning, och beslut fattades om att därstädes upprätta ett skandinaviskt professorat, alldenstund det var nästan omöjligt att från fäderneslandet erhålla pastorer åt de församlingar, som ständigt tillkommo till följd af de många invandrarne. Pastor Esbjörn insamlade för detta ändamål kontant en fond på 1,310 dollars, och hvarje skandinavisk luthersk församling skulle till den nye lärarens underhåll betala 25 dollars årligen. Han valdes ock till professor och tjänstgjorde som sådan i Springfield två år från 1858 samt utbildade några af synodens äldste prästmän. Till följd af amerikanernas löshet i trosbekännelse och öfvermod resignerade Esbjörn samt begaf sig från Springfield med nästan alla sina skandinaviska studerande ynglingar. Detta gaf den närmaste anledningen till stiftandet af Augustana-Synoden år 1860, hvilket förbereddes på gemensamt konferensmöte i Chicago samma år.

* * *

Under trångmål och fattigdom men med fast hopp till Gud och inbördes förtroende fattade den nybildade synoden omedelbart beslut om upprättandet af ett renlärigt lutherskt seminarium för att anskaffa lärare åt de många vakanta församlingarne. Samma år öppnades seminariet i norska luther-

ska kyrkan i Chicago med professor L. P. Esbjörn som föreståndare och den norske pastorn som biträdande lärare. Och sålunda fortgick verksamheten, till dess Esbjörn 1863 återflyttade till Sverige, där han dog som kyrkoherde i ärkestiftet år 1870. Efter synodens organisation och på dess kallelse reste pastor O. C. T. Andrén till Sverige och insamlade där under ett år genom kollekter 10,846 dollars; men han själf stannade kvar i fäderneslandet och afled som kyrkoherde i Asarum, Lunds stift, samma år som L. P. Esbjörn. Emellertid uppehölls seminariet, trots mångahande svårigheter och särskildt det rasande inbördeskriget, och elevantalet var på det högsta ett dussin.

År 1863 förlade Synoden sitt prästseminarium nu såsom »Augustana College and Theological Seminary» till Paxton, Illinois, och pastor T. N. Hasselqvist valdes till dess president, en befattning som han innehade till sin död år 1891. Under åren 1863 till och med 1875, då läroanstalten flyttades till Rock Island, tillväxte den så småningom hvarje år, och sålunda hade den året 1869—70 fyra professorer och 45 studerande ynglingar. Samtidigt med detta synodens läroverk grundades och uppehölls af Minnesotakonferensen en elementarskola i Carver, som 1870 räknade 37 elever och sedermera flyttades till S:t Peter under namn af Gustavus Adolphus College.

* * *

Professor T. N. Hasselqvist var synodens förste president till år 1870, då han var på besök i Sverige, och efterträddes af pastor Jonas Svensson, som presiderade till sin död. Genom sin rika andliga begåfning som predikant och lärare, sin oskrymtade gudsfruktan och fasthet i bekännelsen, har Hasselqvist, utnämnd till teologie doktor år 1871, framför flera andra gifvit synoden dess kyrkliga och bekännelsetrogna karaktär. Denna har ock i icke ringa grad bildats genom pastorernas trogna missionsarbete, kärleksfulla och broderliga samverkan samt den nödiga vaksamheten mot påträngande villolärare. Till synodens kraftfulla utveckling bidrogo äfven många trogna och uppoffrande församlingsmedlemmar, som redan i fädernes-

landet gripits af de andliga väckelserna och här i frikyrkan och nya omgifningar samt ofta under nöd och allvarsamma pröfningar kommo i beröring med landsmän af olika åskådningar och från vidt skilda landskap. Därigenom stadgades många i sin lutherska trosöfvertygelse, deras blick vidgades och omdömesförmågan skärptes, på samma gång som den amerikanska företagsamheten omkring dem lockade dem till verksamhet och nitälskan för Guds rike. Den ursprungliga rosenianismen, hoofianismen, schartauanismen liksom det norrländska, skånska o. s. v. folklynnet hafva sålunda i synodens flesta församlingar blandats med hvarandra och genom Guds välsignelse nästan öfverallt uppgått i en gemensam lifaktig, förtroendefull och biblisk svensk lutherdom. Denna Augustana-Synodens kyrkliga karaktär grundlades under den nu behandlade tidsperioden genom en orubblig trohet mot Guds heliga ord och sakrament enligt luthersk bekännelse samt genom en allvarlig nitälskan om själars frälsning, upprätthållandet af det kyrkliga ämbetets helgd och en hälsosam kyrkotukt i församlingarna.

N. Forsander.

Religionsmålet mot studenten Erik Molin. 1734—1739.

I november månad år 1733 inlämnades till tvenne medlemmar af teologiska fakulteten i Upsala en skrift på latin med titel: *Brevis explanatio haeresium praecipuarum, quibus hodie studiosi theologiae, et hinc auditores laici in chara patria nostra a vera et vivifica per Christum veritatis cognitione detinentur, in perniciem non solum animarum, sed etiam status politici non exiguum detrimentum.*

Författaren var en ung student af Roslags nation, Erik Molin, och de lärare, till hvilka han dedicerat sin skrift, voro domprosten Dan. Djurberg och teol. professorn, sedermera biskopen i Skara, Petrus Schyllberg.

Nämnda skrift, hvarom Molin på ett ställe säger, att den hade till mål »auf eine gelinde Art das Christenthum ohne Christum zu beleuchten», har alltigenom karaktären af en confessio fidei. Han hade af nämnda professorer blifvit uppmanad att yppa de nya meningar i teologien, som man sade honom hysa. Han gjorde detta i denna skrift, som öfverlämnades till dessa tvenne lärare, med hvilka han var personligt bekant och hvilka han kallar »sina besynnerliga välgynnare». I febr. 1734 öfversatt till svenska under titeln: *Kort föreställning om de besynnerligaste villomeningar*..., lämnades ifrågavarande skrift af Molin till tvenne bruksdirektörer i Upland, Svebilius och Ström, hvaremot det icke är bevisadt, att han vidare utspridt densamma.

Det var dock ej först genom denna skrift och dess »mot den heliga Skrift rakt stridande, uppenbara villfarelser» [1], som

[1] Professor Djurbergs anteckning på Molins latinska skrift.

Molin ådrog sig en större uppmärksamhet från myndigheternas sida. Redan i februari 1733, hade han varit förekallad af Stockholms stads konsistorium,[1] som därtill fått uppmaning af domkapitlet i Upsala. Molin, som åren 1727—29 tjänstgjort på landskansliet i Gefle, skulle nämligen där hafva hållit en förbjuden sammankomst med en »samling folk», hvarom undersökning af stadsfiskalen därstädes påbörjats.[2]

Det var med anledning häraf, som domkapitlet önskade, att Molins meningar skulle pröfvas i Stockholm, där han åren 1730—32 uppehållit sig såsom præceptor i pastor Tollstadii skola. Då emellertid konsistorium i Stockholm af Molin inhämtat, att han numera vistades i staden endast såsom biträde vid räkenskapsföring hos en handelsman och icke sysselsatte sig med någon barnainformation, samt dessutom landshöfdinge-

[1] Stockh. stads konsist. prot. $^{21}/_{2}$ 1733.

[2] Molins sak lägger ännu ett bevis till de många öfriga på den skuggrädsla, som denna tid härskade för s. k. olofliga gudstjänster. Molin omtalar förloppet på följande sätt (Wahre und lebendige Natur und Kraft des Creutzes Jesu Christi... samt Kurtzen Bericht was dabey zu Stockholm in Schweden passiret... Anno 1740, von Erik Molin, Schwed. Exulanten, s. 163): Was heimliche Zusammenkünfte oder Conventikeln angehet, so weiss ich mich nimmer eine solche beygewohnet zu haben, vielweniger dass ich eine solche gehalten gehaben; zumahlen da alles solches vor meiner Ankunfft und Aufenthalt in Stockholm schon lange durch Ihro Maj. Verboth gedämpfet war. Was dem Consistorio zu dieser Anklage die Gelegenheit wird gegeben haben, wird ein blosses Gerüchte sein, dass ich wenn ich annis 1728 und 29 in Gefle war, also berüchtiget worden... Im Jahr 1729 am 4:ten Pfingst-Tag, nachdem ich in der hohen Predigt den Gottesdienst beygewohnet und darauf bey dem damahligen Leutenant, nunmehro dem Inspector über die Land-Zölle i Gefle, Nidas. Salan, zu Mittage gespeiset, ging er samt seiner Frauen, seiner Verrichtungen halben, auf die Zoll-Jagt, bey der See, dahin ich auch mitfolgete und unter der Nachmittags-Predigt verschiedenen der Jagd zugehörige Verrichtungen mit einander vorhatten, die uns hinderten in geistlichen Sachen wenigsten von aussen uns etwas einzulassen; wenn der Gottesdienst so ungefähr vorbey war, gingen wir wieder davon, und begegneten im Wege 3 oder 4 Freunde, die in der Kirchen gewesen, nachdem aber den Leutenant in dessen Logis gesuchet hatten und nun kamen ihm auf die Jagd zu besuchen. Diese mussten also mit uns umwenden, da uns unterwegs der Stadt-Fiscal und der Nachmittags-Prediger begegneten, die sich vest einbildeten, das wir alle als wegen einiger Gottseligkeit im Argwohn stehende Personen, wären unter der Predigt zusammen gewesen; wir wurden gleich wegen einer Zusammenkunft citiret, und obwohl der Raum hörete der Cronen zu, und ich im Haufen der Jüngste war, wurde ich doch als Anführer zuvörderst angegeben.

ämbetet i Gefle på tillfrågan förklarade tillräcklig anledning ej förefinnas till Molins vidare anklagande, blef åt hans sak för tillfället intet vidare åtgjordt.

Det var först ofvannämnda skrift *Brevis explanatio* och de med anledning häraf den 22 och 26 mars 1734 inför Upsala domkapitel hållna förhören, som gåfvo uppslaget till de fem-åriga rättsförhandlingarne mot Molin genom alla instanser, i hvilka ock till slut riksens ständer togo del, — till vidlyftiga undersökningar inför världsliga och kyrkliga myndigheter — till 4-årigt fängelse, slutande år 1739 med landsflykt för alltid. — Det är icke meningen att här ingå på alla detaljerna i detta långa och omständliga religionsmål, utan skola vi efter en *orientering öfver hufvudstadierna i processens gång* något närmare uppehålla oss vid de *viktigaste teologiska stridsfrågorna* för att till sist söka göra oss en sammanfattande föreställning om *Molins teologiska position, karaktär och personlighet,* så vidt de af akterna kunna bedömas.

Under en tid, så religiöst upprörd som den förevarande, såg man i stridens hetta icke klart å någondera sidan. Ortopraxis i stället för ortodoxi, hjärtats teologi i stället för hufvudets, Kristi evangelium i stället för dogmat, det allmänt kristna prästadömet i stället för skolteologernas förmedling — se där några af de hufvudfordringar, som allt sedan Speners dagar mer eller mindre högljudt och radikalt höjdes mot det bestående. Och hvem kan neka, att mycket af äkta kristliga idéer gömdes i dessa påståenden och fordringar?

Men liksom det måste medgifvas, att den senare pietismen gick längre, än Spener velat, och med sig förenade eller gaf upphof till många skiftande religiösa strömningar af olika värde, så har det ock anmärkts, att denna reform röjer drag, som i mycket afvika från vår kyrkas genuina skaplynne och visa frändskap med reformert uppfattning. Pietismens senare historia visar riktigheten häraf. Den lära, på hvilken vår kyrkas vara eller icke-vara beror, den som »bevarad i renhet, alltid skall berättiga hennes existens vid sidan af andra kyrkosamfund», — är den stora läran om *syndarens rättfärdiggörelse*

inför Gud genom tron på den i Kristo en gång för alla utförda försoningen. Detta är för hvarje äkta lutheran *articulus stantis et cadentis ecclesiæ.* Det är en lära, som icke framkommit på spekulationens väg, utan framfödts under syndaångestens nöd. Därför kunde ock Luther en gång med all rätt om sina motståndare utropa: *num experti sint illas angustias et terrores animi?* Pietismen har icke haft klart öga för denna läras fundamentala betydelse för det kristliga lifvet utan skjutit den i bakgrunden. De mera rationaliserande pietisterna, såsom t. ex. Dippel, kunde ej annat än förneka den i dess lutherska mening, då de helt och hållet förkastade dess grundval: läran om Kristi lidandes satisfaktoriska värde. — Ett lif i Kristi efterföljd under verksam människokärlek, den förlorade gudsbildens återupprättande i den fallna människan genom Guds andes inneboende i hennes själ, det var pietisternas lösen. De märkte då måhända icke, att just detsamma var den ursprungliga lutherdomens, liksom det är den apostoliska kristendomens. Medlen för uppnåendet af detta gemensamma mål voro dock skilda. För pietismen blef det alltmer asketismen och världsförnekelsen, som kommo att träda i förgrunden. För den äkta lutherska ståndpunkten är det medvetandet om en för Kristi skull nådig Fader i himmelen och den trosfrimodighet, som däraf hämtas, som utgör drifkraften i lifvets helgelsestrid.

Vi skulle dock göra orätt i att vid denna tid föreställa oss den lutherska ståndpunkten i dess ursprungliga, ideala renhet och kraft. Erkändt är, att den vid den förevarande tiden ej längre var, hvad den en gång varit. Man behöfver endast påminna om tvenne ting: hvad som bjöds folket från predikstolarne under den ortodoxistiska tiden, och den utbildning, som kom den teologiska ungdomen till del vid högskolorna. Ännu en sak kan och bör tilläggas. En opposition af det religiösa värde, som låg i pietismen, kunde icke, det ligger i klar dag, ha uppkommit, om ej ett djupt behof efter något bättre rört sig i sinnena. Sanningen låg icke odeladt vid dessa strider blott på den ena sidan. För den historiska forskningen är det därför omöjligt att taga parti för den ena eller den andra ståndpunkten utan all reservation. Dock, frågar man, hvilka

det vid dessa controverser är, som gifva intrycket af den största religiösa värme och hänförelse, erbjuda exemplet af den största offervillighet för den sanning de insett och använda ett stridssätt mest värdigt Kristi evangelium — så utfaller en sådan jämförelse i allmänhet icke till förmån för de kyrkliga myndigheterna.

Processens gång.

Såsom nämndt är, förhördes Molin i mars 1734 af Upsala domkapitel, hvaröfver ett utförligt protokoll finnes i behåll. Domkapitlet fråntog vid detta tillfälle Molin den *venia concionandi*, som förr tilldelats honom, hvarjämte det förehölls honom faran af brytande mot lagarne och förordningarne rörande villfarande meningars utspridande. Härtill genmälde dock Molin, att han äfven »trots konungens förbud icke kunde underlåta att föra folk till Gud, när hans samvete och hans nästas nöd så kräfde». Domkapitlet uttalade sin förhoppning om hans tillrättaförande och bad honom hålla inne med allt kommunicerande af sina tvifvelsmål åt andra. Emellertid befinnes det, att domkapitlet redan efter 14 dagars tid öfverlämnat hela saken i världslig hand genom bref af den 10 april till Svea hofrätt, antydande nödvändigheten af Molins fängslande. Man kan med skäl förundra sig öfver en sådan brådska i en så grannlaga angelägenhet, isynnerhet som Molin genom bref från Stockholm erbjudit sig att på egen bekostnad infinna sig till förnyadt privat förhör hos ärkebiskopen. Molin klagar ofta sedan under processens gång öfver, att domkapitlet stött honom ifrån sig, och detta icke utan skäl. Man skulle visserligen i Molins ofvan anförda, något trotsiga yttrande ad protocollum tycka sig finna tillräckligt skäl för ett sådant tillvägagångssätt, om man ej visste, att Molin från det ställe, Öster-Löfsta, där han senast någon längre tid predikat, fått af vederbörande pastor, mag. S. Westbeck, ett särdeles fördelaktigt intyg, som gifvits domkapitlet till handa. Det heter däri, att »Molin predikat ganska uppbyggligt om bättringen och att människan utan den ingen del äger i Kristo, samt att hans umgängelse varit i all kärlek och ödmjukhet,

och att han befunnits vid ett gladt sinne och merendels i bönen». [1]

Hofrätten i Stockholm tog saken omedelbart under behandling, och då Molin förklarade sig ej utan vidare öfverbevisning kunna frångå sina satser, blef det honom på begäran tillåtet att taga del af det i Upsala öfver förhöret uppsatta protokollet och däröfver utlåta sig. Detta gjorde han ock den 31 maj 1734 och han säger i sin tyska skrift s. 15: »Von der Zeit an hatte es im Hofgericht ein gar gut Aussehen, denn die Königl. Edicte in Schweden sagen, dass man erst muss gründlich unterwiesen und ermahnet werden, ehe man kann gerichtet werden».

Hofrätten utlät sig också redan i juni samma år i inlaga till Kongl. Maj:t, att Molin »såsom varande en dygdig och välartad yngling icke borde underkastas någon arrest, utan ansåg hofrätten, att han borde förskickas till Upsala och förses med tjänligt stipendium eller underhåll af offentliga medel för att vidare kunna af därvarande teologer undervisas».

Emellertid åtgjordes af Kongl. Maj:t intet i denna sak på 1 1/2 år eller till hösten 1735. Under denna tid uppehöll sig Molin i Stockholm sysselsatt med kontorsgöromål, hvari han synes haft synnerlig skicklighet. Dessemellan predikade han ock vid några tillfällen i Vällinge i Södermanland hos pastorn därstädes Hellman, bekant såsom lärare hos och medhjälpare åt Tollstadius. För detta blef han citerad inför Strengnäs domkapitel liksom ock af Upsala domkapitel angifven direkt hos Kongl. Maj:t.

[1] Härvid må jämföras Molins egen utlåtelse angående sina predikningar (Kraft und Natur, s. 166): Betreffend auch, dass ich, unerachtet der Zusage des Consistorii gepredigt, so halte ich in Unterthänigkeit dafür, dass ich darin so viel weniger was verbrochen, da ich in unterthäniger Folge des Königl. Befehls, bey den Predigten alle Religionsstreitigkeiten beyseit zu lassen, so viel mehr in allen meinen Predigten alle Zwistigkeiten vorbeygegangen, als ich wohl weiss, dass Seelen davon selten erbauet werden, sondern werden, auf alle Seiten, zum Eifer und Verbitterung gewecket. Ich habe derohalben in allen meinen Predigten nur allein urgieret und nach bestem Vermögen getrieben, was auch unsere Lehrer mitgeben, wenns müglich wär, neml. die Busse, Heiligung und Aufrichtung des Reiches Gottes in den Seelen durch die Einwohnung Christi und seines heil. Geistes im Glauben. Ich habe allezeit getrieben, was dem Anfang des christl. Lebens zukömmet, neml. die Besserung von den Todten Werken, zum Glauben an Gott.

Hösten 1735 blef Molin uppkallad i kongl. Maj:ts nedre justitierevision och tillfrågad, om han ej frivilligt skulle gå in på att lämna landet, såsom vissa andra (bröderna Erikson) redan gjort. Då Molin härtill svarade, »att han ej kunde gå in på detta, då det till hela rikets ruin skulle gifva gudlösheten en otrolig makt, om man skulle ställa lika med missdådare dem, som af allt hjärta beflitade sig om en ostrafflig vandel och för den sanning de insett funno sig förbundna att lämna i sticket all sin välfärd och lycka», — så vände man sig till preses i Stockholms konsistorium, kyrkoherden i Storkyrkan, d:r Erik Alstrin, med anmodan att genom samtal söka föra Molin på bättre tankar. Ett sådant samtal ägde också rum, men därmed uträttades föga. Molin uppträder här snarare som lärare än som lärjunge, och enligt hans egen utsago blef Alstrin, »hvart han än vände sig genom min Guds bistånd drifven tillbaka, och gaf jag honom till slut en förmaning, i stället för att han skulle gifvit mig en sådan». Strax efteråt, den 19 nov. 1735, inmanades Molin i häkte på Kastenhof i Stockholm, hvarur han först efter 4 år befriades, men då för att gå i landsflykt. Att Alstrin haft skuld uti, att detta steg nu togs emot Molin, är ganska troligt. Han hade i högsta domstolen inberättat, att Molin »nekade syndernas förlåtelse, förkastade Skriften och icke läte några argumenter gälla». Läser man igenom den relation öfver detta samtal, som Molin inlämnat till vederbörande domare, så kan man förstå, att en sådan utgång af det förda samtalet måst högeligen förarga en lärd och högt uppsatt man som Alstrin. Han framstår nämligen häri som den afgjordt underlägsne och skall i högsta domstolen fått höra, att han skött sin sak illa. Ännu ett samtal, före påsk följande året 1736, hvilket hölls i 2 vittnens närvaro, utföll utan bättre resultat. — Nu affärdades ett kungl. bref till hofrätten med befallning att afgöra Molins sak enligt de kungl. förordningarne, d. v. s. skrida till dom. Hofrätten beslöt dock för sin del att ännu ytterligare undersöka saken, ehuru för mellankommande göromål detta mål kom att hvila nära ett helt år. — Sin tid under afvaktan på något åtgörande i sin sak fick Molin tillbringa i fängelset, och att detta icke alltid varit så lindrigt framgår däraf, att han i en supplik ber om tillstånd

att få gå ut åtminstone ett par gånger i veckan och hämta frisk luft och skaffa sig något varm mat. Understundom var dock hans fängelse mildare. Så fick han sommaren 1736 ett par gånger i veckan gå ut och besöka sin moder, »en öfvergifven och bedröfvad änka», och hade han andra tider frihet att sköta göromål på handelskontor m. m. — Molins sak kom först ånyo före i hofrätten i mars 1737, då det beslöts att nämna två präster för att jämte tvänne lekmän förhandla med Molin. Konungens tillstånd gafs, och anmodades härom kyrkoherdarne vid Jakobs och Tyska församlingarne i Stockholm, d:r Arnell och mag. Murray, jämte assessorerna Kinninmund och Petræus. Deras konferenser pågingo i 8 veckor under hösten 1737, 1 à 2 gånger i veckan, hvarvid man hvarje gång diskuterade i omkring 4 timmar. Hofrätten fällde härefter, våren 1738, sitt andra utslag, hvilket liksom det första af 1734 var frikännande. Hofrätten[1] ansåg de skäl, som förebragts mot honom, icke tillräckliga. Dessutom voro, som det heter, »hans läror icke så farliga, emedan de hufvudsakligen syftade därhän, att man skulle afdö sig själf, och helt och hållet förneka kött och värld, hvilket icke voro någon så lustig kost», hvarförutom de åberopade Kongl. Maj:ts egna utlåtelser, att han afskydde allt religionstvång. En lindrig bötessumma för hans »hårda expressioner mot prästerskapet» ville dock pluraliteten ådöma honom.

Molin hade alltså tvenne hofrättens utslag för sig, men därvid skulle det ej få bero.

D:r Alstrin hade till Kongl. Maj:t inlämnat ett extractum protocolli från prästeståndet, där det intygades af flere bland ståndets medlemmar, att de i skilda delar af riket, såsom i Åbo, Österbotten och Upsala, sett den relation, som Molin uppsatt öfver sitt samtal med Alstrin. Vid det företräde, som den 3 nov. beviljades Alstrin i högsta domstolen, begagnade sig denne af tillfället att inför Kongl. Maj:t framhålla den stora faran i andligt och världsligt afseende, som kunde följa af detta ofogs utbredande i vidare kretsar.[2] Alstrin kunde här-

[1] Nämligen pluraliteten af dess ledamöter; en minoritet af 3 ledamöter hade röstat för landsförvisning.

[2] Ett utdrag ur Alstrins anförande vid detta tillfälle må häri inflyta, då det är belysande för prästerskapets ställning till den nya rörelsen (Se justitierevisionens prot.

vid uppträda med så mycket större säkerhet, som han hade hela sitt stånd bakom sig. Prästeståndet hade nämligen vid sammanträde den 4 okt. beslutit att genom ärbebiskopen och andra sina presules göra enskild hemställan hos Kongl. Maj:t och riksråden, att detta mål måtte blifva »behörigen ansedt». Detta skedde ock genom d:r Erik Benzelius, som den 7 okt.

2, 3 Nov. 1738): Molins och hans anhangs eller sekts satser och meningar, heter det i detta protokoll med Alstrins ord, äro beklagligen så mycket mera farliga och fördärfliga, som de föda af sig skadliga frukter både i anseende till kristendom och den borgerliga sammanlefnaden, alldenstund de i anseende till kristendomen föda af sig antingen andelig högfärd eller förtviflan; andelig högfärd hos dem, som tycka sig hafva hunnit till den fullkomlighet, som de föregifva och påstå, under hvilken deras påstådda helighet och fullkomlighet de som oftast befunnits begå skamliga gärningar, men desperation och förtviflan hos dem, som finna sig ej vara syndlösa, utan att syndaroten är kvar; den skadliga frukt, som det föder af sig i anseende till den borgerliga sammanlefnaden är förvirring, konfusion och oreda, i det de ej vilja lyda dem, som de likväl efter Guds ord äro skyldiga: tjänstehjon vilja icke lyda sina husbönder, icke son eller dotter föräldrarne, icke heller hustrun mannen, när hon är af dessas anhang; under föregifvande att man skall lyda Gud mer än människor förvägra de sig dem lyda, hvilka de likväl efter Guds ord lyda böra; hafvandes åtskilliga handlande här i staden beklagat sig, att de ej kunna få råde med sitt tjänstefolk som tillförene, när de befalla dem följa sig i kyrkan och på det de sedan må kunna fråga dem predikan, neka de därtill alldeles och säga husbonden ej ha makt dem sådant att befalla, de löpa så ur huset, som de föregifva till Holmkyrkan, hvarföre ock husbönderna icke kunna lita sig på deras trohet, och emedan deras sats är ibland annat, att ingen må äga något mer än den andre, utan allas ägodelar böra vara gemensamma, kunde lätteligen ske, att hvad husbonden tillhörer blefve af dem utdelt till sådana, som äro af samma anhang — och hvad ringa vördnad de hafva för höga öfverheten, det torde nogsamt skönjas af Strokirchs på sista riksdagen ingifna memorial, hvaruti dessa orden anföras: »öfverheten är en villkorlig ting, som jämväl i detta lifvet skall upphöra, när Gud älskas öfver allt», förmenandes d:r Alstrin meningen ingen annan kunna vara än denna: att såsom de äro desamma som älska Gud öfver allt, så måste öfverhetens makt och myndighet i anseende till dem upphöra. Det är visst och kan bevisas, att äfven samma villosatser, som dessa nu hysa, hafva anabaptisterna hyst, som uppkommo strax efter reformationstiden, hvilka hvad oreda och oväsende de förorsakade är bekant af bondekriget, förmenandes d:r A. detta vara en så mycket mera viktig sak, som de torde njuta understöd af främmande, ehvad de må vara kväkare eller mennoniter eller jesuiter, som gärna pläga vilja hafva sin hand med i religionsstridigheter och fiska i grumligt vatten, ty på tillfrågan, hvar de fått sitt uppehälle ifrån, eftersom de intet arbeta, kan man af dem intet annat svar erhålla, än att Gud föder dem, tillstå dock sig ingenting fattas, äro ock allesammans, jämväl de ringare, väl klädde.

i ståndet omförmälde, att »han talat med en och annan af deras excellenser riksråden, som lofvat att så handhafva denna sak, att Guds namns ära och roligheten i Guds församling förmodligen och med Guds hjälp skulle befrämjas».[1]

Molin blef förekallad i justitierevisionen och tillspord om anledningen till, att relationen öfver samtalet med d:r Alstrin så blifvit flerstädes bekant. Han svarade, att han väl låtit några vänner läsa den, men ej själf gjort något för dess utspridande, hvilket han förklarade, som det synes med rätta, äfven om det skett, ej kunna räknas för någon missgärning. Detta hjälpte dock icke. Molin försattes åter i strängaste arrest, hans rum bevakades natt och dag, och ingen människa fick besöka honom. Redan efter 14 dagar, eller den 1 dec. 1738, affärdades kongl. bref till hofrätten med befallning att utfärda dom gällande på förvisning ur riket, hvilken dom också af Svea hofrätt afläts den 24 jan. 1739, i rak motsats mot dess förra utslag.

Men ännu skulle en annan myndighet taga denna sak under behandling. Man hade ej velat gifva Molin del af det protokoll, som hållits öfver de konferenser, som ägt rum mellan honom och delegerade af prästerskapet hösten 1737. Molin hade härom appellerat till riksens ständer, nu församlade till riksdag 1738—39. Hvad riksdagsprotokollen gifva vid handen är följande: Borgareståndet antog sig lifligt hans sak och sände deputationer till adeln och bondeståndet med begäran att medverka därtill, att Molin finge försättas på fri fot mot vissa konditioner, tills hans sak närmare af ständerna blefve undersökt. Inom adeln voro meningarne delade, och akterna hänsköts af dem till justitiedeputationen. Prästeståndet var, såsom redan nämndt är, decideradt och sände en deputation till bondeståndet för att tillförsäkra sig deras bistånd, hvilket de ock fingo. Talmannen i bondeståndet yttrade därvid, »att han vore öfvertygad, det ståndet i detta mål alldeles förtrodde sig till prästeståndet, som voro deras själasörjare och hade närmare insikt i sådana saker». Det synes, som skulle brådskan vid riksdagens afslutande ha föranledt, att detta mål ej blef

[1] Se prästeståndets protokoll den 7 okt. 1738.

behörigen genomgånget.[1] Någon utsikt för Molin att få sin sak vidare behandlad fanns efter riksdagens slut icke, utan domen gick i verkställighet. Den 16 okt. 1739 fördes Molin ombord på ett fartyg, som seglade till Tyskland, och vid Damgarten i svenska Pommern blef han under vakt förd utom rikets gränser.

Om Molins senare öden vet man endast föga. Han skall merendels ha uppehållit sig i Amsterdam, där han ock dog den 18 juli 1755.

---

[1] Molins egen berättelse om denna sista slutakt inför riksdagen afviker från det man af de knapphändiga notiserna i riksdagsprotokollet kan finna. Möjligt är, att han fått i sitt fängelse oriktiga uppgifter, möjligt ock, att han haft rätt. Det torde dock vara värdt att meddelas (Natur und Kraft, s. 48): »Seitdem nun die Abreise wieder eingestellet war, nahmen die Reichs-Stände die Sache vor. Der Adel und die Bürgerschaft gingen darin weiter, als ich um gewisse Umständen willen begehret hatte, denn sie resolvierten, dass die ganze Sache bei nächstem Reichstage, denn nun war dazu keine Zeit nicht, solte von den Ständen selbst durchgegangen und beurtheilet werden, und ich mittlerzeit auf freien Fuss gestellet werden, mit dem Beding nur, dass ich meine Meinungen bei mir behalten möchte, bis die Reichsstände Gelegenheit gehabt, die Sache zu untersuchen. Was könte ja billigeres in der Welt gewünschet werden? Die gesamte Cleresie aber beschloss, dass es bei dem Beschluss des Raths bleiben solte. Von dem Bauernstand hatten sie schon einige auf ihre Seite gebracht, die andern aber wussten eigentlich nicht anders, denn dass es mir zum Besten beschlossen würde; denn es hatte eine Deputation aus dem Bürgerstand ihnen vorgehalten, *wie geneigt das Kön. Hof-Gericht sich ausgelassen hätte.* Wenn nun in besagtem Stande wurde gefraget, ob es nicht bei dem Schluss des Hofgerichtes bleiben möchte, so antworteten sie alle: Ja! Man *deutete es aber in Protocoll des Standes auf den Schluss, den das Hofgericht auf König. Befehl ausfertigen müssen. Ich versichere dass ich selbst unterschiedene von den Bauern gesprochen, die nicht anders wussten, denn dass es zu meinem Besten verabschiedet wäre.* Wenn man aber erfuhr, dass es sich anders verhielte, fehlete es gar nicht an denen, die es gerne wolten geändert haben. *Einsmal stiegan ihrer neune, die ich aber mein Lebtage nie gesehen noch gesprochen habe, in dem Stand auf und bezeugeten, dass sie an dem geschehenem gar kein Antheil haben wolten,* auf dass wegen meines unschuldigen Leidens keine Schuld über sie und ihre Kinder bleiden möchte, *welche ihre Erinnerung sie ordentlich ins Protokoll inseriren liessen.* Der Adel- und Bürgerstand skicketen noch unterschiedene Deputationes zu den Bauern hin, mit Bitte, dass sie sich dessfalls besinnen möchten, welches auch vielfältig versprochen wurde; weiln aber die Verrichtungen nun bei dem Ausgang des Reichstages, sehr mannigfaltig waren, als hatten die Widriggesinneten gute Gelegenheit, meine Sache immer immer aufzuschieben, bis sie nicht mehr vorgenommen werden könte».

I *Svenska Merkurius för nov. 1755*, utgifven af Carl Kristofer Gjörwell, läses följande under rubriken *Amsterdam:* »Här dog förliden sommar herr Erik Molin. Han var en både kvick och dygdig student från Gefle, men som hade den olyckan att falla på Dippels system i religionen, och det med sådan ifver, att han nödgades 1739 vika riket. Han uppehöll sig sedan i förstone i Rostock, Altona och andra orter i Tyskland, tills han ändtligen begaf sig till Amsterdam, hvarest han för sin snabbhet i bokhålleriet och samvetsömma uppförande blef antagen på det stora och namnkunniga Grillska handelskontoret, dock så, att han fick föra en liten bihandel för egen räkning. Han har utgifvit åtskilliga skrifter om sina öden och trosmeningar både på tyska och holländska, men hans sista mig bekanta skrift var tryckt utomlands på svenska, kallad: Evangelium om Fadrens kärlek och vår Herres Jesu Christi delaktighet med oss, uti hvilken han söker bevisa Dippels farliga mening om Frälsarens försoningsämbete. Till densamma har han bifogat ett äfven tryckt svenskt memorial till hans Kongl. Maj:t af Sverige, som var dateradt Amsterdam den 25 maj 1751, uti hvilken han aflägger en underdånig lyckönskan till hans Kongl. Maj:ts upphöjelse på svenska tronen och ber om en ny och nogare undersökning i den sak, hvarför han landsförvisats, samt om restitution och frihet att komma till Sverige igen.»

En förteckning upptar följande skrifter af Molin:

Die wahre und lebendige Kraft des Creutzes Jesu Christi. Rostock 1740.

Toovligt in de Nood. Amsterdam 1741.

Animadversiones in Scriptum N. Schwartii. Ibid. 1741.

Skrifvelse till Riksens högloft. Ständer, angående dess trosbekännelse. 1742.

Het open gelagde Boeck der Wahrheit of the Sendbrief an Erik Benzelius. 1743.

Het geistlyke Schibboleth. 1743.

De opreiste Bicht-Vader in Rym. 1744.

Evangelium om Fadrens kärlek och vår Herres Jesu Christi delaktighet med oss.

De teologiska stridsfrågorna.

Vi öfvergå nu till att taga i skärskådande några af de viktigaste teologiska stridsfrågor, som under denna process kommo till tals. De äro öfverhufvud de samma, som vid denna tid allmänt upprörde sinnena, ehuru de helt säkert under förevarande rättegångsförhandlingar kommit att behandlas mer än vanligt utförligt och inträngande. De hafva äfven för vår tid ett särskildt intresse, då många af dem ånyo uppdyka till förnyadt afgörande. — Vi iakttaga den historiska ordningsföljden, på samma gång vi vinna den bästa utgångspunkten att förstå Molins åskådning i det hela, då vi börja med redogörelse för hans teoretiska utgångspunkt, hans åsikter

De illuminatione.

Molin förband på det närmaste teori och praxis, hufvud och hjärta, insikten i gudomliga ting med lifvet inför Gud, i gemenskap med honom. Då det sedliga vore något allmänmänskligt — så gällde detta ock om den andliga kunskapen. Med denna uppfattning af den religiösa insikten såsom uppkommen genom »naturens ljus i människans samvete», hvarmed Molin förstod Guds egen inverkan på människans själsförmögenheter eller det, »att Kristus, såsom varande det sanna ljuset, som upplyser alla människor, som komma i världen, af naturen har tillgång till alla människors hjärtan, hvilka ej afsiktligt sluta sig i synd till för honom» — med denna uppfattning kunde han ej inskränka den salighetsbringande kunskapen endast till kristenheten. Äfven hedningarne kunde blifva saliga, om de anammade detta ljuset och af det läte föra sig framåt. Ur anförandet ad prot. den 31 maj 1734 må följande såsom belysande anföras: »Uti benämnda konsistoriiprotokoll på den frågan, om någon kunde blifva salig genom naturens ljus, anhåller jag, att med naturens ljus icke måtte menas, som hölle jag före, att människan i sitt förnufts eller förstånds krafter vore bekväm något att tänka såsom af sig själf, utan äro vi till något bekväma, så är det af Gud. Utan jag

förstår därmed det eviga och sanna ljuset, som efter Johannes utsaga upplyser alla människor, som komma i världen, för hvilken orsak och emedan detta ljuset anmält sig för alla människor, fastän hos största delen förgäfves — äro och hedningarne för den rättfärdige Gudens dom utan all ursäkt, ty det som förstås kan om Gud är dem, hedningarne, uppenbaradt, ty Gud hafver dem det uppenbarat ... Det som sker genom Kristi uppenbarelse sker ju icke utom Kristo, ja, det mer är, Kristus är vårt lif och salighet, såsom den där är sann Gud och det eviga lifvet. Skulle man nu säga, att man kan få saligheten utom Kristo, så vore det äfven så orimligt som att säga: Man kan få Kristus utan Kristus.» — Att dock icke det säregna för kristendomen bortfallit för hans blick visar ett yttrande som följande: »Ehuruväl vår frälsare är en frälsare för alla människor och för de affallna i hela världen gör sitt yttersta och icke försummar att straffa synd och orättfärdighet i deras samveten och meddela dem en lust till det goda, så bidrager dock sanningens kännedom icke minst härtill, hvarför jag af hela mitt hjärta önskar, att fridens väg måtte blifva bekant för många människor, isynnerhet att vi, som heta kristna, måtte mer och mer tilltaga i andlig vishet och förstånd.»

Klart är, att Molin med denna uppfattning icke satte en gräns i tiden för denna Guds andes omedelbara upplysning i själens djup, oberoende af det skrifna ordets bokstaf, utan med andra ord antog en fortfarande inspiration. Då konsistoriet i Upsala tillfrågade honom, om det ännu i dag, obsignato canone (efter bibelkanons afslutning), kunde gifvas några revelationer, svarade han, att det visserligen gåfves sådana, och stödde sig därvid på Kristi ord hos Johannes: »Den mig älskar, honom skall jag älska, och för honom skall jag uppenbara mig».

Nära härmed sammanhänger nu frågan, om hvilka de äro, som på ett lifskraftigt och verksamt sätt kunna verka för Guds rikes utbredande, den vid denna tid så brännande frågan

De ministerio irregenitorum.

På Upsala konsistorii fråga, om irregeniti ingen upplysning kan tillägnas, och om de ej med frukt och nytta kunna

lära andra, gaf Molin det svaret, »att man här måste göra en distinction på 1) de ogudaktiga, som aldrig haft någon eftertanke; de ha väl så mycken kunskap, att om de följde sitt samvete i den, så kunde de komma längre, men till att leda andra på salighetens väg, därtill duga de intet; 2) de, som haft någon bättring, men fallit tillbaka och låta sina lustar regera sig, de ha väl formen af det man bör tro och göra, men som de icke äro redeliga, så vika de ju längre ju mer ifrån nådens stånd och blifva mer fördärfvare än uppbyggare; 3) de som stå i verklig bättring; hos dem tillåter illuminationen mångfaldiga grader och tillväxter, och bör Kristus ha kommit till stadga i dem, som skola vara andras ledare.» Ja t. o. m., de oomvända äro rent af hinderliga för Guds rikes framgång och skadligare för dess utveckling än de rent ogudaktiga eller de, som aldrig känt något af de högre krafterna. »Så snart sann gudaktighet, hjärtats renhet och grundlig ödmjukhet försvinner ur vårt öga, så äro sådana personer mindre skickade att föra andra på den för allt förnuft förborgade och dåraktiga sanningens och korsets väg, än de uppenbart ogudaktiga, som icke en gång ha formen af det, som i Kristo rätt är, äfven om man kan behålla principia generaliora veritatis, hvilka i så fall icke så mycket äro sanningen, som fastmer ett sken däraf och en död figur, hvaraf då en hvar kan inse, att utan Gud, hans verkan och närvaro intet duger, det hafve så vackert sken som hälst, och att man icke kan behålla några andliga gåfvor hos sig eller meddela åt andra, om man icke har gifvaren själf, annars blir man en tjuf, som stjäl eld från Jupiters altare och därmed blott bringar skada åstad, i det man utgår med någon andlig gåfva från Guds ansikte, hvilken då under våra händer måste förvandlas i döden.»

För att kunna förstå Skriften fordras, säger Molin med rätta, Guds Andes upplysning, eljes leder ett sysselsättande med Guds ords tolkning med blotta förnuftet blott på afvägar.

»Jag håller», säger han, »Skriften för en öfvermåttan viktig och härlig skatt, tror dock icke, att en uppblåst själ, som befinner sig utom all bättring och tro på Gud, kan förstå och fatta de hemligheter, som däruti äro för människorna

uppenbarade, utan det håller jag för troligt, att all tvedräkt och villfarelse, som uppkommit i religionen ända från de första tiderna, berott därpå, att lärde män utan Guds Ande hafva tilltrott sig att med sitt förnuft vara mästare *i* Skriften, ja *öfver* Skriften. Det blir ock därvid, att hvar och en rättskaffens själ med all flit och ödmjukhet, till sin nytta och uppbyggelse, skall läsa den heliga Skrift, men ropa till Gud om upplysningens och uppenbarelsens ande till Guds kännedom och Skriftens rätta förstånd, och då den anden ingår i hjärtat, så gifver den människan tillkänna stora och mäktiga ting, som hon icke förr vet. Ja, ingen kan i anfäktningens stund bestå med Skriftens sanning, om icke det eviga ljuset i Kristo och hans vittnesbörd i den helige Ande, med tro har uppgått i hjärtat, så att man kan säga: vi känna och förnimma i anda och verklig sanning den lefvande verkligheten däraf.» — »Mina motståndare mena», säger han på ett annat ställe, »att till Skriftens rätta förstånd är nog, att människan med sitt naturliga förstånd och minne begriper och behåller sådant, hvarför de ock hålla före, att en gudlös, qua talis, kan ha den helige Ande och dess mening i och ur Skriften. Jag åter håller den helige Ande under Skriftens läsning för oundgängligen nödvändig, så att ingen kan förstå sanningen i Skriften utan dess inneboende och upplysande nåd, så att denne ande, under Skriftens läsning, uppenbarar och undervisar människan om mycket, som hon lämnad åt sig själf icke kunde finna, så att hon ofta måste förundra sig öfver, att hon icke förut kunnat förstå och finna sådant, ja emedan Gud icke gifver anden efter mått, så kan ock denna ande, då honom för godt synes, gifva en enskild själ särskild upplysning och insikt, såsom man kan se på de heliga skriftställarne i bibeln, af hvilka ingen är den andre lik i insikter och upplysning, utan hvar och en har sitt anförtrodda pund. Detta den helige Andes ämbete i de troende skall ock till världens ände aldrig upphöra.»

Kriteriet på verklig, lefvande insikt är dess förmåga att sedligt omskapa människan. Förmår den icke detta, så är den af tvifvelaktigt värde. Endast föreningen med lefvande Gud förmår gifva oss lefvande kunskap om honom och de gudomliga tingen, men då måste ock det mänskliga, jordiska förnuftet gifva

15

sig fånget under Kristi lydnad. »Det blir därvid, säger M., att sanningen gör fri, och den insikt, som man intalat sig vara riktig men dock icke medför någon kraft till frigörelse, måste brista i något stycke af sanningen, hvarför det icke är det minsta att inför Gud vilja nedlägga vid hans fötter all vår kunskap och icke förr upptaga den, än Guds Ande gifver oss den åter i hjärtat med outsäglig visshet, då det också skall blifva snart uppenbart, hvaruti den förra gången var oriktig. Medan det nu kostar så mycket att förneka sin kunskap och sin goda mening och lägga den neder för Guds fötter med öppet och villigt hjärta att lära något annat och med full tro, att Gud kan och vill och skall föra oss den rätta vägen, så måste man af hjärtat beklaga, att de allra flesta af välmenande själar, som eljes icke i sitt hjärta förakta Gud, utan bättra sitt lefverne och verkligen vilja gå ut ur orättheten, dock i gudomliga och andliga ting allt för mycket taga sitt förnuft till råds och icke fullt misstro och förneka detsamma. Ty det är ingenting i världen, som är oss så svårt att förneka som vårt förnuft — icke så, att vi skulle blifva oförnuftiga djur, utan att vi ständigt skulle inför den närvarande Gudens ansikte låta alla vårt förnufts tankar blifva uppenbara, i ständig bön och vaksamhet öfver vårt hjärtas infall, och låta dem af honom dömas, då skola vi icke blifva stumma och oförnuftiga, utan uppfyllda af allehanda kunskap i andliga och timliga ting.»

Att man i dessa tankar finner många drag af sann teologisk och kristlig insikt, det ligger i öppen dag. Mångt och mycket af det, för hvilket Molin här trädde upp till försvar, är i dag allmänt erkänd sanning. Svagare var Molins position i fråga om den läropunkt, till hvilken vi nu öfvergå, hvilken ock spelade hufvudrollen vid förhandlingarne, nämligen den om

Satisfactionen, rättfärdiggörelsen och helgelsen.

Här finner man tydligen, att Molin ej fattat betydelsen af den lära, som »är skrifven med våra fäders hjärteblod». Att han haft anledning till sin ensidighet kan dock icke förnekas med kännedom om tidens missbruk af just denna lära.

Uttrycket »Kristi förtjänst, som tillräknas den troende människan till rättfärdighet», påminner i mycket om ett juridiskt förhållande, då det dock skall beteckna ett innerligt personligt lifsförhållande mellan människan och hennes Gud. Det har dock, rätt fattadt, det djupaste berättigande, hvilket tillfyllets framgår af Skriftens begagnande af dylika beteckningssätt för återlösningen. Emellertid, detta uttryck kunde Molin såsom piesterna för öfrigt icke förlika sig med. »Den frasen Kristi förtjänst behagar mig intet, utan tror jag på Kristus såsom den man, i hvilken och genom hvilken Gud beslutat att verkligen upprätta det som förlorat var. — Kristi förtjänst är en fristad för att undfly Kristus, när han rörer på våra samveten och vill förstöra djäfvulens verk med sin eld och andes dom. — Genom den tillräknade rättfärdigheten sättes all helgelse ur ögnasiktet såsom en bisak, som därmed ingen gemenskap hafver, men så formerar man sig ock, jämte den tillräknade och saligheten fullgörande tron, en ny lag, som säger: Fastän Kristus så har förtjänat oss saligheten, att det är lika mycket hurudan man är, allenast man tror, så måste man likväl också beflita sig om ett nytt lefverne, så mycket görligt är, såsom en sak för sig, väl nödig, jag vet ej hvarför, men dock såsom till saligheten intet görande, — och således är denna opinion för den henne omfattat icke bidragande till ett nytt lefverne, utan en drifvare och frestare till synd och säkerhet. De som därför, jämte den tillräknade tron, yrka på ett nytt lefverne, helgelse och bättring, de statuera nödvändigt, huru de än vrida sig, duas causas salutis med de påfviska och göra därmed intet annat än sätta en ny klut på ett gammalt kläde, som gör att kluten faller bort och hålet blifver värre. Så kan den människa, som sig härmed behagar, blifva en skrymtare och ljum kristen och farisé, långt värre och för Guds sanning farligare, än han någonsin i sin grofva ogudaktighet kunnat vara. Summa: denna läras oundgängliga verkan, frukt och afföda i tusentals själar, falsk tröst och dräpande af all ohåga att offra sig fullkomligt Gud till offer, kan till evighet med blodiga tårar ej tillfyllest begråtas. — Tvärtom när man säger, att Gud ingenting annat intenderat i Kristo än ett nytt kreatur och Guds förlorade belätes

och likhets återupprättande, som är rättfärdighet, frid och fröjd i den helige Ande, och att Gud på intet annat sätt är blidkad på människorna genom honom, än att han ser i honom och genom honom allena vara möjligt att få denna sin likhet återupprättad, men djäfvulens gärningar förstörda, hvilket är den enda λυτρον och satisfaction, som den helige Guden, såsom syndens fiende, i Kristo sökt och söker.»

Då det tillfrågades honom, huru han ville förklara det språket i 2 Kor. 5: 14: »Kristi kärlek tvingar oss, emedan vi hålla det så före, att om en är död för alla, så äro de alla döde», svarade Molin, att »detta är en anticipatio in scriptura frequentissima, och att alla i Kristo in potentia döde äro, men nu måste de in actu och själfva verket dö, om de ock med honom lefva skola.» — »Här hjälper nu intet opus operatum, ingen själfgjord, i förnuftet och i ett ogudaktigt sinne fattad kunskap om Gud och hans Son, icke en tro, som består i inbillning och väder, utan i väsende, ande och lif, såsom skrifvet står: »Jag vill bo i dem och vandra i dem, och de skola vara mitt folk och jag skall vara deras Gud».

Inför detta dilemma stannade Molin såsom ett olösligt: Antingen har Kristus betalat för våra synder, och då behöfver intet göras från vår sida, eller ock äro bättring och helgelsekamp för oss oundgängliga, och då är talet om Kristi förtjänst och satisfaction vilseförande. »Har Kristus i vårt ställe burit korset och lidit döden, så äro vi ju fria från hans kors som ett straff för våra synder och behöfva icke med honom blifva inplantade till en lika död, då ju sådant redan skett i vårt ställe. Man betänke ock vidare, att om det straff Frälsaren utstått, såsom man föregifver, förtjänar oss Guds nåd och saligheten, så frågas det, hvartill skulle då tjäna bättring från synden eller någon helighet i vandel i hans efterföljd? Skulle det väl kunna föröka en redan förut förvärfvad fullkomlig salighet? Då vore ju Kristi förtjänst icke fullkommen och hade icke förvärfvat oss den allrahögsta härlighet och salighet. Då hade visserligen ock de rätt, som ständigt ropa: I verkrättfärdige, viljen I förringa Kristi förtjänst med edra goda verk? Det är en gång för alla visst, att om vår Frälsares kors och död eller hans lydnad äro en satisfaction eller tillfyllestgörelse i vårt

ställe, så ha vi visst rätt att endast tillräkna oss detta såsom det en gång skett, och Gud skulle icke ha orsak att se därpå eller fråga därefter, om vi ha följt Frälsaren eller ej.» — »Alltsammans har, säger Molin om sina tankar härutinnan, gått ut därpå, att människan ej skall låta den välsignade Kristi namn och kunskap vara hos sig fruktlös, som icke låter med tomma ord och ceremonier afspisa sig, utan fordrar en innerlig hjärtans tro, så att han i sanning och väsende får bo hos och uti dem och vara människans rättfärdighet, ljus och hela förnöjelse, då han ju mer och mer får föra den gamla människan till undergång i sin död.»

Orsaken till denna lära söker Molin uti »fruktan för korsets förargelse, som för till ett sådant kontradiktoriskt begrepp, att man låter sig angeläget vara att ställa Kristi efterföljd och det nya lifvet såsom bihang till en sådan lära, som kunde bäst passa med världen och den gamla vanan».

Hvad Kristus har lidit är icke straffet för människosläktets synder, »utan han har lidit den smädeliga korsdöden för att därigenom förvärfva oss kraft att dö synden och blifva korsfästa världen och oss själfva». Han säger på ett annat ställe: Ich sage mit vergewissertem Geiste, dass Kristus nie die Verdamniss der Unläubigen gelitten, denn er unter allen seinen Leiden den Glauben hatte zu Gott und sagte in seinem äussersten Noth: Vater, warum hast du mich verlassen? Sondern er litt die Noth, die uns der Durchganz ist, aus der Verdamniss zur Seligkeit und aus dem Tode zum Leben und tranck den Kelch, den alle Gläubige mit und nach ihm trinken, kein Ungläubiger und Verdamter je geschmecket hat.

Kristus har lika realt, som vi någonsin kunna blifva det, och i ojämförligt högre grad blifvit anfallen af ondskans hela frestande makt. Frestelsen är såsom sådan, och innan viljan ger den sitt bifall, icke synd. Att Kristus kämpat sig igenom alla frestelser, är vår salighet, ty det är en borgen, att han skall utföra samma kamp hos oss till en lika seger: »*Gud har låtit alla våra afvikelser stöta tillsammans i honom. Sannerligen lade han uppå sig vår sveda, men vi höllo (i vår dårskap) honom för den, som af Gud (för våra synders skull) sargad och pinter var, men han är sargad af våra missgär-*

ningar och slagen af våra synder, vår frids näpst, castigutio pacis nostræ, lades uppå honom, att vi skulle frid hafva... så öfversätter Molin det bekanta stället ur Es. 53 kap. — »Våra vedersakare säga, att det är omöjligt, att vår Herre Kristus någonsin kunde blifvit anfäktad af synden, stridt mot den och verkligen öfvervunnit densamma, emedan han i sådant fall varit en syndare, då »hvar och en som blir frestad, blir det af sin egen lust och begärelse», fastmer vilja de hålla det för omöjligt, att han skulle ha kämpat mot våra synder. Men det är dock en gång för alla nog, att Skriften uttryckligen betygar det, dessutom neka vi icke, att hans obefläckade sinne blifvit berördt af synden, men det har därvid behållit sig rent och obefläckadt och just därigenom bekommit tillfälle att slå synden och djäfvulens verk till marken. Men att det är möjligt att bära en annans börda, så att han kunde ha burit världens synder och segrat däri, därpå kan en hvar, som är något van vid förbön för andra, hafva ett ringa exempel på sig själf. Den andres alla svårigheter komma därvid för en, och det kostar mycket att tränga sig igenom till trons seger. Hvad nytta skulle också eljes förbönen kunna göra, och hvad vore det eljes att samverka med Guds nåd? Men detta är mot Herrens arbete i striden att akta för intet, om det äfven ock kan vara en frukt och en partition af hans arbete i sina arma barn.» — »Emedan jag nu påstår enligt Skriften, heter det på annat ställe, att Kristi arbete bestått däri, att han nedslagit djäfvulens gärningar, förkrossat ormens hufvud och öfvervunnit det köttsliga sinnet, som är en fiendskap emot Gud och genom sin seger öfver synden öppnat oss vägen till Gud i samma sin segers delaktighet, och sådant icke kunnat ske med mindre han blifvit verkligen angripen af denne vår fiende och sålunda frestad i all ting likasom vi, så hafver vördiga prästerskapet vidare velat bevisa denna sak vara omöjlig och orimlig däraf, att såvida Kristus, vår Frälsare skulle blifvit frestad af eller till synd, så måste honom tillskrifvas syndelig säd, ehuru jag visat, att synden, så vida hon ännu frestar, icke är till synd, utan då först blifver oss till synd, när vi gifva henne vårt bifall. Vi finna väl under frestelsen ledsnad att stå emot och lida frestelsen med Paulus, som ock ville undgå att frestas,

men aldrig fördömer oss vårt hjärta, förrän vi frivilligt lämnat synden vårt bifall. Men huru Herren Kristus just af våra synder blifvit ansatt, det hafver jag vidare bevisat af den mellan honom och oss sig befinnande reciproka gemenskapen och delaktigheten. Vi varda ju genom tron delaktiga af honom, så att han bor i oss med sin rättfärdighet, vishet, sanning, kraft, sinne, lif och anda; han bör blifva vårt lif, som lefver i oss, och detta icke af naturen utan genom ett fritt och otvunget anammande. Ho vill då neka, att han låter vår nöd, fångenskap och vårt affall, icke af naturen utan genom hans frivilliga undergifvande i nöden, komma sig till och angripa sig? Men detta var ju vårt elände och gjorde honom till ingen syndare, utan fann här en starkare, som förde detta fängelset fånget och förskaffade oss en härlig seger genom sig själf.»

Syndaförlåtelsen sker genom ett verkligt anammande af Kristi kraft till omskapelse: »Syndaförlåtelsen gifves endast i Kristo och genom honom, ty emedan Gud gärna förbarmar sig öfver sina kreatur, så är han ständigt beredd att förlåta de forna och de ännu, genom trons svaghet, befintliga afvikelserna, men hvar och en skall finna, som ej vill förlita sig på en falsk tröst, att han icke kan erhålla någon samvetsfrid, så framt icke hans förra synder göra honom af hjärtat ondt, så att han bär en fasa för synden och en hjärtats lust att numera göra det bättre. Denna frid och den helige Andes vittnesbörd skall snart förlora sig, så snart andens lag, som lif gifver i Kristo Jesu, lidit någon anstöt genom otro eller annars någon olydnad. Så se vi då klart, att i Kristo Jesu intet annat gäller och förlänar oss försoning och frid med Gud, än det nya kreaturet, Kristi sinne och tron på honom. I korset måste finnas en gemenskap mellan oss och Kristus, och denna gemenskap är salighetens hufvudfundament. — Med nådastolen förstås Kristus, hos hvilken vi skola finna nåd, och är han vår rättfärdighet icke imputando, genom tillräknande, utan inhabitando, genom inneboende. — Rättfärdiggörelsen beskrifves i Skriften med titeln af nådens och gåfvans fullhet till rättfärdighet, och att rättfärdiggörelsen icke sker genom tillräknelse utan genom en verklig anammelse och ny födelse i tron, bevisas af Pauli utsaga i Rom. 5: 19: »Såsom genom en

människas öfverträdelse (men icke för en människas öfverträdelses skull *imputative, utan transplantative samt verkligen och realiter i naturlig födelse)*, många äro vordna syndare *(men icke hållas för syndare utan att verkligen vara så)* — alltså äro ock många (icke *för* en människas rättfärdighets skull — utan —) *genom* ens rättfärdighet rättfärdige vordna *(genom födelse ofvanefter)*.

Såsom ett sammanfattande och otvetydigt yttrande af Molin må slutligen följande anföras: Man skulle väl kunna condescendera och icke bry enfaldiga själar om sättet, hvarpå Gud förlåter synderna, antingen af sin outgrundliga barmhärtighets rikedom utan någon satisfaction — eller i afseende på Kristi s. k. opus meritorium, allenast man i sanning finge syndernas förlåtelse och nådens ande i sitt hjärta beseglad och allvarligen omfattade den till saligheten såsom det enda hufvudstycket oundgängliga korsets och helgelsens trånga väg i Kristo Jesu. Men som man med bedröfvelse måste se, att de allra redeligaste själar varda genom denna falska tröst om saligheten för Kristi förtjänsts skull af den listige fienden mångfaldigt dårade och tillbakahållna, så kan man icke längre med Paulus, judarne till behag, låta raka sitt hufvud, den det gör, han må se till, huru han det gör. Man hafver fördenskull måst erkänna och påstå, att den sina synder bekänner och genom Jesu Kristi förlossnings kraft öfvergifver, han får syndernas förlåtelse af Guds oförtjänta nåd och mildhet, hvilkens väsentliga karaktär och egenskap det är att förlåta missgärningar, öfverträdelser och synder, och hvilket sitt trofasta och försonliga hjärta han i Kristo Jesu utbredt och förklarat för hela världen.»

Jämte de nu behandlade frågorna kommo helt naturligt åtskilliga andra under denna process till tals, ehuru de ej intogo den dominerande ställning som de föregående. Dock torde i korthet ännu böra angifvas Molins tankar om

Sakramenten, kyrkan och lifvet efter detta.

Af den position, som Molin intog i det hela, följde med nödvändighet, att allt som ställde sig fram såsom yttre medel

för uppnåendet af förbindelsen med det öfverjordiska, med Herren Kristus, skulle mer eller mindre skjutas åt sidan. Själen hade ju redan genom ett djärft språng knutit ett omedelbart, innerligt och förnimbart band med himmelen, och det var i känslan däraf som allt, hvilket hade karaktären af något yttre, kom att intaga en underordnad plats.

Molin säger: »Vår Frälsare har för sina trogna insatt öfningar (= sakramenten), som utgöra en motsvarighet till det invärtes, som han själf i dem ville verka genom sin Ande, och som skulle leda dem därhän, att låta honom hos sig utföra sådant. Alltså var *dopet* en handling, hvarigenom Herren ville antyda, huru vår gamla människa skulle helt och hållet blifva begrafven i hans död, i gemenskapen af hans lidande och död i tron, och dagligen en ny människa uppkomma och uppstå, som i rättfärdighet och renhet lefver inför Gud. Sådant kan omöjligt fullbordes i och med dopets förrättande, utan kan ha påbörjats förut, eller påbörjas under eller efter dopets mottagande.

Likaså är *nattvarden* tydligen insatt till Kristi åminnelse för att erinra själarne, att han är det lefvande brödet, hvilket de som i tron öppna sina hjärtan och hjärteligen därefter hungra, kunna njuta så väl under, som före och efter sådan utöfning...

Dock är jag icke emot det närvarande bruket att barn döpas, blott så att vid mognare år, då de kommit till förstånd, dopets ändamål och vikt blir dem allvarligt föreställd... så måste ock de, som begå nattvarden, beflita sig om en allvarlig bot och tro, så framt de ej vilja göra sig skyldiga till den domen att blifva ansedda som föraktare af Herrens lekamen, som i nattvarden blir dem föreställd, huru den skall med trons mun af dem åtnjutas.»

Klart är, att Molin vid sina tankar om *kyrkan* närmast fattade henne i sikte från den inre, förborgade sidan, såsom en communio sanctorum et vere credentium. Härom finnas många yttranden hos Molin, som synas vittna om klar och sund blick för förhållandena. Något må anföras: »Öfverhetens goda mening att låta stifta kyrkor och underhålla kyrkotjänare är visserligen att lofva, i det den därigenom vill bringa

sina undersåtar till Guds kännedom och hällre vill tåla en kristlig än en okristlig gudstjänst i sitt land. Det är också icke utan, att därigenom en historisk och kateketisk kunskap bibringas ungdomen och det eljes dumma och barbariska folket, hvarvid vi dock icke neka att enfaldiga och oöfvade sinnen ofta icke äro så intagna af falska idéer och preconcepter och det därigenom hos dem är lättare att bringa dem till en allvarlig kännedom och kärlek till sanningen. Emedan nu detta öfverhetens goda verk understundom, ja esomoftast, råkat illa ut, så att sådan betjäning fallit i otvagna händer, så har man också, ej allra minst i våra dagar, att söka Guds gode Andas ämbete endast inom sådana skrankor, eftersom också vår Frälsare själf icke ville förbjuda andra, som icke vandra med honom, att predika i hans namn och utdrifva djäflar; såsom ock hans apostlar gärna upptogo dem, som talade med nitisk ande. Så bör då ingen, som har Gud för ögonen, däraf att han befinner sig i en sådan ställning och fått öfverhetens utvärtes kallelse till prästämbetet, kunna sluta därtill, att han är den man, som är en efterträdare till de heliga apostlarne och en Guds utsände, ty det frågar sig, om icke en sådan kan göra sig till en sådan förrättning oduglig, ovärdig och oskicklig, och hvad skall då hans yttre kallelse kunna hjälpa?

Vill då en sådan fast hålla därpå, att den yttre ställningen nödvändigt förer med sig ett sådant prerogativ, så fråga vi, om icke bland papisterna, ja ibland turkar och hedningar sådan ordning finnes. Och ville man därpå invända, att sådana ju dock icke predika Guds ord rent, så är det just hvad vi säga, att det nämligen kommer därpå an, om man predikar Guds ord rent, klart och oförfalskadt. — Vi vilja icke uppehålla oss med vidlyftig framställning, hurusom det med den utvärtes kallelsen till predikoämbetet nu går annorlunda till än i apostlarnes tid, ty det är hvar och en bekant, att man icke har afseende på, om personen i fråga känner Herren Jesum eller icke, utan blott om han är bevandrad i vetenskapliga studier eller icke. Man säger, att man kan ej skåda in i människors hjärtan, men om man icke är i stånd att pröfva människors hjärtan, som blifva tillsatta till ett sådant ämbete, huru kan man då med rätta utgifva sådana för rätta af Gud

kallade tjänare? Måste det då icke falla åhörarne själfva till att pröfva herdarne och hålla sig allena till dem, som de kunna erkänna för Guds tjänare? Läto icke apostlarne sina åhörare full frihet att jämföra deras predikan med Guds ord? Hvarför skulle man då nu fråntaga åhörarne det, som tillkommer dem såsom förnuftiga människor, nämligen att se med egna ögon? Men lögnen skyr alltid ljuset, och därför få åhörarne med förbundna ögon blott tro, att deras lärare, hurudana de än äro, måste vara sanningens budbärare. Det är ganska märkligt, att ehuru Paulus insatt lärare och tjänare, så bjuder han dock allvarligen församlingarne att pröfva andarne och icke tro hvar och en ande. Men nu vill man icke låta pröfva sig, utan allt som talas från predikstolen måste vara, såsom vore det taladt från höga himmelen, och de stackars människorna få icke sätta det på något prof, ty det vore, menar man, att icke sätta tro till Guds ord. Nu tillstås det dock, att då en ordentligt tillsatt lärare lärer emot den antagna läran och ordningen, så blifver hans ämbete oriktigt och falskt, och hans ordentliga kallelse skulle icke gifva en sådan falsk lära i ämbetet någon kraft. Så erkännes det dock, att den yttre ställningen ingalunda gör ämbetet, utan en rätt andlig författning i lära och lif först befordrar den yttre ställningen till sitt ändamål. Hvar och en inser då, att man icke af den yttre ställningen kan berömma sig af att vara Kristi tjänare, utan att en helt annan fullmakt och insättning måste därför uppvisas, nämligen att de skola inför allas samveten kunna bevisa sig såsom uppriktiga evangelii tjänare och trogna sanningens vittnen.»

Läran om *apokatastasis* omfattades med förkärlek af pietisterna. Man skulle då kunnat vänta, att Molin öppet slutit sig till denna lära, men så är icke fallet. Han uttrycker sig alltid mycket försiktigt i detta stycke. Dock vill han icke vara med om den uppfattningen, att människans öde för evigheten vore afgjordt med hennes utträde ur detta jordelifvet. Allra minst deras, som icke här haft tillfälle att fullt afgöra sig för eller emot Kristus. Intill änden, eller till domens dag, stode en möjlighet öppen för en förändring i själens tillstånd. Han

stöder sig härvid på den, såsom det synes, enda riktiga utläggningen af orden i 1 Petr. 3: 19 och 4: 6, enligt hvilken genom Kristi nedstigande till Hades ett verkligt tillfälle gifvits de döda till omfattande af evangelium. Häraf vill Molin sluta till att »den Allrahögste äfven i evigheten dömer efter mått, och att han bäst känner, huru han vill umgås med sina kreatur, så att han såsom en vis herde vet, att äfven med sin järnspira visligen föra dem i bet... Domen står till Gud, och det är det bästa, att vi med stor aktsamhet tala om hans domar.» — Det står för Molin mera som en fråga, hvilken icke fått sitt fulla svar, än som en fastslagen dogm, hvad öde månde träffa själarne efter skilsmässan härifrån. »Emedan det nu icke endast finnes svaga begynnare i tron och öfvade män, utan ock bland den enfaldiga hopen finnas många själar, som visserligen icke känna Jesus Kristus och hans kraft, ännu mindre genom hans döds kraft ha låtit rena sig från all andans och köttets besmittelse eller ha fulländat helgelsen i Guds fruktan, dock å andra sidan icke äro så alldeles gudlösa, icke förakta Guds nåd, utan merendels genom okunnighet blifvit tillbaka, så frågas det, huru den barmhärtige Guden skall göra med sådana själar, om de i sådant tillstånd skiljas hädan? 'Intet orent och obefläckadt skall ingå i det nya Jerusalem, och utan helgelse skall ingen se Herran.' Sådana äro nu väl både orena och befläckade, hafva antingen funnit en helt ringa början i tron, eller ock icke hunnit till någon särdeles verksamhet däri, men åter ha de icke i sin enfald begått någon grof gudlöshet och orättfärdighet, utan fastmer låtit i sin umgängelse förspörja frid, redlighet och barmhärtighet, äfven om de icke bortlagt köttets befläckade klädnad och tvått sig rena i lammets blod från kärleken till denna världen. Det frågas då, hvad skall Gud göra med sådana människor?» — Här stannar Molin, såsom så många andra med honom, inför ett frågetecken. Dock där bakom skymtar merendels för honom fram en ljus förhoppning till Guds kärlek och barmhärtighet, som icke »skall underlåta att göra det yttersta för hvarje människosjäl, som icke frivilligt förhärdar sig.»

Molins teologiska position, hans karaktär och personlighet.

Af hvad nu anförts rörande Molins åsikter framgår tillräckligt, att han i mångt och mycket afvek från vår kyrkas lärosätt och icke häller haft syn för betydelsen af hennes egentliga principer. D:r Alstrin har kallat honom en discipulus Dippelii, och detta säkert med viss rätt. Molin har själf erkänt, att han studerat Dippels skrifter, som denna tid gjorde ett visst intryck äfven i Sverige. Molin var dock en alltför självständigt tänkande person för att blindt svärja någon mästares fana, hälst han ock på många ställen talar om faran att gå till människor och hos dem söka lärdom i stället för hos Gud. Af den sarkastiska hånfulla tonen i de Dippelska pamfletterna märkes hos Molin för öfrigt ej ett spår. Att inordna honom bland de genuina pietisterna af Speners och Franckes skola är trots all öfverensstämmelse ej heller möjligt. Han delade icke deras förkärlek för konventikelväsendet, liksom ock hans teoretiska åskådning i mycket afvek från deras. Snarare skulle man vilja gifva honom en plats bland den s. k. mystiska riktningens kristna, hvilka vid denna tid utan yttre sammanhållande band lefde spridda här och där såsom de stilla i landena och förde den inre personliga kristendomens och världsförsakelsens talan. Man tänke på sådana personer som Gottfr. Arnold, Poiret, Madame Guyon och andra. Deras mission har helt säkert varit af sin betydelse för kyrkan, ehuru de mot henne i så mycket kommo att uppträda såsom anklagande vittnen, hvaraf ock deras så ofta tragiska öden finna sin förklaring. Man må väl vid deras bedömande ej anlägga en senare och lugnare tids rättläriga måttstock utan komma ihåg, att det låg i de historiska förhållandena att »mot en ensidig uppfattning af kristendomen såsom försoningsmedel sattes en lika ensidig uppfattning af henne såsom etiskt-religiöst förnyelsemedel». Hvad Molin särskildt beträffar, synes det höjdt öfver allt tvifvel, att han varit en innerligt religiös person med vida öfvervägande positivt kristliga syften. Den frågan må därför lämnas öppen, om icke de kyrkliga myndigheterna gjort för sakens egen skull bättre i att låta honom fortsätta att, låt

vara ensidigt, predika »om bättringen och att människan utan den ingen del äger i Kristo», än att drifva saken dit de gjorde. Världsliga domare, åtminstone flertalet af dem, som kommit med Molin i närmare beröring, hade fått en annan och bättre tanke om honom.[1]

Att säga något särskildt om Molins karaktär och person kunde synas öfverflödigt efter de många anföranden af honom, som i det föregående blifvit citerade och hvilka tillräckligt utvisa hans sinnesart, om icke de ofördelaktiga omdömen om honom, som af historien upptagits, syntes oss behöfva korrigeras. Han skall ha varit »en högfärdig och i sig själf förälskad människa», det är det enda, som om honom i detta stycke förmäles.[2] Omdömet härstammar från pastor Murräi vid tyska församlingen i Stockholm, utsedd prästerlig deputerad vid konferenserna med Molin hösten 1737. Dock prästerskapet var i dessa strider själf anklagande part, och huru svårt har det icke i alla tider befunnits vara att afgifva opartiska omdömen om teologiska motståndare.

Mera tungt vägande måste vi därför anse de yttranden vara, som kommo från annat, mera objektivt håll, så t. ex. det ofvan anförda från hofrätten år 1734, där Molin framställes som en »böjelig yngling, kvilken i denna religionssak gärna skulle låta säga sig».

Emellertid, att söka göra honom till något helgon är icke vår mening. Att han hyst en orubblig tillförsikt till sin uppfattnings riktighet och dess gudomliga berättigande, framlyser öfverallt, och att detta föranledt honom till skarpa utfall mot sina motståndare, kan ej nekas. Vid sidan däraf gå dock så många rörande yttranden af hans barnsligt-ödmjuka ställning till sin Gud, inför hvars ögon han ville vandra och för hvilken Herre han ville stå eller falla. Några sådana må här till sist anföras: »Jag hafver inför Guds ögons bepröfvande beslutit att på ingen människas person se och ingen människa till viljes tala, emedan hvar jag det gjort, kunde hända, att min

[1] Se biligan 1.

[2] Cornelius: Sv. kyrk. hist. efter reformationen II: 67. Henning: Dippelianismen i Stockholm s. 121.

Skapare inom kort förkastade mig. Det är mig ock i afseende på min person en ringa ting, huru jag härutinnan af människor ansedd och dömd varder, jag har ock lärt, att icke en gång döma mig själf, men jag underkastar mig af allt hjärta Guds dom, inför hvars ögon intet orent kan bestå. Dock kan jag berätta, att jag af naturen har en ganska blödig, försynt, ja slät natur, men sedan jag lärt att i Guds och vår af honom skänkta tillflykts brunn, Jesu Kristo, endaste tillgången är till all dygd och förträfflighet, så utgjuter jag för honom mitt hjärta med oskrymtad åstundan, den han känner, att finnas vara ett käril för hans nåd och närvarelse med försäkran, att han icke kan vägra barnen brödet eller gifva dem istället en sten... Jag kan med sanning säga, att det icke var så litet, utan förorsakade mig mycken kamp och strid att åsidosätta den förmån, heder och uppkomst i denna världen, som jag kunnat förmoda, där jag förblifvit vid den antagna meningen i läran, kunnandes väl se förut, huru mycket lidande jag skulle komma att utstå för dessa meningars skull.»

Hvilken samvetsgrann ställning Molin intog till sitt jordiska arbete kan man se af följande: »Jag kan i sanning till Guds lof bekänna, att mina timliga sysselsättningar ha utfallit till välsignelse och tillfredsställelse för de människor, med hvilka jag haft att göra, men detta blott så vidt jag därvid förnekat all nytta, ära och fördel, som jag däraf kunde skördat, och af hjärtlig kärlek och i stilla enfald gått mina medmänniskor till handa. Så fort åter timliga afsikter och fördelar därvid velat blifva driffjädern, så har min nådige Gud låtit allt mitt arbete gå baklänges, om jag än därvid användt mera flit och sorgfällighet, till dess jag åter helt fallit min käre Gud till, och af hjärtat varit tillfreds att blott inhösta skam och skada af allt mitt arbete, därför att jag utom honom sökt frid, världslig och köttslig maklighet, då det ock snart slagit om och lyckats till en sådan välsignelse, som endast tron förmår se, då man i ringa ting, när Gud så vill hafva det, sår, och däraf ser en gudomlig fördel och nytta för sig och andra uppspira. Så kom jag år 1732 in i en handel, då jag icke allenast måste hålla handelsböckerna utan ock om dagarne fick sköta hundrade små förrättningar och bestyr. Då

jag nu släpat därmed i 14 dagar, blef jag i mitt sinne så förströdd, att jag alls ej visste, hvar jag var hemma. All min forna sinnesfrid var borta. Då tänkte jag: hvad, huru skall härmed utfalla, det är ju världen, som du måste tjäna; du kan ju bruka dina krafter, som tillhöra Gud, på bättre ting och lämna detta åt dem, som sålt sig åt världen. Gud kan ju rikligen gifva dig ditt bröd på ett annat sätt, ja, du måste bort! Alla dessa öfverläggningar voro nu visserligen helt riktiga, men där fattades dock en liten fråga: Herre Gud, huru vill du, att jag skall göra? Men jag fick till svar: du skall blifva kvar. Jag förundrade mig visserligen öfver ett svar, som så lopp emot mina egna bästa tankar, men hvad var att göra? Jag fann ingen undanflykt utan replicerade blott: Herre Gud, vill du att jag skall blifva kvar här, så måste skulden blifva din, om jag här fördärfvas. Men jag kan inför Gud, som mig känner, betyga, att från den stunden all mångfaldighet ej var i stånd att förströ mitt sinne eller draga mig ur Guds närvaro och frid, tills jag åter begick någon otrohet, fast jag väl kunde ha underlåtit det. Därför må ingen förebära sina världsliga omständigheter, att han icke kan komma och vandra med Gud. De världsliga tingen blifva ju gudomliga, när man förelägger Gud dem och däri fullbringar Guds råd och vilja.»

Molins arbete kom ock att hufvudsakligen bestå i annat än det, hvartill hans egentliga kallelse dref honom. Han säger: »Ända från mina späda, oförståndiga barnaår har jag i mitt inre försport en ovanlig dragning att vara andra själar till uppbyggelse, hvaraf jag ock blef föranlåten att redan vid 14, 15 år inhämta någon kunskap i lappska språket och däri också verkligen profiterade, så att det blott felades öfning och vana, i akt och mening att utgå till lapparnes förmaning, hvartill jag ock 1726 hos ven. konsistoriet mig anmälde.»

Molin var ock väl bekant med sina brister och skydde ej att förödmjuka sig, där hans samvete det bjöd: »Jag har väl erfarit och måste dagligen erfara det, hvad möda, vaksamhet och aktgifvenhet det kostar att hålla sina tankars brusande vågor i tygel, hvilket för mänsklig förmåga är och blir en omöjlig sak, till dess, då man liksom utan frukt-utarbetat alla sina krafter, den omsider kommer, som näpser vinden och haf-

vet, så att det varder lugnt. Det kan då väl ske, att i tal, umgängelse och skrifter det insmugit sig, som icke ensamt är ett Guds verk. Hvarför jag i djupaste soumission anhåller, att om något i mina skrifter skulle befinnas hafva en så oädel härkomst, det af det tålamod och öfverseende, hvarmed man skall betrakta sina medmänniskor, nådigt måtte lämnas ur ögonsikte.»

Ernst Bergman.

Bilaga 1.

a) *Assessor Linderstedts yttrande vid utslaget i Svea hofrätt juni 1738.*

Vid förhöret inför d:r Arnell ha inga andra frågor blifvit moverade än allenast den frågan om Kristi tillfyllestgörelse och förtjänst för våra synder i vår stad och ställe, och emedan allt det, hvari Molin ifrån vår ortodoxi differerar, har denna question till sin grund och fundament, varandes hans satser icke något annat än påföljd af densamma, som af sig själf förfalla, om frågan bejakas, men tvärtom, om den förnekas, hvilket Molin så till vida gör, att han säger sig icke finna något Skriftens ord, som bestyrker Kristi lidande för oss så absolute, som han förmenar våra theologos bemälta lidande uttyda, då det efter hans mening kunde tjäna till en syndamantel, utan att fördenskull Kristus är vorden i köttet uppenbarad, emedan vi voro syndare, hvilkas synder verkligen blifvit honom pålagda, att öppna oss vägen till saligheten, så vida vi ipso actu göra oss af hans lidande delaktige; att ställa oss hans exempel till efterrättelse och föresyn, i anseende hvartill det rätteligen skall sägas, att Kristus för vår skull och till vår nytta lidit och dött — i anledning af denna fråga är Molin vordet föreställdt 1) om Kristus vore en syndare, hvartill han svarat nej; 2) om Kristi frestelser voro synd, hvartill han ock svarat nej; 3) om frestelser i gemen och som ske hos oss vore synd, hvilket han jämväl förnekat; och är detta ett kort innehåll af allt det, som

vid sista förhöret blifvit med Molin ventileradt. Men Molin har icke heller af dessa prästmän sig säga låtit, så att han genom deras admonition och undervisning funnit sig vara öfverbevist det vara orätt, som dess satser innehålla, utan står Molin ännu vid sina meningar fast, och har ej velat någon af dem återkalla. Det ankommer fördenskull nu på kongl. hofrättens utlåtande, huru Molin bör anses och dömas. Jag har ej funnit af actis, att Molin far vilse data opera, utan att han följer sitt samvete, och fastän hans samvete uti vissa satser kan vara erronea, så finnes orsaken därtill vara, att han af Dippels skrifter är förförd, oaktadt han i allt påstår, det han efter Guds ords föreskrifter rättar sina begrepp i trons saker. Mig tillkommer icke såsom domare att gå in i de mellan Molin och prästerskapet förehafda kontroverser, efter som den himmelska sanningen är det dyra anförtrodda godset, hvilket isynnerhet prästerskapet, hvars läppar skola bevara läran, böra i ett godt samvete bevara, samt genom hälsosam lärdom förmana och öfvervinna dem, som däremot säga. Men som den kristliga öfverheten är en Guds tjänare och custos utriusque tabulae, så åligger det jämväl öfverheten att härvid lägga hand och i redlig afsikt bruka den allvarsamhet, som pröfvas nödig att hämma villfarande meningars inritande, att de ej måtte fräta omkring sig såsom kräftan, så att brachium seculare bör i sådana ärenden göra predikoämbetet allt möjligt bistånd, dock bör sådant ske med ganska sorgfällig försiktighet, nämligen det en noga åtskillnad göres inter seduetos et seductores; de förra håller jag före böra tåleligen lidas, men de senare, om de ej låta rätta sig, när de äro varnade, utan söka att utsprida sina satser, böra till undvikande af förargelse exstermineras. Och oansedt heresis icke är något delictum directe politicum, emedan det icke kan bevisas vara emot conscientiam rectam och icke har agenda immediate pro objecto, dock likväl, då någon hafver en villfarande mening, som strider emot den rätta läran, och förmenar sig göra Gud en tjänst därmed, att han besmittar flera med densamma, och det mot öfverhetens stränga förbud, så är det klart, att heresis indirecte et per consequentiam ej kan undgå att vara af delicto. Huru vida detta till Molin kan appliceras, vill jag nu öfverväga. Uti

Consistorium har Molin på tillfrågan tillstått, att han läst Dippels skrifter. Consistorium erkänner själf uti sitt till hofrätten aflåtna bref, att Molin är af dem vorden förförd, men att Molin sökt förföra andra eller sina samvetsmål utsprida, däruti finner jag honom icke vara öfvertygad, ty hvad hans latinska skrift angår, så har han densamma, uppå d:r Schyllbergs begäran uppsatt och till honom afgifvit, hvilken mot Molins vilja samma skrift uti Consistoriet inlefvererat och henne ryktbar gjort. Och gör en studerande yngling bäst, när han hos sig finner samvetsmål, att gifva sådant sina lärare och docentes tillkänna, som böra honom på rätta salighetens väg undervisa, hvarigenom en sådan villfarande människa ej kan sägas några sina satser utsprida. Denna skrift, som Molin författat, har Consistoriet till hofrätten insändt, af hvilken de präster, som blifvit anbefalda Molin att undervisa, fått part. Under allt detta har Molin agerat passive et defensive och därvid svarat den honom frågat. Det är fuller visadt, att Molin inför Consistoriet tillstått, att han verterat sin latinska skrift på svenska och samma version lemnat till direktören Svebilius, men det kan jag ej anse som något utspridande eller att han därmed Svebilius förfört eller sökt förleda, efter han endast på hans begäran lemnat honom af skriften part. Varandes han icke öfvertygad att uti predikningar hafva förebragt något af sina irriga satser, utan betygar han, det han alltid afhållit sig från stridiga meningars anförande, ej heller har han sina satser förebragt i samkväm, fast Consistoriet förmäler sig hört annat berättas, hvarpå dock intet skäl mot Molins förnekande finnes. Denne Molin har nu en lång tid suttit i arrest efter höga öfverhetens befallning. Härvid har icke höga öfverhetens afsikt varit att vara en härskare öfver hans samvete eller utaf denne sin undersåte fordra en tvungen bekännelse, utan att genom ett sådant incommodum gifva honom anledning att eftertänka, om ej någon inbillad klokhet eller äregirighet bragt honom uti villfarande meningar, särdeles som många, såsom uti allt annat, så ock uti religionen, vilja vara nymodiga. Detta incommodum har syftat icke allenast på Molin, utan ock på andras nytta, att de därigenom måtte blifva afskräckte att af någon lättsinnighet göra mot conscientiam rectam. Men ehuru-

väl Molin än ej låtit rätta sig, så är det extra controversiam, att terminus gratiae räcker så länge som terminus vitae, varandes med en människas omvändelse en ganska öm och angelägen sak, som ingalunda låter göra sig vid ett eller annat förhör uti Consistoriet ej heller genom åtskilliga af prästerskapet skedda admonitioner, utan fordras ofta många år därtill, ja ofta hela ens lifstid, allt som Gud ger sin nåd därtill. Så hoppas jag ock, att samma Guds nåd blir verkande i Molin, att han sig omvänder ifrån sina villfarelser, eftersom ingen terminus gratiae är satt ante terminum vitae, och den som annat statuerar, han nekar eo ipso universalitatem gratiae divinae och förminskar universalitatem meriti Christi ejusdemque efficaciae, tvärt emot det som står 1 Tim. 2, v. 6 och 1 Joh. 2, v. 1, 2.

Alldenstund jag således med intet skäl kan anse Molin för den, som mot lag och Kongl. Maj:ts nådiga förordningar sökt utsprida sina samvetsmål och fattade meningar, då denna religionssak icke blifvit publik på annat sätt, än att Molin på begäran communicerat sina meningar med dem, som bort honom undervisa, af hvilka d:r Schyllberg genom angifvande gjort saken kundbar. Fördenskull kan jag icke för min del finna, att Molin sökt sina satser att utsprida och andra därtill förleda, hvarför är jag af den meningen, att medan hans Kongl. Maj:t har låtit sätta Molin i förvar och arrest till den ändan att förtaga honom tillfället sina satser att utsprida och andra därmed förföra, och Molin nu utlofvat att vilja sina samvetsmål för sig behålla samt afhålla sig från all disput, vill ock afstå från sina satser, när han kan finna sig uti sitt samvete öfvertygad, hvilket jag ock genom Guds kraftiga nåd förmodar ske, det kunde fördenskull hans Kongl. Maj:ts nådiga godtfinnande hemställas, om icke Molin må utur sin arrest lösgifvas, dock med den beting och villkor, att han på intet sätt söker sina satser och meningar ibland andra och uti samkväm att utsprida, utan sådant endast för sig behålla och ingen förargelse förorsaka eller därigenom gifva anledning till någon rubbning i vår kristliga tro, och där han annorledes sig förhåller och befinnes sina satser utsprida, det han i den händelsen åter må sättas i förvar och efter religionsförordningarne dömas. Jag kan ej finna, att Molin malo proposito hyser sina

meningar och mot conscientiam rectam är hos sig öfvertygad, att han har orätt, hälst han ej nu hvarken genom den uti några år honom ålagda arresten ej häller genom prästerskapets undervisning kunnat sig förändra, och jag förmodar, såsom ock hvarje rättsinnig kristen förmoda bör, att han kan blifva delaktig af den Guds nåd, att han sig ifrån sina villfarande meningar omvänder och därmed afstår, därför ock Guds församling uti sin allmänna bön, liturgian, dagligen beder och förbön gör, som Gud alltså höra ville och alla förförda och vilsefarande igenkalla.

b) *Assessorn, friherre Oxenstjernas yttrande vid samma tillfälle.*

Som Molin sätter Kristus till vår salighets grund, sökandes allena och endast i honom all salighet, fastän han så vida är skiljaktig från herrar Theologi, att han efter sin öfvertygelse i Jesu Kristo endast vill finna hans verkliga inneboende till lif och gudaktighet, nekandes någon tillräknad rättfärdighet hafva rum eller af Skriften kunna bevisas, och vid de med honom skedda förhören icke finnes med Skriften blifvit öfverbevisad och öfvertygad om sin menings oriktighet, att jag kan anse honom för den, som mot bättre vett och samvete halstarrigt står vid sina meningar, han ej heller är befunnen hafva sökt utsprida dem eller vill andra därtill öfvertala, utan fastmer utlåter sig vilja innehålla med sina tankar och samvetsmåls omtalande för andra, alltså, och i anledning af skrifternas vittnesbörd, som säger, att hvar och en skall lefva sin och icke en annans, vare sig lärares eller conciliers tro, såsom ock af Kongl. Maj:ts bref till konungen i Frankrike af 1725, som innehåller, att den högste Guden allena tillkommer att regera öfver samvetena, hvilka af människomakt hvarken böra eller kunna tvingas, — alltså fordrar min skyldighet att i underdånighet hemställa, att Molin får lämna arresten med åtvarning att icke utsprida några tankar eller meningar stridande mot den evangeliska läran.

c) *Assessoren Roselii yttrande vid samma tillfälle.*

Studenten Molin är icke öfvertygad hafva sökt sina villfarelser till de enfaldigas förargelse och förförande kunniga

göra och utsprida, utan då han därom af vederbörande blifvit tilltalad, förklarat, hvad grund han för sina meningar förmenar sig hafva, hvilket i så beskaffad sak icke för något utspridande bör anses, och han själf väl förklarat sig vilja innehålla med all polemik eller sina satsers omtalande för andra,... så bör han frikännas.

Bilaga 2.

Ur Högsta Domstolens Protokoll för den 1 dec. 1738.

Till jämförelse med hofrättsassessorernas frikännande yttranden må här intagas tvänne mera utförliga anföranden ad protocollum, som vid sakens slutliga afgörande i Högsta Domstolen fäldes af riksråden Grefvarne Cronstedt och Gyllenborg, med hvilka de öfriga riksråden i hufvudsak instämde.

a) *Grefve Cronstedt:*

Om Molin behölle sina villosatser för sig allena utan att upptäcka dem för andra till deras förledande, så kunde han blott för sådana sina meningar in foro humano icke straffas, utan brottet, hvarför de med villfarande läror behäftade personer efter världslig lag och religionsstadgarne näpsas och straffas, består däruti, att de utan att låta rätta sig, genom sina fördärfliga villosatsers framhärdande författande och utspridande till de enfaldigas förargelse och förförande oroa Guds församling och förstöra den allmänna roligheten. — Molins försvenskande af sin latinska skrift är efter hans eget tillstående afgifven till aflidne direktören vid Löfsta bruk Svebilius och brukspatron Ström, hvilket först utmärker Molins åhåga sina villfarande meningar skriftligen å vårt tungomål för annat folk att kungöra och utsprida, hafvandes man orsak att presumera, det samma förföriska skrift kunnat således komma utur den ena handen i den andra och därigenom till fleres kunskap.

Han har icke velat rätta sig efter Consist. saktmodiga uppmaningar, han har ock oaktadt Consist. till honom skedda

förbud att ej få predika icke dess mindre sådant motbrutit och sig fördristat att sedermera predika vid Vellinge bruk. — Har visat mera fräckhet och egensinnighet att envist förblifva vid det irriga, som han en gång fattat, än foglighet och kristlig böjelse att med uppmärksamhet åhöra och till sin rättelse emottaga trogna och välmenande lärares helsosamma undervisning. Hans berättelse om sitt samtal med Alstrin, uppsatt nyårstiden 1736 är så stäld och utförd, som Molin skulle vid detta tillfälle mera varit docens än discens och snarare informator än informandus, som synes skäligen gifva den presumtion, och Molin ej utan list velat gifva andra om detta samtal emot Alstrin en vidrig och för de enfaldiga förledande impression. Han påstår samma berättelse vara ganska fullkomlig, ändock med skäl tros och tänkas bör, att Alstrin med större sorgfällighet och vidlyftigare undervisning, än samma Molins berättelse innehåller, dess villosatser förelagt och honom därvid ömsinta förmaningar gifvit. Molin har icke blott under muntligt samtal berättat sina vänner hvad samma skrift innehöll, utan ock lämnat några af dem tillstånd att läsa själfva skriften och taga den till sig, hvarvid han velat förebära, att han ej gifvit dem lof däraf taga någon afskrift, men dock vid nästberörda förhör i nedre revisionen sig därjämte utlåtit, att om det hade skett, så vore det ingen missgärning. — Detta är nu ett klart bevis emot Molin, att merbem. hans skriftliga berättelse om dess samtal med d:r Alstrin är genom hans förvållande blifven här i staden kundbar och utspridd. Han har ock i hofrätten förklarat sig vilja förblifva vid sina högst skadliga meningar de satisfactione Christi samt förklarat sig hvad därom och angående artikeln de justificatione nostra uti den i vår evangeliska församling antagna confess. august. läses, ej kunna för riktigt antaga såsom ock i gemen yttrat sig, det åtskilligt i samma confess. funnes, som vore emot Guds ord stridande.

Af actis är väl ännu icke kunnigt, att flere än fören. Svebilius och Ström undfått hans skrift, dock må väl skäligen kunna tros, att den såmedelst i fleres händer kommit. Och ehuruväl Molin inför Hofrätten sig yttrat, det han ej ville förbemälde sina villosatser för andra upptäcka eller utsprida, så

kan man dock i anledning af hans förra förhållande och sinnesart ej trygga sig vid ett sådant hans yttrande, också stridande emot hans villosats, att om han finge omedelbar befallning af Gud, så ålåge att sådant uppenbara, vore det än på torget, hvarför han ock i hofrätten förklarat, att han endast ad interim hade afstått med dess satsers kungörande, så att fördenskull skälig fruktan är, det Molin, så länge han är af slika irriga meningar intagen, skulle lämnas på lös och ledig fot här i riket, han då under en sådan sin frihet ej underlåta skulle intrycka hos andra enfaldiga och dem, som i tron svaga äro, sådana skadliga villfarelser. — Öfver hans samvete kan väl ingen mänsklig hand utan Gud allena härska, och således för sina meningar, så länge han dem hos sig allena hyser, är han Gud allena ansvarig, därutinnan han står och faller sinom Herre. Men att slika villfarande ej måga med sitt gift smitta andra och genom sin falska lära skada enigheten i religion och stat i landet, det åligger högsta öfverheten att draga trogen omvårdnad före, att sådana turbatores genom lagens tvång utur stånd sättas att kunna andra rikets undersåtare med sig förföra samt oro i riket därigenom förorsaka.

b) *Grefve Gyllenborg:*

Att Molin hyser villfarande och vår salighetsgrund rent af kullslående meningar är otvifvelaktigt, men att han dem sökt utsprida kan jag med hofrätten ej finna honom just alldeles vara öfverbevisad, hvarföre och sedan hans i hofrätten gjorda utfästelse att vilja sina villosatser på intet sätt utsprida samt begärt tolerance, jag icke skulle hafva haft något betänkande att angående Molin bifalla hofrättens underdåniga utlåtelse, men som han sedermera uti nedre revisionen utlåtit sig tvärtemot sin i hofrätten gjorda utfästelse, så att man ingalunda kan sig vid densamma trygga, utan det säkert står till att befara, att han sina fördömliga meningar lärer androm meddela och dem sålunda söker förföra, fördenskull är jag af den underdåniga tanken, att en så skadelig lem i vårt fädernesland måtte därifrån söndras och sändas ur riket...

En teologisk strid under frihetstiden.

I korrespondenser mellan litterärt intresserade män under åren 1769—1772 finner man den uppseendeväckande striden mellan två af samtidens lärdaste teologer, lektor Anders Knös i Skara och prosten Petrus Munck i Lund, flerfaldiga gånger omnämnd. Då denna polemik mig veterligen ej i den tryckta litteraturen — om jag undantar några rader i Svenskt Biografiskt Lexikon (art. Knös och Munck) — blifvit behandlad, kunna måhända några meddelanden härom vara af intresse, mindre för själfva stridsämnet, hvilket nu helt säkert ej äger samma förmåga att uppelda sinnena som för halftannat århundrade sedan, än fastmera såsom ett bidrag till kännedomen om de båda stridsmännens personligheter.

Lektorn och kontraktsprosten Anders Olofson Knös i Skara var en af samtidens ädlaste män och flitigaste författare på det teologiska området. Han började sin bana som ifrig Wolffiansk filosof, men kände sig snart mera dragen till det teologiska studiet, lät prästviga sig och ägnade sig sedermera helt och hållet åt dylikt skriftställeri. Hans största och viktigaste verk är, som bekant, hans *Institutiones theologiæ practicæ 1768,* ett arbete, som väckte stort uppseende, icke blott i Sverige utan äfven i utlandet. Den 24 febr. 1769 skrifver Samuel Alnander till J. H. Lidén, som då, stadd på sin stora studieresa, vistades i Göttingen: »Känner man ännu den boken i Göttingen? Der borde hon bli känd och prisad. Men man läre i Tyskland och utomlands ej göra sig stort begrep om svenska theologer, åtminstone om de nu lefvande... Skrif-

ves det mindre hos oss, så tänkes det ej heller så fritt, så självsvåldigt som mångenstädes annars».[1] Emellertid blef den där snart känd, om ock i början ej så högt uppskattad, åtminstone skrifver Alnander 2 månader senare till Lidén: »Du skrifver om Knös Theol. Practica, att hon ej behagar Göttingenses, såsom ej i nog *smak* skrefven. Det må så vara, fast jag ej vet om Boken derföre icke må likafullt recommenderas». I alla händelser synas meningarna i så fall hafva varit delade, ty samma dag som Alnanders bref är dateradt, förekommer i Göttingische Anzeigen[2] en recension, som enligt hvad sedermera upplystes, var af ingen mindre än professor Walch, och som ger de amplaste loford åt Knös' bok, kallande dess författare en rättskaffens teolog, som ej blott har kunskaper och erfarenhet, utan äfven i sitt arbete går till väga med ordning, tydlighet och grundlighet samt äger en vidsträckt beläsenhet. I arbetets plan klandras väl ett och annat, men i det stora hela är recensionen ytterst välvillig.

Uti sitt nyss citerade bref underrättar Alnander vidare Lidén om »att Prosten Munck nyl. stigit upp och i Lärda Tidningen uppenbarligen antastat hänne (Knös' bok) och des författare, med all den hårdhet, som ej finnes utan hos en oförsonlig fiende». Den treåriga striden, för hvilken strax skall redogöras, hade då kort förut utbrutit.

Prim. teol. adjunkten och prosten, sedermera biskopen, Petrus Munck var till lynne och egenskaper mycket olik sin motståndare. Liksom Knös känd för stor lärdom, saknade han dock dennes oegennyttiga kunskapsbegär och framför allt hans flärdfria väsen. Han ägde en mycket hög grad af självkänsla och var därtill en myndig och häftig natur, mera fruktad än älskad. Alnander kallar honom »en både god och snäll man», men därom voro meningarna ganska delade. Som katederkarl förstod han att sätta sig i stor respekt på grund af sin slagfärdighet. »Genom sin manliga figur, alfvarsamma anlete, sin starka stämma, sin förmåga öfver språket och lätt-

---

[1] Detta liksom de följande citaten ur bref till Lidén är hämtadt ur den *Lidénska brefväxlingen* G. 151 på Upsala universitetsbibliotek.

[2] 1769 sid. 471.

het att tala, antingen afledde han sine vederparters uppmärksamhet från dessa egentliga status controversiæ, eller ock alldeles förbluffade dem, och i båda fallen blef han segrare», säger G. Wetter i Biografiskt lexikon.[1] Själf karaktäriserar han sig i detta afseende, naivt nog, i ett bref till Lidén. Den berömde orientalisten och resenären Björnståhl väntades till Lund,[2] och om denna händelse skrifver Munck: »Jag råkar snart den grufwelige Biörnståhl, som snart wäntas och lär med sine månge Arabiska och lärdoms bewis uppwäcka en otrolig wördnad. Jag får gjöra, som jag 1755 gjorde med honom i Upsala, skräma honom med fingerade metaphysiska distinctioner». Och likväl var Munck 1769 professor i orientaliska språk.

Icke mindre betecknande för Muncks karaktär är hans uppställande af och svar på doktorsfrågan vid jubelfesten i Lund 1768. Han hade nämligen förut blifvit struken från doktorsförslaget och tog sig däraf anledning att uppställa frågan: »An ex præsenti studii Theologici statu de Futuris judicari possit incrementis» och besvarar denna fråga nekande, därvid anförande prästernas befordringssätt, särskildt »en mindre utsökt utdelning af theologiska hedersställen». »Orationen var visst löjlig att afhöra», säger Lidén, »ty det var en härlig likpredikan öfver theologien och den bittraste satir öfver de nu kreerade doktorer».[3] Alnander, som alltid är beskedlig i sina omdömen, anser (i bref till Lidén) orationen alltför satyrisk och lekande, i anseende till ämnet och tillfället.

Vare dessa smådrag anförda för att karaktärisera de båda antagonisterna. Deras lefnadsöden äro för väl kända att här behöfva framställas; jag öfvergår därför till själfva polemiken.

Med anledning af en utförlig och berömmande recension i *Salvii Lärda Tidningar* för den 2 mars 1769 öfver Knös' *Theologia Practica,* insände Munck tre veckor därefter till samma tidskrift ett svar, i hvilket han mot Knös' bok anmärker »en mindre nödig widlyftighet samt wissa meningar, om hwars beskaffenhet wåre Theologi torde närmare undersöka» samt att

---

[1] D. IX, sid 148.
[2] Som bekant kom han dock ej dit.
[3] Sylwan: Från stångpiskans dagar, sid. 115.

förf. »med nog hårda utlåtelser undersökt om flera nyare Theologers tankar och meningar». Men särskildt har det gått honom till sinnes, att Knös på några ställen kriticerat hans noter till den af honom utgifna öfversättningen af den danske teologen *Wöldickes Theologia Thetica.*[1] Med anledning häraf beskyller han Knös för att han »ej hållit rätta Statum Controversiæ; tillagt honom meningar, som han ej hafwer; ansett det för ogrundadt, som kan och bör förswaras; gjort sig skyldig til contradiction; ej är fri för logomachi och orda träta; trott det med den H. Skrift och wåra Symboliska Böcker wara stridande, som därmed öfwerenskommer; och ändteligen ej sett noga på sammanhanget i hans Noter, och efter Hermeneutiska Reglor jämfört det ena stället i Boken med det andra». Slutligen hoppas han, såsom han spetsigt slutar sin artikel, att Knös ej obenäget upptager, om han ej kan anse hans bok såsom den, hvarefter högsta domen i teologiska stridigheter bör fällas. Ännu är ej, tillägger han, barbariet så stort ibland våra öfrige herrar theologi.

På denna onödigt skarpa artikel svarar Knös 4 nummer därefter. Han tillbakavisar här i hofsamma ordalag Muncks beskyllning för »theologisk souverainitet», en beskyllning som endast tjänade att göra ens medbroder i läroämbetet förhatlig, och han anser sig ha samma rätt som andra teologer att vederlägga andras åsikter, då han ej kunde gilla dem; så hade äfven Munck flera gånger gjort. För sin egen del vore Knös ej af Muncks mening, att man hade någon skyldighet att försvara sina meningar, om man ej vore öfvertygad om deras riktighet. Sådant stämplade han såsom »litterär Pilatism».[2] Dessutom hade han ej polemiserat mot Munck utan blott yttrat sig mot »auctor notarum», som ju lika väl kunde vara Schnabel, då noterna ej voro signerade. Å sin sida förklarade han sig gärna villig att mottaga anmärkningar rörande sitt arbete; dock utbad han sig hellre »Practiska anmärkningar närmare

[1] *Marci Wöldicke Compendium Theologiæ Theticæ cum notis B. Schnabel insigniter auctis et emendatis studio et opera Petri Munck.* Lund 1760, 8:o. — Munck föreläste såsom teologie adjunkt i Lund 1769 om Wöldickes Compendium.

[2] Enligt Heumanns »De Pilatismo litterario»: »Hvad jag haiver skrifvit, det hafver jag skrifvit».

ledande till ändamålet, än at blifwa indragen i blott speculativa scholastiska orda-twister».

I hvad mån han fick denna önskan uppfyld, kommer det följande att utvisa.

I sitt nästa svar, som utkom några nummer senare, börjar Munck precisera tvistepunkterna, hvilka han i sitt första svar endast antydt genom att citera de ställen i Knös' bok, där han anser sig ha blifvit anfallen. Han beskyller nu Knös för att ha lagt honom till last förblandandet af *justitia legalis et evangelica*, ty, säger han, »att påstå en operatio eller activitas subordinata in conversione per vires Spiritus Sancti kan aldrig bli förswar för justitia legalis» och »commiscere justitiam legalem et evangelicam est hæresis, till hvilken ej finnes minsta spår i Noterne».

Vi hafva här det egentliga tvisteämnet. I förbigående må dock två andra punkter i Muncks svar beröras.

Den ena rör Knös' anhållan om *praktiska* anmärkningar. Detta föreföll Munck, som var en mycket ensidig teoretiker, såsom en orimlig begäran. »At afgifwa Practiska anmärkningar i Theoretiska Controverser, är Contradiction... Monne icke kunskap i Theologien är nödig? och monne den kan ärhållas utan Definitioner, Distinctioner, Termer, bewis och systematisk ordning?... Jag påminner mig här de Novatores, som förkasta alla Systemata Theologica, och tala endast om Praxis. Jag har märkt samma utlåtelser i Herrnhutiska skrifter...»

Detta senare yttrande tjänade icke till att stämma Knös blidare — och det var helt säkert ej heller anlagdt därpå. Också blef det ett nytt tvisteämne under stridens vidare skeden, hvilken af de två som var den störste kättaren: om Knös var Herrnhutare och om Munck var Synergist.

En annan punkt i Muncks svar vill jag ock fästa uppmärksamheten på, emedan den är betecknande för tidens sätt att uppfatta den litterära eganderätten. Knös hade, såsom vi sett, ursäktat sig med att han ej kunde veta, hvem som författat noterna till Wöldicke, Munck eller Schnabel. Härpå svarar Munck: »Herr Doctoren har citerat Editionen af Lund

år 1760. Däri har jag wäl behållit något af Schnabel; men som jag det approberat, så kunna ock Hans Noter anses för mina; ty annars hade jag dem utelemnat».

Med anledning af Muncks opposition mot Knös' fordran på *praktiska* anmärkningar, och sedan denne senare uppvisat, att han aldrig bestridt de teologiska systemens nödvändighet, ej heller nekat att »ljus i förståndet bör gå före praxis i wiljan», tillägger han: »att de, som äro werkeligen bekymrade och af hjärtat angelägne om sin salighet, wäl få förnimma, om de komma fort med egen activitet, ehuru den säges wara werkad af Guds Anda, eller på annat sätt, än at de gifwa sig sjelfwa Gudi, at deras omwändelse får blifwa et Guds werk, som ock Symb. Böckerna säga: in conversione homo nihil agit aut operatur, sed tantum patitur». Han har härmed formulerat själfva det egentliga ämnet för de båda teologernas polemik: *Om människans omvändelse.*

Den punkt, mot hvilken Knös i sina Institutiones (sid. 211, anm. g) företrädesvis vänder sig, var nämligen yttrandet i Wöldicke (sid. 181): An homo cooperatur cum Deo ad conversionem suam. R. Neg. contra Synergistas, quia mere passive se habet, et est in peccatis mortuus. Dist. autem inter conversionem transitivam & intransitivam... in hac operatur homo... subordinate, non viribus propriis, sed a Spiritu S. acceptis.»

I sitt svar den 31 juli utvecklar Munck ytterligare denna sin mening mot Knös' svar. Människan, säger han, är andeligen död och äger inga krafter att själf omvända sig, men så vida hon omvändes med bibehållande af sin fria vilja, såsom ett förnuftigt kreatur, finnes hos henne en activitas subordinata, som är henne gifven af Guds anda genom ordet. Gud omvänder således människan, så vida han gifver henne kraft till omvändelsen; men människan omvänder sig, då hon ej står emot Guds anda, utan emottager kraften, och brukar den uti upplysningen, syndaångern och tron. »Menniskan är ingen stock eller sten», tillägger han med användande af den gamla synergistiska liknelsen. *Passive* få vi krafter, men *active* tilllämpa vi dem.

Äfven i detta svar inflätar Munck åtskilliga skarpa utlåtelser, som gå ut på att visa, det Knös orättvist och hätskt

anfallit honom, och stämplar hans påståenden såsom »svaga inkast, hårda och okärliga beskyllningar».

Vid detta skede af striden uppträda två andra författare med sina resp. inlägg. En insändare i L. T. den 21 aug. som undertecknar sig *N.* står på Muncks sida och beskyller Knös för att sammanblanda omvändelsens *subjekt* och dess *modus* samt att öfverändakasta själens aktiva förmåga. Han tror, att Knös är svag i logiken och i otid börjat kontroversen samt lofvar att redigera alla argumenterna i syllogistisk form för att visa svagheten i hans argumentation. — På denna onödiga och enfaldiga artikel får insändaren svar den 30 november af en anonym, som, efter att hafva skämtat litet med *N:s* logiska ifver, söker att skipa rättvisa mellan de tvistande, dock utan att fördjupa sig i själfva tvisteämnet. Han anser att Knös gjort oklokt i att angripa Muncks noter till Wöldicke, men menar ock, att den senare ej hade bort taga så illa vid sig därför. Vidare ogillar han hätskheten i deras kontrovers och slutar med att förmana dem med apostelen Pauli råd: »at i ären ens til sinnes, lika kärlek hafwande, endrägtige, samhällige; at intet sker med kif eller fåfäng äro.»

Med detta svar var diskussionen mellan de båda insändarne utagerad. En vidlyftigare skriftväxling föranleddes af ett »Bref til Deras Högwördigheter Hr Doct. Andr. Knös i Skara och Hr Doct. Petr. Munck i Lund». Det är undertecknadt *Spectator*[1] och dateradt 10 aug. — Äfven denne författare sysselsätter sig mera med de båda teologernas stridssätt än med tvisteämnet. Hans bref är hållet i en skämtsam och lekande, något närgången ton, påminnande om de vanliga polemiska skrifterna under frihetstiden. Med rätta säger Munck om detta bref, att det intet bevisar, utan mest roar allmänheten med astronomiska och militariska expressioner. Sitt hån vänder förf. nästan uteslutande mot Munck, ehuru han, i likhet med de flesta, ogillar striden. Han liknar, med anledning af den s. å. observerade Venuspassagen, de båda käm-

[1] Med stöd af Apelblad uppgifver Bygdén (Sv. Anon. o. Pseudon. Lexikon) att under pseudonymen Spectator döljer sig *Magnus Orrelius*, en litteratör, som skref i alla möjliga ämnen och bland annat deltog i den lifliga polemiken om prästernas tionde. Jfr Apelblad: Anon. & Peudon. Sueciæ. Manuskr. å Ups. Bibliotek.

parnes bref, som visa sig för allmänheten under sin gång genom Directör Salvii Lärda Tidningar, vid planeten Venus' gång genom solen; och stridens olika skeden, hvilka han sarkastiskt kritiserar, betraktar han såsom astronomiska fenomen, som te sig för observatören allt efter dennes mera eller mindre skarpa synglas. — Slutligen uppställer han med anledning af kontroversen 21 frågor, hvilka han vördsamligen anhåller att af doktorerne, samfäldt eller hvar för sig, få besvarade.

Egendomligt nog bemötte verkligen Munck detta opåkallade inlägg i striden mellan honom och Knös. Trodde han på allvar att den senare skrifvit Spectatorsbrefvet? Sannolikt förefaller det icke, då man genomläser skriften. Att han dock ville låta påskina något sådant, är troligt, enär han i en af sina följande artiklar skrifver: »at Doct. Knös är auctor til Spectators besynnerliga Bref, har jag aldrig trott». »Men hwad anledning», frågar med rätta Knös, »har Hr Professoren til en sådan expression? Ingen annan, än om det skulle i drömmen falla någon in at säga: at Doct. Munck är Auctor til Alkoran, har jag aldrig trott; hwarom ock aldrig warit någon fråga. Wil Hr Doctoren weta auctoren til Spectators Bref, så fråga därom wederbörande Boktryckare i Stockholm.»

Munck upptar i sitt svar på Spectators-brefvet[1] de 21 frågorna till besvarande. Skriften är visserligen ringaktande och skarp, såsom ju naturligt var efter en dylik utmaning, men koncis, logisk och på sak gående, hvarjämte Munck här lämnar ett kort, men upplysande sammandrag af själfva tvisteämnet, föranledd, såsom han säger, af Spectators försök att föra allmänheten bakom ljuset.

Den sjätte punkten må här beröras, emedan den belyser det något insinuanta sätt, hvarpå Munck understundom polemiserar. Spectator hade på sitt gäckande sätt skrifvit: »Tidningen N:o 44 representerade mycken likhet af en duell, dit wisse secundanter äfwen tilkallade blifwit. Hr Prof. Kinmark,[2] samt in- och utrikes theologiska faculteter, reclamerades af Hr D.

[1] *Bref till Herr Spectator med svar och upplysning.*

[2] Eric Kinmark, teol. professor Kalsenianus, f. 1717, prof. 1764, † 1794. »Den förste professor i Upsala, hvilken under bestridandet af rektorsämbetet blifvit död» (Frondins Förteckn. på Theol. Doktorer. Manuskr. å Ups. Univ. Bibl. X. 171).

Munck til hjelp, at hålla justitiam legalem et evangelicam i sit rätta esse; men den H. Skrift kom ej i åtanka derwid, så framt hon ej med flit wardt lemnad, at secundera den andra parten». Härpå svarade Munck: »När H. D. Knös med flera testimonier bewisar, at flera tänka som han, så får jag ju göra det samma. De jag beropar mig på, torde dessutan äga samma auctoritet, som contra-secundanterne. H. Prof. Kinmark har jag af ingen annan orsak citerat, än derföre, at han i en disputation[1] förswarat samma mening som jag, hvilket dock H. D. Knös med stillatigande gått förbi, *utan twifwel, som då sökande en theologisk adjunctur i Upsala, hwarest bemälte professor sitter i theologiska faculteten. Det hade då ej passat sig, at gripa an hans renlärighet. Men sanningen bör dock wara lika, och ömheten därom den samma i alla conjuncturer*».

Detta försök att nedsätta motståndaren ådrager honom en skarp men befogad tillrättavisning i Spectators senare svar: »Den underrättelsen», säger han, »hwarmed Herr Doct. tror sig ofelbart uplysa Allmänheten om Herr Doct. Knöses större ömhet för theologiska adjuncturen i Upsala, än för sanningen, liknar i det närmaste de påfund, som andeligen döda menniskjor pläga lära sig i mörksens rike, för at behändigt kunna swärta ljusens barn. Hwad heder Herr Professor Kinnmark eljest kan hafwa af sine medhållare, tillhörer ej mig at döma; men satt han i faculteten den tiden Herr Doct. Knös sökte adjuncturen; så wet Herr Doct. ju af tryckta handlingar, huru Kongl. Maj:t ansåg facultetens förfarande wid det tilfället. Den fick en så alfwarsam näpst, som nånsin med Kongl. ord utan fullkomlig onåd, kunde utföras».[2]

[1] De questione quatenus homo in conversione se habeat active. 1767.

[2] Då Knös 1765 hade sökt teologisk adjunktur i Upsala och blifvit förbigången, emedan han ej var docent i fakulteten, klagade han hos kansleren, hvarpå fakulteten i sin förklaring yttrade sig otillbörligt öfver honom, tillvitande honom »böjelse til egna och nya meningar i theologien, jämte en äfventyrlig läro-methode». Öfver detta yttrande besvärade sig Knös hos Kongl. Maj:t och erhöll fullständig upprättelse, i det Kongl. Maj:t förklarade, att Knös genom examina och arbeten tillräckligt visat både lärdom och renlärighet; att fakulteten, för sin emot lektorens heder och goda namn *mycket förklenliga tillvitelse* bör, om lektoren det yrka vill, därför stånda honom till *lagligit ansvar;* samt att fakulteten i denna sak *yttrat*

Efter att i korthet hafva besvarat Spectators anmärkningar, uppkastar Munck 13 frågor i Spectators egen stil, af hvilka de flesta endast stå i ytligt sammanhang med anmärkningarna och blott äro afsedda att tillrättavisa honom, såsom »1. Huru kan den begära bewis af andra, som ingen ting sjelf bewist?» eller »9. Kan den wara Spectator, som litet ser, eller den domare, som icke känner saken?» o. s. v. Andra åter komma tämligen omotiveradt, såsom »6. Gifs här några Crypto-Zinzendorffianer i Swerige?», hvarpå Spectator med rätta svarar: »Jag låter Gud döma menniskjornas lönligheter. Täckes Herr Doct. sända mig något märke, hwarefter de kunna upsökas, i fall de skulle finnas i Stockholm; så torde jag bättre förmå underrätta honom här om. Men i Lund... måste han wäl sjelf antingen i egen person spana up dem, eller ock utsätta något wackert præmium för andra, som öfwerantwarda dem i hans händer».

Andra åter af Muncks frågor gå direkt på saken, såsom »10. Kan en af Gud genom ordet gifwen activitet, kallas egen?» eller »11. Kunna actioner kallas passioner?» m. fl.

Muncks svar, som var tämligen hofsamt, om också öfverlägset, verkade så till vida välgörande på Spectator, att han i sin kontrareplik[1] visserligen blir bitter och hånfull, men tager sin polemik mera på allvar och söker efter bästa förstånd besvara sin antagonists inkast. Spectator söker då först fastställa, att Munck är den anfallande parten, så till vida som han först på svenska i en allmän tidning angripit Knös, under det denne endast yttrat en mening i ett lärdt arbete och utan att anfalla någon särskild. I afseende på Spectators ställning till Knös, hade Munck på ett ställe i sitt svar utbrustit: »Ändteligen har H. Spectator låtit weta, at han vil secundera Herr Doct. Knös, med hwilken hjelp jag dock ej finner honom belåten. Hwad mig angår, så begär jag ingen annan hjelp, än af den Hel. Skrift och et sundt förnuft». Härpå svarar Spec-

---

ett vrångt begrepp om befordringsrättigheter och att den derföre bör få en *allvarsam föreställning;* hvarjämte den får befallning att icke hädanefter, som hittills, utesluta honom från befordran vid akademien. (Handlingen tryckt i Kongl. Bibliotekets tidningar om lärda saker 1767.)

[1] *Anmärkningar wid Herr Doctor Muncks Text kallad Bref til Spectator.*

tator och skämtar med Munck, emedan han ser striden under bilden af en duell. »Ware ock», fortsätter han, »långt i från mig, at til ondo räkna honom sina sjelfswåldiga utläggningar öfwer mina och andras ord! Sådana misstag äro gemenligen, tillägger han med anspelning på Muncks nya och mycket eftersträfvade doktorsgrad, säkra följder af jus superioris Cathedræ, non per se, sed per accidens». Att Knös ej kunde vara belåten med Spectators hjälp, finner den senare vara fullkomligt sannt, »ty Gud och den hel. Skrift är sufficient för alla». »Angående den tredje hjelparen, det sunda förnuftet, som Herr Doct. för sin del wil tillika trösta på; kan jag f. n. mig icke yttra; häldst jag icke har mig bekant, om Herr Doct. tiger eller sjunger med, när församlingen instämmer: 'Wårt förnuft förblindat är' etc. Item: 'Förnuftet wil nu mästra Gud' etc.» — Vidare tar han Knös i försvar mot beskyllningen, att han skulle onödigtvis kritiserat andra teologer utan att med stöd af bibeln kunna bevisa sina påståenden. »Alla kättare», hade Munck sagt, »beropa sig på Skriften, de säga sig ock förklara det ena rummet af det andra.» »Hwad följer häraf?» frågar Spectator: »Får då ingen annan, än Herr Doct. och hans Adepti giöra det samma?... Så länge Herr Doct. ej kan upte privilegium exclusivum på bibel-tolkningen; så är och blifwer den Hel. Skrift en allmän både skatt- och rustkammare, för alla råd- och wärnlösa syndare; hälst då de plågas af hunger efter at höra Herrans ord, och jagas af glupande ulfwar.» — »At blott citera Skriftenes språk, utan at af philologiska grunder hafwa uttagit rätta sensus, gjör ingen till Orthodox», hade vidare Munck tillagt. Denna åsikt bemöter Spectator med frågan, huru stort de ortodoxas antal, äfven bland prästerna, i så fall skulle vara, tillika påpekande att det icke hos några lärde funnes större meningsskiljaktigheter än just hos filologerna. »Eljest har jag», fortsätter han, »hittills i min enfaldighet hållit före, at en fattig nådehungrig catechismi lärjunge, kan af Skriftenes språk, i sin swenska öfwersättning, warda rätt så god Orthodox, som en Orientalium professor», och han påminner sig härvid Luthers ord: »Ingen annan än den helige Ande, kan gjöra Theol. Doctorer». »Det wil wäl

säga något mer, än Orthodoxer, kan jag tänka! Eller huru Herr Doctor?» tillägger han spetsigt.

Ifrigt polemiserar Spectator mot Munck, därför att denne »kastar omkring sig med kättarenamn». På flera ställen hade han insinuerat, att Knös lutade åt sekterism. På kättarnamn hade han heller ej spart i sitt svar till Spectator. Enligt Munck skulle denne, som i själfva verket närmade sig ett rationalistiskt åskådningssätt, »bruka Zinzendorffianernas hufwudskäl, som gifwer sig ut för Lutheraner», och öfverhufvud taget »vara en stark patron för kättare». I sin förkastelsedom öfver »definitioner, distinctioner, termer etc.» skulle han förfäkta »Pietisters, Indifferentisters och Herrnhutares favoritsats». I denna förkastelsedom öfver den systematiska teologien låge en stor fara. »Se icke nu mina läsare, at man wil ha wår Theologia Systematica öfwerända? Hur skal det sedan gå med wår theologia polemica? Hwem skal då förswara christna religionens sanning? Skal icke til slut hwar och en förklara skriften efter behag, barbari införas, och sjelfwa Nestorii och Eutychis tider komma igen, då man kan bli kättare för det man ej wet skilnaden imellan Person och Natur?» Och slutligen utbrister han patetiskt: »Concurrite cives, moenia Theologiæ collabuntur!»

I sitt svar på detta utfall påpekar Spectator, att Guds ord är det enda beståndande. Är theologia systematica däruti grundad, så kan ingen kasta den öfver ända. »Nu har jag yrkat», fortsätter han, »at wår tro bör stå på Guds ord och kraft allena; altså måste ju antingen *jag* ej wilja hafwa wår Theologia Systematica öfwer ända, eller hörer hon ej med til wår tro, som har sin grund i Guds ord.» Detsamma gäller theologia polemica. Får skriften tyda sig själf, menar han vidare, så blir den aldrig underkastad hvars och ens förklaring efter behag, icke en gång de allrahöglärdastes, »då förswinner frucktan för de framfarne tiders återkomst, i hwilka man blef kjättare för det man ej weste skillnaden mellan Nestorius och Eutyches; och man undwiker, i närwarande tid, caracter af Kjättare-Patron, för det man ej wet status controversiæ mellan en Knös och Munck».

I afseende på själfva hufvudfrågan framkommer intet nytt i Spectators svar. Människans omvändelse uppfattar han på

samma sätt som Knös och anser denne hafva både de Symboliska böckerna och många bibelspråk på sin sida, under det Munck ej har ett enda, som bevisar hans *activitas subordinata*. — I förbigående anmärker han — i en gäckande ton — att Munck öfverträdt § 1 i tryckfrihetsförordningen, då han låtit en teologisk artikel inflyta i tidskriften, utan att sagda artikel genomgått vederbörlig censur (= af närmaste domkapitel).

För öfrigt är hans allmänna karaktäristik af de båda motsatta uppfattningarna, att Knös tillämpar *bibliska*, Munck *filosofiska* idéer på tvisteämnet. —

Något vidare främmande inlägg kom icke fram förr än vid slutet af striden. Under året 1769 utgåfvo däremot de båda antagonisterna åtskilliga disputationer, i hvilka de på det lärda gebitet fortsatte polemiken och läto sina resp. lärjungar deltaga däri.

Det är om dessa fortsättningar af striden som skriftväxlingen — fortfarande i Salvii Lärda tidningar — nu kommer att röra sig.

Muncks doktorsdissertation »de Synergismo recentiori, recentioribus animadversionibus opposita» var en stridsskrift helt och hållet riktad mot Knös. Mot denna utgaf den senare en afhandling: »Observationes apologeticæ, ad illustrationem argumenti de Synergismo recentiori pertinentes», hvilken refererades i Lärda tidningar den 18 dec. 1769.[1] — Knös försvarar här fortfarande sin passivitets-lära och vederlägger Muncks försvar för activitas subordinata. Guds kraft i dem som tro på honom är sådan, att den alldeles ej kan meddelas åt någon människa, utan honom tillkommer både själfva denna stora allmaktskraften och verkningarna i denna kraft så absolut allena, som då han uppväckte Kristus ifrån de döda. — Munck påstode sig väl hafva grundat sina tankar på Guds ord, människans själs natur och omvändelsens sätt, som skulle ske successivt genom motiver, men besinnar ej, att här är något mera än *motiver*, nämligen en kraft att göra de döda lefvande. Han hade väl sagt, att männniskans själ har förnuft, förstånd och en fri vilja, men betänker ej, att alla hennes tankar, beslut

[1] Detta referat följes här.

m. m. influera lika litet på hennes pånyttfödelse, som en sjuks vett och förstånd och längtan att blifva frisk, hvilket ju ej sker härigenom utan blott genom läkarens konst, åt hvilken han måste öfverlämna sig, ej på ett medverkande utan blott tillåtande sätt. Icke heller sker nya födelsen, tagen i sin egentliga mening, successivt, ty människan skulle då i vissa moment på en gång vara död och lefvande. Förf. åberopar sig vidare på de symboliska böckerna, särskildt Konkordieformeln med dess uttryckliga ord: In conversione homo nihil agit aut operatur, sed tantum patitur, och framdrager för sin åsikt många auktoriteter på dogmatikens område. Han påpekar äfven det gynnsamma omdöme, med hvilket hans Institutiones blifvit omtalad i den Göttingska tidskriften.

Emot det gamla utslitna synergistiska argumentet »att menniskan icke är någon stock eller sten» och således måste medverka vid conversionen, påpekar Knös, att däraf alldeles ej följer, att hon skall kunna allt hvad hon vill, äfven det, som fordrar en oändlig gudomskraft, utan endast att hon äger en capacitas, icke activa utan passiva, som ju ej kan tilläggas en stock eller sten, och påståendet att Knös skulle hos dem som omvändas förneka goda rörelser (boni motus), förståndets upplysning, viljans böjande m. m., såsom Munck påstått, vederlägges med hänvisning till olika ställen i afhandlingen. Han öfvergår därefter till att definiera passioner och actioner, hvilket han anser att Munck uraktlåtit, och använder härvid Wallerii definitioner,[1] enligt hvilka ett ting säger *agere*, då det förändrar sitt eller ett annat tings tillstånd, och har grund till denna förändring i sig själf; men *pati*, då hos detsamma är någon tillståndets förändring, hvartill grunden finnes utom det ting, som förändras.

Slutligen beklagar sig Knös öfver Muncks insinuanta skrifsätt. Så t. ex. då denne uppmanar att iakttaga mera prudentia theologica och akta sig för misstänkta och oförsiktiga talesätt, för att ej blifva förblandad med sekterister, samt därpå tillägger: jag bör ej tvifla att han det gör. Detta, säger Knös, är som att fråga någon: hvarför vill du icke akta dig för att

---

[1] I hans Systema Metaphysicum.

stjäla? — ty för nästan så criminelt anses det af en del stränga teologer, att bruka någon i sig själf oskyldig utlåtelse, som af kättare brukas — men tillägga för att slippa injurie-process: jag bör ej tvifla, att du det gör. — En not i sitt arbete ägnar han åt en af Spectators frågor, hvilken han i förbigående besvarar.

Den 10 jan. följande år gendrifver Munck i korthet Knös' invändningar. Han gör här gällande, att Knös falskeligen påstått, det han nekat Gud vara den enda verkande orsak (causa efficiens) till omvändelsen; i själfva verket skiljer han mellan causa efficiens och subordinata. Den senare är människans samtycke till Guds verkande, hvilket visar sig, då hon ej står emot nåden. Däraf uppkomma ånger öfver synden och tron på Kristus, hvilken ånger och tro in conversione intransitiva i anseende till Gud är en passio, men en actio i anseende till sitt föremål, hvilket ock öfverensstämmer med Wallerii definitioner. — Vidare angriper han några af de exempel, som Knös valt för att förklara omvändelsen, påstående att dessa tillägga Gud en potentia absoluta, hvilket vore att göra Guds nåd irresistibel, en sak som ej kan försvaras. — Likaledes anfaller han Knös' påstående, att hans uppfattning af omvändelsen vore en lagens rättfärdighet, hvilket han ej kan medgifva, då han påstått, att själen fritt och utan tvång mottager Kristi förtjänst. — Därjämte lägger han ånyo Knös till last, att han ej tillräckligt i sin skrift vederlagt Herrnhutarne. — Hvad slutligen recensionen öfver Knös i Göttinger Anzeigen beträffar, »så kan deraf intet synnerligt skäl tagas til bokens wärde, så wida wi wete, at Hof-rådet Michaelis öfwer dem äger öfwerinseendet, hwars Theologia Dogmatica i hela Swerige är förbuden». Därtill lägger han, ganska omotiveradt, att om Göttingska recensenten fått recensionen i Sverige, så är ej Doctor Walch auctor därtill. Efter ett ytterligare utfall mot Walchs opartiskhet slutar Munck sin artikel. —

Såsom ett ytterligare inlägg i striden utgaf nu Knös en gymnasialthes: »Schediasma de statu quæstionis in recentissima controversia Synergistica», egentligen en fortsättning på de 2 år förut ventilerade »Theses de malo Synergismi in conversione et regeneratione». Den nya disputationen refereras utförligt i

L. T. den 21 maj o. f. Denna artikel, likasom de öfriga referaten af Knös' skrifter, är antingen af honom själf författad eller i allt fall af honom inspirerad.

Knös opponerar sig här först och främst mot Muncks försök att tolka hans ord såsom hade han påstått, att Guds nåd vore irresistibel, då han just sagt motsatsen och påstått, att ingen salighetsordning kan conciperas utan frihet att antaga och förkasta den nåd, som tillbjudes. Emot Muncks angrepp försvarar han sig dessutom bland annat i följande punkter: Knös hade aldrig, såsom Munck låtit påskina, sagt, att denne nekat Gud som den enda causa efficiens till människans omvändelse, men han påstår däremot, att om man ock fått de krafter man har, af Gud, så kan man därför icke säga, att allt det man därmed gör, är Guds verk, alldenstund man ock tillika kan bruka sina egna; lika så litet som det kan sägas, därför att en smed fått de krafter, han smider med, af Gud, att Gud allena är verkande orsak till det han smidt. En människa, fastän hon af Gud fått alla, både kropps- och själskrafter, som i sig själfva äro goda, kan dock därmed göra djäfvulens gärningar. — Vidare vore Muncks definition på »causa subordinata», nämligen att den blott är människans samtycke till Guds verkande, nygjord och förekom ej i hans doktorsdissertation samt öfverensstämde heller ej med definitionen i noterna till Wöldicke. Någon motsats mellan causa efficiens och subordinata kan Knös alldeles ej finna i och med dessa definitioner; däremot vill han hemställa, om ej symboliska böckerna med mera rätt kalla det subjectum patiens & recipiens, som Munck kallar causa subordinata.

Vidare visar Knös, att hans mening blifvit förvänd, då Munck påstår, att han kallat det Lagsens rättfärdighet, att människan samtycker till sin omvändelse, ångrar synden och tror på Kristus. — Likaledes tillbakavisar han Muncks påstående, att Herrnhutarne »på ett alltför lösligt sätt» af honom blifvit vederlagda, anför exempel därpå och betonar, att hans arbete behandlar den praktiska teologien och ej polemiken, hvarjämte han korrigerar ett Muncks yttrande, att Herrnhutismen vore den nyaste sekten, i det han påpekar den ännu nyare Svedenborgianismen. Recensionen i Göttinger Anzeigen hade

han anfört, ej för att styrka sin renlärighet, utan för att mot Munck visa, att det metodiska i arbetet af lärde män blifvit gilladt. — Repliken afslutas med några slängar åt Munck, emedan han stympat Knös' meningar och inblandat heterogena saker, »hwarigenom theol. stridsskrifter, som ej äro onyttige, då de uplysa angelägna ämnen, ofta blifwa mindre gagnelige. Ty hwad en D. Munck eller Knös tänkt för sina personer, kan ej så mycket interessera Allmänheten, som at få större ljus i et så betydeligt ämne, som angår salighetsordningen».

Härpå svarade Munck den 12 juli i en mycket filosofisk artikel, full af subtila distinktioner, ur hvilken endast följande punkter må anföras:

Han förklarar här, att han ständigt vidhållit sin mening, att Gud allena är causa efficiens regenerationis, och då han talat om människans verksamhet vid omvändelsen, har det skett i betydelsen af hennes frihet att antaga och förkasta det som i ordet föreställes, och undanbeder sig Knös' konklusioner, förbehållande sig att få vara sina egna ords tolk. — Han bestrider ytterligare, att han påstått, att människan subordinate medverkar till sin omvändelse; han hade endast sagt, att hon in conversione intransitiva operatur subordinate per vires Spiritus Sancti. Af sammanhanget ses, fortsätter han, att här är frågan de conversione intransitiva continuata, hvarest är operatio, såvida ej conversio skall bli en perpetua passio, som Quietisterne påstå. — Munck har sagt, att människan kan sägas concurrere per vires datas ad conversionem, och det är hennes consensus som just utgör hennes concursus. Gud gifver krafter att tro och människan tror, och då äro krafterna själfva tron, som gifves genom den transitiva omvändelsen, men människan utöfvar dessa krafter, då hon in conversione intransitiva verkligen tror, ty att tro är ej Guds utan människans handling. Således hör det ej hit, att människan, som fått krafter af Gud, kan därmed göra djäfvulens gärningar, ty att göra sådana gärningar per vires fidei är motsägelse.

Att Knös ej vederbörligen refuterat Herrnhutarne, emedan han ej skrifvit en Polemica, finner Munck besynnerligt, då han eljes i sin Theologia practica angripit så många Lutherska teologer. Man kunde tro, tillägger han, att här vore an-

guis sub herba. — Att Herrnhutianismen ej är nyaste sekten, säger Munck vidare, är väl sant, men den är dock bland de nyaste. »Swedenborgianismen är ej ännu i wår Theologia polemica uptagen, och swårt blir at controvertera med dem, som beropa sig på uppenbarelser.» — Slutligen tilläggas de oundvikliga bittra pillerna. »Skulle Herr Doctoren fortfara, sedan jag nu på så många ställen förklarat mig, at beskylla mig och den censurerande theologiska fakulteten för meningar, som strida emot Symboliska Böckerna; så behagade Hr Doctoren det, som angifware, på wederbörlig ort anmäla, och i fall Han, sedan förklaringen inkommit, sitt påstående ej kan bewisa, lemna skälig Reconvention.» Slutligen hoppas han, att den kontrovers, i hvilka han oskyldigt blifvit inledd (!) måtte afstadna.

Knös säger sig i sitt följande svar härpå, den 27 aug., gärna hafva afslutat diskussionen, hvaruti han emot förmodan genom en formlig deklaration på svenska blifvit inledd, om han blott såge den frukt däraf, som Munck nämnt, nämligen att den tjänat till upplysning; men då nu denne inblandat insinuationer såsom det ofvan anförda »anguis sub herba» och dylikt, så ansåg han sig ej böra lämna allmänheten i mörker rörande rätta sammanhanget. Ty han älskade ej mindre sanningen än friden. Gentemot Muncks utvikningar från ämnet fastställer han, att frågan gäller: rätta förståndet om läran, att conversio och regeneratio est opus solius Dei, hvilket, såsom han medgifver, Munck visserligen ej förnekat, men däremot ej tillfredsställande förklarat, alldenstund han mot Symboliska Böckerna antagit en activitas subordinata in ipsa conversione & regeneratione. Muncks term »conversio intransitiva continuata» förklarar sig Knös ej förstå; ty alldenstund conversio är synonymt med regeneratio, så vore conversio continuata lika orimligt som att tala om generatio continuata; ingen kan nämligen vara född och ofödd, lefvande och död på en gång. Att pånyttfödelsen skulle ske gradvis är både orimligt och vederlagdt af Knös, ehuru Munck ej låtsar därom; och då nu Knös yrkat på människans naturliga förmögenheters och salighetsmedlens bruk (actus pedagogici), så anser han sig hafva träffat rätta medelvägen mellan Qvietism och Synergism.

Vidare medgifver Knös, att Munck erkänt Gud som den verkande orsaken till omvändelsen, men för rätthafveri skull förklarat det så, att människan förhåller sig passivt, så tillvida att hon får af Gud krafter att tro, men agerar då hon verkligen tror, tvärt emot apostelns ord Rom. 4: 5 där den, som verkar och den, som icke verkar utan tror ställas emot hvarandra. — Med anledning af andra Muncks distinktioner i sitt sista svaromål uttalar Knös den önskan att slippa alla dessa, härstädes onödiga, filosofiska talesätt, och att man enfaldigt blefve vid de Symboliska Böckernas skriftenliga ord »in conversione etc., hvarigenom man ock mycket wäl kunde undvika att in opere conversionis stämpla den fattiga människan, än med den ena philosophiska caracteren, än med den andra». — Hvad Muncks tal om reconvention beträffar, så förvånar sig Knös med mycken rätt öfver »att han kan falla på de tankar at draga den, med hvilken han ej tänker lika, för rätta, at där twista om... Reconvention. — En Scriptor Systematis Theologiæ, hvilken äger magt, at efter Skriften och Symbol. Böckerna pröfwa alla andra Theologers meningar, och dem därefter antaga eller förkasta, skulle, efter nyssnämde förslag, råka uti mångfaldiga processer, och således nödsakas mer studera Corpus juris än den Heliga Skrift». I alla händelser anser han, att ett sådant procedere med en vilsefarande, då hans satser ej härflyta af bevisligen ondt uppsåt, vore mindre öfverensstämmande med kristendomens kraf.

Knös återkommer äfven här till frågan, hvarför han ej vederlagt Herrnhutarne. Han upprepar härutinnan, att han i sin doktorsdisputation utförligt gjort detta, men naturligtvis ej behöft eller bort göra det i sin Theologia practica, där likväl ämnet icke är att disputera mot den kättare, som bor i Rom eller Herrnhut, utan den som bor i människans fördärfvade hjärta. Att han där vederlagt en och annan teolog, har endast skett i förbigående och med anledning af annat, utan att han dock, som Munck påstått, beskylt någon under förhatligt kättarnamn. Skall den med skäl kunna misstänkas för att hysa en orm i gräset, som kritiserar lutherska teologer, tillägger han, så kan ingen annan vara äkta lutheran än den som är nöjd med alla till utvärtes bekännelsen lutherska teo-

loger, och då vore ej ens själfva Luther äkta! Och samma omdöme skulle då fällas om Munck själf, som stundom gjort detsamma. »Gudi vare lof!» utbrister han, »wi hafwe ej mer än en Norma Fidei, den Hel. Skrift, och en Norma Professionis, våra Symboliska Böcker, och bindas ej wid auctoriserade människors utsagor». Muncks yttrande om en anguis sub herba är en insimulatio, som bäst uttryckes af den bekanta sentensen: »Punge audacter, aliquid tamen hæret».

Med skäl harmas han öfver Muncks yttrande om den Göttingska recensionen och liknar detta vid om någon sade: »Om Hr Doct. Munck fått sin Doctoral-Disputation i Tyskland, så är han ej auctor dertill»; eller: »Om H. D. Munck tagit sina Noter til Wöldickes Compendium utur Carpov, så är han ej auctor till dem». — Sat sapienti!

Knös förklarar sig invänta för ytterligare vederläggning Muncks Animadversiones. Dessa hade ungefär samtidigt utkommit, så att anmälan af detta arbete kunde inflyta i L. T. för den 6 sept., där sista delen af Knös' nyssanförda svar stod.[1] Detta arbete erbjuder i sak föga nytt. Uti nya ordalag och med nya distinktioner upprepas hufvudsakligen Muncks förra argument. Han vill uppvisa, att han och Knös i själfva verket äro eniga i en mängd punkter, hvadan Knös ej hade bort anfalla honom och beskylla honom för en »subtilior Synergismus», utan i stället enligt hermeneutiska regler bort jämföra parallelställen ur hans skrifter. Han skulle då ha kommit till ett annat resultat.

I afseende på det hufvudsakliga stridsämnet söker han visa, att Knös med orätt låter honom göra männniskan till causa efficiens conversionis, så att hon skulle medverka med Gud till omvändelsen. Munck citerar ur sina skrifter ställen, som, jämförda med hvarandra, utvisa, att detta alldeles ej varit hans mening. Då han säger, att människan på något sätt agerar in conversione intransitiva, så är meningen den, att människan och ej Gud är det subjekt, som ångrar och tror. Det är en passio, att ångern och tron gifvas, men contritio och fides äro formaliter actus, ty de äro förändringar, som hafva

[1] *Animadversiones in Observationes Apologeticas de Synergismo recentiori.*

sin medelbara grund i Gud, men den omedelbara uti den tillåtande och sörjande människan. Omvändelsen, säger han vidare, sker successivt i anseende till sina förberedande grader; men själfva öfvergången från vredens till nådens tillstånd sker ögonblickligt. I afseende på actio och passio i pånyttfödelsen säger han vidare: Gud föder på nytt och gifver lif; men själfva lifvet blir ej ett beständigt lidande. Gud gaf Lazarus lif och krafter att gå ur grafven, men då dessa voro gifna, gick Lazarus själf ut och i utgåendet var han ej lidande utan agerande.

Vidare har Knös åberopat sig på Concordieformeln och sagt hominem in conversione nihil agere. Detta påstår sig ock Munck hafva sagt på många ställen; däremot kunde det aldrig bevisas, att Concordieformeln påstår conversio transitiva vara en continua passio, och att det ej är någon skillnad mellan början och fortsättningen af denna conversio. Uti Concordieformeln står: »homo jam conversus tantum atque tamdiu operatur, quantum et quamdiu a Deo per Sp. S. ducitur», hvarest meningen är, att homo conversus per conversionem transitivam agerar in conversione intransitiva quatenus ducitur a Sp. S:to. Contritio et fides är således en passio, i anseende till conversionem transitivam, men ingen passio in conversione intransitiva continuata respectu objecti, ty så tro Quietister, Herrnhutare och Enthusiaster...»

Härpå svarade Knös intet vidare i L. T. Däremot utgaf han 1771 i Skara en gymnasial-thes: »De statu quæstionis in recentissima controversia Synergistica nondum rite observato» såsom svar på Muncks »Animadversiones». —

I L. T. den 5 aug. förklarar Munck, att han med det första skall bemöta dem, men gifver här endast ett kort svar. Detta innehåller föga nytt utöfver det förut sagda. Han beskyller Munck för att i brist på annat finna contradiktioner hos honom, hvilket vore »ett bedröfligt asylum, när en på sådant sätt skal förswara sig», samt gör gällande, att distinktioner vore fullkomligt berättigade inom teologien, äfven om de ej funnes i de symboliska böckerna.

Han försvarar vidare distinktionen mellan causa efficiens och subordinata, såsom äfven af andra brukad och upprepar

definitionen på causa subordinata, nämligen ratio sensu generalissimo, i anseende till consensus hominis, actus pædagogici externi et interni, naturales et spirituales, samt actualis dolor et fides in conversione intransitiva continuata. Hvad denna senare beträffar, så är den: conservatio virium a Deo in Regno gratiæ post vitam datam. Är nu lifvet icke ett beständigt lidande, så finnes actio, men actio, qua credimus ut vivificati bör skiljas från actiones, quibus servamus legem Dei.

Munck förklarar vidare, att han gärna skall lämna sista ordet åt Knös, om denne så önskar, endast det medgifves att ortodoxien ej strider mot hans skrifter, betraktade i sitt sammanhang. — Slutligen, tillägger han, »som Hr Förf. låtit weta, at dessa Theses äro approberade af Herr Biskopen och Consistorium i Skara; så får jag tillika berätta, at mina criticerade Animadversiones äro enhälligt censurerade af Theol. Faculteten i Lund, som tyckes hafwa anledning, at hållas för samma ägande insigt in Theologia Polemica, som Herrar Consistoriales i Skara».

Den skrift, som Munck i denna artikel talar om, utkom omedelbart därefter såsom disputation under namn af: »Diss. Theol. de Statu Quæstionis in recentissima controversia sic dicta Synergistica», och anmäldes i L. T. den 21 nov. — Den är till sina hufvudsakliga delar refererad i ofvannämnda artikel. Skillnaden mellan initium och continuatio conversionis intransitivæ förklaras och bestyrkes här ytterligare. Äfven Spectators teologiska åsikter göras här till föremål för ytterligare vederläggning. —

Munck tyckes ock här hafva ledsnat vid tidningspolemiken, ty, säger han, dylika stridigheter böra läsas i sitt sammanhang, och fordra sådana mäns omdöme, som äga kunskap i theologia polemica. — Föröfrigt vill han hälst, att hela striden finge afstanna.

Äfven Knös å sin sida hade fått fullkomligt nog af denna polemik, så att då en insändare i L. T. den 5 dec., såsom han berättar, skriftligen i bref bedt honom att »korteligen förklara sina tankar och medelst en slutpåminnelse göra ända på den långsamma tvistigheten», så hade, enligt samma insändare, Knös förklarat, att han ej »höll mödan värdt att ytterligare öfver detta ämne

controvertera». Emellertid går insändaren skarpt till rätta med Munck och uppvisar, att denne dels förvridit och stympat många af Knös' yttranden, dels bemött honom på ett opassande sätt, samt att han onödigtvis fattat humör öfver den mycket omtalade noten i Theologia practica.

Härpå svarade korteligen Munck i L. T. den 5 mars 1772. Han bestrider här, att han anfallit Munck, påstår att han alltid nämnt honom med aktning, men att däremot Knös angripit hans noter till Wöldicke på ett sätt, att om hans kritik varit grundad, boken hade innehållit errores fundamentales och bort indragas. Munck hade endast försvarat sig, och hans ord och meningar hade blifvit förtydda. — Detta är intet annat än de gamla påståendena, men här tillfogar han några ord, som äro betecknande för hans begär att framkasta insinuationer. »Jag begriper nog», säger han, »hvartut dessa under texten, år 1767 och 1768, tillagda Noter syftat. Jag hade i yngre åren sökt tjäna ungdomen med kårta arbeten, som jag aldrig utgifwit för några mästerstycken. De skulle åter betagas sitt förtroende, och följakteligen förtjänsterne til någon Theol. Profession minskas för Auctoren». — Här har han utan tvifvel märkt, att han gjort en försåtlig insinuation och tillägger med en af sina vanliga vändningar: »Om ej detta varit intention, som jag hoppas det ej varit, så kunde dock mången så tänka, efter just dessa Noter på så många ställen skulle angripas».

Vidare opponerar han sig mot Insändarens (liksom Knös') förkastande af »subtiliteter», hvilket just vore ett karakteristicum för Herrnhutarne. Han förnekar därpå, att han beskylt Knös för Zinzendorffianism, men anhåller ock att ej blifva beskyld för Synergism. »Som han nu ej kan wara det förra, så kan jag ej wara det sednare.» Han förklarar sig slutligen ej vilja svara mera i denna sak. »Detta blifwe således», slutar han, »et prof å ömse sidor på en Christelig kärlek och rättskaffens enighet». —

Därmed var striden definitivt ändad. Af samtidas vittnesbörd och af de många insändarne inses lätt, att denna strid väckte lifligt intresse t. o. m. på en tid, då polemik hörde till ordningen för dagen, och de litterära striderna utdrogos i det

oändliga. Att däremot tvenne af svenska kyrkans stödjepelare, båda män af stort anseende och utmärkt lärdom, bekrigade hvarandra med vapen, hvilka, åtminstone på den ena sidan, ej alltid voro så rena, måste naturligtvis i än högre grad väcka uppseende. Den 20 okt. 1769 skrifver Fr. Murray till Lidén: »Doct. Knös har nu gifwit ut, ty wärr på latin, en förswarsskrift mot Munck. Hwad skola utlänningarne säga om Theologiens tilstånd hos oss?»

Att de flesta höllo med Knös är naturligt. Hans polemik är nästan ständigt på sak gående, under det Munck mycket ofta kämpar med dialektiska spetsfundigheter. Om Knös någon gång förifrar sig, så är detta jämförelsevis ursäktligt, då Munck oupphörligt angriper honom med insidiösa snärtar och beskyllningar, som han ena ögonblicket framkastar och andra ögonblicket halft tar tillbaka. Alnander, som eljest ej har något emot Munck, skrifver den 29 april 1769, således straxt efter Knös' första svar på Muncks angrepp, till Lidén: »Knös har härvid uppfört sig ganska värdigt. Man läste i sista Lärda Tidningen et bref ifrån honom öfver denna Critiquen, uppsatt med den styrka, den moderation, och den behaglighet, som utmärka en rätt grundelig och redelig Theolog». »Vore jag i Prost. Muncks ställe», fortsätter han längre ned, »så blygdes jag för mitt förhastande efter detta vackra brefvets genomläsning. Men denne mannen läre, med all sin kvickhet och lärdom ej vara mycket ömsint eller samvetsgrann.» Och han tillfogar: »Hvad orätt sker icke den redelige Doctor Knös, vår till äfventyrs bäste Theolog i Sverige!» Af samma mening är Lidén. Han skrifver nämligen till Samuel Älf den 6 april 1770: »Munken har skæmt ut sig med sin træta mot den hederlige Knösen».[1] Och Muncks egen vän, prosten Jöns Lind i Ousby, skrifver till prosten Lanærus: »Munck är ej nog stark att lägga sig ombord med en så mogen lärdomshjälte som Knös. Det hade varit väl,om den controversien aldrig existerat, eller åtminstone icke blifvit framdragen i Salvii s. k. lärda Tidningar.» Dock uttalar han vid ett annat tillfälle vissa tvifvel om Knös' beskyllningar mot Munck i Observationes Apologeticæ.[2]

[1] Älfska brefsaml. i U. B. G. 350 c.

[2] Linds yttranden, se Biogr. Lex. IX, sid. 151.

Hvad stridens uppkomst beträffar, eller anmärkningarne i Theologia practica om Muncks noter till Wöldicke, så synas de alldeles ej vara skrifna på ett sätt, som berättigar Muncks något irriterade angrepp, än mindre hade denne någon rättighet att, såsom han sedan under stridens hetta gjorde, betrakta — eller låtsa betrakta — dem såsom ett försåtligt anfall mot sig. Äfven i detta afseende kan man därför förstå, om samtiden stälde sig sympatisk mot Knös.

I afseende på själfva den hufvudsakliga tvistefrågan, äger förf. till denna uppsats ingen kompetens att afgöra hos hvilken af antagonisterna sanningen ligger. Afsikten med dessa rader har endast varit att gifva en litteraturhistorisk exposé af den berömda striden och dess olika skeden.

Öfversikt af de Knös-Munckska stridsskrifterna.

Knös. Institutiones theologiæ practicæ, in prælectionibus publicis breviter propositæ... Auctore Andrea Knös. Holmiæ 1768. 4:o.
Rec. i Lärda Tidningar, utg. af Lars Salvius 1769. N:o 18 o. 19.

Munck. Svar i L. T. 1769. N:o 27. Dat. 23 mars. Undert. Petr. Munck.

Knös. Svar i L. T. 1769. N:o 31. Dat. 13 april. Undert. Andr. Knös.

Munck. Svar i L. T. 1769. N:o 44. Dat. 28 maj. Undert. Petrus Munck.

Munck. Dissertatio theologica de synergismo recentiori. Recentioribus animadversionibus opposita... Pro gradu Doctoris in theologia publico eruditorum examini subjicit præses Mag. Petrus Munck resp. Andrea Warenio... Die 14 Junii 1769. Lond. Goth. 4:o.

Knös. Svar i L. T. 1769. N:o 52. Dat. 22 juni. Undert. Andr. Knös.

Munck. Svar i L. T. 1769. N:o 59. Dat. 14 juli. Undert. Petrus Munck.

Spectator. [pseud. för *Magnus Orrelius*]. Bref til Theologiæ Herrar Doctorerna Deras Högwördigheter Herr Doct. Andr. Knös i Skara, och Herr Doct. Petr. Munck i Lund. Stockh. 1769. 8:o. Dat. 10 aug. 1769. Undert. Spectator.

Knös. Observationes apologeticæ ad illustrationem argumenti de synergismo recentiori pertinentes ... ab Andrea Knös. Holmiæ 1769. 4:o. Cens. 16 aug. 1769.

Insändare i L. T. 1769. N:o 65. Undert. *N.*

Munck. Bref til Herr Spectator med swar och uplysning. Dat. 2 sept. 1769. Undert. Petrus Munck. 8:o.
Rec. i L. T. N:o 80.

Spectator. Anmärkningar wid Herr Doctor Muncks text kallad: Bref til Spectator med swar och uplysning. Dat. 12 okt. 1769. Undert. Spectator. 8:o.

Insändare. Svar på *N:s* artikel i L. T. N:o 94.
Rec. af Spectators svar i L. T. N:o 97.
Referat af Knös' Observationes apologeticæ i L. T. N:o 99 o. 100.

Munck. Dissertatio gradualis de libertate mentis essentiali per peccatum non sublata. Quam ... præside Petro Munck publico eruditorum examini submittit Joannes Utterbom ... 24 febr. Anno 1770. Lond. Goth. 4:o.
Rec. i L. T. 1770. N:o 23 o. 24.

Munck. Svar ang. rec. af Observat. apol. i L. T. N:o 28. Dat. 10 jan. Undert. Petrus Munck.

Knös. Schediasma theologicum de statu quæstionis in recentissima controversia synergistica rite observando ... præside Andrea Knös. Respp. Petro Löfvander & Andrea Hylander. In auditorio Maj. Scar. d. 5 Maji 1770. Scaræ. 4:o.
Rec. i L. T. 1770. N:o 40 o. 41.

Munck. Svar i L. T. 1770. N:o 54 o. 55. Undert. Petrus Munck.

Knös. Svar i L. T. 1770. N:o 67—70. Undert. Andr. Knös.

Munck. Svar i L. T. 1770. N:o 70—72.

Munck. Animadversiones in Observationes apologeticas de synergismo recentiori... Publico eruditorum examini subjiciendæ præside Petro Munck; resp. Nicolao Bruzelio. Die 28 Nov. [P. 2] resp. Gabriel Thulin. Die 1 Dec. Anni 1770... Lond. Goth. 4:o.

Knös. Decas Thesium theologicarum, de statu quæstionis, in recentissima controversia synergistica, nondum rite observato, quæ... publice ventilandæ sistuntur præside Andrea Knös, respondd. Laur. Stenberg & Olao Rödholm... In Auditorio Maj. Gymn. Scar. d. 8 Jun. A. 1771. Scaræ. 4:o.

Munck. Rec. i L. T. 1771. N:o 60. Undert. Petrus Munck.

Insändare i L. T. 1771. N:o 66.

Munck. Dissertatio theologica de statu quæstionis in recentissima controversia sic dicta synergistica rite observato. Quæ... publicæ pie eruditorum censuræ est subjicienda die 2 Nov. Anni 1771. Præside Petro Munck. Resp. Erico P. Hyltenio... Lond. Goth. 4:o. *Rec.* i L. T. N:o 91.

Insändare i L. T. 1771. N:o 95 o. 96.

Munck. Svar i L. T. 1772. N:o 19. Undert. Petrus Munck.

E. Meyer.

Bidrag till Visby stifts historia.

II.

Visby stift under Spegels ledning.

Den mest intressanta perioden i Visby stifts historia är för oss utan tvifvel den tid, under hvilken, efter öns återförening med vårt land, den nydaning af kyrkoväsendet ägde rum, genom hvilken stiftet införlifvades i den svenska kyrkan, d. v. s. senare delen af 1600-talet. Ännu förefinnes på ön på det kyrkliga området en del egendomligheter, som visa, att den »uniformitet», man sträfvade efter under denna tid, icke i allt kunde genomföras. Är det någon del af denna omdaningsperiod, som särskildt drar vår uppmärksamhet till sig, så är det den tid af omkring 5 år, 1680—1685, under hvilken vår svenska kyrkas storman, Spegel, ledde den gotländska kyrkan, och det icke blott på grund af den stora betydelse, hans verksamhet hade för stiftet, utan ock på grund af den sympati, denne man i allt sitt görande och låtande måste tillvinna sig. Få personer i vår kyrkas häfder vinna på grund af sitt harmoniska väsen, särskildt sin ädla karaktär, så odeladt vår beundran som Spegel.

Den förra delen af denne mans verksamma lif har blifvit skildrad i en för några år sedan utkommen monografi. Däri framställes »hans lif och gärning intill år 1693».[1] Under den tiden faller också Spegels verksamhet såsom superintendent på Gotland. Författarens särdeles förtjänstfulla framställning torde dock icke göra en något mera ingående skildring af Visby

[1] Josef Helander, Haquin Spegel, hans lif och gärning intill år 1693. Akad. afh., Upsala 1899.

stift under denna tid öfverflödig, i synnerhet som jag i ett och annat kommit till ett annat resultat än författaren till sagda afhandling, ett resultat som synes ställa Spegels verksamhet på ön i en annan och fördelaktigare dager.

Spegels företrädare — om vi bortse från den af danskarne insatte Endislöv — var magister Johannes Brodinus, som, innan han kom till Gotland, varit Karl X Gustafs hofpredikant och i denna egenskap följt konungen under hans polska fälttåg. I början af året 1657 sändes han som superintendent till ön. Hans ingalunda lätta uppdrag var att införlifva den nyförvärfvade provinsen i den svenska kyrkan, att sålunda införa svenskt språk och svenska kyrkoseder. Han synes hafva saknat den lämpa, som erfordrades för detta uppdrag. Han kom strax efter sin ankomst till ön i ett särdeles spändt förhållande till sitt gotländska prästerskap, som hade svårt att genast försona sig med de nya förhållandena. Han försökte bryta motståndet genom stränghet utan att taga hänsyn till den självständighet, som alltid utmärkt den gotländska folkkaraktären, ett karaktärsdrag, som under de nya politiska förhållandena hade lätt att slå öfver i oppositionslusta och gensträfvighet, då man hos sin förman märkte benägenhet att sätta hårdt mot hårdt. Brodinus fick erfara det. Många obehagligheter och vidrigheter mötte honom, något som gjorde honom utledsen, i synnerhet som hans hälsa redan före hans ankomst till ön af utståndna vedermödor under det polska fältlifvet var bruten. För att komma litet mera i ro, drog han sig med vederbörligt tillstånd undan från staden, hvars vård han lämnade ifrån sig till en infödd gotländing, Henrik Schacht, om hvilken jag får tillfälle att tala i det följande, och sökte en lugnare tillflyktsort i Lärbro.

Under Karl XI:s danska krig föll Gotland som bekant i fiendernas händer. Danskarne ägde ännu på många håll, bland präster och allmoge, sympatier. En del af prästerskapet mottog sina forna landsmän med stor beredvillighet. Danskarna öfvertogo äfven öns kyrkliga ledning. Brodinus bortfördes till Köpenhamn i fångenskap och en på Seland född man, som redan före Gotlands afträdande till Sverige 1645 inkommit till ön, kyrkoherden i Källunge, Endislöv, beklädes

med superintendentvärdigheten. Det danska regementet varade dock icke länge. Genom freden i september 1679 blefvo svenskarna åter herrar på ön.

Brodinus hade redan förut återkommit till Sverige från fångenskapen. Efter sina utståndna lidanden hade han af konungen blifvit nämnd till den 1676 aflidne Nils Rudbeckius' efterträdare såsom biskop i Västerås. Sitt nya ämbete tillträdde han 1678. Han kunde sålunda icke återinträda i tjänstgöring på Gotland. Det danska superintendentvalet kunde Karl XI naturligtvis icke heller respektera. Det gällde sålunda för konungen att finna en lämplig man att ställa på den under dåvarande förhållanden särdeles maktpåliggande och ansvarsfulla posten såsom ledare af den gotländska kyrkan. Det oinskränkta förtroende konungen hyste för Spegel, hvars hängifvenhet och ovanliga duglighet han hade tillräckligt pröfvat under det danska kriget, under hvilket Spegel följt konungen i egenskap af superintendent öfver armén och preses i fältkonsistorium, gjorde, att konungen i honom såg den rätte mannen. Ett par månader efter krigets slut utnämndes Spegel sålunda, den 26 november 1679, till superintendent på Gotland.[1]

Utan tvifvel hade konungen därmed träffat det bästa val. Den fridsälskande Spegel var särskildt ägnad att vinna gotländingarnes, särskildt prästernas, förtroende.[2] Hans praktiska förmåga kom också väl till pass. Han undvek alla stränga åtgärder. Han visade sig mer benägen att glömma än beifra

[1] Konungen hade förut ärnat sända kyrkoherden i Ronneby Knut Hahn till Gotland för att öfvertaga stiftets ledning och hade redan d. 1 nov. s. å., ehuru fullmakt ännu icke var utfärdad för Hahn, till dennes efterträdare befullmäktigat Spegel. Detta arrangemang gjordes emellertid om, så att Spegel d. 26 nov. (ej d. 3 såsom flerstädes oriktigt uppgifves) erhöll ny fullmakt, nu som superintendent på Gotland och Hahn erhöll några dagar därefter i stället fullmakt att vara kyrkoherde i Landskrona och att därjämte på grund af biskopens i Lund, Vinstrups, »höga ålder och oförmögenhet» »sustinera vices episcopi, så länge D:r Winstrupius uti sitt sjukeliga tillstånd lefver». — Se åberopade fullmakter i Riks-reg. (= R. R.) d. 1, 26 o. 29 nov. 1679.

[2] Gezelius beskrifver Spegel i sin likpredikan så: »Var fridsälskande och gjorde sin högsta vinn om att afvärja trätor och oenighet. Var stilla och saktmodig, så att man näpligen skulle höra ett hårdt ord honom undfalla; tålde heller, än han hämnades, och när han led något, ställde hämnden till Gud, som rätt dömer».

de oförsiktigheter och förseelser, till hvilka enskilda prästmän under de nyss förflutna oroliga tiderna hade kunnat låta förleda sig. Då konungen icke sällan anbefallde stränga åtgärder, domar och rannsakningar, sökte Spegel beveka honom till mildhet. Det är folkets hjärtan, sinnen han vill vinna, ej en motvillig lydnad. Det är något, som ofta sticker fram både i tal och skrift. Hufvudsyftet med sin verksamhet på ön ser han i att »*draga inbyggarnes sinnen,* som hade varit till det danska regementet dragna, till en underdånig lydnad mot sin ordentliga öfverhet.» [1]

Det dröjde några månader efter utnämningen, innan Spegel begaf sig öfver till ön för att tillträda sitt nya ämbete. Konungen önskade hans biträde vid den förestående förmälningen med Ulrika Eleonora. I maj 1680 skedde förmälningen på Skottorp i Halland. Efter ett besök i Stockholm begaf sig Spegel på högsommaren 1680 öfver till sitt blifvande verksamhetsfält. [2]

Här erfordrades af stiftschefen både takt och försiktighet. Spegel ägde båda delarna. Under den danska invasionen hade en del åtgärder blifvit vidtagna till fromma för det gamla danska kyrkoskickets återställande. Senare författare synas dock hafva gjort allt för mycket af särskildt de blygsamma försök, som under denna tid gjordes, att erhålla danska präster på ön. Utan tvifvel ligger det en öfverdrift i att påstå, att Endislöv under sin styrelse på ön arbetade på »att skaffa danska kyrkoherdar i de svenskas ställe, som blifvit bortförda eller eljes undanstötta», eller att under denna tid »danska präster

[1] Spegel, Then Swenska Kyrkio Historian, s. 315. — Citat i uppsatsen äro i allmänhet till stafning moderniserade.

[2] Helander, s. 44, säger, att han i juni anlände till Gotland. Denna uppgift synes dock ej alldeles riktig. Den 30 s. m. befann han sig nämligen ännu i Stockholm. Af detta dat. är ett af honom i Stockholm undertecknadt »underdånigt memorial om superintendentien på Gotland». Alldeles riktig är ej heller Gezelii uppgift i likpredikan, att han »strax» efter förmälningen på Skottorp begaf sig öfver till sitt stift. Med nyss nämnda förhållande låter sig dock förena Gezelii uppgift, efter honom också Westén Hofclericiets hist. 1: 2 s. 139, att hans afresa till stiftet skett »uti juni månad». Åtminstone synes den ha inträffat mellan d. 30 juni och 10 juli. K. M:ts res. på hans mem. är nämligen af detta senare dat. och tyckes Spegel ännu vid sin afresa icke hafva erhållit denna resolution.

voro satta till ledare för folket» utan att därvid någon restriktion göres. M. a. o. dessa påståenden, som visserligen innebära en sanning, hafva fått en alltför allmän form, som gör att de lätt kunna missuppfattas. Någon omstörtning af de pastorala förhållandena förekom alldeles icke.

De förändringar i detta afseende, som den danska styrelsen vidtog, voro jämförelsevis helt obetydliga. Superintendenten Brodinus bortfördes som vi redan nämnt. Vidare omnämner Spegel i en till K. M:t ställd skrifvelse, att kyrkoherden i Alfva, Johan Canutius, »är i krigstiden svårliga vorden förföljd och omsider, *med flera*, våldförd till Köpenhamn».[1] Om sitt bortförande berättar Canutius äfven själf i en böneskrift till K. M:t.[2] Canutius var fastländing, från Värmland, och hade under Brodini tid inkommit till Gotland samt vid unga år erhållit Alfva pastorat. Huruvida hans bortförande 1676 föranleddes af någon särskild omständighet, eller om det endast var ett uttryck för den rådande oviljan mot »svenskarne» i allmänhet, har jag ej funnit. En annan prästman, som drabbades af liknande öde som Canutius, var Johan Lindelius i Rone, likaledes en fastländing, från Västmanland. Han hade liksom Canutius inkommit under Brodinus och 1674 blifvit pastor i Rone. Anledningen till, att han i början af det danska regementet blef skild från sin befattning, voro de klagomål, som såväl företrädarens änka som församlingen förde emot honom. Änkan besvärade sig öfver, att hon ej fick ut sina rättigheter, och församlingen, att han ej konserverat änkan, såsom församlingens afsikt varit, utan drifvit henne ut ur prästgården.[3]

Troligen var Lindelius icke utan skuld till det öde, som drabbade honom. Lemke kallar honom i sitt herdaminne »en elak man», hvilket epitet han nog också torde ha ärligen för-

[1] Skr. d. 22 maj 84. Visby domkap:s skr. till K. M:t. Riksark. (= R. A.)

[2] Odat. bl. ecklesiastika handl., Visby stift. R. A.

[3] Änkans klagoskr. bl. Visby domkap:s akter (= V. A.) I s. 1141; församl:s d:o sammastädes s. 1167. — Lindelius hade vid erhållandet af pastoratet af domkap. förmanats, »att han änkian favorizera skulle antingen med nådeårets prolongation eller med giftermål eller med något annat beneficio, på hvad sätt det bäst ske kan, som Gud gifver honom i sinne och försvarligt vara kan». Domkap:s prot. d. 10 apr. 1674.

tjänt. Sedan han 1680 åter blifvit insatt af Karl XI, förde församlingen genast åter klagomål emot honom.

Det myckna talet om bortförandet af svenska prästmän från Gotland under krigstiden synes sålunda vara öfverdrifvet. Canutius återkom snart och torde hafva återinträdt i sitt ämbete redan före den danska invasionens slut. Om Lindelius får jag tillfälle nämna i det följande ytterligare.

I ett annat fall blef en kyrkoherde utstött från sitt pastorat utan att bortföras. Det var Petrus Gubbe i Hablingbo, likaledes öfverkommen från svenska fastlandet och det redan i början af det svenska regementet. Han ersattes af en af den danske superintendenten ordinerad man, Per Ronander, en infödd gotländing. Gubbe blef af denne angifven för att — ehuru landet var i danskarnes händer — hafva gjort förbön för det svenska konungahuset, något som danskarne icke kunde låta passera ostraffadt.

För öfrigt inskränkte sig den danska styrelsens åtgärder i fråga om prästerskapet till att fylla de luckor, som under dessa år uppkommo genom prästers död. Icke heller härvid göra sig ensidigt danska intressen gällande. Det var delvis sådana präster, som Brodinus redan ordinerat, som blefvo befordrade, och de af den danske superintendenten nyordinerade utgjordes utan undantag, såsom det vill synas, af gotländingar. Endast tvenne danska prästmän, hvilka kommit öfver på den fientliga flottan, blefvo befordrade på ön. Den ene var Jacobus Jani Langeland, som efterträdde den nyss nämnde Lindelius i Rone. Den andre var en förutvarande amiralitetspräst på danska flottan, Johan Dambius, som blef befordrad till Öja, hvilket pastorat var vakant, när fienderna togo ön i besittning.

Vid prästtillsättningar under denna tid, då danskarne sutto vid styret, fick också församlingarnes gamla kallelserätt komma till heders, och deras önskningar respekterades.[1] — Det var sålunda icke några vidtgående förändringar med afseende på prästpersonalen, som under krigstiden företogos. Som det vill synas, hade förutom superintendenten endast trenne svenska prästmän blifvit afsatta. Af dem bortfördes,

---

[1] Se t. ex. tillsättn. af Sjonhem o. Vänge, prot. d. 14 febr. 1677, §§ 1, 4.

jämte Brodinus, tvenne. Förutom två danska präster hade endast gotländingar blifvit befordrade. Detta visar en rätt stor moderation, som man under rådande fientliga stämning mellan de båda folken knappast hade väntat.

Det är mot denna bakgrund, de åtgärder böra betraktas, som dels anbefalltes, dels vidtogos från svensk sida efter fredsslutet. Därvid visades från öfverhetens sida ingalunda samma måtta. Att icke större omstörtningar inträffade, än som verkligen ägde rum, är endast Spegels förtjänst. Före sin afresa till ön inlämnade denne till K. M:t ett ämbetsmemorial af den 30 juni 1680. Däri begär han förhållningsregler i åtskilliga frågor rörande sitt prästerskap. Han förfrågade sig, huruvida »församlingarna på Gotland skola njuta något *jus vocandi* och *præsentandi*, när de behöfva kyrkoherdar, eller h. k. m:t själf täcktes varda i underdånighet ansökt, så ofta någon vacantie blifver, eller superintendenten må utvälja och förordna präster, då de betarfvas, eftersom han tänker till att ansvara det inför Gud och h. k. m:t». Vidare frågade han, »om de präster, hvilka uti varande krigstid äro tillsatta utaf den danska öfverheten, skola framgent njuta de pastorater, som de där på landet fått hafva».[1]

På den senare frågan svarade K. M:t,[2] att han ansåg det »mycket betänkligt för åtskilliga considerationer skull» att låta nämnda präster bli kvar i sina pastorat, utan »måge sådana söka hos den öfverheten, som dem tillsatt hafver, på andra orter deras promotion», i synnerhet som fredstraktaterna icke gåfvo dessa präster någon rätt att pretendera att få förblifva vid de pastorat, som de erhållit.

Karl XI var ej den som ryggade tillbaka för stränga åtgärder. Emellertid fick denna befallning aldrig den vidsträckta tillämpning, som konungen afsett, ehuru Spegel visserligen i en cirkulärskrifvelse till stiftets prostar gaf dem del af konungens vilja i detta stycke, »förmodandes att det vederbörandom må med tjänliga skäl och fog blifva förständigadt».[3]

---

[1] Visby domkap:s skr. t. k. m:t. R. A.

[2] Res. d. 10 juli s. å. R. R.

[3] Copia och Formular Boock i Visby domkap:s ark. (= V. Ark.)

De båda prästmännen, som inkommit från Danmark, hade redan innan Spegel erhöll denna kungl. resolution och utan något hans åtgörande måst lämna sina pastorat. Lindelius, som af Jacobus Jani Langeland blifvit undanträngd från Rone, erhöll nämligen redan d. 18 mars 1680 kungl. bref, att han skulle återinsättas i pastoratet.[1] Jani dog endast några veckor därefter. Och hvad Öja pastorat beträffar, där den andre danske prästmannen, Dambius, blifvit insatt, så hade en fastländing, som under Brodini tid inkommit till Gotland, på denne sin förre förmans rekommendation utverkat sig kungl. bref[2] på pastoratet, redan innan Spegel öfvertagit stiftsvården. Han hade också erhållit generalguvernörens bref till domkapitlet,[3] att han utan dröjsmål skulle installeras. Dambius var också en alltigenom dansk man. Han var född i Kongelf, hade allt ifrån barndomen varit bosatt i Danmark, hade under krigstiden tjänstgjort på danska flottan, hade icke besökt någon svensk skola eller akademi. Pastoratet hade han erhållit på amiral Juels order. Det kunde naturligtvis ej erkännas som laglig kallelse af den svenska regeringen. — Båda de nämnda danska prästmännen hade af öfverste Soop, som mottagit landet af danskarna, nekats att aflägga ed till svenska öfverheten.[4] Allt detta var fullbordadt faktum, då Spegel kom öfver till ön. Han och hans kapitel hade i denna sak endast att ställa sig gifna föreskrifter till efterrättelse.

De af danskarna befordrade gotländingarne fingo däremot nästan utan undantag stanna på sin post. Ronander, som genom sina angifvelser fått Peter Gubbe i Hablingbo afsatt och själf erhållit pastoratet, måste emellertid — helt naturligt — åter vika. Öfverste Soop gaf befallning om Gubbes återinsättande.[5] Icke heller häri hade för öfrigt Spegel någon del. Att han icke allt för strängt tillräknade Ronander hans tilltag, visade han, då han några år därefter hos K. M:t utverkade, att denne erhöll annat pastorat.

---

[1] Kopia bl. V. A. I, s. 1185.
[2] Af d. 17 apr. 1680.
[3] Af d. 12 juni 1680.
[4] Visby domkap:s prot. (= V. P.) d. 10 aug. 1680, § 11.
[5] V. P. d. 12 aug. 1680, § 52.

Åfven en annan af de gotländska pastorerna från den danska tiden blef efter regementsförändringen aflägsnad. Åfven här stod emellertid Spegel helt och hållet utom de intriger, som ledde därtill. Genom Brodini bortförande från ön hade Lärbro, som, såsom ofvan blifvit sagdt, innehafts af superintendenten, blifvit utan själasörjare. Danskarne hade insatt förutvarande pastorn i Hangvar, Schmidt, men då han följande år afled, hade en från Köpenhamn hitkommen student — han var tydligen gotländing — David Larsson Herlitz fått pastoratet af danska amiralen Juel. Antagligen ville K. M:t lika litet godkänna detta val som valet af Dambius till Öja. Det säges nämligen i den fullmakt, som utfärdades för Isak Printz, som nu i stället insattes, att pastoratet vid den tiden var vakant.[1] Antagligt är, att den nu utnämnde Printz haft en förespråkare i sin förre förman, superintendenten Brodinus. Härför talar också det förhållandet, att Printz' moder förestått Brodini hushåll under dennes änklingstid, hvarför superintendenten redan vid ett föregående tillfälle rekommenderat honom »terminis amplissimis».[2] Härmed må för öfrigt vara huru som helst. Säkert är, att Spegel icke haft något med utnämningen i fråga att göra. Den kungl. fullmakten för Printz är utfärdad d. 25 nov. 1679, sålunda dagen innan Spegel själf blef utnämnd till ledare af stiftet. För öfrigt framgår af ett bref från Spegel till Lindsköld, året efter Spegels ankomst till Gotland, att Printz ingalunda haft någon gynnare i sin nuvarande superintendent. Tvärtom ansåg Spegel honom på orättmätigt sätt hafva kommit till pastoratet. Han klagar nämligen, att denne man inkräktat ett af de förnämsta pastoraten i stiftet, »som han, jag vet intet huru, hafver ockuperat».[3]

Emellertid begärde bönderna i Lärbro att få behålla Herlitz, den af danskarne tillsatte prästmannen, men kapitlet vågade ej — i betraktande af att Printz erhållit kungl. fullmakt — att handla emot konungens vilja.[4] Men Spegel sökte att hålla

[1] Fullm. f. I. P. d. 25 nov. 1679. R. R.

[2] Lemke, Visby stifts herdaminne, s. 163.

[3] Spegels skr. t. Lindsköld d. 19 sept. 1681, bl. Visby domkap:s skr. t. k. m:t (= V. Skr.). R. A.

[4] V. P. d. 11 aug. 1680, e. m.

Herlitz skadeslös. På superintendentens förbön erhöll han K. M:ts löfte att få »njuta något beneficium». Med stöd häraf sände honom domkapitlet i början af år 1682 på Spegels förslag till Roma för erhållande af församlingens kallelse. Sådan följde.[1] Spegel själf talade för honom hos K. M:t — utan kongl. konfirmation kunde han nämligen icke nämnas, då han ej studerat vid svensk akademi — och begärde, refererande hans sak, att han måtte få njuta befordran. Detta beviljades, men superintendenten hade att »förmana honom till stadighet och ett redligt välförhållande».[2] Herlitz blef också, tack vare Spegels ingripande, pastor i Roma.

Förutom de nämnda prästmännen, Ronander och Herlitz, förblefvo samtliga under den danska tiden insatta gotländingar kvar i de pastorat, de erhållit.

Utan tvifvel var detta Spegels verk. Han hänvisade ifrågavarande präster att söka konfirmation hos K. M:t.[3] Säkerligen lade han sig nog också själf ut för dem. Jag har visserligen icke funnit något direkt bevis härför, men ett sådant antagande torde dock icke sakna skäl för sig, i betraktande af att Karl XI, oaktadt den ofvan nämnda stränga resolutionen på Spegels förfrågan angående dessa prästmän, beviljade dem samtliga, då de därom ansökte, den begärda konfirmationen. De utgjorde ett icke ringa antal. Så hade pastorer insatts i Sjonhem, Atlingbo, Hangvar, Stenkumla, Fårö och Vänge.

På grund af det här sagda skulle det kunna synas, som om K. M:t, då han i sin resolution, på Spegels memorial förklarar, att de under krigstiden af danskarna insatta prästerna

---

[1] V. P. d. 22 nov. 1682. Församl:s kallelse af d. 2 april o. 1 maj 1682. V. A. II, ss. 439, 443.

[2] Spegels mem. d. 13 okt. 1682. V. Skr. R. A. — K. M:ts res. d. 25 okt. s. år. R. R.

[3] V. P. d. 10 aug. 1680 § 11. — En af dessa präster Martinus Lundsberg, som under krigstiden blifvit insatt i Stenkumla, framhåller i sin ansökan om konfirmation, att superintendenten funnit rådsamt, att han sökte sådan. Skr. d. 10 okt. 1680. Eckles. handl. Visby stift. R. A. — Äfven af sådana prästmän, som endast blifvit ordinerade under den danska styrelsen, fordrade domkapitlet, att de skulle söka sin befordran hos K. M:t. V. P. d. 21 juli 1682 § 10.

må söka sin promotion på andra orter af den öfverhet, som dem insatt, haft afseende endast på danskfödda präster, ej sådana som voro födda på Gotland. Emellertid innehåller resolutionen icke någon antydan om en sådan inskränkning. Och tydligt är, att någon sådan icke heller varit afsedd. I en till superintendenten ställd konfirmationsskrifvelse, som en af de ifrågavarande prästerna åt sig utverkat, heter det: »Nu påminner vi oss fuller, huruledes vi uti vår för kort tid sedan eder gifna förklaring öfver de ärenden, som kyrkoväsendet där å orten angå, för åtskilliga konsiderationer skulle hafva hållit betänkligt att låta de präster, som af de danske tillsatte äro, framgent vid deras pastorater förblifva, utan att de hos den öfverheten, som dem tillsatt hafver, måge söka deras promotion, hvaröfver vi ännu vela och tänka allvarligen hand att hålla». Under detta stadgande skulle alltså här ifrågavarande prästman falla, ehuru han är, såsom k. m:t själf framhåller i konfirmationsskrifvelsen »född vår undersåte».[1] Men på grund af åtskilliga omständigheter ville k. m:t i detta fall låta nåd gå för rätt.[2] K. M:t ville sålunda ej expresse återkalla den till superintendenten gifna befallningen, men då, såsom nämndt är, K. M:t i alla särskilda fall meddelade begärd konfirmation, kom den kungliga resolutionen i detta stycke i själfva verket aldrig att tillämpas. Detta förhållande låter sig icke förklaras annat än genom inverkan från Spegels sida.

Frågan om dessa prästmän kom också före på riksdagen 1680, med anledning af att den nyssnämnde prästmannen Köler hade till sitt stånd inlämnat en supplik. Äfven af prästeståndet hänvisades Köler och de, som voro i samma ställning som han, att antingen supplicera hvar för sig direkt hos K. M:t eller låta införa en allmän begäran i saken i det gotländska prästerskapets enskilda besvär vid riksdagen.[3]

---

[1] Han var t. o. m. infödd fastländing.

[2] K. remiss. för Mathias Köler till Vänge d. 22 okt. 1680, bland k. br. V. Ark.

[3] Bexell, Bidrag till sv. kyrkans o. riksdagarnas hist., s. 106. — Man vågade ej heller i ståndet tyda den kungl. befallningen till Spegel såsom afseende endast »dem, som voro ifrån Danmark dit satta», ehuru det gjordes gällande, att K. M:t särskildt »synes hafva anseende på dem».

Jag nämnde, att Spegel i sitt memorial äfven förfrågade sig, huruvida församlingarna på Gotland skulle njuta *jus vocandi* och *præsentandi* vid kyrkoherdeval. Konungen svarade att i fråga om församlingarnas rätt vid prästval ville han, att det skulle förblifva vid hvad som varit vanligt, »allenast det härvid iakttages, att sådana presenteras och voceras, som jämte annan deras goda skicklighet *infödde svenske äro*». Detta uttryck *infödde svenske* skulle ju möjligen kunna synas afse äfven dem, som voro födda på Gotland efter 1645. Språkbruket förbjuder dock en sådan tolkning. *Gotländing* och *svensk* äro enligt dåtida språkbruk motsättningar, ett språkbruk, som ännu i dag icke alldeles förlorat sin valör på ön. Konungens uttryckliga vilja och befallning var sålunda, att endast fastländingar skulle befordras.

Spegel måtte dock genast ha insett omöjligheten af att efterlefva den kungliga befallningen i detta stycke. Han skulle uppenbarligen ha fått hela det infödda prästerskapet — som utgjorde det vida öfvervägande antalet — emot sig. Gotländingarna kunde omöjligen med jämnmod se, att deras söner afstängdes från prästerlig tjänstgöring på ön. Förhållandet mellan de bägge elementen, fastländingar och gotländingar, som redan förut varit icke så litet spändt, skulle ha blifvit rent outhärdligt. Och under sådana förhållanden skulle det nog icke heller ha varit så lätt att få öfver något så när dugligt folk från fastlandet till tjänstgöring på ön. Denna svårighet framhåller också Spegel i ett något senare bref. Fastlandspräster vilja inte gärna öfver, »fruktandes alla för det myckna onda och det snöda förtryck, som alla redelige svenske på denna orten uti krigstiden lidit hafva».[1]

Emellertid kunde superintendenten icke lämna den kungl. befallningen obeaktad. Han satte sig i förbindelse med ärkebiskopen med begäran, att denne skulle tillsända honom några tjänliga personer. Men ärkebiskopen hade inga att sända. Spegel anmälde förhållandet hos K. M:t. Karl XI visste råd. Vi förnimma, heter det i den kungl. svarsskrifvelsen, »några va-

[1] Spegels skr. t. K. M:t d. 24 mars 1682, bl. V. Skr. (förut bl. virorum illustrium literæ).

kanta lägenheteter finnas på Gotland, dem I efter vår däröfver fattade dessein med svenske prästmän vele ersätta». Hos K. M:t hade ett par krigspräster Ryding och Bostadius anmält sig till nådig åtanka. K. M:t remitterade dem därför till Spegel, »att I pröfvandes deras kvaliteter, efter som I finnen dem tjän- och dugeliga till, utaf de lediga lägenheter dem söken att accomodera».[1] Emellertid blef ingendera af de båda prästmännen befordrad på Gotland hvarken nu eller sedermera. Möjligen befunnos de vid närmare eftertanke mindre hågade, möjligen var också Spegel mindre villig att mottaga dem.

Det senare synes sannolikt i betraktande af ett kungligt bref, skrifvet endast några få månader efter det nyssnämnda, och utgörande svar på en skrifvelse från Spegel. Konungen förklarar i sin svarsskrifvelse, att han, försäkrad »om edert nit för Guds ära och om eder trohet för vår tjänst och landsens bästa», lämnar »gärna till edert godtfinnande att antaga och betjäna eder af de personer, som I pröfven tjänliga till alla goda ordningars främjande och handhafvande».[2] Den skrifvelse från Spegel, hvarpå detta bref utgjort svar, finnes ej förvarad. Otroligt är icke, att den innehållit en antydan om svårigheten af att efterlefva K. M:ts befallning med afseende på fastländingars befordrande, och att det kungliga svaret alltså innebär ett medgifvande för superintendenten att betjäna sig af »landsens barn».

Första gången, domkapitlet under Spegels styrelse tillsatte gäll på eget bevåg, var i början af år 1682. Då voro flera prästerliga beställningar lediga, i Burs, Garda, Roma, Västkinde, Sanda. Till de fyra förstnämnda blefvo gotländingar befordrade. Bland dem var den förut nämnde Herlitz, som af domkapitlet föreslogs till Roma och erhöll kunglig fullmakt dit. Endast till Sanda befordrades en fastländing, Stefan Wikegren, hvilken dock inkommit till ön redan 1665 och tjänstgjort som konsistorienotarie och slottspredikant på Visborg. Han hade dessutom redan före den danska invasionen erhållit

[1] K. skr. d. 31 dec. 1680 bland k. br. i V. Ark.

[2] K. skr. d. 22 mars 1681, bland k. br. i V. Ark.

kungligt bref på ett ledigt gäll, vid hvars tillsättande han dock blifvit förbigången. Det »svenska» elementet blef sålunda ingalunda ensidigt tillgodosedt.

Äfven under den följande tiden var det endast i få undantagsfall, som fastländingar blefvo befordrade. Spegel rekommenderar ofta af en eller annan anledning en bestämd prästman att erhålla kunglig konfirmation på ledigt pastorat. Blott i ett par fall gäller konfirmationen infödda svenskar. Den ene af dem är den förut nämnde Canutius, som redan före Spegels tid var kyrkoherde på ön. Spegel önskade honom nu endast förflyttad till ett bättre pastorat, från Alfva till Vamlingbo.[1]

Till dennes efterträdare var Spegel angelägen att få en fastländing, på det att församlingarna, Alfva och Hemse, som under Canutii tid blifvit »vanda vid svenska språket och ceremonier måge framgent därvid continuera och K. M:ts nådigste vilja om uniformiteten yttermera befrämjas». Han föreslog därför en af biskopen i Västerås »för sin lärdom och skicklighet skull mycket rekommenderad» prästman, Petrus Grufvenius (Grufverus) från Grufbyn i St. Tuna.

För öfrigt torde väl en och annan svensk prästman genom superintendentens åtgöranden under denna tid hafva inkallats till ön. Något större antal fastländingar var det i hvarje fall icke, som under dessa år kom öfver till Gotland.[2] En

[1] Skr. d. 22 maj 1684.

[2] Under det att Spegel sålunda sökte att i möjligaste mån hålla stiftets egna söner om ryggen, var förhållandet ett något annorlunda i Lunds stift, som äfven höll på att inkorporeras. Under den föregående tiden hade här inga sådana åtgärder vidtagits eller föreskrifvits, som gingo ut på att inskränka de infröddes befordringsrätt till prästlägenheter. Men i en resolution af d. 15 juli 1680, alltså några få dagar efter sedan Spegel erhållit svar på sitt ämbetsmemorial, likaledes föranledt af ett memorial af den nytillsatta biskopen i det sydsvenska stiftet Knut Hahn, förklarade K. M:t, att han, såsom biskopen nogsamt kände, önskade »indraga svenska infödde män till lediga pastorat i Lunds stift», men enär tjänliga personer ej alltid voro att tillgå, ville K. M:t tillstädja, att äfven sådana skåningar befordrades, som tjänat i armén, på det att skåningarna därigenom »måtte animeras till skyldig trohet» mot K. M:t och att »genom kredit eller egna tillgångar upphjälpa de förfallna prästgårdarna», hvarvid biskopen dock borde iakttaga nödig moderation. Biskop Hahn sökte i detta som i annat till det yttersta göra konungen till viljes utan att våga några sådana gensagor, som gjordes af den icke mindre

af dessa fastländingar var Petrus Dalin, som Spegel, medan han under sin superintendentstid uppehöll sig på fastlandet, sände öfver till Gotland, hvarvid han gaf honom förhoppning om att blifva försörjd med »nöjaktig och hedersam» lägenhet.[1] Domkapitlet var honom emellertid ej lika benägen. Sanda pastorat begärde honom upprepade gånger till kyrkoherde.[2] Spegel hade också lofvat att uppfylla pastoratets begäran. Åtskilliga trakasserier tillställdes mot Dalin af företrädarens änka, som sökte blifva »konserverad». Domkapitlet gjorde därföre svårigheter att gå församlingarnas önskan till mötes,[3] hvarföre socknemännen måste vända sig till K. M:t och begära att blifva kvitt änkan, »som är en oregerlig kvinnsperson».[4] Med anledning häraf erhöll superintendenten Stjernman, som under tiden efterträdt Spegel men ännu icke anländt till ön, befallning att »strax» låta installera Dalin till kyrkoherde. Dalin förskaffade sig äfven kunglig fullmakt, som han d. 12 febr. 1686 företedde i domkapitlet. Det oaktadt vidtog stiftsstyrelsen ingen åtgärd för hans installation. Man hade också en gås oplockad med honom. Dagen innan han inlämnade sin fullmakt, stod han till svars inför sina förmän, emedan han under sin vistelse i Stockholm föregående sommar »både konsistorium och nationem gothlandicam skall illa hafva utfört», i det han påstått konsistorialerna vara hans afundsmän och »landsens barn emot höga öfverheten otrogna». Han förnekade sig hafva »traducerat» vare sig sina förmän eller landsens barn. Och då honom blef förehållet, att han, en ung och ringa meriterad man, hade på mera meriterade gotländingars bekostnad af höga öfverheten erhållit god lägenhet på landet, svarade han »i hastighet», att han också gjort K. M:t större och trognare tjänst än någon annan. »Fördenskull imponera-

---

konungske, men mer självständige Spegel. Under Hahns episkopat befordrades ofta prästmän från andra stift. — K. M:ts res. d. 15 juli 1680 i afskr. bland Lunds domkap:s skrifv. t. K. M:t. Jfr ock Cawallin, Lunds stifts herdaminne I, s. 61 ff.

[1] Spegels skr. t. domk. d. 11 dec. 1683. V. A. II, s. 995.

[2] Skr. d. 25 juli 1684, 12 okt. s. å., 25 febr. 1685, 25 juni s. å. V. A. II, s. 849, 853, 875, 857.

[3] Prot. 25 juni 1685.

[4] Skr. d. 28 juni 1685. Eckl. handl. Visby stift. R. A.

des herr Peder af ven:o cons:o, att han vid högv. biskopens ankomst skall bevisa någon prästman här i landet hafva något otrohetsstycke emot h. k. m:t gjort». Det jäser ännu i sinnena.

Det är icke osannolikt, att hans svenska nationalitet varit en bidragande orsak till de svårigheter, stiftsstyrelsen under superintendentens frånvaro gjorde att befordra honom. Han hade, som förut blifvit sagdt, upprepade gånger erhållit kallelse af församlingen. Vanligen sökte domkapitlet om möjligt gå församlingarnas önskningar till mötes vid prästval. Visserligen hade en oresonlig änka legat åt domkapitlet med trotsigt pockande på konservation. Men lika litet denna omständighet som Dalins ungdom torde ha utgjort tillräcklig anledning att så alldeles negligera församlingens ansökningar. Emellertid höjdes naturligtvis ej heller Dalins aktier genom dennes senare, till domkapitlets kännedom komna, förnärmelser mot stiftsstyrelsen och landsmännen.

Kort därefter erhöllo konsistoriales från superintendenten Stjernman meddelande om, att Dalin erhållit kungl. bref på Sanda, och anmodades stiftsstyrelsen af sin chef att genom någon af sina medlemmar utan dröjsmål låta verkställa mannens installation, »hafvandes densamme på sitt anförsvar, där änkian vid tillfälle af dröjsmål härvid något vidare buller och oväsende i församlingarna anstifta skulle».[1] Domkapitlet kunde väl nu ej längre förhala den anbefallda installationen. Men någon villighet att efterkomma befallningen visade man icke. Den ene efter den andra af kapitulares sökte bli uppdraget kvitt. Prosten i kontraktet, hvilken skyldigheten närmast ålåg, ursäktade sig »enständigt» på grund af sin ålderdom och svaghet. Äfven en annan af kapitelmedlemmarne hade undanflykter, hvarföre kapitlet »ville derivera detta ärendet på notarium consistorii, att han hr Peder installera skulle, men han sköt det ifrån sig till hr Nils Stenman». Stenman var stadskaplan och domkapitlets yngste medlem. Härvid stannade det.[2] — Jag har utförligt redogjort för detta mål, emedan det är ganska upplysande i fråga om den rådande stämningen i stiftet och

[1] Skr. d. 16 mars 1686. V. A. III, s. 109.
[2] Prot. d. 14 maj 1686.

visar det kloka i Spegels handlingssätt, då han motsatte sig konungens önskan att inkalla fastländingar och från befordran utestänga landsmännen.

I sitt förut nämnda första ämbetsmemorial förfrågade sig Spegel äfven därom, huruvida de gotländska studenter, som en viss tid tjänt eller studerat i Sverige skulle få njuta befordran inom stiftet i enlighet med de kungliga resolutioner härom, som gotländingarna under föregående tider erhållit. Upprepade påbud därom hade af K. M:t gjorts, att ungdomen på Gotland för att vinna befordran under Sveriges krona skulle frekventera svenska akademier och skolor.[1] Spegels fråga i denna punkt besvarar K. M:t i öfverensstämmelse med hvad han rörande församlingarnas kallelserätt redan resolverat. Han ville, att de studenter, som voro födda på Gotland och en tid tjänt eller studerat i Sverige, »helst uti riket måtte blifva promoverade» efter den resolution, som K. M:t förut velat fatta »om de infödda uti Skåne och de andra conqvesterade provincierna». Om någon ägde jus patronatus på ön — någon sådan rätt förekom emellertid icke — och önskade kalla en gotländing, så kunde det väl medgifvas, »varandes likvisst K. M:ts intention, att däröfver handen hållas måtte, att svenska män efter handen inkallas». Hvad denna senare sak, om fastländingars befordran på ön, beträffar, har därom redan blifvit tillräckligt ordadt. Jag vill nu endast tillägga något i fråga om, hvad konungen med afseende på de studerande gotländingarna befallt.

Endast några månader efter den nämnda resolutionen afsände Karl XI ett nytt bref till Spegel, däri han — med ovanlig skärpa för att vara till denne konungens förtrogne — upprepade sina befallningar med afseende på de gotländska studenterna, att de skulle studera vid inhemska undervisningsanstalter, samt att de efter sålunda vunnen kompetens skulle befordras på fastlandet. Det heter i nämnda skrifvelse,[2] att ehuru konungen redan förut låtit kungöra sin nådiga vilja, att »de af den studerande ungdomen uti eder superintendentie, som åstunda *inom stiften här i vårt rike* med några beneficiis

[1] De kungl. resol. i detta stycke hade dock varit af något växlande innehåll.

[2] Af d. 27 nov. 1680. K. br. i V. Ark.

ecclesiasticis att blifva försedde, skola låta sig angeläget vara uppå våra universiteter att excolera deras studier och göra sig det svenska språket mäktiga», har K. M:t likväl med missnöje förnummit, att detta stadgande icke efterlefdes. Därföre har det befunnits nödigt att upprepa den gifna befallningen, som superintendenten hade att kungöra i stiftet, »hafvandes de, som den försumma att efterkomma, ingen annan att skylla än sig själfva, om de vid förefallande lägenheter intet blifva accomoderade, efter de på behörigt sätt intet hafva velat göra sig därtill tjän- och skickeliga».

Det är knappast troligt, att det är Spegel, som gifvit anledning till denna nya i så irriterad ton gifna befallning. Hösten 1680, samma höst, som denna kungliga skrifvelse tillställdes Spegel, hölls riksdag i Stockholm. Vid denna var Spegel, som nyss tillträdt sitt stift och ville sätta sig in i förhållandena därstädes, icke närvarande. Han hade fått särskild kunglig tillåtelse att få »absentera sig» från riksdagen.[1] Muntligt meddelande i saken har han sålunda icke kunnat lämna. Och någon skrifvelse från honom, hvari klagomål i denna riktning anföras, finnes icke bevarad.[2]

Mera sannolikt förefaller det, att det varit den i det föregående omnämnde kyrkoherden i Alfva Canutius, som varit konungens sagesman. Denne Canutius var såsom en af det gotländska prästerskapets fullmäktige närvarande på riksdagen 1680, och han visade sig, såsom vi strax skola finna, därvid beredvillig att till egen fördel gå K. M:t tillhanda med för Gotlands prästerskap mindre fördelaktiga meddelanden.[3]

[1] K. skr. d. 2 okt. 1680. R. R.

[2] En skrifv. från Spegel afsändes från Visby d. 17 okt. 1680 och besvarades af K. M:t d. 10 nov. Spegels nämnda skrifv. har jag ingenstädes funnit. Af konungens svar framgår visserligen, att Spegel omnämnt »vidrigheter», som mött honom vid inrättandet af svenska kyrkoceremonier på ön. Däremot antyder svaret icke, att han klagat öfver gotländingarnes underlåtenhet att ställa sig den kungl. befallningen i fråga om deras studier till efterrättelse. — En skrifv. från Spegel till hofkansleren Örnstedt ang. några K. M:t »concernerande ärender» afgick från Visby någon tid före den 2 okt. — i ett kungl. bref af d. d. åberopas den. Denna skr. finnes ej heller förvarad.

[3] Af domkap:s prot. d. 19 jan. 1681 § 2 framgår också, att Canutius af sina ämbetsbröder varit misstänkt för att under vistelsen i Stockholm »hafva talat illa om Gotlands prästerskap».

Tydligen var den kungliga befallningen icke heller så alldeles i Spegels smak. När han därföre, åtlydande den befallning, han därom fått att i stiftet bekantgöra konungens vilja, i början af följande år utfärdade en kungörelse härom till församlingarna, undvek han försiktigt att vidröra den inskränkning i gotländingarnes befordringsrätt som K. M:t antydt såsom gällande endast »*inom stiften här i vårt rike*» — ett uttryck, som måste förstås enligt dåtida språkbruk.

I den nämnda kungörelsen, som skulle uppläsas från predikstolarna, erinrar superintendenten om förra kungliga resolutioner, att »detta lands infödde barn, hvilka antingen till det heliga kristliga ämbetet eller ock till andra lofliga tjänster göra sig skickliga och värdiga, skola sådant gärna åtnjuta samt till heder och välgång i alla måtto befrämjas». K. M:t lofvar, »att detta landsens barn skola äfvensom andra Sveriges infödde barn *på alla orter i riket* till hedersamma ämbeten framgent blifva befordrade, när de sig om dygd, trohet och vederbörlig kapacitet vinnlägga». Därmed skall då också upphäfvas »all difference och den skillnad, som kan vara emellan en och annan provincies inbyggare», och ingenting är mera önskligt »än att alla, som genom Guds allvisa behag och försyn lefva under *ett* hufvud måtte vara *en* samhällig lekamen och hafva *ett* hjärta». Men därföre höfdes det undersåtarne att söka undanrödja, hvad som kan utgöra »någon märkelig discrepence och undersked emellan dem inbördes; och alldenstund man vet tungan vara såsom en gynväg till hjärtat, och att språkets jämlikhet är ett kraftigt medel till sinnens och gemyternas förtroliga förening», så låter K. M:t kungöra sin nådiga vilja, att alla föräldrar, som ämna låta sina söner söka »någon välfärd och befordring» under Sveriges krona, skola låta sig angeläget vara att låta barnen grundligen undervisas i svenska språket och därföre sända dem till skolor och akademier, »hvar de sådant bredevid andra lofliga vetenskaper och öfningar lära och fatta kunna». De som hafva sina barn å främmande ort, erinras, att om barnen i framtiden ej vinna den promotion de åstunda, hafva de sig själfva att skylla, »så framt de uti en så lätt och möjelig sak, nämligen att lära riksens språk och tungomål, visa sig ovilliga och tröga».[1]

[1] Copia och Formular Boock.

Om också Spegel sålunda icke gaf den gotländska ungdomen uttryckligt löfte om befordran på fäderneön — det kunde han ju icke tvärt emot konungens skrifvelse — så undvek han dock hvarje antydan om, att de därifrån skulle vara uteslutna. Därföre behöfde han ej frukta att gifva sitt prästerskap några falska förespeglingar. Han kände sin konung och var öfvertygad, att denne ej skulle vara oemottaglig för skäl. Vi ha också sett, att om vi rätt tolkat Spegels tankegång, så misstog han sig ej med afseende på det inflytande, han menade sig kunna utöfva på konungen. Denne uppdrog åt honom, såsom förut blifvit berättadt, att antaga och betjäna sig af de personer, som han själf pröfvade tjänliga. Och häri ligger nog, såsom förut blifvit anmärkt, just en tillåtelse att få i stiftet befordra gotländska präster.

Men därföre var Spegel också så mycket mera angelägen att sörja för, att den gotländska ungdomen erhöll sin bokliga utbildning vid svenska skolor och akademier. Med mindre kunde någon befordran icke komma i fråga. Både med råd och dåd uppmuntrade han härtill. Redan vid sitt första möte med prästerskapet, innan han mottagit någon kunglig resolution i frågan, förklarade han, att han ej fördristade sig låta de studenter, som deponerat i Danmark, predika på ön, förrän de aflagt ed och låtit immatrikulera sig i Upsala.[1] Och vid ett senare tillfälle förmanade han sina präster att »icke skicka sina söner till Köpenhamn, utan heller laga, att de hemma i i riket måtte söka sitt avantagie till någon uppkomst».[2]

För att vistelsen i Upsala ej skulle i ekonomiskt afseende blifva för betungande för de fattige studenterna, uppmanade han vid det förra tillfället prästerna att göra sammanskott till hjälp åt de studerande därstädes, som »gifva godt hopp om sig, att de till Guds ära och landsens heder vilja någon ansenlig profekt göra». Han erbjöd sig att för egen del bidraga med fem tunnor spannmål årligen, och han lät icke sitt prästerskap slippa med mindre, än att pastorerna utfäste sig att för samma ändamål gifva *en* tunna hvar årligen. Pästerna uttalade med

[1] V. P. d. 10 aug. 1680, § 13.
[2] V. P. d. 13 sept. e. m. § 12.

anledning af sitt gifna löfte sin förhoppning om, att deras söner skulle erhålla befordran på ön.[1]

I det föregående har blifvit anmärkt, att Spegel och Karl XI voro af olika tankar i fråga om den kyrkliga styrelsen på ön. Spegel sökte med försonlighet vinna gotländingarna. Konungen var betänkt på stränga, ja, våldsamma åtgärder. För att ytterligare belysa detta förhållande må omnämnas den befallning, som Spegel erhöll i en kunglig skrifvelse af den 15 nov. 1680.[2] Häri förklarar sig K. M:t »vid närvarande konjunkturer finna ibland annat nödigt, det de pastorater uppå Gotland, som äro söder på landet längst aflägsna ifrån staden, måtte fordersamt besättas med infödde svenske präster». Särskildt skulle detta ske med Vamlingbo och Hafdhem. Vidare föreskrefs, att de gotländingar, som innehade sådana pastorat, hvarom här är fråga, antingen finge byta sig till andra gäll eller också förflyttas till de lediga pastoraten, »eftersom I pröfven deras lefverne och förtjänster det förskylla». Speciellt föreskrefs, att kyrkoherden i Alfva Johannes Canutius — vi hafva förut talat om honom — skulle för hvad han fått lida under kriget, jämte sitt pastorat Alfva få njuta det därtill gränsande Hafdhem. Tydligen betraktade konungen själf åtgärden såsom tämligen våldsam. Han lämnade därföre åt Spegel att »med all lämpa och bekant dexteritet effektuera» den gifna befallningen.[3]

Denna befallning kan ingalunda läggas Spegel till last.

---

[1] V. P. d. 10 aug. 1680, § 25; d. 11 aug. f. m. § 31.

[2] V. Ark.

[3] Under dessa tider, då det gällde att sammansmälta de nyvunna delarna af riket med de gamla provinserna, var det icke ovanligt, att regeringen tillät sig störande ingrepp i de gamla kyrkoförhållandena. I en skrifvelse till superintendenten i Karlstad uttalade Karl XI:s förmyndareregering sin önskan att, som det norra prosteriet i Bohuslän blifvit inkorporeradt i Karlstads superintendenti, »berörda församlingar förses och oss försäkras med kapabelt samt oss och kronan troget och väl affektioneradt folk». Superintendenten skulle därföre vid inträffande ledigheter tillse, att dessa pastorat efter hand — »såvida I pröfven sådant fogeligen kunna praktiseras» — förságos med svenska prästmän. Dessutom skulle en del af pastoraten göras till regala. »Dock måste I detta hafva Eder allena förbehållet och det förvara uti behörig sekretesse och tysthet, jämväl allt med behändighet och dexteritet, som förr är mält, förrätta». K. bref t. superint. i Karlstad d. 5 juni 1663. R. R.

Han hade ingenting att skaffa med brefvets tillkomst. Anledningen därtill var följande. Den i brefvet nämnde Canutius hade jämte kyrkoherden i Vall, Georg Oxenwaldt, blifvit af Gotlands prästerskap utsedd till fullmäktig vid riksdagen 1680. Sin vistelse i Stockholm visste de båda prästmännen att göra sig själfva till godo. Kyrkoherden i Vall anförde under sitt uppehåll i hufvudstaden i en skrifvelse till K. M:t, att Sanda pastorat genom hans broders död blifvit vakant, och att hans fader där tjänat i 30 års tid, samt att nu i pastoratet funnos »två bedröfveliga prästänkor med många barn». Då han förut blifvit benådad med kungligt promotorial till bättre lägenhet, begärde han, att han måtte få förena Sanda med sin »ringa lägenhet». En liknande skrifvelse inlämnade också Canutius i det kungliga kansliet. Han erinrade om de lidanden, han under kriget haft att utstå under fångenskap i Köpenhamn, och begärde fördenskull, att han måtte benådas »med kunglig nåd och beneficio». Nu funnes det ett annat litet pastorat, Hafdhem, som stötte till hans eget. Båda gällen kunde mycket väl betjänas af *en* pastor. Den nuvarande pastorn i Hafdhem hade förtryckt honom under kriget för hans nationalitets skull — Canutius var, såsom ofvan blifvit sagdt, fastländing — och förorsakat den förföljelse, som öfvergått honom. Så tillägger han: »Dessutom synes icke vara rådligt, att sådana lägenheter mot sjösidan belägna af slika illviljande besittas, utan de heller från stränderna, dem de flitigt så i frideliga som ofrideliga tider uppassa, in i landet transfereras och goda infödde patrioter i deras ställe igen installeras». Claudius Trogillides, den nuvarande pastorn, kunde förflyttas till ett ledigt gäll Othem.[1]

Det var uppenbarligen med anledning af hvad Canutius anfört, som konungens skrifvelse af d. 15 nov. 1680 tillkom. Liksom Canutius erhöll, såsom vi sett, kungligt bref på hvad han önskade, så villfor konungen äfven Oxenwaldts lika oblyga begäran. Emellertid kom, tack vare Spegel, hvarken den ena eller andre att få något godt däraf. De båda gotlandsprästerna handlade i detta fall enligt då gängse sed eller rättare osed.

---

[1] De båda skrifvelserna finnas bl. eckles. handl. Visby stift. R. A.

Det var ingalunda sällsynt, att konungskt sinnade prästmän för gjorda tjänster belönades med dubbla pastorat. Bruket hade väckt en lätt förklarlig förargelse. Adeln gjorde vid riksdagen 1680 anmärkning däremot. Konungen lofvade bot och bättring och förklarade, att han »finner själf orimmeligit, att åtskilliga kyrkoherdar flera socknar och församlingar hafva, än de högtideligen med vanlig och behörig kyrkotjänst kunna uppvakta». K. M:t ville därför låta bref afgå till landshöfdingar och biskopar, att de skulle sinsemellan öfverenskomma, huru sådant bäst kunde stå att ändra.[1]

Att prästerna på detta sätt tillbakasatte församlingarnas intresse för sina egna personliga fördelar, kunde ingalunda gillas af den rättänkande Spegel.[2] Han fann deras tillvägagångssätt otillständigt och mottog sollicitanterna mycket kyligt. När Oxenwaldt uppvisade sin kungliga fullmakt i domkapitlet och begärde att blifva installerad i det nya pastoratet, svarades, att kapitlet väl hugnar sig öfver den stora nåd, hvilken af K. M:t är vederfaren Mgr Jöran såsom »ett landsens barn», men på samma gång förklarade man, att man, då kapitlet ej blifvit notificeradt i saken, ej fördristade sig att vidtaga någon åtgärd för hans installation.[3]

Kommentarierna till denna kapitlets förklaring ger Spegel själf i ett bref till kanslirådet Lindsköld. Han erinrar däri om de båda prästmännen, som under sin vistelse i Stockholm vid riksdagen utverkat åt sig bref i det kungliga kansliet på att erhålla hvardera *ett* pastorat till det, som de förut innehaft. En sådan begäran vore lika »okristlig som ovanlig». Hvad de begärt hade blifvit redan »af de forna kristna med hårda ord damneradt». Därjämte erinrar han om K. M:ts nyss

---

[1] K. M:t res. på adelns besvär d. 29 nov. 1680.

[2] Äfven härutinnan visar sig en skillnad mellan Spegel och hans samtida i Lund, biskop Hahn. Denne erinrade konungen om det löfte, några namngifna prästmän erhållit att blifva »beneficierade med andra pastorat till de sina», tydligen såsom belöning för gjorda politiska tjänster. Konungen svarade i sin resol., att de skulle njuta till godo de försäkringar härutinnan, som de erhållit, »så vida de androm icke præjudicerliga äro och eljest utaf en och annan orsak finnas ogörliga, på hvilket fall då biskopen efter sakens beskaffenhet därvid hafver att disponera och förordna». Hahns mem. d. 14 juli 1680, kon:s res. d. 15 s. m. — R. R.

[3] V. P. d. 20 jan. 1681.

nämnda förklaring på ridderskapets och adelns besvär. Han begärde därföre få veta, om det icke borde vara tillräckligt för de ifrågavarande prästmännen, att de blefve förflyttade till bättre gäll, »så att hvar får sitt och ej mera».[1]

Konungens svar lät ej vänta på sig. Han förklarade helt kort och godt. »Vi låta jämväl för det öfriga på eder försorg och godtfinnande ankomma, huruvida de tvenne prästmännen, som vid sista riksdagen förmått sig vår försäkring hvardera på *ett* pastorat till det, de hafva, böra njuta dem till godo eller för sådan deras utan eder koncens och vetskap gjorda ansökning tilltal hafva att förvänta, helst emedan det synes billigt, att ingen bör ha flera församlingar, än han högtideligen kan någorledes med lämpa uppvakta».[2]

Med stöd af denna K. M:ts förklaring tillböd preses i domkapitlet Jöran att få tillträda Sanda pastorat, om han ville afstå från Vall. Jöran begärde spatium deliberandi till följande dag. När denna dag kom, förklarade han, att »han fann det vara sig nyttigast och sin hustru behagligast» att stanna där han var, hvarför annan innehafvare utsågs af stiftsstyrelsen till Sanda.[3]

Men det var icke blott det af de båda pastorerna gjorda försöket att erhålla dubbla pastorat, som gick om intet. Det blef ej heller något af den af Canutius föreslagna och af K. M:t anbefallda omflyttningen. Både i Vamlingbo och Hafdhem, de båda i den kungliga skrifvelsen särskildt utpekade pastoraten, sutto pastorerna från krigstiden kvar till sin död. I Vamlingbo var kyrkoherde Detlof Jensen Lindius, som på sin tid hade förebrått Brodinus, att han inkallade svenskar till förfång för gotländingarne. Han förblef i sitt pastorat till sin död 1683, då han efterträddes af den förut nämnde Canutius, som nu på Spegels förord erhöll kunglig fullmakt hit. Claudius Trogillides, som Canutius velat undantränga från Hafdhem, gick ur tiden först 1725 vid 83 års ålder, ännu pastor i Hafdhem. Icke heller i andra fall förekom någon förflyttning

---

[1] Spegels skr. t. L. d. 19 sept. 1681, bl. V. Skr. R. A.
[2] K. skr. t. Spegel d. 2 jan. 1682. R. R.
[3] V. P. d. 22 o. 23 febr. 1682.

af präster från öns för möjliga danska spaningar mera utsatta sydsida. [1]

Uppenbarligen har Spegel varit emot en sådan åtgärd i allmänhet, lika väl som han gjorde föreställningar emot att drifva undan kyrkoherden i Hafdhem till Canutii förmån, om också i detta senare speciella fall äfven oviljan mot den af Canutius visade egennyttan var en särskild anledning för honom att söka förebygga den af konungen redan anbefallda åtgärden. Han insåg, att en sådan visad misstro och öfvad godtycklighet gent emot det gotländska prästerskapet ingalunda vore ägnad att befordra samförståndet mellan gotländingar och »svenskar» eller att göra de förra mildare stämda gent emot det svenska regementet.

Spegel vände sig äfven i denna fråga liksom rörande de båda prästmännen till konungens högra hand, Lindsköld, och bad honom hos konungen göra föreställning, huruvida det anbefallda medlet vore »kraftigt nog till att anten näpsa den lättsinnighet, som är förspord, eller afvärja den, som kan befruktas, att man sätter sådana personer från en ort till en annan på detta landet, där nästan intet pastorat är längre än två mil beläget ifrån hafvet och hamnarna». Att åtgärden endast komme att väcka ondj blod och förvärra ställningen påvisar Spegel, ty, säger han, »förfarenheten visar nogsamt, att en arg människa tager sitt arga hjärta med sig, ehvart han kommer, och varder sällan bättre, men ofta värre, när han varder röjd och misstänkt, men intet straffad». [2]

Konungen lyssnade som vanligt till de alltid välbetänkta

---

[1] Det är sålunda oriktigt att på grund af den kungl. befallningen säga, att under Spegels styrelse på ön »till de sydligare belägna pastoraten befordrades män från fastlandet, under det infödda gotländingar, som ägt dessa tjänster, förflyttades närmre staden, där deras vandel och trohet noggrant kunde öfvervakas». Icke heller riktigt är det, såsom af det ofvan sagda framgår, att påstå, »att församlingarnas *jus vocandi* och *præsentandi* begränsades till rätten att kalla skickliga män, som voro infödda svenskar». Jfr Helander, anf. arb. s. 45. Nämnde förf. har icke skilt mellan hvad som af konungen anbefalltes och hvad som verkligen ägde rum. Genom aktgifvande på det verkliga förhållandet ställes Spegels verksamhet på ön i en annan dager.

[2] Spegels bref till Lindsköld d. 24 mars 1682, bl. collectanea de scriptoribus suecicis. R. A.

råd och föreställningar, som kommo från detta håll. Han aflät inom kort ett svar, däri han förklarar, att han biföll Spegels tankar, att en förflyttning af de präster, som under krigstiden »trädt ifrån deras rätta trohetsplikt», vore hvarken »dem straff nog eller androm en varning». Han fann det därföre rådligt att på Gotland, liksom det förut skett i Skåne, »anställa öfver dem en kommission, som noga om deras förhållande rannsakar och sedan antingen oss därom en accurat berättelse gör eller ock däruti sluter och dömer, som lag och stadgar förmå». Något förslag i den riktningen hade Spegel icke framställt. Han ville tydligen undvika hvarje upphetsande kraftåtgärd, om han också i sin skrifvelse till Lindsköld icke direkt uttalat en sådan önskan. Konungen tillägger, att han ville afvakta Spegels betänkande i saken samt hans förslag på de personer, som kunde befinnas lämpliga att insätta i den tilltänkta kommissionen.[1]

Denna skrifvelse tyckes aldrig ha kommit Spegel tillhanda — det var ej ovanligt att bref till och från ön förkommo — ty såväl hvad konungen i denna sak som i en annan, som omröres i samma kungliga skrifvelse, afgjort, upprepas i en senare skrifvelse. Rörande den »beordrade flyttningen och translocation ifrån de vid hamnarna till andra bättre upp i landet belägna pastorat» återkommer här sålunda, hvad som innehållits i den skrifvelse, hvarför nyss redogjorts. En olikhet är dock, att Spegel icke anbefalles att inkomma med sina tankar i saken. I stället får han i uppdrag att utse några redliga och förståndiga prästmän att jämte honom själf företaga rannsakningen »och sedan om hvars och ens fel och flärd oss underdånigst berättelse göra till vidare vår nådiga förklaring».[2]

Säkerligen har Spegel funnit denna rannsakning lika förhatlig som »translocationen». Någon undersökning torde ej heller ha kommit till stånd. Åtminstone har jag ej funnit något därom. På hvad sätt Spegel löstes från det gifna uppdraget framgår ej heller af befintliga handlingar. Troligen er-

[1] Skr. af d. 9 maj 1682. R. R.
[2] Skr. d. 26 sept. 1682. R. R.

höll ej Spegel konungens skrifvelse, förrän han kommit öfver till fastlandet i och för riksdagen på hösten 1682 — den öppnades d. 7 oktober — och sedan dröjde det ett par år, innan han återkom till sitt stift. Under tiden hade han nog lyckats få hela rannsakningen inhiberad.[1]

I sammanhang med hvad som hittills blifvit anfördt i fråga om prästvalen under Spegels tid torde något böra tilläggas för att belysa tillvägagångssättet i allmänhet vid dessa val. Den gamla kyrkoordningen föreskref,[2] att, när någon församling behöfver präst, skall han »först fly till Gud med bönen, begärandes af honom härtill råd och hjälp». I enlighet härmed förordnade Spegel, att när pastor i församlingen dött, skall bön hållas sex veckor därefter, »att Gud ville försörja hjorden igen med en trogen herde».

Som vi redan sett, hade K. M:t resolverat, att församlingarna skulle få njuta sin rätt af gammalt att kalla och presentera präster. Spegel visade sig också mån om att iakttaga denna församlingarnas rättighet, liksom dessa å sin sida icke gärna tilläto, att deras rätt åsidosattes. Utöfvandet af denna rättighet kunde ske på två olika sätt. Det vanliga var, att prästvalet först togs i öfvervägande i kapitlet. Sedan detta träffat sitt val, öfversändes den utsedde till församlingen med en

---

[1] Äfven här erbjuder sig en parallell mellan Spegel och Hahn. K. M:t förklarade i den denne senare gifna res. af d. 15 juli 1680, att han icke vore sinnad att pardonnera de präster, som under kriget varit otrogna och förledt sina åhörare till otrohet. Det kunde dock medföra svårigheter att genast »angripa» dem. K. M:t vore därföre till freds med, att biskopen så länge med lämpa umginge och genom sin vanliga goda conduite disponerade de öfriga af prästerskapet, som förhållit sig ärligen, därhän, att de »af sig själfva» begärde hämnd och straff öfver de affälliga. Hahn var genast färdig att gå konungen tillhanda. Med tillhjälp af villiga redskap bland prästerskapet visste biskopen också att så drifva saken, att en af samtliga prästerskapet underskrifven petition d. 3 maj 1681 inlämnades till generalguvernören och biskopen med begäran, att de hos K. M:t skulle andraga prästerskapets önskan, att bland annat de präster, som under kriget förgätit sin ed och trohetsplikt, skulle efter verkställd inkvisition efter sitt uppförande behandlas. Med hvilket berättigande det kan sägas, att prästerna framställde denna begäran »af sig själfva», inses bäst däraf, att äfven de misstänkta själfva underskrefvo petitionen! Rannsakning företogs också, som ledde till att flera pastorer blefvo afsatta. Jfr Cawallin, anf. arb. I, s. 62 ff.

[2] Fol. LXIII: 2.

till henne ställd skrifvelse för att — såsom det heter — »låta eder höra och förnimma sina gåfvor uti predikan och sång, på det I mågen med oss uti vårt val enhälligt samtyckia och oss om edert goda nöje skrifteligen förvissa».[1] Utförs predikoprofvet till socknemännens belåtenhet, och om de för öfrigt ej hade något emot den af domkapitlet föreslagne, sände församlingen sitt kallelsebref till stiftsstyrelsen med begäran om mannens installation,[2] hvarpå fullmakt för den sålunda valde utfärdades. Ett annat sätt, hvarpå församlingarna utöfvade sin kallelserätt, var, att de själfva togo initiativet och begärde hos stiftsstyrelsen viss man. Så var särskildt förhållandet, när man hade någon gifven kandidat såsom någon kaplan, d. v. s. extra ord. prästman, som längre eller kortare tid tjänstgjort i församlingen såsom biträde till en af ålder eller sjukdom till tjänst oduglig kyrkoherde, eller någon prästman, som befanns villig att »upprätta» sterbhuset. Stiftsstyrelsen hade då i sin ordning att säga sitt ord, bifallande eller afböjande.

Den valdes installation uppdrogs vanligen åt prosten, som därvid hade att uppläsa inför församlingen kapitlets »installationsbref» (fullmakt), hvari den kallade erhöll stadfästelse på ämbetet och församlingen förmanades att »med heder och hörsamhet alltid anse» sin själasörjare och »med god vilja och tacksamt hjärta utgöra till honom all den rättighet», som hon på grund af förordningar och gammal sedvänja vore skyldig.[3]

Redan innan den kungliga resolutionen angående församlingarnas kallelserätt kommit Spegel till handa, visade denne, att han ämnade taga all hänsyn till församlingarnas

[1] Formulär till sådan skrifv. finnes i den ofta åberopade Copia och Formular Boock i V. Ark. Formuläret, ursprungligen uppsatt under Brodini tid, är sedermera ändradt af Spegels hand.

[2] Sådana kallelsebref finnas till stort antal bland V. A.

[3] Formulär till sådana installationsbref, något olika allteftersom församlingen kallat utan föregående åtgörande från kapitlets sida eller detta förut sändt församlingen den af henne kallade till prof, finnes likaledes i Copia o. Formular Boock. — Installationen, som vanligen förrättades af prosten, kunde äfven verkställas af annan prästman vid förhinder för den förre. När *prosten* i Södertredingen genom kongl. bref erhållit transport, anbefallte Spegel domkapitlet att låta installera honom genom tvenne präster i tredingen. Dalin i Sanda installerades, såsom i annat sammanhang blifvit nämndt genom konsistorialen, stadskaplan Stenman.

önskningar, äfven härutinnan ådagaläggande sin tydliga afsikt att genom humanitet och billighet utjämna de divergenser, som förut kunnat förefinnas. Strax efter hans ankomst till ön begärde Hejde socknemän till kyrkoherde Nils Oxenwaldt. Preses framhöll, då deras begäran framfördes i kapitlet, att han ännu ej fått försäkran af K. M:t om kapitlets rätt att utdela pastorat. Tillsättning kunde därför icke ske, förrän K. M:ts svar ingått. Emellertid försäkrade kapitlet den af församlingen begärde prästmannen »om sin benägenhet och sitt samtycke till hans promotion». Spegel lade sig själf ut för Oxenwaldt och begärde hos K. M:t konfirmation för honom. Sådan följde också.

Det kunde dock någon gång hända, att stiftsstyrelsen såg sig föranledd att vägra att godkänna den af församlingen begärde. Vamlingbo önskade få till efterträdare åt sin 1683 aflidne kyrkoherde Detlof Jensen Lindius dennes son Hans Lind, som biträdt sin fader och äfven under ledigheten tjänstgjort i församlingen. Han var emellertid icke prästvigd. Spegel skref — det var under hans frånvaro från stiftet — till domkapitlet, att en annan namngifven prästman skulle ditsändas att förestå församlingen under nådåret, »att alla ministerii partes på den aflägsna orten må skickeliga och fullkommeliga förrättas». Lind skulle tillsägas att förfoga sig till akademien och idka sina studier, så framt han ville njuta befordran.[1] I detta fall var församlingens kandidat icke möjlig enligt Spegels åsikt.

Möjligen inverkade i detta fall också, att Spegel hade sin särskilda kandidat till Vamlingbo. Det var ett af de pastorat, som särskildt utpekats i den förut omtalade kungliga skrifvelsen angående suderprästernas förflyttande. Spegel önskade nu hit transportera den i samma bref nämnde Canutius från hans förutvarande pastorat Alfva. För den skull sökte han och erhöll kunglig konfirmation för denne.[2] Detta är det enda exempel, jag funnit, på att Spegel vid prästval ej gått alldeles lojalt till väga. Visserligen begärde han äfven i andra

[1] Spegels skr. t. domkap. d. 9 maj 1683. V. A. II, s. 533.
[2] Spegels skr. d. 22 maj 1684. V. Skr. — R. R. d. 28 s. m.

fall konungens konfirmation för någon bestämd prästman. Men det var då alltid med sitt kapitels eller vederbörande församlingars goda minne. Superintendentens förord får väl i detta fall betraktas såsom ett slags soulagement för Canutius, som, såsom vi förut sett, genom Spegels ingripande gått förlustig den förmån, som han under riksdagen 1680 utverkat åt sig.

Som jag redan påpekat, voro församlingarna i allmänhet icke villiga att låta sig förnärmas i sin lagliga rätt vid prästval. Äfven där deras önskningar kommo i strid mot, hvad K. M:t förordnat, visste de att med framgång göra dessa gällande. På ansökan af en man vid namn Ringhem, som till sin förmån hade andragit, att han »vore råkad uti stora vedervärdigheter», utsatt som han varit för förföljelse från danskarnes sida under den tid, de setat vid styret på ön, hade K. M:t i skrifvelse till superintendenten resolverat, att denne skulle, »såvida I det görligt befinne», befordra honom till Roma pastorat. Härmed var dock icke församlingen nöjd utan undanbad sig i skrifvelse till domkapitlet den henne olagligt påbördade Ringhem, som för öfrigt icke syntes »vara sufficient och fullvuxen nog att förestå slikt ett högt ämbete, mycket mindre meriterad till något af de bästa pastoraterna på landet». Församlingen uttryckte sin önskan, att icke någon måtte henne emot hennes vilja och fria val påträngas, utan att skickliga män måtte enligt bruk och kungliga stadgar henne till prof föreställas. Stiftsstyrelsen tog också all hänsyn till församlingens uttalade önskningar.

En annan prästman, den förut nämnde Herlitz, ditsändes för att »låta höra sig». Nu blef församlingen till freds, när man icke gick hennes lagliga rätt förbi, och som hon endast önskat att erhålla en själasörjare, »som icke genom allehanda bivägar inträngt sig», begärde hon den af kapitlet till prof ditsände. De gotländska församlingarna kände sina rättigheter och ville ej se, att dessa, vare sig af den ena eller den andra, negligerades. Blef endast församlingens kallelserätt iakttagen, så kunde man foga sig efter kapitlets förordnande, där det afvek från församlingens egen önskan. Så var t. ex. förhållandet i Follingbo. Här uttalade socknemännen i till kapitlet ingifven skrifvelse sin önskan, att förre pastorns måg

Paul Lindberg »för änkans och sterbhusets konservation» måtte blifva ordinerad och få efterträda svärfadern.[1] Emellertid ditsände kapitlet till prof en annan man Arnold Felderman. Församlingen svarade, att hon nog helst skulle ha önskat Lindberg, men såg i domkapitlets beslut att ditsända Felderman »en Guds, den allrahögstes skickelse» och begärde honom som sin själasörjare.[2]

Stiftsstyrelsens åtgöranden vid prästval voro alltid stämplade af paternell välvilja både mot församlingar, präster och — det var en viktig faktor — det förra prästhuset. S. k. pappersmeriter träda alldeles tillbaka. Naturligtvis tog man dock den hänsyn, man kunde, till de obefordrades ålder och de större eller mindre anspråk på befordran, som de på grund däraf rättvisligen kunde hafva. Den i detta afseende mest meriterade var dock icke alltid i andra afseenden, som man ansåg sig böra taga i betraktande, den lämpligaste att erhålla platsen. Någon egentlig ansökan från aspiranternas sida förekom ej, ehuru väl den, som gjorde sig förhoppning om snar befordran, kunde skriftligen eller muntligen göra sig ihågkommen antingen i domkapitlet eller enskildt hos superintendenten med begäran om promotion, dock vanligen utan att något visst gäll söktes.

De patriarkaliska formerna gjorde stiftsstyrelsens åtgöranden ingalunda lättare. Det var ej alltid så godt att väga de olika intressena mot hvarandra. Några prästval må anföras såsom karaktäristiska i afseende på den hänsyn, man ansåg

[1] Skr. d. 10 sept 1682. V. A. II, s. 471.

[2] Skr. S:t Jacobi dag 1683 V. A. II, s. 547. — Då prästval för första gången under Spegels tid skulle företagas i kapitlet, gjorde sig Spegel underrättad, hurudan ordning man förut brukat vid sådana tillfällen, hvarvid honom svarades, »att studiosi hade ofta kommit med promotorialer från K. M:t, understundom med rekommendationer från församlingarna. Men præses, sedan han hade uppläsit kyrkoordningens ord om ett kristeligit prästeval och consistorii myndighet därvid samt discurrerat om casuisternas åtskilliga meningar, huruvida *jus præsentandi*, *eligendi*, *approbandi* bör inbyrdes vara delt emellan öfverheten, consistorium och församlingarna, gaf han tillkänna, att han ville på sitt samvete tillbiuda och förskicka sådana män till hvar och en vacantie, som K. M:t hade själf förunt promotion och ingen med skäl kunde rata. Dock skulle hvar och en först göra sin profpredikan och församlingarna gifva sitt skriftliga samtycke och omdöme, svarandes uppå consistorii bref, som prästerna skulle med sig hafva, af hvilket formuläret blef uppläsit, som var allom till behag och nöje». Prot. d. 22 febr. 1682.

sig böra taga till olikartade förhållanden. Då Heide bönder d. 11 aug. 1680 begärde Nils Oxenwaldt till kyrkoherde, gjorde sig preses allra först underkunnig om — det var, då han nyss kommit till Gotland — huruvida någon prästänka funnes i gället, och huruvida där vore några barn. I början af 1682 skulle bland andra pastorat Burs och Garda tillsättas. I fråga om Burs nämndes tvenne prästmän som kandidater. Kapitlet stannade vid Johan Lutteman, kaplan i staden, emedan »änkan, som måste träda därifrån och ingen gård hafver» — prästerna plägade till änkesäte upptaga något ödeshemman — »kunde njuta något hägn och omvårdnad af honom». Hans medtäflare Staffan Vikegren, en äldre gift man, kunde sändas till Garda, »efter som», heter det, »1) syntes vara en rolig lägenhet, 2) en väl byggd prästgård, 3) herr Staffan hade intet många barn, 4) kunde för sin tillträdande ålders skull intet resa lång och svår kyrkoväg, 5) prästeänkian hade sin egen gård och skulle alltså intet vara honom till besvär».[1]

Frågan om konservation spelade alltid en viktig roll vid prästtillsättningar. Spegel visade sig dock aldrig villig, att taga någon otillbörlig hänsyn härtill, så att han tillbakasatte viktigare intressen.[2] Men å andra sidan hände det, att han vid ömmande omständigheter tog sig an sterbhusets sak och såg till, att någon lämplig äktenskapskandidat kunde erhållas. I sådana fall kunde han till och med taga löfte af unge män, som han lofvade befordran, att »upprätta» det frånfallna prästhuset. Exempel saknas icke heller, att giftermål rent af gjordes till villkor för visst pastorats erhållande.[3]

---

[1] V. P. d. 22 febr. 1682.

[2] Såsom stiftschef i Skara yttrar Spegel, att ändock det är församlingarna tillåtet att välja sina präster, »så är dem likväl intet befalldt att välja män åt prästedöttrarna, hvarmed lärde och skickelige män finna sig sällan väl betjänte, emedan de förmoda sig kunna få hustrur, fast icke hela församlingen friar för dem, och de hålla det orimmeligt, att dottren bjudes dem till hustru, förrän de själfva hafva därom anmält sig hos hennes modern». Helander, anf. arb. s. 147. — Under biskop Hahn i Lund däremot florerade konservationerna. Cawallin, anf. arb. I, s. 83.

[3] Jag vill ej här närmare gå in på frågan om konservationer, då jag möjligen i en följande uppsats får tillfälle behandla saken. — Äfven under sin ämbetstid i Skara sökte Spegel understundom konservera fattiga prästhus. Helander, anf. arb. s. 147 not.

Att fastare sammansluta den gotländska kyrkan med den svenska var Spegels angelägnaste omsorg. Han hade därföre ständigt sin uppmärksamhet riktad på införandet af svenska ceremonier och kyrkoseder på ön. För detta ändamål tillsåg han också, att i möjligaste mån svenska språket kom till användning såväl vid gudstjänsten som vid barnundervisningen. Försvenskningen hade under den föregående tiden gått rätt långsamt. Motståndet hade varit segt. Brodinus ägde ej den foglighet, hvarmed Spegel så väl förstod att vinna gotländingarne. Domkapitlets protokoll bära vittne om formliga ordbyten emellan honom och hans prästerskap. Befolkningen var, då Spegel öfvertog ledningen af öns kyrka, ännu fästad vid det gamla moderlandet. Äfven i fråga om kyrkoceremonierna fortlefde — alla kungliga förordningar till trots — ännu danska seder. För så vidt man kan se, tyckes försvenskningen af provinsens kyrkoväsen ha gjort större framsteg under den korta tid, Spegels ledning räckte, än under hela den föregående tiden allt ifrån freden i Brömsebro.

Omedelbart efter sin ankomst till ön höll Spegel prästmöte. Vid detta tillfälle påminte han om den kungliga befallningen af 1648, som äfven under hans företrädares tid blifvit kungjord, att prästerna på Gotland skulle »både i klädedräkt, gudstjänsten och ceremonierna lämpa sig efter det sätt, som i Sverige brukligt är». På tillfrågan, huru man hittills i detta afseende förhållit sig, erhöll han till svar, att sådant ej fordrats af prästerna. Brodinus hade tydligen under den senare tiden af sin verksamhet på ön betydligt måst nedsätta sina anspråk i fråga om »uniformiteten». Spegel uttalade emellertid sin förhoppning om, att hans präster allt mer ville ställa sig den kungliga befallningen till efterrättelse, »visandes sin frivilliga benägenhet till det, som eljest varder dem med tiden påbudet och de alltså nödvändigt göra måste». Yttrandet är karaktäristiskt för Spegel, med godo, ej med tvång, önskade han, att föreningen skulle genomföras.

Huru föga svensk ordning blifvit iakttagen under föregående tid, framgår också däraf, att då det vid samma tillfälle blef tal om svenska kyrkoordningen, befanns, att boken ägdes endast af »ganska få» präster. Den danska kyrkoordningen

tyckes däremot ha varit mera allmänt spridd. Att till ön förskaffa den gamla svenska kyrkoordningen i tillräckligt antal exemplar var emellertid ej möjligt. Preses lofvade därför, att han ville göra ett extrakt af de viktigaste ordningar, stadgar och resolutioner, som anginge ministerium, »hvilket var allom mycket behageligt».

Bristen på kyrkoordningen sökte det gotländska prästerskapet få afhulpen. På Spegels erinran upptogs denna sak i riksdagsbesvären 1682. Man begärde däri att erhålla nödiga exemplar, »på det att vi icke ovetandes skolom förgripa oss uti något, det vi med dyr ed hafva förpliktat oss att hålla och göra». Som svar hänvisade K. M:t endast till det pågående revisionsarbetet och lofvade, att när den nya kyrkoordningen »i ljuset kommer, då det stiftet icke mindre än andra med nöjaktiga exemplar af en auktoriserad kyrkoordning lärer kunna förses».[1] Konungen var angelägen om att få den nya kyrkolagen färdig. Det var af största vikt för det pågående omdaningsarbetet i de forna danska provinserna. Sedan samma riksdag slutat, lät han Spegel stanna kvar i Stockholm för att biträda vid det under händer varande kyrkolagsarbetet. Det blef dock som bekant icke fullbordadt under den tid, Visby stift stod under Spegels ledning.

Innan prästerskapet framställde sin nyssnämnda begäran, hade Spegel — det skedde i det förut nämnda första ämbetsmemorialet — förfrågat sig hos K. M:t, huruvida den svenska kyrkoordningen skulle öfverallt brukas på Gotland, eller om, »som i D:r Brodini tid skedt är, allenast det, som är mest likformigt med det landets förra ceremonier», borde iakttagas. Till svar förklarade K. M:t, att liksom det blifvit anbefalldt, att i de andra förut danska provinserna den svenska kyrkoordningen skulle brukas, så ville K. M:t, att detsamma skedde på Gotland, »på det således en fullkomlig likhet med kyrkoordningen uti riket blifva måtte».[2]

---

[1] Se V. P. d. 13 sept. 1682 e. m. § 6. Stiftets riksdagsbesvär 1682 i Copia o. Formular Boock. Kungl. res. d. 27 okt. 1682. K. br. i V. Ark.

[2] Spegels mem. d. 30 juni 1680. K. res. d. 10 juli s. å. — Genom k. res. d. 18 dec. 1680 föreskrefs, att i Lunds stift förefallande casus skulle afgöras enl. svenska ordinansen. Cawallin, anf. arb.

Sedan Spegel mottagit K. M:ts skrifvelse härom — det skedde först efter det under sommaren 1680 hållna prästmötet — utfärdade han med anledning däraf till prostarne en ämbetsskrifvelse med uppmaning att tillse, att prästerskapet ställde sig K. M:ts befallning till efterrättelse. Han erinrar därvid åter om de kungliga förordningar i denna sak, som strax efter öns återförening med Sverige utfärdats — 1646 och 1648 — genom hvilka anbefalltes, att gudstjänsten och kyrkoceremonierna skulle inrättas i enlighet med svenska kyrkoordningen. Oaktadt hans företrädare vid flera tillfällen erinrat därom, hade stadgandet dock blifvit »föga observeradt», hvaraf »mången irregularitet och discrepence är flutin och förorsakad». K. M:t har därföre aktat nödigt att påbjuda, att svenska kyrkoordningen öfverallt på Gotland införes och efterlefves.[1]

Äfven på svenska biblar rådde brist, som Spegel sökte afhjälpa, i det han i ett af sina ämbetsmemorial begärde, att »någon bekväm edition utaf svenska biblior må till Gotland förskaffas».[2] Karl XI var som bekant intresserad för det pågående arbetet att erhålla en ny bibelöfversättning och nytt bibeltryck, hvarförutan de danska biblarna ej skulle kunna undanträngas i de nyförvärfvade provinserna. Han klagar i en skrifvelse till ärkebiskopen öfver, att den i dessa provinser »inrättade uniformiteten intet kan så fullkomligen räta och förkofra sig i mangel af biblen både hos lärare och åhörare».[3] Också föranledde Spegels begäran ett beslut, att medel skulle utanordnas åt boktryckarne för bibeltryck i olika format.

Vid införandet af den svenska gudstjänstordningen möttes Spegel understundom, särskildt under den första tiden, af »vidrigheter» och »difficulteter». Han uppmanades dock af konungen att icke förtröttas utan »continuera uti samma eder betygade devotion till att verkställa och fullborda vår nådiga intention därutinnan».[4] I detta afseende behöfde Spegel nog

[1] Skrifv. finnes i Copia och Formular Boock. Därifrån aftryckt hos Lemke, Visby stifts herdaminne s. 40 f. Skr. här odaterad. I R. A. (Visby stift — Visby stift i allmänhet) finnes däremot en kopia, som bär dat. d. 22 sept. 1680.

[2] Mem. d. 13 okt. 1682. V. Skr.

[3] Helander, anf. arb. s. 90.

[4] K. M:ts skr. d. 10 nov. 1680. R. R.

icke några påminnelser. Möjligen var det också med anledning af någon från konungens sida visad otålighet öfver, att kyrkoväsendets omdaning ginge för långsamt, som Spegel vid ett senare tillfälle yttrade, att han väl kunde förmoda, att med Guds bistånd »detta folket skulle till språk och seder snart nog blifva förändradt» — »hjärtat är i den högstes händer», inskjuter han parentetiskt — men svårigheter hade mött honom. Han tillägger, att »om därföre intet allt så hastigt kan uträttas, som Ed. K. M:t billigst förväntar och jag allra idkeligast åstundar, så är skullen (Gud vet det) intet hos mig, utan somliga medel fattas, genom hvilka jag min skyldigste flit skulle fortsättia». Men han lofvar att icke försumma något af den zele, trohet och vaksamhet, han såsom en tropliktig tjänare och undersåte är skyldig sin konung.[1]

Emellertid gick arbetet framåt. Redan i början af år 1681 kunde Spegel meddela konungen, att han »en god begynnelse gjort hafver till svenska kyrkoceremoniernas införande i församlingarna».[2] Och några månader, efter det han framfört nyss anförda klagomål, heter det i ett memorial, att prästerskapet »med all flit vinnlägger sig om språket och ceremoniernas likformighet».[3] Ett sådant meddelande upptogs med nöje af konungen, som några dagar därefter i sin resolution på det gotländska prästerskapets besvär vid riksdagen 1682 förklarade sig med nåder förmärka »den underdåniga redobogen- och villighet, som samtliga prästerskapet på Gotland contesterar till att efter K. M:ts nådiga förordning vara uti all ting likformiga med dem af deras stånd annorstädes i riket».[4]

Då Spegel det andra året af sin verksamhet på Gotland fortsatte den visitationsresa rundt ön, som han under sitt första arbetsår därstädes begynt, visade sig icke heller från allmogens sida någon opposition mot de nya förhållandena. På sina frågor rörande iakttagandet af den nya ordningen erhöll han tvärt om till svar, att allmogen vore »välförnöjd» eller »ganska väl tillfreds» eller »underdånigst nöjd» med hvad K. M:t härutinnan anbefallt. I protokollet vid visitationen i Västkinde

[1] Spegels skr. d. 24 mars 1682. R. A.
[2] K. M:ts skr. t. Spegel d. 22 mars 1681. V. Ark.
[3] Mem. d. 13 okt. 1682.
[4] Res. d. 27 okt. 1682. V. Ark.

heter det till och med, att »K. M:ts befallning om svenska ceremonier är socknefolket behaglig, och barnen öfvas idkeliga nog uti språket». Endast med förhållandena i Endre visar sig Spegel missbelåten, hvarföre allvarliga förmaningar där icke uteblefvo. Det heter, att prästen — han var gammal och skröplig — »befanns litet hafva öfvat sig uti svenska sången och ceremonier, kunnandes därmed föga anledning gifva församlingen, ty förmantes han allvarligen till större flit».

Då Spegel efter sin långvariga frånvaro från stiftet, från hösten 1682 till hösten två år därefter, återkommit till sitt stift, höll han prästmöte. Det var i oktober 1684. Samtidigt hölls kapitel. Han gjorde sig därvid af sina konsistorialer underkunnig om, huruvida gudstjänsten och de kyrkliga ceremonierna förrättades i enlighet med gifven befallning, och om det svenska språket vederbörligen öfvades. Äfven nu visade sig förhållandena i allmänhet vara tillfredsställande. Prosten i medeltredingen förklarade, att hans kontraktister »göra sin flit». Skulle någonstädes brista vore i Eskelhem.[1] Från södra tredingen förspordes, att prästerna »beflita sig på det högsta om uniformiteten». Endast i norra tredingen väckte förhållandena Spegels missbelåtenhet. Särskildt försummades svenska språket vid barnundervisningen. Prosten hade vid visitationer erfarit föräldrarnas ovilja mot att låta sina barn undervisas på svenska. Men han förmanades att »fliteligen» tillhålla församlingarna att rätta sig efter K. M:ts gifna order, »så framt de

[1] Kyrkoherde här var Mattias Rask, hvilken dock på grund af sin höga ålder hade v. pastor. Som sådan tjänstgjorde Augustin Hildebrand, som ofta gjorde stiftsstyrelsen besvär med sin gensträfvighet mot att införa svensk ordning vid gudstjänsten. D. 9 nov. 1681 begärde preses, att vederbörande prost skulle allvarligen förmana honom att vinnlägga sig om att främja K. M:ts befallning om svenska ceremonier. Då efter Rasks död pastoratet 1687 skulle besättas och söktes af Augustin, beslöt domkapitlet att endast förordna honom för ett år på prof. Ty »oansedt Hr Augustinus berättas hafva med sina studier såväl som långlig tjänst meriterat denna lägenheten», befanns han dock »icke hafva vederbörligt gehör hos sina åhörare, öfver hvilkas självsvåld och motvillighet han ock själf klagar, såsom ock vara lam uti uniformitetens befrämjande, katekisation och kyrkodisciplin». Då följande år hans sak åter kom före, var man visserligen ännu tveksam att befordra honom till pastoratet. Emellertid erhöll han det, hvarvid han dock förmanades »till behörig nit och flit i sitt ämbete». Prot. d. 15 juni 1687, 9 febr. 1688.

ville vara fria ifrån det ansvar, som på gensträfvighet och olydnad följa plägar». Särskildt hade prosten att »se grant till, huru det tillgår i Endre och förmana hr Claes till det, som god ordning förfrämjar». I prostens egna församlingar skedde allt »efter svenskt maner och bruk».

Frågan om den otillfredsställande barnundervisningen i nordertredingen togs åter upp följande dag, med anledning af att sockenskolmästaren i Lärbro inlade en skrift, däri han klagade öfver den stora försummelse, som rådde i afseende på barnens undervisning i kristendomen. Prosten erhöll nya förmaningar att tillse, att ungdomen måtte erhålla undervisning och blifva »särdeles till den svenska catechismum hållen, men de åldriga, som förr hafva lärt catechismum på danska, måge därvid blifva, allenast de kunna göra reda för sina kristendomsstycken». Om sålunda katekesundervisningen äfven fick tjäna som medel att införa svenskt språk, så var detta dock icke hufvudsyftet därmed.

Prosten Lars i Stenkyrka framhöll ånyo, att församlingarna gjorde invändningar mot att bruka den svenska katekesen. Och kyrkoherden i Othem upplyste, att han blir »hotader af sina åhörare, därföre att han yrkar språket och god skick och ordning». Pastorn därstädes, en omedelbart efter krigsoroligheterna inkommen fastländing Axel Hornschild, var illa anskrifven hos sina förmän. Den afvoghet, hans åhörare visade mot honom, hade han sig själf att tacka för. Hans anmälan inbragte honom därför endast en förmaning att gifva sina åhörare »ett godt exempel i lefverne och umgänge».[1]

I fråga om bruket af svenska språket vid barnundervisningen hade före Spegels ämbetstillträde icke synnerligen stora framsteg gjorts. Det ger Spegel anledning att i sitt ofta nämnda ämbetsmemorial af 1680 förfråga sig, huruvida ungdomen vid undervisningen skulle vänjas vid svenska språket, eller man skulle låta det »blifva vid det sätt, som härtilldags hafver varit brukligt där på orten». Han erhöll det svar, att K. M:t ansåg det alldeles nödigt, att på Gotland, liksom förut

[1] V. P. d. 22 o. 23 okt. 1684.

var förordnadt i Skåne, Halland och Blekinge, »ungdomen uti svenska tungomålet informeras».[1]

Helt naturligt var det ej gjordt i en handvändning att vänja allmogen af med sitt gamla språk. Det var icke heller lätt för barnen att mottaga undervisning på annat språk än det, som talades i hemmet. Här erfordrades Spegels »dexteritet», för att språkfrågan icke skulle gifva anledning till söndring och bitterhet. Han ville därföre icke heller på ett rigoröst sätt tillämpa den nyssnämnda kungliga resolutionen af 1680. Då han under maj månad 1682 visiterade norra tredingen, antecknade han i protokollet för flera pastorat, att den danska katekesen användes vid undervisningen, utan att några gensagor däremot gjordes från hans sida, för så vidt af protokollet framgår.[2] Hans förut nämnda större fordringar efter återkomsten från fastlandet 1684 måste sålunda ha föranledts antingen däraf, att strängare order i denna riktning under hans bortovaro blifvit honom gifna, eller af att församlingarna i detta stycke uppträdde mera trotsigt gent emot gifna påbud.

Emellertid tyckes under Spegels tid en god grund för det svenska språkets allmänna införande såväl vid gudstjänsten som vid skolundervisningen vara lagd. Dock behöfdes ännu under hans efterträdare öfverläggningar föras i domkapitlet, huru man skulle komma till rätta i denna sak.[3] Då tyckes emellertid svenska språket så godt som uteslutande blifvit brukadt vid barnundervisningen. Vid denna tid var svenskan också allmänt införd som gudstjänstspråk. En ny generation präster hade uppkommit, som fått sin utbildning under svenska kronans spira. Föregående år kunde därför beslut fattas, att endast fem de äldste, namngifna pastorerna, som allesammans tillhörde gamla stammen, skulle få tillåtelse att *predika* på danska.

För att befordra svensk ordning i kyrkoväsendet hade Brodinus på sin tid vid prästmöten utfärdat en del förordningar. Spegel ålade sitt prästerskap att afskrifva och noga iakt-

[1] Jfr K. M:t res. på biskop Hahns memorial d. 15 juli 1680. R. A.
[2] Se t. ex. prot. för Stenkyrka, Hangvar, Othem.
[3] Prot. d. 9 febr. 1688.

taga dessa »Brodini synodalia».[1] Själf utfärdade han också i kapitlet och på prästmöten ordningar för sitt stift.[2]

I fråga om förändring af prästdräkten medgaf Spegel i en af dessa sina »ordningar», att det »lämnas hvarjom och enom sitt behag, väl vetandes, att man därutinnan visar, hurudan inclination och välvillighet, man hafver till att konformera sig med Sveriges ärevördiga prästerskap».[3] Äfven här visar sig, huru Spegel sökte vinna sitt prästerskap med godo. Emellertid blef den gamla prästdräkten icke genast och allmänt bortlagd. När stiftet 1686 skulle åt sig utse riksdagsman, önskade det att blifva representeradt af Johan Lutteman i Burs, såvida domkapitlet därtill ville samtycka. Kapitlet svarade, att det »konsenterade», »allenast Hr Johan byter något litet om sin habit och skaffar sig kappa, att han i klädedräkten ej må vara de andra svenska präster olik».[4]

Gezelius säger i sin förut åberopade likpredikan, att Spegels arbete på Gotland var så mycket svårare, »som man behöfde först att böja sinnen till kärlek till sin nådigste rätta öfverhet och afdraga dem ifrå sina gamla seder och inrotade vana, *hvilken de egenvilligt försvara och behålla sökte*». Utan tvifvel innehålla de kursiverade orden ett omdöme om gotländingarnes förhållande till den nyinförda ordningen, som är allt för strängt, i synnerhet så allmänt uttaladt. Det har också från gotländsk sida blifvit bemött. Gezelii yttrande ger Lars Neogard, kyrkoherde i Östergarn anledning att i sin »Gautau-Minning», 1732, som i manuskript förvaras i Visby läroverks bibliotek, i ett särskildt kapitel, det 6:te, afhandla »Gotlands förmenta falskhet och otrohet emot sin rätta öfverhet och Sveriges Crono». Här tar han sina landsmän i försvar för den gjorda beskyllningen. Hvad som i denna sak är öfverensstämmande med det verkliga förhållandet är endast, menar Neogard, att, »alldenstund landet nyligen hade varit under

[1] Prot. d. 12 aug. 1680 e. m.

[2] Sådana »ordningar, som i detta consistorio äro gjorda eller renoverade» finnas utfärdade d. 12 aug. 1680, 18 nov. s. å., 20 jan. 1681, 22 okt. 1684. Se prot.

[3] V. P. d. 18 nov. 1680.

[4] V. P. d. 23 juli 1686.

danska regementet, så att ungdomen ännu las danska catechesen och danska psalmer sjöngos i kyrkiorna, så fordrades ju ändteligen någor tid till, innan detta ändras och uti ett annat skick bringas kunde, det likväl sal. ärkebiskopen ju ändteligen strax fullkomligen hafva ville, var där mäkta sorgfällig om, lade sig ganska när och använde all flit, att det danska strax på en gång förgätas och det svenska läras skulle, hvilket dock i sådan hast var alldeles ogörligt. Och att detta således gaf honom någon svårighet, var icke undersamt, men ingalunda kunde denna svårheten, som af själfva ogörligheten härrörde hafva namn af invånarenas gamla seder och inrotade vana, hvilken de egenvilligt försvara och behålla sökte».

Under Brodini tid hade den svenska konsistorieformen införts på ön. Under det kortvariga danska regementet före Spegels utnämning hade man emellertid återgått till den form för stiftsstyrelsen, som var bruklig i Danmark. Sammanträdena bevistades af hela prästerskapet, ehuru endast de egentliga konsistorialerna — prostarna och en präst af hvarje treding — hade att fatta beslut i föreliggande frågor. Vid konsistoriesammanträdena var äfven provinsens civila styresman tillstädes.[1]

Spegel återinförde strax igen den svenska formen. Vid det första prästmötet beslöts, att förutom de trenne prostarne »de äldsta och bästa prästerna» skulle vara ordinarie konsistorialer. En pastor från hvarje treding utsågs härtill. De ordinarie medlemmarna ägde att vid förfall för sig sända ställföreträdare. Den, som utan lagligt förfall uteblef, skulle böta 1 d:lr S. m. Domkapitlet — det kallas under denna tid allmänt konsistorium — skulle sammanträda fyra gånger om året, nämligen i februari, juni, augusti och november på den onsdag, som inföll efter bestämda söndagar. Kapitelsärendena skulle först förberedas af prosten, som hade att afgifva en skriftlig redogörelse om så erfordrades.

I sättet att leda sitt kapitel visar Spegel samma foglighet, som vi förut konstaterat i fråga om stifsstyrelsen i allmänhet. Han fogar sig lojalt efter sina konsistorialer, där de

---

[1] V. P. d. 13 febr. 1677, apr. 1678.

— ofta på grund af sina gotländska sympatier — gjorde gällande en annan mening, än han själf uttalat. Det gäller såväl i befordringsfrågor som eljes. Han var mån om att inhämta deras mening i föreliggande frågor. Under sin frånvaro från ön korresponderar han flitigt med dem, särskildt i fråga om prästtillsättningar. Han lofvar därvid, att han vill »med Guds nådiga hjälp laga, att allt skall ske utan egenväld och -nytta, men till Guds heliga namns ära».[1]

Det kunde dock också hända, att preses fann sig hafva anledning att rikta allvarliga erinringar och förmaningar till kapitulares att plikttroget och redligt utöfva sitt maktpåliggande kall. I sådana fall drog han sig icke för att säga ifrån. I sammanhang med en prästtillsättning heter det i protokollet, att »preses påminte åter allvarligen, att alla ville uti ett så heligt verk sätta alla affekter till sida och förnämligast skärskåda och eftertänka, hvilka personer som tjänligast äro, iakttagandes Guds heliga namns ära, K. M:ts gagn och trygghet, församlingens förbättring och salighet, prästernas lärdom, skicklighet och förtjänst».[2] Vid ett annat tillfälle — det var under vistelsen i Stockholm — manar han dem skriftligen att icke försumma sina ämbetsåligganden utan »samlas enhälligt på de vanliga tider, då consistoria äro beramade, och då uti andans enighet och fridsens band sluta och afgöra de saker, som varda angifna och kunna efter kyrkoordningens anledning dömas och uträttas, vetandes, att konsistorialämbetet är hvarjom och enom så förtrodt, att han för dess trogna förrättning bör göra räkenskap och må ej efter eget behag detsamma försumma och eftersätta».[3]

Å andra sidan betygar han ofta sina medsittare i kapitlet sitt förtroende och sin välvilja, hvarom hans trägna korrespondens under hans frånvara bär vittne. Han erkänner deras »samhälliga flit och nitälskan till att främja Guds ära och kristelig ordning»[4] och tröstar sig med att deras »kristeliga nit och omsorg lätteligen kan afvärja, att ingen afsaknad i någon

[1] Skr. d. 24 okt. 1683. V. A.
[2] V. P. d. 22 febr. 1682.
[3] Skr. d. 6 aug. 1685. V. A.
[4] Skr. d. 24 okt. 1683. V. A.

måtto genom min frånvarelse försport varder».[1] Han försäkrar dem om sin redobogenhet att »uträtta allt det, som dem samt- och synnerligen till ära och behag lända kan».[2] Deras möda och omsorg lofvar han att »städse med ära och beröm på vederbörligt sätt och rum ihågkomma».[3] Han ursäktar sin tvungna långvariga frånvaro från stiftet och upprepar sin »trägna åstundan» att få infinna sig »uti drs ärevörd:ers collegio» för att efter sitt »ringa ämbne» hjälpa till »att främja Guds församlings nytta och skicklighet».

Med förtroende vänder sig också domkapitlet till honom under hans frånvaro med sina önskningar, som han lofvar att efter bästa förmåga gå till mötes. »Enkannerliga för deras ärevördigheters rekommendation skull» — skrifver han i ett bref — ville han söka utverka en af domkapitlet förordad prästmans befordran till pastorat.

Denna lifliga korrespondens bär också vittne om, att Spegel, äfven då han var skild från ön, sysselsatt med viktiga och maktpåliggande arbeten — eller såsom han själf anspråkslöst säger, med »några små ärender angående det andliga ståndet» — icke var främmande för stiftets angelägenheter, utan var inne i alla frågor, som rörde öns kyrkliga förhållanden. Hans högra hand på ön under denna tid var skolrektorn och konsistorienotarien Jonas Lithonius. Ifrån »car:mo dom:ne rectore» erhöll han bref »med gotlandsskutorna». Denne tyckes ock hafva besökt sin förman på fastlandet.[4]

Spegel visade också i handling sin omtanke för sina konsistorialer. Desse voro, som sagdt, de tre prostarne samt trenne andra därtill af prästerskapet utsedde kyrkoherdar, stationerade på landsbygden, ofta långt ifrån staden. Det var därföre för dem förenadt med både besvär och omkostnader att bestrida sin tjänstgöring i staden, för hvilken de icke ägde uppbära ersättning i någon form. Under Brodini tid hade

---

[1] Skr. d. 9 maj 1683. V. A.
[2] Skr. d. 24 okt. 1683. V. A.
[3] Skr. d. 7 juni 1684, 6 aug. 85. V. A.
[4] Åtminstone finnes bl. domkap. handl. ett af Lithonius undertecknadt recepisse, dagtecknadt d. 19 aug. 1683 i Västerås, där Spegel då uppehöll sig. V. A. II, s. 883.

prosten i Gothem Erik Petræus i domkapitlet antydt, att konsistorialerna för sin möda borde »njuta prærogativam uti grader och session och efter döden med nådår mera än andre benådde och deras barn med succession ansedde, om de finnas doglige». Ärendet borde framdragas vid riksdagen, där man skulle söka *två* nådår för konsistorialernas änkor. Med anledning af den framställning, som prästerskapet härom gjorde, svarade K. M:t också, att han ville förunna konsistorialernas änkor och barn två nådår, »hvilka de till en liten ergetzlighet skola hafva att åtnjuta».[1]

Denna förmån kom sedermera allt fortfarande konsistorialerna på Gotland till del. Emellertid lät Karl XI utgå ett bref till samtliga domkapitel af den 19 mars 1681, att hädanefter ingen prästänka skulle erhålla mer än *ett* nådår »så för den confusion och oordning, som ofta förorsakas i församlingarna, som för den skada, prästebolen gemenligen taga af slik nådeårens extension öfver rätta ordningen och vanan».[2] Denna förordning skulle sålunda också komma att drabba konsistorialerna på Gotland, hvilka därigenom kommo att gå miste om den förmån, de hittills åtnjutit.

Spegel tog sig nu an deras sak. Han vände sig till Lindsköld i ett par ärenden, »som mig något litet bekymmer förorsaka». Det ena af dessa var just frågan om konsistorialernas nådår. Han framhöll, att prostarne och de andra konsistorialerna, som alla bodde på landet, »måste med sin olägenhet och omkostnad ofta resa in till staden». Härför hade de icke någon annan vedergällning än den förmån, som varit deras änkor förunnad. Han begärde K. M:ts förklaring, »den jag önskar måtte nådig vara», huruvida han fortfarande finge bevilja dem samma förmån.[3] Det oaktadt lät K. M:t resolvera, att det »för exempel skull» vore nödigt, att den förordning, som gifvits, praktiserades på Gotland icke mindre än i rikets öfriga provinser, »på det en likhet i lika saker vara må, och den ena intet få orsak att säja, det en annan njuter större för-

[1] Prot. d. 9 apr. 1668; K. M:ts res. d. 27 sept. s. å. V. Ark.

[2] Afskr. af brefv. bl. sv. eccles. handl. IV: 116. R. A.

[3] Spegels skr. t. Lindsköld d. 24 mars 1682. Collectanea de scriptoribus Svecicis. R. A.

måner, och således taga sig anledning att söka detsamma». För öfrigt framhölls olägenheten af de dubbla nådåren i allmänhet.[1]

Det var just den skrifvelse, i hvilken denna resolution gafs, som, såsom jag förut nämnt, aldrig tyckes hafva framkommit. Däraf föranleddes Spegel att göra en ny framställning i saken. Härvid tyckas argumenterna ha varit ännu kraftigare. Ty K. M:t svarade nu, att han af de skäl superintendenten anfört icke vore obenägen att medgifva prostarnes och konsistorialernas änkor att framgent få njuta tvenne nådår. Men att genom en öppen resolution bevilja ett sådant undantag från den för hela riket gällande, nyss gifna förordningen var K. M:t icke villig till. »Fördenskull», heter det, »hålla vi före bäst och tjänligast vara att lämna eder denna friheten härutinnan att disponera lika af er själfva efter förra resolution och gamla vana».[2]

Samma höst 1682 upptog stiftet denna sak i riksdagsbesvären. Man åberopade den rätt, stiftet af gammalt ägt. Men då samma rättighet »för viktiga skäl och riksens enhälliga ordning skull» nu icke längre kunde beviljas, anhöll man, att K. M:t på något annat sätt »värdigas oss benåda och vår möda uti detta målet mildeligen ihågkomma».[3]

I den kungliga resolutionen låtsas ej om det medgifvande, som var Spegel lämnadt. Det heter — en månad efter skrifvelsen till Spegel — att K. M:t väl icke vore obenägen att med nåd ihågkomma stiftet i denna sak, men »alldenstund landet för denna tiden icke är så alldeles under K. M:ts fria disposition» — ön tillhörde drottning Kristinas underhållsländer — »att sådant utan gravation ske kan», så hoppades K. M:t att i framtiden möjligen någon utväg härtill kunde komma att finnas.[4] — Emellertid åtnjöt stiftet allt fortfarande ifrågavarande förmån med den rätt, som blifvit Spegel anförtrodd.

(Forts.)

[1] K. res. d. 9 maj 1682. R. R.
[2] K. skr. d. 26 sept. 1682. R. R.
[3] Copia o. Formular Boock.
[4] Res. d. 27 okt. 1682. V. Ark.

H. Levin.

Meddelanden och aktstycken.

De tidigare svenska pietisternas läroåskådning enligt deras egen framställning.

Ehuru näppeligen något religionsmål haft större betydelse i vår svenska kyrkas historia än det s. k. Sicklamålet, som resulterade i det beryktade konventikelplakatet af år 1726, och oaktadt de från detsamma bevarade protokollen och handlingarna utgöra en af våra allra förnämsta källor för kunskapen om den äldre pietismen i Sverige, hafva de i riksarkivet förvarade Sickla-kommissionens originalhandlingar hittills förblifvit outgifna. I sin helhet hafva de icke heller utgjort föremål för en i metodiskt-vetenskapligt hänseende tillfredsställande behandling. Särskildt synes hvarken E. W. BERGMAN i sina förtjänstfulla »Några Bidrag till svenska kyrkans historia under förra århundradet» (I. Sthlm 1873) eller A. KÄLLSTRÖM i sin afhandling »Bidrag till den svenska pietismens historia» (I. Sthlm 1894) hafva haft tillgång till de värdefulla originalakter, som finnas i en närmare 900 sidor omfattande foliovolym (R. A.) med titel: »*Acta och Allegata ingifne hoos den af Hans Kongl. Maij:tt i Nåder förordnade Commissionen uti saken angående de i Sickla By och på några ställen i Stockholm skedde Sammankomster till enskijlt Gudachtighets öfning, med mera*». I denna volym möter s. 601 f. ett synnerligen intressant, af

de anklagade själfva uppsatt original-dokument, benämndt: »*Ytterligare Förklaring och Bekännelse öfwer de af Höglofl. Kongl. Commissionen vid förhöret den 25:te och 26 November åhr 1723 förestälte Frågor.*» Denna handling låter oss göra en ingående och mångsidig bekantskap med de anklagades läroåskådning, och är naturligtvis såsom sådan af stort värde. Den utgör i själfva verket den fullständigaste i behåll varande autentiska redogörelse för — hvad vi kunde säga — *den äldre svenska pietismens dogmatik.*

Källström har meddelat utdrag ur densamma efter en otillförlitlig afskrift i Nordinska samlingen (Upsala Universitetsbibliotek). Om flere af de viktigare frågorna lämnar denna defekta handskrift, som nyssnämnde förf. antagit vara »fullständig», ingen som helst upplysning. Frågornas antal var i verkligheten icke såsom Källström, vilseledd af sitt Nordinska manuskript, och efter honom E. WRANGEL i sin »Frihetstidens odlingshistoria» (Lund 1895, s. 136) uppgifvit 52, utan 65. De meddelas här in extenso jämte svaren, sådana de lyda i den ofvannämnda originalhandlingen.

Math. 10: 32, 33.

Hwar och en, som mig bekänner för menniskiom, honom wil jag ock bekänna för min Fader, som är i himmelen.

Men then som mig wedersakar för menniskiom, honom skal jag ock wedersaka för min Fader, som är i himmelen.

1 Petr. 3: 15.

Warer ock altid redebogne til at swara hwarjom och enom, som begärar skäl til det hopp, som i eder är; och thet med sachtmodighet och fruchtan.

v. 16.

Och hafwer et godt samwete; på thet the som wilja förtala eder såsom ogerningsmän skola komma på skam, at the förlastat hafwa edar goda umgängelse i Christo.

I JESU Aldraheligaste Namn.

1 Q. Hafwen I hört några Präster här i staden, som intet predika Guds Ord rent?

R. 1. Det säges öfwer alt, at Präster predika emot hwarannan, så at hwad den ena påyrkar och bekräftar såsom en helig och Gudomelig sanning, det håller en annan för en misstänckt och anstötelig lära. Den ena säges drifwa på Nya Födelsen, såsom oumgängelig til saligheten, och påstå, at oansedt en Menniska har blifwit döpt, fört et ärbart lefwerne, studerat, gått flitigt til kyrkan, til Skrift och Herrans Nattward, så kan hon dock intet, sedan hon med någon upsåtelig synd öfwerträdt sit Döpelses-förbund, och altså affallit ifrån Nådenes och Nya Födelsens stånd, blifwa salig, så framt hon icke later Guds Anda genom Ordet föda sig på nytt, eller förändra sit hierta, hog och sinne etc. En annan åter säges hålla före, at en Menniska behöfwer intet födas på nytt, sedan hon en gång har blifwit döpt, oachtadt at hon sedermera fallit utur Nya Födelsens stånd, utan om hon går flitigt i kyrkan, til Skrift och den H. Natwarden, tror på Gud och förer et ärbart stilla lefwerne, så at hon så mycket menskeligt och mögeligt är, afstår ifrån grofwa uppenbara synder, så blir hon salig.

En säges yrka på Christi rena läras och heliga lefwernes beständiga efterföljelse i trone, såsom et icke allenast til Christendomen nödigt, utan ock genom Guds Andas nåd mögeligt Christendomens stycke och plicht: den andra säges föregifwa, at det ej är så möjeligt. Exempel kan man hafwa af dem, som förkasta Thomæ de Kempis lära om Christi Efterföljelse, och hålla Joh. Arnds böcker om en sann Christendom för orichtige och skadelige. Den ene läraren säjes drifwa med stort alfware och nit derpå, at utan Helgelse får ingen se Gud, och bewisa med många Skriftenes språk, at hwar och en, som wil salig warda, måste fara efter helgelsen, at han må helig warda, efter Gud, som oss kallat hafwer, och helig är. Andre säjas åter hålla denna läran misstänckt, och för en sådan, som förer menniskorna ifrån Tron på Christum, til förtröstan på egen helighet och wärdighet, ja, änteligen i förtwiflan; brukandes det dyra namnet Helig och Helgon, som et Smäde-namn. Exempel har man af den, som en gång, då han fulminerat på Nya helgon, Pietister och Swärmare, säjes hafwa af föracht tagit af sig Calotten, buckat sig, och

nämnt det heliga folket, eller de nya Helgonen, Pietisterne etc. Skulle det nu i sanning befinnas, at Presterne äro så skiljachtige i läran, så wore det wäl uppenbart, at intet alle predika Guds Ord rent.

Eljest fägna wi oss der öfwer, at lärare ock finnas som rätteligen dela Sanningenes Ord, dem wi hälst höra, emedan de både med lära och lefwerne förelysa sina Åhörare, och kunna altså intet egentel. weta eller säja, om eller huru wida någon eller flera i wår Christeliga Församling predika Guds Ord rent eller intet.

Denna första frågan beswarades widare skrifteligen d. 26 November.

2 Q. Efter I intet hören alla lärare lika gerna, i synnerhet uti den Församling, som I likwäl ären boendes, hafwen I då icke den tankan, at de intet alle predika rent och klart Guds Ord?

R. Wi hafwa til äfwentyrs af det som sagt är, haft anledning til at så tänka. Men at bewisa någons orichtighet i läran, påtaga wi oss intet, emedan wi altid prisa Gud för den nåden, at wi kunnat få höra gode lärare, och nyttia den af Christo Jesu oss förwerfda Christeliga friheten til wåra Siälars upbyggelse. Den altwetande och allestädes närwarande Guden är en domare der öfwer, om alle predika Guds Ord rent eller icke; in för honom skola ock deras egna samweten, jämte deras Åhörare, en gång bära et sanfärdigt witnesbörd: dock fruchta wi, at mänge i sit blinda tycke stora Zeloter, lära på den dagen få höra detta förskräckeliga Jesu Christi tiltahl: *Jag känner Eder intet, går ifrån mig I ogierningsmän,* Math. 7: 23.

3 Q. Kan man undfå den Helige Anda utan Guds Ord?

R. Den som förachtar, eller wårdslöst brukar och handterar det dyra Nåde-Medlet, Guds heliga Ord, genom hwilket Herren Gud wil uplysa wårt förmörkade förstånd, och tildela oss sin H. Anda, han blir wäl utan den H. Anda och dess nådefulla uplysning; ty Herren Gud har bundit oss wid detta heliga Medlet, så at wi det ej allenast offentel. skolom höra, utan ock enskylt för oss sielfwa flitigt läsa, i wårt hierta med all wördnad idisla och betrachta, och ther om tala med hwar andra wid alla tilfällen i dagel:t omgänge; och om menniskan icke motwilligt står emot den H. Anda, som genom Ordet wil uplysa henne, utan ger noga achtning på Ordet, och lägger thet på hiertat, bedjandes trägit med David: *Herre, öpna mig ögonen, at jag må se under i tin lag* etc., så tro wi, at ofelbart

i hennes förstånd mer och mera dagas, och morgonstiernan Christus Jesus sielf upgår i hiertat, 2 Petr. 1: 19. Men står ock menniskan egenwilligt emot den förekommande Nåden och Guds Ords kraft, så kan hon ej annat, än wara utan Guds h. Andas kraftiga nådewärkan i hiertat och den sanna lefwande innerliga uplysningen, fast än hon alla dagar läser den H. Skrift. Exempel har man i Öfwersta Presterne, Phariseerne och de Skriftlärde, som alla dagar läste i Mosis och Propheternas skrifter, men woro likwäl blinde och blindas ledare, Math. 15: 14, Cap. 23: 16, 19.

4 Q. Kan då intet en ogudachtig lärare, som läser och predikar Guds Ord, hafwa den H. Anda?

R. Nej. Så länge han är ogudachtig, så drifwes han icke af Sanningens, utan af lögnenes och mörksens Anda, der om betyga följande Skriftenes språk. Joh. 14: 17 *Werlden* (thet är, the ogudachtige och otrogne) *kan icke undfå Sanningenes Anda.* Wish. B. 1: 4 *Wisheten kommer icke uti en arga siäl, och bor icke uti then kropp, som syndene undergifwen är,* etc. 2 Cor. 6: 14 *Hwad delachtighet hafwer mörkret med liuset* etc. 2 Cor. 4: 4, 5, 6 *Thenna werldenes Gud hafwer förblindat the otrognas sinnen, at them icke skal lysa Ewangelii lius af Christi klarhet* etc.

Jämför 1 Joh. 2: 4, 9, 10, 11, Cap. 4: 7, 8, samt D. Gezelii utläggning.

Randanmärkning: NB. Bese wår Swenska Psalmbok N:o 209, vers 1, *Högfärd är en odygd så stor, then Gud kan aldrig lida; uti thet hierta* som hon bor, *NB. kan ej Guds Ande blifwa* etc.

5. Q. Kan då intet en ogudachtig kallas uplyst?

R. Så wida den H. Skrift intet erkänner någon menniska för Uplyst, som icke låtit den H. Anda genom Ordet, werka i sit hierta en sann Bättring och lefwande Tro, som aldrig är utan kärleken; så kan ej heller någon ogudachtig kallas rätt uplyst ty den sanna uplysningen, som med Tro och kärlek är förbunden, har han ingalunda. Et historiskt begrep kan han äntel. skaffa sig om de ting, som en Christen bör weta och tro; honom tilbiudes ock uplysningenes nåd af Guds Anda med Ordet; men icke dess mindre säger den H. Ande, at *han är blind och NB. ser intet, utan wandrar i mörkret, och wet icke hwart han går, ty mörkret hafwer förblindat hans ögon,* Joh. 12: 35, Rom. 2: 20, 2 Petr. 1: 9, 1 Joh. 2: 11.

6 Q. Men kan han intet förstå Guds heliga Ord?

R. Nej, intet Andeligen, som sig bör, med et Andeligit förstånd, utan historice, ty Herrans hemlighet är när them, som fruchta honom, Ps. 25: 14 *Men then naturliga menniskan* (thet är, hwar och en menniska, så länge hon står utom Nådenes och Nya Födelsens stånd, warandes utan Tro och kärlek) *förnimmer intet af det, som Guds Anda tilhörer; ty thet är henne en galenskap, och hon kan icke begripat,* 1 Cor. 2: 14. Skal en menniska kunna se Solenes lius, så måste hon ju hafwa oskadda och oförmörkade ögon i hufwudet; Altså, skal en menniska förstå Guds Ord eller se under i Herrans lag, så måste hon ju hafwa uplysta förstånds ögon.

7 Q. Men behåller icke Guds Ord sin kraft och werkan, fast än det föres af en ogudachtig lärare?

R. Så wida han det rent och oförfalskat framförer, utan egna glosher och uttydningar; (hwilket han dock, efter D. Lutheri utsago, ganska sällan gör), så har Guds Ord sin kraft i sig sielfwan, och kan werka det godt är hos åhörarena; men hans *kötsliga sinne är* dock *en fiendskap emot Gud,* och altså wil han intet draga någon til Gud. Han förfalskar Guds Ord, och predikar för lön, ty han är *en legoherde. Han gör menniskomen hyende under armarna och örnagål under hufwudet, både ungom och gamlom; han dömer the siälar til döds, som dock icke dö skulle, och dömer them til lifs, som dock icke lefwa skulle; han bedröfwar falskeligen, the rättferdigas hierta, och styrker the ogudachtigas händer, så at the intet omwända sig ifrå sit onda wäsende* etc. Ezech. 13: 19, 20, 22. Han felar uti Ordets besynnerliga tillämpning på sig sielf och på sina Åhörare efter deras tilstånd. Detta blef genom et Memorial widlyftigare förklarat d. 2 Decembr.

8 Q. Om en ogudachtig lärare tager för sig en uplyst mans predikan, och reciterar den för sina Åhörare, mon icke Guds Ord då skal hafwa sin kraft til deras upbyggelse, som det höra?

R. Jo, det nekas intet. Men hwad han af egen drift och efter sit egit hufwud framförer, kan intet wara richtigt, hwarken i Ordning eller tillämpning efter den H. Andas sinne, så at han intet godt kan predika, undantagandes det, at han Skriftenes språk och uplysta Mäns ord framförer. Ty Frälsaren säger uttryckeligen i

Math. 12: 34. 35 *I huggormars afföda, huru kunnen I tala något godt, medan I ären sielfwe onde; ty ther hiertat med fullt är, ther af talar munnen. NB. en god menniska bär godt fram af hiertans goda fatabur: och en ond menniska bär ondt fram af en ond fatabur.* Jämför Jerem. 8: 9, Cap. 10: 21.

Och huru en ogudachtig lärare förwaltar sit Herda-Embete, af hwem han är sänd, samt huru wida man är plichtig at höra honom, det finna wi tydeligen utfört i tredje delen Cap. 1 af Wolf. Dom. Beerns Wederqweckie-stunder, hwilken bok 3:ne resor på Swenska är uplagd, och skal, som berättas, af Kyrkoherden Mag. Possieth med besynnerliga verser efter hwart Capitel wara recommenderad. Orden lyda så: *Christum lefwandes Guds Son skolen I höra, I mennisko-barn, hwad han eder säger, thet skolen I tro, thet skolen I följa. Thet äro många falske lärare utgångne uti werlden, them skolen I NB. icke höra. I fråssen, supen, skämten, spelen, dantsen, bannas, swärjen. Edra lärare låta thet så gå, trösta eder, predika för eder om Guds nåd och frid, förkunna eder syndernas förlåtelse, säja eder saliga. NB. them skolen I icke höra, the äro falske Lärare. Gud hafwer them icke sändt, utan Satan. The predika för eder NB. NB. icke Guds Ord, utan sin egna ord; NB. NB. icke sanningen, utan NB. lögnen etc. En rätt och af Gudi sänd lärare har NB. Guds sinne: han hatar the synder, som Gud hatar, han straffar then onda, som Gud straffar. NB. NB. Ho annorledes sinnad är, han är ingen rätt, utan NB. en falsk lärare; sänd af Diefwulen, icke af Gudi. I ären uti Närings omsorgen aldeles nedersänkte; I faren allenast efter thet som på jordene är etc. etc.; I läsen sällan eller slätt intet i Skriften; I bekymren Eder litet om saligheten: Edre lärare weta och se sådant; låta Eder så gå; drifwa Eder icke med alfware til flitigt Bibelens läsande, til dageligit tilwäxande uti then sanna och lefwande Guds kännedom: hålla Eder likwäl för goda Christna, för Christi lärjungar och älskare: kalla ock eder uppå Predikstolen älskelige och utwalde i Herranom Christo. NB. Them skolen I icke höra: the äro onde lärare, otrogne skaffare, late arbetare, blinde wächtare, onyttige herdar: lika the Phariseer, som sig ock för herdar utgåfwo, men sit herda-embete så illa förwaltade, at thet arma folket ther med war förlåtit och förskingrat, såsom the får, som ingen Herdan hafva.* Här om kan widare jämföras Prosten Ekmans Siönödslöfte. Part. 1 Cap. 11 & 12.

Randanmärkning: NB. Bese wår Swenska Psalmbok N:o 275: 2. *I Andligt stånd är thet ju så, then dryckenskap ther öfwar, sitt kall kan han ej förestå, men Gud han högst bedröfvar; Sit dyra ämbet skämmer han, thet dock bör heligt wara, förargar ock hwar Christen man.*

9 Q. Men hwar af skal man weta, om en lärare är ogudachtig eller rättsinnig?

R. Det kan man skönja, när man efter Guds heliga ord, pröfwar hans lära och lefwerne, ty Christus säger i Math. 7: 16 *utaf theras fruchter skolen I känna them.* Hit hörer ock Wolfg. Dom. Beerns förklaring öfwer samma språk i dess ofwan åberopade wederqwecke-stunders 3:die del. 4 Cap. ifrån begynnelsen til ändan; hwarest ibland annat orden så lyda: *Mänge äro komne under Christi namn några hundrade år efter hwar andra, och hafwa sig för Christi tienare, för sändningebod af Christo utgifwit. Månge warda ock ännu fundne i thenna wår tid, the sig utgifwa för rättferdighetenes predikare, för rätta Christi tienare, för trogna arbetare uti Herrans wingård; the ther säja: ho them hörer, han hörer Christum; hwilkom the synderna förlåta, them äro the förlåtna. En Christelig försichtighet är i thetta mål högnödig, at man icke bedragen warder och förderfwad. Ser til, at I icke warden förförde, ropar Herren* (Luc. 21: 8), *och Paulus then trogne Herrans tienare* (Eph. 5: 15), *Ser til, huru I wandren wisliga: Såsom man Trät af thess fruchter, så skal man läraren och Propheten af hans läro och lefwernes fruchter erkänna, om han en god eller ond, en rätt eller falsk lärare, Christi eller Satans planta är. Hwart och et godt trä bär goda frucht, och kan icke bära onda frucht. Hwar och en god med Christi Anda smord, och af Gudi lärd lärare, bär ock goda läro och lefwernes frucht och kan icke onda läro- och lefwernes frucht bära etc. etc.*

10 Q. Men har en Christen macht och frihet at pröfwa sina lärare?

R. Ja. En Christen är ej allenast berättigad, utan ock förplichtad det at göra, genom uttryckliga befallningar: 1 Joh. 4: 1. *Mine käreste, I skolen icke tro hwar och en Anda, utan NB. pröfwer Andarna, om de äro af Gudi.* Doct. Gezelius: *Så warnar fordom Johannes sina åhörare; men nu slår man sådant i wädret, såsom en onödig och öfwerflödig sak. Johannis mening är: at så kär wi hålla wåra siälars ewiga salighet, så skole wi icke lätteligen och utan före-*

gångit pröfwande, tro hwad som säges, och wi ej äro öfwertygade om; men, när wi, hwar i sin stad, uti Gudachtigt och lärachtigt sinne, och icke at härda sig i motsträfwighet, pröfwat hwad som läres, och funnit det hafwa en ofelbar grund i Guds sanning, så måste wi ock lydachtel. antagat; åter förkastat, om wi af Guds ord wist finne, at läraren röres och drifwes af en falsk Anda. Coloss. 2: 8: *Ser til, at eder icke någon bortröfwar med Philosophia och fåfängt bedrägeri etc.* D. Gezelius: *är äfvenledes talt til alla Åhörare at med grann acht och all försichtighet se sig före, at de icke bygga blindwis på andra, och kunna således oförwarandes blifwa genom falsk förnufts klokhet förledda ifrån lifsens wäg Jesu Christo.* 1 Cor. 14: 29: *Men Propheterna tala twå eller tre, och de andre döme derom.* Doct. Gezelius: *Åter et märkel. rum, som wisar klarl. at jämväl Åhörarne böra pröfwa och undersöka, om deras lärares utläggning kommer af den H. Andas ingifwelse, och är med Guds Ord samt den himmelska läran eller trones regla enig. Esa. 8: 20, Ap. G. 17: 11, Rom. 12: 6, 7, Math. 7: 15: Wachter eder för the falska Propheter etc.* Doct. Gezelius: *Detta stycket af Christi härliga Bergspredikan i Math. 5, 6 och 7 Cap. angår, så wäl som alla de öfrige lärdomar och förmaningar, intet allenast lärarne, utan ock NB. åhörarne, som slutas kan af cap. 5: 1, at ock de skola granneligen taga sig til wara, at de ej måge warda bedragne af falska Propheter, det är, lärare. Här af är då oförnekeligit, at dömandet om läran är allom Christnom anbefalt, hwarutom omögeligit wore, at achta sig för förförelse.* Hit hörer ock Beröënsernes lofwärda exempel, om hvilka Guds Ande berättar i Ap. G. 17: 11, *de woro de ädlaste ibland them i Thessalonica, alla dagar sökande i Skrifterna, om det ock så hade sig.* Doct. Gezelius: *Si här! Så stor uplyst Guds man Paulus sielf ock war, så anammade icke ändå Beröënserna blindwis hans lära, utan föregångit ransakande och jämnförande med Skrifterna efter Christi egen befalning. Joh. 5: 39, och andra trognas exempel, Apost. G. 8: 28 och 18: 24. 2 Tim. 3: 5. Så böra jämväl alla Guds barn göra, på det de måge blifwa wissa om saken, och när det befinnes, willeliga samt med tacknämlighet anamma läran; följer intet det senare, så gagnar intet det förra til annat än et syndigt missbruk.* Derföre säger ock Jesus eftertänkel. i Joh. 10: 4, 5, at *hans får känna en rättsinnig Herdes röst. Men then fremmande följa the icke, utan fly ifrån honom: ty the NB. känna icke theras röst, som fremmande äro.*

11 Q. Men kan man icke ock förfela i sit omdöme om lärare?

R. Jo, det kan ske, när man förhastar sig, och icke gör sig noga underrättad om deras lära och lefwerne, lemnar alla præjudicier och opartiskt pröfwar deras fruchter efter Guds hel. Ord. Men här wid bör ock märkas, at then som rätt skal kunna pröfwa Andarna, han måste sielf wara omwänd til Gud, och begåfwad med den himmelska Smörjelsen, then H. Anda, af hwilkom man undfår nåd och wisdom, 1 Joh. 2: 20, 21, 27, til at pröfwa Andarna, 1 Joh. 4: 1, och at förfara hwad Guds gode, behagelige och fullkomlige wilje är, Rom. 12: 2 at göra en åtskilnad emellan lius och mörker, lögn och sanning, Christum och Belial, Guds och Diefwulens barn.

12 Q. Genom hwad medel wärkar Gud omwändelsen?

R. Genom sit heliga Ord, och förnemligast genom Evangelium, som förer den H. Anda och med honom lius, lif, tröst och krafter i siälen med sig, Galat. 3: 2, 5, Rom. 10: 17. Bese Symboliske böckrens ord pag. 579 och 676 it. 812.

13 Q. Hwilka stycken höra til en sann omwändelse?

R. En oskrymtad Bättring (Contritio) och lefwande Tro, Marc. 1: 15.

14 Q. Huru bör då Bättringen wara beskaffad?

R. Om Bättringen skal wara rättskaffens, så måste menniskan i sit hierta känna icke allenast sina med tankar, ord och gerningar begångna synder, utan ock sit medfödda diupa förderf och elende i synden, sin medfödda Andeliga blindhet, nakenhet, wrånghet, otro, skrymteri och emot Gud stridande egenwilja så at hennes hierta och samwete deröfwer blir bedröfwat och förskräckt, hennes anda ödmiukad och förkrossad, Ps. 51, Esa. 57: 15, Cap. 66: 2, Ps. 34: 19 derföre säger Hiskias, Esa. 38: 13, han sönderbröt mig all min ben såsom et lejon. Wåra Symboliska kyrkoböcker hålla ingen Bättring och omwändelse för sanfärdig, utan allena den, på hwilken hela lefwernets förändring och förbättring följer, uti hwilken en ändring, förnyelse och böjelse i förståndet, wiljan och hiertat förutgår, eller i hwilken menniskan hel och hållen annars warder til sinne, hierta, mod och alla krafter, och häremot den gamla menniskan med alfwar angripen, samt dess lustar och begärelser dämpade warda, och man

får upsåt och kraft til at föra et nytt lefwerne, vid. pag. 197, 675, 676, 188, 701, 549 etc. Om den innerliga smärta, som en botferdig siäl i Bättringen får utstå, då syndenes fördömande kraft blir uppenbar i samwetet, tala de ganska eftertänkeligen pag. 193, med desse ord:, *grufweliga förskräckelser i samwetet, om hwilka David säger: Dödsens snaror hade omfattat mig, och helfwetes ångest hade råkat uppå mig etc. Hwem wille icke heller klädd i harnesk och pansar undergå en resa til S:t Jacob eller Rom, än utstå den outsäjeliga smärta, hvilken ock hos en medelmåttig samwets-ångest, när Bättringen är rättskaffens, befinnes.* Item pag. 188. *Och kan det ingen rätt förkrosselse eller omvändelse wara, hwarest icke köttets dödande och goda fruchter följa. Den rätta samwetsångsten och rätta smärtan öfwer synden, tillåter icke kroppen hänga efter sina lustar. Ingen Bättring är inwärtes i hjärtat, om hon icke åstadkommer utwärtes köttets späkande eller dödande.*

15 Q. Men är då denna Bättrings sorgen hos alla bättrande siälar lika häftig och stor?

R. Nej. Men dock måste hos alla wara en sanfärdig bättringskamp och alfware, en innerlig syndenes styggelses och fördömelighets känsla, en oskrymtad sorg öfwer synden, et alfwarligt och fiendtel. hat til synden. Så plägar det ock gemenligen ske, at de som i första Bättringen intet hafwa kändt eller utstått en så häftig kamp och sorg öfwer synden, de få wäl sedermera i Bättringenes fortgång eller den dageliga Bättringen känna syndenes bitterhet och fördömande kraft.

16 Q. Men måste då en menniska altid stå under en sådan Bättrings-sorg och ångest?

R. Ordenteligen sker det intet; ty sedan Guds Anda genom Evangelii nådefulla löften har werkat i en botferdig siäl then lefwande Tron på Herran Jesum, och hon med samma tro har anammat och omfattat Jesum med dess rättferdighet, försoning och förlossning, så blir hon af Gud förklarad rättferdig; då blir hennes samwete tilfredsstält, hennes hierta uprättat, wederqweckt och hugswalat, Rom. 5: 1 Seq.; hon undfår då den H. Anda, som försäkrar henne om barnskapet hos Gud etc. Men om Herren Gud af sin ewiga wishets råd och nådiga wilja pröfwar nödigt, til en Siäls öd-

miukande och rening, at hålla henne under anfechtningar, så kan ock wäl hända, at en Siäl blir lemnad i et anfechtadt tilstånd långan tid, hwarföre ock den uplyste Joh. Arnd säger, at somlige ha en stenigare, andre en jämnare och lättare wäg til himmelen.

Somliga drager Gud med kärlek och låter dem smaka mycken tröst och glädje, andra åter låter han förfara mycken ångest, grämelse och förskräckelse.

Randanmärkning: Bese Joh. Arnds Christendom 1 B, Cap. 41, 6 regl.

17 Q. Kan då intet en menniska sielf skaffa sig en sådan hiertans förkrosselse och ånger öfwer synderna?

R. Nej. Jerem. 31: 18, 2 Cor. 3: 5, Phil. 2: 13. Symboliske böckrens ord lyda der om pag. 320 altså: *Detta förkrossandet är intet en sielfgiord ånger och förkrossande, utan en passiva contritio, hwarwid menniskan sig såsom en lidande förhåller, och finner hos sig en samwets pina, en sanfärdig hiertans wärk och känsla af döden.*

18 Q. Hwarföre är då syndenes kännedom så nödig?

R. Emedan Christi oändeliga nåd och wälgerningar kunna intet, som sig bör, erkände warda, der icke wi wår andeliga kranckhet och siäla-nöd förut hafwa erkänt. Derföre sade Jesus til Phariseerna i Math. 9: 12, 13: *The helbregda behöfwa icke läkare, utan the kranke: Jag är icke kommen til at kalla the rättfärdiga, utan syndare til bättring,* bese ock Marc. 2: 17, Luc. 5: 31, 32. Symboliske böckren säja pag. 56 altså: *Arfsyndenes kännedom är nödig, ty Christi stora nåd kan intet erkänd warda, om intet wi wår kranckhet förut hafwa erkänt,* och pag. 59: *Christi wälgerningar kunna intet erkände warda, om intet wi wårt elende erkänne.*

19 Q. Hwarigenom kommer då menniskan til Arfsyndens och sit diupa förderfs kännedom, och i följe deraf til en sann ånger och Bättring?

R. Det ordenteliga medlet är Guds hel. Ord, som kan uptända de iskalla hiertan, och göra de stenhårda sinnen miuka, Jerem. 23: 22, 29, när det med sachtmodighet anammas, Luc. 16: 29, Jac. 1: 21. Ty igenom *Lagen* förskräcker Gud först de hårda och säkra hiertan, och uppenbarar jämwäl hiertats förderfwade grund och Siälenes olycksaliga beskaffenhet: uptäcker för dem arfsynden med

alla dess wederstyggeliga fruchter, wisar dem sin upwäckta wrede, och förbannelse, och öfwertygar dem, at de hafwa förtient at ligga der inunder i tid och i ewighet, derföre säger Guds Anda genom Paulum i Rom. 3: 20, *af lagen känner man syndena,* it. Rom. 7: 7, *Syndena kände jag icke, utan af lagen, ty jag hade intet wist af begärelsen, hade icke lagen sagt: tu skall icke begära.* Wåre Symboliske böcker swara pag. 165 således: *detta förkrossande och denna ångern sker altså, när genom Guds Ord synderna warda straffade.* Pag. 319 *genom syndenes och det diupa förderfwets kännedom blifwer menniskan förskräckt, förödmiukad, nederslagen, förtwiflande på sig sielf, och ser hel ängslig omkring sig efter hielp.* Och åter pag. 320. *Den Helige Ande skal straffa werlden för synd, och detta är Guds dunder-slag, hwarmed han både de uppenbara syndare och falska heliga nederslår, och låter ingen hafwa rätt, utan drifwer dem alla til förskräckelse och gör dem försagda.* Och strax der på: *Således begynnes den rätta Bättringen, och då måste menniskan höra en sådan dom: det är intet bewänt med Eder alla, I mågen wara uppenbara syndare eller efter Eder mening helige, så måsten I alle annorlunda warda och annat göra emot det I nu ären och gören, I må wara ehuru store, wise, mächtige och helige som I wiljen, så är likwäl ingen from ibland Eder.*

Understundom warder ock Synda-ångern befordrad genom almänna Guds wredes-domar, straff och plågor, hwilka upwäcka samwetet: såsom ock genom kors, fattigdom, siukdom och hwarjehanda olyckor, hwarmed Gud lika som med wåld tiltäpper de gamla synda wägar, och twingar syndaren på en bättre wäg, Hos. 2: 6, 7, Esa. 26: 16, Cap. 18: 19, Cap. 48: 10, Ps. 119: 67, 71, Gen. 42: 21.

20 Q. Men tycker I icke, at en menniska intet kan få syndernas förlåtelse, innan hon först en wiss tid har legat under Bättringskamp och ångest?

R. Nej, en wiss tid kan intet föreskrifwas. Men har en menniska aldrig kändt i sit hierta någon bättringskamp och alfware, har hon ock aldrig begynt korsfästa sit kött med dess lustar och begärelser, har hon ock intet låtit Guds Anda genom Ordets kraft förändra sit kötsliga sinne, så må hon ock säkert tro, det hon ännu intet är omwänd, och at i följe deraf hennes synder ännu äro hos Gud oförlåtna, ehuru ofta hon ock af en wana går til Skrift och Herrans Nattward.

21 Q. Hwad håller I om Skriftermål och aflösning, är den nyttig och nödig i Församlingen?

R. Ja wisserl., för god skick och ordning skul i Församlingen, at intet obetänksamma menniskor så aldeles oberedde och obetänkte må löpa til Nattwarden. Dock är det äfwenwäl nödigt, at en Christen förut bichtar sig enskylt, innan han går til Skrift; med alfwarlig kamp och trägit anhållande, at han må undfå sina synders förlåtelse af Gudi. Här wid beklagas hiertel. om någon lärare släpper sådane menniskor til Skrift och H:s Nattward, hwilka så wäl sedan, som förut, framhärda och fortfara i obotferdighet, säkerhet och upsåteliga synder, i Guds h. namns missbruk, i swordom, Sabbatens ohelgande, Guds ords föracht, hat, afwundsiuka, owänskap, trätor, fråsseri, dryckenskap, i lättferdighet, yppighet, girighet, orätträdighet och andra grofwa synder, der likwäl wåre Symboliske böcker fordra, at man *intet* skal *släppa någon fram, som icke är wäl försökt och bepröfwad.* Wolfg. Beerns ord om denna saken äro eftertänkelige i dess weder qw. st. 2 del. 25 Cap. pag. mihi 245. *Sanning är thet,* säger han, *at the Skrifte Fäder, som icke flitigt efterse och eftersöka, om the, som under them til Skrift gå, uti sin Christendom til eller aftaga, om the Christum eller werldena kär hafwa, om the efter Andan eller köttet lefwa; äro wäl til namnet Siäle-sörjare, men uti* ***gerningen NB. Siäle-försummare.*** *Sanning är thet, at the Skrifte-fäder, som thenna tidsens wetterliga Sabbats-förachtare (och i synnerhet the wärdar, som them slemmom Supbrödrom om Sabbats-dagen sina hus uplåta och tappert inskänka) wid theras påstående Sabbats föracht alt fort under skriftermål absolvera, och them Sacramentet räcka; äro* ***NB. inga trogne arbetare i Herrans wingård,*** *såsom NB.* ***inga trogne skaffare til Guds hemlighet.*** *Sanning är thet, at thenna tidsens motwillige Sabbats-förachtare, så länge the med sin Sabbats föracht icke tänka at afstå, ingen nådig Gud hafwa utan: höra diefwulen til med kropp och siäl; om the sig än* ***NB. alle fierdedels eller halfwe åhr, under skriftermål från sina synder absolvera låta etc.*** Och altså befara wi det, at igenom denna i sig sielf goda ordningens skändeliga missbruk, warda många menniskor styrkte i sin ondska, hårdhet, säkerhet, skrymteri och obotferdighet, ty så framt de obehindrade få det ena quartalet efter det andra gå til skrift och Herrans Natward, så styrka de sig i den inbilningen, at det har ingen nöd med dem, den och den upsåteliga synden, tänka de, skadar dem intet, ty Prästen, säja de,

allenast han får den wanl:a skrift-penningen, försäkrar dem dock om syndernas förlåtelse. Wi lägga här til följande klageord af Beerns wederqw. st. p. 250: *In summa, säger han, Sanning är än i thenna dag thet, som fordom then förbemälte troifriga Sarcerius* (de disciplin. f. 78) *skrifwit hafwer: Ho är i thenna tid, som någon disciplin achtar och anställer? ho behåller them säkrom och obotferdigom folkom theras synder? ho afhåller the uppenbara syndare ifrån Sacramenten? Ho banlyser them? thet är ingen åtskilnad i många wåra Församlingar emellan Gudfruchtiga och ogudachtiga, emellan tuchtiga och horare eller bolare, emellan barmhertiga och obarmhertiga ockrare. Alle få the syndernas förlåtelse igenom absolution. Allom warda theras synder upplöste. Alle bruka the i gemen Sacramentet. Alle får och stinkande bockar gå hwar om an. Och gud af himmelen se ther til, och lät tig dock förbarma.*

Randanmärkning: Bese Symb. B. pag. 28 it. 331.

22 Q. Är det för hwar och en Christen nödigt at begå den Hel. Natwarden?

R. Ja wisserl. för hwar och en botferdig och trogen Siäl är det ganska nödigt, at med helig wördnad och hiertans andacht, i sin owärdighets ödmiuka erkänsla, begå den H. Natwarden 1) för wår Frälsares Christi heliga befalnings skul och til hans åminnelse, at förkunna hans död, som en så helig kärleksmåltid instichtat hafwer 2) för wår egen torftighets skul, til wår swaga Tros styrka och försäkran om syndernas förlåtelse, samt delachtigheten uti alt det goda, som Herren Jesus med sit hel. blod oss förwerfwat. Ty emedan en Siäl, som står i nådenes och Nya Födelsens stånd, warder af Satan, werlden och köttet, eller sin widlådande onda begärelse hårdel. ansatt, så at hon ofta tycker sig blifwa öfwerwunnen, tröttna och ligga under i striden, så är detta heliga Sacramentet oss gifwit til en wälsignad Siälenes läkedom, spis och föda, som föder och stärker den nya menniskan, så at Tron af dess ätande åter lika som kommer sig före, och får nya krafter, mod, lust och drift, til at oförtrutit kämpa och strida samt at winna den ena segren efter den andra öfwer Satan, werlden och köttet.

Men här wid beklagas åter högeligen, at folk admittes til Her. Nattward hwart quartal, som dels intet förstår, hwad som hörer til Christendomens kundskap, dels som ofwan förmält är, lefwa år ut och

år in i uppenbar ogudachtighet och upsåteliga synder. hwilket strider twärt emot Guds Ord, Symboliske böckren, Kyrko-lagen och Kongl. M:ts stränga befalning af d. 18 Decembr. 1695. hwarföre ock önskas, at den lärdomen blefwe efterlefwad och på hiertat lagd, som Doct. Lutherus oss lemnat uti dess Tom. 7, Wittemb. fol. 375 och Tom. 6, fol. 114.

Så beklagas det ock högel., at den förderfweliga wilfarelsen hos många menniskor i wårt land är inritad, at den H. Nattwarden skal göra dem rättferdiga och saliga, fast än de äro utan bättring, tro och kärlek, hwar emot dock wåre Symboliske böcker på många ställen ifra, såsom pag. 203: *Här fördömma wi alla Scholæ-lärare, hwilka lära, at Sacramenterne dem, som intet lägga något hinder i wägen, ex opere operato, för det utwärtes wärket skul, utan hans goda rörelse som det brukar, nåd gifwa och meddela; det är rent af en Judisk wilfarelse, at hålla före, det man genom et wärk och en utwärtes Ceremonie utan en god hiertats rörelse, det är, utan Tron warder rättferdig och helig.* Och kort derpå: *Men hwad missbruk och wilfarelse denna skändeliga och ogudachtiga läran om opere operato och et utwärtes giort wärk, utan hans goda rörelse, som Sacramentet brukar, i Församlingen infört, kan ingen tillfyllest beskrifwa eller säja.* Sammaledes lära de på andra rum, besynnerl. pag. 13: 116 och 71.

Randanmärkning: Vid. lib. Symb. pag. 556.

23 Q. Hwad håller I om döpelsen, är den wäl ock nödig til Saligheten?

R. Ja, Döpelsen, som sker genom watn och den H. Anda, är et heligt af Herren Gud sielf instichtat och befalt Salighetens medel, förmedelst hwilket wi, som af naturen äro *wredenes barn*, Eph. 2: 3, födas på nytt samt intagas i Guds nåde förbund och de Christnas gemenskap, (hwarföre ock Döpelsen kallas *Nya Födelsens Bad*, eller et medel, genom hwilket wi warda födde på nytt, Tit. 3: 5). Jesu ord lyda så, Marc. 16: *Then ther tror, och warder döpt, han skal blifwa salig; men then ther icke tror, han skal warda fördömd.* Item Math. 28: 19. *Går ut i hela werlden och lärer all folk, och döper them i namn Faders, och Sons, och thens Helga Andas, och lärer them hålla alt thet jag hafwer eder befalt.* Item Joh. 3: 5: *utan en warder född af watn och Andanom, kan han icke se Guds rike.* Derföre böra alle Föräldrar låta sig angelägit wara, at ej allenast

genom trogna och innerliga böner upoffra sina barn Herranom ifrån moderlifwet, och så snart de til werlden framkomma, utan ock, at the genom Döpelsen, såsom en Gudomelig, himmelsk, helig och hälsosam och salig wattuflod, måge ifrån synden aftwagne, i det sanna winträdet Christo Jesu inympade, och af all then nåd och salighet delacktiga warda, som Herren Jesus med sit aldraheligaste blod förwerfwat hafwer. Och hafwa de altså et swårt answar inför Gud, om de det antingen af föracht eller wårdslöshet och försummelse underlåta. Men skulle barnen dö bort, innan de kunna komma til Dopet, så tro wi wäl, at de utan Tron och Nya Födelsen intet få se Guds rike, efter Christi klara utsaga i Marc. 16: 16 och Joh. 3: 3, men så underswå wi oss icke at disputera dem saligheten. Ty ehuruwäl Herren Gud har bundit alla oss, som födde äro, wid sina medel; så har han dock icke så bundit sig wid dem, at han icke äfwen utan dem kan werka Tron, och Nya Födelsen i de späda barnen. Derföre hemställe wi Guds outransakeliga wishet och kraft, på hwad sätt han behagar göra dem skickeliga och beqwämlige til sitt rike. Johannes Döparen wardt och emot alt förnuft och wanlig ordning, i moderlifwet upfyld med den H. Anda, hwaraf wi lära, at Herren Gud förmår öfwerswinneligen göra öfwer alt hwad wi kunna tänka.

Men härjämte beklage wi högel.: 1) at the mäste jämwäl i denna dag ibland oss upwäxande barn (wi tala här om af en aldrig tilfyllest beklagelig egen förfarenhet) blifwa aldrig påminte, at the i Döpelsen hafwa blifwit andra menniskor, at igenom Döpelsen är then gamla menniskan korsfäst, och then nya igen-upkommen, the warda intet underwiste, hwad the hafwa lofwat Gud i Döpelsen, eller hwad för et förbund the med Gud hafwa ingått, hwad Gud fordrar af them, och huru högt the äro förplichtade at hålla thet the utlofwat hafwa; at och huru the i kraft af sin döpelse skola döda sina onda synda-lustar, dö syndene och lefwa rättferdighetene, tilhållas intet sit döpelses förbund at fullgöra, blifwa intet underwiste, at the både i ord, gerningar och i hiertat skola alfwarligen afsäja werlden, diefwulen samt alt hans wärk och wäsende, och tiena Gud i helighet och rättferdighet för honom i alla sina lifsdagar, emedan wi som döpte äro til Christum Jesum, wi äro döpte i hans död, at wi skolom wandra i et nytt lefwerne och wäsende efter Andan, som wi bekänne i wår lilla Cateches, se Symb. B. pag. 548, 549, 550 & 551, 2) at wåre lärare mästedels confundera döpelsen med Nya Födelsen,

påståendes, at Döpelsen är Nya Födelsen, der likwäl Guds Ord och Symboliske Böckren klarligen wisa, at Döpelsen icke är Nya Födelsen, utan Nya Födelsens bad, det är, et bad, i hwilket wi warda på nytt födde til nya Creatur i Christo Jesu; så at såsom Guds Ord, altså är ock Döpelsen et heligt medel, genom hwilket Herren Gud werkar Nya Födelsen; hwarföre ock en menniska, sedan hon upsåteligen öfwerträdt sit Döpelses Förbund, och således fallit utur Nådenes och Nya Födelsens tilstånd, nödwändigt måste *genom den oförgängeliga Säden, som är lefwandes Guds Ord, födas på nytt,* så framt han åter skal blifwa et Guds barn (1 Petr. 1: 23, Gal. 4: 19).

3) at en stor del både lärare och Faddrar utan wördnad och andacht bewista och förrätta barn-dopet, at ofta sådant Folk admitteras til Dopwitnen, som i Christendomens stycken ganska okunnige äro, och äro mera bekymrade, at wisa sin granlåt, förnöja sina kitsliga ögon och lustar etc. än lägga sig ut i böner och tårar för det fattiga barnet, at det såsom en brand utur elden, måtte blifwa frälst ifrån Satans macht och wälde, at förtiga andra förargeliga missbruk, som wid barn-dop förelöpa, hwaröfwer ock Prosten Ekman klagar i dess Siönöds löftes 1 del, 1 Capitel.

24 Q. Hwad tyckes Eder om Ächtenskapet, hindrar det icke mycket den sanna Gudachtigheten, så at de, som ogifte äro, kunna mer täckias Gudi, förachta werlden och beflita sig om Helgelsen, än de som i ächtenskap lefwa?

R. Ächta ståndet är en helig af den heliga Guden sielf redan i Paradiset inrättad ordning, Gen. 2: 18, 24, Math. 19: 4, 5, 6, derföre kan och *skal det hållas kyskt och tuchtigt,* Hebr. 13: 4. *Ächtenskapet skal hållas ärligit ibland alla, och ächtenskaps-säng obesmittad,* det har ock genom Jesu födelse af en trolofwad Jungfru helgat blifwit, Luc. 1: 27. Fördenskul böra ock de, som träda in i et så heligt stånd, icke wara ohelige, kötsligt sinnade, oomwände etc. utan de böra wara *aftwagne, helgade, rättferdigade genom Herrans Jesu namn och genom wår Guds Anda,* 1 Corinth. 6: thet är, the böra wara sådane, som redan genom trona på Jesum äro rättferdigade, på nytt födde och wordne *nya Creatur i Christo Jesu,* äro andel:n och himmelskt sinnade, ja ens til sinnes i Herranom, ty eljest warder denna Guds heliga ordning af dem mer ohelgad, än helgad, emedan de löpa då der til obetänkt af sin onda kötsliga

drift och wilja, utan något afseende på Guds ära, de begynna sit ächtenskap mer af lösachtighet och kötsliga afsichter, än i Jesu namn och efter Guds sinne och wilja, derföre kan ock deras ächtenskap icke wara Gudi behageligit. Hit hörer Guds Andas regel til Tit. 1: 15. *Them som rene äro, äro all ting ren; men them orenom och otrognom, är intet rent;* hwarföre? Jo, derföre at *både deras sinne och samwete är orent.* Hit hörer ock Guds Andas utsago i 1 Tim. 4: 3, 4. *Alt thet Gud skapat* (och instichtat) *hafwer, är godt, och intet bortkastandes, som med tacksäjelse tagit warder, ty thet warder helgat genom Guds Ord och bönen.* Derföre finna wi ock, at Gud ännu fogar 2:ne personer tilsamman, när de allenast låta sig af honom regeras. Ja, Herren Jesus har ock sielf tillika med sin Moder och sine lärjungar hedrat och fägnat det fromma Paret i Cana med sin närwarelse, och wid samma bröllop giort sit första underwärk, Joh. 2. Derföre har ock Guds Anda lärt, at et rätt Christeligt ächtenskap är en besynnerlig afbild til Christi andeliga trolåfning med en trogen och rättsinnig Siäl, Eph. 5: 23—32. Här af kan ock lätteligen aftagas, at det heliga ächtenskapet i sig sielf icke hindrar den sanna Gudachtigheten; men wäl behöfwa gifte personer wachta sig, at de *icke låta deras frihet gifwa köttet tilfälle,* Gal. 5: 13, och missbruka ächtenskapet til orenlighet och otucht, samt at hushålds bekymmer och andra i ächtenskapet tilfallande beswär och frestelser, intet så intaga deras sinnen, at de begynna med Martha hafwa omsorg om mångahanda, och förgäta så det ena nödwändiga, hwarföre den Guds Andas warning är för ächta folk, så hustru, som man högnödig, *the som makar hafwa, ware som the intet hade,* 1 Corinth. 7: 29. Item 1 Thess. 4: 3. *Thetta är Guds wilje, edor helgelse, at I fly boleri, och at hwar och en behåller sit fat i helgelse och äro.* Item 1 Petr. 3: 7, *I män bor när edra hustrur med förnuft* etc., *på thet edra böner icke blifwa förhindrade. Ty the som Christo tilhöra,* måste ju, så wäl inom, som utom ächtenskapet, *korsfästa sit kött samt med lustar och begärelser,* Gal. 5: 24, och *i all rum uplyfta heliga händer utan wrede och twekan,* 1 Tim. 2: 8 och *göra sig* ju mer och mer *rena ifrån all köttsens och Andans besmittelse,* 2 Corinth. 7: 1. Lägga de desse Guds Andas reglor på hiertat, och i trones lydna efterlefwa dem, så hindrar dem intet deras ächtenskap ifrån den sanna Gudachtigheten, utan det kan genom Guds nåd tiena dem til befordring: ty genom Gudelige samtal, påminnelser och förmaningar, förente böner och lofsånger, kunna de

wara hwar annan til mycken tröst, hielp, upbyggelse och upmuntring, at såsom trogne rese-Camrater tillika fortskynda sin resa til det af dem bägge högst åstundade himmelska Fäderneslandet.

Men här wid beklagas högeligen det grufweliga missbruk, som med ächtenskapet föröfwas; i det menniskor, som stå i et oheligt, kötsligt, afgudiskt, wrångt och oomwändt sinne, gifta sig och i samma sinne lefwa tilhopa, utan at rätt troligen ödmiuka sig för den helige Guden, de begynna sit ächtenskap efter deras egna kötsliga infällen och orena drift, utan tro, utan en rätt bön och achtgifwande på Guds wilja, wetandes ingen annan orsak til sit giftermål, än at de intet kunna längre wara ogifte, emedan de äro til åren komne, så at det sannas, tywärr! ibland oss, hwad Ängelen Raphaël säger i Tob. B. 6: 17, at *månge allenast* af okyskhet eller *för okyskhets skul taga sig hustrur, såsom the oförnuftiga diur, hwarföre ock Diefwulen hafwer macht öfwer dem.* Månge, som gifta sig, hafwa sit afseende icke på Gud, och en rätt förening i trone med honom, utan på penningar, ära och anseende, fägring och skönhet, förnäm ätt och familia, derföre man ock med Luthero Tom. 1 Jen. 17, har orsak at klaga, det *ächtenskapet göres til* en tummel-plats för alla styggelser, eller *en grop full med träck och swin* (Mist- und Sån pful).

25 Q. Om man tycker sig kunna blifwa salig genom Guds Ords enskylta hörande, läsande och betrachtande, utan den hel. Natt-wardens bruk?

R. Skulle et Guds barn råka i de omständigheter, at det intet hade tilfälle at anamma Herrans Natward af en lärare i Församlingen med de hos oss brukelige Ceremonier, men blefwe likwäl altstadigt trogen i Guds Ords enskylta läsande, betrachtande och efterlefnad, samt i Tro och Kärlek til Gud och nästan, så at han dagel. genom tron anammade Jesu lekamen och blod, förkunnade hans död, oansedt han efter sin önskan och åstundan intet finge på ofwanber:de sätt begå den hel. Natwarden, så finna wi ingen orsak at twifla om dess salighet. Men eljest och i gemen erkänna wi den H. Nattwarden för et nådefullt Salighets medel, Joh. 6: 55.

26 Q. Hwad wi tycka om Prof. Franckens, Gottfried Arnolds, Langii, Freilinghausens, Doct. Speners och Breithaupts skrifter?

R. Wi som mera eller mindre i dem läsit, hafwa altid, sedan Gud i våra siälar upwäckt en innerlig kärlek til sanningen, uti Gud-

achtigt och lärachtigt sinne, under bön och åkallan til Gud om *uplysta förstånds ögon,* Eph. 1: 17, 18, til at kunna *pröfwa all ting och behålla thet som bäst är,* 1 Thess. 5: efter Guds heliga Ord, såsom wår Tros och lefwernes endaste regel och rättesnöre, pröfwat all lärdom; men så wida wi ofwann:de mäns böcker läsit, och genom Guds nåd kunnat döma om dem, så hafwa wi ännu aldrig funnit något uti dem angående sielfwa Trones grund-artiklar, som wi behöft scrupulera öfwer, men wäl uti wår Christendoms öfning många härliga och förträffeliga lärdomar, förmaningar, warningar och påminnelser, dem wi både behöft, och genom Guds nåd kommit at närmare lägga på hiertat til wår upbyggelse och förbättring, hwarföre ock wi, så wäl som alla rättsinniga, hierteligen önske, det Prof. Franckens Postilla och Doct. Speners Cateches måtte på wårt Swenska tungomål komma i liuset; görandes wi oss det hoppet, at desse och flere uplyste mäns skrifter skulle genom Guds nåd skaffa mer frucht och nytta, än de Schelvigs, Buchers och Fischlins skrifter, som några af oss här til dags läsit.

27 Q. Huru är Tron beskaffad i rättferdiggörelsen? el:r warda wi rättferdige genom Trona, quæ eller quatenus per caritatem operatur?

R. Genom den lefwande Tron, som är wärkande genom kärleken, ty wi warda rättferdige genom Tron allena. Derföre säger Kromaijerus: *Sola fides justificat, sed solitaria non existit. Item: Fides prægnans bonis operibus justificat ante partum. Fides, quæ sola justificat ex parte nostra, solitaria non existit, sed bona opera sibi juncta tenet, ratione NB. sc. præsentiæ, non efficientiæ. Usus hujus aphorismi in didacticis est, ut fidem ex opera in articulo justificationis cælo ex*[1] *terra magis interstinguamus, et NB. à columniis doctrinam nostram vindicemus, quasi fide mortua NB. bonis operibus vacuà nos justificari velimus.*

28 Q. Hwad är Tron?

R. Then sanna lefwande, rättferdig- och salig-görande Tron är et then Tre-enige Gudens wärk, Joh. 6: 29, Phil. 1: 29, Coloss. 2: 12, 2 Thess. 3: 2, 3, Ebr. 12: 2, Jac. 1: 17, Eph. 1: 19, och enkannerligen *then Helige Andas werk i oss,* 1 Cor. 12: 3, el. en sådan *gåfwa,* Eph. 2: 8, som af Gudi både begynnes, förökas och fulbordas, Phil. 1: 16, Cap. 2: 13, 2 Thess. 1: 11, jämför Marc. 9: 24, Luc. 17: 5 *(thet oss förwandlar och på nytt föder af Gudi,*

[1] Det uppenbara tryckfelet å rad 12 nf. *ex opera ... ex terra* i st. f. *et opera ... et terra* anmärkes redan nu.

Joh. 1: 13, och dödar then gamla Adam, och gör oss til platt andra menniskor i hierta, hog, sinne och alla krafter, och hafwer then H. Anda med sig: hon är et lifachtigt och kraftigt ting, så at omögelit är, at hon icke altid skulle göra thet godt är. Item: *Tron är en lifachtig och stadig förtröstning til Guds nåd, så wiss at man 1000 resor dödde ther öfwer,* etc., efter Doct. Lutheri utsago i Företalet för Pauli bref til de Romare. Om den sanna lefwande Tron skrifwer ock Lutherus härligen i sin kyrko-Postilla öfwer 11:te Sönd. efter Trinit.: *För den orsaken skul talar S:t Lucas och Jacob så mycket för oss om gerningarna, at man icke må gå sin kos, och säja: Ja, jag wil nu tro, och gör sig altså en updichtad inbilning, som allenast swäfwar ofwan på hiertat, såsom skum på öl. Nej, nej, Tron är et lefwande wäsenteligit ting, gör menniskan aldeles ny, och förwandlar hennes mod, och wänder henne helt och hållit om, hon går in i grunden, och då sker hela menniskans förnyelse. Altså i dess ställe jag tilförene har sedt en syndare, så ser jag nu på dess wandel, wäsende och lefwerne, som helt annorlunda är beskaffadt, at han tror. Et sådant högt ting är Tron, och altså har den Helige Ande låtit drifwa på gerningarna, at the skola wara Trones witnen. Ser man nu intet goda gerningar hos några, så kunna wi genast sluta och säja: de hafwa hört något om Tron, men det har intet trängt sig igenom in i sielfwa grunden; Ty om du wil ligga i högmod, girighet och wrede, och dock mycket tala om Tron, så skal S. Paulus komma, och säja: Ach käre hör, Guds rike består icke i ord, utan i kraft och lif. Det fordras gerning och öfning, och är intet giort med snack och tahl.* Denna Lutheri lära erkänna wi för aldeles ren, richtig och med Guds heliga Ord öfwer ens stämmande, ty Tron kallas et orörligt grundfäste, och otwifwelachtigt bewis, Hebr. 11: 1, en aldeles wiss sinnets öfwertygelse om wår salighet, hwilken lika som med fulla segel förer med sig et fullt samtycke, Rom. 4: 21, Coloss. 2: 2, Hebr. 6: 11, Cap. 10: 22, en full förtröstan, Rom. 8: 38, 2 Corinth. 3: 4, Eph. 3: 12, en förtröstan, som utan all fruchtan och räddhoga träder fram til Gud, och förtror sig i hans nåd och barmhertighet, Eph. 3: 12, Hebr. 3: 6, Joh. 2: 28.

Hit hörer ock hwad hela den Ewangelisk Lutherska Församlingen i 200 åhrs tid, alt ifrån Reformationens begynnelse bekänt, och ännu offenteligen siunger i den härliga af sal. Doct. Luthero sielf sammanfattade Kyrko psalmen N:o 220 i wår Swenska Psalm-

bok, vers 7, *Med trone kommer Guds Ande god, som oss å nyo föder, han werkar i oss et annat mod och köttsens ondsko dödar; så komma goda gerningar fram: thet war ej annat än synd och skam hwad wi tilförene gjorde,* vers 8, *utan kärlek Tron NB. aldrig är,* etc.

29 Q. Genom hwad medel wärkar then H. Ande Trona?

R. Genom Evangelii ord och löfte, om Christi försonings och förlossnings kraft, antingen predikat, hört, talat, eller eljest med andacht läsit och betractat, Rom. 10: 17, Joh. 17: 20, 1 Cor. 1: 21, 2 Cor. 4: 6, 'Ty såsom Satan med sina ord förgiftade wåra första Föräldrar, och uti them upwäckte otro och misströstan emot Gud, altså upwäcker then H. Ande genom det söta Evangelium om Guds nåd och kärlek i Christo, åter et godt förtroende til den kära Fadren i himmelen, tröstar hiertat med syndernas förlåtelse, och tilsäjer idel Guds nåd, huldhet och kärlek, hwarigenom Tron och den goda tilförsichten til then försonta och kärleks-rika Guden, ju mer och mer uptändes och stärkes.

30 Q. Hwad werkar Tron?

R. *En förändring i förstånd, hierta, hog, sinne och i alla krafter,* Luth. Föret. för epist. til de Rom. En nådig syndernas förlåtelse, Ap. G. 10: 43, barnaskapet hos Gud, Joh. 1: 12, rättferdigheten, Rom. 4: 5, Cap. 10: 4, föreningen med Christo, Gal. 2: 20, Eph. 3: 17, 1 Corinth. 6: 17, Os. 2: 19, 20, hiertats renhet, Ap. G. 15: 9, samwetsfrid, Rom. 5: 1, Andans witnesbörd, Cap. 8: 16, seger öfwer werlden, 1 Joh. 5: 4, lif och salighet, Eph. 2: 8, ty så snart en botferdig siäl har genom Tron undfått syndernas förlåtelse, så försättes hon utur wredenes in i nådenes och salighetenes tilstånd; *ty ther syndernas förlåtelse är, ther är ock lif och salighet,* som wi bekänna i Lutheri lilla Cateches, ja, genom Tron förwaras, underhålles, och förökes saligheten här i nådenes rike, 1 Petr. 1: 5, och skänkes fulkomligen i det tilkommande härlighetenes rike, 1 Petr. 1: 9, Rom. 6: 22, i et ewigt åtniutande och besittiande, 2 Corinth. 3: 18, 1 Cor. 13: 12.

31 Q. I hwilka hiertan werkar then H. Ande thenna Tron?

R. I the hiertan, som med lagsens hammar sönderslagne, Jerem. 23: 29, samt öfwer sit medfödda förderf och werkeliga synder ängslige och bedröfwade äro, Ps. 51: 19, Math. 11: 28, ty för sådane

andelige fattiga, elenda och botferdiga predikar han sit söta Evangelium, och gifwer dem, i stället för deras ångest och bedröfwade Anda, sin himmelska glädje-olja, then helige Anda, Esa. 61: 1, 2, 3, Math. 11: 5. Derföre har Herren Jesus sielf predikat, och befalt sina Apostlar predika, först *Bättring*, och sedan *Tron*, Marc. 1: 15. Hit hörer ock Doct. Chemnitii utlåtelse om Rättferdiggörelsens Process, hwar af wi finna, at först måste hos en menniska gå förut syndenes erkänsla, en sann ånger och bedröfwelse, et beängstadt och sönderslagit hierta, at man icke allenast sina utwärtes grofwa laster, hwarmed Gud förtörnad blifwit, utan ock then innersta sit onda och förderfwade hiertas grund känner, sin otro, brist på fruchtan och wördnad för Gud, på kärlek til Gud, sin tröghet uti Bönen, Kärlekens förkolnande til sin nästa, och dylikt mer. För det andra: at den samma menniskan hörer och läser Evangelium, och sig den kundskapen deraf inhämtar, at Gud icke wil det någon menniska skal förgås, utan wil alla syndare utur förderfwet ophielpa, och med sig i himmelen hafwa. Derpå följer det tredje: at en menniska lemnar til denna Ewangeliska sanningen sit bifall, och hos sig sielf i sit hierta gör et sådant slut: at Herren menar ock henne ther med etc., hwaraf upkommer för det fierde, en trängtan, suckan och innerligt begär efter Guds nåd i Christo Jesu, och en sanfärdig hunger och törst efter rättferdigheten. Wisar altså D. Chemnitius, at under en sådan häftig dödskamp, ångest och födslo-smärta, warder änteligen Tron och dess fulla förtröstan uti hiertat född och upwäckt. Det samma intyga ock Symboliske böckren på många ställen, såsom pag. 169, 108, 109, 124, 125, 134.

32 Q. Hwem anser då denna Tron, eller på hwem och hwad skal jag tro?

R. Then rättferdig- och saliggörande Tron ser på Christum, eller på Guds nåd i Christo, den en botferdig Siäl i tron omfattar och anammar. Ty Christus allena är *then enda menniskan i nådene*, Rom. 5: 15, och then *Nåda-stol*, i hwilkom Gud tilbiuder rättferdighet och syndernas förlåtelse, Cap. 3: 25, och *han är försoningen för hela werldenes synder*, 1 Joh. 2: 2, *och alla menniskors Frälsare*, 1 Tim. 4: 10, Hagg. 2: 8, Wish. B. 16: 7, *then som tror på honom, han kommer icke i domen, utan är rättferdig och har ewinnerligt lif*, Joh. 3: 16, 17, 18, 36, Rom. 10: 4, och *en tilgång med förtröstan til Gud*

genom hans blod, Hebr. 10: 19, 20, 22. Men hwad wi om wår Frälsare Jesu Christo tro skola, är kortel. detta, at *han är oss af Gudi giord til wisdom, och til rättferdighet, och til helgelse och til förlossning,* 1 Corinth. 1: 30, deruti finnom wi alla Nådes skattar, som han oss genom sin lydna och lidande dyrt förwärfwat, och i den heliga Döpelsen rikeligen tilbudit och skänckt, ja ock ännu alla dagar genom sit heliga Evangelium wänligen tilbiuder och meddelar. Joh. 1: 16.

33 Q. Hwad är det, at Tron gör oss rättferdiga?

R. At Herren Gud en fattigan syndare, som sig för honom med botferdigt hierta ödmiukar, samt för sina synder och Guds wrede är förskräckt, men efter then Guds nåd, som är i Christo Jesu och i hans blod, längtar och trängtar, med innerlig bön, at, oansedt han har döden och den ewiga fördömelsen wäl förtiänt, Gud dock icke wille med honom gå til doms, utan för Christi skul wara honom nådig och barmhertig, och intet mera i ewighet tänka på alla hans synder; för denna hans Tros skul förlåter alla dess synder, och gifwer honom syndastraffet efter, anser sin enda Son Jesum Christum och dess utgutna blod, och tilegnar syndaren hans rättferdighet och lydna, ther med han både fulgiort lagen, och upoffrat sig för oss, så aldeles, såsom hade han sielf thet giort.

34 Q. Hwar af blir Tron lefwande?

R. Af den H. Anda, som är *Trones Anda,* 2 Corinth. 4: 13, *utan hwilken* man *intet kan kalla Jesum en Herra,* Cap. 12: 3, hwarföre han ock i tredje Trones Artikel kallas *lifgifwaren.* Then H. Ande är en ewigt lefwande Gud, derföre kan ock thet han werkar i Siälene, intet wara något dödt, utan är sanfärdel. et lefwande wärk, thet han werkar genom Ewangelii Ord, som tröstar, frögdar, gör lefwande och gifwer lust och kärlek til Gud och alt godt, Rom. 8: 2, Gal. 3: 2, 5. Ty Ewangelii ord är såsom en kostelig och wederqweckande lifs Balsam el:r en hälsosam Olja, som utdrifwer och helar Otrones medfödda förgift, en lefwande Säd, som i hiertat warder inrotad och utbrister: en kärleks-Eld, som i Siälen röres, och uptänder oss til förtröstan och kärlek til Gud igen.

35 Q. Göra intet goda gerningar Tron lefwande?

R. Nej, ty de äro allenast fruchter af den lefwande Tron, hwilken så snart hon uptänd är, yttrar sig i allahanda Andeliga rö-

relser och werkningar i Siälen, det är, uti goda gerningar. Derföre, så orimeligit som det är at säja, det de rörelser, som finnas hos en menniska sedan hon blifwit lefwande, göra henne lefwande; så orimeligit är det ock at påstå, det goda gerningar göra Tron lefwande. Innan Gud på siette dagen inblåste en lefwande Anda i menniskans näso, så war hon ju en död och orörlig jordklimp, som intet kunde röra sig. Men sedan then lefwande Andan af Gudi war inblåst, så wardt menniskan en lefwande Siäl, och då först kunde hon gå, tala, bruka och bewara lustgården Eden. Hwem är så ursinnig, at han påstår, det denne menniskans rörelser, som hon yttrade sedan hon en lefwande Anda at sinom Skapare undfått hade, giorde henne lefwande?

36 Q. Men emedan det står uti Wish. B. 1 Cap. 4, 5 v. at den himmelska wisheten kommer icke uti ena arga siäl och bor icke uti then kropp, som syndene undergifwen är, huru kan då Tron, som är den H. Andas wärk, uptändas uti en menniska, som är död i syndene?

R. Så länge menniskan blifwer uti sin arghet, herrskande Otro och syndenes tienst, så kan den H. Anda intet slippa in och hafwa sin boning i hennes siäl; ty *Christus och Belial kunna intet förlikas, ej heller kommer Guds tempel öfwerens med Afgudar,* 2 Corinth. 6: 15, 16, *och af hwem någon öfwerwunnen warder, hans tienare är han worden,* 2 Petr. 2: 19, Rom. 6: 16, men dock *tilbiuder Gud allom Trona,* Ap. G. 17: 30, 31, han wil ock gerna *gifwa then H. Anda them som ther om bedja,* Luc. 11: 13, Christus Jesus, thet sanna liuset, som är kommen och dageligen kommer til at uplysa alla menniskor, Joh. 1, han står ock altid för wår hiertans dör och klappar, Upp. B. 3: 20. Hwilket klappande han alfwarligen och troligen förrättar wid ordets predikande, läsande, hörande och betrachtande, samt många andra tilfällen. Om nu menniskan intet motwilleligen emotstår Guds genom Ordet tilbudna nåd, med hwilken han alla syndare förekommer, som ses af förlorade Sonens exempel, Luc. 15, så upgår uti hennes förstånd en morgonrodna af det himmelska liuset, samt i wiljan heliga böjelser, och om hon de första rörelserna ej förqwäfwer, så wederfars henne alt mer och mer nåd både til uplysning och omwändelse, til dess äntel. morgonstiernan Christus med full klarhet och kraft upgår i Siälen, 2 Petr. 1: 19. Men följer intet

menniskan de första rörelserna, så kan hon intet undfå den H. Anda, och altså blifwer hwarken lius eller wärma af i Siälen, och det är den motsträfwiga menniskans skuld, som är at se af Ap. G. 7: 51, Ordspr. 1: 24, 25, Esa. 65: 2, 66: 4, Jerem. 7: 13, 5: 3, 4, Math. 23: 37, Gern. 13: 46, 18: 6, Rom. 2: 8, 2 Corinth. 4: 3, 4, 2 Tim. 3: 7, 8, Luc. 8: 12, 13: 14. Denna sak kan med Adams exempel förklaras: när han hade låtit Otro och Creaturens kärlek intaga sit hierta, så förlorade han Guds beläte och wardt andeligen död; han hade ock wäl aldrig frågat efter sit ewiga ursprung eller thet förlorade andeliga lifwet, så framt Herren Gud intet hade förekommit honom med sin nåd: ty då Adam och Eva hörde Herrans Guds röst gångandes i lustgårdenom Eden, undstack sig Adam med sine hustru för Herrans Guds ansichte; men Herren Gud kallade Adam, och sade til honom: hwar ästu? och när han då bekänt sig fruchta för Herren, emedan han war naken, gaf Herren ut thet saliga löftet om Qwinnones Säd, som skulle söndertrampa Ormsens hufwud. Här märka wi, at Adam, som war död i syndene, blef först af Guds förekommande nåd kallad och upwäckt, och när han då äntel. således kommit at erkänna sit olyckeliga affall ifrån Gud, så kom Guds Ande til at genom Ewangelii nådefulla löfte uptända i hans hierta Trones lif, och en lefwande förtröstan på den utlofwade Frälsaren, och således at bereda hans siäl och hierta til sit tempel och boningh.

37. Q. Hwad är Trones lif?

R. Christus Jesus wår Frälsare, derföre sade han til Martha i Joh. 11: 25: *Jag är upståndelsen och lifwet, hwilken som tror på mig, han skal lefwa, om han än död blefwe. I honom* (säger Guds Ande hos Joh. 1: 4) *war lifwet och lifwet war menniskornas lius.* Der om witna många Skriftenes språk, såsom Phil. 1: 21. *Christus är mitt lif,* Gal. 2: 20. *Men jag lefwer, dock icke nu jag, utan Christus lefwer i mig, ty thet jag nu lefwer i köttet, thet lefwer jag i Guds Sons tro, then mig älskat hafwer, och gifwit sig sielf ut för mig,* it. 1 Cor. 3: 11. *Ty en annan grund kan ingen lägga, än then som lagder är, hwilken är Jesus Christus; then oss af Gudi är gjord til wisdom, och til rättferdighet, och til helgelse, och til förlossning,* 1 Corinth. 1: 30.

38 Q. Kan Tron aldrig något ögnableck wara utan goda böjelser eller gerningar?

R. Nej. Lutherus säger i Företalet för Pauli bref til de Romare: *Omögeligit är skilja gerningarna ifrån Trone, såsom omögeligit är skilja lågan och wärman ifrån eldenom.* Wår Swenska Ewangelisk-lutherska Församling har ock alt ifrån den sal. Lutheri tid intil denna dag med sielfwa Luthero bekänt och sjungit i wår Swenska Psalmbok, N:o 220, v. 8: *utan kärlek Tron NB. aldrig är, then henne plägar prisa.* — Doct. Gezelius i förklaringen öfwer Galat. 5: 6, säger, *tå Tron rätteligen föreställer, innerligen omfattar, och oss tilegnar Guds kärlek, och Jesu stora nåde-werk emot oss och alla menniskor, så at hiertat sig ther på förlåter; så är det NB. omögeligit at wi icke röras och uptändas i en hiertelig oskrymtad kärlek til Gud och wår Nästa.*

39 Q. Hwar uti yttrar eller wisar Tron sig först?

R. Trones första begynnelse är en lefwande kundskap och öfwertygelse af Evangelii ord i siälen; hwaraf upkommer en innerlig trängtan eller hunger och torst efter den erkända Guds almänna nåd, så wäl til syndernas förlåtelse, som til den gamla menniskans dödande, och befrielse ifrån syndenes tienst. Bese then förswänskande Synopsis af D:r Haffenrefferi böcker, som år 1707 med D:r Gezelii Företal i Åbo stad är uplagd, hwarest orden så lyda pag. 171 1) *wärkar trones Anda och låter sig märka uti et öfwer synden bedröfwat hierta, en innerlig längtan, andelig hunger och törst efter nåden och syndernas förlåtelse. Ty af then kundskap och bifall, som i förståndet är, upwäcker Anden uti hiertat, tå samwetet känner sig wara beswärat af synder och Guds wrede, en alfwarlig längtan, at thet wil, begärar, söker genom Christi förtienst, som uti Ewangelii Nåde-löften förehålles, at blifwa befriat ifrån the kända synder. S. Math. 11: 28, hwilken längtan sig yttrar uti outsägeliga suckningar och åkallan, Rom. 10: 13 etc.* Ty then sanna *Tron, som icke är hwars mans,* 2 Thess. 3: 2, Joh. 3: 27, har en til sig dragande kraft, at hon drager til sig Guds nåd och kärlek i Christo Jesu, Rom. 3: 24, Eph. 2: 8. Derföre säger Frälsaren i Math. 5: 6, *Salige äro de som hungra och törsta efter rättferdigheten; ty the skola warda mättade.* Och David i Ps. 10: 17, *The fattigas trängtan hörer tu. Herre; theras hierta är wist, at titt öra achtar ther uppå.*

40 Q. Kan intet en trogen Siäl blifwa så förent med Christo, at hon kan säja: jag är Christus?

R. Nej. Ty ehuruwäl wi nogsampt ärom öfwertygade, at *then som håller sig intil Herran, han warder en Ande med honom*, 1 Corinth. 6: 17, så at uti then Siäl, som sit hierta upläter, wil *Christus med Fadrenom och then H. Anda lefwa och bo*, Upp. B. 3: 20, Joh. 14: 21, 23 it. 16: 17, 26, Ezech. 3: 17 och *blifwa i henne, och hon i honom*, Joh. 17: 21, 23, Hebr. 3: 6, 1, Joh. 4: 16 och at en trogen Siäl kallas *hans tempel, hus och boning*, 1 Cor. 3: 16, 17, 2 Cor. 6: 16, Hebr. 12: 22, samt Christi *brud, kropp och lemmar*, Joh. 3: 29, Eph. 1: 23, Cap. 5: 30, Joh. 15: 2, 5, dock likwäl tycka wi det wara rådeligast, at intet bruka ofvan:de orda-lag, emedan det af oförståndige menniskor missbrukas kunde. Men det är oss wäl bekant, at den dyra Guds mannen Lutherus har wågat sig bruka den phrasin, då han talte om de trognas rättferdighet i och deras innerliga andeliga förening med Christo. Orden lyda så Tom. 6, Attenb. pag. 625, *derföre skal man om Tron rätteligen lära, neml. så, at tu genom honom warder med Christo så förbunden och NB. förenad, at af dig och honom warder lika som en person, hwilken icke låter skilja eller söndra sig, utan allstadigt håller sig fast wid Christum, och med all förtröstan frimodigt kan säja: Jag är Christus, icke personligen utan Christi rättferdighet, Seger, lif och alt hwad han hafwer, är mitt egit. Och Christus åter jämwäl säger: Jag är thenna arma syndaren, thet är, alla hans synder och död äro mina synder och min död, aldenstund han genom trona håller sig in til mig, och jag in til honom, ja jag lefwer i honom. Derföre säger S:t Paulus i Eph. 5: wi äre ledamöter af Christi kropp, af hans kött och af hans benom.*

41 Q. Hwad är det, som först låter märka sig i Omwändelsen, antingen lius i förståndet, eller en ny böjelse i wiljan?

R. Wi hafwa af egen förfarenhet ej annat kunnat förstå, än at i förståndet först låter märka sig en dagrand af det himmelska liuset, så at förståndet warder öfwertygat om den erkända sanningen, Ap. G. 26: 18. Och i samma ögnableck warder ock wiljan bögd til at lyda och älska sanningen. Derföre kan ingen säjas wara rätt uplyst, som ännu hafwer et kötsligt och jordiskt sinne, samt låter synd, otro, Egen och werldenes kärlek herrska hos sig. *Initii n. et purgationis, et sanctificationis, et renovationis, et illuminationis unum idemque momentum est: idem earum incrementum, idem complementum. Nec sanctificatio absque illuminatione, nec illuminatio absque sanctificatione inchoatur,*

nec continuatur, nec perficitur. Idem n. lumen, per quod illuminamur, est Vita per quam vivificamur et regeneramur, Joh. 1: 4, et Spiritus Sanctitatis per quem sanctificamur. Neque potest admitti lumen illuminans, ni simul admittatur Vita vivificans et Veritas sanctificans.

Exempel hafwa wi uti Purpurkrämerskan Lydia, Ap. G. 16: 14, *hwars hierta och sinne Gud genom sit Ord först öpnade, så at hon förstod hwad Paulus predikade och* blef öfwertygad, at thet war en helig Guds sanning, hwar på hennes wilja ock strax förandrades och helgades, så at hon sanfärdeligen blef til Gud omwänd.

42 Q. Men aldenstund menniskan efter syndafallet har några reliquier qwar af Guds Beläte, kunna då intet de på något sätt wara orsak til Trones uptändande?

R. Nej. Ty Gud är then som *wärkar både wiljan och fullbordan,* Phil. 2: 13, och Christus allena är *trones begynnare och fulländare,* Ebr. 12: 2. Men *wi* sielfwe *äre icke beqvämlige af oss sielfwom något tänka, såsom af oss sielfwom; men äre wi til något beqwämlige, så är thet af Gudi,* 2 Corinth. 3: 5. Fridsens wäg weta wi af naturen intet, ej heller känna och achta wi Gud något i wårt hierta, ty Guds räddhoge är icke för wåra ögon, Rom. 3: 10, 11, 12, 17, 18, Ps. 14: 3, wi äre af naturen idel mörker och wandra i wårt sinnes fåfängelighet, *wårt förstånd är förmörkadt, och wi äre bortkomne ifrå det lif, som af Gudi är, genom then fåwitsko, som i oss är och genom wår hiertans blindhet,* Eph. 4: 17, 18, Cap. 5: 8, ja, wi *sittia i mörkret och dödsens skugga.* Luc. 1: 79, och *förnimma intet hwad Guds Anda tilhörer,* 1 Cor. 2: 14. Hwarföre ock Symboliske Böckren pag. 672 medgifwa, at en naturlig och ifrån Nya Födelsens stånd affallen menniska i wist afseende kan säjas wara wärre än en ståck och sten, neml. så wida hon står emot Guds Ord och wilja, til dess Gud henne ifrån syndenes död upwäcker, uplyser och förnyar.

43 Q. Har då menniskan ingen del i Christo, innan den lefwande Tron werkas i henne.

R. Nej, *ty utan Tron är omögeligit täckas Gudi,* Hebr. 11: 6, och *den som icke hafwer, Christi Anda, han hörer honom icke til,* Rom. 8: 9. Wi hafwa ock tilförene sagt och bewist at Tron är et band, genom hwilket menniskan med Gud warder förenad: hwaraf följer, att menniskan ingen gemenskap hafwer med Gud eller för-

ening med Christo, innan den lefwande Tron i henne wärkad är, ty hon ligger då död och bunden i sina synder, och är stadd under Guds wrede och förbannelse.

44 Q. Hwad är rättfärdiggörelsen?

R. Rättferdiggörelsen är et then rättferdige och barmhertige Gudens Nåde-wärk, i thet at han en botferdig syndare (som i hiertans oskrymtad ånger och i en lefwande Tro på Christum söker nåd och barmhertighet) utur wredenes in i Nådenes stånd försätter, således, at han honom af idel nåd och barmhertighet för Jesu Christi skuld alla synder förlåter, samt Christi ewiga och fulkomliga oskyldighet, helighet och rättferdighet fulkomligen tilräknar och ikläder, ja ock wärkeligen ifrån all förbannelse, wrede och samwetsqwal samt all fördömelse och syndaångest befriar, och deremot i Christo frihet, nåd, lif och salighet skänker; hwarigenom en sådan botferdig och trogen menniska mer och mera kommer til samwets samt siälens frid och rolighet, Guds nåd och barmhertighet til lof och pris, samt siälene til ewig wälfärd och hugnad. Denna Rättferdiggörelsen består intet i en blott mening och sielfgiord inbilning, den hwar och en säker och obotferdig wid all sin obotferdighet gör sig sielf, utan at Gud honom rättferdigar och benådar, ty på det sättet skulle intet Gud göra oss rättferdiga, utan då rättferdigade wi oss sielfwa efter egit godtycke och inbilning, när, huru och så ofta wi wille: och när Herren Gud sedermera genom sin tuchtande nåd kallade oss til en sann bättring och sorg efter Guds sinne, så kunde den gamle Adam strax sätta sig deremot, wärja sig med sit egit rättferdigande, och skälla den Högstas wärk för Melancholie, Phantasterie, griller eller en Satans frestelse. Ach nej. Rättferdiggörelsen är et sanfärdigt Guds wärk, som förelöper i et sönderslagit, förkrossadt och beängsladt hierta, med mycken ångest öfwer synden, samt alfwarlig hunger och torst efter nåden och Christi rättferdighet, til dess Guds wrede och stränga rättferdighet, som oss i samwetet tränger och drifwer, förwandlas i nåd och kärlek, eller i Christi blod stillas och försonas. Sådant utwisar Dawids Bättrings kamp, Ps. 6, 32, 38, 51, 102 etc. Pauli strid emot synden, Rom. 7: 6, 25, Cap. 8: 2, 3, 4, Phil. 3: 7, 8, 9, 10, 11, Petri, Manassis, Mariæ Magdalena, Publicanens och andra syndares Bättring, Tro och rättferdiggörelse, 2 Chrön. 23: 11—13, Man. bön, v. 5—13, Math. 26: 75, Luc. 18: 13, 14, Cap. 7: 37, 50.

45 Q. Hwarigenom warda wi rättferdige?

R. På Guds sida äro hufwud orsaker til wår rättferdiggörelse 1) allenast Hans blotta nåd och oändeliga barmhertighet, Rom. 3: 24, 26, Cap. 9: 16, 30, 31, 32, Eph. 2: 5, 8, 9, Tit. 3: 4, 5, 2) Christi förtienst och tillfyllestgörelse, som alla wåra synder samt deras förbannelse och straff på sig tagit och försonat, then sig ock lagen willigst undergifwit och fulkoml. fulbordat hafwer, på det hans oändeliga förtienst och lydna oss til fulkomlig oskuld och rättferdighet måtte skänkt och tilräknad warda, Esa. 53: 4, 5, 11, 12, Jerem. 23: 6, Rom. 3: 24, 25, Cap. 5: 18, 19, Gal. 2: 16, 2 Cor. 5: 21, Hebr. 4: 16, Cap. 5: 9, Cap. 9: 11, 14, Cap. 10: 19, 20.

46 Q. Hwad är då på menniskans sida medlet til Rättferdiggörelsen?

R. Den lefwande Tron allena, hwilken wärkad af den H. Anda genom Evangelium, emottager then af Gud tilbudna nåden och försoningen genom Jesum Christum, Joh. 3: 15, 18, it. 36, Gal. 2: 16, 2 Cor. 5: 18—21, Rom. 3: 22, 25, 26, Cap. 4: 5, Cap, 10: 3, 4, 9, 10, 11, Ephes. 2: 8, 9, görandes Tron oss rättferdiga, icke af sin wärdighet, eller så wida hon är en (motus secc actus.) rörelse, kraft eller dygd, utan allenast så wida hon Guds nåd i Christo anammar. ty ingalunda trones werkande, åtrå och begär, utan Guds nåd i Christo igenom tron anammad, gör oss rättferdiga. Men så måste dock Tron intet wara någon tom inbildning och förnuftets tanka, utan som redan sagt är, en lefwande Tro, wärkad af den H. Anda, hwaraf den rättferdige kan lefwa, Hab. 2: 4, Rom. 1: 17, Hebr. 10: 38, Joh. 3: 36. Ty Herren Gud sätter intet på någon sköka, som är utan ånger och sorg öfwer sin styggelse och utan åstundan efter et rent Jungfru-hierta, någon krants, til at dermed förklara henne för en kysk Jungfru (Bese Augsburgiske Bekännelsens Apolog. p. 86). Han förklarar ock intet en grym ulf, som under falska fårakläder låts wara ängslig och trogen, för et menlöst Får; eller en diefwul, som antager en liusens ängels utwärtes skepelse, för en helig ängel. utan han förer först sådana orena, grymma och bistra siälar genom sit Ord, sin Anda och nåd til theras styggelses och ondskos erkänsla, och sönderslår genom sin lag theras orena hiertan och fräcka sinnen, at the skola kasta sig neder i stoftet, fatta en leda til theras styggelse och ondska, samt med innerlig trängtan och

suckan anhålla om förlossning ifrån synden och nåd til et nytt lif. Derpå ger han dem tröst och kraft af sin nåd, at the med et troget begär til honom nalkas, och således af honom undfå syndernas förlåtelse och uti trone rengiorda hiertan, samt en kärlig och himmelskt sinnad håg. Och blifwa de då intet mera skökor under kyskhetstäcke, wargar under Fårakläder, eller dieflar i liusens änglars antagne skepelse; utan såsom Herren dem sanfärdel. förlåter deras synder, och Christi rättferdighet af nåd och barmhertighet tilräknar; altså förandrar han ock sanfärdeligen genom Tron theras hierta, wilja, hog och sinne, at the äro lamsens Jungfrur och Christi Får, och warda efter Guds beläte dagel. mer och mer förwandlade och förnyade, Psalm. 51: 3—14, Esa. 1: 16—18, Ezech. 36: 25—33, Ap. G. 26: 18, 1 Cor. 6: 11, Eph. 2: 1—10, Hebr. 8: 10—12, Cap. 10: 14—22, 2 Corinth. 3: 18.

47 Q. Hwad tankar man har om Försakelsen?

R. At then är et oumgängel:t, ja thet första Christendomens stycke, el:r Principium practicum, bese Ahasueri Fritschens Christend. Fr. 16 Lection. Ty Christi oföranderliga œconomie och oss uppenbarade Salighets ordning innehåller tydeligen, at den som wil wara hans lärjunge, måste wända sin hog, sinne och kärlek ifrån alt det han eger och hwad werldene tilhörer, måste (neml. alt i Christi kraft genom trona) dö werldene, döda och korsfästa sit kött, Gal. 5: 24 sin egen kärkek, egen wilja och egna begärelser, afsäja sin egen ära och beflita sig om Christi sinne och Anda, Phil. 2: 5 efter man eljest icke kan höra honom til, Rom. 8: 9 hwilken ändock han war Guds Son, förnedrade sig likwäl och har lemnat oss et efterdöme, Petr. 2: 21. af den diupaste ödmiukhet och hiertans mildhet, Math. 11: 29. Christi renaste lära om Försakelsen finnes beskrefwen i Math. 16: 24, Marc. 8: 34, Luc. 9: 23 *hwilken som wil följa mig, han wedersake sig sielf, och tage sit kors uppå sig hwar dag, och följe mig;* it. Math. 10: 37. *Hwilken som älskar Fader och Moder mer än mig, han är mig icke wärd: och hwilken som älskar Son eller dotter mer än mig, han är mig icke wärd.* It. Luc. 14: 26. *Hwilken som kommer til mig, och icke hatar sin Fader och Moder, och hustru och barn, och bröder och Systrar, och ther til sit egit lif, han kan icke wara min lärjunge.* vers. 33. Sammalunda *hwar och en af eder, som icke wedersakar alt thet han äger, han kan icke wara min lärjunge.* Här

med kan jämföras Rom. 12: 1, 2, 1 Cor. 6: 14, 19, 20, Cap. 9: 25, 27, Cap. 10: 7, Ps. 45: 11, 2 Corinth. 5: 15, 17. I förmågo af desse och flera andra Skriftenes språk bör nu hwar och en trogen Siäl genom then kraft, som hon af Gud i Döpelsen och Nya Födelsen blifwit begåfwad med, ej allenast *försaka all* uppenbar och hemlig *ogudachtighet,* utan *ock* all *werldslig lusta,* icke allenast en eller några, utan alla onda begärelser Tit. 2: 11 ty hon måste förneka sig sielf, thet är, afsäja, förachta och öfwergifwa all kötslig Egenhet, eller sin egen ähra, egennytta, egenrättferdighet, wisdom, klokhet, all oren egenkärlek, sin egen wilja, lust och beqwämlighet, egna tycken och inbildningar; så at hon i erkänsla af Guds oändeliga höghet och ewiga Majestät, samt sin egen ringhet eller sitt intet, är altid färdig och willig at häldre låta hela werlden, sit egit lif, ja alt jordiskt, eller alt hwad utom Gud är, fara, än Christum, hans efterföljelse och rena sanning förneka: warandes wi af Guds heliga Ord öfwertygade, det denna försakelsen så nödig och oumgängelig är på Salighetenes wäg, at dessutom intet gäller eller hielper berömelse af Dop, Kyrkoskrift och Nattwardsgång, ärbart lefwerne, lärdom, skarpsinnighet eller sken till Gudachtighet.

48 Q. Hwarföre skal en Christen så förneka sig sielf?

R. 1) Emedan Gud sielf thet hafwer befalt.

2) Emedan Cristi hela lefwerne intet annat warit, än en stadig sielf-förnekelse, och han *har lemnat oss en efterdömelse, at wi skole efterfölja hans fotspår,* 1 Petr. 2: *Ty then ther säger sig blifwa i honom, han skal så wandra, såsom han wandrade,* 1 Joh. 2: 6. Han har ock derföre sielf sagt: *then mig tienar, han följe mig,* Joh. 12.

3) Emedan Christi oföranderliga œconomie och ordning förer det med sig, at den som där wil blifwa honom lik i uphöjelse och härlighet, han måste först här warda honom lik i försakelse, lidande och förnedring såsom Paulus säger i 2 Tim. 2: 11, 12. *dö wi med, så skole wi lefwa med; lida wi, så skole wi med regnera. om wi försake honom, så försakar ock han oss.* Och åter Rom. 8: 17. *Äre wi nu barn, så äre wi ock arfwingar, nemliga, Guds arfwingar och Christi medarfwingar, NB. om wi annars lidom med honom, at wi ock med honom komma mågom til härligheten.* Härmed kan ock jämföras Luc. 14: 11, Math. 23: 12, Luc. 18: 14, 1 Petr. 5: 5, Jac. 4: 10, Jobs B. 22: 29, Ordspr. 29: 23.

4) Emedan utan egen-förnekelse en menniska hwarken i sanning

kan tro på Gud, eller honom rättsinneligen älska, eller i sanskyldig rättferdighet och helighet tiena eller i Frälsaren Christo Jesu del hafwa. Frälsaren säger tydeligen i Joh. 5: 44 *Huru kunnen I tro, I som tagen pris hwar af androm?* Ty den som på Gud allena skal förtrösta, han måste ju försaka all förtröstan på sig sielf och alla Creatur. Den som Christi rättferdighet med trone wil anamma, han måste ju med Paulo försaka all egen rättferdighet, Phil. 3: 3, 7, 8, 9, och så widare. Denna försakelsen fäller för kött och blod ganska swår, widrig och obehagelig, derföre den ock föreställes under liknelse af ögats utrifwande, högra handens och fotens afhuggande etc. hwilket icke utan stor smärta och sweda kan aflöpa, Math. 5: 28, 29, 30, Math. 18: 8, 9, Marc. 9: 43, 45, 47, Math. 13: 44, 46. I detta afseende kallar ock Herren Jesus den sanna Christendomen et ook och en börda, Math. 11: 30. Derföre säger han ock i Luc. 13: 24 at *månge som söka therefter, at the må inkomma, genom then trånga porten, skola dock icke kunna,* neml. emedan de intet uprichtigt wilja träda in i en alfwarlig egen och werldenes försakelse. Hwad war wäl orsaken, at den rika ynglingen, som Jesus älskade, war *hardt när Guds rike,* och slapp dock intet ther in, utan *gick bedröfwad bort* ifrån Jesu, Math. 19: 22. utan twifwel denna, han wille intet på försakelsen. Och altså går thet än i dag, som den högt uplyste och dyre Guds mannen Johan Arnd säger: Christus har många tienare, men få efterföljare. Månge kunna mycket godt tala om den sanna Christendomen, och med munnen beröma Christum och hans sanning, men ganska få äro de, som för hans skul wilja försaka och afsäja alla onda lustar och begärelser, och intet förbehålla sig någon barmsynd.

5) Emedan then kötsliga Egenheten eller sielfheten är et hemligt afguderi emot Guds ära, emot Christi kärlek, emot helighetenes och salighetens stånd, och är then sanna Salighetens samt alla Christelige dygders fiendska. Derföre säger ock den sal. Doct. Spener billigt i förklaringen öfwer första Budet, *at det algemenaste Afguderi, hwaraf alt annat har sit ursprung, är then oordenteliga Egenkärleken, då en menniska älskar sig sielf öfwer alt, så at hon med sin kärlek stanar wid sig sielf:* han wisar ock huru et sådant hemligt afguderi sker i andeliga ting, icke allenast då menniskan förlåter sig på sin förtienst och menar at Gud är henne något skyldig, utan ock, då hon tienar Gud allenast för sin och sin egen nyttas skuld. Han lärer ock, at om wi efter det första budet wiljom anställa wårt lef-

werne, så måste wi nödwändigt försaka oss sielfwa efter Christi regel i Math. 16: 24 emedan den oordenteliga Egenkärleken är en hufwud-fiende emot thet första budet, och såsom hon är thet första altså ock thet hemligaste Afguderi.

6) Emedan wi intet kunna af Guds kärleks-natur, hans Anda och sinne delachtige warda, så framt wi icke *fly werldenes förgängeliga och* förderfweliga *lustar,* 2 Petr. 1: 4, och försaka werlden, dess kärlek och likställighet, 1 Joh. 2: 15, 16, 17, Tit. 2: 11, 12, Rom. 12: 2, Jac. 4: 4.

49 Q. Men emedan wår Frälsare säger i Luc. 14: 26. *hwilken som kommer til mig, och icke hatar sin fader och moder* etc. *han kan icke wara min lärjunge:* får då icke en Christi efterföljare hata sina Föräldrar, etc. som äro af annat sinne än han?

R. Nej. ty *den som hatar sin broder, han är en mandråpare,* 1 Joh. 3: 15. Och *om någor säger, jag älskar Gud, och hatar sin broder, han är en liugare. ty then ther icke älskar sin broder, som han ser, huru kan han älska Gud, som han icke ser,* 1 Joh. 4: 20 Det wore twärt emot det 4:de budet. Hedra tin Fader och tina Moder, hwilket oss förbinder at både älska och hedra wåra Föräldrar. det wore twärt emot den andra taflan, som innehåller kärleken til wår nästa. Det wore twärt emot Christi nya bud, och hans sanna efterföljares characterer, som han nämner i Joh. 13: 35. med desse ord: *Ther af skola alle förstå, at I ären mine lärjungar, om I hafwen NB. kärlek inbördes.* Det wore twärt emot Christi regel i Math. 5: 44, som befaller, at wi ock skole älska wåra owänner, wälsigna dem oss banna, göra wäl emot dem som oss hata etc. Utan så förstå wi enfaldeligen de i frågan anförde Christi ord, at emedan all den kärlek, som en menniska har til sig sielf, Föräldrar, wänner och anhörige, så länge hon ännu står utom Nådenes och Nya Födelsens tilstånd, är oren och oordentelig (ty uti det tilståndet hwarken känner eller älskar hon Gud, och altså älskar hon sig sielf, Föräldrar och anhöriga mer än Gud) ty bör denna egennyttiga, orena och oordenteliga kärleken förwandlas i hat, så at hon, sedan hon til kärlek emot Gud blifwit upwäckt, intet mera älskar dem med den förra orena och oordenteliga kärleken, utan med en ren, ordentelig och af den lefwande Tron härflytande kärlek. ty *alt thet icke går af trone, thet är synd.* Rom. 14: 23.

Och som det är en oryggelig sanning, som än i dag går i sin fulbordan, at *then som wiker ifrån det onda, han måste hwars mans rof wara,* Esa 59: 15. och at *then som är födder efter köttet,* hatar, smädar, *förföljer then, som är födder efter Andan,* Gal. 4: 29, så at jämwäl Föräldrar, syskon etc. warda än i dag widrigt sinnade emot dem, som genom Guds nåd begynna med alfware fruchta Gud, träda ifrån orättferdigheten och straffa deras onda wäsende, Wish. B. 2: 12, 13, 14, 15 försmädandes dem, at de *icke wilja löpa med i samma oskickeliga wäsende;* 1 Petr. 4: 4. Så böra de i följe af Christi ord häldre tola, at deras kötsligt sinnade Föräldrar, lärare, Syskon, anhörige etc. dem för deras Gudsfruchtan hata och försmäda, än at de, dem til behag, skulle afwika ifrån sin fromhet och goda upsåt. ty *de äro köpte ifrån menniskor, til en förstling Gudi och lambena,* Upp. B. 14: 4, och böra fördenskul *intet wara menniskors trälar,* 1 Cor. 7: 23.

At de, som genom Guds nåd begynna med alfware söka Gud, och winlägga sig om en sann Christendom, som icke består i kundskap och sken, utan i kraft, (1 Cor. 4: 20) warda än i dag, jämwäl i wårt käre Fädernesland, af sine Föräldrar, Syskon, lärare och anhörige hatade och försmädde, ha Probsten Grubb bewisat i sin tryckta Berättelse angående det så kallade Umeå owäsendet, pag. 60 seqq., och det samma hafwa wi och andra Gud älskande siälar in til denna dag med sorg och bedröfwelse ock måst förfara. Det har ock intet nyligen begynts, utan det har så gått alt ifrån den tiden, då Herren satte en *fiendskap emellan Ormsens Säd och Qwinnones Säd,* 1 Mos. B. 3 så at såsom Abel wardt hatad och försmädd af sin kötsliga broder Cain, Isaac af Ismael, Jacob af Esau, David af Saul, Jeremias af sina bröder och sins Faders hus, Jerem. 12: 6 helgonen i Thessalonica af sina egna kötsliga Fränder, 1 Thess. 2: 14 hwilka dock bekände samma Evangelium; altså warda ock än i dag alla efter Andan födde och Andeligen sinnade siälar, af de ogudachtige hatade, förachtade, försmädde och förkättrade: hwar wid de, som för sanningenes skul lida, fuller böra achta sig, at de intet hata dem tilbaka igen, utan häldre söka med sin goda umgängelse utan ord, samt wid tilfälle med kärliga förmaningar at winna dem, och imedlertid oförtrutit anhålla i böner, at Herren wille gifwa dem nåd til en sann Omwändelse och Bättring; men så måste de dock äfwen wachta sig, at de intet med stillatigande göra sig delachtige i deras

onda gerningar, *utan straffa dem hällre* Eph. 5: 8. och med stort alfware hata deras obotferdighet, säkerhet, synder och laster, Ps. 119: 53, 113, 136, 158, 163.

I öfrigit beropa wi oss wid denna puncten på H. Probsten Grubbs förswarsskrift emot Mag. Thelins Critiquer, derest han i § 31. grundeligen och med många skäl bewisar 1) at uppå Evangelii oförfalskade lära och predikan nödwändigt följer hat, ilwilja samt skiljachtighet hos folk, som Christus talar om i Math. 10: 34 sequ: 2) at det är et godt prof af Evangelii wärkan hos åhörarne, när man hörer sådan skiljachtighet, som Christus talar om, at den ena hatar, försmäder och förföljer den andra för det han älskar Guds Ord, är flitig i sin Christendoms öfning, söndrar sig ifrån de säkras ochristeliga gerningar och straffar dem häldre etc. emedan man der af kan se och sluta, at Gudfruchtigt folk finnes, som hafwa anammat Bättringenes Ord. 3) at Christi språk Math. 10: 34 etc. är så universelt, at det ej allenast angår hedningarna och de Påfwiska, utan ock alla ogudachtiga, oomwända och kötsligen sinnade menniskor mitt i Christenheten, såsom det af alla wåra förra rena lärare blifwit förklarat, at det och alla andra dylika språk universaliter bör lämpas til alt folk och alla tider, utan någon exception och undantagning. Derföre ock Doct. Gezelius säger öfwer 2 Cor. 3: 12 lit. A. pag. 511. *och dy bör icke heller du eller någon annan mena sig här wara undantagen, eller hålla för sällsamt när dig sålunda går* etc.

50 Q. Är då Christendomen ibland oss til en del, eller aldeles förfallen?

R. Om wi anse Christendomen i dess rätta egentliga förstånd, at den allenast innefattar en sann lefwande Tro och et heligt lefwerne, hwilka twänne stycker nödwändigt måste finnas hos en Christen, så framt han med rätta skal bära det Christna nampnet; så kunna wi med högsta fog säja, at Christendomen är grufwel. förfallen; oachtadt at Herren Gud här i wårt Fädernesland, såsom fordom i Israel, har sina fördolda, som i tro och kärlek af hiertat hålla sig in till honom, och *äro för werlden så fördolde, at hon håller them för NB. kättare,* efter Lutheri utsaga i dess anmärkning til Ps. 83:. v.. 4. Men förstås med Christendom, allenast läran och lefwernet, så kunna wi ej heller säja, at den är så aldeles förfallen 1) emedan wi Gudi lof! hafwa den himmelska sanningen och rena Evangeliska läran för

oss beskrifwen uti Guds egit heliga Ord om åtskilliga härliga böcker på wårt modersmål 2) är den rena lärans offenteliga bekännelse ej heller förandrad. 3) emedan här äfwenwäl finnas rättsinnige lärare, som både med ren lära och Gudeligt lefwerne förelysa sina åhörare; Herren har ock här sina fördolda, som föra et strängare lefwerne än de ogudachtige, Mal. 3: 14 *icke hålla sig efter denna werlden,* Rom. 12: 2 utan *winlägga sig at fulborda helgelsen i Guds räddhoga,* 2 Corinth. 7: 1. och *öfwa sig* derföre *sielfwa i Gudachtigheten,* 1 Tim. 4: 8. och alt så med sit lefwerne och wandel straffa de ogudachtigas säkerhet och onda gerningar se Doct. Gezelii utläggning öfwer Joh. 15: 19 lit. q.

Men eljest och i gemen at tala, så beklaga många, at Christendomen ibland oss är både til kundskap och lefwerne ej allenast til en del, utan ock nästan i grund förfallen. Til bewis deraf tienar ock det, som redan wid åtskilliga frågor i wåra swar anfört blifwit wi förmode ock, at alla de, som af prejudicier icke aldeles intagne äro, lära det så handgripel. finna, at intet widare bewis der til behöfwes.

Man jämföre allenast största delens almänna lefwerne med Guds heliga ord; man undersöke ock, huru månge af gemene man äro, som äga en rätt redig kundskap om Salighetenes ordning, så skal det snart befinnas, at månge intet weta grunden, på hwilken de skola bygga sin Salighet; icke weta, hwarigenom man måste salig warda, hwad den sanna Bättringen, hwad den sanna Tron, hwad Nya Födelsen är? Alle owelduge, redelige och behiertade Män, jämte alle rättsinnige lärare lära wäl af en bedröfwelig förfarenhet kunna intyga, at folk, som likwäl många gånger gått til Herrans Nattward, wilja intet weta och tro, at thet och thet är någon synd; icke af hwem, eller hwarmed, mindre til hwad ända de äro återlöste; icke wetat hwad de undfått i den H. Natwarden; och ingen annan orsak wetat, hwarföre de gått der til, än at de woro så åldrige. warandes denna grofwa okunnigheten i andeliga saker widare inritad, än mången kan tänka. Går man allenast omkring i städer och på landet, och frågar efter, hwad folket har för en grund om sin salighet? så skal man förskräckas, at wi mena oss stå i Evangelii klara lius, och likwäl *famla* de mäste *såsom de blinda efter wägen,* Esaj. 59: 10, Petr. 1: 9. Och at Kongl. Commissionen wille kalla för sig några bönder i landet, som i längliga tider haft och ännu hafwa

lärare, som i 30 à 40 års tid gått til H. Nattward hwart quartal, och wäl hört 2000 predikningar; lät lärarena sielfwa namngifwa dem af sina åhörare, dem de hålla före wara bäst grundade i sin Christendom, så får man då solklart se ock finna, ej allenast hwad ringa nytta och upbyggelse en del af lärarena skaffat i Guds Församling, utan ock huru illa med Christendomen i wårt land tilstår; då torde man ock finna öfwerflödig orsak at med Jeremia utbrista: *Mig ömkar hierteligen, at mit folk så förderfwat är, jag grämer mig och hafwer ganska ondt. Är tå nu ingen salwa i Gilead. Eller är ther ingen läkare? hwarföre är tå mins folks dotter icke helad? Ach! thet jag watn nog hade i mit hufwud, och mine ögon wore en tårekälla, at jag natt och dag begråta måtte the slagna i mit folk. Ach! thet jag et herberge hade i öknene, så wille jag öfwergifwa mit folk och draga ifrå them ty the äro allesammans horkarlar och en arg hop, the skiuta med sina tungor idel lögn, och ingen sanning, och fara alt med wåld i landet, och gå ifrå then ena ondskone til then andra, och achta mig intet, säger Herren,* Jerem. 8: 21, 22, Cap. 9: 1 seqq. och med David. *Mina ögon flyta med watn, at man icke håller tin Lag,* Ps. 119: 136. Och om Kongl. Commission skulle framdeles behaga kalla för sig några åhörare af then församling, som allenast i 10 års tid af Probsten Grubb blifwit underwiste så skulle wist handgripeligen kunna skönjas, hwad åtskilnad är emellan den upbyggelse, som ogudachtige och Gudfruchtige lärare göra.

2) beropa wi oss på alt hwad den nitälskande inländske läraren, sal. Probsten i Fahlun, H. Olof Ekman derom anfört uti dess med Kongl. Maj:ts allernådigeste Privilegio tryckte och til höga Öfwerheten dedicerade bok, Siönöds-löfte, hwilken framl. H. Biskopen Doct. Joh. Gezelius recommenderar i sin Fascic: homilet. pag. 796. emedan Probsten Ekman i samma bok, snart sagt på hwart blad hela boken igenom, klarligen bewist, at Christendomen i wårt k. Fädernesland, då redan i hans tid, jemmerligen warit förfallen, lärandes ingen förståndig menniska kunna säja, at den sedermera til något stycke blifwit här uprättad och förbättrad, undantagande hwad igenom några få nitälskande lärares tienst är skedt. Jag wil här allenast anföra några ord af hans dedication til glorwyrdigst i åminnelse Konung Carl den XI: *Huru thet nu wid thenna tiden tilgår, lärer oss förfarenheten: En stor del äro oförståndige, och NB. weta icke sin Guds rätt, eller the nödige stycker i Christendomen eller thess art och beskaffenhet; fast många NB. weta intet the första bokstäfwerna*

af Guds Ord. Andra äro säkra och wårdlösa om then rätta Christendomsens öfning; andra, och wäl NB. then största delen mena, om the göra något som utwärtes är, om the hålla kyrkogång, höra Herrans ord, bruka Nattwarden, göra några böner etc. at the ther med göra alt tilfyllest, och tänka icke, at Guds rike bör wara inwärtes i oss: och at the nämnde styckers bruk, äro medel til Guds rikes inwärtes upbyggelse. Huru oräknelige många sätta tilbaka the förnemsta stycken i Christendomen, såsom Jesu heliga lefwernes efterföljelse, sin egen förnekelse, werldsens föracht. etc. Hwad wil man tala om them, som lefwa i dödeliga synder? När wi sådant besinna, måste wi tilstå, at Guds rike är wordet såsom förstört Edom, ehuru dock Herren känner sina. etc.

3) beropa wi oss på hans Kongl. Maj:ts wår allernådigste Konungs bref til alla Consistorier i riket af d. 30 Maji 1720: angående en rätt och Gudelig omsorg, som de wårdslöse Siälesörjare böra förmanas til, at hafwa om deras åhörares bättre underwisning uti Guds och syndenes kännedom, hwar uti förmäles, huruledes *Kongl. Göta Håfrätt blifwit förorsakad, såsom uti en Samwets-rörande sak tilkännagifwa, at NB. esomoftast förnimmes, huru ringa kundskap missgernings personer, så af Man som Qwin-kön, hafwa uti sin Christendom, och syndernas grofhet, med derpå följande straff, hwilket på något annat sätt behörigen icke skal kunna förekommas och rättas, än at Siäle-sörjarne, som NB. wårdslöse äro, måge blifwa förmante til en rätt och Gudelig omsorg at tilbörligen förestå och föda deras hiord, då icke skulle wara at twifla, med mindre sådant skulle skaffa frucht;* hwarjämte Kongl. Maj:t betygar, *det hans Mt. icke heller något högre om hiertat är, än at Gudsfruchtan i dess rike ibland alla i gemen och allestädes så uppå den ena, som den andra orten, må fortplantas och Christeligen befrämjas.* etc.

4) beropa wi oss på alla de Memorialer, som några af Riksens Ständer wid nästförflutne Riksdag ingifwit, i hwilka högeligen klagas öfwer Christendomens allmänna förfall, och hiertel. önskas, at man med eftertryck wille arbeta på Christendomens uprättande; såsom i synnerhet Öfwerst Lieutnanten Cedersparres widlyftiga Föreställning angående det heliga läro-Embetets åtskilliga numera uppenbara missbruk, och Borgmästarens Thavonii eftertänkeliga och wackra skrift til Borgareståndet, som redan d. 19 Novembr. i Kongl. Commission blifwit insinuerad.

5) är ju ock Christendomens förfall der af uppenbart, at de, som intet wandra i de ogudachtigas råd, och intet sittia der de bespottare sittia, neml. på krogar, källare, Cafféhus etc. utan antingen i sin enslighet eller ibland andra med andacht til sin opbyggelse tractera Guds Ord, af hiertat bedja och lofwa Gud med Psalmer, lofsånger och Andeliga wisor, warda ofta för Pietister, Enthusiaster, Melancholici, Qwäkare, Swärmare, wormister etc. utropade; men swärjare, drinkare, fråssare, swärmare etc. wet man intet wara; (såsom wi nu blifwit) angifne och upkallade, ej heller höres, at man söker så alfwarsamt at afböja och hämma de uppenbara grofwa och grufweliga förargelser och ogudachtighets öfningar, hwilka nu så gångbare äro, och utan sky, skam och blygsel föröfwas, som en och annan alfwarsamt sökt afböja Gudachtighets öfningar Christnom emellan: Hit hörer det, som Mag. Stephan Hallander i Företalet til dess med wederbörandes Censur i Lund år 1708 af trycket utgångne bok om then sanna lycksaligheten anförer: *Thet som aldrabedröfweligast är, at NB. intet blifwer så hatat och förfölgt, så hånliga och försmädeliga utledt och begabbadt, som en NB. uprichtig Gudsfruchtan, then kan werlden icke lida. Men kan få wara all ting nu i werlden, undantagande Gudfruchtig. Man får lof wara en drinkare, en swärjare, en horkarl, en girug, en Guds Ords förachtare, en högfärdig, en mördare, en tiuf, en Atheist, och kort ut sagt, en helfwetes eldbrand mitt uti Christendomen; och blifwer intet allenast en sådan Menniska admitterad til at åtniuta; Guds Församlings förmåner med the rättsinnige Christne (hwilket i sanning et stort under är!) utan blifwer ock ther utöfwer i högsta graden berömd och utropad för en liberal och lustig Menniska, en trowärdig man, en rolig, snäll och wacker Monsieur, en sparsam och husachtig, en skarpsinnig, en nätt och galant, en flitig menniska, en god Politicus, en god Statist och så widare. Men Gudfruchtig får man intet lof wara: Wil någon beflita sig om af hiertat fruchta Gud, then orkar werlden icke lida, thet är, säger hon en Pietist; en Singularist, en Wormist, en Melancholicus, en Pharisee och skrymtare, enweten, en fåne, en tölper, en plump och fåkunnog menniska; och ho kan utsäga then försmädelse och förachl, som en rättsinnig Gudsfruchtan nu underkastad är? Så länge man wil hålla med werlden, och intet warna och påminna henne, om hon på yttersta brädden stode af helfwetes swafwel brinnande siö, så blifwer man af henne hälsad för en god och trogen wän, en beskedelig man, karl som hafwer*

lärdt at omgås med folk; men så snart man wil afsäga thess slemma wäsende, och intet wil följa thess fåfängeligheter ytterligare, utan begynner warna werlden för then tilkommande wrede: käre, löp dock intet så oförwägen, tänk på änden; så säger strax werlden: han hafwer en Worm, han kan intet wara ibland folk, ther är ingen besked med honom. etc. Så är tå Guds fruchtan utom hwilken ingen får se Gud, et wurmeri! O, ewige, ewige allwetande och altseende Gud! hwilken grufwelig och förskräckelig tid lefwom wi uti. then tiden är thet wisserl., om hwilken wår wälsignade Jesus så märkeligen talat Math. 24: 24 at om möjeligit wore, skulle och the utwalde förförde warda etc. Flera bewis derpå, at en uprichtig Gudsfruchtan warder af mångom ibland oss hatad, begabbad och för en misstänkt sak ansedd, finnas i H. Probsten Grubbs tryckta berättelse om det så kallade Uhmeo owäsendet, och dess grundeliga Förswarsskrift emot Mag. Thelins Critiquer.

6) Om högloflL. Kongl. Commission skulle täckas inkalla några Prester i omliggande Stift, och förhöra dem i de aldra angelägnaste Trones Artiklar, så torde til äfwentyrs en del af dem blifwa beträdde med wilfarande meningar och en grof okunnighet i Christendomens stycken. At ock lärare ibland oss finnas, som aldrig läsit D. Lutheri skrifter eller Symboliske böckren, och äro så okunnige om Salighetens ordning, at rättsinnige lärare intet kunna admittera dem til Herrans Natward. At ock en stor del lärare lefwa i uppenbara köttsens gerningar, såsom girighet, äregirighet, swordom, Guds h. namns missbruk, hat, trätor med maka, barn, husfolk, åhörare etc. i fråsseri och dryckenskap, så at de ock töras komma druckne op på Predikstolen; det lärer, mer än man åstundar, blifwa kunnigt, när där om allestädes blir efterfrågat och ransakat, och när rättskaffens åhörare få inkomma med sina skrifter och bewis för den berammade Ecclesiastique Deputation. ty det lärer wäl intet gå så richtigt til i alla wåra församlingar. Får Probsten Grubb berätta, hwad han wet om sina grann-Presters lära och lefwerne, så lärer det wäl blifwa uppenbart, at Christendomen är förfallen i Norrland. Får ock H. H. Landzhöfdingarne Stierncrantz, Frisenheim och von Essen H. Öfwerst Lieutnanten Cedersparre, H. Capiten Thavast, Pastor Tolpo och flere trowärdige män göra deras berättelse om lärares och åhörares Christendom på östra sidan, så torde man få höra, at Prester i Finland, Thawastland etc. äro ej allenast i sit sinne intet bättre än

Hedningar, utan ock om den rätta Ewangeliska läran ganska okunnige. Huru det står til i Wermeland, utwisar nogsamt den dersammastädes af H. Lagman Stedt förrättade undersökningen om truldoms wäsendet. At förtiga de bewis, som dageligen inkomma wid alla Cämners- Rådstugu- Härads- Lagmans- krigs- och Håfrätter, hwilka oemotsägligen witna om Christendomens jemmerliga förfall.

7) En stor del berömma sig falskeligen af Tron, och weta likwäl intet, hwarken hwad Tro eller goda gerningar äro. Lefwa icke de mäste uti wetterliga och upsåteliga synder, såsom i hor och orenlighet, i fråssande och supande, bannor och swordom, girighet, afwund, bedrägeri, hat, wrede, trätor och dylikt, och likwäl inbilla sig, både sådane lärare, som ock åhörare, fast och stadigt wid detta deras fördömeliga tilstånd, at the hafwa en stark ock stadig Tro, och at the genom trona på Jesum wilja ewinnerligen salige warda, oachtadt at the lefwa uti den och den synden, och intet wilja låta Guds Anda genom Ordets kraft föda sig på nytt. Men hwad är wäl i wåra Symboliska böcker med större alfware emot wederparterna och the widrigt sinnade förfächtadt, än at then sanna Tron icke kan bestå med wetterliga och upsåteliga synder? Widare lemna wi höglofl. Kongl. Commission och hwar rättsinnig at pröfwa, huru then hälsosamma läran, som den dyre Gudsmannen Lutherus har drifwit, om Sacramenterne af de mästa warder anammad? Om icke de mäste göra deraf et opus operatum, eller et blott utwärtes wärk, hwar emot Doct. Lutherus såsom emot en hufwud-fiende enständigt och ifrigt har fächtadt, bese Symb. B. pag. 203: 71 etc. etc.

8) at Christendomen i wårt land är nästan i grund förfallen, bewises ock klarligen af hela Församlingens enhälliga bekännelse och klagan i wår Swenska Psalmbok på många ställen: såsom t. ex. N:o 31: v. 1, 2, 3. *O, Herre Gud af himmelrik, wi må thet alle klaga, at werlden är olydig tig, thet se wi alla dagar: tin ord försmås, thet är thess wäre, at NB. ingen hafwer sanning kär, lögn hafwer machten fångit.* vers. 2. *Här lärer hwar sin egen dicht, Alt är menniskors funder, thet sant är håller man NB. ej likt: NB. Nu är Guds Ord för under: thet ser man wäl för ögon här, at farlig tid nu kommen är, then Christus oss af sade.* Vers. 3. *Gudstienst är wänd i skrymteri, synd är i hiertat inne: för Gud är thet et gäckeri, thet få wi sielfwe finna. Man skal thet göra, Gud oss böd, hielpa wår nästa i*

hans nöd: kärlek upfyller lagen. Vers. 4. *Men nu är thetta oss omwändt med diefwuls list och läro* etc.

N:o 200 v. 8. *Förtag, O Gud, then slemma sed, then Satan hafwer drifwit, som är så stygg och swåra led, och skadar oss til lifwet, at NB. mången löper mot tin bud til thenna tienst,* (neml. at blifwa offentel. lärare i Församlingen) *o store Gud, sit straff ther med föröka.* N:o 215 v. 7. *Werlden förfäras af dödsens nöd, och skälfwer fast för helfwetis glöd: tänker tå bättring göra, när man är siuk och intet förmå, kan ingen skäl eller redo få, kan et ord ej framföra.* Vers. 8. *När man ej längre lefwa må, wil man först annat sinne få, och Gudi sig befalla: jag fruchtar thet warder tå för sent, honom blir hans upsåt tå förment: Gud kan han ej rätt åkalla.* N:o 222 v. 6. *Så är thet ock stor klagan wärdt, och är en höglig qwida, at man här hafwer mörkret kärt, och NB. må ej liuset lida.* etc. N:o 223 vers. 11: 12. *Men then hopen är stark och stor, som här emot* (neml. emot rättferdiggörelsen genom Trona, och den dermed ouplösligen förknippade Helgelsen) *NB. nu falla; the skria fast emot Guds Ord, och NB. Kätteri thet kalla, sig sielfwom til et stort förderf* etc. vers 12 *Diefwulen som werldsens Förste är, upwäcker sina Förstar, som med sin lister, macht och här, sig emot Guds ord rustar: Men Gud i högden ler theråt huru the i werlden bulra.* etc. N:o 229 vers. 3. *Helt syndigt går nu hos oss til* etc. Vers. 5. *Tu wärdes, Herre, se ther til, at NB. mången lärer som han wil, Förnuftet wil nu mästra Gud, och tadla på dess ord och bud.* Vers. 6. *The stolta andar dämpa nid, som sträfwa fast med allan id, at föra nytt på banen an, förfalska så tin läro sann.* N:o 230: vers. 11. *Förlåt, o Gud, then stora brist gör thet för Sonen Jesum Christ, at NB. mångens slemma sed och lag är platt förachta Herrans dag.* Vers. 12. *Ej någon dag i weckan är, ther man så syndigt lefwer här; tå öfwas swalg och fylleri, stor swordom, slagsmål, horeri.* Vers. 13. *En sådan Gudstienst Herren spör för alt thet goda han oss gör: gemenlig går thet nu så til, man utan ordning lefwa wil.* Vers 14. *För sådant syndigt lefwerne, wil Gud med plågor, qwal och we, i synnerhet med eld och brand, hårdt straffa både stad och land.* Vers. 21. *At mången siäl, o Ande blid, titt Ord förachtar NB. thenna tid, ther öfwer tu förbarma tig, at then dock må besinna sig.* N:o 269 Vers. 1. *Ingen efter Guds rike står, Hans ord man allestäds försmår; anammar thet ock någor man, strax ros och fördel*

söker han: Man pryder sig med fagert sken, ändock Gud ser til hiertat allen. Vers. 2. *Hwar gör nu efter sit behag, och achtar ej Gud, ej menniskolag; then mening är man mäst uti, at allting skola nu wara fri. För egen nytta sällan man gemena bästa sköta kan.* Vers. 3. *Man är nu mäst bekymrad om prål, wällust, ståt och rikedom; then fromme är NB. fast litet wärd, then rike warder ärad och hörd: gods, wänner, gunst, så är nu sätt; ho sådant har, han har ock rätt.* Vers. 4. *God sak alsintet gälla får; dygd, ärlighet, konst uteslår; Sanningen ingen lida må; rättwisan måst tilbaka stå; wil någon gifwa et troget råd, man gör ej annat än ler ther åt.* Vers. 5. *Then hålls för wis och lärder man, som kappan sin wäl wända kan; En lissmare stort loford bär, then sanning säger, är ingom kär. ty går thet nu så illa til i werlden, höre hwart man wil.* N:o 275 vers. 1. *O Herre Gud af himmelrik! hur sorglig må jag klaga, oskicklig håller mången sig i thessa sidsta dagar, med dryckenskap och fråsseri; stor synd mån thet wist wara bland lekt och lärd, bland tienare och fri, och störtar i stor fara.* Vers. 2. *I andligt stånd är thet ju så, then dryckenskap ther öfwar, NB:e sitt kall kan han ej förestå, men Gud han högst bedröfwar; sitt dyra ämbet NB. skämmer han, thet dock bör heligt wara; förargar ock hwar Christen man: thet blir fast dyrt at swara.* Vers. 5. *Hwad ondt är kallas ofta godt, thet godt är blir ogillat: rättwisan warder tå til spott, Gudsfruchtan blir förspillat.* Vers. 6. *I fordom tid tå nychterhet här hölts för dygd och ära, så stod wäl til: ty ärbarhet tå prisen månde bära. Men nu gement förachtas the, som ej må dricka, swälja, samt swärja, åt all otucht le: ho kan the synder tälja..* Vers. 7. *Här öfwas sådant fylleri, at Herrans Sabbats-dagar the wändas uti fråsseri ther öfwer Gud fast klagar: NB. tå borde siälen spisa sig, och af Guds Ord sig nära; men betungas fast ynkelig af swalg och synder flera.* Vers. 9. *Stor synd, stor skam och swordom swår, och slagsmål, kif och träta, af drucknom höres år från år: alt mån them platt upfräta.* N:o 309. Vers. 1. *Ach! Herre Gud i höjden bor, se til wår nöd och jämmer stor, här uti Sweriges Rike: ty ondskan tager öfwer hand så här, som i mång annor land, bland Män och Qwinnor lika.* Vers. 3. *Wår klagan och wårt rop är stort, alt för then synd wi hafwe giort, med swärjande och eder: tin helga bud wi platt försmå, tin wilja ingen achtar på, ty tu äst worden wreder.* Vers 4. *Tine tienares förmaning god ej achtas eller theras hot, Alsingen bättring finnes.* etc. Vers. 5. *Then*

lede egennyttighet och girighet. som hwar man wet, fast NB. ***alla stånd*** *förderfwar. För Gud är thet Afguderi, them fattigom et tyranni: then mödan döden wärfwar.* Vers. 6. *Stor högfärd man* ***här daglig ser, hwart år sig öka mer och mer,*** *i tahl, i hus, i kläder: the storas och the rikas pracht, the ringas och the armas föracht, på land, i håf och städer.* Vers. 7. *Ej går så snart en Måne om, som thet maner nu senast kom med nytt förbytas måste. En man nu drager qwinnohår, en qwinna i främmand drächt hon går, ehwad thet månde kosta.* Vers. 8. *Af högfärd theri odygd så led, Babel och andre riken med, the togo en ynklig ända:* ***thet samma stundar oss wist til; ty NB. ingen sig nu bättra wil, och sig til Gud omwända.*** Vers. 9. *Nu tager swordom öfwerhand, i städer så ock uppå land.* ***thet hålles för en ära:*** *then synd bedrifwes i hwar wrå, ja, utaf unga barnen små; the gamle them thet lära.* Vers. 10. *Med Hordomslast är lika så,* ***lättferdighet dygd heta må,*** *thet ej så noga skötes. Här wankar sielfswåld i hwar by, och dryckenskap med fråsseri på gränd och gator mötas.* Vers. 13. ***Man tror thet ej*** (neml. at om icke en sann Bättring i tid mellankommer, skal Guds wredes-yxa förderfwa oss och riket) *alt är föracht, Guds trug och hot gifs ingen macht, och ingom går til hiertat. O! tu fördömde Sodome, står tu ej til at hielpa mer? Och hwad för synd och smärta?* Vers. 14. *Si, Ninive then store stad han giorde bot, som Jonas bad, the en predikan hörde: Men Oss* ***predikas år från år, Gud ingen bättring af oss får:*** *Ach synd tu tunga börda!* Flera dylika rum i wår Swenska Psalmbok gå wi nu för widlyftighets skull förbi, emedan det af desse öfwerflödeligen skönjes, at Christendomen ibland oss är ***i alla stånd*** jämmerligen förderfwad; Och emedan hwar och en Christen kan och bör så wäl utom, som inom kyrkan siunga desse Psalmer, så är det ju billigt och Christel:t, at hwar och en redelig Patriot och om Josephs skada bekymrad rättsinnig Christen klagar och suckar öfwer et så grufweligit Christendomens förfall, och hierteligen åstundar dess uprättelse igen: (Bese Hezech. 9: 4) lärandes det altså aldrig hafwa warit höga Öfwerhetens tanka eller mening, at de borde hållas misstänkte för nyheter, som klaga öfwer Christendomens förfall i alla stånd, och önska, at alla, som kallas Christne, både lärare och åhörare måtte dock en gång lära rätt förstå den gamla Christeliga läran, och bewisa sin Christendom icke med munsens bekännelse allena, utan förnemligast med et Christeligit sinne och lefwerne.

9) Höga öfwerheten klagar ju sielf ej allenast i ofwanåberopade bref af d. 30 Maji 1720, utan ock i flere hälsosamma placater öfwer de swåra synder och missgerningar, som af mången bedrifwas, och många åhörares okunnighet i Christendomen. uti dess nådigste bref til alla Consistorier af d. 23 Maji 1722 klagar ju höga Öfwerheten, sig *med särdeles missnöje förnummit, huru Guds namns missbruk med hädelse, eder och Swordomar NB.* ***dageligen mer och mer tiltager****, så at en del af bitterhet, wrede och öfwermod, en del af ond wana samt skadelig och obetänkt inbillning, som skulle dess tahl der med NB. utprydas eller besannas, nästan uti hwar mening, ja ofta uti hwart ord brukar de dyraste och förskräckeligaste Swordomar, som intet annat kan, än öfwerdraga land och rike den store Gudens hämd och straff, om sådant icke i tid och wederbörligen blifwer afstyrt och afstraffat; hwarföre hans* Kongl. Maj:t funnit nödigt at förordna, det *stadgan om Eder och Sabbatsbrätt af d. 17 Octobr. 1687 bör til allas påminnelse och efterrättelse, en gång om året, så å predikstolarne, som wid Häradstingen behörigen afkunnas och til alla delar handhafwas, dem til skräck och warnagel, som der emot bryta,* med mera, som högbem:te bref innehåller, och utwisar, at Christendomen både hos lärare och åhörare jämmerl. är förfallen.

10) Och emedan Wolfgang Dom. Beerns hiert-styrkande wederqweckie stunder allom thenna tidsens skenheligan och skrymtachtigom Christnom til effterrättelse blifwit några resor på wårt modersmål uplagde, samt med Swenska af H. Kyrkoherden Possieth componerade verser, recommenderad; så kunna wi ej annat i enfaldighet sluta, än at Christendomens tilstånd äfwen här ibland oss måtte wara så ynkeligt, som det i samma bok beskrifwes; hwarest Auctor, til exempel, i företalet klagar, at *hos NB. större delen af the Christna, i NB. alla ständer, finnes uti denna tiden et säkert och ochristeligit lefwerne, så at en sann och hiertans uprichtig Christen, som sin Christendom låter sig wara fullt alfware, skal hafwa uti thetta mål orsak at klaga med Jeremia: mig ömkar swårliga, at mit folk (thet Christna folk) så förderfwat är; jag grämer mig, och hafwer ganska ondt,* Jerem. 8: 21 — etc. it. Pag. 83. at *the* (neml. lärare) *(om icke alle, dock NB. största delen) söka efter sit egit, icke thet Christo Jesu tilhörer.* at *the söka Prästegälder, men rika, wid hwilka the en god bukfylnad hafwa måge;* at *the til ringa lägenheter hafwa ingen lust.* at *the söka prästegälder, men sådana, wid hwilka the måge hafwa ära och anseende;*

at *oansenlige och ringa lägenheter skola icke wara them goda nog;* at *the söka Prästegälder, men icke förnemligast therföre at the måge winna siälar, utan NB. penningar och lifsmedel.* at *ju rikare präste-gäldet är, ju mera skola the finnas, som ther efter gå* etc. Item 2 del. 5 Cap. at *the hedniske sken-Christna hedniskt lefwa, och sig af sin ondsko beröma,* at *hwad ännu qwart är af the sanna och uprichtiga gernings- och hiertans-Christna, thet är såsom en hydda uti enom wingård, och såsom en wachtebod uti stubbåkren, såsom en förhärjad stad.* at *om Herren Zebaoth icke läte oss något litet igenblifwa, så wore wi lika som Sodom och lika som Gomorra. önskandes,* at *thenna tidsens skrymtachtiga mun-Christendoms skam ju länger ju mer uptäckt och straffad; men theremot then sanna hiert-Christendomen ju länger ju mer älskad och öfwad warda må.* at *nöden är stor, tron är utsläckt, kärleken är förkolnad, orättferdigheten hafwer tagit öfwerhanden, then Epicuriska säkerheten går uti fullt swang.* Ibid. 6 Cap. at *i thet stället det fordom i den första Församlingen hos de andelig sinnade hiertans Christna hette: wi berömom oss ock i bedröfwelsen, så* skal thet *heta nu i thenna dag hos the kötsligsinnade Munn Christna: wi berömmom oss af goda dagar, af kräselig spis, af kostelig dryck, af ståtliga kläder, af prydsamma hus, af hög ära, af stor wetenskap, af härliga rikedomar; men af kors, elende och bedröfwelse skola de intet orka hwarken weta eller höra, mycket mindre sig ther af beröma* — — etc. ibid. Cap. 10. At *then som med en gudelig ifwer ifrar emot thenna tidsens ochristeliga Christendom, och uppå en grundelig dess bättring alfwarsamligen yrkar, han måste strax wara NB. en förwillare, en swärmare och dylikt.* at *Christendomen skal nästan ligga i siältåget.* at *thenna tidsens werld är af then lede diefwulen så illa förblindad,* at *hon thet förwillade tilstånd, theruti hon dock alt up til öronen sticker, hwarken se kan eller wil, ja,* at *hon ock ther til them, som henne ifrån hennes wilfarelse hielpa wilja, för skadelige förwillare och förförare håller och them bestrider.* at *the skrymtachtige Baals-Präster skola altid behaga henne mer än then nitälskande Elias.* At *then som kan wara en Modestin, och wid dess förwillade wäsende et öga igenlåta, warder af henne älskad och lofwad.* At *om then saliga Lutherus i thenna tid skulle komma igen, och the Ewangeliske kyrkor litet visitera, och theras förwillade tilstånd se, skulle han blifwa föranlåten sin gamla klagan uprepa: Hielp käre Gud! huru mycken jämmer hafwer jag sedt,* at *dock gemene man så aldeles intet wet af then*

Christeliga läran, lefwa såsom fä och oförnuftiga swin, och nu, sedan Evangelium kommit är, äntå wackert lärt hafwa, allehanda frihet mästerligen at missbruka. At *nu, sedan Lutherus död är, beröme och skatte wi wäl honom högt; men om han än skulle lefwa, och thet ena och thet andra ståndet på god Tyska och uprichtigt, efter sin sedwänjo, bara sanningen säja; så skulle han utan twifwel, af månge, som sig nu goda Lutheraner nämna, för en NB. förwillare hållen och utropad warda.* — At *skriftefädren och Siäle sörjarne skulle thet ock intet behaga, om Lutherus them thenna läran och instruction gifwa wille: Man skal förut the grofwa menniskor förhöra, och upsäja låta, om the Catechismi stycken weta, om the förstå the synder, som ther emot giorde äro, och härefter mera lära, och sig bättra wilja, och eljest intet til Sacramentet låta. ty, om en Präst skal wara Christi trogne tienare, måste han, så mycket honom mögeligit är, Sacramentet icke kasta för hundar och swin, utan höra, ho folken äro.* — At *om the helige Propheter igen upstodo, och wåra i thenna tiden til hierta och öron oomskorne Christna äfwen thet samma så fritt och utan sky predikade, som the fordom the omskorne Judar predikat hafwa, så skulle the i lika måtto skälte warda för NB. förwillare, förförare, uproriske, pladdrare, Phantaster.* — Ibid. Cap. 13. At *skämt, gäckeri och slem ord, hwarigenom then Helge Ande warder bedröfwad, öfwar man nästan i alla sammankomster, men om Gud och Gudeliga ting warder litet talt.* — At *jämte åhörarena, jämwäl månge lärare och predikanter hafwa skuld til mangel uppå bättring. ty the höra wäl, huru under skriftermål år från år bättring lofwad warder; men se ther hos, och klaga jämwäl ofta ther öfwer på prediko-stolen, at så liten, ja nästan ingen bättring i sielfwa gerningen följer.* Ibid. At *månge lärare och Siäle sörjare låta thet arma och oförståndiga folket så och så lefwa, och icke en gång efterfråga, om the ock Bibeln hafwa, om the ock flitigt ther i läsa och ransaka, om the ock sit lefwerne ther efter ställa.* Cap. 22. At *Christne gifs thet nog, men få fromme och rättferdige.* at *mun-Christne, namn-Christne gifs thet nog; men få gernings-Christne, få hiertans Christne,* at *med the gamla, sanna och uprichtiga Christna, är (ty wärr) ock tillika then gamla sanna och Christeliga redligheten och uprichtigheten emot Gud och wår nästa förswunnen; och at i theras ställe hafwer skrymteri och skenhelighet hos thenna tidsens titel-Christna sig infunnit.* — At *the nya Christna* (så kallar han thenna tidsens Christna, til at skilja them ifrån the gamla Christna,

eller the första Christna, som lefde i och näst efter Christi och Apostlarnas tid) *wilja wäl hafwa thet namnet, at the Gud flitigt tiena; men när man theras Gudstienst med uplyste ögon rätt anser, så ser man ganska lätt, at the samma icke med et fromt och rättferdigt, utan med et falskt och skrymtachtigt hierta af NB. största delen förrättad warder.* At *the gå til kyrkan och höra ordet, men utaf en wana, och icke at the efter ordet lefwa wilja.* at *the gå til skrift, och utlofwa alt fort sit lefwernes bättring, men allenast med munnen. och blifwer hiertat sedan som förr obättrat, oförändrat och oomwändt.* At *the gå til Nattwarden, men bekymra sig litet om then härliga Natwardsens nytta. om Christi förening med them, om Christi boende hos them, at Christus uti them, och the uti Christo blifwa måge.* at *the låta sig benöja med then utwärtes historiska Guds och Christi kännedom, och trachta icke ther efter, at the Guds och Christi kraft, wänlighet och sötma uti hiertat smaka och finna måge.* At *wällusten är them kärare än Gud, werlden kärare än Christus.* — At *ju bättre man sig ställa, höfligt politisera, skalken fördölja, kappan efter wädret hänga, eller ju bättre man hyckla och skrymta kan, ju kärare och angenämare är man för denna tidsens Christna. Men ju friare och uprichtigare man them sanningen säger, ju mera är man hos them förhatad beklagandes at nu är långt borta och kommer steds til korta, then sanfärdige redelighet.* och at *hwad ännu öfrigt är af theras Christna dom, är NB. allenast en skugga alt omkring. ty här skrymtar först en Präst, så andre och ther näst.* Etc. Etc.

Wi påtaga oss intet at bewisa, det med Christendomen här i Stockholm och alt omkring i wårt käre Fädernesland så beskaffadt är; men wi befara, at det wid anstält undersökning torde i sanning befinnas wara jemmerligare, än någon nu kan föreställa sig. Och som wi til den förfallna Christendomens uprättelse intet widare kunna göra til saken, än at wi genom ouphörlig wako, bön, kamp och strid söka til at bibehålla oss i en sann Tro och rättskaffens kärlek, och med kärliga förmaningar lära them Guds wäg, som ännu intet känna honom, at the måge af hiertat omwända sig; altså önska wi högel. och hiertel. at Herren Gud wille beweka höga öfwerhetens hierta, som af alla Konungars Konung är satt til *Församlingenes Skaffare,* (Esa. 49: 23) til at efter Guds heliga Ords föreskrift, heliga Konungars exempel, samt then goda anledning, som sal. Prosten Ekman i sit Siönöds löftes 2:a del gifwit, lägga handen wid denna

högst angelägna Guds och hans Församlings sak, och genom hälsosamma förordningar, undersökningar och flere Gudelige anstalter befrämja den sanna Gudachtigheten och Christi rikes uprättelse. finnandes wi denna saken så mycket angelägnare wara, som den rättferdige Guden har för Christendomens förfall måst hemsöka wårt land och rike med pestilentia, krig, hunger och dyr tid, samt i det förflutna året förderfwa så många hus, gårdar, kyrkor etc. med en förskräckelig eld och brand, och nu medelst en owanlig wäderlek hotar oss med swårare straff och plågor, ja en total ruin och undergång, så framt icke en oskrymtad bättring och omwändelse i alla stånd emellankommer.

51 Q. Men bör en Christen följa Christum efter?

R. Ja. En Christen har sit namn af Christo, och betyder så mycket, som en then ther hörer Christo til, är Christi trogne lärjunge, och af hiertat tror på hans namn, samt uti oskrymtad kärlek jämwäl under korset följer honom efter, och til den ändan med Christi Anda begåfwad och smord är, af hwilken han ock, så framt han en sann Christen är, willigt låter sig leda och regera. I följe här af bör, wil och kan en rätt Christen i hela sit lefwerne och wandel troligen och beständigt följa Christum i dess fotspår efter, och stå i gemenskap med hans rena lära, heliga lefwerne och oskyldiga lidande, 1 Joh. 2: 6, Petr. 2: 21, Phil. 2: 5, Math. 11: 29, Cant. 2: 1, Phil. 4: 13, 2 Petr. 1: 3, 4, ty Christus är det aldra fulkomligaste mönster och förebild af all helighet och sanna dygder. Then som i trone kommer til honom och underkastar sig hans hälsosamma nåd, kan af honom lära en sann och grundelig ödmiukhet, sachtmodighet, tolamod, wiljeslöshet och trones frimodighet, kärlek och lydna emot Gud, förtröstan och hopp på Gud, andacht och bön, all tings försakelse, egen förnekelse, renhet och kyskhet, hiertans enfallighet och en rättskaffens kärlek til alla menniskor. ty af hans dyra återlösning och inneboende nåd, lius och kärlek, then han rikeligen i et trogit hierta utgiuter genom then Helige Anda, 1 Joh. 4: 16, Joh. 14: 21, 23, Rom. 5: 5 kan en trogen siäl utan återwändo suga kraft och styrka i sin matta och torftiga siäl, til at öfwerwinna alt ondt och göra alt godt, Hög. w. 1: 2, 4, Joh. 15: 4, 5, 7, 8, Cap. 1: 4, 16, Rom. 5: 17, 1 Joh. 5: 4, 5, Hög. w. 8: 6, 7, warandes i then sanna Tron altid then Andeliga hunger och torst efter Guds

nåd, genom hwilken wi dageligen insuga lifsens safter och krafter, så at wi uti andeliga krafter altid tilwäxa och warda starkare och fulkomligare, eller willigare, trognare och uprichtigare at följa Christum efter, Ps. 42: 2, 3, Ps. 63: 2, 4, Joh. 6: 27, 58, Cap. 7: 37, 39, Cap. 4: 10, 14, 15: 1, 8, 2 Petr. 3: 18, Eph. 4: 15, 13.

52 Q. Men kan en Christen här i lifwet hinna til högsta fulkomligheten?

R. Nej. Til en fulkomlighet och ostraffelighet efter lagen, kan för det medfödda förderfwets skul en Christen icke hinna i detta lifwet, utan han måste altid känna köttets strid emot andan. Ty ehuruwäl en sann Christen, som med Christi ewiga rättferdighet i trone iklädd blifwit, warder af den H. Anda drifwen til alt godt, Ps. 143: 10, Rom. 8: 14, Gal. 5: 18 så at han med lust och glädje kan *wandra efter Guds bud. hålla hans rätter och ther efter göra,* Ezech. 36: 27. och har af sin Frälsare Christo Jesu undfått kraft til at öfwerwinna Satan och werlden, Jac. 4: 7, 1 Joh. 5: 4, 5, Cap. 2: 13, 14, Upp. 12: 11, Eph. 6: 10, 11, 12, 14, 15, 16, Rom. 6: 5, 6, 11, 12, 13, 14. til at *korsfästa sit kött samt med dess lustar och begärelser,* Gal. 5: 24. at *winna den ena segren efter den andra,* Ps. 84: 8, Ps. 118: 15, 16, at gå af Tro i tro, af dygd i dygd, af kraft i kraft, af klarhet i klarhet, och warder altså ju mer och mer förwandlad efter Guds beläte ifrån then ena klarheten til then andra. 2 Corinth. 3: 18. och han bewisar i trone *dygd* eller kraft, *i dygdene beskedelighet, i beskedeligheten måttelighet* el. återhåld, *i måttelighetene uthärdande tolamod, i tolamodet Gudachtighet, i Gudachtighetene broderlig kärlek, i broderlig kärlek almännelig kärlek,* 2 Petr. 1: 5, 6, 7. gifwandes sina lemmar *til rättferdighetenes tienst, at the warda helige,* Rom. 6: 19 så at både then gamla Menniskan i honom *förgås och then inwärtes förnyas dag från dag,* 2 Corinth. 4: 16. Så får han dock ofta känna, at onda begärelser af arfsyndenes förgiftiga rot hos honom upstiga. Men som han *wandrar i andanom, och fulkomnar icke kötsens begärelse,* Gal. 5: 16. och *lefwer icke efter köttet, utan efter Andan,* så räknas det honom icke til fördömelse, Rom. 8: 1. ty han *wandrar i liuset och hafwer sällskap med gud,* och altså warder han ock dageligen ju mer och mer genom *Jesu Christi Guds Sons blod renad ifrån alla synder,* 1 Joh. 1: 7, samt *köttsens och Andans smittor,* 2 Cor. 7: 1. Men emedan 1) den Helige Ande i

åtskillige Skriftenes rum yrkar på de Christnas fulkomlighet, såsom i Math. 5: 48. *Warer fördenskul fulkomlige såsom, eder himmelske Fader fulkomlig är.* Gen. 17: 1. Herren sade til Abram: *Jag är Herren Gud alsmächtig, wandra för mig och war fulkomlig.* Jac. 1: 4. *Låter tolamodet hafwa et fulbordat werk, på thet I skolen wara fulkomne och hele* (gantz Völlig) *och intet fel hafwa.* 2 Tim. 3: 17 at *en Guds menniska skal wara fulbordad* (Volkommen) *til alla goda gerningar skickelig.* Joh. 17: 23. *Jag i them,* säger Jesus, *och tu* (Fader) *i mig, at the skola wara fulkomne uti et.* Coloss. 1: 28. *på det wi skole ställa hwar menniska fulbordad* (fulkomlig) *i Christo Jesu.* Cap. 4: 12. *på det I mågen blifwa ståndande fulkomlige, och upfylle i all Guds wilja.* Cap. 3: 14. *ikläder eder kärleken, hwilken är fulkomlighetens band.* Phil. 3: 15. *Så månge wi nu fulkomne äre, warom så sinnade.* Hebr. 5: 14. *Men them som fulkomne äro, tilhörer stadig mat, the som genom wanan öfwade äro i sinnen, til at åtskilja godt och ondt.* Jämför ock 1 Corinth. 2: 6, Eph. 4: 13, 1 Cor. 14: 20. 2) de gamla heliga Fäder ofta brukat det ordet fulkomlig, *Τέλειος*. 3) wåra Symboliska böcker äfwen beskrifwa fulkomligheten, såsom Augsb. Bek. art. 16, *detta är allenast den rätta Fulkomligheten, en sann Gudsfruchtan och en sann Tro på Gud, ty Evangelium lärer icke et utwärtes timeligt, utan et innerligt ewigt wäsende och hiertans rättferdighet.* ibid abusu 6. *Then Christeliga fulkomligheten är, at man Gud af hiertat och med alfware fruchtar, och derjämte ock en hiertelig tilförsicht, tro och förtröstan fattar, at wi för Christi skul hafwa en nådig och barmhertig Gud, at wi kunna och skola af Gud bedja och begära, hwad oss nödigt är, och af honom i alla bedröfwelser efter hwars och ens stånd och kallelse wisserl. förwänta hielp: at wi ock i medler tid skola utwärtes med flit göra goda gerningar, och sköta wår kallelse. Der uti står den rätta fulkomligheten och rätta Gudstiensten,* etc.

Fördenskul påstå wi, at det är nödigt och nyttigt at bruka det ordet *Fulkomlig,* och at med alfware yrka på den sanna *Fulkomligheten.* Ty när wi höra, at det icke allenast ges en Fulkomlighet, til hwilken ingen menniska här kan hinna, utan at thet ock ges en annan, den wi ej allenast skolom eftersträfwa, utan ock kunna genom Guds nåd hinna til: Så warda wi desto mer förödmiukade, när wi se, at wi ännu intet hafwa hunnit til den graden, som wi likwäl hade kunnat hinna til. Ja, de synder, som andra näppeligen hålla

för synder, beskämma oss då i wårt samwete, när wi betrachta, at af oss icke allenast fordras en begynnelse, utan ock genom den Helige Andas nåd en dagelig fortgång och tilwäxt i Christendomen, och ju mera oss häruti fattas, ju mera är thet nödigt, at wi oss för Gud ödmiuka, sådant af hiertat ångra och til et större alfware oss upwäcka. ty Christendomen liknas wid et stadigt warande lopp och wandring, så at den, som icke tiltager i Christendomen, eller i Tro och kärlek, han aftager. Hwarom Bernhardus, Abbas Cleravall: Ep. 253 ad Garin. har rätt eftertänkeligen sig utlåtit: *En oaflåtelig flit och drift,* säger han, *at tiltaga, och et stadigt bemödande efter fulkomligheten anses för en fulkomlighet. Är nu det fulkomlighet, at man sträfwar efter fulkomligheten, så är det wisserligen et aftagande, när man intet widare wil tiltaga.* Och för honom har ock Leo M. Serm 2. de quadrag. cap. 1. skrifwit: *detta är de fulkomligas sanna rättferdighet, at de aldrig tänka, sig wara fulkomlige, på det de intet, om de skulle blifwa trötte i deras ännu intet fulländade resa, måge råka i fara af aftagande, då de intet mer wilja tiltaga. Men denna lusten at tiltaga, warder icke allenast derigenom förswagad, då man menar sig wara fulkomlig nog, utan ock, om man håller det för så aldeles intet nödigt at blifwa fulkomlig, at man ock menar det wara farligt.* Men här wid bör dock i acht tagas den åtskilnad, som Guds Ande sielf gör emellan barn, ynglingar och män i Christo, 1 Joh. 2: 12, 13, 14, Hebr. 5: 12, 13, 14. Ty när en botferdig siäl har igenom den lefwande Tron på Christum blifwit rättferdiggiord och på nytt födda eller til alla Siälenes krafter förandrad; så har hon wäl af Gud undfått alla sina synders fulkomliga förlåtelse för Jesu Christi Guds Sons ewiga rättferdighet och oskyldighet skul, then hon sig i trone iklädt, så har hon ock wäl undfått nya Andeliga lifskrafter, til at wandra för Gud i et nytt lefwerne, och at honom tiena i helighet och rättferdighet i alla sina lifsdagar, så har hon ock wäl undfått barnskaps Andan, som ropar i hennes hierta, Abba, käre Fader, och förwissar henne om barnaskapet hos Gud, Rom. 8: 15, 16, Gal. 4: 5, 6, 7, Cap. 3: 26, Joh. 1: 12, så har ock Gud gifwit et klart sken i hennes hierta, och uplyst hennes förstånds ögon, *at hon får se under i Herrans lag,* Ps. 119, 2 Cor. 4: 6. Men så kan hon dock ännu äfwen så litet kallas fulkomlig, som en i läran hos en handtwerkare antagen gosse kan kallas mästare, för det han har fått de wärktyg och lärt några handgrep, som i det handtwärket brukelige

äro. ty hon är då allenast et spädt nyfödt barn, *oförfaren i rättferdighetenes ord,* och *kan icke fördraga stadig mat,* Hebr. 5: 12, 13. hwarföre hos en sådan wälmenande siäl förelöpa många felachtigheter innan det blifwer någon stadga utaf, hwilken genom långlig öfning under mycken kamp och många handa försökelser, efter handen winnes. Hos en sådan begynnare kan wäl wara en lefwande Guds och hans wiljas kännedom, et alfwarsamt upsåt at beflita sig om en sann Gudachtighet och at försaka alt syndigt wäsende, där är et nytt andeligt lius och lif i Siälen, där är Tro, kärlek, ödmiukhet, sachtmodighet, hopp, tolamod, den nya inwärtes menniskan, det nya Creaturet i Christo; alt detta är hos henne påbegynt, men ännu ganska klent och swagt, så at om det späda Andeliga lifwet icke altstadigt får sin näring och underhåld af Ewangelii miölk, så kan det lätt utslockna. Men ju flitigare hon då är at öfwa sig i Guds ords andächtiga läsande, hörande, betrachtande, i oaflåteliga böner, i andelig waksamhet, kamp och strid, i alla de tings försakelse, som äro utom Gud, samt i Jesu innerliga eftersökande i trone; ju mera får hon ock kraft at öfwerwinna det onda; så warder hennes förstånd dageligen mer och mer uplyst, hennes wilja helgad och begärelserne renade, och hon tilwäxer i wisdom, ålder och nåd; blifwer altså af ett barn, en yngling, och äntel. en man, som är altid nögd med Guds wilja och förande, har et stadigwarande omgänge med Gud, erkänner Gud *för sin hiertans tröst och enda del, om än både kropp och siäl försmächtade,* har *öfwade sinnen at åtskilja godt och ondt,* och *känner honom som är af begynnelsen,* Rom. 5: 3, 4. Phil. 3: 20, Ps. 73: 26, Hebr. 5: 14, 1 Joh. 2: 13, 14, 2 Corinth. 12: 10 *åstundar at* få *skiljas hädan,* blifwa uplöst ifrån denna dödsens kropp och wara i ewighet med Christo, Phil. 1: 23, Rom. 7: 24 *håller sig hårdt wid ödmiukheten* och i sin egen owärdighets, ofullkomlighets och obeqwämlighets erkänsla prisar och wördar *Guds nåd* i Christo, som *i henne icke fåfäng warit,* 1 Petr. 5: 5, 1 Cor. 15: 9, 10.

Består altså en sann Christens fulkomlighet för Gud derutinnan, at han med Christi fulkomliga och ewiga rättferdighet och oskyldighet, såsom sin egen, i trone ikládd är, och kan inför Guds dom beropa sig derpå, i en wiss försäkran, at den äfwen så litet kan försmås, som den första medskapade rättferdigheten; at han ock i hiertans enfaldighet och oskrymtad uprichtighet wandrar in för Gud, håller

hans bud, seder och rätter, älskar hwad Gud älskar, och hatar hwad Gud hatar, *tilwäxer i nådene och wårs Herras och Frälsares Jesu Christi kundskap,* 2 Petr. 3: 18 *ser icke efter the ting, som synas, utan them, som icke synas,* 2 Cor. 4: 18 *far* och trachtar *efter thet som ofwantil är, och icke efter thet som på jordene är,* Coloss. 3: 2 *räknar alt hwad honom efter köttet en winning är, för skada och träck för Christi skul, emot then öfwerswinneliga Jesu kundskap* i trone, *på det han må winna Christum och warda funnen i honom; icke at han allaredo hafwer thet fattat, eller allaredo fulkommen är,* men under dagelig bättring, ouphörlig wako, böner, kamp och strid *far* han *fast ther efter, at han må fatta Christum, som han ock fattad är af Christo Jesu; förgäter thet til rygga är,* och med en innerlig åtrå, drift och kraft i trone, ja med all sin siäls begär och et stort alfware, *sträcker sig til thet, som framman til är, jagandes efter målet, som föresatt är,* och *then lön, som förehålles ofwan efter af Guds kallelse i Christo Jesu,* Phil. 3: 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14. och detta alt *genom Christi upståndelses kraft och hans pinos delachtighet,* v. 10. Hwilken *Jesus Christus är oss af Gudi giord til wisdom, och til rättferdighet, och til helgelse, och til förlossning,* 1 Cor. 1: 30. Och ju mera en sann Christen i detta sit andeliga lopp far fort, tilwäxer, tiltager och närmare kommer til Helgelsens föresatta mål, ju mera kan han ock, i anseende til de swagare, och dem, som mindre förfarenhet äga i Christendomen, kallas fulkomlig. Men i sit sinne och hierta warder han alt ringare, träder alt diupare och diupare ned i ödmiukhetenes ädla dal, och warder ju längre ju mer andeligen fattig: i hwilken andeliga fattigdom, hierteliga ödmiukhet, botferdighet och sit egit intets erkänsla han ju längre ju mer af Guds nåd warder opwäckt til at prisa Guds ewiga, omäteliga kärlek och förbarmande, dygd och kraft, *som honom har kallat ifrån mörkret til sit underliga lius* 1 Petr. 2: 9. *som har synts honom i fierran land,* som *altid och allestädes har haft honom kär, och derföre af blotta barmhertighet dragit honom til sig,* Jer. 31: 3. Flera kännetekn, hwar af en sann Christen kan igenkännas, och åtskiljas ifrån en mun-Christen, äro uptecknade i en liten Tractat, som framl. Biskopen Doct. Gezelius låtit af trycket utgå, under titel af en Christens gyllene Minnes-bok, at befrämja et påbegynt nytt lefwerne ifrån pag. 70 til 89. Den som de kännetecknen äger, den erkänna wi för en sann Christen; men den som dem intet äger, eller eftertrachtar, honom kunna wi ej

heller för en sann Christen erkänna. ty *then som then ogudachtiga dömer godan, och kallar thet onda godt, är Herranom en styggelse,* så wäl som then, som *fördömer then rättferdiga, och kallar thet goda ondt,* Ordspr. 17: 15, Esa. 5: 20.

För öfrigt har den dyre Guds mannen Doct. Philip Jacob Spener enfaldel. och tydeligen utfört den läran om de Christnas Fulkomlighet i dess Företal til Balthasar Köpkens Templum Salomonis, och af Guds Ord samt gamla rena lärare bewist och förklarat den lärans renhet och nödwändighet. Om åtskilnaden emellan begynnande, tilwäxande och fulkomliga Christna, handlar D. Justus Gesenius i förklaringen öfwer Epistelen på 2:a Sönd. i Fastan af 1 Thess. 4.

Randanmärkning till s. 55, r. 6 ofv.: 1 Cor. 9: 24.

53 Q. Men kan en Christen så wäl bedja utan, som efter wissa böne-formulair?

R. Ja. det kan en sann Christen, som står i nådenes och Nya Födelsens stånd, och har af Gud undfått nådenes och bönenes Anda, genom den H. Andas nåd wäl göra. Ty såsom et barn tå thet hungrar, torstar etc. icke behöfwer låta underwisa sig af androm hwad eller huru det skal af sine Föräldrar begära bröd, dricka etc. utan det kan wäl finna ord at klaga sin nödtorft och föreställa sin angelägenhet; altså ock en botferdig och genom trona på nytt född siäl behöfwer intet låna Böne formulair af andra, utan den H. Ande, som i henne lefwer, bor och wärkar, lärer henne wäl, både at med och utan utwärtes ord bedja utgiuta sit hierta för Herranom, och at tala med honom, såsom et barn med sin Fader, och en wän med then andra.

I den första Bättringen, som är en läremästare til bönen, har en sådan siäl lärt lika som A. B. C. af en sanskyllig bön. ty der har hon fått se sitt diupa innerliga förderf och elende i synden, sin hiertans otro, hårdhet, skrymteri, stålthet, sin andeliga blindhet, nakenhet, brist på tro, kärlek, andacht, lydna och alt godt, och deremot fullhet och öfwerflöd af all orenlighet, orättferdig och styggelser; hon har lärt anse sit hierta, såsom en förbannad oren och förgiftad källa, den der idel förgiftat watn upwäller, i tankar, ord och gerningar, Marc. 7: 21, 22, 23, Math. 15: 19, Gen. 6: 5, Cap. 8: 21, Ordspr. 6: 14, Rom. 3: 11—13, Jer. 17: 9. så at om hon intet alla stunder bewarar thet med allo flit, Ordspr. B 4: 23, Joh. 23: 11,

Ebr. 3: 12 och med David *bär sin siäl i sina händer altid,* Ps. 119: 109 och genom ouphörliga böner samt Guds heliga ords idislan tilstoppar och uttömmer then onda orena källan så kan lättel. trones gnista af syndenes bråta utsläckt och förqwafd warda, och menniskan altså falla utur nådenes och Nya Födelsens tilstånd. Hon har lärt, at *Tron är icke hwars mans,* eller et werk, som en menniska af egna krafter kan begynna, förwara eller föröka, utan at Gud allena är then, som then lefwande Tron kan begynna föröka, bewara, styrka och fulborda; at ock månge fiender både innom och utom henne äro, som then dyra gåfwan och owärderliga skatten henne missunna, och wilja beröfwa: derföre räknar hon det för högst angelägit, at med trägna böner *göra wåld på himmelriket,* Math. 11: 12, efter Jacobs exempel kämpa i bön och tårar med alla sin siäls och hiertans krafter, Gen. 32: 24, 26, 28, Hos. 12: 3, 4. och *utan återwändo bedja,* 1 Thess. 5: 17. at dock Herren af sin ewiga kärlek och nåd wille i hennes siäl och hierta werka, uptända, samt dageligen *föröka,* förmera och stärka den lefwande *Tron,* Marc. 9: 24, Luc. 17: 5, Eph. 3: 16 och utrusta henne med *all Guds harnesk,* Eph. 6: 11. at hon måtte *stark warda til den inwärtes menniskan,* Eph. 3: 16 och i alt thet som godt och Gudi behageligit är, dageligen tilwäxa och tiltaga, 2 Cor. 10: 15, Eph. 4: 13, 15, 1 Cor. 15: 58 och altså uti kärleken mera brinnande, i bedröfwelser och anfechtningar toligare, i hoppet gladare, i bönen ifrigare, i waksamheten oförtrutnare, i hörsamheten willigare, och i hela sit lefwerne til Guds lof och pris skickeligare, heligare och Gudeligare warda, 1 Petr. 1: 7, 1 Thess. 1: 11, 12, Phil. 1: 11 etc.

Men den, som i en sann Bättrings ordning genom Trona icke undfått den H. Anda, och altså icke lärt sin siäls elende och nöd erkänna, utan är död i syndene, den wet intet hwad han skal bedja, kan ej heller i Jesu namn eller efter Guds behag och wilja bedja. Ty Gud är en Ande, och the honom tilbedja, skola tilbedja honom i Andanom och i sanningene, ty Fadren wil ock sådana tilbedjare hafwa, Joh. 4: 23, 24. Och om än en menniska i sin obotferdighet och kötsliga wäsende, sinne och tilstånd, upläste med munnen 1,000 böneformulair, och inbillade sig, at dess bedjande wore Gudi behageligit, så är hon dock med alla sina böner en styggelse för Gud, och kan i sådant tilstånd intet blifwa bönhörd: ty det heter i Joh. 9: 31. wi weta, at *Gud icke hörer syndare* (neml. obotferdige syn-

dare) *utan then som är Gudfruchtig och följer hans wilja efter, honom hörer han.* der om witna ock flera Skriftenes språk, såsom Ps. 18: 42, Ps. 66: 18, 19, Ordspr. 1: 28, 29, Cap. 15: 29, Cap. 28: 9, Esa. 1: 13, 15, Joh. 15: 7. Fördenskul såsom Bättringen och Tron, altså är ock Bönen et thens H. Andas werk, i siälenes innersta grund, som af Gud warder upwäckt til at med innerlig hunger och torst upgapa, söka och emottaga *af Jesu fullhet nåd för nåd.* samt *allehanda af hans Guddoms kraft, som til lif och Gudachtighet tienar,* 2 Petr. 1: 3, Joh. 1: 16. ty at bedja, är intet annat än tala med Gud, samt hämta, ösa emottaga, el. andel. äta och dricka, Math. 7: 7—11. hwarwid är til märkande hwad wi siunga i wår Psalmbok N:o 1: v. 4. *Tu lät tin egen wärk bestå, at Gud sielf i tig werka må.* Wänder menniskan genom Christi kraft i trone, sin hog och wilja, sinnen och begär ifrån Creaturen, och släpper alla jordiska bilder, eller åstundar at blifwa qwitt, ledig och lös derifrån så skal hon wäl af den H. Anda blifwa upwäckt til at med stort alfware samt alla sin, siäls och hiertans innersta krafter oförtrutit och utan återwändo bedja i Jesu namn, Luc. 18: 1, 7, 1 Thess. 5: 17, Joh. 4: 23, 24, Math. 7: 7—13, Jac. 1: 5, 6, Cap. 5: 16—18, Luc. 11: 9—13 och at med trogen bön och trägit anhållande grafwa diupt, til dess hon finner den ädla skatten och perlan, och himmelens port warder för henne uplåten, Luc. 13: 24, Math. 13: 44—46 ty *all ting äro möjelig för honom, som i trone* med stort alfware kämpar och utan twekan beder, Marc. 9: 23, Cap. 11: 22—24. Men der til fordras en trägen och oaflåtelig bön, 1 Joh. 5: 14, 15. Ty ehuruwäl den kära Fadren i himmelen af sin ewiga kärlek, utan all wår egen wärdighet och förtienst rikeligen och gerna utdelar sin Anda, nåd och wälsignelse, så kunna dock inga andra deraf delachtige warda, utan de som sedan de låtit Guds Anda medelst Ordet wärka en lefwande Tro i hiertat, honom oaflåteligen der om i Jesu namn bedja, Luc. 11: 9—13, Gal. 4: 6, 1 Thess. 5: 17. Hwar med wi dock intet hafwa den meningen at en sann Christen bör altstadigt böja sina kropps knän, och med munnen bedja, utan at Siälenes lif måste genom et oaflåteligit trones begär och innerlig bön, såsom igenom en ouphörlig hunger och torst, niuta sin andeliga mat och dryck, (eljest är intet lif i henne, Joh. 6: 53, 57) hwilket kan ske under alt lekameligt arbete, i det den Helige Ande upwäcker i Siälenes innersta grund trogna suckningar, i anledning af något Skrif-

tenes språk, eller ock af de ting, som hennes utwärtes sinnen förekomma: upmuntrar henne ock, at tillika med alt hwad skapat är, lofwa och prisa sin ewiga Skapare; hwartil hon ock finner sig så öfwerflödig orsak hafwa, at hon derföre aldrig hinner så mycket som hon gerna wille, uplyfta sin mun och hierta til Herrans lof och pris; utan ju mera hon beder och lofwar Gud, ju mera nåd, lust, drift, kraft och orsak dertil warder hon ock hos sig warse. Ty Gud wår himmelske Fader lånar gerna, och *gifwer rikeliga nåd,* Jac. 1: 5. och meddelar then H. Anda them, som honom med et stort alfware i trone der om bedja, och *Anden är then, som hielper wåra skröplighet, lärer oss och beder för oss med outsägeliga suckningar,* Rom. 8: 26, Joh. 14: 26. ty han uptäcker för oss wår siäls tilstånd och angelägenhet, och upwäcker oss, at i anledning deraf tala med Herranom, dels at klaga öfwer wårt medfödda diupa förderf, dels at bedja om syndernas förlåtelse, om wisdom och uplysning, om kraft och starkhet til at öfwerwinna synden etc. etc. etc. dels at lofwa och prisa Gud för dess ewiga kärlek, helighet, rättferdighet, trofasthet, almacht etc. för dess härliga œconomie, dyra nåd och wälgerningar i andelig och lekamelig måtto, hwar til alla tre Trones artiklar ymnig anledning gifwa etc. etc. och altså kunna wi, genom Guds nåd, så wäl bedja utan, som efter andras bönesätt, om wi ock med Frälsaren skulle ligga hela natten öfwer på wårt ansichte i böner til Gud, allenast at wårt hierta, som ofwanförmält är, warder upwäckt til bönen, ty *ther hiertat är fult af, så talar* då *munnen;* och *en god Menniska bär* då altid *godt fram af sin hiertans goda fatabur;* Math. 12: 34, 35. Framl. Biskopen D. Joh. Gezelius har ock förmant lärarena, at de skola wänja sina åhörare til at med egna ord bedja. Hans påminnelse lyder der om således i Spörsmålen af dess Barna-klenodium öfwer den första bönen i Fader wår: *I Herrans Bön böra wid hwar bön Christi egna ord först enfaldigt utläggas: sedan bör man undersöka, huru åhörarena förstå hwart och et ord af Lutheri förklaring: dernäst böra de lära, hwad godt wi uti hwar och en bön ombedja, och hwad ondt wi afbedja, såsom Lutherus sielf wisar: sist böra de wänjas at med sina egna ord, efter förut giord förklaring, författa sina suckningar wid hwar och en bön.* Dock förkasta wi ingalunda några böneformulair, som af uplyste och anddächtige bedjare äro i Guds Andas lius författade, utan häldre erkänna dem för nödiga, upbyggeliga och hälsosamma, i synnerhet för begynnande och

anfächtade siälar, som intet hafwa den gåfwan at upwäcka sig siälfwa, och hålla wi före, at thet ock kan wara godt, at man efter andras anledning, såsom i synnerhet sal. Joh. Arndh i dess Paradis lustgård, upwäcker sit hierta til andacht och bön. Men det Böne sätt, som Herren Jesus sielf har författat, erkänna wi för så fulkomligt, at det i korthet begriper alt hwad wi böra och kunna bedja; ja så härligt, at det bör af hwar och en botferdig och trogen siäl med hiertans andacht, innerlig wördnad och en lefwande barnslig förtröstan alla dagar brukas.

54 Q. Hwad tyckes Eder om långa böner, äro icke de Gudi behageligare, än korta?

R. Af föregående swar är nogsamt klart, at som den altseende *Guden ser til hiertat* och dess innerliga beskaffenhet, så kan ingen obotferdig och otrogen siäl finna nåd för Gud, derföre, at han läser up många och långa böner, eller är mångtalig; ty det är gäckeri och aperi, at lita på blotta utwärtes wärk och öfningar, hwarföre ock Herren Jesus förkastar et sådant bedrägeri och hedniskt sätt at bedja hos Math. 6: 7. och Herren säger til de hårdnackade Judar: *om I än mycket bedjen, så hörer jag eder dock intet,* Esa. 1: 15. detta är widare utfört i den Anderika tractaten om begynnelsen til et Christeligit lefwerne pag. 64 seqq. Men om en botferdig och trogen Siel får nåd til at både med hierta och mun bedja i 1, 2, eller flera timar, så har han orsak til at i hiertans ödmiukhet prisa Gud för den delen; ty deraf får man wisserligen i sit hierta känna en stor lisa, lätthet och lindring: och tycka wi det intet wara för mycket at en tima i sänder eller längre tala med Gud, allenast at wårt hierta warder af den Helige Anda til bönen skickat och beredt, upwäckt och upeldat. Herren Jesus, som med sit heliga lefwerne har lemnat oss en efterdömelse, huru wi skolom wandra, har sielf ofta legat *hela natten i böner på sit* aldraheligaste *Ansichte,* Luc. 6: 12, Math. 14: 23. Så hafwa ock the helige Guds Menniskor i gamla och nya Testamentet ofta några timar bedit, såsom David, Tobias och hans son, Daniel, Petrus, Johannes, Paulus och flere af Apostlarne, hwarom widare förmäles i Hr. Öfwerst Lieutnanten Cedersparres Memorial til Ven. Consistorium.

Men i anfechtning och torka, då en trogen siäl antingen få eller inga utwärtes ord kan framföra, har hon at trösta sig der af,

at then milda Guden anser siälenes fördolda suckar i innersta grunden, at han låter sig behaga *the elendas* hemliga, men dock uprichtiga *längtan, trängtan, begär* och i *hiertans tankar,* som dels i korta ord, dels utan ord utgiutas, och at *Anden sielf manar godt* för the trogna, jämwäl *med osäjeliga suckningar,* Rom. 8: 26.

Randanmärkning: Ps. 10: 17, Ps. 69: 34, Ps. 72: 12.

55 Q. Men huru kan då en allena bedja öfwerliudt, när flere äro tilstädes, och huru kan han då lämpa sina ord i bönen efter allas tilstånd?

R. Sedan en sann Christen på det sätt, som ofwan förmält är, blifwit öfwad, at med David *utgiuta sit hierta för Herranom,* Ps. 42: 5 och *igenom wanan* fått *wäl öfwade sinnen* uti bönen, Ebr. 5. Så kan han ock wäl, genom Guds nåd, til sin egen och sina Christendoms Syskons upmuntring, med egna ord bedja öfwerliudt i andras närwaro, medan de alla hafwa af nöden sit diupa synda-förderf at beklaga synderna at afbedja, om nåd, lius och kraft til kamp emot samt seger öfwer synden at anhålla, Gud för hans Andel. och lekamel. wälgerningar at tacka och lofwa, i synnerhet för det dyra återlösningens werk, uplysningens och helgelsens nåd, samt Guds œconomie och förande med sina barn, etc. etc. Och at Herren Gud har et nådigt behag til et sådant endrächtigt bedjande, skönjes ögonskenligen af den ymniga wälsignelse, som den Högste wid sådane tilfällen plägar utgiuta, i det de, som känna sig wara helt tröga, toma, kallsinniga och andachtslöse, warda ofta uplifwade, upmuntrade, upeldade och upwäckte til andacht, kärlek och Guds innerliga lof, då de få höra och se den Tro, kärlek, andacht, ifwer, bönenes nåd och gåfwa, som hos deras kära wänner af Gudi werkad är: samt åtskilliga Guds nådefulla löften och tilsäjelser, hwarpå de sina böner grunda. så at, såsom et glödande eld-kohl ofta uptänder många utsläckta kohl; altså warda ock af en andächtig och af Guds nåd upwäckt siäl, flere siälar til en Gudelig andacht uptände. Och at sådane Böne-öfningar icke allenast äro upbyggelige, utan ock långt för detta ibland Guds barn brukelige, hafwa wi åtskilliga exempel i den H. Skrift, i synnerhet i Apostlagerningarna, och särdeles de främsta Capitlen. det förmäles ock om Paulo Cap. 20: 36 at han *föll på sina knä, och bad med allom them,* Wi kunna ock til Guds lof och pris af egen förfarenhet betyga at det har en stor nytta med sig at

höra en trogen siäl utgiuta sit hierta för Herranom; ty ju längre en andächtig siäl beder, ju sötare smakar henne det förtroliga samtalet med Gud, ju andächtigare och ifrigare warder hon ock til at bedja; ty hon warder ju längre ju mera insänkt i Guds och Jesu ewiga kärleks omäteliga diup, och desto kraftigare upwäckt til at älska och prisa Gud, samt at upmuntra alla andra med sig dertil. och när då flere, som äro ens til sinnes i Herranom, förena sig i böner och lofsånger, at med en Anda, hierta, siäl, hog, sinne, tro, kärlek, andacht och alfware, såsom en man, tillika belägra Guds nådes dör och kärleks-öma hiertelag, så rifwa de ofelbart himmelriket til sig, så winna de et rikt byte af Guds nådes skattar och kosteliga klenodier, til deras egna samt flera siälars wälfärd och salighet, så föröka de Herrans lof, och upoffra honom et behageligit lof-offer, hwar af han luchtar en söt lucht.

56 Q. Äro private Sammankomster eller enskylte Gudachtighets öfningar oumgängelige til Saligheten?

R. Nej. wi hålla före, at hwarken offentelige kyrko-sammankomster, ej eller de Christnas enskylte hus-sammankomster äro så oumgängeliga til saligheten, at ingen utom them skulle kunna blifwa salig. Men det är oss nog, at de äro upbyggelige och nödige, och at Symboliske böckren räkna *brödernas Gudeliga samtal och förmaningar* för *et Salighetenes medel*, samt til bewis der af beropa sig på Math. 18: 20. Man har ock, Gudi lof! försport, at mången siäl i sådane tilfällige hus-andachter blifwit omwänd ifrån mörkret til liuset, ifrån döden til lifwet och ifrån Satans macht til Gud; och at Satan, som förfarit det hans rike dymedelst lidit stor skada och afbräck, har emot dem i alla tider på det häftigaste rasat och dundrat.

57 Q. Hwadan härflyter då de Christnas plicht at lära, förmana, upbygga, bestraffa och omwända sin Nästa?

R. 1) Af kärleken til Gud och wår Nästa. *ty detta är kärleken, at wi hållom hans bud,* Joh. 5: 3. *ther på wete wi, at wi kännom* och älskom honom, *om wi hålle hans bud. Then ther säger: jag känner honom, och håller icke hans bud, han är en liugare, och i honom är icke sanningen. Men then som NB.* ***håller hans ord, i honom*** *är sannerliga Guds kärlek fulkomligen: och ther på wete wi, at wi ärom i honom,* 1 Joh. 2: 3, 4, 5. Hit hörer, hwad Herren Jesus sielf

säger i Joh. 14: 15, 21, 23. *Älsken I mig, så håller min bud. Then min bud hafwer, och håller them, han är then mig älskar. Then mig älskar, han warder hållandes min ord* etc. It. Joh. 15: 10 *Om I NB. hållen min bud, så blifwen I i minom kärlek.* v. 14. *I ären mine wänner, om I NB. Gören hwad jag biuder eder.* Men at denna plichten är oss af Gudi på många ställen i den H. Skrift befalt, hafwa wi tilförene öfwerflödeligen bewist. Wi nämna altså wid detta tilfället allenast det, som Guds Ande säger genom Petrum i 1 Epist. 4 Cap. v. 10 *Warer tienstachtige inbördes hwar och en med then gåfwo, som han hafwer fått, såsom gode then margfalleliga Guds nåds skaffare.* och genom Apostelen Jacob i dess Epist. 5 Cap. 19: 20 vers. *käre bröder, om någor ibland eder fore will ifrå sanningen, och någor omwände honom: han skal weta, at then ther omwänder en syndare af hans wägars willo, han frälsar ena siäl ifrå döden, och skyler all öfwerträdelse.* Hit kan ock lämpas hwad Paulus säger i Gal. 5: 13. *Genom kärleken tiene then ene then andra.* Förplichtar oss nästans kärlek til at på alt sätt befrämja dess timeliga, huru mycket mera, til at befrämja dess andeliga och ewiga wälfärd? Är ock det et kärleks-wärk, hwar til menniskan af natursens lius finner sig wara förplichtad, at neml. föra den wilfarande in på rätta wägen; så förplichtar ju Nåden fast mera hwar och en Siäl, som efter Andan ofwan efter födder är, at sedan hon är omwänd, styrka sina bröder, Luc. 22: 32. samt med Guds Ord föra dem in på Salighetenes wäg, som ännu sittia i mörkret och dödsens skugga och med den stora hopen wandra på den breda wägen til fördömelsen. Der til förbinder sig ock hwar och en trogen Siäl i Psalmen N:o 59 v. 3. *Och jag wil lära them tin wäg* (hwilka? mon allenast mina barn och tienstefolk? nej, alla them) *som ännu intet känna tig* (O Herre Gud) *at the sig til tig wända.*

2) af Christi återlösning. ty Christus, som med then H. Anda smorder är til sit Prophetiska, Öfwerste-Presterliga och Konungsliga Embete, han har ock med sit dyra blod förwerfwat oss then H. Anda, med hwilken wi i döpelsen och Nya Födelsen smorde äro til Andelige Konungar, Präster och Propheter. så at såsom Christi prophetiska Embete består uti lärande, predikande, bestraffande och förmanande til en sann Bättring och Tro; altså böra ock alla Christna eller Christi efterföljare wara sin nästa til upbyggelse och förbättring, samt dela med hwar annan de Andeliga gåfwor, som dem af Gudi

anförtrodde äro, och altså jämwäl *prophetera*, 1 Cor. 14: 1 det är, *förklara Skriften* (se Gezelii utläggning) hwilket dock hwar och en Christen icke offenteligen i kyrkan må göra, utan allenast enskylt hemma i sine hus el. qwarter, för husfolket, eller för sina wänner och grannar, som tilfälligt wis dem besöka, och begära förklaring öfwer något Skriftenes språk, el. någon tros artickel, til Trones styrka och förbättring i lefwernet. Ty med det pund, som hwar och en undfått af Gudi, är han ock plichtig at tiena sin nästa, och underwisa andra, huru han förstår Guds Ord; och dymedelst warda ock de offentelige lärarne ifrån mycket öfwerlopp och beswär befriade. Skulle ock de, som sig hos en uplyst Christen i något samwetsrörande mål befrågat, intet wara nögde med det swar de af honom fått, så kunna de då widare förfråga sig hos sina ordentelige lärare. Til denna sanningens styrko äro öfwerflödige bewis anförde i det d. Novembr sistf. uti Kongl. Commissionen insinuerade ödmiuka Memorial, och de der wid bifogade allegater.

Det inkast, som emot denna sanningen af somligom plägar göras, at de Christne kallas i den h. skrift allenast Prester, men icke Propheter, och at de fördenskul wäl måge upoffra sig sielfwa Gudi, samt bedja och lofwa Gud, men intet lära och underwisa hwarannan i Gudachtigheten, är af intet wärde; ty de syslor, som efter wår Tros bekännelse höra til Christi prophetiska Embete förmanas alla Christna enskylt at utöfwa, såsom prophetera, lära, upbygga, förmana, omwända, trösta, straffa, warna sin nästa, alt efter then nåd och gåfwa, som them af Gudi gifwen är, och efter theras nästas tilstånd och beskaffenhet, 1 Corinth. 14: 1, 3, 5, 13, 24, 25, 26, 27, 29, 31, 39, Coloss. 3: 16, Eph. 5: 18, 19, 20, 1 Thess. 4: 18, Cap. 5: 11, 14, 17, Ebr. 3:. 12, 13, Cap. 10: 24, 25, Jac. 5: 19, 20, Rom. 12: 6, 7, 8. Derföre wågar sig ock Doct. Gezelius i dess Synopsi eller korta begrep af Hafenrefferi böcker pag. 145. säja, det *alla Christna äro af Gudi Smorde til NB. Propheter, som af Gudi genom Ordet lärde, Joh. 6: 45 hwar andra lära, förmana, trösta och upbygga skola Col. 3: 16.* Derföre wågade sig ock Moses at straffa Josua Nun son, då han i sit förmenta Gudeliga nit wille förbiuda twänne män af folket prophetera, säjandes *Hwi ästu så nitisk för mig? Gåfwe Gud, at alt Herrans folk propheterade, och Herren låte sin Anda komma öfwer them!* 4 Mose B. 11: 29 derföre kallar ock Paulus then Paulunsmakaren Aquila och hans hustru Priscilla sina hielpare i Christo Jesu, Rom. 16: 3 och

them til ewärdeligit beröm, samt oss til upmuntring, at efterfölja deras Gudeliga exempel, har Guds Ande i Ap. G. 18: 26 låtit antekna, at the hafwa tagit then wältalige och i Herrans wäg underwiste Juden Apollos til sig och *ännu grundeligare uttydt för honom Guds wäg* och ordning. Hit hörer ock Guds Andas förmaning Tit 2: 3 at jämwäl qwinnorna skola wara *NB. goda Lärerskor.* bese Doct. Gezelii utläggning.

Randanmärkning: NB. *Wish. B. 7: 27. Den himmelska wisheten gifwer sig ju altid uti the heliga siälar, och gör Guds wänner och NB. Propheter.*

58 Q. Hwad tankar har I om wåra Symboliska böcker, böra icke de ock anses och erkännas för wår Tros och lefwernes rättesnöre, eller norma normata?

R. Wi erkänna Guds uppenbarade ord eller then heliga Skrift, såsom wi om thess sanning och kraft i wåra hiertan och samweten en lefwande öfwertygelse undfått, för wår Tros och lefwernes endaste regel och rättesnöre, Libb. Symb. pag. 570. Credimus, Confitemur, et docemus *unicam regulam, et normam,* secundum quam *NB. omnia dogmata,* omnesque Doctores æstimari et judicari oportent, *nullam omnino aliam esse,* quam Prophetica et Apostolica scripta, cum veteris, tum N. Testamenti etc., och kunna altså intet tillägga några andra böcker den ähretitelen, utan så wida de med Guds uppenbarade ord öfwerenskomma, hwarefter alla böcker och skrifter böra pröfwas i Guds Andas lius. ty wår Tro kunna wi intet bygga och grunda på blotta menniskors ord, tycken och auctoritet, 1 Cor. 2: 4. Men det bekänna wi, at hwad wi i Symboliske böckren läsit om Bot och Bättringen, om menniskans diupa naturl:a förderf, om den sanna Tron, dess art och beskaffenhet, kraft och wärkan, om rättferdiggörelsen, Nya Födelsen, Helgelsen och Förnyelsen, samt Guds lags hållande, det är enligt med Guds uppenbarade Ord, hwarföre wi ock högel. önske, at alle lärare, som med hand å bok förbundit sig til Symboliske böckren, wiste och förstode hwad der uti läres, samt der efter sielfwe lärde och lefde, så skulle de intet, som ofwan förmält är, förargas på Guds sanning, och utropa den för en ny lära.

59 Q. Huru förstår I det språket Luc. 18: 8 När Menniskones Son kommer, mon han finna Tro på jorden?

R. At Frälsarens ankomst skal så hastigt och oförmodeligen ske, at the trogne det intet skola kunna tro eller förmoda. Ty wi

wete af förfarenhet, at han ofta så oförmodeligen kommer til en Siäl, som klagar sig af Gud öfwergifwen wara, så at hon dels för glädje skul öfwer den hastiga förandring, som hos henne förelöper, i det hon utur ängslans diup warder til himmelen eller en föresmak af det ewiga lifwets goda uplyftad, dels för sin owärdighet skul, den hon i hiertans ödmiukhet erkänner, intet kan tro, at det är sant. Man kan med liknelse förklara denna saken: Om en missgernings man som til döden är dömd, och nu står på rätte platsen at undergå sit wälförtienta dödsstraff, skulle, då han redan darrande och halfdöd för ångest, allenast wäntar på det sidsta hugget af bödels yxan, icke allenast oförmodel. blifwa benådad med lifwet, utan ock i samma stund föras up til Konungens håf, med mycken nåd af honom undfägnas och för Konungens Arfwinge förklaras; skulle icke denna hastiga förandringen förekomma honom i förstone så otrolig, som en dröm? Och altså wid Jesu oförmodeliga nådes-besök och uppenbarelse i Siälen, sannas det, som David säger i Ps. 126: 1 at then botferdige Siälen warder såsom *NB. drömande;* och om en sådan hastig och oförmodad Jesu ankomst til Siälen, lärer Herren Jesus egentligen tala i Luc. 18: 8 och icke om dess ankomst til domen; ty med den förestälta liknelsen wil han lära oss, at om wi altid bedje och icke förtröttas, så skolom wi wisserligen finna honom, och undfå hwad wi bedje. Herren Jesus skal ofelbart frälsa sina utkorada ifrån theras fienders hand, fast än han til en tid hafwer tolamod med the ogudachtiga, eller skonar dem, och något fördröjer at hielpa de sina: Han skal dock snarligen och hasteligen hielpa de trogna, när i deras tycke alt hopp synes wara ute, och de af längtan och wäntan tycka sig wara utmattade, så at när menniskones Son kommer med sin hielp, tröst, nåd, frid, glädje och hugswalelse, skola de i förstone för glädje skul intet tro, at det är sant. hwilket ock wäl kan träffa in, då Herren det andeliga Zions fångar utur deras andeliga fängelse förlossandes warder.

60 Q. Men tror I intet, at näst för Jesu sista ankomst til domen, skal säkerhet, otro och ogudachtighet aldeles taga öfwerhanden?

Sw. Om den tiden, i hwilken wi nu lefwa, kan man wäl beklageligen säja, at säkerheten och ondskan nu har tagit öfwerhanden, såsom ock hela wår Swenska Församling in för Gud enhälleligen

klagar i Psalmboken N:o 309. v. 1 etc. hwilket lärer wara et bewis til then yttersta tiden, i följe af Math. 24 och 2 Tim. 3. Men at Herren Gud skal tilstädja at ogudachtigheten skal aldeles altid och allestädes taga öfwerhanden, tyckes strida emot hans Guddomeliga ähra och oryggeliga löften.

61 Fr. Menar I, at Judarna skola för den yttersta domen blifwa til Christum omwände?

Sw. Hwad denna puncten angår, så hafwe wi then så wäl som flere til Trones grund ej egenteligen hörande stycken oss intet så noga underrättade giort: utan följande rene Ewangeliske lärares ord och förklaringar tycka wi i wår enfaldighet hafwa god grund, och tro wi, at hwar och en Christen, som rätteligen läser Herrans bön, önskar af hiertat alla så wäl Judars, som hedningars, ja, alla menniskors sanna Omwändelse til den sanna Trona. Doct. Philip Jacob Spener i dess bok Pia Desideria pag. 70, 71, it. 152 ad 198 samt i dess Glaubens Lehre öfwer 2 Sönd. i Adventet, bewisar åt åtskillige Ewangeliske lärare hafwa trodt och drifwit den puncten om Judarnas almänneliga Omwändelse, såsom Hilarius in Ps. 58 Ambrosius l. de Josepho Patriarch. C. 14. Augustinus l. 20 de C.D. c 29 it 2 qq Evang. q 33 p. 246 Cyrillus Alexandrinus ad Hos. c 3 n. 34. Chrysostomus in Ep. ad Rom. 11. Primasius Uticensis ad Rom 11. Theophylactus ad Rom. 11. Theodoretus ad Rom. 11. Basilius M. in Psal. 32. Origenes libr. 8 ad Rom. c 11. Chrysologus serm. 36. Œcumenius ad Rom. 11 c. 17. Dionysius Alexandrinus, Theodulus Cælosyr in Ep. ad Rom. in Bin. Biblioth. Patr. T. 6. Doct. Martinus Lutherus in Postill. Ecclesiast. edit. 1525 in diem Stephani, D. Ægid. Hunnius, ad Rom. 11. D. Nic. Hunnius, D. Georg Calixtus de extremo judicio. Mart. Bucerus ad Rom. 11. p. 516. Doct. Balthaz. Menzerus in disp. Giess. tom. 1. Fridericus Balduinus ad Rom. 11. Mathias Flacius ad loc. Rom. 11. Lucas Lossius ad Rom. 11. D. David Rungius disp. 13 ad Rom. 11. D. Georg Mylius ad Rom. 11 p. 371. D. Joh. Wesenbeck in Rom. 11. conc. 5 p. 899. 900. M. Rob Erythropilus in Theol. Apost., Cyr. Spangenberg conc. 102. D. Georg Major, D. Joh. Winckelmann p. 237. D. Balth. Meisnerus ad Hos c. 3 p. 326. D. Math. Hafenreff. Comm. in templ. Ezech. p. 313. D. Joh. Gerhardus, M. Elias Schade, D. Mich. Waltherus, D. Andreas Keslerus, M. Hartman, Superint. Dan. Fesselius, D. Joan. Forsterus, Su-

perint. Mich. Hawemann, D. Math. Hoë, D. Leonh. Hutterus, D. Georg Weinrichius, D. Joan. Georg Dorscheus, L. Jacobus Helvigius, D. Christoporus Helvicus, D. Jacobus Martini, G. Rostius, M. Joannes Schindlerus, D. Joach. Hildebrand, Gerhardus Gravius, förutan många Reformerte och Påfwiske lärare. Här om kan ock läsas Georg. Mich. Laurentii förkl. öfwer Rom. 11: 15, 25, 26. Wi finna och, at ofwannämnde lärare hafwa af Guds hel. ord anledning och grund til denna läran, såsom af 5 Mose B. 30: 4, 5, Cap. 4: 30, Hoseæ 3: 4, 5, 2 Chrön. B. 15: 3, 4, Esa. 59: 20, 21, Cap. 60, Cap. 66: 19--23, Rom. 11: 15, 25, 26 etc. etc. Wi kunna altså intet nog förundra oss om detta stycket skulle för en ny, misstänkt och fremmande lära ansedt warda. Det tro wi wäl, at Satan med alla krafter söker at hindra Judarnas, så wäl som alla andra menniskors omwändelse. Wi beklage ock hierteligen, om de, som nu wilja för rene Ewangeliske ibland oss ansedde wara, skulle låta sig afwända ifrån det, hwad den rene och nitälskande Ewangeliske läraren D. Nicolaus Hunnius har funnit nödigt at drifwa i dess Epitome Credendorum eller korta Extract af den Ewangeliska läran; och är för oss så mycket eftertänkeligare, som wi et större bewis om denna saken hafwe, i det höga Öfwerheten i nåder pröfwat rättwist och angelägit, at til de enfaldigas och olärdas underrättelse låta samma bok på wårt modersmål af Translatore Regio H. Erico Schrodero öfwersätta, och i Nyköping åhr 1647 genom trycket almänngöra. Samma Doct. Nic. Hunnius i ofwann:de tractat N:o 928 § 3 pag. 709 räknar i bland de tekn, som skola gå för werldenes ände, Judarnas almänneliga omwändelse, för det ottonde i det han säger:

8) *Judarnas almänlige Omwändelse, then Paulus förkunnat hafwer Rom. 11: v. 25, 26. Jag wil icke fördölja eder thenna hemlighet, at blindheten är Israel NB. endels wederfaren, til thess Hedningarnas fullhet inkommen är, och så warder hele Israel salig. Här om' hafwer Moses Deut. 4 v. 30 propheterat: När tu bedröfwad warder, och tig alla thenna tingen uppåkomma, i the yttersta dagar, så skal tu wända tig til Herran tin Gud, och skal höra hans röst: hwilket wäl NB. icke annorlunda kan förstås, än at thet Judiske folket skal för then yttersta domen NB. NB. uti store hopar omwända sig til Christum.* Dock bekänna wi, at wi om denna punct med flera dylika, som ej egenteligen höra til Trones grund-artiklar, oss intet bekymrade och underrättade giort, utan om denna saken warit nästan

aldeles okunnige, in til dess at Kongl. Commissionens förhör gifwit oss anledning, at der om inhämta den underrättelse, som nu kortel. är nämnd.

62 Fr. Hwad synes Eder om Chiliasmus?

Sw. Om denna puncten hafwa wi ej heller giort oss widare kunnige, än hwad wi kunnat höra mot eller med derom talas. Och emedan wi hafwa funnit then puncten ej angå grunden til wår Christendom och salighet, hafwa wi ej heller brytt oss med något scrupulerande ther om, fast mindre i någon wår enskylta Gudachtighetsöfning och Samqwäm med något tahl och twist ther om oss uppehållit. Thet bekänna wi friwilligt, at et Rike och regerande, som strider emot Christi andeliga rikes art och beskaffenhet, är en dröm och phantasie, och altderföre oss i wårt hierta förhateligt, af hwilken dröm någre Judar och andre flere säjas i Augsb. Bek. 17 art. warit intagne. Men aldenstund uppenb. B. 20 Cap. talar om et tusende åhr, innom hwilka Satan skal wara så bunden, at han ej skal bedraga Hedningarna, och the trogne skola regnera med Christo; ty är och blifwer wäl sielfwa saken i sig sielfwan en Guds sanning, fast än wi thenna puncten såsom flera i thenna höga, diupa, prophetiska boken ej så noga til thess rätta förstånd kunnat fatta, eller i the stycken weta egentel. terminum a quo et ad quem, samt then rätta beskaffenheten deraf. hwarföre wi ock lämne dem, som lust hafwa, at här om täfla och twista. Men wi gille ingalunda sådana förklaringar, som i någon måtto stöta emot Trones grund och analogie. Ej heller finne wi kunskapen om sådane stycken wara så nödig til en sann Christendom och oumgängelig til Saligheten, at wi å sido sättiande det ena nödwändiga, skulle behöfwa der efter sträfwa. utan wi tro, at then som af hiertat tror på Jesum och i trones kraft följer honom efter, blifwer ewinnerligen salig genom hohom, antingen han wet något af Chiliasmo eller intet. Ty wi wete, at then ther rätteligen tror på Christum, och i trone lider med Christo, skal i ewighet få regnera med Christo, och blifwa härlig hos Christum, Rom. 8: 17, 2 Tim. 2: 11, 12.

63 Q. Hwad tankar har I angående Wiederbringung aller dinge?

R. Om then saken hafwa wi ej heller oss någonsin brytt, eller sökt så noga weta, huru den warder beskrifwen. utan om med

frågan menas denna synliga skapade werlden: om then på yttersta dagen til sit wäsende eller til sin nuwarande beskaffenhet, och som the lärde kallat, qua qualitates, skal förgås; så underställe wi högloft. Kong. Commissionens hög-gunstigaste ompröfwande, om icke Doct. Lutherus med sin förklaring ther om hafwer så god grund, som the andre, hwilka ther emot äro. Doct. Lutherus, Ambrosius, Augustinus, Chrysostomus, Hieronymus, Gregorius M., Beda, Gennadius, Primasius, Anshelmus, Irenæus, Andreas Cæsariensis och flere, som hade det hoppet, at himmel och jord icke skal warda i ewighet til intet, utan allenast förnyas och renas genom eld, hafwa, som wi hört och läsit, tagit det til grund, som Guds Ande talar genom Paulum i Rom. 8: 21 at *Creaturen skola ock warda frie ifrån förgängelighetenes träldom, til Guds barnas härliga frihet,* och genom Petrum i 2 Ep. 3: 10. *Men nya himlar och en ny jord wäntom wi, efter hans löfte, ther rättferdighet uti bor.* och genom Johannem i Upp. B. 21: 15. *Si, jag skapar all ting nytt.* Hwarföre ock Lutherus ganska tydeligen utlåtit sig om denna saken, på åtskillige ställen i sine skrifter. uti sin kyrko-Postilla på 4 Sönd. Trinit. fol. 782 b. säger han: *Gud skal (efter 6000 åhr) stöta werlden omkull, och för de utwaldas skul äfwen åter rena och förnya Creaturen, såsom S. Petrus i 2 Ep. 3: 13 ock lärer.* Item: *Gud skal åter genom eld feja och rena Solen, at hon skal warda liusare och klarare, än hon i begynnelsen har warit.* Id. ibid. Conc. 2. *Hela Naturen skal renad och förnyad warda, så at man skal säja: Detta är nu först en skön Sol! hwad för et wackert träd! et kosteligt och angenämt blomster!* Och fol. 785. a. *Detta hoppet hafwe wi och alt hwad skapat är med oss, hwilket också för wåra skull skal på det aldraherrligaste, renat och förnyat warda. — De utwalde skola besittia både himmel och jord.* Item öfwer 2 Advents Sönd. *Alla Creatur skola, icke förgås och til intet warda, utan allenast förnyas — Ty Creaturens wäsende skal intet uphöra, utan äfwen som wår kropp til sit wäsende förwandlat warda, och dock äfwen til deras wäsende blifwa åter de samma. Altså skal himmel och jord på yttersta dagen med alla Elementer och alt hwad til är, genom eld försmälta, och blifwa til pulwer, samt med alla menniskors kroppar, så at öfwer alt intet annat skal wara än eld, och strax derpå skal all ting åter blifwa nytt, på det aldraskönaste skapat, och wåra kroppar lysa klart såsom Solen, siu resor klarare än hon nu är.* I sin utläggning öfwer 1 Mose B. 2 Cap. Tom. 9 Altenb. fol. 47. b.

säger åter Lutherus: *Wi hoppas at all ting, icke allenast Menniskan, utan ock at himmelen, jorden, Månen. etc. skal blifwa åter uprättat och förnyat.* Samma bekännelse gör han ock på flera ställen. Med Luthero öfwerensstämmer Chrysostomus ad Rom. 8: v. 21. homil. 14. *Et ipsa Creatura liberabitur. Quid id verbi est, & ipsa? non tu solum, sed et quod te inferius est, quodque particeps non est, nec cogitationis, nec sensus, vel hoc ipsum bonorum tecum communionem habiturum est. Liberabitur enim, act, (sc. Paulus) à servitute corruptionis, hoc est, non amplius erit corruptibilis, sed corporis tui venustatem sequetur. Nam quemadmodum corruptibili te effecto, et ea quoque corruptibilis est effecta, sic incorruptibili effecto te, et ipsa quoque subsequetur-comesque tibi erit.* Item Kirchdrus It. Const. itin. 1 dial. 2 Cap. 10 p. 447. *Tunc mundi globi sive astra quorum non est numerus, in tot lapides pretiosissimos et lucidissimos transformabuntur, quot humana mens in natura rerum præstantissima cimelia, sibi imaginari potest. — — Terra præ ceteris omnibus mundanis corporibus majori splendoris apparatu conspiciendam se exhibebit, ut ubi Verbum æternum caro factum est, ubi pro mundi salute unigenitus Dei Filius crucis mortem subiit, ubi omnes electi beneplacita Dei vita, veluti in agone certantes æternæ felicitatis bravium meriti sunt, ibi ad sanctorum coronam, præteritorumque dulcem recordationem maxime divinæ providentiæ dispositio se mirabilem ostendat.* etc. Men wi inlåtom oss intet i någon twist eller scrupulerande om denna saken, utan hemställe den i wår ewiga Skapares nådigste wälbehag.

64 Fr. Hwad tankar har I om de fördömdas förlossning?

Sw. Wi hålla oss wid sielfwa bokstafwen af Guds uppenbarade Ord, at the Ogudachtige *skola gå uti ewiga pino,* Math. 25: 46, Dan. 12: 2 *der deras matk icke dör, och elden icke utsläckes,* Marc. 9: 43, 44, 46, 48, Esa. 66: 24, *der röken af deras plågor skal upstiga af ewighet til ewighet,* Upp. B. 14: 11, Cap. 20: 10 Ty som hans ewiga nåd och kärlek wil och skal med ewig glädje, härlighet och salighet bekröna de trogna, som här en liten tid warit honom trogne; Så kan och skal äfwenwäl hans rättferdighet med Ewig eld, mörker, wrede och plågor hemsöka de otrogna, som här i tiden motwilligt förachtat hans godhets, tolsamhets och långmodighet rikedom, och icke welat förstå, at Guds mildhet lockat dem til bättring, Rom. 2. Derföre talar Syrachs son eftertänkeligen i dess boks 15:de

Cap. 18 v. *Menniskan hafwer lifwet och döden för sig, hwilket hon wil, det warder henne gifwit; han biuder ingom, at han skal ogudachtig wara, och gifwer ingom lof til at synda.*

65 Fr. Menar I, at det ges något medel rum efter döden?

Sw. Nej wi finna intet i den Heliga Skrift mer än twänne rum eller Siälenes tilstånd efter detta lifwet, himmelen och Helfwetit. Om rika mannen förmäles det i Luc. 16: 22, 23 at då han war död, upwaknade han *i helfwetit och i pinone;* Men om Lazarus, at han *wardt förder af Änglarna uti Abrahams sköte* v. 22. Altså är det för oss rådeligast, at *i dag, då wi höra Herrans röst,* då ock *Ordet är* oss *hardt när, neml.* i wår *mun och i wårt hierta,* då Herren *Jesus ock står för wår hiertans dör och klappar,* wi då *icke förhärda wårt hierta,* eller *stå den Helige Anda emot,* utan *med sachtmodighet anamma Ordet, höra hans röst, uplåta wårt* hierta för honom, at han må *ingå och hålla Natword* med oss, at han må *förstöra diefwulens werk* i oss, och inwärtes *uti oss uprätta sit Rike,* och at wi genom hans kraft i trone *görom oss rena ifrån all kötsens och Andans besmittelse, fulbordandes helgelsen i Guds räddhoga,* emedan *utan Helgelse ingen får se Gud, och intet som besmitteligit är, eller thet styggelse gör och lögn, får inkomma i det nya* himmelska *Jerusalem,* Ebr. 12: 14, Upp. B. 21: 27. ty *utom det nya Jerusalem äro alle de, som älska och göra lögnen,* Cap. 22: 15. Och uti alt detta måste och kan ingen, ehuru helig han är, försäkra sig om den saliga ingången i himmelen för sin helighets skull. ty af Nåden såsom wi äre frälste, så warda wi ock salige. Ej heller må en botferdig och trogen Siäl för sin ofulkomlighets och widlådande synda-ondas skull twifla om Saligheten och himmelen, allenast hon i Tro och kärlek, hopp och tolamod in til sin död frambärdar. Ty tå heter thet af Rom. 8: 33, 34 *Hwilken wil åklaga then, som Gud hafwer utkorat? Gud är then som rättferdigar. Hwilken är then som vil fördöma? Christus är then, som döden lidit hafwer. Han är ock then, som upwäckt är, then ock sitter på Fadrens högra hand, och manar godt för oss.* Honom wår Herra Christo Jesu, samt med Fadrenom och then Helige Anda ware lof, ähra och pris ifrån ewighet til ewighet, Amen!

Och således hafwa wi nu inför högloft. Kongl. Commissionen här med aflagt alles wår tydeliga hiertans bekännelse öfwer de styc-

ken, hwilka Kongl. Commissionen funnit oumgängeligen nödwändiga at förhöra oss uti; hwarjämte wi ödmiukast anhålle och begäre, det högloff. Kongl. Commissionen höggunstigast täcktes uptaga och uttyda alla wåra ord och utlåtelser efter Guds aldraheligaste Ords rena sammanhang och förstånd; såsom wi ock här med betyga, oss wid Guds aldraheligaste Ord, endast och allena, igenom wår Guds nåd wilja förblifwa, ehuru wi såsom skröplige menniskor icke kunnat til äfwentyrs i alla mål här utföra wår hiertans mening med så beqwämlige ord, som wi sielfwe gerna önskat, och the granlagade menniskor torde wilja hafwa. Prisandes wi för det öfriga Herrans wår Guds nåd och barmhertighet, som gifwit oss sina älenda barn detta wälsignade tilfället, at få bekänna hans öfwerswinneliga godhet, i Jesu Christo oss til ewig Salighet betedd, hwilken wi ock i alla wåra lifsdagar och i ewighet tacka och lofwa, prisa och uphöja wilje,

Amen! Hallelujah!

Carl Hasselquist. Abrah. Breant. Joh. Breant. And. Wiebe.
Erich Littz. Jonas Angerstedt. Eric Giers. Johan Rahm Erichson.

Några religiösa dikter af en fången karolin.

De religiösa dikter, hvilka i urval här meddelas, härröra från svenskarnes olyckliga fångenskap i Ryssland under konung Karl XII:s tid. De föddes under intrycket af fångenskapens nöd och elände och lämna åt eftervärlden en klar och tydlig inblick i de tankar och känslor, som rörde sig i de fångnas hjärtan, där dessa voro af något djupare läggning. Med verklig religiös innerlighet förena dessa dikter ett allvar i uppfattningen af den egna synden, som gör ett mäktigt intryck. De verka därigenom på en gång värmande och i sedligt religiöst hänseende kraftigt uppfordrande. Och då de därjämte ingalunda sakna poetiskt värde, synas de oss väl förtjänta af att bringas till en större allmänhets kännedom.

Författaren till dessa dikter är generallöjtnanten baron JOHAN ADOLPH CLODT VON JÜRGENSBURG. Denne man tillhörde en af Livlands förnämsta adelssläkter. Han föddes på 1650-talet. Endast 17 år gammal trädde han i Karl XI:s tjänst och deltog sedan i dennes skånska fälttåg, tills han år 1679 tog afsked. Senare återinträdde han i krigstjänsten samt utnämndes 1694 till öfverstelöjtnant vid ett finskt regemente. Åtta år senare blef han öfverste för ett värfvadt infanteriregemente och deltog härefter i fälttågen i Kurland. År 1706 befordrad till generalmajor, blef Clodt ej långt därefter, då Lewenhaupt lämnade Kurland, dennes efterträdare som öfverbefälhafvare för trupperna därstädes. Det var i sistnämnda egenskap, som Clodt jämte guvernören grefve Strömberg 1710 ledde Rigas hjältemodiga försvar. Vid stadens kapitulation i juli månad nämnda år blef han liksom den öfriga besättningen mot gifvet löfte tagen till fånga. Clodt fördes till det inre af Ryssland, där han måste tillbringa många och långa år af fångenskap i Prereslav Saletski. Ett besök i Sverige 1712, som Clodt på hedersord fick företaga för att utverka sin utväxling, blef utan resultat, hvarför han måste återvända i fångenskapen. Under denna blef han sedan upphöjd i friherrligt stånd och utnämndes slutligen till generallöjtnant och landtråd i Estland. Beträffande hans dödsår äro uppgifterna växlande. Troligen lär han hafva slutat sitt lif i fångenskapen år 1720.

Manuskriptet till de här meddelade dikterna förvaras i det rikhaltiga arkivet å Säfstaholms slott i Södermanland och har af ägaren till Säfstaholm grefve GUSTAF FREDRIK BONDE välvilligt ställts till meddelarens förfogande.

Clodt har själf nedskrifvit ett slags förord till de af honom författade dikterna. Detta förord, hvilket äger sitt särskilda intresse och ej bör förbigås, är af följande lydelse:

Folgende Geistliche Pensées sind diejenige, deren Ich in nächst vorhergehendem Erwehnung gethan, beij welchem

aber Ich billig, in Sorgen zu stehen habe, dass sie, wan dieselben gewissen Art Leüten, vor Augen kommen solten, mit unmilder Beurtheilung nicht verschonet werden dürfften; Derowegen Ich dieselben bitte, mit ihrer Ansehung sich nicht zu beschweren, oder wenigstens nichtes anders sich vorzustellen, alss dass sie nur vor mich alleine und nach den Zustand und die Regungen meines Hertzens verfasset und eingerichtet sind und ohne dem ihre Weitleüfftigkeit ihnen degoûtant und unanstandich sein möchte, ungeachtet eine jede in gewissen Abtheilung und dergestald eingerichtet, dass nach der Andacht, sie abgebrochen oder continuiret werden können.

* * *

Einfeltige Buss-gedancken, mittelst welche die unter der schweren Sünden-last niederdrückte und mit Angst umgebne Seele 1:o die Hulffe Ihres Heiilandes in Erkandnuss und bekandtnuss deren selben mange und grösse wehmühtigst anflehet. 2:o sich im Glauben an die unendliche Barmhertzigkeit Gottes, und dessen in der heiil. Schriefft verhisene Gnade wider auffrichtet, und 3:o in der süssen Liebe Ihres Jesu sich ergetzet. Nach der Melodie

Am Wasser fliissen Babilon
da lassen wir mit Schmertzen etc.

1. Hilff Helffer, hilff mir auss der Nott,
die meine Seel betrübet,
Hilff Helffer hilff; O: hilff mein Gott
Du bist es der Hilffe giebet
Hilff Helffer hilff; dan ohne Dich
ist keine Hilff: hilff gnädiglich
Mir auss Seelen-Notten.
Jesu, mein Helffer hilff mir baldt!
Der Geist, die Seel ist schier erhaldt,
die Nott will mich itz tötten.

2. Die Nott sag Ich, die mir mein Hertz
mitt lauter Angst umgeben,
und die mich in diess Seelen Schmertz
ohn Trost stetz lasset schweben,

Ohn Trost, weil ich so frewendtlich
Mein Jesu hab erzurnet dich
auch ohne all Bedencken
und ohne Scheü so offt und viehl
auff nichtes sonst gericht mein Ziehl,
alss dich mein Gott zu kräncken.

3. Dan sieh' in tieffster Sicherheit
hab Ich biss her gelebet,
in nie erhörter Uppigkeit
von Jugent auffgeschwebet;
Niehmahlss auff dich, mein Gott, gebaut
Dich nieh gefürcht, dir nieh vertraut,
dein Nahmen nie geehret,
durch Lästrung aber offt unehrt,
und den in Sünden-Tag verkehrt,
den man zu heiiligen lehret.

5. Ich Sünder habe mehr gethan,
Dan alle Andre Sünder;
Ja, an dem weitem Himmelss Plahn
ist unzählich weit minder,
dass unzählbahre Sternen Heer,
auch ist weit minder an dem Meer
die Zahl der kleinsten Sanden,
alss die verdamte Sünden Zahl,
die mich gefolget über all
und Dir so widerstanden,

6. Da ichs dennoch gewust gar woll,
dass der da Sünd begehet
von Dir nicht ungestrafft sein soll,
wie in den Wortten stehet,
dass der Herr eiiffrich und gerecht
der Vatter Sünd an ihr Geschlecht
ins viehrte Gliedt der Kinder
heimsuchen will; wass wirdt woll dan
gescheen mir, der sagen kan:
ich bin dass Haupt der Sünder.

7. Darumb empfindet meine Seel
die Angst, die sie so qwelet,
Sie sucht ein sichern Ortt, ein Hööl,
worin sie seih verhelet,
vcr dess Gerechten Donner-Keil
Sie findt ihn nicht, sie findt kein Heil,
weil dass, wass sie begangen,
Weit ubertriefft, der Sünder that,
die Gott so strang gestraffet hat
und die Ihr'n Lohn empfangen,

9. Wo soll ich dan nun fligen hin,
weil mit so schweren Sünden
ich Sünder so beschweret bin,
wer kan mich woll entbinden
von der so schweren Laster Last,
sie unterdrücket mich ohn Rast,
ich kan mich kaum mehr rühren
ich wintzell, seufftze, heül und klag,
doch ist Niehmand, der von der Plag
zum Helffer mich will führen.

2. Theil.

10. Wo Du nicht Jesu, wo nicht Du
die Hilffe mir mittheilest,
wo Du nicht giebst der Seelen Ru,
wo Du die Wund nicht heilest,
so ist es mitt mir gar gethan,
dan ich weiss dass kein helffen kan,
den Du, Du Heill der Heiden,
auch weiss ich, Herr, dass deine Gnadt
weit ubertriefft die Missethadt,
umb der ich so muss leiden.

11. Dan ich weiss wan zu diesser Weldt
sich noch mehr solten finden,
und wass in ihnen wehr besteldt,
an Laster, Schand und Sünden

von mir allein wehr aussgericht,
so weiss ich, dass dein Gnaden Licht
kan alles überwinden
und dass in Deines Vaters Schoss
ein Sünder, er seii noch so gross,
stets kan Vergebung finden;

14. Wollen, wass wartet ihr dan nun
ihr, meine träge Sinnen,
ist noch kein Zeit, auch Buss zu thun,
wolt ihr noch nicht beginnen
zu legen ab die Laster Last
und suchen eine süsse Rast
in eüres Jesu Wunden,
Ach, eiilet, eiilet, eiilet fort
zu der noch offnen Gnaden Pfort
ehr sie wird vest gefunden,

15. Ja Jesu ia, ich kom nu hir
auff Dein lieb'reich's Einladen
ich kom, und bring mit Thränen Dir
die Last, die mich beladen.
Lass Dein Verheissung mir geschen,
dass ich Erqwickung möge sehen,
ich, der weit mehr mühsehlig
alss alle andre auss der Zahl,
die mitt Bludschulden und Trübsahl
belahden sindt unzählig,

17. Ach, lass O, grosser Siges-Fürst,
die Schlang nicht überwinden,
die nach mein' Seel so sehnt und dürst;
lass sie den Zweck nicht finden,
den sie zu mein Verderben trägt.
Du hast ihr so schon gantz erlegt
und ihr den Kopff zertretten.
Der Stachel ist ihr auch entwandt,
ihr Giefft zerschütt und Deine Handt
hatt sie belegt mitt Ketten.

20. Er hat also die Weldt ia lieb,
dass Er Sich hingegeben,
dass Du am Creütz alss wie ein Dieb
auffoffren müst dein Leben,
auff das die Glauben nur an Dich
dass Leben haben ewiglich
und nicht verlohren gehen
beteürt auch mit dem teürsten Eiidt,
dass Ihm des Sünders Todt seii leidt
und ihn will lebend sehen,

21. Drumb Wollgemuht, O, mein Gemüht!
Lass fahren deine Sorgen!
Niem nur Getrost itz zu der Gütt,
die dir ist unverborgen,
dein Zuflucht sonder Heüchel schein
und lass dein Glaub ohn Zweiffel sein
und ohn Wancken dein Hoffen,
dan Ich bin auch mit Jesu Blut
besprenget und dass höchste Gut
sein' gnad', steht mir auch offen,

23. Findst Du Dich aber auch zu schwach
beii deine Kindertritten
zu treten Ihm in Staffen nach,
so wein und thu Ihm bitten
so lag, biss Er auffhebet dich
auff Seine Arm und ritterlich
durchdringt die enge Stege,
die auffwartz nach der Höhe gehn
ob Satan gleich, zu widerstehn
mitt Macht sich legt im Wege,

24. Er wird dir diesses weigeren nicht,
weil er dem Schaff nacheiillet,
so in der Ir ist; und dass Licht
zu zünden nicht verweillet,
biss Er den Groschen wider find,
der sich verlohren. Und die Sünd

auss Gnade hat erlassen,
die durch Petro und Magdalen,
Mannas, Davit, auch mehr geschen,
weill sie in Schwachheit sassen,

25. Dan Seine Liebe ist so gross,
dass Er noch eins würd leiden
und steigen auss Seins Vaters Schoss
dass Chreütz Holtz zu bekleiden,
eh' dass ein Schaff auss Seiner Herd
dem Hellen Wolff zum Raube ward,
Ja, Er wurd eins noch schwittzen
im Garten zu Getsemane
gantz blutgen Schweiss; dass Er nur seh
in Seinem Reich dich sitzen.

3. Theil.

26. O, Liebe, Liebe! Wer kan Dich
und Deine Tieff ergründen,
wan ich an Dir denck, so muss ich
mitt all Vernunfft verschwinden
Ach, dass von diesser Stunde ab,
biss ich eintrete in mein Grab,
ich Deine Gütt mög schmecken
und dass mitt gegen Lieb ich Dich
umarm, und küsse innichlich,
so lang mein Tag sich strecken!

27. Du, Du, bist die mich ietzo hat
der Last liebreichst entladen,
mitt der bissher ohn Hülff und Raht
ich krafftlos müssen wahden,
an Satanss Joch, durch tieffen Kott,
durch Sünden Schlam, in Angst und Nott,
mitt Zittern, Beben, Schrecken,
Du bist O, Liebe! die mir Rast
und Lobsahl nun gegeben hast
auch von Todt lassen wecken.

28. Du bist, die mein betrübtes Hertz
mitt Freüden-Öhl erfüllet;
Du bist, die mein gewissen Schmertz
mitt Trost hast uberhüllet;
Du bist, die meine Seele nu
befrid'get und mitt sasser Ruu
erfreülichst hast ergetzet.
Du bist auch, wass dass gröste ist,
die mich in Gnad', auss Satans List
beii Gott wider versetzet.

29. Mein Jesu, ich werd gantz entzückt,
wan ich die Lieb nachsinne,
O — dass Sie mir bleib unverrückt
und ich fort Nicht's begünne,
alss wass Dieselbe mir befiehlt
und wor nach Ihr verlangen ziehlt;
Lass Sie mich allzeit leiten
und allzeit geben guten Raht
auch wanss erfordert wird; mitt that
beiistehn zu allen Seiten.

30. Lass Sie sein meine Freüd im Leiid,
in Schwachheit meine Stärcke.
Mein Brodt und süsser Wein zur Zeidt,
wan Hunger und Durst marcke;
mein Zierd und Kleidt vor Gottes Thron,
mein Schild, mein Schutz, mein Schatz, mein Kron,
mein Qwell, da ich mich labe,
wan mir angreifft Chreütz, Angst und Nott,
sie seii auch, wan mir töht der Tott,
mein Leben, selbst im Grabe.

31. Nun Herr, mein Seel erhebet Dich,
dass Du mich hast erqwicket,
Mich, der ich so gar jemmerlich
in Belials Strick, verstricket,
mein Lebens Zeit, gewessen bin,
Ach! Lass hinführo Herr mein Sin,

von Dir nun nicht mehr weichen,
damit nach diessen Gnaden bundt
mich ab zuleiten, der Hellen Hund
sein Zweck nicht mög erreichen;

32. Weill aber Ich, gar viel zu schwach
bin, an Dir vest zuhalten,
so sende Dein Geist, der mir mach
starck; und selbst möge wolten,
dass die Übrige Zeit, ohn Sünd,
zu bringen zu die Gnad ich find.
Sollt aber ich noch fallen,
so richt alss bald mich wider auff,
dass so mein gantzer Lebens Lauff
in steter Buss mög wallen.

Beiim Gebrauch dess Heiil-Abend-mahls kan zugesetzet werden.

33. Vergön aber O, grosser Gott,
dass ich zu Deinen Füssen
noch eine Bitt', die meine Nott
würd kräfftiglich versüssen,
in tieffster Demuht trage für,
ess ist, dass das Heiil werd noch mir,
dass zum Pfand Deiner Gnaden
mir wurd ertheilt Dein Leib und Bluth,
so hab ich recht dass hochste-Guth
und bin auch recht entlahden. (Forts.)

Elof Bergelin.

Ur vatikanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek.

Under denna rubrik ärna vi i mån af tillgång meddela en serie urkunder och handlingar af värde och intresse för vår kyrkas historia. Början göres nu med några af lektorn m. m. doktor Hampus Huldt i Rom tagna afskrifter, som han godhetsfullt ställt till redaktionens förfogande. För detta glädjande bevis på välvilja och intresse för vår förenings sträfvanden är det redaktionen kärt att härmed få betyga honom sin lika aktningsfulla som lifliga erkänsla.

1.

Protest mot en disputations anordnande vid riksdagen i Västerås 1527.

Denna i vatikanarkivet »*Bibliotheca Borghese III, 89*[a]» funna handling utgör ett fragment af en relation om nämnda riksdag. Tyvärr saknas i handskriften fullständig uppgift om hvem, som afgifvit protesten. Månne självfve Hans Brask? Det må emellertid f. n. lämnas därhän, då en sådan förmodan *direkt* knappast stödes af något annat än det i handskriften angifna förnamnet.

Responsio. Ad has propositiones respondet Reverendus in Christo pater & Dñs Dñs Johannes...... in hunc modum:

Si quis est qui velit de erroribus prius per ecclesiam condemnatis, quos habe(n)t in se articuli Lutherani, & dato, quod aliqui novi errores essent; quid iuvaret cum eis disputare, qui se dicunt tales errores tueri velle etiam usque ad mortem, nullas rationes admittentes, quantumcunque claras; videlicet scripturas nisi ad eorum beneplacitum torquendas contra expositionem sanctorum patrum. Ideo talis disputatio nihil efficeret nisi destructione(m) audientium, quorum fides per hoc infirmaretur, quod audirent ea revocari in dubium, de quibus prius nihil dubitabant, et maxime ubi non adest idoneus defensor, [1]

[1] I hdskr. felskrifning.

in tali disputatione, quæ concernit totam Ecclesiam Catholicam, ad quam pauci non sufficiunt. Quis ergo separabit nos a Charitate Christi cum Paulo dicimus[1] an ignis, an fames, an gladius, an persecutio etc.

Fiat ergo quod Domin(us) statuit de nobis, factura eius sumus,[2] ab ecclesia Catholica et eius unitate non declinabimus nec ad dextrum nec ad sinistrum Domino Deo cooperante Ecc(le)siæ.

2.

En katolsk relation af Laurentius Andreæ's framställningar vid Örebrokonciliet 1529.

Vår hittillsvarande kännedom om provincialkonciliet i Örebro i februari 1529 grundar sig hufvudsakligast på det af Stiernman (Alla Riksd:s och Mötens Beslut I, 92 ff.) meddelade mötesbeslutet. Af urkunder angående de närmaste årens tilldragelser på det kyrkliga området framgår dock att vid detta betydelsefulla möte äfven andra ärenden än de i mötesbeslutet omtalade dels afhandlades dels blefvo genom beslut afgjorda. Ett ytterligare bevis på mötesbeslutets ofullständighet såsom kyrkohistorisk källa lämnar nedanstående handling, som funnits på samma ställe och under samma signum som den nyss meddelade. Särskildt intressant är att se, att frågan om nattvarden *sub utraque specie* här varit före. Den två år senare utkomna »Svenska Messans» föreskrift i detta hänseende var således vid Örebrokonciliet förberedd.

Af vatikanhandskriftens slutord framgår, att denna redogörelse för Laurentius Andreæ's utlåtanden är nedskrifven af en motståndare till reformationen. Originalet, som antagligen medföljt Malaspinas papper till Rom, företer åtskilliga längre eller kortare lakuner. Bero väl dessa därpå, att vi här hafva framför oss anteckningar efter ett muntligt anförande, hvilket skrifvaren ej hunnit fullständigt uppteckna? Eller utgör handlingen en samtida kopia eller öfversättning från ett förloradt

[1] Detta ord gissningsvis upptaget.

[2] Hdskr. *summus*.

original? Ehuru vi sakna medel att afgöra dessa frågor, är aktstycket af det intresse och värde, att det synes väl förtjäna meddelas.

Ex articulis Magistri Laurentii ex sua sententia prolatis in conciliabulo Örebroensi. (1529).

Constitutiones per ecclesiasticos editæ, si reperiuntur contra verbum Dei factæ, nullatenus sunt tenendæ, sed eis fortiter resistendum: Ut alicui personæ inhibeatur status matrimonialis contra Divinam Constitutionem dicentem: quia Qvi non habet castitatis donum nubat in Christo.

Similiter de sacramento sub spetie panis et vini & contra constitutionem, quæ dicit laiicos debere communicare sub una spetie videlicet panis solum et non vini, directe pugnat contra verbum Dei, quia Christus instituit hoc sacramentum sub utraq(ue) spetie et non præcepit laiicos alio modo hoc assumere, quam ita uni sicut alteri sive sit laiicus sive sacerdos. Veruntamen qui in hac sententia sunt debiles communicandi sunt solum sub specie panis, donec melius informentur, ne oriantur scandala, sed tamen informandus est populus, nullo excepto,[1] qualem Christus modum institueret, et quia nulli homine liceat hoc immutare et quia nullus ad sacramentum sit cogendus quia coacta servitia non placent Deo; si[2] quis inveniat(ur) pertinax nolens capere ha(n)c novam informationem, illi sacramentum sub sola spetie panis est negandum, etc.

Alias constitutiones per Ecclesiasticos editas pro Dei cultu super eo modo, quem Deus neque mandat neque prohibet, illas licet infringere volenti, sed non pro suo libitu voluntatis sine peccato, non cum infirmis et indoctis, ubi timetur de scandalo, prout exigit fraterna charitas; sed ubi agitur cum pertinacibus, doctis, illis non est parcendum, sed iuxta verbum Christi, dicentis, sinite eos quia Coeci sunt, faciendum, Verumtamen p(ræ)sentes constitutiones non subito sunt introducendæ, sed paulatim informandus populus, quod liber sit ad huiusmodi constitutiones tenendas vel infringendas, Cum sic processum fuerit, dictæ constitutiones Ecclesiasticæ corruent à se ipsis.

[1] Hdskr.: *exsepto.*

[2] Hdskr.: *ne.*

Jtem ubicunq(ue) aliquæ constitutiones, aut cæremoniæ ecclesiasticæ veniunt in abusum cum damno fidei, ita quod populos credat animæ suæ ex iis dependere; Informandus est populus non solum in contrarium, sed et huiusmodi constitutiones et cæremoniæ abrogandæ et aliæ novæ erigendæ sunt, sicut in vetteri lege deiectus fecit serpens eneus ex huiusmodi fundamento, quamvis Deus eum mandavit suspendi. Similiter Constitutio illa, quæ habet quod omni die[1] — — — — — vel non sumus liberi, per hoc tamen non est meæ intentionis abrogare ieiunia, quæ magis consistit in moderatione cibi et potus quam discretione ciborum, quam Chr(ist)us no(n) ma(n)-daverat.

Item non obligamur ad observandum eam constitutionem Ecclesiæ, quæ prohibet eos coniungi, qui sunt in tertio vel quarto gradu, ex quo in scriptura non inhibetur nisi primus et secund(u)s. Et eadem libertas est nobis contra illa(m) constitutionem de publicæ honestatis[2] — — — ad quam possumus habere respectum vel non. Et hoc idem sentio de cognatione spirituali; alias nullus posset contrahere matrimonium cum altera, cum om(n)es simus spirituales fratres et sorores.

Similiter liberi sumus ab illa constitutione Ecclesiastica, omnes utriusq(ue) sexus,[3] cum non reperiatur in scriptura; nec ullus cogendus est ad confitendum vel communicandum nisi pro suo libito voluntatis.

Similiter constitutio illa de discrimine casuum Papæ vel Episcoporum vel e(j)us officialem neminem,[4] — — — sed quotiesquunq(ue) ingemuerit apud se peccator demittuntur ei peccata in despectum Papæ, Episcoporum, vel officiali(um).

Item est contra fidem, quod confessor imponit poenitenti emendam vel satisfactionem; solum dicat: vade in pace & amplius noli peccare.

Hæc pauca ex aliis multis eius erroribus sunt hic posita.

---

[1] Här en lucka i originalet.

[2] Äfven här är i originalet en mindre lucka.

[3] Här tyckes något ord saknas.

[4] En lucka i originalet.

Forskningarne beträffande processen i Rom under året 1520 angående Luther.

En intressant uppsats af KARL MÜLLER, *Luthers römischer Process,* i Zeitschrift für Kirchengeschichte, XXIV, 1, s. 46—85 (häftet dateradt d. 15 april 1903) behandlar det af forskningen, så väl den profan- som kyrkohistoriska, hittills nästan alldeles åsidosatta processuella förfarandet mot Luther. Nya källor ha visserligen icke stått Müller till buds. Själf betecknar han såsom det bästa resultatet, till hvilket hans eget försök kunde leda, om till följd däraf akterna från processen i Rom, till hvilka på sin tid Pallavicino (Istoria del concilio di Trento) haft tillgång i vatikanska konsistorialarkivet, blefve återfunna. Värdefulla resultat torde dock kunna sägas ha framgått redan af Müllers egna undersökningar.

Sålunda sprider hans utredning rörande det bekanta breve af d. 23 aug. 1518 till Cajetan, kardinallegaten för Tyskland, nytt ljus öfver detta aktstycke. Mot dess äkthet anförde redan Luther orimligheten af, att dom och bann skulle få afkunnas på en tidpunkt, då ännu icke hälften förflutit af de 60 dagarne, hvilka voro honom förelagda genom den af Hieronymus (och Silvester) utfärdade stämningen. Brevets äkthet torde emellertid efter Ulmanns undersökningar (Studien zur Geschichte des Papstes Leo X i Deutsche Zeitschr. f. Geschichtswissenschaft 10, 1 ff., 1893) böra anses höjd öfver allt tvifvel. Det påfallande i dess innehåll förklarar Müller ur hela sammanhanget i processen och den kuriala praxis. Han ger här en äfven för det följande viktig utredning af »notorietetens» begrepp och dess processuella följder. Särskilda arter af det s. k. *notorium facti* voro *not. facti permanentis,* då ett kändt faktum ej kunde genom uppskof döljas utan genom permanens bekräftades, och *not. judici et aliis,* då faktum ägt rum inför domaren själf, ipso (judice) pro tribunali sedente. I bägge fallen blef den vanliga processen och framför allt bevisning mot den anklagade öfverflödig. Han instämdes blott för att

höras och för att få sin dom afkunnad. Förklaringen till ifrågavarande breve, i hvilket omnämnes, att nytt material mot Luther blifvit bekant i Rom, ligger då däri, att man uppenbarligen i Rom här antagit *notorium facti permanentis* och troligen äfven *notorium judici et aliis*, det senare på grund däraf, att anklagelsen för heresi skulle vara bevisad af Luthers skrifter, hvilka påfven själf sett och läst.[1]

Emellertid visar sig förfarandet mot Luther i det stora hela ganska förvirradt — självfva processformen är oklar, huruvida det är s. k. ackusationsprocess eller inquisitionsprocess —, till dess i jan. 1520 påfven åter tager saken om hand. En af påfven tillsatt kommission utarbetar den ryktbara bullan *Exsurge Domine* af den 15 juni. I sin Historia del concilio Tridentino berättar Sarpi, att under förhandlingarne teologer och kanonister stått emot hvarandra. Bådadera voro öfver ens om, att Luthers heresi var notorisk. Teologerna ville därför i ett andedrag fördöma både Luthers lära, skrifter och person. Kanonisterna begärde däremot, att han skulle instämmas för att höras. Både efter gudomlig och mänsklig rätt borde han få tillfälle att försvara sig. Den föregående stämningen hade ej blifvit fullföljd, då Cajetan först fått i uppdrag att afkunna dom, men sedan icke kommit att fullgöra detta uppdrag.

Bullan *Exsurge* visar sig nu vara tillkommen genom en kompromiss mellan bägge partierna. Den innehåller 1) ett fördömande af 41 satser i Luthers *lära* såsom heretiska, 2) förbud mot Luthers *skrifter*, hvilka strax skulle högtidligt brännas, 3) domen beträffande Luthers *person*. I första punkten var man från början öfver ens. I andra punkten låter man teologerna råda. I den tredje går man juristerna till mötes, dock icke helt: Luther inkallas icke, men, ehuru af de föregående förhandlingarne framgått, att man hade kunnat förfara mot honom *tanquam de fide notorie suspectum, imo vere hæreticum* och utan vidare fördöma honom *såsom (tanquam)* kättare, ville dock påfven af mildhet bevilja honom och hans anhängare 60 dagars frist, sedan bullan blifvit behörigen anslagen; om återkallelse icke inom sagda tid skett, skulle Luther och

[1] Jfr bullan *Exsurge*: »oculis nostris vidimus ac legimus».

hans anhängare genom *denna samma* bulla vara förklarade för notoriska och hårdnackade, fördömas såsom kättare o. s. v.

Müller påvisar, att på samma gång bägge partierna tydligen varit ense om »notorieteten» och denna äfven i bullan antydes, inväfves dock tillika en annan motivering, som pekar på det förfarande mot heresi, som brukades, då ingen notorietet ägde rum. Den som erhållit stämning för kätteri, men icke inställt sig, blef då först såsom *suspectus de fide* exkommunicerad, men instämdes sedan åter efter ett år och blef då, i händelse af förnyad contumacia, fördömd *tanquam* eller *ut hæreticus*. Just dessa formler, hvilka ej brukas, där *notorium facti* var förhanden, förekomma i bullan. Vidare ställer bullan till Luther och hans anhängare den s. k. *monitio evangelica*, hvilken skall *föregå* bannet och å ena sidan lämna rum till bot, å andra sidan tjäna domaren till att konstatera *pertinacia*, hvilket just i fråga om heresi är ett väsentligt moment. Äfven däri är således en afvikelse från den ståndpunkten, att det är fråga om ett notorium. Müller antager, att det nu anförda förutsätter en kompromiss af motsatser, om hvilka vi eljest ingenting veta.

Bullan *Exsurge* betecknas vanligen såsom bannlysningsbullan öfver Luther. Med rätta fäster Müller uppmärksamheten på, att den endast villkorligt fäller bannlysningsdomen och således *icke är att beteckna såsom bannbulla*. Först i bullan *Decet Romanum* af den 3 jan. 1521 afkunnas bannet. Emellertid blef det ändå *Exsurge Domine*, på hvilken Wormserediktet kom att hvila, då *Decet Romanum* i anledning af v. Huttens hotelsebref på Aleanders framställning blef ändrad och i den nya formen kom för sent för att ligga till grund för Wormserediktet.

* * *

Det har icke dröjt länge, innan Müllers önskan, att Pallavicinos källor i konsistorialarkivet måtte bli återfunna, delvis gått i uppfyllelse. I Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken Band VI, H. 1, har ALOYS SCHULTE i sin uppsats: *Die römischen Verhandlungen über*

Luther 1520 (s. 32—52) publicerat högeligen intressanta fynd ur *Atti Consistoriali* för året 1520. Det är visserligen icke de egentliga processakterna, men dock säkerligen en del af de källor, Pallavicino brukat, eller i hvarje fall med dessa samtidiga källor. Tack vare Schultes fynd ha vi nu förträffliga underrättelser om de sista stadierna af processen, för så vidt den utagerades i de påfliga konsistorierna.

Den urkund, Schulte dragit fram, är de protokoll öfver förhandlingar i konsistorierna, som ingen mindre än vicekansleren, kardinal Julius af Medici, sedermera påfven Clemens VII, fört från den 9 mars 1517 till den 14 sept 1523. Det var emellertid nära 3 månader från den 28 nov. 1519, som han ej var närvarande i konsistorierna. Hvad som då kan ha förekommit om Luthers sak, får man sålunda icke besked om. Däremot redogöres för förhandlingarne d. 21, 23, 26 maj och 1 juni, under hvilka det inom en kommission utarbetade förslaget till bulla mot Luther behandlades. Af synnerligt värde är ock, att man här finner åtskilliga namn på deltagarne i dessa förhandlingar. De kardinaler, som framträda i akterna, voro kardinalen af Ancona, Pietro Accolti, rättslärd, kardinalen af Gaëta, Thomas de Vio (Cajetanus), teolog, och kardinalen af Trani, Johannes Dominicus de Cupis, rättslärd. Vidare förekomma 3 ordensgeneraler — bland dem Gabriel della Volta, Venetus, general för Augustiner-eremitorden, hvilken Luther tillhörde —, 3 prokuratorer såsom ställföreträdare för ordensgeneraler — bland dem den Franciscus de Potentia, som påfven sedermera utnämnde till biskop i Skara — o. s. v. En mycket inflytelserik deltagare synes »Mag. Jo. Hispanus», säkerligen teol. professor i Rom, ha varit, då han enligt ett bref från Eck äfven bevistade de intimare konferenser, som höllos hos påfven. Enligt Schulte har han sannolikt tillhört Augustinerorden och således varit en Luthers ordensbroder och kollega. Störst inflytelse har i sakligt hänseende dock säkerligen Johan Eck haft. På kallelse af påfven afreste han från Ingolstadt d. 18 jan. och har sålunda antagligen inträffat i Rom i början af febr.

Att alla voro ense om »notorieteten» af det, för hvilket Luther anklagats, bestyrkes ytterligare af konsistorialakterna.

Men härtill kommer, att denna grundades särskildt på Leipzigerdisputationen. I protokollet för den 21 maj heter det: »fuerunt lecti nonnulli articuli; quos dictus Martinus disputaverat coram certis judicibus electis, de quorum electione constabat per instrumentum publicum rogatum per duos notarios». Schulte lämnar oafgjordt, om här menas det på första disputationsdagen äfven af Luther — men under villkor att disputationsakterna ej skulle insändas till kurian — undertecknade »kontraktet» eller det s. k. protokollet (»Disputatio inter egregios» etc.), hvilket är af 2 notarier bestyrkt. *I hvarje fall har Eck gjort Leipzigerdisputationen till basis för behandlingen af Luthers sak.*

Schulte bekräftar ock Müllers på Sarpis berättelse grundade framställning af de motsatser, som föranledt den kompromiss, som föreligger i bullan.[1] Tvifvelaktig finner han dock Sarpis uppgift, att teologer och jurister skulle stått mot hvarandra.

Hvad som först genom Schultes undersökningar kommit i dagen, är de förhandlingar, som närmast föregått tillsättandet af den kommission, som utarbetat bullan. Då härom intet förekommit i konsistorialakterna på grund af Julius de Medici's frånvaro, äro vi hänvisade till andra källor: den venetianske oratorn (gesanten) Marco Minios bref i Diarii di Marino Sanuto. Ett af dessa bref — delvis missförstådt af Müller — omtalar en kongregation af tiggareordnarnes generaler eller dessas ställföreträdare under ledning af kardinalerna af Ancona och Gaëta. Kongregationen var tillsatt för att fördöma några satser af Martin Luther. »Men förhandlingssättet i kongregationen var icke alltför godt, emedan oförmodadt Luthers satser upplästes och omröstning begärdes». Därefter redogöres för »broder Martins» ståndpunkt: han har till fundament hufvudsakligen evangelierna,[2] antager visserligen kyrkofäderna

[1] Af protokollet d. 21 maj framgår, att från en sida yrkats, att, om Luther ej inom 60 dagar återkallade, han skulle fördömas såsom heretiker *jämte* sina skrifter, i det man i så fall skulle förordna, att de icke finge läsas och icke utgifvas, utan att han och hans skrifter skulle brännas. Enligt detta yrkande skulle Luthers skrifter icke fördömas förrän samtidigt med hans person. I bullans slutliga formulering bestämdes däremot, att böckerna *strax* skulle brännas.

[2] Det torde vara Luthers åberopande af »evangelium», som uppfattats så.

(li doctori della chiesa), såsom den hel. Augustinus, men icke andra lärare o. s. v. Hvad som tadlas i förhandlingarne är tydligen det föga parlamentariska förfarandet att efter uppläsandet af Luthers satser strax vilja votera om dem. Ett andra bref af samme Minio och af samma datum som det förra (d. 4 febr.) omtalar samma kongregation såsom bestående af »lärda bröder af Observanternas orden», hvilka således jämte de förut nämnde ordensgeneralerna resp. prokuratorerna utgjorde densamma. Denna kongregation var emellertid af kort varaktighet. Redan d. 11 mars skrifver Minio till Venedig, att påfven tillsatt en ny kongregation. Huruvida Eck någonsin kommit att deltaga i den första, är ovisst. Det är den andra kongregationen, som utarbetar det förslag till bulla, som behandlas i de 4 konsistorierna.

Sedan hans uppsats redan var tryckt, har Schulte påträffat ännu ett aktstycke beträffande en viktig punkt i förhandlingarne. Han meddelar det i ett tillägg (Nachtrag s. 174—176). Det bevisar, att redan den *11 jan.*, således medan Eck ännu befann sig i Tyskland, Luthers sak varit före i konsistoriet, där en italienare höll en oration, i hvilken han häftigt angrep rättens och auktoritetens motståndare, kurfursten af Sachsen (ducem Saxoniæ)[1] och Luther, som liknas vid en hydra. Han uppfordrar påfven att gifva auditor fullmakt att vidtaga åtgärder mot Luther. Eljest är det ute med religionen; »principiis[2] obstandum» o. s. v. Talaren kastade därefter sitt koncept till den hel. faderns fötter.

Denna berättelse förekommer i ett bref[3] från en yngre broder till Joachim von Watt från S:t Gallen, vid namn Melchior, som 1519 kommit till Rom för att vinna anställning, men dog redan 1521. En curial från S:t Gallen dr. Caspar Wirt hade skaffat honom tillträde till konsistoriet d. 11 jan. I den unge Melchior finna vi det enda mot Luther vänliga vittnet från de romerska förhandlingarne. »Odiunt nostri cor-

[1] Schulte skrifver: »den Herzog von Sachsen». Det är dock tydligen kurfursten, som menas.

[2] Schulte: principiis.

[3] Mittheilungen zur vaterländtschen Geschichte, herausgegeben vom histor. Verein in S:t Gallen. Band 25 (1894) s. 265 f.

disani», skrifver han, »omnes Germanos doctos et satis stolide æstimant, inhibendum ipsis esse, ne quid, quod in eorum maiestatisque pontificalis [auctoritatem] minuendam attineat, liberius loquantur Erasmus, Rochli et in primis Lutherus; male plerumque — credo — audiunt». I ett bref d. 21 maj skrifver han till brodern: »Præterea Eckius hic est, ut verum loquar, quod ad mores spectat omnibus risui. Bulla cuditur contra Lutherum; cum edita fuerit, ad te dabo». Huru allvarsam man i Rom ansåg situationen vara efter bullans utgifvande, visar sig i hans bref d. 11 juli: »Timent sibi Romanæ ecclesiæ antistites, ne quid Germani contra sedem et servos eius facturi sint».

Enligt en uppgift hos Pallavicino, hämtad från en »libro antico di memorie lasciato del Cardinal Morone», skall en tvist ha uppstått mellan tvänne kardinaler om hvem som skulle affatta bullan. Det utkast, som omsider antogs, härrörde från kardinalen af Ancona. Men dataren (d. v. s. prodataren, den kardinal, som var chef för datarierna, sekretariatet för reserverade dispensationer, beneficialsaker m. m., »nådesekretariatet»), kardinal Lorenzo Pucci, skulle ha gjort anspråk på att få uppsätta förslaget till bulla och afundsamt bekämpat Accolti. Schulte betviflar denna uppgift. Ett ytterligare skäl att misstänka den morroneska källan är hvad Schulte meddelar i Nachtrag s. 176, att datar under förhandlingarne om Luther 1520 icke var den mäktige kardinalen af Quattro coronati, Lorenzo Pucci, utan Balthasar de Piscia. Han håller det dock för sannolikt, att, ehuru *Eck* säkert utöfvat ett mycket stort inflytande och varit *den egentligt drifvande kraften,* dock *kardinalen af Ancona, Accolti, varit författare till denna bulla,* som för alltid skilde Luther från den romerska kyrkan.

Otto Ahnfelt.

Skildringar från det kyrkliga lifvet i Tyskland.

I en uppsats, införd i »Monatschrift für die Kirchliche Praxis», 1:sta årg:s 1:sta h. (Tübingen, Mohr, 1901) med titeln: »Religiöse Volkskunde» erinrade prof. *D.* Drews i Giessen om, huru Claus Harms år 1835 inför kandidater i Kiel höll en serie föredrag öfver »Kirchenkunde und Schulkunde der drei Herzogtümer». I anslutning härtill uttalar sig förf. till nämnda uppsats om behofvet af en dylik »Kirchenkunde» (han föredrager denna benämning framför »Kyrklig statistik») särskildt för dem som ämna ingå i kyrkans tjänst. Icke mindre än de behöfva insikt i kyrkans gällande lag och författning, hafva de, menar han, behof af en orienterande vägledning i fråga om de förhandenvarande faktiska förhållandena inom den kyrkoafdelning, där de skola utöfva sin framtida ämbetsverksamhet. De behöfva känna, på hvilken ståndpunkt det kyrkliga lifvet där står, hvilka uppbyggande och nedrifvande krafter som där äro verksamma o. s. v. Till slut uttalade förf. sin förhoppning om att inom en ej aflägsen framtid bli i stånd att tillmötesgå detta behof.

Ifrågavarande löfte har numera på ett synnerligen löftesrikt sätt börjat infrias. Från ofvan angifna förlag har under titeln: »*Evangelische Kirchenkunde. Das kirchliche Leben der deutschen evang. Landeskirchen*» en serie framställningar af tyskt kyrkolif börjat utkomma, som väl förtjänar uppmärksammas äfven utom Tysklands gränser och af hvilken förvisso mycket kunde vara att lära för en motsvarande publikation hos oss. Längtan efter en sådan vaknar, då man tager kännedom om dessa väl ordnade, omsorgsfullt och efter pålitliga källor utarbetade skildringar. Och när vi här gå att meddela resultatet af en liten axplockning ur de tvänne hittills utkomna delarna af nyssnämnda verk, så är syftet därmed visserligen i främsta rummet att lämna tidskriftens läsare en liten inblick i den nutida kyrkliga ställningen inom vissa delar af Tysklands evangeliska kyrka; men där bakom gömmer sig önskan och förhoppningen, att dessa meddelanden möjligen kunde

komma att för en eller annan bli en impuls till att försöka lämna en motsvarande skildring af svenskt kyrkolif t. ex. inom någon viss landsdel eller något visst stift.

Vi nämnde »de tvänne hittills utkomna delarna». Den förra af dessa rör »det kyrkliga lifvet i *konungariket Sachsens* evang. lutherska landskyrka»; den senare afhandlar samma ämne beträffande »den evang. kyrkan i provinsen *Schlesien*». Förf. till den förra skildringen är hela samlingsverkets utgifvare, professor Drews; den senare är utarbetad af Lic. D:r Martin Schian, Diakonus i Görlitz. 1:sta delen räknar 410 sidor, 2:dra delen 310. Uppställningen är i båda delarna hufvudsakligen densamma. I en inledning lämnas en kort öfversikt af »land och folk» samt vederbörande kyrkoprovins' historia. Därpå afhandlas i 1:sta kap. *de yttre kyrkliga förhållandena* (pastorat, kyrkor, kassor och fonder m. m.); i ett följande kapitel redogöres för den kyrkliga *författningen,* hvarvid särskildt de olika kyrkliga *organen* komma till tals. Tredje kapitlet egnas åt framställningen af *det kyrkliga lifvet* (inom resp. kyrkoafdeln.) *i allmänhet,* framför allt den kyrkliga *seden* i fråga om kyrkobesök och deltagande i de kyrkliga handlingarna. Härefter kommer turen till de kyrkliga *föreningarna* och den kyrkliga *pressen.* Vidare granskas *det kyrkliga lifvet inom den enskilda lokalförsamlingen* (5:te kap.) samt i dess förhållande till *andra religionssamfund* (katoliker, reformerta, sekter) och till *det offentliga lifvet i allmänhet* (kap. 6 och 7). Slutkapitlet sysselsätter sig med frågan om »det kyrkliga och det religiöst-sedliga lifvet». Trenne register afsluta det hela. — Som man lätt finner, behärskas framställningen af en klart genomtänkt och konsekvent genomförd plan, hvilket helt naturligt betydligt underlättar öfversikten öfver det hela såväl som uppfattningen af de mångskiftande detaljerna.

Skulle vi nu söka lämna någon föreställning om de båda här påpekade arbetenas innehåll, måste vi naturligen inskränka oss till några hufvudfakta af mera allmänt intresse.

Hvad först *konungariket Sachsen* angår, erinrar Drews, att det är jordens tätast befolkade land; år 1900 funnos här 280 inv. på kv.-km. Städernas antal uppgår till ej mindre än 142. Ännu på en höjd af 600 met. öfver hafvet ligga dub-

belt så många städer i Sachsen som i hela det öfriga tyska riket! Härmed sammanhänger, att det liberala industri- och handelselementet sätter sin bestämmande prägel på folklifvet i det hela. Ett visst sinne för det materiella är ganska utbredt, hvaremot det historiska sinnet, sinnet för gammal sed och ordning, allt mer synes försvinna. Hvad särskildt den kyrkliga seden angår, har upplösningen här utgått från adeln och begynt redan före upplysningstidehvarfvet, som blott så att säga satte kronan på verket.

År 1900 kommo på hvarje fast anställd präst i medeltal 2,690 inv. (i Sverige 1890: 2,088 — enl. V. Rundgrens »Statist. Studier»); befolkningen har vuxit starkare än antalet prästerliga krafter ökats. Äfven tillväxten i antalet gudstjänstlokaler har ej på långt när hållit jämna steg med folkökningen. Den lutherska befolkningen ökades från 1858 till 1897 med 75,4 %, gudstjänstrummens antal blott med 21,4 %; och likväl har en mycket liflig verksamhet så i stad som på land utvecklats på kyrkobyggnadsområdet. De sachsiska prästernas *löneförhållanden* synas på det hela taget vara ganska förmånliga. Löneinkomsten växer från ett minimum af 2,500 mark med 6 femåriga lönetillägg till ett maximum af 4,800 mark (fri bostad oberäknad). Uppgår lönen på grund af särskilda förhållanden till högre belopp, få vederbörande afstå hälften af öfverskottet till en pensionskassa. Vid fyllda 65 år eller efter 40 års tjänstgöring erhåller präst pension, uppgående till 8/10 af lönen. Afkortad pension kan erhållas vid tjänsteodugligliget redan efter 10 års tjänstgöring. Dessutom finnes särskild änke- och pupillkassa. Anmärkningsvärd är befintligheten af en »allmän kyrkofond», grundlagd 1876 och för närvarande uppgående till något mer än 1/2 million mark, och skildringens förf. framhåller med styrka angelägenheten af att densamma ökas till befordrande af landskyrkans framtida ekonomiska självständighet, därest regeringen en dag skulle komma att intaga en mindre vänlig eller rent af fientlig ställning till kyrkan. Äfven inom lokalförsamlingarna pågår kyrkofondbildning. Af Sachsens 1,412 prästerliga beställningar voro år 1900 icke mindre än 845 patronella.

Öfvergå vi sedan till *kyrklig sed,* befinnes det att i årligt medeltal blott 0,05 % af lefvande födda barn af evang. föräldrar under åren 1876—1900 förvägrats dop; ännu lägre ställer sig siffran vidkommande konfirmationen. Denna betecknas som »den mest populära kyrkliga seden öfverhufvudtaget». Antalet fall, i hvilka man undandrager sig vigsel, äro i stigande, medan man åter allmänt synes hålla på den kyrkliga begrafningen. De nattvardsbegåendes antal har sedan långt tillbaka befunnit sig i sjunkande — ända sedan 18:de seklets början. På 1880-talet syntes en förändring i detta hänseende vilja inträda, men däraf vardt sedermera intet. Under det att omkring år 1700 årliga medeltalet kommunikanter uppgick till 250 à 275 % af befolkningen, och medan år 1830 procentsiffran ännu steg till 102, har den sedan steg för steg nedgått till 45,2 %, ja ställer sig faktiskt än lägre, enär senaste kända befolkningsnumerären (från 1895) nu betydligt öfverskridits. Anmärkningsvärdt är dock under sådana förhållanden, att sjukkommunionernas antal ökats samt att männens deltagande i nattvardsgången likaledes är i stigande. Emellertid finnas omkring 37 % af befolkningen, som sannolikt aldrig begå nattvarden. Till och med på landet förekommer sällan, att någon mer än 2 gånger om året kommer till Herrens bord. För att befordra ett flitigare bruk af nattvarden hafva på åtskilliga håll, äfven på landsbygden, nattvardsgudstjänster anordnats på söndagsaftonen eller under veckan, liksom ock »korporativa» nattvardsgångar (d. v. s. särskildt afsedda för ungdom, för rekryter o. s. v.) förekommit. — *Offervilligheten* för kyrkliga ändamål har under senare tid i hög grad stegrats, såsom framgår dels af de betydligt ökade kollektsiffrorna, dels och än mer i fråga om stiftelser och donationer för kyrkliga ändamål. Under det dessa 1882—85 blott belöpte sig till 103,924 mark, stego de 1896—1900 till icke mindre än 936,541 mark. Söndagslagstiftningen har skärpts och den yttre söndagshvilan är tämligen allmänt genomförd, men blott i aflägsna landsdelar bär söndagen ännu den forna prägeln af högtidlig stillhet. I fråga om kyrkobesök visa olika församlingar en utomordentligt stor åtskillnad. Öfver hufvud kan dock det regelmässiga kyrkobesöket som fast sed sägas hålla på att för-

svinna. Vintern är i allmänhet bättre kyrkotid än sommaren, adventstiden sämst i fråga om kyrkobesök, hvilka åter äro talrikast i städerna på långfredagen, reformationsdagen, botdagen, nyårsafton och vid »Totenfest» (sista söndagen i kyrkoåret), på landet åter vid skördefesten och på de stora festernas första dagar. I regeln äro 3/5 af de gudstjänstbesökande kvinnor. I allmogeförsamlingar bilda ofta männen flertalet, men ungdomen och framför allt tjänarne saknas. Arbetarne synas i allmänhet ej mycket till i kyrkan. Uti icke få församlingar, där det står illa till med kyrkobesöken, äro kommunikanterna rätt talrika, sällan tvärtom. Kunde man i midten af förra århundradet uttala satsen: »ju *större* städer, desto tommare kyrkor», kan man nu snarare påstå: »ju *mindre* städer, desto tommare kyrkor». Som totalomdöme vågar förf. påståendet, att »hur mycket än kyrkan kritiseras, är dess anseende icke i sjunkande». En svängning håller på att förberedas i fråga om kyrklig sed, för så vidt de kyrkliga bruk, som hvila på en starkt utvecklad kyrklig känsla, förlora sin betydelse, under det de, med hvilka en omedelbar mänsklig, naturlig känsla förbinder sig, omfattas med allt starkare tillgifvenhet. Öfverhufvud taget skärpas motsatserna allt mer. I jämförelse med andra delar af den tyska evang. kyrkan kan tillståndet i Sachsen betecknas som ganska godt.

Bland de *kyrkliga föreningarna* stå missionsföreningarne främst. De stödja mestadels Leipzigermissionens arbete. En 1887 bildad s. k. »missionskonferens» har satt till sin uppgift icke så mycket attt direkt insamla medel till missionen, som genom tal och skrift söka att väcka intresse för densamma. Missionsintresset är ock i märkbart stigande. För öfrigt hafva äfven Gustaf Adolfs-föreningen, Ev. luth. Gotteskasten och allehanda inre missionsverksamhet talrika vänner och understödjare i Sachsen. För det vidt utgrenade arbetet för dessa ändamål tillåter ej det begränsade utrymmet oss att här redogöra.

Af hvad Drews meddelar angående de *kyrkliga organen* intresserar oss närmast ett och annat om prästerna, deras härkomst, utbildning m. m. Antalet präster, som utgått från akademiskt bildade kretsar, har betydligt tilltagit under de sista

25 åren. Bonde- och handtverkarståndets tillskott till prästeståndet har däremot minskats. De flesta i Sachsen anställda präster ha helt naturligt hufvudsakligen idkat studier i Leipzig, men äfven Erlangen, Tübingen, Halle och Berlin ha öfvat sin dragningskraft. I en särskild afdelning lämnar Drews en kortfattad karakteristik af det i Sachsen öfliga *predikosättet*. För detsamma anser han »homiletisk korrekthet» i förening med »retorisk Schwung» vara kännetecknande. Vanligen kommer en rätt lång inledning och äfven själfva predikan är i regeln icke så kort. För öfrigt kan man skilja mellan en konfessionelt-dogmatisk, en biblisk praktisk och en mer modern predikoriktning, hvilken sistnämnda icke sällan hotas af faran att bli effektsökande och estetisk.

I fråga om *lokalförsamlingarnas organisation* erinras särskildt om Sulze's bekanta reformidéer, namneligen med hänsyn till distriktsindelning och s. k. husfaderförband. År 1900 funnos i 151 församlingar i Sachsen (af 215 med mer än en präst) själavårdsdistrikt inrättade, och konsistorium har uppmanat till fortgående i samma riktning. Husfaderförbandens verksamhet — synnerligast i Leipzig liflig — afser egentligen fattigvård. Äfven församlingshus omnämnas.

Gudstjänstlifvet reglerades genom ny handbok 1880, i hvilken nyligen åtskilliga förändringar genomförts. Nya perikoper trädde i bruk 1892, bestående af 4 årgångar, af hvilka den 4:de lämnar prästen fritt val mellan 3:ne olika serier. 1883 infördes ny psalmbok med 686 psalmer; om dess tillkomst hade den bekante Fr. Ahlfeld inlagt stor förtjänst. I många städer förekomma numera särskilda barngudstjänster, somligstäds äfven dopgudstjänster. Konfirmationsundervisningen begynner vanligen i oktober och meddelas 2 timmar i veckan, stundom inledd med särskildt anordnad gudstjänst, hvari barnens föräldrar deltaga. Undervisningen ansluter sig mestadels till katekesen. Slutförhöret äger vanligen rum 5:te söndagen i fastan på e. m., konfirmationen på Palmsöndag och konfirmandernas nattvardsgång Skärtorsdag. Genom en förordning af 1878 hafva de gamla, ur bruk komna »katechismus-examina» återupplifvats i form af »samtal med den konfirmerade ungdomen», hvilka numera hållas i de flesta för-

samlingar från påsk till mikaëlidagen och i hvilka ungdomen intill fylda 17 år deltager — naturligen mer eller mindre talrikt på olika orter. Vid dessa samtal behandlas ämnen ur bibeln, katekesen eller augsburgiska bekännelsen eller ock ur kyrkosångens eller kärleksverksamhetens historia.

För de flesta kyrkliga förrättningar (somligstädes äfven för konfirmandundervisning) erlägges till församlingens kassa en viss afgift efter graderad skala.

Gamla advents- och julseder ha här och där (särskildt i Erzgebirge) bibehållit sig. Trettondedag jul firas i Sachsen fortfarande allmänt som missionsfest. Långfredagen har mer och mer tillkämpat sig platsen som en af de förnämsta kyrkliga högtidsdagarna. Försöken att hålla kyrkorna öppna under hvardagarna, särskildt i de större städerna, ha ej visat sig medföra önskadt resultat.

För höjande af församlingslifvet hafva vid sidan af gudstjänsterna flere andra medel anlitats: kyrkliga föreningar, församlingsaftnar (1897 i 397 församlingar), friluftsmöten samt privata uppbyggelsesammankomster. I sammanhang med redogörelsen härför beröres den s. k. »Gemeinschaftsbewegung», som i Sachsen flerstädes intagit en mot folkkyrkan likgiltig, för att icke säga fientlig hållning. Framtiden får utvisa, huruvida de försök, som gjorts att leda denna rörelse in på kyrkliga banor, komma att krönas med framgång eller icke. En stor fara ligger däri, att den inom »Gemeinschafts»-kretsarna gängse fromheten bär metodistisk, ej luthersk prägel.

Församlingsdiakonien har i Sachsen tagit allt större uppsving. 1890 funnos församlingsdiakonissor i 50 församlingar; nio år senare hade denna siffra tredubblats. På somliga orter ha flere församlingar förenat sig om en syster. 1900 vårdades bl. a. af dessa församlingsdiakonissor ej mindre än 28,000 sjuke. Somliga församlingar äga en kyrklig fattigkassa, ur hvilken nödställda erhålla understöd.

Efter en konfessionell hannoveranare citerar Drews yttrandet: »Den som vill se lutherska kyrkan i urblekt gestalt, bör bege sig till Sachsen» — ett omdöme, åt hvilket han ger rätt i så måtto, att han erkänner, det blott få kretsar i Sachsen äro verkligt konfessionella i dogmatiskt hänseende. Öfver

hufvud älskar sachsaren en glad, nykter, verksam fromhet, som rör sig kring polerna gudsförtröstan och kallelsetrohet. Han är föga fallen för ytterligheter. Mot katoliker är han tolerant, men känner sig själf alls icke dragen till katolicismen. Åtskillig vidskepelse lefver ännu kvar bland folket, och den utgör mången gång ett stöd för den kyrkliga tron; när bonden klagar för pastorn: »Det finns ingen tro mer bland folket», tänker han egentligen på vidskepelsen. Den religiösa kunskapen visar sig mångenstädes vara i starkt aftagande, men å andra sidan kan ej förnekas, att religionen börjar uppfattas och öfvas mera personligt och medvetet; detta gäller synnerligast befolkningen i landets högre belägna trakter. Familjelifvet gestaltar sig rätt olika i bondehem och i arbetarehem; i de förra intar hustrun i regeln en underordnad, i de senare en sidoordnad ställning till mannen. Barnen äro ofta kittet, som sammanhåller huset, kärleken till dem är i allmänhet stor, men tukten ligger tyvärr mycket nere. Ett verkligt kristligt familjelif är sällsynt. Stor anspråkslöshet och hejdlös njutningslystnad stå ofta oförmedlade vid sidan af hvarandra hos samma människor.

Offervilligheten — äfven bland de fattigaste — är erkännansvärdt stor. »Kanske» — så lyda förf:s slutord — »finns uti ingen tysk landskyrka oberoende af så många inre motsatser så mycken enhetlighet och fredligt samförstånd som i den sachsiska».

I olikhet med konungariket Sachsen utgör *Schlesien* icke en själfständig landskyrka utan ingår såsom led i den preussiska och sorterar följaktligen under det preussiska »Oberkirchenrat»; till ytinnehållet är Schlesien Preussens största, till invånarantalet dess näst största provins. Invånarne utgöras till $^{3}/_{4}$ af tyskar, återstoden fördelas mellan polackar, tschecher, mährer och wender. För landsbygden äro de stora herregodsen kännetecknande; af industrien framträder särskildt bergsbruk och fabrikation af glas, porslin och väfnader. Befolkningens ekonomiska ställning är öfver hufvud taget relativt god, och allmänna välståndet synes snarast vara i stigande. År 1816 uppgingo de evangeliska till 1,067,087, katolikerna till 858,882. År 1900 hade de förra ökats till 2,042,583, de

senare till 2,569,688, hvadan alltså den katolska befolkningen vuxit starkare än den evangeliska.

Prästerskapet i Schlesien rekryteras mest ur de lägre stånden och inom landskapet. Breslau's universitet har för de blifvande schlesiska prästernas utbildning en betydelse liknande den som tillkommer Leipzigs för de sachsiska. I de ojämförligt flesta församlingar finnes blott en präst. År 1900 föllo i medeltal 2,211 invånare på hvarje prästerlig beställning. Till de flesta stads- och till alla landtpastorat höra prästgårdar. I många församlingar inflyta boställenas inkomster till en kassa, hvarur lönen kontant utgår till pastor, men å andra sidan måste ännu många präster dragas med alla de besvärligheter, som följa med att själf sköta eller utarrendera sitt boställe. Prästernas löner växla mellan 1,800 och 8,300 mark. En på 1870-talet och i början af 80-talet uppkommen prästbrist nödgade till att lämna en hel del prästsysslor utan ordinarie innehafvare (1887: 141, 1890: 65, 1893: 51); sedermera har man i mån af tillgång sökt att fylla luckorna. För ordination fordras ett års »Lehrvikariat» hos någon präst eller ock motsvarande uppehåll i ett »Predigerseminar». Dessutom förekommer s. k. »Hilfsvikariat», då kandidater eller ordinerade tjänstgöra för sjuka präster eller vid vakanta platser. Den definitiva prästerliga anställningen inträder för många ganska sent; ordinationsåldern för de i midten af 90-talet ordinerade var i medeltal 28 år. Prästvalen betecknas som ett af de sorgligaste kapitlen i Schlesiens nyaste kyrkohistoria(!) till följd af allehanda för saken främmande inflytelser, som därvid göra sig gällande. — »En präst som fortfarande drifver vetenskapliga studier anses tyvärr ofta snarare försumma sitt ämbete än en annan, som ger privatundervisning eller är biodlare». — Predikan räcker i Schlesien i genomsnitt ej mer än 1/2 timme, och här och där tenderar allmänna meningen till att önska den ännu kortare. Allmänt ställes på densamma krafvet på textenlighet och praktiskhet; i det senare hänseendet är en utveckling under senare tid tydligt märkbar. Det utpräglad »moderna» teologerna utgöra af Schlesiens prästerskap blott åttondedelen. Inom församlingslifvet, som i det hela bär en luthersk prägel, spela de olika teologiska riktningarna så godt

som ingen roll, med undantag möjligen af de större städerna. Däremot har under de senare åren en ganska utpräglad motsats gjort sig gällande mellan hvad man kunde kalla »Gemeinschafts»-kristendom och kyrklig kristendom. I arbetet för yttre och inre mission deltaga alla riktningar i lika mån. Visserligen kunna sympatierna här vara större för ett visst kyrkligt arbete, där åter mindre. Men intresset finns där och samarbetet är lifligare än förr under årtionden.

I försvinnande ringa grad förekommer det, att barnen undanhållas dopet. Ända till för omkring 100 år sedan försiggick dopet på andra eller tredje dagen; under hvarje 19:de seklets årtionde skjutes tiden fram ett par dagar. Nu är mångenstädes 3 à 4 veckor det vanliga. Antalet faddrar var fordom ibland väl stort; numera får pastor ofta med allvar hålla på de två, som de kyrkliga myndigheterna fordra. Vigsel begäres i allt flere fall (1876—80: 91,32 %, 1896—98: 98,06 %); de som underlåta att söka den, tillhöra i regeln de lägre folkklasserna. Nästan utan undantag följer vigseln omedelbart efter det borgerliga äktenskapets ingående. Den under 17:de århundradet häfdvunna seden att regelmässigt (3 à 4 gånger årligen) gå till *nattvarden* började från midten af 18:de århundradet upplösas, under inflytelse dels af långvariga krigstider, dels af pietismen och sedermera »upplysningen». Under 19:de århundradet sjunker antalet kommunikanter oafbrutet ända in på 70-talet — inalles med öfver 50 %. I städerna har sedermera någon tendens till ett stigande observerats, men däremot knappast på landet. Männen äro öfverallt i minoriteten, om än ej i så hög grad som man kunde förmoda. För gamla och svaga anordnas stundom i vidsträckta församlingar nattvardsgång i skolhus eller i privata hus. — Antalet *kyrkobesökare* uppgår sällan till mer än 20 à 35 % af befolkningen, det förra på vanliga söndagar; stundom kan det dock sjunka till 3 à 4 %. Jämförelsevis bäst besökas kyrkorna på landet och i de mindre städerna. Äro kvinnorna i allmänhet flertal, så berättas dock nyligen från Breslau om ett stegradt deltagande från männens sida. Hvad *offervilligheten* för kyrkliga ändamål angår erinras, att denna vid åtskilliga tillfällen visat sig icke minst mot präst och kyrka; missionsgåfvorna befinna sig

i tillväxt. Ännu är den kyrkliga seden en väldig makt i Schlesien, blott med den åtskillnad mot fordomdags, att hvad som då stod under tvångets tecken nu i vida högre grad hvilar på frivillighetens grund.

Af de i Schlesien verksamma och hela provinsen omfattande *kyrkliga föreningarna* är Gustaf Adolfs-föreningen den äldsta. Dess ambulerande årliga generalförsamlingar bilda höjdpunkter af evangeliskt-kyrkligt lif för de orter, där de hållas. En högst beaktansvärd faktor i det kyrkliga lifvet utgöra de förefintliga 170 ynglingaföreningarna med inalles nära 17,000 medlemmar. I förbindelse med åtskilliga af dem stå sparkassor samt sjuk- och begrafningskassor. Omkring 400 församlingsdiakonissor verka i Schlesien på 225 skilda orter; äfven landsförsamlingar visa sig allt angelägnare om anställande af sådana. Mindre framgång har den manliga diakonien haft. Särskildt omnämnande förtjänar »der Schlesische Hauptverein der deutschen Lutherstiftung», som med omkring 4,500 mark årligen understöder uppfostran af evang. prästers och lärares barn.

I fråga om det kyrkliga lifvet i *lokalförsamlingarna* erinras om huru i Breslaus stora församlingar distriktsindelning genomförts och visat sig gagnelig. Inom hvarje distrikt finnes en »fattigkommission» och en församlingsdiakonissa. Man väntar, att andra städer skola följa exemplet. Med hänsyn till gudstjänstlifvet nämnes den nya kyrkohandboken (»agendan») för Preussen af 1895 och den år 1878 särskildt för Schlesien utarbetade, men ej obligatoriskt gällande psalmboken, vid sidan af hvilken icke mindre än 28 andra ännu äro i bruk. Gudstjänsten begynner i allmänhet kl. 9 f. m. (i de större städerna half tio), på landsbygden mångenstädes tidigare, och varar i genomsnitt 5 à 6 kvart. Församlingen åhör liturgien stående, messning förekommer sällan, likaså litanian. »Tacksägelse» förekommer i de större stadsförsamlingarna blott undantagsvis, på landet är den däremot ofta förbunden med »personalier». Bigudstjänsterna besökas fåtaligare än förr; passionsgudstjänsterna dock mer än andra. Liturgiska gudstjänster ha endast i städerna vunnit någon anklang. Konfirmationsundervisningen skall enligt gifven föreskrift upptaga minst 80 timmar. På

landet gå barnen ofta 2 vintrar i densamma. Pastor bör uppgöra en läroplan för undervisningen, hvilken vederbörande superintendent äger rätt att pröfva. Palmsöndag är den allmännast brukliga konfirmationsdagen; ofta följes konfirmationen omedelbart af den första nattvardsgången. Nattvardsgång hålles eljes i regel vid hufvudgudstjänsten, men i städerna på senare tiden äfven vid aftongudstjänst. I församlingar om 1,000 à 2,000 invånare hålles vanligen nattvardsgång 20 à 30 gånger årligen, i de stora stadsförsamlingarna minst 50 gånger.

Vi våga ej längre taga tidskriftens utrymme i anspråk; eljes kunde åtskilligt varit att tillägga, särdeles ur ett kapitel med öfverskrift: »Das kirchliche Leben und das öffentliche Leben». Vi tillfoga blott, att en mängd jämförelser med våra svenska kyrkliga förhållanden självmant inställa sig, då man studerar dessa skildringar af nutida tyskt kyrkolif, och att dessa jämförelser synts oss i öfvervägande grad mana en svensk läsare till glädje och tacksamhet för hvad vi ännu äga af kyrklig sed och kyrkligt lif, om man än å andra sidan icke kan undgå att i mångt och mycket önska förbättringar och framsteg.

J. T. Bring.

Underrättelser.

— K. Maj:t har under våren och sommaren detta år fastställt dels allmänna grunder för ordnande och förtecknande af *vissa offentliga arkiv*, dels planer till förteckningar öfver vissa centrala ämbetsverks, domkapitels, läroverks och länsstyrelsers arkiv, äfvensom öfver stadsarkiv och kyrkoarkiv, hvarjämte riksarkivarien i ett cirkulär meddelat närmare anvisningar i fråga om tillämpningen af dessa kungörelser. De grunder, som härvid gjorts gällande, äro desamma, som på det franska arkivspråket betecknas med termen »le respect des fonds». (Ur Hist. Tidskr.).

— De båda landsarkiven i Upsala och Lund hafva under våren börjat sin verksamhet och de nya landsarkivarierna d:r Gustaf Berg och docenten d:r L. Weibull ha tillträdt sina befattningar. Till båda arkiven hafva handlingar börjat inflyta, om ock jämförelsevis långsamt från kyrkoarkiven inom Upsala-arkivets område.

— Sistlidne vårtermin ventilerades vid Göteborgs högskola en afhandling af Hjalmar Heden: »Studier till Danmarks reformationshistoria från Fredrik I:s död till slutet af grefvefejden». Professor L. Stavenow har i Hist. Tidskrift ägnat skriften en recension, i hvilken han bl. a. ger författaren det vackra erkännandet, att han »trängt in i de mötande problemen på ett sätt, som gör hans egna uttalanden till värdefulla bidrag till deras lösning». Förvisso bör ock arbetet lifligt intressera kyrkohistoriens vänner i vårt land, då det belyser ett synnerligen viktigt skede af Danmarks mycket intressanta reformationshistoria. Beröringspunkter med vår egen reformationshistoria saknas ej heller. Så t. ex. stöta vi i förf:s framställning på Olaus Petris bekante motståndare Paulus Eliæ,

och religionsförföljelsen i Skåne torde numera kunna anses böra angå äfven den svenska kyrkohistorien.

— En vid Helsingfors universitet ventilerad gradualafhandling af Arvid Hultin påkallar uppmärksamhet och intresse äfven af den svenska kyrkohistoriens vänner. Afhandlingen bär titeln »*Torsten Rudeen, ett bidrag till karolinska tidens litteratur- och lärdomhistoria*» och ingår såsom n:o LIV i Svenska litteratursällskapets i Finland skrifter. Omfattande arkiv- och biblioteksstudier ligga till grund för den sorgfälligt utförda monografien, som dock jämförelsevis knapphändigt behandlar Rudeens verksamhet som stiftschef i Karlstad och Linköping, medan hufvudintresset är riktadt på Rudeens litteraturhistoriska betydelse, hvilket ju lätt förklaras af afhandlingens speciella syfte.

— Vi anse oss böra fästa våra läsares synnerliga uppmärksamhet vid d:r R. Geete's nyligen utkomna och omsorgsfullt utarbetade »Fornsvensk bibliografi, Förteckning öfver Sveriges medeltida bokskatt på modersmålet samt därtill hörande hjälpmedel» (Fasc. 124 i Samlingar utgifna af svenska fornskrift-sällskapet).

— På f. d. domprosten och förste teologie professorn d:r C. A. TORÉNS nittioårsdag den 2 sistlidne oktober öfverlämnades till honom en på W. Schultz' förlag i Upsala utkommen publikation, benämnd »*Skrifter i teologiska och kyrkliga ämnen tillägnade Domprosten C. A. Torén på hans nittioårsdag af forne och nuvarande lärare vid Teologiska Fakulteten i Uppsala*». Den i typografiskt hänseende synnerligen vackra publikationen prydes af ett lyckadt porträtt af den vördnadsbjudande jubilaren. Bidrag hafva lämnats af *alla* för närvarande tjänstgörande ledamöter af den teologiska fakulteten i Upsala samt dessutom af ärkebiskop J. A. Ekman, biskoparne E. J. Keijser och U. L. Ullman, f. d. professorerna C. Norrby och W. Rudin, domprosten G. Jakobsson och teol. assistenten J. Th. Bring. Af speciellt kyrkohistoriskt intresse äro de af professorerna O. Quensel och H. Lundström utarbetade

artiklarne: *Ps. 424 i 1819 års psalmbok, historisk undersökning* och *Bidrag till konfirmationens historia i Sverige.*

— Den 22 febr. innevarande år afled vid 57 års ålder den frejdade norske historikern prof. Gustaf Storm. »Han var — säger Historisk Tidskrift — på samma gång filolog och historiker, och var den förnämste representanten i Norge för den kritiska riktningen, som framträdde efter P. A. Muncks breda syntetiserande framställning. Också var han en framstående textutgifvare, behandlade gärna de äldre källorna till Norges historia och införde många skarpsinniga filologisk-historiska undersökningar uti olika tidskrifter.» Bland hans arbeten af mera kyrkohistorisk betydelse må här nämnas dels hans 1898 började »Regesta Norvegica», innehållande en kronologiskt ordnad förteckning öfver urkunder rörande Norge, norrmän och den norska kyrkoprovinsen dels ock hans undersökning: »Afgifter fra den norske kirkeprovins til det apostoliske kammer og kardinalkollegiet 1311—1523 efter optegnelser i det vatikanske arkiv».

— *Norsk Theologisk Tidskrift* har äfven under innevarande år bjudit på intressanta kyrkohistoriska artiklar såsom psalmhistoriska bidrag af biskopen i Trondhjem d:r J. N. Skaar och »Nogle træk af Ruslands ældste kirkehistorie» af professor Olaf Broch. — I septemberhäftet har professorn i kyrkohistoria vid universitetet i Kristiania d:r Andreas Brandrud ägnat Kyrkohistoriska Föreningens skrifter en sympatisk anmälan.

— I den fortfarande mycket förtjänstfullt redigerade (dansk) *Teologisk Tidskrift* »Ny Række» 4:de Bind har d:r J. O. Andersen, själf en af utgifvarne, ägnat »Kyrkohistoriska Föreningens Skrifter» för år 1902 en synnerligen välvillig anmälan. Bland kyrkohistoriska bidrag för öfrigt hafva vi särskildt fäst uppmärksamhet vid Lic. Theol. C. E. FLØYSTRUPS intressanta teckning af den engelske kyrkohistorikern, biskop *William Stubbs* och cand. theol. K. HEIBERGS öfversikt öfver nyare litteratur angående Zinzendorf och brödraförsamlingens historia.

— I den af prof. G. G. Rosenqvist m. fl. utgifna (finsk) *Teologisk Tidskrift* har prof. J. Gummerus ägnat en undersökning på finska åt Mikael Agricola och i *The Augustana Theological Quarterly,* tidskrift för teologi och kyrkliga frågor (femte årg. 1903), har d:r E. Norelius under rubriken »Historiska dokument med nödiga förklaringar» meddelat åtkilliga bref från vår utmärkte landsman L. P. ESBJÖRN till d:r T. N. HASSELQUIST. Brefven, som påträffats bland den sistnämndes efterlämnade papper, lämna en intressant inblick i den svensk-lutherska kyrkans förhållanden i Nordamerika under 1850-talet.

— I sjuttonde delen af Finska historiska samfundets publikation *Historiallinen Arkisto* förekomma bl. a. några kyrkohistoriska bidrag af prof. K. G. Leinberg: Predikoställen i Åbo stift mot slutet af 1600-talet, Nya underrättelser om Petrus Petrosa samt om finska prästers deltagande i Upsala mötes beslut.

— Den 10 febr. afled vid nära 84 års ålder professorn vid universitetet i München C. A. von Cornelius. Hans arbeten öfver vederdöparne och särskildt hans grundliga åren 1855 och 1860 utgifna »Geschichte des Münsterischen Aufruhrs» intaga ett ansedt rum i den kyrkohistoriska litteraturen.

— Trettonde bandet af den under prof. A. Haucks i Leipzig redaktion utkommande tredje upplagan af *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche* har afslutats. Första artikeln handlar om »*Methodismus in Amerika*» och slutartikeln om Nyplatonismen. Som vanligt intaga de kyrkohistoriska artiklarne lejonparten i detta ovärderliga orienteringsverk. En synnerligen gedigen uppsats är sålunda för att nämna ett enda exempel BONWETSCHS öfver *Methodius* af Olympus. Bland öfriga kyrkohistoriska artiklar i detta band må här erinras om R. GRUNDEMANNS och WARNECKS artiklar om missionen, vidare art. *Molinos* (ZÖCKLER), *Monarchianismus* (AD. HARNACK), *Montanismus* (BONWETSCH), *Musculus, Andreas* (G. KAWERAU), *Mynster* (FR. NIELSEN) och *Nestorius* (LOOFS).

— *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, som nyligen börjat utgifvas i Frankrike, är föremål för en smickrande anmälan i juli-volymen af »Revue d'histoire ecclésiastique». Särskildt berömmas M. Leclercq's artiklar: *Accusations contre les chrétiens* och *Actes des Martyrs* såsom riktiga små mästerverk, som äfven specialister på arkeologiens och den fornkristliga kyrkohistoriens områden skola läsa med det största intresse och med mycket utbyte.

— L'Academie des Sciences morales et politiques har beslutat tilldela den kände Franciscus-forskaren Paul Sabatier Le Fêvre Deumier-priset för hans samtliga arbeten öfver Sankt Franciscus. Priset utgår med ett belopp af 20,000 francs.

— Den 6 april sammanträdde i Assisi till årsmöte *La Société internationale des études franciscaines*, hvarvid bl. a. grefve A. Fiumi Roncalli lämnade en instruktiv öfversikt öfver nyare forskningar angående franciskaner-ordens historia.

Granskningar och anmälningar.

Hauck, A., *Kirchengeschichte Deutschlands*. Del IV, Die Hohenstaufenzeit. Leipzig, Hinrichs' 1902, hft. 1, 416 s., M. 7; hft. 2, 1904, M. 10.

Inom ett års tid har den tyska kyrkohistoriska litteraturen riktats med trenne större arbeten af särskildt intresse: Haucks ofvannämnda fjärde del af Tysklands kyrkohistoria, A. Harnack: älsta kyrkans missionshistoria, och en ny del af K. Müllers allmänna kyrkohistoria, omfattande reformationstiden. Dessa arbeten äro hvar i sitt slag ett bevis för, huru högt den tyska kyrkohistorieskrifningen för närvarande står både med afseende på grundlighet, idérikedom och formell framställningskonst. Främsta rummet intager otvifvelaktigt Hauck; beträffande karaktären af hans stora arbete »Kirchengeschichte Deutschlands» må blott hänvisas till teckningen i 1:sta årgången af Kyrkohistorisk Årsskrift (af prof. H. Lundström).

När professor Hauck för ett par år sedan träffades af ett svårare slaganfall, ville ryktet snart veta, att hans andliga kraft för alltid blifvit bruten. Den sedan utkomna fjärde delen af hans kyrkohistoria jäfvar lyckligtvis fullständigt detta rykte. (Jag har visserligen blott kunnat taga del af dess förra hälft; den senare hälften har nyligen annonserats och med högsta beröm omnämnts i tyska tidskrifter, men ännu ej kunnat erhållas här i Upsala.) Framställningen står på samma höga ståndpunkt som i de förut utkomna delarne, ja, kan i vissa afseenden betecknas som höjdpunkten af Haucks författarskap.

Ett referat af innehållet i densamma ligger utanför anmälarens afsikt; den kyrkohistoriskt intresserade skall säkerligen själf icke försumma den njutning, som studiet af densamma bereder.

Det är det världshärskande påfvedömets tid, inom hvilken Hohenstaufernas verksamhet infaller, och kampen mellan dessa och påfvedömet intager ock medelpunkten i Haucks framställning. Wormserkonkordatet 1122 begynte en ny epok i Tysklands kyrkohistoria. Henrik IV hade ännu framgångsrikt mäktat bjuda Gregorius VII:s makt spetsen. För Fredrik Barbarossa var situationen en annan, och i kampen mot Alexander III:s världspåfvedöme måste han vika, äfven om han segerrikt försvarade sin ställning till tyska kyrkan. Och dock hade han hela det tyska folkets sympati bakom sig. Den stora omsvängningen där hade skett under åren 1122—1150, påverkad af kurians förvandling till en europeisk politisk och ekonomisk tummelplats. Fruktlösheten i Fredrik I:s reaktion mot det gregorianska påfvedömet låg väl hufvudsakligast däri, att detta senare bars upp af och hämtade kraft ur en universell uppgift, mot hvilken han icke hade att ställa någon lika universell. Och vid 13:de seklets början erhöll påfvedömet i de nya munkordnarne en hjälp, som äfven i Tyskland gaf de universella krafterna öfvervikten öfver de nationella. Tiggarordnarnes största betydelse ligger däri, att de öfverflyttat munkväsendets andliga arbete från landsbygden till de i inflytande hastigt växande städerna; så bands äfven dessas rika andliga lif vid påfvedömet. Man kan ej tänka sig en större olikhet än mellan den helige från Assisi och den spanske kättarförföljaren Dominikus; och dock hafva bådas verk helt sammanflutit.

Så fick det gregorianska påfvedömet nya världsfamnande krafter i sin tjänst. Och dock tvangs den mäktigaste af alla påfvarne, Inocentius III, af förhållandenas makt att till Tysklands härskare upphöja den man, hvilken mäktade bjuda alla dessa krafter spetsen och för alltid undergräfva påfvedömets världsherravälde.

Skildringen af striden mellan Fredrik II, medeltidens genialaste furste, och det världsherskande påfvedömet är gifven i IV:de delens nyutkomna andra hälft. Med verklig spänning motse vi densamma. — Hvad som här ofvan ur förra

hälften refererats, är blott några korta antydningar om de nya synpunkter, hvilka Hauck förmår afvinna den kyrkohistoriska utvecklingen. Man känner sig vid studiet af hans arbete icke lockad att söka finna anmärkningar. Det är skönt att någon gång få stå inför ett verk med full och odelad beundran.

Hj. Ht.

Harnack, A., *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten.* Leipzig, Hinrichs' 1902, 12 + 561 s., M. 9.

Jämsides med Hauck står Harnack, såväl i fråga om omfattande lärdom som beträffande synpunkternas genialitet och stilens klarhet. I stället för Haucks lugna bredd träder dock hos Harnack en viss medryckande, om ock stundom något orolig forcering, hvartill kommer en märkbar benägenhet för schematisering. I främsta grad gäller genialiteten *historikern* Harnack; på det historiska, ej det exegetiska eller rent dogmatiska området skall säkerligen hans förblifvande betydelse ligga. Hans sista stora arbete om äldsta kyrkans missionshistoria jäfvar ej detta omdöme.

Och dock synes mig Harnack icke vara historiker i samma grad som Hauck. Äfven i Harnacks historiska framställning skönjes på bottnen ett dogmatiskt intresse. Det är icke ensamt historikern, som sträfvar att fullt objektivt skärskåda händelsernas utveckling och sammanhang. Hufvudintresset vid teckningen af äldsta kyrkans historia synes ofta vara att uppvisa dess gradvisa afvikande från den äkta kristendomen och upptagande af synkretistiskt stoff, med hvars bortrensande först den lutherska reformationen gjort en början, och hvarmed den moderna tyska teologien nu arbetar vidare. Vi märka denna tendens äfven i hans missionhistoria.

Men om i berörda afseende en vaken kritik behöfves vid studiet af Harnacks arbete, må för öfrigt erkännas, att detsamma utgör ett af de yppersta bidragen till kännedomen af äldsta kyrkans historia, liksom det otvifvelaktigt är ett af Harnacks allra förnämsta verk. Själfva ämnet är ju ock ett

af de mest intresseväckande; en axplockning ur författarens synpunkter och resultat torde därför väl försvara sin plats i denna tidskrift.

Redan i inledningskapitlen om judendomens utbredning och förvandling vid Kristi tid samt om de yttre och inre betingelser, som i det stora romerska världsriket förefunnos för kristendomens universella utbredning, möter oss Harnacks kolossala lärdom i förening med hans öfverblick öfver de historiskt verksamma faktorerna såväl i deras mångfald som i deras samverkan. Särskildt intressant synes mig sammanställningen vara af de statistiska uppgifter, som kunnat framletas om judarnes utbredning och proselytmakeri i romerska riket; resultatet synes blifva, att judarne skulle utgjort 4 1/2 millioner eller 7 % af hela romerska världsrikets invånarantal! Då förstår man först rätt judendomens sociala makt och dess betydelse för den kristna propagandan.

Äfvenledes fängslande är framställningen af de beröringspunkter, som den kristna missionen måste få i tidens allmänna religiösa synkretism och dess intresseriktning mot sådana problem som själens odödlighet, monoteism, försoning, askes, evigt lif, individualism och mänsklighet i stället för nationalism, etc. Om den senaste forskaren på detta område Gunkel däraf dragit slutsatsen, att kristendomen själf är ett uttryck af dåtida synkretism, så häfdar Harnack däremot Jesu läras egenart.

Den närmast följande framställningen af Jesu och Pauli ställning till världsmissionen och till det utvalda judafolket, tillhör närmast exegetikens område. Här må blott anmärkas, att när Harnack förnekar, att Jesus fattat hednamissionen i sikte, han blott stöder sig på detaljexeges af synoptikerna och förbiser den historiska situation och allmänna miljö, inom hvilken Jesu verksamhet faller; eljest hade han säkerligen måst komma till ett motsatt resultat. Beträffande Paulus framhåller Harnack, hurusom han störtat Israels folk och religion från dess plats i historien och omplanterat evangelium på mänsklighetens mark. Men till Pauli storhet hör ock, att han midt under sin kamp mot judendomen med rent paradoxal kärlek höll fast vid sitt folk och dess förblifvande betydelse. Häri mäktade ej efterträdarne hålla fast vid hans betraktelsesätt.

De kristna drogo den enkla konsekvensen: emedan judiska folket är förkastadt, har det från början aldrig varit utvaldt; det är Esau och icke Jakob. Gamla testamentet angår icke judarne alls, utan är från början skrifvet för de kristna. Israel är satans synagoga. — Sådan blef hednakyrkans konsekventa hållning gent emot judendomen, ett orättfärdigt plundrande och dömande af densamma, om man ser till ytan. Men på ett högre plan ter sig saken annorlunda. Judendomen gaf sig själf dödsstöten genom Jesu korsfästelse, och det nya kristna folket trädde in som rätta arfvingen till dess goda egendom. Judiska religionens spänning och transformation till världsreligion kom ej heller så abrupt, som det vill synas; processen var sedan länge begynt inom judendomen själf.

Gent emot hednavärlden ställde sig de kristna helt annorlunda. Här verkade de närmast agitatoriskt genom missionspredikan i ord och handling. Hemligheten af dennas makt låg i den enkla enhet och den rika mångfald den omfattade. Enheten var frälsningsbudskapet för alla. Å andra sidan var predikans innehåll så rikt, att det kunde befruktande inverka på alla former för tanke och känsla. Den som vill teckna missionspredikan och förklara kristendomens förvånande framgång måste söka öfverblicka alla dessa olika lifsyttringar.

1) *Religiösa grunddrag i missionspredikan:* fyra moment konstituerade tillsammans den nya religionen: den ene lefvande Guden, frälsaren och domaren Jesus, anastasis, och enkrateia; det medium, hvarigenom dessa moment gjordes lefvande, var vedergällningstanken, d. v. s. det sedligas suveränitet. Ut från denna tanke måste den kristna missionspredikan förstås. Man har härvid förebrått den äldsta kristendomen, att den var för asketisk; men revolutioner åstadkommas ej med rosenvatten, och här gällde det en revolution, polyteismens störtande och gudsrikets grundande i världen.

2) Som *försoningens religion* har Paulus förkunnat evangeliet i en värld, som trängtade efter själens läkedom. Jesus var kommen som läkare och han fulländade sin kallelse i det han visade, att den rättfärdiges lidande är frälsningen i historien (Jes. 53). Från denna nya kunskap utgick en ström af lefvande vatten öfver den förtorkade människovärlden med

dess torra moral. Dess bärare kunde ock dö för sin kunskap; därför har deras sak icke kunnat gå under.

3) Sin karaktär som en läkedomens religion utpräglade kristendomen äfven i sina anordningar för de kroppsligt lidandes vård. Missionspredikan är därför i eminent grad *kärlekens* och *hjälpbevisningens* predikan. Tjänande kärlek var bevis för kärlek till Gud. Evangelium blef så ett socialt budskap. Det är den djupaste individualism och den djupaste socialism. — Bland alla former för kristlig verksamhet synes missionen särskildt hafva utbredts genom de kristnas uppförande vid de stora päst-härjningar, som upprepade gånger hemsökte romarriket.

4) Af högsta betydelse för den kristna propagandan voro ock de mångskiftande yttringar af *andekraft* och *sedligt allvar*, som förbundo sig med predikan, såsom visioner, exstas, profetism, helande af sjuka, heroiska sedliga kraftyttringar. Sedan 3:dje århundradet fösvinna dessa företeelser mer och mer; därmed försvunno ock yrkesmissionärerna. — Detta innebar icke endast ett förfall utan ock ett framtidsmoment: församlingarna fördes då först till erkännandet af en gränslös förlåtelse och af kristendomen som förlåtelsens religion.

5) De kristnas fordran på auktoritetstro har befordrat missionsarbetet bland massorna. Det var just denna *auktoritetsreligion* med sin oerhörda makt öfver massorna som Konstantin privilegierade. När har väl ock en stat visat positivt intresse för någon annan art af religion? — Kristendomen är den gudomliga uppenbarelsen, men den var ock förnuftets och den intellektuella sanningens, den verkliga filosofiens seger. Anspråket på att vara *förnuftsreligionen* var ock ett verkande moment i missionen. — Dåtidens människa begärde ej blott auktoritet och förnuft, hon begärde symboler, hemlighetsfulla krafter. Äfven här kom missionen till möte med en *mysteriernas och de tranchendentala kunskapernas religion.* »Kyrkans sublimaste spiritualister Johannes och Origenes äro äfven dess djupsinnigaste mysteriosofer». Sakramenten voro här en missionsfaktor af stor betydelse. Men sakramentsteologerna införde ofta genom en bakdörr i kristendomen mycket af hednisk polyteism: detta var tidens behof och får ej enbart fördömas.

6) Den nya trons bekännare kände sig som det *nya folket* i Israel, som trädt i stället för det gamla; denna öfvertygelse gaf de kristna ett historiskt och politiskt medvetande af den mest omfattande betydelse. I stället för hedningar och judar stod nu Guds folk, som skulle ersätta bägge. Här hade missionen ett kraftigt vapen. — Den intressantaste men ock minst beaktade sidan af de kristnas självmedvetande som ett *folk* är den politiska i inskränkt mening. Först verkade apokalyptikens rent negativa ställning till världsstaten såsom djäfvulsstat. Förunderligt är, att den ännu ringa hopen kristna vågade rent politiskt sedt medvetet ställa sig i motsats mot romerska riket. Problemet »stat och kyrka» möter redan här i sin mest tillspetsade form. — Å andra sidan bidrog det faktum, att evangelium öfvergått från judarne till helenerna, att ställe dessa senare d. v. s. romerska riket i mera positivts förhållande till kristendomen. Jerusalems förstöring begynte här utvecklingen. Längst gick Melito i sin apologi till Marc. Aurel; han har i kristendomen sett den världsstaten tillhörande och honom bärande inre makten. Det är beundransvärdt, att redan vid denna tid en sådan tanke kunnat klart tänkas. Ännu skarpare utpräglas denna tanke af Origenes, som visar sig till allt annat äfven vara en insiktsfull politiker.

7) När kristendomen betecknas som en *bokens religion* så är detta ej fullt riktigt (utom i den strängaste kalvinismen på 1600-talet); den titeln tillhör Islam. Men visserligen har »boken», framför allt gamla testamentet, haft en vidtgående betydelse för den kristna propagandan. I densamma fanns filosofi, kosmologi, monoteism och profetiornas uppfyllelse. Man läse exempelvis Tatians bekännelse om sin omvändelse.

8) Den kristnes första plikt var att hålla sig fri från all besmittelse af afguderi; *kampen mot polyteismen* blef ett naturligt moment i missionsarbetet. Särskildt betydelsefull var här striden mot människoförgudningen, kejsarkulten i dess bägge former. Häri öfvervann kristendomen den politiska religionen; därför var det ock på denna punkt, som represalierna från statens sida hårdast drabbade. Hur väl än de kristna småningom, trots Tertullianus m. fl., visste att inrätta sig i den

romerska världen — med den egentliga afgudatjänsten hade de aldrig slutit fred.

I denna rikedom på moment i missionsarbetet visar sig kristendomen som en synkretistisk religion, men af säreget slag: det är universalreligionens synkretism. Vid midten af 3:dje århundradet fanns det redan en mäktig hierarki, prästadöme, mysterier, rik kult, filosofi, halfgudar, reliker, under etc. Sådan var den kyrka, som i andra hälften af 3:dje århundradet missionerade; men det underligt mångskiftande verket sammanhölls dock ytterst af den enkla bekännelsen om »en himmelens och jordens Gud och Jesus vår herre». Därför var ock kyrkan mäktig att i sinom tid skudda af sig det oväsentligt vordna synkretistiska stoftet; reformationen har därmed gjort en början.

Harnack lämnar härefter en ingående undersökning om *de kristna missionärerna,* särskildt »apostlar», »profeter» och »lärare», och dessas successiva undanträngande af en fast biskopshierarki. Sedan slutet af 2:dra århundradet ägde denna ledningen inom kyrkan äfven beträffande missionen. Nu visar det sig ock vid en närmare granskning, att öfverallt där en kristen menighet af någon betydelse fanns, ordnade den sig omkring en biskop (undantagandes i Egypten), så att antalet biskopliga församlingar tämligen tillförlitligt anger kristendomens utbredning på olika tider. Härigenom belyses än skarpare biskopsämbetets betydelse för missionen. Särskildt må observeras, att på hvarje plats blott bildades en församling, hvarigenom organisationen blef mera sluten men ock frestelsen större att utstöta alla olika tänkande som kättare. — Talrikast och verksammast missionerade alltjämt de kristna lekmännen själfva; det är ingen fras, att de kristnas blod var kristendomens utsäde. Och kvinnornas tysta, trogna verk i hemmen hade äfven här sin världshistoriska betydelse.

Beträffande *missionsmetoderna* framhålles bl. a., hurusom den Alexandrinska kateketskolan under tåligt arbete räddade vetenskapens rätt i det kristna missionsarbetet. Men framför allt betonas dopets betydelse på grund af dess anknytning till det hedniska mysteriebegäret. — Sedan 3:dje århundradet verkade missionen mest genom kyrkan som ett mäktigt frälsnings-

institut. Hon hade från judendomen nästan som i ett slag öfvertagit en fast och exklusiv organisation; hvarje lokalförsamling gällde realiter som afbild af hela kyrkan. En sådan socialt-religiös gemenskap utan politiskt-nationell basis var något i den romerska världen oerhördt och bidrog mer än något att främja kristendomens utbredning. Men visserligen medförde församlingsorganisationen en viss förlust af den enskildes religiösa själfständighet. Montanismen är i grunden en kamp för bevarandet af den religiösa individualismen. Och denna hotade individualism fick slutligen inom kyrkliga råmärken ett utflöde i munkrörelsen.

Härefter gifves en intressant framställning af motståndet mot missionens utbredning både från statens och de hedniska skriftställarnes sida. Af dessa senare är det egentligen blott Celsus och Porfyr, som förtjäna nämnas; men de uppväga många. Där Porfyr förlagt religionsfilosofiens strid med kristendomen, ligger den än i dag. Allt det synkretistiska har han skoningslöst blottat. Men hvad förmådde han? Kristendomen var redan när han skref en världsreligion, och en sådan förmår ingen professor bekämpa.

Harnacks hufvudsynpunkt i fråga om missionen blir alltså denna: frågan skall ej uppställas så: huru har kristendomen vunnit så många greker och romare — utan frågan måste närmast lyda: huru har kristendomen utgestaltat sig själf så, att den *måste* blifva världsreligion. Endast på så sätt kan man följa missionsarbetets olika moment och stadier.

I arbetets sista afdelning: den kristna religionens *yttre utbredning*, framträder kanske mest författarens omfattande kännedom om tidens hela litteratur. Alla notiser, som kunnat framletas om kristendomens utbredning under 300 år, äro här samlade och bearbetade. För hvarje provins i romarriket har upprättats katalog öfver de platser, dit kristendomen nått före Konstantin. Att ur detta till synes torra detaljstudium framvinna historiska öfverblickar och upptäcka nya utvecklingsfaktorer har varit en tacksam uppgift för Harnack. Sådana områden, där kristendomen redan före Konstantins tid kommit i pluralitet bland folket eller åtminstone var den bestämmande, voro först och främst hela Mindre Asien, det kristna landet

par preference, hvars kyrka med sin säregna synkretism har sin direkta fortsättning i den nuvarande grekiska kyrkan; vidare Stor-Armenien, det första officielt kristna land i missionshistorien; en del af Tracien, samt Edessa, näst Antiochia missionens hufvudcentrum i Orienten och nästan helt en kristen stad, måhända det märkvärdigaste faktum i hela den äldsta missionshistorien. Därifrån spreds kristendomen före år 300 till Arabien, Persien, Skytien, ja faktiskt äfven till Indien. — Provinser, där kristendomen utgjorde en betydande bråkdel af befolkningen och en inflytelserik faktor i dennas kulturlif, voro först och främst Afrika med Numidien, hvilket omkring år 300 ägde bortåt 300 biskopar och väl kan sägas vara ett kristet land, äfven om flertalet bland den lägre befolkningen ännu var hedniskt; vidare Cölecyrien och Antiochia, kristendomens förnämsta hufvudsäte i världsriket och dettas 3:dje stad; Cypern, Egypten med Thebais, där de kristna hade öfverflyglat t. o. m. judarne; Rom, där de kristna omkring år 250 utgjorde 30,000—50,000 och omkring år 300 minst dubbla antalet med stort inflytande; vidare södra Italien och Spanien, där den kända motsatsen: grof världslighet — fanatisk stränghet redan nu är ett kristet nationallyte; samt slutligen syd-Gallien och vissa delar af Grekland. — Provinser med fåtaliga kristna voro Palestina, Phönicien, Arabien, större delen af Balkanhalfön, norra Italien och Mauretanien. Slutligen funnos områden, där kristendomen knappt kunde spåras: västra delen af öfre Italien, mellersta och norra Gallien, Belgien, Germanien, Svarta hafvets norra kuster, m. fl.

För historikern, som på kartan öfverblickar dessa förhållanden, är situationen klar; det är den grekiska hellenska världen, romarrikets kulturmakt, som öppnat sig för kristendomen; denna världs centrum, Mindre Asien, var ock den kristna kyrkans hufvudkvarter. Därför är kristendomen, om ock numeriskt underlägsen, segraren redan innan Konstantin sluter sig dit.

Mellan framställningens olika kapitel har Harnack instrött en rad exkurser öfver problem, hvilkas detaljerade behandling i själfva framställningen skulle förryckt dennas jämnmått (ex. om apostlakonciliet i Antiochia, om de kristna som det 3:dje

släktet, om Mithra-tjänstens utbredning m. m.). Dessa exkurser äro icke det minst intressanta i Harnacks här refererade märkliga arbete. *Hj. Ht.*

Det torde böra erinras därom, att *Red. ej svarar för enskilda uttalanden i denna eller andra i årsskriften införda artiklar.* För sin del vill Red. understryka den icke heller af recensenten i hans väl skrifna granskning förbisedda dogmatiska tendens hvaraf det granskade arbetet lider och som synes oss synnerligen betänklig. I Harnacks, såsom recensenten framhållit, i många afseenden värdefulla nya bok röjer sig på mer än ett ställe hans i *»das Wesen des Christentums»* framställda grundåskådning. För vår del anse vi ock, att Harnack för att häfda sin förnekelse af Jesu missionstanke gör sig skyldig till en våldsam och alldeles ohållbar detaljexeges af synoptikerna, särskildt Mark. 13: 10. Mot Harnacks underskattande af den fulltoniga kristliga trosbekännelsens betydelse i den gamla kyrkan, mot hans egendomliga försvar och sympati för Porphyrius' uppträdande mot den kristna åskådningen m. m. måste vi ock inlägga en bestämd gensaga.

Anm. af Red.

Müller, K., *Kirchengeschichte* I, Freiburg, Mohr 1892, 22 + 636 s., M. 9,50; II, 1897, 1902, 15 + 571 s. samt en karta, M. 9,60.

Den förra året utkomna delen af Müllers kyrkohistoria, omfattande reformationstiden till omkring år 1560, är ett i flera afseenden intressant arbete. Då detsamma naturligen sammanhänger med de föregående delarne, må här några ord yttras om den Müllerska kyrkohistorien i dess helhet.

Om denna kan i korthet det omdömet fällas, att den utgör en af de bästa bland de oss för närvarande tillgängliga tyska handböckerna i kyrkans allmänna historia. Närmast gifver sig jämförelsen med de bekanta läroböckerna af Kurtz och Möller (i ny bearbetning af v. Schubert och Kawerau). Framför den förra af dessa äger Müller företrädet af ett djupare inträngande i det historiska sammanhanget och detaljernas bättre inordnande under de stora utvecklingslinjerna, hvarjämte Müller på flere punkter, särskildt i den andra delen, bringar nya och

intressanta resultat af egna primärundersökningar. Men äfven framför de i sitt slag ypperliga bearbetningarne af Möller genom v. Schubert och Kawerau äger Müller vissa företräden. En sådan är den enhetlighet i uppfattning och framställning, som näppeligen kan vinnas då flera författare samarbeta. Den Möllerska handboken tenderar ock att få ett omfång, som försvårar dess närmaste uppgift såsom öfversiktsverk och handbok för högre studier. Müller synes i detta afseende hafva lyckats finna en god medelväg. Därvid har gamla tidens kyrkohistoria blifvit inskränkt till ett mot öfriga perioder mera proportionelt omfång, hvaremot hittills försummade tidsepoker erhållit en väl behöflig fylligare teckning; detta gäller t. ex. kristendomens öfvergång från den latinska till den germanska världen, samt framför allt medeltidens sista århundrade, hvars rika och mångskiftande, förut för litet beaktade religiösa lif på ett mästerligt sätt tecknats. Här är en af arbetets kulminationspunkter; härifrån vinnes en ny och djupare förståelse af Luthers reformation.

Müllers kyrkohistoria är äfven förtjänstfull genom en i allmänhet lycklig sofring af detaljerna; dess sträfvan är tydligen att blott medtaga sådant, som för den kyrkohistoriska utvecklingen varit af verklig betydelse. Den undgår härigenom bättre än en del andra handböcker att blifva kyrklig litteraturhistoria, sekt- eller dogmhistoria. Härmed sammanhänger ock, hvad som synes mig vara arbetets största förtjänst: en genomgående hänsyn till den profan- och kulturhistoriska utvecklingen. Kyrkans historia framträder härigenom såsom ett verkligt organiskt moment i den kristna mänsklighetens historia. Men visserligen fordras ock en god fond af allmän historisk kunskap för att kunna rätt tillgodogöra sig Müllers framställning.

Det ofvan sagda innebär ingalunda, att Müllers kyrkohistoria, är något ideal; den har ock sina väsentliga brister. Stilen äger ej den lättlästhet och klara genomskinlighet, som utmärker t. ex. Hauck och Harnack; någon gång synes själfva tankegången dunkel. Liksom hos Harnack har framställningen på vissa punkter färgats af den friprotestantiska dogmatiska ståndpunkten. Men framför allt saknar man hos Müller

sinne för det personligas betydelse i utvecklingen. Man letar förgäfves efter en personkaraktäristik; icke ens män sådana som Augustinus och Luther möta oss i konkret åskådlighet sådana de lefde och verkade.

Beträffande första delen, som utkom för 10 år sedan, har åtskilligt af det sakliga innehållet korrigerats genom senare forskningar. Detta gäller i första hand just de perioder, som i Harnacks och Haucks ofvan anmälda arbeten behandlas. Man jämföre t. ex. Müllers framställning af striden mellan påfvedömet och de tyska kejsarne med Haucks! — Till sist må anmärkas, att Müller liksom andra tyska handboksförfattare från medeltidens början i hufvudsak identifierar världshistorien med Tysklands historia. Dock må erkännas en berömvärd sträfvan att i någon mån observera Englands betydelse för kyrkohistorien, äfven om denna ingalunda kommer till sin fulla rätt.

Den senast utkomna delen af Müllers kyrkohistoria, reformationstiden, afviker i viss mån från arbetets plan. Den är ett verkligt specialarbete öfver Tysklands reformationshistoria, det första försöket att genomarbeta och vinna enhet i den oerhörda detaljlitteraturen öfver reformationsverket i Tysklands alla trakter. Arbetet är ock utomordentligt intressant, rikt på nya synpunkter och kännetecknadt af en förvånande öfverskådlighet. En klarare teckning af Luthers utveckling torde vara svår att erhålla, liksom af lutherdomens fulla utgestaltning och begränsning intill år 1555. Särskildt må påpekas teckningen af humanismens och reformationens stora kris år 1524—25, skildringen af döparerörelsen och dess stora betydelse samt af tiden för lutherdomens allenaherravälde i reformationen 1535—45; och uppvisandet af den stora europeiska motsatsens tillspetsning i striden om Jülich-Cleve och vestra Tysklands andliga furstendömen.

Uppställningen är för öfrigt den kända: först Tysklands reformationshistoria och sedan öfriga länders radade bredvid hvarandra. Från tysk ståndpunkt må detta vara förtjänstfullt; för den, som vill vinna en total bild öfver den allmänna europeiska utvecklingen, försvåras härigenom studiet. Man märker ock, att icke samma grundliga litteraturstudier ligga bakom

skildringarne af de utom-tyska ländernas historia. Så t. ex. har Wakeman's »History of the Church of England» kunnat gifva författaren åtskillig nytt af värde för Englands reformationshistoria, liksom äfven Buddensiegs undersökningar om Lollarderna, hvarigenom uppvisats, att dessa med sin wiklifisism utgjort en andlig stormakt i England vid 1500-talets början. Och hvad Sverige vidkommer synas de af Hjärne m. fl. gjorda epokgörande forskningarne på reformationstidens område vara alldeles okända. Och dock är ju åtminstone Hjärnes »Gustaf Adolf» utarbetad äfven på tyska.

Förvisso rymmes likväl mycket af intresse och värde äfven inom Müllers teckningar af den utom-tyska reformationen. Så t. ex. beträffande Calvins utveckling och verksamhet i Genêve, där författaren kommer med nya, på egna forskningar stödda resultat; vidare beträffande lutherdomens utbredning i Italien, särskildt dess södra del, etc. — Det sagda må vara nog för att bekräfta omdömet om Müllers här behandlade arbete såsom ett af sista tidens mest betydande kyrkohistoriska verk. *Hj. Ht.*

Wakeman, H. O., *An Introduction to the History of the Church of England* from the Earliest Times to the Present Day, 6 ed. London, Rivingtons 1899, 20 + 505 s., kr. 7,50.

Ej sällan mötes man af frågan efter någon kyrkohistorisk framställning, som kunde på lämpligt vis komplettera de tyska handböckernas styfmoderliga behandling af England. Behofvet af bättre kännedom om Englands kyrkliga utveckling har också blifvit allt mera aktuelt, ju mer synen på den anglosaxiska världens betydelse för hela vårt kulturlif vidgats. Det är därför en glädje att fästa uppmärksamheten på Wakemans ofvannämnda arbete såsom väl egnadt att fylla detta behof.

Wakeman förenar en modern vetenskaplig forskning med den måttfullt enkla och dock fängslande framställningskonst, som är säregen för engelsmännen. Detaljerna berättas konkret och åskådligt, men dock så, att utvecklingsgången i dess helhel aldrig förloras ur sikte. Personligheterna framträda lef-

vande och blodfulla; vi göra här bekantskap med ett helt galleri af dessa, för oss förut kanske föga kända, alltifrån S:t Aidan och andra helgon, Dunstán, Stefan Langton, Grosseteste och Wicliffe fram till Laud, Andrewes, Wesley, Pusey och Newman, en mängd andra att förtiga.

Författarens ståndpunkt är utprägladt högkyrklig, hvilket stundom gifver framställningen en viss färg och udd. Starkt betonas ock den engelska kyrkans allmänt (ej romerskt-) katolska karaktär och dess säregna åtskillnad från andra reformationskyrkor. Som särskildt intressanta kapitel i framställningen må påpekas engelska medeltidskyrkans strid för sin själfständighet, puritanismens uppkomst och utveckling, samt Oxford-rörelsen i 19:de århundradet.

Engelskan är tyvärr ofta ett för våra teologiskt bildade svårläst språk; som en fördel synes det därför kunna omnämnas, att Wakemans här anmälda arbete är under öfversättning till svenska. Med ett utförligare referat af innehållet torde då ock lämpligen anstå, till dess öfversättningen utkommit.

Hj. Ht.

Skara stifts kyrkliga jordebok af år 1540. Bihang till Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift, andra bandet.

I de sista, nyligen utkomna häftena af Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift (band 2, häft. 2 och 3) lämnas en redogörelse för den mångsidiga verksamhet, som föreningen utvecklar i kulturhistoriens tjänst. Hvad som i denna verksamhet icke minst är värdt att beakta är emellertid utgifvandet af nämnda tidskrift med dess rikhaltiga innehåll. Och särskildt måste såsom i hög grad förtjänstfullt anses sträfvandet att i tidskriften sammanföra äldre handlingar rörande Västergötland, återgifna i fullt trogen afskrift. Hvar och en som något sysslat med studier rörande vår äldre kulturhistoria har lärt inse, att äfven till utseendet obetydliga anteckningar kunna vara af stort värde; och detta värde ökas i den mån som afskriften noga följer originalet, till och med i dess ofta nog tämligen orimliga skrifsätt.

Ett mera omfattande dokument är det som utgifvits såsom bihang till tidskriften, och som erhållit titeln *Skara stifts kyrkliga jordebok af år 1540.* Det är den nitiske forskaren lektor F. Ödbergs förtjänst, att denna handling gjorts tillgänglig. Jämte honom ha i arbetets redigerande deltagit tjänstemännen i Kammararkivet (där originalhandlingen förvaras) doktor H. Rosman och notarien G. Hedin. Och dessutom har den främste kännaren af Västergötlands äldre förhållanden, bibliotekarien C. G. Styffe, med intresse följt arbetet och lämnat värdefulla bidrag till bedömande af urkunden.

Genom utredningar i de till editionen fogade för- och slutorden lär man närmare känna denna jordeboks art. Säkerligen på Gustaf I:s befallning har den blifvit upprättad under ledning af biskop Sven Jacobi, som var en auktoritet beträffande kännedomen om de kyrkliga egendomarna, och den är delvis egenhändigt skrifven af biskopen. Dess fullständighet och noggrannhet har vitsordats redan af H. Forssell.

Jordeboken upptager först förteckning öfver gods med därifrån utgående uppbörd till Skara domkyrka, vidare till biskopen, till domprosten, ärkedjäknen och andra medlemmar i stiftsstyrelsen, slutligen landsprästers och landskyrkors gods. Den sista afdelningen är naturligtvis den mest omfattande och i vissa afseenden äfven den intressantaste. Alla härad inom stiftet genomgås, och för de olika socknarna uppräknas de gårdar som lämna uppbörd till prästestommarna och kyrkorna. Äfven för Dal och Värmland meddelas register, af hvilka dock det för Dal i editionen är utelämnadt, såsom redan på annat håll tryckt (i Lignells Beskrifning öfver Dal).

Det är således en mycket fullständig kännedom man får rörande Skara stifts kyrkliga egendomar, och en närmare undersökning torde i kyrkohistoriskt hänseende vara af värde. Det visar sig hvilken betydlig del af hela landets ecklesiastika hemman tillhörde Västergötland, nämligen icke mindre än en fjärdedel. Men redan 1540 började Gustaf I:s stora indragning af dessa hemman. — Öfverhufvud är det viktiga bidrag som här lämnas till kunskapen om vårt lands ekonomiska historia — huruvida denna jordebok i praktiskt-kameralt hänseende kan blifva af betydelse, måste jag lämna oafgjordt. För den västgötska

landsbygdens förhållanden vid nyare tidens början blir den alltid en källa af intresse, särskildt under jämförelse med de snart började kronans officiella jordeböcker.

I sammanhang härmed kan urkunden göra den numera energiskt bedrifna undersökningen af våra ortnamn viktiga tjänster genom de rikliga uppgifterna om byars och gårdars namn, med former som dels äro något äldre än de officiella jordeböckernas, dels måste anses såsom synnerligen tillförlitliga. Den ofta vanskliga uppgiften att lämna en fullt riktig uppteckning af de svårlästa namnen, torde särskildt genom bibliotekarien Styffes omsorg ha blifvit väl löst.

Obeaktadt bör ej heller lämnas det omfattande material för studiet af allmogeklassens personnamn, som i denna jordebok föreligger. Och slutligen finnes i uppgifterna rörande uppbördsartiklar åtskilligt, som är af allmänt kulturhistoriskt intresse.

Det är ett vackert föredöme som Vestergötlands Fornminnesförening gifvit genom denna sin publikation. Önskvärdt vore, att liknande urkunder till forskningens tjänst ytterligare gjordes tillgängliga.

S. Lampa.

H. Achelis. Virgines subintroductæ. Ein Beitrag zu I, Kor. VII. J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung. Leipzig 1902.

Det är en lika karaktäristisk och intressant som hittills jämförelsevis obeaktad sida af fornkyrkans lif, som här upptagits till vetenskaplig undersökning. Väl har företeelsen i fråga icke kunnat helt ignoreras i kyrkohistoriska framställningar, som framträda med något anspråk på fullständighet, men af gammalt har man blott i förbigående och med en viss skygghet omnämnt den, vanligen i sammanhang med redogörelsen för förhandlingarna med den illa beryktade Paulus af Samosata. Ofta har den allt ifrån Hieronymus' dagar kort och godt betecknats såsom *pestis agapetarum*. Protestantiska kyrkohistorici betrakta den gärna såsom ett utslag af det begynnande munkväsendet, medan katolska författare icke sällan ha en viss benägenhet att företrädesvis fatta den såsom en

sorglig följd af de andliges celibat. Såsom representant för den första gruppen kan VON HASE nämnas, som med större finhet och pregnans än de flesta yttrat sig om denna fråga. Han säger: »Jungfrur företogo sig det ofta misslyckade, därför småningom ogillade vågstycket, att såsom Herrens brudar i den närmaste gemenskap med klerkerna ådagalägga kraften i en helig vilja.» Såsom typiskt exempel ur den katolska litteraturen anför Achelis Wetzer-Weltes kyrkolexikons beskrifning på *subintroductæ*, som lyder så: »Bezeichnung für die Frauenspersonen, welche die Geistlichen in ihr Haus aufnahmen, entweder zur Bedienung der Hausfrau, wenn der Geistliche verheiratet war, oder zur selbständigen Besorgung des Haushaltes. Man nannte sie auch wohl, gleichsam in vorbeugender Entschuldiggung mit Beziehung af 1 Kor. 9, 5 Schwestern, um anzudeuten, dass sie mit den Geistlichen wie Bruder und Schwester lebten, oder *ἀγαπηταί*, um ihre Dienste als christliche Liebesdienste zu bezeichnen, bisweilen auch, zur Umgehung der kirchlichen Gesetze, *adoptivæ*, um das Verhältnis als eine Verwandtschaft darzustellen». Sedan Achelis med några andra exempel visat, hur olika man bedömt de s. k. andliga äktenskapen eller syneisaktenväsendet, går han till en synnerligen noggrann detaljundersökning af de äldsta källorna och kommer härvid bl. a. till det resultat, att den hittills allmänt antagna meningen, att företeelsen bör förläggas endast till tredje och fjärde århundradena är oriktig. I själfva verket sänker den sina rötter ända ned i urkyrkans tid, såsom Achelis med utgångspunkt från HERMAS PASTOR (Sim. IX, 11) m. fl. visar.

En synnerligen intressant afdelning af Achelis' bok är hans behandling af det svårtolkade stället 1 Kor. 7, 36—38. Enligt förf:n är här ej fråga om en faders förhållande till sin dotter, utan »von einem Christen und 'seiner Jungfrau'». För sin del har visserligen anmälaren icke kännt sig öfvertygad af Achelis' otvifvelaktigt ganska skarpsinniga exeges, men det är naturligtvis alltför möjligt, att den exegetiske fackmannen i densamma finner åtminstone ett värdefullt uppslag.

Hufvudresultatet af förf:s följande, rent kyrkohistoriska undersökning skulle kunna angifvas så, att medan man förut

uppfattade det s. k. andliga äktenskapet såsom en förirring inom den förvärldsligade kyrkan, så är det verkliga förhållandet det rakt motsatta. Den episkopala kyrkan förföljde och aflägsnade *virgines subintroductæ*. De hörde till »de rudiment från urkyrkans tider, som man föraktade». Seden uppkom i kyrkans äldsta, af ursprunglig religiös kraft uppburna period, då man fann det självklart, att hvarje kristen var en hjälte, som öfvervunnit världen och hennes lust. Vi måste förvånas öfver, att kyrkan under nära tvänne århundraden kunde tåla och t. o. m. gynna det andliga äktenskapet. »Det är — säger Achelis — ett tecken till, hur mycket man tilltrodde hvarandra och hur sällan förtroendet blef sviket. Vid erinringen härom behöfver kyrkan icke blygas. Det utgör ett vittnesbörd om den idealitet, som präglade hennes ungdomstid.»

Det grannlaga ämnet är behandladt med finhet och takt, och Achelis har otvifvelaktigt på en icke oviktig punkt riktat vår kunskap om lifvet i de första århundradenas kyrka.

Ldm.

Akademisk afhandlingslitteratur.

I vårt som bekant på ett utmärkt sätt redigerade centralorgan för svensk historisk forskning egnas sedan många år tillbaka icke obetydlig uppmärksamhet åt den verksamhet på det historiska forskningsområdet, hvars resultat framträder i formen af akademiska afhandlingar. Med rätta har i Historisk Tidskrift framhållits, att nämnda verksamhet ingalunda utgör någon oväsentlig del af våra dagars vetenskapliga arbete. »Själfva karaktären af ett lärdomsprof gör emellertid, att den akademiska afhandlingslitteraturens alster redan genom sin form blifva af intresse endast för en relativt fåtalig krets och därför mindre observeras, än de kanske förtjäna. Den fordran på noggrannhet i detaljforskningen och så vidt möjligt uttömmande behandling af källmaterialet, som den moderna historieforskningens metod gör gällande, nödvändiggör dessutom en sträng begränsning af ämnet, och de akademiska

afhandlingarna få därför för dem, hvilka icke omedelbart äro intresserade i deras egenskap af vetenskapsprof, väsentligen sin största betydelse såsom ett material af undangjordt arbete för efterföljande sammanfattande eller öfversiktligare framställningar. Såsom sådant äro de verkligen värdefulla, men naturligen endast i den mån, som arbetssättet uppfyllt de ofvannämnda metodiska fordringarna, och i den mån, författaren förstått att afvinna det ursprungliga källmaterialet dess upplysningar från så många synpunkter som möjligt. Det är således af viss vikt att beakta, hvad som arbetas på detta område och fästa i minnet arbetets resultat i någon mån mera än genom blotta antecknandet af boktitlarna.» Hvad som sålunda blifvit sagdt om den historiska disputationslitteraturen i allmänhet äger naturligen äfven sin tillämplighet på den kyrkohistoriska grenen af denna litteratur. Vi vilja därför lämna några kortfattade kritiska redogörelser för vid Upsala universitet under de senare åren ventilerade kyrkohistoriska afhandlingar. Redan i föregående årgång af Årsskriften recenserades lektor E. EDLINGS arbete öfver *Priscillianismen,* och denna gång upptaga vi till behandling en redan några år förut ventilerad afhandling.

Frithiof Hall. Bidrag till kännedomen om Cistercienserorden i Sverige. I. Munkklostren. Akad. afh. Gefle 1899.

Enligt en i tidningarna synlig notis har detta »bidrag» rönt den för en svensk kyrkohistorisk dissertation säkerligen hittills enastående utmärkelsen att hafva blifvit öfversatt till tyskan och äfven i denna form utgifven i tryck. Någon tysk edition har emellertid anmälaren ej varit i tillfälle att se, men däremot en redan år 1898 af samme författare på svenska utgifven skrift, benämnd *Bidrag till Cistercienserordens historia i Sverige. I. Munkklostren.* I själfva verket utgör den i öfverskriften upptagna afhandlingen blott en något omarbetad upplaga af den sistnämnda.

Medan medeltidens norska och finska kloster i senare tider erhållit sina skildrare (LANGE och LEINBERG), är det medeltida munkväsendets i Sverige historia ännu oskrifven.

RHYZELIUS' (1740) och WIESELGRENS (1832) för sin tid aktningsvärda arbeten, som utgöra de enda försöken till en fullständigare svensk klosterhistoria, kunna knappast betraktas annat än som utkast och tillfredsställa för ingen del nutida anspråk i fråga om källforskningens omfattning och noggrannhet. Under sådana förhållanden bör det i väntan på och som ett förarbete till en fullständig klosterhistoria vara en god och tacksam uppgift att monografiskt behandla en eller annan munkordens historia i vårt land. Teol. kandidaten Hall har också insett detta och till föremål för sin forskning valt cistercienserorden, den ojämförligt mest inflytelserika bland munkordnarne under den svenska medeltidens äldre skede.

Omfattande arkiv- och biblioteksstudier ligga till grund för detta arbete. De svenska källornas delvis ganska torftiga utbyte har författaren sökt komplettera med uppgifter om lifvet inom klostren, hämtade från de för hela orden gällande föreskrifterna. Särskildt erkännansvärdt är, att förf:n flitigt rådfrågat den af MARTÈNE och DURAND i Paris 1717—1718 utgifna, ehuru visserligen ej fullständiga samlingen generalkapitelsbeslut (Thesaurus Novorum Anecdotorum IV). Däremot måste det betraktas som en brist, att förf:n icke användt så allbekanta och viktiga källor som JAFFÉ'S och POTTHAST'S Regesta pontificum romanorum. I litteraturförteckningen saknar man ock C. G. STYFFES för hvarje forskare i svensk medeltidshistoria oskattbara *Skandinavien under unionstiden.*

Afhandlingen indelas i A. Allmän klosterhistoria och B. De enskilda klostrens historia. Bland de sistnämnda ha icke Herivads kloster i Skåne och Ås i Halland upptagits, ehuru dessa landskap redan under en del af medeltiden tillhörde Sverige och deras medeltida kyrkohistoria tydligen med rätta plägar behandlas i svenska kyrkohistoriska arbeten. I den första afdelningen vill förf:n redogöra för ordens »uppkomst och utveckling» samt »förfall», »de olika klostrens inbördes samband», »klostrens förhållande till det kyrkliga och världsliga samfundet», klostrens funktionärer, lifvet inom klostren, tukten m. m. Tyvärr lämnar dock denna afdelning åtskilligt öfrigt att önska med afseende på reda och öfverskådlighet. Om ordens uppkomst och utvecklingsgång erhåller man exem-

pelvis af artikeln »Cistercienser» i *Realencyklopädie für protest. Theologie und Kirche* en i all dess knapphet fullständigare kännedom och en vida klarare öfverblick än genom förf:s framställning. Åt »utvecklingen» är i själfva verket blott några rader på sid. 4 egnade, och hela den afdelning, som skulle handla om ordens »uppkomst och utveckling», upptager blott något öfver två sidor, af hvilka för öfrigt mer än hälften anslås till beskrifningen af cisterciensernas ankomst till Sverige och Danmark. En glädjande förbättring är dock att i den senare upplagan konstatera i fråga om skildringen af ordens uppkomst och egendomligheter. Enligt GISEKE, på hvilkens viktiga arbete öfver motsatsen mellan cluniacenser och cistercienser rec. fäst förf:ns uppmärksamhet, förklaras nämligen de sistnämndes framträdande och egenart väsentligen ur oppositionen mot förfallet inom cluniacenserkongregationen. Önskvärdt synes oss dock hafva varit, att såväl nämnde forskares som andras vunna resultat blifvit bättre tillgodogjorda för framställningen i afhandlingen och särskildt att förf:n vetat framhålla t. ex. en så i hög grad betydelsefull omständighet som den, att det sätt, hvarpå reglerandet af förhållandet mellan moder- och dotterkloster skedde, eller den *ömsesidiga* kontrollen är något just för cisterciensernа karaktäristiskt. I själfva verket betecknar detta ett helt och hållet *nytt* utvecklingsstadium i munkväsendets historia. Genom föreskrifterna om ömsesidig visitationsplikt ville man förebygga, att den nya orden delade sina föregångares öde att förfalla till följd af brist på tillfredsställande kontroll. — Öfverhufvud kan mot afhandlingen anmärkas en tämligen genomgående saknad af synpunkter eller i hvarje fall genomförda sådana.

Då cistercienser-klostrens genealogi har en stor betydelse för ordens organisation och förvaltning, hade en klarare redogörelse för densamma varit önskvärd. Af den sid. 3 lämnade stamtaflan framgår ej, att klostret i *Citeaux* var icke blott såsom hufvudkloster öfverordnadt utan äfven från en annan synpunkt *samordnadt* med sina fyra äldsta dotterkloster, och då »de svenska klostren» angifvas tillhöra Clairvaux-linien eller den fjärde af de fem stammar eller linier, i hvilka hela orden var indelad, borde hafva framhållits, att Herivads kloster,

om hvilket förf:n i denna afdelning af sitt arbete meddelar ett och annat, tillhörde den första eller citeauxlinien. Enligt en medeltida anteckning var Herivad »den sextonde dottern af Citeaux» och sålunda i visst afseende förnämligare än Alvastra och Nydala kloster, af hvilka det förstnämnda uppgifves hafva varit den 40:de, det senare den 41:sta »dottern» af Clairvaux.

Cistertium eller Citeaux härledes i afhandlingen från »de varma källor, som där framsprungo ur jorden». Namnet anses i verkligheten hafva uppkommit ur det gammalfranska ordet *cistel*, hvilket betyder *säf*, som i myckenhet växer i den sumptrakt, där Citeaux var beläget. (RE^{III} IV, 117, 65). — Ordens äldsta stadgar »Instituta monachorum cisterciensium de Molismo venientium» finnas — säger förf. — »ännu i behåll», men i sin ursprungliga form äro de förlorade. — I den afdelning, som förf:n gifvit öfverskriften »påfliga privilegier och förtroenden» saknar man ett framhållande däraf, att åtskilliga af dessa förmåner stodo i uppenbar strid med ordens gamla stadgar och stränga traditioner. Något större uppmärksamhet än som skett borde väl ock hafva egnats åt *Innocentius IV:s* privilegier, då han frikostigare än någon annan påfve skänkt cisterciensерorden sådana (Jfr urkunderna hos POTTHAST, särskildt N:o 13821).

Icke få oriktiga detaljuppgifter och språkliga inadvertenser i den första upplagan äro i den andra lyckligtvis rättade. Åtskilliga kvarstå dock. Några exempel, utöfver de redan lämnade, må anföras. Såsom den tredje abboten i Alvastra upptages en *Henrik*, som år 1208 »gjorde ett jordabyte med Suno Tjälvasson» (sid. 58). Såväl jordabytet som Henriks tillvaro synas apokryfiska. Åtminstone är förf:ns stöd för denna uppgift ohållbart, enär den åberopade urkunden, N:o 134 i Sv. Diplomatarium är bevisligen oäkta. (Hist. Bibliot. II. Anmäln. s. XI).

Samma sida omtalas Innocentius III:s uppmaning till ärkebiskopen i Upsala och hans lydbiskopar »att hindra lag och sed i landet att ej kunna göra testamenten utan arfvingarnes bifall och att de andlige dragas inför världslig domstol». Dessa delvis obegripliga ord afse att redogöra för nämnde

påfves befallning af den 10 mars 1206 till Sveriges biskopar att genom kyrkans makt afskaffa ett af konung Sverker hos påfven anmäldt bruk, att rikets lagskipare, vid det inför folket årligen skeende kungörandet af laga plägseder, bland dylika räknat, dels att ingen kunde göra testamenten utan arfvingars närvaro eller bifall, dels att de andlige borde uti egna saker svara inför världslig domstol. — Ulf Gudmarsson, Birgittas man, anser förf:n hafva tillhört orden i egenskap af »familiaris» (sid. 61). Men, enligt hvad förut i afhandlingen meddelats, (sid. 38) voro »familiares» klostrets »tjänare, statare och torpare». Att den högättade Ulf i denna egenskap tillhört orden synes orimligt, och något stöd för uppgiften är icke anfördt. — Om Nydala klosterbyggnaders beskaffenhet hafva föregående forskare saknat kännedom, enär dessa byggnader för länge sedan blifvit i grund förstörda. Förf:n yttrar emellertid: »Dessa dyrbara byggnader voro af sten, ty 'pro opere lapideo' gaf Filip Karlsson på 1270-talet 3 marker utom gården Ruthe i Västergötland». Slutsatsen är för hastigt dragen och premissen delvis oriktig. I Filip Karlssons testamente (D. S. n. 901) heter det nämligen. »Item tres marchas pro opere lapideo ad usum monachorum noueuallis.» Gården Ruthe gafs däremot icke af nämnde man för stenarbetet utan för erhållande af lägerstad eller begrafningsplats i Nydala. — Sid. 74 omnämnes »Vängarns socken vid Garnsviken nära Sigtuna», liksom sid. 54 »Rimstads socken». I senare fallet afses Kimstadas socken i Memmings härad, i det förstnämnda den bekanta *gården* Vängarn i Upland (Jfr STYFFE, Skand. under unionstiden, 2:dra uppl., s. 205).

Af språkliga och stilistiska oegentligheter kvarstå i den andra upplagan åtskilliga. Sid. 4 möter sålunda ånyo det mindre lyckade uttrycket: »intet kloster, som ej ägde 60 munkar, fick grundlägga några döttrar». Förf. menar: dotterkloster. På tal om påfvarnes förhållande till orden heter det bl. a. (s. 11): »De inságo...denna klosterrörelse». På följande sida talas om »Kejsar Fredrik I och hans motpåfvar». Sid. 29 börjas en mening på följande sätt: »Trots att orden inom vetandets värld ville ställa sina studier isolerade». »Mäster Olofs tankar» — säger förf:n (sid. 48) — »blef afgörande» »för munkväsendets snara framtid». — Lagmannen Lars Ulfsson (Sten-

gafvel) och hans hustru Ingrid Anundsdotter sägas (sid. 54) i sitt testamente hafva uttryckt »som sin önskan, att deras likbegängelse skulle firas dagen efter Kristina Fastes». Ovillkorligen frågar man sig, hur en så orimlig önskan om samtidig begrafning kunde framställas. Man börjar fundera, om den aktade lagmannen och hans maka tilläfventyrs kunna hafva ingått någon hemsk öfverenskommelse med Kristina Faste om tredubbelt självmord eller hur saken annars är möjlig att förklara. Vid läsningen af testamentet löses gåtan. Där begära de icke samtida begrafning utan att deras anniversarium eller årsbegängelse (själamässor) hvarje gång skulle äga rum dagen efter Kristina Fastes. Man må ju hoppas, att den tyske öfversättaren, då han kommit till sådana ställen i afhandlingen, hvilkas antal är större än här anförda exempel gifva vid handen, underkastat sitt original någon bearbetning.

Ehuru sålunda åtskilligt kan vara att anmärka mot denna afhandling, må å andra sidan till bristernas förklaring eller ursäkt erinras om de stora svårigheter, som särskildt för en begynnare äro förbundna med forskningar på den medeltida kyrkohistoriens område. Det må ock villigt erkännas, att förf:n med aktningsvärd flit och god framgång samlat icke få värdefulla uppgifter angående sitt ämne. Förf:n har själf icke gjort anspråk på annat än att lämna ett »bidrag», och detta anspråk har han äfven uppfyllt. Hans arbete torde kunna blifva till gagn för kommande forskare på det ifrågavarande området. — Till sist anse vi oss böra nämna, att den uppmärksamhet, som vi alltså sent omsider här ägnat denna redan för flere år sedan utgifna afhandling, hufvudsakligen framkallats af upplysningen, att den ansetts värd att öfverflyttas till ett af de stora kulturspråken.

Ldm.

Svensk kyrkohistorisk bibliografi.

(Upprättad af Kristian Setterwall.)

1900—1902.

(Formatet är 8:o, där ej annat angifves.)

---

128. **Kyrkohistorisk Årsskrift.** Utg. af *H. Lundström.* Årg. 1 (1900) IV + 371 + (1) s. 2 (1901) IV + 328 + 16 s. 3 (1902) VIII + 236 + 174 s. Sthlm, Norstedt. [Tr. i Upsala].

Årg. 1 rec. i Teologisk Tidsskrift 1900—1901. Ny Række. Bd 2, s. 336—340 af *J. O. Andersen.*
Årg. 2 rec. i Historisk Tidskrift 1902, s. 1—4 af *E. Hildebrand.*

129. **Afzelius, H.**, Erik Benzelius d. ä. En kyrkohistorisk lefnadsbild från Sveriges storhetstidehvarf. 2. Benzelii verksamhet såsom biskop i Strängnäs åren 1687—1700. XIV + 312 + XXVII + (2) s. + 1 portr. Sthlm, Förf. 1902. Pr. för båda delarna 5 kr.

D. 1 (perioden 1632—1687) 2 + 118 + IX s. utkom 1897 som akad. afh.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 130—149 af *Josef Helander.*

130. **Ahnfelt, O.**, Det kongl. brefvet den 25 november 1690 beträffande hemligt skriftermål.

Kyrklig Tidskrift 1901, s. 186—191.

131. **Ahnfelt, O.**, En af forskningen hittills okänd källa till Swebelii katekes.

Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 108—121.

132. **Ahnfelt, O.**, Om Olaus Stephani Bellini lefnadsålder.

Stockholms Dagblad 1900, N:o 488.
Äfven i Historisk Tidskrift 1901, s. 146—152.

133. **Ahnfelt, O.**, Ännu ett bidrag till tolkningen af »påfvebrefvet om Sankt Eriks korståg».

Historisk Tidskrift 1901, s. 144—146.

134. **Alander, P. G.**, Några ord om Skara läroverk i äldre och nyare tider.

»Minnen från Vestergötland» 1900, utg. af Vestgöta nation i Upsala, s. 43—51.

135. **Alstermark, B.**, De religiöst svärmiska rörelserna i Norrland 1750—1800. 2: Lappland (Öfver-Torneå och Juckasjärvi). Läroverksprogram. 49 s. 4:o. Göteborg 1900.

136. **Alstermark, B.**, Svärmiska separatister inom Västerås stift under senare hälften af 1700-talet.

Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 149—172.

137. **Ambrosiani, S.**, Anledningen till biskop Bengts af Skara Romfärd 1220—21. 7 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 7.

138. **Ambrosiani, S.**, Åbo domkyrkas byggnadshistoria. Med illustrationer.
Finsk Tidskrift 1902. Bd 2, s. 361—377.

139. **Ambrosiani, S.**, Studier öfver den svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets midt.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 19—68.

140. **Ambrosiani, S.**, Trefaldighetskyrkan i Upsala. Undersökt och uppmätt af *K. A. Berlin* och *S. Ambrosiani;* ritningarne af *K. A. Berlin;* den byggnadshistoriska redogörelsen af *S. Ambrosiani.* Med 20 fig.
Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift 1901. Bd 11, s. 141—186.

141. **Annerstedt, C.**, Ett akademiskt gräl på 1600-talet.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, sid. 29—42.

142. **Appelberg, K. A.**, Bidrag till belysande af kyrkans rättsliga ställning i Sverige och Finland från reformationen intill kyrkolagen 1686. Akad. afh. (1) + 193 s. Helsingfors, Förf. 1900.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 299—313 af *H. Levin.*

143. **Arndt, G.**, Gottesdienstl. Ordnungen d. Schwedenkönigs Gustav Adolf f. d. Stifter Magdeburg u. Halberstadt v. J. 1632.
Monatsschrift f. Gottesdienst u. kirchl. Kunst. Bd 4, 291—96, 310—319, 347—352; Bd 5, s. 6—10.

144. **Arndt, G.**, Die Kirchenordnung des Schwedenkönigs Gustav Adolf für die Stifter Magdeburg und Halberstadt vom Jahre 1632 veröffentlicht und mit einer Einleitung versehen.
Deutsche Zeitschrift für Kirchenrecht. Dritte Folge. Bd 11, s. 247—276, 393—472; Bd 12, s. 46—74.

145. **Aurelius, E.**, Adalbert, ärkebiskop af Hamburg-Bremen.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 205—224.

146. **Bæhrendtz, F.**, Kalmar domkyrkas grafvar och epitafier. 85 s. + 1 plankarta. Kalmar 1900. Pr. 1 kr. 50 öre.
Meddelanden från Kalmar läns Fornminnesförening. H. 2.

147. **Ballet, G.**, Swedenborg, historie d'un visionnaire au XVIIIe siècle. XII + 228 s. + 1 portr. Paris, Masson 1899.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 162—168 af *Hj. Holmquist.*

148. **Beiträge** zum Briefwechsel der katholischen Gelehrten Deutschlands im Reformationszeitalter. Aus italienischen Archiven und Bibliotheken mitgeteilt von *W. Friedensburg.*
Zeitschrift für Kirchengeschichte 1900. Bd 21, s. 537—594.
Innehåller bl. a. 5 bref från Olaus Magnus.

149. **Bengtson, Valdus**, En kyrklig missionsrörelse i Göteborg från 1830-talet. Tal vid Göteborgs stifts missionssällskaps sammanträde den 28 april 1901. 29 s. Göteborg, N. P. Pehrsson 1901. Pr. 25 öre.
Rec. i Kyrklig Tidskrift 1901, s. 372—375 af *Hj. Danell.*

150. **Bensow, O.**, Den religionshistoriska betydelsen af myterna om striderna mellan asarna och vanerna. Profföreläsning (af teol. fakulteten förelagdt ämne) hållen i Upsala den 27 jan. 1900. 23 s. Upsala, W. Schultz 1900. Pr. 50 öre.

151. **Berggren, P. G.**, Svensk historia enligt samtida skildringar. Serie 1: Ur Ansgars lefnad af Rimbert. Adam af Bremen. 78 s. Serie 2: Ur

Ericus Olai krönika. (Engelbrektsfejden.) Ur Olaus Magni historia. 80 s. Sthlm, W. Bille 1901. Pr. 75 öre häftet.

152. **Berggren, P. G.**, Kalmar nunnekloster.
Meddelanden från Kalmar läns Fornminnesförening 1902. H. 3, s. 33—65.

153. **Bergroth, E.**, Suomen kirkko, sen kehitys, sen vaikutus kansaan ja sen suhde valtioon. Runsaasti kuvilla varustettu. 1 + 80 s. Porvoossa, W. Söderström 1901.
Rec. i Teologisk Tidskrift (Helsingfors) 1901, s. 618—622 af *J. Gummerus.*

154. **Bergstrand, Wald.**, Separatistiska oroligheter i Skara stift under Petrus Schyllbergs episkopat. Konsist. afh. (3) + 172 + (1) s. Lidköping, Förf. 1902. Pr. 1 kr. 50 öre.

155. **Berättelsen** om Upsala möte i Linköpingshandskriften T. 136. Medd af *O. Ahnfelt.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902. s. 30—45.

156. **Bidrag** till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström den 2 november 1902 af Historiska Seminariet vid Upsala Universitet. IV + (2) + 10 + 12 + 21 + 18 + 7 + 10 + 7 + 12 + 10 + 12 + 12 + 22 + 19 + 28 + 37 s. Upsala, Almqvist & Wiksell 1902. Pr. 4 kr. 50 öre.

157. **Bidrag,** Ett, till vidskepelsens historia.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 237—238.

158. **Bildt, C.**, Svenska minnen och märken i Rom. VIII + (1) + 317 s. + pl. o. portr. Sthlm, Norstedt 1900. Pr. 5 kr. 50 öre.

159. **Birgitta,** Den hellige,. Et kirkeligt tidsbillede fra den senere middelalder. Af *Th.*
For Kirke og Kultur 1901. Bd 8, s. 17—43.

160. **Bonsdorff, C. v.**, Om bröllop under sjuttonde seklet.
Teologisk Tidskrift (Helsingfors) 1902, s. 224—244.

161. **Bowman, J. N.**, The Protestant interest in Cromwells foreign relations. Inaug. Diss. VIII + 94 s. Heidelberg, C. Winter's Universitäts-Buchhandlung 1900.

162. **Briefe** aus dem Brigittenkloster Maihingen (Maria-Mai) im Ries 1516—1522. Eingeleitet und erläutert von *Joh. Kamann.*
Zeitschrift für Kulturgeschichte 1899. Bd 6, s. 385—410: 1900. Bd 7, s. 170—199

163. **Broman, O.**, »Helsingboken» (Prosten Bromans Glysisvallur). Utdrag och innehållsöfversikt jämte inledning utgifvet af *K. Hægermarck.* 284 + (3) s. + 1 portr. Upsala, Akad. bokh. 1900. Pr. 3 kr. 50 öre.

164. **Brulin, H.**, Några feldaterade påfvebref i Svenskt Diplomatarium. 12 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 10.

165. **Brun, Christen,** Baptismens Historie. 211 s. Bergen, John Grieg 1902.
Rec. i Kyrklig Tidskrift 1902, s. 575—577 af *Hj. Danell.*

166. **Bååth, A. U.**, Kung Valdemar och bisp Absalon i fejd mot Venderna. Efter Saxos Historia Danica. VIII + III + 147 + (1) s. Lund, Gleerup 1902. Pr. 2 kr.

167. **Bååth, L. M.**, Vilhelms af Sabina svenska legation före Skeninge möte. 10 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 9.

168. **Börjeson, J.**, Hvad jag fann i de gamla socknestämmoprotokollen eller lifvet i en kyrkoförsamling på landet för 150 år sedan. (2) + 19 s. Karlstad, Hjalmar Pettersson & C:o 1899.

169. **Carlgren, W. M.,** Bidrag till Hernösands allmänna läroverks historia. Läroverksprogram. 18 s. 4:o. Hernösand 1900.

170. **Collijn, I.,** Ett nyfunnet, i Sverige tryckt aflatsbref från omkring år 1484.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 123—129.

171. **Dahlgren, S.,** Skara domkyrka.
»Minnen från Vestergötland» 1900, utg. af Vestgöta nation i Upsala, s. 66—75 + 1 pl.

172. **Domkapitelsskrifvelser** med anledning af ärkebiskopen m. m. dr A. N. Sundbergs frånfälle.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 253—258.

173. **Donationsbref,** Ett, af hertig Karl för ärkestiftets reorganisation efter Upsala möte. Medd. af *C. Hallendorff.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 87—90.

174. **Duhr, B.,** Jesuiten-Fabeln. Ein Beitrag zur Culturgeschichte. 3:e umgearb. Aufl. VIII + 902 s. Freiburg im Breisgau, Herder 1899.
S. 188—202 innehåller: Der jesuitische Mordanschlag auf Gustav Adolf.

175. **Edgren, R.,** Innocentius III och Sverges inbördes strider. 10 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 6.

176. **Ekholm, A.,** Förteckning öfver biskopar i Vesterås stift från 1100-talet till närvarande tid, sammanfattad och upprättad enligt äldre och nyare skrifter och handlingar, jämte korta biografier.
Västmanlands Fornminnesförenings Årsskrift 1901. 5, s. 41—74.

177. **Ekman, E. J.,** Den inre missionens historia från början af 18:de årh. till närvarande tid. Med illustr. D. 1—2: 1—2, 3: 1—2. Sthlm, E. J. Ekman 1896—1900.

178. **Ekman, J. A.,** På Gustaf den andre Adolfs åminnelsedag.
Bibelforskaren 1900. Årg. 17, s. 292—303.

179. **Engeström, C. A. A.,** Om den kristliga kärleksverksamheten, studier framställda till ämne för samtal vid prästmötet i Linköping den 17, 18, 19 juni 1902. 208 s. Linköping 1902.
Rec. i Kyrklig Tidskrift 1902, s. 377—380 af *Hj. Danell.*

180. **Eubel, C.,** Hierarchia catholica medii ævi sive summorum pontificum S. R. E. cardinalium ecclesiarum antistitum series 1431—1503 e documentis tabularii præsertim Vaticani collecta digesta edita. 328 s. 4:o. Monasterii 1901.

181. **Falk, A.,** Gregorius IX och Sverge. 12 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 8.

182. **Falk, H.,** Sankt Olofs minne i Sverige.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 69—88.

183. **Feyt, Florentius,** Relatio. [1576, 77]. Medd. af *H. Schück.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 259—269.

184. **Forsman, Juho. Rud.,** Kaarle Fredrik Mennander ja hänen aikansa. Kirkhohistoriallinen tutkimus. Akad. afh. [Helsingfors]. IV + 413 + (2) s. + 1 slägttafla. Turku 1900.

185. **Fredenheim & Mennander,** Fredenheims och Mennanders brefväxling. I urval utgifven af *H. Schück.* XXIX + 250 s. Sthlm, Albert Bonnier 1901. Pr. 3 kr. 75 öre.
Svenska memoarer och bref utgifna af H. Schück och O. Levertin. 3.

186. **Fryxell, K. A.**, Om svenska biskopsval under medeltiden. Akad. afh. VIII + 137 + (1) s. Upsala, Förf. 1900. Pr. 1 kr. 50 öre.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 324—336 af *N. Edén*.

187. **Från** 1500-talets strider mot sakramentarierna. Medd. af *O. Norberg*.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902. s. 25—30.

188. **Granfelt, G.**, Det nya förslaget till restaurering af Åbo domkyrka.
Finsk Tidskrift 1902. Bd 1. s. 29—43.

189. **Grill, C.**, och **Grill, A. J.**, Skolordningar från 1762 och 1798. Medd. af *P. Pehrsson*.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 2—24.

190. **Grönblad, C.**, Svensk kyrkohistorisk bibliografi 1898—99.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 362—369.

191. **Grönblad, C.**, Ett nyfunnet svenskt synodalstatut. 22 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 12.

192. **Gummerus, J.**, Beiträge zur Geschichte des Buss- und Beichtwesens in der schwedischen Kirche des Mittelalters. 1. Akad. afh. [Helsingfors]. (2) + 88 + LXVIII s. Upsala 1900.
Rec. i Theol. Literaturzeitung 26 (1901), sp. 108—110 af *K. Müller*.

193. **Hagström, K. A.**, Strengnäs stifts herdaminne. H. 19—26. D. 4. + (Sluth.) Register 682 + 22 + 9 s. Sthlm, A. Rietz, 1899—1901. [Tr. i Strengnäs.] Pr. 1 kr. häftet.

194. **Hall, Fr.**, Gudhems kloster.
Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1901. Bd 2, s. 44—52.

195. **Hall, Fr.**, Vreta kloster. Läroverksprogram. 19 s. 4:o. Gefle 1902.

196. **Haller, Elof**, En tidsbild från början af 1700-talet.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 231—236.

197. **Handlingar** rörande Dominikaner-Provinsen Dacia utgifna af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia genom *K. H. Karlsson*. 55 s. Sthlm, Norstedt 1901. Pr. 1 kr. 25 öre.
Historiska Handlingar. D. 18: N:o 1.

198. **Handlingar** rörande finska kyrkan och prästerskapet. Med understöd af allmänna medel i tryck utgifna af *K. G. Leinberg*. Saml. 4: 1652—1686 XXIV + 478 s. Saml. 5: 1676—1720 X + 154 s. Saml. 6: Finska prästerskapets besvär och Kongl. Majestäts därpå gifna resolutioner efter stora ofreden. VI + 446 s. Helsingfors, Utg. förlag 1900, 1902.

199. **Hansson, J. S.**, Den svenska kyrkomötesinstitutionen. 1. Kyrkomötesinstitutionens genesis. 2. Kyrkomötesinstitutionen enligt gällande rätt. Akad. afh. [Lund]. 181 s. Malmö 1900.

200. **Hausen, Reinh.**, Litet om Maria Magdalenas kapell i Viborg och stadens belägring 1495.
Skrifter utg. af Svenska Literatursällskapet i Finland 1902. 51. Förhandlingar och uppsatser. 15. s. 211—218.

201. **Hazelius, G.**, Sverker Karlssons bref om kyrkofrälset. 7 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 5.

202. **Heden, Hj. Nilsson**, Studier i Danmarks reformationshistoria under Fredrik I. 26 s. Lund 1900.
Särtr. ur Festskrift för Dr L. Holmström. Utg. af Hvilans Elevförbund.

203. **Helander, B. H.**, Piirteitä neologian vaikutuksesta Suomen kirkollisiin ja uskonnollisiin oloihin 18:nnen vuosisadan keskivaiheilta 19:nnen vuosisadan keskivaiheille. Akad. afh. (2) + 202 s. Helsingissä 1902.

204. **Herlenius, E.**, Erik-Jansismens historia. Akad. afh. [Upsala]. VIII + 138 s. Jönköping, Emil Bergmans bokh. 1900. Pr. 2 kr.

205. **Herlenius, E.**, Åkianismens historia. Ett bidrag till kännedomen om det svenska sektväsendet. Läroverksprogram. XIV s. 4:o. Halmstad 1902.

206. **Herner, S.**, Zur Charakteristik des kirchl. Lebens in Schweden.
Deutsch Evangelische Blätter 1901. Jahrg. 26, s. 845—868.

207. **Hildebrand, H.**, Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring. D. 3. H. 2—5. S. 161—800. Sthlm, Norstedt 1900—02. Pr. 3 kr. 50 öre häftet.
Innehåller bl. a. en skildring af kyrkornas inredning, kyrkogårdar, grafskick och grafstenar m. m.

208. **Hildén, A.**, Om distributionen af 1642 års finska bibelupplaga.
Historiallinen Arkisto 1900. D. 16: 1, s. 63—73.

209. **Hjärne, H.**, Gustaf Adolf, protestantismens förkämpe. Några synpunkter. 140 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand 1901. Pr. 2 kr.

210. **Hjärne, H.**, Gustav Adolf, der Retter des Protestantismus.
Der Protestantismus am Ende des neunzehnten Jahrhunderts in Wort und Bild. Lief 7, s. 141—168 + 1 portr. 4:o. 1901.

211. **Hjärne, H.**, Kyrkliga inflytelser inom Sverges äldre statsrätt. 10 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 1.

212. **Holm, A.**, Svenskt kyrkolif år 1899, 1900, 1901.
Teologisk Tidsskrift (Kjöbenhavn). Ny Række. Bd 1, s. 259—265; 2, s. 408—409; 3, s. 408—419.

213. **Holmström, O.**, Linköpings domkapitels arkiv. Arkivstudier. X + 364 s. 4:o. Linköping, P. M. Sahlströms bokh. [Tr. i Stockholm] 1901. Pr. 10 kr.
Rec. i Historisk Tidskrift 1901, s. 57—61 af *S. Clason*; i Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 318—325 af *H. Lundström*.

214. **Hult, K.**, Från kyrkobokskrifningens barndom.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 222—229.

215. **Högberg, O.**, Gudmundrå i flydda tider. Minnesblad med anledning af kyrkans hundraårsjubileum den 27 sept. 1901. På kyrkorådets föranstaltande. 30 s. Sundsvall 1901.

216. **Höjer, T.**, Bidrag till Birgittinerordens historia.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 5—28.

217. **Höjer, T.**, Bonifacius VIII och Sverge. 19 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 13.

218. **Jahresbericht**, Theologischer, herausg. v. *G. Holtzmann*, *G. Krüger* & *W. Koehler*. Bd 19—21 (1899, 1900, 1901). Berlin, Schwetschke u. Sohn.
Kirchengeschichte. Skandinavien: Bd 19, s. 325, 486; 20, s. 515, 690—691, 798; 21, s. 588, 673—674, 790.

219. **Janse, O.**, Upsala ärkesätes flyttning. 12 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 11.

220. **Jensen, O.**, The »Denarius Sancte Petri» in England. Appendix 3: The introduction of Peter's pence into Sweden and Norway.
Transactions of the Royal Historical Society 1901. Vol. 15, s. 171—200.

221. **Jonzon, B. G.**, Blad ur Bollnäs församlings kyrkohistoria. Sammanförda. 222 + (4) s. + 9 pl. o. portr. Bollnäs, Förf. [Tr. i Upsala]. 1899, 1900. Pr. 3 kr.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 352—357 af *P. Pehrsson.*

222. **Jonzon, B. G.**, Helsingarnes kristnande och deras förhållande till Gustaf Vasas befrielsestrid och kyrkoreformationen. Tvenne föredrag. 27 s. Bollnäs, Förf. [Tr, i Upsala] 1899. Pr. 40 öre.

223. **Jordebok**, Skara stifts kyrkliga, af år 1540. S. 45—178 + (2) s.
Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1902. Bihang till Bd 2. H. 1 utk. 1899.

224. **Juhlin, G.**, Protestantiska episkopala kyrkans mission bland svenskarna i Norra Amerika. 36 s. Karlstad 1902.

225. **Jörgensen, T. G.**, Om Ordningen af Præstevalg i protestantiske Kirkeforfatninger. En kortfattet Oversigt.
Teologisk Tidsskrift (Kjöbenhavn) 1902. Bd 4, s. 34—42.

226. **»Jörianen»**, Den stora, i Stockholms Storkyrka.
Historisk Tidskrift 1901, s. 74—77.

227. **Kaiser, P.**, Gustav Wasa und die schwedische Reformation.
Neue Christoterpe. Ein Jahrbuch 1899, s. 250—274.

228. **Karlson, K. Fr.**, Blad ur Örebro skolas historia samlade och utgifna. H. 5. 20 + CCCLIX + 80 s. + 1 portr. Örebro 1900.
Åtföljer Karolinska läroverkets årsprogram 1900.

229. **Karlsson, K. H.**, Forskningar i Vatikanens arkiv och därmed sammanhängande arbeten 1894—1900. Reseberättelse.
Meddelanden från Svenska Riksarkivet 1901. 25, s. 343—357.

230. **Karlsson, K. H.**, Lars Romares berättelse om den heliga Birgittas kanonisering.
Samlaren 1901, s. 1—15.

*231. **Kirke-leksikon** for Norden utg. af *F. Nielsen*, H. 18—29. Bd 1, s. 817—854 + XXIII + (2) s. Bd 2, s. 1—512. Aarhus, Jydsk Forlags-Forretning 1900—1902. Pr. för häfte 85 öre.

232. **Kjellberg, C. M.**, En politisk predikan från 1698, oriktigt tillskrifven Jakob Boëthius.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 271—283.

233. **Kjellberg, C. M.**, S. Erikslegendens författare och en autograf af honom.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 258—266; 1902, s. 119—123.

234. **Kjellberg, C. M.**, Upsala domkyrkas franska ursprung.
Uplands Fornminnesförenings Tidskrift 1900. H. 21, s. 282—309.

235. **Koneczny, Fel.**, Jan III. Waza i missya Possewina. 118 s. W. Krakowie, W. Ksiegarni, G. Gebethnera i Spółki 1901.
Przeglad powszechung.

236. **Konstminnen**, Svenska, från medeltiden och renässansen antecknade och beskrifna på föranstaltande af Svenska fornminnesföreningen. H. 8: Trefaldighetskyrkan i Upsala. 1 textbl. + 4 pl. Fol. Sthlm, Samson & Wallin 1901. Pr. 4 kr.

237. **Kupke, G.**, Das Familiearchiv der Capilupi zu Mantua.
Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken. Herausg. vom Koenigl. Preussischen historischen Institut in Rom. Bd 3 (1900), s. 129—137.
Capilupi var svenska konungens agent i Rom 1567—80.

238. **Kyrkobruk**, Svenska, under medeltiden. En samling af utläggningar på svenska öfver kyrkans lärobegrepp, sakrament, ceremonier, botdisciplin m. m. Efter gamla handskrifter utgifna af *R. Geete*. XXVII + 369 s. Sthlm. Tr. 1900 men ej utl. förr än 1901. Pr. 6 kr. 25 öre.
Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet. H. 119.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 298—299 af *O. Norberg*.

239. **Kyrkor**, Gotländska, i ord och bild, utgifna af Gotlänningens redaktion. Ser. 3 o. 4. S. 132—228. 4:o. Visby 1900, 1901.

240. **Lagerberg, C.**, Aschebergska grafkoret i Kristine kyrka i Göteborg jämte biografiska anteckningar om Aschebergska ätten. 108 s. Göteborg, Wettergren & Kerber 1899. Pr. 2 kr.

241. **Lagergren, H.**, Christinehamns kyrkas böcker. 1. Vigda 1645—1683. Med biografiska anteckningar. 38 s. Kristinehamn, Förf. 1901. Pr. 1 kr.

242. **Lefverne**, Helige mäns, jämte legender och järtecken. Efter gamla handskrifter utgifna af *R. Geete*. XIII + 280 s. Sthlm 1902. Pr. 4 kr. 50 öre.
Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet. H. 121. Inneh.: Inledning. — *Rimbertus*, S. Ansgarii lefverne. — *Eusebius*, *Augustinus* o. *Cyrillus*, S. Hieronymi lefverne. — Legender och järtecken. — Bihang. Om hel. Birgittas släkt. (Sammandrag efter *Margareta Clausdotter*).

243. **Leinberg, K. G.**, Om finska prästerskapets deltagande i Upsala mötes beslut 1593
Historiallinen Arkisto 1902, s. 382—388.

244. **Levin, H.**, Bidrag till Visby stifts historia. 1. Den kyrkliga indelningen och prästrättigheterna på Gotland. (Historik.)
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 178—230.

245. **Levin, H.**, Om våra regala gäll.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 175—204; 1901. s. 122—148.

246. **Lidell, Joh. S.**, Dragsmarks kloster.
Svenska Turistföreningens Årsskrift 1901, s. 104—114.

247. **Lindblom, A.**, En omtvistad biskopsstol i Sverge under kyrkoschismen. 28 s
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 14.

248. **Lindbæk, J.**, Spredte notitser om svenske i Rom i det 15:de og 16:de århundrede.
Historisk Tidskrift 1901, s. 136—148.

249. **Lindegren, Agi**, Mariakyrkan i Vesterås. Anteckningar till dess byggnadshistoria. (4) + 121 s. + 1 portr. + 48 pl. Fol. Sthlm, W. Silfversparres nya grafiska aktiebolag 1898—1902. [Ej utl. förr än 1902]. Pr. 40 kr. Tr. i 125 numrerade exemplar.

250. **Lundberg, A. V.**, Vadstena, Omberg och Alvastra. Anteckningar 132 + (4) s. [Med många illustr. i texten]. Vadstena, V. Jansson. [Tr. i Stockholm] 1900. Pr. 1 kr. 75 öre.

251. **Lundin, C. Fr.**, De skandinaviska ländernas religiösa förhållanden vid sekelskiftet. 48 s. Sthlm, Norstedt 1901. Pr. 75 öre.

252. **Lundström, H.**, Anmärkningar och tillägg till C. A. Cornelius' Handbok i svenska kyrkans historia (3:dje uppl. Upsala 1892) och samme författares Svenska kyrkans historia efter reformationen (ibdm 1886, 87).
Kyrkohi[storisk] Årsskrift 1901, s. 173—216.

253. **Lundström, H.**, Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. 1. En brefväxling mellan Swedberg och Spegel. 2. Om den år 1691 tillsatta bibelkommissionens utlåtande. 3. Swedbergs år 1695 afgifna försvar för sin psalmbok.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 140—174.

254. **Lundström, H.**, Bidrag till svenska kyrkans historia ur inrikes arkiv. 5. Bref af den 6/3 1640 från Joh. Baazius till Joh. Skytte. 6. Till frågan om Vesteråsbiskopen Bellinus' afsättning m. m.
Historisk Tidskrift 1901, s. 77—81.

255. **Lundström, H.**, Bidrag till prästedens historia i Sverige.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 245—257.

256. **Lundström, H.**, Biskop Rydelius' omtvistade memorial till 1738 års riksdag.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 225—252.

257. **Lundström, H.**, Hvilka äro våra äldsta domkapitel?
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 79—86.

258. **[Lundström, H.]**, Intriger vid kanslersvalet i Upsala 1747.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 47—57.

259. **Lundström, H.**, Karl XII — Messias, en i utlandet omkring år 1718 omfattad trossats. Ett nytt bidrag till de kiliastiska rörelsernas historia.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 1—18.

260. **Lundström, H.**, Till frågan om den s. k. successio apostolica inom svenska kyrkan.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 269—271.

261. **Lundström, H.**, Ur våra äldre prästmötens historia, med särskild hänsyn till Upsala ärkestift. Oration vid prästmötet i Upsala den 5 augusti 1902.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 89—117.

262. **Memorial,** Prästeståndets den 23 september 1723 ingifna underdåniga, angående religionsvården. Medd. af *E. Wermcrantz.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 284—290.

263. **Neovius, Ad.**, Chronographia Scandinaviæ. [1]. (2) s. + 1 tab. + XL + 48 s. 4:o. Helsingissä 1902.
Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar. 4: 1.
Innehåller: 1. Söndagstabell för Finland jämte antecknade afvikelser beträffande de år under hvilka söndagarna firats å olika tider i Sverige. 2. Kalendarier 1344—1799. 3. Kalendariiafdelning med utsatta rörliga högtider (påsk den 8/4) samt dagarna med tidigast i Sverige och Finland anträffade namn, runstafvens tecken, cisiojanus o. s. v. 4. Kyrkoårets sön- och högtidsdagar jämte texter samt med angifvande af de dagagränser, inom hvilka de rörliga dagarna kunna infalla. 5. Glossariet. 6. Synchronistisk tabell ang. påfvar, nordiska regenter, Upsala ärkebiskopar o. finska biskopar.

264. **Nielsen, F.**, Dronning Christina og Rom. 2.
Teologisk Tidsskrift (Kjöbenhavn) 1900. Ny Række. Bd 1, s. 97—131.

265. **Norberg, O.**, Från reformationens tid.
Kyrklig Tidskrift 1902, s. 193—203.

266. **Nordlund, K.**, Den svenska reformationens allmänna statsrättsliga idéer i deras samband med den politiska utvecklingen. Akad. afh. [Upsala]. X + 247 + (1) s. Sthlm, Förf. 1900.

267. **Ohlsson, H. T.**, Biografisk matrikel öfver svenska kyrkans prästerskap 1901. V + (1) + 763 s. + 1 portr. Lund, Förf. 1902. Pr. 7 kr. 50 öre.

268. **Olafsen, O.**, Haver og Havebrug i Nordens Klostre i Middelalderen. En kirke- og kulturhistorisk Studie.
Norsk Theologisk Tidsskrift 1902. Bd 3, s. 160—190, 225—237.

269. **Om** Jämtlands och Herjeådalens världsliga styrelse och ämbetsmän i äldre tider. Tillägg. — Jämtlands och Herjeådalens präster före 1645. Tillägg.
Jämtlands läns Fornminnesförenings Tidskrift 1901. Bd 2, s. 228—230.

270. **Palmgren, A. V.**, Minnen från det gamla »Kristine kapell» eller Qvarsebo. 62 s. Norrköping 1901. Pr. 1 kr.

271. **Paulinus, L.**, Ett bref från biskop Paulinus till Gustaf Adolfs enka. [1633].
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 217—221.

272. **Predikoställen** i några församlingar af Åbo stift mot slutet af 1600-talet. Medd. af *K. G. Leinberg.*
Historiallinen Arkisto 1901. D. 17, s. 115—124.

273. **Protest,** Konung Sigismunds, mot sin 1594 afgifna försäkran.
Historisk Tidskrift 1900, s. 383—384.

274. **Protokoller,** Consistorii ecclesiastici Aboënsis. 2. $^{3}/_{11}$ 1658—$^{16}/_{9}$ 1661. S. 241—550. Borgå 1902.
Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar. 3.

275. **Prästval,** Ett, i Skåne år 1655. Medd. af *O. Ahnfelt.*
Kirkehistoriske Samlinger 1902. Femte Række. Bd 1, s. 553—556.

276. **Pyl, Th.**, Nachträge zur Geschichte der Greifswalder Kirchen und Klöster. H. 3: Geschichte des Georghospitals. VIII + 127 s. Greifswald, J. Abel 1900.

277. **Quensel, O.**, En liten katekes från 1830-talet.
Kyrklig Tidskrift 1900, s. 42—47.

278. **Quensel, O.**, Ett liturgiskt minne af konung Sigismund.
Kyrklig Tidskrift 1900, s. 115—119.

279. **Quensel, O.**, Står med rätta Emporagrius' namn på Index librorum prohibitorum?
Kyrklig Tidskrift 1902, s. 333—341.

280. **Quensel, O.**, Är det s. k. »Rydelii Andeliga Memorial» ett falsarium.
Kyrklig Tidskrift 1901, s. 78—89.

281. **Rhyzelius, A. O.**, Anteckningar om sitt lefverne. I urval utgifna af *J. Helander.* LXXXVII + (1) + 217 s. Sthlm, Norstedt [Tr. i Upsala] 1901. Pr. 3 kr. 50 öre.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 3: 2.

282. **Rosendal, M.**, Suomen herännäisyyden historia XIX:llä vuosisadella. I. 408 s. Uleåborg, Herättäjä 1902.
Rec. i Finsk Tidskrift 1902. Bd 2, s. 349—351 af *M. G. Schybergson;* i Teologisk Tidskrift (Helsingfors) 1902, s. 617—621 af *J. Gummerus.*

283. **Rosengren, J.**, Om Olof Wallqvist såsom biskop och eforus. Läroverksprogram. (4) + 106 + (1) s. 4:o. Växjö. Äfven Akad. afh. Lund, Gleerup 1901. Pr. 1 kr. 50 öre.

284. **Rudbeck, J.**, Om tidpunkten för tillkomsten af biskop J. Rudbeckius' kyrkiostadgar.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 45—46.

285. **Rudbeckius, J.**, Kyrkio-stadgar för Westerås stift. Utg. af *H. Lundström.* VI + 62 s. Upsala 1900.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 2: 1.

286. **Rudin, W.**, Minne af prosten och kyrkoherden Olof Kolmodin.
Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. D. 15. s. 104—383.
Rec. i Kyrklig Tidskrift 1902, s. 179—182 af *O. Quensel.*

287. **Rydbeck, O.**, Romanska målningar i Skånes kyrkor.
Historisk Tidskrift för Skåneland 1901, s. 113—149 + 1 pl.

288. **Rydelius, A.**, Bref från Andreas Rydelius. Medd. af *H. Lundström.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 290—301.

289. **Råbergh, H.**, Johan Brovallius såsom teolog.
Teologisk Tidskrift (Helsingfors) 1900, s. 220—233.

290. **Råbergh, H.**, Teologins historia vid Åbo universitet. D. 2. 1713—1827. 231 + (3) s. Helsingfors 1901.
Åbo universitets lärdomshistoria. 9. Teologin. 2. Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 50.

291. **Råbergh, H.**, Gabriel Lauræus, en representant för den pietistiska riktningen vid Åbo universitet under 18:de århundradet.
Teologisk Tidskrift (Helsingfors) 1900, s. 12—23.

292. **Räfst,** Ärkebiskop Abrahams,. Efter originalakterna utg. af *O. Holmström.* H. 1—2. V + 212 s. Upsala 1901, 1902.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 4: 1.

293. **Samuelsson, S.**, Dateringen af påfvebrefen om Nicolaus' af Albano legation. 12 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 2.

294. **Samzelius, H.**, Studier och anteckningar. 3. Ur Öfverkalix sockens äldsta kyrkoböcker. 4. Den äldre svenska kolonisationen i Norrbottens finnbygder (Kengisverken.) 5. Luleåförsamlingarna under 1700-talet.
Personhistorisk Tidskrift 1902, s. 48—64. 120—134.

295. **Schubert, H. v.**, Ansgar und die Anfänge der schleswig-holsteinischen Kirchengeschichte.
Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte 1902. 2 Reihe. Bd 2, s. 145—174.

296. **Schück, H.**, Några anmärkningar om Birgittas revelationer. 57 s. Sthlm 1901. Pr. 1 kr.
Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens Handlingar. Ny följd. D. 13: 1.

297. **Schück, H.**, Svenska Pariserstudier under medeltiden. 1—2.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 9—78 + 2 pl.; 1902, s. 118—177.

298. **Schück, H.**, Ur gamla papper. Populära kulturhistoriska uppsatser. Ser. 5. (1) + 208 s. Sthlm, Geber 1902. Pr. 2 kr. 75 öre.
Innehåller bl. a. Lifvet i Vadstena kloster.

299. **Silfverstolpe, C.**, De svenska klostren före klostret i Vadstena.
Historisk Tidskrift 1902, s. 1—38.

300. **Skriftebok.** Fortsättning af instruktionen i »En Skriftebok från Göinge härad». Medd. af *O. Ahnfelt.*
Kirkehistoriske Samlinger 1899. Fjerde Række. Bd 6, s. 206—208.

301. **Spegel, Haqvin,** Två skrifvelser till Skara stifts prästerskap. Medd. af *E. Haller.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 230—236.

302. **Stadgar,** Lunds Domkapitels, af år 1590 på danska. Medd. af *O. Ahnfelt.*
Kirkehistoriske Samlinger 1900. Fjerde Række. Bd 6, s. 405—423.

303. **Stadgar,** Några kyrkliga. och ordningar från 17. århundradet. Ur biskopen öfver Skåne stift Peder Winstrups kopiebok. Medd. af *O. Ahnfelt.*
Kirkehistoriske Samlinger 1902. Femte Række. Bd 1, s. 208—235.

304. **Steffen, R.**, Romanska småkyrkor i Östersjöländerna med särskild hänsyn till svenska förhållanden. (1) + 78 s. Med 46 bilder. Sthlm 1901. Pr. 2 kr.
Bidrag till vår odlings häfder, utgifna af Nordiska Museet. 8.

305. **Stenbock, M.**, Ett bref från Magnus Stenbock till Haqvin Spegel. [1712]. Medd. af *H. Lundström.*
Personhistorisk Tidskrift 1902, s. 64—66.

306. **Stenhammar, Christ.**, Bilder ur riksdags- och hufvudstadslifvet i bref till hemmet och vänner i hemorten under konung Karl XIV Johans näst sista riksdag 1834—1835. Utg. af *E. H. Th. Stenhammar.* VIII + 192 s. Upsala, W. Schultz 1902. Pr. 2 kr. 25 öre.

307. **Stjerna, K.**, Påfvebrefvet om Sankt Eriks korståg. 2. Svar till herr C. M. Kjellberg. 6 s.
Bilaga till Historisk Tidskrift 1900.

308. **Swedberg, J.**, Bref från Jesper Swedberg. Medd. af *H. Lundström.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 236—243.

309. **Svensson, August**, Sammansmältning af äldre och nyare gudsbegrepp i vår folkföreställning. En kulturhistorisk studie.
Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift 1901. Bd 11, s. 227—231.

310. **Synodalstatuter** och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan. Utg. af *J. Gummerus.* VIII + 98 s. Sthlm, Norstedt 1902. [Tr. i Upsala]. Pr. 2 kr.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 2: 2.

311. **Söderberg, V.**, Nicolaus Ragvaldi och Baselkonciliet. 37 s.
Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström 1902. 15.

312. **Tegnér, E.**, Från farfarsfars och farfars tid. Små ströftåg på historisk mark. (3) + 348 s. + 1 portr. + portr. o. pl. i texten. Sthlm, Norstedt 1900. Pr. 5 kr.
Innehåller bl. a.: Lundensiska interiörer; Östrabo 1826—1840.

313. **Thulin, G.**, Utredning rörande patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän. Efter nådigt uppdrag utgifven. (3) + 287 + (1) + 80 s. + 1 bilaga. Samling af urkunder rörande patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän. Efter nådigt uppdrag utgifven af *G. Thulin.* (2) + 447 + (1) s. Sthlm 1901.

314. **Tidander, L. G.**, Olof Wallquist. Ett hundraårsminne tecknadt för Smålandsposten. 69 s. Wexiö, Smålandsposten 1901.

315. **Tottie, H. W.**, En lifsbild från de sista decennierna af vår storhetstid. Ur biskop Svedbergs självbiografi.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 87—106.

316. **Trau, H.**, Olavus Petri. Aus d. Leben u. Wirken d. schwed. Reformators.
Der Protestant 1900, N:o 8—14.

317. **Ullman, U. L.**, På en klippö i Kattegat. Kyrklig kulturbild. [Laurentz Olof August Simson].
Kyrklig Tidskrift 1901, s. 451—476.

318. **Ur** en svensk kyrkobok från slutet af 1500-talet. Medd. af *C. Hallendorff.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 57—87.

319. **Urkundsbok,** Lunds ärkestifts, utgifven af *L. Weibull.* På bekostnad af Lunds domkyrka. Bd 3: H. 1—2: 1421—1460. 344 s. + 1 facs.-pl. 4:o. Lund 1900, 1902. Lindstedts univ.-bokh. Pr. 14 kr. 50 öre.
Monumenta Scaniæ Historica. Diplomatarium diocesis Lundensis.

320. **Utdrag** ur Åbo domkyrkas räkenskaper 1634—1700. Utgifna af *R. Hausen.* 295 + (3) s. Helsingfors 1901.
Bidrag till Åbo stads historia utg. på föranstaltande af Bestyrelsen för Åbo stads historiska museum. Ser. 1: 11, 12.

321. **Wallén, O. A.**, Tidsbilder samlade ur Helsinglands historia. 75 + (1) s. Järfsö, Förf. 1902. [Tr. i Sthlm]. Pr. 1 kr.

322. **Wallquist, O.**, Själfbiografiska anteckningar. Utg. af *J. Helander.* IV + 27 s. Upsala 1900.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 8: 1.

323. **Wallquist, O.**, Några bref från Olof Wallquist till J. A. Lindblom [1789, 91, 93]. Medd. af *K. G. Wn.* [*K. G. Westman*].
Historisk Tidskrift 1902, s. 248—254.

324. **Wennerblad, E.**, Skara stifts kyrkor under de sista årtiondena af 1800-talet. XVI + 92 + (1) + 338 pl. Stor tvär 8:o. Göteborg, Förf. [Tr. i Norrköping] 1902. Pr. 20 kr.

325. **Wennersten, O. W.**, Biskop Rhyzelius och Bautil.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 268—274.

326. **Wennersten, O. W.**, Ordning om Sacellanis, uti Westerås Biskops stift, af biskop Hans Ofegh, af Westerås Capitel förestalt och samtyckt A:o 1570.
Bibelforskaren 1900. Årg. 17, s. 98—98.

327. [**Westerberg**], Erik Jansonisternas historia. 156 s. [Galva] 1902.

328. **Westling, G. O. F.**, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1621—1710.
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 107—139; 1901, s. 43—107.

329. **Westling, G. O. F.**, Von den religiösen und sittlichen Zuständen in Estland. (1561—1710). Autorisirte Uebersetzung aus dem Schwedischen.
Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands 1902. Bd 5, s. 333—358.

330. **Winstrup, P.**, Brefvexling mellan Peder Winstrup og Zacharias Kling. Medd. af *O. Ahnfelt.*
Kirkehistoriske Samlinger 1899. Fjerde Række. Bd 6, s. 201—205.

331. **Zinzendorf, N. L. v.**, Ett bref från Zinzendorf till vänner i Malmö. [1735]. Medd. af *H. Lundström.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 302—308.

332. [**Åberger, G.**], Schartauanismen i lära och lefverne af en svenska kyrkans vän —brg—. 119 s. Sthlm, P. A. Huldberg 1901. Pr. 85 öre.

333. **Ämbetsskrifvelse**, En egendomlig, från Strengnäs domkapitel år 1623. Medd. af *H. Lundström.*
Kyrkohistorisk Årsskrift 1901, s. 243—245.

334. **Öhlander, C.**, Den svenska kyrkoreformationen uti Ingermanland. Ett bidrag till svenska kyrkans historia åren 1617—1704. Akad. afh. XVI + 203 + (1) s. Upsala, Akademiska bokh. 1900. Pr. 2 kr. 25 öre.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1900, s. 336—343 af *G. O. F. Westling*.

335. **Öhman, Hj.**, Medeltidens korstolar i Tyskland, Skandinavien och Finland. Akad. afh. VI + 126 s. + 1 portr. + 24 pl. 4:o. Helsingfors 1900.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen:

Publikationer år 1900:

I: 1. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* första årg. Ups. 1900. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. SCHÜCK, Svenska Pariserstudier under medeltiden. H. LUNDSTRÖM, Hvilka äro våra äldsta domkapitel? H. W. TOTTIE, En lifsbild från de sista decennierna af vår storhetstid. Ur biskop Svedbergs själfbiografi. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1621—1656. H. LUNDSTRÖM, Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. H. LEVIN, Om våra regala gäll. H. LUNDSTRÖM, Till frågan om den s. k. *successio apostolica* inom svenska kyrkan. Ett bref från Zinzendorf till »vänner» i Malmö.

II: 1. Biskop J. Rudbeckius' kyrkio-stadgar för Wästerås stift, utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Ups. 1900. Pris i bokh. 1 kr.

III: 1. Olof Wallquists själfbiografiska anteckningar, utgifna af J. HELANDER. Ups. 1900. Pris i bokh. 50 öre.

Publikationer år 1901:

I: 2. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* andra årg. Ups. 1901. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: T. HÖJER, Bidrag till Birgittinerordens historia. C. ANNERSTEDT, Ett akademiskt gräl på 1600-talet. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1656—1710. O. AHNFELT, En af forskningen hittills okänd källa till Swebilii katekes. H. LEVIN, Om våra regala gäll. (Afslutn.) B. ALSTERMARK, Svärmiska separatister inom Västerås stift under senare hälften af 1700-talet. H. LUNDSTRÖM, Anmärkningar och tillägg till C. A. Cornelius' Handbok i svenska kyrkans historia m. m. K. HULT, Från kyrkobokskrifningens barndom. H. LUNDSTRÖM, Bidrag till prästedens historia i Sverige. C. M. KJELLBERG, S:t Erikslegendens författare och en autograf af honom. H. LUNDSTRÖM, Grundades verkligen det första klostret på Nil-ön Tabennæ?

III: 2. Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne i urval utgifna af J. HELANDER. Ups. 1901. Pris i bokh. kr. 3,50.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM (1:sta häftet). Ups. 1901. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1902:

I: 3. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* tredje årg. Ups. 1902. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. LUNDSTRÖM, Karl XII—Messias, en i utlandet omkring år 1718 omfattad trossats. Ett nytt bidrag till de kiliastiska rörelsernas historia. H. SCHÜCK, Svenska pariserstudier under medeltiden (Forts. fr. årg. I). S. AMBROSIANI, Studier öfver den svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets midt. H. FALK, S:t Olofs minne i Sverige. H. LUNDSTRÖM, Ur våra äldre prästmötens historia. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. E. HALLER, En tidsbild från början af 1700-talet. J. RUDBECK, Om tidpunkten för tillkomsten af biskop J. Rudbeckius' kyrkiostadgar. I. COLLIJN, Ett nyfunnet i Sverige tryckt aflatsbref från omkring år 1484.

II: 2. Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan, utg. af JAAKKO GUMMERUS. Ups. 1902. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM (2:dra häftet, sluth.). Ups. 1902. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1903:

I: 4. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* fjärde årg. Ups. 1903. Pris i bokh. 5 kr.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (1:sta häftet). Ups. 1903. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 2. Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan, utg. af ALGOT LINDBLOM. Ups. 1903. Pris i bokh. kr. 2,50.

Skrifter, utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen, distribueras af *P. A. Norstedt & Söner* i Stockholm.

Till redaktionen insända skrifter:

The Augustana Theological Quarterly, Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor, redigerad af Augustana Teologiska Fakultet i samverkan med Synodens President. 5:te årg. 1903. Rock Island, Ill. U. S. A.

Bibelforskaren, tidskrift för skrifttolkning och praktisk kristendom, utgifven af ERIK STAVE. 20:de årg. 1903. Pris 3 kr. För att bereda nya prenumeranter och öfriga intresserade tillfälle att till billigt pris skaffa sig förut utgifna årgångar af denna tidskrift, som började utgifvas år 1884 af framl. Prof. O. F. Myrberg samt numera Prof. emer. W. Rudin och Ärkebiskop J. A. Ekman, har priset på årgångsserien 1884—1900, när den rekvireras direkt hos *Bibelforskarens expedition, Upsala,* nedsatts till 15 kr. Enstaka årgångar af angifna serie 1884—1900 erhållas (liksom hela serien inom Sverige *fraktfritt*) à 1 kr. pr årgång.

Bulletin, historique et litteraire. Utg. af Société de l'histoire du protestantisme français, 52:dra årg. Librairie Fischbacher. Paris 1903.
Af denna förtjänstfulla tidskrift utgifves årligen 12 häften. Prenumerationspris inom Frankrike 10 fr., för utlandet 15 fr. Prästmän utom Frankrike erhålla dock tidskriften till samma pris som infödde fransmän eller 10 fr. pr år.

Svenska Jerusalems-Föreningens Tidskrift, utg. af pastor J. NORRBY. 2:dra årg. 1903.

Pastoral Tidskrift, utg. af ERIK G. LJUNGQVIST. 2:dra årg. 1903. Pris kr. 2,50.

Norsk Theologisk Tidskrift, utg. af L. BRUN, S. MICHELET, S. ODLAND, professorer i theologi. 4:de årg. 1903. Pris pr årg. utanför Norge kr. 6,60.

Teologisk Tidskrift (finsk, tvåspråkig), utg. af G. G. ROSENQUIST m. fl. 8:de årg. Helsingfors 1903. Prenumerationspris 6 finska mark pr år med tillägg af postarvode.

Teologisk Tidskrift (dansk), utg. af J. O. ANDERSEN, C. E. FLØYSTRUP, F. E. TORM. 3:dje årg. Kphmn 1903. Tidskriften utkommer med 6 häften årligen. Pris pr årg. 8 kr.

Nordisk Universitets-Tidskrift, på uppdrag af nordiska universitetskommittéen.... utg. af I. WÅHLIN. 3:dje årg. Wettergren & Kerber. Göteb. 1903. Priset för årg. är 4 kr.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgifven af KARL WÅHLIN. Wahlström & Widstrand, Sthlm. 12:te årg. 1903. Pris för hel årgång (12 häften) 12 kr.

For Kirke og Kultur, utg. af CHRISTOPHER BRUUN og TH. KLAVENESS. Steen'ske bogtr. og forlag. Kristiania. 10:de årg. 1903.

Kirkehistoriske Samlinger, 6:te Række, utg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie ved H. F. RØRDAM.

R. SEEBERG. Vid Sekelskiftet. Återblickar på nittonde århundradets tyska kyrkohistoria. Med förord af professor Herman Lundström. Öfversättning från originalets tredje upplaga. W. Schultz. Upsala 1902. Pris 2 kr.

CARL SKOG. Ljus och skuggor. Rese- och vallfärdsminnen från Tyskland, Österrike och Schweiz. H. 1—3. Pris för h. 50 öre. Ev. fosterlandsst. förl. Sthlm 1903.

F. TIVELL. Professor Öhrvall och prästernas bildning m. m. Ett genmäle af En af de många »efterblifna». Pris 80 öre. L. Norblads bokh. Upsala 1903.

JOH. WAHLFISK. Örebro slott. Ur Svenska Turistföreningens Årsskrift 1903. Sthlm 1903.

EDVARD EVERS. Det nya psalmboksförslaget. Ett genmäle jämte några psalmer. Norrköping 1903. Pris 50 öre.

C. M. KJELLBERG. Uppsala Domkyrka. Vägledning för besökande. W. Schultz. Upsala 1903. Pris 1 kr.

JOH. WICKBOM. Minnesord vid prästmötet i Kalmar 1902 öfver de lärare i församlingarna och vid allmänna läroverken inom Kalmar stift, som aflidit efter 1891 års prästmöte. N. A. Dillbergs bokh. i distrib. Kalmar 1903. Pris kr. 1,50.

O. AHNFELT. J. H. Lidéns dagboksanteckningar om Blekinge och Skåne år 1768. Särtryck ur Hist. Tidskr. för Skåneland. Lund 1903.

SAM CLASON. Studier öfver arkivväsendet i utlandet. Sthlm 1902. Pris 2 kr.

DR A. CHR. BANG. Norske Hexeformularer og magiske Opskrifter. Kristiania 1901—1902.

Bilder ur riksdags- och hufvudstadslifvet i bref till hemmet och vänner i hemorten från Prosten D:r CHRISTIAN STENHAMMAR. II. Under konung Karl XIV Johans sista riksdag 1840—41. W. Schultz. Upsala. Pris kr. 2,50.

EMIL HERLENIUS. Clas Frietzcky. Ett hundraårsminne. Halmstad 1903.

J. C. BRING. Stilla Stunder. Korta betraktelser för kyrkoårets söndagar. 2:dra uppl. W. Schultz. Upsala 1903. Pris häft. 2 kr., inb. kr. 2,75.

Skrifter i Teologiska och Kyrkliga ämnen tillägnade domprosten C. A. Torén på hans nittioårsdag af forne och nuvarande lärare vid Teologiska fakulteten i Upsala. W. Schultz. Upsala. Pris kr. 3,75.

AUGUST HAHR. Upsala universitetshus och dess konstsamlingar. W. Schultz. Upsala 1903. Pris 1 kr.

J. A. EKLUND. Tro och bildning. Uppsatser och föredrag. I. W. Schultz. Upsala 1903. Pris kr. 1,25.

HANS EDFELDT. Filosofisk Religionslära. W. Schultz. Upsala 1903. Pris 5 kr.

HERMAN LUNDSTRÖM. Skisser och kritiker. En samling kyrkohistoriska uppsatser och föredrag. P. A. Norstedt & Söners förlag. Sthlm 1903. Pris kr. 4,50.

HJALMAR HOLMQVIST. D. Johannes Matthiæ Gothus och hans plats i Sveriges kyrkliga utveckling. Studie- och läraretiden (1592—1643). Akad. Afh. Upsala 1903.

Bilder ur riksdags- och hufvudstadslifvet i bref till hemmet och vänner i hemorten från Prosten D:r CHRISTIAN STENHAMMAR. III. Under konung Oscar I:s tre första riksdagar 1844—45, 1847—48, 1850—51. I distribution hos P. M. Sahlströms bokh. Linköping 1903. Pris kr. 3,75.

Kyrkohistorisk Årsskrift

Utgifven

af

Herman Lundström

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

SKRIFTER UTGIFNA AF KYRKOHISTORISKA FÖRENINGEN. I: 5.

Kyrkohistorisk Årsskrift

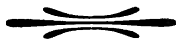
UTGIFVEN

AF

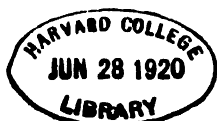
HERMAN LUNDSTRÖM

FEMTE ÅRGÅNGEN

1904

I DISTRIBUTION HOS
P. A. NORSTEDT & SÖNER
STOCKHOLM

UPPSALA 1904
WRETMANS BOKTRYCKERI

INNEHÅLL.

Granskningar och anmälningar.

Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1904.

Fredagen den 29 april 1904 sammanträdde Kyrkohistoriska Föreningen till allmänt årsmöte å teologiska fakultetens i Upsala sessionsrum. Sedan ordföranden, professor Herman Lundström, ägnat en tacksamhetens och erinrans gärd åt under året bortgångna ledamöter, särskildt teol. doktor Harald Ahlberger, föredrogs redogörelsen för föreningens verksamhet under det nästförflutna arbetsåret:

Årsberättelse för arbetsåret april 1903—april 1904.

Under det nu tilländagångna arbetsåret har Kyrkohistoriska Föreningens medlemsantal sjunkit med vid pass ett trettiotal, i det 38 medlemmar genom att icke utlösa årspublikationerna de facto utträdt ur föreningen och endast 10 nya medlemmar under året anmält sig. En fast beräkning af det närvarande medlemsantalet omöjliggöres emellertid däraf, att från flera håll, särskildt från föreningens amerikanska afdelning ännu icke redovisning hunnit ingå för antalet af dem, som utlöst de senast distribuerade skrifterna.

Föreningens litterära verksamhet har under året varit synnerligen omfattande. Den i januari d. å. utsända fjärde årgången af Kyrkohistorisk Årsskrift med dess tvänne bilagor, Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång, första häftet, och Akter rörande ärkebiskopsvalet i Upsala 1432 innehöll icke mindre än 706 sid. eller 44 1/4 ark text.

Bidrag voro lämnade af professorerna H. Lundström, O. Ahnfelt och A. O. Lindfors, lektorerna H. Huldt, E. Wermcrantz, H. Levin och E. Bergman, teol. assistenten J. T. Bring, docenterna E. Meyer och Hj. Holmquist, doktor S. Lampa, professorn vid Augustana-Synoden i Amerika N. Forsander, kyrkoherden E. Bergelin och S. M. kandidat N. Jacobsson samt en kyrkohistorisk bibliografi af doktor K. Setterwall. Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång hafva utgifvits af professor Herman Lundström och Akter rörande ärkebiskopsvalet i Upsala 1432 af fil. licentiaten Algot Lindblom.

Bidrag till nästkommande årgång äro utlofvade af bl. a. professor H. Lundström, riksantikvarien H. Hildebrand, domprosten J. A. Eklund, lektorerna H. Huldt, E. Wermcrantz, H. Levin, amanuensen Janse och kyrkoherden Bergelin.

Upsala den 29 april 1904.

Josef Helander.

Härefter upplästes följande

Revisionsberättelse

afgifven den 29 april 1904.

Undertecknade, af Kyrkohistoriska Föreningen utsedda revisorer, hafva denna dag granskat föreningens räkenskaper för år 1903.

Kassans ställning befanns den 31 december 1903 som följer:

Grundfonden:	kapital	kr.	1,175: —
	besparade räntor	»	151: 20
	Summa	kr.	1,326: 20
Inkomster:	764 årsafgifter à 5 kr.	kr.	3,820: —
	3 » à 4: 75	»	14: 25
	Postprenumerantafgifter	»	12: 27
	Transport	kr.	3,846: 52

	Transport	kr.	3,846: 52
	Återbetalade porton	»	95: 42
	Redovisn. fr. P. A. Norstedt & Söner	»	32: 98
	Diverse inkomster	»	3: 36
	Räntor	»	9: 73
	Behållning från år 1902	»	365: 61
	Summa	kr.	4,353: 62
Utgifter:	Tryckning af Årsskriften med bilagor	kr.	2,841: 05
	Författarearvoden	»	970: 12
	Post	»	447: 14
	Diverse: annonser m. m.	»	64: 75
	Behållning till år 1904 kontant	»	30: 56
	Summa	kr.	4,353: 62

Behöriga verifikationer hafva företetts och befunnits riktiga.

På grund häraf få vi tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet för den tid, revisionen omfattar, för föreningens kassaförvaltare, herr rektor D. Viotti.

Upsala den 29 april 1904.

C. G. Wahrenberg. *O. P. Holm.*

I enlighet med revisorernas förslag beviljades rektor D. Viotti full ansvarsfrihet med tacksamt erkännande af den skicklighet och det intresse, han nedlagt på vården af föreningens ekonomi.

Efter rektor Viotti invaldes i föreningens arbetsutskott domkyrkokomminister O. P. Holm. Professor Nils Edén och doktor J. Helander utlottades ur arbetsutskottet men återvaldes båda. Till kassarevisorer utsågos pastor C. G. Wahrenberg och docenten Hj. Holmquist samt till deras ersättare domkyrkosysslomannen Teol. kand. N. J. Söderberg och teol. kandidat J. Viotti.

Föredrag hölls af doktor J. Helander öfver ämnet: **Hedendom och kristendom under svenska kyrkans äldsta skede.**

Efter årsmötet sammanträdde föreningens arbetsutskott för val af funktionärer, och utsågos

till ordförande och redaktör af Kyrkohistorisk Årsskrift:
professor Herman Lundström;
» vice ordförande: domprosten J. E. Berggren;
» sekreterare: doktor J. Helander.

Vid ett senare hållet sammanträde har arbetsutskottet med sig associerat såsom kassaförvaltare:
pastor Nathanael Sandberg.

Sekreteraren.

Från en studieresa i Tyskland 1843—1844.

Efter P. Genbergs Dagboksanteckningar och Bref.

Nyligen föll mig i ögonen ett uttalande om »den ännu oskrifna historien om hegelianismens inflytande på vår bildning». Detta uttalande har säkerligen grund för sig — om detsamma också gäller mycket mer än hegelianismen, att historien därom i vårt land är oskrifven. Vi känna nog i allmänhet ganska litet, huru de andliga strömningarne i vårt land närmare gestaltat sig under det nyss flydda århundradet.

Det synes mig, som vore just den person, hvars namn läses ofvanför denna uppsats, en af de mest lärorika typerna från den tid, då den filosofi, hvars relativa slutpunkt var Hegel, starkast trängde in hos oss. Om Genbergs yttre inflytande, dels på grund af hans lefnadsöden, dels genom hans säregna tillbakadragenhet, icke blef så synnerligen märkbart — han är dock otvifvelaktigt en af våra klaraste tänkare likasom en af våra mest tilltalande stilister från den efter-Tegnérska epoken.

Då han var en man, hvars intresse från början omfattade äfven det religiösa området och sedermera till sin lifskallelse blef en kyrkans man, torde det möjligen anses ligga inom planen för denna tidskrift, om här meddelas ett och annat ur hans utvecklingshistoria. Vi välja närmast en episod — visserligen kort, men betydelsefull: hans tyska resa under åren 1843—1844. Hans då förda dagböcker ge anledning att förnya bekantskapen med en hel rad kända representativa namn från filosofiens och teologiens områden. Det är af intresse att

liksom se deras bärare på nära håll med hjälp af Genbergs skarpa blick. Ty — en skarp blick hade han. Det är nog icke ofta Sverige har utsändt en så väl förberedd »studerande» som denne unge akademiker, hvilken Lunds universitet icke utan grund betraktade såsom en af sina bästa alumner.

Vi våga därför försöket att, med hjälp af dagböcker och bref, här meddela sådant, som synes oss ligga inom de studieområden, hvilka — åtminstone propedeutiskt — tillhöra den teologiska bildningssferen.

Tidpunktens allmänna karaktär är oss välbekant: det var ju icke själfva den stora tiden, »geniperioden». Denna var slut. Och det nya, som kommit att karakterisera senare sekelhälften, var ännu ej kommet. Men äfven öfvergångstiderna hafva sitt intresse. —

Genbergs resa gällde främst *Berlin*. Denna stad hade, tack vare lärare som Schelling, Schleiermacher och Hegel, ännu öfver sig hela glansen af en vetenskapens metropol. Och med stora förväntningar ankom Genberg dit våren 1843.

I ett bref, skrifvet nyss efter ankomsten till Berlin, gifver Genberg uttryck åt sin stämning gentemot »staden och folket».

»I en stad, där så mycket gjorts för att sprida bildning, i en stad, där så mycken skönhet och prakt blifvit utbredd, skulle man tro, att denna skönhet framkallats af ett behof, af en känsla, som behöfde spegla sig i dessa omgifningar. Men det är icke så. Folket har icke en bildning, som kan uppbära, eller ens respektera dessa vackra tillställningar. Därför slår man fingrar och tår af statyerna, och ingen Warnungstafel kan freda arkitektoniska prydnader från att nedsmutsas. Det är icke bekant, att sådant skedde i Athen. Men Berlinaren är också ingen Atheniensare. Han saknar i grunden humanitet. Trubbighet i umgänge, brist på skönhetssinne och smak, stelhet och yfviga åthäfvor är det mesta man möter. Med djup bugning tager jag undan de lärde; af flere bland dessa har jag rönt ett godt bemötande och till och med välvilja.»

»Det för mig lärorikaste här — fortsätter han — har varit museum, icke djurens likväl; ty den stora elefanten med

sitt sällskap af kameler och vildsvin frågar jag icke efter. Utan jag menar den där sköna antiken i Lustgarten, som blir vackrare för hvar gång man ser den. Den står där så klar och så enkel och så ren, som vore den tänkt af en grek. Den innehåller också mycket både grekiskt och romerskt. — Småsaker från deras husliga lif, och äfven stora saker. Ser man noga på allt detta, så kan man finna, att hvad nutiden brukar är platt och prosaiskt emot dessa fragmenter. Se på alfrescomålningarne från Pompeji! Några få, enkla, anspråkslösa drag! men hvilken stor tanke skiner icke fram genom denna enkelhet. En lampa är nuförtiden ett tämligen prosaiskt ting. Den antika lampan har en mening — hon är symbol, varierad på tusende sätt, med undantag af det platta, som är nutidens uteslutande variation. Dryckeskärlen — en skön gudavärld dansar kring bräddarna och mytologiens djärfvaste poesi har slagit ned som blomdoft öfver de jordiska håfvornas omhöljen. Ett rus ur sådana bägare måste vara skönt. Att supa sig full ur slipade spetsglas är barbariskt.» —

För en svensk företedde *Berlins universitet* naturligen storartade proportioner. »Den utkomna lektionskatalogen upptager», säger Genberg, »med smått och stort 154 lärare, som utlofva upplysning öfver alla ting i himmelen och på jorden.» Det är, säger han, med en viss aktning man nalkas dessa Berlinerprofessorernas anslag. »Men huru förvånad blef jag icke att däribland träffa en, som lika hastigt som säkert genomgår den till abiturientexamen erforderliga kursen. Således äfven här läxläsning och pluggning.» En annan lofvar att granska och förbättra akademiska specimina samt dem »in eloquentem sermonem latinum transferre». Således uppenbar plöjning med andras kalf, och anslaget därom i själfva Berlinerakademiens förstuga! Och det stötte nog den lundensiske latinaren, då han i Index lectionum för semestern läste på de första raderna: »latinæ linguæ usum videri et ab hujus sæculi et a nationis ingenio abhorrere».

Genberg kom snart underfund med, att äfven de lärda storheterna hade sina svagheter. Särskildt stöttes han tillbaka af den icke blott akademiska utan äfven specifikt tyska öfverlägsenheten. »Jag besannar och bekräftar en

af andra gjord erfarenhet, att Berlinprofessorerna, äfven där de som mest visa sig humana och förekommande, äro ett i grunden högfärdigt och uppblåst släkte. — Huru talade icke Zumpt — språkforskaren — om Madvig. »Er schickt mir seine Sachen» — »ich habe ihn vorgeschlagen» — och dock är Madvig en annan man än Zumpt och honom öfverlägsen i många ting. Värre blef det naturligen, då Genberg kom till de sekundära storheterna. Så då han gick att höra en herr Stuhr, som lofvat »mythologiam populorum septentrionalium exponere». Där mötte honom lappar och heimskringla, skridfinnar och Sturleson, kväner med sina olika stafningar i den brokigaste oreda — med gester, både runda och aflånga. »Och denne man, som presenterar denna smörja och för att gifva den åtminstone sken af lärdom citerar författare, som han kompilerat — med deras citater — denne man har mod att öfver hvar och en uttala sin förkastelsedom. — Sedan han först plundrat alla citaterna ur Geijer rörande Sveriges äldsta folkstammar och deras boningsplatser, dem han dock icke aktat efterse, huru de ligga, så citerar han äfven Geijer, men vill visa sin öfverlägsenhet genom att på myndig vågskål uppväga Geijers hela litterära värde. Han har visserligen, säger han, grosze Gelehrsamkeit und Sammlerfleisz, men hans arbete är dock i det hela byggdt på ganz falsche Ansichten, så att det blott kan begagnas såsom bidrag till materialsamling — för bearbetning — kanske af Stuhr?»

Det kan emellertid vara skäl att som ett motstycke mot denna »negativa kritik» meddela ett uttalande, som visar, huru universitetet tog sig ut i sin imponerande glans. Skildringen afser en akademisk festlighet till kungens ära.

»När aulans deux-battans slås upp, är det svårt att hålla sig i svalkan af Horatii tempererade lefnadsvishet — 'nihil admirari' — vid åsynen af det tåg, som öppnas af tvänne pedeller med gyllene spiror, män med Eisen-Kreutz på bröstet, med steg och hållning, som vore de lefvande inkarnationer af Bewusstsein att fordom hafva slagit Napoleon och nu gå i spetsen för Berlins samlade fakulteter — denna långa, vördnadsbjudande rad. Första paret, just hyggliga gubbar, med grånande hår, med stjärnor och band, med värjor, som glida

på de svarta sidenbyxorna, hvilka vid knäet aflösas af besläktade strumpor, som med allt för smal uppriktighet smyga ned i lätta skor — detta 'par nobile fratrum' var *Raumer* och *Boekh,* dåvarande rektorn och talaren för dagen. Kom så en man med becksvart hår, judiskt utseende, sofvande ögon och distraherad uppsyn — *Neander* — och vid hans sida en smårund liflig figur — *Twesten* — Berlins Johannes Pettersson — mutatis mutandis. Efter dem kommer en erinran om Excellens De la Gardie — det är *Marheineke,* med allvarlig, nästan stelnad min, hvars lugn icke rubbas, äfven om den gedigna humor bryter fram, som öfverallt genomskimrar anletsdragen. De följande exemplaren af 'Sapientia divina' och den vida manstarkare raden af 'Sapientia humana' var det knappt tid att beskåda. Märktes likväl, att af Hegelska filosofer ingen var närvarande mer än *Gabler* — han är den ende som har full lön — de öfriga lära icke få någon fyllnad. Den där långa, magra karl'n med de sega, uthålliga dragen är *Trendelenburg* — den där ståtliga imponerande gestalten är *Johannes Müller.* Den där — och den — och många, många — det vill knappt taga slut annorlunda än ett decimalbråk, hvari de senkommande siffrorna kunna lämnas utan uppmärksamhet.»

»Snart rullar från katedern hela behaget af en Ciceronisk svada. — Det är Boekh som visar 'quantum principis animus valeat ad litterarum studia promovenda'. Den där långa robusta mannen därframme, med det friska, ärliga ansiktet, han som följer så noga hvarje afsats i ljudfallet, hvarje utvikning, eller sammandragning af perioderna — är *Zumpt.* En annan frågar icke alls efter formen; men talets innehåll skulle du kunna läsa i hans spelande fysionomi — det är *Steffens.* En har somnat därborta — jag tror det är en jurist. När talet framrullar kring Fredrik Wilhelm IV:s fötter en panegyrisk vändning om hans ädla och frisinta vård om fri forskning, så vänder Gabler ryggen mot en pelare och ser ut åt dörren. 'Dixi', och så bugar talaren för epåletternas gyllene ring kring katedern. De största och blankaste pryda en åldrande man med blekt ansikte — det är *Eichhorn.* — Han gör en rund bland gubbarna — ack, så smidiga och mjuka, alldeles som

Brunius, nämligen när någon 'ex superiore loco' tilltalar honom. Allt annat som blänker och blixtrar rör oss icke — cedant arma togæ — tänkte jag — det är blott generaler och sådant där. 'Cedant arma togæ', hade jag väl skäl att komma ihåg, ty jag stod under Fr. August Wolffs byst.»

»Det var en fest för kungen — årligen återkommande — kunde således vara utan betydelse — men den var det icke. — Kungen är älskad och ärad — och blir det allt mera, nämligen af den äldre, solidare delen. Hos en och annan ungdomlig otålighet är kärleken förkolnad. Man berömmer hans vidsträckta kunskaper, hans upphöjda ridderliga sinne, med sin lilla tillsats af romantiskt svärmeri — man berömmer hans vältalighet och mycket annat. En edition af Demosthenes har nyligen blifvit dedicerad 'Fred. Guilielmo Quarto, Eloquentissimo'. Ville man höra på 'altera pars', så kunde man väl få höra vissa motvikter till allt detta — men som sagdt är — styrkan ligger på förra sidan. — Ständerna hafva nyligen förärat honom en tafla, som kostat 24,000 thaler — den föreställer hans hyllning. Jag har sett den vackra presenten — full af 100:de-tals porträtter. Det i mina ögon vackraste var en läktare, där man genast igenkänner Rauch, Schelling, bröderna Grimm, Tieck, Dieffenbach, Schönlein, Steffens och flera — en tung läktare. Till prydnad i sina rum låter kungen måla porträtter af dessa och andra sina stora män — det är vackert af kungen.»

Med tiden måste Genberg dock något modifiera dessa uttalanden om kärleken till konungen. —

Genbergs studieintressen voro mycket omfattande. På det mera humanistiska området kunde han väl räknas såsom fackman i två branscher: *den klassiska filologien* och *filosofien*. Han befann sig personligen på öfvergång mellan båda. Den lärareplats vid akademien han innehade var en adjunktur i latin. Men han sökte samtidigt professur i filosofi.

Den klassiska filologien synes hafva varit bland de mera tillbakasatta ämnena. Genberg träffade studenter, som i en mycket föraktlig och löslig ton talade om det klassiska studiet. »Bildung des Geistes» — menade de — vore det enda, som kunde komma i fråga, och denna kunde endast genom nu-

tidens författare inhämtas. Detta gjorde, att filologernas föreläsningar voro föga besökta. Zumpt hade blott 10 åhörare och Lachmann dubbelt så många — bland 1,700 studenter!

Genberg låter icke tidsströmmen rycka sig med. Han bringas blott att djupare reflektera öfver *det klassiska studiet.* Och han tänker sig en reform af detsamma — som väl nu kanske i åtskilligt är genomförd. Men det kan måhända vara af intresse att höra den framsynte svenskens uttalande i frågan — för 60 år sedan.

Genberg vill icke släppa antiken. Han vill »värma vår nordiska köld i den grekiska elden». Men skall detta ske, så måste studiet blifva vida mer djupgående än den vanliga, endast kritiskt-grammatiska behandlingen. »Att läsa de gamles skrifter endast för att därur uppfiska fraser, och åter med dessa fraser anställa resonnerande, grammatiskt-kritiska analyser, hvarigenom skriften som skön skapelse egentligen försvinner — alldeles som naturens skönhet genom anatomi — det är som ville man sönderslå antikens statyer för att anställa kemiska analyser med marmorn. — Jag begriper nu rätt väl, huru man i gamla dar med en så oändelig kärlek och självfuppoffring kunde hängifva sig åt antiken, huru man kunde förälska sig i frasen — man kan värdera en arm eller en fot af en antik staty —, huru man kunde gräfva sig rent af in i forntiden och bära endast dennas ord på tungan. Men i den tiden läste man också skrifterna för skrifternas egen skull, icke för att bråka sönder dem till material för mikrologiska undersökningar. Man upptog produkten, hel och färdig, i ett friskt och lefvande sinne, och man imiterade den — vann takt och förmåga däruti genom idelig, ihärdig öfning, icke genom regler och analyser, hvilka, när allt kommer omkring, allt mer och mer aflägsna förmågan af säker uppfattning och trogen framställning.»

Antikens studium borde återgå till denna äldre metod — men på samma gång bedrifvas med andra medel än hittills. Åskådningen måste tagas till hjälp. Ett steg till en bättre framgång vore en såvidt möjligt fullständig samling afgjutningar af antikens skulpturer och en samling af antikviteter, så att man finge *se* de ting, som i böckerna omtalas. Annars inskjuter man våldsamt den egna, torftiga, prosaiska omgifnin-

gen i den antika lefnadsordningen. »Man läser om deras amphora, dolium, toga — men hur se dessa ut och hvad äro de? — en flaska, ett fat och en mantel? Ingenting mindre. Kläd en romersk talare i en modern dräkt — han är icke längre hemma på forum, utan kan på sin höjd vara passabel på torget i en modern småstad.» — Genberg fann, att man i Tyskland gjort åtskilligt i den antydda riktningen. Man föreläste arkeologi med yttersta noggrannhet och med hjälp af planscher, under det man i Sverige »läser i mörker och begriper därefter». Men den enhetliga synpunkt Genberg förfäktar hade ej heller i Tyskland kommit till sin rätt. Skrifterna voro dem fortfarande endast material för grammatisk analys. »Realdisciplinerna äro endast tillgripna af rent historiskt eller antikvitets-intresse, som är något annat, mera blekt och matt än det filologiska.» »Jag har själf — säger Genberg — skattat min dryga del åt denna oriktiga åsikt — men hvad jag under resan haft tillfälle att se har ändrat min tanke.»

Bland språkmännen uppsökte Genberg ***Grimm,*** hvilken på honom gjorde ett synnerligen djupt och godt intryck. »Jakob Grimm — den älskligaste och mest vördnadsvärde jag här träffat.» »Godhet, flärdlöshet och välvilja framlyser ur hvarje hans blick och hvarje hans ord.» Den berömde forskaren frågade efter Tullberg, Reuterdahl och Almquist. Den senares dialektstudier hade väckt hans stora intresse, men med hans lexikon var Grimm icke belåten. —

Hufvudparten af Genbergs intresse tog dock *filosofien.* Den hufvudfråga, som trädde honom till mötes var denna: Hegelianismen eller — Schelling?

Vi meddela hans egna lifliga skildringar af situationen.

»Jag är ännu — skrifver han till Carl August Hagberg — som du ser, i den stora sanddosan Berlin, eller preussiska Örnens mage — ty hans klappande hjärta ligger vid Rhen, och det tänkande hufvudet, onaturligt nog, i Königsberg, politiskt taladt, ty annars, hvar tänker man om icke i Berlin, hvar finns intensives Wissen om icke här? »Wo es sich um das Denken handelt» — var den högstämda början till terminens första föreläsning. På Denken föll en så skarpt eleverande accent, att jag genast märkte hvad klockan var slagen. Vi-

saren stod på Hegel. Om det var morgon, middag eller afton kan du därefter själf uträkna. Jag har hört många olika timslag, morgondrömmar, middagsljus och aftonskymning — allt i regelbunden afvexling — ett aprilväder med solsken, moln och ostadiga vindar. Kanske märker du, att detta syftar på filosofien och vill du fråga, huru hon för närvarande behandlas i sin prisade metropol, så ligger svaret till en del i det sagda. Sedan Hegel är borta, finnes här ingen ande, nog mäktig för att kufva — ingen erkänd mästare som oemotståndligt drager alla till sig. En hvar vill bli en medelpunkt, men det faller sig något svårt att få ihop periferien. De många försöken löpa in uti och störa hvarandra. Ingen hörsammar det archimediska budet 'noli turbare circulos meos', utan, obevekliga som soldaten, stöta de till.»

»Jag skall utpeka de mest framstående dragen i bataljstycket. Först ser du Hegelska drakskeppet manövrera i storm — men du ser äfven, att hos 'kämpar ombord' röjes ingen bäfvan. *Michelet,* en djärf och öfvad sjöman, utvecklar örlogsflaggans bjärtaste färger, ser med stolthet på den af mästaren själf anspända tacklingen och svärjer på, att icke en tråd skall springa. Men något springer dock — nämligen rodret hit och dit. *Gabler* lägger det åt höger, för att hålla transcendent kurs med 'jenseits' till synpunkt, men efter nautikens strängaste regler för öfrigt. Michelet rycker rodret till vänster. Friskt opp i vinden, säger han, diesseits till 'Rhodus' det var mästarens egen kurs. I förstäfvens vänstra bog stå fribytare med bomber och raketer för att antända tempel och kojor. Dessa 'Wildfänge' vill Gabler kasta öfver bord för att betrygga färden. 'Men håll', ropar Michelet. 'Det är icke eldens skull att gamla rucklen brinna. Det är seglaren därborta, från München, han som med de mystiska seglen och den skolastiska tacklingen håller kurs på de saligas öar, det är han som hopstapplat brännbara ämnen i så vidunderliga och eldfängda gestalter, att blotta ljuset antänder dem.' Emellertid vänder sig Gabler mot en djärf kapare, som redan äntrat drakskeppet och söker skaka dess innersta fogningar. Mot de af Kant, Aristoteles och Jacobi lånade anfallsvapnen sätter Gabler den hegelska skölden — det stora slagsvärdet

mäktar han icke föra. — För att vinna framgång i striden förkunnar han: jag och äldre tro på kristendomens Gud. Aha, ropar Michelet, det var högra sidans svanesång. Hit med rodret. 'Styr transcendent, säger *Marheineke*, som lugn håller det metafysiska sänklodet, styr transcendent, jag bottnar djupet ändå'.»

»Allegorien är redan nog lång för att blifva tråkig och jag vill därför afbryta. Men jag får icke undandraga mig dåliga konstnärers plikt att under taflan skrifva hvad den skall betyda. Den skall betyda, att Hegelska skolan är i strid både *inåt* och *utåt*. Lärjungarne äro, som bekant är, icke ense om tydningen af mästarens ord i vissa ömtåliga punkter. Ju mer dessa beröras, desto mer tilltager söndringen. Michelet (i sin Entw. Gesch. d. n. ph.) söker gifva en vacker färg åt denna söndring, och visa, att detta är den enda form som filosofiens historia numera kan få. Nya principer, nämligen högre, kunna icke mer uppkomma, säger han — men därför får filosofien icke vara overksam. Det åligger Hegels lärjungar, bland annat, att genomföra systemets tillämpning på alla vetandets områden och att till utvecklad totalitet bringa Hegelska filosofiens 'an sich seiende Totalität'. Satser som hos Hegel finnas i en brännpunkt sammangjutna till spekulativ enhet, skola utvecklas därigenom (?), att skolans olika fraktioner representera de motsatser, som i enheten redan finnas upplösta. Meningen med detta kan jag icke förstå; mig synes det nästan gå baklänges, och jag kan icke finna annat än att vänstra sidan tagit saken om bakfoten. Enligt Michelets sista planritning öfver skolans ställning finnas numera tvänne centra, samt gradationer inom hvardera sidan, allt efter som die Vorstellung får mer eller mindre gälla inför den spekulativa tanken. Michelet har ställt sig själf i vänstra centern i hop med *Vatke* och *Snellmann;* men jag tror, att han rättare har sin plats ytterst till vänster. Så vidt jag kan finna, går vänstra sidan, såsom andra ytterligheter, vida utöfver sin mästares både mening och afsikt. Identiteten af tanke och vara blir i mångas ögon så förhatlig just genom det egna bruk, som vänstra sidan gör utaf den. Filosofiens resultater, hvad innehåll de än hafva, låta icke så där omedelbarligen flytta sig ut i lifvet. Att med

denna identitet i munnen löpa ut på gator och stigar för att hugga ner all verklighet, som icke befinnes identisk med en viss subjektiv tanke, det är mindre förstånd än missförstånd. Med sådana anlopp mot den kompakta verkligheten· måste man nödvändigt löpa hornen af sig, hvilka annars, jämte annan prydnad, gärna kunde få behållas, om man ville göra *sin* tanke identisk med en förefunnen verklighet — hvilket väl var Hegels mening. Och därmed är icke sagdt, att tanken skall blifva stock eller sten. Vänstra sidans lära, som vill utrota all föreställning, emedan den är en lägre, osann, förnuftet icke adæquat form, måste, konsekvent genomförd, leda till försöket att förstöra hela naturen, emedan äfven den är en lägre form för sanningens tillvaro, och vida lägre än föreställningen, som dock på något sätt artikuleras som tanke. Ja — förstörelsen måste slutligen träffa äfven det tänkande subjektet, ty detta kan icke gärna finna ro förr än det afhuggit sig armar och ben och all lekamlig omklädnad för att slutligen en 'reiner Geist' sväfva öfver ruinerna af världen.»

»Tro icke att jag härmed smädar filosofien — långt därifrån! Om orden föranleda detta eller annat missförstånd, så låt dem vara in suspenso, tills jag kommer hem, så skall jag närmare göra reda för, hvarför jag anser rabulistisk filosofi icke vara den rätta, och icke vara Hegels. — Högra sidans lära är nyligen, och senast, uttalad af Gabler (i hans Würdigung der Heg. phie). Du finner däri Gablers bevisning, att förhållandet mellan tanke och vara icke *kan* tänkas sådant, att den förra skulle vara en produkt af det senare, utan tvärtom, att allt vara förutsätter tänkat, ett tänkande absolut subjekt, som i varat uppenbarar sig och hvars tankar *efter*tänkas af det ändliga subjektet. Så fattad har läran ingenting fientligt mot kristendomen, så att hon gärna, ifrån den sidan, kunde få vara oanfäktad. I Gablers nu nämnda bok, Michelets Entw. G. samt Trendelenburgs log. Unters. har du hufvudverken öfver filosofiens närvarande ställning, högra och vänstra sidans skarpaste motsatser, samt den dubbla striden mot Trendelenburg och Schelling.»

»Efter denna långa episod återvända vi till auditoriet 'wo es sich um das Denken handelt'. Det är *Werder* som

läser logik och metafysik med ett flödande fantastiskt ordsvall, hvari hegelska satser simma som peppar i kål. Det är icke underligt, att Hegels lära så mycket missförstås, då hon *så* behandlas. Werder bär sig åt ungefär som om en matematiker vill uppvisa ett facit som en annan funnit, väsnas en stund med detta, och undvika allt besvär med själfva analysen. — Michelet läser bättre, men har dock till en del samma fel. Han saknar hållning i katedern och har icke lugn nog för att gå till grund med saken. Han har icke väl framställt en sats, som ännu väntar på utläggning, förr än han genast löper ifrån den, gör polemiska utfall hit och dit, citerar tidningar för dagen och framför allt franska revolutionen. Han ropar på historien, men har icke väl satt ena foten ned på ett historiskt faktum förr än den andra är halfvägs till världens fyra hörn på en gång. Men han har onekligen mycket pikant i sina vändningar, kan väl tillspetsa en sarkasm, fint anlägga en allusion, uttalar de djärfvaste och mest rabulistiska satser med en glad frimodighet, som har för mycket tycke af sann och uppoffrande ridderlighet för att icke samla kring honom en talrik ungdom. Också lefver han med fullt intresse i sin sak, skrifver böcker oupphörligt, och håller hvar termin två eller tre särskildta föreläsningar. Och alla dessa ansträngningar hafva ännu icke betagit hans väsende ungdomens lifligher och elasticitet. Han skrifver bättre än han läser, ehuru äfven i skrifterna röjas mer celeritas industriæ än tarditas diligentiæ. Jag har några timmar hört honom läsa nyaste filosofiens historia, detsamma som han läst förledet år och redan utgifvit af trycket. Men i det muntliga föredraget blir det både mer och mindre än det tryckta — mindre sak, men mer pikerande episoder, som tacksamt senteras af hans fullsatta auditorium, omkring 150. — Afsikten är att genom en genetisk framställning af nyare filosofien afgöra striden mellan Schelling och Hegel. Schelling piskas som en gammal rock, så det dammar efter. 'Er hat Hegel einen spätergekommenen genannt. Das ist ganz richtig m. H. H. (så snart Michel säger das ist ganz richtig, och han säger det ofta, kan man vara säker på att han har en dolk i bakhåll). Hegel ist allerdings ein spätergekommener. Men som sådan är han kallad att vederlägga

sin föregångare. Så gjorde Fichte med Kant, Schelling med Fichte, och Hegels föregångare das ist Schelling, m. H. H. Er hat also sein Verhältniss zu Hegel sehr gut aufgefasst.' Af Schellings positiva filosofi gör han narr oupphörligt, hvaraf du kan se blott en liten del i hans tryckta bok. — *Gabler* har vida mindre åhörare än Michelet, men läser bättre. Han håller sig strängt vid saken, utan löpningar på sidan — går troget i mästarens fotspår — deducerar noggrannt, och röjer allvar i allt sitt åtgörande. — Hans föredrag är något segt och tautologiskt — alldeles som hans skrifter, men har, såsom dessa, ett stadigt innehåll. — *Hotho,* ästetikern, behagade mig mest af alla. Den hegelska mekaniken sätter han i gång utan synbart besvär. Den dialektiska knifven förer han med sådan säkerhet, stadga och lugn, att man icke bäfvar, om han skär intill hjärtat, ty man märker, att han icke skadar en fiber. Jag har hört honom 3 timmar; redan den 4 blef auditoriet så fullt, att det icke rymde en hospitant. Rummet var ett af de mindre. Nämner jag nu äfven Marheineke, Hennig och Vatke, samt att i Königsberg och Halle finnes en, väl icke så talrik, men vida kompaktare styrka än här, så kan du veta, att det ännu, oaktadt målbrytningen, har långa vägar innan Hegelianismen tystnar.»

»Den förnämste antihegelianen är, under Schellings frånvaro, *Trendelenburg,* en positiv och allvarlig man. Han har stort rop om sig och man bygger i allmänhet mera hopp på honom än på Schelling. Han är i katedern icke allt hvad man skulle vänta. Där saken medgifver och fordrar en strängt åtdragen bevisning, halkar han ofta öfver med tämligen sväfvande uttryck.»

»Du ser, att jag tagit mig friheten säga min tanke rent ut. Jag har på resan icke medtagit någon skyldighet att anhänga vid en eller annan, att förtjusas ex officio eller förtörnas dito — utan jag följer min egen insikt, så långt den räcker, och när den tryter, så behöfver ingen tro mig. Men det kan du tro, att det är lustigt nog att påse allt det otyg, som här emellanåt af smått folk uppdukas. I den motvind, som nu blåser på Hegelska filosofien, får man se personer, som väl annars aldrig skulle våga att på egen hand skjuta ut en bräck-

lig planka, modigt uppspänna lånta och lappade segel i ingen mindre afsikt, än att draga åstad för att upprätta den magnetiska pol, som skall göra en ända på missvisningen i farvattnet. — Så har jag hört en ungdom hopsätta några empiriskt psykologiska resonnementer till en stege, hvarpå han ville klifva upp för att bryta spetsen af den hegelska logiken — för att sedan fastställa filosofiens enda sanna princip — allt medan han förväxlade induktion och deduktion med analytisk och syntetisk metod. — En annan förklarade: »die wahre Methode ist die eklectische». — En tredje polemiserade strängt mot Hegels Philosophie der Geschichte; sedan hon blifvit lyckligen undanröjd, hade han plats nog för att framlägga sin egen åsikt så här: 'die Gesch. m. H. H. ist nichts anderes als die Uebersetzung des Factums in die Vorstellung' — en säck, som onekligen rymmer ganska betydligt. — En underlig sed bland de yngre är den, att en hvar, han må hafva före hvad som helst, genast löper upp till de högsta frågorna, för att, innan han går vidare i sitt ämne, partout fastställa och lösa 'die wahre Aufgabe der Philosophie', och detta allt med mycken sidovördnad mot alla tänkare, som nånsin funnits i världen. Du må väl icke, i hvad jag nu sagt, finna anledning att tillvita mig samma slags sidovördnad. Stryk då ut 'sidona'. Om jag säger, att vissa här skramla med former utan innehåll, och med Denken, som icke tänker, så tror jag att den synden kan förlåtas. Jag vill icke säga något förnärmande mot allt stort och förträffligt, som här finnes; jag vill blott säga, att icke allt är sådant, och att här i allmänhet finnas flere planeter och kometer än solar; hvilket väl också är lagen i 'Méchanique céleste'.»

»Det filosofiska sällskapet fortsätter sina sammankomster, men tidskriften har ännu icke blifvit synlig. De hafva något svårt att komma till rätta med Michelet. — En gång påstod han: 'ich bin ein absoluter Geist'. Detta ville de öfriga icke medgifva, enär han ju i alla fall blefve något relativt, om de andra, med samma rätt, gjorde samma påstående. Han lofvade betänka saken till nästa gång, och förklarade då, att efter som det var bot- och bönsöndag (den 10 maj) så ville han bekänna: 'ich bin nur ein Moment im absoluten Geiste' — en

värdighet, som ansågs kunna honom medgifvas. Detta har Gabler omtalat för mig.»

»Det lärer vara fråga om, så har Michelet sagt mig, att företaga, om jag fattade hans ord rätt, någon slags öfverarbetning af Hegels skrifter för att undanrödja en och annan, åtminstone formel, olikhet i vissa punkter mellan hans yngre och äldre arbeten, gifva språket på vissa ställen mera klarhet, innehållet mera utveckling, och det utvecklade systemet mera afrundning. Michelet har redan visat prof på denna åtgärd i sista upplagan af Geschichte der Philosophie, där han med afseende fästadt på Hegels 'Sinn und Geist' vidtagit betydliga ändringar. Jag vet icke, hvad jag skall säga om detta. Sträcker sig åtgärden längre än till hvad, som är upptaget ur åhörares kollegiihäften, så är den för grym och våldsam.» — —

»Den nyaste filosofiska litteraturen har inga mera betydande skrifter att uppvisa. Mest specialskrifter i filosofiens historia och, ännu mer, stridskrifter mot Schelling. En hel litteratur utväxer kring hans namn, fast han själf icke trycker någonting. Det är vämjeligt att se denna gulgröna flod af lössläppta passioner och ilska. Vill du se det bittraste af denna slags polemik, så läs: 'Friedrich W. Jos. v. Schelling. Ein Beitrag zur Geschichte des Tages. Leipz. 1843'. Den onämnde författaren skall vara Kapp, som någongång blifvit misshandlad af Schelling, och nu hämnar sig med mer än mänsklig grymhet.» — »Dit Schelling kommer — sade rabulisterna — där har gräset grönskat för sista gången.»

»Studenternas antal här säges vara i aftagande. Omkring 300 skola denna termin hafva aftågat till Bonn för att höra Dahlman, som drar till sig från alla håll. Någon orsak torde väl också ligga i den stränga bevakningen här. Man andas friare i Rhenpreussen, och Burschenleben har där tillfälle att fritt utveckla sin Eigenthümlichkeit, som icke rätt vill gå här i Berlin. Intet underbart skägg, intet långt hår kan här växa, ingen värja gömmas i käppen, och ingen 'Kneipe' är fredad för de filistéers intrång. Vederbörande hade förleden termin uppvädrat någon liten förening. Man fick tag på 8, som affärdades med den hugnande tillsägelse, att polisens ögon skulle

se på dem på hvarje tid och ort — en uppmärksamhet som faller något till besvär.»

Det vattnades i munnen på Berlins studenter, då de hörde »studentmötet i Upsala» omtalas. Men — säger Genberg — det stannar också vid blotta vattningen. I myndighet stå de långt efter sina svenska medbröder.

— — — — — — — — — — — — — —

»För öfrigt äro — skrifver Genberg i ett annat bref — de filosofiska auditorierna i allmänhet tämligen tunnsådda, med undantag af Michelets ena som är så fullt, att han knappt slipper in.[1] Där lägges Schelling upp till stut, må du tro. Det är utan exempel i historien, att någon människa blifvit så rådbråkad som Schelling. Nu senast har den gamle rationalisten, teologen *Paulus* i Heidelberg, utgifvit en stor lunta på 600 sidor mot Schelling. Jag har icke hört någon som tager Schellings försvar. Man saknar hos honom metod och vetenskaplighet, en synd, som aldrig kan förlåtas i Berlin, hvad värde än en och annan kan fästa på hans satser. Det hörer, äfven här, till ordningen, att gubbarna hugga på hvarandra i enskildta cirklar. Jag har haft tillfälle höra detta några aftnar dels hos Gabler, dels hos Trendelenburg. I sådana sällskaper talas icke, såsom hos oss, om politik, om befordringar, om tidningsskvaller, utan om Sein och Denken, das Absolute, die dialectische Methode och andra högt uppsatta auktoriteter Filosofiens hela terminologi förbrukas gärna på en kväll, ända från 'Nichts' till 'Einzelnheit'. En hvar bedömer strängt alla, som i någon mån tänka olika med honom själf, det vill säga alla andra. Kring Trendelenburg samlas mest Antihegelianer, som tilltvåla Hegelianerna så godt de kunna. Hos Gabler och Michelet affärdas Trendelenburg och hans likar mycket förnämt och knapphändigt. Några yngre finnas, som vilja gå utöfver Hegel, som det heter, d. v. s. fortgå i hans riktning, men gå vidare. Bland andra en ung man Glaser, som nu senast skrifvit 'Philosophie und Wirklichkeit', erkannerligen mot Trendelenburg. Det gör mig ondt för Trendelenburgs frus skull, som är en ovanligt hygglig människa. Du skall veta att professorsfruar taga del i sin mans litterära både samtal och öden. Hon är dotter af Karl Ferdinand Becker, språk-

forskaren, som du känner; men du känner hvarken henne eller hennes syster. Icke heller känner du Marie Gabler, men du bör veta, att hon har blå klädning och blåa ögon, båda rätt vackra. Därför visa studenterna henne den äran att skrifva hennes namn på bänkarna i auditorium vid sidan af Evelina Hegel. Det låter något! Du ser att studenternas tankegång går från filosofi till filosofiska döttrar, från det abstrakta till det konkreta, och således den rätta gången.»

Vid nyåret 1844 skref åter Genberg till sin vän Hagberg ett långt »filosofiskt» bref. Det blef dock aldrig afsändt.

»Du vill veta, förmodar jag, huru de filosofiska konstellationerna för närvarande se ut, om de båda en våt natt, eller en ljusnande dag. På nära håll sedda betyda de hvarken det ena eller det andra, och de äro på långt när icke så märkvärdiga som de synas på afstånd. Du menar kanske, att jag icke ser skogen för tränas skull — jag ser både skog och trän, samt med buskar och ogräs. Tiden arbetar på stora frågor, det är sannt. Det går en feberskakning genom statens och kyrkans innersta nerver. Icke besvaras de frågorna — icke stillas den skakningen *här*. I grunden göra Berlinarne därtill mycket mindre än de själfva tro. Icke en man, icke en bok, icke ett decennium löser sådana frågor — folken och historien göra det — och många folk, äfven det svenska, äro i historien komna vida längre än vissa tyska konglomerationer. Jag har erfarenhet nog för att kunna säga, att i socialt lif, i politiskt vett, i samfundsanda äro tyskarne i allmänhet, nämligen så vidt jag sett, och äfven berlinarne, långt under hvad man skulle vänta. De äro en 'rudis indigestaque moles', sammanhållen af snålhet och egoism — ty det är grunddraget — det barbariska, outplånliga grunddraget i tysk karakter — öfvergjutet med slafsinne och kryperi, *en* ytterlighet, lika vidrig som den andra — rabulismen. Denna senare har här och hvar börjat blåsa sitt väder öfver de tunga massorna — och löper åstad med abstrakta, filosofiska satser, för att bruka dem till häfstänger. Därmed göres en stor otjänst både mot massorna och mot filosofien. De förra äro nämligen icke mogna för den sublimerade staten i vissa hufvuden, eller för den ihåliga kyrkan i vissa hjärtan, och denna stat och denna kyrka äro

själfva icke så mogna, att de kunna utplanteras på Guds jord. De som äflas med denna plantering åberopa sig nu på filosofien — tro, att får man blott den eller den logiska frågan afgjord — den eller den kategorien justerad, så skall man genast kunna sätta yxan till roten. I fall *den* vinner i en dispyt, menar man, så skola vi göra det så, i fall en annan vinner, så. — Man står och gapar efter filosofiska satser, för att taga dem färska som de komma ur dialektikens smältugn och kasta dem i rabulismens köttgrytor eller i servilismens crambe recocta. Däraf alla dessa berättelser, historier, skvaller, som uppdukas i tidningarne (mest i Sachsen och Rhenpreussen) och användas antingen som sås till den stärkande spis, man har att erbjuda, eller som preservativ mot en uppvädrad, besvärande sanning. Man räknar till och med skocken i auditorierna för att kunna säkert bestämma, om sanningen är på ena sidan om väggen eller på den andra. Filosofien lider härigenom den ytterliga förnedring att blifva neddragen i dagens usla, politiska tidningar — där sista draget af hennes anda förvinner bland den vämjeliga smörjan af partihat, lössläppta passioner, sårad fåfänga och uselhet. Det gör mig ondt att se den brokiga massan af allt detta; det är en förargelse att se alla dessa flyg- och stridskrifter, som surra i luften, likt trollsländor, utan att man just kan märka, hvarifrån de komma eller hvart de fara, ty det veta de icke rätt själfva. Blott en ansats upp i luften 'ins Blaue hinein', det är intelligens, så några svängningar hit och dit — det är 'intensives Wissen'. Det är väl, att jag en gång kommit på nära håll för att se, hvad allt detta betyder. Det mesta betyder ingenting. Det finnes icke tecken till filosofi i en stor del af hvad som framträder med filosofiska anspråk. Tankens stränghet och aga, forskningens möda och allvar, nitets stilla trohet, sanningskärlekens försakande makt, alla dessa dygder, som ledsaga vishetens gudinna, som teckna och pryda tänkarens panna, de träffas icke hos den lättfärdiga tärna, som löper i gator och gränder och med sina åthäfvor visar, huru lögnaktigt hon påstår sig vara född ur Jupiters hjärna. Men hon blåser upp sig med intelligens — eller rättare, hon blåser upp intelligens,

nämligen i form af bubblor, som vid minsta knäpp antaga hela simpelheten af en på jorden nedfallen vattendroppe.»

»Jag sade att filosofien förnedras — filosofen, den sanne filosofen förnedras äfven. Det är en förnedring, skulle jag tro, att den akademiske läraren på sin kateder ställes i bredd med politiska kannstöpare — man måste ju anse honom för en sådan, då man jagar efter hans satser och uppsnappar skvaller ur auditorierna för att därmed fylla sina politiska tiggarpåsar. Hos Goethe vändes det till filosofiens smädelse, att hon icke kan locka fram en hund bakom kakelugnen — men det kan sägas till filosofiens heder, att hon icke är till för att locka hundar. Och om dessa taga sig före att självmant skälla på henne, så bör hon därvid kunna uppföra sig såsom månen säges göra i liknande tillfällen. Om vissa småkryp äflas hit och dit, alldeles som när man slår i en myrstack, då tusende löpa kors och tvärs utan att veta, om de löpa därför, att något redan händt, eller därför, att något skall hända — och i hvilketdera fallet som helst är löpandet lika onyttigt — så följer icke däraf, att filosofien är en sådan 'stack', som kan förkofras med hvilken trädpinne som hälst. Och om berlinarnes uppblåsta högmod älskar att i deras intelligenta metropol se det Sinai, hvarifrån nya lagens taflor, ur moln och åskor, skola nedbäras för att hugna en väntande mänsklighet — så äger detta sin riktighet, hvad molnet och de teatraliska åskorna angår (ty berlinarnes tomma skryt är onekligen något sådant), men liknelsen haltar på berget, taflorna och mänskligheten.»

»Men är icke Schelling, frågar du, en sådan Moses, som redan krossat sina gamla taflor, och nu som bäst graverar i de nya? Det var egentligen orätt af den föregående meningen att tvinga Schelling in i denna mosaiska liknelse, som pinar honom. Jag vill taga honom därur, med den anmärkningen, att jag med det föregående icke skurit allt öfver en kam — *så* galen är jag ändå icke — utan jag har blott velat skära undan vissa krypväxter, slå från öronen vissa ollonborrar, för att sedan redigare kunna se och höra hvad som förtjänar ses och höras.» — — —

»För att tala om mera lätta och exoteriska ting, som mera skicka sig för bref, så vill jag nämna, att det är om

aftonen kl. 6 som Schelling träder upp i metropolens största auditorium, där han väntas af omkring 300 åhörare. Han tar sig väl ut i den nästan bländande belysningen af de många lampor och vaxljus, som för aftonen hafva den afundsvärda lotten att bestråla hans dunkla koncept och hans ljusa hår. Gubben ser riktigt vacker ut, en skön bröstbild i en värdig infattning — jag menar det uppfyllda rummet där hufvud tränges vid hufvud såsom stenarne på en gata — ögon och öron äro spända såsom af girighet — och pennor lyftade — örnar som hvila på vingen, färdiga att fånga hans tanke i hvarje dess minsta vändning. Han synes icke frukta deras tillspetsade klor — hans stämma sväfvar icke som en skrämd dufva — stadig och klar rullar hon sin silfverklang öfver den lyssnande hopen. I början var tilloppet så öfversvallande, att Neanders stora auditorium ej kunde rymma allt. Därinne voro dubbla rader på alla bänkar, och långa svansar i gångarne därutanför. Sedermera, då den ytligaste nyfikenheten afskummats, har rummet hållit ofvannämnda valör. Men hur drager han en så stor uppmärksamhet? frågar du. Därtill bidrager dels det valda ämnet — prima principia. — Man vill höra om han uppränner något nytt, sammanhängande system; dels en förut tämligen allmän förmodan, att han från katedern skulle affärda en hop af sina djärfvaste motståndare — — —.»

»Schelling nedlåter sig icke till dem. Endast Hegel vänder han sig mot — i förbigående, et tamquam aliud agens — blott en gång har han nämnt Hegels namn. För öfrigt sätter han sig öfver alla sina motståndare. En bland dem tror sig dock härifrån göra ett undantag — en gammalmodig yngling med betänklig uppsyn, med affekterad vårdslöshet i yttre habitus, i handen en lång staf, som med gudomlig likgiltighet faller hit och dit, ett träaktigt bevis på en tankens koncentration och 'in sich Zurückgekehrtheit', som icke nedlåter sig till uppmärksamhet på utvändiga Erscheinungen. Denne ungdom — till hvars tyska 'Eigenthümlichkeit' också hörer namnet *Schmidt* — har mot Schelling skrifvit en bok, nog seg och släpande för att göra det icke otroligt, att Gabler haft sin näsa med i det blötet — i tysthet, ty högeligen berömmer han både boken och författaren. Denne Schmidt inbillar sig,

att Schellings föreläsningar syfta på honom. 'Eine sehr grosse Ehre für Doctor Schmidt', säger Gabler. Visserligen — om det vore sant. Men det är lögn. Jag har ju själf hört hvartenda ord. Emellertid har Schmidten nu på en tid lämnat sin rock oknäppt och låtit hatten falla längst bak på toppen af sitt transcendentala hufvud. Det är otroligt, med hvilken lätthet man redan här kan ställa i vinden 'lögnaktiga uppgifter och vrängda framställningar' — man gör af saker och ting både annat och mera än de äro.»

»En del Hegelianska auditorier hafva glesnat. Orsaken därtill ligger dels hos föreläsarne själfva, dels i yttre förhållanden. Somliga läsa nämligen på ett icke alldeles berömvärdt sätt — för litet sak och allvar, för mycket skrammel med tomma ord — med skal utan kärna. Med yttre förhållanden, menar jag, att Hegelska läran är illa anskrifven på högre ort, som här är en absolut ort. Studenternas största strömfåra rinner genom akademien, efter föreskrift, för att snart komma till bord och bröd. Desse speja noga efter gradtalet på sina lärares 'gunstiga' barometer, för att i sin 'Anmerkungsbogen' icke hafva annat än renläriga namn (jag tänker icke på teologien), då de klappa på dörren till det praktiska lifvet. Glesningen, som nämndes, gäller icke alla på långt när. De *använda* Hegelianerna stå sig i allmänhet bättre än de *rena,* jag menar de rena filosoferna. Jag tror mig hafva märkt, att dessa höras nästan blott af utländningar — schweizare och polacker, som här äro många. Preussarne gå mest hos Trendelenburg. — Han fyller tre auditorier om dagen. Han läser tre timmar dagligen — alla för fullt hus. Tilloppet har, sedan förra terminen, betydligen tilltagit. Inser man nu anledningen såväl till det ena som det andra af här nämnda fakta, så ligger det för en dag, huru fåkunnigt det är att åberopa sådana yttre omständigheter som bevis för eller emot en läras sanning och vetenskapliga värde i och för sig. Större delen af dem, som i sådana fall brukas som additiva bevis, hafva icke dom i frågan — de fara som spånor i strömmen. Lika litet kan jag med dem, som väl hafva omdöme, men bruka detta så slafviskt och ensidigt, att de påstå, att all sanning ligger hos en, all lögn hos en annan. Icke är Schelling en lögnens

apostel — icke är Hegel ett sanningens helgon. Jag för min del har icke det vidlyftiga svalg, att jag kan sluka en filosof hel och hållen, såsom ormen slukar höns — hvilket dock vore en fördel, ty så kunde man ligga i orörlig lättja ett halft år och digerera. Utan jag vill nödvändigt hafva min egen insikt med — hvilket vill säga, att jag kommer icke långt. Jag må väl icke med dessa mina yttranden löpa fara, att du anser mig för det medelting mellan varm och kall, hvilket bibeln antager på något eget sätt böra häfvas ur munnen — eller att du anser mig stå på den illa beryktade medelväg, som hvarken bär hit eller dit. Troligen bär min väg ingenstans, och är således icke heller någon medelväg. Men huru kom jag här att tala om mig själf? — det begriper jag icke, ty *så* stor är icke bristen på ämnen. Det var blott en förvillelse.» — —

Man kan nog förstå orsaken till, att Genberg icke hemsände detta »kätterska» bref. Det betecknar nog också på visst sätt en tidpunkt, då hans hela filosofiska hopp var som mest brutet. Man finner nämligen, huru han sedermera ur det kaos, han skildrat, dock arbetar sig upp till en fastare position. Och denna blef väsentligen den *hegelska högersidans.* Mot slutet af sin Berlinvistelse skrifver han i dagboken: »Mina filosofiska studier ligga numera för mig med mera intresse, med större omfattning och i ljusare dager än för några månader sedan».

Bland de personer, som i det föregående omnämnts, återkommer ofta i dagboken *Michelet.* Han skildras som en ung man med lifligt och raskt väsen, med gester, som kunde förslå till många skådespel. Han lyfter stundom sin näfve, så att man fruktar katedern skall springa i stycken, men han hotar blott utan att slå till. I sina utflykter utan koncept bereser han himmel och jord. Mycken svulst och bombasm och intetsägande exklamationer. Hans trossats är denna: det är »die deutsche Wissenschaft, som styr världen». Med allt sitt tal om historien och dess gudomlighet — »Gott ist die Geschichte, meine Herren» var ett uttryck som hördes från filosofiens ämnessvenner — misshandlade Michelet historien på ett sätt, som nog var typiskt för hegelianismens utlöpare. »Han kommer från de stora orden och sväfvande fraserna icke till

saken annorlunda än genom att kasta sig ned på ett godtyckligt — som det synes — valdt faktum, hvilket åter under hans behandling förlorar hela sin individualitet och upplöses i abstraktioner. Han saknar, om icke förmåga, åtminstone lugn och sans att redigt framlägga ett historiskt resultat. Detta är gärna gifvet redan på förhand och genom metodens ofelbara schematism och rörelselagar.» Behandlingssättet är, menar Genberg, rent af parodi på Hegels egen stränga vetenskaplighet och konsekvens. Öfverallt sättes resultatet af undersökningen såsom afgjordt på förhand, och det som icke passar in därmed affärdas med infall — sådana som följande om »icke-jaget»: »Dieses nicht-Ich ist ein unverdauter Stein im Magen des Fichteschen Gehirns». Hvad »begrepp» är i Hegels mening blef aldrig klargjordt. Och stundom har Genberg litet svårt att ej skjuta någon skuld på *Hegel* själf, trots den beundran han hyser för mästaren. Hegels metod gör, att åtskilligt passerar för filosofi, som under andra förhållanden alls icke skulle kunna komma med sådant anspråk. »Har man anbragt sin trehet — och den kan alltid på något sätt anbringas, så har man sanningen redan färdig, konkret och lefvande, och man kan sedan öfver, under och vid sidan af det logiska staffaget anbringa hvarjehanda snack, som i sitt påtagliga nonsens aldrig kunde anbringas, om man ej vore fullt försäkrad, att all robur och securitas redan vore anlagd i logiska metodens a-b-c.» — Och dock: medvetandet om den absoluta sanningens ägande hade väl knappt någonsin varit större än just nu. Men i denna tid af ljusnadt medvetande är det endast vänstra sidans hegelianer, som befinna sig i ljuset. Hegel själf var »unbewusst» — såsom Michelet skriftligen bevisat. — Michelets religiösa ställning var radikal. Han sades vara »vår Herres personliga fiende». Han uttalade om treenighetsläran sådana godtköpsfraser som den, att »Gud skulle ha nedstigit på jorden 'som en handtverkare» o. s. v. »Glaube an Facta wäre das schlechteste von Allem — ein Factum vor 1800 Jahren — det kan kritiken rifva ned, rycka hit och dit.» »I dag — heter det en gång — affärdades Kristus. Guds son är icke en individ — utan skapelsen o. s. v.»

Det torde till en del hafva varit vänsterns skryt, och

högerns mera besinningsfulla allvar, som — förutom den i religiösa afseenden olika ställningen — drog Genberg till de senare och särskildt till den vida mindre frappante *Gabler*.

Mycket intresserar honom alltjämt den gamle *Schelling*. Under den första semestern — hösten 1843 — läste han icke, utan hade ledighet för hälsans vårdande. Om det första sammanträffandet med veteranen berättar Genberg: »Sökte sedan — det var den 1 juli 1843 — och fick företräde hos Schelling efter en stunds väntan i hans förmak. En väntan på Schelling — det stora prydliga rummet fästade därunder ingen uppmärksamhet, icke den mjuka elastiska divanen med sammetsöfverdraget, ty mannen med det stora namnet, som dragit en hel samtid med sig i djup och allvarlig tanke — den mannen var blott genom en dörr skild från mig. Dörren öppnas, och med mer än vanlig uppmärksamhet fäste jag mina ögon på den undersätsige mannen i gråa nattrocken, som med välvilligt nedlåtande kom emot mig. Placerad vid hans sida i hans egen tjänstgörande soffa i inre rummet hade jag tillfälle att betrakta de icke vackra, men skarpa och lifliga dragen, de ännu eldiga ögonen under en bred panna, som prydes af en krans af hvita hår. Profilen är skarpt, nästan barbariskt tecknad — —.» Samtalet rörde sig om Sverige, där Schelling sade sig äga många vänner, och det öfriga norden; och ville filosofen hafva reda på hegelianismens utbredning i norden. Artigt beklagade den gamle, att han ej kunnat inhämta kännedom af svenska språket, så att han kunnat taga kännedom om en litteratur, ur hvilken han visste, att mycket vore för Tyskland att hämta; han hoppades, att studium af svenska språket snart skulle vid Tysklands universiteter blifva så allmänt, att svenska litteraturen icke längre vore dem en undangömd skatt.

Den 27 januari 1844 firades Schellings födelsedag med en »Ständchen». En hop studenter samlades på gården, belysta af facklor af drypande fur. Man spelade och sjöng: integer vitæ. Och Schelling tackade. »Då vid lifvets afton skuggorna förlängas, så är det en ljuf tröst att veta sig lefva i minnet, att hafva lämnat något kvar. Och hvar kunde den akademiska läraren detta om icke hos den studerande ung-

domen. Jag har sökt en stråle af högre ljus — jag har sökt att uppfatta och återgifva några toner af skapelsens och lifvets grundackorder, och det gläder mig om de funnit gehör i ynglingars sinnen.» Efter ett trefaldigt upprepadt: »Unser verehrter Lehrer, Herr Professor Schelling, Er lebe hoch!» kom den firade läraren ned på gården och tog med sig hela studentsvärmen upp på rummen, där det blef fråga om drickning af bischoff — i kappor och öfverrockar.

Ganska växlande äro Genbergs omdömen om den berömde filosofens verksamhet. Hvass emot Hegel, var Schelling stundom obillig, såsom då han förklarade hela dennes åtgärd för ett återfall i Wolffisk formalism. Äfven hos Schelling förnams det typiska öfverskattandet af sitt eget. Pythagoras' och Aristoteles' principlära hade ingen förstått förr än Schelling upplyst därom. »Kants antinomier kunna icke kallas förnuftets, ty det finns icke förnuft i dem.» »Hög ton och stora ord» mötte också hos honom. Han föreläste rapsodiskt och fragmentariskt, och kom ofta tillbaka till detsamma. En del syntes tillkommet för att fylla häftet och timmen — tomt Hin- und Her-Reden. »Det blir i längden tråkigt.» Anteckningen lyder en gång: Schelling — abrakadabra. Och dock blir det emellanåt annorlunda. »Schelling, om människan, en skön timme.» Genberg talar om hans sköna, ofta nästan platoniska framställning, hvari snillet blixtrar ännu ofta lika djärft och skärt som i hans ungdom, om också fragmentariskt, såsom då. »Ty det är blixtarnes natur — de äro gudomliga fragmenter.» En gång tillämpar Genberg på honom satsen: »Ju större snille, dess sämre lärare». — Resultatet blef dock i det hela, att han kände sig besviken. Han ansåg, att Schelling i sin gamla identitetsfilosofi, genom hvilken han — såsom också hegelianerna ex speciali gratia medgåfvo — en gång i sin ungdom bildat epok, nu ville inlägga mera än som då fanns där, något som för Genberg liknar falskt spel. Och den nya »positiva filosofi», som utlofvades, blef det ingenting af. »Ärligare vore att säga rent ut, att filosofien är impotent att lösa sitt problem.» »Den positiva filosofien är icke längre filosofi. Denna mysterio-teosofiska blandning, denna berättelse af Guds historia, huru långt står den icke tillbaka för bibelns

enkla: 'I begynnelsen skapade Gud himmel och jord'. När allt ändå går därpå ut, när detta är både förutsättning och slutpunkt, hvarför grumla denna enkelhet med mystiska fraser.»

För Genbergs klara, äfven genom experimentella studier öfvade uppfattningsförmåga var tydligen den Schellingska naturfilosofien i grunden osmältbar. Så mycket han än kunde anslås estetiskt af både ett och annat — teoretiskt kunde han ej dragas med i den strömfåran. Samma förhållande ter sig vid beröringen med en annan af veteranerna från seklets romantiska morgongryning: *Steffens*. — Gubben såg svag ut, då han steg upp i katedern, »men har han väl satt sig, så tindrar ungdomlig eld i hans ögon och flammar i hans ord.» »Fritt, lifligt, genialiskt och fängslande» föreläste han inledning till psykologi. Hans tid var ju egentligen förbi. Och dock kunde man icke höra honom utan intresse. Om en af hans föreläsningar heter det: »En skön timme, blomstrande af poesi och snille. Han talade om insektvärlden — en rörlig växtlighet — fjäriln en flygande blomma — om kvinnan såsom centrum för hela skapelsen — om kärleken, kring hvilken poesien anskjuter sina rikaste blommor.» Men på samma gång stärktes Genberg i sin åsikt, att naturfilosofien är poesi mera än vetenskap. »De uppvisade analogierna äro sköna, hänförande, målande — men icke förklarande. Det är frukter, som ännu uppväxa ur hvad Schelling såsom yngling utsådde.» När Steffen talade om ögat såsom Aufschlieszung des Inneren — det var alltigenom poesi. Han talade »om klokhet, om vilja m. m.» och Genberg anmärker: »Den inre kärnan, det systematiska, det sammanhållande saknas. En genialisk blomsterkrans utströs nästan handlöst.»

Samtidigt med att Genberg efter sitt eget uttryck hörde »filosofiens lefvande stämma», begagnade han också tiden för ett ingående studium af de bortgångne mästarne från Aristoteles till Kant och Hegel.

Kant imponerar. Efter slutläsning af »Kritik der reinen Vernunft» skrifver Genberg: »Huru skön är icke hans slutbetraktelse — tvänne ting, som efter fortsatt eftertanke ådraga sig alltmer beundran och vördnad: stjärnhimmeln öfver mig och moraliska lagen uti mig. Kant är klassiskt ren och klar.

Han beskådar begreppen från alla sidor — ordnar, reder dem med mycken skicklighet, med lugn och sans och utan att antecipera resultater eller vinna dem genom subreptioner. I behandlingens lugn och redlighet, i stilens klarhet och jämna hållning, i utförandets fullständighet utan öfverflöd och trivial utplattning liknar honom ingen af de följande — minst Hegel.» Med sin · skarpt kritiska stämning mot »tyskeriet» gläds Genberg att finna, att — Kant egentligen icke var tysk. »Jag gjorde en angenäm upptäckt — att nämligen Kant är af skottskt ursprung, således i grunden ingen tysk. Kant var rätt fram, utan behof och förmåga att insinuera sig. Gjorde trög befordran. Blef magister först vid 31 år — professor vid 46.»

Hos *Hegel* däremot finner Genberg ständigt åtskilligt att anmärka. Hans polemik förefaller honom orättvis. »Han strider ofta mot meningar och föreställningar som aldrig någon haft». När Genberg läser Hegels framställning om »das Gute und das Gewissen» finner han däri blott »tomma, arma bestämningar». Om hans efterföljares ställning till honom skrifver Genberg: »Ingen filosof har i så hög grad behöft en skola som Hegel — ingen har i så hög grad blifvit af sin skola misshandlad som han. Kant, säger man, blef på gamla dagar en kantian. Han lämpade sina tankar i vissa delar efter de åsikter, hvartill hans lärjungars bearbetningar hunno. Det är svårt att säga, om detsamma kunde hafva händt Hegel vid en längre lefnad. Såvidt man kan döma af det förhållande, hvaruti vissa ur Hegelska filosofien afledda riktningar stå till mästarens egna skrifter, när dessa tydas, men icke förtydas, finner man sig föranlåten besvara frågan med nej. Konsekvent, efter sina tydligt uttalade åsikter, skulle han hafva ogillat junge Deutschland — samt Strausz och konsorter.»

Under inflytandet af den Hegelska filosofien frodades sådana elementer i »tyskeriet» som voro för Genberg synnerligen motbjudande. I hvilken fråga som helst — äfven i striden mellan olika droskbolag — fordrade den tyska grundligheten, »såsom segheten af dem själfva kallas», att allt skulle »återföras till sina principer». Stallmästaren, som gaf ridlektioner, lät icke ryttaren stiga upp utan vederbörlig filosofisk

inledning: »Warten sie mal — wir sind noch nicht so weit. Sie wollen reiten lernen. Sie müssen erst das Pferd kennen lernen. Das Pferd wird in drei Theile eingetheilt — wissenschaftlich ausgedrückt Vorderhand, Mittelhand, Hinterhand, oder populärer Vorder-, Mittel- und Hintertheil». »Äkta tyskt», säger Genberg. En häst skulle naturligtvis likaväl som en predikan ha sin Hegelska tredelning.

»Den allra enklaste sak — säger Genberg — drages undan en enkel och naturlig uppfattning genom det slösande draperiet af fraser.» Det sunda förnuftet får trösta sig med hoppet, att den dunkla ordmassan kanske innehåller något djupt och sannt; men hoppet bedrager. »Att tänka något vid alla de fraserna är omöjligt — ty de äro tanklösa.» Detta gäller i allmänhet om tyskarne, men särdeles då de vända sig till tiden och dess praktiska frågor. Då flyga de som en skygg läderlapp på sina utspända frasers vingar, utan förmåga och utan mod att kunna fästa sig vid ett verkligt föremål.» »De taga till fraserna så yfviga, att det skall gälla om alla ting, således äfven den sak, som skulle vara i fråga — men så, att det om denna icke säges mer än om någon annan.» Med stilens öfverspändhet missleder man läsaren, »emedan han icke rimligen förmodar, att man velat säga något så obetydligt, som man verkligen sagt, med så stora åthäfvor». Tyskeriet visade sig i yfverboret raseri, i hyperkritiska bravurer. Abstraktionsvurmen medförde oförmåga att se och bedöma saker in concreto. Äfven det mest speciella förflyktigas.

Inför tidens abstrakt-teoretiserande filosofi kommer Genberg på tankar, som senare blifvit hela utvecklingens: skulle man icke i stället gå ut ifrån *det konkreta, det praktiska, det reala, det historiska?* — Genberg framhåller — med beklagande — att han själf var anlagd åt det abstraherande hållet. »Omedelbarheten behagar mig icke, utan reflexionen, tomheten, abstraktionen — det är att sväfva på döda skuggor, sedan man försslöat sinnet för lefvande verkligheter. Egentligen har jag dock aldrig haft detta sinne — jag har alltid, så långt jag kan minnas tillbaka, skjutit en tanke bortom det speciella. I det enskilda har jag alltid sett eller velat se det allmänna — annars har det för mig icke existerat — har fallit mig undan

— varit betydelselöst. Därför har min kunskap tagit en omfattande, öfverblickande, men därför ofta mindre genomträngd, mindre det enskilda uppbärande karakter. Men jag börjar få aktning för enskildheter och skall återsamla, hvad jag hittills icke aktat mödan värdt att inberga. Jag skall göra en kurs i historien — mänsklighetens, statens, konstens — och försöka att se detta i sammanhang och i lefvande enhet — icke ett eller annat lösryckt drag af tiden, utan det fulla, utförda porträttet».

»Filosofien börjar teoretiskt och stöter sig på det praktiska — än om hon började praktiskt och sedan gick till det teoretiska.» Så lyder ett uttryck — sporadiskt, men betecknande.

Med synnerlig styrka framträder — och det helt visst såsom en naturlig reaktion mot det filosofiskt abstrakta tänkandet — en längtan till historia, »en törst efter historia». — Han tänker sig denna såsom »konst» och ej blott såsom vetenskap. »Det kritiska» räknar han egentligen såsom ett förarbete — ett förstudium. »Drängar äro flere öfverallt än herrar. Tyskarne äro kritiska, icke sanna historici. Därtill fordras snille, och framför allt makten af en sedlig karakter. Man finner i historien icke annat än sig själf — fakta taga färg efter de åsikter, man själf medbringar dit. I specialiteter kan detta icke gälla — men om det stora hela gäller det visserligen — om de generella åsikterna — om den vikt och den betydelse, man tillägger historien.»

Skarpt faller domen öfver hegelianernas sätt att åstadkomma historia. »Historien är under deras händer ingen historia mer. De söka i enstaka fakta fotfäste för de logiska kategorierna. Faktum har då ingen annan betydelse än den att utgöra detta fotfäste, denna utväxling i den logiska mekaniken, och inga andra fakta hafva betydelse än de, som i denna process finnas användbara. Person, fri handling försvinna rent af under detta logiska ödes grymma händer. De personer, som nämnas, äro icke annat än omedvetna bärare af en i logiska mekaniken nödvändig kategori — de, som icke behöfvas för denna tjänst, de existera icke.»

Genom sina studier på konstens område hade Genberg på ett annat sätt förts till insikt om »huru tomma och intetsägande de spekulativa funderingarna äro, då de, såsom van-

ligast, gå på egen hand utan det motsvarande reala underlaget. En vandring genom museerna är lärorikare och mera instruktiv än en än så fint uttänjd spekulativ afhandling om det sköna. En sådan är bra nog, om hon kommer efter — men förut och på egen hand, hvad gör hon? »Ja, all filosofi kommer efter, således efter vanlig mening för sent. Cui bono? Teorien skapar ingenting — hon stapplar i spåren efter den förutgångna praxis, så godt hon kan. Hon för protokoller i likhus, afmålar mumier, tar kött och blod af lifvet för att framställa det nakna, skramlande skelettet. Cui bono? Filosofien är det allra vanmäktigaste under solen . . .»

»Då jag i Dresdens antiksamling hade mer än ett tillfälle att stötas öfver de oskickliga restaurationerna, där en annan form af anspråksfull subjektivitet tillvällar sig en missbrukad makt öfver ett historiskt gifvet, som borde lämnas sådant det är — kom jag att genom analogi märka denna subjektivitets våldsamma framfart på ett annat och ännu mera heligt område af forntida kvarlåtenskap: jag menar konjekturalkritikens välmenta ofog med de antika texterna.»

Man kan säkerligen mutatis mutandis rikta väsentligen samma klander mot den moderna forskningen. Det är sannt, att kategorierna nu äro andra än de hegelska, och kritiken är också i metoden ändrad. Men våldsamt måste äfven nu allt prässas in i de kategorier, som gälla — och »den anspråksfulla subjektiviteten» har icke vunnit i pietet.

»Hvad äro — säger Genberg — nutidens stora ord mot forntidens stora handlingar? Dessa ord hafva blifvit mig misstänkta — man skall gå till sak, till historia, till verklighet.» Den erfarenhet Genberg gjort var den, att »i lifvet är självfva lifvet dock hufvudsaken». Vämjelsen vid det öfver allt mötande tyskeriet, de stora orden utan sak, och den lätt födda misstanken, att självfva källan, hvarur så många orena rännilar flyta, måste i grunden vara åtminstone grumlig och föga hälsosam — sådant föranledde de småningom hopade tankar, hvilkas summa blef ett mistadt förtroende till filosofien. »Ty, till lifvet kommer hon icke — och lifvet är dock det enda, som göres behof.» — — »Nyttig skall en vetenskap vara. Jag har för några år sedan gjort narr af detta påstå-

ende, men gör det icke nu. Vetenskapen skall vara nyttig, nämligen i den mening, att den skall hafva ett förhållande till lifvet.»

Under dylik sinnesstämning fann Genberg det rätt underligt, att han var i Berlin just för att studera filosofi. Men — säger han — »filosofien skall ändå hafva sin plats och vårdas — *ty hon är elden, uti hvilken all ting skall brinna upp*. Och äfven jag skall väl lägga några spånor på den elden — men man märke noga: hvad som ännu är lif, hvad som ännu är friskt och grönskande, det är ännu icke redo till elden. Han brinner högt på kala bergstoppar, i sval omgifning och kylig luft — men den grönskande skogen i dalen därnere, den brinner icke och skall icke brinna, så länge den växer. Försöket att antända den ger blott fenomenet af en tjock och kväfvande rök, som svider människorna i ögonen. Filosofi och positiva värden — rätt, religion, stat — äro skilda ting. Det ena bör icke gripa in i det andra — — —. Hvad som dör ut på det positiva området, det blir hemfallet åt filosofi — eller hon kan på sin höjd känna lifvet på pulsen — —.»

Så negativt fattar han dock icke alltid saken. En tid senare — vid resans slut — uttalar han sig om detta samma ämne: »filosofien och lifvet», mera positivt. Visserligen, om filosofien icke vill tåla de konkreta gestaltningarna på statens, sedlighetens och religionens områden, utan blott vill ett allmänt och för alla lika — en abstraktion — så vållar hon blott upplösning. Men: »Det är missledning och misstag. Filosofien har att begripa hvad som sker — icke att själf göra det. Hon är icke företalet till lifvets stora bok, men väl en slutbetraktelse däröfver. Det var väl också Hegels mening med orden: först i aftonskymningen börjar Minervas uggla sin flykt. När en gestalt blifvit gammal, träder filosofien till och målar sitt grått i grått — föryngra kan hon icke. Filosofiens problem är att försona tanken med en förefunnen värld — detta problem är icke löst, om hon först skall omskapa världen, innan hon erkänner sig försonad. Det är för tanken omöjligt att åstadkomma en sådan omskapning. — Världen och själfva historien är naturprodukt, äro verk af krafter, som icke vänta på reflexionens anvisningar för att verka. De bryta sig väg mot och med reflexion. Reflexionen, abstraktionen, kommer

efteråt för att ur den ilande strömmen upphämta hvad hon kan, men hon hämmar icke strömmen i dess lopp, bryter honom icke ens en annan utväg. Kunde således filosofien icke på annat sätt lösa sin uppgift än att hon skulle instufva hela världen i sina teoretiska kapslar och förändra allt, som med dessas fasoner icke kunde sammanjämkas — så vore hennes uppgift olöslig.»

Det var nog emellertid denna olösliga uppgift, som föresväfvade den filosofiska »öfvermänniskan» under unghegelianismens dagar — och icke släpptes förr, än hela det filosofiska systemet brast sönder mot den kantiga verkligheten. — —

Genberg hade väl före sin utresa egentligen icke idkat *teologiska studier* ex professo — vi bortse från den för alla obligatoriska examen teologicum. Under resan begagnar han flitigt de tillfällen, som erbjödo sig, att taga kännedom om de kyrkliga och teologiska förhållandena. Hans dagbok vittnar därom. Bland de vinster, han bokför från sin resa åt södra Tyskland, nämner han, att han fått se och lära känna *katolicismen* i dess egna lif och gestalt. Hans iakttagelser gåfvo innehåll åt satsen, att religionen är lif och lefnad — icke lära i böcker. »Hvad systemerna upptaga och hårklyfva är af oändeligen ringa vikt emot den kompakta verklighet, som företer sig i en förhandenvarande fromhetsgestalt.» »De subtila deduktionerna i boken, den lärda utläggningen från katedern äro vindar, som blåsa högt öfver kyrkornas tornspetsar, och väl knappast förmå sänka sig så, att de kunna bidraga till att vända på den vaksamhetens symbol, som pryder kyrkans högsta spets. Denna symbol sättes endast i rörelse af de starkare vindarne därnere bland bergen, i dalarne, bland människorna och deras boningar. Teologien skulle väl således endast akta på den symbolens vridningar och föra till boks, huru hon står, samt underrätta därom dem, som behöfva veta det — —. Och ställningen gifver sig säkert endast efter och genom en tiderna igenom fortsatt observation. Sålunda blir teologien historisk och därmed ett studium — det närvarande kännes endast genom och efter sina antecedentia — men hon är icke spekulativ, utan durch und durch positiv, både i upphof och fortsättning.» — För dessa omdömen —

tillägger han — har jag sett det materiella underlaget: i katolicism, i judendom.

Man finner i hans anteckningar ganska mycket, som man kan läsa i allmänt brukade böcker — t. ex. om katolicism och protestantism. Men skillnaden är den icke oviktiga, att Genberg, som icke hade läst böckerna, där det står, genom omedelbar iakttagelse fick sitt vetande. — För oss är det ju af mindre intresse att reproducera sådant. Vi vilja dock anföra en och annan af hans iakttagelser och däraf föranledda reflexioner.

Närmast synes den katolska fromheten hafva tett sig såsom något högre än den protestantiska magerhet, som rationalismen medfört. »Jag kommer — skrifver Genberg — ur katolska kyrkan, där jag ofta bevistar gudstjänsten, icke därför, att jag har lust att blifva katolik, utan därför, att också en protestant en gång bör se en andäktig och allvarlig gudstjänst. En sådan förkrosselse, ett sådant djupt vemod ser man icke i en protestantisk kyrka, där allt är afplattadt utom syndiga människors fräcka uppsyn. Men katolikerna skulle du se — huru de nedfalla i bön; i dag skulle du ha sett, huru en stor barnskara först läste på gången, trädde så inom den vida altarringen, nedföll på golfvet och riktade bedjande ögon mot det gyllene altare, som framskimrade genom ett moln af döfvande rökelse . . . Och öfver allt detta samm en koral af douce orgel och späda röster . . . Jag satte mig vid evangelisten Johannes' fötter och blef underlig till mods. Efter tvenne timmar började folket försvinna; icke i bullrande massor, utan tysta som skuggor försvunno de bakom den dunkla förlåt, som döljer ingången.»

»Inga bänkar — de borde icke finnas i någon kyrka! — Syndaren skall stå, eller falla på knä — det vet nog påfven.»

Genberg hade dock öga för och fick alltmer se katolicismens svaga sidor. Dess brist på etiskt djup stötte protestanten. »Martyreriet», förhärligandet af lidandet äfven i dess blott tragiska karakter, föreföll honom rörande, men icke »sedligt». Det estetiska trängde undan det religiösa. Och den italienska bearbetningen af det antikt sköna kan icke skicka sig med värdigheten och allvaret af ett tempel — där är för mycket rum för jordisk prakt och sinnesrörelser. Och — »stäm-

man, som klar och ren sväfvar på vibrerande vingar — men Gud! hvilken stämma — hon skär genom märg och ben, hon nästan isar. Så sjunger ingen människa, endast en ängel eller djäfvul kan så sjunga — sångaren är en kastrat!» Själfva musiken som uppföres må väl vara vacker, efter man säger så — men att den icke är »ausgezeichnete» och »vollendete Kirchenmusik», det tror jag mig kunna finna, såvida den icke skall förtjäna detta namn endast därföre, att den uppföres i kyrkan. Den har ingenting af koralens sublima enkelhet och gedigna andakt, utan snarare teaterns lätta satser och konstgjorda fioriturer. Både melodi och instrumentering har teaterfärgen.»

Träffande är Genbergs uttalande om de många altarne. »Det är upplyftande, att i en evangelisk kyrka se all menigheten vänd mot *ett* altare, emedan alla vända sig mot *en* Gud, utan att taga vägen genom heliga Guds moder, präster, lefvande och döda helgon, såsom katolikerna. Katolikerna hafva många vägar till Gud — — hvarje altare är en himmelens port, som kan öppnas af det helgon, hvaråt altaret är ägnadt.»

Det blef en helt annan hemkänsla, när han någon gång mötte den äkta protestanten. Han träffade t. ex en dag en gammal språksam gubbe i brunnssalen i Kissingen. Och där låg en gammal sliten bok — bibliska historien »von der Weltschöpfung an». Gubben hade fått den i skolan och haft med den i kriget och läste ännu dagligen däri. I den protestantiske »läsaren» såg han en annan ande: »inre, genomträngd sedlighet, humanitet och mänskligt väsende». Och domen faller då hårdt öfver katolicismen: »katoliken spikar sin råhet vid yttre åthäfvor och vidskepelser och blir därigenom råare än förut». — —

Äfven om de inom-protestantiska riktningarne — såsom herrnhutismen — innehålla dagboken anteckningar. Tillfälle till mera direkta personliga iaktagelser synes dock härvidlag hafva saknats. — Vater *Gossners* verksamhet omnämnes. »Hans predikningar besökas talrikt, äfven af förnämt folk, som icke afskräckas af hans grofhet och skenbara otymplighet. Prinsessan Wilhelm är en bland hans trognaste åhörarinnor.» Tholuck kallade Gossner »ein wahrer Glaubensheld» och påpekade hans missionsverksamhet och hans Krankenhaus — »där man

bland vårdarinnorna träffar äfven Hegels änka.» »Redan under Hegels lefnad hade hon funnit sig dragen till Gossner. Hegel hade — sades det — gärna sett det och uppmanat henne att flitigt höra den andlige mannen. Men då hon en gång uppmanat sin man att med henne gemensamt göra bön, hade han svarat: 'Mache du deine Gebete, meine Frau — mein Gebet ist die Logik'.» Så var traditionen. — Under Gossners predikstol såg man också vanligen Schelling och hans fru, Steffens och hans fru. —

Dagboken innehåller ett helt bildergalleri från den *teologiska forskningens* område. Det var ju en tidpunkt, då så godt som alla det nu flydda århundradets typer voro representerade samtidigt: rationalismens utlöpare, den nya väckelsens och den nya ortodoxiens bärare — ända till föregångarne för den senare sekelhälftens radikala kritik. Och med alla kom Genberg i någon beröring.

Rationalismen var vetenskapligt döende. I Halle föreläste *Wegscheider* »Ethicen christianam» för ett auditorium af 8 personer. Han var en gammal undersätsig man, med redan grånande hår och en allvarlig, beskedlig, godmodig uppsyn. Det var fråga om den första driften till bättring; och talet rörde sig då om yttre växlingar, syndens naturliga straff o. s. v. Meningen, att en djup känsla af eget fördärf skulle vara kärndygden, förkastades. Ord föllo om pietistisk förkrosselse och skenhelighet. »Här hördes ännu ett eko af den tomma, ihåliga, resonnerande rationalismen. Den är obehaglig, nästan hädisk och hjärtskärande, ty den gifver ingenting, men borttager allt. Den återgifver icke innehållet i spekulativ halt och klarhet, men låter det fördunsta genom ihåliga förståndsreflexioner. — Att denna riktning redan öfverlefvat sig själf, kan man, äfven här, finna däraf, att Wegscheider, som förr räknade ett auditorium af 3 till 400 åhörare, nu läser för 8 — i den stora, stora salen, där hans stämma således för det mesta klingar mot tomma väggar.» — *Tholuck* hade slagit honom ur brädet. — *Paulus,* den gamle icke-aposteln i Heidelberg, hördes endast af genom sin polemik mot Schelling.

De *spekulativa teologerna* — *Marheineke* m. fl. — togo liflig del i den hegelska debatten på högersidan. Genberg

hörde Marheineke både i hans egenskap af föreläsare och predikant. »En långväxt, åldrande man, med lugna, sansade drag.» Det nedstämda men värdiga föredraget höjer sig och beledsagas af en emfatisk gest, då det gäller att inskärpa något särskildt — t. ex. att »die Wahrheit ist Gott» eller att »die Wissenschaft icke är erbaulich». Det går icke an att stanna på de lägre punkterna af känsla och fromhet utan — med »Muth der Wahrheit» — höja trons innehåll till vetande. I hans predikan förekom »dubbelt så många gester som i katedern, af hvilken predikan något smakar». — Af *Daub* fick Genberg det intrycket, att »han drager och stöter ifrån sig ömsom». Han var ojämn i formen, skroflig och disproportionerlig i behandlingen af ämnet; men så kastade han plötsligen ut en tanke, »som fängslar, binder, förleder till att följa honom med intresse och loford».

Den bestämning af teologiens uppgift såsom historisk och positiv, vi äfven sett Genberg formulera, smakar ju af *Schleiermacher* och hans »skola». Äfven med denna riktning trädde Genberg i beröring. Han läser mästaren själf och anmärker därvid litet spetsigt: »Hans stil liknar Reuterdahls — eller tvärtom». Hos *Twesten* möter han en gedigen representant för den genom Schleiermacher inaugurerade utvecklingen. Han föreläste bland annat om inspirationen. Där vädjades till »det egna medvetandet och känslan», då det gäller att bestrida omöjligheten af andra sätt att bibringa kunskap än de vanliga genom sinnen och åskådningar.

Stort intresse väckte den gamle *Neander*. Han vann tydligen i hög grad Genbergs personliga sympatier, om också den kritiske dialektikern måste i teorien hafva åtskilligt att invända mot Neanders position. Det första besöket föranledde följande anteckning: »Neander, en trasig, distrait gubbe — med uppvänd näsa och kisande ögon. Alla bord och väggar fulla af böcker och lärd oreda.» Åldringen var sjuklig. Efter en sjukdomstid anordnade studenterna en Genesungsfeier för honom. Man sirade hans stora auditorierum — där det brukade finnas 250 åhörare — med blommor. De »mottogo konvalescenten med sommarens vackraste prakt — ynglingasinnets värma hälsade honom med ett trefaldigt vivat». Han

skulle tacka, men orden nästan dogo på hans läppar. Han tackade för den outsägliga glädje, som honom erfors genom det visade deltagandet och önskade sig kraft att kunna för dem tolka Guds ord i dess Tiefe och kristendomens Geschichte. Mottagandet var — säger Genberg — vackert genom den enkla hjärtlighet, som visade sig däri, och det oskrymtade deltagandet. Gubben syntes ännu matt. Tvenne ledde honom — en annan bar hans böcker. — Man sade om honom, att han förtjänade stora pengar, men skänkte bort dem. — Genberg besökte hans »konversatorium» och fann hans äkta sokratiska och paternella sätt att leda detsamma förträffligt. — Tydligen var Neander stark i sitt rent personliga inflytande.

»Tiefes Gefühl» och »innige Frömmigkeit» — sade man om Neander. Hases kritik öfver hans kyrkohistoria, att den var »en yfvig mantel af historisk Erbaulichkeit» hade Neander själf besvarat därmed, att han gjorde »ingen skillnad mellan Geschichte und Erbauung!» Hufvudtemat var för honom framställningen af det kristliga lifvet, dess makt, egendomlighet och utveckling; och detta icke från en ståndpunkt utanför detta lif, utan inifrån lifvet, sådant det lefver i honom själf eller han i det. Genberg anmärker härom, att detta icke vore den rent historiska ståndpunkten. »Fakta, menar jag, kunna af den subjektiva känslan få en färg och en anstrykning, som icke är deras väsentliga, egendomliga, utan blott uttrycker deras förhållande till ett visst subjekts andliga behof och individualitet. Under sådana förhållanden kan framställningen icke blifva hvad den, som ren historisk, bör vara, objektiv.» — Det säges dock icke från hvilket subjekts ståndpunkt en framställning blir objektiv.

En annan af »väckelsens män», *Tholuck,* fick Genberg ej tillfälle att höra föreläsa. Men däremot gafs honom det gynnsammaste tillfälle till personlig beröring. Under hemresan till Sverige fick Genberg sällskap med denne man, hvars mångsidiga intressen äfven omfattade nordens litteratur och förhållanden, och som nu besökte Sverige. Genberg fann honom angenäm och lärorik. Tholuck berättade bland annat, huru han hade för sed att dagligen promenera trenne timmar; då toge han alltid studenter i sällskap — och dessa växlade, så

att under terminens lopp hvar och en kunde vara med ett par gånger. Besök af resande kunde han räkna minst trenne om dagen, och ofta hände, att han vid hemkomsten från sin lektion väntades af 10 till 12 personer. Äfven sådana besökande brukade han taga med sig ut på promenad och samtala särskildt med hvar och en. Dessutom plägade han hvar fjortonde dag hafva i sitt hem en föreläsning för studenter, om hvad anmärkningsvärdt som förspordes inom den teologiska litteraturen eller kyrkan. Om betydelsen af detta personliga inflytande var Tholuck tydligen starkt medveten. Han kände också starkt för sitt Halle. Det hade, sade han, i alla viktiga teologiska brytningar tagit initiativet och blifvit hufvudsäte för den nya riktningen. Så kom det i rop för pietismen genom Spener. Och senare för rationalismen. Och detta anseende hade universitetet behållit. För närvarande var antalet teologie studerande där dubbelt så stort som i Berlin.

Hengstenberg åhördes. »En lång, smärt, ännu ungdomlig man — med ett gällt, sjungande, släpigt och obehagligt föredrag. Auditorium 50.» »Mystisk men ärlig uppsyn» — heter det en annan gång. Utförligt refererar Genberg hans föreläsning om inledningen till bibeln och apologetiken. Tyckte dock tydligen föga om uttryck sådana som »die falsche Speculation» och »die bodenlose Speculation».

Den strid, som *Strausz* väckt, var ju ingalunda afslutad. Filosoferna sade, att han icke blifvit vederlagd, och att ingen annan än en filosof kunde vederlägga honom — naturligtvis —; men filosoferna gjorde det icke: »dem gladde snarare teologernas nederlag». — Genberg uttalar vid ett tillfälle ett ganska träffande kritiskt ord i frågan. På tal om sedlighet, framhåller han, huru hvarje sedlig handling in effigie är hela sedligheten, och huru personens sinnelag påtrycker det enskilda totalitetens prägel och tillägger: »Så Kristus — hvilket Strausz icke har förstått». I själfva verket träffar detta hela det oändliga pratet om idéns oförmåga att uppenbara sig i en individualitet. — *Bruno Bauer* hade ej få anhängare bland studenterna. En af dessa — »tämmeligen rå» — förklarade för Genberg: »Die Seele ist gar Nichts — blosz die Bewegung des Organischen». Alla borde, menade han, studera medicin, för att rätt förstå och

sköta sin Geist, som i skolorna försummades. Ämnade efter slutad kurs fara till Amerika för att komma undan det förtryck, som hvilade am Geiste i Tyskland. Äfven för denna »rabulist» var Hegel oraklet, men såsom lärans sanna förkunnare betraktade han Bauer och *Feuerbach*.

I Hegelska kategorier uttalade *Vatke* sina kritiska åsikter. Gud fattas i gamla testamentet blott i en Besonderheit, som alltid föregår Allgemeinheit — där fanns ej gudsidéns universalitet. Moses var ej lagstiftare; då skulle väl något af hans lagar hafva funnits kvar, hvilket icke är fallet. I en föreläsning anger sig Genberg hafva hört honom bevisa, »att Guds allnärvaro ej kan vara annat än die allgemeine Schwere — och Bewegung». — Vatke var en man mellan 30 och 40 år, med lugna, uttrycksfulla anletsdrag. »Han läser mycket sakta och lugnt, utan ringaste anstrykning af känsla eller hänförelse. Hans kritik är kort, hvass och våldsam: men sammanhängande, utan luckor och svaghet.» —

Bland juristerna var *Stahl* den mest betydande. Genberg tecknar honom sålunda: »Mannen liten, med skarpa drag — ett lifligt, raskt föredrag — stundom satiriskt — bitande och humoristisk. En romerskt krökt näsa mellan de tindrande ögonen. Mindre gester än många andra, men mera lif.» Sedan Genberg länge hört honom, skrifver han: »Stahl behagar mig allt mer och mer. Klar, kunnig och lärorik — rätt på sak, utan en enda uttröskad fras, hvilket är ett stort beröm för en tysk. Och med hvad intresse läser han icke — och hvad allvar!» — Hegelianerna sade ju, att Stahl aldrig förstått Hegel. Men Genberg menade, att han förstått Hegel ganska väl. — Dock vacklade äfven Genberg i sitt bedömande. Stahls härledning af rättsidén vore, säger han, förträfflig, »om den icke hade en så ovetenskaplig förutsättning, som vid minsta kritiska beröring ramlar och drar hela byggnaden med sig». — Vi äro icke i stånd att bedöma, hvari denna ovetenskaplighet bestod — vi vilja blott anmärka, att vetenskapligt då för Genberg väsentligen betydde: hegelianskt.

Vi vilja till sist — såsom en slags afslutning af dessa anteckningar — meddela ett par uttalanden om *kristendomen* och *den rådande tidsriktningen*. Det såg ju för ögonen ut,

som skulle religionen försvinna. Huru skulle man betrakta detta förhållande? — Svaret blir något obestämdt.

Det heter t. ex. i en reflexion öfver måleriet: »Måleriet går från religion till det dagliga lifvet, från idé till verklighet — låter idén försvinna eller åtminstone försjunka i lifvets konkreta mångfald. Religionen själf går samma väg — uppgår i verkligheten. Sedan detta skett, fattas den icke mera i sin ideala abstraktion — kan som sådan icke genomföras, emedan innehållet icke mera lefver i sinnena i denna sin afsöndring, utan just i formen af lifvets små och stora verkligheter. Allt går samma väg. Parallelställen till denna anmärkning kunna finnas inom hvad område som hälst — musik, måleri, skulptur, politik, vitterhet (roman, dramatik) . . .» — Frågan är ju brännande än i dag. Huru går det med religionen inför tidens realistiska riktning? »Försvinner» den eller »försjunker» den i lifvets konkreta mångfald? Och är detta af godo eller ondo?

Skall religionen, skall kristendomen efterträdas och ersättas af det humana lifvets yttringar i vetenskap och konst?

Genberg uttalar sig därom på följande sätt. »Kristendomens bästa tid är förbi, när konst och vetenskap vakna. Men skall hon af dem förstöras? Nej — emedan kristendomen är rent mänsklig, hvilar på rent human grund. Därför är hon lika outplånlig som förnuftet. Andra religioner hafva försvunnit, emedan de objektiverat blott en sida af mänskligt väsen — och det ofta en oväsentlig. Och då hafva de måst försvinna på samma gång som denna sidan trädt i bakgrunden och ett lägre behof måst vika för ett högre. Fantasiens religion, förståndets, klokhetens — allt har måst träda undan för tanken, men tankens egen religion är outplånlig. Då man vill i nyare tid proklamera en Kultus des Genius, så är ju detta icke annat än ett återfall på en relativt barbarisk ståndpunkt. En ensidig religion faller för reflexion — för upplysning. Så i Grekland och Rom. Upplysningen är det rent mänskligas reaktion mot en ensidighet. Men kristendomen har ej kunnat öfvervinnas af en sådan Aufklärung, emedan hon själf är källan, hvarifrån all upplysning kommer.»

J. A. Eklund.

Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet. 1681—1724.

IV.

Förföljelserna mot Grubb efter hans tillträde af kyrkoherdebefattningen i Umeå.

A) Tiden intill den kungl. undersökningskommissionens sammanträdande i Umeå.

a. *Grubb anklagas inför konsistorium.*

Grubbs ifriga arbete i syfte att återupprätta den förfallna kyrkodisciplinen, bibringa sina åhörare tillräcklig kristlig kunskap samt föra dem till en sann och lefvande kristendom framkallade strax efter hans ankomst till församlingen oro och missförstånd. Mången ansåg alla de åtgärder, som afveko från hans företrädares plägseder samt det rådande bruket i andra församlingar, såsom ett både onödigt och farligt nyhetsmakeri. Särskildt väckte det förargelse, att Grubb, såsom man förmodade, af sina åhörare fordrade allt för stor kristendomskunskap samt afhöll så många ifrån Herrens nattvard på grund af otillräckliga insikter i kristendomen, äfven sådana, som från andra församlingars präster medförde goda vittnesbörd i ifrågavarande hänseende.

De präster, som genom Grubbs tillvägagående funno sig förnärmade, underblåste missnöjet bland hans åhörare samt förklarade, hånande, att han ville hafva folket prästlärdt, ehuru han endast fordrade, att de skulle förstå, hvad de läste i Luthers lilla katekes, samt kunna använda det till sin uppbyggelse.

Redan år 1714 vände sig de missnöjde af hans åhörare till landshöfdingen, A. E. Ramsay, med klagomål öfver, att Grubb afhöll så många ifrån nattvarden samt fordrade för strängt

besked om deras kunskap i kristendomen. Landshöfdingen insände en vidlyftig klagoskrift till konsistoriet, som genom enträgna föreställningar i upprepade skrifvelser till såväl Grubb som landshöfdingen på allt sätt bemödade sig om att få saken i godo bilagd, hvilket ock efter åtskilliga svårigheter synes hafva lyckats.[1] Anklagelsen ledde således denna gång icke till något resultat.

Grubb höll sig i sin ämbetsutöfning så strängt till Guds ord, symboliska böckerna och kyrkolagen, att man hvarken i hans egen verksamhet eller i de honom tillgifne åhörarnes uppförande, så länge han var närvarande, och så vidt det berodde på honom, kunde finna något, hvarpå man med verklig utsikt att kunna skada honom kunde grunda någon anklagelse.

Visserligen gjorde sig en och annan af de genom Grubbs verksamhet till en sann kristendom omvände i början, af svaghet och oförstånd, skyldige till förargelseväckande felsteg, men Grubb sökte strax med saktmodighet undervisa och upprätta de felande samt afstyra de onda följderna af deras förseelser. Den anledning att riktigt bryta ut, som oron och missnöjet annars skulle hafva funnit i de nyomvändes ovisliga beteende, blef alltså till största delen undanröjd.

Annorlunda blef förhållandet, då Grubb dels i och för enskilda angelägenheter, dels i egenskap af riksdagsman från november 1718 till september 1719 vistades i Stockholm. De nyomvände saknade under denna tid tillräckligt insiktsfull och kraftig ledning samt gåfvo till följd däraf, genom felaktigt tillvägagående i flere hänseenden, åt Grubbs fiender en välkommen anledning att om den kyrkliga ställningen i Umeå utsprida rykten, som ställde Grubbs verksamhet i en allt annat än fördelaktig dager. Man förkunnade att en ny religion hade uppkommit i Umeå samt framhöll såsom det mest karaktäristiska för densamma de anstötligheter, som förekommit särskildt vid gudaktighetsöfningarna.

Ryktet nådde omsider konsistoriet. Detta fann sig däraf föranlåtet att genom en skrifvelse af den 28 september 1719,[2] ställd till häradshöfdingen Marcus Bostadius, komministrarne i

[1] Se konsistoriets konceptbok den 26 juli, 22 aug. och 12 sept. 1714.
[2] Kommissionshandlingarna n:o 21.

i Umeå Olaus Modin, Anders Hernodius och Per Sebrelius samt kyrkoherdarne i Umeå grannförsamlingar Olaus Archtædius i Nordmaling och Jakob Burman i Bygdeå infordra närmare underrättelse. Det heter i nämnda skrifvelse bland annat, att konsistorium med missnöje förnummit, det ett oväsende i religion skall vara uppkommet i Umeå, bestående särskildt däri, att en del håller hemliga sammankomster, hvarigenom den lutherska läran och den allmänna gudstjänsten föraktas, predikoämbetet vanvördas och många själar förföras.

b. *Konsistoriets varningsskrift till Umeå och dess grannförsamlingar.*

Med anledning af de såsom svar på ofvannämnda skrifvelse ingångna berättelserna utfärdade konsistoriet den 19 oktober 1719 en varningsskrifvelse, hvilken tillställdes landshöfdingeämbetet för att genom dess försorg blifva uppläst från predikstolarna i Umeå och dess grannförsamlingar.[1]

Skrifvelsen hade följande lydelse: »Det hafver konsistorium icke utan stort missnöje försport ett mäkta förargligt oväsende vara uppkommet i Umeå församling, i det en del skall understå sig, under sken af gudaktighet, hålla sammankomster i hus, hölador och flere otjänliga ställen så väl om dagen som om nattetid, hvarigenom i synnerhet den gemena hopen och barn blifva förförde, uti villfarelse och själavåda råkade samt den sannskyldiga, rena gudstjänsten uti förakt kommer; och som detta löper tvärt emot Guds ord och öfverhetens tid efter annan emot allehanda svärmerier utfärdade stadgar; ty kan konsistorium ej annat i följd af sin ämbetsplikt än sådant oväsende på det allvarsammaste efterhöra och, sedan man allehanda omständigheter inhämtat, det hos Kongl. Maj:t angifva, som ingalunda lär underlåta hvar och en, som gjort sig uti samma förargliga upptåg delaktig, med rättvis näpst att belägga.

Emellertid, på det sådan förargelse icke mer och mer måtte sig utbreda, är konsistoriet förorsakadt, af försorg om

[1] Se kommissionshandlingarna n:o 90 bil. litt. K.

den rena evangeliska läran och gudstjänsten samt till förekommande af vidare förvirring och oro, härmedelst välment förmana alla i gemen och hvar och en i synnerhet, att de afhålla sig från ofvan bemälta, enskilda och förbudna sammankomster, vare af hvad namn och under hvad sken de helst vara må, så att ingen hvarken dem anställer ej heller af nyfikenhet eller annan orsak sig därtill infinner (där någon vidare därmed förmätet fortfar) icke heller på något sätt hemligen eller uppenbarligen deras förehafvande styrker och underhjälper; på det Guds ords ljus måtte i sin klarhet bibehållet varda, fridens och enighetens band orubbadt blifva, och allt må ordentligt och skickeligen tillgå i församlingen.»

Redan strax efter sin hemkomst hade Grubb undanröjt det, som utgjorde grunden till varningsskriften, nämligen några drängars och pigors tilltag att hålla bönestunder på otjänliga ställen, så att allt var stilla och tyst, långt förr än konsistoriets skrifvelse anlände. Om den nämnda skrifvelsens verkningar uttalar sig Grubb med dessa ord: »Den förorsakade hos många af åhörarne en stor förvirring, ty de visste i sin enfaldighet sedan icke, om eller huru vida de skulle tro Guds ord, som dem predikades, eller om de skulle understå sig att mera bruka något Guds ord eller böner och sjungande, ty om de det gjorde i husen, som alla voro fulle med folk,[1] tänkte de, att, efter det skedde i andras närvaro, det skulle dem till straff dragas under enskilda förbudna sammankomster, gingo de åter afsides, så vore det otjänliga förbudna rum».[2]

Grubb menade, att det, som utgjort det egentliga föremålet för anklagelsen, var sådant, som med lätthet af hvarje pastor kunde på egen hand ändras, samt att konsistoriets ingripande på detta vis var obefogadt.

c. *Konsistoriets afvoghet mot Grubb.*

Det må väl förefalla egendomligt, att konsistoriet, när det utfärdade sin förut omtalade skrifvelse till Grubbs kom-

[1] På grund af soldatinkvartering.

[2] Grubbs memorial till kungl. kommissionen den 26 aug. 1724. Kommissionshandlingarna n:o 90.

ministrar samt kyrkoherdarne i grannförsamlingarna, icke i stället vände sig till Grubb själf, som var församlingens prost och kyrkoherde, för att af honom få upplysningar om förhållandena. Förbigåendet af Grubb på detta sätt visar, att konsistoriets medlemmar voro missnöjda med honom och hyste misstroende till honom.

Detta framgår ännu tydligare af den i ännu högre grad kränkande behandling, för hvilken han kort efteråt blef utsatt från konsistoriets sida.

Sedan konsistoriets varningsskrift anländt och offentligen kungjorts, samt Grubb fått veta, att den tillkommit på grund af berättelser, som infordrats från hans komministrar och grannpräster m. fl., begärde han genom en skrifvelse till konsistoriet,[1] att det antingen måtte anbefalla honom att inkomma med förklaring öfver det förebragta ryktet eller ock göra sig på annat tillförlitligt sätt närmare underrättadt därom genom pröfvande af hans lära och dess verkliga frukter, nämligen åhörarnes tillstånd med afseende på kunskap och lefverne.

Denna Grubbs skrifvelse bevärdigade konsistoriet ej med något svar. Grubb väntade dock att erhålla ett sådant ända till fram på året 1720, då han från sin i Stockholm boende broder, handelsmannen Michell Grubb, erhöll underrättelse, att konsistoriet, i stället för att i enlighet med Grubbs förslag anställa en noggrannare undersökning, hos höga öfverheten gjort anmälan angående förhållandena i Umeå. Att konsistoriets handlingssätt i denna sak var i hög grad ägnadt att nedsätta Grubb i hans åhörares ögon och därigenom hämma framgången af hans verksamhet är alltför uppenbart.

Ännu ett par exempel på konsistoriets handlingssätt mot Grubb må anföras för att belysa dess stämning gent emot honom.

År 1723 fann konsistoriet för godt att från skolan i Umeå till skolan i Hernösand transportera en magister Jakob Orre utan att vare sig förut eller efteråt underrätta Grubb därom, mycket mindre begära underrättelse om hans förhållande i sin

[1] Se Grubbs till rikets ständer vid riksdagen år 1723 ingifna skrift: »Allervördsammaste företal till hela den kristliga församlingen i Sveriges rike», sid. 1. Kongl. biblioteket. Se vidare IV. A. o. anm. 1.

tjänst, ehuru Grubb var skolans inspektor. Landshöfdingen Grundel frågar också i en skrifvelse med förvåning, om icke skolans inspektor erhållit underrättelse angående lärareombytet. Umeå magistrat och borgerskap uttalar likaledes sitt ogillande af konsistoriets tillvägagående, undrande »med hvad fog konsistorium kunnat transportera mag. Orre utan att förnimma af vederbörande härifrån, huru han sin här hafda beställning förestått».

Magister Orres beteende lämnar ett utmärkt prof på verkningarna af konsistoriets klandervärda handlingssätt mot Grubb. Nämnde herre bryr sig icke heller om att underrätta sin inspektor om sin transport, utan afreser från Umeå utan att taga afsked och utan att lämna ifrån sig skolbibeln eller matrikeln, i hvilken Grubb annoterat skolgossarnes framsteg i deras studier, emellan hvar gång han examinerat dem.[1]

Samma år underkastades Grubb en ny förödmjukelse. Vid sin ankomst till Umeå 1713 hade han af superintendenten Wallin förordnats till prost öfver Umeå församling och på samma gång erhållit löfte att efter prosten Svanbergs i Skellefteå död erhålla hela kontraktet, emedan prosten öfver Vesterbottens norra kontrakt för Lappmarkens skull borde hafva sitt säte i Umeå. År 1722 dog prosten Svanberg, och Grubb erhöll förordnande att tills vidare expediera prostsysslorna i kontraktet, hvilket han gjorde till konsistoriets fulla belåtenhet. I september 1723 kom emellertid ett rykte, att den nyutnämnde kyrkoherden i Skellefteå, den i det föregående omnämnde Petrus Anzenius, utan att kontraktisterna i enlighet med kyrkolagens uttryckliga föreskrift inkommit med förslag, blifvit af konsistoriet utnämnd till prost öfver alla kontraktets församlingar med undantag af Umeå.[2] Grubb erhöll ingen underrättelse därom

[1] Umeå stads protokoll den 15 okt. 1723.

[2] Grubbs uppgift i den till landshöfdingen ställda klagoskriften öfver ifrågavarande utnämning, att en af kontraktisterna, utnämnde kyrkoherden i Löfånger Zacharias Plantin, skulle hafva låtit taga till domkapitlets protokoll en motiverad reservation emot utnämningen hafva vi icke funnit af handlingarna bekräftad. Domkapitelsprotokollet för utnämningssammanträdet den 4 augusti 1722, innehåller ingenting därom. Kontraktisternas hörande ansågs obehöfligt, därför att »intet flere än tvenne pastores, en ålderstigen och en nyligen tillkommen där i kontraktet fanns, som votera kunde».

från konsistoriet, ehuru han var förordnad att tills vidare fungera som prost. Då det emellertid hände, att både Grubb och Anzenius i egenskap af prostar korresponderade med kontraktets präster och dessa ej visste, hvem de skulle lyda, måste Grubb för att undanrödja en sådan villervalla tillskrifva konsistorium med förfrågan, huru det förhöll sig, samt erhöll då genom en skrifvelse af den 21 oktober bekräftelse på ryktets sanning.[1]

d. *Konsistoriets klagoskrift till Kongl. Maj:t.*[2]

Sedan konsistoriet efter varningsskriftens utfärdande ytterligare på omvägar skaffat sig efter dess förmenande tillförlitliga underrättelser om det kyrkliga tillståndet i Grubbs församling, afl ät det den 30 november 1719 en skrifvelse därom till Kongl. Maj:t, hvilken vi här meddela med väsentligt bibehållande af dess både stafnings- och uttryckssätt. Den lydde som följer:

»Stor mächtigste allernådigste Drottning!

I underdånigt följe af kyrkiolagens 1 capit:s 2 och 3 § föranlåtes inför Eders Kongl. Maj:t i underdånighet Consistorium at andraga, huru som i Uhmeå et oväsende i religion och kyrkiodisciplin är uppkommit, hvilket sedan det blef bekant, Consistorium af troverdige män följande berättelse inhämtat.

Först har en smed, Nils Jönson Ulander vid nampn, begynt holla hemliga sammankomster, låtit folck till sig komma, upphäfvit sig som en lärare, besynnerligen om sabbatzdagar, icke allenast hemma uti sitt egit huus uthan och annorstädes

[1] Grubbs klagoskrift, ställd till landshöfdingen, finnes bland landshöfdingeämbetets skrifvelser till Kongl. Maj:t. Kongl. Maj:t infordrade i en skrifvelse af den 19 nov. 1723 konsistoriets förklaring. Denna, som finnes bland Hernösands konsistorii skrifvelser till Kongl. Maj:t och är daterad den 20 dec. s. å. anför, 1) att konsistoriets fleste ledamöter nu vore nytillkomna, 2) att prosten Grubb själf var orsaken till prosteriets delning, emedan han vid sin prästvigning utan kontraktisternas hörande blef prost öfver Umeå, 3) att Anzenii meriter som hofpredikant m. m. uppvägde Grubbs, 4) att konsistoriet ansett sig handla efter kyrkolagen, 5) att det, om Kongl. Maj:t så befaller, vill låta kontraktisterna rösta. Kongl. Maj:t synes hafva låtit vid denna förklaring bero.

[2] Originalet finnes nu bland Upsala konsistorii skrifvelser till Kongl. Maj:t.

i byar anstält sitt väsende, den probsten derstädes skal opåtalt dermed låtit framfara. Hvilket alt bemälte smed tilstod i consistorio, som den 23 Sept. sidstl. var instämbd för det han emot kyrkioherden i Nordmaling och Ångermanlands norra contract Olaus Arctædius brukat uti sina bref otidiga uthlåtelser och der med så honom, som ståndet i gemen angripit. Hafvandes förenämbde probst om sommaren 1717 dit bestält en student, Alexander Holmquist vid nampn, som sig uti probstens egit huus for præceptor uppeholler, och hvad smeden Nils Jönson begynt har Holmquist föröckt, som strax effter sin ankomst i probstens gård begynte anställa offentelig böön alla lögerdagar straxt effter förrättat gudstienst i kyrkian, tit största delen, som i kyrkian varit, sig begaf, upfyllandes de der til lemnade rum icke allenast, uthan och af brist på rum i husen måste en stor myckenhet stå utan vid fenster, väggar och dörar, fortfarandes des uthan hvar afftou dermed, tå folcket, serdeles ungt, kommo löpandes från åthskillige byar, brukandes långa, nya, ovanliga böner, förvandlandes Fader vår och välsignelsen. Des uthan i förledit åhr 1718 lemnade han folcket en fri tilgång merendels alla söndagar, tå han probstens folck examinerade, och sedan för dem läsit uthur böker, tå hopen hvar söndag ju längre ju mehr öcktes, så at de ej fingo alla in i des logement rum, uthan och en stor myckenhet uthom väggen stodo vid fenstren och afhörde. Detta hans således påbegynta verck ökades alt mehra och mehra, så at han förleden vinter begynte straxt effter söndags middagarna anställa sit väsende medelst predikande in til blotta afftonen, der ibland capellan i Uhmeå Olaus Modin som offtast sig instält, bekänner dock i sit bref, det han af bemälte studioso intet något oanständigt el. anstöteligit emot vår rena lära hördt. Icke des mindre förspörjes det, at derigenom Guds ord, gudstiensten och ministerium skal vanvördas, och många siälar förföras. Ibland dessa åhörare berättas en borgare son ifrån Uhmeå, Olof Simson Sandman vid nampn, varit den förnämste, som förleden sommar dränckte sig sielf, öfver hvilkens dödsmåhl extraordinarie tings ransakning är hollen den 20 och 21 Juli 1719, och til Kongl. Svea hofrätten öfvergångne.

Varandes desses lära förnämligast att strängt skärpa lagen, föra menniskian til en ogemen ånger, at gå med neder hängande hufvuden, dag och natt bedja, läsa och siunga, alt verldsligit förlåta, fara effter fullkombligheten, och när de befinna sig således ångerfulla och fulkombl. omvända (: omvända och nya menniskior vilja de nämnas :), då först må de begå Herrans nattvard och intet förr, hvarföre de 2 och 3 åhr holla sig ifrån den dyra måltiden af fruchtan, de den overdeligen begå. Dem andra åter, som effter Christi befalning och christiligit bruuk natvarden anamma, döma och fördöma de, säijande allenast 2 el. 3 äro verdige communicanter.

Af Holmquist och smeden, som så eljest som offta under varande gudstienst jemte i prästegården här och ther i byarna hollit sammankomster och der medelst dragit de nyfikne från ordenteliga predikningars afhörande, hafva och andra lärdt det samma, besynnerligen Probsten Magistri Grubbs så kallade huusjungfru, hvilken om nätterna effter Holmquists förrättade bönestund sammansamblade poikar och böön anstälte på hvarjehanda ställen, besynnerligen uti höladan vid åhn, hvilken sedan, förnämbligast i förleden wåhr, poikar och flickor hafva effterföljt och sina extra conventicula anstält på otienliga ställen, under båtar, i hölador, på stallsbotnar och backar, visandes sin andacht med sälsamma åthbörder af roop och hög läsning, med nederslagit ansichte til jorden, starkt vråla, skria, ropa, änglas och lika som starkt quäljas, förmenandes sig så medelst vara in statu conversionis, samt derigenom sig påtaga det rätta Christikorset.

Af dem, som dessa hemliga sammankomster holla, skal en stor oreda i orten vara upkommen i det de vanvörda predikoembetet och det försmäda, förachta allmänna gudstiensten, döma och fördöma andra, intet omgänge med dem pläga, dem uthropa för overdiga gäster til Herrans Natvard, säjandes de kunna ej blifva salige som icke holla sig til deras sammankomster, hvaraf är skedt at många i Uhmeå försambl. hollit sig ifrån den heliga måltiden. Skattandes äfven dessa dem lyckeliga och saliga, som sig sielfva lifvet afhända, hvilket omdöme berättas, at Holmquist i några personers och sina discipllars närvaro skal hafva lemnat öfver Olof Simson Sandman,

som dränkte sig sielf. Ächta personer, föräldrar, barn och tienstefolck äro sins emellan skiljachtige. Den ena makan förmår ej afråda den andra derifrån; barn och tienstefolck föreholla sig annorlunda än vederbör mot sina föräldrar och huusbönder, så att, när de vilja afholla sina barn och tienstefolck ifrån sådana sammankomster, upsättia de sig deremot, vilja icke arbeta, föregifvandes sig ingalunda böra lyda kiötsliga och verldslige sinnade föräldrar.

Probsten i Uhmeå Mag. N. Grubb tilstår väl, sedan han om Consistorii undersökande fått kunskap, det han et sådant oväsende så hoos sit egit huusfolck, som i församblingen funnit, tå han förledin våhr kom hem ifrån riksdagen och säger sig med fult alfvare och efftertryck ifrån then dagen så publice som privatim bestraffat och afskaffat alt det oskick och osed, som han kunde erfara och befant vara både emoth Guds heliga ord och kyrkiolagen, så at nu intet mehra, effter thes uthlåtelse, skal höras af sådant, mindre at hemliga sammankomster hollas.

Consistorium har och söckt komma i ehrfarenhet der om, hvilka böcker som dessa s. k. omvände mest bruka, och förnimmes, at följande äro merendels af Probsten Grubb dit recommenderade, bestälte och uthdelte, nembligen: Thomas de Kempis om Christi effterföljelse; Frischen Christendoms frågor; Tyska Theologien; Mosis och Lambsens visor; Arthur Dents omvändelses öfning; Berns vederquäckelses stunder etc., af hvilka tvenne de första Probsten Grubb förledit åhr begynt til skifftes om lögerdagarna effter ordinarie predikan och gudstiensten för altaret förklara, men them nu lemnat, och i stället antagit catechismum.

Detta är hvad Consistorium af troverdige och beskedelige mäns skrifteliga berättelse, så in- som uthom Uhmeå försambling inhämtat, och såsom saken synes af et efftertänkeligit uthseende, underställes hon Eders Kongl. Maj:ts nådiga skiärskådande, huru thermed vidare fortfaras skal. I medlertid har Consistorium i anledning af förr uthgångne Kongl. förordningar låtit genom offentelig publication sådana olaga sammankomster alfvarligen förbiuda, på det sådant oväsende sig icke måtte vidare uthbreda. För öfrigt framhärdar uti troinnerlig

förbön til Gud för Eders Kongl. Maj:ts lyckeliga regering af underdånig plicht till sin dödhsstund Consistorium och förblifver

Eders Kongl. Maj.ts
Vår allernådigste Drotnings underdånigste och ödmiukeste undersåtare

Hernösand d. 30 Nov. 1719.

Georgius Wallin,
Jöran Wallin, Zacharias Plantin, Israel Stecksenius,
J. Gene Erengissel Bohm, Nils Stecksenius.»

e. *Konsistoriets bestämdare formulering af sina klagomål.*

En kort tid efter uppsättandet af denna klagoskrift, den 18 januari 1720,[1] gör konsistoriet ett kortare utdrag i åtta punkter af de berättelser, som inkommit, kalladt »Extract utur de skriffteliga relationer och bref om det i Uhmo Församling upkomna oväsendet i religion och kyrckiodisciplin, hvarmed några, så af de nästgräntzande präster, som af kronobetienterne där å orten hos Hernösands consistorium inkommit». Då Grubb i sin första försvarsskrift följer detta utdrag meddela vi det här, sådant det återfinnes i slutet af nämnda skrift.[2]

»Man har länge hördt åtskilligt talas om den i Umeå församling för en tid insmugne, och sedermera alt mehr och mehr sig utbredande oredan uti religion och kyrckio-disciplin, så at någe hvar här å orten blifvit däröfver bestört, ej wist wetandes hwad därom warit til hålla, förrän man af trowärdige män fått tilförlåtelig underrättelse, huru med saken tilstår; hwilken nu mehra befinnes af et fahrligit utseende, så framt icke barnet blifver qwaft i waggan, förr än de skadelige påfölgderne taga öfverhanden. At nu så är, kan nogsamt slutas af detta korta extractet, hwilket man uprichteligen utdragit af de inlupna skriffteliga relationer.

---

[1] Se kommissionshandlingarna n:o 20 och 41.

[2] Lektor Waldenström ansåg i sin oration öfver Grubb vid prästmötet i Hernösand år 1871, att detta utdrag var identiskt med konsistoriets skrifvelse till Kongl. Maj:t af den 30 november 1719. Se handlingar rörande prästmötet i Hernösand den 15, 16 och 17 augusti 1871. Bilagor sid. 40—41, 45.

1. Den Lära, som nu i Umeå drifves, går merendels ut därpå, at strängt skärpa lagen, at föra folcket til en ogemen synda ånger, til at bedja, läsa och siunga dag och natt, til at öfvergifva och förlåta alt werldsligit samt til at fara effter fullkomligheten. Hvarvid de, som denna salighets ordningen antaga, wisa sig altid med nederhängande hufwuden och prætendera, när de gådt förenämda graderna igenom, at hälsas för omwände och nyja menniskior. Och ingen, förr än han är på deras sätt ångerfull och fullkomligen omwänd, skall kunna wärdeligen begå Herrans Nattward.

Hvarföre. 2. De döma andra, som i följe af Frälsarens egen befalning och christeligit bruk begå nattwarden, och säja, at allenast 2 eller 3 af dem äro wärdige gäster, sådane nämligen som undergifwit sig deras wijs och ordning. Men desse hålla sig eljest i förstone wäl 2. eller 3. åhr ifrån Herrans Nattward, af fruchtan at de den owärdeligen begå, innan de blifva fullkomligen omvände.

3:tio. Til detta owäsendet har en smed wid namn Nils Ulander också warit mycket uphof, hwilken för 4 åhr ungefähr begynte hålla där i församlingen hemliga sammankomster, och uphäfwit sig som en lärare, i det han, särdeles om sön- och högtids-dagar, lärdt folck icke allenast hemma i sit hus, utan ock omkring i byarne. Hvilket alt Probsten Grubb skall lämnat opåtahlt och tilstadt honom där med obehindrad at fortfara. Men smeden blef sedermera förleden höst til vårt consistorium infordrad, för det han otidigt utfarit i sina bref emot kyrckio-herden Archtædius i Normalings församling, och således intet allenast honom, utan ock ståndet i gemen skymfferat, då honom det ena med det andra alfwarligen förehölts.

4:to. Änteligen flyttade berörde smed ur Umeå församling. Men en student Alexander Holmqvist, hwilken Probsten förskrifwit 1717 at informera sina brorssöner, tog, strax han kom hit til orten, sig före, at fortfara uti Ulanders fotspår, i det han i Probstens egen gård begönte anställa offentelig bön hvar lördag, så snart gudstiensten i kyrckian var förbi. Hwarwid mäst alla, som hördt predikan i kyrckian, sig inställte, och stundom til sådan myckenhet, at de ej fingo alla

rum i husen, utan måste månge benöja sig med hvad de utan före vid dörar och fönster kunde höra. Förutan denna och den dageliga afftonbönen, til hwilken åtskillige kommit löpandes ifrån byiarne der omkring, begynte Holmqvist åhret effter, eller 1718, at examinera Probstens folck om söndagarna, då åter så månge nyfikne, som ville, fingo strömma til, så at hopen ju länger ju mehr föröktes och kunde inte rymas i huset. Hvarmed Holmqvist continuerade och gick effter handen änteligen så wida, at han winteren 1719 drog ut sit wäsende hela söndags efftermiddagen alt in på afftonen. Ja han har ock offta, så väl som smeden Ulander, hållit sammankomster omkring i byiarne, och dymedelst dragit de nyfikna ifrån de ordenteliga predikningarnas bewistande, med hvad mera han hafft för sig, som för widlöfftighet skull gås förbij, undantagandes huru han wid alt detta brukat nyia, långa och owahnliga böner, samt förwandlat Fader wår och Herrans wälsignelse. Så är det äfven intet mindre bedröfweligit, at höra huru Guds Ord, den allmänna gudstiensten och predikoembetet blifwa igenom föregående owäsende wahnwördade, förachtade och försmädade, jämwäl månge siälar förförde.

5:to. Ibland andra fasliga fruchter där af, är jämväl det, at de som äro af detta partiet, skatta dem lyckeliga och saliga, som förgöra sig sielfwa. Sådant omdöme skall Holmqvist uti sina disciplars och fleras närvaro hafva fält öfver en wid namn Oluf Sandman, hwilken varit en den flitigaste Holmqwistens åhörare och förledit åhr dränckt sig sielf, som den til Kongl. Swea Håfrätt afskickade extraordinaire tings ransakningen wisar.

6:o. Intet bättre är det, at igenom samma owäsende i Umeå äckta makar, föräldrar, barn och tienstefolck, äro sins emellan skiljachtige wordne, så at den ena intet låter säja sig af den andra, som honom wil afråda ifrån omrörde sammankomster; utan förswinner hos många all lydna, då de wisa sig upstutzige emot deras förmaningar, som de borde höra, alt under förewändningar, at de eij äro skyldige at lyda sina kjötzlige och werldsligen sinnade män, föräldrar eller husbonde-folck.

7:mo. Äfvenledes är ett mycket oanständigt exempel,

som berättas om probstens egen husjungfru, at hon effter studenten Holmqwists bönestunder, hafver ihopa samlat poickar och flickor, och på hvarjehanda otienliga ställen anstält sina extra-conventicula, wisandes sin andacht med wrålande, hög läsning, ansichtets nederslående och andra sällsamma åtbörder, til liknandes wid dem, som starckt qwäljas och ängslas, alt uti den inbillning, at det wore de omwändas rätta känneteckn.

8:vo. Enteligen bör eij heller gås förbij, hvad böcker desse kallade omwände i Umeå församling betiena sig utaf, hwilka äro följande, dem Probsten sielf mästedelen förskrifwit, och hos sina åhörare recommenderat, nämligen Thomas de Kempis om Christi effterföljelse, Fritschens Christendoms Frågor, Arthur Dents omwändelses-öfning, Tyska Theologien, Berndts Wederqweckelse-stunder, samt Mose och Lamsens visor etc. Datum den 18 Januari 1720».

Det ursprungliga syftet med detta utdrag är oss icke bekant. Möjligen har det tillkommit i syfte att föreläggas den i följd af klagoskriften väntade undersökningskommissionen. Det spreds visserligen genom afskrifter bland allmänheten, men det är icke sannolikt, att det tillkommit hufvudsakligen för detta ändamål.

f. *Tillsättning af en kongl. undersökningskommission.*

Konsistoriets till Kongl. Maj:t ingifna anklagelseskrift öfversändes af drottningen den 19 februari 1720 till ärkebiskopen, Matthias Steuchius, med befallning att redan under då pågående riksdag tillsammans med prästerskapet taga detta ärende i noggrant öfvervägande samt därefter inkomma med sitt underdåniga och mogna betänkande angående de åtgärder, som borde vidtagas.[1]

Sedan ärendet förehafts i prästeståndet den 26 och 27 februari samt den 3 och 5 mars, begärde ärkebiskopen i prästeståndets namn genom en skrifvelse af sistnämnda datum en särskild undersökningskommission, i hvilken man önskade att teologie doktorerna i Upsala samt 2 eller 3 af prostarne och pastorerna i orten måtte ingå.

[1] Se prästeståndets arkiv: Riksdagsakter 1720, skriften n:r 15.

Med anledning af denna skrifvelse tillsattes redan den 11 mars en kommission genom följande förordnande:[1]

»Såsom konsistorium i Hernösand medelst skrifvelse af den 30 sistlidne november — — — i underdånighet berättar, huruledes ett oväsende uti religionen och kyrkodisciplinen skall vara uppkommet i Umeå, och Kongl. Maj:t af ömhet för den rena och oförfalskade evangeliska läran samt för ett däraf flytande kristligt och välanständigt lefvernes skull vill blifva noga och granneligen underrättad, hvaruti ett slikt oväsende egentligen består och hvadan det härrört, alltså konstituerar och befullmäktigar Kongl. Maj:t härmed och till samma ärendes förrättande professorn och teologie doktorn Daniel Lundius samt professorn och teologie doktorn Johannes Steuchius, hvilka hafva sig ofördröjligen att begifva till Umeå och sedan de därsammastädes adjungerat sig 2 eller 3 välerfarne, beskedlige och lärde män af prostar och pastorer uti orten, så åligger dem tillika med dessa deras adjungerade att upptaga så väl hvad berörde konsistorii bref innehåller som ock hvad detsamma gifver anledning till uti religionssaker och kyrkodisciplinen att efterfråga, hvilket allt noga af dem bör rannsakas och skärskådas med den försiktighet och kristliga sorgfällighet, som ett så viktigt ärende fordrar och kräfver, för allting så lagandes, att hvar och en som i detta tillfället bör höras, må tillbörligen hörd blifva, hvilket allt när det sålunda är rannsakadt och undersökt, så hafva ofvan nämnde konstituerade och de dem adjungerade med deras underdåniga och på deras samveten sannfärdiga berättelse öfver alltsammans hos Kongl. Maj:t att inkomma.»

Så snart kommissionens sammansättning blef bekant för Grubbs vänner i Stockholm, rådde de handelsmannen Michell Grubb att å sin broder prosten Grubbs vägnar hos Kongl. Maj:t anhålla, att kommissionen måtte sammansättas icke blott af präster, utan få äfven andra lärde, skicklige och lagfarne män till medlemmar.[2]

[1] Kongl. justitierevisionens registratur pro anno 1720 den 11 mars.

[2] Rådsprotokollet för den 21 mars 1720. Skrifvelsen finnes i två exemplar, det ena presenteradt den 18, det andra den 21 mars 1720, i Acta ecclesiastica. Religionsmål G-K.

Kongl. Maj:t gillade de för denna begäran anförda skäl samt befallde genom en skrifvelse af den 4 april samma år Svea hofrätt att förordna tvenne lagfarne domare till bisittare i kommissionen.

Därpå inkom hofrätten till Kongl. Maj:t med en underdånig hemställan, att för det angelägna ärendets skull en lekman äfven måtte förordnas till preses i kommissionen, hvartill hofrätten för sin del föreslog ortens lagman. I enlighet med denna hofrättens hemställan förordnades lagmannen Carl Broman, den 31 oktober 1720, till kommissionens ordförande. Kommissionen skulle alltså nu, om den kommit att träda i verksamhet, hafva bestått af lagmannen Carl Broman, tvenne andra lagfarne domare, tvenne teologie professorer från Upsala samt två eller tre präster från orten.

I följd af ryssarnes härjningar[1] samt lagman Bromans sjukdom och död blef emellertid kommissionsförrättningen uppskjuten tills vidare.[2]

g. *Grubbs försvarsskrift med afseende på konsistoriets anklagelse.*

Sedan Grubb fått underrättelse om, att så väl konsistoriets klagoskrift som det s. k. »extractet» genom afskrifter spreds bland allmänheten och själf erhållit afskrift af bäggedera, författade han mest för församlingens skull en försvarsskrift, hvilken fullbordades den 18 nov. 1720.[3]

Skriften är indelad i 33 paragrafer. I §§ 1—11 skildras tillståndet särskildt i Umeå församling, men äfven i grannförsamlingarna vid tiden för Grubbs ankomst till Umeå. Han visar här, att det vid nämnda tidpunkt rådde verkliga miss-

[1] Grubb yttrar härom i sina själfbiografiska anteckningar: »Till all olycka hände sig att samma år 1720 den 21 maj fienden inföll här ifrån Österbotten med 10,000 man och en lördag och söndagen därpå brände upp hela staden, prästgården, alla böndernas kyrkbyshus samt de flesta bondgårdar på två mil när kyrkan och därutöfver samt Holmön, undantagandes Stöksjön och Tjälemark».

[2] Af samma skäl lät Svea hofrätt anstå med utnämningen af de tvenne bisittarne i kommissionen.

[3] Enligt uppgift i självbiografien.

förhållanden både i afseende på religionen och kyrkodisciplinen i Umeå, samt att dessa missförhållanden fortforo i grannförsamlingarna ännu, då han skref sin försvarsskrift. På grund af dessa inrotade missförhållanden syntes Grubbs efter Guds ord, symboliska böckerna och kyrkolagen inrättade ämbetsförvaltning för många så väl i hans egen församling som i grannförsamlingarna såsom ett onödigt och skadligt nyhetsmakeri. På detta vis uppkom ryktet om oväsende i religion och kyrkodisciplin i Umeå. Grubb anmärker därför ock med rätta: »Om så väl de präster, som före mig varit i denna församling, som de, hvilka i nästliggande socknar äro, i betraktande af sin ämbetsplikt och det därvid hängande svåra ansvar oförsumligen hittills efterkommit och än i denna dag efterkomme hvad de edligen hafva utlofvat, så är jag alldeles säker, att aldrig det minsta rykte om något oväsende i religion och kyrkodisciplin i Umeå någonsin hade blifvit utspridt.»

Efter att sålunda hafva visat, hvarifrån ryktet om Umeå-oväsendet ytterst härledde sig, skildrar han i §§ 12—15 sin egen ämbetsförvaltning samt öfvergår därefter till en vederläggning af de mot honom och hans församling framkastade beskyllningarna punkt för punkt, hvarvid han följer den i det förut meddelade »extractet» iakttagna ordningen. I §§ 16—23 behandlar han själfva lärorna eller innehållet i religionsoväsendet; §§ 24—27 innehålla en förklaring med afseende på de uppbyggliga sammankomsterna eller oväsendet i kyrkodisciplinen; §§ 28—31 lämna en belysning af de föregifna, farliga följderna af det nämnda oväsendet i religion och kyrkodisciplin; § 32 försvarar de i Umeå använda uppbyggelseböckerna; i § 33 förklarar han sig beredd att stå till svars inför Gud, öfverheten, sina förmän och alla opartiska människor samt uttalar sig med följande ord om de verkningar, han väntar af sin skrift: »Emellertid förser jag mig till alla opartiska och kristligt sinnade, att de, af det nu sagdt är, lära finna, 1) det jag och de angifne åhörarne af denna församlingen hålla oss vid ingen annan religionsregel och rättesnöre än den evangeliska läran i symboliska böckerna, samt, hvad kyrkodisciplinen angår, att vi hörsamligen efterlefva Kongl. Maj:ts kyrkolag, och huru vi alltså måste vara ohemult beryktade för oväsende i

religion och kyrkodisciplin; 2) det måtte hvar och en, som mina skäl allenast för halfva anse vill, till dess de blifva med tiden fulltygade, emellertid komma till det minsta fast sannolikt före, det de, som mig och denna församlingen angifvit, själfva äro till omrörde oväsende skyldige».

Denna skrift sändes i februari 1721 till Stockholm och ingafs hos Kongl. Maj:t i maj samma år jämte en böneskrift, innehållande begäran, att den utlofvade kommissionen måtte komma till stånd.

På uppmaning af åtskilliga vänner till prosten Grubb lät hans broder, den förut omtalade köpmannen Michell Grubb, samma år befordra skriften till trycket, sedan den af kanslirådet Rosenadler granskats och gillats till tryckning. Den omfattar 77 sidor 8:o och bär följande utförliga titel: »En sanfärdig och på bevisliga skähl sig grundande berättelse om det så kallade oväsendet i religion och kyrckiodisciplin, för hvilcket denna Uhmo församling, igenom någras, dehls argsinnades, dehls oförståndigas falska tidningar kommit i förklenligit rychte. Utgifven af Nils Grubb, probst och kyrckioherde i Uhmo».

En mera detaljerad framställning af denna skrifts innehåll skall lämnas i sammanhang med redogörelsen för innehållet i den märkliga vederläggningsskrift, som utkom följande år.

h. *Telins skrift mot Grubb.*

De smädelser mot Grubb och hans församling, som framkallats genom spridningen af det s. k. »extractet» och konsistoriets anklagelseskrift samt det därmed i sammanhang stående ryktet bragtes genom den år 1721 af trycket utgifna försvarsskriften så småningom till tystnad.

Emellertid funno åtskilliga af Grubbs ämbetsbröder, särdeles i Stockholm, den nämnda försvarsskriften i flere hänseenden anstötlig. En af dessa, magister Telin, företog sig därför att utarbeta en vederläggning af densamma, hvilken fullbordades på hösten 1722 och i vida högre grad än de från konsistoriet härrörande skrifterna var ägnad att bringa Grubb och hans församling i vanrykte. Den bär följande titel: »Enfalliga och korta anmärckningar öfver den skrift, som så lyder: 'En

sanfärdig och på bevisliga skähl sig grundande berättelse om det så kallade oväsendet i religion och kyrckiodisciplin, för hvilcket denna Uhmo församling, igenom någras dehls argsinnades, dehls oförståndigas falska tidningar, kommit i förklehnligit rychte. Utgifven af Nils Grubb, probst och kyrckioherde i Uhmo, i hastighet fattade af Johann P. Telin».[1]

Skriften var ämnad att vara en vederläggning af Grubbs sannfärdiga berättelse, så vida den sökte uppvisa den innersta orsaken till de af angifvarne framställda beskyllningarna för oväsende i religion och kyrkodisciplin samt tillbakavisa dem såsom osannfärdiga. Men förf. nöjer sig icke med att söka häfda sanningen af angifvarnes påståenden och på förhand förklara prosten Grubb skyldig de i mål, till hvilkas undersökning en kungl. kommission blifvit förordnad. Han söker därjämte genom förvrängningar af sin motståndares uttryck samt genom falska slutledningar öfverbevisa honom om flere svåra villfarelser i läran samt fel och försummelser i ämbetet.

I likhet med prosten Grubbs tryckta berättelse är mag. Telins skrift indelad i 33 paragrafer motsvarande de respektive paragraferna i den förstnämnda. Vi vilja här nedan lämna prof af dess innehåll och framställningssätt.

i. *Telins skrift mot Grubb. §§ 1—11.*

§ 1. Förf. förklarar gentemot Grubb, att det utkomna ryktet om oväsende i religion och kyrkodisciplin i Umeå ingalunda är ogrundadt, utan tvärtom har en alltför fast grund. Beviset lyder i korthet sålunda. Enligt 2 Kor. 13: 1 skola uti två eller tre mäns mun alla saker bestå. Nu har icke allenast många andra kristna, både präster och kronobetjänter,

[1] Johannes Petri Telin född i Omne by i Nordingrå 1682, student 1703, fil. mag. i Upsala 1713, huspredikant hos riksrådet grefve Fabian Wrede 1718, kyrkoherde i Bygdeå 1726 (vice pastor därstädes sedan 1722), kontraktsprost 1735, riksdagsman 1743, död i Stockholm den 9 juni 1743. Gynther, Hernösands stifts herdaminne. J. F. Biberg, Hernösands stifts herdaminne I, sid. 122. I själfva verket erhöll Telin fullmakt på Bygdeå pastorat redan den 28 juni 1723, enligt Hernösands domkapitels konceptbok för nämnda dag, sedan hans blifvande svärfader, Burman, afsagt sig det till Telins förmån. Se Hernösands domkapitels protokoll den 8 dec. 1722 samt 16 mars, 22 maj, 8, 12 och 22 juni 1723.

utan till och med själfve landshöfdingen i Umeå till Hernösands konsistorium ingifvit berättelse om det ifrågavarande oväsendet samt bragt det därhän, att en kungl. kommission tillsatts att undersöka saken, alltså har ryktet en alltför fast grund. Vidare beskyller förf. Grubb för att hafva vändt sig till orätt forum, då han genom en tryckt berättelse söker inför allmänheten bevisa sin oskuld, samt påstår, att aldrig någon tjuf skulle hängas eller förklaras för ärelös, om hvar och en skulle hafva rättighet att så agera i sin egen sak.

§ 2. Hvarken prosten Grubb eller hans angifvare äro af förf. kända vare sig för ondt eller godt annat än genom prosten Grubbs tryckta berättelse, hvarför han gör anspråk på att blifva ansedd som en opartisk domare.

§ 3. Prosten Grubb har genom sin skildring af tillståndet i grannförsamlingarna visat en otyglad hämndgirighet och sålunda svårt förbrutit sig mot kristendomens bud angående kärleken till nästan. Prostens angifvare hade genom sin angifvelse endast uppfyllt sin plikt enligt Guds ord och kungl. förordningar, t. ex. Rom. 16: 17—18 samt Kungl. Maj:ts nådiga förordning af den 6 okt. 1694. I öfverensstämmelse härmed hade de endast hos vederbörande gjort anmälan, och det endast med afseende på läran.

Grubb däremot hade i en tryckt skrift inför allmänheten angripit sina angifvares lefverne. I detta sammanhang söker förf. bevisa, att om det än är icke allenast tillåtet, utan nödvändigt för kristna att anmärka och angifva en oriktig och falsk lära, så är det däremot alldeles icke tillåtet att döma någons lefverne, hvilket Grubb gjort i sin skrift. Anledningen till denna Grubbs åtgärd förklarar förf. vara »ingen annan, än att han icke kunnat riktigt förklara sig på angifvarnes tillmälen, förrän han svärtat dem och därmed slagit en dunst för läsarens ögon, att han icke skall så klart märka tillmälenas rätta beskaffenhet». Då Grubb skrifver, att sakens beskaffenhet nödvändigt fordrar ett omtalande af grannförsamlingarnas tillstånd, under uttrycklig förklaring, att det här ej är fråga om att löna ondt med ondt, förklarar Telin honom hylla den läran, att det under vissa omständigheter är tillåtet att löna ondt med ondt.

§ 4. Grubbs yttrande: »Jag kan icke annat begripa, än att jag har svurit min ed därföre, att jag genom Guds nåd både kan och bör hålla och efterlefva den», angripes, såsom innefattande den läran, att människan kan vara fullkomlig både efter lagen och evangelium. Denna anmärkning innebär tydligt ett förnekande af att en präst kan hålla sin ed. Förf. söker därför också i det följande visa, att icke heller Grubb, vare sig i lära eller lefverne hållit sin ed.

Grubbs berättelse om hans grannars och företrädares ämbetsförvaltning karakteriseras såsom ett förklenande och dömande af både lefvande och döda, stridande mot ordspråket: »Om de frånvarande och döde bör man icke tänka och tala annat än godt». Klagomålen mot Grubb förklaras härröra af hans bristande saktmod och hans ovisliga tillvägagående i ämbetsutöfningen. Hade prosten iakttagit Guds ords och kyrkolagens föreskrift angående den privata själavården, skulle han, menar förf., icke behöft så mycket klaga öfver sina åhörares oanständiga och hårda utlåtelser, eller att de offentligen anklagat honom, ännu mindre öfver mycken vedervärdighet, illvilja, förtal och förföljelse. Emellertid förklarar förf. strax efteråt, att ingen i denna världens sista ondskefulla och arga tid kan förundra sig öfver vedervärdighet, illvilja och förtal. Talet om förföljelse för religionens och kyrkodisciplinens upprättande och befrämjande säges innebära ett angifvande af de andliga och världsliga myndigheterna såsom religionens och kyrkodisciplinens föraktare. Därjämte antydes, att det är orimligt att tala om förföljelser af ofvannämnda art, så länge man lefver under en kristlig öfverhet, och lag och rätt få obehindradt skipas i landet.

§ 5. Sanningsenligheten af Grubbs påstående, att det »härskade en fast allmän fåkunnighet i kristendomens kunskap» i Umeå vid hans ankomst dit år 1713, bestrider Telin på följande sätt: Grubb erkänner, att en del någorlunda kunde katekesen utantill och jämväl svar utur spörsmålen.[1] Den, som kan katekesen och svar af spörsmålen utantill, har en någorlunda god kunskap i sin kristendom. Alltså härskade

[1] Svebiliska katekesen af år 1689.

icke en fast allmän fåkunnighet i kristendomen i Umeå. Grubbs tillägg, att nästan ingen förstod ett ord af det, han kunde utantill, låtsar Telin icke om.

Med anledning af Grubbs yttrande, att större delen icke visste rätt besked om tre personer i Gudomen, gör förf. en lömsk insinuation, att Grubb skulle hysa samma kätterska tänkesätt om treenigheten, som några för grufliga hädelser emot Gud i Tyskland år 1705 afrättade personer.

Grubbs ord: »Här var en förskräcklig fåkunnighet, just sådan som symboliska böckerna beskrifva hafva varit i påfvedömet», innehålla efter Telins antydan samma mening som »den pietistiska satsen: 'Den evangeliska församlingen är ett lutherskt papisteri, ett antikristiskt Babel, ja den babyloniska skökan'».

§ 6. Grubb hade i sin tryckta berättelse med ett exempel belyst det missbruk, som opåtalt fått äga rum i församlingen före hans tid vid den heliga nattvardens begående. Ehuru det uttryckligen säges, att detta exempel allenast är ett prof af hvad som försiggått, anmärker icke desto mindre Telin: »Jag kan icke finna, huru man af en enfaldig pigas exempel och förseende kan taga sig något bevis till en hel församlings oförstånd och fåkunnighet om Herrens heliga nattvard och dess rätta bruk».

§ 7. Mot Grubbs anmärkning, att katekesförhöret under hans företrädares tid bestod däruti, att ungdomen fick rada upp ur minnet något stycke hvardera af katekesen, men utan allt förstånd, samt att, om någon uttydning efterfrågades, hvem som ville i hopen af dem, som lärt något svar ur spörsmålen, svarade, äfvenväl utan förstånd, invänder Telin, att, om prosten vill förkasta detta, så har man orsak att frukta, att katekesens läsning och sådana enfaldiga spörsmål samt svar därutaf nu i Umeå hålles för skal utan kärna. Att okunnigheten och oförståndet icke varit så stora, som Grubb velat låta påskina, vill förf. bland annat bevisa därmed, att åhörarne kunnat märka, hvad som var oriktigt i läran, hvilket ju visat sig, menar han, uti angifvelsen mot Grubb.

§ 8. Af den allmänna okunnigheten i kristendomen i Umeå hade Grubb dragit den slutsatsen, att det förhör, som

enligt kyrkolagen hölls med dem, hvilka första gången skulle begå Herrens nattvard, icke varit vidlyftigare än det, han själf undergått vid sin första nattvardsgång, hvilket bestod af fyra eller fem frågor, som utan allt förstånd besvarades. Telin utgår emellertid i sina anmärkningar från det påståendet, att Grubb af sitt eget exempel och förhör dragit slutsats angående det allmänna förfarandet vid dylika förhör. Med en sådan utgångspunkt kan förf. utan svårighet öfverbevisa Grubb om ett oriktigt förfaringssätt och förklara hans utsagor ogiltiga.

§ 9. Om predikningarna i Umeå före sin ditkomst hade Grubb fällt det omdömet, att de voro sådana, att det måtte sannas, som står i psalmen: »För oss predikas år från år; Gud ingen bättring af oss får». Predikningarnas fruktlöshet hade han förklarat komma därutaf, att folket icke förstått katekesen. Och om någon skulle kunnat som en papegoja framföra några öfverlästa ord om Kristus, omvändelse, tro och rättfärdighet, hade detta allt sagts löpa ut på en pelagiansk dårskap, uti hvilken mycket hålles för Guds Andes verk, som likväl ingenting mindre är. På grund af dessa satser söker Telin öfverbevisa Grubb om flere svåra villfarelser. Grubbs omdöme om det förra predikosättet i Umeå, sammanställdt med ett par andra förtydda yttranden af honom, säges »draga tämligen i rad med denna pietistiska läran: »Helgelsen varder allaredan här i lifvet uti oss fullbordad, och deras goda verk och gärningar, som äro pånyttfödda, de äro fullkomliga». Telins framställning är här, såsom ofta, mycket dunkel. Tankegången synes emellertid vara denna. De anförda psalmorden innebära den meningen, att Gud ingen så fullkomlig bättring får utaf oss, att vi därigenom befrias från alla fel och brister. De äga alltså sin tillämpning på alla, som ej äro fullkomligt syndfria. Då nu Grubb antyder, att de icke längre äga tillämpning på Umeå församling efter hans ditkomst, så måste han hylla den läran, att människan redan i detta lifvet hinner fullkomligheten. Hela argumentationen hvilar alltså på en förväxling af begreppen bättring och lagisk fullkomlighet. Detta framgår tydligen af förf:s följande framställning, hvarest det heter: »Johannes, Jesu käraste lärjunge, bekände på sina och alla trognes vägnar: 'Säga vi, att vi hafva icke synd, så bedraga vi oss

själfva, och sanningen är icke i oss (1 Joh. 1: 8)'. Hvad är detta annat, än hvad äfven den trogna församlingen menar, då den med bitter klagan måste bekänna: 'Oss predikas år från år; Gud ingen bättring af oss får?'»

I sammanhang med det förut nämnda yttrandet af Grubb i denna paragraf säges äfven, att, när lärande och förmanande genom predikningar efter Guds ord och öfverhetens befallning med kristlig nitälskan, sorgfällighet och försiktighet sker, därpå nödvändigt hos de böjliga en daglig och årlig förkofring måste följa, både i Guds kunskap och kristligt lefverne. Häremot invänder Telin, att, ifall detta vore sant, profeterna, Kristus själf och hans apostlar måste förklaras skyldige till bristande nitälskan, sorgfällighet och försiktighet i sina predikningar, emedan de alla likasom med en mun hafva måst klaga öfver obotfärdighet hos de ogudaktige, samt tröghet och fåkunnighet hos de böjligaste. Men om man nu ej får på profeterna, Kristus och apostlarna skjuta skulden för åhörarnes ofvannämnda beskaffenhet, så får Grubb icke heller i sin företrädares och andras predikningar söka orsaken till det beklagansvärda tillståndet hos åhörarne i sin församling.

De anförda orden röja vidare, menar Telin, den åskådningen, att en lärares nit och sorgfällighet tillägger Guds ord en omvändande kraft. Förf. lämnar dock åt andra att pröfva, om Grubb jämte den nämnda åskådningen äfven hyllar den pietistiska satsen: »En präst, som icke själf är född på nytt, kan icke rätt lära, ej heller döpa och andra till salighet utdela den heliga nattvarden.»

Den af Grubb uttalade åsikten angående följderna af ett rätt predikande förklaras därjämte stå i strid med en af rena lärare emot papismen alltid framhållen regel: »Däraf att något befalles i Guds ord, följer icke att det nödvändigt sker» (»A mandato ad posse non valet consequentia»). Öfversättningen af det latinska uttrycket är till meningen Telins egen. Vore Grubbs ifrågavarande resonnemang riktigt, kunde man, heter det vidare, också resonera sålunda: »Gud har sagt: 'Du skall älska Herren din Gud af allt ditt hjärta, af all din själ, af all din förmåga och din nästa såsom dig själf', därföre sker det nödvändigt».

Förf. vänder sig härefter mot Grubbs yttrande, att den, som icke af katekesen först väl inhämtat rätta grunden till sin kristendom, ogörligen kan förstå någon predikan eller hafva någon nytta däraf, samt kommer slutligen till det resultatet med sin kritik, att det 1) strider emot Guds egen utsaga Es. 55: 11: »Alltså skall ock ordet vara, som utaf min mun går. Det skall icke återkomma till mig fåfängt, utan göra det mig täckes, och det skall framgång hafva, i ty jag utsänder det»; 2) innehåller en förnekelse af det predikade ordets klarhet, kraft och verkan;[1] 3) lärer att ingen kan förstå den hel. skrift utan föregående den Helige Andes upplysning, och att den hel. skrift är en död bokstaf och allenast en utvärtes vägvisare till Kristus, ett utvärtes vittnesbörd om sanningen, af hvilket man hvarken kan hafva lif, ej heller en ny födelse och salighet.

Slutligen angriper förf. i denna paragraf Grubbs ord, att, om någon skulle kunna som en papegoja framföra några öfverlästa ord om Kristus, omvändelse, tro och rättfärdighet, det dock allt löper ut på en pelagiansk dårskap, uti hvilken mycket hålles för Guds andes verk, som likväl ingenting mindre är. »Meningen med dessa ord är förmodligen denna», säger han, »att den kunskap, som en kristen har om Kristus, om bot och bättring, om omvändelse, om tro, rättfärdighet etc., är allenast ett naturligt köttsligt verk och icke af den Hel. Ande; fastän den kunskapen är fattad af Guds ords predikan och katekesen, och han kan om berörda stycken tala, såsom han det af Guds ord och katekesen lärt hafver». »Detta», tillägger han, »är nästan den allmännaste och bekantaste pietisternas sats, näml. att icke erkänna den kunskap, som en människa, besynnerligen en ogudaktig, har af Guds ord, fast den kommer därmed alldeles öfverens, för den Hel. Andes verk, utan för ett köttsligt verk, för ett dödt ting, en fantasi och dåraktig inbillning». Förf. frågar sedan, hvartill det då skall tjäna att lära katekesen och

[1] »Hvar blifver då», heter det, »det predikade ordets klarhet, kraft och verkan, då ingen kan förstå det eller hafva någon nytta däraf, som tillförne icke af katekesen väl inhämtat grunden till sin kristendom, och *fördenskull är fullkomligen omvänd?»* Man observere de af oss understrukna orden, genom hvilka förf. söker inbilla läsaren, att enligt Grubbs påstående inga andra än de *fullkomligen omvände* kunna förstå eller hafva någon nytta af det predikade ordet.

Guds ord samt höra predikningar, om allt, som man däraf lär, icke är den Helige Andes verk, utan en pelagiansk dårskap. I sin ifver att få Grubb förvunnen till pietistiskt kätteri ryggar Telin, som vi se, icke tillbaka ens för de gröfsta förvrängningar af dennes ord.

§ 10. I den sjette paragrafen af sin berättelse hade Grubb yttrat, att kyrkodisciplinen var alldeles förfallen i Umeå före hans tid, hvarpå han i den tionde paragrafen anför såsom exempel öfverträdelser af kyrkolagen i sju olika afseenden. Härtill anmärker Telin, att förgripelser i sju mål icke bevisar någon alldeles förfallen kyrkodisciplin. Bland de ofvannämnda exemplen omtalas äfven, att en präst, som förrättat olaglig lysning och vigsel med den påföljd, att den ene af de sammanvigde för olagligt giftermål afrättats, själf icke allenast blef ostraffad, utan därtill äfven efteråt fick avancera till bättre lägenhet. På grund af denna berättelse beskyller förf. Grubb för domkval samt utbrister till sist: »Men hvar och en i sitt stånd måste få sin del, eljest blefve intet Babel fullkomligt. Men Herren Gud förbistre alla babeliska byggmästares tungomål, såsom fordom, och omvände dem, att de må finna sin dårskap».

§ 11. Grubbs anmärkning, att samma verkliga oväsende i religion och kyrkodisciplin, som förr funnits i Umeå, ännu gick i svang hos hans närmaste grannar karaktäriseras som ett ingrepp i andras ämbete i strid med apostelen Petri förmaning i 1 Petr. 4: 15, hvarvid Luthers yttrande anföres: »Denna lasten drifver djäfvulen allra mest uti de falska kristna; de vilja ju alltid hafva mycket till att skaffa och regera, där dem intet befalldt är».

j. *Telins skrift mot Grubb. Fortsättning: §§ 12—23.*

§§ 12—15. I de motsvarande styckena af sin berättelse omtalar Grubb sina åtgöranden i församlingen till uppväckelse och näring af kristligt lif. Dessa åtgöranden inneburo icke något annat än en tillämpning af symboliska böckernas och kyrkolagens uttryckliga föreskrifter. Detta vill Telin icke erkänna, utan anmärker, att om Grubb bedrifvit katekesunder-

visningen i enlighet med de satser, han i sin berättelse uttalat, så har man orsak att hjärtligen beklaga de enfaldiga själar, som således blifva förförde ifrån enfaldigheten i Kristus och Guds ords rättesnöre.

§ 16. I denna paragraf kritiserar Telin Grubbs förklaring med anledning af den i anklagelseskriften framkastade beskyllningen, att man i Umeå skärpte lagen för strängt och förde folket till en ogemen syndaånger. Medveten om att icke hafva lärt annorlunda än i enlighet med Guds ord och bekännelseskrifterna, utgår Grubb vid sin förklaring helt naturligt från den förutsättningen, att hans angifvare, antingen af okunnighet eller ock medvetet, stämplat ett rätt lärosätt såsom kätterskt. Hans förklaring går därför förnämligast ut på att visa sitt lärosätts öfverensstämmelse med bekännelseskrifterna.

Telin kallar emellertid detta Grubbs antagande med afseende på sina åklagare ett gäckeri samt angifver meningen i det ifrågavarande uttrycket ur anklagelseskriften med följande ord: »Att skärpa lagen för strängt är att inmänga försakelsen och goda verk och gärningar i artikeln om rättfärdiggörelsen och om den eviga saligheten, eller som Spener och andra efter honom lära, att tron, så vida hon är verkande genom goda verk och gärningar, gör rättfärdig och salig,[1] och att goda verk och gärningar icke allenast äro nödvändiga för den, som är rättfärdigad, utan ock för den, som skall blifva rättfärdig och salig». Förf. utgår sedan, såsom från något, som är fullkomligt bevisadt, därifrån, att denna Spener pådiktade lära förkunnas i Umeå.

Enligt anklagelseskriften föras människor genom predikningarna i Umeå till en ogemen syndaånger och förakt för andra. »Af frukten känner man trädet» (Matt. 7: 15). De symboliska böckerna uppräkna ofvannämnda frukter såsom en följd af den ofvan angifna läran. Alltså drifves denna lära i Umeå. Detta är författarens slutledning.

Grubbs ogillande anmärkning, att hans anklagare betecknat det såsom en lagens predikan att förehålla människorna, hvad som hör till ett rättsinnigt väsende i Kristus Jesus och

[1] fides operosa i. e. bonis operibus impraegnata justificat et salvat.

förelägga dem försakelsens nödvändighet, föranleder Telin att beskylla honom för sammanblandning af lag och evangelium. Predikan om ett rättsinnigt väsende i Kristus Jesus och försakelsens nödvändighet är enligt hans mening blott en lagens predikan. I öfverensstämmelse härmed bestämmer förf. öfver begreppet »lagens gärningar». Hans ord därom lyda sålunda: »När man lämnar Guds nåd i Kristus Jesus och evangelium sitt rum i vår salighets-ekonomi och sedan drifver lagen och *lagens gärningar såsom frukter af en sann omvändelse,* så följer man den ordning, som Guds ord och symboliska böckerna föreskrifva».

Utaf angifvarnes åtgärd att såsom en falsk och främmande lära stämpla hans med symboliska böckerna helt och hållet öfverensstämmande lärosätt drager Grubb den slutsatsen, att den rätta botens och bättringens väg måtte vara dem så godt som obekant. Om detta enkla och klara uttryck utlåter sig Telin på följande sätt: »Här brukas en ny och ovanlig logik på det sättet: den som angifver såsom misstänkt och oriktigt, att en förer sina åhörare till en ogemen syndaånger, som drager till förtviflan, han förstår icke den rätta bot- och bättringsvägen. Jag menar, att man efter den gamla logiken, ja efter ett sundt förnuft, bör så sluta: den som kan märka hvad som är oriktigt, han måste ock förstå hvad som är rätt».

Mot Grubbs yttrande, att hans anklagare icke skulle hafva utropat den i Umeå predikade läran om bot och bättring såsom ett oväsende i religion eller talat om någon ogemen syndaånger, om de flitigt läst Luthers skrifter, invänder Telin, att Luther själf gör åtskillnad emellan sina skrifter och begär, att en del af dem må läsas med medömkan, särskildt de, som skrefvos före reformationen. Då nu Grubbs citat ur Luthers skrifter handla om bättring, tro och syndaförlåtelse, måste förf:s mening vara att säga: Luther är icke fullt pålitlig i läran om dessa stycken. Ty om förf. icke åsyftade att låta Luthers tal om skrifter, som böra läsas med medömkan, äfven omfatta hans framställning af ifrågavarande läropunkter, skulle hans erinran vara fullkomligt meningslös. För att ytterligare försvaga verkan af Grubbs citat ur Luthers skrifter insinuerar förf., att Grubb förvrängt Luthers lära.

§ 17. Mot anklagarnes utsaga, att de, som antogo den i Umeå lärda salighetsordningen, alltid gingo med nedhängande hufvuden, anmärker Grubb, att man, så snart någon varit bedröfvad öfver synden och ej kunnat hoppa och dansa med de andra, strax anfört Es. 38: 5, att de hänga hufvudet som en säf, tvärt emot den Helige Andes mening, men att man i världslig och ofta otidig sorg opåtalt får hänga hufvudet samt jämra sig och gråta, som om ingen Gud vore till. Telin finner af denna förklaring, att Grubb håller ärbart dansande och sorg i lekamliga mål för ett oskickligt väsende, samt att enligt hans åskådning ingen kan hafva någon rätt sorg öfver sina synder, förrän han afklädt sig alla mänskliga affekter i lekamlig måtto, så att han hvarken glädes med dem, som glade äro, eller gråter med dem, som gråta, eller finner hos sig någon rörelse till glädje eller sorg i lekamliga mål.

§ 18. Enär anklagelseskriften bland de i Umeå gängse villfarelserna äfven nämnt det, att man lärde folket att bedja dag och natt, visar Grubb i sin berättelse, att detta öfverensstämmer med den heliga skrift. Men Telin tager ej denna förklaring till godo, utan söker att få kätteriets stämpel äfven på läran om bönen, såsom den förkunnades i Umeå. I sin blinda ifver märker han ej, huru oförnuftig och skriftvidrig hans bevisföring gestaltar sig. Början af den ifrågavarande paragrafen lyder: »Angående bedjande dag och natt, som nu förmenas i Umeå idkas efter Guds ord och de heligas exempel, så synes det väl underligt, att det angifves såsom ett oväsende i religion, helst emedan det icke allenast är en högst angelägen kristlig plikt, utan ock bör vara likasom ett dagligt bröd, äro ock få som det rätteligen bruka. Men så är att märka, 1) att sådant är anmärkt och förkastadt såsom en villfarelse och oväsende i religion år 380 efter Kristi födelse hos massilianerna eller messalianerna, som för sitt trägna bedjande kallades euchiter, det är bedjare». I det följande förklarar han, att de ställen i den heliga skrift, som innehålla maningar att bedja alltid och utan återvändo, t. ex. Luk. 18: 1; 1 Tess. 5: 16; Ef. 6: 18, »rättast böra på det sättet förstås, att *vissa bönestunder* ingen dag böra försummas». Denna tolkning menar förf., att skriften själf angifver såsom den

riktiga, därmed att den äfven uppmanar människan att arbeta. Att bön och arbete samtidigt skulle kunna äga rum, därom synes författaren ej hafva någon aning. Att man i Umeå lärde folket att för bönens skull försumma den jordiska kallelsens arbete, antager förf. såsom självklart. Hans granskning af Grubbs berättelse i denna punkt leder till det resultat, att han förklarar ett massilianskt, entusiastiskt och kväkerskt oväsende hafva varit anledning till angifvarnes angifvelse, hvadan denna alltså varit befogad.

§ 19. Det ifriga läsande och sjungande, som förekom i Umeå, särskildt på helgdagar, försvarar Grubb genom anförande af Pauli uppmaning Kol. 3: 16 samt hänvisar på huru kroglif, spel, svordom, slagsmål och världsligt arbete på sabbatsdagarna fick oanmärkt passera. Han anför härvid ett ställe ur en skrift af doktor Fecht, hvarest denne klagar öfver, att mången till ursäkt för de vederstyggligaste laster förebär vår oförmögenhet att ernå fullkomligheten här i lifvet. Härom skrifver Telin, att Grubb anför det såsom oanständigt, att man förebär vår oförmögenhet att ernå fullkomligheten här i lifvet och därmed statuerar en förmögenhet att ernå fullkomligheten här i lifvet.

När Grubb vidare på samma ställe säger sig hafva anledning att frukta, att samma skäl, som förmådde guldsmeden Demetrius att klaga öfver Paulus, också varit medverkande till anklagelsen mot honom, alldenstund många både lekmäns och prästers krögeri skulle lida intrång, om folket började efter Guds ord och kyrkolagen rätt helga sabbaten, så anmärker Telin, att Grubb, eftersom han så far ut mot prästerskapet, måste hylla den pietistiska satsen: »De lutherska predikanterna äro antikristi tjänare, ett förgiftigt sällskap, som äro vidrige emot en rätt kristendom, hvilka alle tillsammans icke allenast till intet duga, utan ock äro högst skadlige.»

§§ 20—21. Dessa paragrafer behandla anklagelseskriftens utsagor, att man i Umeå lärde folket att öfvergifva allt världsligt samt fara efter fullkomligheten. Grubb erinrar om, att dylika uttryck finnas i själfva bibeln, t. ex. Luk. 14: 33; Fil. 3: 12, 15; Kol. 4: 12; Ebr. 5: 14; Matt. 5: 48; 1 Kor. 14: 20; Kol. 1: 28—29, visar därjämte, huru och med hvad villkor

folket lärdes att öfvergifva allt världsligt, nämligen i öfverensstämmelse med Matt. 6: 19—21; 1 Joh. 2: 15; Fil. 3: 18—19 samt 1 Kor. 7: 31; 2 Tess, 3: 12, enligt hvilka ställen skötandet af den jordiska kallelsen skall förenas med samlandet af ägodelar i himmelen, framgånget ur ett sinne, som icke älskar denna världen, utan kommer människan att bruka den, såsom brukade hon den icke. Telin anmärker ock, att om det vore så lärdt i Umeå, om världsförsakelse och fullkomlighet, som dessa paragrafer angifva, så vore det rätt lärdt. Men att så icke varit fallet, förklarar sig förf. tro af tvenne skäl: 1) Guds ord har ej kunnat vara så okändt för dem af prostens åhörare och grannar, som angifvit honom, att de skulle angifvit en rätt lära såsom oväsende i religion, 2) prostens utlåtelser om fullkomligheten och försakelsen här och där i berättelsen stämma icke öfverens med hans förklaring i dessa paragrafer, hvilken uppgifves vara tillkommen blott såsom en undanflykt och för att »beskönja» hans andra satser.[1] Huru Telin förut genom förvrängningar sökt pådikta Grubb en falsk lära om fullkomligheten, hafva vi sett i den 9:de och 19:de paragrafen. Det är på sådana ställen, han här stöder sig, för att göra Grubbs tydliga förklaring i dessa paragrafer misstänkt såsom icke ärligt menad.

§ 22. Med anledning af Grubbs i denna paragraf uttalade förundran öfver, att anklagarne sagt dem, som i Umeå beflita sig om en sann kristendom, vilja hälsas för omvände och nya människor, då denna benämning i stället på spe gifvits dem af deras fiender, anmärker Telin, att han, efter den kännedom han af Grubbs berättelse vunnit om Umeåborna, icke anser dem förtjänta af ofvanstående benämning. »Åtminstone», heter det, »har prosten Grubb själf här lagt i ljuset flere prof af den gamla än af den nya människan».

§ 23. Med afseende på den heliga nattvarden sades i anklagelseskriften, 1) att de, som hyllade de förment nya lärorna, icke ville gå till Herrens nattvard, förrän de voro ogement ångerfulle och fullkomligen omvände; 2) att de därför,

---

[1] Hvilka dessa andra satser äro, därom lämnar förf. ingen upplysning, om man undantager en hänvisning till 9:de paragrafen af förf:s framställning.

af fruktan att ovärdigt begå densamma, i två eller tre år afhöllo sig från den heliga måltiden; 3) att de dömde och fördömde andra, som efter Kristi befallning och kristligt bruk anammade nattvarden, sägande att allenast två eller tre äro värdige. Härpå svarar Grubb, att emedan det angifves såsom en villfarelse och ett oväsende i religionen, att en icke vill gå till Herrens nattvard, förrän han, på det sätt som i Umeå läres, är ångerfull och fullkomligen eller sannfärdeligen omvänd, så måste motsatsen vara angifvarnes mening, näml. att en oomvänd kan gå till Herrens nattvard, förrän han blifvit så ångerfull och fullkomligen omvänd, samt att ett sådant begående är *ett kristligt bruk.* Med anledning häraf frågar Grubb hvarför då biktbarn under skriftermålet tillfrågas, om de rätt ångra och begråta sina synder, om man skall gå till Herrens nattvard, förrän man blifvit hjärtligen ångerfull och omvänd. Häruti ser Telin en sammanblandning af en rätt syndaånger och *en ogemen,* som drager till förtviflan, samt beskyller Grubb för att bruka en dylik slutledning: »Den, som icke förer folket till *en ogemen syndaånger* genom lagens för stränga skärpande, han lärer ingen syndaånger». Telin utgår, som man ser, alltjämt, trots Grubbs uttryckliga förklaring, att han lärde i öfverensstämmelse med Guds ord och symboliska böckerna från den förutsättningen, att man i Umeå lärde falskt, och låtsar, som om Grubb skulle hafva erkänt angifvarnes påståenden såsom sanna, under det Grubb åter helt naturligt låter sin framställning gestalta sig i öfverensstämmelse med förutsättningen af hans läras sanning.

Grubb förklarar vidare i sin skrift, att den, som vill värdigt begå Herrens nattvard, måste hafva en lefvande tro, hvilken Gud alltid verkar i ett förkrossadt, botfärdigt hjärta, änskönt den botfärdige ofta behöfver med goda skäl af Guds ord öfvertygas, att han verkligen är benådad med tro, samt att den, som har en lefvande tro, är fullkomligen rättfärdig, fullkomligen Guds barn och följaktligen äfven fullkomligen omvänd. Dessa yttranden finner Telin innehålla många grofva villfarelser. Först och främst anmärker han, att Grubb utesluter dem, som hafva en svag tro, från den hel. nattvarden, hvilken anmärkning i detta sammanhang innebär en förnekelse

af, att den svaga tron är en lefvande tro. Längre fram förklarar förf. emellertid, i motsägelse med sig själf, att äfven den svaga tron är lefvande och rättfärdiggörande, samt att dess lif och rättfärdiggörande kraft icke består mer i dess starkhet än i dess svaghet, men försvarar icke desto mindre, den meningen, att Grubb, när han säger, att endast en lefvande tro möjliggör ett värdigt åtnjutande af nattvarden, utesluter den svaga tron. Han vänder nämligen nu saken så, att Grubb kommer att synas som förnekare af den svaga trons lif, då han anser att den, som på grund af svaghet icke vågar begå nattvarden kan ursäktas till dess han fått bättre undervisning.

Ett annat yttrande af förf. i denna fråga visar, att han antingen icke vill veta af en lefvande tro såsom ett nödvändigt villkor för nattvardens värdiga begående eller också anser rättfärdiggörelsen äga olika grader, beroende på trons styrka, hvaraf då ock skulle följa, att den svaga tron icke gör människan fullkomligt rättfärdig. Det åsyftade yttrandet lyder sålunda: »Den, som säger att ingen skall eller bör gå till den heliga nattvarden, utan att han tillförne är fullkomligen rättfärdig etc., han nekar icke allenast sannfärdigheten af Kristi löften Matt. 5: 6; 9: 12—13; 11: 28, utan ock nattvardens förnämsta nytta, som är syndernas förlåtelse och trons styrka».

Vidare angriper Telin Grubbs ofvannämnda utsaga, att Gud alltid verkar tron i ett förkrossadt, botfärdigt hjärta, änskönt den botfärdige ofta behöfver med goda skäl af Guds ord öfvertygas, att han verkligen är benådad med tro. Med anledning af den omständigheten, att Grubb utelämnat orden: »genom Guds ord» i uttrycket, att Gud alltid verkar tron i ett förkrossadt, botfärdigt hjärta, vill förf. hafva honom förvunnen till följande villfarelser: 1) Guds ord har icke kraft att upptända tron, utan allenast kraft att öfvertyga en redan troende, att han är benådad med tro; 2) Gud verkar tron i ett bedröfvadt hjärta omedelbart, icke genom ordet och sakramenterna; 3) dessa skola icke brukas annat än af dem, som äro fullkomligen omvände; 4) då Gud verkar tron omedelbart, så verkar han henne äfven hos hedningarna; 5) hedningarna kunna så väl blifva saliga i sin religion som kristne i sin.

Vidare vänder sig Telin mot Grubbs försvar för riktigheten af den satsen, att ingen bör gå till Herrens nattvard, som icke är fullkomligen omvänd, samt förklarar, att detta innebär 1) en förnekelse af den heliga nattvardens förnämsta nytta; 2) den åskådningen, att den allenast är en åminnelsemåltid, en utvärtes ceremoni, hvarest Kristi lekamen och blod icke åtnjutes; 3) att ingen syndernas förlåtelse därigenom gifves, icke heller lif och salighet; 4) den uppfattningen, att ingen bör förtänka den, som icke går till nattvarden, emedan hvar och en Judæ kamrat inbjudes därtill, hvilket förklaras vara en pietistisk sats.

Sedan han sålunda i otyglad förkättringslusta på det skamlösaste sätt förvrängt sin motståndares ord och därigenom falskeligen påbördat honom allehanda villfarelser, finner han behöfligt att breda en helig nitälskans skimmer öfver sitt tillvägagående samt vågar utgjuta sig på följande i detta sammanhang afskyvärda sätt: »Gud förlåte mig det, att jag sådana syndiga och försmädliga satser måste anföra, till att visa hvad förgift som ligger under dessa prosten Grubbs ordalag! Hvad näpst, menen I, förtjänar den, som Guds son förtrampar och testamentets blod såsom orent aktar, genom hvilket han helgad är, och försmädar nådens Ande (Ebr. 10: 29)?»

Med afseende på anklagelseskriftens 2:dra punkt i fråga om nattvarden, nämligen att personer funnos, som två eller tre år kunde afhålla sig från den af fruktan att ovärdigt begå den, yttrar Grubb, att om någon så gjorde af förakt för sakramentet, så borde han efter kyrkolagen anses som en ogudaktig, men att, om någon afhölle sig af svaghet, man då borde lämna denne ett irrande, ängsligt och anfäktadt samvetes privilegier, och låta honom under tiden af sin själasörjare undervisas, till dess han kunde utan sitt svaga samvetes förkränkelse åtnjuta den.

Härtill anmärker nu Telin, att Grubb måst tillstå, att det så tillgått i hans församling, som anklagelseskriften i denna punkt säger, ehuru något sådant erkännande ej finnes i Grubbs berättelse. Därpå visar han med utförliga citat ur symboliska böckerna nödvändigheten af den heliga nattvardens flitiga bruk, hvarefter han förklarar, att dessa citat ej stämma öfverens med

Grubbs utlåtelser, alldeles som om denne skulle gillat och tagit i försvar ett försumligt bruk af det ifrågavarande sakramentet eller åtminstone icke med nog ifver och flit sökt leda sina åhörare till dess flitiga begagnande. »Hade prosten», säger han vidare, »förehållit sina åhörare dessa och dylika ord, så hade de aldrig i två eller tre års tid hållit sig ifrån den heliga nattvarden». »O elände till att höra», fortsätter han, »att de, som vilja anses för nitiska lärare, som hafva en rätt själavård om Kristi dyrt köpta hjord, lämna sina samvetssvaga och anfäktade åhörare i två eller tre år under sådana anfäktningar!» Denna svåra beskyllning för försumlighet i ämbetet, hvartill förf. icke äger någon grund i Grubbs berättelse, upprepar han ännu en gång samt tillägger därpå, att det är för ett sådant beteende Herren ropar ve öfver Israels herdar med dessa ord: »Ve Israels herdar, hvilka föda sig själfva; skulle icke herdarne föda hjorden? Men I äten det feta och kläden eder med ullen och slakten det gödda, men fåren viljen I icke föda. De svaga stärkten I icke, de sårade förbunden I icke, det förvillade hämtaden I icke igen och det borttappade uppsökten I icke, utan strängeligen och hårdeligen hafven I rådt öfver dem (Hes. 34: 2—4).»

Beträffande den tredje af de i början af denna paragraf anförda anklagelsepunkterna angående andras dömande, beder Grubb i sin berättelse hvarje opartisk, välsinnad läsare betänka, huru bristfullt det kristliga lifvet är i sin början hos alla, som omvända sig till Kristus, samt huru bland alla andra fel, som då vidlåda oss, andras ovisliga dömande jämväl är ett. Att nu ett sådant dömande till en del kan hafva förekommit äfven i Umeå håller han för troligt, men förklarar därjämte, att han icke fått den visshet om de utropade exemplen och profven däraf, som erfordrats till de brottsligas fulla öfvertygelse, ehuru han sökt att i offentlig sockenstämma framleta dem. Han hade dock såväl i predikningar som enskildt allvarligen bestraffat, hvad han hört vara i förenämnda mål af en eller annan brutet. Denna Grubbs förklaring tolkar Telin så, att han 1) säger prosten hafva måst offentligen tillstå, att ett sådant dömande och fördömande har förekommit i Umeå, 2) påstår honom gilla och försvara detsamma, hvarför han finner det

nödigt uppvisa, att det strider emot Guds ord och är en pietistisk vanart. Efter ännu några svåra, ogrundade beskyllningar mot Grubb slutar Telin denna paragraf med utropet: »Men Herren näpse dig satan! Ja, Herren näpse dig!»

k. *Telins skrift mot Grubb. Fortsättning: §§ 24—27.*

§ 24. Mot anklagarnes påstående, att smeden Ulander hållit hemliga sammankomster och upphäft sig till lärare för folket både hemma i sitt hus och omkring i byarna, samt att Grubb lämnat detta opåtalt, anmärker Grubb, att han, trots noggrann efterspaning, icke kunnat finna, att Ulander öfverskridit gränsen för de plikter, hvilka Guds ord, symboliska böckerna, kyrkolagen och andra kungl. förordningar föreskrifva en kristen, särskildt en husfader. Men Telin förklarar, att Grubb med sitt försvar för Ulander röjer 1) antingen vårdslöshet om sin församlings tillstånd, att han icke vet, eller ock sin politik, att han icke vill veta, hvad som i byarna i hans församling passerar; 2) sin oredighet, i det han sammanblandar det, som är befalldt, med det, som är förbjudet. Sanningen i anklagarnes berättelse anser han vara så klar och förseelserna så handgripliga, att Grubb gör bäst uti att uppgifva försvaret.

§ 25. Mot Grubbs med afseende på beskyllningen mot studenten Holmquist afgifna förklaring, att han på prostens anmodan förrättat husandakten i hans ställe, har Telin icke kunnat finna särdeles mycket att anmärka. Han söker emellertid med anledning däraf, att Grubb påpekat en motsägelse i denna punkt uti angifvarnes berättelse, försvara uttrycket »offentliga hemliga sammankomster», finner vidare prostens erinran, att hans angifvares utsände spioner icke kunnat märka något mot ortodoxien stridande, betydelselös såsom försvar af det skäl, att okunnigheten i kristendomen var så stor, som förut omtalats, vid Grubbs ankomst till Umeå, och anmärker slutligen, att prosten själf gifver tillkänna, att det varit något misstänkt vid hans förehafvande, därmed att han säger sig hafva märkt, att *de lurat på orden.*

§ 26. De långa och ovanliga böner, för hvilka Holmquist anklagats, tager Grubb i försvar, i det att han visar, att det är en den kristliga frihetens sak att bedja med egna eller andras ord, längre eller kortare, efter Luthers yttrande: »Hjärtat måste uppväckas och underrättas, hvad det skall begära, och sådana hjärtan kunna sedan med helt andra ord, längre eller kortare, sin sak föredraga; ty man måste intet så binda sig vid vissa böneformer.»

Telin förklarar sig visserligen icke förkasta böner med egna ord, men uppställer på samma gång tvenne godtyckliga villkor för deras berättigande, nämligen att den bedjande 1) beder för sig enskildt, icke inför andra och 2) i någon oförmodad nöd. Som emellertid Holmquists böner icke förekommit under någondera af dessa omständigheter, blifva de i förf:s ögon oberättigade. Hvad gagnet af en bön med egna ord inför andra angår, påstår förf., att de, som åhöra en sådan, lika litet kunna sägas bedja, som en församling kan sägas predika, när den åhör en predikan. Långa böner anser han strida mot Jesu ord Matt. 6: 7: »När I bedjen skolen I icke vara mångtalige såsom hedningarna, ty de mena, att de skola varda hörde för sina många ords skull.»

§ 27. Förvandlingen af Fader vår, som lagts Holmquist till last, upplyser Grubb hafva bestått uti en någon gång för de enfaldiges skull företagen kort parafras. Häremot anmärker Telin, att en sådan bör förekomma endast i predikningar och vid katekesförhör, men icke under bedjandet.

l. *Telins skrift mot Grubb. Fortsättning: §§ 28—31.*

§ 28. I fråga om anklagelseskriftens uppgift, att Guds ord och den allmänna gudstjänsten till följd af de omnämnda sammankomsterna föraktades och vanvördades, uttalar Grubb först sin förundran öfver, att angifvarne tillagt dem sådana farliga följder, då de icke förmått uppvisa något uti dem, som strede emot Guds ord eller öfverhetens förordningar. Vidare påpekar han den motsägelse, som ligger däruti, att de samme, hvilka förut beskyllts för att dag och natt bedja, läsa och sjunga, öfvergifva allt världsligt och fara efter fullkomligheten,

och om hvilka desslikes, jämväl af anklagarne själfve, förut sagts, att de, *sedan de varit i kyrkan och bevistat gudstjänsten,* begifvit sig till bönestunderna, nu anklagas såsom vanvördare och föraktare af Guds ord och den allmänna gudstjänsten. Därefter försäkrar han sig icke hafva flitigare kyrkobesökare i sin församling än de för sina besök vid bönestunderna i prästgården nu angifna, hvaremot de värste smädarne voro de trögaste kyrkogångare. Uppgiften, att Holmquist och Ulander hållit sammankomster i byar och därigenom dragit de nyfikna från de ordentliga gudstjänsternas bevistande, förklarar han vara en skändlig osanning. Mot denna Grubbs framställning innehåller Telins skrift följande anmärkningar.

Grubb påstode visserligen, att angifvarne ingenting oriktigt kunnat framte från de omnämnda sammankomsterna, men Telin hade i de tvenne föregående paragraferna bevisat, att hemliga sammankomster strida mot kungl. förordningar (!) (hvarmed han vill hafva sagdt, att själfva sammankomsternas brottslighet vore bevisad), samt att afvikelse från vissa böneformulär är emot Guds ord, symboliska böckerna och kyrkolagen (!).

Riktigheten af detta sista påstående, angående afvikelsen från böneformulär, har emellertid författaren icke med ett enda språk eller yttrande vare sig förut eller här bevisat.

Beviset utgöres alltså af hans egen auktoritet.

Den ofvan anmärkta motsägelsen i anklagelseskriften funnes icke i verkligheten, ty de angifne ginge ifrån allmänt antagna böneformulär, anställde hemliga sammankomster, brukade misstänkta böcker, hölle bönestunder på olaglig tid, rum, sätt och vis och vore därföre föraktare af Guds ord och den allmänna gudstjänsten, änskönt de läste, både och sjönge dag och natt. Förf. har här insmugglat förutsättningar, som ej finnas i anklagelseskriften.

Den andra motsägelsen vore icke heller annat än skenbar, alldenstund anklagelseskriften ej gåfve vid handen, att de egentligen angifna besökte gudstjänsterna i kyrkan. Förf. förutsätter således, att angifvarne skulle hafva underlåtit att uttryckligen framhålla försummelsen af den allmänna gudstjän-

sten från de anklagades sida, hvilket ingen med kännedom om anklagelseskriftens innehåll skall kunna frestas att tro.

Grubbs förklaring, att angifvelsen mot Holmquist och Ulander för sammankomster i byarna och de nyfiknes dragande från bevistandet af de ordentliga predikningarna innehölle en skändlig osanning, bemötes med det påståendet, att angifvelsen förblir sann, till dess prosten med bättre skäl och bevis intygar vederspelet, alldeles som om bevisningsskyldigheten skulle åligga den anklagade, icke anklagarne.

§ 29. Jämte förakt och vanvördnad för Guds ord och den allmänna gudstjänsten lades äfven förakt och vanvördnad för samt försmädelse af predikoämbetet de anklagade till last. Grubb förklarar emellertid, att det aldrig i evighet skall kunna bevisas, att någon af de anklagade vanvördat, än mindre försmädat predikoämbetet, visar sedan, att anklagelsen grundar sig på en sammanblandning af personerna och ämbetet.

Härvid framställer han den frågan: »Om en präst är *handgripligen* försumlig i sitt ämbete samt uppenbart oduglig och ogudaktig i sitt lefverne, girigas, svär, spelar och fyller sig etc., och en lekman, som det ser och hör, då säger om honom, att han är ogudaktig; månne denne därmed vanvördar själfva läroämbetet?» I Telins anmärkningar är denna Grubbs fråga, på hvilkens besvarande allt här beror, helt och hållet förbigången, och i stället framkastas den svåra beskyllningen mot Grubb, att han tillåter att uppenbarligen försmäda, förolämpa och komma en ondt rykte på, ehuru Grubb icke alls berört ens den frågan, huruvida det är tillåtet eller otillåtet, att säga en präst af ofvannämnda beskaffenhet, att han är ogudaktig, utan endast påstått, att ett sådant omdöme icke innebär smädande af ämbetet.

Hufvudinnehållet i denna paragraf kan sammanfattas i dessa ord: Grubb har tagit offentlig försmädelse af andra personer, särskildt lärare, i försvar, men en sådan försmädelse strider mot Guds ord och symboliska böckerna. Med tanke på, att någon kunde, till försvar för dylika omdömen om präster som det ofvannämnda, hänvisa på de symboliska böckerna och den heliga skrift, antyder förf., att sådana ställen som Es. 56: 10—11; Hes. 34: 2—4; 2 Kor. 11: 13—15 få sägas i allmän-

het, men att deras tillämpning på bestämda personer innebure en okristlig försmädelse. De betänkliga konsekvenserna af en dylik åskådning låtsar han icke om eller märker dem icke.

§ 30. För anklagarnes påstående, att man i Umeå skattade dem saliga, som själfva afhände sig lifvet, har Telin ej kunnat finna något till försvar gent emot Grubbs däröfver afgifna förklaring. Grubb berättar emellertid i samma paragraf, att han blifvit hos konsistorium anklagad, därför att han i öfverensstämmelse med kyrkolagens bud vid en drinkares plötsliga död midt under ruset, församlingen till varning, förklarat, att denne person ej kunde vara salig, eftersom Guds ord säger: »Drinkare skola icke ärfva Guds rike (1 Kor. 6: 10)». Däraf tager sig Telin anledning att antyda, det Grubb förbrutit sig mot Guds ords föreskrifter angående andras dömande. Grubb kunde således icke heller i denna paragraf slippa undan oskyldig.

§ 31. Såsom en bland de betänkliga följderna af den religiösa rörelsen i Umeå hade anklagarne äfven uppgifvit skiljaktighet emellan äkta makar, föräldrar, barn och tjänstefolk. Grubb medgifver i sin berättelse, att uppgiften om denna skiljaktighet är alldeles sann, men i stället för att räkna den till oväsende i religionen förklarar han, att alla fromme lärare anse den som ett godt prof, emedan Kristus själf kungjort, att en sådan skiljaktighet nödvändigt skall följa på hans evangeliums oförfalskade förkunnelse. Han hänvisar härvid till Jesu ord: »I skolen icke mena, att jag är kommen till att sända frid på jorden; jag är icke kommen till att sända frid, utan svärdet. Ty jag är kommen till att göra människan skiljaktig mot sin fader, dottren emot sin moder och sonhustrun mot sin svärmoder, och människans eget husfolk varda hennes fiender» (Matt. 10: 34—36). Därefter anföres yttranden ur Gezelii bibelutläggning, som visa, att genom evangelii predikan, »förmedelst människornas arghet och ondska», en stor oenighet och split skulle uppkomma, samt att hvarje kristen måste vara beredd på att bära sådant. Vidare citeras ur symboliska böckerna bland annat följande ord: »Ibland hvad slags folk som fromme lärare och åhörare finnas, blifva de strax af världen utgifne och dömde för kättare och affällingar, ja, för upproriske», samt bland yttranden ur Luthers skrifter: »De fromme

och gudfruktige måste nödvändigt bära det namn och titel i världen, att de äro upproriske, ofredsstiftare och upphofsmän till otaligt mycket ondt; häraf kommer det, att vederparterna mena sig hafva den rättmätigaste sak, ja, bevisa Gud en tjänst, när de som allra mest hata, försmäda och mörda oss», och hans ord till det påfliga sändebudet Vergerius: »I hafven nogsamt gifvit tillkänna, att I icke förstån eder på det, som hörer till den himmelska läran; ty ingen kan beskylla evangelium därför, att i Tyskland uppkommit uppror, undantagandes den, som icke har läst den heliga skrift och icke vet, att det är Guds ords egenskap, att det kommer rumor åstad».

Resultatet af denna framställning sammanfattas sedan på följande sätt: »Emedan den heliga skrift, symboliska böckerna och Luther med en mun lära, att där Kristi evangelium rätt och sannt drifves, emottages och skaffar frukt, oundvikligen därpå följer hat, förföljelse och oväsende; så måste antingen våra tre andliga fiender hafva i dessa tider förvandlat sin natur, eller måste angifvarne icke predika för sina åhörare samma evangelium, som Kristus och våra rena evangeliska lärare hafva predikat; emedan hos dem aflöper så utan allt oväsende och motstånd och dem så främmande förekommer, att här sådant höres». Slutligen erinras om, att ingen sådan skiljaktighet som den här ofvan beskrifna förekommer där, hvarest alla äro lika okunniga, oförståndiga eller försumliga i det, som hörer till en sann gudsfruktan.

Denna framställnings riktighet söker Telin i sina anmärkningar att bestrida på ett sätt, som vittnar om antingen en hög grad af okunnighet och oförstånd eller illvilja och hänsynslöshet.

Först vill han, utan att andraga något bevis därför, göra den meningen gällande, att Kristi ord i Matt. 10: 34—36 afse och böra tillämpas på endast de tider och orter, då och hvarest evangelium förkunnas för judar och hedningar, som på apostlarnas tid, eller blifvit så sällsynt och förmörkadt, att man aldrig hörer talas om Kristus och hans tillfyllestgörelse, om tron och trons rättfärdighet, utan om människostadgar, människornas egen tillfyllestgörelse etc., som under påfvedömet före reformationen. Därföre måste Grubb, menar Telin, innan

han äger rättighet att tillämpa detta språk på förhållandena i Umeå och dess grannförsamlingar, bevisa, att evangelium har varit och än är så obekant och främmande, som det var hos hedningarna och judarna på apostlarnas tid eller i påfvedömet före reformationen.

Att en sådan skiljaktighet, som Kristus omtalar på det anförda stället hos Matteus, skulle kunna finnas bland medlemmarne af en kyrka, som äger evangelii rena lära, anser förf. otroligt. Den största olikheten emellan dessa med afseende på religionen antyder förf. vara det större eller mindre *kunskapsmått,* som hvar och en har, och då denna olikhet icke rimligtvis kan föranleda en söndring af ifrågavarande slag, så håller förf. talet om en sådan söndring bland dem för orimligt. Han yttrar sig nämligen härom som följer: »Ho kan väl det tro, att de, som erkänna och bekänna ett och detsamma evangelium, fast den ene har en större och en annan en mindre kunskap däruti, förfölja hvarannan inbördes? Utan hellre kan man det sluta, att det måtte icke nu i Umeå drifvas samma evangelium, som eljest öfver hela Sveriges rike drifves efter Guds ord, katekesen, och dess spörsmål, efter en så stor stridighet förspörjes ibland dem, som bekänna sig till en tro och ett evangelium, eller måtte den oenigheten icke komma af evangelium».

Att den olikhet i sinnelag, som visar sig däruti, att den ena människan älskar och lyder Guds bud, den andre hatar och öfverträder dem, och bildar en vida djupare motsats emellan människor än deras olika kunskapsmått och åsikter för öfrigt, äfven finns inom de evangeliska kyrkorna, det vet förf. icke om eller låtsar här icke veta därom.

Telins anmärkningar riktas vidare mot den satsen, att den nämnda skiljaktighetens framträdande skulle vara ett godt prof nämligen af evangelii verkan. Riktigheten af denna sats bestrider han, men måste, för att kunna göra det med något sken af framgång, inlägga en annan mening i den, än den har i Grubbs berättelse. Att skiljaktigheten där kallas ett godt prof, endast för så vidt den framkallas genom samvetsgrann lydnad för Guds ord, är uppenbart. Telin inlägger emellertid här i de nämnda orden den meningen, att oenig-

het i och för sig, utan hänsyn till art och orsak, och det äfven ibland kristna sinsemellan, är ett godt prof af evangelii verkningar. Under en sådan förutsättning blir naturligtvis vederläggningen icke svår.

Såsom prof af den må följande rader anföras: »Hade Paulus erkänt det för ett godt prof i kristendomen, att de, som erkänna en salighetsgrund och salighetshöfding, Kristus och hans lära, äro skiljaktige sinsemellan, så som Kristus förkunnade skulle ske ibland dem, som af Kristus och hans lära intet visste ej heller anamma ville, aldrig hade han så allvarligen straffat de korintier och sagt: 'Medan ibland eder är nit och kif och tvedräkt, ären I icke då köttslige och vandren efter människosätt (1 Kor. 3: 3)?' Aldrig hade han, så väl som apostelen Petrus, så troget förmanat lärare och åhörare, öfverhet och undersåtar, föräldrar och barn, män och hustrur, herrar och tjänare till inbördes lydnad och kärlek. Sådana förmaningar af katekesen och symboliska böckerna, som äro idel Guds ord, lärer prosten icke hafva förehållit sina skiljaktige, emedan han håller en *sådan skiljaktighet*[1] för ett godt prof i kristendomen och en nödvändig påföljd på Kristi oförfalskade lära.» Mot den lära han själf framställt för att sedan bekämpa, har han med full rätt användt äfven dessa ord ur augsburgiska bekännelsens 16:de artikel: »Evangelium upphäfver och förstörer icke regements- eller hushållsståndet, utan befaller och fordrar, att man dem hålla skall i sitt skick såsom Guds egna ordningar.»

Som man ser, tror han sig här hafva ertappat Grubb såsom skyldig till läror, som leda till upplösning af både familj och stat. Därom vittnar äfven dessa ord: »Huru kan nu någon erkänna skiljaktighet i hushållsståndet för ett godt prof i kristendomen, utan den, som vill kullkasta allt hvad Guds ord, symboliska böckerna och kyrkolagen härom lära? Ja, är oenighet i hushållsståndet ett godt prof i kristendomen, under förevändning, att man icke bör lyda sina köttsliga föräldrar, makar och husbönder; så lärer snart, under samma invändning, en Münzer, en Johannes från Leyden och hans borgmästare Knip-

[1] Kursiveringen af oss.

perdolling i Münster vilja afföra undersåtarne ifrån deras lydnadsplikt emot öfverheten och uppväcka uppror i regementsståndet, ty villfarelser stanna icke där de begynna, utan fräta omkring sig såsom kräftan (2 Tim. 2: 17).» Längre fram återkommer Telin ännu en gång till den här ifrågavarande satsen och framdrager där till dess vederläggning ett nytt bevis, som väl passar tillsammans med hans föregående bevisningssätt. Då den heliga skrift, på grund af den laglöshetens ande, som då skall taga öfverhand, kallar de sista tiderna »farliga tider», så synes däraf, säger han, att skiljaktighet icke är något godt, utan ett farligt prof i kristendomen. Alldeles som om skiljaktighet, föranledd af öfvergång till en sann och lefvande gudsfruktan, vore att likställa med en skiljaktighet, föranledd af affall ifrån en sådan, och enighet i bägge fallen vore att föredraga framför skiljaktighet samt denna följaktligen i och för sig ett ondt.

Satsen, att skiljaktighet nödvändigt följer på Kristi oförfalskade lära, göres därefter till föremål för anmärkningarna. Äfven denna sats förvränges, innan vederläggningen begynnes. Grubb lär uttryckligen i sin berättelse, att skiljaktigheten uppkommer förmedelst människornas arghet och ondska och således icke är en följd af evangelium i och för sig. Telin däremot söker inbilla läsaren, att enligt Grubbs lära evangelium i och för sig uppväcker skiljaktighet samt är utsändt till den ändan, att det skall förorsaka kif, träta och skiljaktighet. »Bort det», säger han, »att någon kristen skulle hafva de tankarna om den nådige Guden, att han skulle hafva gifvit oss sitt evangelium till den ändan, att det skulle förorsaka kif, träta och skiljaktighet ibland kristna och dem i synnerhet, som naturen förbundit till kärlek och lydnad!» Sedan visar han, att människans egen och satans ondska och således icke evangelium i och för sig är orsaken till den nämnda skiljaktigheten, samt förklarar därpå: »Det åligger prosten Grubb att bevisa, att en sådan skiljaktighet måste nödvändigt följa på Kristi lära i och för sig och såsom en nödvändig och omedelbar frukt.»

Slutligen anför Telin i denna paragraf Jesu ord: »Då skola många förargas och inbördes den ene förråda den andre

och inbördes hata hvarandra. Och många falske profeter skola uppkomma och förföra många. Och efter det ondskan får öfverhanden, varder kärleken i många förkolnad (Matt. 24: 10—12)» samt Pauli ord till Timoteus: »Men detta skall du veta, att uti de yttersta dagarna tillstunda farliga tider. Ty där varda kommande människor, som älska sig själfva, girige, stortalige, högfärdige, försmädare, olydige mot föräldrarna, otacksamme, ogudaktige; ovärdige, hårdnackade, skändare, okyske, omilde, hatande det goda; förrädare, öfverdådige, uppblåste, de där mer älska vällust än Gud: hafvande ett sken till gudaktighet, men försakande dess kraft, och fly sådana. Af dem äro de, som löpa utur det ena huset i det andra och föra kvinnfolk fångna, som med synder betungade äro och drifvas af mångahanda lustar. Alltid läras de och kunna aldrig komma till sanningens kunskap etc. (2 Tim. 3: 1 följ.)», och förklarar, att denna beskrifning träffar in på dem, som i Umeå trodde sig hafva börjat ett allvarligt kristligt lif. Efter denna förklaring kan man ej längre förvånas öfver den strax därpå följande utsagan, att den grundliga kunskap i Guds ord och den lydnad för Guds vilja, som Grubb antydt finnas hos en del af hans åhörare, hade sin grund i förfalskning af Guds ord och tillbakasättandet af kristliga plikter.

m. *Telins skrift mot Grubb. Fortsättning: §§ 32—33.*

§ 32. Med afseende på de i Umeå brukade andaktsböcker, hvilka angifvarne ansett sig böra anmäla såsom farliga, erinrar Grubb om, att de alla efter vederbörligen förutgången census och approbation äro tryckta på svenska och såsom nyttiga och goda få uti hela riket utan klander brukas. Telins hufvudsakliga anmärkning mot Grubbs framställning i denna paragraf består uti anförandet af ett mindre gynnsamt omdöme om Tomas a Kempis bok om Kristi efterföljelse samt Tyska teologien, enligt uppgift afgifvet af biskop Norrman, men till sin äkthet mycket tvifvelaktigt.

§ 33. Anklagelseskriftens uppgift om hans husjungfrus sammankomster bemöter Grubb endast med den försäkran, att den till sina mesta och reellaste omständigheter består af en

grof försmädelse och osanning. Härtill genmäler Telin, att saken är både så grof och oneklig, att Grubb måst uppgifva försvaret.

Slutligen företager sig Telin att besvara frågan, hvad Grubb åsyftat med sin tryckta berättelse. Att hans hufvudsyfte skulle hafva varit att visa, att han och de öfrige angifne blifvit ohemult beryktade för oväsende i religion och kyrkodisciplin, anser Telin vara en enfaldig tanke. Ännu mindre riktig måste då naturligen Grubbs egen förklaring anses, enligt hvilken han åsyftat att genom sin skrift undanrödja de för kristendomen fördärfbringande följderna af, att förhållandena i Umeå öfver hela riket falskeligen framställdes såsom ett oväsende i religion och kyrkodisciplin. Ett helt annat syfte anger Telin i sitt svar på den nämnda frågan. Svaret lyder: »Af hela berättelsen ser man, att ändamålet är att utskämma vår kristendom såsom felaktig, icke allenast i lefvernet, utan ock i läran.»

Anledningen åter därtill, att Grubb utgifvit denna sin berättelse, förrän den befallda lagliga undersökningen försiggått, finner Telin vara Grubbs fruktan för att blifva sakfälld samt vid ämbetets förlust förbjuden att lära och skrifva så, som han här gjort, och sålunda beröfvad möjligheten att uti en offentlig skrift framlägga för sina anhängare sin öfverensstämmelse med dem uti deras satser.

I ett tillägg anföres några förklenande yttranden om Tyska teologien, Tomas a Kempis bok om Kristi efterföljelse samt Johan Arndts fyra böcker om en sann kristendom. Ibland dessa yttranden förekommer ett, i hvilket äfven tyska teologien och Johan Arndts nämnda böcker omtalas såsom innehållande villfarelser. Detta är hämtadt ur en till konung Karl XI dedicerad tysk traktat.[1] Därutaf drager Telin den slutsatsen, att det sedermera år 1694 utfärdade kungl. ediktet, i hvilket alla misstänkta och svärmiska böcker allvarligen förbjudas, äfven åsyftar de här ofvan nämnda, ehuru just då med kunglig tillåtelse 2:dra upplagan af Johan Arndts böcker om den sanna

[1] Ministerii Stetinensis gründliche und dem Glauben ähnliche Erörterung dreyer von D. J. E. Pfuel übel vorgestelleter und noch übeler vertheidigter theologische Fragen.

kristendomen var under tryckning i Stockholm. På denna slutsats grundar han sedan sitt slutomdöme om följderna af Grubbs verksamhet, hvilket innefattas i följande ord: »Men som prosten Grubb dem (nämligen de i berättelsen nämnda böckerna) i sitt hus bruka låter, försvarar och rekommenderar åt de enfaldiga såsom goda, så finner snart hvar opartisk kristen, hvad han bör häraf sluta, nämligen att kungl. edikter föraktas, dörren till entusiasteri och kväkeri vidt och bredt öppnas och i följd däraf oväsende först i religionen och sedan i politiken befrämjas.»

n. *Stockholms konsistorium och ärkebiskopen gilla Telins skrift.*

Redan den omständigheten, att en själaherde inom den evangeliska kyrkan uppträder såsom författare till en skrift sådan som denna, är en företeelse, värd att allvarligt uppmärksammas såsom ett uttrycksfullt tidens tecken. Dock skulle vi icke på långt när så länge, som nu skett, hafva uppehållit oss vid densamma, om den framkommit endast som uttryck af den privata meningen hos en man ur ledet af kyrkans prästerskap, hvilket emellertid icke var fallet. Vissa med dess offentliggörande förbundna åtgärder från kyrkliga myndigheters sida gifva nämligen i viss mån åt densamma utseendet af att vara ett uttryck för den allmänna meningen bland svenska kyrkans prästerskap. Senare uttalanden af prästeståndet berättiga oss ock att så anse den.

För att tillförsäkra sitt arbete ett större anseende och inflytande, än det kunde vinna endast på grund af författarens namn och dess egen beskaffenhet, sökte Telin att få en större auktoritet än sin egen att ställa bakom detsamma. I detta syfte begärde han Stockholms konsistorii utlåtande däröfver, innan han sökte tillstånd att trycka det.

Konsistoriet begärde ärkebiskopens yttrande. Utlåtandena utföllo gynnsamt.[1] Både ärkebiskopen och konsistoriet funno Telins anmärkningar väl grundade och ordentligen utförde samt förtjänta af att befordras i dagsljuset. Alltså hade tvenne

[1] Stockholms konsistorii protokoll den 15 aug. och 24 okt. 1722.

af den svenska kyrkans främsta myndigheter gifvit sin auktorisation åt en skrift, som väl torde få anses såsom det yppersta prof i svenskt original af teologisk grälsjuka, förkättringslusta, ovärdigt stridssätt och en med okunnighet parad förmätenhet vid hehandlingen af teologiska tvistefrågor.

Åtgärden kan förklaras endast däraf, att vederbörande helt säkert varit intagne af fördom mot Grubb och sannolikt endast helt flyktigt genomläst arbetet samt godkänt det hufvudsakligen i förlitande på, att förf. själf var man att stå för sina ord. Men den flyktighet och lättrogenhet i behandlingen af en så grannlaga och viktig angelägenhet, som här måste förutsättas, kan icke försvaras. Man tänke sig de verkningar en sådan skrift, sålunda auktoriserad, skulle hafva kunnat medföra, om den genom trycket blifvit utspridd bland allmänheten. Att dess verkningar emellertid inskränktes genom tryckningens uteblifvande var hvarken författarens eller hans lättrogne medhållares förtjänst. Trots de åtföljande rekommendationerna nekade nämligen Kongl. Maj:ts kanslikollegium att meddela tillstånd till skriftens- tryckning. Den hade här förmodligen underkastats en fördomsfri och sorgfälligare granskning än den, som kommit den till del från ärkebiskopens och konsistoriets sida.[1] Antingen det var af hänsyn för Grubb personligen, för att skydda honom mot Telins orättfärdiga beskyllningar, eller på grund af en riktig aning om den skada, den skulle tillfoga den kristna församlingen, eller med anledning af skriftens inre motsägelser samt lögnaktiga och vrängda framställning, som tryckning vägrades, känna vi icke. Måhända hade alla tre synpunkterna fått göra sig gällande vid afgörandet.[2]

---

[1] Michell Grubb hade den 26 oktober 1722 genom en skrifvelse till kanslikollegiet anhållit om förbud mot tryckning af Telins skrift. Acta ecclesiastica. Religionsmål G-K.

[2] En annan handling af samma art som den förut anförda synes Stockholms konsistorium hafva stått i begrepp att företaga, ehuru dess utförande förhindrades. Det synes hafva varit betänkt på att brännmärka Grubbs i det föregående behandlade predikan hos Arvid Horn såsom irrlärig, men förklarade slutligen, att det icke kunde befatta sig med denna sak, emedan kongl. kansliordningen och kongl. resolutionen och förklaringen på Stockholms konsistorii besvär af år 1723 den 23 sept. § 16 tydligen visade, att sådana arbeten böra censureras och öfverses af det konsistorium, under hvilket författaren lyder. Nordinska samlingen n:o 1984 skriften

o. *Grubbs försvarsskrift mot Telin: företalet.*

Telins arbete synes emellertid genom afskrifter hafva fått en ganska stor spridning. Denna gjorde en vederläggning af detsamma så mycket nödvändigare. En sådan utarbetades ock af Grubb samt utkom år 1723 under titeln »Högsträttmätige besvär inför hela then svenska christeliga församlingen öfver the öfvermåttan ogrundade, smädefulla och ochristeliga anmärkningar, som under Hr. Mag. Telins namn utkommit åhr 1722 emot min sannferdige berättelse af åhr 1721 om thet så kallade oväsendet i religionen och kyrkodisciplinen uti Uhmeå församling.»[1] Skriften är försedd med trenne motton, af hvilka det första och det sista på ett träffande sätt afmåla Telins tillvägagående, hvartill de ock af förf. äro ämnade. De äro af följande lydelse: 1) »Vårt sekel är ganska rikt på kättare, dels i verkligheten och dels förmedelst deras skuld, som af en blind ifver, eller, rättare sagdt, som uti ursinnighet skrika ut en ofta i sig själf riktig mening, eller genom skrifter, som uppenbarligen vittna om deras egen fåkunnighet, söka att påhänga jämväl den renlärigaste kätteriets skamfläck».

(Prof. J. A. Schmid i Jena.)

---

36 k: »Errores in concione Dom. Rogati 1723 a præpos. Grubbe habita» torde innehålla de anmärkningar, som framställts i konsistoriet, och som detta varit böjdt för att offentligen gilla. Denna skrift utgör ett värdigt motstycke till Telins förut omtalade skrift och synes också, både af innehåll och form att döma, hafva Telin till författare, ehuru den är anonym.

[1] I registret öfver de akter och handlingar, som höra till kommissionens undersökningsprotokoll förekommer denna skrift under n:r 88, men saknas emellertid bland de öfriga kommissionshandlingarna. Af sidonumren synes dock, att icke skriften i sin helhet, utan endast företalet här varit upptaget. Vid anställda efterforskningar påträffades emellertid i kungl. biblioteket tvenne exemplar af densamma. I det ena exemplaret har hvarken företal eller själfva afhandlingen Grubbs underskrift. I det andra exemplaret har både företal och afhandling Grubbs egenhändiga namnteckning. Detta exemplar har därjämte å permen numret 88. Man skulle på grund däraf vid första påseendet vara färdig att draga den slutsatsen, att detta är det från kommissionshandlingarna bortkomna exemplaret. Sidonumreringen, jämförd med kommissionshandlingarnas, visar emellertid, att så icke är förhållandet. Däremot torde, att döma af ett yttrande i Grubbs själfbiografi, företalet till det sistnämnda exemplaret vara detsamma, som Grubb genom landtmarskalken Lagerberg ingaf hos samtl. rikets ständer.

2) »Om salig Arndt är kättare, så måste den heliga skrift, Herren Jesus själf, profeterna och apostlarna, Luther och alla rättsinnige lutheraner drifva idel kätteri.»

(Teologiska fakulteten i Rostock.)

3) »Den fromme Arndt har af Osiander blifvit ganska oskäligt behandlad. Osiander har nämligen bemött den fridsamme på ett ofridsamt, den sannfärdige på ett öfvermåttan osannfärdigt, den ödmjuke på ett högmodigt, eller, med ett ord, den gudfruktige på ett ogudaktigt sätt. Hvem må ej förundra sig öfver de dåraktiga och lama slutsatser, som Osiander gör på grund af Arndts tal, liksom ock öfver Osianders falska beskyllningar eller straffvärda förfalskningar af det, som han anför till bevis, tillika med flera liknande omsvep, hvilka allestädes sticka fram såsom öronen på Aesopi åsna. Men när man besinnar, huru Osiander redan förut hade åsidosatt all uppriktighet, beskedlighet och kristlig lära uti tvisten med teologiska fakulteten i Giessen, så är det icke underligt, att i denna hans kritiska skrift emot salig Arndt knappast något spår eller tecken till uppriktighet, beskedlighet och en kristlig lära finnes.»

(Prof. dr. Joh. Affelman.)

Skriften är indelad i två hufvudafdelningar: ett företal samt den utförligare vederläggningen. I det exemplar, vi följt, omfattar företalet 61 och själfva afhandlingen 139 sidor. Det här befintliga företalet är emellertid icke ett företal i vanlig mening. Man skulle kunna beteckna det som ett sammandrag af själfva afhandlingen, om icke vissa punkter af denna behandlades vida utförligare i företalet. Det utgör i själfva verket en i det hela kortare, annorlunda planlagd och utförd afhandling öfver samma ämne som den egentliga afhandlingen. Under det att Grubb i den egentliga afhandlingen punkt för punkt vederlägger Telin i samma ordning och med samma paragrafindelning, som förekommer i Telins skrift, utväljer han däremot i företalet de punkter, genom hvilkas utredning han kunde få orättfärdigheten af sin motståndares och rättfärdigheten af sin egen sak lättast erkänd.

Telin hade i tillägget till sin skrift, såsom vi förut sett, anfallit Johan Arndt. Då nu alla försök från ensidige, stridslystne s. k. ortodoxes sida att få denne inflytelserike förkämpe för en sann och lefvande kristendom af de kyrkliga myndigheterna och den allmänna meningen stämplad såsom kättare alldeles misslyckats, och Telin icke kunnat förebringa några nya bevis för hans föregifna kätteri, utan endast tagit hans långt förut nedtystade, värste motståndares parti, så hade han härigenom i högsta grad blottställt sig själf och därmed gifvit Grubb det yppersta tillfälle till både försvar och anfall. Frågan om Arndt upptager också mer än en tredjedel af hela det s. k. företalet. .Såsom af hvad vi förut antydt framgår, faller sig försvaret för Arndt icke svårt. Emedan nu Grubb i början af sitt företal öppet bekänner, att han älskar, ärar och vördar Arndt såsom sin fader i Kristus samt fasthåller hans lära och vill efter det sig af Gud förlänta pund förkunna den under hela sitt lif, så blir ock försvaret för Arndt ett försvar för honom själf.

En annan punkt i Telins skrift, i hvilken Grubb med största framgång kunde upptaga striden med Telin, var frågan om Luthers auktoritet. Därför är ock, med undantag af frågan om Arndt, denna fråga den, som Grubb i sitt företal utförligast behandlar. Som förut är nämndt, hade Telin i 16:de paragrafen af sin skrift indirekt förnekat tillförlitligheten af läran om bättringen i Luthers skrifter samt antydt, att Luther själf skulle hafva medgifvit, att han icke alltid lärt rätt härom. Däremot anför Grubb yttranden af Luther själf, i hvilka denne förklarar, att han ifrån första stunden, han började skrifva, haft samma mening och aldrig lärt annorlunda eller skrifvit emot sig själf i fråga om tron, bättringen, synden, Guds nåd och dylikt.

Efter försvaret för Arndt och Luther, hvilket upptager mer än hälften af företalet, uppräknar Grubb några satser af Telin, hvilka han försäkrar sig skola i själfva afhandlingen visa vara stridande emot den sanna ortodoxien, nämligen Telins utsagor, att läran om försakelsens nödvändighet, om nödvändigheten af att korsfästa sitt kött samt med lustar och begärelser, dö synden, gå ut ifrån orättfärdigheten är en blott la-

gens predikan, att lagens gärningar äro frukter af en sann omvändelse, samt att någon kan värdigt gå till Herrens nattvard utan att vara fullkomligt rättfärdig. Därefter uppräknas de svåraste försmädelser, vrängningar, förfalskningar och motsägelser, till hvilka Telin gjort sig skyldig, t. ex. insinuationen, att Grubb och hans meningsfränder förnekade den treenige Guden, påståendet att Grubbs ord öfverensstämma med deras, som hålla den evangeliska församlingen för den babyloniska skökan, att katekesläsningen i Umeå hålles för skal utan kärna, att Grubb lärde, det människor kunna här i lifvet erhålla den högsta fullkomligheten, som är utan all svaghet och bräcklighet, samt att den heliga skrift är en död bokstaf, och att man af Guds ord ej kan hafva lif och salighet, att Grubb försvarade bönens öfning på ett sådant sätt, att alla andra plikter därigenom måste blifva eftersatte, och att däraf snart skulle kunna följa såväl kristendomens som det borgerliga lifvets undergång, att Grubb höll alla lutherska lärare för antikristi tjänare och de svage i tron ovärdige att begå Herrens nattvard, att Telin sålunda, indirekt, gör Grubb till papist, socinian, arminian, calvinist, anabaptist och weigelian samt tillämpar på honom profeten Esaias ord: »En dåre talar om dårskap och hans hjärta umgås med det ondt är, att han skall åstadkomma skrymteri och predika om Herren villfarelse, att han därmed de hungriga själar utsvälta skall», att han pådiktar Grubb de lärorna, att Guds ord har allenast en naturlig, moraliskt öfvertygande kraft, men ej en verkande kraft till trons upptändande, tvärtemot Grubbs uttryckliga förklaring § 16, att hedningarna kunna så väl blifva saliga i sin religion som kristna i sin, att han påstår Grubb lära så om nattvarden, att den ej blir annat än en blott utvärtes ceremoni, följaktligen ej meddelar Kristi lekamen och blod, ej heller syndernas förlåtelse, att Grubb förtrampar Guds Son och testamentets blod såsom orent aktar, att Telin vänder sig till Grubb med de orden: »Herren näpse dig, satan, ja, Herren näpse dig!» att han tillskrifver Grubbs lära sådana verkningar, att snart Münzer och Knipperdolling lära vilja afföra undersåtarne från deras lydnadsplikt mot öfverheten och uppväcka uppror i regementsståndet. Ej utan skäl anmärker Grubb efter denna upp-

räkning, att han, ifall han vore saker till allt det, hvarför han här beskylles, vore en trolös man och menedare emot Gud, höga öfverheten och sitt fäderneslаnd, som ej vore värd att lidas ibland ärligt folk eller i riket, ännu mindre att en timme få hafva själars omsorg under sina händer.

Till bestyrkande af sanningen i den tryckta berättelsens utsagor med afseende på sin ämbetsförvaltning och tillståndet i Umeå församling gent emot Telins beskyllningar anför Grubb Kungl. Maj:ts nådiga bref till konsistorium i Hernösand af den 31 januari 1722, hvari Hans Maj:t förklarar sig hafva förnummit, att kyrkodisciplinen och katekesförhören i Västerbotten, *utom Umeå stad,* icke förrättades med det allvar och efter det sätt, som kyrkolagen bjuder, samt visitationsberättelsen af biskopen, hvilken under sommaren 1722 i Västerbotten höll visitationer och prästmöte, vid hvilket Grubb till biskopens nöje presiderade, i hvilken berättelse han uttalar en mild mening om Umeå församling.

Vidare framhålles den skada, som fåvitske ifrare på grund af sin förkättringslusta åstadkomma, i det att många enfaldige i landet genom deras uppträdande föras till den öfvertygelsen, att den sanna gudaktigheten är en farlig sak, som man bör akta sig för. I sammanhang därmed erinras om nödvändigheten af att snart förhjälpa sanningen till sin rätt.

Anledningen till detta så beskaffade företal har utan tvifvel varit dels Grubbs farhåga för att den utförligare framställningen i själfva afhandlingen skulle på grund af sin längd afskräcka många från dess läsning, dels ock hans önskan att genom en sammanställning af de för Telin mest graverande punkterna i hans skrift låta hans fel så mycket tydligare framträda.[1]

p. *Grubbs försvarsskrift mot Telin: afhandlingen.*

I själfva afhandlingen följer Grubb, som förut är nämndt, paragrafindelningen i Telins skrift. En någorlunda fullständig

[1] Enligt i självbiografien meddelade upplysningar hade själfva vederläggningen utarbetats i Umeå samt med borgmästare Thavonius öfversändts till Stockholm i januari 1723, hvaremot företalet efteråt utarbetades i Stockholm, sedan Grubb i egenskap af förmyndare för sin aflidne broder Anders Grubbs minderåriga barn ditkommit i februari samma år.

redogörelse för dess innehåll skulle blifva alltför vidlyftig. Vi fästa oss därför endast vid de i ett eller annat afseende mest anmärkningsvärda punkterna i densamma.

På beskyllningen för att hafva vändt sig till orätt forum, då han i en tryckt skrift framlagt sin sak inför allmänheten, svarar Grubb, att han vändt sig till det forum, hvarest saken var anhängiggjord. Om anledningen till den tryckta berättelsen berättas utförligare i början af företalet. Grubb hade ifrån sin i Stockholm bosatte broder, handlanden Michell Grubb, erhållit afskrift af en skrift, med titel »Extrakt utur de skriftliga relationer och bref om det i Umeå församling uppkomna oväsendet i religionen och kyrkodisciplinen» jämte underrättelse, att den i Stockholm vore så allmänt spridd, att den till Grubbs och hela församlingens förklening cirkulerade på kaffehusen. Som han ännu ej fått kännedom om den af konsistoriet till Kungl. Maj:t inlämnade anklagelseskriften, kunde han ej föreställa sig, att det ifrågavarande extraktet hade någon gemenskap med densamma,[1] utan betraktade den som en smädeskrift, hvilken han trodde sig fullt befogad att till sitt och sin församlings försvar offentligen vederlägga, alldenstund ingen annan utväg funnes gent emot sådana dolda smädetungor.

I tvisten om uttrycket i § 4, att en präst kan och bör hålla sin ed, anmärker Grubb, att, om det är Telins verkliga öfvertygelse, att prästeden fordrar fullkomlighet efter lagen, han då själf för att få ett stycke bröd som en legoherde vetande och viljande svurit en falsk ed, samt erinrar om de be-

[1] Den motsägelse, som förefinnes emellan denna Grubbs uppgift och den i de självbiografiska anteckningarna befintliga, är svår att förklara. Uppgiften i självbiografien är efter all sannolikhet af ett senare datum än den, som förekommer i företalet till försvarsskriften mot Telin. Men icke desto mindre är den förra att anse såsom den riktiga och den senare såsom oriktig. En jämförelse mellan konsistoriets klagoskrift till Kungl. Maj:t af den 30 nov. 1719 samt Grubbs sannfärdiga berättelse ådagalägger, att Grubb vid dennas författande känt till den förra. Den sannolikaste förklaringen synes oss vara den, att Grubb fick afskrift af det s. k. »extraktet», förrän han erhöll afskrift af den egentliga klagoskriften, och att han, innan han fått den senare, trodde, att extraktet var en särskild smädeskrift, som icke stod i något närmare sammanhang med konsistoriets skrifvelse, samt i denna tro började utarbetandet af sin berättelse.

tänkliga följderna af den läran, att en präst icke kan hålla sin ed.[1]

Orimligheten i att, då det är fråga om ett omnämnande af andras fel, såsom Telin gjort, uppsätta som regel ordspråket: »De absentibus et mortuis nihil nisi bene (om de frånvarande och döde bör man icke säga något annat än godt)», visar Grubb med följande ord: »Denna sentens finner jag väl hos hedningar, men icke någon synnerlig grund därtill hvarken i skriften eller sunda förnuftet, utan fast mera att den strider mot dem bägge; i synnerhet såsom observatorn den vill hafva universaliter förstånden och applicerad, utan att göra någon åtskillnad, emedan af samma ordspråk ock skulle följa, att man icke heller bör tala annat än godt om Hannas, Kaifas, Judas, Pilatus, Herodes, Muhammed, påfven i Rom, som äro både frånvarande och döde. Därför bör denna regeln oförgripligen så rättas: de absentibus et mortuis nihil nisi verum (om de frånvarande och döde bör man icke tala annat än sant).

Telins förklaring, att Grubb genom en rätt ämbetsförvaltning skulle hafva undvikit de många vedervärdigheter, han i sin skrift omtalar, bemöter han med hänvisning till skriftens och kyrkohistoriens alldeles motsatta vittnesbörd samt följande yttrande ur de symboliska böckerna: »Ibland hvad slags folk fromme lärare och åhörare finnas blifva de strax af världen utgifna och dömda för kättare och affällingar, ja, för upproriske och för det allrafördärfligaste röfvarepack». »Men», tillägger han, »kanske Västerbotten icke är i världen och världen i Västerbotten!»

Att, såsom Telin gör, låta påskina, att alla både andliga och världsliga myndigheter göra allt hvad deras ed och kristendom bjuder dem med afseende på kristendomens befrämjande,

[1] Tottie yttrar (Jesper Svedbergs lif och verksamhet, II, sid. 178), att det är ganska underligt att ecklesiastikdeputationen icke föreslog någon väsentlig förändring i prästedsformuläret på grund af prästeståndets framställningar 1689 och 1719 och Kongl. Maj:ts gifna löfte om ändring sistnämnda år. Förklaringen till detta förhållande ligger i Grubbs framställning af prästeden i sin försvarsskrift mot mag. Telin. Grubbs inflytande hos regeringen och ständerna, med undantag af prästeståndet, synes nämligen hafva varit ganska stort, och hans uppträdande torde hafva utgjort en af de närmaste anledningarna till, att den s. k. ecklesiastikdeputationen tillsattes. — Så framställer äfven Grubb själf dess tillkomst i sin självbiografi.

och beteckna förföljelser för ett nitiskt arbete i kristendomens tjänst såsom omöjliga där, hvarest man lefver under en kristlig öfverhet såsom hos oss, karaktäriserar Grubb med rätta som ett skrymtaktigt smicker. Till belysning af sist berörda yttrande af Telin framställer Grubb, i slutet af 4:de paragrafen, den frågan, om det icke är förföljelse nog att i hela landet utropas för en kättare och förförare, genom en allmän skrift förklaras och dömas som en mångfaldig kättare och svärmare, som entusiast, kväkare, indifferentist, kalvinist o. s. v., såsom det skett med Grubb i Telins hela skrift.

Den motsägelse Telin i 5:te paragrafen tillvitar Grubb i fråga om hans uppgifter angående kristendomskunskapen i Umeå, hvarom han en gång säger, att det härskade en fast allmän fåkunnighet och en annan gång, att en del kunde katekesen utantill och jämväl svar af spörsmålen, men utan allt förstånd, förefinnes naturligen endast under den förutsättningen, att man icke längre kan tillskrifva den fåkunnighet, som kan något utantill utan allt förstånd, utan måste tillerkänna honom en någorlunda god kunskap. Med anledning häraf skrifver Grubb, att om Telin antager denna förutsättning som riktig, »så är han dummare än en af gemene man, som skulle kunna vederlägga honom med det bekanta ordspråket: 'Läsa och intet förstå är att plöja och intet så'». »Ty», tillägger han, »det är ju emot allt sundt förnuft att kalla det någorlunda god kunskap, när man kan bära fram något ur minnet utan förstånd därom, emedan då en papegoja, som kunde lära något svar och tal, ock skulle sägas hafva någorlunda god kunskap.»

Med afseende på den i 9:de paragrafen af Telins skrift så förkättrade meningen, att psalmversen: »För oss predikas år från år; Gud ingen bättring af oss får», efter Grubbs ankomst till Umeå icke längre besannades därstädes, erinrar Grubb om det orimliga uti att säga, att de, som öfva sig uti en sann bättring samt förkofra sig i Guds kunskap och ett kristligt lefverne, skulle med fullkomlig tillämpning på sig själfva kunna sjunga: »Gud ingen bättring af oss får». Det oförnuftiga uti att af den omständigheten, att vissa människor icke kunna med full tillämpning på sig själfva sjunga de nämnda orden, draga den slutsatsen, att desse äro så fullkom-

liga, att Gud af dem icke mer kan fordra någon bättring, uppvisas genom följande slutledning af samma art som den, hvarpå den förenämnda slutsatsen grundar sig: »En student öfvar sig dagligen i sina studier och förbättrar sig däruti mer och mer. Alltså följer däraf, att han nu är så fullkomligen utstuderad, att man hvarken kan fordra mer af honom, ej heller han göra större framsteg.»

Sin utsaga, att på ett rätt predikande af Guds ord en daglig och årlig förkofring i Guds kunskap och ett kristligt lefverne nödvändigt måste följa hos de böjligaste, försvarar Grubb dels genom hänvisning på de betänkliga följderna utaf denna utsagas förnekelse, dels genom uppvisning af, att Telins förnämsta bevis emot dess riktighet, nämligen profeternas, apostlarnas och Kristi klagomål öfver de ogudaktigas obotfärdighet och de böjligastes tröghet och fåkunnighet, grundar sig på en sammanblandning af den naturliga, medfödda trögheten, som hindrar människan, att någonsin i detta lifvet ernå fullkomligheten, och det uppsåtliga motståndet emot Guds nåd. Förnekar man den nämnda nödvändiga verkan af Guds ords rätta predikan hos de böjligaste, men likväl häfdar Guds ords kraft och verksamhet, så ledes man till den kalvinska läran om en af människornas beskaffenhet oberoende, oemotståndlig nåd. Bevisade förhandenvaron af tröghet och fåkunnighet hos en kristen, att Guds ord icke verkat någon förkofring i Guds kunskap och kristligt lefverne hos de böjligaste, så skulle man nödgas påstå, att Guds ords predikan aldrig hos någon verkar bättring och förkofring, emedan aldrig någon har varit, är eller blir, hos hvilken icke finnes en naturlig tröghet och fåkunnighet i många stycken.

Med huru stor befogenhet Telin på grund af nämnda utsaga tillskrifver Grubb den villfarelsen, att en lärares nit och sorgfällighet tillägger Guds ord *en omvändande kraft,* visar denne genom att tillämpa Telins sätt att draga slutsatser på landtmannens såningsarbete. När en bonde med flit, sorgfällighet och försiktighet brukar sin åker och i rätt tid besår den med en ren och god säd, så skulle han, efter Telins sätt att tala, sägas tillägga säden en växande kraft, ehuru rätta förhållandet är, att han med all sin flit och försiktighet ingen

kraft inlägger i säden, men väl undanrödjer hinder för densamma att utveckla sin egen inneboende kraft, liksom han genom att vårdslöst bruka sin åker, försumma rätta tiden till utsäde eller genom att så oren och förfalskad säd kan hindra den goda sädens kraft att bära sin rätta frukt.

Den likaledes i detta sammanhang af Telin framkastade beskyllningen för pietistisk villfarelse med afseende på en opånyttfödd lärares ämbetsverksamhet vidrör Grubb endast i förbigående. Han antyder blott, att Telin utan den ringaste rättmätiga anledning framställt denna beskyllning, samt uttalar den förmodan, att icke ens den beryktade pietistfienden Johan Fredrik Mayer haft så höga tankar om ogudaktige lärare, som Telin syntes hafva, hvilken förmodan han bestyrker med följande af Mayer använda ord: »Om en predikant är allenast from, så gagnar han sig allena och icke andra, är han åter allenast vällärd, så har hans lära ingen kraft». I Grubbs skrifter finnes intet skäl till det antagandet, att han i denna fråga skulle hafva frångått den bibel- och bekännelseenliga ståndpunkten.

Telins bevis för, att Grubbs här ofvan omnämnda yttrande om verkningarna af ett rätt predikande af Guds ord strider mot den rena läran, kullkastas af Grubb därigenom, att han visar Telin hafva användt den af honom till bevis anförda teologiska regeln i ett mot dess mening stridande sammanhang och gifvit den en oriktig tolkning. Den nämnda regeln: »A mandato ad posse non valet consequentia» (efter Telins öfversättning: »Däraf att något befalles i Guds ord, följer icke, att det nödvändigt sker»), hade uppställts icke emot papismen, såsom Telin uppgifvit, utan emot socinianismen i striden om den fria viljan till bekämpande af dess sats, att människan kan af sina egna krafter utan Guds nåds verkan tro. Enligt den ursprungliga meningen skulle den följaktligen öfversättas sålunda: däraf att något befalles i Guds ord, följer icke att det kan af människan i egen kraft utföras; men denna ursprungliga mening har Telin ändrat, på det sätt som ofvan synes. Ursprungligen hade den ifrågavarande regeln alltså användts för att visa *den mänskliga viljans vanmakt* i fråga

om omvändelsen; Telin åter använder den för att visa *Guds ords vanmakt* i fråga om människans helgelse.

Telins förklaring, att Grubbs ord om katekeskunskapen såsom nödvändig förutsättning för förstående af predikan innebära en förnekelse af Guds ords klarhet, kraft och verkan, innefattar följande resonemang: efter som en fåkunnig, som icke förstår bokstäfverna i kristendomen, icke kan förstå predikningar, så måste Guds ord ej vara klart, kraftigt och verkande. Detta åter är lika förnuftigt som att säga: eftersom en skolgosse icke förstår hvad en professor i teologi föredrager för studenter och magistrar om andliga saker, så följer däraf, att Guds ord, som han lärer, icke är klart, kraftigt och verkande.

Med anledning af att Telin genom åtskilliga konster sökt gifva ett sken af berättigande åt sitt påstående, att Grubb utgifvit en enligt den rena läran af den Helige Ande verkad kunskap för ett allenast naturligt och köttsligt verk, visar denne, att tvisten mellan honom och Telin gäller svaret på frågan, »om den, som kan såsom en papegoja och alltså utan allt förstånd utantill framföra några öfverlästa ord af katekesen, må sägas hafva en rätt kunskap, sådan som en kristen bör hafva och följaktligen icke är ett naturligt verk, utan af den Helige Ande». I Telins framställning är denna fråga jakande besvarad; Grubb åter förklarar, att »denna blotta minneskunskapen är af samma natur som en papegojas, hvilken ock kan lära någon bit utantill och som Bileams åsna stafva fram, dock bägge utan allt förstånd», och att »så litet som den enes minneskunskap är den Helige Andes verk, så litet är den andres», samt tillägger ytterligare, att »aldrig någon ännu varit så grof, att han tillskrifvit den Helige Ande ett sådant utantilläsande utan allt förstånd, utan hållit det för ett blott naturligt minnesverk».

Om Telins klagan i § 15, att Grubb bortförde de enfaldiga själarna ifrån enfaldigheten i Kristus, yttrar sig Grubb med följande ord: »När han beklagar, att jag förförer de enfaldiga själarna ifrån enfaldigheten, så lär han med *enfaldigheten* förstå katekesens blotta utantill-kunnande, som han här allestädes gillar och försvarar såsom en rätt kristendomskunskap,

och alltså sammanblandar han åter förståndets enfaldighet, som Paulus förkastar och varnar för, med hjärtats enfaldighet, hvilken aposteln ofta förmanar till, att nu här allenast nämna 1 Kor. 14: 20: »Käre bröder, varen icke barn i förståndet, utan varen barn i ondskan, men i förståndet varen fullkomlige! Nu tillstår jag gärna, att jag håller en sådan förståndets enfaldighet för en surdeg, som ej är bättre än de fariseers munkristendom var, och därför vill leda mina åhörare ifrån en slik fåvitskhet till den saliggörande Guds kännedom, som bör fattas med förstånd och hjärta, Joh. 17: 3.» Telins försök i § 16 att försvara uttrycket »en blott lagens predikan» såsom en riktig beteckning för predikan om det, som hör till den troende människans förnyelse och helgelse, samt uttrycket »lagens gärningar» såsom rätt benämning på frukterna af en sann omvändelse tillbakavisas af Grubb såsom en på stor okunnighet i teologien beroende sammanblandning af förnyelsens och helgelsens verkande orsak med deras norm och rättesnöre. Af hans ord härom, som i öfverbevisande klarhet icke lämna något öfrigt att önska, må följande här anföras: »Normen eller rättesnöret, hvarefter de gärningar, som Guds Ande verkar i en trogen, skola inrättas, är lagen, och däraf lär Telin i oförstånd hafva tänkt, att förnyelsen bör heta en blott lagens predikan och de trognes gärningar, lagens gärningar, som han dem uttryckligen här kallar, tvärt emot Paulus, som i Gal. 5: 22 kallar allt sådant 'Andens frukter', ty en gärning får ju icke sitt namn af regeln och rättesnöret, hvarefter den förrättas, utan af den verkande orsaken, eller den som åstadkommer den, ty dens är ju gärningen, som den gör och verkställer. Nu verkas de trognas goda gärningar icke af lagen, som är normen, utan af Anden, som kommer med tron af evangelii nådepredikan. — — — Af samma oförstånd härflyter ock hvad han strax här säger, att *man skall lämna evangelium sitt rum och sedan drifva lagen och lagens gärningar som frukter af en sann* omvändelse. Här förråder han åter en grof och med den heliga skrift och vår rena lära högst stridande villfarelse, i det han gör lagens gärningar till omvändelsens frukter, då likväl skriften skiljer de bägge slagen

så långt ifrån hvarandra som himmelen ifrån jorden, emedan de äro af olika, ja, såsom tvenne sinsemellan helt stridiga ting, af alldeles skiljaktig natur, hvarföre Paulus säger i Gal. 3: 10: *'Alla de, som med lagens gärningar umgå, de äro under förbannelsen'*, och sålunda skulle alla trogne, hos hvilka man, efter Telins grufliga teologi, bör drifva lagens gärningar, vara under förbannelsen.» Den här uttalade meningens riktighet styrkes ytterligare med citat ur den heliga skrift och de symboliska böckerna.

Om den rättfärdiggörande trons förhållande till gärningarna lämnar Grubb förmedelst en lång följd af citat från utmärkta lärare en synnerligen klar framställning till bemötande af anklagelsen för villfarelse i läran om rättfärdiggörelsen. Denna framställning anknytes till Telins falska påstående, att Spener lärt, att tron, endast så vida hon är verkande genom goda gärningar, rättfärdiggör, och att goda gärningar följaktligen äro nödvändiga icke allenast för den, som är rättfärdigad, utan ock för den, som skall bli rättfärdig och salig. Gent emot detta påstående anmärker Grubb, dels att Telin genom en mot Speners mening stridande tolkning af hans ord påbördat honom något, som han aldrig lärt, dels att hvad Spener verkligen lärt, långt före hans tid blifvit lärt af oräkneligt många erkändt renlärige män inom kyrkan. Att Spener med sitt åsyftade yttrande (»Fides operosa justificat») icke velat säga, att gärningarna medverka med tron i rättfärdiggörelsen, utan endast att den rättfärdiggörande tron aldrig är skild från gärningarna, ehuru dessa i rättfärdiggörelsen icke medverka med tron, bevisas genom anförande af Speners egna ord härom, så lydande: 'Då jag talar om rättfärdiggörelsen, tillskrifver jag alltsammans så helt och hållet Guds nåd och Kristi förtjänst, så att jag ock utesluter tron (så vida hon anses som ett verk och en gärning). Då jag talar om, huruledes och huruvida tron rättfärdigar, utesluter jag *allt* hvad allenast hafver sken af gärning. — — — Alltså blifver detta satsen, att tron, som är en gudomlig kraft eller en öfvermåttan drifvande makt och genom kärleken verkande, *rättfärdigar allena, icke så vida hon är verkande, utan långt ifrån allt afseende på gärning*

eller gärnings uppsåt, medelst blotta omfattandet af Kristi förtjänst' (Consil. Lat. P. 3 pag. 349). Att å andra sidan Speners betonande af, att den rättfärdiggörande tron är en verksam tro, i den mening att hon i sig oskiljaktigt innesluter gärningar, hvarken är något nytt eller irrlärigt ådagalägges genom citat ur symboliska böckerna samt andra skrifter af framstående rättrogne lärare, t. ex. Gerhard, Quenstedt och Hutterus. Ur apologien anföres följande yttrande: »Apostelen Jakob nekar rätteligen, att vi genom en sådan tro, som är utan gärningar, d. v. s. en död tro, varda rättfärdige».

I andra citat belyses genom exempel det förhållandet, att gärningarna äro närvarande hos tron vid rättfärdiggörelsen, ehuru de icke medverka till densamma. På ett ställe erinras om, huru endast färgen hos ett äpple verkar på synsinnet, ehuru äpplet alltid har icke allenast färg, utan på samma gång äfven smak och lukt. På ett annat ställe heter det: »Vi varda rättfärdigade af tron allena, men ej af en tro, som är allena och ensam. Ty den sanna tron kan ej verkligen vara ensam, d. v. s. utan kärleken. Tron har den besynnerliga egenskapen, att hon allena omfattar Kristi förtjänst och gör oss rättfärdiga, men däraf följer ej, att trons dygder eller gärningar äro alldeles afskilda ifrån henne. T. ex. en människa är aldrig utan färg, men likväl brukar hon sitt förstånd utan färgens tillhjälp. Likaså är handen på människans kropp aldrig allena, d. v. s. utan de andra lemmarna, likväl emottager den allena det som gifves.»

Till svar på Telins anklagelse för pietistisk villfarelse i läran om likgiltiga handlingar, hvartill han skulle hafva gjort sig skyldig, därigenom att han, såsom Telin i § 17 påstått, fördömt ärbart dansande såsom synd, yttrar Grubb bland annat följande: »Hvad dansande i sig självt anbelangar, af hvilkets ogillande Telin vill göra kätteri, så håller jag så före, att stridigheter däröfver höra till de onyttiga disputeringar, som Paulus fördömer i 1 Tim. 6: 5, ty om Telin och andra med honom först bemödade sig att få en sådan tro, som d:r Luther beskrifver i symboliska böckerna pag. 701, att hon gör en kristen till en platt annan människa etc., om säger jag, Telin först

lagade, att han blefve så förvandlad till hjärta, håg och begärelse, och kände hos sig de egenskaper, som där tillägges den rätta tron, och funne sedan behag i att dansa, så kunde han med skäl påstå frihet därtill. Samma frihet bör han ock å andra sidan lämna dem, som eljest både i lära och lefverne rätta sig efter Guds ord, men tilläfventyrs hålla dansa för synd och därföre underlåta det, helst så länge han icke kan visa, att det i Guds ord någonstädes utgifves för en trosartikel, att dansa ej bör hållas för synd, och att de måste göras till svärmare, som förmena tvärt om; ty är det ett medelting, som Telin själf säger, så kan man ju utan själens fara och saklöst däruti fara vilse samt låta bli att dansa.»

För att rätt tydligt lägga i dagen, huru oförnuftigt Telin dragit slutsatser, då han i § 23 på grund af den omständigheten, att Grubb på ett ställe vid omnämnandet af tron icke uttryckligen angifvit Guds ord såsom medel till dess upptändande, tillvitar honom förnekelse af Guds ords kraft att upptända den samt en hel rad därmed sammanhängande villfarelser, visar Grubb, att äfven apostelen Paulus, om Telins resonemang vore riktigt, måste förklaras förvunnen till samma villfarelser, som blifvit Grubb påbördade. Äfven Paulus talar nämligen på åtskilliga ställen om gudomliga nådeverkningar utan att uttryckligen nämna, att de åstadkommas genom nådemedel. Så är t. ex. fallet, då han i Ef. 1: 17—18 beder Gud, att han måtte gifva efeserna visdomens och uppenbarelsens ande till sin kunskap och upplysa deras förstånds ögon, samt då han i kap. 3: 16:de och följande verser beder om kraft och upplysning utan att på någondera stället nämna något medel, hvarigenom det begärda skulle komma efeserna till del. Enligt Telins bevisningssätt gent emot Grubb skulle han därmed hafva gjort sig skyldig till förnekelse af nådemedlens verkningskraft i de på dylika ställen ifrågavarande hänseendena.

Mot Telins i § 26 antydda mening, att långa böner i och för sig, blott på grund af sin längd, skulle strida mot Jesu ord i Matt. 6: 7, gör Grubb den anmärkningen, att om Telins tolkning af det anförda språket vore riktig, 1) Kristus skulle hafva motsagt sig själf både med *ord,* då han i Luc. 18 lär

oss att alltid bedja och icke förtröttas, och med *handling,* då han själf använde hela nätter till bön (Luc. 6: 12), 2) apostlarne, till hvilka han i Matt. 6: 7 egentligen talade, skulle hafva försyndat sig allra mest däremot, i det att de enligt Apostl. 1: 14; 6: 4 voro ihärdige uti bönen.

q. *Slutomdöme angående skriftväxlingen mellan Grubb och Telin.*

Att Grubb i de allra flesta punkter och i alla de viktigaste har rätten på sin sida i tvisten med Telin synes oss obestridligt. Hans beteende gent emot Telin kan likväl icke sanningsenligt framställas såsom helt och hållet oklanderligt.

Hvad själfva uttryckssättet angår, har han själf funnit sig föranlåten att i slutet af sin skrift däröfver afgifva en förklaring. Han yttrar sig nämligen där på följande sätt: »Sist måste jag ock påminna detta, att jag väl kan föreställa mig, att det torde förekomma många, särdeles dem, som äro benägna att tyda allt till det värsta, underligt, att jag här och där brukat några hårda utlåtelser. Men så är att veta, att jag alldeles icke har någon böjelse till en hård skrifart, och därföre har jag nu ofta måst tvinga mig själf att uttrycka Telins blindhet och arghet med de expressioner, som någorlunda svara emot själfva gärningen, ändock hvar opartisk kan finna, att hans ofog och svaghet i resonerande merendels äro så stora, att de icke kunna så exprimeras och uttryckas, som de äro i sig själfva. Jag önskade, att alla vederbörande både kunde och ville tillbörligen examinera saken och själfva gifva barnet namn, så skulle man med nöje gå allt hårdt ljudande förbi och vara nöjd att med de lindrigaste ord föreställa vederpartens framfart. Men som denna försvarsskrift är egentligen skrifven för de partiske, som äro intagne af fördomar och förvillade omdömen, ty har man måst kalla scapham scapham och gifva saken sin rätta färg. Hade jag funnit lindrigare ord att föredraga observatorns oanständiga förfarande, vridande och vrängande så synligen för allas ögon, som det är i sig själft, sannerligen, jag hade det gärna velat göra. Men om, t. ex., en man ville försvara att 3 gånger 4 vore 15, att dygd vore

odygd, försummelse och lättja vore nitälskan om gudaktigheten, och dess rätta öfning vore synd o. s. v., skulle jag då göra en sådan orätt, om jag sade, att han vore oförnuftig, obeskedlig, gudsfruktans förstörare och ogudaktighetens försvarare.»

Trots denna förklaring kunna vi emellertid icke i allo gilla tonen i Grubbs skrift eller frigöra oss från det intrycket, att köttsligt nit på ett och annat ställe förestafvat den. Äfven själfva bevisföringen gifver anledning till anmärkningar. Grubb begagnar sig på ett och annat ställe af Telins oskicklighet i framställningssättet för att vederlägga honom, äfven där han synes hafva bort erkänna anmärkningens sakliga befogenhet. Därjämte är ett och annat af Grubbs bevis i och för sig ohållbart. En modifikation af enskilda uttryck hade med rätta bort erkännas behöflig. Men Grubb gör emellertid icke det ringaste medgifvande, utan söker gendrifva hvarenda anmärkning af Telin såsom obefogad och gör sig sålunda skyldig till rätthafveri.

Hans försvarsskrift är oaktadt allt detta af en sådan beskaffenhet, att Telin och hans meningsfränder hade allt skäl att lyckönska sig till att hafva förgäfves sökt utverka tillstånd till tryckning af den sistnämndes skrift, emedan dess tryckning otvifvelaktigt skulle hafva medfört tryckning äfven af Grubbs vederläggningsskrift. Grubbs uppgift i själfbiografien, att prästeståndet äfven efter erhållen kännedom om hans svarsskrift skulle hafva hos Kongl. Maj:t anhållit, att Telins skrift måtte få tryckas, är oriktig, hvilket vi längre fram skola bevisa.

r. *Prästeståndets uppträdande emot Grubb vid 1723 års riksdag.*

I januari 1723 hade Grubb med borgmästaren i Umeå, Thavonius, sändt sin skrift mot Telin till Stockholm. Kort efteråt blef han emellertid själf kallad dit i egenskap af förmyndare i sin broder Anders Grubbs sterbhus. Till följd däraf anlände han till Stockholm den 4 februari och vistades där i

4 månader.[1] Det var under denna tid han utarbetade det företal till skriften mot Telin, för hvars innehåll vi i det föregående redogjort. Redan den 28 februari var det emellertid fullbordadt. Ett exemplar öfverlämnades nu till censor librorum, kanslirådet Rosenadler, ett annat exemplar ingafs genom landtmarskalken Lagerberg hos samtl. rikets ständer med begäran, »att denne disput, som ett helt konsistorium tagit sig sak i, måtte af rikets ständer upptagas, undersökas och afgöras», hvarvid Grubb önskade blifva hörd för att få muntligen föredraga mera.

Grubbs till ständerna ingifna skrift remitterades den 27 mars till prästeståndet. Vid dess öfverläggning angående Grubb den 2 maj klagar preses[2] öfver, dels att Grubb låtit af trycket utgifva en anstötlig skrift, hvaremot Telins vederläggning ej fått tryckas, dels att han än vidare ämnade utgifva en traktat för att genomhäckla Telin »samt därtill författat ett vidlyftigt och eftertänkligt företal, hvilket han allena till ridderskapet och adeln öfverlämnat, men som dock uti deputationen för riksdagsärendenas åtskiljande remitterats till prästeståndet».[3] Efter ytterligare förhandlingar den 8 och 15 maj ingick ståndet till Kongl. Maj:t med en skrifvelse af sistnämnda datum, i hvilken det uttalar sitt ogillande af Grubbs år 1721 utgifna berättelse, förklarar att den innehåller otidig egen berömmelse och andras förklening, att den förorsakat nog oro, att det hade varit önskligt, att den ej befordrats till trycket, att Grubbs traktat mot Telin skulle åstadkomma ännu större skada än den förre, samt anhåller, det Kongl. Maj:t täcktes så förfoga, att prosten Grubb måtte allvarligen anbefallas att emellertid alldeles afstå ifrån att utgifva några skrifter, på hvad sätt det vara må, emedan de icke tjäna till annat än att väcka split och oväsende, och att ofördröjligen resa hem till sin församling.

[1] Under denna vistelse i Stockholm höll Grubb utom den predikan hos grefve Arvid Horn, hvilken i det föregående refererats, ytterligare tvenne predikningar, den ena på långfredagen i Katarina kyrka, den andra på 2:dra söndagen efter Påsk hos grefve Tessin.

[2] Biskopen i Linköping, Torsten Rudeen, som den 18 januari enhälligt valts till ståndets talman på grund af ärkebiskopens af sjuklighet föranledda frånvaro.

[3] Prästeståndets riksdagsprotokoll den 2 maj 1723.

Den 28 maj var Grubbs sak ånyo föremål för behandling i prästeståndet. Prosten Serlachius fäste ståndets uppmärksamhet på ett tillkännagifvande i Stockholms posttidningar, att prosten Grubbs år 1721 tryckta berättelse om kyrkodisciplinen fanns till salu hos bokbindaren Klemm på Västerlånggatan, hvilket tycktes vara mycket betänkligt. På preses förslag beslöts att i en skrifvelse till Kongl. Maj:t begära, att alla exemplaren af den nämnda skriften måtte konfiskeras såsom ock flera andra utkomna anonyma skrifter, som kunna namngifvas, »hvilka ståndet obeskedligen röra».

Samma dag upplästes i ståndet ett bref, som Grubb dagen förut ingifvit hos Stockholms konsistorium. Ryktet om konsistoriets gillande af Telins skrift hade både i Stockholm och Norrland, särskildt i Umeå, gjort folket villrådigt, hvad det skulle tänka om Grubb och hans lära. Han hade därför af konsistoriet begärt upplysning om, huru det förhöll sig med dess af ryktet omförmälda godkännande af Telins skrift, och på samma gång underrättat om sin afsikt att inom kort på egen bekostnad låta trycka såväl Telins skrift som sin egen vederläggning af densamma, hvartill han redan på behörig ort anhållit om tillåtelse.

Efter nämnda brefs uppläsning beklagade preses det alltför bedröfliga tillstånd, i hvilket vår församling råkat, samt förmanade hvar och en att med redlighet och tysthet handtera, hvad som till dess afhjälpande kunde komma att i ståndet på ett eller annat sätt behandlas.[1] Beslutet blef, att man med det första skulle affärda en sådan skrifvelse, som ofvan omförmälts, och däruti jämväl omnämna detta sista Grubbs förehafvande samt söka att afstyra det och i stället låta bägges skrifter skärskådas af den begärda kommissionen.

Detta beslut kom dock icke till verkställighet förrän i slutet af september förmodligen af det skäl, att man fann det

[1] Doktor Erik Benzelius hade den 25 maj föreslagit, att hvar och en måtte med ed befria sig från misstanken att hafva utspridt hvad som i ståndet afhandlats ang. superintendenten Esberg och Nils Grubb. Bidrag till svenska kyrkans och riksdagarnes historia af S. P. Bexell, A. Ahlqvist och A. Lignell. Stockholm 1835, s. 184—185.

olämpligt att med endast några dagars mellantid uppvakta Kongl. Maj:t med tvenne skrifvelser af hufvudsakligen lika innehåll. Skrifvelsen är dagtecknad den 23 sept.[1] samt å prästeståndets vägnar undertecknad af biskop Torsten Rudeen. Endast dess första del gäller Grubb särskildt; i det följande behandlas åtskilliga andra religionsangelägenheter. Konfiskation af Grubbs år 1721 utgifna berättelse begäres icke i uttryckliga ordalag. Prästeståndet förklarar sig endast hafva orsak att beklaga, det nämnda skrift så dristigt utsprides bland allmänheten, ehuru den utkommit utan något konsistoriums censur. Med afseende på Grubbs afsikt att utgifva de mellan honom och Telin växlade skrifterna anser ståndet, att en sådan åtgärd endast skulle ytterligare öka den redan förhandenvarande, beklagliga tvedräkten, samt anhåller, att Kongl. Maj:t ville nådigst till vederbörande uppsyningsmän öfver boktryckerierna ställa allvarsamma order, att hvarken dessa nämnda eller andra dylika skrifter måtte på något sätt i dagsljuset befordras.

Till ytterligare belysning af prästeståndets ställning till Grubb må ur sist nämnda skrifvelse äfven följande utdrag, såsom gällande Grubb i främsta rummet, meddelas: »Och såsom under denna ännu påstående riksdag här i staden ej utan bedröfvelse måst förmärkas, att jämväl inom vårt stånd finnas sådana personer, som gjort sig nog misstänkte, att hos sig hysa den pietistiska surdegen, i det de genom mörka och tvetydiga ordalag samt eljest hårda och obetänksamma predikningar till andras förkastande och försmädande Guds värda församling oroa och sina åhörare i konfusion och ovisshet bringa, ja ock genom offentliga skrifter sin böjelse för det pietistiska svärmeriet icke fördölja, hvilket otillbörliga och mycket straffbara själfsvåld utaf sådana personer, som skulle långt bättre förstå och veta andra på vägen att anleda, ej kan utan allra skadeligaste påföljd lämnas opåtaldt eller släppas handlöst. Alltså finner konsistorium regni sin skyldighet fordra, att nu äfven i underdånighet anhålla, det Eders Kongl. Maj:t täcktes i nåder för-

[1] Öfverlämnades till Kongl. Maj:t af en deputation från prästeståndet under Rudeens ordförandeskap, hvilken hade företräde i rådet den 28 september. Jfr rådsprotokollet för nämnda dag.

ordna, att ärkebiskopen måtte ju förr ju hällre sig hit förfoga och taga sig till biträde bägge här varande konsistoriers presides och assessores och, om så nödigt pröfvas, flere gudfruktige, lärde och försökte prästmän, att så väl desse prästmäns förhållande såsom ock allt öfrigt, som till en sann kristendoms i lära och lefverne upphjälpande kan pröfvas oumgängligt, med hvarannan upptaga, undersöka och, så vida dem tillkommer, afgöra.»

s. *Grubbs skrifvelse till Kongl. Maj:t angående saken mellan honom och mag. Telin.*[1]

När Grubb ända till i november förgäfves väntat svar på sin förut omnämnda begäran om tillåtelse att få trycka de skrifter, som växlats mellan honom och Telin, och därjämte under tiden sannolikt erhållit kännedom om prästeståndets åtgärder i syfte att förhindra tryckningen, ingaf han till Kongl. Maj:t en skrift, hvars hufvudsakliga innehåll vi här meddela. Sedan han i korthet redogjort för hvad som dittills förelupit i striden mellan honom och Telin, erinrar han om, att saken mellan honom och Telin egentligen ingenting har att göra med den till Umeå förordnade undersökningskommissionen. Denna hade nämligen att rannsaka om de angifna res facti; mag. Telin åter hade i sin skrift tagit Grubbs tryckta berättelse till grund såsom den där innehölle de gröfsta kätterier, långt utöfver det antal, jämväl af annan beskaffenhet än de, som hans ovänner förut angifvit. Han ansåg därför, att dröjsmålet med kommissionen icke borde utgöra något hinder för tryckningen af hans och Telins skrifter.

Sådana mål som detta borde utageras på det sättet, att de dels underställdes hela församlingens omdöme, dels öfverlämnades till skärskådande och pröfning åt församlingens gode män. Hvad det förra beträffade, så hade han genom sin anhållan att få trycka de växlade stridsskrifterna förklarat sig redo att underkasta sig församlingens allmänna omdöme, hvad däremot det senare angick, så önskade han, att Kongl. Maj:t

[1] Under n:o 84 bland kommissionshandlingarna.

täcktes förordna oväldige män, icke allenast af läroståndet, utan äfven af andra församlingens ledamöter att efter Guds ord, symboliska böckerna och kyrkolagen undersöka tvisten mellan honom och Telin samt därefter inför hela riket kungöra dess oförfalskade sammanhang.

Blefve målet mellan honom och Telin icke behandladt på ofvan nämnda sätt, skulle det aldrig lyckas att få ett önskvärdt slut på detsamma. Behandlades det endast af vissa gode män, hvilka han hoppades skulle finna honom oskyldig, så skulle likväl de ogynnsamma tankar, som folket i hela landet fått om hans lära, därigenom icke kunna utrotas särskildt därför, att riksdagsmännen, som hört mycket ondt om honom och ingen kunskap hade i saken, skulle komma att ytterligare utbreda och befästa de oriktiga meningarna om honom. »Det pietistiska smädenamnet är numera», förklarar han, »så förhatligt och vederstyggligt vordet, att misstanken om den, som därmed blifvit en gång belagd, biter sig så hårdt in, att den svårligen kan utplånas.»

Låte man det åter bero därvid, att stridsskrifterna trycktes, utan att någon undersökning af gode män förordnades, hvilka med sitt omdöme biträdde den oskyldige, så skulle väl de rättvise därigenom låta rätta sig, men de orättvise skulle därmed icke låta sin mun tillstoppas, utan honom och sanningen till förfång fortfara att smäda som förut.

Angående utagerande af religionsmål i allmänhet genom offentlig skriftväxling yttrar han sig sålunda: »Jag kan icke annat begripa, än att denna proceduren med stridsskrifter i religionsmål är rättmätig och försiktig, särdeles vid de bedröfliga omständigheter här i riket med religion nu äro, hvarest oväsendet tagit så öfverhand, att det ej mera kan dämpas därigenom, att saken alldeles lägges neder. Jag håller oförgripligen före, att om ett par män af hvardera partiet hade för länge se'n offentligen inför hela församlingens åsyn fått genom trycket agera med hvarandra, så hade ock för länge se'n de syndiga calumnier väl fått en ända och de i sanning befintliga svärmerierna kommit i dagen.»

Han påpekar därefter, att det för den kristna församlingens trygghet och säkerhet är högligen nödvändigt att få saken

mellan honom och Telin afgjord. Till och med rikets lekamliga välfärd fordrade det på grund af det nära sammanhang, som råder emellan andligt och lekamligt välstånd. »Den rena läran är», heter det, »när hon med tillbörligt nit och och flit samt kristlig försiktighet drifves, ett behagligt, kärt och angenämt ting, som alla billiga människor efter riktig och tydlig underrättelse därom, förmedelst Guds förekommande nåd, ej så ogärna anamma, fastän det går något trögt i förstone, särdeles hos dem, som äro komne till åren och genom elaka vanor förökt sin medfödda motsträfvighet. Och således gör den rena, himmelska sanningen icke allenast goda kristne, utan ock goda, ärliga, trogna, nyktra, sparsamma och fridsamma undersåtar, som stå i vänskap med sin skapare och följaktligen af honom njuta allehanda välsignelse, hvarigenom land och rike kan må väl och, såsom genom en genväg, komma till den sällheten, som eljest så allmänt önskas och åstundas, men aldrig med beständighet kan ernås utan det rätta fundamentet, som ligger i den sanna religionens efterlefnad eller i en sannfärdig kristendom. Alla de nu, som antingen drifva en lögnaktig lära, som icke är om gudaktigheten, eller ock allenast vedertaga med munnen en riktig bekännelse därom, men, särdeles om de äro lärare, ingen frukt därmed skaffa hvarken hos sig själfva eller andra, äro fördärfliga icke allenast i ett teologiskt utan ock i ett politiskt förstånd, icke allenast för församlingen, utan ock för riket, hvilket blifver så mycket svårare, när de jämväl söka hämma och undertrycka de rättsinniges sannskyldiga nit, såsom mag. Telin och hans medhållare gjort med deras upptåg emot mig.»

Det med denna skrift närmast afsedda resultatet, nämligen tillstånd att trycka stridsskrifterna, som växlats mellan honom och Telin, samt tillsättning af en särskild kommission för att rannsaka och döma dem emellan, blef icke vunnet. Prästeståndet lyckades både då och den närmast följande tiden förhindra de ifrågavarande skrifternas offentliggörande genom trycket. Sedermera föll hela saken så småningom i glömska, och skrifterna hafva förblifvit otryckta.

Någon särskild kommission synes icke heller någonsin hafva blifvit tillsatt speciellt för detta mål. Något vann dock

Grubb genom denna skrifvelse. Den kommissionsundersökning, hvarom Kongl. Maj:t redan år 1720 förordnat, men som ända dittills blifvit fördröjd,[1] blef därigenom påskyndad. Grubb hade nämligen i sin skrifvelse äfven framhållit önskvärdheten af dess snara förverkligande.

[1] Till förekommande af dylika dröjsmål med afgörande af sådana religionsärenden föreskref Kongl. Maj:t genom kungl. brefvet den 8 maj 1731 på hemställan af riksens ständer, att sådana ärenden skulle framför alla andra kriminalsaker föredragas, samt genom Kongl. Maj:ts stadga den 20 mars 1735 att de skulle såsom riksvårdande skyndsammast afgöras, hvilket justitiekanslern hade att öfvervaka. Sven Wilskman: Svea rikes ecclesiastique verk. Örebro 1781, sid. 567.

(Forts.)

Edvard Wermcrantz.

Bidrag till Visby stifts historia.

II.

Visby stift under Spegels ledning.

(Forts. fr. föreg. årg.)

Liksom Spegel stod på förtrolig fot med sina konsistorialer, så tyckes äfven det bästa förhållande ha rådt mellan honom och prästerna i allmänhet. Han visade sig mån om deras bästa. I sina ämbetsmemorial till K. M:t gjorde han ofta framställningar såväl till förmån för ståndet i gemen som för enskilda prästmän. Därvid visade han aldrig någon partiskhet för »de svenske», lika litet som hans åtgöranden någonsin förestafvades af lust att hämnas på dem, som under den föregående oroliga tiden uppträdt mer eller mindre opålitligt. Äfven för dem har han ofta ett godt ord.

Mot den stackars Henrik Schacht, kyrkoherde i Visby, hvilken under krigstiden hade illa förgått sig, i det han i en smädeskrift hade angripit de svensksinnade på ön — särskildt hade han smädat ståthållaren Cedercrantz — ådagalade Spegel stor välvilja. Han sökte att i möjligaste mån skydda honom. Schacht var förut kyrkoherde såväl i Visby som i Fole, hvilket senare gäll han genom kungligt bref erhållit såsom ett slags prebende. Först förlorade han Visby. Det öfverlämnades i stället åt Spegel, enär stadspastoratet af gammalt varit förenadt med superintendenturen, ehuru Brodinus för att undkomma en del obehag hade erhållit kungligt tillstånd att i stället öfvertaga Lärbro.

Spegel afstod dock under en tid sina inkomster af stadspastoratet till förmån för den afsatte kyrkoherden. Och sedan

hemställde han i ett ämbetsmemorial, huruvida den stackars mannen icke skulle få behålla sitt prebendegäll, enär han hade förlikt sig med ståthållaren och återkallat sina injurier. Äfven generalguvernören Johan Olivecrantz fällde liknande förbön för honom.[1] Men K. M:t förklarade, att det vore betänkligt att låta honom få behålla gället, »ty om andra skulle se sådana otillbörligheter ostraffade, så lära de ingen sky draga en annan gång att begå detsamma».

Spegel förtröttades dock ej i sina förböner för den olycklige. Han begärde, att K. M:t skulle förse honom med ett promotorial till Skåne, på det att han därstädes »med mindre förargelse måtte njuta någon lägenhet och allt tillfälle förtagas till vidare djärfhet». Konungen beordrade också biskop Hahn i Lund att ackommodera mannen med något gäll, »hvaraf han må kunna hafva hugnad och subsistance på ålderdomen».[2]

En annan för sitt förhållande under den fientliga invasionen på ön illa anskrifven prästman var Petrus Ronander. Det var denne, som, prästvigd af den af danskarne tillsatte superintendenten Endislöv, lyckats genom sina angifvelser mot Petrus Gubbe i Hablingbo uttränga denne från pastoratet och förskaffa sig själf fullmakt därpå. Han måste väl efter freden åter frånträda pastoratet till förre innehafvaren. Men Spegel hade snart glömt hans ovärdiga beteende. På sitt kapitels anmodan fällde han hos K. M:t förbön för honom. Han säges

[1] Spegels mem. d. 13 okt. 1682. Olivecrantz' skr. d. 5 okt. 1681 bl. V. Skr.

[2] Spegels skr. d. 5 maj 1683. K. M:ts skr. d. 8 maj s. å. Han tyckes dock aldrig ha blifvit befordrad i Lunds stift. — I en odat. skr. bl. Visby domkap:s akt. (II, s. 523) begär han af Spegel respass t. Danzig, hvarest han skulle söka läkarevård, enär han ett år varit bekajad af stor svaghet. Vallin säger i sina Gotländska samlingar, att han »tillstod strax sitt brott, gjorde skriftelig afbön, bötte, klädde kappan af, lade sitt ämbete neder och var glad, att han därmed slapp till Danmark undan, hvarest han utan att få någon tjänst måste sätta lifvet till i allra största uselhet». Uppgiften är åtminstone delvis öfverdrifven. Någon sådan oförsonlighet, som denna uppgift tyder på, var han ej utsatt för. Tvärt om ha vi sett, huru Spegel gjorde allt för att ställa saken till rätta för honom. Sant är, att han tillstod sitt brott, gjorde skriftlig afbön samt erlade böter. Däremot har jag ej kunnat finna, att han nödgats nedlägga ämbetet, om han ock förlorade sina pastorat på ön. Därpå tyder ej heller den förmån, som superintendenten utverkat åt honom, ehuru han af en eller annan anledning ej kom att begagna sig däraf.

»fuller i krigstiden hafva varit mycket obetänkt» — yttrar Spegel om honom — »men allt sedan suttit utan lägenhet i stort armod och trångmål och därigenom så vida besinnat sig, att han i alla måtton hafver vist och utlofvat bättring». Han hade nu erhållit församlingens kallelse till ett litet pastorat, Hörsne, och lofvat försörja förre pastorns änka. På grund af Spegels förbön erhöll han också kunglig konfirmation på gället.[1]

David Herlitz hade också kommit fram under den danska tiden, då han blifvit insatt som kyrkoherde i Lärbro. Men oaktadt församlingen önskade få behålla honom, hade han blifvit aflägsnad, enär, såsom förut blifvit omtaladt, Isak Printz hade på omvägar vetat förskaffa sig kunglig fullmakt dit. Spegel fällde äfven här förböner. Han begärde, att Herlitz, ehuru han ej frekventerat svensk akademi, skulle få njuta något annat gäll, »emedan han nu för tiden visar stor hörsamhet». Det beviljades med tillägg, att superintendenten hade att förmana mannen »till stadighet och ett redligt välförhållande».[2]

I sina memorial till K. M:t söker Spegel aldrig något för egen del. Det är stiftets angelägenheter och hans prästerskaps bästa, som ligger honom om hjärtat. Samma oegennytta ådagalägger han alltid i sin ämbetsförvaltning. Sin företrädares, den danske superintendenten Endislövs, änka bevisade han välvilja. Som jag nämnt afstod han sina egna inkomster åt Henrik Schacht. Den sparsamme konungen ser sig till och med föranledd att erinra honom att »nyttja de eder vid närvarande ert ämbete förunta fördelar det bästa I kunne och intet så reflektera på en annans tarf och bekvämlighet, så att I eftersättie eder egen».[3] I ett liknande fall berömmer konungen både hans »nöjsamhet såväl som en berömlig flit och omvårdnad för Guds ära».[4]

Därför var icke heller någonting honom så motbjudande, som när han fann egoism och lycksökeri hos sina präster. Då skonade han hvarken gotländing eller »svensk». Vi ha sett,

[1] Spegels mem. d. 22 maj 1684. Visby kons. t. K. M:t R. A. — Kungl. skr. t. Spegel d. 28 maj 1684. R. R.

[2] Spegels mem. d. 13 okt. 1682. — K. res. d. 25 okt. s. å. R. R.

[3] K. skr. d. 9 maj 1682. R. R.

[4] K. skr. d. 10 nov. 1680. R. R.

huru han afspisade de bägge pastorerna, af hvilka den ene var en infödd gotländing, den andre fastländing, som såsom riksdagsfullmäktige 1680 åt sig utverkat kungligt bref på dubbla pastorat. Äfven i sitt förhållande till den nämnde Isak Printz ådagalade han sin motvilja mot lycksökare.

Vid prästtillsättningar vinnlade han sig om största objektivitet och rättvisa. När präster i otid söka befordran, hänskjuter han till deras eget omdöme, om icke »de sacellani, som länge hafva varit in ministerio och suttit vid ringa lägenheter, böra först befordras och hjälpas».[1]

De fattiga prästernas efterlämnade änkor voro föremål för stiftschefens deltagande omsorg. Jag har nämnt, att den bland prästerna allmänt rådande fattigdomen gjorde, att de till hjälp för sig själfva och till underhåll en gång för den efterlefvande hustrun ofta upptogo och brukade något ödeshemman, som efter mannens död tjänade den efterlefvande till änkesäte. Af gammalt åtnjöto prästänkorna skattefrihet för sådana af dem brukade hemman, en frihet, som vid flere tillfällen bekräftades.[2] Sådan bekräftelse erhölls äfven under Spegels tid, »allenast att detta beneficium intet missbrukas ej heller vidare än till *en* gård utsträckes, desslikes icke längre varar än i änkeståndet allena och så länge hustrun ensörjande sitter». Äfven för egen del erhöllo prästerna bekräftelse på, att de »som hafva så ringa lägenhet, att de eljes intet kunna därmed utkomma, måge taga sig till hjälp någon i nejden liggande bondegård att bruka». Däremot kunde dem ej beviljas begärd frihet från extra ordinarie utlagor för sådana hemman.[3]

Äfven andra utvägar till de fattiga prästänkornas underhåll hade blifvit försökta. Strax efter Gotlands återförening med Sverige ingick öns prästerskap till regeringen med en del postulat. Därvid var också fråga om prästänkorna. Man begärde, dels att de måtte få njuta nådår, och dels »att de måge vid gället efter mansens död förblifva, som därtill lust

[1] Spegels skr. t. domkap. d. 24 okt. 1683. V. A.

[2] K. res. på prästersk:s på Gotland sollicitationspunkter d. 31 okt. 1650. — Res. af Christina Alexandra d. 29 dec. 1660. — Seved Bååts res. d. 27 aug. 1668. V. Ark.

[3] K. res. på prästersk:s besvär d. 15 nov. 1680.

hafva». Man fordrade sålunda icke mindre än en lagstadgad allmän rätt till »konservation». Denna osed var vid denna tid som bekant mycket bruklig. De prästänkor, begärde man vidare, som »för lagliga orsaker skull icke kunna gället njuta», skulle ha att af efterträdaren uppbära »en viss årlig genant af giället» som en hjälp till sitt underhåll. K. M:t resolverade, att nådår skulle de få njuta här lika väl som i Sverige. Men hvad prästerna för öfrigt begärt, vore »en sak af någon consideration», hvarför någon resolution nu ej kunde lämnas därpå, men förklarade sig K. M:t vilja taga saken i öfvervägande och framdeles stadga, hvad som kunde pröfvas skäligt.[1] Något ytterligare svar torde dock aldrig hafva låtit höra af sig.

På fastlandet hade en del kronotionde anslagits till änkhjälp. Då någon kronotionde på Gotland ej ingick till statskassan, åtnjöto prästänkorna där ej någon sådan hjälp. På prästmöte i Visby 1666 hade därför öfverläggningar förts angående medel till nödigt underhåll för ifrågavarande änkor. Här öfverenskoms, att liksom det praktiserades på fastlandet, så skulle man också förfara på Gotland, att änkorna skulle åtnjuta såväl *annum meriti* som *gratiæ*. Vidare förordnades, att »hjälp af kyrkiorna förunnas torftigom änkiom». Sådana bidrag skulle medhafvas vid prästmötena och där utdelas efter understödstagarnas behof.

För att bespara änkorna utgifter för församlingsvårdens uppehållande under nådår öfverenskom man vidare, att tredingsbröderna skulle sinsemellan utan ersättning fördela tjänstgöringen både beträffande predikoskyldighet och pastoralvård.[2]

»Konserveringen» kunde väl vara ett godt sätt att efter familjefaderns död få fattiga prästhus försörjda. Men från många andra synpunkter var det en högst betänklig sak. Att den rättänkande Spegel ej kunde göra ett sådant försörjningssätt till regel, har jag redan nämnt.

Oaktadt K. M:t, som vi sett, när prästerskapet därom petitionerade, icke hade fastställt någon skyldighet för efterträdaren att underhålla företrädarens änka, framställdes dock

---

[1] K. M:ts res. d. 16 apr. 1647. V. Ark.

[2] V. P. d. 28 aug. 1666.

ofta anspråk på hjälp i en eller annan form. En prästänka i Roma begärde, att den blifvande pastorn »måtte mig med något af pastoratet behjälpelig vara».[1] Änkan i Öja önskade af mannens efterträdare erhålla »en årlig pension». Änkan i Ejsta ansåg sig berättigad att uppbära 6 tunnor spannmål, »helst emedan min salig man månde i några år gifva till hustru Margreta, sal. hr Lars Banders, 6 t:r spannmål till sitt underhåll».[2] »Mattias Rasks efterlefverska» i Eskelhem vände sig till stiftsstyrelsen med begäran, att »vörd. konsistorium gunsteligen täcktes för Guds och en kristelig kommiserations skull förunna mig den gödsel, som allenast faller i prästegården i detta närvarande år». Änkan ville föra den till det bondhemman, hon brukade till sitt underhåll.

Sådana fordringar äro naturliga konsekvenser af de missbrukade konservationerna. Gället hörde prästhuset till. Och där en utlefvad änka, som själf ej var till äktenskap bekväm och ej heller hade en därtill lämplig dotter att erbjuda, ej ansåg sig skäligen kunna fordra »konservation», där ville hon hålla sig skadeslös genom att ställa andra anspråk på efterträdaren i afseende på löneförmånerna från pastoratet.

Domkapitlet ansåg sig dock ej kunna pålägga en pastor sådana onera. Det saknade myndighet därtill. Anspråken blefvo därför vanligen tillbakavisade. Där ömmande omständigheter förelågo, gjorde man dock hvad man kunde för att utverka tillmötesgående af efterträdaren. Förmaningar ställdes till honom »att vara änkan benägen och hjälpsam uti alla billiga ting».[3]

I sådana fall visade sig Spegel som de fattigas beskyddare och tog sig an deras sak. Så fick änkan i Sanda rätt att njuta inkomsterna af pastoratet till mikaelsmässan efter nådårets slut, emedan hennes man helt kort tid setat vid gället, och efterträdaren borde förmanas, skrifver han, »att unna henne något rum hos sig för sig och sin boskap samt gå henne till handa med all benägenhet och saktmodighet».[4] Änkan i Öja

[1] I skr. d. 6 sept. 1681, V. A. II, s. 249.
[2] I skr. d. 25 juni 1685, V. A. II, s. 1041.
[3] V. P. d. 26 juni 1685, § 12.
[4] Spegels skr. t. domk. d. 14 maj 1685.

erhöll af superintendenten löfte, att han ville söka öfvertala kyrkoherden därstädes att »unna henne en årlig pension».[1]

Mellan änkan i Eskelhem och efterträdaren hade Spegel så mäklat, att »både hon kan vara hulpen samt han och prästegården blifva vid makt».[2] Den under krigstiden oroliga Ronander, som på Spegels rekommendation erhöll kunglig konfirmation på Hörsne, hade lofvat »sig vilja hysa och försörja den aflidne pastoris änkia, som är en hedersam svensk kvinna, den där eljest på sin ålderdom vet sig ingen hemvist».[3]

I handling visade sålunda Spegel ofta, hvad han skref till sitt kapitel, att han aldrig ville »försumma det, som genom min ringa hjälp kan ske och lända dem bedröfvadom till gagn och hugnad».[4] Och när han inte själf kunde vara prästänkorna till hjälp, så uppdrar han omsorgen om dem åt sina kolleger i kapitlet. »Det bistånd, som den hederliga änkan i Källunge nyligast hafver af mig begärt angående hennes pretention uti sal. hr Thomæ sterbhus, beder jag, att Ed. ärev:er täckes henne å mina vägnar förläna».[5]

Hans omtanka för »dem bedröfvadom» belyses ytterligare af hans förtänksamhet för sin egen hustru, om hon plötsligt blefve beroende af andra människors välvilja. Kort efter sitt äktenskap med biskop Brodini änka, Anna Schultin, skrifver han till kanslirådet Lindsköld och beder, att, »om Gud behagar genom dödsfall eller annan mänsklig händelse, som margfallig är, bedröfva min fattiga hustru, hr kanslirådet ville då för den kärlek skull, som Kristus hafver oss allom bevisat, hafva en så gunstig omvårdnad om henne, som en rådlös och enslig kvinna kan behöfva, hvilken välgärning Gud tillsäjer en så rik och evig vedergällning, som om densamma vederfores honom själf».[6]

Prästbildningen stod vid denna tid i vårt land i allmänhet på en låg ståndpunkt och var synnerligen ojämn. De

[1] V. P. d. 12 aug. 1680, § 58.
[2] Spegels skr. t. domkap. d. 6 aug. 1685. V. A. II, s. 1015.
[3] Spegels skr. t. K. M:t d. 22 maj 1684. Jfr K. M:ts skr. d. 28 s. m. R. R.
[4] Skr. t. domk. d. 24 okt. 1683. V. A. II, s. 659.
[5] Spegels skr. t. domk. d. 6 aug. 1685.
[6] Skr. t. Lindsköld d. 19 sept. 1684.

präster, som kommo till mera ansvarsfulla platser, ägde ofta omfattande kunskaper, förvärfvade vid både inhemska och främmande universitet. Konkurrensen på den prästerliga banan dref många att genom akademiska studier skaffa sig meriter. Däremot fanns ej några lagstadgade examensfordringar för prästerna i allmänhet, utan berodde det på de enskilda domkapitlen, förnämligast biskoparne, huruvida man höll uppe fordringarna i lärdomsväg på de kandidater, som mottogos i stiften. Ofta föregicks det vid domkapitlet aflagda lärdomsprofvet ej af några akademiska studier.

Det kan tyckas, som om, enligt hvad förut blifvit sagdt, förhållandena i detta afseende skulle ha varit bättre på Gotland. Här fordrades ju ovillkorligen att hafva tillbragt någon tid vid universitetet för att blifva ordinerad. Men denna tid afsåg mindre vetenskaplig utbildning. Den var mer anlagd på, att prästkandidaten skulle hjälpligen tillägna sig det svenska språket, så att han kunde betjäna sig af detta språk vid gudstjänsten. Klart är, att universitetsvistelsen ej skulle blifva helt och hållet värdelös, äfven hvad den vetenskapliga utbildningen beträffar. Men å andra sidan är att märka, att de förkunskaper, som gotländingen ägde vid sin ankomst till akademien, i allmänhet voro rätt bristfälliga, då han för sin utbildning ej haft tillfälle att begagna sig af annan läroanstalt än trivialskolan i Visby, som dessutom befann sig i lägervall. Den torde knappast ens hafva försvarat namnet trivialskola. De kunskaper, som ytterligare kräfdes utöfver det mått, som i skolan kunde inhämtas, hade den blifvande studenten antingen på egen hand eller med tillhjälp af enskild undervisning att tillägna sig.

Ofta buro därför studierna i Upsala ringa frukt. Spegel beklagar denna sak i en skrifvelse till sitt kapitel. »Det är klagan värdt», skrifver han, »att en del utaf landsens barn med sin ringa nytta vistas vid akademien och sig till litet loford resa därifrån.» [1]

Att Spegel sökte hålla uppe fordringarna på prästernas bokliga utbildning är klart. Innan ordination skedde, var det

[1] Spegels skr. d. 14 maj 1685.

vanligt, att den, som ämnade ingå i prästämbetet, under någon tid biträdde i församlingstjänsten, särskildt med predikohjälp. För det ändamålet erhöll han af superintendenten *venia concionandi.* Under Spegels tid beslöts, att sådant tillstånd ej skulle meddelas, förrän kandidaten inför kapitlet undergått »examen theologicum». Detta stadgande åberopas ofta och iakttages så strängt, att till och med den, som under Brodini tid erhållit venia, nu ej var berättigad predika, förr än han bekvämat sig till den nämnda examen.[1] För ordination fordrades sedan förnyad examen. Denna var tydligen lika litet som examen theologicum endast en pro forma examen. Fastmer var det en verklig examen rigorosum.

De stränga fordringarna upprätthöllos äfven under Spegels frånvaro af hans medassessorer i kapitlet. Den 25 juni 1685 examinerades 4 personer, Georg Bacherus, David Herlitz, Joh. Berglin, Joh. Lindius, med det resultat, att de, förklarade kapitlet, »*excepto Bachero denuo sunt examinandi, anteqvam*

[1] Georg Poie begärde få åtnjuta den venia, han af Brodinus erhållit, men domkapitlet resolverade, att det beslut, som förut blifvit fattadt, »skall generaliter observeras, så att en och hvar studiosus skall först undergå examen, förrän han admitteras till predikstolen». Prot. d. 8 sept. 1681, § 6. — En studiosus Jakob Ringhem hade uppvaktat K. M:t med begäran att ihågkommas vid tillsättandet af Roma pastorat. Till stöd för sin begäran anförde han, att han af danskarne blifvit »förstött», emedan han ej frekventerat danska skolor och därföre nu råkat i stora vedervärdigheter. I skrifvelse till Spegel anbefallde konungen superintendenten att, »såvida I det görligt befinne», villfara R:s begäran. I kapitlet blef han däremot icke lika nådigt mottagen. Man förklarade, att han ej kunde erhålla pastoratet och fordrade, att han skulle »undergifva sig consistorii examini» för att »få förlof att predika här i stiftet». Det hjälpte icke, att han ett halft år därefter begärde att få predika, innan han undergått examen. Kapitlet vidblef sitt förra beslut. Slutligen undergick han examen. Hans kapacitet därvid befanns icke vara större, än att den blott berättigade honom »att predika i stiftet genom publicum testimonium». Följande år blef han åter examinerad och då »till sacrum ministerium». Prot. d. 19 jan. 1681 § 8, 1 juni s. å. § 4, 27 juni s. å, 14 sept. 1682, e. m. § 17. K. M:ts bref d. 6 dec. 1680 bl. kungl. bref. V. Ark. — Ett undantag från sin fordran på examen före meddelandet af venia gjorde Spegel för den välförtjänte prostens i Gothem, Erik Petræi, son på begäran af fadern att på sin ålderdom få anlita sonens hjälp, i hvilken begäran socknens utskickade instämde. »Efter consistorialium samtycke och *intercession*» beviljades det slutligen af preses. Dock inskränktes tillståndet till faderns församlingar, och tillades, att han skulle undergå examen, förrän han »må tänka på någon promotion». Prot. d. 12 febr. 1682, e. m. § 1.

liceat ipsis concionem ad ecclesiam habere».[1] Vid samma tillfälle anhöll äfven en annan man, Nicolaus Westergard att få undergå examen, ehuru han redan förut haft tillstånd att predika. Domkapitlet ansåg därföre examen öfverflödig, men tillät sådan emellertid. Westergard förmantes dock att »intet annorlunda interpretera denna examen än för dem anställd, som allenast ville sökia veniam concionandi». Han undergick ock sedermera ny examen före sin ordination.

Uppenbarligen var det Spegels anda, som hvilade öfver kapitlet vid detta tillfälle. Det fick också loford af sin preses, att det förfarit med sådant allvar vid examen. »Det är mig kärt», skrifver han, »att Ed. ärevörd:er. vid den examen, som några studiosi senast hafva undergått, hafva visat så redeligit allvar och ogillat dem, som omogna befunnos.»[2]

Troligt är också, att det bekanta skandalösa fallet med Petrus Assverus, en f. d. fogde, som, oaktadt han var alldeles utblottad på alla insikter i kristendomens hufvudsanningar, likväl blifvit prästvigd i Skara, och de åtgärder från öfverhetens sida, hvartill detta gifvit anledning, var för domkapitlet en erinran om att bruka all möjlig stränghet vid prästkandidaternas examination. K. M:t hade gifvit uppdrag åt ett consistorium extraordinarium, i hvilket äfven Spegel satt, att rannsaka i saken. Det kungl. cirkulärbref »om odugliga prästers afskaffande», hvartill den verkställda rannsakningen gaf anledning, torde däremot knappast hafva kunnat inverka på domkapitlet vid ifrågavarande tillfälle, enär detta bref utfärdats endast 10 dagar förut och sålunda knappast varit consistoriales bekant. I nämnda cirkulärbref anbefalltes domkapitlen att väl underrätta sig om prästernas lärdom, skicklighet och lefverne. Om någon prästman funnes, som icke vore tjänlig

---

[1] Pastor i Levede begärde vid detta tillfälle ämbetsbiträde. Han hänvisades till den nämnde Berglin, »som förmodligen fram bättre lärer vinna konsistorii approbation och efter föregången examen få veniam concionandi». Behofvet af prästerliga krafter för tillfället afskräckte sålunda icke examinatorerna att hålla uppe fordringarna.

[2] Skr. d. 6 aug. 1685. — Den nämnde Berglin var fastländing och hade af Spegel öfversändts till ön och rekommenderats till undergående af examen. Spegels bref d. 14 maj 1685.

till det heliga predikoämbetet, skulle han afsättas. Särskildt hade stiftsstyrelserna att tillse, att ingen till präst ordinerades, »som icke tillförene förmedelst en tillbörlig och rätt examen är funnen dugelig».

För att prästerna ej efter vunnen ordination skulle öfvergifva studierna, föreskref Spegel på det första prästmöte, han höll, att nyblifna präster — liksom äfven studenter, som förberedde sig till ordination — skulle vid hvarje prästmöte pro exercitio disputera. Kapitlet hade att för detta ändamål utse dem, som skulle vid disputationsakten fungera, och hade vederbörande själfva att bestämma teser, hvilka af domkapitlet skulle granskas och godkännas. Sådana disputationsakter höllos sedermera vid de årligen i september eller oktober återkommande prästmötena, hvilka äfven under Spegels frånvaro från ön iakttogos. De fortgingo under 2 à 3 dagar och kombinerades med domkapitelssession. Hvarje dag inleddes med predikan. Första dagen förrättades disputationen på f. m. Till något lifligare deltagande tyckas disputationsakterna ej ha lockat. Endast vid *ett* tillfälle omnämnes en extra ordinare opponent, eljes nämnas blott de ordinarie; *opponentibus ordinariis et nullo præterea»* tillägges vid ett tillfälle för säkerhetens skull. Det sista år, Spegel förestod den gotländska kyrkan, 1685, skulle vid det då afhållna prästmötet disputation hållas — Petrus Stjernman hade då redan erhållit kunglig fullmakt såsom Spegels efterträdare men hade ännu ej kommit öfver till ön — men därvid befanns, att endast några präster af medeltredingen, få af södra tredingen och ingen af den norra kommit tillstädes, och därför »differerades disputationen till en annan gång».[1] Superintendentens vakande öga behöfdes väl.

Öfver prästernas lif och ämbetsförvaltning utöfvade Spegel en noggrann kontroll. Han sparade icke på förmaningar till dem att »troligen» fullgöra sitt ämbete och att beflita sig om åhörarnes bästa, där sådana förmaningar voro på sin plats, liksom han icke var sen att tillrättavisa präster, som förde ett klandervärdt lif. Tillfälle att taga reda på sina prästers förhållanden i dessa afseenden gafs honom särskildt under de

[1] Prot. d. 9 sept. 1685.

visitationer, han de första åren af sin vistelse på Gotland företog. I allmänhet voro förhållandena tillfredsställande. Understundom framlyser dock, äfven där församlingen ej ville framställa direkta anmärkningar mot sin pastor, att ett och annat icke var, som det borde vara. I Ejsta förklarade församlingen, att ingen försummelse förekom i pastors ämbetsförvaltning och ingen förargelse i hans lefverne. Spegel har i protokollet gjort ett tillägg. »Men andra mente det allt ej vara så riktigt utan pastoren, som med de förnämsta socknemännen besvågrad är, hafva oförskyldt fått det goda vittnesbörd.» Kyrkoherde var Hans Pedersen Ejstadius, hvars lif ej torde ha varit så alldeles exemplariskt.[1] I Eskelhem har Spegel antecknat, att socknefolket ej hade något klagomål vare sig mot pastors eller kaplanens lefverne, »viljandes intet röjat, fast de visste något fel». Och då församlingen i Othem, hvars kyrkoherde var den förut omnämnde Axel Hornschild, mot hvilken svåra klagomål gång på gång förts i domkapitlet, tillspordes om sin pastor, »tego de alla stilla, viljande hvarken säja ondt eller godt om honom». I allmänhet fann Spegel dock prästernas lif »kristligt och exemplart».

Under sina visitationsresor hade Spegel äfven tillfälle att pröfva sina prästers ämbetsgåfvor, särskildt såsom predikanter. Visitationsakten inleddes nämligen med predikan af församlingens pastor. Förekom därvid något anmärkningsvärdt, har han antecknat det i protokollet. Så anför han om kaplanen i När, att det om honom förspordes, att han var i sitt lefverne ostrafflig, »i sitt ämbete så, som det då uti självfva verket röntes». I Klinte förklarade kyrkovärdarne, att gudstjänsten förrättades väl och ordentligt, *»ἀλλὰ ἡ ὁμιλία τοῦ ἱερέως σφόδρα»*, tillägger Spegel. I Lärbro gåfvo kyrkovärdarne å församlingens vägnar sin pastor godt vittnesbörd, men visitator fann, att »hans predikan var på den dagen intet synnerlig». Där pastor kände sin svaghet, hände väl, att han sökte komma ifrån profvet, för hvilket ändamål undanflykter söktes. Pastor i Garda klagade »sig så trångbrystug vara, att han ej kunde predika och låta mig höra sig».

---

[1] Se Lemke, Herdaminne s. 306.

Den faderliga omtanke, Spegel ådagalade för sina präster, återgäldade de med städse visadt förtroende. Redan omedelbart efter hans ankomst till stiftet uttala de sin tillit till sin nya chef. De förklara sig förvissade om kunglig nåd och mildhet i betraktande däraf, att K. M:t »hafver nyligast behagat draga en nådig och kristelig omvårdnad om vårt stånd och detta landsens ministerio, förordnandes oss till förman och superintendent den, som vi hoppas vilja själf främma all god ordning och gifva anledning, huru vi alla skola göra Gudi och Ed. K. M:t något underdånigt behag». Så yttrar prästerskapet i de riksdagsbesvär, det på hösten 1680 öfverlämnade åt sina riksdagsfullmäktige. Aldrig förnimmes sedan heller någon misstämning mellan superintendenten och hans präster. Utan självberömmelse kan Spegel därför säga, hvad han i en skrifvelse till Lindsköld yttrar efter sin återkomst till stiftet på hösten 1684. »Sedan jag genom Guds nådiga hjälp lyckeligen kom till denna orten, hafver jag förnummit detta folket mycket hugna sig däröfver», och helt säkert med lika berättigande tillägger han, »men ej mindre visa sig bekymradt, att jag åter skall resa hädan igen».

Såväl den högre bildning, som stadens skola kunde bibringa, som folkundervisningen på landet ägnade Spegel oaflåtlig omvårdnad. Han är ju en af tidens stormän på folkbildningens område. Och med så mycket större intresse måste han ha omfattat de bildningsanstalter, som funnos på vår ö, som de voro ägnade att, rätt handhafda, befordra svenska språket och svensk odling.

Visby skola arbetade under bekymmersamma yttre förhållanden. Den var »så ganska utarmad, att hvarken docentes eller discentes med vederbörlig lust och lifsmedel kunna där subsistera, fast mindre någon ansenlig profekt åstadkomma». Så skildrar prästerskapet själft i sina riksdagsbesvär skolans tillstånd vid tiden för Spegels tillträde till superintendenturen. Skolan hade visserligen på riksdagen 1649 erhållit ett anslag af 450 t:r spannmål, hvilket anslag drottning Kristina sedermera hade anbefallt guvernören Gustaf Banér att årligen utbetala. Prästerskapet fruktade dock, att de närvarande förhållandena icke »tillåta uti kronans medel en så stor afsaknad»,

och gjorde därför hemställan till K. M:t, om »nu eller framgent till bemälta skolas konservation, genom hvilken hela landsens ungdom skall hafva sin uppkomst, något medel finnes och förlänas måtte».[1]

Emellertid erhöll man till svar på sin framställning, att rådande förhållanden icke tilläto att »deputera» något till Visby trivialskolas underhåll. Men ville K. M:t, om förhållandena framdeles förbättrades, med nåder ihågkomma skolan. Det ålåge för öfrigt såväl stadens som landsbygdens invånare att med så mycket större allvar söka befrämja skolans förkofran och vidmakthållande, »som deras barn och ungdom däraf besynnerligaste gagnet och nyttan hafver».[2]

För att Visby skola skulle tjäna att befordra svensk odling på ön var önskligt, att styrelsen och uppsikten däröfver lades i den svenske superintendentens hand. Spegel sörjde härför, i det han i sitt första ämbetsmemorial gjorde en förfrågan i saken hos K. M:t, som svarade, att superintendenten ägde som vanligt att tillsätta rektorer och kolleger och utan stadsmagistratens intrång examinera. I sammanhang härmed, utan någon direkt fråga från Spegels sida, anbefallte K. M:t, att till rektorer och kolleger skulle »*svenska* skickliga och dugliga män antagas».

Men det var ej så lätt att under skolans iråkade lägervall få lämpliga personer, som voro villiga att från fastlandet begifva sig öfver för att tjänstgöra på den aflägsna ön, där de måste vara beredda att kanske ej ses med så blida ögon från befolkningens sida. Särskildt var det af vikt, att en svensk man ställdes som ledare af skolan. Spegel gjorde hvad han kunde för att erhålla en fastländing till rektor. Men hans bemödanden ville ej krönas med framgång, ehuru han »nästan år och dag» hade legat i underhandling med »en och annan biskop».[3] Med anledning häraf tillställde konungen biskoparne i Skara och Linköping ett i skarpa ordalag affattadt förständigande att tillse, att »någon skickelig person, som till skolemästareämbetet är både kapabel och tjänlig», öfversändes för

[1] Prästersk:s desiderier på riksd. 1680. Copia o. Formular Boock.
[2] K. M:ts res. d. 15 nov. 1680. V. Ark.
[3] Spegels skr. t. K. M:t d. 24 mars 1682.

att tillträda befattningen som rektor vid Visby skola. Därom ägde biskoparne att sins emellan korrespondera, »så att icke tvenne i stället för *en* blifva utsedde». Den öfversände skulle erhålla löfte om »promt och god befordring hemma i stiftet efter några års använd flit och tjänst där i landsorten».[1]

Nu dröjde det icke länge, förrän K. M:t kunde meddela Spegel, att biskop Pontinus i Linköping föreslagit en student Jonas Lithoun, som från Upsala erhållit godt beröm om sin kapacitet och sitt redliga förhållande. Åt Spegel uppdrogs att introducera honom i hans rektorsämbete och att draga försorg om hans »subsistens».[2] Det gjorde också hans förman på det sättet, att han i ett nytt ämbetsmemorial på hösten s. å. 1682 begärde, att K. M:t täcktes gifva ett nådigt mandatorial, »att rector scholæ i Visby, som hafver ganska ringa underhåll, må njuta ett pastorat utom staden såsom en prebenda». Spegel erhöll med anledning däraf i uppdrag att förse honom med lämpligt prebendepastorat.[3]

Detta skedde dock icke under Lithouns tid. Denne afgick från sin befattning 1686, då han efterträddes af en annan fastländing Nikolaus Sepelius, och först följande år anslogs till rektorsprebende Endre pastorat, som allt sedan utgjort ett vid skolan och gymnasium bundet prebende och för närvarande i samma egenskap är förenadt med lektoratet i kristendom vid Visby h. allm. läroverk.

Säkerligen var det genom Spegel, som guvernören Olivecrantz gjordes uppmärksam på skoltjänarnes otillräckliga underhåll och därför utverkade af drottning Kristina ett betydligt understöd, »hvarigenom», tillägger med tillfredsställelse Spegel, som berättar därom i sin Rudera Gothlandica, »man nu kan få lärde män från Sverige, som kunna vänja barnen vid svenska språket såväl som undervisa dem i andra nyttiga vetenskaper». Detta understöd stadfästes af K. M:t efter drottning Kristinas död.

[1] K. skr. t. Spegel d. 9 maj 1682, till biskoparne i Linköping och Skara d. 10 s. m. R. R.

[2] K. skr. d. 22 maj 1682. R. R. — Mannen skrifver sig själf Lithonius.

[3] Spegels skr. t. K. M:t af Stockh. d. 13 okt. 1682, V. Skr. — K. M:ts skr. t. Spegel d. 25 s. m., kungl. bref i V. Ark.

Visby skola låg Spegel synnerligen om hjärtat. I de förut ofta åberopade ämbetsskrifvelserna från honom under hans vistelse på fastlandet erinrade han sitt kapitel ofta om skolans angelägenheter. Så påminte han vederbörande om att företaga examen i skolan, »bepröfvandes, huruvida allting där förrättades secundum constitutiones præscriptas både i lefverne och information».[1] Vid ombyte af kollega i skolan hade domkapitlet att låta enligt Spegels föreskrift representera sig genom ett par af sina medlemmar och vid samma tillfälle »låta rannsaka om skolans tillstånd, *docentium industria et vita nec non discentium profectu*».[2]

Sitt särskilda intresse för nämnda skola ådagalägger Spegel också i ett bref till Lindsköld, dagtecknadt den 4 okt. 1684, omedelbart efter hans återkomst till Gotland. Han hade redan före sin afresa från Stockholm till ön erhållit kännedom om, att konungen tillämnade honom den lediga biskopsstolen i Skara. Han uttalar i åberopade bref sin önskan, att K. M:t måtte kunna finna till efterträdare åt honom på Gotland en man, »som är nöjaktig och saktmodig samt älskar studierna, att denna lilla skolan, af hvilken hela landets ungdom skall hafva sitt framsteg till dygd och lärdom, må mer och mer kunna förkofras».[3] Visby skola var det som närmast var föremål för hans omsorg vid tanken på, att han skulle öfverlämna stiftet i andra händer.

Naturligtvis skulle också folkupplysningen med intresse omfattas af vår storhetstids kanske förnämsta målsman för folkets fostran och bildning. Från danska tiden funnos ett slags skolor på landsbygden.[4] Omedelbart efter öns förening med Sverige hade prästerskapet i sina andraganden till K. M:t bland annat begärt, att bruket att hålla skola och särskilda skolmästare på landet måtte få förbli i sitt esse, på det att »barnlärdomens byggningar, som på få års tid icke utan stort besvär äro ungdomen till godo opsatta, icke må läggas öde

[1] Spegels skr. d. 9 maj 1683. Jfr domkap:s prot. d. 13 juni s. å. § 2.
[2] Skr. d. 14 maj 1685.
[3] Skrifv. bl. V. Skr.
[4] Lemke, anf. arb. s. 17, not 5.

och förfalla», en begäran, som med största välvilja upptogs af K. M:t.

Det var dock icke någon lätt sak att få dugliga skolmästare; de mest minimala fordringar måste ställas på dem. Brodinus hade under sin tid gjort, hvad som göras kunde, för att förhållandena skulle bli så drägliga som möjligt i detta afseende. Så erinrade han prostarna om att vid sina visitationer tillse, att dugliga skolmästare anställdes i församlingarna. Särskildt vore det önskvärdt att därtill erhålla sådana personer, som voro kunniga i skrifning. Hans erinran möttes dock af ett misströstande: »Gud gifve man kunne få de, som doglige äro».[1]

En del upplysningar angående skolväsendet på ön kan erhållas ur protokollen vid de visitationer, Spegel företog. Att taga reda på skolväsendet var en af hans förnämsta omsorger på dessa resor.

Huru stor del af arbetsveckan, som anslogs till skolundervisningen, framgår ej af de upplysningar, jag kunnat vinna. I allmänhet torde det nog blott ha varit någon mindre del. Fall förekommo dock, då undervisningen ansågs böra taga en persons tid och krafter helt och hållet i anspråk. Så ålades skolmästaren i Dalhem, som vid sidan af sin läraretjänst äfven hade en gård att bruka, att lämna gårdsbruket, om han ville fortsätta med sitt skolmästarekall, och »sköta ungdomen allena, emedan socknefolket gärna vill låta sina barn lära läsa och skrifva».

De kunskaper, som meddelades, voro icke synnerligen omfattande. Man sökte bibringa disciplarna någon färdighet i innanläsning äfvensom kunskap i katekesen samt understundom — såsom vi sågo förhållandet vara i Dalhem — färdighet i skrifning. I katekesen inhämtades först och främst Luthers lilla katekes. Vidare lärdes en större eller mindre del af »spörsmålen».[2]

---

[1] Prot. d. 28 aug. 1666, § 10.

[2] Hvilken den spörsmålsbok var, som användes, har jag ej funnit. I ett ämbetsmemorial d. 13 okt. 1682 begärde Spegel tillstånd att få »trycka svenska catechismum samt med de spörsmål eller den catechisationsform försvenskad», som brukades i tyska församlingen i Stockholm. Men redan före denna tid talas om

Den kunskap, som inhämtades i katekesen, var vanligen en mekanisk utanläsning, hvarvid barnet ägde föga begrepp om innehållet af det lästa, ett förhållande, som icke undgick den praktiska kateketen Spegels uppmärksamhet. I Martebo anmärker han, att katekumenerna voro »någorledes undervista, men där som annorstädes hade barnen den ovanan, att de läste mycket hastigt, så att de själfva ingen mening kunde veta däraf».

Lärarne själfva voro föga skolade. Till skolmästare antogos nog vanligen personer, som af en eller annan anledning voro mindre lämpliga för annat arbete. Endast som undantag anför Spegel någon gång, att läraren var en »studiosus». Det är ej heller att undra på, att lärarne icke med någon större hänförelse ägnade sig åt sitt kall med de knappa existensmedel, som voro dem beskärda,[1] i synnerhet som församlingarna voro mycket tröga att utgöra lärarnes rättigheter. Klagomål häröfver anföras ofta i domkapitlet af de på svältkur satta skolmästarne, och under sina visitationsresor hade Spegel ofta anledning att återkomma till förmaningar, att socknefolket skulle punktligt utbetala den lön, skollärarne ägde att utfå.

I visitationsprotokollen har Spegel antecknat antalet af dem, som erhöllo undervisning, och resultatet af lärarnes verksamhet. Där erkännande var på sin plats, försummar han ej att gifva sådant. Om läraren i Öja antecknar han, att han var flitig och väl förstod kristendomsstyckena, »efter han är studiosus». Goda vitsord om lärarne eller resultatet af deras undervisning lämnas ock i Rone, där disciplarna »alla kunde väl läsa, dock de små mycket färdigare än de stora», i Grötlingbo, Burs, där »alla voro så väl undervista, att ingenstädes bättre, ty skolmästaren berömdes ock af pastore, att han var

»spörsmålen» vid den gotländska skolundervisningen. Säkerligen föranleddes denna begäran af de erfarenheter, Spegel gjort under sina föregående visitationsresor, vid hvilka han funnit, att den danska katekesen ännu var mycket i bruk.

[1] Af prot. på prästmöte d. 28 aug. 1666 § 15 framgår, att skolmästarne erhöllo *en* lop (fjärding) säd af hvar gård. På grund af tvist, huruvida mindre hemmansdelar skulle utgöra lika stor lön, bestämdes i domkap. d. 9 febr. 1675, att halfva och fjärdedels gårdar skulle betala lika mycket.

mycket flitig och skickelig», i Kräklingbo — »hafvandes en god och flitig skolemästare» — i Gothem, där det särskildt anföres, att barnen voro »till *svenska* språket tämmelig vanda, änskönt skolemästaren var en gammal man», Hörsne — »flitigt och öfver förmodan undervista» — Roma, som kanske får det mesta berömmet, ty där voro katekumenerna »så väl undervista, att jag ingenstädes fann större profekt, ty de kunde icke allenast hela catechismum och alla spörsmål utan ock många andäktiga böner rätt färdigt, hafvandes en god skolmästare». Äfven med förhållandena i Vall, Vestkinde, Stenkyrka m. fl. församlingar uttalar visitator sin tillfredsställelse. Det är sålunda icke på så få ställen, som undervisningen lämnat relativt goda resultat.

Men å andra sidan uttrycker Spegel icke mindre ofta sin missbelåtenhet. I Ejsta befanns, att barnen »föga hade lärt af Lutheri catechismo och alls intet annat». I Fardhem voro »föga mer än sex, som något redeligt kunde läsa». Ännu sämre var förhållandet i Hablingbo, där af 52 barn icke mer än 3 eller 4 »kunde något väl läsa». I Hafdhem klagade skolmästaren, att barnen ogärna kommo tillstädes, »det man ock nogsamt kunde förmärka af deras ringa profekt». I När, Spegels prebende, var det mycket illa ställdt både i ett och annat afseende. Hvad skolverksamheten beträffar, voro barnen »så illa och vårdslöst undervista, att allenast några få kunde något läsa». I Alskog var Spegel icke mindre missbelåten. De vid förhöret närvarande barnen voro »både få och fåkunniga» och kunde »alls intet» läsa, »ändock prästen själf hafver tagit skolemästarens lön och i några år läsit för dem, men med sin långliga sjukdom ursäktade han sig och lofvade hädanefter större flit». I Eskelhem, Klinte, Vänge, Follingbo, Endre var tillståndet likaledes dåligt.

Det i allmänhet stora antalet elever, som vid förhören voro närvarande, kunde väcka förundran. Antalet är af Spegel för hvarje pastorat antecknadt. I Öja t. ex. voro de 70, i Rone 81, Stenkumla 79, Kräklingbo 61 gossar och 53 flickor o. s. v. Det förklaras dock däraf, att ungdomen deltog i undervisningen, äfven sedan de egentliga barnaåren voro förbi. Så heter det i Alfva, att de undervisade voro 32 gossar och

25 flickor, »hvilka merendels alla hade varit till Herrens nattvard och kunde väl läsa sina kristendomsstycken». Det var dock icke alltid förhållandet, att de äldsta voro de bästa. Om de 70 disciplarna i Öja heter det, att »de minsta och smärsta kunde bäst läsa».

Äfven under sin frånvaro från stiftet drog Spegel försorg om, att undervisningen i skolorna ej försummades. I sina bref till domkapitlet lade han vederbörande på hjärtat att tillse, »att ungdomens undervisning och förkofran i salighetens kunskap må allestädes befrämjas», och uttalade sin önskan, »att sockneskolmästare allestädes med allvar förmanas till att vara flitiga i katekisationen».[1]

Om Spegels nit för svenska språket vid barnundervisningen har jag förut i annat sammanhang redogjort.

Visitations- och domkapitelsprotokoll liksom en del andra handlingar ge oss tillfälle att få någon inblick i det intellektuella och sedliga tillståndet på ön under denna tid. De skolor, som funnos, så bristfälliga som de voro, hade föga förmått att gifva någon lyftning åt folkets intellektuella ståndpunkt. Vi ha sett, att ännu under Spegels tid voro skolförhållandena föga tillfredsställande. Ännu sämre hade de varit under den föregående tiden, då den nu vuxna generationen fått sin utbildning. Skrifkunnigheten var, som man kan vänta, så godt som okänd bland allmogen. Allmänt begagnade man sig af bomärken, emedan man icke kunde skrifva sitt namn. Det förekommer dock, ehuru mera sällan, att ansökningshandlingar äro egenhändigt *underskrifna* af allmogemän.

Den kristendomskunskap, som man inhämtat, var synnerligen torftig. »De gamla, så i denna som uti andra församlingar, visste föga ting», är Spegels omdöme om förhållandet i Levede. Yttrandet karakteriserar förhållandena i allmänhet i församlingarna. Så heter det också i Stenkyrka, att åhörarne äro stilla och oförargliga uti sitt lefverne, »men där som annorstädes mycket fåkunniga uti sin kristendom». Därför förmanades socknefolket »att älska Guds ord och gärna höra det samt med flit märkiat, så att de kunde fatta någon kunskap

[1] Spegels skr:er d. 7 juni 1684, 24 okt. 1683.

och upplysning däraf, den de hade ganska ringa» (Ejsta). I Fårö blefvo de få närvarande församlingsborna »vidlyftigt och allvarligt påminta om sin vårdslöshet uti kristendomen och förmanade till att beflita sig mera om Guds sanna kunskap och ett fromt lefverne». Efter afslutad visitation i södra tredingen under hösten 1680 öfverlämnade Spegel ett memorial till prosten Peder Gubbe, innehållande de erinringar, till hvilka han af den verkställda visitationen föranledts. Däri påmintes prosten bland annat om att tillhålla pastorerna att i sina predikningar förklara någon trosartikel och »den efter texternas anledning så enfalleliga och grundeliga föreställa, att deras åhörare, hvilka nu tyvärr veta hvarken begynnelsen eller änden af sin kristendom, måge hädanefter något fatta däraf».

Ett bepröfvadt medel, hvaraf äfven Spegel betjänade sig att göra folket mera benäget att inhämta katekesen, var att fordra kunskap häri såsom villkor för tillträde till nattvarden och för rätt att ingå äktenskap. Föreskrift härom utfärdade Spegel på sitt första prästmöte.[1] Af många ställen i domkapitlets protokoll framgår också, att stadgandet blifvit med stränghet tillämpadt.[2] Så fingo icke heller personer, som begått lägersmål med sina fästekvinnor, äkta dem, förrän de lärt sig läsa och inhämtat sin katekes.

Det sedliga och religiösa tillståndet i församlingarna tyckes hafva varit jämförelsevis godt. Hvad i detta afseende kunde brista, beifrades under visitationsresorna. Likgiltighet för gudstjänsten visar sig dock ej så sällan. I När voro åhörarne icke blott »ganska tröga till gudstjänsten» och oförfarna i Guds sanna kunskap utan och till stor del »förargliga» i sitt lefverne. Den tjänstgörande pastorn klagade, att svordom, kortspel, fylleri, lösaktighet voro mycket gängse i församlingen. I Kräklingbo fick församlingen af sin pastor det vittnesbördet, att »hon i utvärtes måtto var ostrafflig, men där som annorstädes var ringa kunskap om Gud, och den fördolda människan i hjärtat var alldeles ofullkommen». I Roma fingo vederbörande förmaningar att tillse, »att ingen förargelse eller

[1] Bland »ordningar», som på detta möte antogos; prot. d. 12 aug. 1680.

[2] Prot. d. 13 juni 1683 e. m. § 11; 22 okt. 1684 e. m. § 8; 25 febr. 1685 § 3.

oskicklighet föröfvas uti de krogar och kyffen, som äro byggda omkring kyrkan». Förekom sådant, skulle det af kyrkvärdarne angifvas för ståthållaren, på det att dessa tillhåll måtte nedbrytas. På Fårö gaf prästen sina församlingsbor »ett slätt vittnesbörd, men hoppades lika visst, att de skulle blifva bättre».

Synder mot det sjätte budet anmärktes ofta. De, som i detta afseende förbrutit sig, instämdes inför domkapitlet. Eller ock förordnades, att illa beryktade och lösa kvinnor skulle jagas ut ur socknen, och att ingen skulle få hysa dem.

Spår af vidskepelse upptäcker man mindre i handlingar från denna tid, än man skulle kunna vänta. Under visitationsresorna tog Spegel reda på, om signeri och löfjeri och annan vidskepelse förekom. Det är emellertid blott i några få församlingar sådant anmäldes. Så t. ex. klagade pastor i Östergarn, att i hans församlingar en del personer funnos, som voro benägna för signeri. De läto sina garn och fiskredskap signas af »en gammal kärring» från Norrlanda. Församlingen hotades, att »eho, som samma kärring hyser, skall anklagas hos öfverheten». Öfver samma signerska anfördes klagomål äfven i Gothem, där hon »med något löfjeri och vidskepelse umgår och signar det enfaldiga folkets förestående fiskeri och arbete». Kyrkvärdarne tillsades att låta drifva henne ut ur socknen. I Kräklingbo kunde väl ej någon uppenbar vidskepelse försporjas, men pastor fruktade, att något sådant i löndom förehades.

Vid prästmöten erinrade Spegel sitt prästerskap om att hålla uppsikt på dem, som gjorde sig skyldiga till vidskepelse, dageval och signeri,[1] och han sökte få reda på, huruvida några vidskepliga konster föröfvades i församlingarna. Hans präster hade dock icke mycket i den vägen att anföra. Pastor i Hafdhem hade i sin församling en gammal hustru, som »plägar sätta tre knifvar i golfvet och tager därtill bröd och salt, säjandes sig sålunda vilja bota ryggvärk». Hon skulle angifvas hos ståthållaren.[2] I en skrifvelse till domkapitlet anmäler prosten i Gothem ett fall af vidskepelse. Hos en bonde i Kräklingbo hade man funnit »något, som synes att sapera

[1] Prot. d. 12 aug. 1680 e. m. § 11.

[2] Prot. d. 14 sept. 1682 e. m. § 6.

någon magiam, bestående af jord, liggande på en stor granbark och på samma spån liggande en klut med salt, hvitlök, svafvelbröd och ett stycke af ett slags trä, som bonden kallar flugerönn». Vid af prosten och kyrkoherden i församlingen anställdt förhör hade bonden berättat, att han med sin konst hade haft sitt »söyde» (tjärbränning) i tankarna, och påstått, att så gjorde flera än han. Domkapitlet anmälde saken för ståthållaren och begärde, att han måtte med några allvarsamma ord »skrämma bonden från sådan dåraktighet, som likväl förtörnar Gud och vanhedrar vår kristliga tro».[1]

Stridigheter i församlingarna voro icke sällsynta. Särdeles talrikt förekommo »stolträtor»; tvister, ofta urartande till formliga slagsmål, började i kyrkorna om de förnämsta platserna i bänkarna. Detta var som bekant ej något säreget för Gotland. Sådant var vanligt i hela vårt land och var ingalunda okändt i andra länder.[2] I norska kyrkoordningen hade man sökt förebygga sådana uppträden genom att införa bestämmelser angående den ordning, i hvilken kyrkfolket skulle taga plats i bänken.[3] Samma ordning infördes också på Gotland under den danska invasionen före Spegels ämbetstillträde. Därvid stipulerades, att gifta män på ena sidan och hustrurna på den andra skulle intaga de öfversta platserna i bänken (närmast gången) efter ålder, därefter kommo söner och döttrar och slutligen drängar och tjänstepigor. Spegel föreskref, att denna ordning fortfarande skulle iakttagas.[4]

Man gjorde det till en hederssak att få intaga en högre plats i bänken, under det att illa beryktade personer fingo flytta ned. När man reglementerade i saken, bestämdes näm-

[1] Erasmus Nikolai Kræklingius' skr. t. Spegel d. 20 juni 1682, domkap:s skr. t. ståthåll., V. A. II, s. 393, 389.

[2] Jfr Troels-Lund, Dagligt Liv i Norden i det 16:de Aarhundrede. Folkeudg. 6. Bog s. 48 ff.

[3] »Dog bør oc denne høffuiske ydmyghed at holdis / at naar nogen aff en Stoel vddøer / oc anden i den sted indkommer / da skal altid den eldste / staa nest gangen / oc siden de andre / som de ere gamle til / paa red effter huer andre / Gud vil her eller nogensted / ingen Hoffmod lide / icke skulle heller vore Befallingsmend / lade det skee foruden tilbørlig straff / ihuo som helst sligt offuermodeligen brugendis vorder.» Norska »Kircke Ordinantz» 1607, f. 43.

[4] Se t. ex. prot. vid visit. i Ejsta, 5 sept. 1680.

ligen tillika, att om »någon infamie person finnes», vare sig man eller kvinna, skulle en sådan erhålla plats nederst i bänken. Tvärtom, »de som äro uti något hedersstånd», skola med sina hustrur »med stolerummet också behedras».[1] Man kunde understundom ha behöft predika öfver Luk. 14: 8 ff.

Men, oaktadt det noggranna reglementerandet — eller kanske just därför — fortforo striderna, och det både bland allmogen och de högre klasserna.

Vanligtvis var det hustrurna, som voro de agerande parterna vid sådana tillfällen. Men äfven hände, att bönder från olika gårdar, som hade samma kyrkstol, kommo i strid om platserna sinsemellan och måste hänskjuta den högviktiga frågan till domkapitlets skärskådande och afgörande. En bonde från Uggårds i Ejsta klagade öfver, att han blef »undertryckt och må gå nedan för trenne, som bo på Jacobs gård». Kapitlet tog med allvarlig min saken före och bestämde, i hvilken ordning bönderna skulle sitta, och tillade i sitt utslag, »bryter någon af förberörda personer häremot, böte till kyrkan första gången 1 rdr, andra gången stånde uppenbar skrift».[2] Två borgarhustrur i Visby måste vid inställelse inför kapitlet vidgå, att de sinsemellan slagits en böndag i aftonsången. Målet, för så vidt det angick störande af kyrkofrid, remitterades till världslig rätt. »Men för det scandalo, som i kyrkan är begått, skola de plikta, som det sig bör».[3] När sådant kunde förekomma bland de högre klasserna, är ej underligt, att störande scener i kyrkorna på landet ofta utspelades.

Icke ens prästhusen föregingo alltid med goda exempel. Det var därför icke heller så lätt för prästerskapet att utrota dessa förargliga scener bland folket. Prästfruar och prästdöttrar voro ofta ena parten i striderna. När Spegel häntydde på prästfolkets plikt att vara ett föredöme för församlingarna i detta afseende, voro hans kapitularer af annan mening än han och betonade prästerskapets rätt. Pastor i Klinte berättade i kapitlet, att en ung hustru, gift med en bondson, ville hafva plats öfver förre pastorns döttrar, emedan de voro

[1] Prot. d. 25 febr. 1679 § 7.
[2] V. A. II: 591; prot. d. 9 jan. 1684 mom 3.
[3] V. P. d. 13 juni 1683 e. m. 7.

ungmör. Spegel — försynt och rättänkande som alltid — framhöll därvid, att prästdöttrar ingalunda hade »jure positivo» någon förmån framför andra ärliga mäns barn, och att prästbarn höfdes framför andra att ådagalägga ödmjukhet och »intet låta ske med kif och fåfänglig ära», samt att »en gift hustru lefver i ett fullkomligare stånd än pigor». Hans medsittare i kapitlet framhöllo däremot, att »prästedöttrar, så länge de förhålla sig ärliga och sitt stånd likmätigt, böra hafva öfverställe». Vidare åberopade de sig på ståndsprivilegierna, som »tillsäja det ståndet en besynnerlig heder», och som prästbarn, så länge de äro ogifta, »njuta faderns foro, så bör dem ock hafva andra friheter, som ståndet kunna bekväma». Som vanligt när Spegel var af annan mening än kapitlet, gaf han äfven nu vika. Han bad pastorn förehålla vederbörande det sagda, »försökandes hvad effekt, det kunde vinna».[1]

I Rone tvistade två prästfruar sinsemellan. Pastorskan klagade öfver, att hon blef i sin stol »inkommoderad af förre pastors änka». Spegel förmanade de tvistande att hellre ge församlingen ett godt föredöme än ge anledning till förargelse i Guds hus.[2]

Då sådana störande uppträden ej ville upphöra, måste regeringen utfärda ett strängt plakat mot trätor och slagsmål i kyrkorna. Plakatet, som är af den 22 dec. 1686[3], kringsändes jämte en skrifvelse af den 30 i s. m. till samtliga landshöfdingar och biskopar för att två gånger om året uppläsas i kyrkorna. I skrifvelsen säger sig K. M:t »ogärna hafva måst förspörja både ifrån en och annan ort, hurusom en del obetänksamma människor, såväl mans- som kvinnspersoner, endels af högfärd och äregirighet, endels ock af fylleri och annan vanart» icke hafva försyn för att till och med under pågående gudstjänst i kyrkorna »förföra sig på hvarannan med otidiga ord och trätor, skuffande och kubbande, ja, esomoftast utbrista till hugg och slagsmål, Guds hus till vanheder samt församlingen och alla Gudälskande fromma människor till största förargelse». Plakatet innehöll, att den, som i kyrkan

[1] Prot. d. 9 nov. 1681 § 1.
[2] Prot. vid visit. i Rone d. 14 sept. 1680.
[3] Årstrycket.

blottar sin värja till slagsmål eller eljes med hugg och slag öfverföll någon därinne, skulle straffas till lifvet. De, som »skuffa, stöta eller knubba» hvarandra, skola böta 100 dlr s.m., och de, som »träta och kifva uti Guds hus eller komma fulla och druckna dit och göra oljud och förargelse», skola böta 50 dlr. Det är att förmoda, att sådan straffpåföljd förmådde i någon mån åtminstone afkyla det heta blodet.

I liknande syfte föreskref Spegel, »att en block blifver satt på kyrkogården till att skrämma de ostyriga drängiar med, som under predikan både i kyrkan eller på kyrkogården stor vanart föröfva».

Huru långt råheten bland folket understundom kunde gå, i det man ej ens lät döden tämja sitt obändiga sinne, framgår af ett i domkapitlet inlämnadt intyg. En skepparhustru kom med en stor knif fram till sin syster, där hon låg på bår, och »sade sig vilja liket i stycken skära och under galgen bära, därtill spottade liket i ansiktet och önskade, det skulle uppvakna med den rike mannen i helvetet».[1]

Mot folkets dryckenskap, kalasande och yppighet i lefnadssätt och kläder ifrade Spegel, där anledning därtill kunde förefinnas. Då det i Rone klagades öfver, »att stor otidighet sker med brudebång, brudefärder samt brudfolkets sängledning», anbefallte han pastor och prost att afskaffa sådana tillställningar. I Lärbro hade bönderna gjort sig kända för »en otjänlig prakt uti kläder framför annorstädes».

I allmänhet bemöttes Spegel på sina visitationsresor med aktning och hörsamhet af folket. Undantag förekommo dock. I Eskelhem fick han församlingen först »efter lång och allvarsam förmaning» att lofva att bättra prästgården. Värst var det i hans egen prebendeförsamling När, där folkets trotsiga uppträdande tydligen gjorde ett nedslående intryck på honom. Han antecknar i protokollet, att han »försporde ingenstädes så stor fåkunnighet, kallsinnighet och djärfhet som där, så att merendels hela församlingen lopp ur kyrkan, innan som catechisationen var ändad». Och när visitationsakten var slutad, kunde icke de sedvanliga förmaningarna ställas till församlin-

---

[1] V. A. II, s. 585.

gen eller välsignelsen läsas, »efter församlingen som annat fää var utlupit».[1] Äfven annorstädes på somliga håll kom församlingen mycket fåtaligt tillstädes vid dessa förrättningar.

Sina visitationer plägade Spegel afsluta med allvarliga förmaningar att älska Guds heliga ord och gärna höra det »samt med flit märkiat», att vörda, ära och älska öfverheten, att tillhålla barnen att läsa katekesen och lära den kristna sanningen, att hålla kyrka och prästgård vid makt, »ty med sådana goda gärningar bör dem visa, hurudana tro de hafva», att hålla sin själasörjare i ära och heder och gifva honom, hvad honom för hans ämbetes skull tillkom.

Omsorgen om de fattiga var en biskoplig plikt, som Spegel aldrig försummade. Den gamla kyrkoordningen ålägger biskopen att ha uppsikt öfver hospital och sjukstugor för att tillse, »att därmed kan gå lika och kristeliga till och bättras, hvar någor fel och brister äro».[2]

I Visby fanns också ett hospital, som hade så mycket större betydelse för ön, som det afsåg både fattiga och sjuka af hvarjehanda slag. Det torde ha varit öns enda anstalt för ordnad välgörenhet, afsedd för sådana, som af olika anledningar ej kunde ta vård om sig själfva och ej hade någon annan att lita sig till eller, såsom det heter i nämnda kyrkoordning, för »de fattiga, sjuka, halta och blinda, hvilka, liksom de själfva ingen god råd för sig veta kunna, så måste de allt lita till andra om deras nödtorft». Visby hospital upptog hjälpbehöfvande både från staden och landsbygden. Visserligen föreskref 1571 års kyrkoordning, att det vore »godt och kristeligit, att också några små sjukstufvor allestädes och uti hvar socken vore uppehållne», och en kunglig förordning af 1642 lämnade närmare föreskrifter angående fattigstugors inrättande i hvar socken för att därmed motverka tiggeriet. På Gotland funnos sådana dock ej annat än möjligen i undantagsfall. Visby hospital var ej i stånd att upptaga mer än ett 20-tal fattiga.

Om stadens hospital visade Spegel en oaflåtlig omvårdnad. Bland hospitalets ordinarie inkomster var också en af-

[1] Visit. prot. i Eskelhem d. 2 maj 1681, i När d. 16 sept. 1680.

[2] K. O. fol. 76: 1.

gift af 24 öre s.m. från hvarje kyrka på ön. Dessutom hade hvarje gård på landet att vid midsommar och mikaelsmässan erlägga den s. k. landhjälpen, utgörande vissa naturaprestationer, såsom spannmål, ost och andra matvaror.[1] Spegel tillsåg, att de medel, som borde inflyta, ordentligen erlades. Förmaningar riktades ofta till prästerskapet att tillhålla sina församlingar att erlägga den skyldiga »landhjälpen» och att tillse, att så skedde.[2] Och då han under sin frånvaro ej kunde personligen öfvervaka förhållandena, erinrade han åter och åter kapitulares att utöfva den kontroll och tillsyn öfver hospitalet, som tillhörde stiftsstyrelsen »med den myndighet och allvarsamhet, som nödvändig pröfvas».[3]

På sina visitationsresor gjorde sig Spegel underrättad, huruvida församlingarna togo hand om sina fattiga, så att de ej fingo »vanka omkring» och tigga. Han förordnade, att allmosor ur »taflopenningarna» skulle på bestämda tider utdelas åt dem. Där så ansågs nödigt och medel därtill kunde finnas, föreskref han uppförande i församlingarna af särskilda fattigstugor.[4]

I fråga om inrättandet af fattighus fördes under Spegels tid en skriftväxling mellan ståthållaren Cedercrantz och domkapitlet. Det nyss afslutade kriget hade lämnat en hel del löst folk efter sig, som slagit sig ned rundt om på ön i backstugor och drog omkring på landsbygden och bettlade och hade åtskilligt ofog för sig. Ståthållaren yrkade på, att dessa backstugor, som »föda af sig lättja, orklöshet och förargeliga odygder», skulle borttagas. I stället borde församlingarna i enlighet med nyssnämnda förordning uppföra fattigstugor för »de torftiga och eländiga människor, som för sjukdom, ålder och annan märkelig olägenhet skull betarfva hjälp, så att de ej måtte blifva utstötta och förlåtna». Ståthållaren begärde, att Spegel härom skulle öfverlägga med sitt kapitel och »efter dess bekanta dexteritet och goda förmåga disponera» sina

[1] Se Spegels Rudera gothlandica I, cap. 17.
[2] Prot. d. 23 febr. 1682, § 8; 13 sept. s. å., e. m § 13.
[3] Skr. d. 9 maj 1683, 24 okt. s. å., 14 maj 1685.
[4] Så i Bro och Martebo. Bro var ett gammalt offerställe, till hvars kyrka gåfvor, »offer», »mycket rundeliga varder gifvet».

kapitulares att befordra saken, hvarigenom man kunde hoppas, att det fördärfliga tiggeri, som bedrefs af allehanda landsstrykare och lättingar, skulle kunna hämmas.

Kapitlet uttalade emellertid åtskilliga betänkligheter. Man »fägnade sig» väl öfver ståthållarens kristliga omsorg om de fattiga, men flere omständigheter voro att taga i betraktande. Där funnos bland dessa fattiga sådana, som, om de också icke ägde något jordbruk, dock »med annat smått arbete och hussysslor» kunde förtjäna sitt uppehälle. Vidare borde man göra skillnad mellan de verkligen behöfvande och dem, som under detta namn »i lättja och odygd förnöta sin tid och missbruka sin frihet». Kyrkorna kunde lätt stå i våda för eld och brand, om sådana fattighus uppfördes i deras omedelbara närhet. Ändtligen kunde prästernas tjänstehjon blifva tubbade »till en och annan otukt och otrohet och vänjas antingen till ondt sällskap eller till snatteri». Man ansåg det därför bättre, om hospitalet i staden genom kristmild försorg kunde så tillökas, att de svagaste och bräckligaste personerna kunde där intagas.[1] Huruvida Cedercrantz' skrifvelse medförde något resultat, torde sålunda vara tvifvelaktigt. Något mera allmänt anordnande af fattigstugor i församlingarna följde i hvarje fall icke. Motståndet utgick emellertid icke från Spegel. Som jag nämnt hade han på sina visitationsresor — det var före Cedercrantz' skrifvelse — anbefallt uppbyggandet af sådana stugor, där förhållandena det medgåfvo.

För yttre ordning och skick hade Spegel ett vaket öga och lifligt intresse. Själf var han i allt en ordningsmänniska. Ordning ville han också se råda omkring sig. Så brakte han här liksom annorstädes, där han verkade, reda i domkapitelsarkivet.[2] Handlingar, som föredrogos vid sessionerna förvarades. Från den föregående tiden finnes endast jämförelsevis obetydligt i behåll, under det att arkivet innehåller en så godt som fullständig samling handlingar alltifrån Spegels ämbetstillträde. Under det att de handlingar — förutom kungliga bref —

[1] Prot. d. 21 juni 1682 § 8. — Cedercrantz' skr. t. Spegel d. 19 s. m. — Domkap:s svar, V. A. II, ss. 429, 389.

[2] Om hans omsorg om hofkonsistoriets samt om domkapitlets i Skara arkiv se Helander, anf. arb. s. 37, 157.

som tillvaratagits från tiden före Spegel, rymmas i mindre än *ett* band, upptaga handlingar från Spegels korta ämbetstid — 5 år — icke blott slutet af detta första band utan ock ett lika omfångsrikt andra band. Utom denna serie handlingar (sign. Acta Cons. Wisb.) — skrifvelser af olika innehåll, ansökningar, klagomål, petitioner, anmälningar från präster, församlingar och enskilde — rymmer domkapitlets arkiv en serie kungabref. Äfven denna samling är så godt som fullständig från den spegelska regimen.[1] Till denna samling hade Brodinus lagt grund. Hans samling tyckes dock under de oroliga tiderna före Spegel till en del hafva förskingrats.[2]

I protokollet vid prästmötet 1680 är införd en förteckning på hvad som då fanns i arkivet. Den upptar 4 gamla protokollsböcker förutom den nyare börjad 1628, hvilka böcker ännu i arkivet förvaras, vidare 3 cartequer, en bunden bok med kungabref från den danska tiden, fortfarande i behåll, samt en bunt resolutioner af svenska öfverheten. De undersökningar, Spegel företog för att få reda på, huruvida handlingar förkommit under den föregående tiden, resulterade däri,

[1] En del kungabref, i synnerhet sådana af mera förtroligt innehåll till Spegel, särskildt från tiden för hans frånvaro från stiftet, saknas dock i samlingen.

[2] I detta sammanhang torde några notiser om domkapitelsarkivets föregående öden ej vara ur vägen.

Vid sitt första prästmöte föreskref Brodinus, att »de bref, som angå presterskapet i gemen eller deras privilegier, församlingarnas friheter — hvilka nu mest äro distraherade — må icke en för sig allena behålla, att de således med tiden icke alldeles förkomma, utan de, som sådana bref med sig hafva, han leverere dem till konsistorium, att där kan göras uppå dem ett inventarium, och de sedan på en säker ort alltid måga stå uti god förvaring, till dess de kunna behöfvas eller nödiga vara. Den detta icke efterkommer, stå därföre till svars, när honom omsider varder öfvertygadt, att han sig allena hela societetens egendom hafver tillägnat». Under den danska invasionens tid visade sig också en önskan att skaffa reda på de under den föregående tiden — då superintendenten varit bosatt i Lärbro — särskildt vid Brodini bortförande, spridda dokumenterna. D. 13 febr. 1677 (se prot.) beslöt man att skrifva till den i fångenskap bortförde superintendenten om kapitelskistan och de dokument, som funnos på inventarieförteckningen. Vid samma tillfälle utsågos ett par prästmän att afresa till Lärbro för att efterforska, om där funnes några handlingar, som rörde presterskapet. Vid ett senare tillfälle föreslog den förut omtalade stadspastorn Henrik Schacht, danskvännen, att man skulle låta förfärdiga en kapitelskista för att däri förvara kapitlets böcker och dokument.

att ingen kände till, att det funnits andra protokollsböcker och handlingar än de, som blifvit uppvisade. Under den danska invasionen hade det varit fråga om att afsända Henrik Schacht till Köpenhamn för att utverka konfirmation på de privilegier, det gotländska prästerskapet fått sig tillerkända, och för att betyga prästernas »pliktiga devotion emot K. M:t». Spegel glömde ej heller att höra sig för, huruvida några handlingar då blifvit utlämnade till det ombud, prästerskapet åt sig utsett. Konsistorienotarien förklarade på tillfrågan, att alla akter voro tillstädes.

Spegel hyste tydligen misstanke, att domkapitlet tillhöriga handlingar under den föregående oredan blifvit kringspridda. Så hade också verkligen skett. Genom Spegels försorg blef åtminstone en del af dem tillrättaskaffad. De hade tydligen kommit bort med Brodinus vid hans hastiga bortförande. Brodinus blef, som nämndt, efter sin återkomst till Sverige biskop i Västerås. Han afled dock snart, i slutet af året 1680. Några år därefter, 1683, ingick Spegel äktenskap med hans änka. Under sin vistelse i Västerås vid denna tid fann han bland Brodini efterlämnade papper en del kungabref, resolutioner och andra handlingar rörande Visby stift, hvilka dokument han lät öfverlämna till konsistorienotarien i Visby.[1]

Vid förut nämndt prästmöte beslöts att upplägga en bok, i hvilken alla prästers namn skulle antecknas »samt med deras attestatis, vokationer, examina etc.»[2]

Stor omsorg nedlades på förandet af domkapitelsprotokollet under Spegels tid. Föregående tiders protokoll lämna åtskilligt öfrigt att önska. De förete mera karaktären af kladd. Från Spegels tid hafva de förda protokollen blifvit renskrifna med prydlig handstil i en nyupplagd protokollsbok.[3] — Öfver

[1] Jfr det ofvan omnämnda af Lithonius undertecknade recepisset.

[2] Huruvida någon sådan matrikel verkligen kommit till stånd framgår ej, för så vidt jag funnit, af handlingarna. Bland nuvarande arkivalier har jag ej funnit någon sådan från denna tid.

[3] Från Spegels första tid finnas ock konceptprotokoll förvarade. — Den närmast föregående protokollsboken var ej fullskrifven. Men den nya ordningen kräfde också en ny bok. Hvilken vikt, Spegel lade på en sådan bok, framgår af den anteckning, som gjordes i början af protokollsboken. Den bär titel: »Protocollum consistorii Wisbuensis Inchoat. a:o 1680. Præside Haqvino Spegel». Föl-

sina visitationer uppsatte Spegel egenhändigt, visserligen kort affattade men mycket upplysande, protokoll.

Spegel utöfvade noggrann tillsyn öfver, att hans präster ordentligt förde vederbörliga anteckningar och anbefallda böcker. Erinringar härom återkommo ofta vid visitationerna. Följande böcker brukade föreskrifvas, nämligen inventariebok, församlingsbok för antecknande af synodalbeslut, konsistorii förordningar, superintendentens och prostens föreskrifter samt en kyrkobok, hvari antecknades döpta, döda samt ingångna äktenskap, jämväl kommunicerade.[1]

Spegel med sitt ordningssinne stötte sig på det bristfälliga skick, i hvilket dessa böcker ofta tedde sig, då han vid visitationerna efterfrågade dem. Själf ägde han en särdeles prydlig och redig handstil. Han ville också att prästerskapet skulle bemöda sig om en snygg skrift. Han förmanade pastorerna att hålla sina böcker »renliga och riktiga». Efter verkställd visitation i södra kontraktet — det var den del af ön, han först visiterade — befallte han prosten att å ämbetets vägnar »tillse, att kyrkoböcker och skrifter något renligare hållas och icke sådana centones eller kladdar framvisas, som nu sker». Tillsägelsen tyckes hafva verkat, ty vid visitationerna i de andra tredingarna — de följande åren — behöfde dessa erinringar icke så ofta upprepas.

Såsom det vill synas på grundvalen af äldre tredingsinventarier sammanförde Spegel i en för hela ön gemensam inventariebok förteckning öfver samtliga kyrkors och prästgårdars jordegendom och öfriga tillhörigheter.[2]

---

jande blad bär endast denna anteckning: »Uthi Thetta Protocol finnas Tvåhundra-Nietio-Sex numererade Paginæ, Hvilket Attesteras af Förtiden varande consistoriales». Därefter följa dessas egenhändiga namnteckningar: Haqvinus Spegel, Peter Gubbe, Ericus Petræus, Henricus Schachtius, Matthias Raske, Georgius Oxenvaldt.

[1] Redan Brodinus hade på prästmöte d. 31 aug. 1659 anbefallt, att »till hvar kyrka måste förskaffas en liten pappersbok, däruti pastor upptecka skall kyrkiones och prästegårdens inventarium. Item alla barn, som döpas, och hvad dag det sker. Alla lik, som begrafvas. Hvilka med kyrkoplikt eller böter straffade blifva. Hvad casus i sockenstugan decideras etc. Hvilken bok superintendenten och præposito uti visitationer visas skall». Prot. d. d.

[2] Jfr Helander, anf. arb. s. 47 not 1. Där omnämnes en äldre än Spegels nyligen återfunnen inventariebok för södra tredingen. Att sådana upprättats

Kyrkobyggningarna befunno sig vid denna tid på den fattiga, men på kyrkor rika ön i allmänhet i ett bristfälligt skick. Här hade Spegels ordningssinne ett rikt arbetsfält. Brodinus hade nog icke heller med likgiltighet sett kyrkorna förfalla. Men mycket hade han icke kunnat uträtta till kyrkornas försättande i värdigare skick både på grund af den rådande fattigdomen och det bristande intresset för saken från församlingarnas sida.[1]

Under sina visitationer höll Spegel efter församlingarna i detta afseende. Hans visitationsprotokoll utgöra ett godt material till bedömandet af det allmänna tillståndet i fråga om kyrkobyggnaderna. Ofta endast med *ett* eller några få ord karaktäriserar han det skick, i hvilket kyrkan befann sig. Ej så sällan kunde han väl finna den »någorledes vid makt» eller »tämligen behållen» eller t. o. m. »efter den lilla församlingens ämne väl behållen». I Levede befanns, att »kyrkan var i alla måtto väl vid makt, ej allenast tillbörligen täckt utantill, men ock prydd och zirad innan». Liknande godt vitsord får Gothem, där »kyrkan var icke allenast väl byggd och vidmakthållen utan ock mycket beprydd, besynnerliga genom pastoris Hr Erici Petræi omsorg och bekostnad, som finnes antecknadt på kyrkoväggen och uti inventario».[2]

under den föregående tiden för de olika tredingarna vill synas framgå af ett synodalbeslut under Brodini tid. Det heter i prot. d. 7 okt. 1663: »Emedan en inventariibok desidereras öfver middeltreding, ty blef förordnadt, att hvar pastör skulle afkopiera kyrkiones och prästegårdsens så lösa som fasta inventarium, afskrifva det af kyrkioboken in quarto, på det att däraf en tredingsinventariibok må blifva gjord».

[1] D. 7 okt. 1663 besvärade sig prästerskapet på prästmöte öfver församlingarnas försumlighet i detta stycke och sökte guvernörens biträde. De klaga i skrifvelse till landshöfding Fritz, att »så många kyrkor taklösa stå och förfalla», och begära, att guvernören ville bevisa prästerskapet »all tjänlig assistens mot dem, som tredskas hålla kyrkio- och prästegårdsbyggning vid makt». Landshöfdingen gaf sina befallningsmän order om den af prästerskapet begärda assistensen. Se prästersk:s skr. t. landshöfding Fritz och dennes skr. till sina befallningsmän d. 12 febr. 1664, bl. kungl. bref i V. Ark. — Vid prästmöte d. 28 aug. 1666 var denna fråga åter före, då det var Brodinus, som brakte ärendet på tal och såsom orsaker till kyrkornas förfall anförde dels fattigdom, dels försummelse både från församlingarnas och prästerskapets sida. Prästerna skulle med all flit förmana sina åhörare att hålla kyrkorna vid makt.

[2] Denne pastors nit om kyrkobyggnaderna i pastoratet får också ett erkännande i en församlingarnas skr. t. Spegel af d. 1 maj 1684, däri de begära en

Men oftare heter det, att kyrkan var »svag» (Wall), »mycket svag» (Othem), »helt skröpelig» (Hejnum), »intet väl vid makt» (Follingbo), »mycket förfallen» (Endre, Östergarn) eller något dylikt. Vanligen var det särskildt taken, som voro bristfälliga. Spegel förordnade, att kyrkorna skulle iståndsättas, taken omläggas, hvalfven »späckas» o. s. v. För att erhålla material till de uppruttna takens iståndsättande anbefallte Spegel, att hvar och en mansperson, som gick till Herrens nattvard, skulle gifva 1 à 2 bräden om året.

Spegel hade redan förut på prästmöte beklagat, att »kyrkorna här på landet äro merendels förfallna och illa ansade». Han föreslog därvid att söka statshjälp till deras förbättrande. Så skedde också, men utan resultat.[1] Äfven sökte man genom allmoseblockar vid hamnarna samla medel genom sjöfarandes »offer».[2] Spegel såg också till, att kyrkornas medel icke finge vanvårdas. Där de voro »utan pant och obligation» utlånta, skulle de ofördröjligen infordras. — Det var väl för att undvika osmakligt lappverk, som Spegel efter verkställd visitation i södra tredingen gaf prosten befallning om att förbjuda prästerna att »byggia och reparera uppå kyrkiorna, med mindre hr prosten är först tillfrågad». Det i senare tider kända behofvet af kontroll vid kyrkoreparationer var redan klart för Spegel.

Men oaktadt Spegels allvarliga bemödanden att få de härliga templen på ön i värdigt skick, kunde han under sin kortvariga verksamhet icke så mycket uträtta, i synnerhet som hans befallningar ej alltid blefvo åtlydda.[3]

försäkran för samme kyrkoherdes son att få efterträda fadern. Såsom skäl anföres särskildt prostens omsorg för »våra förfallna kyrkors samt prästegårds, merendels af egna medel, reparation».

[1] Därom se föreg. uppsats i Kyrkohist. Årsskrift 1902, s. 180 f.

[2] De på det sättet inkomna medlen borde man först och främst använda — framhöll superintendenten — till att »laga om Stenkyrkas torn, efter det är en känning och rättelse för seglande». Tornet var nedfallet. V. P. d. 10 aug. 1680 §§ 21, 22.

[3] Då hans efterträdare Petrus Stjernman visiterade Vestkinde, befanns kyrkan ej vara iståndsatt så, som Spegel anbefallt, hvarvid pastor beklagade sig däröfver, att »när de skola arbeta på kyrkan, kommer det till ingen effekt, efter som

Ehuru äfven hans efterträdare var lifligt intresserad för kyrkorestaureringar, kunde det sägas i slutet af århundradet i en skrifvelse från landshöfdingen, att »en del kyrkor på Gotland äro hel slätt konditionerade, ity de af socknarna intet som sig bör kunna hållas under fullkomligt tak, hvaraf händer, att hvalfven mycket fördärfvas och i längden skulle blifva oboteliga, så framt de icke snart blifva hulpna och förbättrade».[1]

Det var dock icke blott brist på medel utan också på sinne för snygghet och ordning, som gjorde, att kyrkorna tedde sig i ett allt annat än tilltalande skick, belamrade som de voro med en mängd skräp och allehanda gammalt bråte. Naturligtvis måste sådant stöta Spegels ordningssinne. Han gaf vid visitationerna allvarliga tillsägelser, att kyrkorna skulle hållas i snyggt och städadt skick, och anvisade i detalj, hvad som i detta hänseende var att iakttaga. I Rone gaf han befallning om, att »sakristian, som var mycket osnygg och med allehanda skräpel uppfylld, skall hållas renlig och de gamla kistor upplagas till att förvara kyrkiones skrud uti». Utanför kyrkan skulle ett skjul uppföras till förvaring af allehanda materialier, »som nu var förfaret och bortruttet genom vårdslöshet». I Alskog anmärker han, att i kyrkan »en hop osnyggt skräpel till stor förargelse vräkt var». En afbalkning skulle göras i nedre delen af kyrkan, där sådant gammalt bråte kunde förvaras. Liknande föreskrifter om skjul och afbalk-

---

de vilja hvar och en vara byggmästare och ingen viss man taga därtill»; visit. prot. d. 16 jan. 1688. — Om det restaureringsarbete, som pågick i de gotländska kyrkorna under Spegels och ännu mer under hans närmaste efterträdares (1685—1692) tid, vittna de hiskligt fula af sandsten i rococomanér utförda altarprydnaderna, som ofta påträffas i öns kyrkor. För dem fingo de särdeles fint arbetade, under medeltiden förfärdigade och vid denna tid förfallna altarskåpen vika. Dessa hafva under den sista tiden vid nu allmänt pågående, af konstförfarna händer ledda kyrkorestaureringar på ön åter kommit till heders. — Äfven påträffas flerstädes predikstolar och dopfunter, pompösa och smaklösa, från den Spegel-Stjernmanska tiden. — Spegels betydelse för kyrkorestaureringarna på Gotland öfverdrifves af Gezelius, då han i personalierna till sin likpredikan öfver Spegel säger, att »kyrkorna nästan öfver hela landet blefvo förbättrade».

[1] Refer. af landshöfd:s skr. i K. M:ts bref t. domkap. d. 20 apr. 1697.

ningar, »på det allehanda skräpel må kunna sättas ur vägen», återkomma ofta.[1]

På sina visitationer vårdade sig Spegel äfven om prästgårdsbyggnaderna, som i allmänhet voro skröpliga nog. Han ställde allvarliga förmaningar till församlingarna att sätta dem i stånd.

För Gotlands fornminnen visade sig Spegel hysa ett lefvande intresse. Under den korta tid, hans egentliga verksamhet på Gotland varade, hann han hopsamla, afskrifva och bearbeta en betydlig mängd gamla handlingar och dokument rörande öns historia, af hvilka han betjänade sig för sitt bekanta verk Rudera Gothlandica. Redan 1683 hade han fullbordat det första originalkonceptet till arbetet, som sedermera utvidgades.[2]

Äfven andra litterära arbeten hade han under sin vistelse på Gotland för händer. Till sina prästers hjälp utarbetade han homiletiska anvisningar öfver böndagstexterna.[3] Litterära sysselsättningar utgjorde hans förströelse under ensamheten på den aflägsna ön, där han särskildt kände saknaden af personligt umgänge, »uppå hvilket här är sådan mangel och brist som på ljus under jordene».[4] Han påbörjade ett arbete »*De casibus conscientiæ*», afsedt för gemene man, dem »tydeligen och enfalleligen att underrätta», ett arbete, hvaraf han under sin första vistelse på ön »en god del igenomhint».[5] Till sin förströelse sysslade han under denna tid också med att »afsätta Davids psaltare uti ljufveliga melodier».[6]

I förtroliga bref till sina vänner låter Spegel understundom förstå, att han kände sig ensam och afstängd från världen på Gotland. Det »äre många ting», klagar Spegel i det nyss an-

[1] Sådana afbalkningar i kyrkorna, säkerligen härstammande från denna tid, — ingalunda prydliga — förekomma ännu här och hvar på Gotland. De få dock nu under pågående restaureringar vika enligt en sundare smaks fordringar.

[2] Helander, anf. arb. s. 49. — Arbetet har först i våra dagar blifvit utgifvet. Utgifningen är ombesörjd af O. V. Wennersten, Visby 1901.

[3] Helander, anf. arb. s. 48.

[4] Bref t. Lindsköld d. 24 mars 1682.

[5] Bref t. Lindsköld d. 24 mars 1682.

[6] K. M:ts skr. t. Spegel d. 9 maj 1682. R. R.

förda brefvet till sin förtrogne Lindsköld, »som göra denna orten ledosam, men detta i synnerhet, att man ganska sällan hafver någon post och alltså föga underrättelse både om det allmänna väsendet och om sina enskilda vänners tillstånd». Han kunde icke finna sig rätt hemmastadd därute. Midt under detta måste han dock med tacksamhet erkänna den välvilja, som hans konung »så länge och ofta hafver täckts bevisa mig, hvarigenom jag är vorden för lyckelig uti allas omdöme, att jag själf måste blygas vid min ovärdighet och mina illviljare afundas öfver min allt för stora välgång», såsom han skrifver till konungen samma dag, som han utgjuter sitt hjärta i ofvan anförda ord till Lindsköld. Det är helt visst icke något dubbelt tal, han för på tungan. Det var talrika prof på förtroende, konungen äfven under Spegels vistelse på Gotland visade honom. Och han kunde icke annat än tacksamt erkänna det. Men å andra sidan kan han icke alltid tillbakatränga den känsla af ensamhet, som öfverfaller honom, och han ger luft däråt, då han i förtrolighet hänvänder sig till sig nära stående personer, säkerligen utan någon biafsikt, att det skulle bäras fram till majestätet.

Ett nytt bevis på Karl XI:s välvilja rönte Spegel, då konungen den 2 jan. 1682 meddelade honom fullmakt såsom kyrkoherde i Visby. På samma gång öfverläts åt honom att som prebende få åtnjuta antingen Lärbro, som hans företrädare innehaft, men som erhållit ny kyrkoherde, eller det nu lediga Sanda pastorat, »finnandes vi eljes edra villkor alltför slätta emot eder goda förtjänst, den», tillägger konungen, »vi ock förmodom snart få lägenhet att bättre recompensera med ett godt biskopsdöme här oppe i landet, på det vi en så god och trogen Guds och vår tjänare måge hafva oss så mycket nämbre vid handen».[1]

Jag har ej funnit, att någon föregående korrespondens från Spegels sida gifvit konungen anledning att ställa i utsikt för honom »ett godt biskopsdöme» på fastlandet. Emellertid var det med glädje och tacksamhet Spegel mottog det kungliga löftet. Han visste väl, hvem han närmast hade att tacka

[1] R. R. d. d.

därför. Lindsköld var nu som alltid hans förespråkare. I det nyss anförda brefvet af den 24 mars 1682 betygar han honom sin tacksamhet. »Jag är», säger han, »utaf glädje nästan förändrad och af sådana nåd föga mindre än högfärdig, ej så mycket för den konungsliga välgärning, genom hvilket mitt underhåll här på orten kan förbättradt blifva, som isynnerhet för de allra mildaste ord och tillsäjelser, med hvilka jag ihågkommen varder». Vidare tillägger han, »är det Guds h. vilja, såsom jag gladeligen förnimmer det vara H. K. M:ts nådigste mening att framdeles taga mig från denna orten, vill jag med ett hörsamt hjärta följa». Samtidigt afsände Spegel en tacksägelseskrifvelse till majestätet själft. Åt någon längtan att återbördas till fastlandet ger han här icke uttryck.

Emellertid blefvo de förtroligare meddelandena, Spegel gjort i det samtidiga brefvet till Lindsköld, nog icke obekanta för konungen, hvarför denne i svaret på Spegels skrifvelse, efter att hafva förklarat, att det varit honom kärt att förnimma »eder goda hälsa och den trogna nit och försorg, I draga för vår tjänst och församlingarnas uppbyggelse och bästa på Gotland», upprepar löftet om Spegels förflyttande. »Men som vi förr emot eder förklarat hafva, så förklarom vi ock ännu härmed ytterligare, att vi åstundom eder nämbre till oss och allt därföre ärnom eder det först in i riket lösfallande biskopsdöme nådigst att opdraga».

Den 6 sept. 1684 under Spegels vistelse på fastlandet afled biskop Omenius i Skara. Genast tyckes det blifvit beslutadt i konungens rådkammare, att Spegel skulle blifva hans efterträdare.[1] Och då Spegel strax i början af följande månad var åter i Visby, var saken redan så klar, att han kunde tala om sin efterträdare på Gotland.[2] Ännu hade emellertid icke ens någon omröstning i stiftet ägt rum. Först i skrifvelse af den 22 okt. meddelar Skara domkapitel utgången af valet. Spegel kom därvid nummer två i ordningen med 38 röster från prästerskapet och 5 inom kapitlet. Före honom stod på

[1] »Några hafva reda utspridt kring staden, att det reda är gjordt, hvad som uti konungens egen kammare är allenast tänkt och taladt», skrifver Spegel i Stockholm d. 19 sept. s. å. till Lindsköld.

[2] Spegels skr. från Visby t. Lindsköld d. 4 okt. s. å.

fötslaget biskop Scarinus i Växjö med resp. 52 och 5 röster och närmast efter honom professor Er. Benzelius i Upsala med 29 och 2 röster.[1] Spegel nämndes af konungen. Hans fullmakt utfärdades d. 28 april 1685. Däri heter det, att när nu Skara stift skall förses med en gudfruktig, rättsinnig och lärd biskop, så hafva vi icke kunnat göra bättre val än att kalla och utse eder därtill, »som så många och berömliga prof vist hafve af nit och åhuga om Guds namns ära och af trohet och redelighet emot oss och fäderneslandet så uti krigssom fredstider»[2] — ett nytt erkännande från konungens sida af Spegels verksamhet på Gotland. Redan innan han erhöll den nya fullmakten, hade han emellertid lämnat ön, hvilket skedde i febr. s. å.

Ännu till hösten 1685 utöfvade han superintendentämbetet på Gotland. Hans sista ämbetsskrifvelse till kapitlet är af den 6 aug. 1685; sedan börjar hans efterträdare Petrus Stjernman, som först på sommaren följande år kom öfver till Gotland, att korrespondera med stiftstyrelsen på ön.

Oaktadt det var föga lång tid, Spegel verkade såsom den gotländska kyrkans ledare, och oaktadt han under denna tid äfven var upptagen med viktiga arbeten för hela den svenska kyrkan och därunder skild från ön, hann han dock uträtta mycket till fromma för sitt stift. En god grund var genom honom lagd för landets försvenskning. Visserligen återstod ännu ett drygt arbete för hans efterträdare, innan det kunde sägas, att den gotländska kyrkan var fullt inkorporerad i den svenska, men det viktigaste arbetet var dock undangjordt. Isen var bruten. Den afvoga stämningen gent emot det nya moderlandet hade Spegel till god del lyckats öfvervinna. Han hade vunnit folkets tillgifvenhet för *sig*, men också för Sverige. Ett annat lika viktigt resultat af hans verksamhet på ön var den folkupplysning, hvartill han visserligen endast lagt grund, men dock en säker sådan. Både i det ena och andra afseendet hade hans efterträdare — hvilka äfven voro dugande stiftschefer — endast att fortgå

---

[1] Helander, anf. arb. s. 140, not.
[2] R. R. d. d.

på den redan beträdda vägen. Såsom ett sammanfattande omdöme om Spegels verksamhet på Gotland kan man väl instämma i en hans efterträdares erkännande ord: »Man må», skrifver Jöran Wallin, superintendent på Gotland 1735—1745, i sina »Gothländska samlingar», »väl undra, huru han på så få år och under all den korta tiden, som han fick vara hemma, likväl så mycket kunnat uträtta på Gotland».

Herman Levin.

Magnus Gabriel De la Gardie och Varnhems klosterkyrka.

I.

Några anteckningar om kyrkans återställelse.

Bland de mäktiga gynnare, vetenskap och konst ägde i 1600-talets Sverige, intager grefve Magnus Gabriel De la Gardie ett märkligt rum. Hans statsmannagärning som rikskansler har af både samtid och eftervärld blifvit hårdt bedömd. Som en motsats mot de mörka färger, i hvilka denna skildrats, kommer dock ett enstämmigt erkännande af hans varma kulturella intresse. Och det är sant, en insats i fosterlandets odling har denne häcklade man, som i så hög grad fick pröfva lyckans växlingar, verkligen gjort.

I De la Gardies verksamhet för höjandet af landets kultur kunna å ena sidan framhållas hans fosterlandssinne och hans nit för utforskandet af Sveriges af den Rudbeckianska skolan så öfverdrifvet uppskattade forntid — antikvitetskollegiets inrättande var ju till stor del hans verk — å den andra sidan hans utpräglade franska sympatier. Men dylika voro icke vid den tidpunkt De la Gardie lefde, något särdeles originelt. Frankrike var ju, som bekant, mönster- och föregångslandet, tongifvande för den europeiska bildningen. Men denna rikskanslerens ständigt framträdande böjelse, yttrande sig ej blott i hans sträfvan att införa fransk smak och franska seder och bruk i landet — han inkallade t. ex. talrika konstnärer och handtverkare från Frankrike — utan äfven, för honom ödesdigert nog, i politiskt hänseende, bidrager i ej ringa mån till hela hans lifsgärnings karaktär. I de förbindelser Norden

stått till den galliska kulturen spelar han därför en roll, som ej får glömmas.

Det var dock ur den förra synpunkten jag i dessa rader ville betrakta honom. Högt gingo fosterländskhetens vågor under stormaktstidens korta dagar i vårt land, kulminerande i en Rudbecks djärfva, yfverborna hypoteser om Svithiod som mänsklighetens urhem. Då en ärorik forntid alltså förutsattes, uppstod, som vi veta, en stor ifver att lära känna alla minnen från det stora förgångna. Och föremål för de lärdes undersökningar och spekulativa teorier blefvo så väl våra medeltidsminnen som — och det i första rummet — allt hvad man kunde hänföra till hednatiden. Att härvid de bittraste fejder kunde rasa de lärde männen emellan känna vi af historien om striderna mellan Schefferus och Verelius rörande platsen för Uppsala tempel.

Gifvet var, att de förnämligare medeltida kyrkoruiner, som funnos, äfven skulle lägga beslag på intresset. Bland dem finna vi lämningarna af klosterkyrkorna i Vreta, Alvastra och Varnhem, hvilka icke minst som platser för konungagrifter blefvo särskildt uppmärksammade.

Af dessa ödekyrkor var då *Varnhems klosterkyrka* den minst spolierade, ehuru dess förfall var sådant, att den inom kort skulle nått ett synnerligen raseradt skick. Får man tro en inskrift å västra fasaden skulle »en stor del af själfva kyrkohvalfvet, halfva södra sidan af väggarne och alla konungakoren» varit nedfallna. Och en undersökning ger äfven vid handen, att någon öfverdrift ej ligger i denna underrättelse. En större del af södra väggen t. ex. visar sig tydligt vara af senare datum. Emellertid har restaureringen kommit »i grefvens tid», och Magnus Gabriel De la Gardie må med rätta tillskrifvas hedern att hafva åt eftervärlden räddat denna en af våra härligaste och mest värdefulla medeltidskyrkor.

Varnhems klosterkyrka är det förnämsta monument, cistercienserorden efterlämnat i Sverige. Denna orden har för landets kyrkliga medeltidsarkitektur spelat den största roll, ja, varit en häfstång, kan man säga, för dess tekniska och konst-

närliga höjande. Före midten af 1100-talet finna vi cistercienserna i Sverige, och en rad af större och mindre klosteranläggningar uppstå. Här må blott nämnas Alvastra, Nydala, Vreta, Roma på Gotland. Varnhem tillhör nog ej de tidigare. Grundlagdt torde det blifvit 1150 eller kort efter, men kyrkan, sådan vi nu se den, är af senare datum. En vådeld säges drabbat densamma 1234. Sannolikt är det från tiden närmast efter detta år den nuvarande kyrkan stammar, och dess invigning har väl då skett mot 1200-talets slut. I kriget mellan drottning Margareta och konung Albrekt skall den äfvenledes lidit skada, men åter iståndsatts. Efter reformationen fick den förfalla och vardt sedan jämte klosterbyggnaderna af danskarne bränd och plundrad 1567. En nödtorftig återställelse skedde under Johan III:s regering, från hvilken tid äfven de figurprydda bronsplattorna öfver konungagrafvarne stamma.

Inom cistercienserorden härskade, som bekant, vissa bestämda byggnadsgrundsatser, hvilka, äfven de, utgingo ur ordens opposition mot de förvärldsligade cluniasenserna. Föreskrifterna voro hufvudsakligen negativa och riktade sig mot användandet af kryptor, torn, triforier och gallerier, väggmålningar, glasmålerier och öfverhufvudtaget en rikare dekorering. Under loppet af ordens tillvaro kom man dock efter hand att ej för strängt hålla på dessa regler. Så synes t. ex. just af Varnhems kyrka. I konstruktivt hänseende karaktäriseras ordens kyrkor bl. a. af sträfpelare i det yttre, dock utan förening med sträfbågar, en i det burgundiska ursprungslandet vanlig anordning.

Märklig är ock i dessa kyrkor korets bildning, för hvilket efter hvartannat olika system uppstodo. Vi finna ej mindre än fem dylika. Det sista — halfrundt kor med omgång och radierande kapell — är i Varnhem representeradt.[1]

Varnhems kyrkan är byggd af kalksten, men är på grund af blockens ojämnhet öfverdragen med murputs, är vidare treskeppig med tvärskepp. Koret, som är uppdraget till midtskeppets höjd, har, som nämndes, omgång med kapell. Vid västra sidan af norra och södra korsarmen finnas tvenne ej ursprungliga utbyggnader, den ena sakristia, den andra upptages af Magnus Gabriel De la Gardies grafhvalf.

[1] Systemet har blifvit kalladt *Clairvaux III* efter detta klosters tredje ombyggnad.

Det yttre får sin karaktär af skillnaden mellan midtskeppet och de lägre sidoskeppen, de kraftiga sträfpelarne, som öfver sidoskeppstaken fortsättas i sträfmurar upp mot midtskeppets öfvermur, samt korbildningen med de mycket låga kapellen mellan sträfpelare. Öfver koromgången äro anbragta trenne utbyggnader åt öster, åt norr och söder, alla med gafveltak. Ett fyrkantigt trätorn med hög spira höjer sig öfver korsmidten. Det har tillkommit vid den De la Gardieska restaureringen. Ursprungligen satt där, som vid cistercienserkyrkorna var vanligt, någon mindre s. k. takryttare. I väster stå tvenne fyrkantiga trapptorn med spiror från barocktiden, som äfven gifvit midttornets spira dess egendomligt svängda, buktiga kontur.

I kyrkans inre lyfta sig öfver midtskeppet fyra solida kvadratiska korshvalf, medan hvarje sidoskepp får dubbelt så många. Sexton kalkstenspelare fördela skeppen. De hvilka mottaga midtskeppshvalfvens bågar, de s. k. hvalfpelarne, ha upptill utsprång med å kragstenar hvilande små halfkolonner, konsolkolonner, som de kallas, en typisk cisterciensisk anordning. Tvärskeppet med korsmidten samt korkvadraten framför halfkupolen täckas äfven med af hvalfstrålar diagonalt fördelade korshvalf. Arkadbågarna äro rundbågiga, men gördelbågarna lindrigt spetsbågiga. På korets omgifningsmur stå åttkantiga små pelare, omväxlande med kolonner med rika bladkapitäl. — Den medeltida ornamentala skulpturen är sparsam, inskränkande sig till konsoler och kapitäl, den norra och västra portalen med deras omgifvande kolonner samt det stora rosettfönstret å norra tvärskeppsarmen. De öfver västportalen sammanställda trenne fönstren, det mellersta högre än de öfriga, äro äfven de för stilen betecknande.

Den andra af de på stentaflor anbrakta inskrifterna å ömse sidor om västra portalen är af följande lydelse: »År 1668 begyntes åter kyrkan att byggas och repareras, som skedde under den stormäktigaste herres och konungs konung Carl XI:s regering och igenom den högvälborne herre Magnus Gabriel De la Gardie, Sveriges Rikes rådrike kansler så ock

lagman öfver Västergötland och Dal, grefve till Leckö och Arensberg, friherre till Ekholmen, herre till Hapsal och Magnushof, Höjentorp, Vängarn etc. etc. och dess högtälskelige gemål, den durchläuchtigaste furstinna, boren pfalzgrefvinna till Rhein i Beyern etc. hafva till största delen genom egen sorg och kostnad henne låtit fullkomligen och mångenstädes af grunden reparera efter det skick och anseende, som hon i förra dagar haft hafver, begåfvat ock kyrkan med torn, sägerverk, så ock med fönster och allt innandöme i altare, predikstol, orger, stolar och till alla ornamenter, som det nu finnes, alltså blef denna kyrkobyggnad åter alldeles fullkomnad 1671. Hvarföre ock ehvem där är, som detta läser, så önska af ett kristligt och dygdigt sinnelag, att Gud ville låta detta uppbyggda heliga tempel vara dig ett behageligt rum, där dess namns ära må bo till världenes ända, beskydda det för all olycka och vedergälla med all andlig och timlig välsignelse så Sveriges konungar som alla dem af deras efterkommande» o. s. v. I allmänna drag har väl denna inskrift sin riktighet. Men tidrymden för den verkställda restaureringen är upptagen till blott tre år: 1668—1671, hvilket bevisligen är oriktigt. En invigning ägde visserligen rum 1673, då kyrkan förklarades som pastoratets moderkyrka — förut hade Äggby kyrka varit detta — dock var därmed ej arbetet å templet fullt slutadt. Och vilja vi söka tidpunkten, då den af De la Gardie åvägabragta återställelsen började, få vi gå tillbaka till åren 1653—54. Bland de i Lunds bibliotek förvarade räkenskaperna för Magnus Gabriel De la Gardies egendomar, räkenskaper, som naturligtvis ej på långt när äro fullständiga, påträffa vi nämligen »Varnhems klosters byggnadsräkning för 1654». Däraf synes framgå, att restaureringsarbetet nämnda år tagit egentlig fart, om ock början skett redan föregående år.

Nu har visserligen denna byggnadsräkning af de kommissionärer, som 1662 granskade de af fogden Sven Hök förda räkenskaperna för Höjentorp, till hvilka nämda räkning blifvit förd, åtskilligt kalfatrats. Här och hvar står anmärkt: »Fattas kvittens och order». Hvad som till byggnadsarbetet var anslaget, är dock riktigt upptaget. Anmärkningarna gälla, huru medlen användts, och Sven Hök anklagas bl. a. för att för

flere år innehållit anslagen till klosterbyggnaden, hvilket orsakat oreda och dröjsmål i arbetets gång, och skadat grefvens kredit.[1]

Om ock därför den gode Höks räkningar må tagas något försiktigt, kunna vi dock ur dem finna, huru arbetet bedrefs vid Varnhem.

De medel, som till detta hade anvisats, voro *1654:* grefvens enskildta sakören,

häradshöfdingeräntan,

kröningshjälpen,

bidrag af städerna Mariestad, Lidköping, Skara, Falköping, Sköfde och Hjo. Kröningshjälpens bidrag till klostret var 1654 de i Västergötland från 1647 upptagna medlen, och uppgingo dessa till 647 d. sm. Städernas bidrag var 230 d. sm. Från grefvens sida kommo omkr. 2000 d. sm.

Arbetsstyrkan var ej liten. »Den 2:dra juni 1654», läsa vi, »ankommo till klosterkyrkan att arbeta 20 st. soldater och 2 underofficerare, och fingo hvar om dagen 16 öre km., underofficerarne 1 d. sm. hvar. Sedan ankommo 12 soldater och arbetade med de 20 i 4 1/2 vecka intill den 24 juli». Men utom dessa finna vi för restaureringsarbetet kvalificerade handtverkare såsom mäster Hans stenhuggare, Bengt stenhuggare, Erik Hansson stenhuggare, Arvid murmästare, Håkan Andersson kalkbrännare, Håkan Pederson smed. Hans stenhuggare har 1 d. sm. om dagen, murmästaren lika mycket, de öfriga stenhuggarne få för 14 dagar 24 d., kalkbrännaren har 3 d. i veckan. Pastor John i Vedberga mottager och redovisar för inkommande byggnadsmaterial. Att här uppteckna allt detta blefve väl vidlyftigt. Tegel samt sandsten och kalksten tyckas funnits på platsen. Gifvetvis fingo de rester af klosterbyggnader, som funnos, lemna sin tribut till kyrkan. Äfven har möjligen en part tegel m. m. förut ditfraktats. Kalk bränner Håkan Andersson med tillhjälp af två soldater.

Nu resas ställningar kring de ramponerade murarne. Härtill åtgå 27 spiror. Af stockar kördes till Varnhem ej mindre än 238. Af det 1 skeppund stångjärn som sändes till klostret,

[1] Hök blef 1662 satt i fängsligt förvar på Leckö och hans egendom honom ifråntagen.

smider Håkan smed 3 st. koföter, 6 kalkslagarjärn, 44 ställningshakar, böglar att bära med o. d.

Här pågår alltså en rasering af tillhörande byggnadsrester och ett grundligt återupphjälpande af kyrkans murar, hvalf och takresning. Huru långt man hann det nämda året, kan jag icke angifva. Arbetet fortsattes sedan år efter år, ehuru med väsentligt reducerad arbetsstyrka.

I Höjentorps räkenskaper förekomma då och då sparsamma underrättelser om byggnadsarbetets gång i Varnhem. Under Sven Höks förvaltning drefs det de följande åren med stor långsamhet, tack vare hans innehållande af penningmedlen. På platsen vistades då tidtals Arvid murmästare, »murmästaren vid Varnhem», som han kallas.

De i inskriften angifna årtalen 1668—1671 äro dock ej gripna på måfå. Dessa år vardt kyrkan föremål för en fortsatt energisk restaurering, hvarvid nu framför allt det *inre* uppmärksammades. Så t. ex. torde nu den dekorering i typisk barock, som smycka de af De la Gardie iordningställda konungakoren, tillkommit. Denna med sina kartuscher, sköldar, troféer, »putti» etc. är icke utförd i gips, utan skulpterad i trä, som sedan öfverdragits med stuck, så att det ser ut som om allt vore gipsmassa. Här torde alltså ej någon stuckatör, utan en bildskärare varit anlitad. Skulptörer af denna art finna vi verksamma vid De la Gardies slott i Västergötland samt för af honom med altarverk m. m. ihågkomna kyrkor. En af dem har bevisligen varit sysselsatt i Varnhem, nämligen *Hans Schwartz,* upphofsman till åtskilliga altaruppsatser i västgötakyrkorna. Honom torde vi böra tillskrifva så väl det granna barockaltaret i Varnhem som den nämda orneringen i kungakoren.[1] Ännu 1675 arbetas alltså på det inres utsmyckning. Samma år får en annan De la Gardiesk trotjänare på konstens och konsthandtverkets områden, *Johan Hammer*, befallning att måla hvalfven i kyrkan. Några vidlyftigare hvalfmålningar synas dock ej denna order haft till följd.

Kostnaderna för den fullföljda restaureringen dessa sista år torde varit betydliga. Medel kommo dels från det all-

[1] I ett bref af d. 31/3 1675 får Schwartz underrättelse hvad han har att »observera i klosterkyrkan».

männa, dels från De la Gardie. Några vidare specificerade räkenskaper, som de nämnda af 1654 finnas ej i de De la Gardieska papperen. Äro de förlorade? I en tablå öfver grefvens byggnadskostnader under år 1669 upptages för Varnhem 3,872 daler sm. I Leckö gårdsräkningar figurerar då och då poster för klosterkyrkan.

Den återställelse som sålunda kom Varnhems kyrka till del, kan visserligen ej mäta sig med de pietetsfulla restaureringar, som nu på sista tiden träffat värdefullare byggnadsverk i vårt land, men hvad hade Varnhem blifvit utan denna? En vacker ruin, ja, kanske knappast det.

II.

Det De la Gardieska grafkoret.

I Varnhems kyrka vid sidan af konungagrifterna hade Magnus Gabriel De la Gardie förordnat, att hans och hans gemåls stoft skulle hvila; och hade redan under hans lifstid där begynt redas en graf i tvärskeppets södra arm.

Här skulle eftervärlden, släktled efter släktled, förnimma fläkten af en storhet som den åldrige drotsens samtid ej ville känna. Bredvid de af sagans nimbus omsväfvade medeltidskungarna skulle måhända för hans minnes hotade glans dock här en räddning finnas. Kanske dessa tankar ej sällan trängde sig på den olycklige gamle ädlingen, där han stapplade fram i Vängarns slottsgemak. Huru hemsökt han än blef i sin lefnads afton, ville han äfven i döden breda omkring sig det skimmer af makt och furstlighet, han en gång i lifvet älskat och vårdat, tills slaget kom från ett håll, där småkonungar icke tåldes. Så kunde ju döden blifva en hämnare.

Som så många af renässanstidens furstar blickade äfven De la Gardie girigt frågande mot en eftervärld, som antingen skulle bära hans lof på tungan eller låta tystnad breda sig kring hans namn.

Innan jag öfvergår till en framställning af grafkorets tillkomst, må först följa en kort skildring af detsamma:

Koret ligger i och vid dess södra korsarm. Genom ett svartmåladt, med förgyllda blommor siradt gallerverk af järn inträder man i den till ett kapell afskilda korsarmen; till höger ha vi grefve Magnus Gabriels, till vänster sonens, grefve Gustaf Adolfs grafrum. Kapellet bildar alltså ett slags förgård och ligger några trappsteg högre än kyrkans golf. Väggarne äro klädda med träpanel, målad i mörkbrun ton. Rundtom löper en fris, buren af halfkolonner. Mitt framför ingången se vi tvenne kolossala blystatyer, framställande grefve Magnus samt hans far, fältherren grefve Jakob De la Gardie, den förre i lång mantel, den senare i pseudoromersk fältherredräkt, båda stort blickande, pompösa gestalter, i utförandet tämligen klumpiga, dock hänvisande på en ej alltför undermålig artist. Materialet hör också ej till de smidigare. I väggen bakom statyerna äro infattade en större och två mindre bruna marmortaflor med latinska inskriptioner. Å den större taflan skildras i en dikt de tre De la Gardiernas, Pontus, Jakobs och Magnus Gabriels, storhet och bedrifter. Bland de De la Gardieska dokumenten har jag funnit en samtida mycket naiv svensk öfversättning på vers, som hvad Magnus Gabriel angår lyder på följande kuriösa sätt:

— — — — — — — — — — — — — —

»Hvarefter stiger upp rikskansler stor och präktig
Gref Magnus Gabriel af dygd och ägor mäktig
Han bygger kyrka upp vid Leckö slott och hamn,
Förbättrar, sirar allt sig till ett evigt namn.
Förmanar sina barn och dem som efter komma
Att de sin' fäders dygd, beröm och data fromma
Föröka — sig till pris och alltid tänka på
Hur' de af konungen och landet älskas må».

På de mindre taflorna stå grefve Jakobs och grefve Magnus namn och titlar.

Dessa stentaflor och blystatyer ha förut stått på Leckö. Å en af taflorna är årtalet 1667 anbragt och betecknar förmodligen deras tillkomstår och året för statyernas uppsättande på Leckö.

Från hvilken konstnär torde dessa senare föreskrifva sig? Med tämligen stor grad af sannolikhet kan man som

upphofsmannen angifva *Jean Baptiste Dieussart,* en fransk skulptör, som vid midtten af 1660-talet var i De la Gardies tjänst, men redan dessförinnan varit verksam i Stockholm. Från honom härrör bl. a. de allegoriska statyerna å Riddarhusets tak. För De la Gardie utförde han en mängd skulpturverk i bly, så t. ex. för Jakobsdals (Ulriksdals) berömda trädgårdar, för grefvens palats i staden,[1] för hans trädgård på Ladugårdsland o. s. v. Af Dieussarts i Riksarkivet förvarade bref underrättas vi, att han förfärdigade porträttbilder i bly af »le grand connestable» grefve Jakob och af grefve Pontus. Man kan därför ju ej utan skäl antaga att, »fältherrens» porträttstaty i Varnhem är den omnämnda, och är så fallet, synes mig följa af sig själf, att rikskanslerens är af samma konstnär.

Öfver ingången till Magnus Gabriels grafkor hänger ett större De la Gardieskt vapen och under detsamma tvenne stora träd med 11 anvapen. Samma är förhållandet å motsatta väggen. Under »hufvudbaneret» hänga där 16 anvapen.

Uppför en liten trappa stiga vi in i det låga, trånga rummet ofvanför själfva grafhvalfvet. Ett med galler försedt rundbågsfönster insläpper dagern. På hvitlimningen äro målade gardiner i gult och blått. Ett par svarta stentaflor bära bibelspråk i gul målning[2]. Det mest anmärkningsvärda är dock här ett par utomordentligt vackra porträttbyster i hvit marmor af De la Gardie och hans gemål. De förråda en synnerligen öfvad hand och äro det konstnärligaste arbetet i koret i sin helhet. Äfven de ha kommit från Leckö, som af bref rörande grafvarnes fulländning framgår. Svårare är här att kunna hänvisa på skulptören. De verka alltför konstnärliga och individualiserade för att Dieussart skulle kunna ifrågasättas. Någon ledning att sätta dem i förbindelse med L'ammoureux, italienaren Carlo Carove eller någon annan skulptör i den konstbefrämjande stormannens tjänst har jag ännu ej funnit[3].

---

[1] Var, som bekant, den senare 1823 nedbrända »Dramatiska teatern» vid n. v. Karl XII:s torg.

[2] En svart marmortafla skall förr här haft sin plats. Den hade en inskrift, som hugfäste minnet af grefvens tillträdande till — generalguvernörsbefattningen i Lifland.

[3] De båda nämda finna vi i hans tjänst på 1670-talet.

Grefvens och hans furstliga gemåls Maria Efrosinas stoft hvila i kopparkistor, omslutna af kistor af ek.

Koret midt emot med kongl. rådet och presidenten grefve Gustaf Adolf De la Gardies och hans gemål grefvinnan Elisabeth Oxenstiernas graf förefaller oss tämligen skumt. I den sparsamma dagern upptäcka vi dock midt på golfvet en stor sarkofag af grön marmor. På framsidan, där ingången till själfva griften är — de båda kopparkistorna stå nämligen ini sarkofagen, ehuru något under golfytan —, finnes ett vackert förgylldt järngaller med en stenhäll bakom. De öfriga sidorna äro släta hällar. Det väldiga locket utgöres af tvänne dylika. Å detta mausoleums främre hörn sitta tvänne i sten huggna vapen, det De la Gardieska och det Oxenstiernska. Mellan dem har uppsatts en oval af barockornament omgifven stentafla med en inskription, som nämner Elisabeth Oxenstierna som korets uppbyggare. Den slutar sålunda:

Unus amor thalamo quos junxerat: uno sepulcro.
Nunc quoque compositos urnula parva tenit. Erectum Anno 1704.

Arbetet med grafkorets iordningställande började, som sagdt, redan under rikskanslärens lifstid. Utbyggnaden å södra korsarmens västra sida förskrifver sig kanske från den omtalade restaureringen. En konsthandtverkare vid namn *Niklas Sten* fick senare i uppdrag att göra en grundritning öfver hela det till grafkor afsedda området, d. v. s. kapellet med de båda grafrummen å ömse sidor. Bland de De la Gardieska papperen i Lunds bibliotek träffa vi en dylik af Sten utförd plan. I kapellets väggar äro nischer markerade, två å fondväggen och två å ömse sidor om ingångarna till hvardera grafrummet. I dessa nischer, som ej nu finnas, skulle stå allegoriska statyer af Justitia, Pietas, Fides, Patientia, Fortitudo och Prudentia. Vid kapellets fondvägg ville drotsen uppsätta ett altare, och äfven till detta hade nyssnämde »stenhuggare» lämnat ritning, hvilken vi äfven återfinna bland de nämnda handlingarna. Teckningen, som just icke är något mästerverk, visar en altaruppsats i kraftig barockstil. Ovisst är, om detta altare vardt utfördt.[1]

[1] På ritningen har upphofsmannen skrifvit: »Således vardt jag af sal. kongl. drotsen befalt att göra afritningen och med tre st. änglar, som hafva palmer i händerna. Niklas Sten».

Af en specifikation på materialer, daterad Höjentorp den 9 juni 1686, framgår, att arbetet på grafkoret då var åtskilligt framskridet. Den upptager 2 skeppund järn till gallerverket framför kapellet, »ehuru galleriet till någon del färdigt är». Till grafven sändas vidare 20 tolfter furubräder, 8 marker läktespik. »Två stenar, som blifva uthuggne med skrifter o. a. arbete, hvilka komma att stå i själfva grafven, äro förackorderade en stenhuggare, Per benämd, à 12 d. stycket. Det stora epitafium som ock hans höggrefliga excellens' och furstinnans vapen och bilder kunna här å orten intet värderas, efter hans höga grefliga excellens sade sig alltid i lifstiden beställa dem i Stockholm».

Det dröjde dock länge, innan riksdrotsens graf kunde sägas nått fullbordadt skick. Fattigdomen förföljde den stolte mannen långt efter hans död. Ända till in på det nästa århundradet stod grafven endast halffärdig, täckt af träplankor.

Ett kungabref af den 9 aug. 1694 anslår till dess fullbordande 100 d. sm. I samma bref samtycker Kongl. Maj:t till, att »de bägge blybilder, som ligga på kyrkgolfvet, insättas i grafven innanför galleriet». Husvaktaren på Höjentorp Salomon Bäck får dessa medel omhand och befalles påskynda grafvens iståndsättande samt lämna redovisning.

Men de 100 dalerna förslogo ej långt. Den 11 nov. 1696 skrifver därför Bäck till grefvens svärdotter grefvinnan Elisabeth Oxenstierna och den 27 dec. samma år till hans dotter Hedvig Ebba, gift Oxenstierna, om bidrag. Enligt brefven fattas ännu »all målning och stoffering till grafven, de 6 bilder, som grundritningen utvisar (d. v. s. de allegoriska nischstatyerna), bildhuggarfestoner efter afritning, stentrappans uthuggning och golfvets inläggning, en del af galleriet, som bör förnyas», m. m. Länge har han tjänat hos sin herre och ser med ledsnad hans graf ännu ej färdig.

Men en ny angelägenhet hade under tiden uppkommit, nämligen att bereda ett hvilorum åt den äldste sonen, riksrådet och presidenten grefve Gustaf Adolf De la Gardie, gift med den ofvan nämda Elisabeth Oxenstierna. Gustaf Adolf hade 1695 aflidit på Värnanäs' egendom i Kalmar län och hade under vintern hans lik förts den långa vägen till Varnhem.

Till drotsens graf fick Bäck 1697 från grefvinnan Hedvig Ebba 36 daler och 8 öre och från grefvinnan Elisabeth 50 daler. Ej heller detta räckte till. Sedan förvaltaren, såsom han själf uppger, af egna medel lämnat 39 daler 12 öre och 16 runstycken, sänder han försiktigt nog till båda grefvinnorna lika lydande bref och räkningar. Detta skedde d. 4 aug. 1698. Af räkningarna framgå, att gallerverket snart är färdigt, samt att Niklas Sten hugger 12 st. träkapitäl till kapellet.[1] Med målningen, försilfringen och förgyllningen är Enoch Enebaum sysselsatt.

Huru arbetet på presidentens graf, till hvilken Sten lämnade ritning och arbetsbeskrifning, fortgick, finna vi af ett bref af den 4 aug. 1697 från kyrkoherden Gustaf Baas till grefvinnan Oxenstierna. Genom byggmästarens sjukdom (d. v. s. Stens) har dröjsmål uppstått. »Kongl. rådets graf», fortsätter han, »blifver efter åstundan 1 aln djupare, lika med sal. drotsens. Stenen, som skall ligga öfver bägge kistorna, blir 5 alnar bred, så bred nästan som grafven. Stenarne under kunna göras tillbörligen, ty sal. kongl. rådets kista är 1 1/2 aln bred och kan hända att den andra (d. v. s. grefvinnan Oxenstiernas) blifver föga mindre; längden på sal. kongl. rådets kista är 4 1/2 aln och kan stenen proportioneras därefter och huggas något, men det är att observera, att en så bred sten kommer intet in genom dörren, som allena är 4 alnar hög, utan kanhända, att det måste huggas tvänne stenar att mötas midt uppå med stenpelare under, såsom högborna grefvinnan Hedvig Ebba De la Gardie vill hafva vid sal. kongl. drotsens kistor, sålunda sig utlåtandes när hon var här på orten».

Äfven i ett bref från Bäck till grefvinnans bokhållare Samuel Fagrell (den 28 juni 1699) klagas öfver långsamheten i arbetet genom »Niklas Stens sjukliga tillstånd». Epitafiet från Stockholm har anländt och skall uppsättas under hufvudbaneret och emellan anorna i presidentens graf. — Emellertid inträffar nu en växling i arbetets ledning, vare sig Sten afskedats eller rent af dött. Under sommaren 1699 lyckas Bäck

[1] Gallerverket med blybilderna bakom se vi i en ritning af Sten. (Bland de nämda Delagardieska handlingarna).

förmå ålder- och uppsyningsmannen på Kinnekulle *Per Jonsson Stenhammar* komma till Varnhem för att slutföra verket, hvilket denne äfven efter flera år slutligen lyckades. Stenhammar gör upp förslagsritningar öfver båda grafvarnes betäckning[1].

Af hans ritningar till drotsens graf, hvilka också blefvo gällande, se vi densamma täckt med tvänne på järnstänger hvilande stenar. En trappa för upp till det låga rummet ofvanför och därifrån en trappa ned till grafhvalfvet. Öppningen till detta täckes af en sten med fyra järnringar.

Äfven hans ritning till grefve Gustaf Adolfs graf är bevarad, visande den anordning med en stor sarkofag midt i rummet såsom vi nu se det. De bägge grefvinnornas intresse för grafkorets fullbordande är mycket lifligt och framgår af detaljerade order rörande arbetets bedrifvande. Grefvinnan De la Gardies rör föräldrarnes graf, grefvinnan Oxenstiernas mannens samt anordningarna i kapellet utanför.

Bref från båda finnas i behåll, ofta med förändrade bestämmelser, som man dock i regeln ej tog hänsyn till. Det blef som mäster Stenhammar föreslagit, och som det sparsamma myntet och tillgängliga arbetskrafter tilläto. Arbetet öfvervakas nu af en viss Magnus Palm.

I ett bref till denne af den 9 maj 1700 säger sig grefvinnan Hedvig snart vilja komma ned till Varnhem för att se, huru verket fortskridit. Hon kom aldrig. En vacker sommardag samma år störtade hon från en balkong å Kegleholms slott och afled kort därpå af de skador hon led i fallet.

Magnus Palm vänder sig nu till kamreraren på Kegleholm, Per Olofsson, och beder denne »kommunicera sig med sterbhuset», så att Palm får veta, huru han skall förhålla sig. Han har till Stenhammar själf utlagt 40 d. sm. och ännu återstår mycket att betala. Dennes arbete på drotsens graf var nu så framskridet, att någon ändring ej stode att göra.

Svaret härpå vardt en ovettig skrifvelse från grefvinnan Hedvigs man, ministern grefve Carl Gustaf Oxenstierna, att »grefvinnans order och dessein rörande drotsens graf» skulle följas, samt att de af grefvinnan beställda 14 oxarna, som Palm

---

[1] Per Stenhammar ligger jämte sin hustru Elsa Hittensten begrafven i Medelplana kyrka. Hans dödsår känner jag ej. Dock lefde han ännu efter 1728.

vid underrättelsen om dödsfallet i misströstan om betalning kontramanderat, genast skulle sändas. (Bref af d. 15 sept. 1700).

Slutet blef, att arbetet på Magnus Gabriels graf afstannade, emedan inga medel sändes. Åt densamma hade för öfrigt gjorts det minsta möjliga. Först åtta år därefter ankomma t. ex. de stora täckstenarne.

Den som nu får svara för hela korets fullbordande är grefvinnan Elisabeth Oxenstierna, och bland de nämda De la Gardieska handlingarna i Lund ligger en hel serie bref från Bäck, Stenhammar och kyrkoherden Abraham Brinck till grefvinnan och hennes tjänare Fagrell och Bohm rörande arbetet på de båda grafkoren under åren 1701—1712. Det kryper fram med verklig snigelfart och uppväcker ofta grefvinnans knot och misstankar.

Ur brefven meddelar jag här endast en kort kronologisk redogörelse för arbetets gång.

Juli 1701. Stenhammar är sysselsatt med listverket och dess kolonner, arbetar äfven på en sköld (i sten?) m. m.

Mars 1702. All sten till presidentens graf är kommen »så när som på schilten och täckelsestenarne». Gallerverket till denna graf (mausoleet) sändes från Stockholm och hämtas i Örebro af en bonde från klostret.

Juni 1702. Grunden muras i presidentens graf.

Juli 1702. »Järngallren» från Stockholm ha ankommit, de i Kristinehamn beställda järnstängerna likaledes. »Liket är inflyttadt i konungagrafvarne, medan grafven göres färdig». Den innersta muren är utflyttad tre alnar. Stenhammar hugger »schilten» efter den lämnade ritningen.

Aug. 1702. Tvänne »skönmålande» bref från Bäck med ödmjukt försvar för hans åtgärder, som grefvinnan finner borde ske betydligt hastigare.

Nov. 1704. Stenhammar uthugger bokstäfverna i »schilten», som får förgylt fält och svarta bokstäfver. (Är den öfver sarkofagen uppsatta ovala, rikt ornamenterade stentaflan).

Juli 1706. Vapnen äro uppsatta. Dörren ännu ej färdig. Karmarne huggas af Stenhammar.

Mars 1708. De stora stenarne till riksdrotsens graf äro nu först komna. Järnstängerna till densamma äro beställda i

Svartå. — Stenhammar har lagt en ny sockel af sten under gallerverket (till kapellet) och gjort piedestaler till blybilderna, gör en portal till riksdrotsens graf. Skall begäras tillstånd att från Leckö föra till Varnhem en stor stentafla, »hvarå grefvens och furstinnans anor äro beskrefne».

Febr. 1712. Stenhammar gör piedestaler till marmorbysterna från Leckö (de nämnda konstnärliga marmorporträtten i Magnus Gabriels grafkor) samt »tvänne stendörrar för grefve Gustafs graf».

Efter grefvinnan Hedvigs död hade grefvinnan Elisabeth ensam fått bära kostnaden.

Bland de nämda gamla brefven ligga bevarade några räkningar och anteckningar, som underrätta oss något därom.

Från 1701 till 1702 erhåller Stenhammar 200 daler sm.[1]

År 1708 erhåller han 20 d. för en portal till drotsens graf, 60 för socklarna under gallerverket, 45 för piedestalerna under blybilderna, år 1712 40 för piedestalerna under marmorbysterna och 20 för två stendörrar till grefve Gustafs graf. Men härtill kommer utom hvad Stenhammar möjligen dessutom erhållit, arbetslöner för en snickare, en smed och en målare samt betalning för järn o. a. jämte forlön. I en anteckning har hela kostnaden 1708—1712 (med undantag af målarens räkning) anslagits till 808 d. och 26 öre. För Elisabeth Oxenstierna kostade därför grafkorets fullbordande efter år 1700 åtskilligt öfver 1,000 d. sm. Men ej nog med att hon bragte koret till fulländning. Till dess underhåll gaf hon 1719 ett frälsehemman Per Töresgård i Lugnås socken och Vadsbro härad med villkor att arrendesumman och frälseräntan skulle

[1] Af den 18 juni 1704 är följande uppteckning:

Stenhammars arbete på drotsens graf.

Debet.

1701		
maj 8.	På hand.	60 d.
1702		
mars.	Genom växel. . . .	40 »
maj.	d:o	50 »
nov.	d:o	50 »
		200 d.
	Rest	50 »
		250 d.

Credit.

Enligt kontrakt förutom extra arbete.	210 d.
För två stora täckstenar är med honom betingat till . . .	40 »
	250 d.

användas till grafvarnes vård och förbättring.[1] År 1763 försåldes hemmanet för 8,000 d. sm., dock med förbehåll af frälseräntan. Grafkassan har numer stigit till öfver 100,000 kr. Dess handhafvande har på senaste tiden, som bekant, gifvit upphof till tvister och rättegångar af synnerligen odiös natur.

Tvänne kvinnors pietet har, utom hvad staten ansåg sig böra offra på den forna rikskanslärens och riksdrotsens minne, alltså bragt det imponerande grafkoret till stånd. Om grefvinnan Hedvig De la Gardie längre lefvat, hade hon med glädje stått vid sin fränkas sida i pliktuppfyllelsen mot de döde. Nu länkade förhållandena det därhän, att denna, som först 1721 följde efter sin make, kom att stå ensam vid de båda grafvarne, medan från drotsens efterlefvande barn intet afhördes, som väl kan ha sin förklaring i de af krigsbuller uppfyllda för landet farliga tiderna.

Och som en röd tråd genom det långa arbetet med grafkoret går ett förhållandenas sega motstånd mot fullbordandet af drotsens grift. Först efter 22 år (eller 1708) utbyttes ju den provisoriska träbetäckningen mot de tunga grafstenar, som man väl väntat långt dessförinnan skulle tillslutit den fallna storhetens hviloplats.

Äfven i grafven sökte honom alltså fattigdomen, hånande hans sista dröm om det furstlighetens och maktens skimmer, som borde omgifvit stormannens stoft, när det sattes vid konungagrifternas sida.

Men år förgingo, och det stolta grafkoret vardt dock till sist en verklighet, fast, såsom af det föregående framgår, det nog var Elisabeth Oxenstiernas omsorg om sitt och mannens grafrum som förde med sig frågan om det äldre korets fullbordan.

---

[1] Donationsbrefvet förvaras i kyrkans arkiv; finnes aftryckt hos H. Werner, Varnhems kloster och kyrka. Lidköping 1871. Till kyrkan hade hon dessutom förärat åtskilligt kyrksilfver o. a. Detta vardt dock tillika med furstinnan De la Gardies gåfvor af silfverföremål bortstulet på 1820-talet. Om de rester, som återkommit, är knapt värdt att tala. Förteckning på alla dessa förärade föremål finnes i de De la Gardieska handlingarna (Varnhem) i Lunds bibliotek.

August Hahr.

»Predikare-Lena» eller »Hvita Jungfrun».

Ett litet bidrag till kännedomen om de andliga rörelserna inom Linköpings stift från 1800-talets början.

Så länge neologien med sin flacka och ytliga uppfattning af kristendomens grundsanningar var rådande i vårt land, kunde svårligen något verkligt andligt lif utbreda sig inom församlingarna, om ock människorna i allmänhet visade en yttre vördnad för Gud och hans ord. Behofvet af andlig näring gjorde sig dock ofta gällande, och röster höjdes ibland ur allmogens egen krets, hvilka yrkade på en mera lefvande och innerlig kristendom. — Så var ock förhållandet inom Linköpings stift. Under början af nittonde århundradet uppträdde flere personer, ofta kvinnor, hvilka genom sin predikoverksamhet satte myndigheterna i förlägenhet, men vunno stor tillslutning bland folket. [1] De flesta af dessa personer äro nu glömda, men de hafva dock på sin tid sökt att på sitt sätt verka för religiöst lif, ehuru de merendels slogo öfver i svärmeri och separatism och trodde sig genom sitt förmenta ägande af »anden» kunna skapa en kyrka af idel utvalda och heliga människor. Så uppträdde vid denna tid i Östergötland och Småland en kvinna, Lisa Petersdotter, som af folket kallades för »Guds Fru», och väckte ett visst uppseende. Mest bekant blef dock en ung flicka, HELENA SOFIA EKBLOM, allmänt kallad än »Predikare-Lena», än »Hvita Jungfrun», hvars historia ej är utan intresse.

Hon föddes i S:t Annæ socken, Hammarkinds härad, den 24 juni 1794. Föräldrarna voro båtsmannen Jacob Ekblom

[1] Se t. ex. Rääf: Ydre Härads beskrifning, Del IV sid. 322, m. fl. st.

och hans hustru Brita Jansdotter, hvilka hade inflyttat från Mogata socken och bebodde båtsmanstorpet Görvik. Båda föräldrarna — kanske mest modren — synas hafva varit gudfruktiga och allvarliga människor, som sökte gifva sina barn en god uppfostran.

Helena visade snart, att hon ej var lik andra barn, utan hade ett synnerligen svärmiskt, hysteriskt och inåtvändt lynne och trifdes ej bland sina jämnåriga, hvilkas lekar och förströelser hon undvek, samt sökte ensamheten. Själf säger hon med tydlig öfverdrift, att hon var upplyst af Guds Anda, som visade sig kraftigt i hennes hjärta i hennes spädare år, redan innan hon hunnit få någon förmaning eller lärdom af sina föräldrar, ja, till och med innan hon kunde hinna få upplysning af någon människa på jorden.

Vid fem års ålder blef Helena svårt sjuk och måste ligga till sängs bortåt ett år, och när hon omsider kunde stiga upp, måste hon anlita kryckor. Under de följande åren fick hon flere återfall i sin sjukdom, och först vid åtta års ålder var hon så pass återstäld, att hon kunde bortlägga kryckorna. Hela sjukdomen bidrog till att öka hennes svärmeri och exalterade religiositet, och föräldrarna, som voro förvissade om, att hon ej skulle lefva länge, ansågo ej rådligt söka förhindra det. — Snart började hon få underliga drömmar, och hon blef viss om, att en hennes dröm, som inträffade år 1798, var en direkt uppenbarelse från Gud. Hon omtalade den för sina föräldrar, som togo djupt intryck af hennes meddelanden och tyckas hafva varit böjda att gifva henne rätt. Hon har själf utförligt beskrifvit denna sin drömsyn, som vittnar om en i hög grad uppjagad fantasi. Hon skildrar de olika svårigheter, som en människa har att genomgå på vandringen till det eviga lifvet, hvarför den har liknats vid den bekanta boken »Kristens resa». Hon såg, säger hon, en skinande man i hvita kläder med gyllene krona på hufvudet och med en klart strålande stjärna och ett lysande kors på bröstet. Han bad henne följa honom, hvilket hon ock gjorde. Vägen gick öfver en smal spång med djup dy på båda sidor; det rådde djupt mörker, emedan mannen »fördöljde sitt sken»; dock kunde hon se, att en mängd människor sutto fast i dyn och arbetade att komma upp. —

Så småningom ljusnade det, och vägen gick genom en härlig grön äng, hvarefter de kommo till himmelshöga trappor af klart guld, hvilka de började stiga uppför. Nedanför sig kunde hon då se de fördömda arbeta i eld och lågor under gråt och tandagnisslan. Till sist kommo de till en port, och då den öppnades, uppenbarade sig för henne himmelens hela härlighet, hvilken hon i hänförda ordalag beskrifver. — Därefter framträdde »en grym man, faslig att se uppå», och han sökte rycka henne med sig och störta henne i den djupa dyn, men hon frälstes därifrån af den skinande mannen, som efter en stunds strid trampade den andre under fötterna. — Sedan fördes hon in genom ännu en port till en ännu större härlighet, och hon såg Fadren och den Helige Ande sitta på sina troner, men den mellersta tronen var tom, hvilket fyllde henne med bedröfvelse. Då uppenbarade sig för henne hennes ledsagare som människosläktets återlösare och visade henne sitt rikes härlighet, med löfte, att hon i sinom tid skulle få del i detta rike, fastän hon först måste genomgå mycken bedröfvelse. Därefter tog han henne i sin famn och bar henne tillbaka till hennes säng igen, hvarvid hon vaknade.

Helenas dröm väckte uppseende uti hela trakten, och hennes själasörjare, den för sin originalitet kände prosten Anders Brauner, började intressera sig för henne och sökte medelst samtal och faderlig undervisning att stilla hennes oro och lugna hennes upphetsning. Öfverallt i hela S:t Annæ socken blef hon emellertid ett föremål för undran och stridiga omdömen. Hon hyste vid denna tid en ifrig längtan efter den heliga nattvarden, hvilken dock ej kunde gifvas henne på grund af hennes ungdom, men prosten lofvade henne, att hon vid tolf års ålder skulle få åtnjuta den, hvilket ock skedde, troligen emedan hon åter blifvit sjuk, så att han antog, att hon ej skulle lefva länge.

Helena tillfrisknade dock, och snart inträffade med henne en förändring. De himmelska rösterna tystnade, och hon började sysselsätta sig med världsliga bestyr och kunde till och med deltaga i ungdomens nöjen och förströelser. Sitt förra tillstånd höll hon för dårskap och kunde med ringaktning yttra sig därom. Dock kände hon tomhet och oro i sist innersta,

och snart inträffade händelser, som gåfvo hennes lif en annan riktning. Hennes mor, vid hvilken hon synes hafva varit fästad med innerlig kärlek, bortrycktes af döden år 1806, och Helena greps af djup sorg. Åtta veckor därefter dog hennes enda syster, och då fadren, som till följd af sin tjänst ej varit mycket hemma, hade aflidit två år förut och hennes ende bror tagit tjänst långt bort ifrån hemmet, kände hon sig helt och hållet ensam i världen. Sorg och förtviflan lade henne på sjukbädden, och hon fick ett slaganfall, som förlamade hennes vänstra sida och gjorde henne ofärdig för hela hennes återstående lefnad på jorden. Men ej nog härmed. Sjukdomen angrep äfven hennes talorgan, så att hennes uttal förändrades. Medlidsamma människor togo emellertid vård om henne, och innehafvaren af Engelholms fideikommiss, kaptenen grefve A. G. Spens, beviljade henne understöd.[1] — De svåra pröfningarna hade gifvit hennes sinne en allvarligare riktning, och snart återkommo hennes syner och uppenbarelser. Så beskrifver hon, huru hon vid en nattvardsgång, under det hon sjöng ps. 256, v. 4 (Gamla psalmboken), blickade uppåt och fick se templet vara deladt, och på himlahvalfvet syntes ett blottadt svärd jämte hela bönen Fader Vår med blod utgjutet mellan hvarje ord, och en hög röst ropade: »Så mycket har du syndat mot din Gud ifrån den tid, du afgick af Hans vägar, föraktat uppenbarelsen och den nåd, han dig gjort hafver. Du har likväl läst bönen Fader Vår med kallt hjärta, men icke gjort därefter». — Under de följande veckorna förblef hon i ett exalteradt tillstånd och angreps af hvad man kallar predikosjukan och höll då offentlig bön morgon och afton. Samtidigt hade hon syner, som dock numera voro af tröstande och ljuflig art, och hon trodde sig hafva fått uppmaning att gå ut och förkunna ordet, hvilket hon ock ofördröjligen gjorde. Stort uppseende väcktes häraf, och hopar af folk samlades att höra henne.

Församlingens dåvarande pastor, prosten Johan Brunnius, fann sig då föranlåten att kalla Helena till sig och upprepade

[1] Skrifvelse från prosten Brunnius till Domkapitlet, juni 1806. Linköpings Domk:s Ark.

gånger varna henne och både vänligt och allvarsamt förehålla henne det otillbörliga i hennes uppträdande. Han ansåg sig äfven böra varna S:t Annæ församling vid allmän Valborgsmesso-sockenstämma i maj 1806. Helena lät sig dock ej förskräcka, och hopen af åhörare tillväxte äfven, hvarför prosten i juni samma år insände anmälan härom till Domkapitlet jämte begäran om förhållningsorder. Domkapitlet insände memorialet till Konungens Befallningshafvande med hemställan, att medel måtte vidtagas att afhjälpa oredan. I en skrifvelse till prosten yttrar Kon. Bef., att såväl dess som Domkapitlets mening är, att ännu borde inga stränga åtgärder vidtagas, utan vore rådligt uppdraga åt prästen i församlingen »eller någon annan klok och skicklig prästman, som har gåfvor att välja tillfällen och omständigheter samt med köld och fyndighet uträtta ärendet, att uti åtskilliga personers äfven af den mest enfaldiga hopens närvaro ingå i samtal med henne och låta henne för sig upprepa en eller annan predikan, då den förståndige prästmannen förmodligen däruti upptäcker misstag eller villor, som han för närvarande folkhopen kunde göra begripliga, men om flickan är nog spetsfundig att dölja dem och sitt oförstånd, borde prästen åtminstone kunna bibringa folket öfvertygelsen, att hennes företag är onyttigt och tjänande till intet annat gagn än att skaffa henne bekvämligheter och välmåga på de enfaldiges bekostnad», helst som hon i anseende till sitt vanföra tillstånd ej kunde föras till spinnhuset. Skulle detta ej hjälpa, borde emellertid pastor beordra kronobetjäningen att häkta henne; dock borde detta i det längsta undvikas, för att hon ej i folkets ögon skulle blifva ansedd som martyr. Blefve häktningsåtgärd nödvändig, borde den verkställas med så litet uppseende som möjligt.

Under tiden hade Helena fortsatt med sin verksamhet och vunnit en allt större åhörarekrets. Det beramade samtalet blef troligen aldrig utaf, emedan hon börjat vandra omkring, först i Gryt, sedan i de angränsande socknarna i norra delen af Kalmar län. Dels i stugorna, dels på öppna platser uppträdde hon med sina predikningar, och »Predikare-Lena», som hon allmänt kallades, vann ett allt större rykte. Hon uppträdde alltid i hvit dräkt, och om dessa hennes kläder

tillfälligtvis ej voro i ordning, nekade hon att predika. Hennes predikningar voro vanligen af väckande art, och hennes lätthet att tala förvånade många. Prästerna blefvo oroliga öfver det uppseende, hon väckte, och i Gryt lyckades man på sockenstämma utverka, att hon skulle förbjudas uppträda i denna församling.[1] Många sågo ock med ovilja hennes företag och sökte hindra henne därifrån, men förgäfves. Själf påstår hon sig hafva varit utsatt för förgiftningsförsök på flere ställen, så att hon ej vågade förtära annan mat än den som framsattes af dem, som hon visste vara sina vänner.

I juni 1807 begaf sig Helena från Kalmarsocknarne till Yxnerum och Åtvid, och på det senare stället ombads hon en gång att »tala ordet». Hon undanbad sig, emedan hennes hvita kläder voro smutsiga, men då en gammal kvinna erbjöd sig att tvätta dem, lofvade hon en afton att villfara deras begäran. Emellertid hade komministern i Yxnerum, C. E. Sundelius, insändt begäran till kronobetjäningen om hennes häktande, och samma kväll blef hon gripen, omedelbart sedan hon gått till sängs, och genast förd till Linköping, där hon insattes i slottsfängelset. — Vid de förhör, som med henne anställdes, förklarade hon envist, att hon ingalunda kunde eller ville afstå från att predika, »så ofta anden säger henne, att hon därmed gagnar Guds församling»; och de samtal, som slottspredikanten, magister Stenkula, »en man med goda föreställningsgåfvor», hade med henne, voro utan verkan. — Som Helena hvarken ägde föräldrar eller anhöriga, som kunde taga vård om henne, och då hon ej var arbetsför och således ej kunde sändas till spinnhuset, men då ej heller ansågs rådligt, att hon lämnades tillfälle att ytterligare förvilla folket, så hemställde Landshöfdingsämbetet i skrifvelse till Seraphimergillet, att Helena tills vidare måtte intagas på Vadstena hospital, »dock i särskildt rum utan att hopblandas med de egentliga dårarna».[2] Detta beviljades, och Helena förpassades den 6 juli till Vadstena, där hon skulle intagas och försörjas i särskildt rum samt hållas till tjänligt arbete under mild behandling.[3]

[1] Sockenstämprot. nov. 1806

[2] Linköpings landskanslis bref, 20 juni 1807. Vadstena landsarkiv.

[3] Bref fr. Seraphimerordens gille till landshöfdingen, 30 juni 1807. Fångepass, utfärdadt 6 juli 1807. Vadstena hospitals räkenskaper. Landsarkivet.

Redan samma afton, som Helena kom till hospitalet, lyckades hon dock rymma och begaf sig oförmärkt till sin hembygd. Hennes ankomst väckte stor glädje, och hon började ånyo sina vandringar genom socknarna och talade till mer och mer växande åhörareskaror. Många försök gjordes att gripa henne, men hennes vänner lyckades alltid förhindra det. Äfven personer af högre samhällsställning började uppmärksamma hennes predikningar, hvilka beskrifvas hafva varit mycket gripande och vittnande om ett godt förstånd och en innerlig värme samt en mycket grundlig kunskap i bibelordet. — Dock fick Helena åtskilliga hätska fiender, och när hon en gång gjorde en resa till Grefsätter i Hannes socken, hvarest hon blifvit ombedd att predika, blef hon så illa misshandlad, att hon en tid sväfvade mellan lif och död. Strax efter sitt tillfrisknande blef hon som fånge förd till Kalmar, men frigafs af för förf:n obekanta skäl omedelbart efter sin ankomst. I Östergötland började emellertid myndigheterna blifva allvarsamt oroliga, enär »Predikare-Lenas» rykte blef allt större, och hvarken prästerna eller kronobetjäningen kunde afhålla folket från att höra henne, hvar hon drog fram.

Omsider blef dock Helena gripen i Törnvalla socken och insändes omedelbart till Vadstena, dit hon anlände den 23 augusti 1808. Hospitalssysslomannen fick nu tillsägelse att noga bevaka henne, så att hon ej vidare kunde få tillfälle att afvika, och troligen bar han äfven agg till henne på grund af hennes rymning, hvarför Helenas behandling nog ej var af mildaste art. Själf klagar hon öfver, att hon hölls bunden med järnbojor, som förorsakade svåra smärtor. — Under denna tid hade hon upprepade syner, och hon författade en skrift: »*Den andliga striden*», hvilken innehåller hennes lefnadsbeskrifning till år 1810 samt flere andliga betraktelser och beskrifning på fem s. k. uppenbarelser. Boken har utgått i många upplagor och är ännu en omtyckt läsning bland allmogen, särskildt i Östergötland och Småland. Hennes uppenbarelser rörde sig mest om himmelens och de frälstas salighet, om de fördömdas kval och plågor, om yttersta domen och Herrans hämnd på de gudlösa och röja en högeligen uppjagad, ibland nästan hemsk fantasi. Lefnadsbeskrifningen innehåller betydliga

öfverdrifter och visar hennes hysteriska sinnesstämning; bäst äro de andliga betraktelserna, som på sina ställen äro verkligt vackra.[1]

År 1810 insände Helena till konungen en ansökan att blifva befriad från sina bojor, hvilket ock beviljades. Hon synes hafva blifvit betydligt lugnare, och år efter år tilltog hennes förbättring, hvarför hon till sist blef utskrifven efter en nära tjuguårig fångenskap, den 8 februari 1828,[2] helst som en i staden boende gammal jungfru lofvat taga henne i sin tjänst.

Emellertid var Helena nog ej så lätt att hafva i tjänsten, och redan år 1829 flyttade hon från Vadstena till Adelöfs socken i Småland, hvarest hon likväl ej länge kvarstannade. I Horns socken i Östergötland lefver ännu en 94-årig man, som år 1832 flere gånger hörde Helena predika i nämnda församling. Hon var då helt hvitklädd, och vid ett af tillfällena stod hon på ett bodloft och talade till den nedanför samlade menigheten. Hennes ansikte bar spår af utståndna misshandlingar, och hon talade starkt i näsan. Äfven berättas, att hon brukade späka sin kropp och sof på golfvet, emedan hon ansåg det vara syndigt att ligga i säng.

Kort därefter vistades Helena i Svinhults församling, och en bonde därstädes, Anders Jonsson i Skäppehult, ämnade åt henne upplåta till bebyggande en torplägenhet. Detta kom till församlingens kännedom och väckte missnöje hos sockne-männen, »helst förenämnda jungfrun är, såsom man tror, i torftiga omständigheter stadd och framdeles kunde komma församlingen till last, och som hon lärer fara omkring och med

[1] Bokens fullständiga titel lyder: »I Jesu Namn! Den Andliga Striden. Välment författad af Jungfru Helena Sofia Ekblom, under dess fängelsetid uti Wadstena Hospital, isynnerhet de tvänne åren 1808 och 1809, då hon var bunden». En upplaga utkom ännu år 1890.

[2] E. J. Ekman har i sin bok, »Den inre missionens historia» (Sthlm 1902), där han ägnat några sidor åt Helena Ekblom, begått ett misstag, då han sid. 972 säger, att hon frigafs från hospitalet 1810 och därefter obehindradt fortsatte sin verksamhet i flere år. I hospitalets rullor förekommer hon för hvarje år, oftast med tillägg, att hon intagits såsom förvillad af religionssvärmeri och att hon »för närvarande är något förbättrad», till 1827. Först rullan för 1828 innehåller order om hennes utskrifning.

bedjande, läsande och predikande förvilla enfaldiga ibland dem och sprida oro och oenighet öfver allt, hvar hon vistas». Det beslöts därför, att Anders Jonsson skulle, ifall han läte Helena inflytta i församlingen, plikta 2 Rdr B:co till fattigkassan, och om detta ej hjälpte, skulle man anlita Kon. Bef:s handräckning till hennes afförande från socknen.[1]

Detta församlingens beslut synes likväl ej hafva ledt till någon vidare åtgärd, utan Helena bodde åtminstone tidtals på Skäppehult. Däremellan fortsatte hon med sina predikovandringar och var år 1833 uti Axefallsboda, Sunds socken, hvarest hennes husvärd blef tilltalad och bötfälld. Samme man åtföljde henne sedan på hennes färder, och Helena själf började allmänt kallas, på grund af sin hvita dräkt, för »Klara» eller »Hvita Jungfrun».[2]

Då det gällde sysslande med eller tillgodogörande af denna världens goda, visade hon sig opraktisk och ointresserad. Hon lefde blott för dagen och kunde ej spara, vare sig det gällde penningar eller matvaror, som hennes vänner försågo henne med. Sin hvita dräkt pantsatte hon gång på gång för att erhålla tillfälligt lefvebröd. Till sist kunde hon ej utlösa densamma utan måste nöja sig med att uppträda i ett hvitt fruntimmerslinne, som hon drog utanpå kläderna. Ännu lefvande personer, som närvarit vid dylika tillfällen, påstå, att hon efter iförandet af det hvita linnet företedde en förändring, ej blott till sin yttre person, som ensamt skulle blott väckt löje, utan ock till sitt inre väsende: ögonen fingo ett annat uttryck, och med blicken riktad liksom i ett aflägset fjärran sköto de underliga, genomträngande blixtrar; de eljest bleka kinderna fingo färg, och hon syntes helt genomströmmad och eldad af inspirationens glöd.

År 1846 erhöll Helena af Svinhults församling ett årligt understöd af 1 Rdr 16 sk. B:co, och 1853 blef hon intagen å församlingens fattighus.[3] Hon hade länge hyst stor fruktan för fattighuset och lärer hafva yttrat, att som hon vore född i grefvehus, ville hon ej dö i fattighus. Helena var nog

[1] Sockenstämprot. 29 nov. 1833.
[2] Rääf: Ydre Härads beskrifning, IV sid. 330 följ.
[3] Sockenstämprot. 3 juni 1846 och 11 dec. 1853.

medveten om, huru imponerande och auktoritetsgifvande ett hänvisande till högre härkomst kan vara och skydde därför ej att begagna sig däraf, då hennes föräldrahem hörde under ett grefligt fideikommiss. Ännu i dag, då minnet af henne väckes till lif hos de gamle i socknen, kan man få höra den anmärkningen genast framkastas: »Hon var adelsdam».

Sin predikoverksamhet fortsatte hon, om ock i mindre skala och inom ett mera begränsadt område, äfven efter sitt intagande på fattighuset. Vid ett dylikt tillfälle hade hon, iklädd det hvita linnet, uppträdt i en vid kyrkan belägen stuga, gemenligen kallad »Glappa», hvarvid dåvarande komministern i församlingen, åtföljd af sin dräng, infann sig, troligen för att öfvervaka ordningens upprätthållande. Han möttes därvid af »Hvita Jungfrun» med hälsningen: »Jaså, det är pastorn. Jag trodde, det var en annan buse». — Några af de närvarande började äfven använda glåpord mot komministern, men de flesta hade vid hans inträde rusat ut i ett angränsande rum, men som detta ej var inredt eller försedt med golf, tumlade de i en hög ned i gropen, och en allmän villervalla uppstod.

Under sina sista lefnadsår tyckes Helena dock hafva uppträdt sällan, och hon gjorde ett vemodigt intryck, skröplig, som hon var, fattig, föråldrad och med förbleknad helgongloria. På fattighuset afled hon den 23 januari 1859.

Att Helena Ekblom själf ansåg sina syner och drömmar som gudomliga uppenbarelser, är utom allt tvifvel, och med alla sina egenheter var hon dock en varmt och innerligt religiös kvinna, som ansåg som sin plikt att bidraga till Guds rikes utbredande på jorden, då hon därtill trodde sig hafva erhållit särskild gudomlig kallelse. Hennes bok vittnar ock om ett renare sinne än hos många andra af hennes likar, men hon kan likväl icke frikallas från den hos sådana personer ej sällsynta egenkärleken, som ensam är nog att omintetgöra all verklig kristendom.

E. Herlenius.

Tillägg: Redaktionen har så mycket mindre velat vägra plats för ofvanstående »bidrag», som Helena Sofia Ekbloms uppträdande och hennes behandling af myndigheterna onekligen har ett verkligt kyrkohistoriskt intresse och på sin tid

väckte ett uppseende, som sträckte sig vida utöfver Linköpings stifts gränser. Hennes personlighet tillhör för öfrigt på visst sätt äfven vår litteraturhistoria. Skalden CARL JONAS LOVE ALMQVIST har i det »starkaste alstret» af sin fantasi, den beryktade »*Amorina*», som icke blott är grundläggande för Almqvists världsåskådning, utan jämväl liksom »in nuce» innehåller hela hans senare författarskap, för sina kvinliga hufvudfigurers räkning lånat flere drag från Helena Ekblom. Så har Henrika, som äfven lånat drag från Almqvists egen mor och som i sin ordning är förebild till Tintomara och Luna, på samma sätt som Helena Sofia Ekblom

»— — — i flere orter svärmat,
En undergörerska, en profetissa».

Men ännu större likhet företer Amorina själf. Hvad som på den tiden sades om svärmerskan i Östergötland, låter Almqvist folket säga om Amorina:

»Hon reser landet om med nådig huldhet
Från by till by, predikande till renhet
Allt folk, men knappt med ord — med varma blickar,
Med ögon som förtrolla. Barn välsignar,
De sjuke botar hon med sköna händer,
Som hon på deras hjässa lägger. Alla
Guds rike klarnar, då de henne skåda.»

Den äldsta upplagan af »Den andliga striden» skall vara upplagd i Falun 1818. A. TH. LYSANDER »har räknat icke färre än 17 senare upplagor, men många flere torde finnas; ty boken är, såsom älskad folkläsning, upplagd öfver allt i landet (Falun, Stockholm, Jönköping, Söderhamn, Kalmar, Karlshamn, Vänersborg etc.) utan angifvande af upplagans ordningstal eller med oriktig uppgift därom». A. förf:s monografi öfver Almqvist. Sthlm 1878. Sid. 308, 309.

Meddelanden och aktstycken.

P. Melartopæus' herdabref till Åbo stifts prästerskap 1595.

Vid förarbeten till ett beramadt Herdaminne för Karlstads stift har jag bl. a. haft anledning anställa särskilda forskningar för Peder Melartopæus' biografi. Det har därvid visat sig, att i den tillgängliga litteraturen förvirrande, motsägande och oriktiga uppgifter om honom förekomma. Så säges i *C. H. Strandbergs* »Åbo stifts herdaminne I, 17», att han under tiden 1605 till 1612, medan ERICUS ERICI var suspenderad från biskopsämbetet, »i egenskap af præpositus eller domprost detsamma förestod». Enligt andra uppgifter blef Melartopæus superintendent i Mariestad 28/12 1605 och afled därstädes 18/4 1610. *Leinberg* (Åbo stifts herdam. 1554—1640, Helsingfors 1903, s. 6) låter ock Melartopæus »under biskopens fängelsetid» d. v. s. »sannolikt» från midten af november månad 1599 intill år 1600 och sedermera »såsom det vill synas inpå år 1602» sköta biskopsämbetet i Åbo. Nedan meddelade herdabref ådagalägger emellertid, att Melartopæus faktiskt redan 1595 utöfvat episkopal funktion i Åbo.

I sina »Handlingar och uppsatser rörande Finlands kyrkohistoria» (II, 128) yttrar *W. G. Lagus:* »Melartopæi nit att afskaffa alla lemningar af katolicismen framlyser i ett i Linköpings gymnasiibibliotek förvaradt Herdabref, som han 1595 utfärdade till presterskapet i Finland; berörde bref är dock

beklagligtvis defekt». Sistnämnda uppgift har dock lyckligtvis befunnits bero på ett misstag. *Hela* den intressanta urkunden befinnes i samtidig handskrift i behåll i Linköpings stifts- och läroverksbibliotek, men icke bevarad i en och samma volym. Herdabrefvets början eller handskriftens första blad återfinnes i den innehållsrika volymen Teol. 67, där den utgör handlingen N:o 24. Fortsättningen ända till och med herdabrefvets sfslutning är däremot inhäftad i ett band, tillhörande en helt annan afdelning af biblioteket, nämligen Kh. 15, där Melartopæus' ord till ämbetsbröderna finnas i handlingen N:o 8.

Det nu för första gången offentliggjorda herdabrefvet är icke blott af intresse för Melartopæus' biografi utan äger uppenbarligen ett icke ringa värde för kännedomen om den samtidiga uppfattningen och omedelbara tillämpningen af vissa beslut, som det epokgörande mötet i Upsala fattat.

Petrus Melartopæus, præpositus Aboensis, hälser hwar och een wördeligh, wällärdh, hedherlig och gudfruchtig prästman, prowest, kyrckiu heerde och cappellan uthi Åbo sticht kärligen med Gudhi.

Anno 1595.

Idher är witterligith, kähre godhe män och brödher, thet uthi Upsala concilio, som för trij åår sedhan stodh, bleff samtyckt och beleffuat, att några fåå ceremonier widh döpelsen och Herrans nattwardh skulle framdeles afskaffas. Bleff och på samma tijdh uthi concilio och ellies åfta sedhan een trogen förwarningh föregifwen, att the godhe män, pastores hwar för sig skulle sijn försambling och åhörare medh flijtt åm the ceremonier underwijsa, att sådant är menniskiobudh och stadga, af Gudhi hwarcken påbudne eller förbudne, them Gudz försambling uthaf een christelig frijheeth må bruka, så lenge the äre uthan missbruck, eller ey bruka, när henne synes för skälige orsackers skull them afleggia. Och besynnerligen efter the äre kompne uthi misbruk, skulle sockne

presterne flijteliga ther om underwijsa almogen och förmana them, att the misbruketh falla lathe; och när the befinna, att misbruked icke förfalla kan medh mindre ceremonier afskaffes, skulle the thå med tijdhen uthan förargelse och buller i stillhet afleggias. Ändoch allt thetta, som idher witterligith är, blef belefwath, att så skee skulle, som nu sacht är, doch lickwell äre concilii beslutz ordh och förmaningh icke så achtadhe, uptagne eller efterkompne, som thet medh rette skulle warith skeedt. Förty några nyfickne, sedhan the fingå spöria ceremonier skulle afleggias, gingå the bryst gänges åth sakenne och lade them flux af, uthan några underwijsningar och förmaningar hwarken före eller efther gångande. Men icke war concilii meening, att the så plötzliga skulle afleggias, uthan abrogeras, thet är genom tydeliga föregångande underwijsningar, förmaningar, skäl och orsaker hoos ädle och oädle af bidhias. Och efther så icke skeedt är, hafwer een stor förargelse ther uthaf sig förorsakath, icke allenast ibland een part af meenige almoge, uthan och adelen. Några uthaf prästerskapeth, när the om thessa ceremoniers abrogation handla, gifva saken så före, att sådana ceremonier skola afläggias, efther thet the äre wid dom kyrckion aflagde. Lijka såsom the, thär wid domkyrckion sittia, skole hafwa thetta så företagith, att the afleggias skole, ney, thetta är icke wid een eller annan doomkyrckio belefwat utan uthi itt christeligith, frijt concilio samtyckt och beslutidt. Therföre till att afskaffa och stilla then förargelsen, som igenom otijdig aflegning hoos mongo skeedt är, så och till the eenfälliges underwisning och rettelse hafwer man om thesse ceremoniers afskaffelse några argumenth, skäll och bewijs anteknat och scriftelig låtidt uthgå. Gudh gifwe, att allt thetta måtte wid een god meening uptagas, såsåm thet är af gått upsått ställt uthi wärketh.

I. *Ratio vel primum argumentum pro abrogandis ceremoniis.*

Thenne på begynthe ceremoniers afskaffelse är företagen, stadgat och belefwat, icke uthaf ee[n] person, icke heller af några fåå, höge eller låge ständer här i wårt kähre fädernes rijke Swerige. För[st] uthi thet höglofliga Upsala concilio, thär thenna afskaffelse företogz, woro iu the högste personer,

bådhe andelige, wärdzlige mäste deels försambladhe, som på then tijden här i rijket stadde wore. Ther war wärldzlig öfwerheeth, then högborne förste och herre hertig Carl, som thå stod landet och rijket före efther salig konungh Johans dödlig[e] afgång. Teer woro och mestadeels the ädle wälborne herrer, rijksens rådh sampt monge flere uthaf adelen. Ther wore bisperne och prästerskapeth af alla landz orther här i riiket sammankallade och försambladhe. Och efther thet alle, ädle och oädle, lärde och lekte icke kunne komma tilstädes på samma tidhen i Upsala, uthskickadhe öfwerheten några gode män till alle landz orther, häredher och städher här i rijket till att kundgiöra, hwad i Upsala förhandlat war. Och blef så gillath, hvad ther af handlath war, så wäll af them som fråwarande[1] woro såsom af närvarandom i Upsala, efther [so]m concilii bokzens underschrifningar thet uthwijsar. Om nu ingen annan orsak wore, hvarföre the ceremonier afleggias skulle, så är thetta orsak nog, att höge ständer här i Rijket i Upsala concilio försambladhe hafwa thet först belefwat och alla häreder och städher[2] sampt mästa parthen af adelen sedan samptyckt. Och thet i så motte lagliga uthi itt frijtt christeligith concilio afgått betenkiande och i Gudz the[n] helge trefaldighetz nampns åkallande af alla ständer skeedt är, bör icke af några få ogillas eller forachtas.

II. Thesse ceremonier, öfwer hwilckas afskaffelse månge nu förargas, äre icke af Gudhi oss christnom påbudne uthan af menniskiorna uptagne. Förty Christus hafwer icke befallt uphöija sacramentet, eij heller bruka lius och låge på altaret, medan dagen är, eij sallt eller lius wid döpelssen. Och medhan sådant är af menniskiomen uptagith, är wäll möjligith, ath menniskior them afleggia. Men thet Christus stadgath hafwer och wil förhänder skall hafwas, ware fierran af Christi tienare, att the sådant sig företaga till att afskaffa. Förty man weeth, hwadh then h. Paulus åm een sådana dierfhet dömer, thå han ett och annat sinn stödt uthsäger. Gal.: 1. Om någor wore, then ider predikar evangelium annårlunda än I unfåt hafwen, han wa[re] förbannat. Man lägger icke evangelium af, eij heller

[1] Hdskr.: *förwarande*.
[2] Hdskr.: *hödher*.

predicoämbetet, eij sacramenthen eller the ceremonier, som tiena församblingenne till förbättring. Thärföre är thet ijdhell afwundzsegn, som een part obeskedeliga latha sig höra. Nu lägges alle godhe sedher af. Thet kan ingen redelig man med god skääll oss öfwertyga. Men här mötha the åss, som öfwer thessa ceremonior så hort hålla och wete them förswara, gifwandes fhöre, att the icke äre af Gudhi förbudne. Sant är'et, att up[hö]ijelsen, sallt och lius äre in specie udi Gudz ord inth[et] förbudne. Men doch lickwäll är klart och kunnogt af Gud[s] ord, att wijskepelse och creaturzens misbruk äre högliga Gudhi förbudhit. Förty sådant förbuder Gudh uthi thet först[a] bodordet och elliest flerestädz. Thet kunne wij och besinna u[thaf] monge exempell. Hiskia[1] slog sönder kåpar ormen, Israels barn misbrukadhe honom rökiandes för honom och sökiandes sijn helsa hoos honom. Gudh förskuther the åffer, som han sielf genom Mosen påbudit hafwer, för misbrukedt skull och för then falska meeningen, som judarna klemadhe wid them, achtandes them för then högsta gudztiensten, Esaj. 1, 13:[2] Hwad skall iag med idhart myckla offer, hafwer icke meer spijs-åffer fram fåfengt, röckwärk är mig styggeligith. Nymånader och sabbather, thå I sammankommen, må iag icke lijda. Ty I bedrifwen afguderij och wåld. Ithem h[oreri]. Och åm I än uthsträchte idra händer, så bortgömer iag doch mijn ögon ifrå ider och åm I än mykidt bidhien, så hörer iag idher doch inthet. Ty idra händer äro fulla medh blodh. Här höre wij Gudz dom om ceremonier, them han doch sielf genom Mosen stichtat hafwer, att the äre styggelse för honom för misbrukedt skull, och att thet är fåfengt tiena Gudhi med ceremonier, när hiertat är obotfärdigt och händerna fulla medh blodh. Äre mosaiske ceremonier styggelse för Gudi genom missbrukedt, huru mykith meer äro menniskio-stadgar een styggelse för Gudhi, när man achtar them lika som the wore af nödhenne till gudztiensten. Thet är och vitterligith, att Christus uthi evangelio förskiuther, ogiller ock fördömer the phariseers gudztienst, medhan the gofvo ceremonierne allt för myckit tilförenne och latho bestå thet som

[1] Hdskr.: *Tzechias.*
[2] Hdskr.: *Esaj. 2.*

ypperst var i laghen. Wee idher schriftlärde och phariseer, I skrymtare, som giören tijend af myntå, dill och kumin och lathin bestå thet, som swårast är i lagen, nempliga domen, barmhertigheten och troon. Thetta skulle man giöra, och thet andra icke låtha. I blinde ledare, såm sijlenn myggior och upsvälgen camelen. Men hwad giörs behof monge schrifther och exempell här indraga, medan wi hafwo[m] Gudz uthtrykta ord i thet Nya Testamenthet, icke allenast åm the ceremonier, som Gudh genom Mosen förbudhit hafwer, uthan och så om menniskio stadgar. Förty then h. Paulus förkaster och fördömer menniskio bodh och lärdom, the thär hafva itt skijn af wijsdom och äre sielf dichtadhe andeligheett eller Gudhz tienst.

Hwarföre endoch uphöijelsen, sallt och lius icke äre in specie eller nampngifvandes udi then H. Scrift förbudne, doch lickväll, medhan the äre komme i misbruk, hvilchet i lengdenne skall bewijsas, äre the så fierran uthi Gudhz ord förbudne.

III. H[æc] divinis testimoniis.

Så wethe wi och genom Gudhz ord, att uthi sådana ceremonier och menniskio stadgar står ingen gudztienst, then Gudh låther sig behaga. Förty ingen tienst är Gudhi behaglig, med mindre han sielf genom sitt helga ord och bod henne stadgath, befallt och menniskiomen pålagdt hafver. Ty så säger Gudh genom Mosen, Deut. 12: Alt thet iag biudher ider, thet skolen I hålla, så att I giören ther efther. I skolen inthet läggia thär till och inthet taga ther ifrå. Item genom Ezechielem 20: I skole icke lefwa efther idra fädhers bodh och icke hålla theras rätter och icke oreena ider uppå theras afgudar. Ty iag är Herren idhar Gudh; efther min bodh skolen I lefva och mina rätter skolen I hålla och giöra ther efther. Item Christus, Matt. 15: Hwar och en planterning, som min himmelske fadher icke planterath hafwer, skall upryckias medh röther. Men uphöijelse, sallt och lius äre icke Gudz bodh eij heller hans rätter eller planterning, uthan äre wora fädhers bodh och rätter, och then them håller (thet är: achta them för Gudz tienst, gör sigh samveth öfwer theres abrogation), han oreenar sig uppå theras afgudhar, thet är: såsom vora fädher hafwa bedrifwith afguderij, hållandes sijna egna rätter och bodh, så giöre wij

och thet samma, när vi lefwe uthi wåra fädhers bodh. Är för then skull bätter, att the upryckias med röther. Apostlen Paulus seger Hebre. 11: Uthan troona är omögeligith täckias Gudhi. Thet är, som han sielfver uthtydher Rom. 14: Allt thet icke gåår af troone, thet är synd. Nu äre sådana ceremonier uthan trona och gå icke af trone. Thärföre äre the synd och täckias icke Gudhi. Uthan troona äre the förthenskull, att the inthet hafwa Gudz bods ord eller befalning för sig. Förty troon kommer af Gudz ord, håller sig therwid och fothar ther uppå. Therföre dömer Esajas sampt och Christus åm sådana Gudz tienst, som är menniskio bodh och går[1] uthan trona: thee[2] thiena mig fåfenge, lärandes then lärdom, som är menniskio bodh. Här må någån seija: Man acktar icke sådana ceremonier för nödhen till gudztiensten. Men efther wåra förfädher hafwa them brukath, wele wi icke gärna umbära them. *Swar.* Här uppå swarar Gudh: I skolen icke lefwa efther idra fädhers bodh etc. Wåra förfädher hafwa tient och dyrckat stumma afgudar, ståckar och steenar, Kongoteus och Pellon, Peckå, Nekå och Acka. Wi må icke for then skull i så måtto fölia theras exempell efther. För ty Gudh biuder och befaler, att vij efther hans bud skole lefwa och icke orena oss uppå vora fädhers afgudhar. Och medh thet samma vi hårdt trengie på thessa ceremonier och besväre vort samvet öfver theras afskaffelse, hålle vi them af nödhenne till Gudhz tiensten och göre them till afgudar och styggelse och oreena uppå vora fädhers afgudar. Åther seija the: The hafva lickväl skiön lärdom och uthtydhelse med sig. Thertill svarar then H. Paulus, thär han talar åm sådana stadgar, Coloss. 2: The hafva itt skin af visdom. Men såsom thet är icke allt gull, som glemar, så är icke heller allt vijsdom för Gudi, som hafver itt skijn af vijsdom, uthan thet är vijsdom för Gudi, som han uthi sitt helga ord budit och befallt hafver.

IV. Alla ceremonier, menniskio bodh och ordningar, som uthi Gudz försambling brukadhe blifva, skola tiena henne till uprättelse, upbyggelse och förbättring. Förty så biudher Herren Jesus genom sin uthkårath reedskap apostlen Paulum, 1 Corinth.

[1] Hdskr.: *för.*
[2] Hdskr.: *thär.*

14: Låter allt skee til förbättring. Låter alting ährliga och skickeliga tilgå, på thet församblingen fåår någår förbättring. Men af thesse ceremonier, om hwilcka wi nu tale och månge stöta sig uppå, får församblingen ingen förbättring, Förty genom creaturs misbruk kan Gudz försambling ingalund sig förbättra. Nu befinnes i sanning, att bröd och vijn genom uphöijelsen, item sallt och lius äre komme uthi misbruk, såsom här efther i längdenne skal bevisas. Huru kunna tå sådana stadgar lända församblingenne til förbättring? Vi mercke nu giörliga, huru församblingen genom thessa kyrckio sedher sig förbättradt hafver. Vi äre icke nychristne och inthet hafve för tu eller trij åhr sedan tagith widh then christeliga trona, uthan alt ifrå blotta barns been äre wij christne wordne och hafwe allan wår ålder igenom hördt thet h. Jesu Christi evangelium. Dock lickväll är stor svagheeth och oförstånd hoos mästa parthen af åss, så att vi allan wår ålder igenom ringa ting af Gudhz ord och ewangelio oss förbättrat hafve, efther thet vi göre oss samveth öfver thessa ceremonier och vethe icke, hvad Gudz och menniskio bod skilia åth. Så finne vi nu igen, hvad osejelig, dråpelig skada Gudz försambling hafver fåått igenom chathechismi försumelse. Förty när cathechismus ligger under bencken, åm man än predicar och drifver evangelium på thet fliteligaste, thet hafver lickväll icke then arthen, såsom när catechismus med flitt drifven warder. Förty then h. cathechismus författar grundvallen korteligen till vår christelig troo och religion. Thetta skole the gode män sochne prästerne lata gå sig till hiertat och taga saken alfvarliga före med cathechismi predikande, på thet the i så måtto måge fölia then h. Pauli exempell efther och inthet försuma att kundgiöra sinom ohörarom allt Gudhz ordh, att the måtte vara oskyldige för theras blod, ellies hvad så icke skeer,[1] står them sen hordt rekenskap fohre, therom Gud hoos Ezechiel talar 3, 18; 33, 8.[2]

V. Hvad som belangar om the h. sacramenternes, dopzens och nattvardzens substans eller väsende, thesse ceremonier hvarchen gifva eller taga något i sakenne. Förty hvart

[1] Hdskr.: *gör skeer.*

[2] Hdskr.: *3 c. 33.*

sacramenth hafver sitt väsende och består sig af the ord, genom hvilcka thet af Gudi är stichtat. Så hafver dopet sitt bestånd genom thenna ord: Döper them i nampns Fadhers, Sons och then H. Andes, när vatnet kommer thär till och menniskian, som döpas skall. I lika måtto är Herrans natvard fulkomlig, när instichtelse orden komma öfver brödh och vin sampt med rätta bruket, om hvilchet orden förmäla. Men lius och sallt höra inthet till dopzens väsende, ej heller uphöjelsen och lius natvardzens fulkomlighet. Ty sådana menniskliga tilsättningar föruthan äre beggie sacramenten fulkomliga i sig sielf och bestå sig väll. Hwarföre skeer ingen förstumpning på the h. och högwärdiga sacramenten, när uphöijelse, salt och lius afläggies.

VI. Then christeliga frihetth gifver med, att sådana ceremonier må brukas, så lenge the äre uthan misbruk eller eij brukas. Och såsom the nu een tijdh long brukadhe äre af christliga friheten, så är och frijdt them afläggia, när Gudhz försambling så synes gått att vare. Men nu hafwer Gudhz försambling synthz gått att vara udi Upsala concilio them afleggia. Therföre skole vi gifwa oss tillfridhz och inthet göra oss samveth öfver thessa menniskio stadgar ej heller för theras skull någoth buller eller oroligheett göra. The helge apostlar ladhe af omskärelsen, påskalambeth och förvandladhe then judäiske sabbathen udi söndagen. Och hwij skulle icke wärldzlig öfwerheeth sampt medh biscoper och prester udi itt lagligith christeligith concilio hafva macht till att afleggia nogre menniskio bodh och stadgar.

VII. Wår svenska tryckta kyrckio ordning gifver med, att sådana ceremonier må afskaffas, förty udi then tridie articlen, såm är om döpelsen, ståår allt så skrifvith. Så behålla och bruka christna församlingar än nu några gambla ceremonier, sommestädz flere, sommestädz ferre, efter som wäll mögeligith är att skee må, först man thenna thera grundh veeth och gifver icke them meer tilförenne, än thet sig böör eller håller them så enkom vara af nödhenne, såsom meeningen under påwens regementhe varith hafver och än nu hooss the eefålliga mykit vara gitter. Hvarföre och prästerna skola fliteliga undervisa meeninga manna, att the slijka tankar här

om icke hafva skola. Ellies lijka som en part af thesa ceremonier hoos oss för thenna saken skull äro bortlagda, så kan thet samma och wäll skee med flere theraf, ther man icke vill lata sig härom rätt undervisa. Item udi tolfte artiklen om messone pag. 38: Uphöjelsen, messeklädher, altare och altare klädher, lius och hwadh meer är af thesse ceremonier, som här i rijketh, sedan Gudhz reena ord predicat wardt, blifvit hafva, måge wi lika som villkorlig ting frijth behålda, endoch slikt i annor land genom samma friheet är bortlagd, doch, kan någor lägenheeth förefalla, såm kräfver här uthinnan någor förvandling, skall thet och vara fridt.

VIII. The grufwa willfarelser och misbruk, som loda vid thessa ceremonier, skola åss christna beweka, att wi them falla lata och inthet göra oss öfver them samweth. Förty ändoch någre äre, som achta them för fri medell ting och gifva them inthet meer tillförenne än thet sig böör. Doch likvell befinner man i sanning, att största deelen och besynnerliga meeninga almogen misbrukar sworliga uphöjelssen, som man nu här vill bewisa. Till thet första är thet en gruf vilfarelsse, att fålketh plägar seja, thå the hafva seedt uphöjelssen: »*Jag sog i dag min Gudh och skapare udi prästens handh*». Thetta taalet rimer sig inthet medh then helga scrift. Förty när Moses begiäradhe see Gudhz härligheeth, Exod. 33, swarade Gud: Tu kant icke see mitth ansichte, förty ingen menniskia som mig seer kan lefwa. Och Paulus seger i Timoth. 6: Konungen öfwer alla konungar och herren öfver alla herrar boor udi ett lius, ther ingen inkomma kan, then ingen menniskia seedt hafver, ej heller see kan. Huru kan thå thetta talet sig bestå, när folketh seger sig hafva seedt sin Gudh och skapare udi prestens handh. Thet menniskan seer i prestens hand i uphöijelsen är icke Gudh, uthan thet är brödh och kalcken, thär vinet är uthi. Förty thet förvandlar sig inthet udi Christi lekamen ech blodh, sosom the påweska lära, uthan brödh är och blifver brödh, vin är och blifver vin, behållandes sitt väsende och skapnat, ja och sedan thet consecrerat är. Förty Paulus kallar thet bröd och vin, när thet ätes och drickes, sedan instichtelse orden äre ther öfver komne. Doch lickvell under och med thet brödh och vijnet är sanna

Jesu Christi lekamen och blod, när thet efther Christi instruction och instichtelsse ord rätt brukadt varder. Men de påweske gifwa så före, att, så snart Christi insättielsse ord äro talat öfwer brödet, tå skall thet icke meer vara bröd uthan sielfver Christus, then the Gudi upåfra icke allenest för theres synder, såm lefvandes äro, uthan och the dödas, på thet the måtte uthur skärseelden förlossade warda. Thetta är een grufwelig wilfarelsse, hwilchenn moth Gudz ord sträfver och försmäder Gudhz son och hans sanskyllige offer, som han eena reeså på korset åfrade och evinnerliga gäller; hwarföre medhan genom uphöjelsse tu grufva och försmäliga the påveskas vilfarelser styrckte och främiadhe blifwa hoos the eenfålliga, nämpliga om transsubstantiation och daglig messåfer, är mykit bäter, att hon aldrig vore till, än genom henne brödh och vin misbrukes och Christus försmädes.

Till thet andra blifver uphöjelssen misbrukat i så motto, att meeninga man achtar henne meer än Gudhz ord, prediko ämbethe och nattvardzens rätta bruk. Förty thet eenfalliga folket är så til sinnes, att udi uphöjelssen ståå mästadeels gudztiensten, så att, när the hafva seedt uphöijas, meena the sig hafva tient Gudhi och giordt ett sådant arbete, ther igenom the äre säkre och fri för alt ondt och all timlig sampt ewig lyckå och wälfärd bekomma. Thetta är och een gruf vilfarelse och stor misbruk, ther uthaf mykin oredo sig fÖrorsakar, förty här igenom blifver Gudhz ord och predikan förachtadt, som man allt för mykidt seer och förnimmer. Ty när Gudhz ord hafves förhender, gå the gerna och spathzera, låta sig finna på kyrckie vallen, hållandes snack och taal till samman. Men så snart predikan är endat, storma the in till att see uphöjelssen. Thärnest blifver och sacramenteth förachtadt, medan thet icke brukas efther thet sättet, som insättielsse orden förmäla, uthan thå the gåå ett eller annadt sinn ther till om året, för sedwana skull, mena the thet skall vara nogh. Widare blifwer och een sanskyllig bootfärdig genom thetta misbrukedt satt tilbaka, när menniskian meenar sig genom uphöjelssen bekomma Gudz nådhe och syndernes förlåtelse. Till thet sidhzta fölier thär med och slincker så sachta efther then falska påveskas meening *de opere operato*, att thet

arbetet, nämliga see på uphöjelssen, skall i sig sielf vara så kraftigdt, att menniskian ther igenom för uthan boot och bättring, föruthan trona och åkallan bekommer Gudz nåde, wenskap och thet ewiga lifvedt. Thesse wilfarelser stå icke till att lijda udi Christi försambling: Er för then skuld rodeligith (rådligt) och nyttigt afskaffa uphöjelssen.

Till thet tridhie blifver uphöjelsse misbrukadt igenom thet tilbidiande och åkallande, som skeer till brödh och vin, när thet uphöjes. Förty förfarenheten gifver nogsamliga medh, hvad för gny gåår ibland fålcket, tå the see bröd och vin uphöjas. Hvad är thet annat än tilbidhia brödhet och vinet, thet the see uphöjas udi prästens hand. Och ändoch någon motte seija: Jag tilbedher Christum (then thär närvarandes är udi nattvarden) och icke brödet etc. Thätt är wäll och rätt sagdt och kan så skee af them, som rätt äro underviste i sakenne. Men doch lickväll thet oförståndiga fålcket, såm thå först när uphöjelssen skeer, gnyer så storliga, gifver ther medh tilkenna, att the theras bön och tilbidhiande ställa till thet brödet och vinet, som the see uphöjas, hvilchet inthet kommer öfver eens medh Gudhz ord. Förty Herren J. C. uthi instichtelseorden (hvilka the helge evangelister och Paulus med flitt beskrifvith hafva) hafver icke befallt tilbidhia brödet eller vinet, uthan taga, ätat, drickadt och görat honom till åminnelse. Eij äre vi heller thäs mächtige, att vi vår bön ställe till någåt creatur i himmelen eller på jordenne. Ellies äre vi afgudadyrckiarer och dyrckie skapadhe ting iempte skaparen. Medan nu uphöjelsse genom förtalda vilfarelsser och afguderi är kommen i stoort misbruk, är hon ingalunda recknandes för fri medell ting, uthan mykidt bättre äret, att hon afleggies medh alfvar.

Här måtte någon seja: Efther thet Christus är sannerliga tilstädes udi nattvarden med sin helge lekamen och blod, såsom hans ord förmäla, må man icke tilbidhia Christum eller må man icke tilbidhia Christi lekamen och blod, medan natvarden hafz för hender? Swar: Man må och skall tilbidhia bodhe gudomen och mandomen i Christus såsom elliest altidh så och udi natvarden, ia man skall tilbidhia Christi helga lekamen och blodh. Män man skall lickväll udi tilbidiande göra

een åthskildnadt emellan elementhen, brödh och vin, som äre iordesk ting och emellan Christum eller hans lekamen och blodh, som är himmelsk ting. Brödh och vin skole vi ätha och dricka med alsom största vördning och med eller under samma partzeler sanna Jesu Christi lekamen och blod annamma, men Christus och hans helga lekamen och blod skole vi tilbidhia. Ved döpelsen vetth man wisserliga och troor stadeliga, att then hälga, högvärdige treefaldighett är tilstades efther Gudz löfthe. Ther må man för then skull och skall tilbidhia then hälga treefaldigheett, men watnet, ther medh menniskian döpt varder, må ingen tilbidhia. Thee israeliter, när the tilbodo Gudh vidh förbundhzarken eller nodhastolen, såsom Gnd them befallt hade, inthet tilbodho the sielva arcken eller thess materieæ, furoträ, gulleth, gyllene krantzer, gyllene ringar eller the two cherubin, ther öfver stodo, uthan the tilbodho thenn sanskylliga och lefvande gudhen, thän ther till med sitt ord och löfthe hadhe sig bebundit såsom Salomons bön thet betygar 3 Reg. 8. Thet tager inthet lag, att ändoch Christus, Gud och menniskia är tilbidhiandes, att man förthenskull tilbedher the ting, hoos hvilcka han tilstädes är och will sig befinna latha. Förty Christus boor genom troona udi the gudfruchtigas hierta. Eph. 3. Ja, then helga trefaldigheett gör sig boning hoos them; ej må man för then skull tilbidhia de gudfruchtiga, på thet Christus måtthe udi them tilbidhin varda. Then helge Petrus var uthan tvifvel then helge Andes tempell, tå han besökte Cornelium, Act.: 10; icke ville han för then skul tilstädhia, att Cornelius skole falla honom till foott eller tilbidhia honom, uthan han reeste honom up, sejandes: Stat up, iag är och een menniskia. Uthaf sådanth förnimme vi, att endoch Gudh hafver genom sitt helga ord och löfthe bundith sig till något creatur, att han thär vill vara tilstädes, ej skall man för then skull thet creaturet misbruka, tilbidhiandes thet, uthan vår Herra Gudh skola vi tilbidhia och honom allena tiena, dyrka och åkalla, hvilchen är Gudh öfver all ting, låfvat evinnerliga. Dissimilis est, unio personalis duarum naturarum in Christo af unione sacramentali inter panem et corpus Christi et inter vinum et sanguinem ejus. Unio personalis duarum naturarum semel facta nunquam dissolvetur, ideoqve humana

natura assumta in personam filii Dei una adoratione cum divina natura adoratur, propter unionem personalem Unio sacramentalis manet tantum in usu. Panis enim, qui comeditur, est corpus Christi, et vinum, quod bibitur, est sanguis ejus. Qvod vero post consecrationem et usum reservatur non est sacramentum, nec corpus et sangvis Christi, sed nudus panis et vinum. Ideoqve adoratio non est dirigenda ad terrena ulla elementa, sed ad Christum, Deum est hominem, qui in illa actione præsentiam suam peculiari modo gratiæ instituit et promisit. Måtte någon fråga, huru skall man tå umgå med bröd och vinet i sacramenthet, efther man må icke tilbidhiat? Svar: Man skall ödmjukeliga, vördeliga och värdeliga umgå med brödet och vinet udi thet helga sacramentet, uthskiftha, unfå och annamma thet medh tilbörlig vördeligheett, med knäböjande och ödmiuke åthhäfvor, propter unionem sacramentalem, thet är för Christi helga lekamens och blodhz, ia för then högvärdiga treefaldigheett och the helga englars närvarelsse skull. Män the, som tilstädes äre, när sacramentet hafz för hender, och icke gå till Gudhz bord, skola sammaledes med alssom största ödmiuchet och gudhelighet låtha påskina, att the äre Gudi tacksamme för prediko ämbetet och the högvärdiga sacramenthe, hvilcha han oss till gode och tronas förökelse stichtat hafver. Förty thän ther ovärdeliga umgår och ovärdeliga unfåår thetta brödet och vinet, han blifver saker på Herrans lekamen och blodh. Et quod Epiphanius scribit de honore Mariæ. In honore sit Maria, sed pater, filius et spiritus sanctus adoretur, Mariam nemo adoret: id de pane et vino nobis dicere licebit: — honore sit panis et vinum sacramenti, sed Christus, Deus et homo, adoretur. Åther må nogon fråga: Hvad skall man göra åt fålket, som gnyer så storliga under uphöjelssen. Swar: Man kan icke vetha, hvad hvar seger eller meenar, men thet vor nyttigt att föreställa folkeno itt kort sätt till att tacka vorom Herra och Frelsare, Jesu Christo, och förkunna hans helge dödh och pino, honom till åminnelse, såsom han sielf befalt hafver i

Forma gratiarum actionis:

Herre Jesu Christi, sanner Gudh och menniskia! Jag tackar tig af allt mitt hierta för thina stora välgerningar, att tu äst menniskia vorden till att försona mig medh thin himmelske fadher och äst min trogen medlare, som mig tilseger i sitt helga evangelio nådh och barmhertigheet och syndernes förlåtelsse och thet eviga lifveth och ther uppå till een underpanth gifver thu migh thin helge lekamen och blodh i brödh och wijn udi thetta högvärdiga sacramentet. Therföre skee tig, min godhe och kähre frelserman, herre Jesu Christe sampt medh thin himmelske Fadher och them helge Ande, låf, pris, hedher och ähro nu och evinnerliga, amen.

Thetta är så sagdt om uphöjelssens misbruk: fölier nu *om altare liuss, som under högmessan brukas.* Endoch the lius, som under högmessan åm liusadagen uptendes, hafva icke almenth varith i misbruk. Doch lickväll befinner man, att itt stoort afgudheri öfvas än nu med them i the socknar, som nåkas siön och i skärgården liggia. Förty the latha sig icke benöja med itt eller tu lius på altaret, uthan the tända än flere, tri eller flere, fyre, efther som the hafva monga notlag i socknenne. Och thän ther vaxet uppehåller, han får för hvart lius hvar dag een islått them the kalla mananosa. Slikt är ju itt stoort afguderi så misbruka lius och låga tili att bekomma itt gått och lyckosampt fiskafinge. Och thetta begiara the af then värdiga jungfru Maria, Jesu modher, görandes henne och the lius, henne till tienst och ähra uptendes, till afgudar emooth scriftennes grund och thän wärdiga jungfrun meer till vanähra än till tienst. Förty hon hafver inthet sådanth begiäradt af menniskiomen, och fast hon begiäradhe thenna tiensten uthaf oss, äre vi i så motthå inthet plichtige lyda henne efther. Förty Gudh hafver thetta inthet befallt, och hans befalning för uthan kunne vi ingen Gudhz tienst stadga. Elliest dömer Christus udi sitt evangelio, att slikt är fåfengt. Thenna vilfarelssen slår then helga cathechismus om kull uthi thet första bodordet och i then första articklen in symbolo så och udi then fierde bönen udi fadher vår. Uthi hvilche stycker klarliga lärdt varder, hvem vi tiena och dyrckia skole och uthaf hvem vi vårt dagliga bröd, födhe, kläde och lyckosampt

fiskia fängie begiära och ventha skole. Hvarföre the gode män pastores udi sina socknar skole vara förtenckte åftha och med flijt sitt socknafålk åm thetta misbrukedt undervisa, them förmana, att the thenna viskepelse och vantro falla latha och först taga afguderi uth af hiertat, sådan skall almogen väll till fridz med thenna liusen. Men endoch slikt afguderi hafver inthet varith alstädes öfvat med liusen, doch lickvell äre the icke aldeles uthan misbruk. Förty thet är ju misbruk, tenda up lius, medan dagen är och ellies liust är. Thet kan ingen god man lida uthi sitt hus, att hans husfålk öppne lius, när Gudh låther sin sooll uplysa hela verldenne. Hvij begiärar man thå, att thetta skall skee udi Gudhz huus eller kyrckior: Så är och een stor orsak till att afleggia middaghz liusen then stora fatigdom, snm med kyrckier nu finnes, i thet att theres inkomst och upbörd bifwer dagliga minder och minder. Vi hafwe här till daghz så ödt lius om dagen, att wij inthet hafwe lysa oss med än mörka höst och vintertidh, som förfarenheten gifver hoos oss nogsamlige tilkenna. Och när wij besinne, af hwad orsak middaghz lius äre komne i bruk, skall thet oss beveka, att vi inthet giöre oss samweth öfwer theres afskaffelse. Thet hende sig så medh Gudhz försambling icke långt efter Christi himmelfärd, att hon leed stoor förfölielse uthaf tyranner Nerone, Domitiano, Trajano, Antonino, Severo, Maximino, Decio, Valeriano, Diocletiano, Maximiano. Och thenna förfölielse stod vid pas uthi half tridie hundradhe åhr, så att the christne fögo frid hadhe, in till thes Constantinus Magnus fick regementet inn. I medler tidh medhan förfölielsen waradhe, torde the christne inthet hålla tijdgärd åm dagen uthan thå the andre sofvo, hollo the christne tijdgärd wid lius åm nattena. Sedan när Constantinus hadhe fridkallat them, fingå the låf hålla Gudhz tienst åm dagen. Och till itt glädie teckn och förföliensens åminnelsse brukadhe the framdeles lius under tijdgärdh åm dagen. Ther om scrifwer Jeronimus altså: per totas orientales ecclesias, qvando evangelium e[st] legendum, accendunt luminaria sole jam rutilante, non ubiqve ad fugandas tenebras sed ad signum lætitiæ demonstrandum. Thet är: Nähr evangelium läses uthi österlandiske församblingar, tenda the up lius, ändoch solen hon skijn, icke

till att fördrifva mörckret uthan till glädi teckn. Här höre vi af hvad tilfälle lius äre uptagne uthi the österlandiske kyrckior och till hwadh ända the them åm dagen brukadt hafwa. Hoos oss äre the uptagne efther theras exempell och brukas till kyrckionnes prydning meer än till glädi teckn. Men åm lius skall uptendas, när evangelium läses, så måste man them uptenda icke allenast uthi högmessan uthan och så udi ottesången och afthånsången åm såmmaren såwäll som om winteren, hwilchen här till dagz skeedt är. Förty evangelium läses och uthi ottesången och afthonsongen så wäll som under högmessan. Elliest hwad är S. Pauli epistler, som i afthonsongz tidher förkunnas, annat än evangelium. Hwarföre, medan middagz lius äre uptagne hoos oss *κακοζηλία* orientalium ecclesiarum, thet är genom en wannijt öfver the österlandiske kyrckiors bruk och hafwa hoos oss inthet wist rätt samma bruk uthan äre een ringa kyrckie prydning och fåfengt vaxespille, ia hafva och stort afguderij med sig, är mykit bättre, att the afskaffas och the peningar, man kiöper vax före, legges till messewijn kiöp, sedan thet blifver dagliga dyrare; och fålcket nu åfthare begynna gå till Gudz bord än i förtijdhen skeedt är.

Om christninga lius.

Endoch christninga lius äre uthi een god meening i förstone uptagne doch lickvell för misbrukedt skull är beleffwat, att the skole afleggias. Förty the påveska vijga them och gifwa them mykidt tilförenne, nempliga att the fördrifva diefwlen och hielpa till saligheten, såsom the samma meening hafva om olio och chrismo, them the vid döpelssen bruka och nempna slikt oleum et chrisma salutis in vitam æternam, thet doch medh Gudhz ordh inthett kommer öfver eens. Förty hwarcken olio eller chrisma, vax lius eller talg lius, hwad heller the äre wigde eller owigde, hielpa menniskione till saligheten eller fördrifva then onda, hwarcken thå hon kommer i werlden eller skils wedh henne. Men Christus är thet sanna liuset, hvilhet uplyser alla menniskior, som komma i verldenne. Han är itt lius till hedningarnas prydning och är upgången till att uppen-

baras them som sittia i mörkret och dödzens skugga. Och ändoch een sådana wantroo icke är alment hoos oss gengse, doch likväll hon än nu hoos eenfalligt folck finnas. Är förthenskul samtykt, att christninga lius skola afläggias.

Om salttet.

Salltet hoos the gambla är brukat för ett tekn eller betydelse till then visdom, som the christne hafva, ia och till then bitterheet, the genom korset lida moste, på thet the uthaf verldennes onda begiärelse icke skola lika som osaltat maath förrotna och förderfwas. Men sedan är een annor meening thär till kommen, nempliga att thet skall vara allom them, som thet till sig taga eller bruka een vissheth bådhe till lif och siäll och tiena till att fördrifva all diefwlens skalkhet och list, ia och syndernes förlåtilse. Hinc apud pontificios sal baptismi nominatur salutare sacramentum ad effugendum inimicum. Item perfecta medicina et sanitas animæ et corporis omnibus sumentibus. Thärföre pläga the göma thetta saltet och bruka till läkedomar udi kranckheten. Men efther sådant stimmer inthet öfwereens medh schrifthennes grundh, är belefwat, att christninga saltet skall afskaffes. Thessa äre nu, honorandi domini pastores fratres in domino dilecti, the argumenth, bevis och undervisningar, som man på thenna tid hafve velat idher med deela till afstilla och förtaga then förargelsen, som igenom thesse förberörde ceremoniers hastig och otijdig aflegielse upkommen är. Så och till att öfvertala the eenfållige i the sochnar, ther thesse ceremonier icke äre ännu aflagde, att the gifva sig till fridz, när så widkommer the afleggias skole. Och bedher iag idher, käre godhe män, I wele sådant tage till godho. Förmanar ochså, att the ther icke kunna bättre rationes af sig siefve åstadkomma, wele thenna schrift öfwerläsa, besinna och sedan beskedeliga udi Gudz fruchtan almogenom å som åftast förehålla. Gudh then allerhögste värdigas ther gifva sin helge nådher till, att the som giöre sig samveeth öfver thesse ceremonier, måge låta lära sig och besinna, att sådant är menniskio stadgar, udi hvilcha ingen Gudz tienst stånder och tiena inthet församblingenne till för-

bättring, hwarken gifva eller taga någåt ifrå the h. sacramenten och äre fri medell ting, så lenge the äre uthan misbruk them Gudz försambling må bruka eller ej bruka. Men sedan the äre komne[1] i misbruk (som bewijst är) äre the inthet meer fri medell ting uthan styggelse för Gudhi. Och må Gudz försambling för then skull them afskaffa, såsom och vår kyrckie ordning thet med gifver. Och medan thenna afskaffelse är lagliga påbegynt udi itt almenligt, frit concilio i Upsala, skall theste meer gälla och hoos mottståndarer macht hafva. Bene et feliciter in

Domino valete. Datum Abå,
VI Idus Decembris,
Anno supra sesqvi-
millesimum no-
nagesi-
mum
V.

Ldm.

Ur vatikanarkivet
och
andra romerska arkiv och bibliotek.

3.

Bref från Katarina Jagellonica till biskopen af Mondevi den 8 aug. 1575.

Vid de förhandlingar, som under 1570-talet fördes mellan det svenska hofvet och den romerska kurian, spelade som bekant frågan om nattvardskalken en viktig roll. Johan III och hans gemål skydde ingen möda för att söka vinna påfvens tillåtelse att bruka nattvarden under två gestalter. Man nöjde sig ej med att vända sig direkt till påfven, utan sökte äfven erhålla bistånd hos andra inflytelserika män inom den romerska kyrkan. Bl. a. sökte man vinna den apostoliske nuntien

[1] Hdskr.: komme.

i Polen VINCENTIO LAUREO (biskop af *Mondevi* i Italien, påflig nuntie i Polen 1574—1578) för sin sak. Ifriga underhandlingar fördes mellan det svenska kungaparet och denne, men utan resultat. Nedanstående hittills obekanta bref från drottning Katarina till Laureo, hviket finnes i med originalet samtida kopia i Vatikanarkivet (Nunziatura di Germania 95; fol. 367) lämnar i sin mån ett bidrag till dessa förhandlingars historia. Brefvet aftryckes här efter en af lektorn d:r Hampus Huldt i Rom tagen afskrift.

Catharina Dei gratia Svecorum, Gothorum, Wandalorumque Regina et nata Poloniæ Princeps.

Salutem benevolentiam et siquid præterea grati bonique a nobis præstari unquam possit Reverendissime in Christo Domine. Fecit Beatissimi patris et summi Pontificis singularis paterni in nos animi voluntes multis in rebus nobis cognita et perspecta, ut a Sanc:te ipsius et peteremus et nullo moveremur dubio quin obtineremus pro nobis nostraque aula utriusque speciei in sacrosancto eucharistiæ sacramento usum liberum. Verum nescimus qua adversante ne, id quod tot millibus hominum concessum est, nobis in hunc diem datum non sit. Etsi autem ita sumus (Deo laus) edoctæ, ut fixum immotumque animo nostro intideat non minus sub una, quam sub utraque specie administrari; tamen multæ fuerunt et graves causæ cur id peteremus, quas literis nostris complecti volumus. Quocirca a Reverendissima Dignitate Vestra diligentissime petimus, ut pro ea qua apud Beatissimum Patrem et summum Pontificem valet authoritate velit suas interponere partes, ut ipsius S:tas petitioni nostræ in permissione utriusque speciei benigne annu[at et] liberum sit nostris hominibus, qui aulam nostram sequuntur, sub una vel utraq(ue) [specie][1] communicare, prout ipsis placuerit. Id quod non obfuturum, si concedatur, fidei catholicæ, verum profuturum plurimum nos

[1] Ett litet stycke af brefvet är bortrifvet i kanten. De inom klammer satta orden äro gissningsvis upptagna.

Reverendissimæ Dignitati Vestræ certo confirmamus. Speramus itaque omnino Vestram Reverendissimam Dignitatem tantum studii deligentiæ atque operæ ad illud negotium explicandum et conficiendum allaturam, quantum eam scimus et pro Dignitate sua offerre posse, et nostra causa libenter facturam esse nobis certo pollicemur. Daturæ vicissim operam, ut nostræ in Reverendissimam Dignitatem Vestram singularis voluntatis ac benevolentiæ pro rerum occasione exstet grata significatio. Qua bene ac feliciter valere ex animo cupimus. Dat(um) Swartzöö VIII die mentis Augusti Anno MDLXXV.»

Catharina.

a tergo:

Copia litteræ Reginæ Sveciæ ad episcopum montisregalis.

Ur Peter Murbecks predikningar och tal.

I Wexiö gymnasiebibliotek finnas tvänne volymer, som uti gammal vacker afskrift bevara flera för historikern intressanta predikningar af Peter Murbeck. I den ena samlingen finna vi en predikan »Om de falska propheter», hållen den 27 juli 1740 uti Risekatslösa.[1] »Ingången» stöder sig på Apg. 20: 29—30. I »propositio» anmärker Murbeck, att »efter denna texten är ganska märkwärdig, will man i dag läta bestå med catechismi predikan, som annars till ingång plägar blifwa förklarad, och straxt begifwa oss till sjelfwa textens afhandling». Ämnet lyder så: »Om de skadeliga och swåra ulfwar, som förderfwa Christi hjord: hwilka äro de falska propheter.» Falska profeter voro sådana, som gå ifrån Jesu lära, t. ex. i bergspredikan. Efter en förträfflig öfversikt af denna kommer Murbeck in på dagens text och stannar därvid, att den som »säger emot» bergspredikan är en falsk profet. Han förde själar till fördömelsen. I andra delen talar Murbeck om olika slag af falska profeter: sådana, som föra från raka vägen till höger eller vänster. De förra »framföra

[1] Jfr Alexander Rydberg, Peter Murbeks verksamhet i Skåne, Lund 1904, sid. 138 och 143.

en falsk tro och en falsk grund, hwarpå de bygga allahanda wrånga meningar». De senare »föra ett gudlöst och ogudagtigt lefwerne». De äro lärare, »förnäma och mägtiga», föräldrar och husbönder, grannar och kamrater. Till höger om den rätta vägen föra de, som »förklena Jesu Christi höga person», och de, som sätta gudaktigheten uti utvärtes öfningar, samt de, som »förkasta ceremonier och kyrkoanstalter, ja ock de heliga sacramenterna». Äfven bland åhörarne funnos sådana, som förde till höger om den rätta vägen. I tredje delen talar Murbeck om kännetecknen på de falska profeterna. Man bör se efter, om en människa »efterkommer själf det han lärer», om han lefver efter Guds ord, om han »redeliga gör Guds Faders wilja.» 2 Petr. 2 talade om dem, som förfalskade Guds ord och försmädade Jesu sanna vittnen samt droge andra med sig i ogudaktighet. Så följer en tillämpning, kallad usus.

Af Murbecks predikan i Malmö den 7 december 1735[1] finna vi ett utdrag. Af detta anföra vi: Församlingen i Rom var en liten hop i staden, men den var dyrbar för Gud, »efter de då woro mäst kärne-christna.» Så fortsatte Murbeck: »Monne wår Frälsare Jesu Christi lefwerne altid står så måladt för ögonen på os, så at wi gifwa akt derpå till wår efterfölgd? Ack, Gudi ware klagadt! Nej. Sannerligen hade Apostelen nu lefwat och *skulle ha skrifwit en Epistel til os, han hade helt annorlunda skrifwit än han skref til församlingen i Rom.*[2] Ty då bestod Församlingarne mäst af trogna, och skrymtarna utgjorde den minsta delen, besynnerl. i förföljelserna: men nu består församlingarna mäst af skrymtare och ogudagtiga, och den minsta delen äro trogna, at man må wäl sucka med David och säga af psalmen 12: 2. Hjelp Herre; de helige äro förminskade, och de trogna äro få ibland m[enni]sk[o]rs barn. Derföre kunna wi intet lämpa denna epistelen på sådant tilstånd som de. Men det bedröfligaste är detta, at satan likwäl inbillar dem, at de äro goda christna, och så länge detta sker, stå de intet till at hjelpa. Bekände

[1] Jfr Alexander Rydberg, Peter Murbecks verksamhet i Skåne; sid. 53—54 samt bilaga VI, sid. 88—89.

[2] Kursiveringen af undertecknad. Jfr P. Murbecks verksamhet i Skåne, sid. 54.

folket sig för hedningar, så kunde de kanske öfwertalas till at bli christna, och likwäl äro Christi försmädare, som man kan förklara på dem med all skäl hvad Guds Anda säger Rom. 2: 24 ... derföre wet man intet hwad man skal predika för dem, ty de aktat intet. Skulle man i detta tilståndet kalla dem för rättsinniga christna och wälsignade Guds barn eller Christälskande själar, så tog man och störte dem ännu djupare i säkerheten. Hwar finnes det rättsinniga wäsendet? Hwar wisa de i sjelfwa wärket, at de äro Guds barn? Hwilka äro Christälskande? så at de älska Christum rättsinnelige? Ack nej! Fiender till Christi kors, med sådana är wår arma christenhet full, med sådana är wårt k. Swerige upfyldt, hela wår stad Malmö består mäst af sådana, ja ock denna församlingen. Ack, k. själar! borde icke christne följa Christum i en lefwande tro, och som Guds Anda os råder till, då han ber os lägga bort synden och löpa i den kampen, som os förelagd är, då säger han: Ebr. 12: 2 se på Jesum, som trona begynt och fulkomnat hafwer.

Här står ju Christus os föremålad i texten, som den der försakade sig sjelf, och uti kärlek uptog andra till Guds äro, hwartill de christna ock rådes och förmanas; — men monne wårt folk nu gör detta? Ack nej, man ser helt och hållit wederspelet, at det går helt annorlunda till i wår ochristeliga Christenhet. Låtom os gå igenom alla stånd, så få wi snart se, hur många christna här finnas uti wår förderfwade Christenhet... Christelige öfwerhetspersoner och domare, som göra wåld och orätt, ej besinnandes at Gud satt dem dertill, at de skulle tjena folket med lag och rätt, utan de wilja härska efter sitt hjertas tycke. Följa de Christum? Christelige skolemästare, som ifrån början föra barnen till ett hedniskt och ogudaktigt wäsende medelst hedniska böckers läsande, men icke söka intrycka i dem den sanna christendomen utan snarare inplanta i dem högferd, ja ock försmädelse emot gudagtigheten, och när de stundom skola föra dem till det godt är, så föra de dem till en hednisk beskedlighet, men ej till Jesu sanna efterföljelse — är det at följa Christum?

Christelige lärda och wisa, som nog flitigt studera i hedningarnes skrifter, men icke i Jesu, dertill ha de ingen

tid. Ja, de wisa hedningarna skämma stundom ut dem dermed, at de fördt ett anständigare lefwerne. Hedningarne hafwa gjort sig samwete deröfwer at föra ett sådant wäsende, som dessa christna inbilla sig kunna föra. De inbilla sig wara så starka, at de kunna all ting göra; men at ha et trångt samwete, hålla de för en swaghet. Mån detta är at följa Christum? ... Christeliga föräldrar, som aldrig tala ett ord med sina barn om gudagtigheten utan lära barnen alt det som syndigt är ifrån barndomen, dels med orden dels med deras syndiga exempel. Ack detta kan ej nog med tårar beklagas! De bekymra sig ju icke i det ringaste om Jesu efterföljelse ...

Christeligit tjenstfolk, som äro fulla med all otrohet och bedrägeri, tjena på ett falskt och listigt sätt sit husbondefolk under ögonen, men tilfoga dem hemligen all skada. Äro ej mera bekymrade om sina egna själar än dumt fä, utan då de hade tid at sköta själen öfwa de sig i allahanda galenskaper och lösagtigheter. Mån dessa söka at likna Jesu lefwerne, då han hade tagit på sig en tjenares skepelse? ... Ja än mera: christna bli förbittrade deröfwer, at man säger dem sanningen, som Jesus sjelf sagt: Mig hatar werlden, ty jag bär witne om henne, at hennes gerningar äro onda. Joh. 7: 7 ... Man må wända sig hit eller dit, till höger eller wänster, så finner man hopetals sådana christna; sådana christna ären ock I, I, I, ja alla I, som icke låten det wara edert alfware at gå ut ifrån orättferdigheten. I som hållen Jesu efterföljelse för en ringa och onödig sak. I som hållen ett rättsinnigt väsende i Christo för galenskap, för mistänckt och försmäden det samma. I ären sådana förwända och falska christna, ty I wänden ryggen Jesum. I haten ljuset ...

Men här är ännu råd: Besinner eder! Erkänner eder styggelse! Ödmjuker eder! Tigger om nåd! Bedjen Gud om ett annat hjerta och ett annat sinne! Wänder eder af hjertat till Jesum! Ack! Han är beredd att taga emot eder, allenast I wiljen låta försona eder med Gud, känna edert elände och tigga om nåd ... Besinnen, att Jesus är wägen och sanningen och lifwet! O att de wisa woro!» Häremot gör satan inkast. En del åberopa sig på, att de äro döpta till kristna och mena, att Kristus lidit för dem, att de skola få frihet att

synda. »Det är gräseligt at sådana göra Christum till en syndatjenare.» — Såsom slutord anförde Murbeck Joh. 2: 6.

I samlingen förekommer äfven ett utdrag af Murbecks predikan i Helsingborg Kyndelsmässodagen 1738.[1] Med utgång från Jer. 5: 1—5 gjorde Murbeck i inledningen följande tillämpning: »Detta har Guds Anda upteknat os til lärdom, at wi måge ransaka wåra tider derefter. Skulle wi gå omkring gatorna här i Helsingborg och se till och förfara och söka på denna stadsens gator och i dess hus, om wi skulle finna någon, som giorde det Gudi war behageligit och som wandrade redel[ige]n i sanningen, så at man kunde se hos dem lysa en lefwande tro på Herran Jesum; ack jag frugtar man skulle då finna alt för få. Nog bekänna de sig alla till Christi lära, men at de flästa göra det falskel[ige]n är klart; ty det är ingen ting de mindre akta, än at wandra som Christi evangelio wärdt är. Phil. 1: 27. Wi måga intet hålla wåra tider bättre än prophetens tid, utan snarare wärre; ty fast här finnes någon trogen själ här och der, äro de likwäl rara; likasom uti prophetens tid, fast han säger alla, woro der doch några trogna, som konung Josias, Baruch, Ebedmelech.» — Texten ur Luc. 22—32 gaf Murbeck anledning att tala om: »Huru rart det är at finna sanna christna och rätta Guds barn här ibland os.» Det kunde man se däraf, att de ej »upoffrade sig till Gud.» De förde ej sina barn till Gud. Ej heller voro de s. k. kristna lydiga mot Gud. »De säga sig känna Gud, men med gerningarna neka de det, efter de äro styggelige inför Gud.» Deras vandel vore ej rättfärdig. Simeon var rättfärdig och gudfruktig. Simeons begär efter Gud hade de ej. Deras framträdande inför Gud vid gudstjänsten och vid nattvardsgången vore blott utvärtes gudstjänst. Deras kärlek till Gud vore kall. Deras lof liknade ej Simeons. När vårt folk nu »äro wid godt mod, så supa de sig fulla, så swärma de, så hafwa de ohöfwiskt snack och tal, så spela de etc.» De längtade ej till Gud. Deras vittnesbörd om Gud vore ett ogudaktigt tal, genom svordomar och styggelser tjänade man satan. De hade ej nit för Gud. »Huru rart är det ej att finna sanna Christna och rätta Guds barn här ibland oss?»

[1] Jfr Peter Murbecks verksamhet i Skåne, sid. 121.

På Fru Cedercrantz födelsedag, som firades på Esperöd, den 14 mars, höll Murbeck ett långt tal. Med utgången från Esters boks 2 Cap. 12 v. framhöll Murbeck, att drottning Vasthi erinrar om att hvarje olydig själ och ofruktsam gren blifver bortkastad. Liksom textens jungfrur beredde sig, måste Jesu brud bereda sig att få vara hos sin himmelske brudgum. Jungfrurna uttogos från sina släktingar, så får Jesu brud ofta blifva främmande för sina närmaste. Liksom jungfrurna luttrades till sin lekamen, måste Jesu brud genomgå luttringsprof. Hon måste beredas 1) med »mirrhams oljo» d. ä. af Anden ledas i ängslan och bedröfvelse, då hon skall låta Anden bryta den gamla fördärfvade viljan, och 2) med balsam d. ä. renas med Jesu blod, med Jesu Kristi Guds Sons blod till befrielse från syndens skuld och straff och makt. Då kan bruden möta sin brudgum med de frukter, som äro godhet, rättfärdighet och sanning.

Till text hade Murbeck valt 2 Kor. 12: 9 och formulerade ämnet så: »Huru Jesu brud här i tiden genom nåden beredes at sin brudgumme der i ewigheten för nåden lofwa och prisa.» 1) Hon lär sig att högt skatta nåden och 2) hon tager sig till vara, att hon ej släpper nåden. Grundligt och redigt framlägger Murbeck så läran om nådens ordning. Han talar om nådens grund och väsen, nådens växande (den förekommande, den beredande, den verkande, den medverkande och den bevarande nåden) och nådens kännande. — För att ej släppa nåden måste vi erkänna vår svaghet och söka Kristi kraftiga hjälp. Det härliga ordet: »Min nåd är dig nog» tilllämpas på olika bekymrade i en trösterik och varmhjärtad afslutning.

Alexander Rydberg.

Instruction

för Sochne skolmästaren i *Bjuf* af Södra *Åsby* härad, till underdånigst följe af Kongl. Maj:ts nådiga befallning under d. 10 October 1806, och i öfverensstämmelse med nyssnämnda församlings sochnestämmo beslut d. 8 förutgående Junii, upprättad af undertecknad Biskopp och *Consistorium Ecclesiasticum i Lund* d. 21 *Januarii* 1807.

1:mo. Till skolmästare må ingen antagas, som ej äger en grundlig och redig christendoms-kunskap, såväl i anseende till tros-läran, som de skyldigheter, hwilka emot Gud den Högste, öfverheten och wåra medmenniskor i samhället böra iakttagas, skrifwer ren och läselig stil, räknar, till det minsta *quatuor species,* med lätthet, är fallen för undervisningswerket, samt, framför allt, allmänt känd för en sann gudsfruktan och deraf härflytande goda seder.

2:do. Sökandernes kunskaper och fallenhet för underwisningen pröfwas och bedömmas af församlingens kyrkoherde, som, sedan han om de föreslagnes frägd församlingen hört, till skolmästare antager den han dertill skickligast funnit.

3:io. Emot den lön, som enligt Kongl. Maj:ts nådiga bref d. 10 *Octob.* 1806, af kyrkan tillfaller skolmästaren, och de förmåner honom särskildt af församlingen hittills warit bevilljade, eller wid antagandet hädan efter tillerkännas, åligger det honom, att hwarje år 8 månader, nämligen från d. 1 *Mars* till d. 1 *November,* och hvarje söknedag 8 timmar, nemligen förmiddagen från klockan 8 till 12 och eftermiddagen från klockan 2 till 6 undervisa barnen uti innan läsning så wäl som utan läsning, och en efter barnens begrepp lämpad uttydning af *Lutheri Cateches,* samt *Svebilii* förklaring deröfwer, hwilken i Kongl. brefvet af den 15 Septemb. 1773, till förekommande af olika undervisningssätt och deraf flytande hinder för de enfaldige i sin christendomskunskap, till allmänt bruk i svenska församlingen owillkorligen är anbefald och föreskrifven samt nu senast genom Kongl. Maj:ts nådiga kungörelse d. 12 *Julii* 1806 äfven wid ungdomens undervisning i Hans Kongl. Maj:ts tyska stater, är till nyttjande, såsom vid allmänna läroverken

i Swerige antagen, påbuden och fastständ, eller den, som framdeles i lika nådigt afseende skulle till äfwentyrs, till församlingens gemensamma bruk och nytta, blifva förordnad, hvarförutan han äfwen i räknande och skrifwande skall gå dem af ungdommen med underwisning till handa, som sådant åstunda. Då under de öfriga 4 månaderna årstiden hindrar barnen, i synnerhet de smärre att gå längre wäg till skolan, skall skolmästaren wissa dagar efter anvisning af kyrkoherden, dem i deras hemwist besöka, för att såwäl genom förhör utröna, huruwida de bibehållit hwad de lärt, samt meddela dem hjelpredor och anwisning jemte tjenliga förmaningar och uppmuntran till widare framsteg i deras kristendoms kunskap, läsande, skrifvande och räknande med mera.

4:to. Barn inom församlingen, som icke genom föräldrars eller slägtingars åtgärd eller undfångit arf äger något att för sin underwisning anwända, skola, sedan de af kyrkoherden, med församlingens samråd, befunnits wara i sådan medlidanswärd belägenhet, af skolmästaren underwisas lika med de öfriga barnen utan annan betalning, än den lön honom af kyrkans tionde blifwit i nåder bewilljad.

5:to. Skall det åligga skolmästaren att med sina lärlingar öfwerwara alla *Catechismi-* och husförhör, på det att skolmästaren så småningom må vänja sig vid samma underwisningssätt som församlingens presterskap widtagit, och ej genom hans okunnighet om deras sätt att underwisa, hinder och oreda må uppstå för dem, som till den Heliga Nattwarden skola framhafvas, och nyttan således af hwad de tillförene under skoletiden lärt må finnas ofullständig och fruktlös.

6:to. Som mängden af lärlingar skulle kunna lägga hinder i wägen för deras framsteg, må barn från andra församlingar ej utan kyrkoherdens särskilda tillstånd af skolmästaren till undervisning antagas.

7:mo. Om skolmästaren genom wårdslöshet i sitt uppförande och undervisningssätt wisar sig owärdig att wara barnens lärare och eftersyn, äfwen som om han brister i den lydnad och aktning, han är skyldig kyrkoherden på stället, såsom den närmaste förman, skall denne honom först söka att sådana hos honom yppade fel med sagtmodighet rätta;

men om skolmästaren, sådant oaktadt, i dem finnes fortfara, skall kyrkoherden, efter att hafva i församlingens närwaro meddelat honom 3:ne vederbörliga warnings*grader*, som i sokne stämmo *protocollet* anmärkas, honom från tjensten afsätta, och efter de grunder här ofwanföre äro uppgifne, en annan i hans ställe till skolmästare utwälja; hwilket alt, i kraft af Kongl. Maj:s nådiga befallning till wederbörande underrättelse länder. *Ut supra.*

Nils Hesslén

Sam. Lemchen, Joh. J. Hellman, A. Hylander, J. J. Palm.

C. Wadstein.

Underrättelser.

Enär »Svensk Kyrkotidning», utgifven af J. Th. Bring i Uppsala, som det vill synas, i ganska stor utsträckning kommer att meddela notiser af det slag, som under ofvanstående rubrik här plägat lämnas, och då »Historisk Tidskrift» utg. af E. Hildebrand fortfarande gifver meddelanden om viktigare företeelser äfven på den kyrkohistoriska forskningens inhemska område, kan denna afdelning af Kyrkohistorisk Årskrift måhända anses tämligen äfverflödig. I hvarje fall torde våra »underrättelser» böra hufvudsakligen inskränkas till sådana uppgifter, som, ehuru af intresse eller värde för årsskriftens läsare, kunna anses falla utanför förstnämnda publikationers plan.

— En ypperlig edition af Eusebius' kyrkohistoria har år 1903 utgifvits af E. Schwartz och Th. Mommsen. (Hinrichs förlag Leipzig. Pris 16 mark). Hela det förefintliga handskriftsmaterialet har, för såvidt det ägt något själfständigt värde, kommit till användning. Äfven de syriska och armeniska öfversättningarna hafva gjort god tjänst vid textkritiken. Genom detta nya arbete äro alla äldre Eusebius-upplagor antikverade, hvilket äfven gäller Heinichens med en otymplig och högst svåröfverskådlig lärdomsapparat utrustade verk. Schwartz' och Mommsens vetenskapliga apparat utmärkes däremot af en mönstergill koncentration och klarhet. Den sistnämnde har på grundvalen af tre handskrifter äfven fastställt och utgifvit texten till Rufinus' latinska öfversättning af Eusebius' verk.

— På d:r Claes Annerstedts glänsande minnesteckning öfver *Olaus Martini* i 1902 års häfte af »Svenska Akademiens handlingar» anse vi oss böra fästa våra läsares särskilda uppmärksamhet. Ändtligen har den utmärkte ärkebiskopen erhållit en honom och hans verksamhet fullt värdig lefnadsteckning. Vi behöfva väl ej säga, att den står på ett helt annat plan än äldre tiders ofta rätt ytliga och panegyriska »äreminnen». Byggd på grundliga, omfattande forskningar, om

hvilkas svårighet till följd af materialets ofullständighet m. m. endast den som något sysslat med tiden i fråga torde kunna göra sig en rätt föreställning, utgör teckningen ett lysande prof på modern historisk framställningskonst. Ingen skrymmande lärdomsapparat tynger den raskt fortlöpande skildringen, som man följer med det mest spända intresse. Striden mellan ärkebiskopen och Karl IX:de framställes i delvis annat ljus än det sedan Knös' tid vanliga. Karaktäristikerna äro mästerliga. »Kastar man blicken tillbaka — säger författaren — på Olai Martini verksamhet som kyrkans ledare för att klargöra betydelsen af hans lifsgärning, framgår tydligt, att svenska kyrkan har honom att tacka för att dess lära bestod mot de starka, upprepade angrepp, som konung Karl riktade mot densamma. Utan ärkebiskopens ihärdiga och kraftfulla motstånd är svårt att säga, huru saken kunnat aflöpa. Därför måste ock svenska kyrkan i honom vörda väktaren på Sions tinnar, som vaksamt spejat hvarje fara och med oförfäradt mod gått den till mötes.

Men eftervärlden har ock att göra rätt åt hans ädla, storslagna personlighet. Till karaktären mera blid än stridslysten dömdes han af tidsförhållandena och sin ställning att lefva i en ständig strid, i hvilken ofta skarpa hugg utdelades å ömse sidor. I själfva verket är väl striden människans lott; och friden väntar först, när loppet är fulländadt. Ingen har bättre kunnat erfara och förstå det än Olaus Martini, och med fullaste skäl satte han därför till inskrift i sitt sigill orden: 'Vita hominis militia' d. v. s. människans lif är en krigstjänst. Vid hans graf yttrade minnestecknaren, som lefvat och arbetat tillsammans med honom, att hvad hans umgänge med andra människor tillkommer, så hafver han varit uti alla sina dagar en uppriktig, stilla och saktmodig man och vänlig emot alla, så mycket honom möjligt hafver varit, och ofta genom saktmodighet det uträttat, som en annan genom ifrighet icke hade kunnat komma till väga'. Hvad saktmodet angår, kan man, vid läsningen af hans stridsskrifter, först ej annat än känna sig tveksam, huruvida hans karaktär verkligen präglats af detta drag. Men då hans egen store, våldsamme motståndare gifver honom samma vitsord, kan man tryggt lita sig härtill. Tidens

stridsmän, vare sig teologer eller lekmän, voro ej synnerligen hjärtnupna i tal och skrift. Och man har att besinna, att denna hårda tid nog fäste vid saktmod ett helt annat begrepp än vi göra, men än mera gäller att komma ihåg, att Olaus Martini förde sin strid för det, som var honom dyrbarare än lifvet, sin tro; detta förklarar och ursäktar mycket.»

.— I VII:de bandet af »*Archiv für Religionswissenschaft*» som utkommit år 1904, har professor Jülicher egnat *Die geistlichen Ehen in der alten Kirche* en specialundersökning. Till det material, som prof. Achelis framlagt i hans i nästföregående årgång af Årsskriften anmälda arbete *Virgines subintroductæ*, har Jülicher fogat nya dokument af syriskt (nestorianskt och monofysitiskt) ursprung. I motsats till Achelis anser Jülicher, att de s. k. andliga äktenskapen ingingos hufvudsakligast i syfte att utgöra kyskhetsprof.

— I England hafva under de senare åren energiska forskningar bedrifvits för att utreda de invecklade frågor som knyta sig till S:t Patriks lif och verksamhet. Redan 1901 har H. T. Knox sökt rekonstruera Tirechans *The Intenerary of Patrick* och sedermera har professor J. B. Bury i Cambridge egnat kritiska undersökningar åt såväl detta arbete som åt de äldsta biografierna öfver Patrik. I den bebådade nya upplagan af *Book of Armagh* synes en öfversiktlig sammanfattning af resultaten af Burys m. fl. forskningar på detta område komma att efter förnyad kritisk sofring framläggas.

— I oktoberhäftet 1904 af den ansedda engelska tidskriften *Quarterly Review* finnes en artikel öfver *the Church*, hvari särskildt den teologiska undervisningen vid universitetet i Cambridge kritiseras. Artikelförfattaren ger visserligen sitt erkännande åt de nuvarande teol. professorernas vetenskapliga kompetens, men beklagar, att de gifva de kritiska och rent vetenskapliga frågorna för stort utrymme, särskildt vid studiet af den Heliga skrift. Mot professorn i kyrkohistoria riktas förebråelsen, att han egentligen endast inskränkt sig till de fyra eller fem första århundradenas kyrkohistoria och att han sedan år 1893 icke gifvit någon enda föreläsningskurs öfver den engelska kyrkan, Common Prayer-Book eller de 39 artiklarne.

— Ett nytt stort urkundsverk af den kände Huss-forskaren, professor J. LOSERTH i Gratz, bebådas. Det kommer att bära titeln: *Akten und Correspondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II*, och lärer komma att innehålla omkring 1,000 dokument till motreformationens historia.

— I Uleåborg har på Herättäjäs förlag börjat utgifvas ett intressant arbete öfver *Den finska pietismens historia i XIX århundradet*. Det har lektor M. ROSENDAL till författare och utgör en svensk öfversättning af hans finska originalarbete. Att en sådan öfversättning nu kommer till stånd må helsas med glädje, ty arbetet är i hög grad förtjänt af intresse och spridning äfven bland icke finsktalande vänner till Finland, dess folk och kyrka. Förf:n står icke främmande och kall för den rörelse, han tecknar. Med rastlös flit har han samlat urkunder och andra svåråtkomliga första-hands-underrättelser. Professor *Gummerus* i Helsingfors har ock i finsk teol. tidskrift med rätta framhållit, att läsarens första känsla, hvars uttalande äfven är kritikerns främsta plikt, otvifvelaktigt är den största och uppriktigaste tacksamhet för den värdefulla gåfvan. Han yttrar vidare: »På ett klart, kraftfullt och af tändande hänförelse besjäladt sätt täljer författaren den storartade sägnen om denna andliga rörelses framträdande, hvars dyningar ännu så tydligt spåras i vår kyrkas och vårt folks lif.... Det är första gången vi fått en enhetlig skildring af detta ämne. Hvad som förut funnits är antingen källsamlingar såsom Akianders eller ock smärre populära teckningar öfver enskilda personer såsom öfver Routsalainen, Renqvist och Hedberg.... Säkert är ..., att lektor Rosendals arbete öppnar nya vyer för de flesta läsare». Äfven för den svenska kyrkohistorien är arbetet af värde, då det sprider ljus öfver en rörelse, som särskildt i Norrland framträder på ett med den finska öfverensstämmande sätt. Vi afvakta med uppriktigt intresse fortsättningen och afslutningen af detta lektor Rosendals arbete, som i sin helhet beräknas omfatta ungefär 15 häften à 2 mark.

Granskningar och anmälningar.

Archiv für Reformationsgeschichte. Texte und Untersuchungen. In Verbindung mit dem Verein für Reformationsgeschichte herausgegeben von WALTER FRIEDENSBURG. I årg. C. A. Schwetschke u. S. Berlin 1903—4.

Frånsedt kyrkans grundläggningsperiod har intet tidehvarf af hennes historia i högre grad varit föremål för våra dagars forskning och intresse än reformationsepoken. Att denna väldiga brytnings- och jäsningstid med dess många hittills olösta eller åtminstone på ett ofullständigt eller i andra afseenden otillfredsställande sätt klarerade problem fortfarande och länge nog kommer att behålla sin starka dragningskraft, är väl antagligt redan därför, att vi här hafva att söka de närmaste grundvalarne till hela den nyare tidens kyrkliga och allmänt kulturella utveckling. Men därtill kommer, att reformationstiden bjuder på ansatser och uppslag, som visserligen icke under närmast följande århundraden fullföljdes eller ens upptogos, men som förvisso kunna vara af värde vid sträfvandet att lösa våra dagars invecklade samhällsproblem.

I fråga om en tidsepok med så rika impulser, sådan sällsynt troskraft, så allmän lyftning och vaksamhet inom alla samhällslager kunna vi mindre än någonsin blott och bart nöja oss med kunskapen om händelsernas *yttre* förlopp eller om de store banbrytarnes lefnadsöden och följdrikaste handlingar. Mer än eljest framstår här krafvet att söka få fatt på och klarlägga utvecklingens *innansida.*

Det är ock i detta syfte, som professor d:r W. Friedensburg och öfrige grundläggare af Archiv für Reformationsge-

schichte startat sitt synnerligen löftesrika företag. I prospektet framhålles bl. a. vår tids ständigt stegrade kraf på den historiska framställningen och dess med allt större eftertryck gjorda fordran, att framställningen bygges på primärkällorna eller på vittnesbörden från själfva den tid, som utgör teckningens föremål. Men samtidigt öppnas tillflödet från nya källor. Den historiska betraktelsens omfång vidgas. Talrika lifsyttringar från gångna tider, hvilka såsom förment oväsentliga eller betydelselösa lämnades utan beaktande af den äldre häfdateckningen, utgöra nu forskningsföremål af stort värde och intresse.

Sådana tidskraf vill den nya publikationen tillgodose och skall därför i första rummet offentliggöra hittills obeaktadt eller outgifvet material till reformationstidehvarfvets historia, hvilket ingalunda är i hela sin rikhaltighet framlagdt eller tillgodogjordt trots »Corpus Reformatorum» och den förtjänstfulla verksamhet, som »der Verein für Reformationsgeschichte» utvecklat för att nu icke tala om enskilde forskare af hög dignitet, sådana som en KÖSTLIN, en KAWERAU, en KOLDE m. fl. »På strängt vetenskapligt sätt och i öfverensstämmelse med den moderna editionsteknikens ståndpunkt» skola texter utgifvas, som antingen föreligga blott i handskrift eller i svårtillgängligt eller unikt tryck. Men dessutom skola kritiska undersökningar, synnerligast sådana som tjäna till källmaterialets förklaring här få plats. Och slutligen skall i »Arkivet» meddelas upplysningar om nya företeelser och framsteg på forskningsområdet i fråga, om tidskriftsartiklar, fynd och enskilda iakttagelser, som kunna vara af intresse för det reformationshistoriska studiets idkare och vänner.

Att döma af de hittills utkomna häftena, kommer utgifvaren, professor Friedensburg att på ett förträffligt sätt lösa den sålunda föresatta uppgiften. Själf har han bidragit till denna första, innehållsrika årgång med en högst intressant brefvexling mellan den påflige nuntien i Tyskland Giovanni Morone och kardinalen Giacomo Sadoleto i Rom med anledning af den senares smickrande bref till Melanchton af den 17 juni 1537. Den som humanist och teolog lika berömde Sadoleto var i fråga om andlig utrustning otvifvelaktigt en af det »heliga kollegiets» mest framstående medlemmar. I sitt nyss-

nämnda bref till Melanchton hade han gifvit uttryck åt sin oförställda beundran för den berömde Wittenbergerteologen och hans författarskap. Särskildt hade han prisat Melanchtons eleganta diktion och slutligen utbedt sig hans vänskap. Brefvet är tydligen att betrakta som ett led i sträfvandena att återföra Melanchton till den katolska kyrkans sköte. Det var säkerligen ej illa uttänkt — säger Friedensburg — att på detta vis »Melanchton von der Seite des Humanismus zu packen». Och Sadolets bref förfelade icke heller — åtminstone icke i början — sitt intryck på mottagaren. Verklig påföljd i åsyftad riktning har emellertid skrifvelsen icke haft och den förblef också obesvarad. Men däremot ådrog den sin författare en sannskyldig storm af hat och ovilja från tyske trosförvandters sida. Den finbildade kardinalens handlingssätt ogillades på det häftigaste af katolicismens litteräre förfäktare i Tyskland. Sadolets förfaringssätt gick ju alldeles stick i stäf med deras eget, då de i sina talrika stridsskrifter aldrig kunde finna nog mörka färger vid utmålandet af reformatorerna och deras vänner. Om detta oväder ansåg sig Morone böra underrätta kardinalen, men icke för att instämma i klandret. Han uttalar sig tvärtom med bestämdhet emot de ofruktbara pennfejderna och pennfäktarnes beskäftiga »Treiben» öfverhufvud. I de af Friedensburg meddelade brefven fortfar nuntien att eftertryckligt gissla de katolske ifrarnes i Tyskland blindhet. De förstå — säger han — icke något annat än att skymfa och smutskasta. De förmå icke föreställa sig någon annan »modus» för umgänget med den nya riktningens anhängare än att genom de gröfsta smädelser stöta dem tillbaka. Hade man — menar nuntien — från början med mildhet kommit de afvikne till mötes, så skulle man nu hafva haft mindre svårighet att återupprätta kyrkans enhet. De sålunda meddelade brefven aflägga i sin mån ett vittnesbörd om kurians sällan saknade tillgång på utmärkta diplomatiska krafter inom hierarkiens högsta grader. Hvilken kolossal klyfta i detta hänseende mellan män, sådana som Sadolet och Morone å ena sidan och kurians lägre vapendragare af en Ecks, en Cochläus' och andres grofkorniga kaliber å den andra! I oförståelse af refor-

mationsrörelsens djupa berättigande och verkliga innebörd voro dock båda parterna lika.

Icke mindre intresse knyter sig vid den ingående undersökning, hvarmed d:r P. Kalkoff, öfverlärare i Breslau, inleder den nya publikationen. I sin afhandling, som han gifvit till öfverskrift: »Erasmus' förmedlingspolitik och hans andel i den första reformationstidens flygskrifter» skildrar förf:n på ett särdeles fängslande sätt den store humanistens tidigare publicistiska verksamhet och förhållande till sin tids journalistik i det hela. Förf:n döljer icke, att Erasmus var en egendomlig, motsägelsefull, af ljusa och mörka drag underligt sammanväfd karaktär, men uppvisar samtidigt klart, huru han trots den allmänna misstron mot sin personlighet lyckades utöfva ett vidsträckt och betydelsefullt inflytande på den allmänna meningen till Luthers förmån. I själfva verket framstår Erasmus som hufvudpersonen i den med största energi förda litterära kampen mot den påfliga hotelsebullan om bannlysning af den 15 juni 1520.[1] Till Köln löpte snart den omfattande agitationens trådar samman, och sedan Erasmus samlat dem alla i sin skickliga hand, förstod han — hvad man knappast skulle vänta af honom — att med icke mindre djärfhet än klok smidighet, sköta spelet. Hans lärdom, skarpsinne och sällsynta satiriska begåfning kommo honom härvid väl till pass, men äfven hans förmåga att öfverallt, till och med vid kejsarhofvet, skaffa inflytelserika förbindelser. Korteligen: Erasmus röjer en diplomatisk och organisatorisk duglighet, som en modern politisk ledare eller hufvudredaktör för en stor tidning i våra dagar väl kunde ha skäl att afundas honom. Länge dröjde det icke heller innan kurians vänner lärde inse, hvilken fruktansvärd motståndare de erhållit i den skenbart så oansenlige och timide mannen (»mobile et anxium ingenium Erasmi»). Aleander gaf sig också ingen ro, förr än han lyckats oskadliggöra honom både vid kurian och det kejserliga hofvet samt fördrifva honom från hans hemort.

---

[1] Det är oriktigt att såsom vanligen sker kalla denna bulla »bannlysningsbulla». Se K. Müllers af Kalkoff åberopade undersökning. Zeitschrift f. Kircheng. Bd. 24.

Bland öfriga till föreliggande publikation lämnade bidrag märkas sådana af professorerna P. Tschackert i Göttingen, G. Mentz i Jena och Nikolaus Müller i Berlin. Den sistnämnda meddelar ett nytt, värdefullt dokument till belysning af den bedröfliga historien om landtgrefven Filips af Hessen dubbeläktenskap.

Utrymmet medgifver icke ett närmare ingående på dessa artiklar eller — på ett undantag när, hvarom mera strax — det rikhaltiga innehållet för öfrigt. Ett blott uppräknande af medarbetarnes namn, meddelade urkunder och afhandlingstitlar torde ej heller löna mödan. Det återstår mig då endast att fästa uppmärksamhet vid ännu ett bidrag, som synes förtjäna en särskild sådan, då det medelbart kan anses ega en viss betydelse för vår kyrka och hennes historia. Det är O. ALBRECHTS sorgfälligt utförda redogörelse och undersökning »*Zur Bibliographie und Textkritik des kleinen Lutherschen Katechismus*». Förf:n har bl. a. lyckats finna hittills okända upplagor af detta Luthers mästerverk och vittnesbörd om sådana, så att t. o. m. professor Knokes förträffliga år 1903 utgifna öfversikt, »Ausgaben des Lutherschen Euchiridions bis zu Luthers Tode und Neudruck der Wittenberger Ausgabe 1535» redan befinnes i icke alldeles oväsentliga punkter antikverad.

Då katekesfrågan hos oss nu blifvit aktuell, bör Albrechts och andras sträfvanden för ett fastställande af den lutherska texten icke sakna sitt intresse och värde. Vid en än så »varsam» revision af den häfdvunna svenska texten till Luthers katekes, kräfves uppenbarligen hänsyn icke blott till den inhemska traditionen utan jämväl i minst lika hög grad till originalarbetets bästa och säkert fastställda läsarter.

Men förutom upplysningar i denna riktning, hvilka sålunda kunna blifva af ett visst praktiskt värde, lämnar oss Albrecht ett medel att komma ett litet steg närmare lösningen af det för några år sedan lifligt debatterade spörsmålet om den tidigaste svenska upplagan af Luthers euchiridion.

I sina »Dokumenter og Studier vedrørende den lutherske katechismus' historie i Nordens Kirker» (Kristiania 1893) gjorde d:r A. Chr. Bang gällande, att till grund för den äldsta,

i behåll varande svenska öfversättningen, som år 1572 utgafs från trycket, ligger den tyska originalupplagan af år 1531. Så säkert fann den framstående forskaren detta resultat, att han betraktade det som ett afgjordt faktum och förklarade, »at der ikke lader sig reise någen invending derimod» — en mening, som hittills icke heller af någon blifvit bestridd och säkert delats af alla, som tagit kännedom om hans utredning. Icke minst har den, som skrifver dessa rader, varit öfvertygad om riktigheten af den frejdade norske kyrkohistorikerns bevisning i denna punkt. Men nu visar sig, att hufvudgrunden för nämnda mening helt och hållet faller. Hufvudbeviset var nämligen, att i den mellan fjärde och femte hufvudstycket förefintliga afdelningen, som handlar om skriftermålet, *endast och allenast* 1531 års tyska originalupplaga befanns hafva orden *»vnvleissig, Zornig, vnzüchtig, heissig gewest»* (tydligen motsvarande den svenska katekesupplagans af 1572 ». . . *warit försumeligh, wredsam, otuchtig, hätsk»*, medan alla öfriga upplagor hade det kortare uttrycket *»vnvleissig gewest»*. Nu upplyser emellertid ALBRECHT (s. 252) att förutom Wittenbergerupplagan af år 1531 äfven den hos Hans Kilian i Neuburg a. d. Donau år 1545 tryckta upplagan har dessa ord med obetydlig modifikation, så lydande: *»vnfleissig, Zornig, vnzüchtig, hessig gewest»*.

Tyvärr har Albrecht icke haft anledning meddela, huru det i Kilians tryck förhåller sig med öfverskrifterna till buden. Men vid ifrågavarande förhållande eller att den svenska upplagan i likhet 1531 års tyska har *»Thet första»*, *»Thet andra»* o. s. v. (utan tillägg af ordet: *budhet;* sålunda motsvarande »Das Erst.», »Das Ander.» etc.) fäster Bang med rätta mindre vikt. Äfven 1542 års Wittenbergerupplaga har för öfrigt beteckningen »Das I.», »Das II.» o. s. v.

Skulle det kunna visas vara möjligt eller sannolikt, att den svenske öfversättaren icke användt en tysk upplaga af år 1531 utan en sådan från 1540-talets förra hälft, så rubbar detta dock för ingen del hufvudresultatet af Bangs undersökning. Schaumans bestämda, ehuru af honom helt och hållet obestyrkta uppgift, för hvars riktighet den norske forskaren gifvit goda skäl, eller att en tidigare svensk öfversättning af

år 1548 förefunnits, hade då tvärtom vunnit ett ytterligare stöd.

Med intresse afvakta vi Albrechts till nästkommande årgång utlofvade »Katechismusstudien» liksom professor Friedensburgs »Ergänzungen zu den Briefen Canisius» och professor K. KNOKES »Ein Bild vom kirchlichen Leben Göttingens a. d. J. 1565». Äfven professorerna V. Schultze och Haussleiter i Greifswald hafva utlofvat sin medverkan, hvilket icke kan annat än ytterligare stärka förtroendet till det nya företaget. För vår del hälsa vi det med glädje och drista utan tvekan varmt anbefalla det till reformations- och kyrkohistoriens vänner och idkare äfven i vårt land.

Vid subskription beräknas priset efter 45 pfennige per tryckark eller omkring 10 mark för en årgång. Köp af enskilda häften ställer sig betydligt dyrare. Den typografiska utstyrseln är god och präglas af en gedigen smak, som hedrar förlagsfirman.

Herman Lundström.

Denifle, Heinrich, P., O. P. *Luther in rationalistischer und christlicher Beleuchtung. Prinzipielle Auseinandersetzung mit A. Harnack und R. Seeberg.* Mainz 1904.

Heinrich Denifles arbete: *Luther und Luthertum* in der ersten Entwickelung, Qvellenmässig dargestellt, af hvilket första bandet, omfattande 860 sidor, utkom 1903, har väckt ett oerhördt uppseende. Med glädje och förtjusning har det blifvit hälsadt inom den romersk-katolska världen. Verkan af detta arbete, har det blifvit sagdt, är för den, som är kvalificerad att uppskatta det, öfverväldigande. Slutresultaten tvinga sig med oemotståndlig pondus på till och med den mest motsträfvige (*Stimmen aus Maria Lach*, 1904, H. 1). Bland protestanterna åter har det icke blott framkallat mycken öfverraskning, utan äfven harm och förtrytelse. Att Luther af katoliker i allmänhet groft smädas, det är ingenting öfverraskande; det har skett från reformationens första dagar intill den dag som nu är. I skolorna, framför allt inom rent katolska länder

implantas fortfarande hos ungdomen den föreställningen att Luther var en moraliskt förkastlig människa, som framkallat och utbredt ett pestartadt fördärf inom kyrkan. Så t. ex. säges det i en »mit Genehmigung der geistlichen Oberen» i Regensburg 1884 utgifven lärobok i kyrkohistorien att Luther, af naturen skrupulant och hypokonder, efter en stormig ungdom utan sann kallelse inträdt i Augustinerorden och sökte först såsom pelagian genom fariseisk gerningshelighet, utan Guds nåd, vinna frid i själen och salighet, men föll snart i det andra extremet, förnekade viljans frihet och sade, att nåden allena utan all mänsklig medverkan, utan bot och sinnesändring(!) verkar rättfärdiggörelse och salighet. Under utvecklingens gång »blef af munken en kyrklig och politisk demagog, af folkets man en furstetjänare». Men det sorgligt öfverraskande var detta, att en historieforskare af högt anseende kunnat offentliggöra ett arbete af den beskaffenhet som Denifles *Luther und Luthertum* är. De ställen i det nu utgifna bandet, på hvilka förf. om Luther använder smädeord och tillägger honom dåliga, ja, äfven de sämsta egenskaper, uppgå åtminstone till ett antal af 100. Exempel därpå kan det vara öfverflödigt att lämna då vi senare vilja anföra hvad D. säger Luther vara för den som är en sann *kristen*. »Der Verfasser, yttrar Harnack (Theol. Literaturz. 1903 N:o 25), hat den Rahmen seines Buches benutzt um in demselben ein Schandmal für Luther aufzurichten wie es so tedenziös, objectiv unwahr und erschreckend gemein in unserem Zeitalter nicht einmal von inferioren Sudlern erfunden worden ist.»

Bland de protestantiska *teologer*, som *redan* egnat detta arbete en kritik, vilja vi omnämna Harnack, Kawerau, Kolde, Seeberg och Walther. I sin skrift *Luther in rationalistischer und christlicher Beleuchtung* angifver D. i den förra delen »den kristliga och den rationalistiska ståndpunkten vid bedömandet af Luther» och i den senare (p. 34—89) uttalar han »ein freies Urteil über die Kritik Harnacks und Seebergs». Att redogöra för Denifles antikritik i den skrift, hvarom här är fråga, ligger utanför syftet med denna anmälan — en sådan redogörelse torde lämpligen kunna uppskjutas till dess åtminstone äfven den *senare* delen af första bandet af *Luther und*

Luthertum[1] utkommit, då en redogörelse för stridens gång dittills i det hela kan lämnas — och därför inskränka vi oss här till följande referat.

Såsom ett af Gud skapadt, med förnuft begåfvadt väsen är människan berättigad att uppresa sig emot allt, hvari Guds höghet icke omedelbart eller medelbart träder henne till mötes. Gud måste behandla henne såsom ett med förnuft begåfvadt fritt väsen: vill Gud att människan skall böja sitt förstånd och sin vilja för hans höghet, så måste han uppenbara denna för henne. Och vill han för att uppenbara sin höghet, sin befallning betjäna sig af ett verktyg, vill han genom en människa tala till människan, så måste han genom en återglans af sin gudomliga höghet utmärka henne såsom sitt sändebud. Den med förnuft begåfvade människan, äfven den mest troende och kristliga, underordnar enligt förnuftet ej sitt förstånd och sin vilja under någon af sina medmänniskor, så framt hon ej i den samma ser den naturliga och öfvernaturliga återglansen af Guds höghet. Att Guds helighet skulle kunna till bärare af denna öfvernaturliga återglans, till bärare af hans uppenbarelse och befallningar välja en lastfull människa strider mot vårt förnuft. Gud måste för att bli förstådd af oss, för att kunna kräfva lydnad af oss välja ett sändebud, som är honom värdigt. Men å andra sidan skulle äfven det största helgon trots all sin helighet ännu icke vara kvalificeradt och berättigadt att i Guds namn framställa för oss nya, utöfver den naturliga ordningen gående befallningar, om det icke styrker sig vara Guds sändebud genom att gripa in i den naturliga ordningen, hvilken, såsom grundad af Gud, blott af Gud tillfälligt kan upphäfvas. Blott om förkunnaren af en ny lära genom *under* har bevisat sig för oss såsom Guds organ, har han rätt att kräfva tro och lydnad af oss. Vi *tro,* emedan vi *veta,* att Gud har talat. Är det väl i denna tro någonting mot förnuftet stridande, någonting nedsättande? Hvad rationalismen däremot angår, så kan han icke tro, emedan *hans* Gud icke har några under, icke kan modifiera den af honom framkallade ordningen. Utan under ingen tro, men utan undrens möjlighet intet sannt gudsbegrepp. *Ur den rationalistiska världen*

[1] Erster Band (I. Abteilung) utkom i en andra »durchgearbeitete Auflage» 1904.

äro Guds sändebud utträngda, hon har ju blott sina öfvermänniskor.

Däremot måste den här antydda vägen till kristlig tro vara gemensam för *katoliker och troende protestanter*. Äfven för de senare kan det icke gifvas någon kristlig tro utan under. Äfven för dem måste den, som talar å Guds vägnar och därmed kräfver tro på Gud, legitimera sig genom *lefvernets helighet och under*. Men den af Kristus grundade kyrkan i hvilken han *förblifver intill världstidens fulländning* (Matt. 28: 20) är *sanningens pelare och grundfäste* (1 Tim. 3: 15). Däraf följer att den af Gud sände Jesus Kristus för alltid har *uteslutit* den möjligheten, att någonsin i framtiden någon skulle kunna komma i *hans* namn eller i *Guds*, för att uppställa en mot den allmänna kyrkoläran stridande religiös teori, utan att (något som är omöjligt) ega en gudomlig mission därtill och att bekräfta den samma genom de ofvannämnda utomordentliga kriterierna. Men under sådana förhållanden kan man med rätta på Luther tillämpa Kristi ord: *Ex ore tuo te judico*. Ty att Luthers verk är en omgestaltning af kristendomen, representerar en ny religion, att det nya, eller såsom man säger, rena evangelium hos Wittenbergermunken för honom betyder en omstörtning af kyrkans gamla troslära, det medgifver man i våra dagar äfven från protestantisk sida. Om någonsin någon, så var det Luther, som måste bevisa sig såsom ett Guds sändebud, och detta knappt mindre än Jesus Kristus själf; ty skillnaden mellan hans och den gamla läran är tilläfventyrs än mer genomgripande än den mellan det nya och det gamla förbundet.

Men hur legitimerade sig nu Luther såsom gudasänd? Det står orubbligt fast, att han icke på minsta sätt gjort det, ehuru han teoretiskt hade den öfvertygelsen att han måste göra det. Och likväl har han företagit det vanvettiga vågstycket att bryta med en 1,000-, ja 1,500-årig kyrka, att störta kristendomens grunddogmer och i deras ställe upphöja sin för villfarelse utsatta andes fantasiprodukter till dogmer. Och trots denna alltigenom falska basis har hans verk lyckats: detta är det enda, i sanning sorgligt stora i hans gärning.

Från kristlig ståndpunkt måste Luther därför förkastas

såsom reformator; och hvar och en som icke gör det, förnekar anspråket på det sköna namnet kristen, förnekar Kristus, hans löfte och hans trosprincip. En hvar som erkänner honom såsom reformator, kan detta blott såsom *rationalist*, låt vara att han på yttre sätt bekänner sig till den positiva kristendomen, ja, än mer: till och med från allmän logisk och kunskapsteoretisk ståndpunkt, ja, äfven från Luthers ståndpunkt, hvilken han intog gent emot andra, måste man protestera mot hans egenskap af den kristna religionens förnyare och återupplifvare.

Men hvad är då Luther positivt för en sann *kristen?* En vanlig, eller om man så vill, en ovanlig *revolutionär*, hvilken såsom en *demon* gått fram genom sin tid och hänsynslöst nedtrampat hvad ett årtusen före honom vördat; en *förförare,* som ryckte med sig hundratusenden i sina olycksdigra villfarelser; en *falsk profet,* som i sin motsägelsefulla lära likasom i sitt syndfulla lif visade raka motsatsen till det, som man bör fordra och vänta sig af en gudasänd; en *lögnare* och *bedragare,* som just genom att prisgifva alla sedliga skrankar under slagordet kristlig frihet drog så många förblindade öfver till sig.

Och hvad är Luther från *rationalistisk* ståndpunkt? Äfvenledes en revolutionär, en rätt stor sådan; just därför firas han af denna skola såsom en öfvermänniska och upphöjes till den högsta himlen, emedan han en gång för alla brutit med det kyrkliga och de besvärande sedereglerna, i det att han stödde sig på sin starka individualitets spontana kraft, utan att behöfva den öfvernaturliga upplysningen; emedan han befriat mänskligheten från den positiva trons band och hänvisat henne till sig själf; emedan han med brutal våldsamhet afskurit de trådar, hvilka oafbrutit genom århundradena ledde till kristendomens upphofsman och hvilka förenade människan med det högre väsendet genom lagar, hvilka icke ligga i mänskligt godtycke. Hvad rationalisterna konsekvent vörda i Luther är just det negativa, det oerhördt destruktiva i hans stordåd.

I grunden är och förblir Harnack rationalist. Hans kristendom, med hvilken han vill kristianisera de moderntliberalt bildade, är ingen kristendom. Dess stiftare, Jesus Kristus, är icke Gud, är icke sann gudason. Harnack har upp-

hört att vara *kristen*, ehuru han förblir och kan förblifva *protestant*. Härmed är Harnacks och hvarje rationalists ståndpunkt gentemot Luther bestämd.

Härefter öfvergår Denifle till en granskning af Harnacks kritik. På tonen i densamma vill han ej ingå; det är blott det sakliga innehållet i denna kritik, som intresserar honom. Han finner detta vara ytterst obetydligt.

Den senare hälften af sin skrift egnar Denifle åt en uppgörelse med Seeberg. Att börja med angifver han dennes *ståndpunkt*.

Nu talar, säger D., en »positiv» teolog: Hos Luther, af demonisk storhet, verkade underbara krafter, till följd af hvilka han talar ord och utför gärningar, som ljuda genom århundradena; han var en människa af väldiga dimensioner och krafter; han hör till historiens verkliga stormän, till dessa söndagsbarn, hvilka världshistoriens veckodagar icke producera. Men hos nästan alla sådana bära icke blott dygderna heroisk karakter, utan äfven »die Untugenden». Och Luther har icke utgjort något undantag härifrån.

Denna Seebergs karakteristik af Luther finner Denifle vara så öfverensstämmande med hvad Nietzsche har att säga om *öfvermänniskan* och hennes herremoral, att den enes tal skiljer sig från den andres blott genom dess författares namn. »*De positiva lutherdyrkarnes ordförande i denna fråga, Seeberg, har med logisk konsekvens drifvits in i hans läger, hvilken är den radikalaste af alla revolverfilosofer.* Hvarför? Emedan han ville à tout prix försvara sin »reformator» och på annan väg icke förmådde det. Seebergs öde belyser på ett bjert sätt vår tro, att *lutheranism och protestantism med tvingande konsekvens alltid mynna ut i omstörtning.* Reformationen, som icke blott betydde en fysisk, utan framför allt en religiös och etisk omhvälfning i världshistorien, måste om hon skall förtjäna sitt namn, återföras till en upphofsman, hvilken var stor icke blott i fysisk, utan först och främst i etisk och religiös mening. Men har nu Luther ingen annan storhet att uppvisa än den, som Seeberg prisar hos honom, och hvilken äfven vi villigt till en viss grad tillerkänna honom, då är hans verk byggdt på svek, då är han själf en lögnare och bedragare.

För att afgöra den kontroversen, huruvida Luther verkligen var sänd af Gud, måste man enligt D. tillse, huruvida han verkat utomordentliga tecken, och huruvida han i lifvet lagt i dagen en utomordentlig dygd och helighet. — Men nu frågas det: antager Seeberg *under*, antar han åtminstone deras möjlighet eller icke? I förra fallet måste han obetingadt förkasta Luther såsom reformator; i det senare står han på naturalistisk och rationalistisk grund. — Och i själfva verket förhåller det sig så, att hvad som för rationalisterna af en Harnacks art är *utgångspunkt*, den kristliga religionens förmänskligande, det är för den positive protestanten *slutresultat*. Men båda klasserna äro blott graduellt skilda afarter af en och samma rationalism, hvilka genom en djupare klyfta än i förhållande till hvarandra äro skilda från den sanna kristendomen.

Vi kunna alltså lugnt påstå: kampen mellan den katolska och den protestantiska religionsprincipen är i sitt innersta väsen en kamp om den kristliga och den rationalistiska världsåskådningen. Hvad den troende protestanten å den ena sidan antager såsom grunddogm, Kristi gudom, förnekar han å den andra sidan *indirekt* genom antagandet af Luther.

De följande 25 sidorna upptagas af den granskning Denifle ägnar åt »enskildheter» i Seebergs här i fråga varande skrift. Därefter följer »Schluss», hvari de 5 sista raderna lyda sålunda: »Was aber meine protestantische Kritiker, speciell ihre Koryphäen Harnack und Seeberg, gegen mich ins Feld geführt haben, hat auf der wissenschaftlichen Tenne nur leeres Stroh ergeben. Das Fazit, mit dessen Feststellung ich meine Abwehr schliesse, welche man mir so leicht gemacht hat, kommt einer Bankerotterklärung der protestantisch-teologischen wie -historischen Wissenschaft gleich.»

Af det som här ur Denifles skrift blifvit refereradt framgår tydligen, att *hvarje* historieskrifvare, som hyllar de grundsatser, hvilka D. här uttalat, måste vara urståndsatt att opartiskt bedöma Luther och hans verk. Och hvar och en som är en lika trogen son af den romerska kyrkan som Denifle *måste* hylla dem. Då påfven förklarat, att Luther är en kättare; då påfven från »*rebellio lutherana*» härleder ett tillväxande sedefördärf; då han i Luthers lära ser ett »malum virus», som småningom

genomträngde »provincias fere universas»,[1] så måste detta vara själfva *utgångspunkten* för den katolske historieskrifvaren och hans *uppgift* blir den, att söka bevisa, så godt han det förmår, riktigheten af det sagda. Men låtom oss antaga, att han icke *kunde* bevisa det, det vill här säga, att Luther »i sitt lefverne ådagalagt en utomordentlig dygd och helighet» samt gjort *underverk*, hvem skulle *då* fått rätt, *Luther* eller *påfven?* Visst icke Luther. Resonnemanget måste nämligen då hafva blifvit detta: Luther förkunnade en från den *ofelbara* (= den romerska) kyrkan afvikande lära; alltså måste denna lära vara *falsk*, hans helighet endast *skenbar* och de under han gjort blott *djäfvulens bländverk*. Till belysning af denna sak vilja vi erinra om, hur en annan bland den katolska kyrkans vetenskapliga stormän nämligen Döllinger behandlat reformationens historia. Såsom god katolik framställde *han* Luther och reformationen ungefär på samma sätt som nu Denifle gjort det; men sedan han, genom att förneka påfvens ofelbarhet, blifvit *kättare*, var det möjligt för honom att göra Luther rättvisa. Han *gjorde* det äfven, och försonade därmed sin förut skedda försyndelse mot den historiska sanningen. Någonting sådant kunna vi svårligen vänta af dominikanern Denifle.

J. E. B.

Wilpert, Joseph. *Die Malereien der Katakomben Roms.* Herder. Freiburg i. B. 1903. Pris för ex. skinnband 330 Mark.

Det är en fröjd att taga detta allt igenom solida och präktiga arbete i sin hand. Frukten af femton års trägna forskningar har Wilpert här nedlagt. Resultatet har ock blifvit glänsande: ett monumentalt verk, hvilket — såsom Harnack (i Th. L. Z. 16. 1904. 5) framhållit — vid sidan af de Rossi's *Roma Sotteranea* kommer att för alla tider förblifva det grundläggande arbetet öfver målningarna i Roms katakomber.

Den ena af de båda väldiga foliovolymer, af hvilka verket består, är hufvudsakligast ägnad åt undersökning och utred-

[1] Se Leo XIII:s rundskrifvelse: Militantis Ecclesiæ af den 1 aug. 1897.

ning af de många frågor, som röra det fornkristliga måleriet. Den andra innehåller icke mindre än 267 reproduktioner af katakombmålningar. Af dessa äro 133 äfven kolorerade i så diskreta och sanningstrogna färger, att det måste väcka beundran hos hvar och en som fått tillfälle att besöka Tiberstadens underjordiska grafkamrar. Äfven i täxten finnas för öfrigt mer än ett halft hundratal afbildningar intagna. Vi ha säkert ej lätt att rätt föreställa oss, hvilka oerhörda svårigheter måst öfvervinnas, innan dessa förträffliga reproduktioner kunnat framställas. Man betänke blott, att originalen utgöras af svåråtkomliga alfresco-målningar i underjordiska rum, dit i de flesta fall ingen solstråle någonsin hittar vägen.

Enkelt och flärdlöst antydas dessa svårigheter i det intressanta förordet. Man häpnar öfver den sega ihärdighet och uthålliga flit Wilpert utvecklat. Han har i ljuset framdragit halft utplånade väggmålningar, utgräft igenfallna katakomber, sökt efter nya, hittills okända målningar, af hvilka han upptäckt många, och han har för att vinna ett så tillförlitligt resultat som möjligt, i detalj öfvervakat sin stab af akvarellmålare, fotografer och boktryckare.

Sin tilltalande och lättlästa framställning delar Wilpert i två böcker, hvardera innehållande 24 kapitel. Den första boken ägnas åt allmänna undersökningar och afhandlar 1) de »cömeteriala» målningarnas teknik, 2) nämnda måleris förhållande till de hedniska väggmålningarna o. s. v. Femte kapitlet ägnas åt den viktiga frågan, om porträtt finnas bland katakombmålningarna. Svaret blir i det hela ett väl motiveradt nej. Endast i fråga om apostelen Petrus tyckes saken ej vara alldeles klar. I det intressanta 7:de kapitlet lämnas kriterierna för bildernas kronologiska bestämmande. Det 8:de kapitlet handlar om målningarnas konstnärliga värde, det 9:de meddelar grundreglerna för de religiösa framställningarnas tolkning, det 10:de handlar om det andra, tredje och fjärde århundradets bildcykler o. s. v.

Den andra boken ägnas åt utforskandet af katakombmåleriernas innehåll. Så handlar det 13:de kapitlet om de kristologiska målningarna, det 14:de och 15:de om sådana, som

afbilda dopet och evkaristin, det 16:de om sådana, som uttrycka tron på uppståndelsen, det 17:de om sådana, som hänföra sig till död och synd, det 18:de om sådana, som uttrycka bönen om Guds bistånd för den aflidnes själ, det 19:de om sådana, som föreställa den yttersta domen, det 20:de om sådana, som uttrycka bönen om den aflidnes tillträde till den eviga saligheten, det 21:ste o. f. om sådana, som föreställa de aflidne i saligheten, helgonen o. s. v. Två stora bilagor bilda afslutningen.

I besittning af alla nödiga tekniska och antikvariska förkunskaper samt en omfattande kännedom om den fornkristliga litteraturen har Wilpert ägnat sig åt katakombbildernas utforskande. Väl utrustad har han sålunda gått till sitt verk, och genomträngd af ett äkta historiskt sinne har han lyckligt fört det till slut. Talrika misstag och villfarelser, som uppstått på grund af de äldre afbildningarnas otillfredsställande och vilseledande beskaffenhet, har han också lyckats rätta.

Harnack konstaterar ock en »dubbel frukt», som uppvuxit ur de lyckliga inre och yttre förutsättningar, under hvilka Wilpert arbetat. För det första kan numera ingen strid uppkomma angående de principer och synpunkter, enligt hvilka katakomb-målningarna äro att förstå. *I alla hufvudpunkter är enighet uppnådd mellan protestantiska och katolska forskare.* Och detta vill ju ej säga litet. Ännu en katakombforskningens storman sådan som de Rossi var vid bildernas förklaring bunden af icke få dogmatiska och romantiska fördomar, ehuru just han gjort så mycket för deras undanrödjande. Först protestantiska forskare togo de afgörande stegen. Efter mycken strid vanns småningom en gemensam, fast vetenskaplig basis och numera hoppas man vara förskonad från »konfessionella» kontroverser på detta område. Naturligtvis kunna forskarne hysa olika meningar om den ena eller andra detaljens tydning, men hufvudgrundsatserna för tolkningen äro af vetenskapen fastställda.

Den »andra punkten» formulerar Harnack så: *Wilpert har åstadkommit en större säkerhet i katakomb-målningarnas kronologi, än vi hittills ägt.* Ehuru Berliner-historikern tillstår sig hafva stått skeptisk med afseende på möjligheten att kunna

åtskilja mellan katakomb-utsmyckning (och katakomb-målningar) från tiden omkr. år 90—150 å ena sidan och sådan från tiden omkr. 150 —220 å den andra säger han sig nu genom personligt besök på ort och ställe samt Wilperts arbete hafva blifvit öfvertygad, att man med fog kan göra en sådan åtskillnad, »emedan man kan *se* den».

Då verket är inom sitt område epokgörande, ha vi velat fästa årsskriftens läsares uppmärksamhet vid detsamma. Då dess höga pris -- som visserligen i och för sig ingalunda kan sägas vara för mycket tilltaget — väl hindrar, att arbetet vinner många enskilda köpare i vårt land, kan måhända till sist förtjäna nämnas, att det teologiska seminariet vid Uppsala universitet genom besparingar af de knappt tillmätta årsanslagen satts i stånd att inköpa ett exemplar, som sålunda är tillgängligt för den vid universitetet studerande ungdomen.

Ldm.

Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense. Katolische Ritualbücher Schwedens und Finnland im Mittelalter. Mit Einleitung und Erläuterungen herausgegeben von Joseph Freisen. VI+LXXIII+260+800. Paderborn 1904. Pris häft. M. 7,50.

Den framstående kyrkorättsläraren professor d:r J. Freisen i Paderborn har med detta arbete slutfört sin föresatta uppgift att ånyo offentliggöra alla ännu i behåll varande manualböcker från de nordiska ländernas medeltid. Redan år 1898 utgaf han sålunda dels »*Liber agendarum secundum ritum et consuetudinem ecclesie et dioecesis Sleszwicensis divinarum rectoribus utilis et necessarius*», dels ock »*Manuale Curatorum secundum usum ecclesie Rosckildensis*». Båda dessa editioner voro försedda med värdefulla historiska inledningar. Till dessa sluter sig värdigt den sist utkomna editionen af svenska medeltida ritualböcker. Oafsedt dess speciella intresse för oss svenskar torde detta d:r Freisens arbete ur rent vetenskaplig synpunkt t. o. m. böra skattas icke så obetydligt högre än de två förut nämnda upplagorna. Hvarje kyrkohistoriker och liturgiker har emellertid skäl att vara d:r Freisen tacksam för samtliga hans värderika *Monumenta Ritualia Ecclesiæ Septentrionalis.*

Till grundval för d:r Freisens upplaga af *Manuale Lincopense* ligger naturligtvis det enda kända, tyvärr dock defekta exemplaret, som förvaras i Uppsala universitetsbibliotek. För Skarabreviariet har samma biblioteks utmärkt väl bibehållna, såsom komplett helt och hållet unika exemplar användts. Åbomanualet är återgifvet efter det i kungl. biblioteket i Stockholm bevarade exemplaret.

Endast en af dessa täxter förelåg förut fullständig i modernt tryck. *Manuale Aboense* utgafs nämligen år 1894 i Åbo af J. A. CEDERBERG. D:r Freisens i inledningen meddelade skäl för att detta oaktadt upptaga äfven sistnämnda täxt kunna ej annat än till fullo respekteras.

Att dessa för den kyrkohistoriska, kyrkorättsliga och liturgiska forskningen lika värdefulla ritualböcker nu föreligga i en god, för en hvar lättillgänglig upplaga, är ju redan tack värdt. Men editionens värde höjes i betydande mån af den utförliga, intressanta inledningen samt de meddelade, synnerligen rikhaltiga anmärkningarna närmast till *Manuale Lincopense,* men delvis direkt eller indirekt gällande äfven öfriga ritual. Förf:n har här bl. a. lämnat en mängd karaktäristiska och belysande utdrag ur nordtyska, spanska och engelska manual och agendor, som till stor del varit okända äfven för äldre samlare af liturgiska formulär, sådana som t. ex. en Martène, en Daniel m. fl. Stadig hänsyn tages dessutom naturligtvis till *rituale romanum,* liksom till den svenska liturgiska forskningen. Förf:n visar sig sålunda väl känna till och hafva haft stort gagn af Klemmings, Quensels och Geetes förtjänstfulla arbeten på den svenska medeltidsliturgikens område.

Icke i någon förut tillgänglig skrift rörande detta ämne har emellertid ett så omfattande utomsvenskt liturgiskt material, som det Freisen meddelar, stått forskaren till buds för bestämmandet af de svenska ritualens egendomligheter och förhållande till andra västerländska kultformer. Förf:n har särskildt i Britisch Museum i London inhöstat en gifvande skörd.

Hvad kan då sägas vara hufvudresultaten af d:r Freisens nu framlagda undersökningar, för så vidt de gälla Sverige? Först och främst, att »die Einrichtung der nordischen Manua-

lia eine durchaus selbständige ist». Detta gäller icke minst om de svenska. Deras förut väl kända självständighet gent emot den specifikt romerska traditionen, sådan den kodifierats i Missale Romanum, har vunnit ytterligare bekräftelse. Men därtill kommer, att självständigheten äfven i andra afseenden fortfarande visar sig stor, trots det betydande nya jämförelsematerial, som d:r Freisen framdragit. Och detta gäller såväl självfva »inrättningen» eller de heliga handlingarnas allmänna gång som åtskilliga detaljer. I sistnämnda afseende må exempelvis nämnas Linköpingsbreviariets af 1493 *ordo qualiter sacerdos preparat se ad missam*. De delvis äfven för ett protestantiskt sinne mycket tilltalande böner, som prästen vid afläggandet af sina egna kläder och den prästerliga skrudens iklädande hade att bedja, äro — säger förf:n — »hos oss okända och helt och hållet skiljaktiga» från dem, som möta i *Missale Romanum*. En enda af dessa svenska, om än i romarspråkets dräkt klädda böner, af hvilka flere ordagrant lika återfinnas i 1498 års Skarabreviarium, må här få plats. »*Exuens propriis vestibus [sacerdos] dicit:* Exue me veterem hominem, Domine, cum actibus suis et indue me novum hominem, qui secundum Deum creatus est in justitia et sanctitate veritatis. Per Christum, Dominum nostrum. Amen».

Vid sökandet efter förebilder till de ifrågavarande ritualen har emellertid d:r Freisen vidare kommit till ett resultat, som, om det vid ytterligare granskning visar sig hålla profvet, otvifvelaktigt kan anses utgöra den största vetenskapliga vinsten af hans arbete. Vi mena naturligtvis, hvad förf:n särskildt sid. LXVI ff. (jfr s. 31 not 1) gör gällande, eller att den egendomliga svenska och nordiska medeltida ritus trots sin självständighet i vissa hänseenden, i andra sådana väsentligen bar *engelskt* ursprung. Det engelska inflytandets utsträckning har förf:n visserligen icke i alla detaljer bestämdt, men redan självfva uppslaget är ju synnerligen förtjänstfullt.

Hvad formen för äktenskaps ingående vidkommer, yttrar förf:n med stor bestämdhet: »Eine Einsicht der englischen mittelalterlichen Ritualbücher in dem British Museum zu London 1902 gab mir die Gewissheit, dass mehrfach dieser (nordische) Ritus (so die Reise des Ringes von einem Finger auf den

andern, etc.) aus der englischen Kirche durch englische Missionare nach dem Norden übertragen wurde». Hänvisningen till de engelska missionärernas verksamhet synes mig emellertid mindre lyckad, ty antagandet, att de »engelska missionärerna» i Sverige, en Sigfrid (omkr. år 1000), en David, en Eskil medverkat till den engelska liturgiens från 1200-talet ingång i vårt land, sådan den föreligger från slutet af medeltiden, är i och för sig orimligt. Snarare kan tänkas på legaten Nikolaus Breakspeare, som vid Linköpings möte bl. a. häfdade, att folket borde iakttaga det kristliga äktenskapet, biskoparne Henrik och Tomas i Finland, hvilka kunna tänkas hafva ägt kännedom om S:t Osmunds i England liturgiska sträfvanden från 1000-talets senare hälft. Ett närmare uppvisande af skälen för sin mening förbehåller sig emellertid förf:n att lämna i ett bebådadt arbete, som lofvar att blifva af intresse: »Über nordisches katholisches und protestantisches Eheschliessungsrecht».

Redan nu kan måhända förtjäna nämnas, att den svenska kyrkans bruk af pället (brudhimmeln, baldakinen el. »pallium»), som saknar motsvarighet i de öfriga nordiska länderna liksom åtskilliga andra liturgiska särdrag redan nu af Freisen återföras till den för den engelska kyrkan än i dag grundläggande Sarisburyliturgien.

Den äldsta redaktionen af denna agenda, som anses hafva sitt ursprung från den af biskop OSMUND († 1099) för diecesen Sarum fastställda liturgien, affattades omkring år 1210 och en senare 1246. *Manuale Sarisburiense* blef snart gällande för hela England, Skottland och Irland samt de engelska kolonierna. Då den än i dag för det protestantiska England gällande *Book of Common Prayer* i mycket grundar sig på denna Sarisbury-liturgi och å andra sidan en förbindelse mellan våra nu gällande ritual och Sveriges medeltida förefinnes, så är det icke osannolikt, att en grundlig undersökning skulle, trots i ögonen fallande skiljaktigheter, ådagalägga genom sekler nedärfda öfverensstämmelser mellan svensk och engelsk ritus. I hvarje fall har d:r Freisen lämnat en betydelsefull fingervisning för svensk kyrkohistorisk forskning att äfven i fråga om

medeltiden rikta uppmärksamheten på den svenska kyrkans så allt för ofta förbisedda förbindelser med den engelska.

Att döma af de afdelningar, jag haft tillfälle att ord för ord granska, nämligen sponsalia-ordines i så väl *Manuale Lincopense* som *Breviarium Scarense* och *Manuale Aboense*, äro texterna utgifna med stor omsikt och noggrannhet. De många, ofta egendomliga och godtyckliga abbreviationerna hafva upplösts och en god interpunktion tillkommit. För bådadera måste man vara utgifvaren tacksam. Att trots noggrannheten ett eller annat obetydligare tryckfel insmugit sig, torde knappast hafva kunnat helt undvikas. Jag har anmärkt följande, som meddelas för den beramade »Corpus» räkning: Sid. 41 r. 8 nedifr. står: ipsa; läs: ipse (orig.: i p̄ e). Sid. 47 r. 3 uppifr. står: amibilis; läs: amabilis. Samma sid. r. 9 uppifr. står den bättre formen: subole, medan originaltrycket dock har: sobole. Sid. 131 r. 10 nedifr. står: ihesu. Originaltrycket: hiesu. Sid. 132 r. 19 nedifr. står den af sammanhanget visserligen fordrade genitiven: sare, men det borde måhända hafva anmärkts, att originaltrycket här har nominativformen: sara. Samma sida r. 6 nedifr. står: ihesus; läs enligt originaltr.: iesus. Några smärre misstag, beroende dels på förbiseende vid korrekturläsningen dels på förf:ns helt naturliga obekantskap med svensk litteratur och svenska förhållanden har jag dessutom annoterat. Så t. ex. säges sid. XXVII, att den förste protestantiske biskopen i Skara »besteg» biskopsstolen år 1529. Tillträdet skedde dock först följande år. »Heutige bischöfliche Residenz» heter icke »Brunsko» utan Brunsbo, och den svenska kyrkans nu gällande handbok (sid. LXIX) är icke stadfäst af konungen »år 1804» utan som bekant jämt nittio år senare o. s. v. Sådana i det hela obetydliga inadvertenser äro dock icke många och kunna ej förringa bokens obestridliga värde.

Bland »Berichtigungen und Nachträge» meddelar förf:n en kuriös notis. Han upplyser nämligen att han efter sitt arbetes tryckning genom »*Allgem. Anzeiger für Druckereien*» (1904), som utgifves i Frankfurt am Main fått kännedom om ett i Upsala bevarad, år 1484 tryckt Psalterium Davidis, till hvilket »die Gemeinde Bollnäs (schwedische Provinz Norr-

land[!]) Eigentumsrechte geltend macht und einen enormen Preis (90,000[?] Pfund) für Überlassung an die Univ. Bibliothek Upsala fordert.» Det tillägges försiktigtvis, att biblioteket dock aldrig kommer att gå in på denna fordran. Det enda sanna i denna vidunderliga notis, som nu som bäst tyckes göra sin rund i världslitteraturen, är att ett Bollnäs församling tillhörigt (defekt)exemplar af den ifrågavarande inkunabeln verkligen är deponeradt i Upsala universitets bibliotek.

H. Ldm.

Rydberg, Alexander. Peter Murbecks verksamhet i Skåne. Akademisk afhandling. Lund 1904 (med Murbecks porträtt och 6 bilagor, IV + 285 + 90 s.)

Med rätta betecknar den framstående danske källforskaren H. F. Rördam (Kirkehist. Saml. V, 2, 3 s. 596) ofvannämnda arbete såsom »et Kildeskrift, hvortil enhver der vil sysle med Kirkelivet i Skaane i det nævnte Tidsrum maa vende tilbage med Tak till Forfatteren for hans omhyggelige Granskning af en af den Tids betydeligste kirkelige Personligheders Levned og Virksomhed».

Efter en historisk orientering med teckning af pietismen i Tyskland och i Sverige behandlar förf. först Peter Murbeck under åren 1708—1746, d. v. s. ungdomsåren, hans prästerliga verksamhet i Bjereshög, Malmö, Helsingborg och Hesslunda, vistelsen på Gedsholm och suspensionsåren, samt sedan hans kyrkliga ståndpunkt och betydelse.

Med ledning af de goda källanvisningar beträffande Murbeck, som finnas i Karl Hennings Bidrag till kännedomen om de religiösa rörelserna i Sverige och Finland efter 1730, har förf. gått till sitt arbete och sedan sett källmaterialet växa allt mer under ett flitigt och framgångsrikt genomforskande af Lunds domkapitels protokoll och koncepter samt Acta cleri under åren 1736—1746, äfvensom Malmö rådstufvurätts dombok för åren 1737—1740 och Malmö kämnersrätts dombok för åren 1737 och 1739—1740 samt Handlingar hörande till Malmö kämnersrätts dombok för åren 1739—1740 m. m. Kämners-

rättens såsom förlorad ansedda dombok för år 1740 med det viktiga utslaget rörande Murbeck (bil. I) har han återfunnit i Malmö stadsarkiv, originalet till Murbecks »trosbekännelse» (bil. II) i Lunds domkapitels numera i landsarkivet befintliga arkiv o. s. v. Alla trådarne i Murbecks lidandeshistoria under hans verksamhet i Skåne äro återfunna och ordnade. Det hela fortskrider såsom ett drama, som ovillkorligt rycker läsaren med sig och försätter honom i spänning. Och det bästa är, att läsaren icke vilseledes, ty allt är prägladt af en in i de minsta detaljer gående samvetsgrannhet och pålitlighet i dokuments återgifvande, i fråga om data och fakta m. m. Ett ej ringa arbete har förf. ock nedlagt på Murbecks skrifter. En noggrann förteckning på dessa, hvilka på ett par undantag när utgifvits efter Murbecks död, meddelas i bil. V och upptager ej mindre än 7 sidor.

Hvad som kunde anmärkas, är den måhända tröttande utförlighet, med hvilken processer, vittnesmål och förhöret inför Lunds domkapitel år 1741 anföras. Men ur mer än en synpunkt bör man dock vara förf. tacksam för denna utförlighet. Dels skulle ett uteslutande lätt kunna störa sammanhanget, dels äro dessa detaljer af ett ej ringa intresse såsom belysande tidens rättsväsen och processuella förfarande, kultur och moral, religiösa lif och teologiska åskådningssätt. I vittnesmål af Murbecks åhörare framträda t. ex. i älsklig naivitet och lefvande individuell gestaltning religiösa erfarenheter med mer eller mindre för pietismen karakteristiska drag. Å andra sidan påträffar man sådana ortodoxismens handtlangare som exekutionsbetjänten Wanstedt, hvilken förklarar, att »Murbecks lära är diäfla och en catolisk lära», klagar öfver, att han »fört många uti Malmö från det rena och heliga evangelium», och betecknar Murbeck såsom »en pietist och diäfvul». Icke häller falska vittnen saknades bland dem, som den skenbart för ortodoxien nitälskande stadsfiskalen kommenderade upp mot Murbeck.

De handlande hufvudpersonerna framträda ganska klara och bestämda. Ren och ljus står Andreas Rydelius med klar blick för Murbecks förtjänster och brister, faderlig ej mindre då han varnar, än då han uppmuntrar. Såsom en mörk mot-

bild till honom står Henrik Benzelius. Låt vara att minnet af dippelianismen och kännedom om de pietistiska excesserna i Danmark kunna i någon mån förklara hans afsky för all pietism och därigenom hans ovilja mot Murbeck. Det gällde enligt hans mening »att rädda församlingen från yttersta fara». Men hvad som alltid blir en fläck på hans karaktär, är den systematiska förföljelsen och det inkvisitoriska förfarandet. Att suspensionsdomen varit för hård, säges uttryckligen af nedre revisionen. För öfrigt står midt ibland processerna med deras ofta starka skuggsidor såsom en verklig ljusbild Malmö kämnersrätts förfarande och dess utslag d. 12 febr. 1740. Det senare, som säkerligen är affattadt af rättens ordförande, rådman Wilhelm Flensburg[1], och genom hvilket Murbeck äfvensom de öfriga för brytandet af konventikelplakatet anklagade frikändes, utmärker sig genom rättvisa, klokhet och humanitet.

I redogörelsen för Murbecks kyrkliga ståndpunkt behandlas hans uppfattning af illuminatio och notitia, ångern och tron, rättfärdiggörelsen och tron samt tron och gärningarna, den kristliga fullkomligheten, adiafora, nådemedlen och kyrkan. Det resultat, till hvilket förf. kommer, *att Murbeck nära anslutit sig till Spener,* är utan tvifvel riktigt. Särskildt förtjänar emellertid påpekas Murbecks evangeliska uppfattning af rättfärdiggörelsen. Den människa, som »med allvar söker sin frälsare Jesus, dömer Gud strax rättfärdig utaf nåd för sin sons Jesu dyra försonings skull utan den ringaste hennes förtjänst». Den sålunda rättfärdiggjorde får erfara en »liten fröjd» och får »förtroende till Gud». Domkapitlet, som tolkade detta såsom om det innebure, att rättfärdiggörelsen ginge före tron, saknade tydligen all förståelse för den ur själavårdssynpunkt viktiga distinktionen. Lunds domkapitel contra komminister Murbeck skulle i denna punkten ej ha fått vår tids teologi på sin sida. Öfver hufvud förtjänar erkännas den skicklighet, med hvilken Murbeck, oförberedd på frågorna, besvarar dem. Det vittnar ingalunda om den okunnighet, som domkapitlet ville lägga honom till last. Mera än om kunskaper vittnar det dock om snarfyndighet och om rik pastoral erfarenhet.

[1] Sonsonsson till honom var biskop Wilhelm Flensburg.

I Murbeck ser förf. både en »ädel och storslagen» karaktär och en synnerligen framstående homilet, kateket och själasörjare. Mindre förfaren synes Murbeck ha varit i kyrklig jurisprudens, att döma af de ämbetsfel, som ådrogo honom suspension. Själf söker han urskulda dessa fel därmed, att han i sin fattigdom ej hade råd att hålla sig med en kyrkolag, ett svagt skäl, då, såsom domkapitlet anmärker, ett exemplar af kyrkolagen funnes vid hvarje kyrka. Förhållandet är för öfrigt så mycket mer påfallande, som han i sina ständiga rättegångar ådagalägger ej ringa juridisk fyndighet. Hvad hans karaktär beträffar, så är den föremål för skarpa angrepp i Nils Axelsson Gyllenstiernas Anteckningar (utg. af M. Weibull i Skånska Samlingar I, 2, Lund 1894), där deras samvaro på Gedsholm skildras. Gyllenstiernas smak för det mystiska och sysslande med sanndrömmar och uppenbarelser har tydligen ej tilltalat Murbeck. Till verklig fiendskap öfvergick förhållandet, då Murbeck sökte hindra Gyllenstiernas förlofning med Maria Sophia Morman. Harmen häröfver har gifvit sig luft i Gyllenstiernas allt annat än sympatiska skildring af Murbeck, hvilken i sitt myndiga uppförande hos den gudfruktiga majorskan på Gedsholm synes erinra om en depotisk jesuitpater. Försiktighet var nu icke Murbecks starka sida. En viss benägenhet för despotism låg också i hans lynne, och hvad särskildt Gedsholmsvistelsen beträffar, så har Rydberg nog rätt, då han säger: »När en så handlingskraftig person inskränktes till en trängre verkningskrets och dessutom beundrades af alla, så framträdde kraften på ett kanske väl myndigt sätt.» Episoden med Gyllenstierna torde öfver hufvud ej vara ägnad att jäfva det goda totalomdömet om Peter Murbecks karaktär, ett omdöme, som är grundadt på en omsorgsfull granskning af hans lif och verksamhet, sedda i deras hela sammanhang. *Otto Ahnfelt.*

Arnell, Erik, *Bidrag till biskop Hans Brasks lefnadsteckning*, akademisk afhandling, Stockholm 1904, 15 + 190 s.

Författaren har haft ett delvis svårarbetadt material att röra sig med. Urkunderna från medeltiden gifva i allmänhet

ringa utbyte, när det gäller att bakom nakna fakta återfinna personligheter och psykologisk utveckling. Man har därför skäl att vara författaren tacksam, att han velat upptaga till behandling just den man, hvilken på det kyrkohistoriska området står som den svenska medeltidens sista representativa personlighet, och om hvars karaktär och gärning domen utfallit så olika, allt från Gustaf Vasas bittra ord ända fram till våra dagars forskning.

Teckningen af Brasks lefnad tvingar till fördjupande i två olika historiska skeden: den utgående medeltiden med dess brytningar koncentrerade kring kyrkans förhållande till unionen och till den nationella frihetskampen, och reformationstidens första år med Gustaf Vasas och Olaus Petris olikartade men åt samma mål syftande verksamhet. Här föreliggande afhandling har tyngdpunkten förlagd till Brasks lif under det förra skedet, och här ligger ock dess förtjänster. Anspråkslöst och åskådligt skildras Brasks första utbildning i Sverige och vid tyska universitet, vidare hans vistelse i Rom, dit en föga behaglig rättegång förde honom, men där han visade sig väl förstå att begagna situationen till förkofrande af sitt lekamliga goda, på samma gång som han förhjälpte det för Sveriges kyrkliga historia ej oviktiga Birgitta-huset till bättre vilkor.

Lifligast skildras Brasks verksamhet som domprost och biskop i Linköping under den katolska tiden, särskildt hans förhållande till Sturarne och de politiska problemen. Och författaren slutar denna teckning med en som det synes mig fullt riktig värdesättning af Brasks ställning: Brask tvekade i valet mellan Sturarne och Danmark, men »tycktes vara öfvertygad, att Sverige i förening med Danmark kunde finna sin lycka; men måhända ligger den djupaste förklaringsgrunden till hans handlingssätt däri, att han i de nationella rörelserna, som hade sin samlingspunkt i riksföreståndarskapet, såg en fara för kyrkans privilegier och intressen. . . . Brask var i grunden en varmt fosterlandsälskande man . . . men vi få ej förgäta, att Brask framför allt annat var den romersk-katolska kyrkans afgjorda försvarare och lydige son, som gjort kyrkans sak helt och hållet till sin egen.»

Den intressanta, halft tragiska belysning, som författaren

lyckats gifva åt Brasks ställning vid medeltidens slut, borde hafva lockat att med ökadt intresse följa mannen under de spännande strider med den nya tiden, då hans öde blef helt tragiskt, och hans kamp för sin kyrka måste sluta med flykt för alltid från ett älskadt fädernesland. Men här gifver icke författaren, hvad säkerligen hvarje läsare spanar efter; hans teckningen af Brasks öden under reformationsbrytningarna är hvarken fullständig eller bringar något nytt utöfver det allmänt kända. Endast några få sidor äro egnade åt dessa år, och dock öfverflödar det här nästan af delvis mycket lättillgängligt och gifvande källmaterial. Redan i de delar af Gustaf I:s registratur, I—IV 1521—1527, som upptages i källförteckningen, finnas mängder af dokument om Brask, hvilka intet spår lämnat efter sig i framställningen; och i den ej upptagna delen V påträffas en hel del ytterst viktiga bidrag till kännedomen om Brasks åtgöranden efter Vesterås' riksdag, (se t. ex. Gustaf Vasas dråpliga bref till honom) och om hans flykt ur landet. De källor, som författaren för dessa händelser anlitat, äro både svåråtkomligare och mycket mindre gifvande än riksregistraturen. Äfvenså har katoliken A. Theines arbete: »Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl» visserligen ej förbisetts, men de däri meddelade originalakterna ha ej utnyttjats.

Naturligt är, att författaren haft rätt att själf bestämma, hvilken del af Brasks lif, som han velat särskildt klarlägga. Ofvanstående observation om ofullständigheten i behandlingen af Brask under reformationstiden syftar närmast blott att påvisa, hurusom Brasks lif fortfarande erbjuder ett intressant och gifvande fält för kyrkohistoriskt arbete, så mycket mera lockande, som Arnells afhandling gjort undan ett godt förarbete genom teckningen af Brask före reformationen. Men ur samma synpunkt torde då ock böra nämnas, att ej blott primärkällorna för reformationstiden ofullständigt anlitats — i förteckningen saknas bl. a. Riksdagsakter, utgifna af Hildebrand och Alin — utan att äfven den anförda litteraturen med gagn kan kompletteras. Ej oviktiga bidrag till kännedomen om Brask och den allmänna situationen i Sverige redan under medeltidens sista år lämna t. ex. de ej omnämda Ahlenius: Sten

Sture den yngre och Gustaf Trolle 1514—1517 (Historisk tidskrif 1897) och Fryxell, Om svenska biskopsval under medeltiden, (Uppsala 1900). Och hvad reformationstiden angår, saknas i själfva verket de viktigaste moderna svenska bearbetningarna till stor del. Ett exempel, det vigtigaste, Brask måste genom sin verksamhet med nödvändighet blifva föremål för behandling både i profan-, kyrko- och litteraturhistorien. Namnen H. Lundström, H. Hjärne och H. Schück saknas ej heller i afhandlingen, men de äro representerade af arbeten med ytterst periferisk betydelse för ämnet, under det att Lundströms »Undersökningar och aktstycken», Hjärnes »Reformationsriksdagen i Vesterås» och Schücks »Svensk Litteraturhistoria» eller hans skrift om Olaus Petri helt och hållet saknas.

Härigenom förklaras ock, hurusom i afhandlingen, hvilken eljes med berömvärd försiktighet i faktiska uppgifter förenar tillförlitlighet, några rätt lätt synliga misstag kunnat insmyga sig. Ett par detaljer torde äga tillräckligt allmänt intresse för att här böra omnämnas. Författaren tror sig vid ett tillfälle ej kunna fritaga Brask från misstankar att hafva användt förkastliga medel för att nå sitt mål; det var, när Brask i Rom hos påfven sökte åtkomma domprostbefattningen i Linköping, hvilken innehades af Hemming Gadh. Samtidigt med att Brask begärde platsen, inlämnade år 1502 en klerk vid namn Venoti en grof klagoskrift mot Gadh och stämplade honom som ovärdig hvarje kyrkligt ämbete. Denna klagoskrift förmodar nu Arnell hafva varit inspirerad af Brask, som på det viset vill nå sitt mål. Men nu är att observera, att Gadh redan året förut, 1501, blifvit vald till biskop i Linköping och lämnat sin domprostbefattning. Hade Brask blott velat komma åt denna plats, så hade enklaste vägen otvifvelaktigt varit den motsatta, att söka vinna påfvens stadsfästelse för Gads episkopat. Här har väl ej egoistiska motiv varit bestämmande; motsatsen mellan Brask och Gadh har vida större dimensioner och är i själfva verket en del af brytningen mellan två tidsepoker. Vid omnämnandet, att kardinalpresbytern Jakob Arborensis år 1501 erhöll Linköpings stift som administrator, anmärkes, att denne jämte Johannes Jerechini torde vara de enda exemplen på, att utlänningar genom påflig prevision erhållit episkopat i

Sverige. I förbigående må här märkas, att utnämning till administrator ej innebar erhållandet af episkopat. Men påflig provision af utlänningar i Sverige har dock om än sparsamt förekommit, hvarom t. ex. Fryxells ofvannämde afhandling och N. Edéns anmälan af densamma i Kyrkohistorisk Årsskrift lämna kännedom. Ett par exempel: Redan år 1274(?) utsåg påfven Clemens genom provision dansken Sacher till ärkebiskop. Denne afböjde emellertid erbjudandet, hvarefter nästa påfve, Gregorius X, utsåg Folke. År 1402 utsåg Bonifacius IX genom provision en tysk vid namn Nikolaus Lunge till biskop i Strängnäs (jfr ock Svenskt Diplomatarium 579 och Karlssons afskrifter ur Vatikanarkivet). Själfva Linköpings stift hade redan förut en gång varit föremål för denna påfliga omtanka, då påfvens kaplan Gottskalk på 1360-talet utnämndes genom provision och verkligen fungerade som biskop några år, till dess han mördades 1404. Dagen för Brasks val till biskop hade redan med hjälp af de i afhandlingen lämnade notiserna kunnat noggrannare bestämmas, än som skett (jfr s. 61, not 1 med sid. 50, not 3). Och hvad beträffar påståendet, att kapitlet först haft sina tankar riktade på Gustaf Trolle, och först när han utpekades som kandidat till ärkebiskopsstolen öfvergått till Brask, så synes verkliga förhållandet ha varit (jfr Styffe-Bidrag 5, n:o 419), att Trolles fader, Stures mäktige rival, försökt få sonen till biskop men misslyckats, hvarefter han med bättre framgång arbetat på att få honom till domprost efter den under tiden biskop vordne Brask. Så framställer ock Ahlenius a. a. saken.

Som synes, ha de här gjorda anmärkningarna mot vissa detaljer ej någon större räckvidd och inverka ej på framställningens värde. I någon mån annorlunda ställer sig saken beträffande de få sidor, som egnats åt reformationstiden. Till ofullständigheter kommer här äfven missuppfattningar i detaljer af större betydelse. Hela Gustaf Vasas ställning till reformationen är för sväfvande tecknad och ger därföre en oriktig bild af situationen. Om uppdraget åt Linköpings-kapitlet att öfversätta vissa Bibelböcker säges blott: »Så litet ägde Brask förtroende till Skriften, att han ansåg, att öfversättningen däraf till svenska endast skulle åstadkomma splittring och falska

läror.» Häraf får man ovillkorligen den uppfattningen, att han afstyrt hela öfversättningsföretaget. Nu förhåller det sig emellertid så, att Linköpings-kapitlet verkligen fullbordade öfversättningen af de sig ombetrodda Bibelböckerna och insände den till teologiska fakuteten i Uppsala; Brask har tydligen varit den egentlige öfversättaren; och så mycket af denna öfversättning finnes kvar, att Schück anser det möjligt att härur bilda sig en föreställning om Brask som öfversättare och bibelteolog. — Författarens uppfattning af Vesterås' riksdag såsom ett officielt fastslående af Luthers evangeliska grundtankar i Sverige måste betecknas såsom numera öfvervunnen. Vesterås' riksdag bröt hierarkiens och klostrens maktställning och därmed äfven påfvens inflytande i Sverige; men om ett antagande af lutherska grundtankar var aldrig fråga. Beslutet i fråga om den »nya läran» inskränkte sig till hvad vi skulle kalla fri religionsutöfning. Till och med den disputation, som efter mötesbeslutet hölls mellan Olaus Petri och en katolsk prelat, gällde ej religiösa trosfrågor utan blott problemet om påfvens och biskoparnas rätta makt. Först om man fasthåller härvid, blir ock Brasks åtgöranden under och närmast efter riksdagen förklarliga.

Tiden har icke medgifvit författaren att djupare arbeta sig in i den katolska kyrkans allmänna ställning vid medeltidens slut eller att söka teckna tilldragelserna i Sverige mot bakgrunden af det rika fast upprörda religiösa lif, som då lefdes i Europa. Att en viss allmän orientering varit nödvändig, har han dock känt och på flere ställen i afhandlingen enkelt och utan anspråk gifvit det nödvändigaste härutinnan. Det synes mig då ej heller vara anledning att här ingå i kritik eller upptaga till skärskådande de stundom rent ofrivilligt missvisande uttryck, som kanske kortheten i framställningen förorsakat. Särskildt beträffande det religiösa lifvets former under medeltidens sista årtionde hade man önskat någon hänsyn tagen till Müllers Kirchengeschichte (som just här har sin styrka) eller till Seebergs Dogmengeschichte; och beträffande den omstridda frågan om aflatens verkliga innebörd vid medeltidens slut kan man ej utan men förbigå Brügers betydande undersökningar (lättast tillgängliga i artikeln Indulgensen, Hauchs Realencyklopädie).

I Arnells här refererade arbete finnes slutligen ett kapitel, som intager nästan hälften af framställningen och som ock förtjänar sitt eget omnämnande. Det bär titeln »Biskop Brasks mera enskilda förhållanden» och utgör till allra största delen ett referat af en i Linköpings bibliotek förefintlig handskrift, hvilken innehåller fullständig redogörelse för biskop Brasks hofhållning, tjänare, matordning m. m. Insatt som kapitlet är i den fortlöpande teckningen af Brasks lefnadsöden, förrycker det totalt framställningens propotioner; men frånsedt detta bjuder kapitlet på en mängd både värdefulla och lustiga kulturhistoriska detaljer och ger tillika en präktig huslig miljö åt kyrkofursten och politikern Hans Brask; »Der Man ist, was er isst», kan man nästan säga vid åsynen af dessa imponerande matsedlar. Säkerligen skall läsaren roas mera af detta kapitel än af hela den öfriga boken. En del af det dyrbara manuskriptet återgifves diplomatiskt bland bilagorna; skada blott, att det icke kunnat där i sin helhet återgifvas i stället för referatet i texten.

Arnells afhandling är ett glädjande bevis på det intresse, hvarmed vår kyrkas historia och hennes ofta mycket betydande män numera omfattas äfven på de håll, där icke en ihängande kyrkohistorisk forskning är möjlig. Med många sådana bidrag från äfven icke kyrkohistorici af facket skulle kännedomen om vår kyrkas historia taga ett ej obetydlig steg framåt.

Hj. H—t.

Josef Helander.

Just som sista handen lägges vid årsskriftens femte årgång, ingår det lika oväntade som smärtsamma sorgebudet, att Doktor JOSEF HELANDER efter blott fyra dagars sjukdom aflidit i Stockholm den 16 februari 1905. Tyngst drabbar väl detta slag hans vördnadsvärda föräldrar och henne, som för blott få månader sedan stod som hans brud inför altaret. Men äfven i vida prästerliga, akademiska och litterära kretsar, liksom naturligtvis framför allt inom den egentliga kamratkretsen sörjes uppriktigt öfver hans tidiga bortgång. Särskildt närgående är förlusten för den, som haft förmånen att med en äkta och innerlig vänskaps band vara fästad vid honom. Ty han var en vän som få — finkänslig, försynt, och dock på samma gång, hur sann och uppriktig, öfvertygelsetrogen, manlig och trofast.

Väl minnes den, som skrifver dessa rader, hur han redan vid sitt första sammanträffande med den nu hänsofne kände sig sympatiskt dragen till hans ädla, finbildade personlighet. Sympatiens tillväxt i styrka och djup kunde en närmare bekantskap endast befordra.

Det är ej lätt att angifva de drag i hans ljusa bild, som framför allt böra framhäfvas. Outplånligast äro dock i min erinring bevarade många sköna vittnesbörd om den osjälfviskhet och sällsynta nobless, som präglade hans karaktär och hela väsen. Äfven under ganska brydsamma förhållanden, då människors rätta art mer än eljest plägar pröfvas, bestod hans karaktär profvet på ett — man må väl säga — beundrans-

värdt sätt. Att tyda allt till det bästa var för honom ett verkligt behof.

Josef Helanders personlighet gjorde intryck af en inre jämnvikt, som dock säkerligen ej vunnits utan djupa strider.

Den svenska kyrkan har i Helander förlorat en hängifven tjänare och vår kyrkohistoriska forskning en begåfvad idkare.

Bland den Kyrkohistoriska Föreningens ursprunglige stiftare intager han ett märkesrum. Han valdes till hennes förste sekreterare och har i denna egenskap oegennyttigt, oförtrutet och framgångsrikt verkat till sin död.

Ehuru vi ej längre kunna bringa honom personligen uttrycken af vår erkänsla, är det dock ett behof för oss att med varm tacksamhet erinra om hans rika personliga insats och uthålliga arbete i vår förenings tjänst och syften.

Helanders samvetsgranna, på vidsträckta arkiv- och litteraturforskningar hvilande monografi öfver Haquin Spegel, hans för forskningens grundlighet och språkets glans lika utmärkta inledning till *Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne* utgöra väl de mest framträdande alstren af hans kyrkohistoriska författarskap. Men därtill kommer hans edition af Olof Wallquists självbiografi, granskningar och anmälningar samt ett stort antal artiklar i Nordisk Familjebok. Vid sin bortgång hade han dessutom under arbete dels en utförligare, nästan fullbordad teckning af Anskar dels ock en upplaga af hittills otryckta psalmer af Spegel. Önskvärdt vore, att äfven dessa frukter af den så oförmodadt bortryckte kyrkohistorikerns rastlösa flit genom offentliggörande under sakkunnigt inseende komme Sveriges kyrkohistoriska litteratur till godo.

Med hänförelse omfattade Helander sina kyrkohistoriska uppgifter. Hans författarskap på detta område är kanske mindre utmärkt af ett mer i ögonen fallande skarpsinne eller starkare förmåga af djärf kombination, än af samvetsgrannt utnyttjande af källorna och lyckligt herravälde öfver framställningens konst. I sistnämnda afseende gjorde sig hans poetiska begåfning och fina estetiska bildning fördelaktigt gällande.

Till sköldemärke lär någon i flydda tider hafva valt en heliotrop med omskriften: »*Non deteriora secutus*». Var denna symbol hvad heraldiken kallar ett »talande vapen» eller gaf den vackra devisen ett sannt uttryck för den ursprunglige ägarens verkliga lifsriktning? Vi känna det icke. Men visst är, att både sinnebild och motto synas väl passa vid det namn, öfver hvilket dödskorset nu ristats.

Det jordkrypande småsinnet var Josef Helander främmande. Det låga, lumpna och orena afskydde han. Såsom blomman vänder sin kalk mot solljuset, så riktade han sitt hjärtas blick mot de eviga verkligheternas strålande värld. Att så var förklarar ytterst hemligheten till den lyftning, hvaraf hans lif och väsen bar en så påtaglig prägel.

Uppåt drager ock hans minne. Blifve det i välsignelse!

Skalden D:r E. N. Söderberg har i »Örebro Dagblad» den 24 febr. 1905 ägnat sin bortgångne ungdomsvän ett kväde, som vi ej kunna neka oss glädjen att äfven här återgifva.

JOSEF HELANDER.

Hvem kan djupet af Guds tankar loda,
hvem förmår hans dolda råd förstå?
Hvarför skall så ofta för de goda
uppbrottstimman brådt och tidigt slå?

Så i denna stund min undran spörjer,
döde ungdomsvän, när vid din graf
något af det ädlaste jag sörjer,
som en gång min flydda vår mig gaf.

Ljusa, klara blick, nu släckt och brusten,
blida röst, som tystnat, aldrig mer
ser och hör jag eder, och förlusten
sår och sveda åt mitt hjärta ger.

Men mot sorgens moln, som mörka tätna,
skimrar ljus hvar hågkomst från din dag;
oförgätliga och oförgätna
stå för mig ditt lifs, ditt väsens drag.

År ha flyktat, se'n vi som studenter,
eldade af framtidstillförsikt,
möttes i ett samfund, hvars konventer
vigdes blott åt drömmar, sång och dikt.

Yngst och mest försynt du var i ringen,
ofta ej din stämma tystnad bjöd,
men närhälst din genius lyfte vingen,
själfullt, rent och skärt dess tonfall ljöd.

Var det därför att så strängt du dömde
om dig själf, som snart din lyras ljud
sällan hördes mer? Du blygsamt gömde
hvad du stundom klädt i toners skrud.

Men hvad forna skalder skänkt af diktning
du som forskare i dagen drog,
och med tidigt helgad sinnesriktning
främst du helig sång tillvaratog.

Spegels harpodikt, hvars ådra vällde
ur ett hugstort, trosstarkt tidehvarf,
i en grundlig pröfnings ljus du ställde,
som mer dyrt oss gjorde detta arf.

Psalmens studium allt mer dig lärde
älska kyrkans häfder, och du fann
mången uppgift där, hvars höga värde
helt din unga forskarifver vann.

Ödmjuk pietet din gärning ledde,
samvetsgrannhet var dess främsta lag,
och i hoppets solskensglans sig tedde
din på löften rika framtidsdag.

Drifven af en inre röst, beslöt du
att med forskarns ena herdens kall,
men från båda snart till uppbrott bröt du,
snart din korta lefnadsdag var all...

Många hjärtan smärtsamt det berörde,
att så plötsligt döden gaf dig bud
och det hem upplöste, dit du förde
henne, som du tidigt valt till brud.

Hvem kan djupet af Guds tankar loda,
hvem förmår hans dolda råd förstå?
Hvarför skall så ofta för de goda
uppbrottstimman brådt och tidigt slå?

Allt för tidigt gick du, om vi mäta
blott med jordiskt mått det lif som flyr,
men vi kunna, vilja ej förgäta,
att en evig lag vårt öde styr.

Lif och död, de äro lagda båda
i en evig Faders visa hand,
och hvad här vi mörkt och gåtfullt skåda
klarnar bortom timlighetens rand.

Ingen djupare än du det kände,
du, som tidigt gick till evig ro;
och oss huldrikt tröste det och vände
sorgen i förtröstan och i tro!

Fjärranfrån jag sänder till din kista,
vän från ungdomsdagar, mitt farväl.
Ljust och oförgängligt till det sista
gömmer jag ditt minne i min själ.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen:

Publikationer år 1900:

I: 1. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, första årg. Ups. 1900. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. SCHÜCK, Svenska Pariserstudier under medeltiden. H. LUNDSTRÖM, Hvilka äro våra äldsta domkapitel? H. W. TOTTIE, En lifsbild från de sista decennierna af vår storhetstid. Ur biskop Svedbergs själfbiografi. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1621—1656. H. LUNDSTRÖM, Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. H. LEVIN, Om våra regala gäll. H. LUNDSTRÖM, Till frågan om den s. k. *successio apostolica* inom svenska kyrkan. Ett bref från Zinzendorf till »vänner» i Malmö.

II: 1. Biskop J. Rudbeckius' kyrkio-stadgar för Wästerås stift, utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Ups. 1900. Pris i bokh. 1 kr.

III: 1. Olof Wallquists själfbiografiska anteckningar, utgifna af J. HELANDER. Ups. 1900. Pris i bokh. 50 öre.

Publikationer år 1901:

I: 2. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* andra årg. Ups. 1901. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: T. HÖJER, Bidrag till Birgittinerordens historia. C. ANNERSTEDT, Ett akademiskt gräl på 1600-talet. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1656—1710. O. AHNFELT, En af forskningen hittills okänd källa till Swebilii katekes. H. LEVIN, Om våra regala gäll. (Afslutn.) B. ALSTERMARK, Svärmiska separatister inom Västerås stift under senare hälften af 1700-talet. H. LUNDSTRÖM, Anmärkningar och tillägg till C. A. Cornelius' Handbok i svenska kyrkans historia m. m. K. HULT, Från kyrkobokskrifningens barndom. H. LUNDSTRÖM, Bidrag till prästedens historia i Sverige. C. M. KJELLBERG, S:t Erikslegendens författare och en autograf af honom. H. LUNDSTRÖM, Grundades verkligen det första klostret på Nil-ön Tabennæ?

III: 2. Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne i urval utgifna af J. HELANDER. Ups. 1901 Pris i bokh kr. 3,50.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM, (1:sta häftet). Ups. 1901. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1902:

I: 3. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* tredje årg. Ups. 1902. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. LUNDSTRÖM, Karl XII—Messias, en i utlandet omkring år 1718 omfattad trossats. Ett nytt bidrag till de kiliastiska rörelsernas historia. H. SCHÜCK, Svenska pariserstudier under medeltiden (Forts. fr. årg. I). S. AMBROSIANI, Studier öfver den svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets midt. H. FALK, S:t Olofs minne i Sverige. H. LUNDSTRÖM, Ur våra äldre prästmötens historia. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. E. HALLER, En tidsbild från början af 1700-talet. J. RUDBECK, Om tidpunkten för tillkomsten af biskop J. Rudbeckius' kyrkiostadgar. I. COLLIJN, Ett nyfunnet i Sverige tryckt aflatsbref från omkring år 1484.

II: 2. Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan, utg. af JAAKKO GUMMERUS. Ups. 1902. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM (2:dra häftet, sluth.). Ups. 1902. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1903:

I: 4. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* fjärde årg. Ups. 1903. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: N. JACOBSSON, Från en forskningsresa till Herrnhut. Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia. A. O. LINDFORS, Om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor (med planscher). E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724. N. FORSANDER, Några blad ur Augustana-Synodens historia. E. BERGMAN, Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734—1739. E. MEYER, En teologisk strid under frihetstiden. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia, II. Visby stift under Spegels ledning. H. LUNDSTRÖM, De tidigare svenska pietisternas läroåskådning enligt deras egen framställning. E. BERGELIN, Några religiösa dikter af en fången karolin. H. HULDT, Ur vatikanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. 1. Protest mot en disputations anordnande vid riksdagen i Västerås 1527. 2. En katolsk relation af Laurentius Andreæ's framställningar vid Örebrokanciliet 1529. K. SETTERWALL, Svensk kyrkohistorisk bibliografi 1900—1902.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (1:sta häftet). Ups. 1903. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 2. Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan, utg. af ALGOT LINDBLOM. Ups. 1903. Pris i bokh. kr. 2,50.

Publikationer år 1904:

I: 5. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* femte årg. Ups. 1904. Pris i bokh. 5 kr.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (2:dra häftet). Ups. 1904. Pris i bokh. 2 kr.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen distribueras af *P. A. Norstedt & Söner* i Stockholm.

Till redaktionen insända skrifter:

Archiv für Reformationsgeschichte, Texte und Untersuchungen. In Verbindung mit dem Verein für Reformationsgeschichte hrsgn. von WALTER FRIEDENSBURG. Årg. I. H. 1—4. Berlin 1903—1904. Pris för subskribenter: 1:sta häftet 2,80 mk, 2:dra h. 2,70 mk, 3:dje 3,00 mk, 4:de 3,10 mk.

The Augustana Theological Quarterly, Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor, redigerad af Augustana Teologiska Fakultet i samverkan med Synodens President. 6:e årg. 1904. Rock Island, Ill. U. S. A.

Bibelforskaren, tidskrift för skrifttolkning och praktisk kristendom, utgifven af ERIK STAVE. 21 årg. 1904. Pris 3 kr.

För att bereda nytillträdande prenumeranter och öfriga intresserade tillfälle att till billigt pris skaffa sig förut utgifna årgångar af denna tidskrift, som började utgifvas år 1884 af framl. Prof. O. F. Myrberg samt nuvar Prof. emer. W. Rudin och Ärkebiskop J. A. EKMAN, har priset för årgångsserien 1884—1900, när den rekvireras direkt hos *Bibelforskarens expedition, Upsala,* nedsatts till 15 kr. Enstaka årgångar af angifna serie 1884—1900 erhållas (liksom hela serien inom Sverige *fraktfritt*) à 1 kr. pr årgång.

Bulletin, paraissant tous les deux mois, Ètudes, Documents, Chronique littéraire. Utg. af Société de l'histoire du Protestantisme Français. 53:dje årg. Libr. Fischbacher. Paris.

Af denna intressanta tidskrift, som lämnar värdefulla inblickar i den franska protestantismens inre lif och hugenotternas hårda kamp för sin tro, utgifvas numera årligen sex dubbelhäften. Prenumerationspris inom Frankrike 10 fr., för utlandet 12,50 fr. Prästmän utom Frankrike erhåller tidskriften till samma pris som infödde fransmän eller hvarje årg för. 10 fr.

Svenska Jerusalems-Föreningens Tidskrift, utg. af pastor J. NORRBY. 3:dje årg. 1904.

Pastoral Tidskrift, utg. af ERIK G. LJUNGQVIST. 3:dje årg. 1904. Pris kr. 2,50.

Med denna årgång har tidskriften upphört.

Norsk Theologisk Tidskrift. 5:te årg. 1904. Pris pr årg. utom Norge kr. 6,60.

Teologisk Tidskrift (finsk, tvåspråkig). Utg. af G. G. ROSENQUIST m. fl. 9:de årg. Helsingfors 1904. Pris pr årg. 9 finska mark jämte postbefordringsafgift.

Teologisk Tidskrift (dansk) utg. af J. O. ANDERSEN m. fl. 4:de årg. Kphmn 1904. Pris pr årg. 8 kr.

Nordisk Universitets-Tidskrift, utg. af L. WÅHLIN. 4:de årg. Göteb. 1904. Pris 4 kr.

For Kirke og Kultur, utg. af C. BRUUN og TH. KLAVENESS. 11:te årg. Kristiania 1904.

Kirkehistoriske Samlinger, 5:te Række, utg. af Selskabet for Danmarks kirkehistorie ved H. F. RØRDAM. Andets Binds förste Hefte Kphmn 1903; 2:dra och 3:de H. 1905.

H. LUNDSTRÖM. Skisser och kritiker. En samling kyrkohistoriska uppsatser och föredrag. P. A. Norstedt & Söner. Sthlm 1903. Pris kr. 4,50.

G. G. ROSENQVIST. Nattvardstvånget historiskt och kritiskt belyst. Helsingfors 1903. Pris M. 1,50.

O. SÖDERQUIST. Studier rörande förhållandet mellan Johan III och hertig Carl (1576—1582). Separat ur Hist. Tidskr. 1903.

S. AMBROSIANI. Medeltida kyrklig byggnadskonst i Sverige. A.-Bolaget Ljus. Stockh. 1904. Pris 1 kr.

Afsikten med detta instruktiva häftes utgifvande har varit att lämna en handledning åt dem, som vilja tillgodogöra sig det material för vår odlings historia, som vår kyrkoarkitektur bevarat. På detta område, där det primära samlandet är långt ifrån att vara afslutadt, är det gagn, den intresserade allmänheten kan lämna forskningen, ingalunda obetydligt. Häftet åtföljes därför af ett slags promemoria till användning och ifyllning vid beseende och beskrifning af kyrkor. Sådana uppgifter, helst åtföljda af fotografier, mottagas med tacksamhet af såväl Kyrkohistoriska Föreningen som föreningen Urd i Upsala.

J. S. PAJULA. Bidrag till Herrnhutiska brödraförsamlingens historia i Finland. Tavastehus 1899.

L. A. CEDERBOM. Jakob Serenius i opposition mot hattpartiet 1738—1766. Akad afh. Skara 1904.

W. SJÖGREN, De fornsvenska kyrkobalkarna. Särtryck af »Tidsskrift for Retsvidenskab» for 1904.

En särdeles intressant och skarpsinnig undersökning, som förtjänar det största beaktande äfven af kyrkohistorici.

B. BOHLIN. Minnesskrift, Hille församling tillägnad. Strömsbro 1904. Pris kr. 0,50.

A. RYDBERG. Peter Murbecks verksamhet i Skåne. Akad. afh. Lund 1904. Pris 3 kr.

Svenska landsmål och svenskt folklif, Tidskrift utgifven på uppdrag af landsmålsföreningarna i Upsala, Helsingfors och Lund genom J. A. Lundell. 1904, H. 1. Sthlm 1904. Boklådspris för årg. kr. 5,25.

M. ROSENDAL. Den finska pietismens historia i XIX:de århundradet Första delen. Uleåborg 1902 ff. Arbetet beräknas komma att färdigt kosta 30 finska mark.

K. N. RABENIUS. Söndagsskolan, dess nödvändighet, lärare och ledning. Rock Island, Ill. Augustana Book Concerns tryckeri. 1905. Pris h. 50 cents.

I. COLLIJN. Bidrag till svensk bokhistoria 1—3. (Ur »Samlaren» 1903).

Af kyrkohistoriskt intresse är företrädesvis 3. Articuli abbreviati på svenska.

— —, Svenska boksamlingar under medeltiden. 2. Clemens Rytinghs boksamling och bokexpeditioner. (Ur »Samlaren» 1903).

— —, Katalog öfver Västerås läroverksbiblioteks inkunabler. Upsala 1904.

Af särskildt intresse är Bil. 1. Johannes Rudbeckius' inventarium öfver Västerås domkyrkas böcker 1619—1643.

E. MEYER. Program utgifna vid Upsala universitet 1599—1700. Bibliografi. Upsala 1904.

Ett ytterst sorgfälligt utfördt arbete af icke ringa biografiskt, kultur- och litteraturhistoriskt värde.

Från W. Schultz i Upsala förlag.

C. R. MARTIN. Sju tal i kristlig didaktik. Upsala 1904. Pris kr. 1,25.

G. M. HULTGREN. Till psaltare och harpa. Sånger och psalmer. Med förord af Professor C. G. Norrby. Upsala 1904. Pris kr. 1,50.

N. J. GÖRANSSON. Undersökning af religionen. Förra delen. Senare delen I. Upsala 1904, 1905.

De svenska missionerna 1904. En öfversikt utgifven af Upsala kristliga studentförbund. Upsala 1904. Pris kr. 0,60.

H. O. WAKEMAN. Den engelska kyrkans historia. Öfvers. af Hj. Holmqvist. 2:dra h. Upsala 1904. Pris kr. 0,80.

Kyrkosången 1904. Sällskapet kyrkosångens vänners årsskrift sjätte årg. utg. af G. T. Lundblad. Enligt centralkommitténs uppdrag redigerad af Richard Norén med biträde af Erik Fredlund och Herman Palm. Upsala 1904.

J. A. EKLUND. Tro och bildning. Uppsatser och föredrag. II. Upsala 1904. Pris kr. 1,25.

Från Evangeliska Fosterlandsstiftelsens förlag.

RUNA. Gamla prästen i Hornsjö och andra berättelser. Ev. Fosterlandsstift. Sthlm 1904. Pris kr. 1,50.

SYLVA. Ernst Wilson. Berättelse för de unga. Sthlm 1904. Pris kr. 0,40.

Vid afgrundens rand. Öfversättning af A. T—r. Sthlm 1904. Pris kr. 0,50.

Skeppsgossens julafton af M. Öfversättning från norskan af Märta Lagerfelt. Sthlm 1904. Pris kr. 0,50.

B. WADSTRÖM. Frideborg. Folkkalender för 1905. Sthlm 1905. Kart. Kr. 1,25, klotb. 2 kr.

Herren löser de fångna. Ur en lärarinnas anteckningar af Emmy Müsken. Bemyndigad öfversättning från tyskan af E. W—n. Sthlm 1904. Pris kr. 1,75.

Bibliotek för de unga.
127. Julgåfvan. Pris kr. 0,10.
128. De moderlösas jul. Pris kr. 0,10.
129. Bönen efter Guds vilja. Pris kr. 0,10.
130. Flaggtåget. Pris kr. 0,15.
131. Britta och Annie. Pris kr. 0,15.
132. Elmas julafton. Pris kr. 0,15.

G. AAGAARD. Sjöluft. Sthlm 1904. Pris kr. 0,60.

FR. HAMMARSTEN. Sådd på Guds åker. Predikningar hållna i Blasieholmskyrkan.

Evangelietexterna. Förra delen. Sthlm 1904. Pris 3 kr.
» Senare delen. Sthlm 1904. Pris 3 kr.

A. KOLMODIN. Varde ljus. Nordisk missionskalender för 1905. Sthlm 1904. Pris kr. 1,25.

E. THORNE. Den gamla Workesterurnan. Öfversättning från engelskan af D:r A. B. Beskow. Sthlm 1904. Pris 1 kr.

FR. HAMMARSTEN. Himmelen. Föredrag. Sthlm 1904. Pris kr. 0,15.

M. Morgontankar för barn. Sthlm.

T. LINDHAGEN. Korn från såningsstunder. II. Sthlm 1904. Pris kr. 0,60.

G. JENSEN. Julafton. Öfvers. Sthlm 1904. Pris kr. 0,20.

N. P. MADSEN. Strandfogdens dotter. Bemyndigad öfvers. af Eira Hellberg. Sthlm 1904. Pris kr. 2,50.

H. B. HAMMAR. Bibeln Herrens bok. Sthlm 1904. Pris kr. 0,20.

Läkaremissionen, dess uppgift och resultat. Sthlm 1904. Pris kr. 0,35.

A. KOLMODIN. Jesus Guds son. Sthlm 1904. Pris kr. 0,20.

J. F. MONTGOMERY. Min vandring med Gud. Sthlm 1904. Pris h. kr. 0,60.

E. LEBERECHT. Huru tjänar du? Sthlm 1904. Pris h. kr. 0,65.

M. G. PEARSE. Guld och rökelse. Sthlm 1904. Pris kr. 0,40.

A. VOLLMAR. Ett tungt arbete. Sthlm 1904. Pris kr. 0,40.

J. R. MACDUFF. Morgonväkter. Sthlm 1904. Pris kr. 0,50.

H. S. DYER. Pandita Ramabai, hennes lifs historia. Sthlm 1904. Pris h. kr. 0,75.

TH. HEMPEL. Andliga körsånger och hymner för blandade röster. Sthlm 1902. Pris 1 kr.

A. KOLMODIN. Sverige och hednamissionen under 19:de seklet. Med illustrationer. Särtryck ur de protestantiska missionernts historia. Sthlm 1904. Pris 1 kr.

G. WARNECK De protestantiska missionernas historia från reformationen till nuvarande tid (Andra svenska uppl. efter originalets sjunde) jämte Sverige och hednamissionen under nittonde seklet af A. KOLMODIN e. o. professor. Sthlm 1903.

Kyrkohistorisk Årsskrift

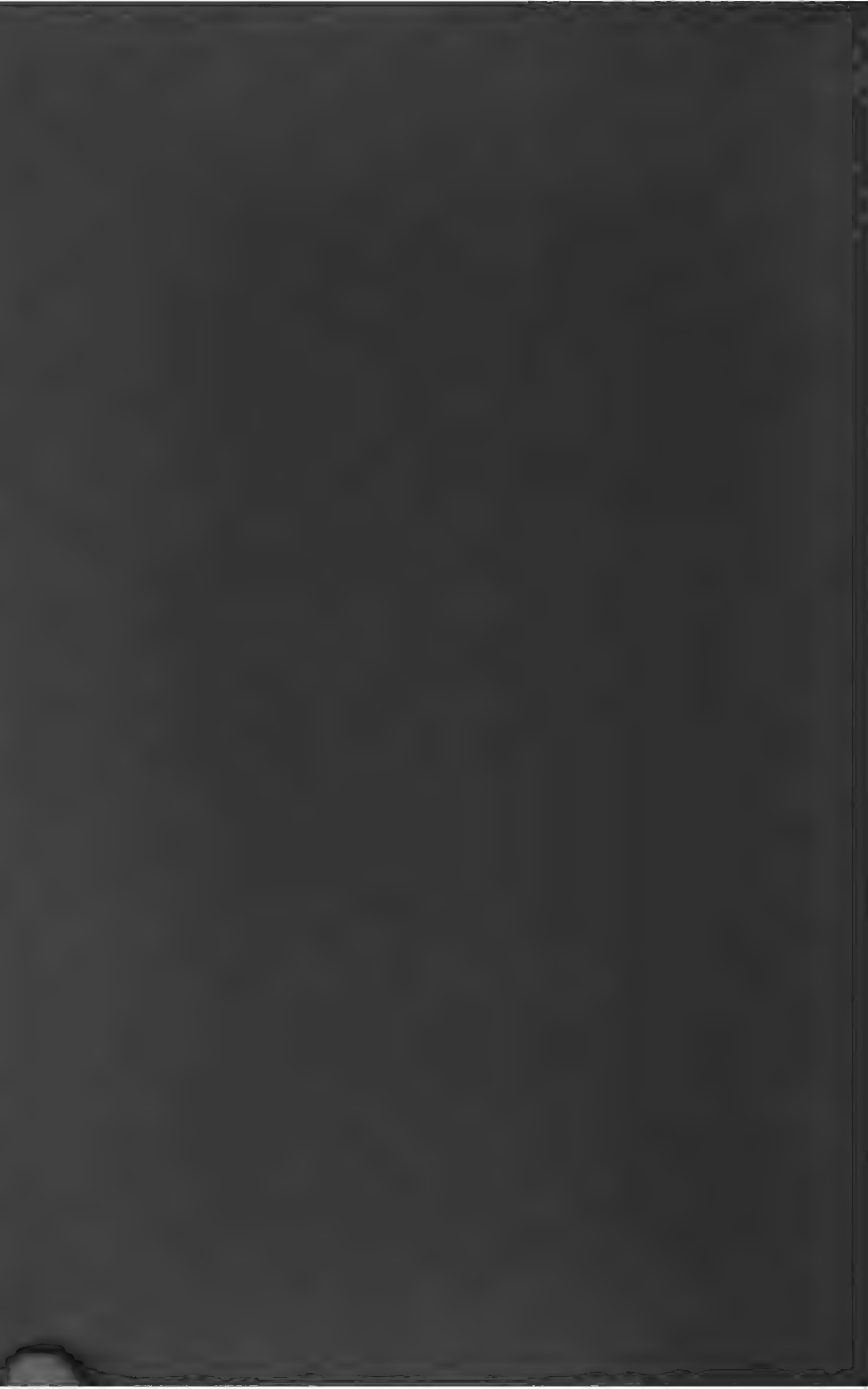
Utgifven

af

Herman Lundström

Sjette årgången 1905

I distribution:
P. A. Norstedt & Söner
Stockholm

SKRIFTER UTGIFNA AF KYRKOHISTORISKA FÖRENINGEN. I: 6.

Kyrkohistorisk Årsskrift

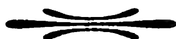
UTGIFVEN

AF

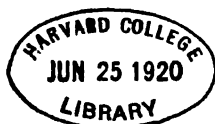
HERMAN LUNDSTRÖM

SJETTE ÅRGÅNGEN

1905

I DISTRIBUTION HOS
P. A. NORSTEDT & SÖNER
STOCKHOLM

UPPSALA 1906
WRETMANS BOKTRYCKERI

INNEHÅLL.

Granskningar och anmälningar.

Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1905.

Lördagen den 29 april 1905 sammanträdde i Uppsala Kyrkohistoriska Föreningen på kallelse af ordföranden till det af stadgarne föreskrifna årsmötet.

Sedan mötet förklarats öppnadt, egnade ordföranden en varm hyllning åt minnet af de under året med döden afgångne medlemmarne, särskildt föreningens förste sekreterare d:r J. HELANDER samt de ständige ledamöterna biskopen d:r E. J. KEIJSER och kontraktsprosten d:r N. TH. FELTSTRÖM, hvilka i lifstiden visat föreningen lifligt intresse och verksamt befordrat hennes sträfvanden. Därefter föredrogs följande

Årsberättelse för arbetsåret april 1904—april 1905.

Kyrkohistoriska Föreningens verksamhet har fortgått under samma former som förut.

En mycket kännbar förlust har föreningen lidit genom sin nitiske sekreterares den 16 sistlidne februari timade död.

Femte årgången af *Kyrkohistorisk Årsskrift* samt *Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång,* andra häftet, hafva lämnat trycket och distribuerats till föreningens inhemske medlemmar, hvaremot distributionen till i utlandet bosatte ledamöter ännu icke medhunnits. Af ekonomiska skäl har årspublikationens omfång måst inskränkas till omkring 25 tryckark.

Bidrag till årsskriften hafva förutom af utgifvaren lämnats af professorerna BERGGREN och AHNFELT, domprostarne EKLUND i Kalmar och WERMCRANTZ i Skara, docenterna A.

HAHR och Hj. HOLMQVIST, lektorerna H. HULDT och H. LEVIN, seminarieadjunkten ALEX. RYDBERG, v. lektor E. HERLENIUS samt doktor ALB. WADSTEIN i Helsingborg.

Då distributionen af 1904 års publikationer är oafslutad, kan exakt uppgift om det nuvarande medlemsantalet denna dag icke lämnas. Tyvärr kan dock konstateras, att detsamma fortfarande är stadt i sjunkande, hvadan särskilda åtgärder för vinnande af nya ledamöter i de afgångnes ställe torde inom kort visa sig nödvändiga.

Uppsala den 29 april 1905.

tj.-f. Sekreteraren.

Härefter upplästes följande

Revisionsberättelse,

afgifven den 28 april 1905.

Undertecknade, af Kyrkohistoriska Föreningen utsedde revisorer, hafva denna dag granskat Föreningens räkenskap för år 1904.

Kassans ställning befanns den 31 december 1904 som följer:

Grundfonden:	kapital	kr.	1 175: —
	besparade räntor	»	205: 89
	Summa	kr.	1 380: 80
Kassakonto:			
Inkomster:	Årsafgifter	kr.	3 664: 44
	Postportoersättningar	»	88: 20
	Redovisning från P. A. Norstedt & Söner	»	36: —
	Räntevinst å sparkasseräkning	»	2: 30
	Lån å vexel, utfärdad af H. Lundström, accepterad af D. Viotti	»	450: —
	Behållning från år 1904	»	30: 56
	Summa	kr.	4 271: 50

Utgifter: Årsskriftens tryckning, författarearfvoden, postporton m. m.	. . . kr.	4 208: 63
Behållning till år 1905	. . . . . »	62: 87
	Summa kr.	4 271: 50

Behöriga verifikationer hafva företetts och befunnits riktiga.

På grund häraf få vi tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet för den tid, revisionen omfattar, för Föreningens kassaförvaltare, herr pastor N. Sandberg.

Uppsala den 28 april 1905.

N. J. Söderberg. *C. G. Wahrenberg.*

Kassaförvaltaren, komminister NATHANAEL SANDBERG, beviljades den af revisorerna sålunda tillstyrkta ansvarsfriheten för tiden till och med den 31 december 1904.

Vid den jämlikt § 4 af föreningens stadgar företagna utlottningen, blefvo pastor Sandberg och professor Lundström utlottade ur arbetsutskottet, men återinvaldes båda. Efter d:r J. Helander nyvaldes såsom medlem af arbetsutskottet docenten Hj. Holmquist.

Till revisorer utsågos pastorerna C. G. Wahrenberg och G. Hogner samt till deras suppleanter domkyrkosysslomannen N. J. Söderberg och teologie kandidaten J. Viotti.

Beslöts, att nyinträdande medlemmar kunna i mån af tillgång erhålla de tre eller fyra första årgångarne af föreningens publikationer till nedsatt pris, som af arbetsutskottet bestämmes. Nödigt antal arkivexemplar af äldre årgångar skulle dock reserveras.

Lämnade professor Lundström meddelanden angående *nyare forskningar om uppkomsten af Luthers katekeser samt om Luthers lilla katekes' text.* I sammanhang härmed förevisade han ett nyupptäckt, synnerligen märkligt fragment af en svensk särupplaga af nämnda bok, tryckt 1622 efter en tidigare text af år 1611.

Slutligen höll kandidaten E. LINDERHOLM föredrag om *Svenska konungar i 1500-, 1600- och 1700-talens apokalyptik.*

Omedelbart efter årsmötets afslutning sammanträdde arbetsutskottet, hvarvid valdes

till ordförande och redaktör af Föreningens publikationer: professor A. H. Lundström;

till vice ordförande: domprosten J. E. Berggren;

» sekreterare: docenten Hj. Holmqvist;

» kassaförvaltare: komminister N. Sandberg.

tj.-f. Sekreteraren.

I.

Hedendom och kristendom inom den äldsta svenska missionskyrkan.

Fragment ur ett större efterlämnadt arbete af J. Helander.

Man kunde med skäl diskutera hvad som förstås med ett lands eller en trakts omvändelse och i hvilket moment af dess kristendomshistoria denna kan anses genomförd. Ty äfven de tidigt kristnade folken sammanhänga genom sent lösta band vid sin hedniska förtid, och lika mycket som rent personligt motstånd öfvar folktraditionernas outrotlighet sin sega reaktion långt efter det att kristendomen blifvit erkänd genom tingsbeslut eller majoriteten af döpta. Det nya har en långsam evolution, och kristendomen måste börja i en gestalt af ofullkomlighet, som krönikorna med deras begär att måla skillnaden mellan kristna och hedningar i grof färg utan mellantoner endast oafsiktligt uppenbara.[1] I samma mån som man begränsar resultaten af den tidigare missionen i Sverige till verklig omvändelse och lifsgestaltande religiositet, måste man länge räkna de kristna i fåtal. Men något annorlunda ter sig det svenska missionsfältet, om man är tillfreds med yttre drag af kännedom om den nya seden samt beredvilligheten att antaga kristna sinnebilder och erkänna den nye Gudens makt.

---

[1] Som exempel på de summariska grepp, med hvilka vidtutseende händelser sammandragas till omedelbart afslutade akter, jfr bl. a. SAXO under år 816: Ansgarius episcopus Svecos convertit; se ock PERTZ' Monumenta Germ. hist. VI, 572.

Kristendomen i öfvergångsgestalt bär ett dubbelansikte, som vetter både framåt och tillbaka, och i dess drag rista de genomlefda trosskiftena sina skönjbara märken. Djupare skakas sällan ett folk än när dess uråldriga traditioner och vitala sanningar förlora sin helgd, och mer än någonsin måste vid öfvergången till nya lifsideal folkets inre förutsättningar och andliga styrka träda i dagen. Folkomvändelsen i och för sig är en djupliggande process, som endast ofullständigt och utifrån kan iakttagas. Men den andliga pulsering, hvarunder densamma fortgår, låter sig skönja dels ur missionärernas ifver att lösrycka hedendomens nervändar för att gifva fäste åt nya band och högre funktioner i samfundsorganismen, dels ur folkets egen verksamhet att tillbakakasta eller i sig upptaga de nya lifsvärdena.

Det äger sitt särskilda intresse att följa det inbördes arbetet att komma till samförstånd. Hedendom och kristendom hafva sina förbindelselinjer, utefter hvilka omvändelseverket måste röra sig, och det hvilade på missionärernas klokhet att utvälja de områden inom folkåskådningen, där det nya kan finna fäste. Ur denna de första segrarnes mark spira legenden och de heroiska handlingarna. Där kristendomen betvungit hedendomen, se de kristna tillbaka på missionen som den heroiska tiden, och flackt och försvagadt är troslifvet i det land, som icke bildat några legender kring sina troshjältar. Denna legend- och mirakelbildning följer sina egna lagar, men den visar sig ofta vara bunden vid de missionerande eller missionsmottagande folkens historiska och ideella förutsättningar, och detta ända därhän, att legenden skänker verklig kunskap, där sådan eljest icke står att finna.

Sverige är ett af de få hedniska land, där en ursprunglig längtan att höra kristen predikan förspörjes och där icke främmande missionärer utan landets egna barn togo första initiativet till missionen. Det vore likväl förhastadt att därifrån sluta till hedendomens inre upplösning och oförmåga att fasthålla folkintresset. Sverige är i stället ett af de långsammast kristnade land, och det kräfdes hårda kraftmätningar, innan den svenska folkkaraktären själfvilligt trädde in under kristendomens fostran. Danmark, Norge och Island hade

redan hunnit långt på den kyrkliga organisationens väg, då i Sverige den hedniska reaktionen stod obesegrad. Vårt land har hvarken dag eller år, då dess missionshistoria får sin omedelbara afslutning och dess historia som färdig landskyrka begynner. Gång efter annan fullföljdes den germanska missionen genom stora massomvändelser, men Sverige har knappast några effektiva massdop och inga religionsskiften på landskonungens bud. Missionen skred fram på de individuella afgörelsernas väg, huru rätt denna individualism än må hafva varit färgad. Om detta bäst öfverensstämde med kristendomens eget väsen, ledde likväl denna öfvertygelsens väg endast steg för steg fram mot målet. Svenskarnas naturliga konservatism och nedärfda trohet mot gamla folkideal utöfvade länge sitt återhållande tryck, och med en grundare religiös läggning hade vårt folk törhända hastigare varit färdigt med sina kristna resultat.

Bristen på litterära källor för hedendomen har föranledt hänvisning till andra kulturella förhållanden för att från dessa sluta till det svenska folkets mognad för en stor religiös kris.

Det mest typiska uttrycket härför är vikingatidens konst, framför allt djurornamentiken. Dekorationsytorna utfyllas med allt mer tilltrasslade mönster. Djurfigurerna stiliseras intill motivens upplösande. Konsten är icke längre ögats utan beräkningens. Den bildande fantasien söker sig fram i det krampaktigt förvridna, som icke har några utvecklingsmöjligheter. Allt detta är otvifvelaktigt förfallets tecken. Men för mycket kan däraf icke slutas. Ornamentiken var icke blott samfäldt nordisk utan rörde sig med alltigenom lånade motiv och slöt sig tätt till främmande utvecklingsgång. Norge och Danmark behöllo den äfven under sin äldsta kristna tid. Af nordbornas oförmåga att fullgiltigt uttrycka sitt själslif i bild kan ej heller slutas till gudatrons utarmande och kulternas tillbakagång. En så sjudande utåtgående lifskraft, som vikingatiden utvecklade, har snarare en inre skapande styrka. Det var ett folk af hårdbrutet material, som fann lust i det bizarra på sina sköldbucklor och spännen och barnsligt gladdes åt skaldernas konstmessiga drapor. Äfven öfvermåttet af kraft skapar understundom sin barockstil.

Den konstnärliga bristen på en klar genomgående afsikt och inspirationens lyftning äger emellertid sin motsvarighet i en särskild vikingatidens typ.[1]

Den nordiska sagolitteraturen har många drastiska exempel på vikingarnas likgiltighet för de gamla gudarna och trotsande på egen kraft. Dessa hedendomens fritänkare representerades framför allt af dem, som en gång kristnats och affallit eller af dem, som förlorat sin hedniska tillförsikt under erfarenheten af sydliga länders kulturella öfverlägsenhet och vanvördnad för den nordiska demontron. I sina hemorter hade dessa sin uppgift att fylla, i det de genom uppenbar likgiltighet undergräfde hedendomens ensamvälde. Det är icke otroligt, att de svenska vikingafärderna tillförde vårt land många män af denna art. Men inga vittnesbörd om rent svenska förhållanden under vikingatiden bekräfta detta. De få notiser, som kunna inhämtas från arabiska och frankiska berättelser, gifva i stället intryck af stor gudaveneration och rikliga offer. Den svenska folkkaraktärens sedliga och religiösa konsistens var icke sönderbruten af den demoraliserande ringaktning för eget arf, som kommer ur en allt för okritisk uppskattning af det främmande. Vikingatidens svenskar stodo i troheten mot nationella traditioner närmare saxarna med deras respektingifvande hedniska purism än frankerna, sådana de framträda i Gregorius' af Tours skildring, med deras etiska upplösning, deras lättvindiga öfvergifvande af det gamla och slappa tillägnande af det nya.[2] Genom det tidigaste kristna inflytandet återväcktes hedendomen till självkänsla och trotsande på häfdens rätt. Nordborna reste tempel på sina öppna kultplatser under inflytande från kristna helgedomar.[3]

[1] Jfr BERNHARD SALIN, Studier i ornamentik, Antiqvarisk Tidskrift, del 11.

[2] HAUCK, Kirchengeschichte Deutschlands II, 361 ff.

[3] Se H. SCHÜCK, Svensk gudatro under heden tid, Finsk Tidskrift 1898 II, 35. Af vita Anskarii's tystnad rörande Uppsala kan dock ej dragas för vidtgående slutsatser. De jättelika grafhögarna från 500- och 600-talen ange, att åtminstone vid den tiden Uppsala var en betydande ort, och man har knappast skäl att betvifla sagornas enstämmiga vittnesbörd om dess uråldrighet som kultplats. Schück förbiser, att vita Anskarii snarare bestyrker än afvisar förefintligheten af afgudatempel i Sverige. Det heter i kap. 26 om den förgudade konung Erik: »et templum in honore supra dicti regis dudum defuncti statuerunt et ipsi tamquam deo

Det guldskimrande Uppsalatemplet, som enligt Hjärnes antagande byggdes under tiden mellan Anskar och Adam af Bremen, har i sin trefald af gudabilder och sin glänsande utsmyckning sannolikt erinringar från svenskarnes långresor i österväg. Kulten centraliserades starkare till denna hufvudhelgedom, och offerritualen var enligt Saxo och sagorna rik och festlig. Intet drag ur Sveriges missionshistoria visar inhemskt förakt för de gamla gudarna eller att hedendomen lät sig kastas bort som ett förbrukadt verktyg. Uppsala förblef i stället den berömdaste kultort i hela Norden, och från dess hedniska inrättningar hämtade den nordiska sagan symboliska motiv för det alltuppehållande världsträdet och för gudarnas hemvist i »de höga salarna».

Hedendomen lefde kvar med en delvis från kristendomen lånad kraft, men detta hindrade icke, att de nya tankarna fingo ett allt djupare fäste i folkets hjärta.

Himmelen och jorden, naturen och andevärlden, voro hos nordborna rika på gudar, som ansågos äga hela landet. En hvar hade frihet att företrädesvis ägna sin kult åt den ene eller andre, och, om man får tro Adam af Bremen, förändrade svenskarna icke ogärna rangskalan för sina gudar.[1] Deras polyteistiska gudsuppfattning uppställde inga principiella hinder för att erkänna äfven andra än de egna landsgudarna som mäktiga gudaväsen. Frågan gällde mindre deras existens än om de förtjänade dyrkan, och där icke gudarnas egen lokala

---

vota et sacrificia offerre cœperunt», d. v. s. Rimbert förutsätter utan att däri se något egendomligt en mer eller mindre stadgad landssed, enligt hvilken den dyrkade guden borde hafva sitt byggda hus. Rimberts ytterliga knapphet i fråga om allt hedniskt gör det lätt förklarligt, att denna uppgift är enastående. Men om svenska afgudahus förekommo redan vid 800-talets midt, har man att ännu längre tillbakaflytta det äldsta indirekta inflytandet af kristendomen. Det af Adam skildrade Uppsalatemplets datering till tiden efter Anskars vistelse i Sverige synes mig i hög grad sannolik. Men man begynte tilläfventyrs icke med att bygga ett guldskimrande gudahus, och om Uppsalatemplet på Rimberts tid var en vanlig enkel träbyggnad med hufvudsakligen lokal betydelse, så hade Rimbert ej skäl att omnämna denna framför andra dylika i Sverige och Danmark, medan däremot den förskönade ombyggnaden med dess gudastoder och centrala offer lifligt tilldrog sig Nordens uppmärksamhet under Adams dagar.

[1] Gesta ecclesiæ hammaburgensis IV.

eller etnologiska bundenhet lade hinder i vägen, kunde utan allt för stora svårigheter en ny gud fogas till ett föregående panteon. På detta sätt utvidgade den nordiska naturreligionen understundom sig själf. Då det frankiskt kristna inflytandet nådde vårt land, uppenbarade folktron sina tidigaste synkretistiska drag däri, att rena hedningar liksom på försök offrade åt Kristus eller rådfrågade honom genom lotten. Vita Anskarii har flere exempel därpå.[1]

Nytt och gammalt trängdes understundom ännu närmare inpå hvartannat. Sigiberts krönika förtäljer, att danskarna på biskop Poppos tid samtidigt dyrkade Kristus och afgudarna, och de försäkrade för den ifrige missionären, att Jesus Kristus också vore en Gud, men att deras landsgudar voro både äldre och större än han.[2] I detta synkretistiska genomgångsstadium uppsökte många nordbor en länge bevarad försvarsposition, och man kunde, trots missionärernas ständiga nitälskan för *en* Gud och *en* tro, säga, att den tidigare missionens insats i folkmedvetandet stannade på denna punkt.[3] Ett mindretal döpta och öfvertygade monoteister hade sitt värde. Men hufvudvikten låg därpå, att den nye Guden begynte göra sig känd, äfven om han i förstone samordnades med de gamla. Ej mindre än sex à åtta gånger under Anskars tid var kristendomen föremål för öfverläggningar på uppsvenska ting och vid krigstillfällen. Männen drogo hem och förtäljde hörsägner om den Gud, som var i antågande. Strömmen af frankiskt inflytande bekräftade detsamma. Ehvad man var fientligt eller vänligt stämd, ett höll på att arbeta sig fram: det fanns en Gud, som hette Hvite Krist, och han var mäktig att hjälpa dem, som åkallade honom. Tingsfrågan gällde aldrig hans vara eller icke vara, men väl om man borde upptaga hans dyrkan. Huru sparsamt detta än skedde, var den nya tron i färd med att uppfångas i folkets vetskap. Landets barn bearbetade de nya tankarna på egen hand. Ty de främmande missionärerna

[1] Vita Anskarii, kap 27. Jfr likaledes STEENSTRUP, Normannerne I, 100 och 368—69.

[2] PERTZ' Monumenta Germ. hist. VI, 351.

[3] Jfr Vita Anskarii, kap. 26:... »et, quod magis nobis displicet, alienum deum super nos introducitis.»

voro allt för få och ställde sina predikoresor utan samverkan och tillräcklig beständighet. Arten af deras mission, som på kortaste tid sökte nå så många som möjligt, var ej heller ägnad att uppväcka en ren och färdig kristendom. Den katolska kyrkans missionstaktik gick ut på att först och framför allt bringa de nya folken i fast förbindelse med kyrkan själf. Sedan väl en yttre ordning och yttre kyrkliga former vunnit fäste i folkmedvetandet, kunde undervisning och inre omskapelse lättare bringas å bane.[1] Fordringarna på de nyomvändes kunskapsmått och förberedelser för dopet voro därför obetydliga. Man vann sina neofyter genom att, som Reuterdahl uttrycker det, »öfvertala mycket, lofva mycket, men fordra litet».[2]

Missionärernas första väckande predikan var till sin anläggning historisk. I St. Galluslegenden[3] upprulla Gallus och Johannes en bred exposé öfver patriarkernas ståndaktighet, de mosaiska undren och profeternas ödesrika kamp för en rätt gudstro. Den rättfärdige är en konungslig hjälte i ständig strid med sina fiender och Kristus den maktfullkomlige, undergörande Guden med obetingadt välde öfver elementen och människorna, lifvet och döden. Den andliga tillämpningen, lidandets, lydnadens och frälsningens mysterium trängdes väl icke tillbaka i asketernas predikan, men hade icke samma resonnans. En Gud, som utförde sina heroiska gärningar i mänsklig gestalt, var för nordborna icke ofattlig. Den gammaltestamentliga underpredikan, samlad och sublimerad i Kristus såsom härskare och segrare — snarare än som frälsare — assimilerade sig utan svårare kriser med deras nedärfda gudaföreställningar och behof. I myternas grepp på det öfvernaturliga och kultens energi hade hedendomen utfört sitt förberedande verk. Nordborna begynte sin kristendom med att tillägga hvad som passade till de gamla förutsättningarna, och det i egentlig mening kristliga hade mycket längre väg till deras hjärta än dopvattnet till deras hufvud.

Liksom de forntida vikingarna mätte hvarandras krafter i blodig tvemänning, innan de slöto fred och förbund, så höf-

[1] ROTHE, Kirchengeschichte 173.
[2] Svenska kyrkans historia I, 346.
[3] Vita S:i Galli; i PERTZ' Monumenta Germ. hist. II, 14.

des det den främmande Guden att tvinga sig till erkännande genom att visa, hvad han förmådde. Det blodfulla mannaidealet med dess trotsande självtillräcklighet ville ej veta af andra gudar än maktens. Den segrande, guldrike vikingen måste öfvervinnas på egen mark, innan han gick med sitt husfolk i hvita dopkläder att böja knä för den korsfäste, och odalmannen, som med dryga offer köpte vanergudarnas bevågenhet, kunde endast öfvertygas af en gudom, som bevisade sin makt öfver äng och äring. Våra förfäders naturalistiska lifsuppfattning kräfde, att den nye Guden tedde sig som den starkaste genom den yttre gärningens öfverlägsenhet. Missionärerna ackommoderade sig efter hedningarnas önskan och rörde sig med en missionsteologi, som gjorde Kristus och hans apostlar till väldiga kämpar i naturens och andens rike. Långt in i medeltiden blef frälsningens problem ytterst som i sagan om Kristoforos frågan om att tjäna den starkaste. Sagan uttryckte folkets eget tankelif, och därför blef den så ofta berättad.

Då biskop Gautbert fördrefs ifrån Sverige, hade den kristne Guden redan hunnit befästa ryktet om sin makt i Birka med omnejd. Så stark var redan nu fruktan för denne Gud, att talrika historier uppstodo om, huru han straffande hemsökte dem, som haft sin hand med i upploppet mot de kristna. Genom en af Birkas män, som länge uppehöll sig bland klerkerna vid Anskars ärkesäte, hade Rimbert erhållit en utförlig skildring häraf. Han framställer ett exempel, af hvilket han ber läsaren sluta till hvad som vederfors de öfriga.

Nära Birka bodde en mäktig man, hvars son deltagit i stormandet af prästernas hus. I samma stund, som sonen hemförde sin andel af bytet till faderns gård, begynte sjukdomar och olyckor att härja där. Folk och kreatur dogo, och den förut mycket välmående mannen såg sig snart utblottad på både anförvanter och egendom. I sin förskräckelse för gudarnas vrede begaf han sig till en hednisk spåman eller gode (divinus), för att denne genom lottkastning måtte utforska, hvilken gud han förnärmat och huru guden kunde blidkas. Efter iakttagande af alla ceremonier uppdagade go-

den, att alla landsgudarna voro synnerligen välsinnade. Men de förmådde intet, ty de kristnes Gud var öfvermåttan vred. Denne lät alla olyckor drabba honom, emedan i hans hus fanns någon sak fördold, som var helgad åt Kristus, och förr än denna sak undanskaffades, kunde straffen icke upphöra. Full af bekymmer erinrade han sig, att af bytet, som den nu aflidne sonen hemfört, fanns ännu kvar en bok. Men Birka hade inga kristna präster, som kunde återtaga den.

Lika litet som han själf visste männen i hans hemtrakt hvad som var att göra med denna skräckinjagande tingest. I sin rådvillhet fann han ingen annan utväg än att binda fast boken, väl inlindad, vid en gärdesgård. Hvem som ville fick taga den därifrån, och själf brakte han de kristnes Gud en frivillig godtgörelse för sin sons brott. Samme kristne resenär, som för Rimbert skildrat denna historia, förde nu boken hem till sitt hus, och i känslan af den särskilda uppgift, han med detta fyllde i den nye Gudens tjänst, tilltog han allt mera i fromhetsöfningar.

Råstoffet till denna berättelse är ännu föga bearbetadt i legendarisk riktning. En man, som söker förklaring på sina olyckor, och en annan, som hänvisar till förgripelser mot en ny opröfvad Gud — detta är ännu blott ett allmänt, ehuru för öfvergångstiden typiskt försök att genomtränga tillvarons mystik. Frankisk och normannisk gudstro kunde utan allt för stora svårigheter mötas i denna punkt. Den hedniska kulten var ett ständigt commercium om gudarnas välvilja, och nordbornas uppfattning om hvad de hade att kräfva erbjöd en religiös och rättslig grundval äfven för en kristen öfverbyggnad. I spåmannens förklaring ligger såväl misstro till de gamla gudarnas makt som det första hedniska försöket att på egen hand bearbeta kunskapen om en ny Gud och åt honom inrymma den rätt till erkännande och vederlag, som eljest icke omedelbart tillkom den främmande. Var denne Gud föraktad därhän, att hedningarna i strid mot honom förlorade tron på sin egen lycka, så innebar detta en folkopinion af större betydelse. Man kan betvifla Rimberts uppgift, att denna opinion förefanns i Birka, men under frankisk påverkan var den i ständigt växande.

Kyrkan försmådde ingalunda de straffande bevismedlen. Den allmänt religiösa öfvertygelsen, att Gud skaffar sig rätt mot sina fiender äfven genom omedelbara domshemsökelser, stegrades tidvis till en bornerad vedergällningsteologi. Den fornkyrkliga skriften *De mortibus persecutorum*, som blifvit tillagd kyrkofadern Lactantius, sökte bevisa Guds världsherravälde och kristendomens sanning genom de straffande olyckor, som drabbade de kristnes förföljare. I den merovingiska helgonlitteraturen, såsom hos Venantius Fortunatus[1] och Gregorius af Tours, hafva äfven mänsklighetens vänner framför andra, helgonen, stundom denna uppgift att låta den onda gärningen vederfaras sin lön. Då nordmännen med sina härjningar blefvo ett gissel för frankerna, tog samma öfvertygelse konkret gestalt i de frankiska annalernas hämndeberättelser.[2] Normannerna och de kristna möttes i erfarenheten, att den frankiske Guden kunde med stora skräckmedel utkräfva sin rätt. Af skrämsel för den sjukdom, som 845 hemsökte de danska vikingarna efter plundringen af Paris, underkastade sig konung Horich den kristne Gudens fordringar, fastade själf och återlämnade tagna fångar och skatter.[3] Då de nordiska ättlingarna Askold och Dir 866 med sin ryska flotta belägrade det rika och illa befästade Konstantinopel, förlamades grekernas hopp om väpnadt försvar. Men patriarken Photios bar i högtidlig procession jungfru Marie klädnad genom staden och doppade den under psalmsång i Bosporens vatten. Det var vindstilla och hafvet lugnt. Men plötsligt uppstod en väldig storm, som vräkte ryssarnas skepp mot

[1] Jfr A. EBERT, Allgemeine Geschichte der Litteratur des Mittelalters im Abendlande I[II], sid. 541.

[2] För den synnerligen rika samlingen af mer eller mindre legendariskt utsmyckade historier om huru hedningarna förlamades på heliga platser, huru de hemsöktes af härjande sjukdomar och huru fruktan för den kristne Guden blef ett bestämmande motiv i deras handlingar, hänvisar jag till STEENSTRUPS Normannerne; ex. I, 99 ff; II, 177, 182, 251, 357 f., 362 f.

Jfr likaledes Adam I, 55; II, 27, 28, 32, 37; III, 15 (där Svenskarna straffas).

[3] Om denna ur flere källor bestyrkta tilldragelse jfr DÜMMLER, Geschichte des Ostfränkischen Reichs I, 271—272 samt STEENSTRUP, Normannerne II, 154—156.

hvarandra och tillintetgjorde större delen af hären.[1] Askold och Dir tvingades genom denna hemsökelse att erkänna den kristne Gudens makt och mottogo en missionsbiskop i Kiew. De förhandlingar, med hvilka han inledde sin verksamhet, äro karaktäristiska för andan och åskådningen både hos de kristna grekerna och de i Kiew rådande nordborna.

Mycket folk var samladt och härskaren satt omgifven af sitt råd. Biskopen fick företräde och tillspordes, hvad han hade att lära dem. Kejsar Constantin Porphyrogenitus, som skildrat detta, förtäljer, huru biskopen slog upp evangeliet och började förtälja för dem »om frälsaren och hans under och omnämnde därjämte en mångfald under, som Gud utfört i Gamla Testamentet. Sedan ryssarna åhört denna predikan, sade de: om icke vi också få skåda något underbart af samma art, som tilldrog sig med de tre männen i den brinnande ugnen, så vilja vi icke tro. Guds tjänare ryggade icke tillbaka härvid, utan svarade dem djärft: För Gud äro vi ringa, men sägen hvad I begären. Då bådo de, att han skulle kasta evangeliiboken i elden och lofvade omvända sig till de kristnes Gud om den därvid förblefve oskadd. Herre, utropade biskopen, förhärliga ditt namn för detta folk! och lade boken på elden. En stund förflöt. Elden förtärde omslaget, men evangeliet förblef obrändt, ja, t. o. m. de band, med hvilka det sammanhölls. Då dessa grofva människor sett detta, läto de sig, öfverväldigade af undret, döpas».

Händelserna i världen förändra sin yttre gestalt efter människornas egen art. Det nya, renare lifsinnehåll, som missionen ingöt i folkmedvetandet, gjorde sina landvinningar på den sunda och naturliga öfvertygelsens väg. Men de fantastiska dragen i vikingatidens lynne nödgade missionärerna allt emellanåt att operera med föreställningar och själstillstånd, som icke ville det naturliga utan trotsigt och äfventyrligt uppfordrade nytt och gammalt till omedelbara kraftprof. Veka och redan kultiverade själar äro mottagliga för blotta diskussionsgrunder, men ju mera naturbunden en människa är, desto

[1] Chronique dite de Nestor, traduite par L. SEGER sid. 16. — Om en analog fromhetsakt, då den helige Vincents rock bars i procession kring Saragossas murar, hvarigenom staden räddades från frankerkonungarna Childeberts och Chlotars belägring, jfr GREGORIUS AF TOURS, Historia Francorum III, 29 pag. 133—34.

kraftigare måste hennes föreställningsvärld påverkas genom handgripliga argument. Missionsakterna förtälja oupphörligen om underbara händelser och gudsdomar, som bekräftande följde missionärernas predikan. Den legendariska formen må icke förleda oss att betrakta dessa uppgifter som värdelösa, men de måste förstås efter den anda, som framkallat dem. Missionen var en andlig brottningskamp, i hvilken begäret efter naturalistisk bevisning af andliga sanningar trängde i förgrunden. Hedningar och kristna hade i stort sedt samma uppfattning af undrets betydelse och nödvändighet som bevismedel. Missionärernas önskan att med yttre gärningar vederlägga en yttre gudstro skapade legenden, och fruktan för den nye Guden tog hos hedningarna stundom miraklets form. Känningen af nya, oförsökta krafter har i alla tider tett sig som något underbart.

Icke få af kyrkans egna män väntade, att apostoliska krafter skulle såsom i den första hänförelsens tid beledsaga grundläggningsarbetet på de nya orterna. Kristus introducerade sig själf med underbara händelser hos folk, som icke kände honom — sedan hade de lagen och profeterna och kunde låta sig nöja med kyrkans undervisning.[1] Man läse exempelvis Gregorius den stores bref till den engelske missionären Augustinus för att erfara den lugna förvissning, med hvilken denne praktiske kyrkoledare behandlar undret som bekräftelse af missionspredikan: Jag vet, att den allsmäktige Guden hos detta folk, som han velat utvälja, låter stora under ske genom din kärlek. Därför måste du glädja dig med fruktan och frukta med glädje öfver denna himmelens gåfva. Glädja dig skall du, emedan engelsmännens själar genom yttre under föras till inre nåd. Frukta dig skall du att vid dylika under den svage själen förhäfver sig i själfbehagsamhet och så för en värdelös ära råkar i inre förfall, medan det yttre anseendet tilltager.[2]

[1] Jfr Divi Gregorii Papæ, hujus nominis primi, cognomento Magni, omnia quæ exstant opera, Antverbiæ MDLXXII, tom. I, pag. 173, kap XIV och tom. II, pag. 29, 108, 131.

[2] Gregorius Augustino episcopo Anglorum Op. omn. Greg. Tom. II, 254. — Om den gudsdom, hvarigenom Augustinus enligt sägnen besegrade de brittiska biskoparne, jfr A. D. JØRGENSEN, Den nordiske Kirkes Grundleggelse, sid. 18.

Som uttryck för en fullt naturlig Gudsrikets ordning förtäljer likaledes Anskars biograf, att då Hergeir försmädades af hedningarna och inga präster funnos till hans uppmuntran i Birka, bekräftade Gud på hans bön nådefullt den sanna trons förkunnelse genom himmelska jårtecken.[1]

Det var så mycket naturligare för de kristna att se och vänta under på missionsfälten som hela folkåskådningen var genomträngd af helgon- och mirakeltro. Inga kausala betänkligheter hindrade de troende — och alla trodde — att begära under af sina helgon.[2] Ehuru det var välkändt, att många under voro uppdiktade,[3] litade man på deras möjlighet och förekomst så som man i våra dagar tror på utveckling och kausalitet. Vidare gränser för det underbara gjorde detta i viss mån berättigadt. All slags nemesis, oväntadt fördelaktiga händelser, hastigt tillfrisknande från en sjukdom, själsrörelser, som man icke kunde analysera och annat som afbröt det alldagliga kallades under.

Denna åskådning var icke oförenlig med de nordiska hedningarnas lifsuppfattning. Hela naturen, både elementerna och det organiska lifvet, var enligt deras tro besjälad.[4] De orsakskategorier, som behärskade folkets tankelif, voro icke opersonliga lagar utan handlande gudomligheter, välvilliga eller illasinnade makter, hvilka obetingadt förmådde kasta in godt eller ondt i en människas lif. Den som blef sjuk eller råkade i olycka hade en osedd makt emot sig och måste köpa

---

[1] Vita Anskarii cap. 19. — Jfr Relatio de S. Eskillo: »Och effter S. Eskil sågh sigh medh orden alzintet kunna uträtta, ty uphölt han sina händer och ögon åth himmelen, bedjandes att Gudh ville med Tecken och Under stadfästa hvad han genom sin Tjenare talat hade». Script. rer. Svecicar. II, 398.

[2] I sitt arbete Die Heiligen der Merovinger sid. 304 säger BERNOULLI om merovingertidens folkåskådning, att under- och helgontro äro hufvudbegrepp och »anreihende Wurzeln des fränkischen Volksglaubens... Das Wunder bestimmt die fränkische Religionswelt stofflich, indem es ihr Leiblichkeit verleiht und ihre Atmosfere bildet, der Heilige degegen bestimmt sie vital, indem sie ihre eigentlichen Lebensfunktionen von ihm bezieht. Erst wenn diesen beiden leitenden Gedanken der gebührende Vorrang eingeräumt ist, dürfen die üblichen Fragen laut werden nach dem Verhältnis der Religion zum Welterkennen und zur Sittlichkeit».

[3] A. HAUCK, Kirchengeschichte Deutschlands I, 185 f.

[4] Jfr W. MANNHARDT, Wald- und Feldkulte.

sig lös emot valuta af offer eller löften.[1] Lyckades detta icke med den ena guden, var det honom obetaget att vända sig till en annan. Nordbornas världsåskådning var i den mening alltigenom religiös, att de allestädes mötte sina gudar som lifsbehärskande makter och voro sysselsatta med ett ständigt utforskande af deras behag. Då de kristnes Gud kom i ropet för sin makt, hemsöktes missionärerna af rådfrågare, hvilka ville göra dem till läkare och undermakare å den nye Gudens vägnar. De kristnas förhoppning uteslöto icke denna uppgift, och Rimbert låter särskildt den nya tron triumfera öfver hedendomen genom plötsliga helbregdagörelser i samband med dopet.[2]

Enligt gammalgermansk häfd tjänade ordalia som bevismedel i svårlösta rättsfall, och genom samma direkta vädjan till gudomen afgjordes andra viktiga angelägenheter både i det offentliga och enskilda. Man sporde efter tecken ur elden eller offerdjurens blod, ur fåglarnas flykt och de heliga hästarnas rörelser. Ännu vanligare var att lotten kastades för att utransaka gudarnas önskan.[3] Under kristendomens och hedendomens kamp möttes man å båda sidor i naiv förtröstan till dessa divinatoriska orakelspråk. Svenskarna erforo medels lottkastning de gamla landsgudarnas storsinne att lämna rum för den nye gudens kult, och på samma väg vunno de be-

[1] Cui frequenter in quacumque necessitate positæ, ut more eorum idolis sacrificaret, suggestum est... Vita Anskarii cap. 20.

[2] Multi quoque apud eos infirmitatibus detenti, cum se frustra idolis pro salute sua sacrificasse viderent et a propinquis suis desperarentur, ad Domini misericordiam confugientes, christianos se fieri devovebant. Cumque accito sacerdote baptismi gratiam percipissent, statim incolumes gratia divina largiente fiebant. Vita Anskarii cap. 24.

[3] Lottkastningen gick så till, att af ett fruktbärande träd skars en gren och sönderdelades i stafvar, hvilka försågos med mystiska tecken eller runor. Dessa utströddes på måfå öfver en hvit duk. Efter böner till gudarna, som vid offentliga angelägenheter förrättades af någon statspräst och vid enskilda af husfadern, upplyfte funktionären med ögonen vända mot himmelen tre gånger en af stafvarna och tydde de inristade tecknen. Svaret var ett enkelt ja eller nej eller stundom något längre orakelspråk, som åstadkoms genom att sammanfatta stafvarnas tecken till en formel. Jfr Tacitus' Germania cap. 10 och Adam af Bremen I, 8, som ur andra hand genom Rudolf af Fulda återger Tacitus' skildring. De hedniska bruken vid gudarnas rådfrågning tillämpas af honom på Saxar, *svenskar* och slaver.

Jfr likaledes Adams schol. 128.

kräftelse att denne Gud ville bistå dem i svåra krigslägen.[1] Icke mindre förtröstade de kristna på ett Guds momentana ingripande till deras förmån. Friserna voro en gång redo att döda den helige Willehad för vanvördnad mot deras gudar, men hänsköto afgörandet till lotten, och genom den gudomliga försynens ledning lyckades det aldrig spåprästen att gripa dödslotten.[2] Ur ett liknande läge friades den helige Willibrord genom Guds beskärm.[3]

I supranaturalistisk öfvertro slogo emellertid de kristna allt för lätt in på experimentens väg för att framkalla ett Guds slutgiltiga afgörande. Den kyrkliga andan kräfde gudsdomarna trots alla reformförsök och kringgärdade deras exekverande med ett liturgiskt ritual. Intet under därför, att dessa våldsamma kraftprof, genom hvilka man stundom afgjorde dogmatiska tvister eller reglerade stiftsgränser,[4] äfven fingo betydelse inom missionshistorien. Den af legenden mest omhuldade nordiske troshjälten är biskop Poppo, som öfvade järnbörd med oskadd hand och inför den svenskfödde konung Erik Segersäll och hans här lät invaxa och afbränna de kläder han bar utan att hans kropp förstördes. Legenden låter väldiga skaror omvändas genom hans hjältemod, och Adam säger att han utförde dessa trosprof till Guds ära, »när barbarerna efter deras bruk fordrade tecken».[5]

Ett dylikt hänskjutande till gudomens direkta maktuppenbarelser förekom ofta under Sveriges äldsta missionshistoria.

---

[1] Jfr Vita Anskarii cap. 19, 27, 30.

[2] »Gubernante itaque divina providentia sors mortis super eum cadere non potuit». Anskarii Vita Willehadi cap. 3 i PERTZ' Monumenta Germ. hist. Script. II, 381.

[3] Alcuini Vita S. Willibrordi cap. 11 i Jaffé, Bibliotheca rerum Germ. VI, 48.

[4] Jfr ADAM AF BREMEN I, 51.

[5] Rörande de legendariska förgreningarna af Poppos historia jfr WIDUKINDI Res gesta Saxoniæ i PERTZ' Monumenta Germ. hist. Script. III. 463; THIETMARI Chronicon i PERTZ' Monumenta III, 747—48; SIGEBERTI Chronografia år 996 i PERTZ' Monumenta VI, 351; ADAM AF BREMEN, Gesta Eccl. Hammab. II, cap. 33 och 62 samt schol. 21 och 44. ANNALISTA SAXO till år 952, PERTZ' Monumenta VI, 609. Olof Tryggvasons saga cap. 27.

Hergeirs konflikter med sina landsmän tillspetsades i samma riktning. Ett exempel förtäljes i kapitlet om Hergeir. Som missionär bland västgötarna fick biskop Adalward d. ä. erfara undergärningens nådegåfva, ty, säger Adam af Bremen, när barbarerna voro i nöd och bådo honom därom, kunde han låta regn nedströmma från himmelen och åter förjaga alla moln samt äfven förrätta andra verk, som äskas af det gudomliga ordets lärare.[1]

Det var för hedningarna naturligt att missionärerna borde vara mager, som kunde visa hvad deras gud förmådde utöfver de gamla gudarna. Berättelserna om hvad som utfördes gå lätt öfver i det fantastiska, men nordbornas fordran på tecken var en kännbar verklighet, hvars största tryck låg i missionärernas egen väntan på dessa bekräftelsemedel. Den tid, som i undret såg en Guds hvardagsgåfva till människorna, hade ock benägenhet att begära och utföra dylika trosprof. Hedningarna voro dock icke vana vid för stora ynnestbevis af sina egna landsgudar, och under klok accommodation efter deras föreställningar och erfarenheter kunde missionärerna ofta med mycket enkla medel draga kristen fördel af hvad som skedde omkring dem.[2] Men många de svåraste kriser, under hvilka deras hjältemod kämpade mellan lif och död, genomlefdes i de ögonblick, då hedningarna pockade på att den nye Guden skulle träda fram med sina maktbevis. Den troskraft, som upplöste en dylik kris i vittnesbörd om de hedniska

---

[1] »Claruit etiam virtutum miraculis, ita ut, poscentibus in necessitate barbaris, ymbrem faceret descendere vel denuo serenitatem venire, et alia quæ hactenus quœruntur a doctoribus». Adami Gesta Hammaburgensis eccl. IV, 23.

[2] Om nödvändigheten af accommodation efter hednisk åskådning var Adam af Bremen fullt medveten, då han II, 23 omtalar den äfven i Sverige missionerande Odinkar d. ä. såsom danskfödd och säger: unde et facile barbaris qualibet potuit de nostra religione persuadere». Han tillägger att missionären Liafdag, som verkade på skandinaviska halfön, *äfven* var berömd genom sina undergärningar. Jfr likaledes om Adalward d. ä:s under bland vermländingarna, ADAM III, 15. Då ärkebiskop Adalbert med vanlig storslagenhet ville sätta sig i spetsen för ett missionens segertåg genom Norden, afrådde honom konung Sven Estridsson med den motivering att »barbaras gentes facilius posse converti per homines suæ linguæ morumque similium quam per ignotas situmque nationis abhorrentes personas». ADAM III, bihanget: WAITZ' ed. s. 148—49.

gudarnas vanmakt, tillhörde icke hvarje missionär, och därför voro resultaten af deras gärning mycket olika.

De starka viljorna valde själfva sina sanningsprof, och sedan kristendomen vunnit säkrare fäste i Norden, fingo hedningarna stundom kännas vid en demonstrativ missionsmetod, som icke ryggade tillbaka för att öfvertyga med våld. Prototyperna hade man i berömda frankiska exempel.[1] I Sverige gjordes de första kända försöken af den engelske fantasten Wolfred på Olof den heliges tid. Han var en god predikare, men blef martyr för hädelse mot landsgudarna. Medan mycket folk var samladt på en kultplats till Tors ära, skymfade han guden och splittrade Torsbilden med en yxa. Folket sönderslet hans kropp och dränkte den i offersumpen.[2] En förgripelse mot gudarna hade de eljest själfva att i första hand vedergälla.[3] Beviskraften för den kristne Gudens öfvervälde låg däri att gudarna öfver hufvud kunde skymfas utan omedelbar hämnd. Adalward och Egino ådagalade på detta sätt Kristi herravälde, då de genomreste Götaland och rensade det från gudabilder, framför allt då Egino nedslog den berömda Fröbilden i Skara.[4] Men mot Uppsalatemplet kunde de ännu icke lyfta sin hand, och det stod ännu som ett monument öfver den tillbakavikande hedendomen, medan Eskil i mälardalen nedbröt altaren, tempel och beläten och fällde de heliga lundarna med sin yxa.[5] Då den kristna maktmedvetenheten växte, kom en ännu handgripligare missionsmetod i bruk. Det var länge en fullt kristlig och i allo lofvärd gärning att »örliga på the Heliga troo» och efter Olof Tryggvasons eller Sigurd Jorsalafarares praxis kristna med våld och svärd. Höjdpunkten af kristen riddaregärning nådde Erik den helige, då han i blodig slaktning »drap alla thäm, som ey vildo taka vidh rætuiso ock rætta troo» och sedan fällde strida tårar öfver

---

[1] Jfr t. ex. HAUCK, Kirchengeschichte Deutschlands II[II], 353, 356, 369.

[2] ADAM AF BREMEN II, 60.

[3] OLAUS MAGNUS omförmäler i sin Historia de Gentibus septentrionalibus III, cap. IX ett »vetus proverbum Gothorum», som uttryckte samma tanke i föreskriften: »Ne proijciendus sit contus in coelum, unde densior remittitur clava».

[4] ADAM AF BREMEN IV, 9 och 29.

[5] Scriptores rerum Svecicarum II, 397.

deras själar, som han på detta sätt förde skyndsammare till förtappelsen.[1]

Stadierna på kristendomens väg låta sig följas genom arten af den mission, som bedrefs. Eginos och Adalwards bildstormande var endast möjligt i trakter, där den troskraftiga hedendomen höll på att vika tillbaka. Kristendomen vidgades på deras tid genom trycket af sin egen styrka, men ännu var det svenska missionsfältet långt ifrån genomkristnadt. Vid pass 250 år efter Anskars första predikande i Sverige finner Adam af Bremen den allmänna folkåskådningen snarare hednisk eller kvarstående på det primitivt synkretistiska stadiet. »Den öfvertygelsen är dock gemensam, säger han, att de kristnas Gud är starkare än alla de andra; dessa svika ofta, men han är alltid tillstädes såsom den säkraste hjälparen i nödens stund».[2] Liksom tidigare inom andra germanska områden hade den svenska hedendomen här nått det mot upplösningen gående skede, att Kristus trädde i spetsen för det nationella panteon såsom den främste bland de gamla landsgudarna.[3]

Det radikalt nya, hvilket kristendomen såsom etisk religion hade att meddela våra naturdyrkande förfäder, trängde långsamt fram till hjärta och vilja. Åtminstone under vikingatidens äldre skede förstodo nordborna sin kristendom efter hedendomens art. Man frågade Kristus medelst lotten alldeles som man förut vändt sig till de gamla landsgudarna, och man äskade stundom hans understöd för mycket oheliga ändamål. Lärofrågor passade föga de nyomvände. Det var den yttre kristna seden, ej läran, som i förstone sysselsatte folkets uppmärksamhet. De hufvudsakliga kännemärkena på ett underordnande under guden Kristus — för en trinitarisk åtskillnad hade man föga eller intet sinne — voro periodiska fastor, allmosor till de fattiga, användande af korsets symbol samt söndagshvila och gudstjänstbesök. Med dessa yttre prestationer af bot och lydnad diciplinerades de kristna efter hand till

---

[1] Scriptores rerum Svecicarum II, 273 och 318.

[2] ADAM AF BREMEN IV, 22; jfr Vita Anskarii cap. 19.

[3] Jfr KARL MÜLLER, Kirchengeschichte I, 201 och 294.

mottaglighet för verklig kunskap och kristen fostran. Men hos flertalet var den nya tron länge bunden vid hedniska analogier och minnen. Religionsväxling var lätt åstadkommen, men sinnelaget förblef detsamma under öfvergångarna.

Likt glacieren, som skjuter slammet framför sig, bragte kristendomen under sitt anryckande mycken råhet att ohöljdt träda i dagen. Den kända historien om vikingen, som lät sig döpas tjugu gånger och vredgades på kejsaren, då han sista gången fick en allt för oansenlig dopdräkt,[1] hade sina rötter i ett otygladt förvärfsbegär. Öfvergångarna kunna icke sällan återföras till ohöljdt materiella intressen, och den frankiska kulturens förmåner gåfvo ett ingalunda oväsentligt stöd åt kristendomens framgångar. De bevekelsegrunder, som kvarhöllo neofyterna vid kristendomen, voro långtifrån alltid verklig religiositet, utan mycket ofta det nyas lockelser, yttre fördelar och betraktandet af de praktfulla kultiska handlingarna som magiska akter af starkare verkan än de hedniska. Vidskepelsen var icke öfvervunnen, men den bytte om föremål. Detta var så mycket mera naturligt, som de latinska delarna af gudstjänsten icke förstodos af andra än prästerna. Fastan var stundom liktydig med en vanlig offertribut, och de kristna fromhetsakterna trädde allt för lätt i paritet med forna hyllningsgärder till de en gång afsvurna landsgudarna.

Missionstidens blandkristendom har i primsignandet en kyrkligt typisk motsvarighet. Med sin oförlikneliga förmåga af accomodation mellan gammal praxis och nya kraf erbjöd den katolska kyrkan i denna öfvergångsform rättigheter att på de minst bindande villkor träda i förbindelse med kyrkan. Primsignandet hade sin upprinnelse och förebild i fornkyrkans behandling af katekumenerna. Dessa erhöllo sin tidigaste kyrkliga adoption medels en symbolisk dubbelakt, korsbeteckningen och handpåläggningen. Med korsbeteckningen åstadkoms det s. k. *christianum facere*, hvarigenom den korsmärkte delaktiggjordes af Kristi offerdöds välsignelser på så sätt, att det ondas demoniska inflytelser afvärjdes. Handpåläggningen

---

[1] PERTZ, Monumenta Germ. hist. Script. DEHIO, Geschichte des Erzbistums Hamburg-Bremen sid. 50.

eller *catechumenum facere* hade däremot den mera positiva innebörden att upptaga i församlingens brödragemenskap [1]. Då kyrkan åtskilde dessa initiationsakter och företog endast den förra som en ur katekumenberedelsens normala förlopp lösbruten akt, kunde hedningarna utan att omedelbart betraktas som medlemmar af kyrkan eller bundna af bestämda förpliktelser likväl räknas som henne i någon mån tillhöriga. De fingo rätt att inträda i templen och närvara vid de kyrkliga kulthandlingarna [2].

Om man får döma uteslutande efter den nordiska sagolitteraturen, blef primsignandet det tecken, under hvilket hedningarna trädde i fredlig förbindelse med de kristna antingen som deras handgångna män eller för köpenskapens skull. Exemplen äro många [3]. Egil Skallagrimssons saga anger det uttryckligen som öflig sed bland dem som rörde sig växelvis bland hedningar och kristna [4]. Påfallande är emellertid de frankiska annalernas tystnad. Den nordiska ordbildningen primsigning är dem obekant, och den, mig veterligt, enda frankiska källa, som inom den nordiska missionen omtalar korsbeteckningen såsom ensamstående akt, är vita Anskarii, där Rimbert med tanke på kyrkan i Slesvig säger, att många där låtit sig döpa, men otaliga äro de som härifrån stigit direkte till himmelen i sina hvita dopkläder, ty de hafva låtit sig nöja med korsbeteckningen till lifvets slut för att då genom dopet renas från all synd och brist. Rimbert inlägger häri intet för de danska församlingarna egendomligt, och då Birka hade samma uppgift och art af befolkning som köpstaden Slesvig, är det antagligt att äfven den svenska församlingen inrymde samma öfvergångsformer och detta till äfventyrs i öfvervägande proportion mot de döpta. Primsignandets rot låg i den ideella föreställningen om dopets tillfyllestgörelse för en odelad salighet, och denna öfvertygelse, som man åter-

---

[1] Jfr U. L. ULLMAN, Evangelisk-Luthersk Liturgik II, 157 ff. Jfr E. CHR. ACHELIS, Praktische Theologie I, 144 ff.

[2] Vita Anskarii cap. 24.

[3] Jfr K. MAURER, Die Bekehrung des Norwegischen Stammes zum Christenthume II, 333—335.

[4] K. MAURER a. a. I, 193.

finner i exempel från Konstantin den stores, Ambrosii och Augustini lif och eljest ofta inom kyrkans historia, framkallade betydande uppskof mellan katekumenatets olika stadier. Primsignandet hade häri sin kyrkliga förklaring, men det var intet postulat för en ordnad, internationell förbindelse mellan franker och nordbor. De frankiska källorna måste otvifvelaktigt i någon form hafva uttalat denna fordran, om den förefunnits. Den ytliga praxis att primsigna för en vänskaplig samfärdsel var en afart bland de i trossaker obeständiga vandringselementen, som ur kristen och heden tro utvalde hvad som mest behagade dem, och dess egentliga hemort är liksom sagan själf de halfkristna, västnordiska vikingahofven, som på nära håll kände trycket af folkomvändelserna.

Primsignandet innebar en exorsistisk akt, hvilken i själfva dopet ytterligare skärptes genom afsvärjandet af djäfvulen och de gamla gudarna samt deras demoniska verkningar [1]. Kyrkan hade i de nykristnas kvarhållande vid denna frisägelse en bland sina mest svårlösta uppgifter. Att väcka tro på de kristnes Gud var lätt mot att bringa neofyterna till insikt om den exklusivitet, som hvarje verklig kristendom fordrade. Hvarför icke som i gamla dagar offra åt flera gudar? Ju mera yttre de nyomvändes tro var, desto mindre ägde den af verklig monoteism. Den äldsta svenska kyrkan var med all sannolikhet monolatristisk eller halft polyteistisk. Först sent i dess historia kan man tala om de gamla gudarnas död. Den psykologiska omöjligheten att på några generationer tillintetgöra ett folks nedärfda trosföreställningar hade tvingat samma kyrka, som skänkte Norden dess kristna tro, att en gång förut i sig absorbera ett omfattande hedniskt stoff. Den nalkades vårt folk med en mångfald af accomodationer, som lättade öfvergången, men försvårade en ren kristendom. Missionärerna voro fångna i sin tids demontro, och i Sverige som annorstädes ägde kyrkan ingen annan utväg än att behålla hela den hedniska gudaskaran, vanligen under benämningen af onda andar och fientliga makter, någon gång äfven som helgon eller änglar. Kristendomen vann sina flesta

[1] Jfr t. ex. det saxiska dopformuläret, cit. bl. a. i HAUCKS Kirchengeschichte Deutschlands II II, 392.

utåtgående resultat genom anknytning till det gamla. Under en sakta skeende utmattning af den genuina hedendomens lifskraft riktades folkbehof och folktraditioner på nya arftagare, som trädde in i de gamla gudarnas uppgifter. Sedvänjor och kultplatser, besvärjelseformler och rättsåskådningar bibehöllo sig med en yttre kristen fernissa. Paganismen förklädde sig under kyrkligt tolererade former. Jämte en sann och lefvande kristendom möter man till och med gamla gudanamn, försedda med kristna epitet, såsom de småländska »Helga Tore-gud och Frigga», »Helga Tors dag» (Kristi himmelsfärdsdag) och »Helga Torskälla» eller den från hedendomen troligen upptagna S:t Ingemo i Västergötland [1]. Religionsväxlingen genomfördes på de gamla kultplatserna, så att kristna tempel restes där menigheten från fäderna var van att samlas. Källorna besöktes som fordom [2], och de lokala helgonkulterna lånade drag af uråldrig sed. Liksom Frö och hans hypostaser fördes helgonbilderna i procession för att signa äringen, och på de heliga orterna samlades som fordom votivsaker till tacksamhet för återvunnen hälsa och gudarnes speciella skydd [3].

[1] Jfr t. ex. O. Montelius, Solgudens yxa och Tors hammare, Svenska Fornminnesföreningens tidskrift X, O. Janse, Om Olofskult i Uppland i festskriften till O. Montelius 1904.

[2] Jfr A. A. Afzelius, Svenska Folkets sagohäfder III, 120, 130 f.; G. O. Hyltén-Cavallius, Wärend och Virdarna I, 232; Geijer och Afzelius, Svenska folkvisor, ny uppl. af R. Bergström och L. Höjer I, 411; II, 350 ff.

[3] Jfr J. G. Hallman, Oluff Petri Phase... Lars Petri... Lefwerne och Vandel, sid. 146--47. I motsats mot medeltidskyrkans godtagande af källvatten jfr den af Caspari till nordfrankiska riket och 8:e årh. bestämda Homilia de sacrilegiis, citerad i Haucks Kirchengeschichte Deutschlands II II, 393—94. Rörande de genom medeltiden kvarlefvande hedniska folkskicken hänvisar jag i öfrigt till H. Hildebrand, Sveriges Medeltid III, 887—89, Troels Lund, Dagligt liv i Norden, flerstädes, samt till den voluminösa folkloristiska litteratur rörande Sverige, som finnes förtecknad i Pauls Grundriss der germanischen Philologie III.

Electus Björn i Skara

samt

Striderna om domprosteriet i Skara 1449—1475.

Biskop Brynjolf anför i sin krönika öfver Skara stifts biskopar, att till efterträdare efter biskop Bengt († 1460) valdes en magister Björn, som dock hvarken ville åtaga sig ämbetet eller bestämdt afsäga sig detsamma, men slutligen skall dock hans afgång åvägabragts genom Hans Marquardsson och han i Björns ställe blifvit utnämnd till biskop. Till Brynjolf ansluter sig Messenius, i det han i sin biskopslängd upptager Björn under åren 1461 och 1462 — Rhyzelius åter identifierar honom med dekanen Peder Larsson, åt hvilken konung Karl Knutsson efter biskop Bengts förräderi år 1452 anförtrodde biskopsstolen i Skara. Honom följa ock i det stora hela Reuterdahl, Styffe och Annerstedt.

Biskop, eller rättare electus, Björns plats uti den svenska kyrkohistorien har sålunda under senare tiden varit bestridd. Egendomligt vore emellertid, om biskop Brynjolf, som endast 40 år efter dessa händelser skref sin biskopskrönika och därvid äfven hade tillgång till alla domkapitlets handlingar, så skulle kunnat misstaga sig, och det har han ej häller gjort. Electus Björns verkliga tillvaro bestyrkes nämligen af flere i Vatikanens arkiv befintliga handlingar.

Björn eller, såsom han i flere handlingar kallas, Bero Magni, var bördig från Lödöse och hade 1449 utnämnts till domprost i Skara. Han nämnes då »magister in artibus» samt »in theologia baccalaureus formatus ac in universitate Viennenci (Vienne i Frankrike) collegiatus». Till biskop valdes han af kapitlet och blef äfven af påfven utnämnd därtill. Det regest-

band, hvari en afskrift af hans utnämningsbulla till biskop i Skara varit intagen, finnes visserligen ej numer i behåll i Vatikanens arkiv, men att afskriften verkligen funnits, framgår af följande anteckning af Garampi: »*Beronus fit episcopus Scarensis per obitum A. B. Pij 2. IV. 4. p. 161—163*», intagen i index-serien »Vescovi». Enligt den där brukliga nomenklaturen har således Björn blifvit utnämnd till biskop af påfven Pius II i hans fjärde pontifikatsår d. v. s. under $^{3}/_{9}$ 1461—$^{3}/_{9}$ 1462. Den 21 maj 1462 utnämnes också hans efterträdare såsom domprost.

Björn försummade emellertid både att betala de honom till kurian åliggande servispengarna och afgaf ej ens någon förpliktelse att i framtiden erlägga desamma, samt uraktlät till och med att utlösa sin utnämningsbulla. Han kunde därför ej vigas till biskop. Pius II afled emellertid under sensommaren 1464, och nu uppdrog hans efterträdare Paulus II åt kardinal Philippus tit. S. Laurentii in Lucina, att förelägga Björn att inom en viss tid utlösa utnämningsbullan samt fullgöra sina öfriga åligganden, låta viga sig till biskop och taga biskopsstolen i besittning. Björn brydde sig emellertid icke därom, och påfven förklarade nu Björn definitift afsatt och utnämnde den 3 maj 1465 i hans ställe till biskop i Skara kaniken Johannes Marquardi. Samtidigt eller kort därefter afled emellertid Björn.

Då sålunda biskop Brynjolfs framställning om electus Björn i detta hänseende är fullt exakt, har man ej heller någon rätt att betvifla sanningsenligheten af hans uppgift, att just Johannes Marquardi utverkat Björns afsättning.

* * *

Då biskopsstolen stod obesatt, handhades stiftsstyrelsen af domkapitlet, i hvars spets domprosten stod, och såsom sådan torde Björn äfven såsom electus under denna tid 1462—1465 hafva fungerat. I fråga om besittningen af denna befattning var dock Björn icke utan medtäflare, och äfven länge efter hans död fortforo tvisterna om domprosteriet i Skara. — Påfvemakten hade nämligen nu förbehållit sig rätten att ej

allenast besätta alla biskopsstolar utan äfven hvarje plats som vid en domkyrka stod i värdighet närmast efter biskopens, och i Sverige var det domprostens ämbete. Då rykte kom till kurian, att en domprost aflidit, var det ytterst vanligt dels att en mängd ämbetsjägare, som ständigt vistades vid kurian, höllo sig framme, dels ock att någon af de många svenskar, som studerade vid de italienska universiteten, anmälde sig såsom sökande. Ofta nog erhöll han också löfte om platsen, ehuru han slutligen afstod från sina anspråk till förmån för den af kapitlet valde. Kapitlet utöfvade nämligen fortfarande sin valrätt, men valet måste stadfästas af påfven. Att ett dylikt afträdande vanligen var förenadt med några fördelar, framgår af flere omständigheter.

Då den förre innehafvaren af domprosteriet i Skara *Elaf Svensson* år 1449 afled, studerade vid universitetet i Perugia, där han äfven dog, en *Anders Arvidsson,* troligen bördig från Västergötland, af adlig börd och »magister in artibus». Af påfven erhöll han nu »motu proprio» löfte om domproststolen. *Björn,* som då innehade ett kanonikat med prebende vid domkyrkan, hade emellertid valts af kapitlet och han afgick också med segern, ty den 16 dec. 1449 utfärdades hans utnämningsbulla till domprost af påfven Nicolaus V.

Uti något öfver 11 år innehade nu Björn sitt ämbete utan medtäflare. Då, i början af år 1461, androg emellertid *Conrad Rogge,* sedermera biskop i Strängnäs, vid kurian, att Björn orättmätigt innehade domprosteriet, enär han endast vore clericus och ej prästvigd, hvarför Conrad Rogge anhöll om dess erhållande vare sig det var ledigt efter den förutnämnde Anders Arvidsson, som för länge sedan aflidit i Perugia, eller efter förre domprosten Elaf Svensson. Till slutligt afgörande synes dock denna sak aldrig kommit, ty Björn utnämndes under tiden till biskop i Skara. Till hans efterträdare såsom domprost valdes nu af kapitlet och utnämndes äfven af påfven den 12 maj 1462 kaniken *Sven Johansson,* hvars kanonikat i stället skulle öfvergå till en Ola Svensson. Johansson afled emellertid redan innan utnämningsbullan kommit honom till handa, och nu höll sig nyss nämnde *Ola Svensson* framme samt utnämndes äfven af påfven till dom-

prost den 27 september s. å. Han kom dock aldrig i besittning af domprosteriet, ty genom att *Björn* försummade att låta viga sig till biskop och ej häller synes afsagt sig domprosteriet, blef det aldrig ledigt.

Björn afled emellertid år 1465, antagligen under sommaren, och nu höll sig en präst från Skara stift, *Bengt Påvelsson,* framme och utnämndes i oktober af påfven till domprost. Då bullan härom emellertid ej förr än i maj följande år utlöstes, passade konungens kapellan, *Magnus Nilsson (Stjernkors),* sedermera biskop i Åbo, som då befann sig i Rom, på att under mellantiden vid kurian utvärka sig löfte om detta ämbete. Hans anspråk torde dock vid den slutliga pröfningen blifvit underkända, ty man hör ej mera talas om dem. Domkapitlet hade emellertid utvalt kaniken i Skara *Bengt Svensson* »baccalareus in decretis». Ovisshet rådde emellertid om, på hvilken grund domprosteriet vore ledigt. I sin till påfven ställda supplik anhåller han därför om domprosteriet, vare sig det vore ledigt genom magister Björns eller Olof Svenssons död eller genom Björns utnämning till biskop. Han utnämndes också af påfven genom bulla daterad den 23 juli 1466, trots att ju året förut äfven Bengt Påvelsson erhållit bref å samma ämbete. Huru förhållandet mellan dem ordnades framgår ej af handlingarna. Bengt Påvelsson tyckes dock hafva vidhållit sina anspråk på domprosteriet och erlade äfven sin annatafgift till kurian, men blef aldrig erkänd af Skarakapitlet. Bengt Svensson åter såg sig först i mars följande år i stånd att lösa sin utnämningsbulla.

Endast fyra år innehade Bengt Svensson domprosteriet. I början af år 1471 afled han. Vid kurian vistades då *Ragvald Ingemundsson,* sedermera ärkedjäken i Uppsala. Redan af Paulus II, i juni 1471, hade han erhållit löfte om domprosteriet, och detta bekräftades den 25 augusti af påfven Sixtus IV, ehuru ej bullan förr än i december utlöstes. Domkapitlet hade emellertid valt en af sina kaniker *Sven Stensson,* och mellan dem uppstod nu en förbittrad strid. Ingendera ville gifva vika. Ragvald, såsom ombud vid kurian för ärkebiskop Jacob Ulfsson, hade tydligen djupa försänkningar därstädes. Sven åter stödde sig på kapitlets val. I striden blandade sig

ock den förutnämnde *Bengt Påvelsson,* som nu tydligen ansåg tiden vara inne att låta sina anspråk få nytt lif. Då han emellertid, under det striden som bäst pågick, afled, anhöll Ragvald att få räkna hans rättsgrunder sig till godo, hvilket ock medgafs. Slutligen mot slutet af år 1475 blef tvisten vid kurian afgjord och afdömdes till Ragvalds förmån. Efter fyra års strid hade således Ragvald nått sitt mål och skulle således haft rätt att tillträda domprosteriet. Men då, ovisst af hvad grund, afträdde han genom supplik af den 20 dec. 1475 alla sina anspråk på domprosteriet till förmån för sin medtäflare Sven Stensson, och förbehöll sig endast det kanonikat, som genom Svens utnämning blef ledigt, och i början af det följande året erlade Ragvald äfven annatafgiften för Sven. Härmed var striden slut och Sven kunde nu i ro och fred förvalta sitt ämbete.

Källor: ANNERSTEDT, Scriptores III : 2, sid. 119, 120; — RHYZELIUS, Episcoposcopia, sid. 178; — MESSENIUS, Scondia IX, sid. 62 och XV, sid. 82; — REUTERDAHL, Svenska kyrkans historia III : 2, sid. 107; — STYFFE, Bidrag 3, sid. LXIII, CXXIX; — *Afskrifter från Vatikanens arkiv förvarade i Riksarkivet: Bullor* af 1449 16/12, 1462 21/5, 1465 3/5, 1465 3/10, 1466 17/7, 1471 25/8; *Supliker:* 1449 5/12, 1461 14/2, 1462 21/5, 1462 27/9, 1465 3/10, 1465 28/12, 1466 28/7. 1471 10/6, 1471 18/11, 1472 27/1, 1473 9/8, 1475 20/12; *Annater:* 1462 6/7, 1466 29/7, 1466 10/1.

K. H. Karlsson.

Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet. 1681—1724.

IV.

Förföljelserna mot Grubb efter hans tillträde af kyrkoherdebefattningen i Umeå.

A) Tiden intill den kungl. undersökningskommissionens sammanträdande i Umeå.

1. *Brefväxlingen mellan Grubb och Härnösands konsistorium angående biskop Rudeens välmenta påminnelser med afseende på pietismen.*

På uppdrag af prästeståndet vid 1723 års riksdag hade biskop Rudeen utfärdat en skrifvelse till konsistorierna, innehållande några af de pietistiska rörelserna föranledda, hälsosamma påminnelser, råd och förmaningar till prästerskapet.[1] Den 9 november 1723 beslöt Härnösands konsistorium att delgifva samtlige prostar ifrågavarande påminnelser med allvarsam befallning, att de till alla sina circumstantier, ej allenast af prostarna själfva, utan äfven af alla deras underlydande kontraktister och präster skulle varda fliteligen efterlefda.

Grubb, som under hela sin ämbetstid med trohet och nit förrättat sitt kall, såsom biskop Rudeens skrifvelse påyrkade, och därför blifvit utsatt för så mycket obehag, icke minst från konsistoriets sida, och som dessutom med rätta gjorde sig den föreställningen, att konsistoriet och prästeståndet ville hafva den nämnda skrifvelsen i vissa delar tolkad på ett sätt, som han ansåg oförenligt med sanningen och en rätt omsorg om församlingarnas andliga väl, sände efter förutnämnda skrif-

[1] I sammandrag tryckta i O. Wallqvists Ecclesiastique Samlingar, flocken 6—7 sid. 242—243.

velses mottagande ett den 11 december 1723 dateradt bref till Hernösands konsistorium, hvari han under form af begäran om förklaringar angående den egentliga meningen i en del punkter ironiskt kritiserar den åskådning, som var ämnad att läsas mellan raderna i vissa delar af prästeståndets genom biskop Rudeen utfärdade cirkulär. Brefvet var både till form och innehåll så anmärkningsvärdt, att det här bör i sin helhet meddelas. Det hade följande lydelse:[1]

»Högvördige Herr Superintendens så ock ärevördige och höglärde herrar konsistoriales'!

Högvördiga konsistorii benägna skrifvelse af den 2 hujus har jag väl erhållit tillika med högvördige herr biskop Rudeens skrifvelse och bifogade 8 punkter, hvilka högvördiga konsistorium behagar antyda mig, att jag dem med andra lärare bör ställa mig till noga efterlefnad.

Hvad nu det essentiellaste i dessa punkter anlangar, lärarnes allvarsamma, rättsinniga och oförtrutna flit och nit i lärande, ostraffiighet i lefverne samt åhåga att med kristlig försiktighet afböja alla kätterier och villfarelser ifrån sina åhörare, så är det en sak, som eljest intet är ny eller obekant, som icke hvar rättsinnig lärare tillförne vet och genom Guds nåd verkställa lärer. Dock kan det vara en nyttig påminnelse för de vårdslöse, af hvilka torde kanske finnas flere än man tror, och vore önskligt att de genom denna åtvarning läte sig rätta. Jag för min person önskar, att öfver en så hälsosam lärdom, som i dessa punkter föreställes, här i landet hade så varit hållet hand härtills, att i alla kringliggande församlingar så tillgått som här förehålles och af Guds klara ord nogsamt och tillförne bekant varit, så hade det varit en riktig harmoni med alla församlingar, och då skulle man aldrig hafva hört talas om det s. k. Umeå oväsende. Ty äfven för det som här i den fjärde punkten i början står och är en evig sanning, därföre har jag och min församling blifvit utropade för pietister, som bekant är och vid instundande kommission ytterligare skall bevisas. För den skull har jag så mycket större orsak

[1] Enligt en i Linköpings läroverksbibliotek, Ecclesiastike Samlingar n:o XXXVI. Donat. Benzel. n:o 118, funnen kopia.

att önska, det Herren ville förläna högvördiga konsistoriet sin rika nåd att kunna bättre hålla hand öfver en så hälsosam lärdoms verkställande härefter än härtills skedt är. Då först lärer förspörjas en lika nit, flit och rättsinnig ifver hos alla lärare i församlingarna, och sålunda lärer då ingen mera klaga öfver den anda som härtills har måst ske. Emellertid som jag alltid har varit och är öm därom, att jag punktuellt må efterkomma hvad mina förmän behaga mig befalla, såvida det är enligt med Guds ord och höga öfverhetens förordningar, ty vill jag ock det, som i dessa punkter innehålles, så härefter som härtills riktigt genom Guds nåd efterkomma. Men på det att sådant så mycket säkrare och tryggare af mig må kunna ske, så nödgas jag att besvära högvördiga konsistorium med några förfrågningar uti ett och annat mål, som i denna skrift synes mig obskurt och jag icke väl förstår, bedjandes därföre högvördiga konsistorium täckes mig härutinnan sin gunstiga information meddela.

1:o) Uti början af högvördige herr biskop Rudeens bref står, det man klageligen måst erfara, besynnerligen i Stockholm, huru deras hop ju längre ju mera stärkes etc. Som nu här intet utsättes hvad detta är för hop, ty vore nyttigt och nödigt, att man finge någon närmare efterrättelse, hvilka egentligen genom denna hopen förstås, på det man sig så mycket bättre kunde vakta för dem och således efterkomma hvad här i brefvet står, att hvar och en skall stå på sin vakt för att kunna all skuld från sig afböja.

2:o) Så skulle jag ock gärna önska att få underrättelse på de orden, som stå i den tredje punkten, nämligen att gudaktigheten, som är rotad i hjärtat, bör utvisa sig icke allenast i ord och gärning, utan ock i tankar. Denna skrupel infaller mig däraf, att alla våra teologer såväl som filosofer räkna tankarna inter actus immanentes, som per se aldrig kunna utvisas, utan så vida de genom viljans tillskyndan yttra sig i ord och gärning, som utomdess stå här specificerade. Därföre som kanske detta torde eljest vara till förståendes, än jag det begriper, ty önskade jag gärna blifva underrättad om rätta meningen.

3:o) Uti den fjärde punkten beskrifvas de rätta pietister,

för sådana, som drifva gudsfruktans öfning på det sättet, att den rätta läran därigenom varder anfäktad. Väl är fuller det, att man här får en rätt definition på pietister, hvarom så länge disputeradt är, men som denna är ännu nog obskur, därföre som denna tiden så mycket buller och oro är med pietisterna, ty skulle man önska att få en närmare förklaring härpå, huru nämligen och på hvad sätt den rena läran genom deras gudaktighets drifvande anfäktas. Här införes väl ett exempel, att de läran om goda gärningar sätta fast i lika grad med Kristi förtjänst, men detta förstår jag icke heller, ty jag har både inom lands och utom lands resonerat härom med dem, som varit hållne för pietister, men förnummit dem på det högsta protestera däremot och grundligen bevisa motsatsen. Så har jag ock så tämligen väl farit igenom så väl de s. k. pietisters skrifter som deras, som skrifvit emot dem, då jag väl hos en stor del af dessa (icke alla) finner, att de imputera pietisterna, att de inblanda goda gärningar i artikeln om rättfärdiggörelsen, men till datum har jag ej funnit något spår därtill uti pietisternas egna skrifter, utan alldeles motsatsen. Därföre har jag ock uti min apologi emot magister Telins anmärkningar, däruti han debiterar Spener för samma sats, lofvat bemälte magister 30 rosenobler för hvar bokstaf, som står i samma sats, om han dem gitter uppvisa utur Speners skrifter. Fördenskull vore det nödigt och nyttigt att man icke allenast finge veta, hvarest och hvilka dessa pietister äro, som en så fördömlig lära antingen muntligen eller skriftligen utsprida, utan ock att högvördiga konsistorium behagade vara så gunstig (hvarom jag ock ödmjukligen beder) att de, både för min och andra enfaldigas skull i stiftet, uppsätta en riktig catalogus errorum pietisticorum och vid hvar villfarande sats utsätta dess auktor samt rum och ställe, där en sådan sats står. Så kunde man få ett rätt ljus i denna saken och mången enfaldig kunde så mycket bättre vakta sig för pietistiska villfarelser. Så kunde ock därigenom förekommas att ingen oskyldig blefve belagd med detta smädeord och namn.

4:o) I den sjätte punkten berättas, att många skadliga lärosatser ibland gemene man varda utspridde, kvilka läror här anbefallas att förlägga af skriftens språk etc. Emedan nu

dessa lärosatser debiteras icke allenast för skadliga utan ock många och sådana, som utspridas bland gemene man, förden-skull är så mycket nödigare att taga all præcaution där emot, som en så stor själavåda därunder verserar. Ty vore önskligt att högvördiga konsistorium täcktes taga sig det besväret uppå för sakens viktighets skull och äfven väl skaffa en uppsats på dessa skadliga lärosatser, hvilka utan tvifvel de, som dem angifvit bäst lära veta. Detta vore besynnerligen nödigt för de enfaldige präster, helst som ibland dem, som bekant är, jämväl de finnas, som själfva knappt förstå enfaldigt katekesen och alltså af sådana skadliga utströdda lärosatser kunna lätteligen blifva förförda, för hvilka de kunde akta sig. om de hade uppsats på dem, hvilka de voro.

5:o) Uti den sjunde punkten förmäles, att såsom detta malum religiosum är disseminéradt genom förföriska böcker och skrifter, ty befalles, att pastores skola undersöka, om och hvad misstänkte böcker här eller där kunna finnas, det de sedan konsistorium notificera skola. Härvid är nu min ödmjuka begäran, det behagar högv. konsistorium utnämna dessa misstänkta och förföriska böcker mig och andra till efterrättelse, emedan det eljest, så länge det kommer an på hvars och ens egen gissning, hvilken bok som bör vara misstänkt, förklarar den ene den för förförisk och misstänkt, den andre en annan allt efter hvars och ens tycke, till dess de bästa våra svenska böcker blifva alla förkättrade i så måtto, att de af den ene försvaras och rekommenderas och af den andre fördömas med mångfaldiga dispyter däröfver, Guds församling till stor oro och förargelse, som skedde 1719, då åtskilliga våra uppbyggliga och rena svenska böcker blefvo utmärkta och namngifna här i Umeå såsom förföriska och misstänkta, många till stor förargelse och ganska stort hinder i deras kristendomslopp.

Jag kan intet tro, att med de i denna punkt förmälta förföriska och misstänkta böcker kan förstås de, som äro skrifna på främmande språk, emedan bondefolk på södra orter icke mindre än här lära litet förstå sig på annat språk än sitt modersmål.

Hvad svenska böcker anlangar, så är om dem denna

min oförgripliga mening, nämligen att såsom jag intet känner andra svenska böcker än sådana som med höga öfverhetens vetskap, vilja och samtycke, ja privilegium, samt efter föregången vederbörandes cencur äro i trycket komna och till datum oklandrade och opåtalta offentligen och utan åtskillnad säljas till alla i Stockholm äfven väl med höga öfverhetens vetskap och samtycke, ty har jag intet betänkande att icke allenast lämna mina åhörare sådana böcker att bruka, utan såvida jag ock själf däruti intet finner något förföriskt utan uppbyggligt, rekommenderar och anskaffar jag dem åt mina åhörare, så att ehuru mag. Telin af oförstånd förklarat i sina onyttiga anmärkningar den dyra Johan Arndts kristendom för den, som öppnar dörrar och fönster för kväkeri, ja fast ock vener. consist. Holmense lämnat honom sin approbation därutinnan, så har jag dock intet betänkande att rekommendera denna uppbyggliga och af våra gudfruktiga lutherska konungar och furstar samt rena lutherska kyrkolärare fullkomligen approberade bok åt alla mina åhörare med önskan, att de den alla hade och flitigt läste, till dess de som vilja göra honom till kättare med skäl visa, hvad kväkerska saker de där finna.

För öfrigt håller jag så före, att den som på denna och dylika våra svenska böcker klandrar och dem förkättrar, den (förutom andra fel han därunder begår) försyndar sig emot sin höga öfverhet, som sådana böcker tillåter i denna dag tryckas och offentligen säljas och alltså efter mag. Telins mening med sådant tillåtande beskylles att öppna dörrar och fönster för kväkeri. Därför kan jag intet tro, att i denna sjunde punkt förstås sådana böcker, hvarför så mycket nödigare är att de i denna punkt omtalta förföriska och misstänkta böcker måtte namngifvas och specificeras samt hvaruti deras villfarelse består angifvas, ty eljest famlar mången i mörkret och förorsakar, som ofvan mäldt är, mycken konfusion ibland folket och i Guds församling stor oro och oreda.

6:o) Eljest talas här ock i den första punkten om, huru såsom novatores vid alla tillfällen svärta prästerskapet och det illaluktande göra, då en eller annan sig förser och gör sig skyldig till skam och last. Jag för min person betygar på mitt samvete, att ehuruväl jag både utom och inom lands har

varit ibland mångahanda slags folk af åtskilliga meningar, sekter och religioner, har jag dock aldrig förnummit någon, som varit allenast naturligen beskedlig, tala illa om vårt stånd och ministerium in abstracto eller det smädat, utan erkänt själfva ståndet för ett heligt af Gud instiftadt stånd. Men väl har jag hört på åtskilliga orter talas illa om ogudaktiga präster och äfven väl om dem, som deras fauter försvara, som intet rörer själfva ministerium. Emellertid tillstår jag, att jag på södra orterna förmärkt ibland enfaldigt och dumt folk, fast ibland af kondition, förakt för själfva ministerium, det de icke som novatores (ibland hvilka de på intet sätt kunna räknas), utan af dumhet och oförstånd gjort, för den orsak, som här anföres, näml. att de sett åtskilliga präster göra sig skyldiga till skam och last. Fördenskull håller jag före, att detta onda på intet bättre sätt kunde botas än om högvördiga konsistorium skulle utlåta och utrota sådana ur ministerio, som däruti icke värdeligen vandra, utan äro försumliga och odugliga uti ämbetet samt förargerliga och ogudaktiga uti lefvernet, som supa, svärja, öfva slemt snack, äro girige, kallsinnige, försumlige, som i denna punkt står, ja ock sådana som bruka krögeri etc. ock alltså både i lärande och lefverne handla tvärt emot Guds ord, symboliska böckerna och kyrkolagen. I min enfaldighet håller jag så före, att sådana äro de värste novatores, som allramest svärta ministerium och göra det illaluktande.

Så kan jag ock icke neka, att jag ju hört, att de som tagit sådana oförsvarliga präster i försvar eller ock dem icke så mycket hos sig stått hulpit till att vederbörligen tukta, eller, om de äro incorregibla, afsätta, jämväl med sitt medhållande dragit något öfver sig af de ogudaktiga prästernas svärta och onda lukt, hvarmed jag dock ingalunda försvarar novatores, som i denna punkt säges svärta själfva ståndet, ty det är ogudaktigt, eho det gör.

Detta är hvad jag vid detta tillfället högv. konsistorium har bort i ödmjukhet föredraga och dess gunstiga information åstunda till min efterrättelse. Förblifver högv. konsistorii ödmjuke tjänare

Nils Grubb.

Umeå den 11 Dec. 1723.»

Denna Grubbs skrifvelse remitterades af konsistoriet den 18 december s. å. till den frånvarande biskopen med förfrågan, huru man skulle behandla den. I remisskrifvelsen uttalar konsistoriet sin förtrytelse öfver Grubbs ifrågavarande bref. Det yttrar bland annat: »Högv. hr Præsul täcktes bägge skrifterna genomläsa och gunstigt afse, huru prosten Grubb framför andra prostar i stiftet onödigt och kitsligt quæstionerar i de mål, af hvilka han vid igenomläsandet så stort förstånd som konsistoriet fatta kunnat. Men som konsistorium så af detta som flere andra dess särdeles inklination sett till att konsistorium onödigt besvär öfverdraga vilja, ty har konsistoriet intet direkte på dess propositioner velat svara, förr än det med sin högv. herr Præsul härom korresponderat, finnandes konsistoriet det vara det billigaste, att hvar och en sina egna ords uttydare blifver, då konsistoriet intet annat kan aftaga, än denna Grubbs skrift herr biskop Rudeen varder kommunicerad, som förmodligen kan öppna ögonen på prosten Grubb och honom förnöja.»

Sedan biskopen i en skrifvelse af den 1 januari 1724 gifvit konsistoriet underrättelse om, huru efter hans mening Grubbs ifrågavarande bref borde besvaras, afgaf konsistoriet den 27 januari följande svar:[1]

»Till herr prosten Nicolaus Grubb.

Uppå herr prostens gjorda förfrågningar under den 11 december sistl. länder till välment svar, att herr prosten kan väl själf finna, det konsistoriet icke anstår att göra någon förklaring öfver högv. herr biskop doktor Rudeens bref och de påminnelser han på konsistorii regni vägnar utfärdat så till detta som andra stift, utan lämnas till herr prosten själf, om honom så behagar, att söka hos bemälte herr biskop eller ståndets förman, högv. herr ärkebiskopen, i hvilkens ställe herr biskop Rudeen vid riksdagen var, den förklaring, som herr prosten åstundar, så framt han icke skulle se sig således föröka sina besvär. Men hvad detta konsistorium tillkommer att i detta stiftet förekomma villfarande meningar hos lärare och

[1] Hernösands domkapitels konceptbok för nämnda dag.

afskaffa oskickliga och odugliga präster, därom vill konsistorium efter sin ämbetsed vara högst angeläget, på sätt och vis som Guds heliga ord och kongl. kyrkolagen samt andra kongl. förordningar tydligen lära och föreskrifva, så snart det någon kunskap kan erhålla om sådana personer, hvilka och hvarest de äro.»

Svaret är, som synes, hållet i ganska hofsamma ordalag. Att konsistoriet likväl mycket illa upptagit Grubbs skrifvelse, därom vittnar redan dess förut citerade bref i denna sak till biskopen, men ännu tydligare den instruktion, det gaf sin fullmäktige vid undersökningskommissionen, hvilken visar, att det ämnade eventuellt använda Grubbs ifrågavarande skrifvelse som bevismaterial emot honom.

u. *Undersökningskommissionen rekonstrueras.*

Genom Grubbs år 1721 utgifna berättelse omstämdes så småningom den allmänna meningen angående förhållandena i Umeå.[1] I samma mån som detta skedde, förminskades behofvet af den år 1720 förordnade, men genom lagman Bromans sjukdom och ryssarnes infall i Västerbotten förhindrade kommissionsundersökningen. När mag. Telins skrift blifvit utspridd, gjorde sig emellertid behofvet af den nämnda undersökningen gällande med ny styrka. Både Grubb och hans motståndare påyrkade nu ifrigt dess verkställande.

Då lagmannen Carl Broman, som förordnats till ordförande i kommissionen, under tiden hade med döden afgått, utnämnde Kungl. Maj:t den 13 mars 1723 i hans ställe till kommissionsordförande lagmannen Johan Diedrich Grönhagen.

Men det befanns nödigt att besätta äfven de öfriga förut tillsatta platserna i kommissionen med nye män. I den förut omnämnda skrifvelsen till Kungl. Maj:t af den 15 maj 1723 förklarar prästeståndet, att professorn Johannes

[1] Därom vittnar bland annat den omständigheten, att biskop Georg Wallin kallade Grubb att presidera vid prästmötet i Luleå den 27 och 28 juni 1722 samt i sin ämbetsberättelse om de under samma sommar i Västerbotten hållna visitationerna uttrycker sig gynnsamt om Umeå församling.

Steuchius, hvilken blifvit utnämnd till superintendent i Karlstad och nu skulle tillträda sin nya befattning, icke kan deltaga i den tillämnade kommissionsförrättningen. Prästeståndet föreslår därför i hans ställe i främsta rummet biskopen i Åbo, Herman Witte,[1] och därjämte prosten i Tierp mag. Nicolaus Wallerius samt hofpredikanten Magnus Sahlstedt. Ståndet önskade, att Kungl. Maj:t på grund af ärendets stora vikt täcktes förordna alla de tre nämnda personerna att jämte professor Daniel Lundius vara medlemmar af kommissionen, eller att åtminstone bemälte biskop tillika med en af de andre prästmännen måtte nämnas till kommissionsledamöter.

Det synes hafva varit prästeståndets mening, att kommissionen skulle bestå endast af nu nämnda personer, ehuru Kungl. Maj:t, på Grubbs begäran, den 4 april 1720 beslutat, att kommissionen skulle förstärkas med tvenne lagfarne domare, och sedermera på Svea hofrätts framställning därjämte förordnat, att en lekman skulle vara dess ordförande.[2]

Emellertid anlände till prästeståndets talman, biskop Torsten Rudeen, en skrifvelse af den 27 juni 1723 från teologie professorn Daniel Lundius, hvari äfven han, på grund af sjuklighet, anhåller om befrielse från ledamotskapet i kommissionen.

Då den förut nämnda skrifvelsen icke föranledt någon Kungl. Maj:ts åtgärd, och därjämte genom professor Lundii bref en ny anledning tillkommit, upprepade prästeståndet i en skrifvelse af den 23 september sin den 15 maj framställda begäran. Till Wittes förmån anföres nu, att äfven ärkebiskopen

[1] Herman Witte, född i Dünamunde vid Riga den 25 november 1666, student i Wittenberg 1688, magister därstädes 1691, adjunkt i filosofiska fakulteten 1692, teologie licentiat och doktor i Greifswald 1702, superintendent på Ösel 1707, hofpredikant i Stockholm 1710, biskop i Åbo 1721, död den 24 mars 1728, en af sin samtids mest stridslystne teologer, af ett häftigt och oroligt lynne, blef för sin trätgirighet relegerad från akademien i Wittenberg (Biografiskt lexicon).

[2] Zacharias Plantin yttrar i en skrifvelse till Hernösands konsistorium, daterad Stockholm den 23 maj 1723: »Kongl. Maj:t har på Grubbs enträgna anhållande förordnat Lagman Grönhagen till president. Förutom Dan. Lundius äger Grubben makt att välja med Grönhagen de öfrige bisittarne. Häremot har konsistorium regni studio ignorerat Hennes Kongl. Maj:ts förordning och föreslagit Doktor Witte, biskopen i Åbo, till preses — — — — — Häremot lär Grubben quam solennissime protestera — — — — Doktor Lundius erkännes allena af alla. (Hernösands domkapitels manualhandlingar 1716—1726).

och Uppsala konsistorium anmodat honom att åtaga sig denna förrättning.[1] Att det var prästeståndets mening att söka uttränga lekmännen ur kommissionen synes tydligt framgå af den senare skrifvelsen. Efter omnämnandet af Kungl. Maj:ts åtgärd den 13 mars att förordna lagman Grönhagen till kommissionens preses heter det nämligen: »Eders Kungl. Maj:t lärer icke onådigt anse, det konsistorium regni sig understår härvid i underdånighet att gifva vid handen, huru det vill gå prästeståndet under ögonen, om, emot alla tiders lofliga bruk och plägsed uti vår församling, en politicus skall komma att presidera och föra ordet uti en sådan kommission, som idel religionsmål och ecklesiastika ärenden hafver att upptaga, undersöka och skärskåda; att förtiga den olikheten, som ej synes vilja medgifva, att en biskop kan vara assessor, där en lagman skall vara preses.» Därefter uttalas den förhoppningen, att Kungl. Maj:t nådigst skall finna för godt att anförtro biskop Witte ordförandeskapet i kommissionen.

Skrifvelsen afslutas med följande ord: »Till Eders Kongl. Maj:t drager konsistorium regni den underdåniga tillförsikt, att Eders Kongl. Maj:t lärer högvisligen finna det vara den renaste och ordentligaste så väl som i alla församlingens tider den bepröfdaste vägen, att religionsmål varda uppå deras undersök- och afgörande, hvilka församlingens närmaste vård är anförtrodd, förnämligast lämnade, lefvar ock sålunda i den tillförlåteliga förtröstan, att Eders Kongl. Maj:t täcktes denna oförgripeliga mening allernådigst gilla och till en önsklig verkställighet bringa låta, hvarigenom Eders Kongl. Maj:t varder visserligen görandes det som länder Gud till ära och hans dyrköpta församling till förmån och fromma, hvilken välsignelse vi troligen tillönska och med djupaste vördnad intill döden förblifva o. s. v.»

Vid rådets behandling af denna skrifvelse gjorde isynner-

---

[1] Konsistoriet hade nämligen, med anledning af att alla professorerna utom Lundius anmält giltiga skäl för befrielse från ledamotskap i kommissionen, i en skrifvelse af den 18 juni vändt sig till biskop Witte i Åbo och biskop Lund i Växjö med begäran, att den utaf dem, för hvilken det fölle sig lägligast, måtte åtaga sig att bevista kommissionen. Prästeståndets bref memorialer och andre concepter vid riksdagen 1723. VII, skriften n:o 16.

het grefve Tessin invändningar mot biskop Wittes ordförandeskap, erinrande om, att religionssakerna i Finland befunno sig i ett nog förvirradt skick, och att biskop Witte därför behöfdes därstädes. Den 29 november resolverade Kungl. Maj:t med afseende på de båda nämnda skrifvelserna från prästeståndet, att ingen ändring kunde ske eller tillåtas uti det, som förut resolverats angående denna kommission.

Samma dag afl ät Kungl. Maj:t en skrifvelse till domkapitlet i Uppsala, hvari Hans Maj:t förklarar sig icke kunna finna annat, än att superintendenten Johannes Steuchius kan för en tid bättre mistas och umbäras än biskop Witte, helst som Hans Maj:t icke ville förmoda, att det står så slätt till med religionen och kyrkodisciplinen i Värmland som uti Åbo stift. Biskop Witte borde därför, sedan han ett år varit borta vid riksdagen, med nit upptaga arbetet hemma.

Hans Maj:t kunde således ingalunda gilla prästeståndets förslag, utan förblefve vid det, som förut resolverats, i följd hvaraf domkapitlet ålades att utse tvenne af teologie professorerna, eller, ifall någon af sjukdom vore hindrad, en annan skicklig prästman i stället, till kommissionsledamöter.

Till svar härpå meddelar domkapitlet i en skrifvelse af den 11 februari 1724, att teologie professorerna dels på grund af hög ålder och träget arbete med den studerande ungdomens undervisning, dels ock igenom tillstötande besvärligheter voro till sina krafter så försvagade, att de icke förmådde anträda, än mindre uthärda en så lång och besvärlig resa, samt hemställer, huruvida icke tvenne andra beskedlige prästmän kunde få föreslås. För den händelse att Grubb skulle underkastas något teologiskt förhör, föreslår domkapitlet, att det anställes inför detsamma i Uppsala. Sedan Kungl. Maj:t bifallit nämnda framställning, utsåg domkapitlet till kommissionsledamöter prosten i Tierp Nicolaus Wallerius och kyrkoherden i Löfånger i Västerbotten mag. Zacharias Plantin, hvilken var medlem af Hernösands konsistorium, när det till Kungl. Maj:t afsände berättelsen om förhållandena i Umeå.

Svea hofrätt, som på grund af den till kommissionens preses förordnade lagman Bromans sjukdom och dödliga frånfälle uppskjutit verkställandet af Kungl. Maj:ts befallning den

4 april 1720 att utse tvenne domare till bisittare i kommissionen, hade genom konstitutorial af den 15 juni 1723 förordnat häradshöfdingarne Mauritz Biörner och Erich Teet att deltaga i kommissionen. Denna utgjordes alltså nu af lagmannen Johan Diedrich Grönhagen, häradshöfdingarna Mauritz Biörner ock Erich Teet samt prosten Nicolaus Wallerius och kyrkoherden Zacharias Plantin. Kommissionens notarie var Samuel Ekerman.

V. *Konsistoriefullmäktigens hemliga instruktion.*

Genom en skrifvelse af den 14 maj 1724 hade lagman Grönhagen anmodat konsistoriet att utse en fullmäktig att föra dess talan inför kommissionen. Innan konsistoriet efterkom denna anmodan, synes det hafva vändt sig till kyrkoherden i Löfånger Zacharias Plantin, som för riksdagens skull vistades i Stockholm, med begäran, att han måtte hos lagman Grönhagen göra sig underrättad om, i hvilken egenskap denne tänkte sig konsistoriet böra vara representeradt vid kommissionen. I ett bref af den 23 maj s. å. meddelade kyrkoherde Plantin konsistoriet följande upplysning och råd:[1] »Med lagman har jag talt. Dess utlåtelse var, att consistorium hernösandense måste företräda partes actoris, som saken först hos Kongl. Maj:t angifvit. Min oförgripliga tanke skulle vara, att som inga dokument den oredan angående äro öfriga, torde vara säkrast att till Kongl. Maj:t direkt berätta, det konsistorium nu vore alla sina vapen beröfvadt och kunde på intet sätt åtaga sig partes actoris, utan där någon undersökning i orten skulle anställas, hade man ej annan efterrättelse än den den hos Kongl. Maj:t redan ingifna, af Grubben själf befordrad till trycket.»

Den 3 nästföljande juni utsåg konsistoriet Plantin till sin fullmäktige. Sedan det emellertid fått kunskap om, att Plantin af Uppsala domkapitel förordnats till assessor vid kommissionen beslöt det den 10 i samma månad att anmoda pastor i Bygdeå Johannes Telin, att åtaga sig fullmäktigeskapet. Detta,

[1] Hernösands domkapitels manualhandlingar.

beslut och i synnerhet de ordalag, med hvilka konsistoriet i ett bref af den 15 juni s. å. till Telin framställer sin anmodan, är så betecknande för dess ställning till Grubb, att vi anse oss böra meddela ett utdrag ur skrifvelsen. »Som konsistorium», heter det, »nogsamt är bekant herr kyrkoherdens grundliga lärdom och nit för vår evangeliska läras renhet, hvaraf eder ärevördighet skall hafva vist ett vackert prof i sina anmärkningar öfver den skrift, som herr prosten Grubb låtit trycka öfver konsistorii härom gjorda berättelse, och alltså har sig denna saken tillförne väl bekant, där eljest större delen af konsistorii ledamöter, som sedermera tillkommit, kunna ej härom hafva så omständlig kunskap; ty är konsistorii begäran eders ärevördighet täcktes åtaga sig den mödan och bemälte mål för kommissionen den 30 juni framter, efter den fullmakt och instruktion, som konsistorium med det första vill eders ärevördighet meddela. Konsistorium har det förtroendet till herr kyrkoherden, att han detta ärendet utan någon ursäkt och vidare anmodan sig benäget åtager, emedan eders ärevördighet har här bästa tillfälle att förklara sitt nit för Guds ära och sina förmäns samt egen heder och goda uppsåt emot allt obetänkt och oförsvarligt framförande, hvarigenom eders ärevördighet förbinder konsistorium så mycket mer till sin kärlek och all tjänstaktighet vid alla tillfällen etc.»

Den 20 juni, innan svar ännu anländt från Telin, uppsatte konsistoriet för honom följande:

fullmäktigeinstruktion:[1]

Ärevördige herr kyrkoherden mag. J. Telin täcktes förorda, att konsistorium förmenar sig icke böra antaga partes actoris vid denna kongl. kommissionen, emedan konsistorium anno 1720 efter sin ämbetsplikt hos höga öfverheten underdånigt tillkännagifvit det ärende, som angår religionen och gudstjänsten, efter kongl. förordningen om rättegång i domkapitlen § 14, men nu varande konsistorii ledamöter större delen efter den tiden tillkommit och alltså äro om denna saken och Umeå församlings tillstånd ännu icke så noga kunnige.

[1] Domkapitlets protokoll för nämnda dag, § 3.

Dock som välborne herr lagmannen och preses, förmodligen efter dess nådigst undfångna instruktion, i sitt bref den 14 sistl. maj begär, det konsistorium ville förordna någon, som det angifna målet framter, täcktes eders ärevördighet förnimma, om icke herr lagmannen har med sig det extrakt, som konsistorium den tiden af inlupna skriftliga relationer utdragit och i djupaste underdånighet hos höga öfverheten insinuerat, emedan extraktet och relationerna intet mera finnas i konsistoriet, sedan förstöringen skedde af fienden. Skulle herr lagmannen ingen part fått af bemälte skrifter, framtas det extrakt, som finnes vid slutet af Grubbs tryckta berättelse år 1721, hvarvid förnimmes,

1) hvarest herr prosten det fått, 2) om det är en rätt kopia, 3) huru han dristat sig att trycka det, hvaröfver han hade eljest lagligen sig att förklara. Därjämte framgifvas de bref, som pastores herr Archtædius och herr Hernodius sedermera hitsändt, hvilka pastores, där så behöfves, kunna för kommissionen inkallas.

II.

I anledning häraf underställer herr kyrkoherden kongl. kommissionens välbehag, om den icke täckes först noga undersöka om de konventiklar, som smeden Ulander, studenten Holmqvist och herr prostens husjungfru hållit, och uppå aflagd ed afhöra komministrarna herr Per Sebrelius och herr Olof Lindahl samt kamreraren herr Wahllöf och rådman Graan, hvad de därom veta att berätta. Kunnandes eders ärevördighet ock förnimma, hvad madam Kristina Biuhr och andra trovärdiga i församlingen vid handen gifva och därom sedan kommissorialrätten underrätta. Ulanders bref till herr Archtædius torde ock gifva någon upplysning.

III.

Sedan sådana konventiklar befunnits vara pietistiska och stridande emot kongl. förordningar, emedan de ingalunda kunna dragas till en faders enskilda andaktsöfning hemma i sitt hus med tjänstefolk och barn, som herr prosten i sin tryckta

berättelse dem uttyda vill, utan oförnekligt lär vara, att sammanlopp därtill skett af andra, främmande, så påminnes, att herr prosten Grubb, som åtagit sig att försvara sådant oväsende och förklara hvad som skett, tyckes hafva gjort sig skyldig till ansvar för alltsammans, i följd hvaraf eders ärevördighet förmodar kongl. kommissionen lärer grannligen undersöka ock herr prostens lära

1) af dess tryckta berättelse, 2) de katekesfrågor, som han skriftligen författat och skall hafva infört i skolan, kanske ock i församlingen, 3) dess predikan consistorium Holmense om händer haft, 4) dess traktat kallad Otium Lubecence, 5) stadförsamlingens berättelse, som honom hört, 6) den lofliga magistratens protokoll af den 15 oktober 1723, som bevisar, huru högeligen herr prosten rekommenderat studenten Hasselqvist till rektoratet i skolan, hvilken dock consistorium Åboense samt självfva consistorium regni förklarat för felaktig och villfarande i läran, att ingen tjänst i riket kan varda honom anförtrodd. 7) Samma sinne har herr prosten betygat med Holmqvists antagande och lidande i sitt hus, 8) icke mindre med det misshag han yttrat i sitt bref till detta konsistorium af den 11 december 1723 öfver det bref och betänkande om pietisteriet, som nomine consistorii regni blifvit utsändt.

IV.

Därnäst torde kongl. kommissionen taga i öfvervägande, huru det kan ackordera med vera pietate, för hvilken herr prosten vill synas hafva nit,

1) att herr prosten inrättar sin berättelse med sin sal. antecessoris förklening, men sitt eget beröm, där han i stillhet och saktmodighet kunnat arbeta på församlingens förkofring utan att lasta den döde eller utropa sig själf, 2) de svåra expressioner, som han i berättelsen öfver allt förer om sina angifvare och kunna af eders ärevördighet extraherade varda, 3) den djärfhet, som herr prosten brukar i alla sina skrifter — att mästra andra, där bäst vore erkänna sin egen svaghet och förekomma hvarannan med inbördes heder, 4) den sidvördnad, som herr prosten visar så mot det ena ena konsistoriet som det andra. Uti sitt bemälte bref af den 11 Dec.

1723 ogillar han den approbation, som venerandum consistorium Holmense lämnat eders ärevördighet. Maxime venerandi consistorii regni bref och betänkande föraktar han som det där till sitt essentiellaste innehåller intet obekant och således vore icke honom kan hända, utan dem vårdslösom nyttigt. Honom misshagar ock, det novatorum onda vana att vid alla tillfällen svärta prästeståndet varder ogillad. Se brefvets begynnelse och ända. Detta konsistorium beskyller han för försumlighet och tyckes föreskrifva många onödiga sysslor, hvarpå konsistorium med största foglighet svarat, där det dock gärna kunnat stilla dess nyfikenhet med tjänligt svar på dess 1:sta punkt, att konsistorium i Hernösand icke åligger visa, hvilka pietister äro i Stockholm. 2) Hvad vid afskrifvandet är omsatt läses tydligen i det exemplar, som till annat stift är utsändt: tankar ord och gärningar, det herr prosten väl kunnat strax se, om han velat, vara i hastighet omsatt. 3) Huru och på hvad sätt den rena läran af pietisterna anfäktas, vet hvar och en lärd och rättsinnad man, som läst historiam pietismi och handterat ortodoxorum mångfaldiga scripta härom, som kunna icke vara herr prosten okunniga. Hvad herr prosten anför om rosenobler är honom oanständigt och kan hända äfventyrligt. Öfver d:r Speners ord in Cons. Lat. pars. 3 p. 349 de justificatione gör d:r Niehemik in Disp. Synod p. 6 f. sådant omdöme: sunt mala mixta bonis. Effugia quærit non tamen tutus erit. Frustraneum profecto suscipit laborem in defensione Speneri anonymus quidam, cui judicium D. Pauli Posarovii, quod est: Spenerum bona opera in articulo justificationis miscere, opponere non dubitamus. Samme D. Niehemik har utgifvit Catalogum errorum pietisticorum med rum och ställe, hvarest de finnas, just som herr prosten åstundar, att han icke har nödigt anmoda konsistorium därom. 4) Så kan ock herr prosten rekommendera för de enfaldiga prästerna i sitt kontrakt sal. ärkebiskopens d:r Spegels tryckta berättelse om pietisteriet eller det extrakt af pietistiska lärosatser, som Unschuldige Nachrichten anno 1711 p. 687 seqv. anföra, att förtiga otaliga andra. 5) Om tryckta böcker i Sverige kan herr prosten korrespondera med välborne kanslirådet och censor librorum. 6) Konsistorium har tillförne svarat herr

prosten, att, hvad consistorii regni bref och betänkande angår, har han att söka förklaring däröfver af vederbörande. Men hvad ogudaktiga präster i detta stiftet angår, vill konsistorium lagligen med dessa förfara, när det får veta, hvilka och hvarest de äro. Alltså täckes eders ärevördighet distinguera oväsendet i Umeå ifrån andra prästers felaktighet och laga så, att det förra underställes kongl. kommissionen, men det senare remitteras till konsistorium, på det icke prosten Grubb får blanda det ena om det andra.

V.

Af hvad makt herr prosten understått sig att införa i skolan sin egen katekes i stället för sal. ärkebiskopen d:r Svebilii, hvilken föreskrifves i skolordningen, härom kan eders ärevördighet få någon underrättelse och kanske självfva exemplaret af prostens katekes utaf herr Pehr Sebrelius. För det öfriga hemställes eders ärevördighets behag och försiktighet att anföra af sina egna anmärkningar hvad nödigt pröfvas.»

Kyrkoherde Telin, som spelat en så ömklig roll i sin föregående strid med Grubb, hade helt naturligt alls ingen lust att på nytt upptaga striden med honom inför den kungl. kommissionen. Han undanbad sig fördenskull »af åtskilliga orsaker» det ifrågavarande uppdraget. Med anledning däraf utsåg konsistoriet till fullmäktig lektor Erik Walanger, hvilken erhöll samma instruktion, som uppsattes för Telin.

Ett den 13 juli dateradt bref[1] från konsistoriet till Walanger kompletterar den förut meddelade instruktionen och visar tydligt, att konsistoriet ville hafva den behandlad som ett hemligt aktstycke. Det heter däri bland annat: »Härhos erinrar konsistoriet lektorn sin förra påminnelse,

1) att han behåller hos sig i tysthet till efterrättelse den honom meddelade konsistorii instruktion, men visar den för ingen annan, eho det vara må.

[1] Domkapitlets konceptbok.

2) Om herr lektorn skulle förmärka, att han intet särdeles uträttar i hufvudsaken angående oväsendet i Umeå efter instruktionens I, II och III punkter, så anbefaller konsistorium härmed herr lektorn, att han allsintet nämner eller anförer om herr prostens bref till konsistorium den 11 December 1723, utan går den IV punkten i instruktionen alldeles förbi och förtiger allt hvad därtill hörer. Men skulle herr prosten själf beropa sig på samma sitt bref till konsistorium och liksom klaga, att han ej fått nöjaktigt svar, kan herr lektorn betjäna sig af det som honom till efterrättelse och herr prosten till tjänligt svar i samma punkt ordentligt efter hans brefs innehåll lämnadt är. Men förnimmer herr lektorn, att herr prosten kommer att häfta för hufvudsaken och oväsendet, lämnas till hans försiktighet att påminna hvad vid handen gifvet är angående herr prostens bref till konsistorium om consistorii regni betänkande om pietisteriet för den affinitet, som detta senare har med hufvudsaken.

3) Konsistoriet har det goda förtroendet till herr lektorn, att han som dess fullmäktige observerar allt hvad nödigt kan vara, gifver konsistoriet alltid part af hvad som passerar och i synnerhet, om prosten vill blanda några prästers felaktighet in med sin sak, att herr lektorn då distinguerar det ifrån oväsendet i Umeå, så att det underställes kongl. kommissionen hvad oväsendet angår, men remitteras till konsistorium hvad en och annan prästman felat, på det herr prosten ej må få blanda det ena om det andra, som tillförne är påkommet.

Sist ber konsistorium, att herr lektorn frågar på posthuset efter konsistorii bref till kyrkoherden Telin, eller om det gått fort till honom, att herr lektorn skrifver till honom och begär af honom på Umeå både fullmakten och instruktionen, som lämnades honom, hvilka herr lektorn hitsänder.

B. Kommissionsundersökningen.

Undersökningens utgångspunkt och föremål. Parterna i målet.

Sedan kommissionsledamöterna på ordförandens kallelse infunnit sig i Umeå började kommissionsundersökningen där-

städes den 3 juli 1724. Till grund för undersökningen lades det förut meddelade utdraget af de till konsistoriet inkomna skrifvelserna angående oväsendet i Umeå. Föremål för undersökningen blef följaktligen i främsta rummet de anklagelser, som nämnda utdrag innehåller. Under loppet af undersökningen framkommo emellertid nya, i den ursprungliga anklagelseskriften icke upptagna beskyllningar, hvilka kommissionen i öfverensstämmelse med sin instruktion äfven upptog till behandling.

Det synes hafva varit kommissionens ursprungliga afsikt att låta konsistoriet uppträda såsom åklagare i målet. Huruvida det ens under andra omständigheter skulle hafva befunnits villigt att inför kommissionen uppträda som åklagare i målet torde vara tvifvel underkastadt. Nu hade under tiden från den 30 november 1719, då det till Kungl. Maj:t aflät sin skrifvelse angående de religiösa förhållandena i Umeå, till kommissionsundersökningens begynnelse den 3 juli 1724, förändringar inträffat, som måste göra det mer obenäget än någonsin förut att spela åklagarens roll. Under ryssarnas härjningar i Umeå år 1720 hade de till konsistoriet inkomna handlingarna i det ifrågavarande målet gått förlorade.[1] Då de ursprungliga angifvarne på grund häraf i en skrifvelse från konsistoriet den 3 juni 1723 uppmanades att ånyo inkomma med den berättelse i saken, som de år 1719 ingifvit,[2] synas de i allmänhet hafva begagnat sig af mera försiktiga, sväfvande och obestämda uttryck än första gången. Flere anmärka, att koncepterna till deras skrifvelser år 1719 icke längre funnos kvar. Den främste bland angifvarne, kyrkoherden i Burträsk Andreas Hernodius, förklarar, att han under fiendens ofvannämnda härjning mistat dokumenter och attester angående saken, samt att de personer, som voro mest invecklade däri, till största delen voro skingrade, somliga döda, somliga flyttade till andra orter, så att det vore svårt att då, post festum, få sakens sammanhang.[3] Kyrkoherde Jakob Burmans i Bygdeå förny-

[1] Kommissionshandlingarna n:o 41.
[2] » » 39.
[3] » » 40.

ade berättelse är synnerligen fördelaktig för Grubb.[1] Konsistoriets fullmäktige protesterar också både muntligen och skriftligen emot att anses som åklagare.[2] Emellertid synes han icke heller hafva tänkt sig, att de, hvilkas berättelser legat till grund får konsistoriets anmälan af saken hos Kongl. Maj:t, skulle anses som åklagare, enär han begär, att kommissionen skulle låta dessa personer med ed bestyrka sina nämnda berättelser.

Såsom de ursprunglige angifvarne uppräknar han i en skrifvelse till kommissionen den 3 juli[3] följande 9 personer: häradshöfdingen Marcus Bostadius, landssekreteraren Olaus Dubb, landskamreraren Johan Wahllöf, pastorerna Anders Hernodius, Jakob Burman och Olaus Archtædius, komministrarne Petrus Sebrelius och Olaus Lindahl samt kollegan Johan Nesler. Därjämte öfverlämnar han till kommissionen kyrkoherdarne Hernodii, Archtædii[4] och Burmans år 1723 i detta mål förnyade skrifvelser till konsistoriet.

Öfver lektor Walangers nämnda, å konsistorii vägnar ingifna skrifvelse afgaf Grubb den 4 juli ett skriftligt utlåtande.[5] Han protesterade däri på det bestämdaste emot, att, såsom Walanger begärt, de personer, hvilka han betecknat såsom de egentlige angifvarne, skulle få själfva med ed bekräfta sina ord och sålunda spela roll af anklagare och vittnen i samma mål. Däremot begär han, att nämnda personer med undantag af Dubb, Wahllöf, Lindahl och Nesler, hvilka ingen angifvelse gjort, måtte inkallas att såsom angifvare med lagliga vittnen och skäl bevisa sanningen af sina beskyllningar.

Då kommissionen sedermera lät förbemälde nio såsom angifvare nämnda personer höras, förklarade landssekreteraren Dubb och landskamreraren Wahllöf, att de hvarken som privatpersoner eller å ämbetets vägnar korresponderat med konsistoriet angående det ifrågavarande målet, samt att de icke heller visste af något oväsende i församlingen. Komministern

[1] Kommissionshandlingarna n:o 78.
[2] » » 20.
[3] » » 18.
[4] » » 34.
[5] » » 19.

Lindahl och kollegan Nesler nekade likaledes till att i konsistoriet hafva angifvit något oväsende. Af hvad orsak konsistoriet inför kommissionen uppgaf dessa 4 personer såsom hörande till angifvarne är oss obekant. Grubb förklarade sig i den nämnda skrifvelsen af den 4 juli icke heller förstå orsaken därtill. Komministern Sebrelius sade sig intet hafva att anmärka emot religionen och kyrkodisciplinen i Umeå församling, men anmälde på samma gång, att borgaresonen Petter Öman, smeden Ulander och studenten Holmqvist hållit bönestunder.

Af de såsom angifvare uppräknade nio personerna kvarstodo alltså endast häradshöfdingen Bostadius, kyrkoherdarne Archtædius i Nordmaling och Burman i Bygdeå, dåvarande kyrkoherden i Burträsk, förre komministern i Umeå, Anders Hernodius samt komministern i Umeå Petrus Sebrelius, af hvilka kyrkoherden Hernodius ansågs vara den, som i främsta rummet förmått konsistoriet att hos Kungl. Maj:t göra anmälan om den kyrkliga ställningen i Umeå.

Sedan äfven Nils Jönsson Ulander och stadsnotarien i Umeå, Carl Dubb, den senare i egenskap af rättegångsombud för studeranden Alexander Holmqvist, afgifvit protest mot Walangers yrkande angående vittnesförhör med nämnda personer, förklarade kommissionen sig icke kunna anse Hernodius för lagligt vittne i saken, utan ålade honom att bestyrka sin talan med skäl och bevis, hvilket åläggande denne emellertid tillkännagaf sig icke vilja efterkomma på annat sätt än att låta inför kommissionen inkalla hela Umeå församling. Kyrkoherden Hernodius kom sålunda på grund af kommissionens nämnda beslut att spela rollen af främste åklagare i målet.

De anklagade voro utom prosten Grubb de redan i det s. k. extraktet omtalade, smeden Nils Jönsson Ulander, studenten Alexander Holmqvist, Grubbs husjungfru Anna Lisa Djurman samt drängen Petter Öman och bonden Nils Möör i Bodom by i Umeå socken, samtliga beskyllda för att hafva hållit olofliga religiösa sammankomster.

1. Undersökningen angående olofliga religiösa sammankomster.

a) Sammankomsternas ledare, förekomst och beskaffenhet.

a. *Smeden Nils Jönsson Ulander.*

Hvad som i främsta rummet lades de anklagade till last var olofliga religiösa sammankomster. Såsom den egentlige upphofsmannen till dylika sammankomster i Umeå med omnejd uppgafs redan i konsistoriets skrifvelse till Kungl. Maj:t den 30 november 1719 smeden Nils Jönsson Ulander. Enligt kyrkoherden Hernodii skrifvelse till konsistoriet den 24 juni 1723 skall Ulander hafva begynt att hålla sådana sammankomster i Umeå stad år 1716 eller 1717 samt enligt kyrkoherde Archtædii bref till konsistoriet den 12 juni 1723 efter sin inflyttning till Torrböle by i Nordmalings socken, på våren 1719, äfven därstädes hafva förfarit på samma sätt. Kyrkoherde Archtædius skrifver: »En smed från Umeå, Nils Ulander, som i en by här i socknen, benämnd Torrböle, lagt kvarter, begynte därsammastädes hålla sammankomster, hvarigenom ock under tiden en del af allmogen där ikring intet kommo om helgdagarna till kyrkan. Sedan begynte han samma väsende här på kyrkovallen om Lördagsaftnarna, då en stor hop folk gingo ut att höra på honom. Och emedan detta sträfvar emot Guds ord och ordning samt höga öfverhetens tid efter annan utgifna gudeliga och högst nyttiga förordningar, så lät jag förbjuda på vallen en och annan, som han haft kvarter hos och hållit sådana sammankomster, att de det i sina hus ej skulle tillåta, men han flydde ändå på något nytt ställe.»

I en predikan på 8 Söndagen efter Trefaldighet hade kyrkoherden Archtædius med anledning af evangelietexten varnat sin församling för den gudaktighet, som tog sig uttryck i dylika sammankomster, samt därvid yttrat, att det nu tilläts käringar, pigor och drängar att predika, och att han hade lust att se, huru det skulle komma att gå med honom, som tillåtit sådant, ett yttrande, som uppenbart syftade på Grubb och föranledde Ulander att i ett bref till kyrkoherde Archtædius försvara

prosten Grubb med afseende på den mot honom sålunda utslungade beskyllningen.

Grubbs vittnesmål om smeden Ulander.

I § 24 af sin till kommissionen ingifna år 1721 tryckta berättelse om det så kallade oväsendet i religion och kyrkodisciplin i Umeå skrifver Grubb med afseende på smeden Ulander: »Till den ogrundade berättelsen, att en smed vid namn Nils Jönsson Ulander här i Umeå hållit hemliga sammankomster och upphäfvit sig för en lärare för folket, både hemma och i byarne, hvilket jag allt skolat hafva lämnat opåtaldt svaras, 1:o) att det aldrig i evighet skall kunna bevisas, det någon angifvit denne smed hos mig för sådant oväsende, med hvilket jag, om det efter undersökning så i sanning befunnits, ingalunda skolat tegat stilla; 2:o) måste ock smeden härutinnan förvisso vara helt oskyldig, alldenstund, ehuru jag, så snart ryktet därom kom händelsevis för mina öron, noga efterspanat sammanhanget, där dock intill denna stund ingen har funnits, som kunnat sådant säga och tillstå, utan är alltså detta 3:o) ett prof däraf, att angifvarne intet veta hvarutinnan hemliga förbudna sammankomster bestå, och hvad det är att upphäfva sig för en lärare; ty 4:o) vet jag väl, att smeden Ulander här i Umeå hållit den seden, att han på Sön- och högtidsdagar efter den allmänna gudstjänsten, ingalunda i byar, utan hemma i sitt hus, efterfrågat hos sitt eget husfolk, hvad de i kyrkan till uppbyggelse ur predikan med sig hämtat, och sedan förhört dem uti katekesen, hvilket han slutit med en aftonbön för dem. Detta har jag så mycket mer lämnat opåtaldt, som jag alltid själf det gjort och ännu gör uti mitt eget hus samt förmanar föräldrar och husbönder äfven så att göra och det intet allenast efter Guds egen befallning, Kol. 3: 16: *'Låten Guds ord rikligen bo uti eder'*, därest doktor Gezelius i sin förklaring tvenne gånger, nämligen litt. H, J och L påyrkar, att det skall ske *både i allmänt heligt samkväm och NB. hemma i husen,* utan ock efter Lutheri på Guds ord sig grundande lära uti symboliska böckerna, pag. 397, så lydande: *'Därföre fordrar en trogen och flitig husfaders plikt, att han åtminstone NB en gång om veckan skall*

förhöra sina barn och sitt husfolk i katekesen och noga efterfråga hvad de lärt och förstå däraf. Finner han, att de äro oförståndige i deras kristendomsstycken, skall han med ett rätt allvar och eftertryck tillhålla dem att lära sig dem. Bese vidare Lutheri kyrkopostilla öfver Kol. 3. på 5 Söndagen efter Trettondagen, jämväl öfver epistelen på 20 Söndagen efter Trefald. Ef. 5, där han säger: '*Och borde hvar och en härutinnan den andre troligen hjälpa med lärdom, undervisning och förmaning.*' Åfvenledes förmanar han i symboliska böckerna pag. 329 och 343: '*I Guds ord skall du öfva dig med all flit, därom skall du hålla kärliga samtal med andra, sjunga och betrakta det etc.*' Utom dessa af Guds ord, symboliska böckerna och Luthero föreskrifna gränser har jag aldrig förnummit, att omtalte smed har gått, och alltså har jag icke heller förmodat, att någon skulle understått sig att angifva sådant, som så enligt är med den evangeliska läran, under namn af olofliga och förbudna sammankomster, emedan man icke utan synd och straffvärdighet kan hysa den tanken om höga öfverheten, att hon förbjuder hvad Guds ord och den rena evangelisk-lutherska läran såsom en nyttig och uppbyggelig ting befaller, så mycket mera som det tvärt om finnes, att vår kristliga, höga öfverhet härutinnan alldeles öfverensstämmer med Guds ord, icke allenast i kyrkolagen, där alla präster befallas att förmana sina åhörare till gudaktighetens öfning, utan jämväl i andra hälsosamma förordningar, som uti stadgan om vår kristliga religions rätta öfning och konservation af den 25 Juni 1655, uti 1665 års plakat om eder och sabbatsbrott; Kongl. Maj:ts förnyade stadga af den 17 Okt. 1687 och nyligast uti Kongl. Maj:ts allernådigste skrifvelse af den 30 maj 1720, där Kongl. Maj:t betygar *sig intet högre om hjärtat vara, än att Gudsfruktan i dess rike ibland alla i gemen och allestädes, så uppå den ena som den andra orten må fortplantas.* Fördenskull hade angifvarne gjort en mycket kristligare gärning, om de beifrat och angifvit, att dessa hälsosamma förordningar icke som sig bör efterlefvas, utan att Herrens sabbatsdag tvärt emot högstbemärkte stadga af år 1687 på mångahanda sätt här å orten straffvärdeligen ohelgas, än då de klaga däröfver, att de i Umeå af somlige hörsammas. År

då icke ömkeligt, att man intet får visa sin skyldiga lydnad emot Guds bud och öfverhetens befallning utan att blifva anklagad för oväsende och de åter, som där emot all olydnad bevisa, varda hållne för beskedlige och trovärdige!

Hvad eljest förelupit emellan smeden Ulander och kyrkoherden i Nordmalings socken, som stämde honom in till venerandum konsistorium, angår mig intet, utan kan därom bäst inhämtas kunskap af ven. konsistorii där öfver hållna protokoll.»

I det förhör, som kommissionen på kyrkoherde Hernodii yrkande höll med hela Umeå församling, af hvilken en tredjedel i sänder inkallades, och i hvilket förhör 46 personer hördes efter aflagd ed, konstaterades, att Ulander verkligen hållit bönestunder, vid hvilka andra än husfolket varit närvarande, men på samma gång, att de, som bevistat dem, infunnit sig »frivilligt och okallade».

Nils Andersson på Ön intygade, att Ulander »en gång hållit bön en half timme hos hans granne och läst ur en postilla samt bedt Gud i anledning af Joh. 17: 14», hvarvid Ulander meddelade den upplysningen, att detta skett på en Söndag, då de för yrväders skull icke kunde komma till kyrkan.

Bonden Simon Nilsson yttrar, i ett till kommissionen ingifvet skriftligt vittnesmål, om beskaffenheten af Ulanders sammankomster, att Ulander begynte med sjungande af en psalm och sedan uppläste ett kapitel ur bibeln, hvarefter han stundom, än självmant, än på de närvarandes begäran, lämnade förklaringar öfver det lästa, att han därefter förhörde sitt eget husfolk, huru grundade de voro i katekesen, och huru de däruti tilltogo och sig dag från dag förkofrade, samt hvad de mindes ur predikan, som de den dagen hört i kyrkan, och förklarar, att han infunnit sig för att blifva undervisad, emedan han märkt, att Ulander hade större kunskap och upplysning i Guds ord än han själf.

John Larsson och Erik Svensson i Torrböle intyga likaledes skriftligen, att Ulander i deras by »varit till hus och därstädes hållit åtskilliga predikningar, i hvilka han uppläst söndagens evangelium och det utan bok förklarat». Ett lik-

nande intyg inlämnades af Jakob Persson och Per Olofsson i Långed.

Isak Jakobsson i Moo afger skriftligt intyg om, att Ulander varit i hans hus, »då han följt högvälborne herr öfversten Cedersparres fru, för hvilken han i en tillsluten kammare hållit bön och predikan».

Jon Larsson och Olof Tobiasson i Gräsmyra attestera, att Ulander hållit två sammankomster på vallen.

Ulanders eget försvar.

Ulander hade i en mycket utförlig skrifvelse, som inlämnades till kommissionen, sammanfattat, hvad han hade att anföra till försvar mot de anklagelser, som riktats emot honom. Det bör anmärkas, att U. i den ifrågavarande skrifvelsen nästan uteslutande vänder sig mot kyrkoherden Archtædii förut nämnda bref till konsistoriet den 12 juni 1723, hvilket emellertid kan anses innefatta alla de beskyllningar, som framkastats mot honom. Vi meddela här i sammandrag U:s skrifvelse, för så vidt den rör olofliga sammankomster. U. skrifver: ... »Herr pastoren anklagar mig för det, att jag år 1719 om våren kom till Nordmaling och därsammastädes i en by, benämnd Torrböle, tog kvarter och begynte hålla olofliga sammankomster .... Det är sant, att jag dit till församlingen kom och där i samma by tog kvarter, men beträffande sammankomsters hållande, så vill jag korteligen den höga kongl. kommissionen vid handen gifva .... att ofvan nämnda by var 2 nya mil ifrån kyrkan belägen, och jag alltså intet hvar Sön- eller Apostladag kunde komma till kyrkan, utan läste hemma uti postilla .... eller någon annan bok, som var uppbyggelig att lära sig sin kristendom utur, nämligen Johan Arndt, eller »Saft af cederträd på Libanon», eller Sjönödslöfte,[1] hvilka handla om den förfallna kristendomen. När jag uti dessa böcker kom öfver något skriftens språk, som antingen

[1] »Sjönödslöfte eller den förfallna kristendomen och medel af Guds ord, huru densamma skall upprättas», en skrift, utgifven 1680 af Olof Ekman, † ss. kyrkoherde i Falun. Se J. A. Lindgren: Bidrag till den svenska pietismens historia. Uppsala 1879.

handlade om något särdeles Guds straff eller om någon synnerlig Guds välgärning, så slog jag upp bibeln och sökte det igen och läste upp samma språk, så väl som de föregående och efterföljande raderna, på det jag så mycket bättre skulle kunna fatta meningen .... Och ibland, sedan jag språket hade uppläst, och jag då visste, att mina anhörige till den synden voro mest benägne, hvarom språket handlade, då så stannade jag med läsandet och talte några ord således: Godt folk, se nu härutaf, hvad vi hafva för en sträng Gud till att göra med. Häraf höra vi, hurusom Herren Gud uti förriga världens tider den eller den syndaren straffat, och lika synder förtjäna lika straff. Därföre så akten eder. Likaledes när språket, hvilket jag läste, handlade om någon synnerlig Guds välgärning antingen uti andlig eller lekamlig måtto, så talte jag ock några ord och sade: Se nu härutaf, huru god och mild Herren är, som oss sådana stora nådevälgärningar offererar, tillbjuder och meddelar både uti andlig och lekamlig måtto, hvarpå jag ock bad dem, att de skulle bevisa kärlek emot Gud igen, sägande: Älskom honom, ty han har först älskat oss. Efter min enfaldighet och ringa förstånd bad jag ock då själf, att Herren nådeligen ville upplysa allas vårt förstånd till att rätt förstå och känna hans viljas kunskap samt igenom den Helige Andes bistånd och medverkan mildeligen förläna oss krafter att vara hans vilja hörsamma och lydige. Var sedan något stycke öfrigt af det som lästes, så lästes det ut och sen slöts med några böner utur psalmboken och sist med välsignelsen och en psalm.

Så mycket jag utur Guds ords kunskap har kunnat fatta och förstå, har jag aldrig kunnat begripa, att detta skulle vara förbjudet eller emot Guds ord och ordning, ej heller mot höga öfverhetens lag och förordning, helst som jag af Guds ord har förnummit, att man sig däruti bör öfva med all flit och därom hålla kärliga samtal med andra, sjunga och betrakta det, såsom den första psalmen lärer: 'Säll är den, som har sin lust i Herrens lag och talar om hans lag både dag och natt', samt Kol. 3: 16: 'Låten Kristi ord rikligen bo uti eder med all visdom. Lärer och förmanar eder inbördes med psalmer och lofsånger och andeliga visor i nåden och sjungen och spelen

Herranom i edert hjärta.' På sådana och dylika skriftens språk har jag grundat mitt förhållande, när jag läst och varit hemma, de dagar jag intet kunnat komma till kyrkan.»

Herr kyrkoherden skrifver ock, att igenom mitt förvållande en del af allmogen där omkring intet kommo om helgdagarna till kyrkan. Det skall aldrig kunna bevisas, att jag någon kallat eller kalla låtit igenom någon annan, men det tillstår jag, att ibland .... den som ville och hade lust därtill .... kom, och då körde jag dem ej heller ut. Har jag däruti felat, att jag dem intet utkörde, så beder jag ödmjukligen om underrättelse ....

Hvad sammankomsterna på kyrkovallen vidkommer, så hafva de varit således: När jag aftonen emot högtidsdagen kom till kyrkan med mitt husfolk, så fann jag mig ej mindre då än eljest alltid hemma i mitt hus förbunden och pliktig till att hålla bön för dem. Att under den tiden, som jag med mitt husfolk höll på att sjunga en aftonpsalm, 2 eller 3 gånger inkom något folk, nekar jag icke till. Men att någon heller då var kallad skall ej kunna bevisas. Och jag tror äfvenväl, att man ej allenast är kommen till kyrkan för den orsakens skull, att man skall allenast afhöra blotta predikan, utan man bör sig ock emot högtidsdagen med böner och åkallan gudeligen och kristeligen bereda, så framt predikan skall kunna med frukt och nytta afhöras, hvilket jag mig då i Herrens namn företog och i min enfaldighet bad, att Herren nådeligen ville för sin barmhärtighets skull själf så bereda oss, som han oss hafva ville .... bad ock efter min ringa förmåga, att Herren nådeligen skulle afvända det i högsta hugget blänkande svärdet, för hvilket vi föga visste oss någon dag vara säkra .... Om nu detta, som på så många Guds gifna befallningar grundadt är .... ock är lofligt, så vill jag uti allraunderdånigaste ödmjukhet hafva förfrågat, om eller huruvida och på hvad sätt det af en eller flere personers tillträde kan förvandlas eller ombytt varda till olofligt.

Jag efter min enfaldighet tror fast hellre, att om vi då efter de nineviters exempel, en med alla och alla med en, hade fallit den förtörnade Guden till fota och honom med innerliga och allvarliga böner i barnslig förtröstan anropat

ehuruväl Herren ock där hade sina ganska få, som det med allvar göra ville, så tror jag ock, att den gode Guden hade långt tillförne sig ångrat det onda, som han oss för våra synder tillredt .... Och härutinnan skulle herr pastoren, som jag intet annat förstår, föregått sina åhörare, äfvensom konungen i Nineve föregick undersåtarne med sitt eget exempel .... Om detta skett af herr pastoren .... si då hade de intet behöft löpa till mig. Ej heller hade det förekommit herr pastorens utskickade tidningsbärare så nytt och främmande, så vida de hade öfvat sig däruti själfva.

Och om herr pastoren visste, som han rent ut uti sitt bref skrifver, att mitt förhållande alldeles stridde både emot Guds ord och ordning så väl som emot höga öfverhetens lag och förordningar, så hemställer jag det den höga kongl. kommissionen till ett högrättvisligt ompröfvande, om intet herr pastoren, som då var lärare i församlingen, bort kalla mig till sig, såvida jag då som hans egen åhörare nödvändigt måste ansedd varda, emedan jag då af fienden var förjagad ifrån min egen församling, och alltså af de lärare där jag mig uppehöll bort underättas och om mitt okristliga förhållande öfvertygas.... Hade jag då varit så gensträfvig, att jag mig ej låtit rätta, utan vidare både mot Guds ord och ordning såväl som emot min höga öfverhet fortfarit, så hade han haft skäl att klaga utan öfverseende.»

b. *Studenten Alexander Holmqvist.*

Den främste ledaren af de religiösa sammankomster, som spela hufvudrollen i klagoskrifterna angående oväsendet i religionen och kyrkodisciplinen i Umeå, var studenten Alexander Holmqvist, hvilken sedan sommaren 1717 vistades hos prosten Grubb såsom informator för hans brorson Carl Grubb. Den anklagelseskrift, som af kyrkoherden Hernodius hade inlämnats till konsistoriet och sannolikt utgjort den förnämsta grunden för dess skrifvelse i ärendet till Kungl. Maj:t, riktade sig, att döma af hans den 24 juni 1724 upprepade berättelse, åtminstone formellt sedt, i främsta rummet mot Holmqvist. Kyrko-

herden i Bygdeå, Jakob Burman, synes tillskrifva denne hela skulden för de af honom hos konsistoriet angifna religiösa missförhållandena i Umeå. Han yttrar nämligen i sin andra berättelse till konsistoriet, 1723, att det oväsende i religionen i Umeå, hvarom han efter sträng befallning år 1719 aflämnat berättelse, skall hafva haft sitt fullkomliga ursprung från den hos prosten Grubb då varande preceptorn, Alexander Holmqvist.

De anklagelser, som framställdes mot honom voro, 1) att han strax efter sin ankomst började hålla offentlig bön, icke blott på Lördagarna, omedelbart efter slutad gudstjänst i kyrkan, hvarvid större delen af kyrkfolket infann sig, utan hvarje afton, då i synnerhet ungdom från åtskilliga byar kom tillstädes, 2) att han år 1718 begynte examinera prostens folk om Söndagarna och äfven därvid tillät hvem som helst att vara närvarande, 3) att han vintern 1719 höll sina Söndagssammankomster från middagen ända till aftonen och då äfven predikade, 4) att han hållit sammankomster icke blott i prostgården, utan äfven i byarna däromkring, och 5) att han vid sina sammankomster brukat nya, långa och ovanliga böner samt förvandlat Fader vår och Herrens välsignelse.

Holmqvists rättegångsombud, stadsnotarien Carl Dubb, afger i en skriftlig inlaga inför kommissionen en längre förklaring med afseende på de ofvannämnda mot hans klient framkastade beskyllningarna. Han medgifver däri, att Holmqvist i Umeå prostgård hållit bön ej blott alla Lördagar utan hvar afton i veckan, men bestrider, att han därmed gjort sig skyldig till något brottsligt förfarande, ty 1:o) voro dessa bönestunder inrättade endast för prostens eget hus- och tjänstefolk, 2:o) är det en högst nödvändig sak att hålla bön för sitt folk, och därför är det 3:o) alldeles lofligt, ja ock befallt i Guds ord, symboliska böckerna och kongl. förordningar. Husandakt förekommer ock, heter det, hos allt ärbart och kristligt folk, som har hushåll, och det borde därför icke förefalla främmande eller sällsamt, att en lärare låter utöfva den i sitt hus. Såsom bevis för, att sammankomsterna hade haft karaktär af husandakt, anför han, att ingen af alla dem, som utom husfolket deltagit i dem, vare sig af prosten eller Holmqvist

blifvit kallade, utan att de alla samtligen objudne infunnit sig. Att större delen af kyrkfolket infunnit sig vid bönestunderna på Lördagarna medgaf han ock, liksom äfven att de andra dagarna folk från åtskilliga byar inställt sig, men han bestrider att denna omständighet skulle kunna förvandla den i och för sig goda saken till ett oväsende i religion, då det i Guds ord och världslig lag icke finnes det minsta stöd för en sådan åsikt.

Att Holmqvist om Söndagarna examinerade prostens husfolk erkännes ock med bifogande af den anmärkningen, att icke en enda främmande i något stycke blifvit tillfrågad, men dylika förhör som de af Holmqvist hållna skulle varit otillåtna förnekas under hänvisning till hvad 1685 års stadga om eder och sabbatsbrott i andra punktens 1:sta och 2:dra paragraf samt slutet af § 6 därsammastädes, desslikes 1687 års förordning angående samma mål, Kap. 12 § 1 af 1686 års kyrkolag och slutligen Kongl. Maj:ts nådiga bref och förordning af år 1720 härom yttra.

För beskyllningen angående predikande fordrar Dubb på det kraftigaste laga bevis, emedan det var honom alldeles obekant, att hans klient skulle hafva gifvit sina åklagare grundad anledning till den. Uppgiften, att Holmqvist hållit sammankomster ute i byarna, betecknas såsom uppenbar osanning. Gent. emot anklagelsen för långa och ovanliga böner samt förvandlingen af Fader vår och Herrens välsignelse åberopar Dubb prosten Grubbs framställning i §§ 26 och 27 af hans tryckta berättelse, till hvilken vi här nedan skola återkomma.

Grubbs vittnesmål om studenten Holmqvist.

Med anslutning till hvad han, såsom vi förut sett i den 24:de paragrafen af sin tryckta berättelse, sagt om smeden Ulander, yttrar han i §§ 25—29, hvilka han anhöll, att kommissionen måtte låta uppläsa, bland annat följande om studenten Holmqvist: »Likaledes förhåller det sig med hvad som om studenten Holmqvists hållne hemlige sammankomster är angifvet. Sant är det, att han varit hijt beständ til at informera min Broderson, som är hos mig, samt at jag låtit honom hålla

bön i Huset för mit Husfolck, icke allenast Lögerdagar, utan ock hvar affton; Och medan jag var borta på Riksdagen Åhr 1719, bad jag honom förhöra och öfva mitt Husfolck i Catechesen om Söndagsafftnorne effter Gudstiensten; det han ock gjordt; samt läst för dem stundom något stycke utur Arndts sanna Christendom. Nu har ibland väl händt sig, särdeles om Lördags- och Söndagsafftnorne, at en dehl af folcket, som varit i Kyrckian, kommit, doch aldeles obudne och okallade i mitt huses at bivista Bönstunden, i stället för det andre effter Gudstiensten förnötte tiden med allehanda fåfänga och syndigt tidfördrif; Men på hvad sätt sådan Bönstund kan komma under namn af hemlig och förbuden sammankomst förstår jag intet; .... När nu jag eller någon annan håller eller hålla låter i mit hus Bönstund, eller förhörer Husfolcket i sina Christendoms stycken, och tå en eller flere obudne komma af sig sielfva der til, så vet jag intet vara befalt, at man då antingen skall afvisa dem, eller uphöra med sit förehafvande för deras närvaro skull; ty det borde väl snarare heta hemlig sammankomst, om man hölle det så lönt, at ingen finge höra eller veta, hvad man förhänder hade.»

Med afseende på åklagarens anmärkning, att Holmqvist brukat nya, långa och ovanliga böner, skrifver Grubb i § 26: »Uti min närvaro har han dels brukat de vanliga Affton- och Morgonböner, dels med egna ord utfört, hvad vij effter Guds Ords anledning böra bedja om, hvar af innehållet finnes här och där i åtskilliga Böneböcker. Och förstår jag intet annat än at de varit lika mycket, om han detta hade läsit innan til utur en bok, eller utan til med egna ord: det är nog, at det var alt detsamma, och alt enligit med Guds Ord; emedan sådana omständigheter intet höra ad essentiam precum, och därföre har hvar och en där uti en Christelig frihet at giöra som han pröfvar tienligast vara til sin andachts befrämjande, nämligen at följa vist formulair, eller ock ibland bruka egna ord hälst som jag ock ingenstädes finner, at det med dessa omständigheter sig annorledes förhåller, än Lutherus uti Symboliska Böckerna pag. 511 lärer. *'När man känner nöden trycka, behöfves ingen Läromästare huru man skall bereda sig til Bönen, eller hvadan man skall hämta andacht.* Och åter Tom

6: gen. fol. 309. om bönen: Hiertat måste uppväckas och underrättas, hvad det skall begära, och sådana hiertan kunna sedan med helt andra ord längre eller kortare sin sak föredraga; ty man måste intet så binda sig vid vissa Bönformer. Hvad bemälte Students angifna långa Böner anbelangar, så ser man af föregående Lutheri ord, att det icke heller giör til saken, om Bönen är lång eller kort, allenast hon går af et troget och andächtigt hierta: De som i ett lofligit och Christeligit upsåt vid Bönestunderne sig infunnit, lära intet hafva orsak at klaga öfver långa Böner; men at det fallit dem andra långsamt, är intet underligit, dem nämligen, som af nyfikenhet, eller til at achta på ord, instält sig .... För sådana äro alla Böner och alt Guds Ord långsamt, särdeles då de blifva förgäfves uppehållne och få intet det de löpa effter.»

Om förvandlingen af Fader vår och välsignelsen yttrar han § 27: »Det är en uppenbar callumnia och försmädelse af angifvarne, att de berättat, det Studenten Holmqvist skall förvandlat Fader vår och välsignelsen, åtminstone måste de intet förstå hvad det är för en åtskillnad emellan en paraphrasis eller uttydning och en förvandling. Ty effter här, så väl som förmodeligen annorstädes, månge äro, så enfaldige och oskickelige bedjare, at de aldrig med sina tankar gå vidare vid Guds Ords betrachtande, än man lika som leder dem, och därföre äfvenväl under Bönen offta intet sielfve veta hvad de bedja; altså brukade Studenten Holmqvist icke altid, utan då och då, at med en kort paraphrasi enfaldeligen gifva vid handen hvad som förstås i hvar Bön af Fader vår. Skall nu detta heta *en förvandling*, så vore Fader Wår också i våra Psalm-Böcker förvandladt; jämväl måste då de Lutherske Prästerna i Tysk-Land vid Communionen sägas förvandla Fader vår; effter de det då paraphrasticera och korteligen utläggia; så måste äfven väl desse angifvare sielfve förvandla Fader Wår, så offta de det för sine åhörare förklara utur Catechesen.»

Uppgiften att Holmqvist hållit sammankomster i byar förklarar han i slutet af § 28 vara en skändlig osanning liksom samma uppgift om smeden Ulander. Äfven beskyllningen för att hafva predikat betygar Grubb inför kommissionen

hafva med orätt riktats mot Holmqvist. Förklaringen rörande denna sak förekommer emellertid i en annan skrift, som enligt hans egen utsaga endast afser hans självförsvar, hvarför vi tills vidare uppskjuta ett utförligare meddelande af dess innehåll.

De på ed hörda 46 vittnena[1] från församlingen anslöto sig i allmänhet till de af notarien Dubb och prosten Grubb afgifna, ofvan anförda förklaringarna. Endast ett fåtal synes hafva haft något att därtill tillägga eller däremot invända. Nils Andersson på Ön berättade, att han hade varit hos studenten Holmqvist en Söndagsafton, den tiden prosten Grubb var vid riksdagen, och att han då hört honom förhöra prostens husfolk i sin kristendom och förklara några språk ur bibeln. Bonden Johan Larsson berättade ock, att han en gång på våren 1719 varit i prostgården en Söndagsafton, att Holmqvist då läst i en bok och sedan slagit upp en text, som han tyckt, af Nya testamentet, hvaröfver han predikat och efter vanligheten hållit bön. Borgaren Olof Samuelsson hade hört Holmqvist bedja i sin bön, att Gud ville gifva dem nåd till omvändelse, som stå till att omvända.

Slutligen söker notarien Dubb i en skrifvelse till kommissionen den 11 augusti genom en sammanfattande framställning af hvad som vid kommissionsundersökningen framkommit ytterligare ådalägga sin klients oskuld. Han konstaterar härvid, att undersökningen icke bragt i dagen något annat, hvartill Holmqvist skulle hafva gjort sig skyldig, än hvad Dubb å hans vägnar frivilligt vidgått, nämligen att H. i prostgården hvarje afton hållit bön för husfolket samt om Söndagarna hållit kristendomsförhör med detsamma, hvarefter han läst för det, merendels ur Arndts sanna kristendom, och slutat med bön och sång, att till husfolket icke hörande personer därvid infunnit sig, men alltid okallade, och att dessa aldrig vid förhören tillfrågats, att Holmqvist i ifrågavarande ärende handlat på uppdrag af prosten Grubb och i hans ställe, att de klandrade sammankomsterna följaktligen hade karaktären af husandakt och sålunda icke kunde hänföras till olof-

[1] Pastor Hernodius hade inlämnat förteckning på 79 vittnen.

liga sammankomster. Det hade vid undersökningen icke bevisats, att H. hållit sammankomster annorstädes än i prostgården, icke heller att han predikat. Ett par enfaldiga vittnens intyg, att han skulle hafva predikat, förklarar Dubb hafva sin grund i en oriktig uppfattning af hvad som försiggått vid de af dem åsyftade tillfällena. Holmqvist hade enligt Dubbs förmenande läst ur Arndts sanna kristendom, och emedan hvarje kapitel i den nämnda boken börjar med en vers ur den heliga skrift, som det sedan förklarar, så hade H:s läsning förefallit vittnena, som om han föreläst en text och själf hållit en predikan öfver den. Dubb framkastar emellertid den förmodan, att studenten Holmqvist, äfven om han hemma i huset i prosten Grubbs frånvaro till husfolkets fromma skulle hafva förklarat ett eller annat skriftens språk, därmed icke skulle hafva gjort sig skyldig till någon förseelse. Med afseende på åklagarnes för Holmqvist kränkande antydan i det s. k. Extraktet, att han skulle gjort sig skyldig till flere förseelser än de i klagoskriften angifna yttrar Dubb icke utan skäl: »Hoo vil tro at de gittadt tiga, om något varit öfrigit!»

c. *Anna Lisa Diurman, Pettër Öman och Nils Möör.*

Grubbs husjungfru, Anna Lisa Diurman, hör också till dem, som konsistoriets skrifvelse till Kungl. Maj:t uppgåf hafva hållit olofliga sammankomster. Om henne berättade vittnet Petter Biur, att hon, som för några år sedan hade kommit ur prosten Grubbs tjänst och vistades i Stockholm, under sin tjänst hos Grubb om våren 1719 hållit bön i en lada vid prostgården och en gång i ett gärde, då hon läst de vanliga bönerna. Bonden Thomas Persson berättade ock, att att hon i prostens frånvaro hållit bön med några pigor i den ofvan nämnda ladan.

Utom de af Hernösands konsistorium i dess berättelse till Kungl. Maj:t för olofliga sammankomsters hållande angifna angåfvos ytterligare för samma förseelse borgaresonen Petter Öman och bonden Nils Möör från Bodom by i Umeå socken, den förre af komministern i Umeå Petrus Sebrelius och härads-

höfding Bostadius, den senare af konsistorets fullmäktige, lektor Walanger.

Vid vittnesförhöret tog borgaren Lars Glas på sin ed. att Petter Öman år 1719, då prosten Grubb var vid riksdagen, hade hållit aftonbön hos borgaren Lars Berg i mycket folks närvaro under 2 timmar, hvarvid han börjat med psalmen »En gång dö och sedan domen» och därefter fallit på knä, läst och undervist folket, som skulle han predika, dock allt enligt med Guds ord, uttydt hvar mening af Fader vår och välsignelsen samt slutat sin bönstund med en vers ur psalmboken. Borgaren Petter Biur hade en helgdagsafton kommit i sällskap med Öman mellan Umeå landskyrka och staden. hvarest de i en lada hållit bön tillsammans, hvilket de äfven en annan gång hade gjort i en bod i staden, dock hade Öman ej annat talt och läst än sådant, som varit i öfverensstämmelse med Guds ord. Rådmannen Anders Ansberg vittnade, att Öman på resan till Stockholm om hösten år 1718 hållit morgon- och aftonbön för hela skutelaget och ibland annat bedt i sin bön, att Gud ville omvända alla dem, som han såg stå till att omvända.

Prosten Grubb berättade om denne Petter Öman, att han icke hade hört talas om honom, förrän han var borta, då folket gissade, att han hade dränkt sig; men att han skulle hafva bedragit sin matmoder på hennes egendom och sedan flytt till Norge.

Om bonden Nils Möör aflämnades ett skriftligt vittnesmål af Anders Persson och Zachris Isaksson i Sikå by i Bygdeå socken. Nämnda personer intyga, att Möör vistades i deras by 2:dra Söndagen efter Trettondagen 1724, att han på Lördagsaftonen sade sig vara god att göra en predikan så väl som en kaplan, om han skulle vilja, att han på förenämnde Söndag af sockenskrifvaren Simon Sandman låntagit en postilla. författad af Musæus och sedan försvenskad af stockholmspredikanten Petrus Erici år 1606, att han skulle för dem läsa utläggningen af evangeliet om brölloppet i Kana, att han höll fingret på postillan, men litet efterföljde henne och i stället predikade efter sitt eget hufvud. De kunde icke så väl minnas hvad han predikade, men ihågkommo dock, att han sagt.

att med bröllopet i Kana intet annat borde förstås än kroppens och själens förening i människan, och att Maria betyder själen. Som de emellertid förmärkte, att sådant var en galenskap, så började en del af åhörarne att le, hvarför han likasom af andens nit skulle straffa dem, hvarvid han yttrade, att en del af dem vore Guds barn och ville höra Guds ord, en annan del djäfvulens barn, som icke ville höra. Sedan han predikat i ungefär 2 timmar, förklarade han, att hvad han dittills sagt endast var ingången, men att han likväl nödgades sluta för åhörarnes skull, hvilka han fann ovillige att höra. Hade han fått hålla sin predikan till slut, så skulle de hafva fått höra mycket. Möör afgaf emellertid inför konsistorium den förklaringen, att han på folkets trägna anhållan endast läst för dem ur en postilla.

β) Sammankomsternas påstådda verkningar.

a. *Förakt för Guds ord och den allmänna gudstjänsten.*

Bland de för Kungl. Maj:t uppgifna verkningarna af de öfverklagade sammankomsterna nämnes såsom en af de främsta förakt för Guds ord och den allmänna gudstjänsten. Redan i sin tryckta berättelse hade Grubb visat, att en sådan verkan som den nämnda icke med rätta kunde tillskrifvas den angifna orsaken. I redogörelsen för skriftväxlingen mellan Telin och Grubb hafva vi sett den sistnämnda framhålla den motsägelse, hvartill anklagarna gjort sig skyldiga genom att såsom Guds ords och gudstjänstens föraktare anklaga samma personer, som de förklara drifva den läran, att man skall bedja, läsa, sjunga natt och dag, öfvergifva allt världsligt och fara efter fullkomligheten. Grubb yttrar vidare § 28 i den nämnda berättelsen med afseende på ifrågavarande sak: »huru kan man nu säja, at dessa vahnvörda och förakta Guds Ord, emedan de äfven därföre tadlas, at de alt för mycket hänga vid Guds Ord? Likaledes förhåller det sig med tilmälet af Gudstienstens förakt. Tänck! de samme klagas här än för vahnvördare och förachtare af Gudstiensten, om hvil a

likväl annorstädes säjes, at sedan de varit i Kyrckian och biviztat Gudstiensten, hafva de begifvit sig i Bönstunden.

Jag håller altså före, att Guds Ords och Gudstienstens föracht icke består där uti, at man effter förrättad Gudstienst i Kyrckian beder, läser och siunger hemma i sit hus; utan där uti består väl egenteligen sådant föracht, at en som förmår, antingen intet går i Kyrckian, när Gudstienst hålles, eller ock at han går dit allenast för en sed skull, men intet till den ändan, at han skall lära något till sin uppbyggelse, och därföre icke heller hämtar någon lärdom ur predikan med sig; utan när han kommer utur Kyrckian, intet påtäncker hvad han der hördt, mindre genom någon Gudachtighets öfning värkställer; eller som Lutherus efftertänckeligen beskriffver hvar utinnan Gudstienstens vahnvördande egenteligen består, och läsas kan i Symbol. Böckerna pag. 427. *Emot det Tredie Bodet synda jämväl alla de, som fuller höra Guds Ord, men helt kallsinnigt, såsom de hörde en fabel och Käringesaga, hvilka komma allenast af en sed och blott vahna til at höra, gå in och ut ur Kyrckian, och när åhret är förbi, äro de icke blefne et hårs mohn klokare.* Sådana Guds Ords förachtare, lära angifvarne intet mindre finna uti sina församlingar, emot hvilka de med mycket större fog behöfde bruka deras nitälskan: Ty jag vågar där på, at hos dem skola alt för många kunna träffas, som gådt i Kyrckian 10. 20. 30. ja väl flere åhr, och ännu intet lärdt första Bokstäfverna i Christendomen. Och omskiönt jag (dy värr) väl vet, at icke heller alla mina åhörare bivista Gudstiensten som sig bör, så kan jag likväl det betyga och bevisa, at i min församling inga mer älska Guds Ord, och gå flitigare i Kyrckian, än de som nu äro angifna för det de infunnit sig vid Bönestunden i Prästgården; Åter tvärt om, inga äro trögare att gå i Kyrckan än de, som mäst försmäda; Om hvilka jag offta förspordt, at de under Gudstiensten sutit hemma eller hos andra, där supit, svurit, sqvalrat, eller arbetat; åt minstone har jag sjelf sedt, at de inte varit i Kyrckan. Så skall ock ingen kunna bevisa, at Studenten Holmqvist under Bönstunden gaf någonsin tilfälle til Guds ords och Gudstienstens föracht, utan fast mera til des befrämjande, då han altid tackade Gud för den Nåden

at vij fingo komma i Herrans hus, och höra hans Ord, samt bad, att Gud ville förläna alla Predikanter och Lärare sin nåd och Anda til deras Embetes förrättande, och gifva åhörarna nåd, at de med andacht och hiertans hog måtte höra, lära och gömma Guds heliga Ord i hiertat.»

Notarien Dubb förklarar ock, att en verkan som den ifrågavarande ingalunda bör hänföras till Holmqvists verksamhet såsom sin orsak. »Det skall aldrig kunna intygas», yttrar han, »det Holmqvist med någon hållit en enda bönestund eller sammankomst på den tiden, som gudstjänsten förrättades, hvarken hemma eller borta; men däremot skall allmänt kunna intygas, att han vid alla tillfällen ej underlåtit att förmana hvar och en till ett flitigt bevistande af den allmänna gudstjänsten».

Ulander skrifver om sitt förhållande i ifrågavarande hänseende i sitt till kommissionen ingifna memorial med anledning af kyrkoherden Archtædii anklagelse mot honom: »Herr pastorn själf skall ej kunna säga, att jag har föraktat predikan då någorlunda hälsa och krafter så tillsagt, att jag kunnat komma, än mindre de dyra salighetsmedlen, hvilka herr pastorn själf meddelade mig i min sjukdom. Förty skulle jag så vilja förvända Guds ordning och de nådemedel, som den gode Guden oss af barmhärtighet förunnat hafver till att föda oss i Herranom utaf, så visste jag intet hvad som står i den förra epistelen till de Tessaloniker 5 kap. 12:te vers: 'Men vi bedja eder, käre bröder, att I kännen dem, som arbeta ibland eder och stå eder före i Herranom och förmana eder', så väl som i 1. Tim. 5: 17: 'De prester, som väl förestå, skall man hålla vara dubbel heder värda, mest de som arbeta i ordet och lärdomen!' Och har äfven jag efter min ringa förmåga bedt, att Herren för sin dyrt köpta församlings skull nådeligen ville upplysa så väl alla lärare, som redan äro satta till att föda Kristi hjord, så väl som all den studerande ungdomen, som skall insupa förnuftets mjölk, som af intet svek vet.»

b. *Förakt för predikoämbetet.*

En annan af anklagarne uppgifven verkan af sammankomsterna var förakt för predikoämbetet. Härom yttrar Grubb

i sin sannfärdiga berättelse § 29: »Denna förvitelsen, är äfven så ogrundad som alt det föregående; ty det lärer aldrig i evighet kunna bevisas, at någon af dem, som under denna beskylningen förstås, har vahnvördat Prediko-Embetet, mindre det försmädat. Och jag kan inför Gud vitna med dem alla, som jag förmärckt älska Guds Ord med alfvare, det de intet allenast hierteligen erkänna Prediko-Embetets inrättning för en stor nådevälgierning, utan ock uprichteligen åhra och vörda alla rättsinta 'Lärare'. Men om en präst är handgripeligen försummelig i sit embete, samt upenbart odygdig och ogudachtig i sit lefverne, girigas, svär, spelar och fyller sig etc och en Laicus eller Lekman, som det ser och hörer, då säjer om den Prästen, at han är ogudachtig; måhn thenne thermed vahnvördar Ministerium eller sielfva Läro-Embetet? Äfvenledes, om en Präst af oförstånd och vårdslöshet säjer något i sin predikan, som intet är enigt med en hälsosam Lärdom, och åhöraren, som förstår sina Christendoms stycken, säjer, at den Prästen då intet predikade rätt Guds Ord, mån han då försmädde sielfva Embetet? at sådahnt tahl om dylika Präster här förelupit, nekar jag intet til; men om sådant skall heta försmäda sielfva Embetet; så kan ingen högre i det målet hafva sig förbrutit, än våra Symboliska Böcker, som bruka de hårdaste utlåtelser emot sådana vårdslösa präster, då de pag. 391 kalla dem noxium detestandumque hominum genus, ventris gulæque mancipia, quos rectius porcis aut canibus, quam fidelium animabus præfeceris: Et skadeligit och vederstyggeligit följe, som äro trälar, af deras buk och strupe, och bättre tiena til hundvachtare och svineherdar, än till Siäleherdar. Då skulle ock Herr General Lieutnanten och Landshöfdingen Cronberg hafva försmädat Ministerium, som icke allenast sagt om en viss Präst här i Landet, hvilken i hans och fleras närvaro af fylleri begick en ganska oanständig giärning, at han eij vore värd at vara ibland folck, mycket mindre at vara Kyrckio-Herde, utan ock klagade honom an i Ven. Consistorio därföre. Jag för min del vet väl, at kan skie mången af desse angifvare med deras vederlikar oskyldigt och oförtient försmädat min ringa person, det Gud nådeligen ville dem förlåta; men dock kan jag intet säja, at de därmed hafva försmädat

sielfva Ministerium. Så se vij, at konsten och politien består därutinnan, at de vidrige sammanblanda sielfva Embetet med personerna, som det förestå, hvarutaf de straffvärde herdar kunde hafva et alt förgodt beskydd vid många tillfällen, der icke Lutherus ur Guds Ord lärdt oss bättre at skilja dem åt.»

Ofvanstående yttrande af Grubb åberopas af notarien Dubb såsom försvar för studenten Holmqvist.

Thomas Persson och bonden Johan Larsson berättade, att en piga kallat pastor Hernodius en isterpräst, som icke rätt predikade Guds ord, utan mera lade på hullet än på sina åhörares förkofran i kristendomen. Petter Biur vittnade, att han en gång stått på orgelläktaren i Umeå landskyrka tillsammans med studenten Holmqvist och Anna Lisa Diurman, hvilken talat om pastor Hernodius och efter Biurs uppfattning lett åt honom med förakt, under det han kommunicerade folket.

Med afseende på Biurs nämnda vittnesmål anmärkte notarien Dubb, att det stödde sig på en förmodan, eller ett tycke, men att, om Holmqvist och Diurman skulle hafva lett åt pastor Hernodius, under det han kommunicerade folket, de skulle haft verkliga skäl därtill, emedan pastorn utan den minsta devotion och som ett helt gement och föraktligt ting hade utdelat det dyra sakramentet till kommunikanterna, hvilket ländt många till förargelse. Då pastor Hernodius bestred sanningsenligheten af hvad Dubb här lagt honom till last och förklarade, att det hade bort angifvas hos konsistorium, om en sådan grof förseelse blifvit begången af honom, erbjöd sig notarien Dubb att med vittnen bevisa sanningen af sitt påstående. Pastor Hernodius förklarade sig icke kunna neka, att det varit hans manér att hastigt kommunicera folket, medgaf sålunda, att anklagelsen mot honom i nämnda hänseende delvis var berättigad, och höll det för onödigt att låta höra några vittnen i denna sak.

c. *Självmördares saligprisande.*

Till de skadliga inverkningarna af sammankomsterna hörde ock enligt åklagarnes uppgift, att de, som hörde till det

partiet, hvilket gillade ifrågavarande sammankomster, skattade dem lyckliga och saliga, som dödade sig själfva. Det var ett föregifvet yttrande af studenten Holmqvist, som på detta sätt användes såsom ett uttryck för den inom de ifrågavarande kretsarna härskande åskådningen.

Något nämnvärdt, utom hvad Grubb yttrar härom i § 30 af sin Sannfärdiga berättelse, synes icke hafva vid kommissionen förekommit i denna sak. Grubbs yttrande härom lyder som följer: »Bland de oförskämda tillmälen är ock det icke det minsta, at man här skall skatta dem saliga, som sig sielfva förgöra och lifvet afhända; enkannerligen skall Studenten Holmqvist, i några personers och sina Disciplars närvaro, hafva lämnat det omdömet om en man vid namn Sandman, som dränkt sig sielf. Hvarmed angifvarne antingen vetandes ock viljandes åter försyndat sig emot det 8:de Budordet, eller ock oförsichteligen gjort sig sielfva uppenbart skyldiga til det samma, som de andra anklagat före, nämligen att utan någon visshet och säker grund döma och fördöma andra emot Matth. 7: 1. Ty i denna berättelsen äro tvänne obevisliga ting: 1:mo Har aldrig kunnat finnas trolig liknelse där til, at denne Olof Sandman vetandes och viljandes dränckt sig sielf. 2:do mycket mindre, at Studenten Holmqvist utlåtit sig tro, at han det giordt, och ändå i andras närvaro skattat honom salig. Hvad det förra anbelangar, så har jag sett en attest af dem utgifven, som den tiden, då denna händelsen tildrog sig, varit i lag med Sandman, hvilka vitna, at han då en tid varit siuk, och yr i hufvudet. Jag har ock frågat Häradshöfdingen, som höll ransakning öfver honom, om någon människa sedt eller märckt huru Sandman kom utur båten (där uti han allena var) och fåt til svar, at ingen sedt eller vetat om det skedt af hufvudyrsel genom händelse, eller om han det vetandes och viljandes giordt; utan at man præsumerar och dömer det senare. Studenten Holmqvist åter i anseende til den dödas förda ährliga och Christeliga vandel, samt i anledning af Guds Ord, som säjer i 1 Cor. 13: 7. ***kärleken hoppas alting,*** tyckte sig hafva större orsak at förmoda det förra; nämligen at Sandman af en händelse och hufvudsvaghet kommit i vattnet, och där på stödde han sit omdöme, at han förmodade honom vara

salig. At nu Holmqvists omdöme varit Christeligare och af bättre grund, än angifvarnes, är nog klart af Högl. Kongl. Hof-Rättens sedermera följde utslag; hvar igenom Härads Rättens præsumtion och dom högrättvisligen blifvit ändrad och Sandmans Lik begrafning beviljad. Tro säkert, at där denne Sandman varit en liderlig fogel, hade väl hans vederlikar hittat på det anförda språket 1 Cor 13: 7. och hållit för en synd at tvifla om hans salighet; ja kan ske ock då föga någon drifvit på ransakning om honom: Ty man vet huru tvänne i nästa sockn för en tid sedan omkommit i siön, och oachtadt talet gick, at de dränckt sig sielfva, likväl utan föregången ransakning huru det tildragit sig, blifvit obehindradt begrafne. Utom dess påminner jag mig, at för några åhr sedan var här i socknen en bonde vid namn Sven Ersson, hvilken öfvade ett skändeligit fylleri i alla sina dagar, änskiönt han därföre äfven stådt uppenbar Kyrckioplicht, så at han, när pungen tilstadde, och brännevin fants i krogen, som här å orten ligger gemenligen Kyrchiofolket väl tilhands, aldrig reste utan fult rus ifrån Kyrckian. Men sista resan hände sig, at han i hemvägen stupade af slädan i snön, och därmed strax dödde, sedan en af Capellanerne en half fierdedehls timma näst förut sedt honom så öfverdrucken at han intet kunnat stå. Öfver honom blef på min begäran Tings ransakning hållen, och alt, som det nu berättade är befunnit. Jag utlät mig ock tå androm til varning i följe af Guds dom 1 Cor 6: 10. *Drinckare skola aldrig ärfva Guds rike,* at denne eij kunde vara salig, som så plötsligen mit uti sin fördömeliga Synd omkommit. Hvad hände? Folcket tog detta så sällsamt up, at de klagade mig an hos Herr Lands-Höfdingen Ramse; Han åter förde det vidare fram för Vener. Consistorium; ja en dehl sade väl, att jag måtte hafva brefväxling med helvetet effter jag viste, at denne fyllehunden var där; så angeläget var det dem at tro, det han blifvit salig. Nu frågas: Hvarföre ville man då så gärna hafva en så skändelig drinckare til himmelen; men at ofvannämnde Sandman, som i sin lefnads tid fördt et vackert lefverne, måtte hållas för förtappad? Döme hvar opartisk därom.»

Holmqvists ombud, Dubb, fann det efter denna Grubbs

förklaring uppenbarligen onödigt att för sin del ingå i någon ytterligare utredning af föreliggande fråga. Han yttrar blott, att denna deras beskyllning städse skall blifva angifvarne till en åminnelse af deras emot sanningen och samvetet stridande figmenter och oförskämda tillvitelser till deras oskyldiga nästas förklenande.

d. *Upplösning af familjebanden.*

Upplösning af familjebanden hade ock uppgifvits såsom en af sammankomsternas verkningar. I sin första skrifvelse till Kungl. Maj:t hade konsistoriet härom yttrat: »Äkta personer, föräldrar, barn och tjänstefolk äro sins emellan skiljaktige: den ene maken förmår ej afråda den andre därifrån: barn och tjänstefolk förhålla sig annorlunda än vederbör mot sina föräldrar och husbönder, så att när de vilja afhålla sina barn och tjänstefolk ifrån sådana sammankomster, uppsätta de sig däremot, vilja icke arbeta, föregifvandes sig ingalunda böra lyda köttsligt och världsligt sinnade föräldrar.»

Till försvar gent emot denna anklagelse yttrar Grubb bland annat följande: »Änteligen angifves ock såsom et sällsynt oväsende, *at ächta personer, Föräldrar och Barn, samt tienstefolck äro här sins emellan skiljachtige;* hvilket väl är aldeles sant och ingen bättre än jag vet, som så offta har hördt, huru fromma ächta personer, Barn och tienstefolck med tårar beklagat sig hos mig öfver sina makar, föräldrar och husbondefolck, hvilcka icke hafva kunnat tåla at de fruchtat Gud. särdeles om Sön- och Högtidsdagarne, då de eij tillåtit dem fliteligen gå i Kyrckian, och sedan ytterligare hemma tilbörligen helga Sabbatsdagen utan bemött dem ibland med denna gensägelsen: *Wij täncke ock at blifva salige, fast vij intet så offta löpa i Kyrchian.* De senare hafva ock achtadt på de förra i alla rum, när desse för nöd skull, och at intet förbittra de andra, effter de det eij kunnat lida, gådt afsides at i hemlighet bedja, läsa och betrachta Guds Ord. Men angifvarne lära här vid intet kommit ihog Christi språk, Matth. 10: 34. 35. 36. effter de intet skämma sig at utföra det såsom et elakt tekn, hvad just alle fromme Lärare anse för et godt

prof, nämligen; när så går som Christus i anförda rum kundgiör, at nödvändigt på Evangelii oförfalskade lära följa skal.» Därefter anför Grubb åtskilliga yttranden ur d:r Gezelii bibelverk, de symboliska böckerna och Luthers skrifter till bestyrkande af, att evangelium verkar skiljaktighet mellan människor.[1]

Här bör anmärkas, att Grubbs ofvan anförda återgifvande af anklagelsen är ofullständigt och detta på ett sådant sätt, att innehållet väsentligen förändras. Grubbs anmärkningar träffa därför icke heller själfva kärnan i anklagelsen, fattad efter ordalydelsen. Anklagelsen riktade sig efter ordalydelsen icke mot skiljaktighet i allmänhet mellan makar, föräldrar och barn, husbönder och tjänare, utan, såsom af vårt ofvan meddelade utdrag af konsistoriets skrifvelse framgår, mot en närmare beskrifven skiljaktighet af en sådan beskaffenhet, att Jesu ord Matth. 10: 34—36 icke kunna åberopas till dess försvar, och att den icke heller kan framställas som ett godt prof af evangelii verkan.

Däremot kunna vi, särskildt med fästadt afseende på Telins skrift mot Grubb,[2] beteckna det såsom icke osannolikt, att den åskådning, mot hvilken Grubb i sitt försvar vänder sig, legat till grund för anklagelsen i denna punkt hos en och annan af anklagarne, ehuru den icke kan sägas framgå af anklagelsens ordalydelse.

Då kommissionen vid förhöret med hela församlingen den 8 augusti 1724 tillsporde denna, om förmedelst prästernas eller Holmqvists förhållande någon anledning blifvit gifven till oenighet mellan äkta makar, föräldrar och barn, husbönder och tjänare, som konsistoriets underdåniga berättelse till Kungl. Maj:t angifver, besvarade emellertid församlingen denna fråga med nej.

e. *Anstötliga gudaktighetsöfningar.*

I konsistoriets skrifvelse till Kungl. Maj:t uppgafs äfven, att sammankomsterna medfört den verkan, att pojkar och flickor, efter föredöme af Anna Lisa Diurman, anställde extra

[1] En Sanfärdig Berättelse o. s. v. § 31.
[2] Telins skrift mot Grubb § 31.

konventiklar på otjänliga ställen, under båtar, i hölador, på stallbottnar och backar, och visade sin andakt med sällsamma åtbörder af rop och högljudd läsning, med till jorden nederslaget ansikte, vrål, skrik, ängslan m. m.

Att Anna Lisa Diurman hållit bönestunder i hölador och på fria fältet hafva vi i det föregående haft tillfälle att konstatera. Att andra i detta hänseende följt hennes exempel synes otvetydigt framgå däraf, att Grubb förklarar sig icke hafva någon del i, att en del folk under hans frånvaro 1719 brukat hålla bön i hölador, under bar himmel m. m., så mycket mindre som alla tillstodo, att han vid sin hemkomst afskaffat allt sådant.[1] Emellertid kunde ingen med vittnen styrka, att någon af de i främsta rummet för olofliga sammankomster anklagade, Ulander och Holmqvist, föranledt ett dylikt tillvägagående.

På de sällsamma åtbörderna med rop och vrål kunde intet annat exempel anföras än en från orten afflyttad liderlig pojke vid namn Erik Beck, om hvilken Grubb yttrar: »Odygd har jag nog försport hos honom både förut och sedan, men aldrig någon gudsfruktan.» Denne pojke hade vittnena Olof Andersson och Thomas Persson på vägen till kyrkan sett ligga i en backe med ansiktet nederslaget till jorden och hört honom ropa högt, men då han hvarken hos de angifne gudfruktige eller hos andra ägt något godt namn utan alltid ansetts som en ärkeskälm, hade man skäl antaga, att han handlat på angifvet sätt af elakhet för att bedraga folket snarare än i syfte att utföra någon gudaktighetsöfning.

γ) **Grubbs ställning till det öfverklagade konventikelväsendet.**

Grubbs memorial den 17 juli 1724.

Ehuru anklagelsen för de olofliga sammankomsterna icke direkt var riktad mot prosten Grubb, är det tydligt nog, att den främst åsyftade honom. I konsistoriets första skrifvelse till Kungl. Maj:t i saken heter det om hans förhållande

[1] Grubbs memorial den 26 augusti 1724.

till Ulander, som angifves såsom sammankomsternas upphofsman, att han skall hafva låtit honom opåtalt framfara. Holmqvist, sammankomsternas främste ledare, var ju informator i hans hus och Anna Lisa Diurman hans egen husjungfru. Det är följaktligen ganska naturligt, att anklagarne ansågo ansvaret för de ifrågavarande sammankomsterna i sista hand hvila på honom. Hurudan var då i själfva verket Grubbs egen ställning till konventikelväsendet? Till besvarande af denna fråga lämna vi ordet åt honom själf genom att meddela hans till kommissionen inlämnade memorial af den 17 juli 1724 af följande lydelse:

1:o) »Allraförst finner jag nödigt att i ödmjukhet påminna, det mitt uppsåt intet är hvarken munteligen eller skrifteligen taga någon annans parti eller försvar på mig, utan om jag kommer att tala eller skrifva något uti de saker, som synas angå Holmqvist eller Nils Jönsson Ulander eller någon annan, så sker det endast så vida det har någon rapport till mig; ty som den höglofliga kongl. kommissionens förnämsta ändamål väl är att rannsaka om mitt förhållande, och huruvida jag, som är lärare i församlingen, är skyldig till det så kallade oväsendet etc., som ses kan af samtl. högvördige riksens kleresis på sista riksdagen både till Kongl. Maj:t insinuerade skrifvelse af den 15 maj 1723 och till höglofliga riksens ständer af den 12 juni 1723, så synes vara nödigt, att jag i allt det, som genom någon konsekvens kunde ledas på mig, därutinnan ger en sannfärdig upplysning.

2:o) Såsom jag icke allenast af det mig höggunstigt kommunicerade pastor Anders Hernodii senare bref till venerandum consistorium, eller nu så kallade libell, utan ock af alla angifvare, som redan varit framme, förnimmer, att de hafva en ganska oriktig uppfattning af de orden: *olofliga sammankomster* och *predika* både till min och kanske andra oskyldigas förfång, förmodligen af okunnighet, om dessa saker. Ty aktar jag nödigt min enfaldiga mening däröfver den höglofliga kongl. kommissionens ompröfvande i ödmjukhet att underställa, sedan jag först berättat historiam facti, om Holmqvist, så vida det mig angår.

När pastor Hernodius i sin libell säger, att Holmqvist

efter sin ankomst begynte i min gård anställa offentliga bönestunder etc., dem han strax nedantill kallar Holmqvists inrättade sammankomster, så synes han, fastän indirekt, göra mig delaktig i samma angifna olofliga bönestunder och sammankomster; ty har det skett i min gård, så är det ju skedt med min vetskap och vilja. Fördenskull att visa det han far vilse, när han kallar sådana bönestunder och sammankomster, som här angifvas, skadliga och olofliga, vill jag berätta saken ifrån början.

1717 månde jag, på goda vänners i Stockholm rekommendation, antaga Holmqvist, den jag själf intet kände, till informator för min brorson Carl Grubb. Han kom hit om vintern 1718. Nu har jag varit alltid van efter min plikt att själf dagligen hålla bön för mitt husfolk samt informera dem ibland i katekesen.

Såsom jag då både haft och än hade stort och träget arbete med den fåkunniga församlingens underrättande i deras kristendom både i kyrkan och hemma, som gjorde mig mången trött stund, förutan predikande, därföre, sedan Holmqvist varit en tid hos mig, och jag undersökt hans kapacitet och hans renhet i teologien och funnit honom vara helt väl grundad i vår rena lutherska teologi, anmodade jag honom att mig till lisa göra daglig bön för mitt husfolk i mitt ställe, dock så att jag alltid själf var tillstädes, det han ock gjorde.

Att nu folket kom strax löpande dit förhåller sig intet så, utan en tid därefter begynte någon då och då komma dit till bönen, när de kommo utur kyrkan om Lördagskvällarna jämväl ock om Söndagarna. Ändtligen förökades hopen allt mer och mer, som kom på bemälte dagar att höra på, efter som en del själf sade, att de tyckte sådant vore dem nyttigare än sitta i kyrkbystugorna med allehanda onyttigt tal och skvaller.

Ändtligen torde ock åtskilliga sig där inställa af nyfikenhet och att uppsnappa något, som vore anstötligt mot den rena läran samt decorum eller bonos mores, hvilket när de ej funno, som till dato icke heller kunnat bevisas, vordo de förmodligen däröfver missnöjda och gåfvo sig att utbringa sådana tidender, som stå om Holmqvist i extraktet n:o 4.

hvarpå är utförligt svaradt i min tryckta berättelse sid. 48 och följ. §§ 25—29, som jag mig nu åberopar, ödmjukligen bedjande, att den höglofliga kommissionen behagade det uppläsa låta.

År 1718 i Nov. reste jag till Stockholm och blef 1719 förordnad till herrdagsman. Och som jag höll för oförsvarligt att lämna mitt folk utan att någon gjorde bön för dem och öfvade dem uti sin kristendom, då de lätteligen på så lång tid kunnat lämna i förgätenhet jämväl hvad de hade lärt, där de dock efter Guds ord och symboliska böckerna borde tillväxa, ty befallde jag Holmqvist, att han i mitt ställe skulle fortfara med att dagligen hålla bön för mitt eget husfolk och och om Söndagsaftnarna, då de eljest gå fåfänga, examinera hvad de lärt i kyrkan samt i katekesen och sedan hålla bön för dem och ibland byta om och läsa något kapitel för dem utur Arndts sanna kristendom, emedan den i sig själf är tydlig och klar; befallte därhos, att, om någon främmande skulle komma därtill, skulle han dem ingalunda examinera, utan lämna allenast att höra på.

Att nu denne Holmqvist i min närvaro sagt eller talat något det ringaste emot vår rena lära, eller som gifvit tillfälle till något oväsende, eller och gifvit tillfälle till den allmänna gudstjänstens och predikoämbetets vanvördande etc. eller någon själs förförande, som han beskylles uti extraktet n:o 4, det bedyrar jag på mitt samvete mig aldrig hafva hört eller märkt. Tvärt om har han vid alla tillfällen allt detta på det högsta rekommenderat och tackat Gud i bönerna för den nåd han oss bevisat, att vi få obehindradt bevista den offentliga gudstjänsten, och att han inrättat predikoämbetet, och bedit Gud, att han ville uppväcka allas hjärtan att flitigt bruka denna oss förlänta nåden etc.

Men om nu bemälte Holmqvist i min frånvaro sig annorlunda förhållit eller stiftat något oväsende, det är en sak, som jag intet tager mig något af, utan lämnar vederbörande till att bevisa och honom själf eller genom sin fullmäktige att försvara.

Som jag nu, som förbemäldt är, förnummit, att icke allenast de förra angifvarne utan ock herr pastor Hernodius

kallar allt Guds heliga ords bruk utan åtskillnad ibland hemliga, ibland offentliga sammankomster och ehvad en husfader i sitt hus gör bön för sitt husfolk eller dem examinerar i deras kristendom eller om söndagsaftnarna läser för dem utur någon gudelig bok kallar jämväl predika, ty vill jag därom min oförgripliga mening utlåta.

Det är för de lärde bekant, att collegia pietatis, som de kallades i förstone, men sedermera på grund af missbruk blefvo kallade conventicula eller hemliga sammankomster utan åtskillnad af de vidrige, de blefvo först inrättade af d:r Spener i Frankfurt am Main, hvilka han sedan med vissa cauteler rekommenderade uti sina pia desideria till den förfallna kristendomens upprättande. Denna bok vann ett allmänt bifall af alla lutherske teologer, så att ock de bästa teologer begynte hålla sådana collegia pietatis, som icke allenast teologernas gratulationsbref däröfver till Spener utvisa, utan ock ses kan af Buddæi historia pietistica p. 34 och 26.

Med tiden begynte i städerna en del gement folk, icke allenast olärde, utan ock i sin kristendom alldeles oerfarne och illa informerade, också att hålla collegia pietatis och bestämde hvarannan till något visst ställe och dag tillsammans, där de begynte läsa ett kapitel utur bibeln, hvaröfver hvar och en af hopen utan någon ledning i sin fåkunnighet och oförstånd begynte resonera om allehanda religionssatser och kommo därmed i strid med hvarandra och föllo uti galna och irriga meningar, viljandes hvar och en försvara sin galenskap.

Detta var missbruket emot Speners syfte. Däraf togo andra tillfälle att utan åtskillnad förkasta alla collegia pietatis under titel af olofliga hemliga sammankomster och konventiklar, till dess den förträfflige och af alla för god erkände teologen i Rostock Justus Kristofer Schomerus gaf ut sin lärda traktat De collegiatismo tam orthodoxo quam heterodoxo, hvilken af alla teologer den tiden, ingen undantagen, vann ett allmänt gillande, som bekant är i denna sak.

I denna traktat visar han, att sådana sammankomster intet utan åtskillnad borde gillas icke heller alldeles och utan åtskillnad förkastas, utan under vissa försiktighetsmått, som han föreskrifver, kunde det med nytta ske och tillåtas, att åt-

skilligt folk på en viss tid kommo tillsammans och med samtal uppbyggde hvarannan, hvilket i symboliska böckerna pag. 329 kallas mutuum colloquium et consolatio fratrum. Math. 18, jfr pag. 393.

Detta är nu korteligen sammanhanget af de så kallade collegia pietatis eller sammankomster. Att med de enskilda omständigheterna berätta allt blefve för vidlyftigt. Så kan ock här jämföras ofvannämnda Buddæi historia pietismi och det han där anför §§ 18—23.

Hvad likhet de nu här angifna sammankomsterna hafva med de ofvan beskrifna vilja vi korteligen tillse.

De ofvan beskrifna sammankomsterna, icke allenast de, som genom missbruket blefvo skadliga och olofliga, utan jämväl de, som Schomerus under vissa förbehåll gillar, voro och äro af den beskaffenhet, att 1:o) vissa personer af åtskilliga hus bestämde sig på viss tid att komma tillsamman och öfva sig i Guds ord och hvarannan uppmuntra, 2:o) talade icke en, utan hvem som ville fick säga sin mening, och om någon enfaldig for vilse, blef han i de godkända sammankomsterna rättad af den, som hade ledningen.

Hvad nu de här angifna sammankomsterna beträffar, så ser hvar och en af hvad förbemält är, att de ingen gemenskap hafva, icke en gång med de af Schomerus gillade, mycket mindre med dem som voro underkastade missbruk. Ty om dessa angifna sammankomster kan ingen säga, att 1:o) vissa personer samsat sig på någon viss tid att komma tillsammans att öfva sig i Guds ord, 2:o) än mindre att hvar och en fått tala och resonera öfver Gnds ord; utan här äro allenast sådana exempel, att en husbonde i sitt hus examinerat sina egna barn och tjänstefolk och för dem hållit bön, hvilket tillförne är bevisadt vara befalldt både i Guds ord och symboliska böckerna, af d:r Luther, d:r Fecht och andra, det ock ingen rättsinnig nekar vara rätt.

Men, lära angifvarne säga, detta är väl rätt, men när främmande komma att höra på, blir det olofliga sammankomster. Svar: Jag ville gärna låta informera mig, huru en i sig själf rätt, loflig och i Guds ord befalld gärning, nämligen att en husfader på rättmätigt sätt och vis öfvar sig och sitt

husfolk i Guds ord, kan blifva orätt, oloflig och straffvärdig däraf, att andra, objudna, af egen drift därtill komma endast att höra på och därvid aldrig upplåta sin mun, helst som ingen kan bevisa, att det ringaste anstötligt mot vår rena lära därvid försports, hvilket likväl är det väsentligaste, som därvid bör undersökas, och, när det förnimmes, angifvas. Men till dato har ingen sådant kunnat angifva här vara skedt. Men när man nu vill göra Guds ord och dess rätta bruk misstänkt, endast därföre att någon främmande blott hör på, så upptar åtminstone gemene man det så, att man på papistiskt vis vill afhålla folket ifrån Guds ord; andre säkre finna ock sitt nöje däraf, emedan de då mena, att de som klaga häröfver och hållas för förståndiga, därmed gifva tillkänna, att det är onödigt och olofligt att bruka Guds ord utom kyrkan, hvarmed de väl äro nöjde.

Jag håller så oförgripligen före, att om åhörare och egentligen husfäder vore så underrättade i sin kristendom, som de borde och kunde, och deras lärare, efter d:r Fechts råd och lära, med sitt exempel och förmaning anförde sina åhörare till sådana kristliga öfningar, då behöfde ingen gå uti annans hus till att höra hvad han då finge höra hemma.

Hvad det ordet *predika* angår, så betyder det i sin egentliga beteckning, som bekant är, när en ordentlig präst på viss bestämd tid och ort uti en ordinarie församling förklarar för församlingen en viss text. Men när man kallar Guds ords bruk hemma i husen af husfäderna, antingen det sker med bönhållande eller förhörande eller läsande utur någon kristlig bok utom den ordinarie gudstjänsten och dess tid etc., ett predikande, så är det oriktigt och högst oegentligt taladt.

Därföre så länge ingen kan bevisa, att några af de angifne har sammankallat folk och dem afhållit ifrån den ordinarie gudstjänsten, under föregifvande, att han ville predika för dem, eller på något sätt så lärt eller handterat Guds ord i sitt hus, att han därigenom gifvit någon tillfälle att hindras ifrån den allmänna gudstjänsten samt ministerium förakta, så skulle jag gärna önska, att man utläte ordet *predika*, emedan det gifver dem, som det höra eller läsa det intrycket, att den

som säges hafva predikat, har fallit ministerium i arbetet, som dock icke är bevisligt.

Skulle jag i denna deduktion hafva felat, så vill jag gärna med tacksamhet mottaga bättre information af den som med öfvertygande skäl kan visa mig hafva felat.

Umeå den 17 juli 1724.

Nils Grubb.

2. Undersökningen angående villfarande läror.

a) Deras förekomst och beskaffenhet.

a. *Grunden för anklagelseskriftens uppgifter.*

I det förut meddelade extrakt ur de skriftliga relationer och bref om det i Umeå församling uppkomna oväsendet i religion och kyrkodisciplin, som Hernösands konsistorium i början af år 1720 insände till Kungl. Maj:t, antyddes först, att i Umeå skulle förkunnas villfarande läror med afseende på lagen, ångern öfver synden, nådemedlens bruk, den kristnes förhållande till de världsliga tingen och den kristliga fullkomligheten.

Det är emellertid anmärkningsvärdt, att ingen af angifgifvarne i sina på konsistoriets befallning förnyade berättelser, nämner ett ord om Grubbs lära med undantag af kyrkoherden Archtædius, som i slutet af sin upprepade berättelse kastar skuggan af misstanke för villfarelse på Grubb genom den förklaringen, att Grubb, enligt hvad han försport, nu i några stycken ändrat sig, men att hans kristendomsfrågor de första med de sista borde underkastas granskning. De öfrige angifvarne hade utan tvifvel på grund af Grubbs framställning både i den förut nämnda, år 1721 tryckta, berättelsen och i försvarsskriften mot Telin funnit sig föranlåtne att icke återupprepa beskyllningarna för villfarelse i läran. Deras tystnad i ifrågavarande hänseende kan anses såsom ett erkännande af att deras första angifvelse, såsom Grubb påstått, haft sin grund i okunnighet om den rena lärans verkliga innehåll, enligt den heliga skrift och de symboliska böckerna samt, hvad prästerna

angår, därmed följande uraktlåtenhet att förkunna den i sina egna församlingar.

b. *Lagen.*

Hvad åklagarne menat med uppgiften, att man i Umeå skärpte lagen för strängt torde kunna anses angifvet i följande förut anförda ord af Telin: »Att skärpa lagen för strängt är att inmänga försakelsen och goda verk och gärningar i artikeln om rättfärdiggörelsen och den eviga saligheten, eller som Spener och andra efter honom lära, att tron så vida hon är verkande genom goda verk och gärningar, gör rättfärdig och salig, och att goda verk och gärningar icke allenast äro nödvändiga för den som är rättfärdigad, utan ock för den, som skall blifva rättfärdig och salig.» Anklagelsen gick alltså ut på, att i Umeå förkunnades en falsk, katolicerande lära om tron, rättfärdiggörelsen och helgelsen. Att den hade sin grund i skrift- och symbolvidrig åskådning och praxis hos åklagarne själfva därom vittnar bland annat äfven Telins skrift mot Grubb samt en brefväxling mellan smeden Ulander och kyrkoherden Archtædius.

Med anledning af hvad Archtædius i en predikan på 8:de Söndagen efter Trefaldighet år 1719 yttrat om tron tillsände Ulander honom s. å. två skrifvelser, i hvilka han uttalar och försvarar den meningen, att Archtædius icke lärde i öfverensstämmelse med den heliga skrift och lutherska bekännelsen. Den lära om tron, som i den nämnda predikan framställdes gick enligt Ulander ut på, att åhörarne icke skulle låta förföra sig från den tro, som de hade haft ifrån ungdomen, utan att någon undervisning meddelades om, huru den lefvande och saliggörande tron är beskaffad. Kärnpunkten i Ulanders anmärkningar är, att Archtædius predikade tro utan att predika bättring och därigenom föranledde människorna att under förlitande på Kristi förtjänst fortlefva i sina synder. »Den lefvande tron», skrifver Ulander, »gifves icke uti ett hårdt och obotfärdigt hjärta, utan uti det, som tillförne med lagens plog upplöjdt är, men här hoppas om lagen och strax till evangelium .... Här läres således, att den som nu lärer

och undervisar sina anhörige, att de först skola hafva af och igenom lagens betraktelser ånger öfver synden och sedan därefter sina hjärtan pröfva och döma, det samma är intet annat än djäfvulens bemödande till att förfalska trons lära.»

Grubb förklarar till försvar mot ifrågavarande beskyllning, att han för sin del alltid gjort sin högsta flit för att noga undervisa åhörarne om skillnaden mellan lagen och evangelium, samt huru vi endast och allenast för Jesu Kristi döds skull genom tron, som verkas genom evangelium, blifva rättfärdige och salige, men att han på samma gång visade nödvändigheten af att taga Kristi kors på sig, korsfästa sitt kött samt med lustar och begärelser, dö synden och världen, gå ut ifrån orättfärdigheten och sådant mera, och att det var denna sistnämnda lära om korset och försakelsen, som af anklagarne ansetts för en lagpredikan, hvilken gjorde vägen till himmelriket för trång, och hvaraf de tagit sig anledning att framställa den anklagelsen, att man i Umeå skärpte lagen för strängt. Grubb anför fördenskull såsom tillämpliga på dem följande ord af Luther i hans föreskrifter för dem som skola hålla visitationer i församlingarna Tom. 4 Altenb. fol. 391: »Nu befinna vi, hvad läran angår förnämligast detta felet, att änskönt somlige predika om tron, genom hvilken vi skola rättfärdiga varda, så blifver dock icke nogsamt visadt, huru man skall bekomma tron, utan varder detta stycket af vår kristliga lära mest af alla försummadt, utom hvilket likväl ingen kan förstå, hvad tro är eller kallas. Ty Kristus säger Luc. 24: 47 att vi skola predika bättring och syndernas förlåtelse. Men månge tala nu allenast om syndernas förlåtelse, men om bot och bättring litet eller intet; där likvisst utan bot och bättring ingen syndernas förlåtelse gifves, det kan ock ingen syndernas förlåtelse förstås utan bot och bättring. Alltså följer därpå, att folket menar sig redan hafva bekommit syndernas förlåtelse, hvarigenom det göres säkert och beflitar sig intet om trons frukter, hvilket är större villfarelse och synd än alla de villfarelser för detta (i påfvedömet) varit hafva.»[1] Vid undersökningen förekom ingenting, som vederlade sanningsenligheten af denna Grubbs förklaring.

[1] En sannfärdig berättelse sid. 26—27.

c. *Ångern öfver synden.*

Angifvelsen, att man i Umeå förde folket till en ogemen syndaånger, ville ingen angifvare inför kommissionen vidkännas. Grubbs öfver denna angifvelse afgifna förklaring blef därföre, äfven den, ovederlagd. Han försäkrar i nämnda förklaring, att han i denna sak lika som i allt öfrigt icke gått ett fingersbredd ifrån de symboliska böckerna eller någonsin fört sina åhörare till annat slags syndakänsla än den, som där på många ställen är beskrifven. Däraf, att hans motståndare det oaktadt förklarat, att folket fördes till en ogemen syndaånger och angifvit hans tillvägagående som ett oväsende i religionen, drager han den slutsatsen, att de voro så godt som helt och hållet obekanta med den rätta botens och bättringens väg samt innehållet i våra symboliska böcker och Luthers skrifter. »Sannerligen», yttrar han, »mina grannar skulle icke hafva funnit anledning att klaga öfver oväsende i religion genom någon här fordrad ogemen syndaånger, därest de hade följt Hieron. Wellers råd i Confess. et judicio de Luthero, hvars ord lyda så: 'Alla teologie studerande förmanar jag högligen, att de flitigt läsa Luthers härliga skrifter, så att de blifva däruti väl hemma. Ty man har icke att befara någon split och oenighet i religionen ibland prästerna, om alla med flit och allvar läsa Luthers skrifter.' Men efter det nu äfven så tillgår, som Luther själf på sin tid klagar i företalet till den mindre katekesen: 'Ehuru allt hvad som bör läras och predikas är på denna tiden dem (prästerna) till öfverflöd och rätt klart för ögonen lagdt uti så många härliga och hälsosamma böcker, som man till den ändan låtit utgå, likväl äro månge så vårdslöse, ja vrånge, att de icke akta nödigt att köpa dessa skrifter, icke heller att läsa dem en gång, änskönt de hafva dem, fördenskull är det ej underligt, att mången försmädar det han icke förstår, just som det står i psalmen: 'The säija slätt thet är eij rätt och hafva thet eij läsit'. Ja, hade mina grannar läst och erfarit hvad symboliska böckerna säga om syndaångern och hvad Luther på många ställen, särskildt Tom. 4 Jen. fol. 400 b i dessa ord skrifver: 'Syndaångern är ingen lätt sak, utan en sådan sorg, som tränger igenom

hjärtat och förkrossar benen, hvilken förorsakas af syndens känsla, som lagen verkar. Men detta sönderbråkande förstå sig påfvens lärjungar icke på, ty de hafva aldrig hört lagens förbannelse, aldrig hört död och förtviflan förkunnas i hjärtat, hvarför de ock utan all erfarenhet strida om dessa saker som den blinde om färgen', hade mina grannar läst detta, så hade de visserligen fällt andra omdömen om saken.» [1]

För öfrigt anmärker Grubb, att man verkligen i visst hänseende kan kalla den sorg, som är efter Guds sinne och kommer åstad bättring till salighet, en *ogemen* syndaånger, nämligen med hänsyn till att den icke är gemen eller allmän, utan förekommer hos endast få människor, och att den öfvergår all annan sorg. Till bevis för sanningen af sistnämnda påstående anför Grubb åtskilliga ställen ur symboliska böckerna, som skildra den uppriktiga syndaångerns kval, samt fortsätter därefter med följande ord: »Jag beder hvar och en öfverväga denna vår egen lära om bot och bättringens första del, som alla präster i Sverige förpliktat sig att i en evangelisk ordning drifva och handhafva emot säkerheten, och sedan eftersinna, om icke den däri beskrifna ångern och ruelsen bör i jämförelse med all annan sorg kallas och vara ogemen.» [2]

d. *Nådemedlens bruk.*

Med afseende på nådemedlens bruk hade som en villfarelse anmärkts, att man lärde folket att bedja, läsa och sjunga dag och natt, samt att man därjämte utbredde den åsikten, att Herrens nattvard icke kunde värdigt begås af någon, förrän han kommit till en ogemen syndaånger och blifvit fullkomligt omvänd.

Om den första delen af denna anklagelse yttrar Grubb, att han icke utan största förundran och fasa förnummit, att hans på Guds ord, t. ex. Luc. 18: 1; 1 Tess. 5: 17, symboliska böckerna och kyrkolagen, kap. 2 § 11, kap. 12 § 1, grundade undervisning om bönen samt förmaning att flitigt åkalla Gud angifvits såsom ett oväsende eller villfarelse, emedan därigenom

[1] En sannfärdig berättelse sid. 28—30.

[2] Högsträttmätige besvär sid. 74—75.

äfven de, som i den heliga skrift af Guds Ande berömmas för en helig vandel och framställas såsom föredömen för oss, gjordes till föremål för klander. Han erinrar här om apostelen Pauli ord till Timoteus, 1 Tim. 5: 5: »Det är en rätt änka som . . . . *blifver alltid i böner och åkallan natt och dag*», samt evangelisten Lucas ord om profetissan Hanna, Luc. 2: 37: »Hon kom aldrig bort utur templet, *tjänande Gud med fasta och böner natt och dag*», påminner desslikes om, att konung David, trots mängden af sina världsliga sysselsättningar, lofvade Gud i sina böner, icke allenast sju gånger om dagen, Ps. 119: 164, utan ock vid midnattstid v. 62, samt att man öfver allt i Sverige sjöng i Ps. 405: 5: »*Nej, så lyder Herrans lag: Gudi tjäna natt och dag.*» [1]

Öfver den föreliggande anklagelsepunktens andra moment anmärker Grubb, att då det angifves som en villfarelse och ett oväsende i religion,. att en person, som icke är ogement ångerfull och fullkomligt eller sannfärdigt omvänd, icke kan värdigt begå Herrens nattvard, så måste angifvarne hålla motsatsen för sanning och sålunda anse, att en oomvänd kan gå till Herrens nattvard, förrän han kommit till en sådan ånger och blifvit fullkomligt omvänd, samt att ett sådant nattvardsbegående är *ett kristligt bruk.* Med denna slutsats som förutsättning fortfar han: »Skall man nu 1:o) gå till Herrens nattvard förrän man blifvit hjärtligt ångerfull och omvänd hvarför fråga de då sina biktbarn under skriftermålet, om de rätt ångra och begråta sina synder? Eller måste jag tro, att de hålla allt sådant för en blott ceremoni, emedan de icke tåla att desse åhörare göra som de själfve sina egna lära och förmana? 2:o) Frågas, om den som vill värdigt begå Herrens nattvard icke måste nödvändigt hafva en lefvande tro, hvilken Gud alltid verkar uti ett förkrossadt, botfärdigt hjärta, änskönt den botfärdige ofta behöfver med goda skäl af Guds ord öfvertygas, att han verkligen är benådad med tro? Likaledes frågas, om den, som med hjärtats tro förtröstar på Kristus, icke är rättfärdig och fullkomligt rättfärdig? Vidare, om den, som är fullkomligt rättfärdig, icke fullkomligt är Guds

[1] En sannfärdig berättelse § 18.

barn? Och ändtligen, om den, som genom Jesu Kristi tro fullkomligt är Guds barn, icke är fullkomligt omvänd? Hvem understår sig nu att svara härtill med nej?»[1] Grubb uttalar därefter den förmodan, att den nu omtalade tillvitelsen för villfarelse hade sin grund i en sammanblandning å hans motståndares sida af förnyelsen och helgelsen med omvändelsen och rättfärdiggörelsen, samt påpekar därjämte att de af argt uppsåt valt uttrycket fullkomlig i stället för sannfärdig omvändelse. Man kunde visserligen med rätta använda uttrycket fullkomlig omvändelse, menar han, men man brukade dock aldrig på hans ort ett sådant uttryckssätt.

e. *En kristens förhållande till de världsliga tingen.*

Att man i Umeå lärde folket att öfvergifva och lämna allt världsligt, anfördes ock som ett exempel på de därstädes gängse, förmenta villolärorna. Med afseende härpå erinrar Grubb därom, att ordalag, liknande de klandrade, förekomma i bibeln och psalmboken, hvarvid han anför Jesu ord Luc. 14: 33: »Hvar och en af eder som icke vedersakar allt det han äger, han kan icke vara min lärjunge.» Därefter yttrar han: »Men på det att försmädelsen måtte vinna någon större sannolikhet, hafva angifvarne stuckit under stol, huru och med hvad villkor man här lärer folket att öfvergifva och försaka allt världsligt, nämligen att de intet skola med hednisk omsorg fika och fara efter denna världens goda eller göra sig några afgudar däraf eller som Kristus själf säger: 'I skolen icke församla eder ägodelar på jorden, ... utan församlen eder ägodelar i himmelen, där hvarken rost eller mal fördärfvar dem, och där tjufvar icke grafva eller stjäla. Ty där edra ägodelar äro, där är ock edert hjärta' (Matt. 6: 19—21), äfvenledes apostelen Johannes 1 Joh. 2: 15: 'Älsken icke världen, icke heller de ting i världen äro'. Likaledes lärer Paulus, Fil. 3: 18—19, att de som akta hvad jorden tillhörer, de äro fiender till Kristi kors, hvilkas ände är förtappelse. Dock lärer man därhos efter 1 Kor. 7: 20, att hvar och en skall blifva uti sin

[1] En sannfärdig berättelse § 23.

utvärtes kallelse, och huru den, som har ett ämbete, bör akta därpå, samt att hvar och en i sitt stånd skall väl bruka världen, men på det sätt som Paulus lärde 1 Kor. 7: 31: 'De, som bruka denna världen, vare som de brukade henne icke, ty denna världens väsende förgås'; arbeta i sin kallelse i rättan tid (2 Tess. 3: 12) och icke sörja för morgondagen (Matt. 6) utan all sin omsorg kasta på Herren (1 Petr. 5: 7). Att så lära och göra håller jag för ett rättsinnigt väsende i religionen och tvärt om, att de oväsende stifta, som äro däremot och sådant förhållande illa berykta.» [1]

f. *Den kristliga fullkomligheten.*

Äfven det, att man i Umeå lärde folket att fara efter fullkomligheten, hade konsistoriet i klagoskriften till Kungl. Maj:t anmält och därmed jämväl på den läran satt villfarelsens stämpel. Till försvar mot angreppet på denna punkt hänvisar Grubb till hvad den heliga skrift lär i denna fråga, hvarvid han till exempel anför Fil. 3: 12: 'Icke att jag allaredo hafver det fattat, eller allaredo fullkommen är, men jag far fast därefter.' Fil. 3: 15: 'Så månge vi nu fullkomne äro.' Kol. 4: 12: 'På det I mågen blifva ståndande fullkomlige.' Ebr. 5: 14: 'Den som fullkomne äro tillhörer stadig mat.' Matt. 5: 48: 'Varer fördenskull fullkomlige.' 1 Kor. 14: 20: 'Käre bröder, varer icke barn i förståndet, utan varer barn i ondskan, men i förståndet varer fullkomlige.' Kol. 1: 28, 29: 'Den vi förkunnom, förmanande hvar människa och lärande hvar människa i all visdom, på det att vi skole ställa hvar människa fullbordad i Kristo Jesu: Där jag ock på arbetar och kämpar efter hans verkan, som krafteliga verkar i mig.» Härmed har han visat, att den heliga skrift talar om kristlig fullkomlighet, dels såsom något af en kristen redan vunnet, dels såsom ett mål för hans fortfarande sträfvan.

Efter ofvannämnda citat fäster Grubb uppmärksamheten på, 1:o) att det är stor åtskillnad mellan lagisk och evangelisk fullkomlighet; 2:o) att ingen kunde säga, ännu mindre bevisa

[1] En sannfärdig berättelse § 20.

att han eller någon annan där i församlingen efter hans ditkomst lärt eller inbillat sig äga någon lagisk fullkomlighet, om man bortsåge ifrån den omständigheten, att många vid hans ankomst till församlingen, när de i katekesförhöret vid hvarje bud tillfrågades, om de funno sig hafva syndat däremot, af okunnighet om tio Guds buds rätta förstånd svarade sig icke hafva brutit mot något af dem, hvaremot åtskilliga af dem som bemödade sig om ett sant kristligt lif med bittra tårar hade beklagat sig öfver sin ofullkomlighet; 3:o) att han kunde bevisa, att det vid alla tillfällen i Umeå hade blifvit lärdt, huru omöjligt det är för oss i detta lifvet att uppnå lagisk fullkomlighet, och 4:o) att alltså i Umeå icke yrkades på någon annan fullkomlighet än en evangelisk, sådan som den heliga skrift och de symboliska böckerna framställa.[1]

Såsom förut nämnts, hade af de ursprunglige angifvarne i deras för andra gången till konsistoriet ingifna berättelser endast kyrkoherden Archtædius vågat framkomma med några antydningar om, att villfarande läror skulle hafva vunnit insteg i Umeå. Men äfven han drog sig tillbaka, då det blef fråga om att bevisa beskyllningarna för villfarelse. Med anledning af Archtædii förut omnämnda skrifvelse till konsistoriet af den 12 juni 1723, hvilken den 14 juli 1724 upplästes inför kommissionen, underställer Grubb i skrifvelse af 15 juli s. å. kommissionens ompröfning, huruvida icke pastor Archtædius, som tycktes hafva föranledt konsistoriet att framställa beskyllningen för villfarelse i läran, antingen borde lagligen bevisa sanningen af sina ord eller ställas till ansvar för en så ohemul beskyllning. I sitt med anledning af denna Grubbs skrifvelse samma dag till kommissionen ingifna memorial förklarar Archtædius, att han med de orden, att Grubb i några mål ändrat sig, icke åsyftat något annat än hvad Grubb själf tillstått, nämligen att han vid hemkomsten från Stockholm år 1719 funnit något i församlingen, som behöfde rättelse. Om skulden för dessa erkända felaktigheter vore att söka hos Grubb eller hos andra, lämnade han åt Grubbs eget samvete

---

[1] En sannfärdig berättelse § 21.

att afgöra. Huruvida Grubbs kristendomsfrågor voro felaktiga eller icke öfverlät han åt höga vederbörande att undersöka. Då någon annan icke heller åtog sig att bevisa sanningen af anklagelserna för villfarelse i läran, och de af församlingen hörda vittnena icke hade något att anföra, som kunde ge ens ett sken af sanning åt ifrågavarande anklagelser, kommo de att framstå såsom obefogade.

g. *Vissa uttryck i Grubbs katekes.*

På grund af kommissionskonstitutorialets bestämmelse, att kommissionen skulle upptaga icke blott hvad konsistoriets skrifvelse till Kungl. Maj:t uttryckligen angifvit såsom ett oväsende i religion och kyrkodisciplin, utan äfven hvad nämnda skrifvelse gaf anledning till, upptog kommissionen till behandling jämväl den af kyrkoherde Archtædius väckta frågan om undersökning af beskaffenheten af Grubbs katekesförklaring samt en del andra frågor. I öfverensstämmelse med Archtædii hemställan framställde kommissionsledamoten prosten N. Wallerius, med hvilken äfven den andre prästerlige kommissionsledamoten, kyrkoherden Z. Plantin, och konsistoriets fullmäktige, lektor Walanger, förenade sig, fyra anmärkningar mot Grubbs katekes, nämligen angående hans framställning af sabbaten, evangelium, Kristi förnedring samt Guds ords indelning.

Sabbaten.

På frågan: Hvilken dag kallas hvilodagen? svarar Grubb: »Alla dagar, på hvilka offentlig gudstjänst hålles som söndagar samt högtids- och böndagar, hvilka äro befallde högtidligen att firas.» Häremot anmärktes af de tre ofvan nämnde personerna, att man bör göra åtskillnad mellan söndagarna, hvilka allt ifrån apostlarnas tid blifvit med den kristna församlingens bifall hållna för hvilo- eller sabbatsdagar i stället för judarnas sabbat, som var lördagen, och högtids- eller fest- och helgdagar, som efter kristlig frihet och på öfverhetens befallning blifvit antagna och inrättade.

Till försvar mot denna anmärkning anför Grubb, a) att den sjunde dagen är af Gud i begynnelsen omedelbart in-

stiftad som hvilodag, men att hvilodagen i Nya testamentet blifvit af Gud icke omedelbart utan medelbart genom människor flyttad till söndagen; b) att de andra högtids- och böndagar äfven äro medelbart instiftade af Gud såsom dels af församlingen, dels af höga öfverheten förordnade till Guds äras och gudaktighetens befrämjande, så att de måste inbegripas under tredje budet, så framt söndagen skall anses vara därunder inbegripen; c) att vi både på grund af gudomlig och världslig lag äro förpliktade att helga icke allenast söndagen utan äfven andra högtids- och böndagar, på det sätt som Svebilius i sin katekesförklaring beskrifver hvilodagens helgande, nämligen genom att afhålla oss från alla lekamliga sysslor och världsliga arbeten, som förhindra gudstjänsten, och använda den dagen till Guds ords hörande, till böner och lofsånger, tjänande Gud med både tankar, ord och gärningar; d) att Luthers förklaring öfver tredje budet i lilla katekesen betygar det samma, då den sätter hvilodagens ohelgande i förakt för predikan och Guds ord, emedan Guds ord predikas icke blott om söndagarna, utan äfven på högtids- och böndagar; e) att om man efter prosten Wallerii lära skulle för gemene man förklara det tredje budet så, att endast söndagen vore hvilodagen, och att följaktligen endast de, som försyndade sig emot den, syndade emot tredje budet, så skulle snart många taga sig friheten att förakta både predikan och Guds ord på högtids- och böndagar och sköta sitt världsliga arbete. Under den af honom antagna förutsättningen, att den synd, som den begår, hvilken med världsligt arbete försummar predikan och de anbefallda gudaktighetsöfningarna på högtids- och böndagar, och den dygd, som den utöfvar, hvilken i kristlig lydnad i ifrågavarande hänseende uppfyller sin plikt, nödvändigt måste hänföras till något af de 10 buden, frågar han slutligen prosten Wallerius, kyrkoherde Plantin och lektor Walanger, som hade uteslutit högtids- och böndagarna från det tredje budet, till hvilket bud de ville hänföra bemälte synd och dygd.[1]

[1] Utom den förklaring, som Grubb dikterade till kommissionens protokoll, och hvarur det ofvan meddelade är hämtadt, författade han sedermera en både till form och innehåll förtjänstfullare förklaring angående de frågor, som tvisten mellan

Evangelium.

Frågan: Hvad är evangelium? hade Grubb besvarat sålunda: »Det är ett ljufligt budskap för alla botfärdiga syndare, att de skola undfå Guds nåd, syndernas förlåtelse, lif och salighet genom en hjärtans lefvande tro på Kristus.» Prosten Wallerius ansåg, att Grubb genom detta svar i likhet med calvinisterna inskränkte evangelii nåd till de utkorade, under det att den i stället är allmän, och kyrkoherden Plantin förklarade, att emedan Kristi förtjänst och evangelii löften äro allmänna, liksom Kristi befallning om evangelii predikan är obegränsad, så följer däraf att evangelium är för alla människor ett gladt och ljufligt budskap.

I sin förklaring häröfver anför Grubb, att han och hans granskare vid svaret på frågan, hvad evangelium är, utgått ifrån olika synpunkt. Han hade svarat på frågan, hvad evangelium är för de människor, som mottaga det, de hade svarat på frågan, hvad det är i och för sig, eller hvad det enligt Guds syfte var ämnadt att blifva, men på grund af människornas otro icke blir, nämligen ett gladt budskap för alla människor. Att han besvarat frågan från den angifna synpunkten, visade, yttrar han, nästan hvarje ord, hvarför han ock höll före, att hans motståndare vid framställandet af sin anmärkning alldeles obefogadt utgått från den förutsättningen, att han med sitt svar velat säga, hvad evangelium är från den synpunkt, från hvilken de utgått. Vidare påpekar han, att han om Kristi förtjänst och nåd på behöriga ställen och vid de tillfällen, då detta var på sin plats, lärt, att de i och för sig och efter Guds uppsåt äro allmänna och tillbjudas alla människor, samt att alla hans åhörare visste detta och jämväl kunde med. Guds ord bevisa det.

På prosten Wallerii invändning, att det vore orätt att beskrifva evangelium från den af Grubb använda synpunkten, och att det alltid borde beskrifvas från synpunkten af hvad

honom å ena sidan samt Wallerius, Plantin och Walanger å den andra innefattade, i hvilken han särskildt framhåller, att hans motståndare i denna tvist röjt en öfverraskande okunnighet i den lutherska kyrkans lära, sådan den finnes framställd i de symboliska böckerna.

det är i sig själf förmedelst Kristi förtjänst, svarar han, 1:o) att om han felat i detta hänseende, så hade det icke varit något fel i själfva läran, utan endast därutinnan, att han icke på det stället också nämnt, att nåden och Kristi förtjänst i sig själfva äro allmänneliga, 2:o) att om prosten Wallerius ville i den nämnda beskrifningen på evangelium se ett calvinistiskt kätteri, så måste han ock påbörda Paulus detsamma, emedan denne beskrifver evangelium på samma sätt, då han Rom. 1: 16 säger: »Kristi evangelium är Guds kraft, allom dem till salighet som tro». Sedan åberopar han sig på Kristi ord Matt. 11: 5: »Dem fattigom varder predikadt evangelium», samt Es. 61: 1 och Luc. 4: 18—19.

Kristi förnedring.

Mot framställningen af Kristi förnedring anmärktes, att Grubb uteslutit aflelsen, som utgjorde grunden till de andra förnedringsgraderna, så att dessa utan denna icke skulle hafva kommit till stånd. Härpå svarade Grubb, att han, på det att hans åhörare bättre skulle ihågkomma hvad Kristi förnedring och upphöjelse innefattade, i anslutning till den apostoliska tron nämnt fem olika grader såväl af förnedringens som upphöjelsens tillstånd och ansett sig kunna göra detta, dels på den grund att hvar människa visste, att födelsen förutsätter och innesluter aflelsen, dels ock af det skäl att teologerna icke äro så nogräknade eller sins emellan eniga med afseende på gradernas antal, hvarpå belysande exempel anföras. För att förekomma vidare kritik i detta hänseende utsatte han emellertid aflelsen såsom hörande till Kristi förnedring i det exemplar af sin katekesförklaring, hvilket han själf inlämnade till kommissionen.

Indelningen af Guds ord.

Grubbs fråga: Huru mångahanda är Guds ord? betecknades af prosten Wallerius såsom misstänkt, emedan den är så uppställd, att den kan gifva anledning till det papistiska svaret, att Guds ord är dels det skrifna, dels det oskrifna eller

det pietistiska svaret, att det är dels det yttre, dels det inre ordet, hvarföre frågan enligt Wallerius borde hafva denna lydelse: Huru fördelas Guds ord? Grubb genmälde, att svaret på frågan tydligt nog visade dess mening.[1]

h. *Salighetskunskapens nödvändiga innehåll.*

Med anledning af ett katekesförhör, som prosten Wallerius höll inför kommissionen med lappkvinnan Gunnila Nilsdotter för att utröna, om hennes okunnighet i kristendomen var så stor, som Grubb i ett hans Sannfärdiga berättelse bifogadt intyg uppgifvit, uppstod en strid om, huruvida kunskapen om de tre gudomspersonernas enskilda egenskaper. genom hvilka de skiljas från hvarandra, och för hvilka nämnda lappkvinna icke kunnat redogöra, vore för en enfaldig kristen så nödvändig till salighet, att okunnighet om dessa egenskaper medförde salighetens förlust. Teologie lektorn Walanger förfäktade den meningen, att det icke är nödvändigt för en enfaldig människa att känna dessa enskilda egenskaper, utan att det är nog för en sådan att veta, att det är en Gud och tre personer i gudomen. Prosten Grubb invände däremot. att Athanasii symbolum fordrar ifrågavarande kunskap af hvarje kristen såsom alldeles nödvändig till saligheten, så att ingen kristen, vore han än den enfaldigaste, får vid sin salighets förlust vara okunnig om gudomspersonernas enskilda egenskaper, emedan det hör till en fundamental trosartikel, och Athanasii symbolum tre gånger kungör dem evig själavåda. som icke veta sådant. Prosten Wallerius anmärkte härvid. att Athanasii symbolum väl kungör de människor fördömelse. som förneka personernas enskilda egenskaper, och som hafva en oriktig mening om dem, men ingalunda de människor, som äro okunniga om dem. Prosten Wallerius och lektor Walanger hänförde alltså gudomspersonernas enskilda egenskaper till den andra klassen af den kristna trons grundartiklar, som

[1] I sin senare förut omnämnda förklaring påpekar han, att frågan i den form, som prosten Wallerius ville gifva åt den, skulle vara underkastad samma misstanke af samma skäl, som det mot Grubb anförda.

innefattar sådana, hvilka väl kunna umbäras, men ej förnekas, under det att Grubb hänförde dem till den första klassen, innefattande sådana trosartiklar, som för hvarje människa äro oundgängligen nödvändiga till salighet.

I en till kommissionen ingifven, på latin affattad skrift framställer prosten Wallerius närmare sina åsikter i föreliggande fråga.[1] Han uttalar däri den meningen, att orden i Athanasii symbolum: »Hvilken som vill salig varda» samt: »Den henne icke fullkommeliga och ren håller, han blifver utan tvifvel förtappad evinnerliga» icke kunna hänföras till de stycken, som man bör veta och icke kan umbära kunskapen om, så framt man vill varda salig, emedan i motsatt fall ingen af gemene man skulle blifva salig till följd af bristande kunskap om största delen af innehållet i nu nämnda symbolum, utan att de i stället gälla sådana trossanningar, hvilka böra hållas så fullkomliga och rena, att man icke förnekar eller tviflar på någon del af dem. Till stöd för denna sin mening, erinrar han om, att hela Athanasii symbolum är en försvarsskrift, som visar, hvad Athanasius ansåg nödvändigt att tro gent emot sin tids kättare och detta allenast i artikeln om Gud och Kristus, hvaraf följer att teologerna med rätta gjort en åtskillnad mellan det, som man icke får vara okunnig om, och det som man icke får förneka, om man vill varda salig. Nödvändigt att veta för hvarje människa, som vill varda salig, ansåg prosten Wallerius, 1) att det är en Gud till, som befaller det goda och förbjuder det onda, som vedergäller goda gärningar med evig belöning och onda gärningar med evigt straff, 2) att denne Guden är treenig, Fadren, som skapat oss, Sonen, som återlöst, och den Helige Ande, som helgat oss, 3) att hon är en syndare, och att synden förtjänar Guds högst rättmätiga vrede samt timligt och evigt straff, 4) att Gud dock varkunnat sig öfver oss och sändt sin Son, som skulle i vårt ställe betala synderna och förvärfva oss det eviga lifvet, 5) att denna hans Son har blifvit människa, har lidit och dödt för oss, blifvit begrafven, uppstått och farit till himmelen till att regera öfver hela världen, samt att han en gång skall återkomma för att döma

[1] Kommissionshandlingarna n:o 82.

världen, 6) att Gud för denna sin Sons förtjänsts skull vill förlåta henne hennes synder och göra henne till arfvinge af ett evinnerligt lif, om hon bättrar sig ifrån sina synder och sätter all sin förtröstan på Kristus, 7) att hon för att stärka sin tro bör uppmärksamt och med vördnad höra Guds ord och bruka den heliga nattvarden, samt 8) att hon är pliktig för så stora välgärningar lefva gudligen och inrätta alla sina gärningar efter tio Guds bud. Utan kunskap i dessa nämnda stycken förklarar han ingen kunna vara en kristen, mycket mindre böra tillåtas att begå Herrens nattvard.

Efter angifvande af det, som äfven den enfaldigaste kristen nödvändigt bör veta för att varda salig, angifver prosten Wallerius jämväl, hvad som bör fordras af dem, »som hafva bättre pund samt mera tid och andra hjälpmedel till att kunna göra framsteg». Dessa borde veta, att Gud skapat allting i himmelen och på jorden, att han ännu styr och regerar himmel och jord, att han är allsmäktig, allvetande, allestädes närvarande, att vi alltså böra allestädes frukta honom och hafva honom för ögonen, på det att vi icke må synda. Vidare borde sådana hafva kunskap om, att människan, som i begynnelsen var skapad fullkomlig, är fallen i synd och har dragit öfver sig ett jämmerligt fördärf, så att hon behöfver den Helige Andes upplysning och helgelse. Sådana borde noga och väl undervisas om, hvad och huru mycket Kristus för oss lidit, hvad han för vår skull gjort och uträttat, hvad som hör till en sann bättring, hvad det innebär att ställa sitt lefverne efter Guds lag, hvad vi hafva fått i dopet, hvad vi få i den heliga nattvarden, hvad vår plikt är emot Gud och dylikt mera.

I ett längre anförande till kommissionens protokoll[1] framställer Grubb sina anmärkningar mot den ofvan nämnda skriften af Wallerius, hvarvid han i främsta rummet häfdar riktigheten af sin åsikt angående nödvändigheten af att känna gudomspersonernas enskilda egenskaper (proprietates characteristicæ), medelst hvilka den ena personen skiljes från den andre, såsom att Fadren ifrån evighet födt och föder Sonen, att Sonen ifrån evighet är född och födes af Fadren, och att den Helige

[1] Finnes äfven i Svenske Ecklesiastike Handlingar 1720—1729 n:o 9.

Ande ifrån evighet utgått och utgår af Fadren och Sonen. Först fäster han uppmärksamheten på den omständigheten, att teologerna icke voro ense om, huru många och hvilka hufvudartiklar som höra till den första klassen och ej kunna för en enfaldig utan själavåda umbäras, och hvilka som höra till den andra klassen, som väl kunna umbäras, men ej förnekas, hvarför man icke heller af den ene eller andre teologens mening kunde sluta sig till, huruvida de ifrågavarande egenskaperna hörde till hufvudartiklarna af den första eller andra klassen, utan gjorde bäst i att förblifva vid de klara orden af den lära, Athanasii symbolum innehåller och hela den lutherska församlingen antagit.

Med afseende på Wallerii påstående, att Athanasii symbolum fördömer endast dem, som förneka dess lära, men icke dem, som äro okunniga om den, anmärker Grubb, att han icke kan se annat, än att Athanasii symbolum genom Wallerii förklaring göres till en vaxnäsa, som man får vrida efter sin mening tvärt emot klara orden, som lyda: »Hvilken som vill salig varda, han måste för allting hafva den allmänneliga kristeliga trona». Han fäster härvid uppmärksamheten på, att den latinska texten har ordet teneat, som icke betyder: icke neka, utan: veta och förstå samt hålla sig fast vid det man vet, nämligen tron, som i symbolum beskrifves. »Skall han nu», fortsätter han, »hafva henne, så måste han ju veta henne, ty huru kan jag sägas hafva den kristliga tron, när jag ignorerar och icke vet henne.» Det vore orimligt, menar han, om någon ville påstå, att symbolums uttryck »hafva den kristeliga trona» betyder, att den, som icke förnekar den, har den, äfven om han icke äger någon kunskap om den. Vidare anser han, att Athanasius icke gärna skulle hafva kunnat kalla tron allmännelig, om icke alla, som vilja varda salige, böra hafva henne. Med afseende på orden: »Den henne icke fullkommelig och ren håller» frågar han: »Huru skall jag hålla det fullkomligt och rent, som jag icke har någon kunskap om?» Jämväl ur symbolums ord: »Den som vill varda salig, han måste alltså hållat (d. v. s. tro och tänka) om tre personer i gudomen» drager han den slutsatsen, att den ifrågavarande kunskapen är nödvändig, emedan man icke kan tänka eller

tro någonting om det, hvarom man icke har någon kunskap. Samma slutsats härleder han ur de orden i slutet af symbolum: »Detta är den allmänneliga kristeliga trona, den henne icke fast och stadigt tror, han kan icke varda salig», då han med anledning af dem frågar, huru man kan tala om att fast och stadigt tro det, hvarom man intet vet, såvida man icke vill införa en sådan tro, som icke stöder sig på eget förstånd och begrepp om saken utan på andras myndighet enligt ordspråket: »Jag tror som prästen tror».

På Wallerii invändning, att ingen af gemene man skulle blifva salig, om Grubbs uppfattning af symbolet vore riktig, emedan gemene man äro okunniga om största delen af dess innehåll, svarar Grubb, att detta vore förmätet taladt och innefattade en beskyllning mot alla präster utan undantag för att icke hafva lärt sina åhörare att rätt förstå Athanasianska symbolum, som dock stode i lilla katekesen i det syftet, att folket skulle undervisas därom såväl som om de öfriga lärostyckena. För sin del försäkrade han, att alla de i hans församling, som han erkände såsom någorlunda försvarliga i sin kristendom, skulle med förstånd kunna redogöra för innehållet i nämnda symbolum, samt uttalade den förmodan, att jämväl på andra orter funnes rättsinniga präster, som undervisat sina församlingar i denna trosbekännelse. Att en stor del, ja kanske största delen af gemene man, vore så fåkunnige, att de förstode mindre delen såväl af denna trosbekännelse, som af öfriga stycken i katekesen medgåfve han, men frågade på samma gång, hvad som var orsaken därtill om icke prästerskapets försumlighet.[1]

[1] Till förebyggande af missförstånd anse vi oss här böra meddela ett utdrag äfven ur den ytterligare förklaring i dessa frågor, hvilken Grubb sedermera utarbetade. Han yttrar däri bland annat om ifrågavarande punkt: »Med allt detta har jag egentligen afseende på sådana kristna, som äro af sundt förnuft, men ej på dem, som hafva något naturligt fel i förståndet eller eljest, så att de ingenting kunna fatta, icke heller på dem, som vistas på de orter, hvarest läran om treenigheten ej fullkomligen eller oriktigt läres; ty hvad de bägge senare slagen angår, så lärer den kärleksrike Guden efter sitt allvisa råd veta sina extraordinarie vägar med många af dem, som eljest kunna vara välmenande och böjlige för den Helige Ande; dels att han har tålamod med de utan deras skuld vanvettiga och tilläfventyrs verkar tron hos dem som hos barnen, dels att Herren varkunnar sig öfver

Med afseende på Wallerii förteckning på det, som är nödvändigt att veta äfven för en enfaldig kristen, gör Grubb först den allmänna anmärkningen, att, om de uppräknade läropunkterna skola fattas i vidsträckt bemärkelse, d. v. s. på ett sådant sätt, att de innefatta en fullkomlig förklaring af allt hvad de i teologien förutsätta och fordra, innan man kan rätt förstå dem, han då vill hålla den, som rätt förstår dem, för en välgrundad och icke enfaldig kristen, men att de, om de skola fattas så, att den enfaldige endast behöfver efter orden veta, hvad dessa punkter innehålla, hvilket, enligt hvad omständigheterna gåfve vid handen, vore Wallerii mening, äro ganska ofullständiga. Denna ofullständighet finner Grubb bland annat däruti, att Wallerius väl fordrar kunskap om, att Gud förlåter synden, när människan bättrar sig och förtröstar på Kristus, men icke kunskap om hvad en rätt syndaånger är, eller huru man skall komma därtill. Då Wallerius bland de större kunskapsfordringar, man bör ställa på de mera begåfvade, uttryckligen nämner »hvad som hörer till en sann bättring», så är Grubbs slutsats, att den enfaldige kristne enligt Wallerii framställning icke behöfver veta, hvad som hör till en sann bättring, åtminstone formellt berättigad. Andra af Grubb påpekade ofullständigheter äro, a) att Wallerius, ehuru han fordrar, att den enfaldige skall veta, att han skall sätta sin förtröstan på Kristus, likväl icke kräfver kännedom om, hvad tron är, som är hufvudgrunden till hela vår salighet, och huru man bör skicka sig, om den Helige Ande skall kunna verka tron, b) att endast af dem, som skola komma till högre kunskap fordras kännedom om, hvad nattvarden är, och hvad man där får, men icke af den enfaldige, hvilken sålunda skulle kunna värdigt begå den utan att veta detta, c) att likaledes icke af den enfaldige, utan blott af de bättre be-

---

de under villfarande religion stadde som öfver den fromme hedningen Cornelius, hvilken fast han icke hade redigt begrepp om treenigheten m. m. dock af Gud underligen förhjälptes till en saliggörande kunskap.» Svenske Ecklesiastike Handlingar 1720—1729 n:o 9. Angående den af Grubb här uttalade åsikten jfr Konung Karl XII:s bref till konsistorium i Wexiö den 25 maj 1699 och den 2 november s. å. Se O. Wallqvist: Ecclesiastique samlingar, andra flocken, Wexiö 1789, sid. 162—164.

gåfvade kräfves, att de skola veta, hvad och huru mycket Kristus har lidit för oss, och hvad han för vår skull uträttat. d) att döpelsen, som dock är det Nya testamentets första sakrament, är alldeles utesluten från det, som de enfaldige böra veta, så att den enfaldige ej en gång synes behöfva veta, att han är döpt, mycket mindre hvad döpelsens nytta är, och hurudant förbund han i döpelsen ingått med Gud.

Vid slutet af sin förklaring med anledning af Wallerii anmärkningar underställer Grubb kommissionens ompröfvande. huruvida han kunde anse Wallerius hafva suttit som en opartisk medlem af kommissionen. Föranledd däraf förklarade Wallerius, att han ställde sig under Kungl. Maj:ts nådiga hägn och försvar samt lefde i den förhoppning, att Kungl. Maj:t skulle låta hans anmärkningar skärskådas i sitt forum och träffa anstalter för de anmärkta bristernas afhjälpande.

i. *Grubbs ställning till Hasselqvist.*

I ett memorial af den 14 juli[1] hade lektor Walanger å konsistorii vägnar till kommissionen hemställt, om icke äfven sådant, som tilldragit sig, sedan konsistoriet afgifvit sin berättelse till Kungl. Maj:t, och var af samma beskaffenhet, som det i berättelsen omförmälda eller kunde tjäna till belysning däraf, borde af kommissionen upptagas och skärskådas. Sedan prosten Grubb efter erhållen kommunikation af Walangers memorial i ett den 15 juli[2] afgifvet utlåtande förklarat sig för sin del gärna medgifva, att kommissionen undersökte allt, som till dato förmenades hafva passerat, på det att ingen skulle få tillfälle att då eller efteråt säga, att något blifvit förbigånget, emedan han icke fruktade för att blifva öfverbevisad om att själf hafva gjort sig skyldig eller gifvit andra anledning till något oväsende, beviljade kommissionen lektor Walangers hemställan.

[1] Kommissionshandlingarna n:o 33.
[2] » » 36.

Konsistoriets nämnda åtgärd genom Walanger synes hufvudsakligen hafva åsyftat att bereda det tillfälle att få inför kommissionen draga fram Grubbs förhållande till den finske studenten Carl Hasselqvist. Genom ett memorial af den 10 augusti[1] underställde konsistoriets fullmäktige kommissionens pröfning, huru Grubb kunnat finna sig befogad att till skolmästaretjänsten i Umeå stad rekommendera nämnde Hasselqvist, som af Åbo konsistorium på grund af irrlärighet blifvit förklarad otjänlig att få något prästämbete i riket, så länge han fasthöll vid sina oriktiga åsikter, en äfven af consistorium regni gillad åtgärd. Såsom bilagor till ifrågavarande memorial bifogades bland annat afskrift af ett bref af den 29 januari 1724 från Åbo konsistorium till konsistorium i Hernösand, innehållande begärda upplysningar om Hasselqvist, samt utdrag af Umeå stads protokoll den 15 oktober 1723, hvilka bilagor bekräfta riktigheten af Walangers uppgifter angående Grubb och Hasselqvist.

Enligt nämnda protokollsutdrag hade landshöfdingen Jakob Grundel till magistraten i Umeå öfversändt ett till honom från Hernösands konsistorium inkommet förslag att besätta den efter den förut omnämnde Jakob Orre lediga skolmästaretjänsten med en magister Johannes Hedström med begäran om magistratens och borgerskapets yttrande öfver nämnda förslag, emedan bemälde Hedström var honom alldeles obekant. Vid ärendets behandling hade Grubb erinrat borgerskapet om, att det rörde deras barns timliga och eviga välfärd, och uppmanat dem att noga öfverväga, åt hvem de ville anförtro sina barn, samt förklarat, att han hade en noggrann kännedom om Hasselqvist och försäkrat honom vara en så god karl och så lämplig för den ifrågavarande sysslan, som han någonsin kunde önskas.[2] Det var detta hans beteende, som nu lades honom till last.

---

[1] Kommissionshandlingarna n:o 68.

[2] Af protokollet framgår, att magistraten och borgerskapet redan förut framställt sin önskan att erhålla Hasselqvist, samt öfverenskommit om att på egen bekostnad skaffa sig privatlärare, ifall konsistoriet skulle vilja påtvinga dem någon annan.

I inledningen till sin i detta ärende afgifna förklaring[1] fäster Grubb uppmärksamheten på, att ändamålet, för hvilket denna sak hos kommissionen anmälts, icke blifvit angifvet, och förklarar sig i sitt utlåtande utgå från det antagandet, att Walanger velat framställa honom såsom irrlärig, därför att han till skolmästare rekommenderat en person, som af Åbo konsistorium förklarats hysa åtskilliga emot Guds ord och de symboliska böckerna stridande lärosatser. I själfva förklaringen upplyser han först därom, att stadsnotarien i protokollet refererat hans yttrande angående Hasselqvist på ett sådant sätt, att denne syntes hafva fått en amplare rekommendation af Grubb, än den han i verkligheten gaf honom. När borgmästaren Thavonius tillsport Grubb, om han kände Hasselqvist, hade han svarat, att han kände honom till namnet, men att han icke mindes sig någonsin hafva sett eller talat med honom, att han likväl af åtskilligt rättsinnigt och ärligt folk i Stockholm, som noga kände honom, hade hört, att han var en bra karl och synnerligen lämplig för den ifrågavarande sysslan, och som Grubb icke kände eller hört talas om någon annan, som ville åtaga sig befattningen och vore skickligare därtill, hade han uttalat den förmodan, att man komme att blifva belåten med Hasselqvist. Han medgaf, att han på ofvan anförda skäl hade ansett Hasselqvist kompetent till skolmästaretjänsten, men frågade på samma gång, med hvad rätt lektor Walanger påbördade honom vetskap vid rekommendationstillfället därom, att Hasselqvist blifvit af Åbo konsistorium förklarad för irrlärig, då konsistoriets förklaring icke blifvit allmänt kungjord. Man kunde så mycket mindre undra öfver, att han icke hade haft kännedom om detta, som det af den afskrift af Åbo konsistorii skrifvelse till konsistoriet i Hernösand, hvilken såsom bilaga åtföljer Walangers memorial till kungl. kommissionen, framginge, att sistnämnda konsistorium icke hade haft kunskap därom, förrän det, på skriftlig begäran att erhålla upplysning om Hasselqvists person, mottagit Åbo konsistorii bref af den 29 januari 1724. På grund af det ofvan anförda uttalade han slutligen den förhoppningen,

[1] Kommissionshandlingarna n:o 77.

att han icke skulle anses hafva låtit någon förseelse komma sig till last i denna sak.[1]

Borgmästaren Thavonius, som kommissionen funnit nödvändigt att höra i ärendet, berättade, att han först utnämnt Hasselqvist till innehafvare af den lediga skolmästarebeställningen, emedan han kände hans kapacitet och skicklighet, samt att magistraten och borgerskapet därtill gifvit sitt bifall, så mycket hellre som de hade sig bekant, hvilka släta subjekter konsistorium hade där och annorstädes till ungdomens information förordnat, som vore bekanta för sin liderlighet och likväl blefvo ostraffade och vid sina tjänster bibehållna. Borgmästaren ansåg det icke underligt och ovanligt, om konsistoriet i Åbo skulle hafva förkättrat en och annan, som framdeles torde befinnas oskyldig, emedan man hade exempel på, att åtskilliga blifvit utkastade ur synagogan, hvilka dels voro aflidne, dels då ännu lefde i olägenhet, armod och vanära. Att därutinnan allt rätt tillgått sade han sig icke vara förpliktad att tro, utan förklarade sig hålla det för mycket ovisst intill den dagen, då allt det, som nu är fördoldt, skall komma i ljuset, och Herren själf skall företaga sig alla off- och skrocksocknar att rätta och återbryta.[2]

β) De förmenta irrlärornas föregifna verkningar.

a. *En dyster lifsåskådning.*

Bland de föregifna verkningarna af de förmenta irrläror, som förkunnades i Umeå, framhåller det s. k. extraktet i främsta rummet en dyster lifsåskådning. »De, som denna salighetsordningen antaga», heter det, »visa sig alltid med nederhängande hufvuden». Grubb yttrar härom, att man, så snart någon varit bedröfvad öfver synden och icke alltid kunnat

[1] Om studenten Carl Hasselqvist se E. W. BERGMAN: Några bidrag till svenska-kyrkans historia sid. 1—84 samt J. A. LINDGREN: Bidrag till den svenska pietismens historia I sid. 87—88.

[2] Gammal beteckning för resning i mål, upptagande af förut slutgiltigt afdömda mål till ny behandling. Kommissionshandlingarna n:o 89.

i sitt yttre uppträdande dölja sin invärtes ånger, utan låtit andra märka någon yttring af den, genast på ett obefogadt sätt, tvärt emot den Helige Andes mening, på honom tillämpat profeten Esaias ord om en människa, som under en falsk fasta hänger sitt hufvud såsom en säf (Es. 58: 5), samt påpekar, huru många i världslig och ofta otidig sorg få bittert gråta och hänga hufvudet samt jämra sig, såsom om ingen Gud funnes till, utan att därför blifva föremål för någon anmärkning. Det ifrågavarande klandret mot nämnda yttringar af syndasorg vittnade om okunnighet med afseende på beskaffenheten af en uppriktig ånger öfver synden och en sann botfärdighet.[1]

b. *Andligt högmod och kärlekslöst dömande.*

Andligt högmod och kärlekslöst dömande öfver andra människor hörde också till de frukter, som man trodde sig hafva funnit de förment falska lärorna framalstra hos sina anhängare, och inför Kungl. Maj:t hade framhållit såsom vittnesbörd om sådana lärors förekomst. En yttring af andligt högmod hade det i anklagarnes ögon varit, att de som efterföljt den lära om omvändelsen och det kristliga lifvet, hvilken i Umeå förkunnades, enligt anklagarnes utsaga ville hälsas såsom omvände och nya människor. Ur samma källa härleddes nog ock ogynnsamma omdömen i andligt hänseende i allmänhet om andra människor ifrån desse omvändes sida, på samma gång som de betraktades som bevis på ett kärlekslöst sinnelag.

Med afseende på de uppgifna anspråken att hälsas såsom omvände och nya människor bedyrar Grubb på sitt samvete, att han aldrig hade sport någon vilja så kallas, men väl hört många beklaga sig öfver, att de af dem, som icke velat tåla någon gudaktighetsöfning, af hat och på spe blifvit kallade »de omvände». Den enda grund kommissionen kunde uppleta för angifvarnes uppgift angående högmodig anspråksfullhet såsom följd af de förment nya lärorna var ett yttrande af

[1] En sannfärdig berättelse sid. 31.

bonden Anders Andersson, hvilken sagt, att han tyckte folket inbillade sig vara något. Grubb gjorde med anledning däraf den anmärkningen, att man af denna omständighet nogsamt kunde förstå, hvad grund ryktet om en inbillad helighet och fullkomlighet ägde.

Obehörigt dömande synes verkligen hafva förekommit och väckt förargelse, om än åtskilligt, som så betecknades, icke rättvisligen kunde hänföras under denna rubrik. Konsistoriets anklagelseskrift uppger särskildt, att de, som icke höllo sig till de anklagade, af desse dömdes såsom ovärdige nattvardsgäster, då de framgingo till Herrens bord.

Såsom speciell anklagelse för obehörigt dömande kan kyrkoherdens i Bygdeå, Jakob Burmans, anklagelse mot pigan Malin Eriksdotter betraktas. Nämnda piga anklagades för att hafva sagt, att folket i Bygdeå lefde ett ogudaktigt lif och icke voro stadda på salighetens väg, samt därför att hon bedragit sin svåger och syster att öfvergifva sitt hemman i Bygdeå och flytta till Umeå socken. På begäran af kyrkoherde Burman hade Per Jonsson i Öndebyn, Nils Jonsson i Bäck och soldaten Matts Carlsson Järf om ifrågavarande piga afgifvit en skriftligen upptecknad och vederbörligen bevittnad berättelse, som inlämnades till kommissionen.[1] Enligt denna hade Malin Eriksdotter under två år innehaft tjänst i Umeå församling före år 1719 och sedan uppehållit sig hos sin syster Brita Eriksdotter och hennes man, bonden Anders Larsson i i Öndebyn samt verkligen fört sådant tal, som i anklagelsen uppgifvits, och slutligen med sin systers tillhjälp lyckats förmå sin svåger att i ödesmål lämna sitt i godt stånd varande skattehemman och afflytta till Umeå. Per Jonsson intygar därjämte, att hans hustru efter umgänge med de två nämnda systrarna med all flit velat öfvertala honom att följa Anders Larssons exempel.

Anders Larsson, hans hustru Brita Eriksdotter och svägerskan Malin Eriksdotter afgåfvo den förklaringen, att de, emedan de icke ville om helgdagarna förnöta tiden med allehanda fåfängligheter, utan hellre betrakta Guds ord, blifvit af

[1] Kommissionshandlingarna n:o 30.

folket i Bygdeå försmädade och förföljde, att adjunkten Erik Nettrin sagt åt hustrun Brita Eriksdotter, när hon kommit till honom för att söka tröst i sin bedröfvelse, att hon vore af den förbannade Umeå religion, att kyrkoherde Burman under kommunionen stött henne för munnen med kalken, och att slutligen hela familjen för att undvika sådan förargelse och därjämte undslippa den betungande militärinkvarteringen i Bygdeå flyttat ur församlingen och upptagit ett öde hemman i Umeå.

Grubb yttrar sig om det ifrågavaravde dömandet på följande sätt: »Hvar opartisk, välsinnad läsare täcktes här vid i acht taga och betrachta: 1:o) Huru det har sig i början med alla dem som vilja beflita sig om Gudachtigheten och det syndiga väsendets afstående; där förelöpa många felachtigheter innan det blifver någon stadga utaf, hvilcken genom långlig öfning under mångahanda försökelser, intet på en gång, utan effter handen, vinnes tillika med den christeliga försichtigheten, som uti alla tillfällen vet at visligen skicka sig. I medlertid måste och bör man med sådana begynnande hafva tålamod, rätta dem uti deras svagheter med kärlighet, så att det må lända til förbättring; men intet fägna sig, då man kan snappa up några deras fehl, eller i afvogt sinne giöra buller där utaf, de fehlande där med at bry och förarga. Mångfaldiga Guds Andas förmaningar i Skriften som handla om dem, som ännu äro Barn och svaga, bestyrcka alt detta, viljandes jag doch nu allenast anföra hvad Paulus lärer i 1 Thess. 5: 14. Men vij bedje Eder käre bröder, förmaner the oseduga, tröster de klenmodiga, hielper the svaga, varer långmodige vid hvar man; se ock Doct. Gezelii förklaring här öfver. Therföre så vist som vij alle varit i våra unga åhr barnslige, oförsichtige, och sådant mehra, så vist har aldrig ännu någon blifvit omvänd til Christum, som icke vet i begynnelsen af dess omvändelse oräckneliga felachtigheter vara med sig förelupna, så emot den ena som den andra Christeliga plichten, med hvilcka likväl Guds Barn intet se hos sig igenom fingren, utan effter bättre underrättelse och öfvertygelse dem ändra och bättra.

2:o)I bland andra svagheter, som medelst det förskräcke-

liga alla menniskiors förderf igenom fallet, hvar och en, särdeles i början, ändoch med olikhet i graderne, vidhänger, är jämväl det, att vij taga oss eij nog visligen tilvahra för andras dömande; at vij äro för hitzige i de allmänna lasters bestridande; öfverlägga icke heller tilbörligen tid och rum, som där til fordras, utan fara väl til vägs med de ännu oförfarne lärjungarne, som ville det Christus skulle låta komma eld öfver dem, som honom intet undfägnade.

At nu sådant til en dehl kan också vara händt här i församlingen af några ibland dem, som annars likväl med alfvare anammat bättringens ord tror och har jag trodt, i anledning af alla menniskiors ofvannämda skröpliga beskaffenhet, fast än jag intet fådt den vissheten om de där utropade exemplen och profven däraf, som till de bråtzligas fulla öfvertygelse erfordrats; ehuru jag med offentlig sochnestämma sökt at leta dem fram. Icke desto mindre har jag, intet allenast uti predikningarne, utan ock enskylt alfvarligen bestraffat hvad jag hördt vara i förenämde måhl af en eller annan brutit, särdeles under min frånvaro på riksdagen 1719 jämte tydelig undervisning, huru en christen med andras dömande sig kan försynda; Hvar igenom jag också, Gudi låf, bot der å skaffat, och det alt långt förr än Vener. Consistorii varnings skrifft til denna församlingen blef afkunnad . . . .

3:o) Men hvad vilja nu de vidrige tidningebärare väl hafva vunnit med omrörde angifvande? Ach! at de viste hvad det har til säja; *Stärcker de svaga, heler de siuka, förbinder de sårade, hämtar igen de förvillade, upsöker de förlappade.* Hezech. 34: 4, 16. och betänckte hvad Lutherus säjer Tom. 4 Jen Lat. fol. 93. b. Vides multa in piis, quæ te offendunt, vides eos quandoque labi, peccare, infirmos esse, etc. så hade de annorledes förhållit sig emot dem, som de nu sökt at komma i ondt tahl och rychte. Hvad hafva the annat uträttat igenom deras kärlekslösa utspridelser, så i detta som de flera måhl, än at de uppenbarat, det de sielfve aldramäst sig afklädt och ingalundo iklädt den hiertans barmhertighet, vänlighet, ödmjukhet, NB. sachtmodighet och NB. långmodighet, som värckar, at de christne meddraga hvar then andra inbördes. Coloss. 3: 12? De tala huru andra försedt sig med

dömande, men besinna eij, at mången af dem sielfva denna synden på margehanda vijs aldravärst begått och dymedelst varit jämväl sielfve mycket skulden der til, at andre kan skie blifvit upprörde af kött och blod til at bemöta dem på samma sätt igen. Hvarföre hafva de i detta fallet icke varit så snälle med mennisklig svaghets mantelen, som de färdige äro, at dermed skyla de eljest lideriigaste gierningar, hvilcka en åhrbar hedning icke ens försvarar, som svalg och dryckenskap. och den grufveliga svordoms lasten etc,»[1] ....

c. *Rätt förhållande med afseende på den heliga nattvarden.*

Såsom en följd af den läran, att ingen kunde värdigt begå Herrens nattvard, förrän han kommit till en ogemen syndaånger och blifvit fullkomligt omvänd, hade i konsistoriets anklagelseskrift uppgifvits, att anhängarne af den ifrågavarande religiösa rörelsen i Umeå i förstone, af fruktan att ovärdigt begå nattvarden, innan de blifvit fullkomligt omvände, afhöllo sig ifrån den väl två eller tre år. Häröfver afgifver Grubb följande förklaring: »Där någon skulle så många åhr afhålla sig där ifrån, utaf föracht för det heliga sacramentet och der til bruka berörda invändning, så bör en sådan, enär det yitterligit blir, anses som en ogudachtig, och tiltalas som en ochristen, effter Kyrcko-Lagen Cap. XI. §. 2. Men giör han det af svaghet eller af en sanfärdig fruchtan, så förstår jag intet annat. än att man bör lämna honom privilegia conscientiæ erroneæ. afflictæ et tentatæ, och att siälesörjaren altså åligger, genom Guds ords krafft söka at underrätta, upmuntra och leda honom til en rätt förtröstan på sin Frälsare, tå han, utan sitt svaga samvetes förkränckande, kan begå den heliga nattvarden; men intet tvinga honom där til tvärt emot sin conscientiam erroneam ac tentatam; derföre ock Kyrcko-Lagen Cap. II. §. 2. förbiuder at släppa dem til Herrans Nattvard, hvilkas samvete är af någon sådan anfächtning besväradt, förr än de genom bättre undervisning föras till rätta. Nu tilstår jag gierna, at här i församlingen offta sådane sielfve kommit til mig och

[1] En sannfärdig berättelse sid. 41—44.

och beklagat, at de eij för den ovärdighet, de hos sig funnit, vågat sig at begå Herrans Nattvard, hvilckas tillstånd jag har undersökt, och när jag funnit, at de stådt under svåra anfächtningar, har jag dem genom Guds nåd af hans ord uprättat, så at de sedan med stor längtan och förtröstan brukat detta dyra salighets medlet. Men at det intet är nytt, det de, som söka Guds rike med alfvare, råka uti sådana anfächtningar, visar Doct. Luther Tom. 6 Altenb. fol. 345. sålunda: *Om Satan märcker, at tu hafver Guds Ord kärt och äger then förtröstan, at titt lefverne är behageligt för Gud, så hvilar han intet, utan kastar tig i vägen allahanda kors och Frestelser;*

Altså röijes ock genom thenna beskyllningen, at angifvarne i sina församlingar aldrig lära höra af några anfächtningar hos deras åhörare, hvilcket är et mäckta slätt prof.»[1]

d. *Striden mellan Grubb och Telin inför kommissionen.*

Med stöd af prästeståndets i underdånig skrifvelse till Kungl. Maj:t den 23 september 1723 framställda begäran, att Grubbs och Telins skrifter måtte granskas af den kommission, som skulle anställa rannsakning angående de religiösa förhållandena i Umeå, och Kungl. Maj:ts därtill lämnade bifall, anhöll Grubb, att kommissionen måtte ålägga Telin att bevisa sanningen af sina anklagelser. Han fordrade detta så mycket mer, som ingen af angifvarne velat vidkännas de gröfsta beskyllningarna i det s. k. extraktet eller åtaga sig att bevisa dem, då Telin däremot i sin skrift offentligen erbjudit sig att bevisa, att allt som stod i extraktet var sant.

Telin, som efter erhållen kallelse inställde sig för kommissionen, förklarade, att han icke kunde efterkomma dess begäran, att han skulle bevisa sanningen af sina påståenden gent emot Grubb, emedan han icke hade något exemplar af sin skrift och icke erkände någon annan skrift såsom sin än den, som hvilade i kungl. kansliet och blifvit af ärkebiskopen och Stockholms konsistorium granskad och godkänd. Med

[1] En sannfärdig berättelse sid. 39—41.

anledning af denna Telins förklaring kunde kommissionen intet åtgöra med afseende på tvisten mellan honom och Grubb, utan uttalade endast den förmodan, att Kungl. Maj:t torde pröfva nödigt att i denna sak höra vederbörande, som granskat Telins skrift.

3. Undersökningen angående Grubbs själavård.

a. *Tvenne tolfmäns klagomål.*

I enlighet med ett af pastor Hernodius framställt yrkande lät kommissionen, dels för att höra åberopade vittnen, dels ock för att höra, hvad den i allmänhet kunde hafva att andraga i det föreliggande målet, kalla hela Umeå församling att inställa sig med en tredjedel i sänder. Första eller södra tredingen hade på tillfrågan intet att anmärka med afseende på prosten Grubbs förhållande. För nämnda treding fördes ordet af tolfmannen Per Jakobsson i Kasemark. När denne samt tolfmannen Erik Larsson i Hösjön, hvilka båda hörde till södra tredingen, emellertid fått kännedom om, att de af pastor Hernodius hade åberopats som vittnen, men för hvarjehanda otidigheters skull blifvit af prosten Grubb jäfvade, inkommo de den följande dagen på den norra tredingens vägnar med en klagoskrift[1] mot Grubb af följande innehåll: 1:o) Med afseende på katekesförhören anhöllo de att få bruka Svebilii tryckta katekes och slippa ifrån prosten Grubbs frågor, som af honom skulle hafva utlämnats till vissa personer att af folket köpas eller afskrifvas och voro af en sådan beskaffenhet, att de framställde Guds ord i stympad form och tvetydiga ordalag, så att den fattiga allmogen och det gemena folket genom dem mera förhindrades än uppbyggdes i sin kristendom. 2:o) Vid katekesförhören förklarade de det tillgå så, att den, som icke kunde prostens frågor ord för ord utantill, blef af prästerskapet handterad på ett oanständigt och gyckelaktigt sätt, rycktes och drogs i håret, uppställdes på stolar för att skämmas, stöttes, skuffades samt hånades och begabbades med ord och åthäfvor,

[1] Kommissionshandlingarna n:o 53.

och vidare att prästerskapet genom okristligt och obarmhärtigt dömande och fördömande icke allenast igenklistrade ögonen på den enfaldiga allmogen, utan ock nedsvärtade både herdar och får i främmande församlingar öfver hela riket, hvilka förstnämnda beskylldes för att medelst sin försummelse lämna sig själfva och sina församlingar till rof åt djäflarna och deras anhang. 3:o) Uppgåfvo de, att en stor del af allmogen, som icke kunde riktigt redogöra för sig efter prosten Grubbs frågor, förvägrades tillträde till Herrens nattvard, ehuru de voro komna till en hög ålder och under sin föregående lifstid af sina själasörjare enligt sin innerliga trängtan tillåtits att obehindradt bruka detta nådemedel, att större delen af desse icke på 7, 8 à 9 års tid fått blifva delaktige af den nåd, som Kristus genom nattvarden meddelar åt alla botfärdiga, hvarför tolfmännen begärde, att dessa, så att säga bannlyste, måtte efter den förut brukade och bekanta metoden blifva examinerade i sin kristendom af någon främmande präst, emedan prosten Grubb uppgaf deras fåkunnighet i sin kristendom såsom skäl för sin vägran att lämna dem tillträde till Herrens nattvard. 4:o) Slutligen anfördes klagomål däröfver, att Grubb tvärt emot träffadt aftal, för sin bekvämlighets skull, flyttat apostladagarnas firande från lördagens förmiddag till samma dags afton, hvilket enligt uppgift mycket misshagade hela församlingens allmoge, hvarför denna enhälligt begärde att enligt den förut skedda öfverenskommelsen få fira nämnda dagar på förmiddagen i stället för aftonen om lördagarna.

Yttrande af norra tredingens allmoge.

Sedan den ifrågavarande skriften blifvit uppläst, lät kommissionen uppropa den norra tredingens närvarande allmoge man för man för att höra dess mening angående denna i dess namn ingifna klagoskrift. Af de 110 à 120 bönder, som utgjorde nämnda treding, befunnos då endast 10 vilja instämma i de framställda klagomålen, och af dessa 10 tillhörde de fleste bönderna i Tefteå by, hvilka icke blott enligt skriftböckernas intyg, utan jämväl enligt vittnesbörd till kommissionens protokoll af Grubbs motpart pastor Hernodius aldrig hade haft

eller hade den ringaste kunskap i sin kristendom, utan af hårdnackenhet föresatt sig att aldrig lära något. De öfrige ogillade de i klagoskriften framkastade beskyllningarna och förklarade, att de icke hade någon anledning till klagomål med undantag af några, som besvärade sig öfver, att de på grund af sin ringa kristendomskunskap blifvit förvägrade att begå Herrens nattvard, och begärde, att af någon främmande präst få sin kristendomskunskap pröfvad.

Grubbs förklaring.

I ett utförligt memorial af den 1 augusti[1] gendrifver Grubb tolfmännens beskyllningar. Inledningsvis tillkännager han, att de tvenne tolfmännen voro bekanta som hans fiender, och hemställer till kommissionen, huruvida de icke för det sätt, på hvilket de i föreliggande fall missbrukat sin ställning som edsvurne män, borde sig själfva till förbättring och andra till varning blifva vederbörligen näpste, hvarjämte han med åberopande af kapten von Schoten som vittne omnämner, att tolfmannen Erik Larsson varit så gudlös och en sådan försmädande föraktare af Guds ord, att han kallat hans förklaring öfver katekesen för pillerfrågor. Hvad de tio bönder anginge, hvilka instämt i tolfmännens klagomål, uttalade han den meningen, att de, om de förhördes inför kommissionen skulle komma att visa, att de ej förstått, hvad som stod i klagoskriften, och att deras oförstånd vore en förmildrande omständighet för dem. Med afseende på klagoskriftens författande påpekar han, att tolfmännen enligt eget erkännande hade såsom författare användt hans störste afundsman fänriken Anders Nordeen.

I sitt yttrande öfver 1:sta klagopunkten hänvisar han i fråga om tolfmännens anhållan att få bruka Svebilii tryckta katekes till det utförliga yttrande häröfver, som han komme att lämna i sitt utlåtande öfver en annan, af 9 bönder till kommissionen ingifven, klagoskrift, i hvilken en liknande anhållan framställdes. Uppgiften, att han skulle hafva utlämnat

[1] Kommissionshandlingarna n:o 60.

sina katekesfrågor till att afskrifvas och köpas af allmogen betecknas som en uppenbar osanning.

Såsom en obevislig beskyllning tillbakavisar han äfven tillvitelsen att med sin undervisning mer hafva förhindrat än uppbyggt det gemena folket i dess kristendom och uttalar sin förvissning om, att det förhör, som komme att anställas med församlingen i kommissionens närvaro, allrabäst skulle ådagalägga den ifrågavarande beskyllningens falskhet. Gent emot beskyllningen att hafva framställt Guds ord i stympad form och tvetydiga ordalag, hänvisar han till undersökningsprotokollets vittnesbörd om, att förståndigare folk, nämligen angifvarne själfve, som mestadels voro präster, hade erkänt honom vara renlärig, ehuru de voro hans motparter, och uttalar den förhoppningen, att han skulle få ett liknande vittnesbörd af flere förståndige och beskedlige i församlingen, samt beder kommissionen, att klagoskriftens författare och hans principaler måtte åläggas att bevisa sanningen af denna grofva beskyllning.

Med afseende på uppgiften i den 2:dra anklagelsepunkten, att de som icke ord för ord kunde prosten Grubbs frågor utantill drogos i håret, stöttes och skuffades m. m., anmärker han, att författaren till klagoskriften icke torde kunna framföra någon, som ville åtaga sig att bevisa sanningen af denna uppgift, icke ens någon af dem, som hade del i denna skrift. Grubb häntyder i sammanhang härmed på den möjligheten, att de klagande tolfmännen förr sett sådant, som här omförmälts, ske i församlingen, men misstagit sig angående tiden, då de tillvitat honom det, som med vittnen torde kunna bevisas hafva tilldragit sig före hans tid.

För påståendet, att de okunnige sattes på stolar att skämmas, hvilket, äfven det, betecknas som osanning, medgifver han, att det fanns en skenbar grund i en verklig tilldragelse, som närmare skildras. Då Grubb under den föregående vintern examinerade församlingen i katekesen, hade nämligen bland de närvarande funnits en gosse, som aldrig velat tiga, utan genom otidigt talande störde både Grubb och examinanderna. Sedan Grubb många gånger förgäfves näpst honom, hade han tagit honom ut ur hopen och satt honom på en stol

afsides från de andra en liten stund dels för att slippa störas af honom, dels för att låta honom sig och andra till varning skämmas för sitt beteende. Detta hade alltså skett, icke därföre att gossen icke kunde läsa, som klagoskriftens författare falskeligen uppgifvit, utan på grund af hans störande uppträdande vid katekisationen, hvarför han ansåg sig icke hafva gjort sig skyldig till något straffvärdt genom nämnda åtgärd.

Beskyllningen för okristligt och obarmhärtigt dömande och fördömande tillbakavisades likaledes såsom obevislig och falsk både med afseende på Grubb själf och de andre prästerna i församlingen. Men på samma gång förklarade Grubb, att han gärna tillstod, att när han och hans ämbetsbröder vid katekesförhören funnit personer, som aldrig velat inhämta den enfaldigaste och till saligheten oundgängligen nödvändiga kunskapen, mycket mindre lefva därefter, utan i 10 à 11 års tid, år ifrån år, förblifvit i sin okunnighet, oaktadt alla varningar, förmaningar och böner, de användt på dem, de då efter Guds egen befallning Hes. 33: 8 icke dömt dem, utan kungjort för dem Guds dom, nämligen att, om de därefter som förut fortfore att förakta Guds ord, icke ville låta sig undervisas däruti och lefva därefter samt intill ändan framhärdade i en sådan ogudaktighet, de då aldrig kunde blifva salige, utan måste blifva evinnerligen fördömde. Detta hade de gjort i det syfte, som Gud själf i det anförda bibelstället angifver, nämligen att den ogudaktige måtte taga sig till vara för sitt onda väsende.

Med afseende på anklagelsen att hafva nedsvärtat herdar i främmande församlingar öfver hela riket uttalar Grubb den förhoppningen, att hvar ärlig och förnuftig människa skall hålla honom för beskedligare. Han kände själf många rättsinnige och nitälskande lärare, men minsta delen af hela rikets prästerskap och hoppades, att många honom obekante rättsinnige lärare funnes. Men på samma gång förklarade han, att ibland präster både norr- och söderut kunde finnas sådana, som oförsvarligen förestode sina församlingar, lämnade dem i okunnighet i fråga om deras kristendom och det oaktadt admitterade dem till den heliga nattvarden. Därom hade han blifvit öfvertygad genom dem, som från främmande församlingar kommit till Umeå och vid förhör knappast visat något

tecken till kunskap, ehuru de haft obehindradt tillträde till Herrens nattvard i de församlingar, från hvilka de ankommit. Enligt Pauli ord 1 Kor. 11: 29 ansåg Grubb, att sådana människor måste räknas bland ovärdige nattvardsgäster, så framt man icke ville införa entusiasmen, som föreger, att en människa kan hafva andens verkan utan ordet. Vidare förklarade han sig icke kunna förstå annat, än att deras präster vore orsaken till, att de åte och drucke sig själfva domen, emedan de admitterat dem till den heliga nattvarden i deras fåkunnighet. Om sådana präster och inga andra hade han talat och hemställde till kommissionens ompröfning, om sådana präster vore rätte själasörjare eller själamördare.

Anledningen till, att han så hade beskrifvit dylika präster, låg däri, att en del af hans åhörare alltid brukat till försvar för sin fåkunnighet och säkerhet åberopa, att prästerna i andra församlingar icke vore så stränga vare sig med afseende på katekesen eller kyrkodisciplinen och icke afhölle någon från Herrens nattvard eller anställde något förhör förut med dem, som ville begå den.

För att visa, att sådana präster, på hvilkas oförsvarliga förhållande de stödde sig, icke vore att lita på, utan att man borde handla endast efter Guds ord, hade han måst framhålla för dem det oförsvarliga i nämnda prästers beteende.

Till vederläggning af den i 3:dje klagopunkten framkastade beskyllningen, att han vägrat till hög ålder komne personer tillträde till Herrens nattvard, därför att de icke kunnat hans kristendomsfrågor, upplyser Grubb, att han af de gamle fordrade kunskap endast om det, som man nödvändigt måste känna för att kunna vara en rätt kristen och värdigt begå Herrens nattvard,[1] hvilket hans komministrar och alla redlige församlingsmedlemmar kunde intyga.

Men när de äfven om sådant icke hade kunskap eller förstånd, vågade han icke att lämna dem tillträde till nattvarden. Den, som hölle sådana för värdige nattvardsgäster, fölle i entusiasmen, hvart han än vände sig. Den längtan, att begå nattvarden, desse sade sig hysa, var blott naturlig

[1] Se kungl. cirk. den 18 december 1695.

och härflöt af den elaka vana, de ifrån början haft, att i sin blindhet och fåkunnighet gå till nattvarden och anse sig på grund af detta utvärtes verk vara säkra om saligheten.

Att deras förre själasörjare låtit dem i en sådan okunnighet begå nattvarden ansåg han alldeles oförsvarligt. Hans åklagare syntes mena, att själasörjaren borde lämna alla frihet att gå till Herrens nattvard och ej göra sig besvär med att rätteligen undervisa och förhöra sina åhörare, som symboliska böckerna fordra. Taget på ett sådant sätt, blefve prästämbetet ett bland de lättaste af alla ämbeten.

Emellertid hade han intet emot, att de för sin okunnighets skull från nattvarden uteslutne enligt åklagarnes begäran blefve af någon främmande präst förhörde, emedan han hoppades, att hans egen berättelse om dem därigenom skulle blifva besannad.

Angående firandet af apostladagarna, hvaremot de klagande vändt sig i den 4:de punkten af sin skrift, erinrade Grubb först därom, att kyrkolagen icke meddelade några bestämmelser med afseende på tiden för deras firande. Då han ankom till församlingen, hade hans komminister föreslagit, att apostladagarna till allmogens bekvämlighet måtte firas på lördagsaftnarna, och han hade gått in på detta förslag. Sedermera hade den klagande tolfmannen Erik Larsson på ett häradsting förklarat, att det vore hela allmogens önskan, att apostladagarna firades på lördagsförmiddag, ehuru endast en eller två af hans kamrater höllo med honom, och han icke heller hade någon fullmakt af allmogen, af hvilken blott få voro tillstädes. Emellertid hade Grubb ändrat apostladagarnas firande i öfverensstämmelse med den af Erik Larsson framställda önskan. Men då han sedan hos allmogen hade försport missnöje öfver den vidtagna förändringen på grund däraf, att de längre bort boende nödgades gå hemifrån på fredagen, hvilket i synnerhet om sommaren, då de hade brådtom med arbete, förorsakade stora olägenheter, hade han på nytt ändrat tiden för de ifrågavarande dagarnas firande så, att den förlagts till lördagsaftnarna. Skulle någon ändring i detta hänseende återigen vidtagas, så måste, förklarade han, öfverheten därom förordna.

Slutligen yttrade han, att han, ehuruväl han såsom anklagad icke vore skyldig att bevisa sin oskuld, emedan det ålåge anklagaren att bevisa sanningen af sin anklagelse enligt regeln: actore non probante, reus absolvitur, likväl, på det att de två tolfmännens och deras medhjälpare Nordeens brottslighet samt hans egen oskuld måtte så mycket tydligare blifva ådagalagd, begärde, att kommissionen måtte låta inkalla de tio bönder, som gillat klagoskriften, och framställa till dem de i bilagan litt. A ur klagoskriften sammanställda frågor. Han gaf på samma gång uttryck åt den förmodan, att man vid det kommande förhöret skulle finna, att de icke ville fasthålla vid de af tolfmännen framkastade beskyllningarna, utan nekande komme att besvara frågorna, om han gjort sig skyldig till det, som klagoskriften tillvitade honom, och därmed röja, att de icke förstått klagoskriften, utan af oförstånd låtit locka sig att gilla den.

Likaledes begärde han, att kommissionen måtte inkalla de i bilagan litt. B uppgifna vittnena samt låta dem besvara såväl den förre som den senare serien af frågor i bilagan litt. A.

Bil. litt. A.

Ser. I. Frågan 1. Om jag utfärdat några skrifna frågor och svar öfver kristendomen att afskrifvas och af allmogen köpas.

Fr. 2. Om genom mina kristendomsfrågor allmogen blifvit mera hindrad än uppbyggd i sin kristendom.

Fr. 3. Om jag stympat Guds ord.

Fr. 4. Om jag föreställt Guds ord under tvetydiga meningar.

Fr. 5. Om jag genom obarmhärtiga domar igenklistrat ögonen på den enfaldiga allmogen.

Fr. 6. Om jag nedsvärtat och fördömt alla lärare och åhörare i främmande församlingar hela riket igenom.

Fr. 7. Om ibland mina åhörare, eho det vara månde, som mina kristendomsfrågor icke rätteligen kunnat ord från ord utantill, de då af mig med ett vrångt härskande på oanständigt sätt blifvit handterade, ryckte och dragne med håret, stötte, skuffade etc.

Fr. 8. Om icke någon vet erinra sig, att sådant hårdragande etc. under katekesförhören har skett före min tid.

Ser. II. Fr. 1. Om jag i mitt lärande varit försumlig eller förfört mina åhörare till någon irrig eller villfarande lära, som på något sätt strider emot Guds ord och våra symboliska böcker, utur hvilka jag dem ofta föreläst, det jag bestyrkt mina satser med.

Fr. 2. Om jag befunnits straffbar i mitt lefverne på något sätt.

Fr. 3. I synnerhet om jag efter extraktet n:o 1 skärpt lagen för strängt, d. v. s. gjort och skärpt honom strängare än Guds ord mig föreskrifver.

Fr. 4. Om jag fört folket till en ogemen syndaånger, det är en sådan, som icke hvarken i den heliga skrift eller symboliska böckerna står beskrifven.

Fr. 5. Om jag lärt folket, att de här i världen kunde bli fullkomlige och utan synd.

Fr. 6. Om jag på något sätt stiftat något oväsende i religion och kyrkodisciplin.

Fr. 7. Om jag icke fastmer hållit mig tätt intill Guds ord i religion och hänvist mina åhörare därtill att själfve undersöka i skriften, om det icke vore sant hvad jag dem lärt och i kyrkodisciplin hållit mig till kyrkolagen.

Bilagan B.

Förteckning på de vittnen här af församlingen, som åstundas att blifva inkallade och afhörde:

Herr kapten von Schoten, herr räntmästaren Kröger, herr häradsskrifvaren Sandström.

Af bönder:

Erik Mårtensson i Ytterhiske, Hans Jonsson i Vänforssa, Mats Öndesson i Djekneböhle, Olof Persson i Röbeck, Erik Johansson i Klabböhle, Anders Olofsson därsammastädes, Anders Mårtensson i Tjälamark, Nils Andersson i Böhle, Simon Nilsson i Öhn.

* * *

Om kommissionen ansåge, att flere vittnen behöfde höras, så ville och kunde han anföra en hel sky af sanningsvittnen (nubem testium veritatis).

De nämnda 10 bönderna inkallades och fingo hvar och en för sig besvara de ofvannämnda 8 frågorna samt besvarade dem nekande, förklarande sig icke hafva mera att klaga öfver, än att de själfva eller deras anhöriga voro utestängda från den heliga nattvarden, därför att de ej nog kunnat läsa. Bonden Per Mårtensson anmärkte särskildt om det öfverklagade hårdragandet, att han ej visste mer därom, än att prosten förleden vinter tagit en gosse litet i håret.

b. *Anklagelse mot Grubbs komminister Olof Modin.*

Då församlingens norra treding hördes af kommissionen, och de två tolfmännen å dess vägnar egenmäktigt inlämnade den förut nämnda klagoskriften mot Grubb, inlämnade ock bonden Sven Mosesson från Wästerhiske en mot Grubbs komminister Olof Modin riktad anklagelseskrift,[1] i hvilken denne beskylldes för att vid ett katekesförhör hafva fördömt personer, som efter skedd kallelse i hjärtats ödmjukhet inställt sig för att betyga den tro, som Guds ande genom ordet verkat i deras hjärtan, under förklaring, att alla, som icke i prästernas åsyn gjorde goda gärningar, skulle utan nåd lämnas till rof åt djäflarna. För att få befogenheten af sin anklagelse styrkt begärde han, att kommissionen måtte inkalla och på ed höra hela det vid det ifrågavarande tillfället närvarande skriftelaget.

Sedan skriften delgifvits komminister Modin med befallning att den 29 juli inkomma med förklaring, tillbakavisade denne i ett utförligt memorial[2] den ifrågavarande beskyllningen såsom osannfärdig. Han hade aldrig varit så förmäten, att han upphäft sig till domare, men att förkunna Guds dom öfver alla hårdnackade, genstörtige och obotfärdige därtill var han förordnad. Enligt Guds allvarliga befallning i den heliga skrift, t. ex. profeten Hesekiel kap. 3: 17—19; 33: 7—9 hade han dels i allmänhet i offentliga predikningar och vid katekesförhör sagt till dem, som under många år icke en utan väl

[1] Kommissionshandlingarna n:o 54.
[2] » » 63.

hundra gånger blifvit varnade och förmanade att bättra sig, fatta kärlek till Guds ord, låta sig undervisas däruti och ställa sitt lefverne därefter, att om de icke gjorde detta, utan framhärdade i sin obotfärdighet och doge däruti, så måste de blifva fördömde, dels ock enskildt sagt till den och den: »Om du icke i tid omvänder dig, utan framhärdar i din fåkunnighet och obotfärdighet och däruti dör, så blir du aldrig salig, utan fördömd», för hvilket tillvägagående han såsom ytterligare stöd ur den heliga skrift åberopade Matt. 10: 15; 11: 20—24; Rom. 2: 8—9; 8: 6—8, 13; Gal. 5: 19—21; Ef. 5: 5, 11; 1 Kor. 6: 9—10; Ps. 7: 13—14; 5 Mos. 28: 15 följ., 30: 17—18; Es. 66: 24.

Om han icke förkunnat Guds dom öfver hans ords föraktare, så hade han gjort sig skyldig till det grufliga straff, som Gud genom profeten Hes. kap. 33: 8 uttalat öfver försumlige och rädde själaherdar, nämligen att han skall kräfva syndarnes blod utur deras händer. När man nu med all flit sökte att föra människorna till en rätt kunskap i Guds ord och en gudlig vandel samt förkunnade de hårdnackade Guds dom, om de icke omvände och bättrade sig, så uppstege hos de argsinta, som icke hade någon lust att lära sig Guds ord, ännu mindre att ställa sitt lefverne därefter, hat och illvilja mot deras lärare och själasörjare såsom hos denne bonden Sven Mosesson.

Hvad de åberopade vittnena anginge, kunde han icke anse dem vittnesgilla, då undertecknaren af klagoskriften icke nämnt någon viss person, som han skulle hafva fördömt, och alltså måste anses hafva anfört klagomål på hela skriftelagets vägnar, hvilket sålunda vore att anse som åklagare och följaktligen icke kunde få uppträda som vittne.

Då, som han hoppades, den kungl. kommissionen såväl af denna hans förklaring som däraf, att Sven Mosesson aldrig skulle gitta bevisa sin falska beskyllning, skulle finna honom vara helt oskyldigt angripen och tilldelad en sådan belöning för sitt trägna arbete, så underställde han dess ompröfning, om icke Sven Mosesson tillika med den, som åt honom uppsatt klagoskriften, hvilka anfallit honom i hans ämbete, borde

sig själfva till rättelse och andra till varning behandlas enligt tjugoandra punkten i prästerskapets privilegier.[1]

Till belysning af Sven Mosessons karaktär lät komminister Modin sin till kommissionen ingifna förklaring åtföljas af ett utdrag af protokollet, hållet vid tingssammanträde i Umeå den 25 april 1712. Sven Mosesson hade berättat, att han i december månad 1710 af befallningsmannen Peter Gadd och komminister Anders Hernodius hade blifvit sänd till finnen Olof Påhlsson i Siähla socken i Ångermanland för att söka bot för den sjuke kyrkoherden Math. Bille i Umeå. Komminister Hernodius och kyrkoherdens huspiga hustrun Malin Larsdotter skulle enligt hans berättelse hafva skickat med honom en kyrkoherden Bille tillhörig svart klädeströja med tillsägelse att visa den för finnen, så att denne af tröjan måtte kunna se, hvad sjukdom kyrkoherden hade, om han skulle komma att tillfriskna, eller om sjukdomen komme att medföra döden samt att han, om finnen ansåge sig kunna bota honom, skulle föra honom med sig till Umeå, men i annat fall icke taga honom med. Med anledning af denna berättelse hade Hernösands konsistorium genom en skrifvelse af den 17 mars 1711 anhållit hos landshöfdingen Otto Wilhelm Löwen om undersökning i ärendet. Till följd af en skrifvelse från nämnde landshöfding af den 16 januari 1712 hade Sven Mosesson och andra, som förmentes vara intresserade i målet, instämts till häradsrätten. Sven Mosesson vidhöll sanningsenligheten af sin berättelse, men komminister Hernodius bestred den samt påstod, att kyrkoherdens huspiga hustrun Malin Larsdotter lämnat ut tröjan att användas af Sven Mosesson såsom skydd mot kölden under resan, och att han icke sett, när Mosesson mottog tröjan, ej heller bedt honom visa den för finnen, ännu mindre fråga, hvad sjukdom kyrkoherden hade, och om han skulle komma att lefva eller dö. Hustrun Malin Larsdotter

[1] »Hela klereciet tages i Kongl. Maj:s hägn, så att den, som en prästman i. ämbetet eller för ämbetets verkliga förrättnings skull någon spott och vanära tillfogar eller med hot och injurier samt hugg och slag öfverfaller, skall efter hvarje saks beskaffenhet straffas.» Kongl. privilegier för prästerskapet den 16 oktober 1723 § 22.

tog på sin ed, att Hernodius ej var närvarande, när hon utlämnade tröjan.

Häradsrättens utslag är efter ingressens uteslutande af följande lydelse: »Ehuruväl häradsrätten misstänkt förekommer så väl herr Anders Hernodii som hustru Malin Larsdotters gjorda berättelse, att kyrkoherden magister Billes svarta klädeströja skulle levereras bonden Sven Mosesson till att bruka för köld på sin resa till Ångermanland, emedan han hade sin gård allenast 1/16 mil vid pass ifrån prästgården under samma väg, som han sig begaf, därest han ock tagit sig både skor och strumpor, rock och tröja, som han berättar, likväl och som hvarken herr Anders eller någon annan härtills är öfverbevist om den vidskepliga inbillning och vantro, som Sven Mosessons berättelse innehåller, nämligen att finnen Olof Påhlsson skulle af tröjan kunna se, hvad sjukdom som kyrkoherden hade, och antingen han skulle den öfvervinna eller med döden afgå; ty kan häradsrätten för denna gången intet vidare härutinnan göra, viljandes dock, huru samma ärende häradsrätten denna gången är förekommet, högvälborne herr baron och landshöfdingen samt högvördige herr biskopen och de höglärde herrar consistoriales vid handen gifva, som torde sig yttra, om därvid vore något vidare att påminna och företaga.»

»Såvida icke», yttrar komminister Modin med anledning af detta protokollsutdrag, »häradsrättens misstanke, att pigan Malin Larsdotter har med falsk ed befriat pastor Hernodius från Sven Mosessons grofva beskyllning, är grundad, har han honom äfven som mig beljugit.»

Sven Mosesson förklarade sig icke hafva något att anmärka med anledning af Modins nämnda memorial, men inlämnade en förteckning på några vittnen, som han önskade få i målet hörda, hemställde dock till kommissionens godtfinnande, om de borde höras eller icke. Kommissionen resolverade den 10 augusti, att, då enligt den af Modin afgifna förklaringen det allenast rådde ett missförstånd i orden mellan honom och Sven Mosesson, den icke fann nödigt höra de uppgifna vittnena.

c. *Nio bönders klagomål.*

Då allmogen i Umeå sockens öfre treding den 25 juli var inkallad för kommissionen för att höras, ingåfvo de nio bönderna Jakob Ersson i Flurmark, Nils Samuelsson i Kuddis, Lars Ersson i Sörforss, Per Ersson i Strand, Nils Danielsson i Gubböhle, Erik Hansson, Daniel Mårtensson och Mårten Sigfridsson i Norrforssa samt Anders Andersson i Pungsjön ett memorial af följande innehåll:[1] 1:o) Begärde de att katekesförhören måtte förrättas på samma sätt i Umeå som i andra församlingar, och att det måtte tillåtas dem att använda samma tryckta katekes, som annorstädes användes. 2:o) Anmälde de, att en del församlingsmedlemmar, hvilka ej så noga kunnat de frågor, som då brukades där i församlingen, hade blifvit uteslutna från den heliga nattvarden, under det att andra af fruktan uteblifvit från det katekesförhör, som fordras för att vinna tillträde till den. 3:o) Anhöllo de, att ottesånger och katekesförhör icke måtte hållas under den brådaste andtiden och de kortaste dagarna. 4:o) Framställde de en begäran, att de som i de ordinarie katekesförhören befunnos innehafva vederbörlig kristendomskunskap, måtte få begå den heliga nattvarden intill nästa ordinarie förhör utan att behöfva lördagen före hvarje nattvardsgång undergå förhör i hela katekesen och därunder stå vid altaret, hvilket fölle sig något för svårt för utgammalt folk och hafvande kvinnor.

Grubbs förklaring.

a) Angående katekesundervisningen.

Sedan de nio böndernas memorial blifvit Grubb delgifvit, inkom han den 11 augusti med en, den 6 i samma månad daterad, utförlig skriftlig förklaring,[2] i hvilken han punkt för punkt bemöter de i det nämnda memorialet framställda klagomålen, börjande med det första, rörande katekesundervisningen. I fråga om de klagandes begäran, att katekesförhören måtte

[1] Kommissionshandlingarna n:o 56.
[2] » » 69.

förrättas i Umeå på samma sätt som i andra församlingar, anmärker han, att den innebar en önskan, att man skulle återge dem den beskaffenhet, som de haft i församlingen före hans ditkomst, och af honom skildrats i § 7 och 8 af hans tryckta berättelse, en önskan, som han fann oförsvarlig och trodde, att alla rättsinnige i församlingen skulle komma att motsätta sig. Hela församlingen kunde intyga, att det före hans tid vid katekesförhören gått så till, att folket allenast fått läsa katekesen utantill utan att underkastas pröfning, huruvida de med förståndet uppfattat det i minnet inlärda eller icke, samt att icke ens någon verksam kontroll öfver minneskunskapens förekomst öfvades, emedan prästen i stället för att förhöra hvarje församlingsmedlem särskildt ställde frågorna till hela den närvarande menigheten och lät hvem som ville svara.

Med anledning af begäran att få använda samma tryckta katekes, som i andra församlingar användes, angifver han orsakerna, hvarför han icke velat eller kunnat bruka tryckt katekesförklaring. Dessa voro: 1) att han märkt, att folket, när det fick en tryckt förklaring, på grund af den från barndomen hårdt inrotade vanan endast läste utantill utan att med förståndet uppfatta hvad de läste, vidare 2) hade han funnit, att när man muntligen undervisar folket och på det enklaste sätt förklarar hvarje ord och ofta upprepar detsamma och sedan förhör samt under förhöret samtalar med dem, så att man, när de gifva ett oriktigt svar, med anledning af det oriktiga svaret ger frågor, till dess de själfve märka, att de svarat orätt, de därigenom leddes till att våga bruka sitt förstånd, äfvenledes 3) hade han varseblifvit, att medvetandet om att icke hafva någon tryckt förklaring att lita på hade gjort folket både vid preparationen och förhöret mycket uppmärksamt och angeläget att både med förstånd och minne fatta det som framställdes, då det däremot, när det hade tryckt förklaring, ej brydde sig mycket om hvad prästerna muntligen lärde, emedan det tyckte, att det hade detsamma hemma i boken och kunde lära sig det därur utantill. Därför hade han ock vid alla tillfällen betygat sitt stora missnöje öfver, att man hade begynt bruka skriftliga anteckningar från hans katekisa-

tioner. Åtskilliga hade nämligen, så snart de fått sådana anteckningar, icke vidare brytt sig om att ägna någon uppmärksamhet åt den muntliga undervisningen; därjämte 4) ansåg han, att somliga af de gängse utläggningarna af katekesen voro för utförliga vid framställningen af sådant, som icke är så särdeles nödvändigt för begynnare, och för knapphändiga eller dunkla i framställningen af det nödvändiga, så att enfaldigt folk ej kunde fatta det, om man icke lämnade en ny förklaring öfver förklaringen, hvilket vore mer ägnadt att förbrylla än uppbygga,

Vid sina katekisationer hade han gått och gick fortfarande så tillväga, att han efter kap. 2 § 9 i kyrkolagen i ottesångerna behandlade endast en fråga hvarje gång och därvid först tydligt förklarade, huru frågan skulle förstås, och sedan sade svaret, som likaledes tydligt förklarades och upprepades många gånger, på det att åhörarne så mycket bättre måtte kunna med sitt förstånd fatta och i minnet bevara det. Därefter förhörde han den inkallade roten, hvarvid han icke frågade i hopen, så att hvem som ville fick svara, utan förhörde en i sänder.

Att detta tillvägagående verkat uppbyggelse och varit till mycket större nytta för åhörarne än det, som i andra församlingar brukades och anklagarne ville hafva återinfördt i Umeå, hoppades han allra bäst skulle visa sig, när hans församling komme att förhöras och det med vittnen blefve intygadt, hvad de som kommit från andra församlingar hade kunnat.

Tvinga honom att använda någon viss katekesutläggning, kunde hans anklagare så mycket mindre som någon sådan icke hade af öfverheten blifvit antagen och föreskrifven till allmänt bruk.[1] I sammanhang härmed förklarade han, att det för honom och hans komministrar varit femtio gånger lättare arbete att gifva åhörarne en tryckt katekesutläggning i handen

[1] Den 25 november 1724 beslöt domkapitlet i Hernösand att afsända en skrifvelse till prästerskapet i Umeå med befallning »att det vid katekesförhören inför Doktor Svebilii katekes, hvilken i kongl. skolordningen af Kongl. Maj:t är föreskrifven att varda brukad vid skolorna och dessutom i alla församlingar i riket är vedertagen». (Domkapitlets protokoll för nämnda dag § 1).

med befallning att lära sig den än att, som de dittills hade gjort, muntligen förklara och genom förhör och samtal med dem uppöfva deras förstånd och lära dem rätt förstå sin kristendom.

Bundit någon i sina svar på framställda frågor till något af honom föreskrifvet formulär hade han aldrig gjort, utan alltid betygat, huru gärna han såge, att åhörarne svarade med egna ord, emedan de då visade, att de brukat sitt förstånd. Han hade äfven låtit dem som ville svara med d:r Svebilii ord, om de visade sig förstå dem. Han medgaf gärna, att det icke vore onyttigt att låta åhörarne, särskildt de mindre försigkomne, få tryckta katekesutläggningar, när man väl fått dem att aflägga den gamla vanan att endast anlita minnet och förmått dem att bruka sitt förstånd, men att bruka en tryckt katekesförklaring, innan det kommit därhän, ansåg han vara mer till skada än till gagn. Om de nio bönderna menade han, att det därför med rätta kunde sägas, att de icke visste, hvad de bådo om i ifrågavarande hänseende.

b) Uteslutandet från nattvarden.

Med afseende på de nio böndernas anmälan, att de församlingsmedlemmar, som ej så noga kunnat de i församlingen brukliga katekesfrågorna hade blifvit uteslutna från Herrens nattvard, fäster Grubb först kommissionens uppmärksamhet därpå, att de klagande icke vågat påstå, att de uteslutne ändock hade förstått sin kristendom, emedan de väl visste sig icke kunna bevisa detta. Han måste därför antaga deras mening hafva varit, att man borde, som förut skett, låta folket i sin fåkunnigket begå Herrens nattvard. Deras anmälan innebar, att de tillmätte sig större förmåga att bedöma åhörarnes kristendomskunskap och värdighet att begå den heliga nattvarden än deras själasörjare, som borde anses hafva förstånd och förfarenhet i denna sak samt hade största ansvaret, om de icke rätt utdelade Guds ord och sakramenterna.

Han hoppades, att en församlingslärare, om hvilken ingen kunde säga annat, än att han förde en ostrafflig vandel och genom Guds nåd uträttade sitt ämbete redligt, och som visste, hvilket stort ansvar han hade, icke så mycket inför människor

som fastmer inför Herren Zebaot, skulle anses, både med afseende på den af honom hållna skriftboken och i fråga om sin muntliga berättelse i de mål, som anginge församlingsvården, äga mera vitsord än några stycken dels oförståndige, dels illvillige bönder. Om hvarje bonde skulle hafva frihet att af sin själasörjare fordra räkenskap för den eller den församlingsmedlemmens uteslutande från den heliga nattvarden, så kunde han icke inse, huru någon rättsinnig präst skulle kunna reda sig i sitt ämbete. Han ansåg fördenskull, att man i denna sak måste låta prästen handla så, som han trodde sig kunna bäst försvara inför Gud och sitt samvete, emedan man icke kunde komma längre.

Att ingen, särdeles af de gamle, som kunde det oundgängligen nödvändiga, i Umeå afhölls från den heliga nattvarden vore bevisligt, men att meddela nattvarden åt dem, som icke ens kunde detta, vågade han icke.

c) Inskränkning af ottesångerna och katekesförhören.

Anhållan att ottesångerna och katekesförhören måtte inställas under de kortaste dagarna och den brådaste andtiden röjde, att de klagande icke hade en sådan kärlek till Guds ord, att de lika flitigt och nitiskt ville undervisas däruti, som prästerna ville använda flit och nit uti att undervisa dem. Att ottesångerna icke redan förut varit inställda under de kortaste dagarna, såsom klagoskriften syntes vilja påstå, vore en uppenbar osanning, hvilket hela församlingen kunde intyga.

Att han däremot under sommaren fortfarit med ottesångerna erkände han gärna. Han hade nämligen funnit det nödvändigt, att hålla sina åhörare i en beständig öfning och ständigt bruk af Guds ord, emedan han märkt, att några, som väl kunnat sin kristendom, af vårdslöshet gått tillbaka, när de endast en gång om året blifvit förhörde. Men han hade icke funnit, att allmogen haft något hinder däraf i andtiden. Han hade vid byalagens inkallande för att förebygga olägenhet för allmogen tagit hänsyn till byarnas belägenhet och till hvarje söndag inkallat sådana, som äfven utan att kallas bort komma till kyrkan, emedan deras arbete icke hindrade dem därifrån. De aflägset boende brukade därför aldrig inkallas på andra

tider än böndagssöndagarna, då de i alla fall bort infinna sig, Om ottesångerna skulle inställas under andtiden, som utsträcktes från midsommaren till tiden efter Bartolomæi dag, så finge man minsta tiden af året till ottesångerna.[1]

Af dem, som om sommaren inkallades, kom hvarje person endast hvar tredje månad ungefär. Han utginge nu från det antagandet, att hvarje person försummade något af sitt arbete hvar tredje månad, och frågade, om denne därigenom blefve fattigare. På samma gång försäkrade han, att prästerna, om deras samveten tilläte, gärna skulle vara utan det för dem med ottesångerna förenade arbetet, emedan de ingalunda utförde det för att finna något lekamligt nöje däruti, eller för att erhålla köttsligt beröm.

d) Befrielse från särskilda nattvardsförhör.

Angående den framställda begäran, att de, som vid de ordinarie katekesförhören befunnos innehafva försvarlig kristendomskunskap, måtte under tiden intill nästa ordinarie förhör befrias från särskildt förhör vid anmälningen till begående af Herrens nattvard, erinrar han därom, att de, som fingo tillträde till nattvarden, ägde olika kunskaper i sin kristendom. De minst försigkomne kunde visserligen redogöra för de nödvändigaste kristendomssanningarna, så att de visste, hvarför de gingo till nattvarden, och huru de skulle bereda sig, men voro dock ännu ganska svaga i många stycken, så att de borde dagligen förkofra sig, helst som de vid aflösningen lofvade en sådan förkofran. Han antog, att de klagande åsyftat just sådana personer. Men om man skulle lämna dessa oförhörde mellan hvarje ordinarie katekesförhör, så skulle de, förklarade han, snart glömma det lilla de lärt. Erfarenheten hade lärt honom, att till och med de, som gjort större framsteg i sin kristendomskunskap, till det nästa ordinarie katekesförhöret så försämrades, att de icke en gång kunde det nödvändigaste, om han i förlitande på anteckningen i skriftboken från föregående förhör under mellantiden låtit dem vid anmälan oför-

[1] Här bör dock påpekas, att de nio bönderna i sin anhållan i full öfverensstämmelse med kyrkolagen kap 2 § 10 talat om den *brådaste* andtiden.

hörde gå till Herrens nattvard. Sedan han gjort den erfarenheten, hade han aldrig låtit någon oförhörd gå till nattvarden, utan efter symboliska böckernas föreskrift förut förhört dem samt försport, att detta förökat deras lust att genom en ständig öfning icke blott bevara, utan jämväl utvidga sina kunskaper.

Han hade äfven sådana församlingsmedlemmar, som icke allenast voro grundligen försigkomne i sin kristendomskunskap, utan ock fattat kärlek till Guds ord samt ständigt öfvade sig och sitt husfolk däruti, så att de, äfven om de aldrig blefve förhörde, skulle icke allenast intet förgäta, utan dessutom, dels genom åhörande af predikningar och katekesförhör, dels genom den heliga skrifts samt andra gudliga böckers läsande och betraktande vara i beständig öfning och förkofring. Att sådana aldrig skulle klaga, om de blefve ofta förhörde, vore uppenbart, liksom äfven att anklagarne icke tänkt på dem utan på de först nämnda.

Slutligen tillbakavisar han såsom grundlös den i slutet af klagoskriften förekommande beskyllningen, att han skulle låta utgammalt folk och hafvande kvinnor stå framme vid altaret under hela katekesförhöret. Både han själf och hans ämbetsbröder i församlingen hade till sådana personers lättnad gärna gjort sig dubbelt omak, i det att de lämnat dem frihet att komma hem till dem och blifva förhörde i deras hus, hvarest de då fått betjäna sig af all den bekvämlighet, de åstundat. Att sådana förhördes hemma hos dem hade icke allenast skett alltid förut, utan skedde jämväl dagligen. Men att någon dylik person understundom icke ville betjäna sig af den frihet, de lämnat honom, utan stigit fram i kyrkan för att där låta förhöra sig, det var dennes egen och icke deras skuld.

d. *Kristendomsförhör med hela församlingen.*

De mot Grubbs katekesundervisning framställda anmärkningarna och särskildt de af åtskilliga personer anförda klagomålen öfver, att de vägrats tillträde till Herrens nattvard, föranledde kommissionen att låta kalla hela församlingen att in-

finna sig i Umeå landskyrka den 8 augusti för att i kommissionens närvaro undergå förhör i sin kristendomskunskap. Grubb inlämnade då under eget namn den katekesförklaring, som han brukat använda, samt en förteckning öfver sina åhörare, enligt kyrkolagens föreskrift efter sin kristendomskunskap indelade i tre klasser. Den förnämsta klassens medlemmar betecknades såsom »helt försvarlige i sin kristendom» och utgjorde tillsammans 722 personer. Alla de som af kommissionen utan åtskillnad framkallades ur denna klass och af prosten Grubb noga förhördes befunnos af kommissionsmedlemmarna med särdeles nöje vara väl grundade i sin kristendom och kunna med färdighet gifva besked om det hopp, som i dem var.

Den andra, mellersta klassen omfattade 388 personer och utgjordes af dem, som voro medelmåttige i kristendomens kunskap, så att de ändtligen kunde admitteras till den heliga nattvarden, men dock behöfde i åtskilliga stycken förkofra sig. Dessa blefvo på samma sätt förhörde af Grubb och af kommissionen befunne så försvarlige i sin kristendomskunskap, som Grubb fordrade af dem, som skulle kunna få begå Herrens nattvard, men voro dock icke så skicklige i att utförligt förklara och med språk ur den heliga skrift bevisa allt som medlemmarne af den första klassen.

Den tredje klassen utgjordes af 521 personer, som dels icke fått, dels icke på många år anmält sig till att begå Herrens nattvard. Dessa blefvo på egen begäran förhörde af kommissionsledamöterna prosten Wallerius och kyrkoherden Plantin och befunnos innehafva så klen kristendomskunskap, att den ansågs oförsvarlig, med undantag af en och annan, som enligt eget medgifvande förkofrat sig sedan näst föregående förhör, bland hvilka äfven funnos några af dem, som inför kommissionen anfört klagomål, och om hvilka angifvaren pastor Hernodius själf hade berättat, att de jämväl under tiden för hans tjänstgöring i församlingen varit vårdslöse med afseende på sin kristendomskunskap.

e. *Tolfmännen återkalla sina anklagelser.*

Efter det ofvannämnda kristendomsförhörets afslutning tillfrågades församlingen, med hänsyftning på de tvenne tolfmännens klagoskrift, om prosten Grubb eller hans kaplaner fördömt folket vid katekesförhören, och om prosten Grubb hade fördömt alla lärare och åhörare i hela riket, hvilka frågor församlingen nekande besvarade.

Bonden Hans Jonsson i Wenforssa anhöll därefter på allmogens vägnar, att den klagoskrift, som de tvenne tolfmännen Erik Larsson i Hösjön och Per Jakobsson i Kasemark i allmogens namn till kommissionen ingifvit, måtte uppläsas å kyrkovallen för hela den församlade allmogen. Denna anhållan bifölls. Efter skriftens uppläsning, förklarade allmogen, att den icke deltog i de anförda klagomålen, utan lät tolfmännen själfve taga dem på sitt eget ansvar. Desse inlämnade därefter, den 13 augusti, genom sin fullmäktige, förafskedade fänriken Anders Nordeen, under egna namn och bomärken ett ödmjukt memorial,[1] hvari de erkände, att de, upphetsade af elaka människor och prosten Grubbs fiender, låtit uppsätta sina obevisliga anklagelser, och återkallade dem, såsom härflutna af afvoghet mot prosten Grubb och icke af kärlek till sanningen, hvarjämte de ödmjukligen bådo såväl kommissionen som Grubb om förlåtelse för sitt tilltag och betygade, att de icke hade det ringaste att anmärka mot Grubbs lära och lefverne eller visste honom på något sätt hafva gifvit anledning till något oväsende vare sig med afseende på religionen eller kyrkodisciplinen, utan att han med all flit och nit hade arbetat på församlingens uppbyggelse.

f. *Grubbs sista, sammanfattande framställning inför kommissionen.*

Den 26 augusti inlämnade Grubb till kommissionen ett »Ödmjukt memorial»,[2] innehållande en sammanfattande fram-

[1] Kommissionshandlingarna n:o 76.
[2] » » 90.

ställning af kommissionsundersökningens resultat samt de yrkanden, han i sammanhang därmed fann sig föranlåten att göra. Vi anse oss böra meddela detta aktstycke i dess helhet med undantag af dess bilagor. Det hade följande lydelse:

»Ödmjukt memorial til Kongl. Commission i Uhmeå.

Det är numera den Kongl. Commission väl bekant, huru som jag in för min allernådigste höga öfverhet är angifven, först af venerando Consistorio Hernösandensi, för den som varit orsaken till oväsende i religion och kyrckiodisciplin uti min församling, som klarligen ses kan af extractet vid min tryckta berättelse n:o 3. Sedan är jag ock svåra angifven af det högvördiga riksens clerecie på riksdagen 1723 in för höglofliga riksens ständer uti et betänkande öfver plichtepallen af den 12 juni samma åhr, derest jag under n:o 5 förklaras (så mycket jag förstår) för en civiliter mortuus, emedan der säjes, at på mitt memorial om plichtepallens afskaffande *intet borde giöras någon reflexion, aldenstund jag af Consistorio Hernösandensi vore angifven för åtskillige irringar i min försambling.*

Vidare angier mig ock det högvördige riksens clerecie i sin underdåniga skrifvelse til Hans Kongl. Maj:t af den 15 Maji 1723, at jag *icke ringa delaktighet i bemälte oväsende hafver;* at i min tryckta berättelse befunnits *orimligheter, som Herr Mag. Thelin vederlagt,* at min berättelse nog oro förorsakat.

Huru svårt det är at således in för sin allernådigste höga öfverhet blifva anklagat, när man vet sig der utinnan vara oskyldig, lärer hvar och en, som behagar gå til sig sielf lätteligen finna.

Åter, huru oskyldig jag nu är, uti desse så väl som de uti hela ofvannämde extract angifne måhl, det lärer den Högloflige Kongl. Commission utaf den här tills håldne ransakning nogsamt hafva befunnit. Ty

1:o) är bekant, huru alle angifvare så väl præster som häradshöfdingen Bostadius, in för Kongl. Commission erkänt och förklarat mig för aldeles richtig i läran, så at de aldrig hört eller sport af mig, at jag lärt annat än rena och klara

Guds ord, som de stå i den heliga skrift och våra symboliske böcker, samt at jag ingen orsak varit til något oväsende, utan at jag fast heldre alt så kalladt oväsende, som i min frånvaro 1719 kunde hafva sig tildragit, vid min hemkomst, så förebygt och afskaffat, at sedan aldrig det ringaste deraf är hört vordet, bese angifvarens pastoris Hernodii och Burmans bref till venerandum consistorium, som ligga ad acta.

2:o) är ock af den håldne ransakningen bekant, at det är osanning at *så väl Ulander som Holmqvist hållit sammankomster icke allenast hemma i husen, utan ock omkring i byarne och dymedelst dragit de nyfikne ifrån de ordentliga Predikningars bevistande,* det jag skulle hafva kunnat lemna opåtalt, samt at genom slikt deras förhollande *den almänna gudstjensten och predikoembetet blifvit vanvördat, föraktat och försmädat,* som tilvites i Extraktet n:o 3 och 4. Item n:o 5 at Holmqvist prisat *Olof Sandman salig, som förgiort sig sielf.*

Detta alt har ingen af angifvarena gärna velat erkänna och tilstå, mycket mindre gittat bevisa med så många edeligen afhörda vitnen, hvilka fast mera på sin ed bevitnat contrarium, som protocollet tydeligen utvisar.

3:o) Hafva de afhörde vitnen intet annat intygat, än hvad vi alle angifne sjelfva förut berättat och tilstått, nemligen at så väl Ulander i sit huus, som Holmqvist i mit huus hållit hvar afton bönstunder för husfolket och om söndagsaftnarna examinerat dem hvad de utur predikan lärt samt i catechesen och ibland läsit för dem utur någon gudelig bok. At detta är icke allenast lofligit, utan ock befalt, har jag i et memorial til Kongl. Commission som ligger ad acta bevist af Guds ord, symboliska böckerna samt Dr Fechts lära, som alfvarligen förmana dertil. Men at främmande kommit der til, endast til att höra på, och aldrig talt ett ord med, utan efter sluten bönstund gått hvar och en hemb til sit, at sådant, säger jag, giordt en i sig sielf loflig och befalt sak til oloflig och strafvärdig, det har jag aldrig funnit, hvarken af Guds ord eller vår christliga höga öfverhets förordningar, och derföre har jag lemnat det opåtalt, helst alla afhörde vitnen med en mun intygat, at de aldrig af någondera hört något det ringaste som vore emot

Guds ord, eller lende til den allmänna gudstienstens och venerandi ministerii föracht.

Men at någre vitnen berättat, at i min frånvaro 1719 en del folk brukat at *hålla bön i hölador under bar himmel*, med mehra, dock utan at de någonsin hört dem tala något anstöteligt emot Guds ord etc., som tvifvelsutan egenteligen hörer til det så kallade oväsendet, det är en sak, uti hvilken jag så mycket mindre del hafver, som alla tillstå, at jag, vid min hemkomst, alt sådant afskaffat, som förbemält är. Så har ock ingen med något vitne gittat intyga, at Ulander eller Holmqvist gifvit dem der til tilfälle, eller dem der til anfört, som dock pastor Hernodius i sit bref til venerandum consistorium obevisligen Holmqvist beskyller. Hvad *ropande i backar anlangar*, hafva de ock ej kunnat framte flere exempel än en liderlig pojke vid nambn Erich Beck, hvilken snarare torde hafva giort det af lättfärdighet än andacht, ty odygd har jag hos honom nog sport förr och sedan; men aldrig någon gudsfruchtan. Äro alltså de grofvaste beskyllningar i hela extractet och i synnerhet den första puncten angående läran, aldeles obeviste; så at, ehuru den Kongl. Commission bemödat sig med allo flit, at derom på det nogaste undersöka, så hafva dock angifvarena hvarken med andra skiäl eller vitnen det ringaste deraf någon kunnat påbörda, eller desse säja sig sådant någonsin hört eller set. Så hafva ock hvarken angifvarena eller deras vitnen eller någon annan med skiäl kunnat säja, at jag förorsakat något *oväsende uti kyrckiodisciplin*, dymedelst at jag uti mit embetets förrättande gåt i något måhl ifrån kyrckiolagen; men mehra har jag lidit förtret derföre, at *uti andra församlingar, ja ock i Stockholm giöra de ej så, äro icke så stränga, hvarken om attester vid lysande, ej heller med förhör, när man vil gå til Herrans Heliga Nattvard*, etc., *må de icke veta hvad de göra?* med mera.

Nu ehuruväl af alt detta, som stöder sig på protocollet, min oskull lyser klarligen för hvars mans ögon, så är det likväl icke nog, så framt icke Kongl. Commission blir noga underrättad om det rätta oväsendet, och det samma hoos höga öfverheten i underdånighet andrager, med underdånigt anhållande, det täcktes vår allernådigste höga öfverhet af christe-

lig försorg för sina undersåtares eviga välfärd, sådant alfvarligen rätta, at en jämlikhet efter Guds ord, symboliska böckerna och kyrckiolagen må blifva i alla församblingar; då skal icke allenast ingen klaga öfver den andre, utan då hafva ock de säkre och vårdslöse ingen undanflycht. Ty ehuruväl jag hoppas, at min försambling vid det skedda förhöret, i Kongl. Commissions närvaro, befunnits til större dehlen temmeligen försvarlig, likväl kan jag här med på mit samvete försäkra, at jag genom Guds nåde skolat redan skaffat dubbel nytta hoos fast alla åhörare, både til deras kunskaps och lefvernes förbättring, om uti en dehl andre församlingar, så här omkring, som annorstädes, lika nit och alfvare förspordts, efter Guds ord, symboliska böckerna och kyrckiolagen, uti catechismi rätta drifvande, med den heliga natvardens utdelande och kyrckiodisciplins handhafvande. Men nu trösta sig en stor dehl med det tilstånd, som är i andra församblingar, der de både i fåkunnighet lemnas utan besvär at lära något, och deruti admitteras til den heliga nattvarden, den de bruka som et opus operatum, blifva ock icke så hårt bundne vid kyrckiolagen, och concludera således: *De blifva ju ock salige i andre församblingar, der de ej blifva brydde så mycket som här.*

Här utaf är ock härfluten den begäran, Kongl. Commission lärer höggunstigt påminna sig, at några bönder inlagt i Kongl. Commission, nembl. at jag *borde taga andre församblingars förhållande med catechismi lära mig til en norm,* men at de skulle som jag taga Guds ord, symboliska böckerna och kyrckiolagen til norm, det begärte de intet, utan erkände för gott och rätt hvad hoos andra sker.

Som nu det vårdslösa framfarande i andra sådana församblingar med försumlighet och säkerhet både hoos lärare och åhörare icke allenast är et mächta stort hinder, som redan förmält är, för den som har en rätt nit och omsorg at upbygga sin försambling, utan ock en stor siälavåda för dem sielfva som ligga i et sådant fåkunnoghets mörker och blindhet, helst som de der under understå sig at ock utdehla och anamma den dyra Jesu nattvard; ty hoppas jag, at den Kongl. Commission lärer låta sig så mycket angelägnare vara, detta usla tilstånd i sådana församblingar i underdånighet eftertryckligen at remon-

strera och om Kongl. Maj:ts nådigste försorg til en alfvarsam förbättring anhålla, som Kongl. Commission vet hvad stort ansvar sådant med sig förer.

Altså hvad min församlings tilstånd vidkommer före min tid, at den var såsom jag i min tryckta berättelse ifrån § 5 til 10 utfört, vetta alla beskedelige här i församlingen at bejaka, och är min ödmjuka begäran, at comminister H. Olof Modin, som den tiden var här, måtte af Kongl. Commission upkallas och der öfver höras, och om Commission pröfvar det nödigt, kunde jemväl flere af församlingen höras.

Hvad de öfrige kringliggande församlingar angår, så ehuruväl de sedan min tryckta berättelse kom ut, hafva i et och annat mål bättrat sig, så är dock tilståndet i christendomen ännu så eländigt som det varit. Jag hoppas, at hvad jag om bemälte församblingar skrifvit i min tryckta berättelse § 10 och 11 lärer numehra vunnit en laga kraft, at det är alt sant.

Ty som mina grannar der uti äro tämmeligen hårt angripne för sin försummelse och oväsende, så hade de väl ingalunda genom 5 åhrs stillatigande, bevist sig samtycka der til, om de vetat sig varit oskyldigt angripne. Ja, när de nu voro inkallade för den Kongl. Commission, hade man förmodat, at de då velat och bort sig öfver mit angifvande besvära; men såsom de aldrig et ord derom nämde, ehuru dem der til tilfälle nog gafs, då som oftast påmint blef om deras åhörares svaga tilstånd i christendomen; ty heter det nu: qui tacet, cum loqvi debet et potest, is consentit.

Dess utom är ock här allom bekant, at när någre kommit utur främmande församblingar och här i vår församblings närvaro blifvit förhörde, hafva de ej kunnat de första bokstäfverna och det enfaldigste i christendomen, men likväl offenteligen betygat sig hoos sina förre siälasörjare fått begå herrans helga natvard. Jag vil här allenast til exempel anföra, hvad nyligen passerade i denna våhr vid examen med stadsförsamblingen, nembl. at en piga och dreng kommit nyligen ifrån Bygdeå, den ena tienar hoos rådman Johan Berendtsson, den andre hoos Nils Avanders enckia. Desse förhördes i hela församblingens närvaro, ingen viste besked på det aldraenfaldi-

gaste, som hela församblingen hörde, men bekände dock offenteligen, at de i Bygdeå brukat den heliga natvarden. Bilagan Lit. A utvisar ock, huru en dreng från Bygdeå i vintras kom hit ned med sin kyrckioherdes attest, som vid examen i underskrefne vitnens närvaro, fans så svag som nedan til betygas och dock varit til herrans heliga natvard, som han berättar.

Bilagan Lit. B visar för detta pastoris i Löfånger attest för en piga Kerstin, att hon der varit til herrans natvard, som dock af pastore Hernodio då här blifvit förhörd och af honom i skriftboken pag. 45 annoterat, at hon kunnat ingen ting, men dock litet tilförne fåt gå til h. natvard i Grundsunda.

Bilagan Lit. C är äfven en attest af samma pastore för en piga Sigrid, som han ock admitterat til h. natvard, och strax derefter kommit hit, ock af pastore Hernodio blifvit förhörd, och anskrifven i skriftboken pag. 90 at hon kunnat ingen ting.

Bil. Lit. D utvisar, huru de som här, för sin fåkunnighet, ej fåt begå h. h. natvard, lupit til fremmande församlingar, neml. Bygdeå, och der fåt gå til den hel. natvarden.

Bil. Lit. E är en attest om en piga hema här i sochnen, hvilcken gick hafvande med oächta barn här ifrån til Siäla i Ångermanland, der födde hon barnet, och gaf sig ut för en soldat' änka, och ehuruväl hon der var främmande, frågade presterna intet efter någon attest, utan döpte barnet för ächta, och togo henne i kyrkan, som en ährlig ächta hustru; der ifrån kom hon til Nätra, och gaf sig i tienst hos probsten Norlander, hvilken ock, som hans attest utvisar, gifvit henne h. h. natvard, utan at fråga efter besked om henne ifrån orten, der hon var hemma, hvilket är tvert emot kyrckiolagen. Änteligen vaknade samvetet på samma piga, så, at hon förlidet åhr kom hit, bekände sit brått, och begärte få stå sit straff. Och som hon nu är här i sochnen, ty begäres ödmjukeligen at Kongl. Commission behagade henne upkalla, då hon alt detta med mera lärer tilstå.

Lit. F är en attest af 2:ne präster, längre söder ifrån,[1]

[1] Nicolaus Berg i Resilla och L. Hornæus i Torsåker.

som gifvit härligt attestatum om flychtingen Michel Matsson och hans familie; men hustrun och dottern hafva här vid examen befunnits så svaga, som attesten nedan til utvisær.[1]

At bränvins mångleri af präster hålles tvert emot kyrckiolagen 19 cap. 25 § kan ses af Bil. Lit. G.

Mycket mera, som utvisar oväsende i andra församblingar, kunde man anföra, men som här af tydeligen nog skönjes, huru illa det tillgår på åtskilliga ställen; ty vil jag här med så länge låta bero, at undvika vidlöftigheten. Och lärer detta oväsende intet litet herröra deraf, at odugeliga subjecter ofta sättes til präster och pastores, som den, hvilken vid examen i ven. consistorio intet kunde rätt och slätt catechesen, och blef dock förordnad til pastor i Råneå, bese Bil. Lit. H, hvilken väl har flere kamerater: hvartil ock hielper, at ehuru illa mången prest sig ofta förseer, så blir han dock ostraffad, besee Bil. Lit. I. För alla de angifne måhl blef prästen ostraffad och saken nederlagd.

Så äro ock mehrendels de, som ordineras til präster, så okunnige uti våra symboliska böcker, så at, ehuruväl de vid ordination edligen förbinda sig till den lära, som der af Guds ord utförd är, så äro dock, jag fruchtar, större dehlen, som desse böcker aldrig sedt, mycket mindre läsit, hvilket huru oförsvarligt det är, jag alla rättsinnigas omdöme underkastar.

Här af flyter den skadliga påföljd, at sådan präster icke allenast oftast, som jag sielf hört, predika sådana satser, som äro e diametro mot symboliska böckernas lära, och således (tvifvels utan ovetandes, doch ex ignorantia maxime vincibile) bryta emot sin eed, utan ock när de höra någon annan med nit och all rättsinnighet drifva den läran som i bemälte böcker skrifves, är han dem så främmande, at de väl utropa sådant både på predikstolen och eljest för *en ny lära, svärmerie och kätterie,* ja *för en förbannad lära,* som icke länge sedan berättades, at en präst i Bygdeå skal hafva giort, som protocollet utvisar. Så är skiedt här med mig. Och denna prästernas fåkunnoghet och försumlighet samt lefvernes otidighet och oskickelighet, jemte alt hvad nu här uppräknadt är, med

[1] Olaus Modin attesterar, att »de äro fundne ganska eländige och svage, hvarföre de ock denna gången blifvit förbudne at gå til den heliga natvarden».

mehra, hvar uti Kongl. Commission lärer finna, at det rätta oväsendet består; detta säger jag, som i sig sielf är det största oväsende, det har åstadkommit rykte om et ogrundat oväsende i min försambling, efter här gick annorlunda til än annorstädes. Hade jag uti försumlighet och odugligt lefverne conformerat mig efter dem, och i stället för arbeta giort mig goda dagar, som och några oförståndige bönder af mina åhörare begärt, som bekant är, nembl. at jag skulle *taga de andre församblingars förhållandc til norm*, så hade jag väl fått lefvat opåtalt; ty jag har funnit, at de som oskickeligast sig upfört både i lära och lefverne i sina församblingar hafva blifvit ostraffade, men här der vi bemödat oss efter vår plicht, at föra folket både til en rätt kundskap i christendomen och til et christeligit lefverne, låter ven. consistorium på några ensidigas berättelse, utan communication med mig publicera den 19 Octbr 1719 en så svår skrift, som Bil. Lit. K utvisar, med ogrundade beskyllningar, som protocollet numera lärer vitna. Ty at några flickor, pigor och drängar, 1719 uti min frånvaro, anstält bönestunder på otienlige ställen, som berättas, neml. i hölador, etc., som kunde till en dehl dermed ursächtas, at den tiden, sedan staden afbränd var, och eljest alla närliggande byar och rum fulla med inqvartering, de dymedelst väl torde hafva varit tvungne, at söka afsides rum, detta säger jag, är intet större oväsende, än at det kan af hvar pastore loci lätteligen ändras, som ock efter allas enhälleliga intygan skedde här strax vid min hemkomst, så at alt var aldeles stilla och tyst långt före än venerandi consistorii publikation kom, som förorsakade hoos många af åhörarne en stor förvirring: Ty de i sin enfaldighet viste sedan intet om eller huru vida de skulle tro Guds ord som dem predikades, eller om de skulle understå sig bruka mehra något Guds om eller böner och siungande, ty om de det giorde i husen der de bodde, som alla voro fulla med folck, tänkte de, at efter det skedde i andras närvaro, skulle det dem till straff dragas under enskylta förbudne sammankomster, gingo de åter afsides, så vore det otienlige, förbudna rum, med mehra som jag nu icke alt kan minnas.

Jag håller så före, at ibland en lärares och siälasörjares

förnämsta embetes plicht är detta nembl. at, efter han är så gott som hel och hållen consecrerad til församblingens tienst, så bör han först och främst med all ofortruten mödo, flit och arbete hålla på i tid och otid, at så informera sina åhörare, at de med förståndet fatta en rätt och grundlig kundskap uti Guds ord och christendomens stycken, och der utinnan åhrligen tilväxa, hvilket at det aldeles genom Guds nåd möjeligit är, när ospard flit der til kommer, har erfarenheten vist och visar dageligen.

Sedan bör han med allo flit föra dem ad praxin förnämligast uti desse 3 articklar, nembl. de poenitentia, fide et renovatione. At de först lära dem af skriften och symboliska böckerna hvad en san bot och bättring är, och at den icke är nog som sitter i blotta tanckarna, utan bör egenteligen kännas med sorg och ångest i hiertat. Symb. böck. p. 125: »De förskräckelser som menniskan förfar för synden och döden, bestå intet blott i tankar uti förståndet, utan förorsaka ock grufveliga rörelser i viljan, eller hiertat».

De böra med synnerlig flit undervisa dem om denna syndaångerns nödvändighet, som Apol. A. C. gifver vid handen sägandes pag. 124: »Den rätta lefvande tron upkommer intet, utan svår dödskamp i hiertat». Pag. 86: »Tron varder aflad (eller tänd) under samvetsförskräckelser» med många flera ställen. Denna läran borde denna tiden med så mycket större nit och flit intryckias i folket, som erfarenheten visar, at Lutheri bittra klagan öfver dess brist hoos lärarne, som jag i min tryckta berättelse pag. 27 anfört, ännu fast mångenstädes spörjes. Ty förutan det, at de, som angifvit mig derföre, at jag förer folcket til en ogemen syndaånger, när jag dem lärt efter skriften och symbol. böck. visa nogsamt, det de ej veta, hvad en rätt syndaånger är, eller den känna eller för nödig hålla, derföre säger jemväl symbol. böck. pag. 166: »Uti desse förskräckelser känner samvetet Guds vrede emot synden, hvilken Guds vrede är obekant för de säkre menniskior, som vandra efter köttet», så finner man ock af det fast allmänna ogudaktiga lefvernet ibland folket, som yttrar sig aldramäst dageligen i svordom och banskap, Guds och Jesu heliga namns missbruk, hvilket nu fast intet mera hålles för synd, samt

dubblande och supande, at minsta dehlen af dem, som likväl åhrligen, som botferdige syndare begå den Heliga Natvarden, äro rätt anförde til en rätt syndaånger, at de deraf fått det intryck af des nödvändighet som saken fordrar; ty hade de det, och voro rätta botfärdige christne, som de gemenligen gifvas ut före, så skulle på dem, om icke alla, dock på en stor dehl sannas hvad som står i symbol. böck. pag. 188: »Vi läre, at på en sann bot och bättring, det är omvändelsen eller nya födelsen, böra goda frukter eller goda verk och gärningar följa. Det kan icke heller vara någon sanferdig omvändelse eller sanferdig ånger och ruelse, hvarpå kötsens dödande och goda frukter intet följa. Sanferdige förskräckelser och sannferdige siälens smärtor tilstädja intet at kroppen får lemna sina begärelser tygelen».

Hvad tron anbelangar, så lärer ingen tvifla på, huru angeläget det är, at intrycka uti åhörares hiertan en grundlig kundskap om henne, och huru man henne skal bekomma, samt huru angeläget det är, at få en sådan lefvande tro, som Dr Luther beskrifver i sit företal til Rom. Epist. under ordit *tron:* men nu betygar jag på mit samvete, det ock utom dess allom här i församblingen bekant är, at när jag först hit kom, fant jag fast ingen, som hade en historisk kundskap om tron, hvad den var, mycket mindre kunde hafva den i hiertat, sedan ock, at jag til dato aldrig funnit någon, som kommit utur andre församlingar, som vettat säja hvad tron är.

I lika måtto borde ock med alt eftertryck inculceras hos åhörarena, efter skriften symboliska böckerna och alla våra rena lärares lärdom in articulo de renovatione, huru en christen dagligen och åhrligen, genom Guds nåd, bör sig förkofra och tilväxa i Guds sanna kännedom och et heligt lefverne, hvilket ock alla vid aflösningen utlofva, men minsta dehlen hålla; ty man finner af erfarenhet, at de mäste manent in statu quo, och at ju längre de lefva, ju sämbre de blifva, så at man finner 70-åhra barn i Guds kundskap och heligt lefverne.

Alt detta kunde, genom Guds nåd, hoos större dehlen ändras, om alle lärarne med den nit och alfvare, som Guds ord fordrar, och genom Guds nåd aldeles möjeligit är, drefve desse articlar med besynnerlig flit hoos sine åhörare både til

kundskap och praxin, både med lärdom och eget lefvernes exempel, både i predikningar samt Catechismi information, och åhörarne hörde det med lika nit drifvas i alla församblingar, ehvart de kommo. At alla rättsinnige lärare det giöra, tviflar jag intet på: men at det på många ställen försummas, visar nogsamt effekten, om hvilken ofvan till förmält är.

Nu hafva vi väl af vår christeliga höga öfverhet många härliga förmaningar härom stälte til samtel. prästerskapet, som Högstsalig Konung Carl XI af den 18 December 1695, kongl. högste ombudsmannen af den 22 November 1718, vår nu regerande allernådigste konungs af den 30 Maji 1720, dito af den 17 Januari 1722. Dock kan jag säja, at desse högstbeprislige kongl. förordningar här omkring äro lite efterkomne, och litet efterfrågat, huru de efterkommas.

Detta alt har jag i ödmjukhet velat föreställa, på det den höglofl. kongl. commission må så mycket mera för Guds ähras och de arma siälars upprättelses skull finna sig förplichtad, at hos vår allernådigste höga öfverhet söka här uti en alfvarsam förbättring.

Uhmeå den 26 Aug. 1724

Nils Grubb.»

g. *Skriftligt intyg af några bland Umeå församlings främste medlemmar angående Grubbs lära och lefverne.*

På uppmaning af Grubb hade några bland de främste medlemmarne af Umeå församling affattat nedanstående af kronobefallningsmannen Nortman till kommissionen inlämnade skriftliga intyg angående Grubbs lära och lefverne.[1]

»Det har herr prosten Nils Grubb begärt af oss undertecknade att lämna sig en attest och däruti på våra samveten betyga, hvad vi om hans förhållande i lära och lefverne veta och hålla; hvartill emedan vi oss så mycket redobognare finna, som vi besinna saken ej så angå herr prostens person, som fast mera sanningen och Guds namns ära, hvilka därunder

[1] Kommissionshandlingarna n:o 91.

versera; så hafva vi härmed sannfärdeligen bekänna och intyga skolat, att vi erkänna för den högstes besynnerliga skickelse och försorg för denna Umeå församling, att prosten Grubb är henne till en herde och lärare beskärd vorden. Allt hvad herr prosten har lärt och predikat hafva vi funnit vara idel gudomlig sanning och ha sin fasta och oryggliga grund uti Guds heliga ord och symboliska böckerna, hvilka senare han församlingen esomoftast plägat föreläsa. Vid bemälte grund har han alltid hållit sig så fast, att han uti ingen del en nagels bredd därifrån vikit, alltid förmanande och åtvarnande församlingen att icke bygga sin tro och kristendom på någon annan grund än den samma och icke tro hvarken sig eller någon annan, eho ock den vara kunde, på ett enda ord vidare, än så vida de funno det stå fast på denna grunden.

Hans förnämsta drift har varit att föra sina åhörare, både hvad kunskapen och själfva verket anbelangar, ifrån en sådan bättring, tro och förnyelse, som i världen grundligen är bruklig, och däremot lära dem förstå och göra en sådan bättring, förstå och få en sådan tro, förstå och utöfva en sådan helgelse eller förnyelse (med hvad dessa stycken præsupponera och involvera), som Gud i merberörda sitt heliga ord och symboliska böckerna fordrar och beskrifver.

Härefter har katekisation här varit inrättad och af prosten själf med otroligt nit och oförtrutenhet samt på så tydligt och enfaldigt sätt drifven, att fast önskligt vore, det så skedde allestädes, då fåkunnigheten ibland folket genom Guds nåd snart skulle försvinna.

Som herr prostens lära har i alla delar varit likmätig de hälsosamma Guds ords form och eftersyn, så har han ock vinnlagt sig, att vid alla tillfällen föregå sina åhörare med sådant lefverne och umgängelse, hvarigenom ordets kraft ej skulle hindras och förkväfvas, så att om lärarne så allestädes vandrade sin hjord till efterdömelse, så skulle genom Guds nåd den allmänna ogudaktigheten märkligen bli hämmad och vunnen.

Detta herr prostens uppförande i lära och lefverne har väl förefallit oss och andra i förstone främmande och sällsamt, som icke varit vana att känna någon annan sort af präster,

än sådana som i världen gemenligen funnits, hvilka både i lärdom och lefverne hållit sig efter denna världen, och såväl predikat för andra en bekväm väg till himmelen som själfva dem däruppå med deras lefverne föregått; men sedan vi begynt aflägga vanans præjudicier samt förkasta alla falska rättesnören och pröfva saken efter Guds ords norm allena, hafva vi blifvit fullkomligt öfvertygade, att det förra är det rätta gamla profetiska och apostoliska maneret att lära och lefva.

In summa, att herr prosten Grubb ej annat här i församlingen med lära och lefverne har drifvit, än det som efter Guds ord heter sanning och ett rättsinnigt väsende, och att alla andra, som annars lära och lefva fara med lögn och oväsende, det bekräfta vi nu med våra namn och vilja därpå lefva och dö. Umeå den 25 augusti 1724.

Att herr prosten Grubb lärt rent och klart Guds ord, som föregående skrift lyder, betyga

J. R. v. Schoten Capiten.	*Joh. Wahllöf* Landskamrer.	*Nils Kröger* Landträntmästare.
Gabr. Thauvonius Borgmästare.	*J. Nortman* Häradsfogde.	*M. Sandström* Häradsskrifvare.»

(Forts. och slut i nästa årg.)

Edvard Wermcrantz.

Tolkning af Smålandslagens kristnubalk.[1]

Den fornsvenska text, hvaraf jag här nedan skall gifva en öfversättning, återfinnes i tvänne handskrifter af Magnus Erikssons allmänna landslag, den ena på Skokloster, den andra i arnemagneanska samlingen i Köpenhamn.

Att den ifrågavarande texten, som innehåller stadganden rörande kyrkliga förhållanden, tillhört en landskapslag, kan icke vara tvifvelaktigt, då den i allt bär just landskapslagens äkta prägel. Så t. ex. återfinna vi här de för landskapslagarna karaktäristiska »verslämningarna».[2] Äfven denna lag talar liksom de andra landskapslagarna stundom i första person pluralis, en erinran om, att dessa i den form de föreligga varit lagmännens muntliga föredrag för de till tings församlade bönderna af de för deras lagsagor gällande rättssatserna. Slutligen skulle ock kunna påpekas, att ej häller denna lag är främmande för de i landskapslagarna då och då förekommande skämtsamma infall, hvarmed de föredragande lagmännen för att hålla tingsmeninghetens uppmärksamhet spänd under det ofta nog tröttande uppläsandet velat krydda sitt föredrag.

Kan det alltså icke anses tvifvelaktigt, att denna lag är en del af en landskapslag, återstår i alla fall till besvarande den frågan: af hvilken landskapslag?

---

[1] Denna uppsats skrefs v. t. 1904 för nordiska seminariet i Uppsala. Jag återgifver den här med uteslutande af alla språkliga anmärkningar, som ej för förstående af lagen spela någon roll. För åtskilliga värdefulla råd och rättelser, som jag nu tillgodogjort mig, står jag i tacksamhetsskuld särskildt till professorerna A. Noreen och O. v. Friesen.

[2] Se E. H. Lind, Om rim och verslemningar i de svenska landskapslagarne, 73, 82, 88.

Å den nämda Skoklosterhandskriften finnes en på 1600-talet gjord så lydande anteckning: »Thetta Synes wara Wæxiö Kyrckielagh». Den, som en gång nedskref dessa ord, har ock utan tvifvel haft rätt i sin förmodan. Redan det i kap. 13 § 4 förekommande *hæræz næfnd* pekar hän på något af götalandskapen — i svealandskapens lagar talas däremot om *hundari* i stället för *hæraþ* —, och detsamma göra äfven sådana ord som *skøtning* och *jæmt.*[1] Öster- eller Västergötland kan lagen emellertid icke hafva tillhört, då såväl östgöta- som som den äldre och den yngre västgötalagen ha sina särskilda kristnubalkar. Det återstår då knappast något annat att välja på än Tiohärads lagsaga. Denna, som innefattade de tre »små landen» Värend, Niudung och Finnveden, af hvilka det första inneslöt fem, det andra två och det tredje tre härad, motsvarande det nuvarande Kronobergs och den södra delen af Jönköpings län — alltså de delar af Småland, som icke voro förenade med östgöta eller västgöta lagsagor.

Att denna kyrkobalk gällt för Tiohärad, är så mycket vissare, som namnen på de flesta af de i flock 1 omtalade gränsorterna kunna identificeras med namn på ännu befintliga småländska byar och socknar. I *mioaholt* återfinner man byn Mjöhult i Sandviks och i *myrtleki* byn Mörtlek i Åsheda socken. Med *biureki* förstås Björkö socken. Såsom man af kartan finner, lågo dessa platser vid lagsagans respektive västra, östra och norra gränser, och om det ock kan vara osäkert, hvad som förstås med *brutabek,* kan dock intet tvifvel råda, att detta varit en plats vid lagsagans södra gräns.[2]

I tryck blef denna kyrkobalk utgifven redan af M. CELSIUS i Acta literaria et scientiarum Sueciæ (1732) och därefter af C. J. SCHLYTER i hans stora verk Samling af Sveriges gamla lagar, B. VI (1844). Celsius' edition var

---

[1] Se företalet till Schlyters edition. sid. XXII.

[2] Dessa uppgifter har jag erhållit af prof. O. v. Friesen. Ang. äldre tolkningsförsök, se Schlyter, Om konungaval, eriksgata, kröning och kungliga rättigheter enligt Sveriges gamla lagar (Jur. afh. I, 15) och Om det i Smålandslagens kristnubalk fl. 1 införda, till en förlorad konungsbalk hörande stadgande, som angår eriksgatan (Jur. afh. II, 196—200) äfvensom Wieselgren, Ny Smålandsbeskrifning inskränkt till Wexiö stift I, 354—56.

försedd med en latinsk öfversättning, Schlyters med ett glossar. Indelningen i »flockar» härstammar ock från Schlyter. Min tolkning är gjord efter Schlyters text med följande undantag: fl. 2 pr. läser jag i öfverensstämmelse med den arnemagneanska handskriften *sifcunum* i st. f. *syzkenom* och fl. 4, § 1 likaledes i öfverensstämmelse med nämda handskrift *huart* i st. f. *uari*. Fl. 17, § 1 läser jag *wintræ* i st. f. *winnæ*, se härom vidare Schlyters text sid. 110, not 55. Fl. 18 pr. synas båda handskrifterna ha *mællin sinnæ arfwæ;* sammanhanget visar emellertid, att mellan *mællin* och *sinnæ* måste vara uteglömda orden *sin ok*.

1.

Guds och den heliga Marias frid vare med oss, som hit födas och hädan fara.

De vare alle skyldige gifva gisslan och grud,[1] som ej äro biltoge eller bannlyste — alle de som bo mellan Mjöhult och Mörtlek och mellan Bråtabäck och Björkö.[2]

---

[1] Fsv. *gruþ* betyder eg. *gång* (jfr lat. *gressus*), sedermera spec. *obehindrad gång* (Noreen, Ark. f. nord. fil. VI, 382). I lagspråket betecknar *gruþ* en provisorisk fridsförsäkran, som gafs konungen, då han på sin eriksgata kom från ett landskap till gränsen af ett annat, och som räckte till hyllningen på tinget, där det definitiva fridsförhållandet mellan konung och folk kom till stånd. (Se Hildebrand, Sveriges Medeltid II, 21).

[2] Enligt Schlyters företal till denna lag äfvensom hans ofvan citerade afhandlingar skulle denna mening utgöra en s. k. interpolation. Den skall näml. enligt Schlyter ha tillhört lagens nu förlorade konungsbalk och varit antecknad i marginalen af en handskrift, men genom en afskrifvares misstag inkommit på sin n. v. plats. Det må väl erkännas, att dylika interpolationer ingalunda äro några ovanliga företeelser äfvensom att ett stadgande ang. gisslan och grud svårligen kan ha sin rätta plats i en kyrkobalk. Men å andra sidan stöter Schlyters hypotes på en stor svårighet: ha vi här verkligen en konungsbalken tillhörig marginalanteckning, frågas, hvarför denna ej blifvit gjord i marginalen till denna balk utan såsom nu gifvetvis skulle varit händelsen i marginalen till kyrkobalken. Interpolationshypotesen behöfver så mycket mindre antagas, som själfva kyrkobalken egentligen icke kan anses börja förrän med den följande meningen: »Nu skola män fara till tings» etc. De föregående styckena äro nämligen en inledning till hela lagen. För en sådan är det helt naturligt, att den börjar med att åkalla Guds och jungfru Marias nåd för lagsagans innebyggare och därefter uppdrager lagsagans gränser. Ett egentligt stadgande om skyldigheten att gifva gisslan och grud kan svårligen föreligga i detta kortfattade omnämnande — ett utförligare stadgande har måhända förekommit i

2.

Nu skola män fara till tings och höra vår lagsaga. Höre de, som här äro, och kungöre den för dem, som sitta hemma! Men vår lagsaga hon börjar så:

Vi skola tro på Kristus och bygga kyrka och icke lefva i köttslig umgängelse[1] med systrar och andra vare sig genom dopet eller genom blodet med oss besläktade kvinnor.[2] § 1. Nu vilja bönder bygga kyrka, då skall femt[3] utsättas, på hvilken alla jordägare inom socknen skola komma tillstädes. De skola utföra timmerarbeten efter myckenheten af sitt folk och körslor efter antalet af sina ök och anskaffa matvaror efter sin tillgång på kreatur. Nu kan man, som är jordägare

---

den numera förlorade konungsbalken, — utan här är denna skyldighet endast framställd såsom ett enande band för alla dem, som bodde inom de nämda gränserna. Här är alltså sagdt: de som bo mellan Mjöhult och Mörtlek, mellan Bråtabäck och Björkö, de utgöra ett folk för sig, hvarpå ett yttre tecken är deras skyldighet att liksom innevånarna i andra lagsagor gifva konungen gisslan och grud.

[1] Fsv. *fyrmæ* = *ej lefva i köttslig umgängelse med någon.* Detta ord har hittills ansetts betyda *konfirmera.* Så öfversättes det af Schlyter. Detta är dock med all sannolikhet oriktigt, ty 1) säges här i lagen, att »wj» skola fyrmæ — lagmannen och bönderna (!) skulle sålunda utföra en som sakrament betraktad handling, som eljes var förbehållen biskopen allena (jfr isl. *biskupa* = *konfirmera*), 2) talas här om »konfirmation» egendomligt nog endast för kvinnor, 3) återgifves *konfirmera* kap. 6, pr. med *færmæ* (ej *fyrmæ*), 4) vore det eget, om *fyrmæ* i bet. *konfirmera* skulle, såsom här är fallet, ha sitt obj. i dat., jfr kap. 6, pr. *barn færme,* 5) ger oss sammanhanget ingen alls anledning att antaga, att här skulle vara fråga om konfirmationen, ty strax förut talas om två allmänt kristliga plikter: att »tro på Kristus» och »bygga kyrka», och man väntar sig då oekligen mindre, att den tredje uppmaningen skall gälla ett speciellt sakrament än en tredje allmänt etisk eller kristlig plikt. Dessa svårigheter häfvas emellertid, om man sammanställer *fyrmæ* icke med det nyssnämda *færmæ* utan med det i kap. 13, 3 förekommande *fyrmæ* = *fasta.* Detta ord är besläktadt med isl. *þyrma* = *spara, skona, afhålla sig från att kränka.* Verbet *fyrmæ* skulle sålunda kunna betyda *visa aktning för, hålla i helgd* och torde här ha den speciella bet. som ofvan angifvits.

[2] Fsv. *guþsivi* = *andlig släkting.* Enligt medeltida åskådning uppkom genom ett barns dop s. k. andlig släktskap *(cognatio spiritualis).* Så t. ex. räknades släktskap mellan den döpte och vittnena vid dopet.

[3] Fsv. *fæmt.* Enligt Ög. L. en sammankomst, som på tinget utsattes att hållas mellan de tvistande fem dagar efter det att målet förevarit på tinget. Enligt Sm. L. i allm. förelagd dag, då någon bör infinna sig för att verkställa något, som bör göras. (Schlyters Ordbok).

i socknen, afvika och försumma byggandet på kyrkan, böte han därföre tre marker. Del däri äge hvarken menig man eller konung. Tage den upp dem, som har byggandet af kyrkan om hand. Den som försummar dagsverket vid kyrkobyggandet, af honom må man saklöst taga pant till erhållande af böter för det försummade arbetet.

3.

Nu är kyrkan uppförd på sina syllar och ofvantill försedd med tak. Då skall man gifva skötningsjord[1] till kyrkan. Denna skall vara ett halft markland åkerjord och äng, som lämnar nio vagnslass hö. Den skall man förse med både gärdesgård och grind och plöja på både längden och bredden. § 1. Därefter skall man bygga hus på prästgården. Det skall vara fyra hus: boningshus, hus för gäster, lada och ladugård. § 2. Därefter skall man köpa skrud till kyrkan. Det skall vara kalk, korporale[2] och messhake, det skall vara messbok och ottesångsbok, psaltare och sångbok, messkjorta, prästkappa, hufvud-[3] och handkläde.[4] Ej må kyrkan vara utan ljus, hon skall hafva tre ljus: två ljus vid altaret och ett vid dopfunten. Därjämte skall kyrkan hafva klocka, ty hon skall ljuda både för den, som kommer till, och den, som går ifrån världen.[5] Då står kyrkan stängd med lås och bom, väntar sig en friare som bondens dotter.

---

[1] Fsv. *skotning* (i hdskr står genom skriffel *skotning*) är urspr. namnet på den symboliska handling, då någon afyttrade jord till en annan genom att kasta en jordklump i hans *skot* (= *sköte*). Med en i fsv. ej ovanlig ellips betyder *skotning* sedermera den (genom köp eller såsom gåfva) symboliskt afyttrade jorden.

[2] *corporale* = kvadratisk linneduk, som lades på altarduken. Korporalet skulle vara en erinran om den duk, hvari Jesu kropp blifvit insvept.

[3] *huwth lijn (humerale)* = en linneduk som lades öfver hufvudet, så att den föll ned öfver hals och axlar.

[4] *hand lijn (manipulum)* = en slags näsduk i form af en lång smal linneremsa, som prästen lade öfver vänstra armen.

[5] Stadgandet, att klockan skall ljuda för den, som »går ifrån världen» har törhända afseende på den ännu flerstädes i vårt land förekommande »själaringningen», och af detta ställe vill det synas, som om äfven vid ett barns födelse klockringning kunnat förekomma. Själen s. a. s. ringdes både in i och ut ur världen.

4.

Nu kan präst komma och bedja om henne. Det vare rätt att taga den, om hvilken alla sämjas. Därefter skall man fara till biskopen med honom. Biskopen skall taga kännedom om hans kunskaper och hans prästvigningsbref. Han får ej vara mördare eller mandråpare, ej ha gjort inbrottsstölder i kyrkor eller vara klosterlöpare, ej dobblare eller drinkare, ej umgås med fallna eller lösaktiga kvinnor; ren måste den vara Gudi skall tjäna. Nu kan ej socken sämjas om präst. Då skola bönderna fara till biskopen att bedja om präst. Då har han att gifva dem tre att välja på och antaga en däraf, sådan som dem täckes. Det vare rätt om alla sämjas därom. Nu kunna ej alla sämjas om en, då skall man anställa omröstning i socknen. Vinne den företräde, som har en mera på sin sida. Nu kunna jämnstora sockenhälfter välja hvar sin, då har den företräde, som har biskopen för sig. § 1. Nu är präst antagen med biskops och sockenmäns goda minne. Då skola de i sämja fara dädan och utan att ha råkat i slagsmål komma hem. Därefter skola bönderna anförtro åt prästen sin kyrka och kyrkans skrud. Prästen skall ansvara för allt — blott i det fall icke, att någon bryter sig in genom att gräfva nere vid grunden eller göra hål i väggar och tak —; gälde han allt åter efter dess värde; kalk och korporale med tolf öre, messhake med tolf öre, messbok och ottesångsbok hvardera med tolf öre, psaltare och sångbok hvardera med sex öre, prästkappa med tre öre, messkjorta och handbok hvardera med en half mark, hufvud- och handkläde hvartdera med ett öre, ljusen på altaret hvartdera med ett halft öre, ljuset vid dopfunten med ett öre. Likaså skall klockan hafva sitt värde, hennes värde är tolf öre. Nu kan kyrkan med alla tillbehör brinna upp genom prästs eller klockares förvållande, böte då prästen tre marker eller förneke med ed sin skuld. Nu kunna sockenmän åtala präst för vanvård af kyrkan och hennes skrud, gälde han då allt åter efter dess värde eller förneke sin skuld med tre prästers ed.[1]

---

[1] Meningen härmed var, att de tre prästerna skulle med ed intyga, att de trodde, att den förste prästen svor sant.

5.

Nu kan man komma till kyrka och bedja om klockaresysslan. Sämjas därom både socken och präst, då vare rätt att antaga honom. Nu kunna de ej sämjas därom, då hafve prästen rätt att taga den han vill. § 1. Nu kan kyrkan mista något på grund af klockarens vårdslöshet, kräfve då bönder präst och prästen klockaren. § 2. Nu skall man anförtro klockaren klockan. Han ringe laga ringning till ottesång, messa, aftonsång, nattsång och vid begrafning. § 3. Nu kan hända, att klocka varder lös. Då skall klockaren säga prästen till. Han skall tre söndagar säga sockenmännen till och bedja kyrkovärdarne råda bot för klockan. Då skall klockaren binda upp klocksträngen. Nu kan hända, att klockaren ej så gör och ej säger prästen till, men klockan faller ned och slår ihjäl klockaren, där äga klockarens arfvingar rättighet att öfverbevisa prästen om, att den förre i sin lifstid lagligen tillsagt prästen. Likaså har prästen å sin sida rättighet att med tre prästers ed bevisa, att han tre söndagar i kordörren lagligen tillsagt kyrkovärdarne. Då gälde kyrkovärdarne böter för klockarens lif — det är tre marker — och tolf öre för klockan af *sina* pänningar och ej af kyrkans. Hvilkendera af dem som brister åt eden, prästen eller klockaren, gälde den åter klockans värde. Nu faller klocka ned och brister, men gör ingen skada, då äge präst framför klockare rättighet att värja sig med ed och kyrkovärdarne framför prästen. Gälde klockaren då åter dess värde. Nu kan kläpp falla ned och slå ihjäl klockaren, vare det hans egen skuld, att han ligger där. Nu går i fyllan och villan [1] bondeson fram och ringer olaga ringning och slår sönder klockan, böte han därföre tolf öre. Faller då på honom kläpp eller klocka och ljuter han döden däraf, vare det då hans egen skuld, att han ligger där.

6.

Som tionde skola vi gifva hvar tionde trafve af vår säd. Man skall börja vid ena åkerrenen och sluta vid den andra.

---

[1] Ang. tolkningen af detta svåra ställe, se Schagerström, Ark. f. nord. fil. I, 33.

Ej må någon bära säd mellan åkrarna. Gifve man först prästen en tredjedel af hvar tionde trafve. Tage man sedan de två återstående lotterna och skifte dem i tre lotter, och inbärga dem bonden själf. Gifve han en åt biskopen, därför att han inviger kyrkan och konfirmerar barn[1] och låter honom sona sina synder med kyrkostraff, den andra lotten åt kyrkan, att hon därmed måtte köpa sig skrud, den tredje åt de fattige, hällre skylda än oskylda. § 1. Vår präst skola vi gifva i tionde en nio nätters kalf, en gris och ett kid bäggedera nio nätter gamla och ett lamm på pingstdagen. Prästen märke det såsom sitt,[2] och bonden föde det fram till persmessan. Dör lammet i bondens vård, före han hem det till prästen, innan det hunnit skämmas, och lede med tre mäns ed i bevis såväl sin egen oskuld som dens, för hvars gärningar han bär ansvaret[3]. Om han då brister åt eden, gälde han kvicktionde med kvicktionde och får ingenting för sitt besvär[4].

7.

Nu har präst fått sin tionde, därjämte skall han hafva vissa tilläggsafgifter. Det skall vara ett öre för begrafning och för följande fyra själamessor: den ena då liket föres ut, den andra på sjunde dagen därefter, den tredje efter en månad, den fjärde på årsdagen. Offra skall man vid hvarje messa trettio pänningar eller trettio ljus. Ej må prästen afvisa någon. som ger ett sådant ljus, som, när det brinner, hvarken sprakar på hand eller handkläde. Detta är bonden skyldig att utgifva till prästen för sig, sin hustru och sitt äldsta barn. Vare det ansedt som äldst, som först dör, änskönt det är det yngsta,

---

[1] *barn færme.* Om konfirmationen heter det i ärkebiskop Jón d. yngres kristinrätt VI (Norges gamle Love II, 344): »er þat *staðfæsting viðr tekinnar trúar*», och dopet och konfirmationen sägas vara »suá samtængðar, at huarge má annarrar missa, nema dauði kome i millum». Vid konfirmationen besmorde biskopen den konfirmerades panna med en smörjelse (chrisma salutis).

[2] *læggi præster mærke sit aa.* Härmed syftas på de långt in i senare tid brukade »bomärkena», som då de användes på kreatur, plägade inskäras i huden.

[3] d. v. s. hans tjänare.

[4] *oc ænkte orkær aa.* Detta ställe kan Schlyter icke tolka. v. Friesen har däremot framhållit, att *orka*, här, såsom stundom fallet är också i isl., har bet. *vinna*, *förtjäna*. Hela uttrycket är f. öfr. skämtsamt.

för hvilket han egentligen har att ge själagåfva.[1] § 1. Därjämte skall prästen hafva en afgift af bondens hustru vid hennes barnsbörd eller bröllop.[2] Det skall vara en half mark vax och en half örtug pänningar samt tre brödkakor och sofvel till tre brödkakor, hvilket lägges som offer på altaret. Nu kan kvinna komma till kyrka med laglig afgift, men prästen ej vilja kyrktaga henne, miste hon därmed sitt sänglag, men han förneke med tre prästers ed, att han vägrade kyrktaga henne. Brister han åt eden, böte han sex öre. § 2. Nu vistas inhyseshjon i socknen. Han är skyldig prästen åtta pänningar om påsken, två fattiga kräk åter, som bo tillsammans, en örtug pänningar utan påökning, om de äro flera i hushållet. § 3. Nu kan vägfarande man ligga sjuk i socknen, då är det den bondes skyldighet, hos hvilken han ligger, att låta prästen få bud. Prästen skall komma till honom, skrifta och smörja honom samt bestänka hans lik med vigvatten. Af den mannens tillhörigheter skall prästen hafva en half mark, om de uppgå därtill.

8.

Nu har prästen fått tionden och tilläggsafgifterna, då skall prästen förrätta de allmänna gudstjänsterna och andra heliga handlingar, som åligga honom, och veta, hvad han är bonden skyldig. Han skall sämjas med sin socken och sjunga för den samt lagligen befalla öfver klockaren.[3] Prästen skall sjunga ottesången, så primen, så messan, så tersen, så sexten, så nonen, så aftonsång, så nattsång.[4] Skyldig är han att bedja för både lefvande och döda.

---

[1] En afgift till prästerskapet för begrafning och själamessor.

[2] *Oc a præster inlezning hafua aaf konu bondæns æfte bærn eller bondæ. Inlezning æfte barn* = 1) kyrkotagning efter barns födelse, 2) den afgift som därvid erlades till prästen. Med uttrycket *inlezning æfte bondæ* kan jämföras det i y. Vg. L. KkB. LIII förekommande *inlezla æptir gift*. Att lagen här åsyftar en afgift till prästerskapet efter barnsbörd och giftermål, framgår äfven af Ög. L. KrB. XXXI: Ok gangær husfru i kirkiu æfter barn sit ælla bonda sin, *þa gæri ok tua ørtughær* baþe til offærs ok til lius i huarre kirkiu gangunne.

[3] Hos Schlyter står *klokcare*, bör troligen vara *klokcara*, jfr glossaret under *Til vara*.

[4] De kanoniska timmarna, jfr 5, 2.

9.

Nu kan bonde sända bud till präst för barns kristning. Nu är prästen ej hemma utan har olofvandes farit från socknen. Dör det barnet utan att vara helgadt af dopet och lägges i icke helgad jord, böte han därför tre marker. § 1. Nu kan barn varda födt sjukt och kan ej komma till kyrkan och antvardas åt präst, då skola män döpa det barnet i vatten och ej i något annat. Äro ej män till, då skola mör döpa; äro ej mör till, då skola gifta kvinnor döpa i Fadrens, Sonens och den Helige Andes namn. Kan barnet genast gå hädan och är vittne till, att det var så döpt, som nu är sagdt, då skall det barnet läggas i kyrkogård och medräknas vid arf.[1] Nu kan det barn lefva, som är döpt hemma, kvickna till och komma till kyrkan, då skall man skaffa faddrar därtill, primsigna detta barn framför kyrkodörren och helga det icke genom döpelse, men genom läsande af orden därtill. Ingen döpes två gånger, om han ej skulle vara karl att döpa sig själf i Jordan. § 2. Nu kan bonde sända bud till präst för att få smörjelse. Prästen gör sig mera brådt med annat och vill ej komma tillstädes. Dör bonden sålunda utan smörjelse, böte prästen därför tolf öre. Nu får han båda buden på en gång, att kristna barn och smörja man, då kan ej bonden göra sak af, att han lagar så till, att han först kristnar barnet. Nu gör sig prästen mera brådt med bonden än med barnet, far till bonden och smörjer honom. Dör då barnet, innan det blifvit kristnadt, böte han därför tolf öre, då han eljes skulle böta tre marker. § 3. Nu kan bonde anklaga präst, därför att hans barn ej kan bli kristnadt eller att fader eller frände gick miste om smörjelse, där äge prästen rätt att med tre prästers ed bevisa, att han hade laga förfall. Nu är det första, att biskopen hade stämt honom inför sig, det andra, att han låg i sotsäng, det tredje, att han lofligen farit från socknen. Nu kan han brista åt eden, böte han där tre marker i målet om barnets kristnande och tolf öre i det om bondens smörjelse.

---

[1] Barnet skulle alltså vara hvad i ett par andra lagar kallas *arfgængt*, d. v. s. berättigadt till arf.

10.

Nu kan präst göra messfall för sin socken. Böte han då för en söndag sex öre, så ock för den andra. Försummar han sig tre söndagar eller flera än tre, böte han därföre tre marker. Nu kan han försumma sig på sådan dag, som föregås af helig fasta, vare då med den som med söndag, d. v. s. sex öre för hvar gång han försummar sig. § 1. Dessutom är präst skyldig att fyra dagar hålla högtidsgudstjänst för sin socken. Det skall vara jul- och påskdagen, allhelgona- och kyrkmessodagen.[1] Hvilken som hälst prästen försummar af dem, böte han därför tre marker. Därjämte har prästen rätt att på dessa fyra dagar få offer af bonden för alla dem, som denne betalar själagåfva för, och skall prästen dessa dagar af hvarje husfru hafva en brödkaka och sofvel till en brödkaka, som skola läggas på altaret; endast i så fall mera, att bonden själf vill det. Nu är sagdt om prästs tionde och de tilläggsafgifter, han enligt lag skall hafva af bonden. Dock är sämja bäst i allt.

11.

För alla brott, som präst begår, skall man stämma honom till möte[2], för allt det, hans hjon eller boskap göra, till tings, ity att i mål om köp och jord, där skall präst vara med oss i lekmannalag.

12.

Nu hafva bönder fått sin präst och fullgjort alla skyldigheter mot honom och sin kyrka, då skola de sända biskopen bud och låta inviga sin kyrka, ty af ordet varder den kristne lefvande och kyrkan helig. Biskopen har att utsätta en femt för sockenborna, på hvilken de skola utgöra gengärd; en till en månad bestämd tid skola de hafva på sig därtill. De skola brygga malt för fyra örtugar, blanda fyra askar honung och fyra askar smör och [gifva][3] fyra ett öres köttstycken och bröd

[1] d. v. s. årsdagen af kyrkans invigning.

[2] d. v. s. inför biskopen.

[3] Handskrifterna sakna här ett verb. Måhända har det bortfallit, men lika sannolikt är, att det aldrig funnits utan måst suppleras, något som ej vore oförenligt med stilen i lagarna.

för fyra örtugar. Med laga följe skall han komma ridande: med tolf män, oberäknadt honom själf. Tre bord skall man ombesörja åt honom: det ena den kväll, han kommer dit, det andra den morgon, då han förrättat invigningen, det tredje den morgon, då han rider bort. Ej må biskopen utan att vara mätt fara från en gård. Tre af hans hästar skall man föda med hafre: den ene är den, han själf rider på, den andre den, hans kaplan rider på, den tredje den, som bär hans utrustning och helgonrelikerna. § 1. Nu kan hända, att biskopen ej kommer till sin gengärd och inviger kyrkan. Då skola bönderna fara till biskopen och utsätta femt för honom efter femton nätter. Nu kan hända, att biskopen ej kommer tillstädes och ej bryr sig om deras femter. Då skola bönderna själfva hålla fest på sin gengärd, biskopen åter rida till kyrkan och inviga henne, när han vill, men bönderna ej utgöra gengärd, om biskopen ej uppvisar laga förfall för sig. Det ena af dem är, om han instämts till Rom; det andra, om konungen sändt honom bud antingen för att kröna konung eller inviga biskop, det tredje, om han ligger sjuk och i sotsäng och därför icke kunde komma till den bestämda dagen och de femter, som utsattes för honom. Om han då med sju prästers ed får laga förfall för sig bevisadt, då skola bönderna utgöra laga gengärd till honom. Biskopen har då att välja på, vare sig han hällre vill uttaga sin gengärd eller tre marker, därför att han inviger kyrkan. Dessa tre marker skola bönderna utgöra af sina egna och ej af kyrkans tillgångar. § 2. Hvar hälst biskop inviger altare, gifve man biskopen tolf öre, därför att han inviger det.

13.

Nu står kyrkan vigd och väldig, och biskopen vill se nämderna församlade. Då skall prästen nämna tolf män af socknen, dem både biskopen och sockenmännen godkänna. De skola för honom utreda sina ärenden. § 1. Nio äro biskopsmålen enligt vår lag: i fyra erläggas böter; i tre skall man skaffa sig rätt med befryndade mäns och fränders ed, två äro värjemål. § 2. Detta är det första slaget af bötesmål: *oskärande af kyrkogård eller kyrka.* Hugger man man vid

ingången till kyrkogården och falla därvid fötterna utanför, men hufvudet innanför, då skall man resa upp bålen utan att ändra fötternas läge, och gärningsman skall då ej vara saker inför biskopen. Men om fötterna falla innanför och hufvudet utanför, då vare biskopsböterna sex öre.[1] Ger man hugg i kyrkodörren och stänker därvid blod både utåt och inåt, vare böterna därför tolf öre. Ger man hugg inne i kyrkan, och stänker därvid blod på båda väggarna, där vare biskopsböterna tre marker. Ger man hugg framme vid altaret, böte han dock ej därför mera. § 3. Det andra slaget är *brott mot bestämmelserna vid kyrkostraff.* Ådrager sig man kyrkostraff af biskopen själf och äter kött, då han skulle afhålla sig därifrån, och smör, då han skulle fullständigt fasta, och går i kyrkan, då han skulle stå utanför, då skall sockennämden skärskåda hans gärningar. Bär så till, att biskopens tillvitelser mot honom befinnas sanna, då skall han böta tre marker, till hvilka biskopen har rätt. § 4. Det tredje biskopsmålet är detta: *Kan man varda fälld af biskopsnämden för sina synder,* då utsätte biskopen femter för honom. Vill han, innan ännu femterna äro öfver, gå och göra bot, då är det godt och väl. Vill han ej, då skall biskopen medelst honom tillsändt bref sätta honom i kyrkans mindre bann.[2] Nu sitter han i detta bann år och dag och vill ej göra rätt, då skall biskopen sända bref till honom och gifva honom en frist på femton dar. Nu vill han ej gå och göra bot, då skall biskopen gå till kordörren med sina lärde män och lysa honom i fullständigt bann. Vill han då, innan ännu år och dag förgått, gå och

[1] Jfr Ög. L. EþB I, 4: Nu æn þe (= de som gjort hemgång och den förfördelade, som förföljer dem), aghas uiþær i garþzs liþi ok falla føtær innan ok huwþ utan a þøm, sum hemsokn giorþe, uari ogilt; falla føtær utan ok huwþ innan, uari gildær, þy at þæþan fioll huwþ sum føtær stoþu. Liksom alltså vid hemgång den förfördelade ansågs så kränkt, att ifall, när han dräpte brottslingen, dennes fötter föllo innanför hans gärdesgård, böter ej behöfde erläggas för dråpet, på samma sätt ansågs, om vid ett dråp vid kyrkogårdsgrinden brottslingens fötter föllo innanför densamma, kyrkan så kränkt, att böter måste erläggas till biskopen.

[2] Lagarna omtala två sorters bann näml. 1) *ban* (lat. *anathema*) = kyrkans större bann och 2) *forboþ* (så kalladt, enär den brottslige genom detta endast uteslöts från nattvarden och andra kyrkliga förmåner, lat. *excommunicatio minor*) = kyrkans mindre bann.

göra bot, då skall han böta tre marker till biskopen för häfvandet af bannet, men vill han ändå ej gå och göra bot inom år och dag, då skall biskopen ännu en gång gifva honom en frist på femton dar, sända bref till honom och vräka honom med vittnen.[1] Vill han ändå ej gå och göra bot, då skall man tillsäga konungen. Konungen skall då göra hvad skäligt är: tillsätta häradsnämd däröfver. Vill den intyga, att den mannen är med skäl vräkt, då äger den fälla honom och kungöra fällandet. Han böte till konungen tretton marker och åtta örtugar, tretton marker och åtta örtugar till biskopen och ytterligare tre marker för häfvandet af bannet. Eljes skall konungen låta afrätta honom. § 5. Det fjärde slaget bötesmål är *sådana som angå hor.* Nu kan lösker man löpa bort från landskapet med gift kvinna. Ett annat fall är, att man varder gripen på bar gärning, då han verkligen begår horsbrott och vittnen finnas därtill, man och ej kvinna eller bådadera. Det tredje är, om barn bär vittne. Det fjärde, om bonden själf beskyller sin husfru. Tager han ej, innan biskopen far från socknen, åter detta med tolf mäns ed om, att han gjorde det i vrede och hastigt mod utan att ha verkliga skäl — detta är det hans rätt att bevisa —, då böte han därför tre marker. § 6. Dessa fyra slag af mål skola komma inför biskopsnämden. I dem hafve nämden rätt att fria eller fälla till böter. Nu är sagdt om biskops bötesmål. § 7. Detta är första slaget af värjemål:[2] *mord på okristnadt barn*, det andra är *häfdande af*

---

[1] *Wraka han meth witnom* öfversättes af Schlyter »förklara konom böra såsom obotfärdig öfverlämnas åt den världsliga makten». Då det emellertid nedan heter: »will han ey æn tha till rættindæ gangæ, *tha scal konunge till sighia*», torde det först vara h ä r som lagen talar om ett »öfverlämnande åt den världsliga makten». Hvad *wraka* kan innebära, är svårt att afgöra. Måhända afses härmed endast själfva bannlysningen, hvarigenom brottslingen ju godt kunde sägas ha blifvit »vräkt» ur det kyrkliga samfundet. Ordet *æn* (före *fæmtan nattæ stæmnu*) kan väl hänföras ej blott till *firi han læggiæ* utan ock till *breef till sænda* och *wraka*. I så fall skulle *æn wraka* betyda ett upprepande af den förut gjorda bannlysningen, endast med den skillnaden, att bannlysningen nu gjordes »meth witnom».

[2] Handskrifterna ha här *dulsak*, som dock Schlyter anser ha med orätt kommit hit, hvarför han i öfverensstämmelse med § 1 vill läsa »sak thær mather scal sik rætta meth kyni oc kunnum mannum». Lind åter (Om rim

moder och dotter[1], det tredje *trolldom*. Varder man tagen innanför gärdesgård och grind, med hull och hår, då skall detta komma inför nämden. Häri skall nämden frikänna eller fälla till värjemålsed.[2] Om nämden fäller, då skall den fälla till kyrkostraff och ej till böter — så när som på sex öre till bonden för insmusslandet af trolldomsredskapen, men om nämden fäller till värjemålsed, då skaffe han sig rätt med befryndade mäns och fränders ed. § 8. Två andra slags värjemål finnas, som skola komma inför biskopsnämden: *kränkande af blodsband och svågerskap genom könsumgängelse* och *meneder*. För dessa skall man undergå kyrkostraff men ej böta. Göres åtal rörande hjonelag och påstås de makar vara släkt, som ej äro det, då är godt, om de kunna sämjas. Sämjas de icke därom, då äge alltid den, som vill bibehålla hjonelaget, att med fränders och släktingars ed — sex på fädernet och sex på mödernet — bevisa, att de ej voro i så nära släktled och så närskylda, att de icke kunde bygga sitt hjonelag enligt både Guds och människors lag.

14.

Nu kan bonde behålla tionden, då skall prästen förhålla Guds lekamen för honom på påskdagen. Nu kan bonden

---

och verslemningar, 37, not.) har på grund af sin tolkning af *till næs fallæ* (se nedan) försvarat läsarten *dulsak*, som skulle vara = mål hvari någon kunde fria sig genom värjemålsed. Men *dulsak* förekommer äfven i § 8, och hvaruti skillnaden mellan de i § 7 och de i § 8 förekommande »dulsakerna» ligger, kan han ej afgöra. Sannolikt ligger den, synes det mig, däri, att de svaranden åliggande duls-ederna voro olika i de bägge dulsaks-klasserna. Om de i § 7 omnämda dulsakerna säges ju utryckligen: »Nw æn till næs fælle, rætte sik meth kyni oc kunnum mannum sinom». Skyldigheten att anskaffa en dylik släkted finnes däremot ej med ett ord antydd vid de i § 8 förekommande dulsakerna. I slutet af § 8 förekommer visserligen en bestämmelse om ed »meth frændom sinom oc kunnum mannum siæx aaf fæthringum oc siæx aaf mothringum», men denna gäller tydligen endast för *talan a hionælagh*.

[1] *mothna hæfth*, *mothna* är gen. af *moþgor* (se Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltidsspråket) = mor och dotter.

[2] *till næs fællæ*. Enligt Lind *(a. a. 37, not)* är *næs* gen. sg. af den nekande parten *næ* brukad som substantiv. *till næs fælla* skulle alltså betyda »döma till nej, det är värjemålsed eller dulsed, såsom den kallas i U. L». Är denna tolkning riktig, synes det i handskrifterna förekommande *dulsak* icke böra, såsom Schlyter vill, ändras (jfr ofvan).

behålla tionden, tills biskopsnämden sammankommer, utlämne han då tionden och därtill tio örtugar eller bevise med tolf mäns ed — så ungersven som bonde —, att han lagligen utgjort den.

15.

Nu gifver man på sotsängen mera än arfvingen vill godkänna i själagåfva eller annan gåfva. Då godkännes så mycket, som arfvingen säger ja till. Nu gifver man som egendom till kyrka ett örtugland af ett markland, då må ej arfvingen taga det i besittning[1]. Gifver han mera, då må arfvingen taga det i besittning och återtaga det.

16.

Nu är egendom pantsatt till kyrka, då har bonden rätt att återlösa den inom år och dag. Sedan har kyrkan rätt att värja densamma emot bonden.

17.

Nu kan ett lik jordas och ett annat därvid tagas upp. Följas åt både lem och led, hull och hår, bötes därför tolf öre. § 1. Nu kan man gräfva på annan släkts grafplats. Då kan den, som har hand därom, komma tillstädes. Gör sedan frände till den, som togs upp, sak häraf, hafve då motparten rätt att med tolf mäns ed värja sig, sägande: »jag gräfde ej, förrän nio vintrar förgått». Om han då brister åt eden, böte han sex öre.

18.

Nu kan därtill alldeles oförhindrad man vilja gå i kloster, då skifte han sitt lösöre i hufvudlotter mellan (sig och) sina arfvingar. Till klostret gifve han somt af sin lott, ett örtugland af ett markland, endast i det fallet mera, att han får arfvingarnes medgifvande därtill. § 1. Nu vill gift man gå i kloster, då äge hans husfru rätt att kvarhålla sin husbonde och likaså husbonden husfrun, om hon vill gå i kloster.

Nu är kristnubalken lyktad och läst till slut. Guds ord och amen!

Arnold Bratt.

---

[1] Angående tolkningen af detta ord, se Kock, Förklaring af fornsvenska lagord II, 16.

Ett och annat från H. Reuterdahls Lundatid.

Ur hans brefväxling med C. F. af Wingård, K. F. Dahlgren, J. H. Thomander, Esaias Tegnér, J. P. Mynster och Chr. Molbech. [1]

Ett mera storartadt uppsving än den lundensiska teologiska fakultetens på 1820, 30 och 40-talet, torde man få leta efter i vår universitetshistoria. Under det att det med rätta blifvit sagdt om Lundateologien under 1800-talets första decennium, att »till och med själfva skenet till teologisk vetenskaplighet var skingradt», behöfva vi endast nämna namnen M. E. AHLMAN, H. REUTERDAHL, J. H. THOMANDER, B. J:SON BERGQVIST, H. M. MELIN, E. G. BRING, för att den s. k. »stora fakultetens» förnäma karaktär skall vara antydd. M. E. Ahlman tillkommer förtjänsten att ha brutit väg för och lagt grund till det nya skedet, dels därigenom att han själf med brinnande intresse satt in sin kraft på arbete för teologiens höjande genom sin akademiska undervisning och sina utgifna skrifter, dels därigenom att han förstått samla omkring sig och fästa vid universitetet verkliga förmågor, som kunde vara

---

[1] De otryckta källor, som ligga till grund för denna lilla skiss, äro: *A*. Bref från Reuterdahl: Ett till C. F. af Wingård, förvaradt i Uppsala universitetsbibliotek; ett till K. F. Dahlgren, Kungl. biblioteket i Stockholm; några (13) till J. H. Thomander, dessa ägas af godsägaren Warholm på Tuna och har genom hans välvilja blifvit ställda till mitt förfogande; ett tjugotal till Esaias Tegnér, förvarade i Lunds universitetsbibliotek, af dessa är blott några få och korta utdrag meddelade; sex till biskop J. P. Mynster, Kongl. biblioteket i Köpenhamn; 68 till professorn och bibliotekarien Chr. Molbech, likaledes förvarade i Kongl. biblioteket i Köpenhamn. (I »Samlaren» för år 1904 finnas tryckta vidlyftiga utdrag ur Reuterdahls bref till fru Molbech). *B*. Några bref från C. A. Agardh till Es. Tegnér, Lunds universitetsbibliotek. *C*. Teologiska fakultetens i Lund protokoll för ifrågavarande tid.

honom behjälpliga och upptaga hans arbete, främst bland dem H. Reuterdahl och J. H. Thomander. Ett samtida vittnesbörd om Ahlmans stora betydelse ha vi i de ord, som Reuterdahl skrifver om sin vän och lärare, då han anmäler dennes »Theologiska skrifter» i Theologisk Qvartalskrift:[1] »Ref. erinrar sig härvid icke blott hvad Författaren varit och är för honom själf, utan äfven hvad han varit för Lunds universitet och den teologi, som där studeras. Har denna något lif och någon kraft, och förtjänar den att nämnas bland vår tids och vårt lands bättre riktningar, hvarom ref. icke är berättigad att fälla ett omdöme, så tillhör tacksägelsen därföre ingen annan än Martin Erik Ahlman».

En senare tid kan tillägga, att tacksägelsen också, och väl i främsta rummet, om man ser på hvad som uträttats, bör tillkomma den man, som nedskref ofvan citerade rader. Säkert är, att H. Reuterdahl bland de nämnda teologerna varit den, som icke blott haft det mest lefvande intresset för den teologiska vetenskapen utan också på samma gång varit den mest betydande teologiske författaren.

Reuterdahl anställdes såsom docent vid teologiska seminarium i Lund år 1817 och verkade sedan såsom universitetslärare till år 1852, då han utnämndes till statsråd och chef för ecklesiastikdepartementet. Det kan icke här blifva fråga om att ens gifva en antydan om allt, hvad han under denna långa tid åstadkommit inom olika teologiska discipliner; denna lilla axplockning ur Reuterdahlska bref afser endast att framdraga ett eller annat för brefvens författare karaktäristiskt drag och gifva några interiörer från det samtida teologiska lifvet vid den sydsvenska högskolan.

År 1828 började Reuterdahl tillsammans med sin vän J. H. Thomander utgifva Theologisk Qvartalskrift. Ursprungligen hade man tänkt uppsätta en större allmän litterär tidskrift i Lund, för hvilken Reuterdahl skulle blifvit hufvudredaktör. I ett bref till Esaias Tegnér, från 1826, hvari Tegnér ombedes att lämna sin medverkan, redogör den tilltänkte redaktören för tidskriftens plan: »Det ser ut som om den skulle

[1] Theologisk Qvartalskrift, 1841, sid. 324.

komma till fullbordan. Vi hade därom för några dagar sedan ett sammanträde, hvarvid den meningen gjorde sig gällande, att skriften skulle utkomma i häften (ett i månaden af fyra arks volym) och innehålla, utom egentliga litteraturuppsatser (recensioner, exposéer, öfversikter m. m.), äfven vetenskapliga och belletristiska afhandlingar och dessutom poemer. Jag tillstår, att detta icke var [min] mening. Jag fruktade, att tidningen, därigenom att den blef ett allerlei, också skulle blifva ett nichts. Jag ville hafva den till en litteraturtidning, icke till ett litteratur-repertorium. Emellertid, då, som sagdt är, den andra meningen blef gällande, och då det är hufvudsaken, att man jagar sömnen ifrån sig och uträttar något, kunde jag icke annat än vara nöjd med beslutet.»[1] Reuterdahl uttalar som sin förhoppning, att tidskriftens första häfte skulle utkomma i början af januari följande år (1827). Men detta häfte kom aldrig. »Räddhåga» och »åtskilligas mindre benägenhet att förbinda sig till en bestämd artikel»[2] äfvensom en, för öfrigt redan i ofvanstående citat skönjbar, splittring bland de många påtänkta deltagarna hade till följd, att tidskriften efter Tegnérs ord »drunknade, innan den gick af stapeln». Man sköt skulden på hvarandra. Thomander skrifver »Agardh är ärelysten, men egennyttig och rädd, Ahlman och Reuterdahl äro för söliga och betänkliga»;[3] och Reuterdahl å sin sida beklagar sig för Tegnér: »Med Lunds Litteraturtidning blir naturligtvis intet. Den ene vill icke, den andra kan icke, den tredje törs icke, och så in infinitum på äkta svenskt manér. För min del ger jag det knäfveln alltsammans och slår mig kanske på landthushållning och brännvinsbränning. Hade jag blott lust att också gifta mig och afla barn, kunde jag blifva en tämligen nyttig medlem af det akademiska samhället.»[4]

Det dröjde emellertid icke länge, förrän Reuterdahl och

---

[1] Bref till Tegnér den 8 dec. 1826, tryckt i »Ur Esaias Tegnérs papper», Sthlm 1882, sid. 267.

[2] Thomander i bref till K. F. Dahlgren, 1 april 1830, tryckt i »Tankar och löjen» af J. H. Thomander, s. 227.

[3] Thomander i bref till K. F. Dahlgren, 1 febr. 1827, tryckt i »Tankar och löjen», s. 69.

[4] Reuterdahl i bref till Tegnér 9 mars 1827.

Thomander voro färdiga med en ny plan. Då ej tillräcklig enighet kunde uppnås för en stor, alla vetenskapsgrenar omfattande tidskrift, beslöto de att börja på egen hand med en teologisk. »Den nya tidskriften måste blifva specielt teologisk i stället för universell»,[1] skrifver Reuterdahl till Tegnér, när han i slutet af år 1827 ber om hans medverkan för företaget. I 10 år, 1828—1832 samt 1836—1840 stodo Reuterdahl och Thomander såsom tidskriftens utgifvare och främste medarbetare, härefter öfvertogs redaktörskapet af Melin och Bring under tidskriftens två sista år 1841 och 1842. Under hela denna tid, men framför allt under den första femårsperioden verkade qvartalskriften i högsta grad uppfriskande och väckande på det teologiska lifvet i Sverige. En samtida, som för öfrigt icke hörde till Reuterdahls beundrare, säger: »Hvarje nytt häfte kom med en ny profession af fruktbärande idéer, af genialiska guldkorn och af i eld saltade offer åt den progressiva reformen utaf kyrkans vetande och lif».[2]

Den ledande grundsatsen var forskningens frihet — den grundsatsen uttalades med allt eftertryck i förordet till tidskriftens första häfte och upprätthölls sedan årgångarne igenom. »Redaktörerna själfva», heter det i anmälan till andra årgången, »tänka på långt när icke lika i allt och skulle å smse sidor icke heller vilja det. De äro således långt ifrån att hos andra fordra eller ens önska en för all forskning och all sannings lif så föga båtande likstämmighet. Kyrkan känner kätterier, men icke vetenskapen.»

Ingen har arbetat så mycket för qvartalskriften som Reuterdahl. I ledande uppsatser, bland hvilka i främsta rummet må nämnas »Hvad är religion» (1828) och »Kyrkans enhet och själfständighet» (1829) och i litteraturanmälningar drog han oförskräckt och med verklig entusiasm i härnad för en friskare och mera lifaktig teologi, hvilken enligt hans öfvertygelse måste stå i nära samband med samtidens vetenskapliga lif, om hon öfverhufvud ville lefva — »hvad som i vetenskapernas stad, dit teologien ju också vill höra, står på isolerpallen, det står på likpallen.» Sina stridsvapen hämtade

[1] Bref till Tegnér, 7 dec. 1827.

[2] Ahnfelt, Studentminnen, s. 161 f.

han framför allt från Schleiermachers rustkammare; han var den förste och på samma gång den mest betydande svenske lärjungen till denne den protestantiska teologiens store nydanare.

Sådana åsikters förfäktande å ena sidan, och den stränghet å andra sidan, med hvilken Reuterdahl i qvartalskriftens recensioner gick till rätta med samtida svensk teologisk litteratur, väckte naturligtvis det största uppseende och på sina håll också förargelse. Det skarpaste angreppet på den svenska »trögheten» och »likgiltigheten» för teologiskt vetenskapligt arbete riktade Reuterdahl genom sin 1832 utgifna skrift »Om det theologiska studium med särskildt hänseende till Sverige» — en samskyldig straffpredikan, hvilkens skarpa och satiriska ord icke kunde undgå att väcka ovilja, icke minst därför att den väl i det stora hela var träffande. Ett bref, som Reuterdahl vid denna tid skrifvit till C. F. af Wingård, visar, huru en af kyrkans mest framstående och på samma gång mest konservative biskopar uppfattade Reuterdahls verksamhet och huru denne på ett lugnt och försiktigt sätt, men icke desto mindre med all skärpa försvarade sina åtgöranden. »För det bref, hvarmed V. Biskopen täckts hedra mig, får jag aflägga min djupaste tacksägelse. Det har tillskyndat mig mycken glädje. Obekant var mig icke, att V. Biskopen ogillade åtskilliga af de meningar, som i mina skrifter blifvit framställda. Jag visste väl, att jag i V. Biskopen ägde en likaså kunskapsrik som skarpsinnig domare, men jag kunde ej hoppas, att den sidan af tingen, som visade sig för mig, såsom den hufvudsakliga, också för V. Biskopen skulle hafva något synnerligt värde. Jag kunde således icke heller för min sista skrift,[1] hvilken väl icke förnekar sitt syskonförhållande till de öfriga, vänta mig något särdeles gynnande omdöme. Så mycket mera fägnande var det bifall, som Biskopen tilldelar densamma. Skriften är för öfrigt ingenting mer än en *tidskrift,* ifall den förtjänar att kallas detta. Hvad som däri säges kan blott behöfva sägas för Sverige och för det närvarande Sverige. Att en utlänning däri skulle finna något intresse, kan jag ej väl föreställa mig, äfvensom jag önskar och hoppas, att den inom

[1] Om det theologiska studium med särskildt hänseende till Sverige.

få år är i Sverige föråldrad. Måtte den till och med redan vara det! Jag underkastar mig gärna att i den sista delen, hvilken jag skulle vilja kalla den historiska, hafva, obekant med verkliga och lefvande förhållanden, gjort ett eller annat drag för skarpt, en eller annan skugga för mörk; men ännu har jag härom intet kunnat öfvertyga mig; snarare fruktar jag, att hvad som är sagdt är för litet, och att Sverige icke på långt när kan påstås hålla den litterära skammen från väggarna.

Äfvenledes får jag tacka V. Biskopen för den uppmärksamhet, V. Biskopen skänker qvartalskriften. Det praktiska intresse, som kommer V. Biskopen att betvifla rådligheten af åtskilliga meningars och tvistefrågors utredande bland allmänheten, måste hvar och en förnuftig och sansad vörda, och det kan af ingen högre aktas och äras än af mig. Men månne man dock icke härutinnan kan gå för långt, eller hellre, månne man, då man låter bestämma sig af ett sådant intresse, kan undvika att gå för långt? Det gifves ingen så stor obetydlighet, till och med ingen så stor galenskap, att den icke är kär eller dyrbar för någon. Hvart kommer man, om man af praktiskt intresse vill skona allt sådant? Och är icke mycket en obetydlighet för oss, som i äldre tider var ett högmål? Skall icke framtiden anse åtskilligt för ett lappri, hvarpå vi lägga vikt? Tiden nöter upp sina skor liksom den enskilde sina. Jag vill visst icke göra mig skyldig till den förebråelsen att hafva förkastat det gamla, som duger; men jag är likaså rädd för den, att hafva bibehållit det odugliga. Och i vår tid, då gamla troner och inrättningar och gamla meningar och gamle män äro blottställda för de svåraste anfallen, är det väl i synnerhet rätt och klokt att icke vilja uppehålla annat gammalt än det, som ännu är behäftadt med lifskraft. Det öfriga få vi begråta och begrafva. Försöka vi att behålla det, så kommer förruttnelsen i allt, och allt förloras. Detta gäller i vetenskap och politik. Med ärlig öppenhet, med ett oförtrutet försvar af det, som man måste anse för rätt och sanning, och med frivillig koncession af det ohållbara kommer man kanske längst i bägge. Det är de grundsatser, jag söker följa både i mitt lif och mina studier. Har jag orätt antingen i principen eller i utförandet, så förstår jag ej bättre och emottager gärna till-

rättavisning. Och allraminst förtänker jag den, som enig med mig i principen, dissentierar i tillämpandet. I en sådan dissens behöfver hvarken aktning eller kärlek saknas. Den kan mycket väl vara ett *ἀληθεύειν ἐν ἀγάπῃ.*» [1]

Kort före detta bref skrefs, sände Reuterdahl sin skrift »Om det theologiska studium» till Tegnér med följande anhållan: »Skulle V. Biskopen hafva något godt att säga mig om min bok, så håll det icke tillbaka; i de förbistringens och ursinnighetens tider, som här inträffat, behöfves rätt väl allt det bifall, som af förnuft och heder kan beskäras. Från galenskapen håller jag mig visserligen så aflägsnad och så ograverad som möjligt, men att dock stunder finnas, på hvilka det rätt mycket måste besvära mig, kan icke undvikas.» [2]

Orden om ursinnighetens tider och galenskapen syfta på den ryktbara befordringsfråga, som under ett par års tid kom lidelsens vågor att svalla högt i det akademiska samhället i Lund och långt därutanför. Hufvuddragen af denna strid voro i korthet följande. Till den genom K. Wåhlins död (28 mars 1829) lediga domprostbefattningen anmälde sig elfva sökande. Teologiska fakultetens dåvarande enda ordinarie ledamot, Ahlman, ansåg den yngste bland dessa, Thomander, äga ett bestämdt företräde framför de öfriga. Då emellertid konsistorium akademicum icke ville fästa något afseende vid detta sin ende teologiske ledamots uttalande, vände sig denne till teologiska fakulteten i Köpenhamn för att få ett sakkunnig-utlåtande därifrån att stödja sig på. Köpenhamnsfakulteten stadfäste Ahlmans omdöme om Thomanders specimen: »det haever sig betydeligt over de andre». Men det visade sig nu, att detta inblandande af en utländsk fakultet skadade Thomanders sak i stället för att gagna den. Ahlmans åtgärd blef föremål för det allra skarpaste klander, och konsistorium uteslöt Thomander från förslagsrum till professuren. Till domprost utnämdes slutligen i mars 1832 den mera obetydlige teol. adj. Hellstenius. Under dessa stridsår var den lundensiska världen delad i två partier, som täflade att öfverösa hvarandra med ovett. Man nöjde sig icke med att draga in dags-

[1] Bref till C. F. af Wingård 26 febr. 1832.

[2] Bref till Tegnér 30 dec. 1831.

pressen i fejden, utan uppsatte till och med egna tidskrifter å ömse sidor. En af sökandena, domkyrkokomministern Ach. Kahl utgaf »Anti-Qvartalskrift», som alltså redan genom sin titel vill uttrycka sin oppositionsställning till Reuterdahls och Thomanders »Qvartalsskrift». Thomander svarade med »Anti-vandalskrift» och (tillsammans med doc. N. O. Ahnfelt) »Gefion», där motståndarne, särdeles ofvannämnde Kahl, hänsynslöst bekämpades med det Thomanderska skämtets mest satiriska vapen.

Striden får sin särskilda prägel däraf, att det enligt det »Kahlska» partiets mening gällde ingenting mindre än att värna rättrogenheten mot öppna eller förtäckta angrepp af en rationalism, som hade sitt egentliga stamhåll i Theologisk Qvartalskrift. Termerna rationalism och neologi spela stor roll i Antiqvartalskriften. Utan tvifvel rörde det sig verkligen om en tvekamp mellan olika teologiska riktningar, fastän det knappast hade något skäl för sig att ställa Thomander under rationalismens banér — och det å andra sidan icke var så helt beställdt med den Svedenborgskt sinnade Kahls ortodoxi.[1] Man skulle snarare kunna säga, att striden stod mellan en vetenskapligt lifaktig teologi i nära förbindelse med de samtida rörelserna på teologiens område och en mera steril och isolerad, som åtminstone själf menade sig vara »bekännelsetrogen».

Hvad nu Reuterdahls ställning till saken beträffar, har han helt naturligt allt från början ställt sig på sina vänner Thomanders och Ahlmans sida. Men han har så mycket som möjligt sträfvat att hålla sig undan från tidningspolemiken. Till Wingård skrifver han i det redan förut citerade brefvet: »Ehuru jag icke på något sätt deltager i striden, skulle jag icke för allt i världen vilja tillhöra det parti, som kallar sig det ortodoxa. Det må ha på sin sida hvad som hälst, hedern hafver det icke.» Han stod dock de stridande för nära för att kunna hålla sig så alldeles utanför, som dessa ord vilja antyda. Först måste han officielt yttra sig i fråga om de sökandes specimina, då Ahlman såsom teol. fakultetens ende ordi-

[1] Äfven Hellstenius var f. ö. influerad af Svedenborg.

narie ledamot begärde ett sådant utlåtande af honom. I detta[1] berömmes Thomander framför allt därför, att han i motsats till öfriga medsökande har visat sig »känna *sin tids* teologiska problemer och kunna deltaga i deras lösande». De öfriga specimina öfverstiga »i förhållande till vår tids teologiska litteratur icke i något hänseende medelmåttan», ehuru gärna medgifves, »att de i värde icke äro underlägsna de flesta hittills lämnade produkter af svensk teologi». Sina omdömen om några af sökandenas specimina lät Reuterdahl komma till offentligheten genom att (i delvis förändrad form) trycka dem såsom recensioner i qvartalskriften, hvarefter hans kritik blef föremål för utförliga genmälen i Antiqvartalskriften, hvilka dock lämnades obesvarade af Reuterdahl.

Upplysande för Reuterdahls ställning är ett i sept. 1831 till K. F. Dahlgren skrifvet bref,[2] hvilket bl. a. också visar, att han stundom lämnat sin förskansning och inskridit till sina vänners försvar. Tidskriften Minerva hade angripit Ahlman, emedan han rådfrågat den danska teologiska fakulteten. Nu ber Reuterdahl Dahlgren lämna Minervas redaktion en del förklarande upplysningar och aktstycken.

»Saken rör icke mig», skrifver han, »åtminstone icke hufvudsakligen, men så mycket mera mina vänner Thomander och Ahlman. Rörde den blott mig, så skulle jag därom icke förlora ett ord; mot nedrigheter, som äro riktade mot mig själf, har jag kallt blod. Men Ahlman är en man, som jag ej blott älskar såsom min faderlige välgörare, utan ock aktar såsom en af universitetets bättre litteratörer och som en människa utan flärd och svek. Och Thomander är din vän såväl som min. Båda vill man förtrycka, och mig inklusive, hufvudsakligen för Thomanders skuld, hvilken för det första, såsom du vet, icke bugar sig för någon, och för det andra med sin storhet hotar att undanskymma en och annan, som nu gäller för ett underbart ljus, och såsom Thomanders vänner få Ahlman och jag dela hans öde.» Reuterdahl hoppas nu, att Minervas redaktion ej skall vara så förblindad af vänskapen till Agardh, att den ej skall kunna rättvist bedömma saken och

[1] Teol. fak:s protokoll i Lund 3 sept. 1830.

[2] Reuterdahl till K. F. Dahlgren, 21 sept. 1831. Kungl. bibl., Sthlm.

säga, »på hvilken sida den finner anständighet, ärlighet och sanning, och på hvilken den träffar oförskämdheten, sofisteriet och den i fagra färger fördolda lögnen». De starka orden visa, att Reuterdahl icke stod utanför den rådande upphetsningen. Eftervärlden lär knappt kunna finna annat än att »anständigheten» ofta varit skäligen främmande för båda parterna, och att »oförskämdheten» icke saknats å någondera sidan. Själf fick också Reuterdahl i dagspressen och Antiqvartalskriften sin beskärda del af de otidigheter, motståndarna serverade hvarandra — detta fastän han, som sagdt, sträfvade att hålla sig utanför striden. Ibland blef för resten just detta hans försök orsak till det skarpaste klander, så t. ex. i ett bref[1] från en af de inflytelserikaste förkämparna för konsistoriemajoritetens ståndpunkt, Agardh till Tegnér, hvari den förre söker försvara sig inför Tegnér, som uttryckt sin sorg, öfver att hans vän Agardh slutit sig till »det pietistiskt-ortodoxa» partiet,[2] och uppmanat honom att hålla fred med Reuterdahl, Thomander och Ahlman — allt som är dugligt och duktigt borde hålla tillhopa!

Agardhs bref bär tydliga spår af att vara skrifvet i häftig upphetsning. Vi meddela emellertid af dess 6 ark med spirituella elakheter några ord om Reuterdahl och Thomander — äfven den elakt skrifna karrikatyren kan ju, rätt förstådd, vara ett godt bidrag till karaktäristiken. »Du har utan tvifvel hört det allmänna ordspråket, som innebär, att Lunds stift styres hufvudsakligen af d:r Reuterdahl. Väl befästad i denna styrelse fann han den för ringa för sin verksamma själ. Han anmodade B. Faxe att gå upp i konsistorium än för den ena planen, än för den andra, som skulle genomdrifvas». Så anföres ett exempel på Reuterdahls själfrådighet, nämligen hans försök att »utan konsistorii vetskap» förvärfva det Münterska biblioteket för Lunds universitetsbibliotek, hvilket föranledde opposition från konsistorii sida. »Det var naturligt, att konsistorii akademici oböjlighet under hans *något tidigt började procancellariat* skulle af honom anses för uppror och

[1] Agardh till Tegnér, april 1832.

[2] Tegnér till Agardh, 2 april 1832, tryckt i Jubelfestupplagan VI, s. 172 ff.

demagogiska försök». Agardh omtalar, huru han i Lunds veckoblad uppträdt till konsistorii försvar mot Reuterdahls i ett graftal öfver d:r Hylander gjorda »utfall af den yttersta bitterhet emot Lunds konsistorium akademicum såsom en tummelplats för intriger, trätor, gräl, kif och personligheter». »Jag vet mig dessutom ej hafva stått i någon slags omedelbar konflikt med Reuterdahl; men om *han* utgör kärnan af hvad du kallar *rationalism,* men vi här beteckna med *protestantisk jesuitism,* så är det visserligen möjligt, att jag är honom på ett eller annat sätt till besvär, såsom den där ännu icke ingått i denna heliga orden. Han sitter inviolable och osynlig på sin Loyolatron och låter sina tjänare, den sin fru lydige biskop *Faxe,* den lustige Thomander, den aldrig mer än i en direktion seende Ahlman, den snokande Ahnfelt, den halfgalne Wieselgren gå sina ärenden i alla väderstreck. Detta förutsätter visserligen ett slags talang. Men denna talang består i konsten att, omgifven af positiva elementer, alltid behålla sin negativitet, aldrig framträda, sålunda aldrig förlöpa sig, alltid, när planerna misslyckas, kunna skylla på tiden, på konsistorium, på skapelsen, på allt utom den, som är deras dolde upphofsman. Denna hans negativitet visar sig äfven i alla hans skrifter», »All ting kan», enligt honom, »vara både så och så». »Man kan tro både att *Gud* existerar och att han icke existerar». »Man kan vara kristen och okristen», »man kan tro både att Paulus skrifvit episteln till Titus och att Djäfvulen skrifvit den»;[1] men skulle man tvingas att tala rent ut, så vore det sannolikast, att Gud icke existerar, bättre att vara okristen, och nästan afgjordt att *Djäfvulen skrifvit episteln.* Detta är bilden af hela hans varelse, af hela hans verksamhet, af hela han sträfvande». Efter några icke särdeles välvilliga ord om Reuterdahls »rang som litteratör» slutar A. sin karaktäristik af honom med följande ord: »För min del anser jag *Reuterdahl* för en fullkomligt obetydlig person; och skall han vara Sveriges störste teolog, så Gud nåde oss för Sveriges teologiska bildning.» Tegnér hade skrifvit till A.: »Reuterdahl är för närvarande Sveriges kunnigaste, liberalaste och verk-

[1] Syftar på Reuterdahls i Theol. Qvartalskrift för år 1831 införda afhandling »Episteln till Titus».

sammaste teolog». Det förtjänar anmärkas, att Agardh, några år förut, också i bref till Tegnér uttalat helt andra och synnerligen fördelaktiga tankar om Reuterdahls teologiska verksamhet. För öfrigt utgör väl brefvet självt snarast en vederläggning af slutorden om Reuterdahls fullkomliga obetydlighet.

Thomander är, fortsätter A., en vida öfverlägsen person, »duglig till allt» en riktig »tusenkonstnär». Men hans teologiska produktion är det icke mycket bevändt med. Hans afhandling om Kristi Gudom[1] är »en hädelse». »Gången af hans bevisning är, att efter Kristus uppfört sig så inkonsekvent — —, så lågt, så oförnuftigt att, vore han människa, förtjänte han icke ens att sättas vid sidan af Sokrates, måste han vara Gud — —. Tendensen må vara hvilken som hälst så är dock den i afhandlingen utförda dialektiken uppenbarligen falsk. Icke är Kristus *Gud*, för det han är *en degraderad människa?*». Den som specimen utgifna afhandlingen om trons artiklar förklaras vara plagiat. I ett bref från följande månad[2] försvarar Agardh sig ånyo mot beskyllningen att kämpa för »det pietistiskt-ortodoxa» partiet. Här blir Thomander ännu värre åtgången. »Frågan är blott den: »*är Thomander denne teologiens återlösare, hvartill Ahlman velat göra honom, eller är han en lika stor stympare, som de öfrige sökandena?* — — Thomander är ej blott en erkänd obetydlighet, men äfven, det sämsta af allt, en erkänd plagiator, och det är just hans okända plagium från en okristen sekt, som *Ahlman* och fakulteten i *Köpenhamn* förklarat för att lofva åt teologien en ny epok och göra *Thomander* till en ny *Luther*, liksom *Reuterdahl* länge sedan affekterat att visa sig som en ny *Melanchton*».

Striden har ej varit en strid om pietism, »utan om hierarki och ett par obetydliga seminaristers herravälde öfver Lunds akademiska konsistorium, hvilket de redan ägde öfver Lunds Domkapitel och stift».

En bild af situationen en tid efter domprostutnämningen och af det slagna partiets önskningar för framtiden — önskningar, som f. ö. snart blefvo uppfyllda —, lämnar oss ett

[1] Syftar på Thomanders i Theol. Qvartalskrift 1829 h. 4 sid. 1—32 införda uppsats.

[2] Agardh till Tegnér 12 maj 1832.

bref[1] från Reuterdahl till Thomander, skrifvet kort efter statssekreteraren för ecklesiastika expeditionen J. A. v. Hartmansdorffs besök i Lund. »Med H.[2] äro nästan alla nöjda. Han har tagit det noggrannaste besked på allt, inlåtit sig i samtal med alla, och här och hvar icke låtit föreställningar saknas. Ahlman och jag hafva med honom haft vidlyftiga och tämligen intima samtal. För bådas äfvensom för din heterodoxi var han bekymrad: den betog oss, äfven hos moderata och förståndiga personer, det förtroende vi annars skulle äga och låge i vägen för vår befordran. Jag svarade honom det nödvändiga. För egen del sade han sig vara nöjd, men bad oss följa le juste milieu och bevara pax in ecclesia. Att vi göra detta så mycket tillbörligt är, ämnar Ahlman bevisa honom i ett långt bref. »Jag skall ta mig tjufven läsa för honom om ortodoxien». För öfrigt visade han sig mycket belåten med oss och uppfordrade Ahlman och mig bland annat att gifta oss, på det att vi så mycket bättre och längre måtte kunna duga i statens och akademiens tjänst. Som desideria framställdes, att, när Bergqvist blifver tertius, du måtte blifva qvartus Theologus och jag bibliotekarie. Mot detta hade han intet att påminna, utan försäkrade han, att han af alla sina krafter därtill skulle medverka. Du får icke göra streck i vår räkning.

Mot Hellstenius visades en till ohöflighet gränsande likgiltighet. Då Kahl presenterades, hette det: ‚Jag tackar för de många brefven och småskrifterna; men ni får ursäkta, att jag icke besvarat dem. Jag svarar aldrig på dylika bref för att icke synas gifva vink om ett löfte, som jag icke kan hålla. Detta i stort sällskap (på Föreningen). — Biskopen frågade han, om någon på fullt allvar kunde tro, att Kahls anbud[3] skulle antagas. Åt Sönnerberg, som förebrådde honom, att

[1] Brefvet är odateradt, antagligen från början af år 1833.

[2] J. A. v. Hartmansdorff.

[3] Prosten Kahl hade inlämnat en ansökan om att utan vidare formaliteter blifva utnämd till andre teologie professor Hylanders efterträdare på sådana villkor, att han afstode den professuren tillhörande löneinkomsten, och läte sig nöja med stadskomministraturslönen. Hans anbud afstyrktes af teologiska fakulteten (Ahlman), men tillstyrktes under vissa villkor af konsistorium. Teol. fak:s i Lund protokoll för den 20 april 1831.

det icke blifvit antaget, gaf han anvisning på Regeringsformen. — — —

För Ahlman berättade han, att man i statsrådet satt i fråga, det A. skulle hafva en föreställning för det han inblandat danska fakulteten i domprostangelägenheten: endast H—ff hade hindrat det.»

Sommaren 1835 företog Reuterdahl med offentligt understöd en resa till Tyskland. I Theologisk Qvartalskrift för år 1836 har han offentliggjort en till universitetskanslären H. K. H. Kronprinsen ställd underdånig berättelse[1] angående de teologiska undervisnings- och pröfningsanstalterna i Tyskland och undervisningsväsendet i Preussen. Inhämtandet af underrättelser om dessa bildningsanstalter samt bokhandelsbestyr för Lunds universitetsbibliotek hafva upptagit hans tid under resan. För öfrigt har denna, säger han, »tillskyndat mig så mycken båtnad och förnöjelse, jag har under densamma lärt känna så många viktiga inrättningar, så många natur- och konstskönheter hafva därunder uppfriskat mitt sinne, och jag har gjort bekantskap med så många förträffliga och berömda män, att min förbindelse till den, genom hvilkens bevågenhet all denna glädje blifvit mig beskärd, måste vara outplånlig».

Ett långt bref till Thomander ger en rätt intressant skildring från Reuterdahls lif i Berlin. Vi meddela några utdrag därur. »Med flera af Berlins notabiliteter är jag bekant. Den vackraste personligheten jag ännu sett är Marheineckes; en tämligen stor man, med glesa ljusa lockar, ljust rödlätt ansikte, vackra blå ögon, mildt, något melankoliskt och förtryckt väsende, lugn och ädel i tal och åtbörder. Ett slags motsats till honom är Steffens, hänförande och hänförd, ojämn, blixtrande, dock kanske i grunden bättre och ädlare än M. Också Steffens' utseende är mycket nobelt. Båda hatas af de historiske, och först för några dagar sedan fick den sistnämde en plats i Vetenskapsakademien. Marheinecke är där icke, och Hegel var där icke, oaktadt akademien har en filologisk-filosofisk klass. Häraf och af mycket annat, som uppenbarar sig i samtal, visar sig, att det i Berlin går till som hos oss. Afund, förtal, enskildt intresse o. m. d. fördölja sig alldeles

[1] Theol. Qvartalskrift 1836 h. 1 sid. 1—60.

icke, och jag har mer än en gång trott mig vara i sällskap med Lundenses. — — —

Det bästa af Twesten äro hans föreläsningar, rena, klara, logiskt-skarpa, mycket lifliga och innehållsfulla; han läste på en timma mera än en Lundensis på en termin. Själf är han bra kort, korpulent, något låghalt, tämligen otreflig figur med hundansikte, hundöron och en stor portion cynism i väsendet. I cynism kan dock ingen öfverträffa Neander. Han ser ut som den (klumpigaste?)[1] skomakare, går öfver gatorna i en blågrå linrock, sådan som våra dammrockar, eller ock i en utsliten ullrock, föres därvid af en gammal syster, hufvudet längre än han själf, och behöfver denna ledning, då han aldrig vet, hvar han är, eller hvad han gör. Han har dock allmän aktning för sitt ädla kärleksfulla väsen, sin stora lärdom och sin oskrymtade fromhet. Han är född jude och endast öfvertygelse har gjort honom till kristen. Jag har hört 2 föreläsningar af honom, en exegetisk och en kyrkohistorisk, båda tämligen lärda, men breda, tråkiga, liflösa, föredraget det allra uslaste. Att han spottade lika ofta som Hellman hostade lär komma af ett organiskt fel i munnen. Hengstenberg ser ut som en af våra förra seminarister, okammadt hår, en gammal oborstad brun rock, nedslagna ögon, spenslig och tunn figur. Jag har icke velat gå till honom för att icke störa honom i en uppsats angående Sveriges teologiska litteratur, som han har under arbete för sin kyrktidning. — — —

För bokköp har jag ännu föga uträttat. Ett vacket anbud är mig gjordt, som jag dock ej kan antaga, hela det Schleiermacherska biblioteket för 7,000 r:d b:o, rikt på patres, dogmatici, exegetes, philologica och philosophica... Jag har föreslagit att under hand få köpa ett och annat, men ännu icke kunnat få svar, då Fru Schleiermacher är i Carlsbad... Det skulle vara mig en stor fröjd att få välja bland Schleiermachers efterlämnade goda. Jag tviflar dock, att det går, då fråga uppstått att inköpa hela samlingen såsom grundval för ett univesitetsbibliotek.»

Reuterdahl uppmanar Thomander att preliminärt tala

[1] Ordet är mycket otydligt skrifvet.

med Ahlman för den händelse teologiska fakulteten och universitetsbiblioteket i Lund skulle kunna få köpa biblioteket.

»Allt är ännu fullt af Schleiermachers lof. Man erkänner, att han var full af väld mot Hegel, ensidig och tyrannisk i vetenskapsakademien, grym mot de beskedligt-svaga och någon gång mycket orättfärdig äfven mot de bästa, och dock vördar och tillbeder man honom.» — — —

Reuterdahls brefväxling med professorn och bibliotekarien i Köpenhamn Chr. Molbech omfattar en tidsrymd af 22 år (1834—1856); lifligast var den under åren 1838—44. Denna korrespondens innehåller många värdefulla bidrag till kännedomen om brefskrifvarens lif i Lund och på resor, hans arbetsplaner, uttalanden om politiska och litterära förhållanden i Sverige samt om framstående samtida svenskar — vi tänka särskildt på det som säges om Esaias Tegnér. Reuterdahls bref till den senare visa, att han stått i ett uppriktigt och t. o. m. förtroligt vänskapsförhållande till den store skalden — en omständighet, som gör de i dessa bref förekommande uttalandena om honom ännu värdefullare. Framför allt ger emellertid denna förtroliga brefväxling med Molbech ovärderliga bidrag till karaktäristiken af Reuterdahls egen personlighet. Vi meddela i kronologisk följd en del utdrag utan att dock göra anspråk på att ha medtagit allt det, som dessa bref innehålla af intresseväckande upplysningar om sin samtid och författare.

11 sept. 1836.

Hjärtlig tack för Deras »små skrifter». — — — Jag får väl aldrig något att skicka Dem i stället. I Sverige söndersplittra vi vårt lif för mycket, att det skulle kunna gifva produkter. — Tredje delen af Geijer, Svenska Folkets Historia och fjärde af Thorilds skrifter äro utkomna. — — — Jag fröjdar mig som ett barn, att det första arbetet är färdigt. Jag vet intet bättre i hela vår litteratur.

21 aug. 1837.

Jag har visserligen icke för mycket att göra — men många slags sysslor att besörja. Man slites på detta sätt rent

i stycken, eller hellre, man slites opp på alla kanter, och intet blir uträttadt. — — — Paul och Pehr, Creti och Plethi hafva från morgon till kväll hängt öfver mig och uttröttat mig med föga intressanta angelägenheter. Jag har förut bättre kunnat fördraga dylikt gnagande än i sommar, då jag verkligen varit tämligen oduglig, kanske till en påminnelse därom, att man icke skall stoltsera öfver sin arbetsförmåga och sin lefnadslust. Jag känner en icke ringa skam, då jag besinnar, huru många dagar i sommar passerat *sine linea,* icke att nämna, att jag först i dag hinner sända dem en *linea.*

Jag bäfvar allt mer och mer för Wieselgrens förstånd. Har trycker en så kallad nykterhetsskrift, full af utsöktaste Gallimathias. Detta är rätta sättet att göra mänskligheten kristlig.

15 april 1838.

Kärt skulle vara, om vi hade ett arbete sådant som Deras [Molbechs Danske Historie] bredvid Strinnholms ändlösa bokexerpter och Geijers genialiska, men väl mycket subjektiva aforismer. Att Fryxell i sitt slag är god, nekar ingen, men om svenskt folk och svensk stat får man dock af honom intet begrepp; och det är just ett sådant, som är det hufvudsakliga i en nationalhistoria. — — —

Har De af tidningarna erfarit något om den stora söndringen i Uppsala? Geijer har, som det heter, affallit, d. ä. han har vågat yttra ett och annat, som de schellingianska Torys i Uppsala fasa för och bittert begråta. Hvasser — en filosofisk läkare — håller föreläsningar mot Geijer; Fahlcrantz — en sarkastig teolog, bror till målaren — gör infall mot honom; Törneros — en aktad filolog — skrifver breda afhandlingar och Atterbom, den frommaste af partiet, suckar. Alla dessa vördade förut G. som deras coryfé. Denne svänger emellertid väldigt sina armar — någon gång i luften — till stor fröjd för de s. k. liberalerna i Stockholm och landsorten och till stor skräck för dem, som både hos sig själfva och utom sig mest älska stillheten. Det är svårt att säga, hvar barnsligheten är störst, — i stugan — så kallas det gamla stadiga sällskapet — eller i lägret — Geijers af journalister

och studenter bestående parti. Det sorgligaste af allt är, att penningebehof till en del drifver G. åstad.

22 juli 1838.

Om Tegnér vore visst mycket att säga. Mera olika känslor, än de som intogo mig under mitt vistande tillsammans med honom, kunna ej finnas. Tillhopa med en sådan man kan man lätt blifva i högsta grad orättfärdig. Det glänsande, stora, verkligt gudomliga, som man utan svårighet upptäcker, kan lätt tillsluta ögonen för det usla, föraktliga, nedriga, och tvärtom. Jag var under min Växjöresa sönderslitenaf de mest olika företeelser. Härskande var dock sorgen att se så mycken storhet belastad med så många monströsa och verkligt vederstyggliga lyten. Hvarföre skall icke blott ingen vara ren? Hvarföre skola äfven många — och oftast just de bästa, de rikast utrustade — nästan frivilligt och med ett slags frenetisk afsikt sträfva till sin förnedring? Att det för människorna skall vara så svårt att vara människor!

19 aug. 1838.

Hos oss utkommer nästan intet annat än politiska broschyrer angående Crusenstolpe och nykterhetsskrifter. Båda slagen äro mig rätt äckliga, dock har jag måst genomgå det senare och i anledning däraf skrifvit en liten traktat.[1]

Jag skälfver verkligen, när jag tänker på allt som förestår mig, innan jag kan sätta mig på vagn till Stockholm. Och ännu mer skälfver jag för den långa resan och oron, innan jag kommer mig i ordning i Stockholm, och de 8 månadernas frånvaro från mitt hem och min vanliga ordning. Dock kommer tid, så kommer råd, och jag slår mig väl igenom som hittills.

16 sept. 1838.

Jag är helt nära i ordning, och i morgon tidigt kl. 5 lämnar jag Lund. Det sker icke utan rörelse. Men De har

[1] Till Tegnér skrifver R. vid ungefär samma tid »En philippika, men af mitt slag, sålunda temligen saktmodig, mot nykterhetsraseriet har senast upptagit mig. Galenskaperna äro här i orterna värre än någonsin. Jag har trott, att ett sansadt och förnuftigt ord däremot borde sägas.»

rätt: det är godt att skifta plats, att uppfriska tanke och hjärta med en ny omgifning, att hålla sinnet öppet för nya vindar. Jag reser således under förhoppning om nytta och nöje af resan. Det bekymmersammaste är, att Stockholm icke är lugnt. Gårdagsposten hade underrättelse om nya oroligheter. Thomander, som hemkom i förrgår, medförde inga goda tidningar. Må allt gå väl! Må icke de demoner, som ofta skakat det arma Sverige, å nyo få makt däröfver! Blifva de först riktigt vakna, så har man svårt att vinna tillförlitliga besvärjare.

Stockholm 21 okt. 1838.

Tegnér var som i somras, blott ännu mer tung, ännu mera missnöjd och bitter. Hans passion fortfor, som han själf tror; mig syntes den dock vida svagare. Lika stark är däremot hans olust för allvarligt arbete; han förrättar hvad som nödvändigt tillhör hans ämbete, vandrar sedan hela dagen fram och åter på sitt golf eller genombladar en fransk roman, och träter för öfrigt på hela världen. Ingen enda finnes omkring honom, med hvilken han kan eller vill tala ett förståndigt ord. Och sålunda är hans lif verkligen mycket sorgligt. Endast sällan framtittar därur friskhet, lefnadslusten, den andliga hälsan och kraften. Så mycket oftare visa sig däremot stygga demoner, som han icke kan, som han knappt vill förjaga. Det är nästan förfärligt att se en stor och ädel natur så ruinerad. — — —

I politiskt hänseende är här stilla. Med pöbeln är det ingen fara. Värre är det med de halfbildade och med en stor skrifvarestat. De se åtskilliga svagheter, fördölja dem icke, glädja sig åt grumlet och föröka det efter förmåga. Det märkvärdiga är, att ingen själfständig makt uppreser sig däremot, att de bättre lägga armarna i kors, och låta det komma an på slumpen, om imbeciller eller slynglar skola råda. Kungen reser om några dagar till Norge. Prinsen skall under tiden regera. Så länge det varar, är ingen oro att befara.

I enskildt hänseende befinner jag mig excellent. Jag arbetar till kl. 3,[1] spisar så middag merendels i godt sällskap,

[1] R. var sysselsatt med biblioteksarbete för sin kyrkohistoria.

spatserar i skymningen, dricker the hos någon bekant och går till sängs strax efter 10.

Stockholm 26 febr. 1839.

Tusen tack för Deras kära bref — — — Lifslefvande stod däri för mig den gamle, gode, af mig så högt värderade Molbech, med alla sina egenheter, alla sina ljusa och dunkla sidor. — — — Ett och annat i Deras bref, t. ex. hvad De säger om värdet af Deras aktivitet, skulle jag väl vilja disputera Dem; men dels är det nu så länge, sedan De sade det, att De sannolikt själf glömt bort det, och dels tjänar en sådan disput i bref icke till mycket. Jag inlägger sålunda blott min allmänna reservation, lyckönskar Dem, mig och många, att dylika reflexioner icke egentligen störa Dem i Deras verksamhet, hvilken för mycket hos Dem blifvit natur, att den skulle kunna upphöra förr än med Deras egen natur, och tillönskar Dem den ro och klarhet i temperamentet, som De aldrig saknat i förståndet. Jag vet väl, att ingen kan gifva sig en sådan ro; men, tro mig, åtskilligt däraf kan man gifva sig. Så jämn och glatt jag synes, så rörer sig dock inom mig mången ojämnhet och underlighet, som jag med ett slags våld måste undertrycka, och jag tackar Gud för det, att jag kommit till ett slags vana att utöfva detta våld.

Uppsala 14 april 1839.

Bland universitetspersonalen är icke allt godt, men mycket. Hvad de högre fakulteterna beträffar kan Lund kanske mäta sig med Uppsala. Teologerna här äro icke eminentare än våra. — — Däremot tåler Lunds filosofiska fakultet ingen jämförelse med Uppsalas.[1] — — —

De ser således, att man med förnöjelse kan vistas i Uppsala. Jag vill visst icke lämna Lund. Jag har ingen

[1] I ett bref från Uppsala till Thomander 28/3 1839 heter det om Geijers föreläsningar: »Han skulle läsa om medeltiden, men läser, liksom han skrifver de rebus variis et nonullis aliis. Emellertid har han både hjärta och hufvud och kunskaper och håller därmed sina åhörare fullt spända.» Om Uppsalateologerna säger R.: »Teologerna ser jag då och då, dels hos dem, dels hos mig. Fahlcrantz är undvikande och misstänksam; Knös vill reformera kyrka och teologi med några få mästerdrag; och Almqvist tycks vilja ingenting. Domprosten [J. Thorsander] har jag blott en gång råkat, funnit mycket vänlig och mera cordial än de yngre».

anledning, att där vara missnöjd. Tvärtom hoppar hjärtat i mig, då jag tänker på den myckna godhet och välvilja jag där erfarit och har att vänta, på det myckna förträffliga där finnes, på det myckna goda, som där uträttas, och dessutom på de rika och ljusa skånska fälten och på grannskapet med Danmark. Men skulle jag någon gång ändra vistelseort, så flyttade jag till intet ställe hällre än till Uppsala. Utan att idealisera måste jag tillstå, att jag vet intet ställe, där man bättre kan få alla bättre behof tillfredsställda».

Lund 24 sept. 1839.

Wingård har första platsen på ärkebiskopsförslaget och får utan all fråga platsen, till hvilken han säkert är mera duglig än någon af våra ärkebiskopar på de sista 50 åren. Kan någon curera den grasserande innovations- och reformationsklådan, så är det han.

(?) November 1839.

[R. gör en del ursäkter för sin försumlighet i fråga om brefskrifning]. En del bekymmer för Billbergska familjen, hvilken jag vant mig att anse som min egen, och hvilken snart intet annat stöd äger än mig, vill jag knappt nämna, ehuru de mer än mycket upptagit mig. Jag ser, att det gagnar till intet att själf vara utan familj. Åtminstone vinner man ej den sinnesfrid och bekymmerslöshet, som synes mera tillhöra en isolerad individ än en familjefader eller familjemedlem. Innan man vet ordet af, är man fastväxt vid en annan familj och delar dess väl och ve. Dock, då man har det förra, må man ock hålla till godo med det senare; jag klagar således icke.

[Efter en skildring af intrigerna vid det sista akademiska riksdagsmannavalet fortsätter brefskrifvaren]: Jag har, såsom det ofta går mig, när någon oförrätt begås, mindre harmats än sörjt. Jag vet icke, hvad jag skulle vilja gifva, om jag därmed kunde göra universitetet fritt från de skandaler, som under senaste veckor där skett. Ännu är icke tumultet slut. Besvär och skrifvelser till kung och kansler, skrifveri i tidningarne, hetsighet och arghet i alla ansikten och alla samtal,

likgiltighet för alla högre och ädlare angelägenheter äro vanliga följder af dylika tillställningar och visar sig också hos oss i rikt mått. Och de äro så mycket obehagligare, som vi lefva i en småstad, där man icke har någon undflykt för lumpenheten, då den kan följa en, hvart man vänder sig och sålunda rent af förstör all glädje och trefnad. Sannerligen den borgerliga friheten må hafva ett stort värde, efter den uppväger alla dylika olägenheter.

12 jan. 1840.

Det går mig med brefskrifning alldeles som Dem. Har jag något arbete, som synes mig viktigt, så uppskjuter jag brefskrifningen från timme till timme, intill dess den sista kommer, då vanligen två eller tre bref skola skrifvas, och något får vara oskrifvet till nästa postdag, då det äfven blifver oskrifvet. Har åter lättjan gjort sig till herre öfver mig, så kommer lika så litet brefskrifning som något annat arbete till stånd. — — —

I våra dagar är rädsla för stillastående öfverflödig; rädd kan man däremot vara för konfusion, för upplösning, för kaos. Älskar man icke detta, så må man göra det motstånd, naturligtvis med förnuft, med billighet, med ärlighet. För mitt eget land ber jag hvar dag till Gud, att det icke för mycket må lämna sig till rof åt förbistringsbegäret. Det är hos oss mycket stort — — —. Hvad det vill, vet det naturligtvis icke, det vill blott något nytt; det vill blott förstörandet af det gamla. Men när frågan är, om *hvilket* nytt, som skall efterträda det gamla, om hvilka *former*, som skola föredragas och ersätta de bestående, så stå alla handfallna. Öfverhufvud vill man väl hälst hafva alldeles inga former; då en hvar form binder, är det bäst att sakna all form. Är icke detta ett arbete för upplösning, för kaos, så vet jag ej, hvad det är. Må detta arbete hos Dem såsom hos oss finna sina kraftiga motarbetare.

Lund 12 mars 1840.

Jag har visserligen arbetat, ehuru icke just uträttat mycket. Theologica hafva mest sysselsatt mig. Thomanders från-

varo ger mig hela bestyret med Theologisk Qvartalskrift, och den erfordrar icke så liten tid... Också i annat fall är Thomanders frånvaro mig till molest; en mängd domkapitelsgöromål, som vi förut delade, ligga nu på mig ensam. Det bästa vid allt detta är, att jag är vid god hälsa och det bästa humör. Dagarne gå lätt och behagligt, och jag har vid dem intet annat att påminna, än att de äro för korta och få; de räcka alldeles icke till för hvad som på dem borde njutas. Jag riktigt blyges, när jag tänker på huru mycken härlighet och förträfflighet, som för mig får ligga osmakad. Att smaka *all* kan naturligtvis blott dåren begära. Men mycken kunde dock äfven för en sådan stackare som mig vara tillgänglig, om den — kunde vara det. Transeat! Det är godt att någon gång få smaka något.

[R. skrifver om Almqvists »Det går an»]. Hvad *som går an* är att låta äktenskapet falla, hålla fast på den rena, af inga jordiska eller husliga bestyr förnärmade kärleken, och låta denna räcka, så länge den kan, för att sedan ersättas af en annan. Boken har väckt stor indignation, hvilket mycket gläder mig och tyckes mig vara ett godt tecken bland de många dåliga, som hos oss låta förnimma sig. Geijer har gifvit förf. ett duktigt rapp, och äfven från mig skall han icke slippa undan alldeles ostruken.[1] Då han framträder som teologisk och moralisk reformator, har jag någon rätt att yttra mig om honom, och mitt yttrande skall i sanning icke blifva komplimenter.

Lund 31 dec. 1840.

De sista veckorna, t. o. m. månaderna voro för mig en verklig plågotid. Och därtill var jag icke rätt frisk. En nedstämdhet, större än jag någonsin känt den, gjorde mig oduglig till allt annat, än det som icke kunde undvikas. Jag kände mig mer än vanligt ensam och kom i denna känsla att mer än vanligt sysselsätta mig med mig själf. Det är nu bättre, jag är nu någorlunda som förr, och kan sålunda också nu tänka på mina gamla förbindelser. Att jag icke förr gjort

[1] Reuterdahls recension af »Det går an» finnes intagen i Teol. Qvartalskrift för 1840 sid. 65—82.

det, att jag icke ens sagt Dem ett vänligt ord till tack för den sista godhet, gästfrihet och vänskap, jag hos Dem åtnjöt, det ber jag Dem ursäkta. Jag har icke tegat af brist på tacksamhet, högaktning och tillgifvenhet. Jag har tegat därföre, att jag icke *kunnat* tala. De har kanske också erfarenhet af ett tillstånd, i hvilket man både vet och vill, hvad man bör, men dock ingenting uträttar. Från ett sådant tillstånd har jag först nyligen kunnat lösrycka mig.

När jag sagt detta, behöfver jag knappt säga Dem, att jag, alltsedan vi sist råkades, nästan ingenting läst. Det enda jag kunnat göra har varit att sköta ämbetsgöromålen och nedskrifva ett och annat för Qvartalskriften. Så snart jag tagit en bok i hand, har tankarne lupit bort från boken och fästat sig vid mig själf.

[Grundandet af tidskriften Studier, Kritiker och Notiser omtalas]. Om framgången har jag ingen stor tanke. Vi äro allt för få, för litet samhälleliga och för litet förståndiga... I tidningen kan jag väl icke mycket deltaga, men skall väl lämna något bidrag. Däremot beger jag Qvartalskriften. Den öfvertages af två unga, raska teologer (Melin och Bring), som säkert komma att draga lasset mycket bättre än jag (Thomander har icke på lång tid därvid lagt ett finger).[1] Hvad teologiska småsaker jag kan på lediga stunder åstadkomma, stå den gärna till tjänst, men hela redaktionsbestyret kan jag ej längre bära.

16 sept. 1841.

Sannolikt kommer jag under den snart pågående terminen att föreläsa dogmatik, ett ämne, som jag aldrig förut föredragit, och som svårligen låter föredraga sig utan att hafva allting skrifvet. Jag bereder mig således på att skrifva före-

[1] På hösten 1840 skref R. till Thomander: »Jag umgås med tanken att göra mig af med Qvartalskriften. Den blir mig jämte allt det andra, som ligger på mig, för tung. Jag vill, att Melin och Bring skall öfvertaga den. Den förres hvars lynne ett halft års tid, eller kanske längre, varit mycket nedstämdt, har sina betänkligheter. Kunna de icke öfvervinnas, så vet jag icke, hur det går. Jag vill gärna, att den skall lefva, men kan icke ensam underhålla den...

Ahlman begär ständig tjänstledighet och afstår därföre sitt pastorat åt Melin och Bring i kompani. Åtminstone hos honom är viljan god; han är alltid densamme.»

läsningar, något som jag tillförne aldrig, åtminstone för en längre tid, försökt. Jag har väl en plan någorlunda färdig, liksom jag tämligen väl vet, hvad jag i det särskilda vill säga; men arbetet blir dock mycket och därtill icke af det slag, som intresserar mig. Jag kan dock icke undvika det, ifall såsom jag fruktar förordnandet kommer.

Ansås 30 sept. 1841.

Jag tror jag sade Dem, att jag fruktade ett förordnande att offentligen föreläsa dogmatik. Jag undslapp det; man hade förbarmande med mig och gaf det åt en annan. Således har jag fått sysselsätta mig med sådant, som var mig kärare, nämligen med kyrkhistorien och annat därmed besläktadt.

Lund 13 sept. 1842.

[R. har varit tillsammans med Tegnér i Skåne]. Jag måste lämna allt hvad jag hade i händerna och begifva mig till honom... Jag hade väl den glädjen att med min resa uträtta något godt; mannen var, på det hela taget, medgörlig och förståndig och lät genom lämpligt tal afstyra sig från några äfventyrliga utflykter. Men genom denna resa kom jag själf i den fullkomligaste oordning med mina angelägenheter. De vet, att jag under nästa akademiska år... skall förestå de dogmatiska föreläsningarne. Jag har aldrig förr föreläst dogmatik. Jag har intet gammalt att använda. Ämnets vikt är för mig klar. Jag bör säga de unge männen, som skola gå ut i församlingen, något, som kan vara dem till nytta under hela deras ämbetsverksamhet. Detta låter sig icke extemporera. Jag behöfver rätt väl några veckors besinning för att någorlunda komma till rätta med mitt åliggande. Jag kan icke, jag bör icke taga detta flyktigt och lättsinnigt.[1]

[1] Ett sommaren 1842 till en nära vän skrifvet bref visar, att R. detta år icke hade så mycket emot att arbeta med dogmatiken som föregående år (jmfr brefven till Molbech 16 och 30 sept. 1841). »Detta bestyr (de dogmatiska föreläsningarna) gör mig väl något bryderi, men jag väntar också däraf nytta. Först när man talar och skrifver om en sak, blir man därmed rätt bekant. Ju äldre jag blir, desto mera känner jag mig behöfva en rätt noggrann bekantskap med dogmatiska ämnen. De historiska, som hittills för mig varit så mycket, ha visst icke förlorat sitt värde, men begynna dock att blifva mindre tillfredsställande.»

Således måste jag afstå från glädjen att i sept. vara tillsammans med Dem... De förlorar därpå icke mycket. Den sjuklighet och trötthet, som nästan hela sommaren besvärat mig, är ännu icke alldeles borta — fullkomligt rask är jag ännu icke, och besöket hos Tegnér har ingalunda förbättrat mig. Komme jag nu till Köpenhamn och ginge full af dogmatiska griller, så blefve jag mig själf och Dem och alla omkring mig till besvär.

Lund 4 april 1843.

Min vinter har i det hela varit god. Den har åtminstone gått fort. Tämligen frisk och munter har jag också varit, och fått uträttadt ett och annat, så att jag har all orsak att tacka Gud. Utom korrektur af kyrkhistorien och utarbetandet af bihanget, samt hvarjehanda småting, som De vet aldrig felas mig, har dogmatiken upptagit mig. Nu lider det till slutet därmed; åtminstone är det mesta skrifvet. Innan vi hafva april bakom oss, skall jag väl vara färdig. Det var icke med mycken lust, som jag gick till detta arbete. Jag förstod mycket väl, att extemporerade föreläsningar öfver dogmatik icke dugde, och jag såg ingen möjlighet att skrifva allt. Möjligheten har dock kommit, och jag är glad däröfver. Af arbetet har jag lärt åtskilligt, och jag har äfven haft en del uppmärksamma åhörare, som säga sig hafva lärt åtskilligt. [1]

[1] Manuskriptet till Reuterdahls otryckta, värdefulla föreläsningar i dogmatik förvaras i Upsala universitetsbibliotek. I ett bref från hösten 1843 skrifver han om dem till Tegnér: »I Ahlmans ställe har jag nu under trenne terminer hållit dogmatiska föreläsningar. Allt hvad jag velat säga har jag måst skrifva; i dogmatik kan man ej komma med det lösa pratet. Med min kurs är jag snart färdig, och jag låter väl en gång trycka den, mindre dock som lärobok (af det slaget hafva vi nog äfven i Sverige) än som ett någorlunda utfördt arbete, åsyftande att gifva klarhet i de viktigaste punkter af läran. Såsom jag försökt inrätta föreläsningarne så, att de skulle kunna *höras*, så är det min önskan att bearbeta boken på det sätt, att den skall kunna *läsas*. Böcker att slå i, att lägga på minnet, att begagna för vinnande af examenskunskaper, af lärdom, saknas just icke. En af ett annat slag föresväfvar mig såsom den där bättre behöfves och därföre bör försökas.

Gud med min gode fader och med biskopinnan och lilla Disa. Alla omfamnas hjärtligast af den redligt tillgifne

H. Reuterdahl.»

Lund 4 mars 1844.

[Ursäkter för uppskjuten brefskrifning]. Med simpla affärsbref går det tämligen lätt. Man afgör saken i 10 eller 12 rader och därmed får det vara färdig[t]. När man däremot skrifver till en vän, behöfver man ett slags stämning. Man kan icke begagna hvilken ledig stund som hälst; man väntar och väntar, tills sinnet vill blifva någorlunda lätt och klart, och så går tiden, och sinnet förblifver lika tungt och omtöcknadt, som det nästan alltid är hos oss arma nordbor...

Den nionde febr. nämdes jag till professor[1]... Biblioteket behåller jag tills vidare, ehuru jag verkligen icke räcker till för hvad där är att göra och således starkt tänker på att retirera. Mina inkomster hädanefter blifva något när desamma, som de hittills varit. Och hvad som är det bästa: när jag icke duger längre att arbeta, så behåller jag alla inkomsterna som pension. Jag behöfver således icke längre kvarstå bland universitetets personal, än jag där kan göra någon nytta.

Lund 20 april 1844.

[R. omtalar, att han är påtänkt till riksdagsman]. Jag är alldeles passiv och låter hvad som hälst ske. Gör jag afseende på min enskilda lefnad, så måste jag önska att icke blifva vald. Ett deltagande i riksdagen är förenadt med de största obehagligheter, förhindrar all litterär verksamhet och borttager ett år af lefnaden. Det kan äfven för alltid borttaga hälsa och krafter. Men å andra sidan har jag väl knappt rättighet att draga mig tillbaka, ifall — såsom jag nästan tror — ett förtroende af detta slag skulle tillbjudas mig. Det blefve mig kanske möjligt att genom ett fridsamt, men dock bestämdt och kraftigt ord förhindra någon af de galenskaper, som utan tvifvel åsyftas. Kanske äro mina farhågor för stora; kanske tänker jag orätt om *min* förmåga att uträtta något godt. Men det förekommer mig, som skulle jag icke kunna äga ett riktigt godt samvete, om jag nekade att emottaga det för mig ingalunda kära uppdraget...

---

[1] I dogmatik och moral. Följande år utbytte R. denna professur mot professuren i kyrkohistoria.

[R. omtalar, att han skall hålla högtidstal vid festen för Karl XIV Johans minne]: Jag har ämne nog och väl öfverflödigt. Må jag blott icke af ämnet blifva öfverväldigad.

Stockholm 8 okt. 1844.

Prästerna förstå efter min öfvertygelse icke riktigt sin position. I stället att sluta sig till adeln och med denna bilda en aristokrati, som kraftigt kan motväga allt pöbelvälde, vackla de fram och åter, närma sig i dag den ena, i morgon den andra sidan, och göra mera afseende på de små enskilta, än på de stora allmänna intressena. Borgare och bönder behålla sin gamla karaktär. Individer bland dem äro förträffliga: såsom korporationer låta de sig behärskas af råhet, egennytta, jag kan väl säga oförskämdhet. Att i dessa se de naturliga vännerna till kung och konungamakt, är väl helt eller halft vanvett, och skall väl förr eller senare upphöra.

Lund 11 april 1846.

[Ursäkter för försummad brefskrifning]. Något af *min* skuld får Du skrifva på räkningen af de nästan otaliga, små men all bättre lust förstörande ämbetsbestyr, som ålegat mig; något på sjuklighet... På det förflutna halfåret har jag visserligen icke skrifvit tre bref utom ämbets- och affärsbref, hvilka så mycket mer öfverflödat. Således har jag ock kommit att synas ovänlig mot Dig och Dina. Jag har varit det i gärningarne, men icke i sinnet. Glöm gärningarne, eller rättare, glöm ickegärningarne och se till sinnet.

Då det ännu var obestämdt, hvem som skulle blifva domprost i Lund,[1] sade jag mig ofta, att jag stod på ett slags

[1] Striden stod mellan Reuterdahl och Thomander. Efter utnämningen till domprost skrifver R. till biskop Mynster såsom svar på ett lyckönskningsbref från honom: »Jag aflägger min vördsammaste tacksägelse för den lyckönskan, med hvilken Deras Högärevördighet hedrat mig. Jag känner, att en tämligen svår tyngd är lagd på mina axlar. Må jag utan för mycken skam och skada kunna bära den! Jag skulle varit gladare, om jag derifrån varit fri. Men då min skyldighet fordrade att icke undandraga mig densamma, och då man trott sig kunna pålägga mig den, får jag, så godt jag kan, anstränga mig för att någorlunda fullgöra hvad det med Professorsembete förenade kyrkoembetet fordrar. Må kraft förlänas mig af den Herren, från hvilken all god kraft kommer!»

skiljoväg. Domprosteriets bortgifvande afgjorde, om jag helt och hållet skulle upptagas af praktiska bestyr och blifva en statens och kyrkans man, utan att mera än till nödtorft kunna fortsätta mina studier, eller om jag som hittills hufvudsakligen skulle få öfverlämna mig åt dem och äfven kunna verka något som författare. Utgången har visat mig sanningen af denna föreställning. Domprosten är i stor fara att blifva en dum prost. Jag har under de sista sex månaderna knappt kunnat smyga mig till någon läsning. Det enda jag fått skrifva har varit predikningar och tal, samt utkast till mina föreläsningar. De sistnämnda hafva handlat om kyrkans — till en början om kyrkolärans — närvarande beskaffenhet. Jag har afhandlat rationalismens och pietismens historia. För dessa föreläsningar har jag *måst* läsa, eller rättare genomögna ett och annat. Jag håller för närvarande på med det så kallade läseriet i Sverige. Men härutöfver har icke min litterära verksamhet kunnat röra sig. Jag kan icke säga, att denna varit utan intresse. Det mesta, af hvad jag genomgått och föredragit, var mig visserligen förut någorlunda bekant; men en del specialiteter och detaljer har dock gifvit mig mycken förnöjelse. Särskildt intresserade mig i rationalismens historia de så kallade engelska deisterna. Också hos dem återfinner man den stora engelska arten, den oaffekterade simpliciteten. Englands kyrkhistoria är öfverhufvud likaså hänförande som dess borgerliga historia. Hvad äro icke i den engelska pietetens historia — Wesley och Whitefield för män? Vore det för tidens skull möjligt, så inkastade jag mig gärna djupare i studium af dessa det religiösa lifvets särskildheter...

Det viktigaste [i vår litteratur under vintern] har utan tvifvel varit striden mellan Fryxell och Geijer.... Hade jag tid, så sade jag ock några ord i denna fråga. Den finge måhända ett helt annat utseende, om man ställde den utan gemenskap med de närvarande politiska åsikterna. Det historiska moment, som behandlas, blir liksom hvarje annan historia en lögn därigenom, att man i dess resultat vill finna bevis för riktigheten, för ofelbarheten af sina egna föreställningar.

Lund 7 nov. 1846.

Jag kan med sanningen säga, att jag icke haft en ledig dag... Hvad skrifvandet beträffar, så ligger så mycket ämbetsskrifveri på mig, att pennan börjar vara mig alldeles motbjudande, och nästan all enskild och affectionskorrespondens blifvit satt till sides... Jag börjar känna mig trött. Det som lägges på mig är alltför mycket olikartadt. Jag kan icke med erforderligt nit och intresse behandla allt. Jag blifver allt mer och mer såsom en af de många tröttkörda hästarna i vårt land, af hvilka till slut intet mer duger än huden. — — — [Tegnérs död omtalas]. Då jag tänker på honom, hur han var i de sista veckorna, (jag såg honom för 5 à 6 veckor sedan, då han besökte sin son i Skåne), är jag glad, att han är borta. Då jag däremot tänker på allt det stora och härliga, som hos honom var nedlagdt, och som, om det icke blifvit missbrukadt, kunnat göra honom till en af sin tids och alla tiders störste, så måste jag djupt och innerligt sakna honom. Jag saknar honom äfven som gynnare och vän. Äfven i sin maktlöshet hade han för mig ett varmt hjärta. Hans namn skall alltid af mig välsignas.

Stockholm 25 febr. 1848.

Man kan väl rädas både för sig och andra, när man hörer, huru det öfverallt sorlar och sjuder bland folken. Hvad skall häraf blifva? Jag ställer ofta för mig tvänne frågor; den ena: hvad öde väntar de europeiska staterna under de närmaste decennierna? Är icke framåtgåendet till republik, till atomistik, till upplösning synbart? Blifver icke monarkismen och med den alla de ideella intressena och krafterna svagare? Är icke en ny sakernas ordning i antågande? Men kan väl denna vinna erkännande utan — ett förfärligt bloddop, utan ett kärlekslöst förstörande af hvad som i den gamla ordningen gäller som det högsta och ädlaste? Och den andra frågan: Huru skall under en sådan sakernas ställning individen förhålla sig, nämligen den individ, som med all den insikt, som han hos sig kunnat utveckla, håller sig fast vid den gamla sakernas ordning och icke kan förmå sitt hjärta att öfvergifva den? Skall han försöka att stämma strömmen, hvilket är en

galenskap? Eller skall han, såsom åsnan i fabeln, lägga sig till ro vid strömmen, låta strömmen brusa och så godt sig göra låter pläga sig själf och sina enskilda tycken? Något egentligt svar på denna dubbelfråga finner jag icke. Jag skulle härvid vara mycket tröstlös, mycket olycklig, om icke ett stode fast för min öfvertygelse: Deus dabit. Han, som hittills tagit mänskligheten om hand och sörjt för dess historia, skall ock hädanefter göra det. Må vi blott rätt kunna förödmjuka oss under hans vilja och ledning!

Lund 26 okt. 1850.

Jag kan ändtligen sända Dig en fortsättning af min kyrkhistoria. Till en del känner Du, men till en del känner Du icke de mångfaldiga göromål och den både yttre och inre oro, som hindrat mig från att ihållande utföra arbetet. Se häri en ursäkt både för den långsamhet, med hvilken boken utkommer, och för en del af dess brister. Se däri en ursäkt för det jag sällan eller nästan alldeles icke under det sista året låtit höra något ifrån mig. Var viss om, att den *tyste* vännen varit en Dig och Dina lika varmt och redligt tillgifven vän, som den samtalande och skrifvande.

Lund 22 april 1852.

Du vill måhända hafva hört, att min ställning i betydlig mån förändrat sig. Jag måste lämna mitt kära Lund, mina böcker, mina studier och min församling och ingå i en ny, för mig främmande verksamhet. Så länge det varit mig möjligt, har jag afböjt förslaget. Det lät sig icke numera afböja, och jag måste foga mig. Jag gör det med beklämdt sinne... Jag återkommer gärna, så fort det låter sig göra.[1]

Lund 12 juli 1856.

Jag känner mig — åtminstone ännu i det nya området [såsom ärkebiskop] något främmande. Det blir kanske med

[1] Brefvet är skrifvet med anledning af Reuterdahls utnämning till statsråd. Samtidigt skrifver han till biskop Mynster: »Deras Exellence har måhända hört, att jag måste lemna Lund. Konungen har kallat mig till en plats, som jag aldrig önskat mig, och som jag icke utan största oro beträder. Jag måste lyda...»

tiden bättre. Jag klagar intet; jag går min förelagda väg framåt, så godt jag förstår och kan det. Han, som förelagt mig densamma, gifver mig väl ock kraft att den vandra, eller ock gör han ett slut på vandringen. Vi arma människor hafva intet annat att göra än vara Hans vilja undergifne....

Och nu farväl, käre vän. Ännu en gång tack för all din vänskap! Måhända ses vi ännu en gång på jorden, måhända icke. I hvad fall som hälst, beständig högaktning, hjärtlig tillgifvenhet.

Alltid din
H. Reuterdahl.

Gustaf Aulén.

Om Laurentius Petri's förmenta karaktärssvaghet.[1]

Betydande är förvisso den tacksamhetsskuld, i hvilken icke blott den svenska kyrkan utan hela vår odling står till Sveriges förste evangeliske ärkebiskop. Hans personlighet och lifsgärning hafva ock varit föremål för såväl eftervärldens som samtidens uppriktiga aktning och djupa vördnad, för att icke säga beundran. Vid sin bortgång sörjdes han af sitt prästerskap såsom en fader. Vid Uppsala möte yrkas, att hans skrifter måtte uppsökas och befordras till trycket. I själfva mötesbeslutet förklarar sig mötet och därmed hela Sverige »alldeles vilja hålla vid den religion, som uti . . . salig ärkebiskop Lars Petri Nericiani den äldres lifstid både i lärdom och kyrkoseder här i riket hållen och genom den präntade kyrkoordningen, i trycket utgången anno 72, är samtyckt och bejakad blifven» o. s. v.

Flere äldre häfdatecknare — naturligtvis med undantag af JOHANNES MAGNUS och MESSENIUS samt de af dessa starkare påverkade författare — hafva också icke blott gifvit Laurentius Petri's lifsverk sitt varmaste erkännande utan ock tecknat honom såsom en verkligt karaktärsfast man. Medan BAAZIUS, som ju icke kan sägas äga sin styrka i karaktärsteckningen — hvari hans förtjänst såsom kyrkohistoriker egentligen består, torde ej vara lätt att säga — nöjer sig med ett enkelt omnämnande af hans trohet i ämbetsförvaltningen,[2] framhåller t. ex. HALLMAN,[3] huru ärkebiskopen vid ett visst tillfälle lämnat alla »Herrens präster och dyra själaherdar» ett föredöme

---

[1] Föredrag, hållet i Kyrkohistoriska Föreningen.

[2] »Factus itaque Archiepiscopus M. Laurentius Nericius, fideliter et maximo cum ecclesiæ commodo præfuit huic officio.» Baazius, Inv. Eccl. Sveo-Goth. s. 258.

[3] Joh. Göstaf Hallman Gustafsson. The twenne bröder... Mest. Oluff Petri Phase ... Mest. Lars Petri Hin Gamle... Tr. i Åbo 1726, s. 132.

att utan anseende till personen tala sanningen och straffa synden. Ett århundrade senare skrifver SONDÉN om honom:[1] »Hans lefnad var i fullkomlig öfverensstämmelse med hans skrifter. Sina inkomster använde han mera för andra än sig själf: han underhöll af egna medel femtio studerande i Uppsala. Utan att förakta och utan att söka människors gunst, gick han öppet och lugnt sin väg fram till målet; *uppoffrade aldrig sin öfvertygelse*,[2] icke en gång för en konung, hvilken han älskade och vördade; och då hans råd förkastades, sökte han aldrig genom ränker att hämnas eller skaffa sig anhängare, utan ställde hämden till Honom, som rätt pröfvar och dömer. Om en fast tro, en oskrymtad kärlek, en vis och oaflåtlig verksamhet för allt godt och ädelt äro kännetecken på en rätt själaherde, så var det ej utan skäl, att LAURENTIUS PETRI framför andra blef kallad *Nordlanda Folkens Apostel och Evangelist.*» Äfven en kritisk och skarpsinnig författare som HANS JÄRTA[3] skattar tydligen Laur. Petri's karaktär synnerligen högt, om han än ej haft anledning att gifva en sammanfattande slutkaraktäristik och i hvarje fall förvisso aldrig skulle hafva användt ett så öfversvinneligt uttryck, som det nyss anförda af Sondén. Järta gör emellertid gällande, att ärkebiskopsvalet 1531 »gaf den svenska kyrkan till högste styresman en Luthers lärjunge, hvilken förenade de egenskaper, som till det viktiga kallet då, mera än någonsin, erfordras, — lärdom, kraft, stadigt sinne och hofsamt nit». Längre fram i sin skildring talar Järta om »den gamle, men ännu vaksamme och kraftfulle ärkebiskopen», tager honom kraftigt och med oemotsägliga sakskäl i försvar för påstådd eftergifvenhet för konung Johan III:s vilja i en viktig kyrklig fråga o. s. v.[4] Likaså betonar FRANZÉN Laurentius Petri's öfvertygelsetrohet och yttrar, att han för sitt oförskräckta och

[1] År 1825 i *Theophrosyne*, läsning för kyrkans och skolornas vänner, andra häftet s. 78, 79.

[2] Kurs. af undert.

[3] I sitt ypperliga inträdestal i Kongl. Witterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien år 1841: Om Svenska Kyrkans yttre skick och förhållande till Staten efter reformationen och intill slutet af sextonde århundradet. Akad:s Handlingar, a. år s. 116 ff.

[4] A. inträdestal s. 135, 137 m. fl. st.

ståndaktiga nit förtjänar eftervärldens aktning, berömmer hans frimodighet och trofasthet m. m.[1]

I mer eller mindre utpräglad motsats till sådana omdömen står en viss modern tendens att nedsätta Laurentius Petri, på samma gång som hans äldre broders egenskaper prisas i höga ordalag. Jag sade modern tendens, men det måste erkännas, att den har ganska gamla anor, om den ock först i våra dagar gjort sig mera allmänt gällande. För att nu icke tala om JOHANNES MAGNUS, MESSENIUS och A. THEINER, som till följd af sin ståndpunkt icke förmå att göra rättvisa åt någon af våra reformatorer, så talar t. ex. THYSELIUS i tidskriften *Skandia* redan år 1834[2] om bl. a. Laurentius Petri såsom den »man, som icke allenast, *emot egen öfvertygelse*, lätt nog samtyckte till *Gustaf I:s* förmälning med *Catharina Stenbock*, utan ock, föranledd af samma konungs missnöje öfver ett och annat uttryck i *Olai Petri* chrönika, för att undvika misstanken, att han i allo delade sin broders åsikter, företog sig att utarbeta en dylik och jämväl sedan, i enlighet med det rådande partiets önskningar, med sitt samtycke biträdde Erik XIV:s afdagatagande samt ändteligen (att jag må förbigå flera andra fall) visade sig så eftergifven han kunde emot Johan III, när han ville förändra kyrkoordningen, ärkebiskopens eget verk, — uti hvilket allt Laurentius Petri visat sig, åtminstone vid tilltagande ålder, såsom en i sina förhållanden till konungen ända till svaghet foglig och medgörlig man.»

Den senast anförda grunden för Laurentius Petri's förmenta svaghet, hvilken före Thyselius anförts af författare sådana som PUFENDORF (i Hist. de Suède), V. DALIN (i Sw. Rikes Hist.) och HALLMAN, har redan JÄRTA i förut omnämnda undersökning[3] tillfyllestgörande vederlagt.

I trots häraf hafva författare senare upprepat beskyllningen för karaktärssvaghet, men delvis på andra grunder än Thyselius åberopat. Så säger SCHÜCK i sitt utmärkta litteraturhistoriska verk:[4] »Då Gustaf I fördömt broderns historia,

[1] Sv. Akad:s Handl. Del 22 s. 51, 54.
[2] Del III, s. 136.
[3] A. a. s. 137 ff.
[4] Sv. Lit. Hist. s. 260.

är han själf färdig att skrifva en ny, mera behaglig för den uppretade härskaren, då domen fälles öfver Olaus Petri och Laurentius Andreæ, är det han, som sitter med i blodsdomstolen; då Erik uppstigit på tronen, hälsar han honom med en nästan servil kröningspredikan, men då konungens fall står för dörren, är det ärkebiskopen, som — visserligen i förblommerade ordalag och utan att i teorien uppgifva sin forna ståndpunkt — råder hoffolket att affalla från den besegrade; då slutligen Johan blifvit den mäktige, är Laurentius bland dem, som gifva honom rätt att förkorta den fångne broderns lif — och likväl var Laurentius Petri ingen fridens man.» Liknande omdömen i skärpt form möta hos ännu yngre författare.

Onekligen ter sig denna meritlista mindre tilltalande. Men fråga är, om den är fullt riktig. Måhända beror dock omdömet om Laurentius Petri's karaktär i någon mån på bristande kunskap om fakta, om deras inbördes sammanhang och om de på dem inverkande faktorerna eller på anakronistisk missuppfattning af säkert konstaterade förhållanden, eller på bådadera. Saken är tydligen värd en närmare pröfning.

Hur förhåller det sig då först med ärkebiskopens ställning till Gustaf I:s förmälning med sin aflidna hustrus systerdotter, Katarina Stenbock? Är det sant, att Laurentius Petri »*emot sin egen öfvertygelse lätt nog*» samtyckte till detta äktenskap, själf förrättade vigseln[1] o. s. v. De utgifna handlingarna[2] gifva ett bestämdt nekande svar på dessa frågor.

Laurentius Petris ursprungliga mening i denna sak uttalas i ett svar af den 6 april 1552 på biskop Henrik Johannis' förfrågan, huruvida den Hel. Skrift tillåter ett sådant äktenskap, som det ifrågavarande eller icke.[3] Ärkebiskopen svarar, att det först och främst måste medgifvas, att »secundi gradus matrimoniæ» hvarken i Leviticus, »ubi de consanguinitatis et

[1] Det sistnämnda uppgifver ännu Anjou, som dock för ingen del instämmer i det ifrågavarande klandret. L. A. Anjou, Sv. kyrkoref:s hist. II, 169.

[2] Af O. Celsius, Monumenta pol.-eccles. s. 93—124 och O. Ahnfelt, Bidr. t. sv. kyrkans hist. i sextonde årh. Lund 1894, s. 10—52. Jfr ock några kompletterande handlingar i Sv. Riksdagsakter I: 612—619, anf. af den sistnämnde.

[3] Hvarken konungens eller hans tilltänkta gemåls namn äro dock nämnda i brefvet.

affinitatis gradibus ex professo agitur» eller i hela den Heliga Skrift för öfrigt äro förbjudna. Ja, vi läsa, att vissa af fäderna före den mosaiska lagens utfärdande ingått äktenskap till och med »in prima linea tam consanguinitatis quam affinitatis». Emellertid är ett sådant äktenskap som det ifrågavarande i strid både mot den äldsta och den nuvarande kyrkans praxis och är därför anstötligt. Till stöd för sin mening åberopar Laurentius Petri bl. a. Augustinus: De civitate Dei cap. 16 af 15:de boken.

Det nästa, kända yttrandet af ärkebiskopen i denna fråga föreligger i hans och biskoparne i Strängnäs och Västerås gemensamma svarsskrifvelse till konungens kapellan Petrus Andreæ, dagtecknad den 25 juni samma år i Enköping. Här synes likaledes ett sådant äktenskap icke vara uttryckligen förbudet i den Heliga Skrift, men enligt regeln »ubi par gradus et eadem ratio est, ibi et par est prohibitio et constitutio similis», kan det såsom stridande mot Skriften och Guds bud »ju ingalunde wara Gudi behageligit». Konungen tillrådes emellertid, att, om han fortfarande är tveksam, inhämta råd af män i främmande land, »som högre förstånd och mera förfarenhet uti slika saker hafva» — en anvisning, som konungen visserligen aktade sig att följa.

Vid de därpå följande förhandlingarna i Vadstena med Georg Norman vidhålles principiellt den en gång intagna ståndpunkten. Normans hufvudskäl voro enligt Ahnfelts referat: 1) att blott det, som uttryckligen säges i Skriften är bindande; 2) att för öfrigt de i Levit. 18 innehållna stadgarne, liksom ceremoniella och juridiska bud öfver hufvud i Gamla Testamentet, endast gälla judarne, under det att blott dekalogen innehåller de allmängiltiga moraliska och »naturliga» buden; 3) att icke heller Moses med samma stränghet behandlar grader i svågerskap som i skyldskap; 4) att dispens i liknande fall förekommit, samt 5) att ingen således har giltig anledning att af ifrågavarande äktenskap, hvilket af högviktiga och allvarliga skäl föreslagits, taga anstöt.

Det var först *efter* förmälningen, som en *utförlig* vederläggning af denna bevisning affattades. Ärkebiskopen och hans meningsfränder voro dock icke heller förut svarslösa,

ehuru de under de brådskande förhandlingarna i Vadstena måste inskränka sig till att endast i korthet bemöta Norman.

I skrifvelsen af den 31 juli förklara de sig fortfarande stå fast vid den meningen, att ett sådant äktenskap ej kommer öfver ens med skriften.[1] Men detta oaktadt skulle, då konungen och rådet hyllade en motsatt mening och konungen ansåg sig med godt samvete kunna ingå detta äktenskap, detsamma »hafva sin framgång». »*Men vi* — heter det vidare — *som annorlunda till sinnes voro och icke beströstade oss med ett godt samvete gå ifrån vår mening,* lofvade då inför Gud och K. M:t betygade ... att vi icke dess mindre vid den troskap, huldskap ..., som vi H. K. M:t ... tillsagdt och svurit hafva, faste och osviklige blifva vilja.» Därjämte lofvas att tyda allt till det bästa.

Med denna förklaring blef konungen för ingen del belåten. Laurentius Petri och hans medkämpar fingo tvärtom uppbära skarpa förebråelser både af Gustaf och rådet. Till skyndsam underskrift förelades dem nu en annan skrifvelse, som föregafs vara deras egen, endast obetydligt förändrad.

Laurentius Petri vägrade dock underskrift och uppsatte nu en egen »forma», enligt hvilken han öfverflyttar ansvaret för saken på konungen själf och vill låta den utan all vidare »gensago eller disputatie emot H. K. M. ske, *dock blifver jag — såsom jag emellan Gud och min conscientiæ icke annars kan — uppå min mening, att sådana giftermål ingalunda med skriften kan försvaras»*. Laurentius Petris skrift slutar med de vanliga, lifliga trohetsförsäkringarna.

Äfven i den skrifvelse, som undertecknades både af ärkebiskopen och hans medbröder, vidhålla de sin ursprungliga mening. »*Så ändock* — heter det här — *vi genom lång förhandling emellan Gud och vårt samvete icke annat förnimma kunde, än att den andre leden inæqvalis lineæ så väl i svågerskap som i skyldskap i den Heliga Skrift ju förbjuden är»*, så skulle de dock, enär äktenskapsmål rätteligen lyda under världslig dom och de själfva såsom Guds ords predikare icke hade där-

---

[1] Däremot säga de icke ännu, att detta led »vore i Skriften förbjudet».

med att skaffa, utan endast att utsäga, hvad Skriften om slika saker bjuder, och rikets råd troligen rådt konungen till sådant äktenskap, låta saken komma »till det beslut, att hvad K. M:t tycktes härom godt vare och själf betröstar sig med ett godt samvete inför Gud göra kunna» det skulle utan deras gensägelse hafva framgång.

Ehuru icke heller denna förklaring befanns tillfredsställande, kom ingen annan till före förmälningen, som ägde rum den 21 augusti och förrättades af ordinarius i Linköping Claudius eller Nicolaus, men icke af Laurentius Petri. Den sistnämnde däremot förrättade, med assistens af öfriga närvarande biskopar, kröningen, som försiggick den 22 augusti. — Först efter brölloppet och närmare bestämdt den 5 sept. förmåddes ärkebiskopen underskrifva en i det kungl. kansliet uppsatt kompromisshandling, hvari de af rådet anförda skälen fullständigt upptagas och betonas, klausulen, att äktenskapssaken hörde under världslig dom uteslutes samt så väl det *principiella uttalandet* som dispensationen uttalas i mycket mild form. I sina egna anteckningar har Laurentius Petri på följande sätt förklarat skälen till, att han kunde underskrifva detta aktstycke nämligen »*quod propter exclusa conscientiæ gravamina utcunque tolerari posset, neque n. hic negatur istiusmodi conjugia esse contra scripturam, erronea, scandaloza, onerosa*» etc. Af de bevarade handlingarna i detta ärende får man den bestämda uppfattningen, att Laurentius Petri med stor fasthet vidhöll sin principiella ståndpunkt, ja i självfva verket häfdar han den bestämdare vid stridens slut än vid dess början i brefvet till ämbetsbrodern i Västerås. Och ännu ett par decennier därefter gör han denna sin mening gällande i den 1572 från trycket utgifna skriften *Om Förbudhen Skylskap och Swågerskap*. —

Från denna punkt kan alltså icke med utsikt till framgång angrepp mot Laurentius Petri's personlighet göras.

Lika litet behöfver den omständigheten, att Laurentius Petri skrifver en för konung Gustaf mera tillfredsställande krönika än broderns, utgöra något för den förstnämnde nedsättande. Det finnes ej det ringaste bevis för, att Laurentius Petri i detta hänseende svikit sin öfvertygelse. Enligt hvad

det vill synas, stod Laurentius' politiska åsikt i verkligheten närmare konungens, än den Olaus hyllade. »Onekligen är konungadömet — säger en nyare författare, med hvilken det är oss en glädje att på denna punkt kunna instämma — för Laurentius i och genom sin gudomliga upprinnelse mer vördnadsbjudande, mer upphöjdt öfver menigheten, än för Olaus. Konungen är för Laurentius Petri ej mera en af menigheten, som icke borde förhäfva sig öfver sina bröder; genom de af Gud förlänade särskilda regentegenskaperna och genom hans särskilda beskydd får han en viss helgad nimbus, som skiljer honom från folket, höjer honom öfver detsamma». Denna uppfattning hindrar dock ej L. Petri att exempelvis i sin kröningspredikan gent emot Erik personligen begagna sig af den rätt att klandra, som såväl han som Olaus förbehåller »predikaren».[1]

Men hur förhåller det sig då med bisittarskapet i 1539—40 års blodsdomstol? Det ser uppenbarligen betänkligt ut, om Laurentius utan protest varit med om att döma sin broder förlustig ära, gods och lif.

Önskvärdt hade varit, om vid bedömandet af detta förhållande en så nobel uppfattning som Järtas alltid fått göra sig gällande. Sedan han i sitt anförda inträdestal meddelat Tegels förteckning på medlemmarne i den ifrågavarande domstolen, fortsätter han: »Man ville önska, att denna namnförteckning vore oriktig i så måtto, att ärkebiskopen icke blifvit tvungen att sitta i en rätt, som skulle döma hans broder till döden.»

Något egentligt skäl att betvifla namnförteckningens och ännu mindre domstolsutslagets riktighet finnes icke, ehuru vi må erinra om, att endast tack vare Erik Jöransson Tegels handskrifna, numera i kungl. biblioteket förvarade krönika dessa underrättelser bevarats till våra dagar. Något protokoll har kanske aldrig blifvit fördt, men har så verkligen skett, har det väl fått dela öfriga originalhandlingars från denna bedröfliga sammankomst lott, nämligen att förstöras på Karl IX:s befallning, som härigenom velat värna om sin faders minne.

[1] K. A. Nordlund. Den sv. reformationstidens allmänna statsrättsliga idéer. Sthlm 1900. S. 95, 96.

Låtom oss då antaga, att den handskrifna krönikans uppgifter äro riktiga. Laurentius Petri har af sitt höga ämbete nödgats att deltaga i domstolens förhandlingar. Hvem vet, hvad ångest och smärta detta kostat honom? — Hvem kan betvifla, att han gjort allt för att rädda både sin broder och sin gamle vapenvän, Laurentius Andreæ, från följderna af sin uppretade konungs oresonliga vrede. Måhända är det han, som lyckas förmå domstolen att omedelbart efter utslaget bland sina egna ledamöter utse en deputation med uppdrag att tillika med två ombud för församlingen i Stockholm hos konungen söka utverka de dömdes benådning.

Men underskriften då? Hur kunde Laurentius Petri förmås att sätta sitt namn under en sådan urkund? Han hade helt visst icke annat val. Vid bedömandet af sådana förhållanden göra vi oss alltför lätt skyldiga till anakronistiska misstag. Vi må dock komma ihåg, att aktningen för minoriteternas rätt var då för tiden vida mindre utvecklad än i våra dagar. En person, som hyste en från majoriteten skiljaktig mening, kunde då — så vidt jag varit i stånd att utröna — icke genom vägran af underskrift eller reservation gifva sin afvikande mening till känna. HANS BRASK'S originella reservation oafsedt, finnes tydligen icke under hela 1500- och 1600-talen någon erkänd reservationsrätt. Därför måste TERSERUS och JOHANNES MATTHIÆ 1647 underskrifva det samfällda prästerskapets begäran om *formula concordiæ* som svensk bekännelseskrift, ehuru de både förut och efteråt ifrigt bekämpade denna mening. Därför stadgar kyrkolagen eller rättare 1687 års förordning »huru med rättegång uti domkapitlen skall förhållas»: »*Alla konsistorialsaker, som utur kapitlen utfärdas, skola underskrifvas af biskopen och samtlige consistorialibus*» — ett stadgande, som än i dag är i sin fulla tillämpning. Då reservationsrätten antagligen under frihetstidens riksdagar småningom trängde igenom till allt allmännare erkännande, synas ledamöter i domkapitel hafva vägrat sin underskrift till utgående skrifvelser, hvars innehåll de ogillat, men i justitiekanslärsbref den 15 jan. 1766 föreskrifves, att de ledamöter, som vid omröstning varit af särskild tanke, icke må vägra sin underskrift under expeditionen, ägande de i protokollet »förvar för sin tanke». Redan

förut (1747) hade K. M:t själf i nådigt bref till akademiekanslären förklarat, att »*thet med anständigheten enligt är, at inge bref till Kongl. Maj:t med någon reservation underskrifvas*». Ännu vid riksdagar på 1800-talet vägrar konstitutionsutskottet af för öfrigt lätt begripliga skäl att låta reservation åtfölja dess till riksdagen afgifna betänkande angående granskning af statsrådets protokoll. Ja, ännu vid 1893, 1895 och 1896 års riksdagar väckes motion om uttryckligt erkännande af rätt till reservation för medlem af statsrevisionen.

Då sålunda vår kunskap om 1539—40 års domstolsförhandlingar, frånsedt några fragmentariska konceptanteckningar, icke stöder sig på originalakter, utan endast på Tegels meddelanden, och dessa icke innebära något för Laurentius Petri förklenande, för såvidt han — såsom troligt är — saknat rätt och möjlighet dels att vägra bisittarskapet i »blodsdomstolen» dels ock att genom reservation eller underskriftsvägran gifva sin till äfventyrs afvikande mening tillkänna, äga vi icke någon anledning till mindre fördelaktiga tankar eller omdömen om Laurentius Petri för hans deltagande i dessa domstolsförhandlingar.

Hur förhåller det sig då med hans medgifvande till konung Johan att förkorta hans fångne broders lif? Har Laurentius Petri verkligen gjort ett sådant medgifvande? En närmare undersökning skall visa, att så verkligen är fallet.

Visserligen gifver det sätt, hvarpå den ifrågavarande handlingen är utgifven,[1] anledning till vissa tvifvelsmål om dess äkthet. Den är här återgifven utan underskrifter; där möta sådana stötande ordformer som »Regementke», »komma till veghs» o. s. v. Originalet, som i Skand. Handlingar säges vara förvaradt »bland manuskripterna i kungl. biblioteket på Drottningholm», finnes emellertid numera i riksarkivet, och dess äkthet kan icke vara underkastad ringaste betänklighet.[2]

Aktstycket i fråga utgör ärkebiskopens och Mälarstiftsbiskoparnes egenhändigt undertecknade och vederbörligen beseglade samtycke till konung Eriks aflifvande, dagtecknadt Ulfvesund den 13 sept. 1569.

---

[1] Handlingar rörande Skand. hist., del. IV, sid 235—237.

[2] I originalet möta naturligtvis: Regementhe, till vägha o. s. v.

Den närmaste anledningen till denna handlings uppsättande var tydligen upptäckten af Per Larssons sammansvärjning i augusti samma år. Därpå syftas väl i motiveringen, då det heter, att sedan Erik »nu uti sitt fängelse hafver däruppå praktiserat, att han kunde komma uppror och obestånd till väga här i riket, efter som nog bevisligt är med hans bref, dem han med egen hand till några förrädare af sitt parti, de honom utaf hans fängelse skulle förlossa, skrifvit hafver, och alldenstund han genom sådan sin tyranniska stämpling icke annat åstundar och söker än K. M:ts, vår allernådigste herres och nu regerande konungs, k. Johannes' samt menige Sveriges rikes och alla dess trogne innebyggares största skada och fördärf», så hafva undertecknarne, alldeles onödde och otvungne rådt och samtyckt därtill, att »*Kongh Erick*» må »*till sitt lif icke bliffve förskonedt, uthen effter tillbörlighet vch förtiänist straffet warde*».

Icke ens i detta fall böra vi emellertid förhasta oss i vår dom. Med afseende på denna sak måste nämligen, om man vill vara rättvis, äfven följande omständigheter tagas i betraktande.

Först och främst må då framhållas det mycket viktiga *villkor,* som uttryckligen var fästadt vid detta råd. Endast då skulle det följas, »*ther om så hände (thet doch Gud förbiude), att något vproor ock obeståndh här inrijkes ähnnu*[1] *bleffwe begyntt och företagitt för same Kongh Erichs förlossning skuldh.*»

Uppenbarligen är detta en ytterst betydelsefull synpunkt, då den i skärpt form återkommer i motiveringen till dödsdomen 1575.[2]

[1] Detta ord är öfverhoppadt vid återgifvandet i Skand. Handl. a. st.

[2] Bl. a. för »atth förekomme upror och twedrecht, af hwilken Rijket och Oss alle enn ewigh och oupprättelig skade kunne hende och tillstå, Och allthenstundh hanns förlossningh och wällfärd ähr alles wåres och menige Rijkzens inbyggeres skade och dödelige förderf ... Tesliges, efter och allreede (ty werr) allt för månge äre för hanns schuldh komne om halssen ... Dherföre och efter thett, att thett och bättre och christeligere ähr, att een lijder änn så månge oskyllige schulle umgelle och blifwe forderffwede, szå haffwe wij ... samtycht ... hwadh som her tillförende om Kongh Erich är författadt.» A. G. Ahlqvist. Konung Erik XIV:s sista lefnadsår 1568—1577. Sthlm 1878. Bil. s. 190 ff.

Vidare är det klart, att, ehuru det — såsom vi hörde — säges, att undertecknarne »onödde och otvingade» gifvit sitt råd och samtycke, konungen själf omedelbart framkallat förklaringen. Det är — såsom Ahlqvist framhållit — tydligt däraf, att densamma uppsattes och underskrefs på Ulfvesund, medan man af riksregistraturet finner, att Johan just vid denna tid uppehöll sig därstädes.[1]

För det tredje får ej heller den i hög grad betydelsefulla omständigheten förbises, att samtycket gifvits — såsom det äfvenledes framhålles — »*sampt med the gode Herrer i Rijksens Rådh och andre Sverigis Rijkes trogne inbyggere*». Med Stiernman och andra håller jag för min del före, att man har rätt att af dessa ord draga den slutsatsen, att riksråden vid samma tillfälle eller förut blifvit tillfrågade och äfvenledes lämnat — muntligen eller skriftligen — sitt bifall till Eriks död.[2]

Slutligen bör ej heller glömmas dels att ifrågavarande samtycke stod i full öfverensstämmelse med Laurentius Petri's allmänna statsrättsliga åskådning[3] dels, att han ingalunda stod

---

[1] A. G. Ahlqvist. A. a. s. 116.

[2] Hvad Ahlqvist a. a. s. 116 och 117 anför häremot har ej mycket att betyda. Urkundens ordalag förbjuda antagandet, att biskoparne endast »*förutsatt* rådets bifall». Vidare finnes naturligtvis icke det ringaste skäl för meningen, att rådet och biskoparne nödvändigt — såsom A. tyckes vilja göra gällande — år 1569 måste hafva handlat precis på samma sätt som 1575, d. v. s. hafva »gemensamt utfärdat» handlingen om sitt tillstyrkande. Rådet kan naturligtvis allt för väl ha uppsatt sitt utlåtande några dagar *före* biskoparnes ankomst till Ulfvesund. Att ingen sådan handling från år 1569 blifvit bevarad bland »rådslagen» i riksarkivet, finner jag så mycket mindre anmärkningsvärdt, som de *bevarade* »rådslagen» säkert äro ett fåtal i förhållande till dem, som en gång funnits. Den till våra dagar i riksarkivet bevarade samlingen från 1569 är långt ifrån »rikhaltig».

[3] Laurentius Petri's statsrättsliga ståndpunkt kan enligt min mening mycket väl betecknas såsom *teokratisk*, om man blott gör klart för sig, hvad man menar med detta ord. Teokrati och däraf härledda ord behöfva naturligtvis icke uteslutande användas på stater, hvilkas organisation *behärskas* af religiösa element. Termerna kunna naturligtvis tillämpas äfven på hvarje åskådningssätt, som öfverhufvud i någon mån härleder statsordning och särskildt härskarmakt från gudomlig fullmakt. Det är naturligtvis fattadt i denna *vidsträcktare* bemärkelse, som Schück m. fl. användt ordet. Appelbergs på Sohms Kirchenrecht grundade opposition häremot synes obefogad. För Laurentius Petri var »*den öfverhet som är» förordnad af Gud*, hvadan» *den som sätter sig upp emot öfverheten, han sätter sig emot Guds ordning*,

ensam om sin klandrade mening. Vi ha erinrat om att »rikets råd» delat den, men det får icke heller förgätas, att med honom Mälarstiftsbiskoparne NICOLAUS OLAI i Strängnäs och JOHANNES NICOLAI OFEEGH i Västerås dela ansvaret för åtgärden ifråga, utan att dessa veterligen blifvit föremål för sådant klander, som deras ämbetsbroder i Uppsala.[1] Nicolaus i Strängnäs var för öfrigt 1575 (den 10 mars) med om att underteckna Eriks dödsdom tillsammans med riksråden och samtlige dåvarande biskopar i Uppsala, Linköping, Skara, Västerås och Växjö.

Mäter man alltså handlingen i fråga med Laurentius Petris egen åskådnings och samtids måttstock, framstår den i helt annan dager, än om den ses isolerad från båda.

Hvad ändtligen angår ärkebiskopens kröningspredikans förmenta »servilism», hans påstådda trolöshet eller åtminstone brist på öfvertygelsetrohet och följdriktighet vid Stockholms belägring år 1568 m. fl. i sammanhang härmed stående beskyllningar, så har jag i inledningen till editionen af *Quæstiones aliquot circa magistratum* sökt uppvisa deras rätta halt.[2]

---

men de, som sätta sig däremot, skola få en dom öfver sig» etc. Vid afgifvandet af det ifrågavarande betänkandet torde dessa Pauli ord eller de följande eller både de ena och andra särskildt starkt hafva framträdt för hans inre: »*Öfverheten bär icke svärdet förgäfves, ty hon är en Guds tjänare, en hämnare, honom till straff som illa gör.*» Rom. 13: 1—5 jfr 1 Pet. 2: 13 ff. K. A. Appelberg. Bidrag till belysande af kyrkans rättsliga ställning i Sverige och Finland etc. Helsingf. 1900, s. 67 not 1 och K. A. Nordlund. A. a. s. 8.

[1] Aug. Theiners utfall mot det »konungamördande» protestantiska prästerskapet kunna naturligtvis ej här komma i betraktande.

[2] Hvad K. Nordlund häremot har att invända i sin nämnda afhandling, s. 108 ff., torde knappt vara värdt ett bemötande. Förf:n synes icke hafva insett det både formella och reella sammanhanget i L. Petris förda resonnemang, som i största korthet kan återgifvas så: Om öfverheten verkligen uppenbart sviker sin plikt [L. Petri: »hoc est directe contra gubernatoris officium», *Quæst.* s. 28], så har hon därmed visserligen icke, såsom den bevingade advokatoriska konsttermen lyder, — satt sig »selv ude af Function», men däremot klart och tydligt ådagalagt, att hon *icke* är den af Gud tillsatta öfverheten. Endast i detta fall kan man med godt samvete undandraga henne sin lydnad. Endast om öfverheten brakt »staten själf» [»ipsa respublica»] till branten af sin undergång, har man rätt att »repugnare».

Att med anledning af ett sådant resonnemang tala om »*Laurentii Petri ögonskenliga kapitulation*», om hans »*ögonskenliga inkonsekvens*» eller med hånfull

Jag nöjer mig därför med att hänvisa till densamma och vill endast tillägga, att jag nu med ännu större bestämdhet än då måste göra gällande, att Laurentius Petri's uttalanden i denna lilla skrift stå i ett fullt begripligt inbördes sammanhang och ingalunda strida emot hans allmänna statsrättsliga åskådning. En konungs oafsättlighet är för honom för ingen del en sats, som han förut velat häfda *in absurdum.* Redan i sin svenska krönika har han sålunda i motsats till sin broder uttryckt sina varma sympatier för tyrannbefriaren Engelbrekt. Han anser också, att västgötarnes brott mot konung Ragvald var »väl vållat»[1] o. s. v.

Enligt en trovärdig berättelse innehöllo ärkebiskop Laurentius Petri's sista ord till prästerskapet, då han för sista gången hemma i sin bostad år 1572 mötte dem, förmaningar

syftning på ärkebiskopen framhålla, att »*handlöst förneka sin mening, är onekligen ej förtroendegifvande*» m. m. d., dömer sig självt.

För hela N:s ytliga hypotes om flere »hänvändelser», om hoffolkets affattande af de senare »quæstiones», om svarens författande i en mängd repriser — t. o. m. den 6:te frågans korta svar sönderstyckas i tvenne, till tiden skilda — kan icke ett enda hållbart skäl uppletas. Däremot motsäges denna konstruktion i det hela och strider åtminstone i *ett* afseende alldeles uppenbart emot det enda tillförlitliga vittnesbördet om den lilla skriftens tillkomst eller redogörelsen i Sven Elofssons, af mig i min förutnämnda inledning citerade Paralipomena. Denne säger uttryckligen, att ärkebiskopen äfven affattat frågorna: »Därpå han [Laur. Petri] sig genom spörsmål och svar således skrifteligen förklarade.» Härmed kan jämföras L. Petri's egen uppgift vid slutet af den lilla skriften: »*Hæc scripsi Holmiæ in obsidione*».

Nordlunds förnekande af den om något »ögonskenliga» stegringen i den 6:te frågans svar utöfver det tredje spörsmålet, är kuriöst. I det sistnämnda sysselsätter sig L. P. med frågan om öfverheten *anses* (»*existimetur*», jfr den gamla svenska öfversättn.: »*tyckes och holles*») outhärdlig, i den sjette om hon verkligen *är* det, till följd af oförmåga att fullgöra sin försvarsplikt eller så usel styrelse, att *själfva staten* förts till undergångens brant (»*ipsa respublica adducatur in præsentissimum discrimen*»). Det är för öfrigt verkligen att tilltro Laurentius Petri om alltför ringa *acumen ingenii* att förmena, att han, då han i 2:dra momentet af sitt sista svar upprepade gånger använder det förut i den lilla skriften af honom icke alls brukade ordet: *respublica* (och detta t. o. m. markeradt, förstärkt med ett »*ipsa*»: »*ipsa respublica*») skulle hafva menat alldeles eller »väsentligen» detsamma, som då han i sin skrifts tredje afdelning talar om »*multi* ex subditis» eller »populus subditus» (s. 12). Äfven då sistnämnda uttryck förekommer, tänker han icke på statsorganismen, utan på folket såsom ett aggregat af individer, hvilket sammanhanget ådagalägger och den gamla svenska öfversättningen bestyrker.

[1] Se K. Nordlund a. a. s. 91.

till ståndaktighet i den allvarliga kris, som stundade och hvars förebud redan då gifvit sig till känna. Själf har han ock ådagalagt en orubblig ståndaktighet, då det gällt principiella frågor, hvilket icke utesluter, att han visat klok eftergifvenhet i punkter af den art, att hans samvete kunde medgifva en sådan. Aldrig har en svensk kyrkoledare varit pröfvad i brydsammare lägen och bättre bestått profvet än Laurentius Petri. Och för min del underskrifver jag utan tvekan Anjous karaktäristik:[1] »Hans lärdom och fromhet, hans på en gång milda och allvarliga väsende, hans undfallenhet, hvarest hans samvete det tillät, och fasta ståndaktighet i hvad han visste vara det rätta, den självständighet, hvarmed han verkade för kyrkans väl, orubbad af både nyhetsifrares skrik och af oförståndig envishet hos det gamlas förfäktare, vunno redan under hans lifstid för hans namn en vördnad, som eftervärldens granskning af hans verksamhet icke kunnat minska.»

* * *

Mer än en gång har jag under sysslandet med denna fråga erinrat mig en bortgången, vördnadsvärd universitetslärares ord om de båda stenarne på häfdatecknarens väg, »den ena är förståndets svaghet, som ej begriper historien, den andra är arbetets otillräcklighet att lära känna historien.» Själf säger han sig hafva kämpat med dessa svårigheter, och jag »kan — tillägger han ödmjukt — ej berömma mig af seger». Med ett instämmande i denna bekännelse kunde jag nu sluta, men vill hellre göra det med ett något längre utdrag ur det för ett halft århundrade sedan hållna tal, där nämnda ord återfinnas.[2] I skön form innehåller det nämligen tankar, hvilka icke böra få falla i glömska hos ett yngre släkte, såvidt det vill allvarligt sträfva att rätt, d. ä. i öfverensstämmelse med på en gång sanningen och kärleken, bedöma tilldragelser och framför allt personligheter från svunna tidehvarf. De åsyftade orden lyda så:

[1] Sv. kyrkoref:s hist. II: 94, 95.

[2] W. E. Swedelius. Afskedsord efter slutade föreläsningar i Uppsala den 10 maj 1856.

»*En* erfarenhet är alldeles gifven, att ju mera man arbetar sig in i en vetenskap, desto mera ser man eller anar man vetandets oändlighet, ju mera man studerar, desto mera lär man sig, att man i själfva verket ingenting vet. Man skall såsom Farao förhärda sitt sinne, om man ej inför vetenskapens storhet skall känna sig själf försjunka till ett intet. För hvarje fält, man försöker att genomvandra, öppnar sig nya rymder, omkretsen vidgar sig, föremålens mängd kastar sig nedtryckande öfver sinnet, vetenskapens innehåll utgrenar sig i mångfaldiga riktningar, nya synpunkter framträda, som hvar för sig öppna stundom omätliga utsikter. Människokraften dignar under uppgiftens storhet, och ögat icke blott upplyses, men vill alldeles bländas af sanningens ljus, äfven fastän det blott kan uppfatta några strimmor däraf. Långt kommer ingen i själfva verket, men en lärdom skall vetenskapen gifva hvarje oförhärdadt sinne — ödmjukhetens lärdom. Den lärdomen kännes på flera sätt. Det kostar på att försaka sig själf, men är det steget taget, är offret gjordt, offret af eget beröm, är högmodsanden utjagad, eller har man åtminstone lyckats drifva honom något åt sidan, då blifver ödmjukhetens lärdom den ljufvaste, man känner sin lycka att få sjunka ned i undergifven tillbedjan för den gudomliga sanningen, som talar i vetenskapen och lefver i allt hvad skapadt är. Jag säger detta icke alldeles utan egen erfarenhet. Jag tror att det gäller om alla vetenskaper, jag har lefvat mig till den vissheten, att det gäller om historien. Jag ser i historien spåren af Guds finger i världens händelser, jag försöker att spana den eviga vishetens väg i människornas öden, men huru litet har jag ej kunnat begripa däraf, huru mycken lärdom har ej gått mig förbi! Och de, som sett mera än jag och lärt mera och haft mera att lära ut, äfven de hafva dock i själfva verket ej kommit mycket längre än till det yttersta af det yttre. Huru litet vet man ej i grunden, huru det lifvet kändes, som lefde i de människors bröst, hvilkas gärningar historien klandrar eller straffar! Hvem kan säga, huru det var i botten beskaffadt med Kristian Tyrann den stunden, då blodet strömmade på Stockholms stortorg, och i de långa mörkrets timmar, då han väntade i Sonderburgs fängelsehvalf

på döden och domen? Hvilken häfdatecknare har läst igenom Erik XIV:s själ i de stunder, då furierna piskade honom? Hvem har räknat hjärtats slag hos Gustaf Adolf, då han första gången böjde knä på Tysklands jord med en stor, en dunkel framtid framför sig, en liten hop omkring sig och fiendens öfvermakt emot sig? Och när han stod på Breitenfeld i segerjublet? Och när han föll i den sista stunden på Lützens fält? Hvem vet, hvilka tankar hvälfdes under Karl XII:s panna, när han stod i vinterkvällen, lutande sig emot bröstvärnet vid Fredrikshall? Hvem har kunnat förtälja, huru det var den stunden, när Gustaf Vasa med tanken på den halföppnade grafven välsignade sitt folk? Det skulle dock vara historiens mål, icke blott att berätta hvad som skett och att visa, huru *sakerna* — det förflutna och det kommande — hänga tillsamman, utan också att uppkalla *människorna,* de dödas släkten ur deras grifter, att eftervärlden måtte få se dem såsom helgjutna väsenden, lefva lifvet med dem och känna deras känslor. Historien skall icke blott vara en serie af timade händelser, icke blott ett galleri af taflor, den skall icke blott vara en vetenskap, men ett lefvande lif. Jag kan kanske icke rätt förklara, huru jag menar, självfva saken är så ofantligt öfver all min kraft, att när jag försöker att höja min tanke dit upp, så kan jag blott röra mig i aningar. Det skymmer för blicken, men jag ser ett brinnande ljus, det vinkar till oaflåtligt arbete, och jag känner, att, huru litet än blir gjordt, så hafver dock äfven det minsta, som sker med redlig håg, sin välsignelse af höjden. Ju mera målet är oändligt, desto mera fordras, att människan samlar sitt arbete och riktar sin blick, oafvänd framåt, uppåt. Arbetets plikt är oeftergiflig. Men en annan plikt är lika helig, man skall arbeta med det rätta sinnet. »*Pectus est quod facit theologum*», af hjärtat går lifvet. Man skall arbeta med djup vördnad för den sanning, man söker. Aldrig var den plikten större för någon än för häfdatecknaren. Ty han rörer sig bland lefvande andar, som äga moralisk rätt; han står i ett personligt förhållande till de döda släkten, hvilkas lif det hörer honom till att väcka upp till lärdom för de lefvande. Dessa s. k. store män, som voro försynens redskap, och dessa folkslag, som förgingos, de hafva en rättighet, att

deras minne skall varda bevaradt i sanning och att deras gärningar skola dömas med rättvisa. Jag tycker mig förnimma ibland, huru de likasom röra sig i grafvarne och stiga upp och lägga sin hand på häfdatecknarens och säga: »Dömde du oss rätt? Vet du, som sätter dig att mästra, hvad vi gjorde, vet du allt, som verkade på oss och gjorde oss sådana vi blefvo? Såg du allt, som frestade oss? Stridde du våra strider? Kände du våra känslor? Har du tänkt dig igenom våra tankar?» Jag kan icke göra detta och därföre bäfvar mitt sinne, när jag skall tala om de gamle. Det finnes blott en kraft, som höjer modet och gifver säkerhet åt det vacklande sinnet, det är kärlekens kraft. Störst är kärleken, den skall föra historiens penna, icke kärleken blott till den eviga sanningens idé, men den personliga kärleken för lefvande människor. Historieskrifvaren skall hafva ett hjärta för mänsklig lust och nöd, äfven den som redan för århundraden tillbaka upphört att röra lefvande människobröst, han skall älska de döde. Och såsom den bästa kärleken är sträng och mild tillika, så skall han ej strö smickrets doft för dygder, som kanske ej voro så stora, som världen trodde, men också låta försoningens ande fläkta öfver synder och fel, åt hvilka Han, som pröfvar hjärtan och rannsakar njurar, kanske redan har gifvit en mildare dom —.»

Herman Lundström.

Meddelanden och aktstycken.

S. Gezelius' reseberättelse från år 1780.

Ett bidrag till de religiösa rörelsernas historia i Dalarne.

Originalet till här meddelade reseberättelse förvaras i Orsa kyrkoarkiv. Afskriften är gjord af en för sin hembygds historia och minnen varmt intresserad man, hemmansägaren Sigås Erik Andersson i Hansjö. Genom nämnda församlings numera aflidne kyrkoherde Edv. Boëthius' förmedling har aktstycket ställts till Red:s förfogande. Författaren är dåvarande komministern i Mora, sedermera kyrkoherden i Orsa Samuel Gezelius.

Berättelse

om resan igenom Orsa och Fogelsjö finnmarker år 1780 att förebygga de oredor i religion, som där på en tid börjat insmyga och utvidga sig.

Till ödmjukaste åtlydnad af högvördigste herr doctorns och biskopens samt maxime venerandi consistorii höggunstige befallning af den 30 maj och den 30 junii innevarande år, utsattes i den Högstes namn min resa första gången till Fogelsiö finnmark så, att jag de 9:de och 10:de söndagarne efter Trinit. eller den 23 och 30 julii skulle hålla gudstjänst på stället. Till ändamålets vinnande fogades derföre tidig anstalt med en soldat ifrån Björkberg i Orsa Finnmark, intet allenast att kungöra Fogelsjö-boerne om tiden till min ankomst och deras betjäning med gudstjänst på föresagde dagar, utan ock att göra visst beting om hästar till Orsa ifrån nästa torp till den 18 julii, då jag om aftonen skulle der vara dem till mötes.

Och att min föresats måtte så mycket säkrare gå uti werkställighet, förnyades samma bud än ytterligare genom vice pastorn Ericsson, hvilken 8 dagar före gjorde sig rese-färdig, än jag möjligen kunde komma ifrån moderförsamlingen; dock var vår öfverenskommelse, att den 24 eller 25 julii träffa tillsammans i Fogelsjö, på det vi med förenad styrka så mycket bättre måtte kunna uträtta, hvad oss anbefallt var, och vår ämbetspligt fordrade. På utsatt tid reste jag därifrån till Orsa, och tänkte följande morgonen tåga derifrån till Rosentorp och så vidare fram, men efter tvänne dygns förgäfves väntande på vägvisare och hästen, måste jag, emot förmodan, begifva mig hem igen, såvida icke eller någon skjuts kunde fås ifrån socknen, ty de voro då mangrant på sina så kallade kjöhlslogar i skogsmarken. Här var således intet annat att göra, än att vi bida pastor Ericssons återkomst, att få underrättelse om orsakerna till detta uppskof, hvilka, som han sedan berättade, icke voro andre, än att de tyckte det gick nog tätt på med skjuts, samt att de förmodat, det sockneboerne skulle betjäna mig med hästar öfver till dem, då de sedan velat sörja för min vidare fortkomst.

Häruppå utsatte jag ny resetermin och anmodade genom bref herr befallningsman Flygare om handräckning i detta mål, hvilken ock straxt utfärdade ordres genom hela Finnmarken till min tjänst. Emedlertid innan senare resedagen inföll, feck man tillfälle att tala med en af de förvillade Fogelsjöboerne nämligen soldaten Varg, hvilken genom herr pastor Ericssons åtgärd blef af sine officerare framkallad och med bref hitsänd, utan att självf veta i hvad ärende. Bemälte herr pastor var äfven vid samma tillfälle här i Mora. Så snart mannen kom, gåfvo vi oss i samtal med honom i ett och annat, att han kunde någorlunda sluta hvarthän det syftade, men hans tal och svar liknade hans ansiktes ställning, som var mycket förvirrad, och tillika stursk. Alt hvad han talade geck derpå ut, att han var andeligit, och vi köttsligt sinnade, äfven sade han som oftast, utan att vi gåfvo minsta anledning, att han var nöjd lida allt hvad honom kunde öfvergå i verlden för Jesum sin Frälsare; man frågade hvad det var, som kan kallade lidande, om han räknade det för lidande, att vi

talte med honom? Hå nej, sade han, det är mig så kärt, att jag får tala med eder, utan att gifva någon vidare reda ifrån sig, än allenast, att vi såsom oomvände ej kunde fatta och förstå sådant. Vi tillsporde honom vidare, hvar han fått så vidriga tankar om läro-ämbetet m. m., hvarpå han med mycken ifver och hetta samt hvarjehanda affecter började på sätt, som han velat predika, att tala om de phariseer och skriftlärde, om fallske propheter och lärare, som i yttersta tiderna skulle uppkomma, men allt utan något sammanhang. Sökte ock att bestyrka sitt tal med Skriften, fast allt förvändt, och ofta med sådant, som icke fants i Skriften. När man då sade honom, att det ej stod i bibelen, svarade han: Jo den helige Petrus och Paulus skrifver så. Man framlade bibelen och bad honom visa hvar det stod, med tillsägelse att slå först upp Petri epistlar; då började han att fara af och an, utan att veta hvart; när han så en stund förhållit sig, förebrådde vi honom och sade: Du förefaller oss rätt främmande i bibelen, änskönt du så mycket beropar dig på, att de helige Gudsmän sagt så och så. Ja, svarade han, jag bekänner att jag är mycket enfalldig, och har ej fått läsa stort i min dar. Hvarföre, frågade vi, ger du dig ut att vara, det du intet är? Hvarföre låter du icke dine lärare säjia och rätta dig, när du far vilse? Jag vet, svarade han, jag har rätt, fast jag icke kan hitta på hvar det är, men nog vet ni väl hvar det är, fast ni ej vill visa mig det. Vi läto honom då förstå, att man icke skulle rädas både se och visa det han sade, om det allenast funnes i bibelen. Men han var lika enträgen, att påstå sig hafva rätt. Som det nu för den skull var något lidit på aftonen, och man fant sig ej den gången kunna uträtta något med honom, tillsades han att afbida följjande dagen, då man vidare finge språka med honom; men han vägrade det, och hade vi icke förmått honom därtill, om ej herr capitain och riddaren von Knorring varit närvarande, som befallt honom, att vid undgående af straff, lyda och blifva qvar. Följande morgonen tog jag honom straxt före, och continuerade hvad man förut begynt, men han var i början, likasom aftonen tillförene: Hölt fast dermed, att han var nöjd lida, allt hvad verldenes barn honom pålade, och sade: Det är så kärt att lida för sin Frälsares skull. Jag frågade:

Hvad lider du? Blir du öfverfallen med hugg och slag eller hotad med stegel och hjul för Jesu namns bekännelses skull? Bjude vi väl till att förmena dig tro på din Frälsare, och hålla dig till honom? Har du hört, att vi förbudit dig föra en christelig och anständig vandel? m. m. Om vi på sådant eller dylikt sätt hand-hade dig, så kunde du äga någon ordsak till det du säger; men nu icke. Det enda hvaruti du kan sägas vara något lidande, är det, att du måst lida och gå den långa wägen emellan Finnmarken och här. Men hvarföre, mån tro för det du läser, fruktar Gud och bekänner dig till Jesum? nej, för dina dårskaper skull är det skiedt, efter du ej velat afstå med dem, och för det du blandat dig in i det ämbete, som icke hörer dig till, till hvilket du hvarken blifvit kallad eller sänd, velat lära och undervisa andra uti saker, som du icke förstår, gått ifrån det ena huset till det andra, att skaffa dig proselyter och anhängare, förvillande folket, och fördömmande dem, som icke villja antaga edra hjärne-griller m. m., för sådant lider du detta och ej för något annat, och menar du väl, att du derföre förtjänar något pris. Derpå slog jag upp Gezelii bibel och lät honom läsa 1 Pet. 4: 15. *Ingen ibland Eder lide som en mördare, tjuf — eller såsom den träder in i en annans ämbete* jämte förklaringen deröfver. När han det läsit, ärkände han sig hafva felat i detta mål, och började sagta sig. Derpå kom åter herr pastor Ericsson och gjorde mig biträde, och då vi till skiftes arbetat med honom hela förmiddagen måste han omsider gifva sig vunnen. När han nu funnit och tillstått sina fel, och lofvat ändra sig, frågade man, om han ansåg det för ett lidande, att han måst gå den långa vägen hit till oss? Nej, sade han, jag är deröfver hjärtelig glad och har ej för något mycket velat det skulle vara ogjordt. Derpå bodo vi honom vara ståndaktig i hvad han lofvat, och ej låta sig åter bedåras, när han komme hem, utan tvärt om söka rätta sina grannar och medbröder uti det de foro villt, och tillika försäkra dem, att deras ledare hade fridsens tankar mot dem, i stället de föreställt sig, att vi voro deras fiender, förförare och förföljjare.

Efter middagen kallade herr prosten honom till sig, och sedan han länge med honom arbetat i samma ämne, samt ställt honom före hans fel och villfarelse, feck han under goda löften

tillstånd att följande dagen begifva sig på hemvägen, blef och tillsagd, att berätta sina grannar, hvad tid de hade att vänta mig efter. *När nu* den senare rese-termin var inne, begaf jag mig den 29 augusti åter till vägs, och skyndade så min resa, att jag den 31 augusti derpå följande, fast med mycken möda, hant till nattqvarter i Tandsjö i Orsa Finnmark, då man sjöledes ej hade mer än en dryg mil fram till Fogelsjö.

Straxt vid min ankomst bådades grannarne i detta bylag tillsammans till aftonbön, då alla, som icke redan gått till hvilo, innom några minuter voro samlade. Bönen förrättades, och vi skilldes åt. Dagen derpå, den 1:sta september, var resan utsatt fram till Fogelsjö. Drängen Isac Jonsson från berörde by var äfven ankommen till min ledsagare, men en häftig storm uppväxte, som gjorde att man ej vågade med de der befintliga små fartyg gifva sig till sjöss; beslöt derföre att dröja till aftonen, då man hoppades wädret skulle stillas.

Emedlertid och under det man här uppehöllts, tog jag mig före att i enslighet språka med min roddare, bemälte Isac, Jonsson, om hvilken mig blef berättadt, att han var en af de så kallade omvändas antal. Jag frågade honom för den skull, huru det stod till såväl med honom som hans grannar i Fogelsjö. Svar: Gud ske lof! jag vet intet annat än braf. Fråga: Är det ock braf å religionssidan? Svar: Vi tycka väl så. Fråga: Tycken I ock, att I uti edra gudaktighets öfningar begån inga fel, som kunna förskämma det goda hos eder kan finnas? Svar: Kan väl vara möjieligit, att vi fela i somt, men så lägga våra fiender ock mycket till, som intet äger någon grund. Om I då, sade jag, ärkännen att I felen uti något, villjen I intet låta rätta eder af dem, som bättre veta skillja emellan godt och ondt, rätt och orätt gudstjänst än I, hällst man vet, att en liten surdeg förskämmer hela degen, ett litet afsteg från den rätta trons lära kan förderfva hela vår salighets sak. Jag säger för min del, svarade han, att jag gärna vill låta mig rättas i det jag felar, men om hela värket skall bli förkastadt, så tycker jag det är för ömt och svårt. Nej, sade jag, intet är det någons afsigt, att förkasta det goda med det onda, utan det odugliga och orätta vill man hafva bort och det goda befrämja. Men, frågade jag ytter-

ligare, hvem är det som bör rätta och afböja de fel, som insmyga sig i vår salighets lära? Svar: Prästerna. Fråga: Huru skola prästerna blifva trodda, när de villja rätta, då man hört, att I ej villjen anse oss för rätta präster, utan vi blifva utropade för mordänglar, själamördare, fallska propheter, satans apostlar och redskap? Svar: Alldrig vet jag mig på så hårdt sätt utfarit emot någon lärare, dock är det möjeligit, att någon kunnat sagt något, men jag har alltid sökt afböja sådant, och förmanat dem, att ej så tala, förr än de lärt känna dem.

Då började jag på det ömmaste föreställa honom, hvad mycket ondt det förde med sig, om läroämbetet skulle så svärtas och förkastas, huru de icke allenast för sig själfva, utan ock för många andra tusende själar tilltäppte lifsens väg m. m. På denna föreställning brast han i tårar, och gret så häftigt att det hördes ut på gården, och follket skockades, hvarföre jag lät dervid bero den gången, och han geck ut i en annan stuga, dit folkhopen äfven gjorde föllje, så vida jag begärte få litet vara i ro. Så snart de der inkommo, blef han af de öfriga tillfrågad, hvad prästen talt med honom, samt hvad han tyckte derom? Hvarpå han, som uppsyningsmannen Per Larsson sedan berättade, svarat: Ja, så mycket har jag hört på denna lilla stunden, att alldrig vill jag vika ifrån det han lärer mig.

När det nu lidit så nära aftonen, att vi trodde oss någorlunda, innan mörkret öfverföll, kunna hinna åtminstone till lilla Tandsjö, en mil nära Fogelsjö, begåfvo vi oss omsider till sjöss, under hopp, att änskönt stormen höllt fort, skulle den likväl närmare mot solens nedergång, så mycket stillas att vi under landen kunde draga oss fram, men vi hunno som knappast 2 a 3 stenkast ut, förr än vågen så öfversköllde båten, att vi med största möda fingo igen ett grund, innan han alldeles tog sank, då roddarena stego uti och drogo mig med båten till lands. Så snart vi landstigit, och man såg omöjiligheten af att tänka på någon vidare resa den dagen, beslöt jag, under föregifvande att torka mina kläder, att besöka Pål Erssons hus, som nu låg närmast, och räknades äfven till de omvända, där feck man straxt i ögonsickte några böcker liggande på bordet, dem jag öppnade och befann, jämte psalmboken, Enroths öfversättning om den korta och oskattbara

nådenes tid, och några gamla böneböcker, äfven Hagerup, om de heliga martyrers svåra lidande. Denna sista förde mig på den tanken att undersöka, om de ville anses såsom martyrer, efter man icke allenast hört Wargs yttrande, utan ock flere berättat, att de klagade mycket öfver förfölljelser af verldenes barn. Sedan jag därföre betygat min fägnad deröfver, att de syntes älska Guds ords, så vida hos dem fants vackra och nyttiga böcker, frågade jag af hvilken de tycktes hafva största uppbyggelsen? De äro, svarades, vackra uti vårt tycke allesammans. Det är intet min mening, sade jag, att förkasta någondera, frågar endast, om I ej finnen mera tröst och nöje af den ena än den andra? Jo, det kunna vi väl icke neka, sade dottren Brita. Fråga: Hvilkendera tycker du mäst om? Svar: Den om nådatiden. Det är ock, sade jag, en mycket vacker bok, icke allenast att uppväcka sofvande syndare, utan ock att hålla de uppväckte vakne, att de ej slumra in och så förlora den ädla nådatiden m. m. Men, frågade jag vidare, hvad tycker du om den, som handlar om de heliga martyrers lidande? Svar: Å jo, utur den få vi mången gång hämta mycken tröst. Fråga: Hvarifrån de fått henne? Svar: En slägtinge, som bor i Stockholm, har kiöpt och skickat henne upp, sedan han fått veta vårt tillstånd. Fråga: Tycken I då, att edert tillstånd på något sätt liknar deras, som i denna boken omtalas, såsom lidande för Christi namns bekännelse skull? Svar: Ja, ja, det kan väl hända ibland vi tycka så. Fråga: Är då någon, som förmenar eder läsa, bedja och frukta Gud och bekänna eder till Jesum m. m.? Vi kunna väl intet säga det, men så har väl follket mycket att tala, så snart någon vill hålla sig till boken. Fråga: Hvilka äro de? Svar: Hå, det är någon hvar. Det har man väl intet hört, sade jag, att någon straffat eller talt illa om eder för det i läsit, men det har man hört klagas öfver, att I villjen giöra eder själfva rättfärdiga och fördöma alla andra, som icke villja gå in uti eder tänkesätt, hvilka i många delar kunna vara felande och mot Guds ord stridande. Ja, svarade Pål Ersson, de säga så, när vi villja ifra mot synden. Att ifra emot synden, sade jag, är väl icke förbudit, men vår ifver bör vara sådan, att vi bättra och intet förvärra vår nästa. När vi se vår nästa fela,

så böre vi väl hålla honom hans fel före, varna och förmana till bättring, men det bör ske i kärlek och med saktmodigom anda, och icke under dömande och fördömande, som likväl ibland eder är brukeligit m. m. Om I derföre något liden, ehuru jag intet känner eller vet någon, som vill tillfoga eder något ondt, så är det intet Christi, utan för edert ovisa nit skull, och för det I uti vissa delar viljen afvika ifrån den rätta läran, och dikta eder ett särskilldt sätt att tjäna Gud, som är emot Guds ord, och när då någon vill föra eder ifrån villfarelsen, så kallen I det ett lidande, men kan väl detta på minsta sätt jemföras med det, som öfvergeck de heliga martyrer? Det är derföre icke min tanke, att afskräcka eder från denna boken, nej, läsen den, men med innerlig tacksägelse till Gud, att vi icke lefve uti en så bister tid, som desse Jesu vittnen, hvilka för Guds namns bekännelse skull, måste räcka sina hufvuden under bödelsyxan, eller ock utstå andra, de oerhördaste plågor. Läsen henne, och så att I deraf kunnen hämta uppmuntran till ståndaktighet i det goda, under all påkommande nöd, ty fast vi Christne i våra församlingar intet kunna sägas vara martyrer, så må vi dock icke föreställa oss, att få gå in i himmelen på rosor, nej, kors, bedröfvelse och och lidande har i alla tider varit och är ännu Guds barns tätaste följjeslagare igenom verlden; derföre böra sådana exempel uppmuntra oss, intet allenast att följja dem i gudaktighet och tro, utan ock att med tålamod löpa i den kamp, som oss förelagd är. Icke vara missnöjde, knorra eller draga oss undan det, som kan öfvergå oss, icke eller anse det, såsom något förtjänande, utan såsom en faderlig aga af Gud till vår förbättring, ty hvillken Herren älskar, honom agar han ock. Tro säkert, detta följjer icke utan lidande, då Guds nåd skall tuckta en christen att försaka all ogudaktighet och verldslig lusta, och lefva tuckteliga, rättfärdeliga i denna verlden. Då man skall afsäga det, som är angenämt för köttet, allt det som hindrar Jesu sanna efterföljd, samtycka till den gamla Adams dödande, de lemmars bortkastande, som äro till förargelse o. s. v. Detta är surt och bittert för kött och blod, men ådrage vi oss själfva lidande, så nyttar det icke, utan räknas oss till synd. Häremot hade de nu ingen ting att invända,

utan började fråga, huru de skulle skicka sig uti ett och annat måhl, hvarom de underrättades, framdrogo ock några skriftens språk och begärte deröfver förklaring, det jag på det enfalldigaste men tydligaste sökte efterkomma, hvarvid de till alla delar tycktes finna sig, ärkände ock, att de varit felande i flera afseenden. Som aftonen nu var inne, slutade jag härmed denna gången, och bad dem, om en liten stund komma efter till mitt qvarter i bönen, och lofvade äfven, vid min återkomst vidare tala med dem i sådant, som kunde tjäna till deras uppbyggelse, hvaröfver de betygade mycken fägnad, och försäkrade tillika, att de ville ställa sig sine lärares undervisning till rättelse.

Lördagsmorgonen helt tidigt måste vi emedan stormen var lika stark, begifva oss genom skogen i kring sjön, och kom middagstiden till lilla Tandsjö, derest Thures enka bodde. Ehuru detta hus äfven var kändt för secteriskt, var likväl min tanke, att vid uppresan fara dem förbi, såvida tiden började blifva nog inskränkt i anseende till gudstjänsten följjande dagen; men som de passade på min ankomst och bådo mig stiga in, gjorde jag dem till villjes på några minuter, att de ej måtte göra sig några fallska uträkningar. Här blef jag ock straxt varse några böcker i fönstret, dem jag beság, och kände alla för goda, utom den bekante Anonymens anmärkningar öfver herr prosten Genbergs visitationsakt, hvillken låg ibland de öfriga, men alldramäst fants nyttiad, den jag förr ej känte. Var derföre angelägen att litet ögna den igenom här och där, och märkte, att den var sådan, som jag hört beskrifvas. När jag då sett hvarthän allt syftade, frågade jag hvad de tyckte om denna boken? Gumman sjelf svarade. Vi tycka det är en mycket vacker bok. Fråga: Veten I då hvad jag tycker? Jag tycker att de andre böckerne som här ligga äro långt vackrare och många resor mer uppbyggeliga för eder. Det kan väl äfven uti denna låta något godt, i synnerhet för en enfalldig, men det är icke allt gulld, som glimmar. De böckerne, som den är dragen utur, äro ganska vackre, och jag skulle önska I dem hade, och fingen läsa dem i sitt sammanhang, så skullen i hämta mycket godt, men i denna är Guds ord stympadt och dens ändamål, som henne

skrifvit har, som det synes, varit att fånga och förföra enfalldiga sinnen, just derföre har han icke eller vågat utsätta sitt namn. Gumman svarade: Ja, ja, det kan väl så vara, vi förstå intet bättre. Just derföre bören i, sade jag, låta dem rätta eder, som stå i ansvar hos Gud för edra själar, jag menar edre lärare, och icke förkasta dem. Derpå tog jag afsked af dem, under löfte, att vidare språka med dem vid återkomsten, och fortsatte så resan sjöledes, fast under mycken lifsfara till Fogelsjö, dit jag änteligen väl och lyckeligen anlände klockan 3 efter middagen.

Hela bylaget var nu vid sjöstranden till mötes, och betygade sin fägnad öfver min ankomst, beledsagande mig in till Jon Matsson, der mitt qvarter var utsedt.

De få timmar, som nu voro öfriga af dagen, behöfde jag nyttja, att på dem bereda mig till mitt förestående arbete; inlät mig derföre icke i undersökande om något mer, än att man under sammanspråkande lät höra ett och annat, som kunde gifva dem anledning att tänka.

Morgonen derpå Dom. 15. P. Trinit. förekallades någre af de äldre till förhör, som aftonen förut gifvit sig an, att villja begå den heliga nattvarden, hvarpå skriftermålet och communion förrättades. Under detta arbetet förehades, skulle Hindrick Mårtensson, sold. Vargs bror, stått utanför väggen, och till de kringstående yttrat sig, så väl öfver sjelfva skriftermålet som aflösningen, att *jag talade lögn, samt att ingen rätteligen fullmagt war mig gifven att förlåta synderna i Christi stad m. m.*

Derpå, sedan man kunde tro att de mäst långvägade hunnit fram, började själfva gudstjänsten, under en talrik samling af folk, icke allenast af grannarna på stället, utan äfven ifrån flere torp i Orsa Finnmark, såväl som ifrån Sveg och Lillherjdahl. Betraktelseämnet *war om en rätt och skälig gudstjänst,* det jag sökte på det enfalldigaste och tydeligaste utföra, lämpande mig så nära jag kunde, utan att stöta och förarga någon, efter deras omständigheter. Det afhördes af största delen med mycken andackt, men Hindrick Mårtensson hade äfven dervid sina anmärkningar, hvillket deraf kunde slutas, att han mitt under predikan drog på munnen och vände ansiktet bort.

När gudstjänsten var ändad, och menigheten utgången, hade någon på gården frågat Hindrick, hvad han tyckte om prästen, hvarpå han svarat: *jo, finare redskap har satan alldrig kunnat skicka hit.* Detta blef mig straxt berättadt af flere; men jag svarade ej mer derpå den gången, än endast, *att han med Guds hjelp skulle få andra tankar, innan vi skildes åt.*

Efter middagen var väl icke min mening, att inlåta mig i något synnerligit samtal med någon, ehuru berättelse då inlupit, att de så kallade *andelige,* så väl om morgonen, som straxt efter hemkomsten utur gudstjänsten haft någon sammankomst och rådplägning, huru de, framåt aftonen skulle anfalla mig, men en stund efter sedan jag spisat kom Olof Persson och berättade, att han hade en qvinsperson ifrån Sveg vid namn Sigrid Svensdotter uti sin tjänst till vall-hjon, hvillken, för vid pass 2:ne år tillbaka blifvit häfdad, utan att ännu få någon barn-fader, bad mig derföre, medan de brottslige voro tillstädes, taga dem i förhör, och bjuda till att utleta sanningen. Saken var väl af den beskaffenhet, att den icke hörde under min granskning, såvida icke allenast herr prosten Svedelius förledit år själf lagt handen dervid, utan den ock ännu var anhängig wid domstolen. Men på det desse nog critiske och närsynte människor icke måtte stötas, nödgades jag åtaga mig denna mödan, hälst, som deras dagliga språk var: *att prästerna äro ej så nogräknade med uppenbara syndare, de få nog gå i fred. Men den, som vill läsa och frukta Gud, han slipper ej så lätt fram.*

Berörde qvinsperson förekallades för den skull och tillspordes, hvilken var hennes lägers man? då hon uppgaf 2:ne, med hvilka hon haft oloflig beblandelse, nämligen drängarne Lars Persson i Fogelsjö och Halvard Persson i lilla Tandsjö, den förres brodersson, af hvilka hon dock i synnerhet namngaf den senare för fader till barnet. Jag frågade, huru hon med visshet kunde nämna Halvard för fader, såvida hon ärkände, att hon beblandat sig med bägge på en och samma tid, hvarpå hon svarade med ord, som gåfvo tillkänna, att Lars skulle brukat onani synd.

Derpå inkallades först Halvard Persson, hvilken väl förleden vinter varit instämd för domstolen, men genom en

färdresa hållit sig undan. Jag frågade, om han plägat olofligt umgänge med Sigrid Svensdotter? Svar: Nej, sådant vet jag intet af. Jag gjorde honom de ömmaste föreställningar, att tillstå sanningen, om han visste sig vara saker, men han fortfor uti sitt nekande. Sedan bad man Halvards farbroder, Lars Persson, komma före, hvilken på tillfrågan, om han hade något skaffa med denna qvinnan, samt ville åtaga sig fadersnamnet för det barn, som geck för honom på golfvet? svarade: Nej, dertill finner jag mig icke skyldig; nog ärkänner jag, sade han, att jag friat och velat hafva henne till äkta, men ehuru hon till en tid styrkte mig i det hoppet, gaf hon likväl omsider korgen. Jag sökte äfven med de bevekeligaste talesätt att få honom till bekännelse, men allt förgäfves.

Derpå bad jag Sigrid sjelf yttra, hvad skäl hon hade, att öfverbevisa dem om sitt förhållande, satte mig så att afhöra bägge parterna, förmodande att man af deras samtal skulle få något, som kunde binda endera, men härmed uträttades ej annat, än att Halvard Persson blef upptänd af vrede och började utfara i de hårdaste talesätt emot denna qvinsperson, visande henne neder i afgrunden, med försäkran, att hon der skulle uppsleka de spyor, som hon nu kastade på honom, med flera grofheter, hvilka alla gingo derpå ut, som skulle hon ingen salighet hafva att hoppas.

Detta gaf mig anledning att beifra och på det allvarsammaste hålla honom före hans otidighet, frågande: Ho hade gifvit honom mackt och rättighet att tillsluta eller öppna nådenes dörr för en syndare eller synderska? Det torde, sade jag, till äfventyrs stå bättre till med henne än med dig, hon ärkänner och bekänner sitt fall, tycks deröfver betyga en uppriktig ånger m. m. Du kan hända är lika djupt fallen, och dertill med fördubblar ditt brott, genom ett hårdnackadt nekande. Fortlefver du deruti, änskönt du vet dig vara saker, skall samma dom, som du nu så dristigt fäller öfver henne, en gång drabba dig sjelf. Under det jag med en skarpare stämma så talade, skockades den öfriga menigheten, som hitintills hållit sig utan före, in i rummet, att det i största hast nästan blef uppfylldt. Och ehuru en del vid inkomsten viste mycken höflighet, kunde man dock i de flästa ansikten läsa en brinnande ifver,

hvilken ock icke långt der efter på det häftigaste utbrast. Mitt samtal med desse personer slöts härvid, och Halvard Persson tog sitt afträde, begifvande sig på hemvägen.

Nu, såvida det märktes, att de voro rustade till strids, föll det mig in att, som man plägar säga: smida medan jernet var varmt. Det skulle ock i annat fall, blifvit öfver allt utropadt, att jag icke vågat inlåta mig i samtal med dem, när de voro alla tillsammans, ty de hade, som jag under vägen dit fick höra, redan långt förut yttrat sig, att om en präst allena komme till dem, skulle de så gripa honom an, att han ej skulle veta, hvar han var hemma.

Att bana mig väg till detta ämne, upprepades något, af hvad nyligen varit före, hällst jag visste, att de icke allenast hade sig den saken bekant, utan ock nästan allmänt hört, hvad läxa berörde dräng sluteligen feck, hvilken torde hända stuckit någon af de så kallade andelige, emedan han ock ville räknas till dem, som troligit syntes, mest för det han skulle blifva frikänd från Sigrids beskyllning, ty elljest såg han intet andelig ut. Sade derföre: Jag har på en stund varit i samtal med en af edre grannar uti en ledsam sak, som nogsamt lärer vara eder kunnig, att söka deruti någon reda; men i stället för att höra en renhjärtad bekännelse, om han vore saker, eller i annat fall ett höfligt nej, utbrister han i de ohyggligaste talesätt emot den anklagade personen. Det är sant, hon har svårligen syndat och fallit, men ho har derföre gifvit oss rättighet, att för all tid för henne tillsluta nådenes dörr? Har icke Gud lofvat att på en uppricktig bättring skall föllja en nådig syndaförlåtelse. *Om den ogudaktige omvänder sig ifrån alla sina synder, så skall han icke dö, säger Herren. Ez. 33.* Men Gud bättre, denna mannen torde intet vara allena härutinnan felande, det lärer vara en osed, som jämte många andra skadeliga sattser insmygt sig och fästat nog djupa rötter hos flera ibland eder, hvillket icke allenast ofredar och betungar alla rättsinnigas hjärtan innom eder egen byggd, utan ock satt så väl högvördigste herr doctorn och biskopen samt max. venerand. consistorium, som edre egne själasörjare uti yttersta bekymmer, huru ett sådant emot Guds ord och religion i högsta måtto stridande uppförande, skall kunna förekommas och rättas

samt de villsefarande själar räddas. Till den ändan mine vänner är jag nu hitsänd, att igenom Guds nåd undervisa de enfalldige, öfvertyga de villsefarande om sine fel och misstag samt om salighetens grund, ordning och medel underrätta.

Man nekar icke, att Guds ande velat ibland eder begynna ett godt värk, hvillket deraf kan intygas, att en del, som kan hända förut lefvat oredligt, och föga tänckt på sin andelige välfärd, blifvit väckte och satte i bekymmer om sina själars räddning; men kunnen I icke ock tillika finna, att satan brukar sitt gamla handtvärk och sätter sig i det starkaste motvärn, bjudande till i högsta måtto att om intet göra det goda. Denna fienden vill ej så gärna mista sitt rof. Kan han ej behålla den fångna själen på det ena, så söker han nog på det andra sättet. Får han ej hålla syndaren sofvande i sin säkerhet, utan han blir väckt ock begynner arbeta på sin omvändelse, så är han straxt tillreds att inblåsa allehanda villfarelser, att han på det sättet må föra honom af den rätta vägen. Här anföres såsom exempel Jesu frestelser af satan i öcknen, och vistes, huru den ene var tvärt emot den andre, att när han ej vann på det ena, försökte han tvärt om på den andra sidan. Min mening är nu ingalunda, sade jag vidare, att förkasta det goda med det onda, nej, slagget måste utränsas, men det goda bibehållas och befrämjas. Jag vill nämna ett och annat, hvaruti en del af eder förgått sig. Hafva icke någre varit så förmätne, att de satt sig upp till domare öfver andras hjärtan och själa-tillstånd, oacktadt de dertill ej ägt den minsta anledning, mer ån att de ej velat gå in i alla deras tänkesätt, som likväl i många delar äro stridande emot Guds ord och religion. Hafva icke ock några bjudit till att locka och förföra unga och oöfvade sinnen ifrån enfalldigheten i Christo, att antaga deras skadeliga satser, och när deras föräldrar och anhöriga sökt sådant hindra och förebygga, hafva de blifvit utropade för förbannade och fördömda själar, och follk, hvarigenom den inbördes kärleken och förtroende, som bör vara emellan föräldrar och barn, blifvit söndrad och sliten. Är väl sådant christeligt? Kan det komma öfverens med en rätt på nytt född själ? Kan det stå tillsammans med en rätt christelig kärlek, utan hvillken likväl tron alldrig kan äga be-

stånd? m. m. Här blef nu ett allmänt sorl. En del ropade: *Sådant veta vi intet af, det är intet sant, våra fiender beljuga oss;* andra åter: *Det är sant altsammans.* Jag äskade ljud, och sade ytterligara: Mine vänner! Det är intet nog dermed. Här äro ju äfven de, som utfara i de grufveligaste utlåtelser emot läro ämbetet, uppväcka misstankar för undervisning och rättelse m. m., hvarpå man ej behöfver gå längre efter bevis än till hvad i dag händt, både under och efter gudstjänsten, då en man ibland eder uppenbarligen sagt, icke allenast under skriftermålet, *att hvad då talades var lögn,* utan ock, då jag på Christi vägnar och befallning förkunnade dem botfärdigom nåd och syndernas förlåtelse, *att jag icke hade någon fullmakt dertill,* samt efter gudstjänstens slut, ute på gården fällt dessa förskräckeliga ord: *Finare redskap har satan alldrig kunnat sända hit.* Hvad tycken I väl? Månne intet en sådan människas tungomål röjier hvars andas barn han är? Och kan väl sådant annat än skära en ömsint lärare i hjärtat, då han vet sig föra Guds rena ord, och af ett uppriktigt hjärta söka själars uppbyggelse och salighet, och dock få höra så vidriga domar. Herda- och prästa-ämbetet är i alla fall drygt och tungt nog, fast ej sådana stenar skola läggas på bördan m. m. Detta var som törnen i deras ögon. Det var nu ej längre tillåtit för mig att få språka allena; utan här börjades en stark disput, som varade i 4 runda timmar och som jag derföre icke är i stånd så noga berätta, dock vill jag upptaga det förnämsta, som kan vara uti minnet.

Mitt första göromål blef nu, att leda i bevis det jag var rätt präst. Här ropades i alla vrår, med största ifver och hetta: *Bevis att du är rätt präst; bevis att du är vår själaherde.* Andra åter: *En fallsk prophet och själa mördare är du, men ingen präst m. m.* Detta allt upptog jag med största kallsinnighet, frågade allenast hvad anledning de hade, att med så grofva förebråelser öfverfalla mig? Det är få ibland eder, sade jag, som någonsin sett mig förr än nu, och ingen som hört min lära förrän i dag. Likväl hafven I icke haft betänkande vid, att redan för ett år tillbaka, öfver mig fälla så faseliga och vrånga omdömen. Men ett godt samvetes vittnesbörd om, att jag efter yttersta rätt och förmåga, vill vara trogen

uti min Herras tjänst, gör att desse edre hårde tillvitelser icke på annat sätt oroa mig, än att jag sörjer öfver eder fåkunnighet, och vill bedja Gud, att han ej tillräknar eder denna synden. Det är hans ämbete jag förer och icke mitt, det är således honom i mera förbryten emot, än mig. Af den lära jag förer ibland eder kunnen I ju sluta, hvad jag förer i skölden. Hade jag predikat något, som kunde föra antingen i säkerhet eller förtviflan, eller till någon annan dödelig synd, så vore jag fallsk; men det skolen I alldrig kunna visa. Så öppnade soldaten Varg sin psalmbok och började upprepa evangelium på 3:die dag pingst, Joh. 10: *Hvillken icke går igenom dörren i fårahuset, utan stiger annorstädes in, han är en tjuf och en mördare; men hvilken som går in genom dörena, han är herden till fåren, för honom låter döravården upp, och fåren höra hans röst, och sin egen får kallar han vid namn och leder dem ut m. m.* Jag frågade hvad han mente härmed? Svar: *Jag vill att ni skall bevisa, att ni är en rätt själaherde.* Det skall intet blifva mig svårt, sade jag. Men hvadan I hafven fått den myndigheten I tillvällen eder, att blanda eder in i ens annars ämbete, att lära, straffa och med fördömelse hota människor, det torde blifva svårare att visa. Du blef under din varelse hos mig i Mora öfvertygad om denna saken. Du fant då och erkände att du felat, lofvande att taga dig för sådant tillvara och bättra dig; men nu ser jag, att du är qvar i samma dårskap. Emedlertid vill jag ännu i denna delen uppfylla eder åstundan, då du likväl först låter höra om du förstår hvad du läser, hvarom jag har mycken ordsak att tvifla; ty om du det förstode, skulle du solklart finna, att det mer stöter eder än mig. Fråga: Vet du hvem talade dessa orden? Svar: Frälsaren. Fråga: Vet du ock vid hvar tillfälle och i hvad afsigt de blefvo talade? Derpå kunde han gifva ingen förklaring. Jo, sade jag, det var vid tillfället, då Jesus hade botat den blindfödde mannen, öfver hvilket dråpeliga underverk de phariseer så högeligen förtörnades, att de icke allenast slöto mannen ifrån församlingens gemenskap, utan ock utropade för en bedragare och förförare, på det de skulle afskräcka follket, att lära någon högacktning för honom. Då fant Jesus nödigt, att under jämförelse af en trogen lekamlig herdes egen-

skaper bevisa, att han var den rätte herden, men att de phariseer och skriftlärde icke hade de kännemärken, som hörde den rätte herden till; varnade derföre folket, att icke ackta hvad dess försmädare sade. Så vill ock jag nu vara eder, som rättsinnige vän, att I icke lånen edre öron till de försmädelser, som desse edre obetänkte grannar, så oförskämt uthösa öfver mig och andra Christi tjänare i Guds församling. I liknen, sade jag vidare, på det närmaste de phariseer, hvillka icke allenast bespottade Jesum sjelf, utan äfven hans trogne tjänare och vittnen, till hvillka jag ock vill räknas; ty så ringa jag står ibland eder, är jag dock och vill genom Guds nåd, så länge bloden röres i mina ådror, vara en trogen Christi tjänare, därpå har jag inför Herrans alltare svorit en dyr ed. Ja, bevis att du gått genom dörren till fårahuset, sade Varg ytterligare. Jag frågade: Hvad förstår du med detta, att komma genom dörren? Jo, att komma rätta vägen, sade han. Fråga: Vet du då hvad det är för en väg? Men derpå visste han icke att svara. Jo, sade jag, den en lärare med sitt samvetes goda vittnesbörd kan säga, att han på ett ordenteligit sätt, efter en gudomelig och laglig kallelse, trätt in i Guds kyrka och församling, och icke genom olofliga medel, gåfvor och mutor, stämplingar eller våld trängt sig in. Då har han gått rätta vägen och genom dörren till fårahuset. Och att jag på det förra, men icke på senare sättet kommit derin, derom äger jag icke allenast innom mig sjellf ett godt samvetes bevis, utan mina höga förmän och hela Mora församling skola derom vittna. Nu, sade han, är du då vår herde, så kalla fåren vid namn, du måste då känna, hvillka de äro, ropa nu ut de rätta. Det står ju: *sin egen får kallar han vid namn och leder dem ut.* Led nu ut oss, så villja vi följa. Detta hördes, att det var öfverläsit, ty ehuru de under allt mitt tal sorlade och pratade, så ropades nu det liksom med en stämma öfver allt. Jag frågade äfven, om han förstod, hvad detta ville säga, och hvad Frälsaren dermed hade för mening? Svar: Jo, han vill, att en rätt lärare skall känna sina åhörare till den invärtes människan. Fråga: Är det då din mening, att en präst bör vara en hjärtans ransakare? Svar: Ja, han bör känna den invertes människa. Detta, sade jag, hörer allena Gud till, han ransakar och pröf-

var hjärtat och njurar och vet hvad uti människone bor; på sådant sätt kunde och känner öfverherden fåren, men icke hans underherdar. Vi måste rätta oss efter munsens bekännelse, men Gud skådar hjärtat. Men när Jesus här säger: *Sin egen får kallar han vid namn*, så vill han dermed gifva tillkänna, att en rätt församlingens lärare med all flit arbetar derpå, att lära känna och veta sina åhörares sinnen, seder och uppförande, hvad de som mäst behöfva tröst, bestraffning, lärdom eller förmaning m. m. Derefter skickar han sig och leder dem ut, nämligen ifrån fåkunnighets och villfarelsers mörker in uppå sanningenes rätta väg, ifrån synder och laster till en ren gudacktighet. Detta är ock nu mitt ändamål. Just derföre är jag hitkommen, att genom Guds rena ord fördrifva den dårskaps töcken, som velat bortskymma lifsens väg för eder. Men villjen I så bemöta mig, som I nu begynt, så får jag beklageligen säga till eder, som Stephanus till judarna: *O, I hårdnackade och oomskorne till hjärtan och öron, I stån alltid den Helige Ande emot.* Eller hvad ägen I för ordsak och skäl att med så hårda tillmälen bemöta och mottaga mig? Jo, svarade Hindrik Mårtensson och äfven Mats Sigfridsson, om jag rätt minnes: *På deras frukt skolen I känna dem, säger Frälsaren.* Fråga: Hvad kännen I för onda frukter med mig? Svar (Hindrik): Det bref, som ni skref förleden vinter, vittnar derom. Hvad mitt bref beträffar, svarade jag, så frucktar jag icke att lägga det för allas ögon. En läkare måste lämpa sig efter sjukdomen, så gjorde jag ock med eder. Jag följde den berättelse, som eder uppsyningsman ingaf till herr prosten, hvarå han under sin sjukdom tillsade mig att svara, och mitt svar bestod till det mästa af skriftens språk, som förlade eder villfarelse, och bevste, att I haden ingen rätt, att sätta eder upp till domare öfver andras samveten, samt inplanta misstroende och okärlighet emellan föräldrar och barn m. m. Hade jag så sagt, att I uti dessa delar haden haft rätt, så hade jag varit en lögnpredikant, som med allt skäl förtjänt, att heta mordängel, själamördare och fallsk prophet. Då hade fruckten vittnat om trädet, ty min lära hade då burit skadeliga frukter, sådana frukter, som lagt hyende under edra fel och störtat eder i säkerhet, ty är icke kärleken trons närmaste fruckt?

Men skulle den icke derigenom alldeles blifvit förkolnad, hvarå I redan inom eder sjålfva hafven de bedröfveligaste vedermålen, då I knapt villjen se eller tala ett ord med hvarannan, mindre träda inom hvars annars dörrar, när I veten, att I icke ären af enahanda tänkesätt. Sen I då icke solklart, att det står illa till? Just af detta mitt bref, hvaröfver I så svårligen förtörnats, om I utan fördomar och orättfattade misstankar det betraktat, haden I kunnat finna, att jag icke var någon fallsk, utan en rätt lärare. Eller sägen mig, vore den en rätt präst, som såge att förförelse-andan ville insmyga sig och förvilla dess åhörare samt föra dem på sidan om trons väg — men han ansåge saken med stilla tigande och läte honom fritt förvilla hjorden? Nej, han vore visst en lego-herde och fallsk prophet.

Villjen I fördenskull pröfva, om en lärare är rätt eller fallsk, så måste profvet byggas på helt andra grunder, än fördomar och misstankar, själfklokhet och allt för stort tycke för egna meningar och inbillningar. Tillåten mig tala och lånen mig edre öron, så vill jag visa eder en fastare grund att hålla eder vid, i detta vigtiga ärendet. Jag vill hålla mig vid de ord, hvillka Frälsaren talar i Math. 7:de, och hvillka I nu misstyden på mig: *Af deras fruckt skolen I känna dem*. Hvad förstår väl Frälsaren här för fruckter? Antingen lefvernets eller lärans? Icke lefvernets isynnerhet. Väl bör en lärare pryda den saliga läran han förer, med en helig vandel och icke med lefnaden kasta omkull, hvad han med läran uppbyggt. Men icke kan man derföre af lefnaden sluta till lärans renhet; man kan ej sluta så: denne prästen förer en utvärtes ärbar vandel, derföre är han ock en rätt präst. Phariseerne förde ock, åtminstone för utvärtes ögat, en helig lefnad, men voro dock fallske propheter och skrymtare i hjärtat. Så kan ej eller slutas: denne prästen förer en utvärtes ogudaktig lefnad, derföre är hans lära fallsk. Ganska illa när så sker, när en präst annorlunda lärer och annorlunda lefver; men derföre kan dock slutsatsen vara fallsk. Judas var af Gud kallad, var ock en läro-rik Christi apostel, som underviste andra till salighet, men hans lefnad dugde icke. Derföre se vi, att lefvernets fruckter icke äro några säkra bevis på en rätt eller falsk lärare. Frälsaren förstår för den skull här isynnerhet lärans frukter. De

vittna om läraren är uppricktig eller fallsk. Den läran är gudomlig och sann, som förer med sig såsom en frukt, tröst, förfriskning och vederqvickelse för den invärtes människan i all påkommande nöd samt lefvernets förbättring och christendomens tillväxt. Men en fallsk lära kännes deraf, att den förer med sig förtviflan eller säkerhet, e. gr. Om en lärer, att Gud, då han utkorat några till det eviga lifvet, men andre förkastat, han i sitt eviga nådaval, haft afseende på människans tro eller otro, och för den skull utvalt dem till lifvet, som han förut sett skulle blifva i trona på Jesum beständige intill ändan. Men en annan kommer och lärer, att Gud af evighet, af ett ovillkorligt beslut, utan afseende på tro eller otro, några fördömt och några utkorat, så ses solklart hvillken lära är ren eller icke. Den ene tröstar och styrker oss i trone på Jesum, den andre föder af sig misströstan och förtviflan. Den lära, som visar, att Gud haft afseende på tro eller otro, den tröstar e. gr. Om sådana tankar faller mig in, ho vet, om du är af Gud utvald till salighet? då går jag till mitt hjärta och undersöker om jag äger tron. Finner jag tron, så kan jag säga: Jag är ett Guds barn, en arfvinge till saligheten m. m. Men, som jag ock vet, att här fordras ståndaktighet i tron intill ändan, så torde en sådan tanke uppstiga: Nu äger jag tron. Men huru kan jag veta, att jag skall i trone bli beständig? Då har jag det att stödja mig vid, att det alldrig felar på Guds sida. Utan jag är försäkrad, att den ett godt verk begynt, han fullbordar det ock. Å min sida åter, bör jag bruka de medel Gud förordnat, att jag till ändan kan behålla tron. Jag måste flitigt och andäktigt höra, läsa och betrackta Guds ord, innerligen bedja Gud om beständighet, samt hafva ett vakande öga på mig själf, mitt görande och låtande m. m. Si denna läran tröstar och upprättar. Deremot gör den läran mig försagd, som säger, att Gud, utan afseende till tro eller otro utvalt några till lifvet och de andre förkastat. Ty då kan man ej veta, om man hörer till de utvaldas eller fördömdas antal. Den förra läran går ut på lefvernets förbättring, ty deraf gör jag den slutsats, att som Gud af evighet utvalt dem till saligheten, som intill ändan i trone beständige blifva och visa trones rätta frukter, nämligen kärlek, fridsamhet m. m.,

så måste jag föra en helig vandel, att jag ock i min lefnad må hafva vittnesbörd om en sann tro. Deremot gör den senare läran människan säker, då tänker man så: Har Gud af evighet utvalt mig till salighet, så är det väl. Då skadar mig ock intet någon ond gärning. Gud skall väl göra mig salig, ehvad jag gör väl eller illa, ondt eller godt. Men har ock Gud af evighet beslutat att förkasta mig, så har jag ju ingen nytta om jag lefver alldrig så väl, jag må göra ondt eller godt, jag blir lika fullt fördömd; här kan man således se, hvillkendera läran är sann eller fallsk.

Så ock, om en lärer, Gud gör dig salig af nåd genom tron på Jesum. En annan säger: Vi måste förtjäna saligheten genom våra goda gärningar, så kan du strax döma, om läraren är ren eller fallsk. Den som lärer, Gud gör dig salig af nåd genom tron, han tröstar dig i din ångest. Men den som grundar saligheten på goda gärningar, han gör dig försagd. Ty när man å ena sidan ser på Guds fordran i lagen till hela sin vidd, men å den andra på vår oförmögenhet, så skulle slutsattsen blifva snart gjord. Jag kan ej bli salig, ty jag hinner ej göra en tusendedel af hvad jag borde m. m. Och låt vara, att du i dag gjort tusende goda gärningar, i morgon kan hända du faller i en dödelig synd, då äro ju alla dina goda gärningar om intet, ty Gud säger: *Om den rättfärdige vänder sig ifrån sin rättfärdighet och gör det ondt är, så — skall han dö.*

Lägga vi nu det till, att hjärtat måste vara lika så rent invärtes, som gärningarna utvärtes, så lärer snart skönjas, huru otillräckelige de äro, hällst hvar och en med sig sjelf vet, huru eldig människan är i det onda. men kall i det goda.

Sedan jag på detta sättet fått språka med dem, sacktades deras hetta, att jag med mera foglighet fick föreställa dem ett och annat, hvari de felat. Men Hindrik Mårtensson geck ut mycket vred, och när han i förstufvan af de utestående blifvit styrkt att höra och rätta sig efter hvad jag sagt dem, har han, som det berättades, svarat: *Skulle jag höra honom? Han vill ju hafva mig ända till hellvetet.*

Efter Hindriks utgång kom jag i närmare samtal med Mats Sigfridsson, en man af mycken hetta, hvilken efter be-

rättelse varit, fast mera lönligit, i hela 6 åren smittad och intagen af desse dårskaper, har äfven, som icke allenast folket utan ock han sjelf sedermera utgaf för sannt, ehuru det ej kom i min tro, uthärdat många frestelser, i det han blifvit af satan förd ifrån den ena bergs-kullan till den andra, hvillket allt han upptog såsom vissa kännetecken på sitt nådastånd, stödjande sig i sådana tankar vid Frälsarens utstående frestelser i öcknen.

Jag bad nu både honom och de öfriga närvarande på det vänligaste, att afstå från sådana dårskaper, låta sig rättas och undervisas i de stycken, som rörde deras själavälfärd och hörde till deras salighet, samt icke misstro sine lärare, när de funno, att man ej en hårs-mån veko ifrån Guds ord. Då svarade Mats: *Jag vill gärna tro dig, om jag visste att du ej ville mörda min själ, men jag är så rädd, att du mördar min själ.* Detta upprepade han flere gånger. Jag frågade, om han af min predikan eller det samtal vi nu en lång stund haft, kunde framte något det minsta, som varit stridande emot Guds ord eller kunde stöta trones grund? Svar: *Nej, men vi äro så enfalldiga, att vi just intet så snart kunna förstå, om det är rätt eller orätt.* Fråga: Tänker du, att jag skulle hafva någon förmon deraf, att jag predikade lögn i Herrens namn? Svar: *Å nej, det tror jag väl intet.* Fråga: Tror du, att jag kunde undgå Guds vrede, hemsökelse och straff, om jag lärde eder något annat än Guds ord mig föreskrifver, så vida Gud med klara ord sagt, att om en lärare förtiger sanningen, icke förehåller syndaren hans synder, eller lär något, som strider emot Guds ord, vill han kräfja blodet utur hans hand. Svar: *Å nej, jag tror väl att han då skulle straffa.* Fråga: Efter du nu tror, att jag ej kan hafva någon nytta deraf, att bedraga eder, utan tvärtom det alldra svåraste straff, anser du mig för så genom ond, att jag skulle sätta min själ i vad och evigt gå miste om himmelen, endast för att förföra dig eller någon annan? Svar: *Nej, jag tycker väl, att ni ej skulle vilja det.* Fråga: Om du det tycker, hvarföre rädes du då att emottaga och följa min lära och undervisning? Svar: *Upprepade sitt gamla: Jag fruktar bara, att ni vill hafva mig på en galen väg och mörda min själ.* Då bådo Vargens broder, drängen

Sigfrid Mårtensson och Isak Jonsson, att han ej skulle vara så enträgen att stå mig emot, utan höra hvad jag sade, då han mycket tvärt och hastigt sade: *Nå, jag vill höra nu!* Men så snart jag började röra deras villfarelse, gjorde han sina inkast och yrkade sitt gamla talesätt: *att jag ville mörda hans själ.*

Trött och matt af det myckna bråk och arbete, som jag hela dagen warit före, beslöt jag nu att afbryta samtalet, och gå till hvilo, hällst jag såg mig den gången ej stort mer kunna uträtta, och det började äfven att lida till mid-natten. Inkallade derföre den utestående follkhopen till aftonbön, och bad dem sedan hvar och en gå hem till sitt, lofvande att följande dagen vidare språka med dem, efter förrättadt skriftreso-förhör.

Vid bortgången, då största delen med mycken vänlighet önskade mig rolig vila, och tackade för arbetet, som på hela dagen blifvit användt, kom Mats Sigfridsson med sin hustru och drängen Sigfrid Mårtensson att blifva tillslut. När han nu böd godnatt, tog jag honom i hand: God natt min kära Mats Sigfridsson! Gud förlåte dig den synden du i dag begått. Du har försmädat Andans ämbete, i det du föraktat mig hans ringa tjänare. Vet du hvad Jesus säger derom? *Den eder föracktar han föracktar mig, och den mig föracktar, han föracktar honom, som mig sänt hafver.* Gud gifve dig derföre nåd att besinna och omvända dig! En liten stund derpå, sedan jag tagit mig en bit mat, och var i begrepp att reda mig till sängs, kom berörde Mats jemte sin hustru och drängen Sigfrid tillbaka, öppnade dörren och sade: Käre herr comminister förskjut mig icke, blif ej otålig, fast jag kommer igen. *Jag gör som Nicodemus, hvillken kom till Jesum om nattena. Jag var på vägen ända hem till min gård, men käre, låt mig få komma och tala ännu några ord med eder, visa mig intet bort, ehuru jag vet att ni är trött och behöfver ro; mitt samvete slog mig, att jag måste vända igen på vägen.* Jag svarade, att om han kom i samma goda afsigt till mig, som Nicodemus till Jesum, så ville jag, ehuru trött, icke fråga efter min egen vila, utan hafva all möda ospard till hans uppbyggelse. Frågade derföre, hvarom han isynnerhet ville tala. Svar: *Om en människas bättring, hvad dertill fordras.* Jag började för den skull på det enfall-

digaste genomläsa bättrings-ordningen med honom, under frågor och svar, att tillika undersöka, om han deruti hade någon insigt, och fant honom någorlunda grundad. Och då jag genom exempel af David, förlorade sonen, Petrus med flere, sökte förklara och göra saken tydelig, sade han som oftast: *Ja, det känner jag igen, just så* har det varit med mig o. s. v.

När jag således en stund språkat med honom, tycktes han blifva mig mycket tillgifven och geck så förnöjd och glad bort, hörde icke eller sedan något vidare motsägelse af honom utan tvärt om betygade han mycken aktsamhet på hvad som lärdes, samt frågade, om något föreföll, som han ej straxt fattade.

Måndagen derpå, den 4 sept. kl. 9 f. m., efter förrättad bön och sedan jag upprättat en ny förhörsbok, började chatechismiförhöret. Jag böd nu till på det nogaste utforska hvad insigt hvar och en hade i sin christendom, och befans större delen af de äldre väl grundade. De fläste tycktes ock visa mycken andakt vid det som förklarades. Men Hindrik, ehuru han stundom lät förspörja någon mera aktning för ordet, förmärktes dock att intet allt kom öfverens med hans hufvud, då han alltid vände sig bort och smålog, tills jag omsider måste tilltala och varna honom derföre. Eljest var han ock någorlunda svars-god uti himlaläran.

Hvad barnen beträffade, så voro de både uti innan- och utanläsningen nog litet öfvade. Jag frågade fördenskull Anders Sigfridsson, som af herr prosten förledet år blef satt till skolmästare, hvadan det kom att barnen voro så svage? Då han svarade, att felet ej stod på hans sida, såvida barnen ej kommo till honom, han ville derföre vara frikallad från tilltal. Derpå beklagade sig föräldrarne, att de förleden vinter för den myckna snön ej kunnat sätta sina barn i skolan, ehuru gärna de det önskat, lofvandes att hädanefter villja hafva all möda och flit ospard till deras undervisning. Jag sökte ock sluteligen med de bevekeligaste talesätt, uppmuntra hvar och en att växa till och förkofra sig i christendomen, samt att förälldrarne isynnerhet i den delen sörja för sina barns välfärd, försäkrande, att om de ifrån spädare åren blefvo uppammade i den sanna Gudens rätta kännedom och dyrkan, så vore det,

det rikaste arf de kunde lemna dem, om de än skulle sakna alla andra förmåner på jorden.

Efter slutadt förhör och sedan jag spisat, kom glasblåsaren Söderberg och bad mig stiga in till sig att upprätta och trösta hans hustru, som af det andeliga sällskapet blifvit utropad och förklarad för en affälling och förbannad menniska, sedan hon efter herr prostens råd och tillstyrkan förledit år, afhållit sig ifrån deras umgänge. Jag gjorde efter hans begäran och föllgde honom, och vid ankomsten frågade huru hennes tillstånd var? då hon svarade: *Det är ganska svårt ibland, så att jag ej vet hvart jag skall vända mig; ty mina grannar kalla mig för en affälling, som ingen nåd skall hafva att vänta; och ehuru jag bjuder till på mitt enfalldiga sätt att frukta Gud, så ligger alltid detta mig i vägen, att jag mången gång är hart när förtviflan.* Detta talade hon med mycken sinnesrörelse och under ett ständigt gråtande, så att derunder icke syntes vara något förställdt. Jag sökte derföre på bästa sätt jag kunde att uppmuntra, och bad henne fatta mod, försäkrande, att hon för ingen del kunde anses såsom affälling, i det hon dragit sig ifrån dem, men väl om hon fortfarit att hålla sig vid deras dårskaper och till deras sällskap m. m.

Härpå frågades, om hon, sedan herr prosten var bortrest ifrån dem, känt eller haft någon anledning till drifter? Svar: Nej, Gud vare lof! Hvarken förr eller sedan. Fråga: Huru det kom till, att hon då feck dem? Svar: Jag vet ej så noga säga det, mer, än att jag förut mycket åstundade och önskade, att de skulle komma på mig, så vida det blifvit mig sagdt, att de voro ett säkert bevis och kännetecken, att man då vore långt kommen i nådenes stånd. Fråga: Om hon nu vidare åstundade få sådana drifter? Svar: Nej, Gud bevare mig derifrån, sedan jag lärt förstå, att de ej äro af Gud. Derpå blef vårt samtal afbrutit, emedan alla mangrant, fast okallade, återigen samlades.

Jag betygade straxt min fägnad öfver deras förtroende, att de ej tröttnade, ehuru enträgen och långsam jag varit, såväl aftonen förut, som med förhöret i dag. De åter på sin sida försäkrade, att de ansågo för sin största glädje och förnöjelse, om de finge nyttja hvarje stund under min vecka der,

att hämta undervisning och lärdom och bådo, att jag ej skulle ledsna vid dem. Kan eljest icke neka, att jag hjärteligen önskat få njuta ro de få stunder, som nu voro igen af dagen, men vågade icke röra på den strängen. Utan som jag förmärkte, att nästan alla, utom Hindrik, kommit till full öfvertygelse, att jag var rätt i mine ärender, tänkte jag nyttja detta tillfället, att leta ut deras tankar om drifter och uppenbarelser m. m., men det misslyckades den gången. Så snart jag vände mitt tal dit åt, såg den ene på den andra, men ingen ville svara. Föreställte mig således att ingen ville vara den förste, som derom skulle tala, hälst när flere voro samlade, beslöt derföre, att i detta fall språka med en hvar i enslighet. Inlät mig således uti något samtal med Hindrik, att få höra om han nu hyste bättre tankar för mig än förut, men han var lika oböjelig. Jag tog fördenskull saken på den allfvarsamma sidan, och började med skriftenes språk öfvertyga honom, såväl om sin dårskap, som i hvad fara han sväfvade, om han fortfore, och icke i tid låta sig rättas. Bad honom icke försumma den tid, uti hvilken han nu blefve sökt; den dag kunde infalla, på hvilken han hjärteligen skulle önska, att han finge tala med sin lärare, och det kunde bli honom förment. Beklagade tillika, om jag vid min afresa skulle nödgas lemna honom allena såsom ett villsefarande får m. m. På denna föreställning tog han sig före, att alldeles intet svara, hvarföre jag slutade mitt tal med honom, under önskan att Gud ville gifva honom nåd att besinna och omvända sig. Jag lät så båda till aftonbön, och då den var förrättad geck sedan hvar och en till sitt. Derpå slog jag mig i samtal med min värdinna om drifter och frågade om hon själf eller någon i hennes hus erfarit några sådana? Hon svarade, att hon för egen del icke haft någon känning deraf, men väl hennes son Isac, och, berättade hon, att dylikt hände honom och andra när de läst, eller voro eljest råkade uti någon djup andakt; då de ej visste ordet af, förän de blefvo utom såsom sig eller borttagne, föllo omkull, lågo en stund utan sansning, och när de omsider hämtade sig igen, leto illa, ja, kunde stundom råma som oskäliga chreatur när de slacktas; men när de åter komma sig rätt före, känna de en innerlig glädje och förnöjelse, och kunna tala som de

skulle predika och straffa synden m. m. Fråga: Hvad tänker hon derom, om hon trodde att sådant var af Gud? *Gud vet, svarade hon, det ser underligt ut; intet tycks det eller kunna vara af den onde, efter de tala så vackert.* Jo, sade jag, så framt det icke är någon kropps sjukdom, eller eljest eftertraktadt och sjelfgjordt verk, hvilket senare är troligast, så kan man med större skäl säga, att de äro af orene anden än af Gud. Ty om de voro af Gud, så skulle skriften nödvändigt tala derom, och då måtte äfven någre af de helige Guds män ärfarit dem. Men hvar finnes väl sådant där omrördt. Väl säger Paulus, *att alla de som drifvas af Guds Ande, de äro Guds barn.* Men icke kunde det lämpas hit. Guds Ande drifver alldrig till dårskaper och gyckelverk eller till sådant, som ibland kan vara löjligt, ibland fasligt, utan när Guds Ande får råda öfver människan, så drifver han henne, att med tron hålla sig till Gud och sin frälsare Jesum och försaka verlden med dess fåfänga. Han drifver att tänka, tala och göra hvad Gud behagar, och fly det, som honom misshagar. Han drifver människan att hålla sig vid rena Guds ord och icke vika derifrån, hvarken till högra sidan eller den venstra, att vara ifrig i bönen, att föra en christelig, anständig och ärbar vandel, *att lefva tukteliga, rättfärdeliga och gudeliga i denna werlden.* Och då människan så drifves af Guds Ande, så blir hennes gudaktighetsöfning icke allenast ifrig, utan skälig, förnuftig och anständig; men så förhåller det sig icke med edra drifter, hvaraf solklart kan slutas, att de icke äro af Gud. Kroppssjukdom tycks det icke eller kunna vara, ty om så vore, måtte icke så många unga och eljest friska människor blifva plågade deraf, såvida man icke har någon orsak anse den för smittosam. Således tycks man med skäl kunna säga, att de äro af den onda anden. Ty, låt vara, att ni skulle säga, att det vore ett sjelftagit, eftertraktadt och efterlängtadt värk, som det förmodeligen är; hvartill kan slutas hvad jag hört af Söderbergs hustru, som rent ut bekänt, att hon längtade derefter, såvida både hon och andra bland eder hyst och kan hända ännu hysa den fallska tanken, att den, som blir bevärdigad med dessa drifter, är längst kommen i nådens stånd. Låt vara, säger jag, att de grunda sig på sådant. Må vi

dock alldrig tvifla, att icke satan deruti har sin hand, och vill derigenom förföra eder ifrån enfalldigheten i Christo, efter hand draga eder ifrån Guds ord, att lita på edra känslor och ingifvelser, och hålla det i mera värde, än det uppenbarade ordet, då han sedan förer eder ifrån den ena villfarelsen och dårskapen till den andra, tills han omsider får eder alldeles fången. Ty änskönt vi icke neka, att Gud nu som i forntiden, såsom allsmäcktig skulle kunna gifva oss omedelbara uppenbarelser, så böre vi dock icke hvarken vänta eller begära dem, såvida vi numera först och främst icke hafva någre löften derom, och hvad Gud icke lofvat, böre vi icke vänta eller begära. Sedermera äro de ock onödige, emedan allt hvad vi hafva nödigt att veta och tro till vår salighet, är oss uti den heliga skrift tydeligen för ögonen laggdt och uppenbaradt. Dessutom voro de ock högst äfventyrlige och farlige, emedan som Paulus säger, *sjelfver satan förskapar sig till en ljusens ängel* och kan således snart bedraga och förföra oss, som nu nogsamt skönjes och vises med edre så kallade drifter. Ja, svarade denna hustru, det kan väl så vara, vi äro enfalldiga och fåkunniga, vi förstå intet bättre. Icke eller är det underligit, våre egne lärare bo så långt ifrån oss, att vi nästan alldrig förän förledit år och nu fått se dem. Och när vi kommit till prästerna i Sveg och Lillherrdahl, så hafva vi mäst blifvit snubbade och kallsinnigt bemötte. Vi hafva icke en gång kunnat gå eller stå dem i lag. När vi velat afbörda vår rättighet, så har den alldrig varit god nog eller så mycket, som de väntat. Om någon begärt upprättelse eller tröst i sin bedröfvelse, så hafva de antingen vist oss till våre egne präster eller ock gifvit sådane svar, som mer sårat än läkt. Såsom till exempel det var för några år tillbaka en hustru här i vår byggd, hvilken råkade i olycka att ligga ihjäl sitt barn, och blef deröfver mycket ängslig och orolig, geck derföre till kyrkoherden i Sveg och beklagade sin nöd, begärande tröst. Men detta blef hennes tröst: *Gack på krogen, min gumma, och tag dig en sup, så får du tröst nog.* Kan hända sade jag, att han kände henne såsom den, hvilken var böjder för sådane drycker, och fått höra, att hon deraf på något sätt varit af sig kommen, hvarigenom hon med oförsicktighet hand-

haft sitt barn, och kommit i denna olyckan, ville derföre förebrå henne; eller hafva orden fallit annorlunda, fast hon ej förstått hans mening rätt? Nej, svarade hon, han var alltid sådan, att han ville försmäda oss, när vi kommo till honom. Och sådant är svårt att höra, isynnerhet af en lärare. Hvad hette denne prästen, frågade jag? Det var, sade hon, fadren åt den, som nu är kyrkoherde i Sveg och kallades Risler. Fråga: Hvad tycker I om sonen, som nu är kyrkoherde? Man har eljest hört mycket godt om honom. Jo, sade hon, nog tycks han vara mycket god att tala med, och eljest äfven annorlunda än fadren. Är det så, sade jag, hvarom man icke tviflar, så håller eder till och rådfrågen honom emellan det vi besöke eder, i de mål, som röra himlaläran och hvad till eder salighet tjänar. Men liten alldrig på kärlinga fabler på drifter och omedelbare ingifvelser och uppenbarelser, eller andra det blinda förnuftets irrmeningar, ty af sådana betjänar sig själa-fienden, att derigenom draga eder ifrån rätta vägen, och föra eder i både timmelig och evig olycka. *Det kan väl så vara, svarade hon, satan är så listig. Gud bevare oss, att han skulle få sådan magt med oss, derföre är det väl, att vi blifva underviste härom. Vi villja gärna låta säga och rätta oss.*

Af detta vårt samtal samt hennes utlåtande och svar, tycktes man kunna sluta, att de föreställningar hon fått, gjordt intryck och bragt henne till öfvertygelse om deras dårskap. I stöd härpå, tog jag nu ett exemplar af de uppsände herr prosten Hellströms föreställning mot svärmeriet i Lillherrdahl och sade: Ehuru I icke allenast hafven den förmon, att så ofta I åstunden få besöka Guds hus och prästerskapet i Sveg och Lillherrdahl, att hämta undervisning i trones lära och en sann gudacktighet, utan fån I ock hädanefter genom Guds nåd en eller annan gång om året vänta någon af Mora eller Orsa prästerskap till eder. Så är man dock försäkrad att I deremellan gärna villjen hafva att läsa gudeliga och uppbyggeliga böcker, att derigenom både stadga eder i christendomen, och tillika lära deraf se och undvika de många farliga klippor och stötestenar, som ligga för en christen på salighetsvägen, hvarpå vi eljest kunna stöta an, och som apostelen säger, *blifva skepps-*

brutne i trone. Till den ändan vill jag lemna eder en liten, men ganska vacker bok, som högvördigste herr doctorn och biskopen samt max. vener. consistorium skänkt till dem, som älska Gud och hans heliga ord och äro angelägna att taga sig tillvara för en förförisk värld och dess skadeliga läror och exempel. *Jag tackar ödmjukast, sade hon, den gåfvan tar jag rätt gärna emot.* Hon är, sade jag vidare, skrifven emot svärmeriet i Lillherrdahl, och visar på det tydeligaste med klara skriftenes språk, att så kallade drifter och uppenbarelser äro snörrätt stridande emot Guds ord, och således fallska, dåraktiga och intet annat än ett satans bedrägeri, hvarmed han söker snärja och fånga deras själar, som lita och sätta sin tro dertill. Aj! ropade hon, och räckte boken till mig, käre, tag igen henne. Hvarföre så? frågade jag. Jo, jag frucktar, svarade hon, att jag blir alldeles förvillad af henne. Derpå tog jag den gången boken af henne och sade: Hysen I så vidriga tankar om henne, då vill jag visst taga henne tillbaka, men måste derunder tillika på det högsta beklaga eder, som ären så förtjusta af lögnaktiga krafter, tecken och under, som ske efter satans värkan, att I icke villjen tro sanningen. När förförelse-andar och fallske lärare tillskicka eder skadeliga böcker, som gilla och gynna edre antagne dårskaper och förvilla eder ifrån den rätta trons väg, då tagen i dem med glädje emot och kunnen läsa dem med tårebegjutne ögon. Men när våra höge andlige förmän och edre lärare, som stå i ansvar för eder hos Gud, af ömhet för eder både timmeliga och eviga välfärd, tillsända och öfverlemna eder sådana, som kunna upplysa om den rätta vägen, uppbygga, omvända och rädda edre fattiga själar, då fruckten I att emottaga dem, då ären I rädde att de skola förvilla, bedraga och förföra eder, och förkasta dem. Men hvem förorsakar sådant? Jo, ingen annan än själafienden, satan, som derigenom ser sig bäst kunna hålla eder fångne, att det andeliga täckelset ej må tagas ifrån edre ögon, så att hit kan lämpas Pauli ord: *Denna verldenes Gud hafver förblindat de otrognas sinnen, att dem icke skall lysa evangelii ljus och Christi klarhet.* Derpå önskade jag henne rolig hvila, och hon geck något försaggd ut.

Tisdagen den 4 september satte jag mig före, till vin-

nande af ett närmare förtroende, att besöka dem i deras egne hus, då de ock mangrant gjorde mig föllje ifrån det ena torpet till det andra. Mitt göromål derunder gick förnämligast derpå ut att uppmuntra, icke allenast de äldre till gudsfrucktan och inbördes kärlek, så väl innom husen, som med deras grannar, utan ock att hafva all möda ospard med sina barn, till deras undervisning i salighetsläran och uppfostran i alla christeliga dygder samt att alltid gå dem före med goda exempel. De smärre barnen och nybegynnare, som under skriftresoförhöret dagen förut icke kunnat så noga pröfvas, blefvo nu närmare förhörde och uppmuntrade till idogt och flitigt bedjande och läsande. Jag gick äfven vid detta tillfället och ville hälsa på Hindrik Mårtensson, hvilken försakat morgon-bönen och som dess broder Varg sade låg till sängs, grubblande öfver det jag talt med honom dagen förut, och var mycket orolig. Men vid ankomsten då bemälte hans bror på min tillsägelse, steg in i stallet, där han hade sin bädd, och berättade, att jag ville tala med honom, svarades: att han det icke förmådde, af fruktan att alldeles komma ifrån sine sinnen. Under godt hopp om seger, lemnade jag honom derföre i ro den gången. Äfven berättades nu, att Chierstin Persdotter och Påls Brita, söder om sjön, vid ett tillfälle förleden höst, när de varit inne hos min värd Jon Matsson, skulle haft stygga och faseliga utlåtelser öfver enkan Hjertrud Persdotter och dess hus, emedan hon, sedan herr prosten var der, afhållit sig från deras sammankomster. Den förre har utropat dem för förbannade och fördömda själar, den senare bestyrkte och sade: Ja, ja, det är så, och det med sådant skrik, att det hördes i Söderbergs hus. En man vid namn Påhl Svensson ifrån Remmen i Sveg samt Pehr Sigfridsson, som vid samma tillfälle af en händelse kommit att stå på gården att afhöra detta, hafva derföre blifvit kallade djefvulens redskap m. m.

När det led till middagstiden skilldes vi åt, och jag stadnade på kallelse hos finnen Olof Persson att spisa middag. Efter slutad måltid, samlades de åter så allmänt, att ingen, utom Hindrik Mårtensson, saknades. Nu på det denna sammankomst icke eller måtte frucktlöst aflöpa, började jag tala med dem om deras inbördes sammanlefnad och sade: Som före-

målet af min resa till eder, icke blott och ensamt varit att undervisa i de stycken, som höra till eder salighet, samt afböja och borttaga det, som emot densamma trones lära kan vara stridande, utan ock att ibland eder befordra en anständig och christelig vandel, så blir det ock en nödig sak att undanröja och få bort det, som derutinnan kan vara hinderligt, hvartill i synnerhet får föras den kallsinnighet och missförstånd, som beklageligen på en tid ibland eder yppats och tillväxt. Jag hoppas och vill bedja, att I äfven i den delen låten rätta eder. I veten, att då kärleken är förkolnad, då enighetsbandet är slitit emellan ett christeligt folk, så är ock tron död. Saknas tron, så äre vi stadde utom nåden och Guds ovänner. Ty det är omöjeligit, att kärleken till Gud kan vara utan kärlek till nästan. *Om jag talade med människors eller änglars tungor och hade icke kärleken, så vore jag en ljudande malm eller en klingande bjällra, säger Paulus.* Att förtiga huru tungt det måtte vara att lefva i osämja och okärlighet, att hata och veta sig blifva hatad igen, som själfva ärfarenheten kan säga eder. Till förekommande derföre af sådana oredor, och att uppväcka och befrämja frid, inbördes kärlek och förtroende emellan eder, så sägen rent ut och upptäcken nu trätofröet å ömse sidor, men utan ifver och hetta, medan I ären så mangrant tillsammans, hvad i hafven emot hvarannan, så vill jag sedan genom Guds nåd, utan att mer hålla med den ene än den andre, säga hvar och en sina fel, och bjuda till att rätta och ställa allting till godo igen. Efter en liten tystnad började änteligen scholemästaren Anders Sigfridsson klaga öfver dem, som villja kallas andelige, att han tyckte de på det högsta förfördelat och förolämpat honom. I det de icke allenast förledt hans dotter Christin i sitt sällskap och bedragit henne att taga an deras lära, den han alldrig kunnat anse för ricktig, utan ock, när han velat hindra och taga henne ifrån deras umgänge, hafva de utfarit i de svåraste domar och förevitelser, hvillket mycket sårat honom. På frågan, hvillken varit så obetänkt, namngafs ingen i synnerhet, utan sades att de voro lika goda allesammans. Härvid började mot-partiet under någon hetta, den likväl straxt dämpades, att försvara sig, med påstående att de icke bedragit och förfört, icke eller yttrat sig

illa och oanständigt om någon, utan det var idel hat och illvillja, som talade emot dem, emedan de ville läsa och fruckta Gud; sade tillika, att om de så noga ville granska allt, kunde de visst hafva att klaga så väl öfver onda och vidriga omdömen, som mycket annat, hvillket icke var så skickeligit och vackert, e. gr. att de, om söndagarne, då gudstjänsten vore förbi, i stället för att använda då tiden till läsande och sjungande, kunde de stryka omkring och förnöta dagen med hvarjehanda lekar och lustbarheter. Så angåfvo de ock, att Anders Sigfridssons söner skulle varit ute någon hellge- eller söndagsnatt m. m. Häraf uppväxte en skarp ordväxling. Den ene hade det, en annan något annat att förebrå och påtyga den andra. Men under allt förmärktes dock, att de ofvanberörde andelige med sine lärosattser och andre dårskaper lagt grunden till all oreda. Derigenom hafva de andre blifvit upphettade, att de äfven i många delar förgått sig. Detta föreställte och öfvertygade dem om, så att de ock sjelfva måste å ömse sidor vidgå och erkänna, att så verkeligen var. De förre påmintes nu, hvad jag redan söndagsafton förut sagt dem, om de yngres förledande ifrån den rätta christendoms-vägen, och föreställtes än ytterligare, både på den ömma och allvarsamma sidan, huru illa de i flere afseenden härutinnan uppfört sig, samt varnades att vidare för sådane förseelser blifva kände och anklagade. De senare lemnades icke eller utan tjänliga och alltvarsamma föreställningar, varningar och bestraffningar. Jag sökte äfven vid detta tillfället, på det eftertryckligaste att förehålla dem, hvad för en svår synd det var, och huru många ledsamheter det hade med sig, att med bittra utlåtelser och vidriga omdömen öfverhopa och förolämpa hvarannan. Och att så mycket bättre förmå dem, att derföre taga sig tillvara, slog jag upp och förklarade 14 capitlet af Pauli epist. till de Romare, med tillämpning på dem, jemte förmaning att ställa sig det till helig efterlefnad, det de lofvade och försäkrade äfven genom Guds nåd att hålla.

Vidare besvärade sig uppsyningsman Mårten Persson, att en del, isynnerhet de yngre, vid deras andaktsstunder på söndagarne kunde sitta och språka allehanda dårskaper, ehuru de flere resor derföre blifvit tilltalte, såväl för gudstjänsten

som sedan den blifvit slutad, hvarigenom både deras egen och andras tankar blefve skingrade, och andakten om intet.

Anders Sigfridsson åter klagade öfver de ofta nämnde andelige, att när de, vid sin böneförrättning på hellgedagarne, läsit några rader uti den postilla, som den hade, hvilken höllt föreläsningar hvarje gång, började de hvar om annan spatsera på golfvet fram och åter, och ville då liksom förklara, hvad de läsit, då de alltid lämpade de lagiske utlåtelser på mot-partiet men de evangeliske på sig sjelfve, pekande på hvarannan med tillsägelse: *Det hörer dig till, det och det* får du taga åt dig m. m. Utvalde och sådane psalmer, som efter deras tycke skulle vara anstötliga för vissa personer, dem de mäst hatade; samt att de hade för sed, att dickta sig böner, som dels förargade, dels väckte löje hos de närvarande. Till exempel när Hindrik Mårtensson vid ett tillfälle skulle läsa bönen för fruckten på jorden, har han blandat in sine egne tale-sätt och bedit: *att Herren måtte taga ifrån dem den grödan de såge för sine ögon, emedan han frucktade, att den vore dem till skada, eller att de skulle missbruka den.* Förmodeligen har efter mitt tycke, hans mening varit, att låta förstå, att han hade sig bekant, det man om det lekamliga goda borde bedja med villkor.

Alla dessa klago-punkter upptog jag särskilldt, och sökte i min enfalldighet på det nogaste ställa dem före sine fel och misstag, varna och uppmuntra dem att låta sig rättas. Hvad gudstjensterne vidkom, tillsades och förmanades en hvar, att så tidt och ofta de kunde besöka och infinna sig i kyrkorne i Sveg eller Lillherrdahl, der den ordentliga gudstjensten förrättades, och då det skedde, att deras afsikt och göromål då icke måtte blifva, att häckla och tadla präster, samt förtyda Guds ord, som kan hända månge hittills brukat, utan att låta sig läras och uppbyggas. Men när de antingen för svagare hälsa, svårt väglag eller andra betydelige hinder, icke kunna komma till kyrkan, utan måste hålla sine andacktsöfningar hemma, att de då måtte anse det rum, dit de till bönens och gudstjenstens hållande samlades, lika som en kyrka, väl vetande att *der två eller tre äro församlade i Guds och Christi namn, der är Han mitt ibland dem*, hvarföre de icke eller,

hvarken för eller efter, borde förnöta tiden med fåfängt snack och tal eller verldsliga ärender, hvarigenom tankarne skingrades och Guds ords verkan blefve förstörd; utan med helig andakt och vördnad för Gud, både börja, fortsätta och sluta sin gudstjänst.

Ingen hade eller rättighet och tillstånd, att efter eget godtycke utlägga, mindre utmärka och lämpa på hvarannan hvad som lästes; utan hvar och en hade då tillfälle att höra och taga till sig sjelf det som förehölls och förklarades. De tillsades derföre på det eftertryckligaste, att för sådant oskick noga vackta och taga sig tillvara, hällst deraf ej annat kunde uppväxa än illvillja, hat och bitterhet, som gjorde alla deras andackts-öfningar om intet och till synd. Bröte nu någon vidare häremot, så skulle det vid ansvar åligga uppsyningsman, att i tid gifva herr prosten eller det närmaste prästerskap sådant vid handen, då den brottslige sedan icke skulle undgå tillbörlig näppst,

De psalmer, som stodo för evangelio, eller ock sådane, som eljest kunde passa texten, borde uti deras bönestunder väljas och nyttjas; men ingen finge understå sig att söka sådane, som han sedan kunde misstyda och efter illvillja vrida på vissa personer; hvaröfver uppsyningsman och de älldste i bylaget borde hafva noga inseende.

De vanliga kyrko-böner, som funnos bak uti psalmboken uppmuntrade jag dem att nyttja vid sine sammankomster, dock så, att ingen måtte taga sig frihet att lägga dertill eller taga derifrån, ty sådant vore icke en gång tillåtit för en prest, mycket mindre för dem. Dessutom skulle de såsom oförfarne och mindre öfvade i bönekonsten, under sin största välmening kunna låta sådana talesätt inflyta, som endast väckte glänts och åtlöje hos de närvarande, och gjorde, att Gud i stället för att blifva tillbeden och ärad, på det högsta kunde vanäras. Villjen I, sade jag, i något mål yttra edert besynnerliga åliggande för Gud, så är det väl ingalunda förment, att äfven med egne ord tala med honom. Men gören det i enslighet och på ett sätt, som är enligt med Guds ord.

Sluteligen förmanades de å ömse sidor, att ej på något sätt förhäfva sig öfver de delar, hvari någondera parten förut

funnits hafva rätt, och deremot begabba och försmäda den felande, hvaraf nya förargelser och oredor skulle uppkomma. utan tvärtom, som bröder och systrar umgås, och lefva i sämja och förtroende med hvarannan, då de med nöje skulle få skörda och smaka fridens söta frukter och tillbringa ett långt lyckeligare och lättare lif, än det de hittills haft, hvillket allt de samfälldt lofvade. Och dermed slöts vårt samtal den gången.

Följande dagen använde jag hel och hållen att föra mig till minnes och anteckna, hvad som förelupit vid alla tillfällen, så att vi då icke hade något samtal oss emellan, förr än efter slutad aftonbön, då jag i stöd af min morgonen derpå förestående resa, tog anledning att först och främst varna dem för alla afsteg ifrån den rätta trones grund och lära, hvillket alldra bäst och säkrast skedde, om de under bön till Gud om upplysning, flitigt läste och öfvade sig i Bibelen och andra af våre evangeliske lärare sammanskrefne och i vår christeliga församling godkände böcker, men vacktade sig för sådana, som sanningens fiender utströ och tillskicka dem, hvarvid nämndes i synnerhet de bekanta anonymens anmärkningar öfver herr prosten Genebergs visitationsact. Sedermera tillsades de än ytterligare på det allvarligaste, att alldrig åstunda och begära mindre bygga och lita på drifter och förmente omedelbare uppenbarelser, utan anse dem som de verkeligen voro, för falske och dåraktige och emot Guds ord stridande och således högst skadelige. Herr prosten Hellströms välmente föreställning emot desse villomeningar blef ock nu utdelt till dem, som tycktes mäst hafva den af nöden och recommenderades, att med uppmärksamhet genomläsas. Vid hvilket tillfälle jag likväl med flit geck förbi Jon Matssons hus, såvida hustrun förut yttrat så mycken farhåga för de lärdomar, som i denna lilla bok kunde finnas. Men om en liten stund, när hon märkte, att de andre med tacksamhet och fägnads-betygelse emottogo gåfvan, kom äfven hon och frågade om hon skulle blifva glömd? Hvarpå svarades, att det ej måtte vara hennes allfvare, hon gjorde det endast att förblinda ögonen på mig. Nej, sade hon, räkna mig icke till last, att jag af oförstånd förra gången vägrade. Jag har nu fått helt andra tankar. Derpå meddeltes jämväl henne ett exemplar emot för-

säkran, att hon ej ville förakta, utan med uppmärksamhet läsa deruti. Och så gick hvar och en till sitt, sedan de blifvit tillsagde, att morgonen derpå mangrant infinna sig i bönen, att jag då tillika kunde få taga afsked af dem.

När de nu efter aftal samlades, saknades åter Hindrik Mårtensson. Jag frågade straxt hvarföre han icke åtminstone denne gången inställte sig? och feck till svar: att han väl blifvit tillsagd, men yttrat sig, att han icke kunde komma. Efter så är, sade jag, så låt oss bedja, att Gud ej alldeles må taga sin nåd och anda ifrån honom, och låta honom falla uti förhärdelse, ty efter all liknelse, är han den hart nära. När hans broder Warg det hörde, bad han, att man med bönen skulle dröja en liten stund, så ville han gå hem, och än ytterligare söka förmå honom att komma. Detta skedde, och lyckades. Bönen företogs och så snart den var förrättad, befalltes Hindrik, som eljest skyndade sig åt dörren, att stadna qvar, och de öfriga tillsades, att en stund taga sitt afträde.

Så snart vi blifvit allena, öppnades vårt samtal, då jag på det fogeligaste sökte handhafva honom. Till all lycka hade jag ock under de förflutne dagarne fått tillfälle göra mig underrättad, så väl om hans sinnes beskaffenhet, som hans förut förda vandel och lefnad. Detta allt kom väl till pass, jag böd och i möjeligaste måtto till att lämpa mig derefter. Ibland annat, som honom nu föreställtes frågades: om han icke vid en nogare själf-pröfning kunde finna, att han hade ett sträft och oböjeligt sinne, så att åt den sida det vänt sig, de tankar han en gång fattat, de måtte hafva varit rätte eller orätte, dem har han föllgdt och icke velat vika ifrån, äfven så i lefnaden? Hvarpå han, lika som af någon förundran betagen, svarade: *Jo, just så har det varit med mig.* Derpå begynte han upprepa allt sitt förhållande och sade: *Jag har varit verldenes barn lik, lefvat i sus och dus, ej frågat efter hvarken himmel eller helfvete* m. m. I synnerhet vill jag berätta, hvad som hände för vid pass ett år tillbaka: *Jag var då i Hellsingland och råkade der i någon häst-handel eller byte; derunder söp jag mig drucken och red så oförväget, att hästen 2:ne gånger stupade, och jag föll utaf. Första gången blef jag oskadd; men när jag sedan satte mig upp, och under mycken svordom red*

långt värre, föll han åter omkull och jag med honom, så illa att de måste bära mig i en säng, der jag somnade. När jag änteligen vaknade af mitt rus och befant mig på en främmande ort, med en förlamad kropp, utan mat och utan pengar, började jag besinna mig, och blef så orolig, att jag var hart när förtviflan. Men så styrkte Gud mig likväl med sådane tankar: torde hända om jag finge lefva och bättrade mig, så kunde Gud ännu förbarma sig och taga mig till nåde. Och ifrån den tiden har jag bjudit till att vackta mig för synder och lefva christeligit. Det var ganska väl, sade jag, att du då besinnade dig och icke längre stod den kallande nåden emot. Du ser solklart att Gud icke vill någon syndares död. Hade han haft någon lust i din ofärd och eviga olycka, så hade du blifvit bortryckt mitt under ditt synda-lopp. Men si nu brukade han denne nöden, hvilken du själf störtat dig uti, såsom ett medel till din uppväckelse, sedan du föraktat alla andra! Men märk! så snart du ville begynna bättrings-arbetet, var själa-fienden straxt tillreds med en annan snara, uti hvilken han ville fånga dig. Du vet, att det ej är mer än en väg till saligheten, nemmeligen genom bättring och tro; den har han blandat bort genom hvarjehanda villo-meningar, dårskaper och mänsko-dikter, som åtminstone hittills, på hans tillstyrkan, ibland eder varit antagne och gillade såsom rätte. Och ehuru de öfrige af dine grannar, genom den Högstes bistånd och upplysning, nu kunna se satans bedrägeri, och kommit till öfvertygelse om sanningen, har han likväl till denna stund betjent sig af det oböjeliga sinne, som stått den Heliga Ande emot och hållit dig fast. Låter du icke eller nu vika dig, så har han likafullt sin sak vunnen. Jo, sade han, jag vill nu genom Guds nåd låta rätta mig, säg mig nu allenast bättrings-vägen. Och när jag det gjorde, föll kan stundom i talet och sade: Ja, det har jag försökt, det känner jag igen, försäkrande mig ock nu. att under Guds bistånd, hålla sig vid denna ordning. Sedan frågade jag, hvarföre han utfor i så hårda utlåtelser öfver mig förleden söndag, och om han tyckte det var rätt? Nej, svarade han, det var väl icke rätt, jag har nog sedan tänkt derpå. Jag tyckte väl ni skulle bli salig, men visste ej huru det skulle gå med mig. Men nu hoppas jag likväl det bästa. När

jag således en stund arbetat med honom, och han syntes finna sig vid allt det, som blef honom föreställt, tog jag under Guds nådes tillönskan afsked ifrån dem. De viste sig ock dervid mycket rörde, och bodo, att vidare få vara hågkomne af sine lärare med årliga besök.

Återresan företogs således och fortsattes lyckeligen genom hela Orsa finnmark. Och ehuru inga skriftreso- eller hus-förhör denna gången af mig kunde företagas, såvida herr v. pastor Ericsson dem nyligen förut hållit, böd jag dock till, att iackttaga allt, hvad som kunde tjena till deras uppbyggelse, så i lära som lefverne.

Tures hus besöktes nu allra först; och änskönt man der förmodat flere motsägelser, har dock så herr pastor Ericssons använda flit och möda under varelsen på stället, som rycktet om förloppet i Fogelsjö gjort, att allt aflopp ganska lätt. Alla klagomål, som under mitt vistande i Fogelsjö, blifvit anförda och nu berättades dem, erkände de icke allenast för sanna, utan yttrade ock deröfver mycken oro, försäkrande, att för sådane fel, hädanefter taga sig tillvara.

Drifter, syner, omedelbare uppenbarelser och oloflige sammankomster jemte förföriske böcker blefvo äfven såväl här, som på andre ställen der jag var, förkastade, och de deremot uppmuntrade, att hålla sig vid det rena Guds ord.

På lika sätt afgjordes saken hos Pål Ersson i öfre eller stora Tandsjö: der gjordes icke eller något motstånd. Någre särskildte klagomål inlupo väl öfver Brita Pålsdotter otidighet emot en och annan af grannarne, men det bilades i godo, när hon erkänt sine fel och bedit om förlåtelse.

Härifrån fortsattes resan den 8 september till Sandsjö, derest gudstjänst var utsatt att hållas den 10 derpå följande eller 16:de söndagen efter Trinit. Till berörde gudstjänst infunno sig icke allenast Orsa-finnarne ifrån de flesta torpen, utan äfven Fogelsjö-boerne nästan mangrant. Efter middagen förekallades gamle Olof Jansson Korp med sitt hushåll, som äfven sades vara intagen af oftanämnde villfarelser. Men vid nogare efterfrågan, kunde ingen påtyga dem något, som var stridande emot Guds ord, mer än att de vid tillfällen ville likasom försvara detta sällskap. Sonen Olof var väl

känd såsom mera ifrig härutinnan, men han var bortrest till Falun. Således kunde jag här vid ej mera göra, än först och främst varna de närvarande, och sedan tillsäga fadren, att så mycket hos honom stod, afhålla sin son ifrån deras umgänge och tänke-sätt.

I Hamre, dit kosan sedan ställtes, namngafs en soldaten *Vargs* broder, Per Mårtensson, såsom äfven hörande till denna flock; men på närmare undersökande fans intet hos honom, som kunde lastas. Det enda, de hade att vittna på honom, var det, att han skillde sig ifrån den öfrige ungdomen, och hade vid lediga stunder någon gudelig bok att läsa uti, hvillket jag ej annat kunde än berömma. Emedlertid varnades han för fall.

Till Björkeberg, dit jag följande dagen begaf mig, har väl smittan såvida hunnit, att 2:ne personer, nämligen Elias Thomsons hustru och dess son Anders börjat fatta goda tankar om denna lära, men så hemligen, att ingen vid efterfrågan kunde utmärka dem; utan sedan jag blef allena, kommo de självfve och gåfvo sig an, då de äfven underrättades, att bedja Gud om nåd, att kunna stå fast i den tro och lära, som de i dopet antagit och besvurit. Och detta är nu förloppet af den mig höggunstigt anbefallte embetsförrättning i ofvanberörde finnmarker, hvillket för högvördigste herr doctorn och biskopen samt max. ven. consistorium jag ej underlåta bort i djupaste ödmjukhet tillkännagifva.

Samuel Gezelius.

Västeråsbiskopen Ol. Stephani Bellinus' böneskrift till Karl IX.

Originalet till nu meddelade, tyvärr odaterade »afbönsbref» har jag påträffat i Linköpings stiftsbibliotek handl. n:o 36 i T. 67. I hvad mån denna, i så servila ordalag hållna skrifvelse ändtligen skingrat den kungliga onådens mörka moln, veta vi icke. Måhända hafva äfven andra faktorer, såsom vänners förbön, inverkat.

Gudz thens alldrehögstes ynnest och nåde sampt all önskande förkoffringh till siell och liff vari medh Eders Kongl:e Mai:ttz minn nådigeste Herre och heele Eders konungzlige maiestettz huusz sampt minn nådigeste Drottninghz och beggies Eders Maiesteeters unge herrskapp högborne barn och liffs arffvinger. Iaa, minn trooplictige tienst, hörsamheett och lydno alltidh veeder reedo then stundh, iagh leffuer.

Store, nådigeste herre och konungh! Iagh kan icke uthann oendelige sorgh och bedröffuelse migh arme mann beklage, att iagh ennu skall vara fallen uthi Eders Kongl:e Maiettz stoore onåde och mishaagh, theraff iagh arme man eett sådant bedröffuat hierte drager, att iagh kenner migh wara kommen vppå högste förderff och quaall, till alle mine krafter och hierter[1] kæmpe medh dödzens anfæchtning. Menn, aldrenådigeste herre och konnungh, thenne sorgen att förlænne och borttage seer migh ingen annan trösteligen att finnes æn Gudh alzmechtigh och Eders Kongl:e Maiesteett. Therföre faller iagh vthi all underdånigheett till Eders Kong:e Mai:tt och tigger gunst och nåde, såsom och beeder uthi all ödmiuckheett, att Eders Kong:e Mai:tt wille værdiges för Jesu heelige nampn skulldh och hans bittre dödh och pijno wænde sin konnungslige nådh till migh arme, bedröffuet mann och ville låte öffuersee mine witnesbörder, som migh meddeelade ære af Eders

[1] Sic!

Kong:e Maitt:z undersåter, huadh trooheett iagh haffuer anvendt till att förmane alle till trooheett emoott Eders Kongl:e Mai:tt och skall thet göre, så længie iagh leffuer, och att Eders Kong:e Mai:tt wille værdiges thenne minn ödmiuke, doch vellmeente berættelse uptage sampt[1] minn giorde förklarningh. Förstatt then tidh Eders Kong:e Mai:tt i föregången höst upfordrade migh, fattige bedröffuade man, i sinn kong:e kammar, wartt iagh arme mann med sådane förskreckelse och försoffande uthi mitt hierte betagen, både dærföre att iagh, som tillförenne vaar fallen uthi Eders Kong:e Mai:ttz ogunsth, skulle nu framtræde uthi een sådane, stoormectige herres åsynn; seedan att iagh hårde ordh skulle beklæde, ther aff iagh arme blödige mann wartt såå betagen, att iagh, arme man, inthett kunde medh thett första giffua acht uppå Eders Kongl:e Maittz tall, som Eders Kong:e Mai:tt kunde haffua framförtt, om någre studenters examinerande, som migh skulle befales, uthann stoodh i sorgelige tanckar, medh huadh sætt iagh skulle suare till thett, som Eders kongl. Mai:tt giorde migh tilltall om, och kom ther utöffuer uti minn förskræckelse till sådane tancker, att iagh, arme mann, icke kunde fatte Eders Kong:e Maitt:z taall eller meningh om sådant, uthan seedan, såsom Eders Kongl. Mai:tt hade migh tillsacht sin kong:e nåde, för huilket Gudh alzmectigh Eders Kongl:e Mai:tt euinnerligen belöne, kom iagh till bættre besinnande igen, såå att iagh tåå kunde bættre giffua acht uppå Eders Kongl. Mai:ttz ordh och taall, synnerligen them, som såå infölle, att Doctor Johann och iagh skulle drage åtť Upsala, men, huadh vi ther skulle förrætte, skulle oss bliffua till kenne giffuit: ther aff iagh fattade een sådane meeningh, allenest bevise lydno och drage tit effter Eders Kong:e Mai:ttz nådige befalningh. Samma meningh fattade iagh och, att Eders Kong:e Mai:ttz högtbetrodde Sekreterare, Erich Iörenssonn, nær han effter 3 dagar seedan migh besöckte, sæiandes, att commissarierne skulle oss berætte, huadh uthi Upsala skulle förrættes. Men icke thess mindre allthenstundh iagh, meenlööse mann, nu seedan uppåminter er, att Eders K. M. skall haffua talet medh migh om studenters examine, troor iagh visserligen sådant

[1] Detta ord är gissningsvis insatt.

Eders Kong:e Mai:ttz taall i sanningh hændt wara och faller thet vthi alla ödmiuckheett bij. Ty, såsom Eders Kong:e Mai:tt uthi alle andre hööge och myckitt berömelige gåffuor[1], medh huilke Eders Kong:e M. lyser fram för alle andre konunger och potentater i hele verdenne herligen ær begåffuet, altså ær och Eders Kong:e Mai:tt uthi sådane saaker myckitt medh stoor berömelse begåffuet, men thett iagh, arme manu, sådane Eders Kong;e Mai:ttz kong:e ordh och taall icke haffuer tåå förmåått medh min ringe förståndh att uptage, thett haffuer minn stoore förskræckielse och hæpenheett giort såsom och then sjukan [?], then iagh någre dagar tillförenne hade legat uthi, och ingalunde någon onsko eller argheett, såå migh Gudh hielpe till liff och siæll. Beeder för thenskull uti all underdånigheett, att, ther iagh, arme bedröffuet mann, i thenne saaken migh någott förseedt haffuer, Eders Kong:e Mai:tt aff infödde gunst nåde och barmhertigheett wille wærdiges migh arme bedröffuade mann nådeligen sådant förlåte. — Seedan huadh thett ankommer, att iagh, arme mann, beskylles haffua dragitt ifrån Upsala, så hoppas migh, att iagh haffuer giortt i saaken så myckitt, som migh åldrighe man stoodh till görande och inthett haffuer dragitt ther ifrån uthan föregånget förhörr, som skeedde uthi thenn goode herrens Archiebiscopens huuss i professores nåruarande, ther, såsom then förgifftige Barlingius examinerades och bepröffdes[2], så myckit, som thett rummet kunde medhgiffue, och nær thett vaar i wærket stellt medh flitigh alffuare, begærade iagh då om sider förloff aff thenn gode herren Archiebiscopen drage ther ifrå påå odensdagen effter middagen, seedan iagh ther uthi Upsala hade bewijset minn lydno ifrån lögerdagen och ther migh förhållit uppå söndagen, måndagen och tijdesdagen. Sådant förloff wartt mig tillåtitt medh sådant betingiande och lyffte, att Archiebiscopen sampt medh professoribus wille effterkomme, huadh meere kunde vara aff nödenne i thenne saaken förrættes, thett och then goode herren ännu tillstår och bekenner. Beeder therföre

[1] Här är en rad i hdskr. utraderad, såsom det förefaller af förf:n själf.

[2] Orden: *then förgifftige* samt *examinerades och bepröffdes* äro i hdskr. öfverstrukna och af annan, men samtida hand några, delvis oläsliga ord skrifna öfver raden.

uthi all ödmiukheett, att Eders Kong:e Mai:tt icke ville thenne mistancke om migh, arme bedröffuade man, fatte, att iagh någon papistische, willfarande religion haffuer therföre giortt bifall eller och någon tijdh tencker att bifalle. Ty ther om vill icke allenest iagh medh een klar eedh göre mitt ændskyllen uthan och will förmode, att the heederlige mæn, mine fædrer och medhbröder i æmbetet, sampt heele Gudz församblingh skoole göre migh ther ifrån fri med sine troovyrdige förklarninger.

Till thett tridie, huadh thett breffuet ankommer, thett præsten oförståndeligen skriffuit haffver, som ingen ærligh persoon, thett weett Gudh, att iagh alldrigh haffuer varitt i rådh medh honom eller seedt thett, myckitt mindre weett thess inneholdh. Ther någon wille ther uthi någon skuldh migh arme, fattige, bedröffuede man tillmæte, tager iagh migh Gudh till witnes, att iagh alldrigh haffuer meent Eders Kong:e Mai:tt medh någon otroheett uthan alltijd hafft eett trooget hierte emoott Eders Kongl:e Maiesteett. Skall och thett samma göre, såå længie iagh leffuer. Vill och ther uthinnen medh een uppenbaare eedh förklare, igenom troovyrdige mæns tillförhielpande, som hört och seedt haffue, huad omgængie iagh fört haffuer, och huru iagh haffuer talet och stædze i hogkommitt Eders K. M:t medh all vyrdnet och trooheett. Beeder therföre till thett underdånigeste, att Eders Kong:e Mai:tt ville værdes sinn kongl:e nåde till migh, arme mann, vænde. Jagh ther emoott vill migh förplichtet haffue uppå Gudh och minn siæll saligheett, Eders Kong:e Mai:tt och ingen annan hær uppå jorden all trooheett aff hiertet bevijse: Såå sant migh till siæll och liff [hielpe][1] Gudh, — — — uthi huilkens guddomlige beskærm Eders Kong:e Mai:tt och Eders Kong:e Mai:tts Gemåål, Sveriges Rijkes gudhfructige och myckit dygdesamme, vår nådigeste Drottningh sampt beggies Eders Maiesteters högborne unge herskap och liffs arffuinger till långvarige hellze, lycklige tillståndh och önskande framgång uthi Regementet och allt christeligitt förehaffuande, iagh ödmiukeligen befaler, och tigger uthi Herrens Jesu Christi nampn eett nådigt och gunstigt suar, som migh, arme och bedröffuade

[1] Hdskr. är på detta ställe defekt.

mann, kunde vara till tröst och hugsvalan uthi minn stoore sorgh och bedröffuelse, för huilket Eders Kongl:e Mai:tt then alldrehögste herren i högdenne medh att wellmågo här och uthi then tillstundande herligheetennes tillståndh och gladelige welkor rikeligen belönandes varder.

Eders Kong:e Mai:ttz

underdånige och trooplichtige undersåte och mykit bedröffuade mann:

Olaus Stephani.

Prästerskapets postulater i Örebro den 8 jan. 1611.

Detta i all sin korthet, i mer än ett hänseende mycket intressanta aktstycke meddelas här efter en af mig gjord afskrift af original, tillhörigt ARON WESTÉNS, i Uppsala universitets bibliotek förvarade samlingar. Tyvärr är jag ej i stånd att uppgifva det signum, under hvilket originalet f. n. är att återfinna, då samlingen sedermera omordnats.

Till thenn Stormechtig:e Furste och Herre, Her Carll thenn Nijonde, Swerigis, Giöthes och Wendes etç Konungh, wår allernådigeste Herre och Konungh etc. äro the fåå aff Prästerskapett, som ännu i Örbro quar äro, om thesse högnödtorfftige postulater och ärender på thet ödmiukeligaste och underdåneligeste bönfallandes.

Först att H. K. Mt nådigest wille giffua sitt konglige privilegium, at wår Svenske Biblia medh thett första här inrijkes, och hälst i Vpsala, effter som medh then förre edition skedde, måtte aff tryckett warda förfärdighat, effter tryckaren är för handene, som ther till kann wara tienligh. Och thett

är thetta rijkett icke allenast berömlighit uthan och nyttigt. at then bekostnadhen innan landz niderladhes.

Till thett andra, at duglige personer måtte bliffua förordnade och confirmeradhe till the tienster i Ministerii Embethe, som nu äre ledige. Och är thetta theres enfallige betenckiande, at uthi samma tienster förordnes måtte.

M. Petrus, biscopenn i Wäxiö, till Schara, efter stiftett honom endrechtelighenn begärer.

M. Johannes Ungius till Wäxiö.

M. Isacus Rothovius i Nykiöpingh till Calmarne och at hann finge *potestatem ordinandi*, både för thett at stiftet i sigh sielff är stortt och ofta i hastighett fordras aff honom predicanter på Skipzflotan.

M. Olaus Erici, H. K. M:tz Hofpredikant, till Nyköpingh.

M. Sveno Moderus till Mariestadh.

M. Claudius Opsopæus till Stocholm.

M. Olaus Elimæus till Superintendent i Wiburgh etc.

Till thett tridie bidie the på thet underdåneligaste, at prästerskapet, som tiensten oppehåller widh kyrkior och scholer i städerna, så wäll som hospitaler och domkyrkior, måtte med drägeligh taxeringh, medhan som winteren och fhöret åhr, bekomma theres tildeelte underhåld. Och at professores och scholmestare, för thet mödosamma arbethe the hafua, måtte niuta thet utan taxeringh.

Till thett yttersta, effter wij fattige männ hafua nu så långan tijdh leghatt här i Örbro, icke allenast medhan andra Ständer wore tilstädz, vthan och jämpnwäll nu en långh tijdh sedhann the äre sin kooss dragne, bidie wij på thet nnderdåneligeste om itt gunstigt förloff att begiffua oss här ifrånn och hem til wåra församblingar etc.

Örbro thenn 8 Januarii Åhr 1611.

E. K. M:tz

vnderdånige och troplichtige
vndersåthere

Bisperne sampt the fåå af
Prästerskapett, som nu i Örbro
äre försambladhe.

Några religiösa dikter af en fången karolin.

(Forts. och afslutn. fr. årg. 1903 s. 75 ff.).

Fernere Buss-Gedancken.

Durch welche die, ihrer grossen Sünden Schuldt erkennende Seele, zwar

1:o Sich zur rechtschaffner Busse auffmuntert und anmahnet; auch darauff

2:o Den Excempel der recht bekerten Sünder voriger Zeiten in der Nachfollge gleich sein zu wollen sich unter windet; Aber,

3:ten, bald von ihrer Unvermögenheit und Ungültigkeit eigner Busse uberzeüget wird; derowegen sie,

4:ten, Ihre Zuflucht allein zu ihrem rechten Hirten und Artz ergreiffet und,

5:ten, auss unterschidnen Trost-Spruchen der Heijl. Schriefft nicht allein sich auffrichtet, sondern auch auss denen selben der Gnade Gottes völligst getröstet; dess falss sie auch,

6:ter, mitt gantz erfreüten Gemühte vor so thunen erlangten Trost und Erqvickung ihren Heiland preiset. Nach der Melodie:

Bekehre Du mich Herr,
So werd ich woll bekehret —

1. Theil.

1. Ihr Augen, wass thudt ihr,
kõnt ihr nicht Threnen giessen.
da billig führ und führ
gar Ströme solten schiessen,
ist dan die Qwel so gar versiegt,
dass man kein Tropff auss ihr mehr kriegt,
den Wangen abzufliessen.

2. Wist ihr nicht, dass die Schuld,
mit der ihr seit belahden

muss, wan sie Gottes Huld
erlangen soll, sich baaden
in unergrünter See und Meer,
so nur von ewren Zähren her
allein ihr Wasser laden.

3. Doch recht: Es ist so recht,
ihr wist, dass Wasser qwellen,
die sind hir viehl zu sçhlecht
mitt allen Meeres Wellen.
Blut, Blut kan nur den Laster Kott,
der mich zum Greüell hatt für Gott
gemacht, allein rein stellen,

4. Will an wass seümpt ihr dan
stürtz auss mit strängen Fluhten
so viehl alss gemahls kan
auss meinen Haupte bluhten
von diessen roht gefarbten Säfft
und last dabeij aüss aller Krafft
das Hertz von Reüe gluhten,

5. Doch Ach: diess hilftt auch nicht
wan gleich auss solchen Brunnen
der Augen auff mein Gesicht
dass Blutt kem abgerunnen
und uberschwüm die gantze Weldt
mitt all dem, wass sie in sich heldt,
wehr nichts da durch gewunnen.

6. Ess muss ja doch Blutt sein,
dass solche schwartze Flecken
der Sünden weiss und rein
abwaschen kan und decken,
Vornehm ich aber diesses her,
weil weder Erde, Lufft und Meer
g'nug hat es vor zu streçken.

2. Theil.

10. Eij nun; so will ich gehn
zu diesse Qwell mich länckcn,
ich will mit Magdalen
dess Herren Füss umschrencken,
ich will sie mit ein Thränen Guss
benätzen; dass auch mich des Flus
diess Balmsahms möge tränckcn,

11. Mitt Petro will ich auch
mein Augen lassen fliessen
und nach Davitz Gebrauch
im Bette Tränen giessen,
ich will wie jener Publican
an meine Brust auch schlagen an,
dass mir werd Gnad erwiessen.

12. Mitt den verlohrnen-Sohn
will mitt reijvollen Tritten
zu meines Vaters Thron
umbkehren und ihm bitten
auff meine Knie, auff dass Sein Hertz
erbarme sich meins Hertzens Schmertz
dass ich von Ihm geschritten.

4. Theil.

18. Drumb must Du, treüer Hirt,
hir selbst die Hand anlegen,
und suchen, wass verirt
zu leiten Deinen Wegen,
erweg wie Du umb Deiner Herd,
dass Keins dar von verlohren werd
Dir last sein angelegen.

19. O, rett Dein armes Schaff
auss die ergrimte Rachen
der Wölffwe, die im Schlaff

der Sünden, ess umbwachen,
nieman ein schütherne Teübelein,
dass zu Dein Wunden-Höll flieht ein,
vor die verdamte Drachen.

5. Theil.

20. Ich halt Dir wehrtster Hort
itz für auss freien Stücken
Dein aller süstes Wordt,
dass Niehmand mir wird rücken
da Du schriehst: kommen alle her,
die mühsahm und beladhen sehr,
ich will Euch selbst erqwicken.

21. Drauff kom ich Jesu nu,
mitt Centner-Last belahden,
mühsehlich und ohn Ruh,
weill meiner Seelen Schaden
mich schir biss in die Hell gedrückt
und such auch, dass ich werd erqwickt
entlahde mir, auss gnaden.

34. Eijl balt O, Grosser-Gott,
eijl baldt mich zu erretten,
eijl baldt, eh mir die Nott
umbbringt und ich in Ketten
der Hellen eingefesselt werd,
und eh die Angst mir in der Erd
thudt durch den Todt ein Betten.

35. Wass hülffs mein Jesu Dich,
Dein Pein und Herbess Leiden,
wan mich solt ewiglich
die Sünd so von Dir scheiden,
wass wehre dan Dein Angst und Nott,
Dein Schmertz, dein Spott, Dein Creützes Todt,
wan ich Dein Reich solt minden.

38. Lass nur ein Bräckelein
von Deiner Taffell fallen,
so wird mein Hunger-Pein
benommen sein in allen.
O, lass auss Deiner Seiten Hööl
ein Tröpfflein der Erqwickungs Öhl
zu meiner Labung fallen.

40. Nun diesses glaub ich vest,
Dein Wort kan mich nicht trigen;
ich weist Du wilst mein best,
und dass ich soll obsiegen.
Ess seij so. Amen. Zebaoth
lass dem in Nott, Spot, Hon und Tott,
der mich drin bracht, erligen,

41. So wird auch Freüde sein
beij allen Himmels Coren
über ein Schäffelein,
dass fast gantz war verlohren,
nun aber ist auff rechter Bahn
auch dass ein Sunder Buss gethan
und sein Heijl nun erkohren. —

6. Theil.

42. Wass traurs Du dan mein Hertz,
hör auff mit Klage-Lieder,
wirff ab dein Angst und Schmertz
und leg all sorge nieder,
erheb hingegen zu deinem Gott
dein Seel und preiss ihm, dass auss Nott
Er dir geholffen widere

43. Mein Gott, es soll mein Mund,
so lang er noch wird lallen,
auss reinem Hertzens Grund,
Lob-Lieder lassen schallen,

gieb Dir nur selbst die Wort mir ein,
dass ich Dir so kan danckbahr sein,
wie es Dir mag gefallen.

44. Niemb aber nun Verlieb,
dass schlieslich ich nur singe
mitt Davit und durch trieb
Dein Geistes her führ bringe
die Wordt: Alles wass Odem hat
Lobe dem Herren, früh und spaht,
Dem Herscher aller Dinge.
Halleluja.

Elof Bergelin.

Förteckning på bidrag af A. N. Sundberg till Svensk Kyrkotidning, utgifven af E. G. Bring, A. N. Sundberg och W. Flensburg.

Af en nära anhörig till framlidne ärkebiskopen d:r A. N. SUNDBERG hafva vi erhållit nedanstående förteckning på af honom till nämnda tidning med visshet lämnade bidrag. Förteckningen gör emellertid ej anspråk på fullständighet. Då artiklarne i nämnda, på sin tid synnerligen inflytelserika organ som bekant äro osignerade, torde ett bidrag till författarefrågans utredning ej sakna sitt historiska värde.

	Årg.	Sid.
Om den protestantiska kyrkans närvarande tillstånd i Frankrike	1855	186
Statskyrka eller frikyrka	»	83
Något om det s. k. Christliga kolportörsväsendet och dess litteratur i vårt land	»	21
Tidningen »Evangelisk Kyrkovän» och Augsburgiska bekännelsens XIV artikel	»	265

Underrättelser.

I det lifliga forskningsarbetet inom den gamla tidens kyrkohistoria förmärkes ingen afmattning. Så hafva Grenffel och Hunt upptäckt nya »logia Jesu», som äro på det närmaste besläktade med de år 1897 funna. Liksom dessa förete äfven de nyupptäckta stora luckor, som synas trotsa rekonstruktörernas skarpsinne.

— En verkligt betydande publikation är *Acta Pauli* från omkr. år 180, förlidet år utgifna af C. Schmidt. I dessa Paulus-akter ingå såsom integrerande beståndsdelar tvänne skrifter, som i den fornkristliga litteraturhistorien förut betraktats såsom själfständiga arbeten, nämligen dels Thekla-akterna dels ock en föregifven brefväxling mellan aposteln Paulus och korintierna. Utgifvaren gör gällande, att Paulus-akterna hafva kyrkligt (katolskt) ursprung, men har i denna punkt mött gensägelse.

— Bland sammanfattande, under år 1904 utkomna arbeten förtjänar särskildt erinras om Ad. Harnacks utmärkta *Geschichte d. altchristl. Literatur bis Eusebius,* hvaraf andra delens andra band, omfattande *Die Chronologie der Literatur von Irenäus bis Eusebius* utkommit, sju år efter utgifvandet af kronologiens första band. Rörande det nyutkomna bandet hänvisa vi särskildt till recensionerna i Theol. Literaturzeitung 1904 s. 355 f. och Götting. Gelehrte Anzeig. 1905 s. 1—56.

— Under samma år, som såg H. Denifles i föregående årgång af vår årsskrift recenserade »Luther und Luthertum» framträda, har en ny, ädelt hållen protestantisk Lutherbiografi sett dagen. Det är AD. HAUSRATH'S Luthers Leben, som i 2 delar utkommit på G. Grotes förlag i Berlin.

Denna biografi är skrifven för vår tids bildade människor i syfte att föra dem närmare den väldige reformatorns personlighet. Hausraths bok erkännes allmänt för ett betydelsefullt verk, om ock befogade invändningar kunna riktas mot förf:s uppfattning och framställning af vissa, delvis nog så betydelsefulla enskildheter. Så t. ex. har förf:n tyvärr saknat full blick för den religiösa sidan och betydelsen af Luthers klosterlif. Hans lidanden såsom munk hota att i Hausraths framställning nedsjunka till en »munksjukdomens» fysiska process.

— Den framstående kyrkohistorikern Professor HANS VON SCHUBERT i Kiel har utgifvit en liten friskt skrifven folkskrift med titel *Feiern wir Gustav Adolf mit Recht als evangelischer Glaubenshelden?* Författaren bekämpar framgångsrikt de ultramontana satserna: »Gustaf Adolf var *svensk* och angår oss alltså icke», och »han var *politiker;* protestantism hycklade han blott». v. S. framhåller synpunkter, som redan sedan lång tid tillbaka här i Sverige varit allmänt erkända såsom de enda riktiga vid bedömandet af vår hjältekonungs motiv till deltagandet i det tyska kriget. »Die berühmte Frage nach dem politischen oder religiösen Motive Gust. Adolfs ist also zunächst selbst zu korrigieren. Die Fragestellung ist falsch, es handelt sich nicht um eine Alternative ein Entweder — oder. Es ist der gleiche Fehler, der gemeinhin in bezug auf die welthistorischen Entschliessungen Constantins des Gr. und Chlodwigs des Frankenkönigs gemacht wird, wenn man fragt, ob sie aus politischen *oder* religiösen Gründen zum Christentum übergetreten seien.» Kraftigt gör förf:n gällande, att Gustaf Adolf med rätta kallas »protestantismens räddare». Vi önska lifligt v. Schuberts broschyr stor spridning i den tysktalande världen, då den är ägnad att skingra åtskilliga oriktiga föreställningar om vår store konungs personlighet och gärning, hvilka alltifrån Droysens bekanta uppträdande där äro gängse.

— Bland under år 1904 i Uppsala och Lund ventilerade afhandlingar hafva följande ett mer eller mindre kyrkohistoriskt innehåll: E. G. Arnell, Bidrag till biskop Hans Brasks

lefnadsteckning; G. F. Grath, Svenska kyrkans brudvigsel. En historisk-liturgisk framställning; K. G. Westman, Om svenska rådets historia till år 1306; L. A. Cederbom, Jakob Serenius i opposition mot hattpartiet 1738—1766; A. Rydberg, Peter Murbecks verksamhet i Skåne.

— Till *Birgittas och birgittinerordens historia* hafva under innevarande år tvänne väsentligare bidrag utkommit; det ena riksantikvarien H. Hildebrands intressanta monografi i Sv. Akad:s handlingar, det andra vår värderade medarbetare, d:r Torvald Höjers grundliga och omfångsrika *Studier i Vadstena klosters och birgittinerordens historia.*

— Personhistoriska samfundet har genom sin styrelse utfärdat ett så lydande cirkulär om porträtters förtecknande:

Bland vårt lands historiska minnesmärken intaga onekligen de handgjorda porträtten ett bland de förnämsta rummen. Ej blott för konsthistorien och personhistorien utan äfven för andra grenar af kulturhistorien utgöra de ett oersättligt material. Då hvarje dag, som går, genom eldsvådor och olyckor eller tidens åverkan hotar att förstöra mycket af detta material, bör det ligga i den lefvande generationens intresse att från glömska rädda åtminstone minnet af det som finnes.

I andra länder har man redan för länge sedan genom noggrann inventering sökt säkerställa de existerande porträtten för glömska. Så har i Holland utgifvits en »Iconographia Batava» och i Norge en porträttkatalog 1886. I Danmark har en person för en beskrifvande katalog öfver danska målade porträtt erhållit understöd af riksdag och regering, som äfven anbefallt ämbetsmännen landet rundt att ifylla formulär med porträttförteckningar, och i Finland har Fornminnesföreningen för ett tiotal år sedan insamlat förteckningar öfver offentliga och enskilda porträtt i landet. Hvad som i Sverige gjorts inskränker sig till tryckta kataloger öfver några enstaka porträttsamlingar.

Personhistoriska samfundet, som redan i sin tidskrift (Personhistorisk tidskrift) offentliggjort beskrifvande förteckningar öfver porträtt vid Uppsala universitet och vid några

adliga herresäten, vill nu fullfölja den väckta tanken genom att systematiskt insamla *förteckningar öfver svenska porträtt i offentlig och enskild ägo.* Om företaget väcker sådant intresse, att insamlandet verkligen lyckas, vill samfundet sedermera söka åstadkomma en tryckt katalog öfver porträtten. I alla händelser kommer samfundet nu liksom förut att ställa en del af sin tidskrift till förfogande för de personer, som vilja publicera särskilda förteckningar öfver sina samlingar.

I förvissning, att det tjänar ett nationellt syfte, vågar sålunda samfundet anhålla, att I villen å hoslagda formulär låta upprätta en förteckning öfver alla i Eder ägo eller Eder vård befintliga porträtt, öfver både svenskar och utlänningar, utförda i *olja, akvarell, pastell, krita,* eller *blyerts,* i *sten, emalj, gips, vax, silfver* eller *brons,* med ett ord alla porträtt, som gjorts för hand, men däremot *icke* porträtt, som åstadkommits genom mekanisk reproduktion, fotografier, gravyrer, stick e. d.

Vid förtecknandet upptages, såvidt kändt är: 1) den porträtterades fullständiga namn, titel eller yrke samt födelse- och dödsår; 2) bildens form (bröstbild, midjebild, knästycke, helfigur) samt dräktens utseende; 3) porträttets art (oljemålning, akvarell, pastell, blyerts- eller kritteckning, silhuett, miniatyr, skulpterad byst eller relief) samt ämnet i hvilket det framställts (väf, papper, sten, gips etc.); 4) porträttets höjd och bredd i centimeter, för taflor såvidt möjligt beräknadt på blindramens (baksidans) ytterkant; 5) konstnärens namn och porträttets tillkomstår jämte källan för dessa uppgifter; 6) porträttets förhållande till andra bilder af personen, om det anses som original eller kopia, om det är taget efter fotografi eller efter handgjordt porträtt och i senare fall hvilket; 7) signering och inskrift å porträttet eller anteckningar å ramen och taflans baksida; 8) upplysningar om porträttens äldre öden och nuvarande tillstånd; samt 9) (anfördt i förteckningens rubrik) den nuvarande ägarens namn och titel jämte porträttets förvaringsort (stad eller egendom med uppgift om socken och län).

Till ledning vid förtecknandet må såsom *exempel* anföras: 1) von Liewen, Karl Gustaf, kammarherre, landshöfding, f. 1722, † 1770. 2) Ung man, midjebild, fas t. v., håller högra

handen i sidan, under vänstra armen en hatt; harnesk, däröfver blå rock med hvit krage. 3) Olja å väf. 4) 86 X 87 cm. 5) Af Johan Henrik Scheffel 1741, enligt signering. 6) Original. 7) Å baksidan: »Carl Gustaf Lieven æt 20. J. H. Scheffel p. 1741». 8) Har alltid ägts af ättlingarna och genom arf öfvergått till 9) nuvarande ägaren frih. Reinhold Rudbeck; förvaras å Edsberg i Sollentuna socken, Stockholms län.

Såväl gamla som nya porträtt förtecknas, utan hänsyn till deras större eller mindre konstnärliga värde. Figurer å kyrkliga epitafier och grafstenar samt handgjorda porträtt i böcker o. d. böra äfven upptagas. Om det ej är bekant, hvem ett porträtt föreställer, bör det betecknas såsom okändt och så noggrant som möjligt beskrifvas. *Skulle svårigheter möta att besvara alla de ofvan angifna frågorna, är samfundet tacksamt att åtminstone få en kortare förteckning med uppgifter om de porträtterades namn, yrke och lefnadstid.*

I förhoppning om Edert intresse anhåller samfundet, att I villen sprida kunskap om saken till Edra bekanta och, om det låter sig göra, benäget lämna upplysningar äfven om andra porträttsamlingar. Närmare anvisningar och nya blanketter lämnas på begäran.

Förteckningarna böra insändas till samfundets sekreterare, *D:r Holger Rosman*, adress *Riksarkivet, Stockholm.* De komma att förvaras i Personhistoriska samfundets arkiv, som är deponeradt i Riksarkivet, och skola, om ägaren så önskar, icke visas för utomstående personer.

Granskningar och anmälningar.

Hauck, A. *Der Gedanke der päpstlichen Weltherrschaft bis auf Bonifaz VIII.* Leipzig, A. Edelmann 1904. M. 1,50.

Albert Hauck erkännes numera allmänt som samtidens främste kyrkohistoriker. Men förteckningen öfver hans författarskap erbjuder en egendomlig anblick vid jämförelsen med flertalet andra mer eller mindre berömda tyska författares »meritlistor». Med undantag af något ungdomsarbete har Haucks hela författarskap varit inskränkt till blott tvänne arbeten: redaktörskapet för 3:dje upplagan af Herzog och Plitts »Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche», och »Kirchengeschichte Deutschlands». Beträffande den förra ligger tyngdpunkten af hans verksamhet i det jättearbete, som han nedlagt på urvalet af artiklar och förvärfvandet af förstklassiga bidrag från de mest skilda teologiska läger, med bibehållande af en i det hela beundransvärd objektiv hållning. Hans egna bidrag utgöras mest af talrika smärre artiklar öfver påfvar, medeltida tyska biskopar och stift etc.; undantagsvis har han skrifvit större artiklar, t. ex. Kapitel (bearbetning), Kirchenbau etc., hvilka alla tillhöra encyklopediens värdefullaste. Haucks stora berömmelse beror dock framför allt af hans omfattande arbete »Kirchengeschichte Deutschlands», som i Kyrkoh. Årsskrift redan finnes anmäldt (årg. I och IV).

Det måste då väcka särskildt intresse, när en skrift af Hauck utanför hans bägge stora arbeten blir tillgänglig i bokhandeln. Den skrift, som härmed anmäles, sammanhänger emellertid på det närmaste med nyssnämnda arbeten. Den är en koncentrerad sammanfattning af själfva hufvudpunkten i

hans författarskap både beträffande realencyklopediens artiklar och Kirchengeschichte Deutschlands: det medeltida påfvedömets utveckling till världsherravälde. Den bär tillfällighetens yttre mantel, i det att den framträder som en utvidgning (medels käll-citat) af ett högtidstal vid Leipziguniversitetets rektorsombyte 1904 (från Karl Bücher till teologen Georg Rietschel). Men under denna enkla dräkt gömmer sig den mogna frukten af en genial historikers mångåriga forskningar rörande en af världs- och kyrkohistoriens märkligaste idéutvecklingar. Ett koncentreradt föredrag kan knappast refereras utan att förstöras; ett försök må dock göras att skissera utvecklingsgången enligt Haucks uppfattning, under jämförelse med den fylligare detaljbehandlingen i hans Kirchengeschichte Deutschlands.

År 593 erkände sig gamla tidens störste påfve Gregorius I utan förbehåll som den samtida kejsarens undersåte. Sjuhundra år senare uttalade medeltidens siste store påfve Bonifacius VIII utan förbehåll satsen att all världslig makt är den andliga underdånig. Hur skedde förvandlingen?

Tanken, att romerske biskopens påfveställning i sig innebure frihet från beroende af all världslig stormakt, möter första gången i den bekanta förfalskningen *Donatio Constantini* (o. 754). Men då Stefan II:s notarier hopskrefvo denna, tänkte de säkerligen ej på något påfligt världsherravälde, utan blott på att trygga den lilla påfverepublikens oberoende gent emot Longobarderfaran. Därför anknöt sig ej heller sedan tanken på påfvens världsherravälde vid Donatio Constantini, där den först uttalats. Den hade en säkrare utgångspunkt: idén om den romerska biskopens andliga makt. Denna idé hade genom engelska missionärer fast rotats i det frankiska klericiets medvetande. Den fann sina ifrigaste förfäktare hos en del af de frankiska teologerna i det 9:de århundradet. För dessa teologer var biskoparnes och deras andlige ledares, påfvens, andliga makt A och O. Karl d. store hade ställt dem under statsmakten, men denna makt blef efter Karls död fördärflig för kyrkan; man måste kämpa för befrielse därifrån med alla medel. Så tillkommo medeltidens största kyrkorättsförfalskningar åren 847—51, kända under det gemensamma

namnet Pseud-Isidor. Syftet med dessa var att lyfta kyrkan från förfall genom att göra biskoparne (och därmed kyrkan) fria från beroendet af staten och de med denna samverkande metropoliterna. Det självskrifna medlet att nå detta oberoende var påfvedömets framskjutande till högsta afgörande instans för kyrkan. Påfvens världsherravälde var sålunda icke målet, endast hans och kyrkans frihet från staten. Så har till och med Donatio Constantini vid omredigeringen urvattnats, ej skärpts. Pseud-Isidor blef ett värdefullt vapen i det världshärskande påfvedömets hand, men har icke skapat detta. Det var på en annan punkt, som utvecklingen förde längre.

Paralell med de frankiska teologernas sträfvan efter kyrkans frigörelse gick påfvedömets arbete att återvinna sin af statsmakten begränsade andliga makt. Huru kringskuren denna ännu under Ludvig d. fromme var, visade sig bl. a. däraf, att en synod i Paris 825 vågade häfda, att påfliga bref väl kunde vara vilseförande och därför vägras lydnad. Men påfvarne, om ock personligen obetydande, försummade ej att teoretiskt fasthålla vid sina gamla anspråk; och den historiska situationen förde den snart vidare. Under striden mellan Ludvig och hans söner befann sig Gregorius IV i sönernas läger; och han förmåddes att därifrån utfärda en rundskrifvelse till de frankiska biskoparne med anmaning att lyda sönerna. Ludvig utfärdade naturligen genast en motsatt befallning såsom rikets kejsare. Därmed framträdde själfva den principiella frågan: har kejsarens eller påfvens bud högsta anspråk på lydnad? Gregorius IV insåg klart frågans afgörande betydelse för påfvedömets framtid, och han fann svaret i satsen: den, som härskar öfver själarne, är förmer än den, som härskar öfver jordiska ting. — Här är första steget taget på den bana, som förde till påfvens världsherravälde. Påfven var själf förskräckt öfver sitt djärfva utlåtande. Men i hans omgifning rättfärdigade man det därmed, att påfven sörjde för fred och ordning i kyrkan; omsorgen för kyrkan tillät honom att använda sin högsta andliga domsrätt äfven på politiska frågor. — Här är andra steget på vägen till världsherravälde. Så långt var man kommen redan före midten af 9:de årh.

Det kräfdes nu blott mannen, som djärfdes draga konsekvenserna och omsätta dem i handling.

Nikolaus I (858—67) byggde upp påfvens världsherravälde på den lagda grunden: Gregorius' IV:s åskådning och Pseud-Isidor. Han ställde hela sin mäktiga personlighet i den påfliga härskaridéns tjänst. De två redan påpekade påfliga satserna upptog han och utvecklade i större skärpa. 1) Påfvens *andliga* makt är obegränsad, då han är själarnes regent, på ett mystiskt sätt utrustad med all den makt, som Kristus gifvit åt Petrus (Leo d. stores tanke); på det religiösa och sedliga området äro alla skyldiga honom lydnad, prelater och lekmän, ja kungarne. 2) Furstarnes världsliga makt är ock berättigad, såsom skydd och tjänare åt kyrkan (Augustinus' »De civitate Dei» är här grundvalen). Men den världsliga och den andliga makten blandas samman här i världen; påfven ägde då att för kyrkans frids skull befalla öfver världslig myndighet, d. v. s. utöfva den högsta politiska makten. — Så skarpt än Nikolaus principiellt skiljer de båda maktområdena, det andliga och det världsliga, så har dock, som synes, den andliga makten redan i dess utöfning som andlig faktiskt slagit om till en rent världslig maktutöfning: 1) när disciplinärmakt för religiös eller sedlig förbrytelse utöfvas mot en furste, kan han sättas från sin tron, m. a. o. påfven afgör, hvem som har rätt att vara konung; 2) när påfven för kyrkans frid bjuder kämpande furstar att sluta fred, afstå provinser etc., så utöfvar han under religiös egid en rent politisk makt.

Till de båda nyssnämnda äldre idéer, som Nikolaus utvidgat, tillade han emellertid en ny tredje, ännu längre gående: det är påfvens ej blott rätt utan plikt att taga sig an alla undertryckta (»stärk dina bröder») oberoende af, om det gäller kyrkliga angelägenheter. Alla kunna vädja till påfven; han kan till de betrycktas värn sätta sig öfver alla staternas lagar; ja man går ej för långt, om man säger, att Nikolaus för kyrkan förfäktat rätten till revolution. — Slutsatsen af det hela blir: den kyrkliga makten kan och bör genom sin spets påfven ingripa bestämmande öfver hela det världsliga, politiska området. Nikolaus har ett par gånger betecknat påfvarne

som furstar öfver hela jorden. Han har sålunda till full klarhet utgestaltat idén om påfvens världsherravälde.

Nikolaus var ingen fantastisk drömmare. Med sällsynt sinne för realiteter och oböjlig viljekraft förverkligade han för tillfället påfvedömets maktanspråk; och Pseud-Isidor blef i hans hand det starkaste vapnet för anspråk, som förfalskningen själf icke uttalat. Men allt, som han tillkämpade påfvedömet, gick åter förloradt under efterträdarne, »seculum obscurums» usla påfvar. Dessa miste ej blott sin makt öfver det världsliga området, som Nikolaus teoretiskt och praktiskt häfdat, utan äfven påfvedömets makt på kyrkans område. Nikolaus idéer kunde dock ej dö; äfven den uslaste påfve försummade ej att upprepa dem, och tiden behöfde blott komma under den kyrkliga reformens tecken, för att de åter med makt skulle göra sig gällande.

Cluni-reformens män återgingo närmast till krafvet på skiljandet mellan de bägge maktområdena, »svärden». Deras mål var ju att afvisa den världsliga maktens ingripande i kyrkans frihet genom biskoparnes utnämning och investitur. Hvardera makten har sitt område; den andliga makten är af högre väsen än den världsliga och bör påräkna dennas bistånd; den förra härskar genom lära och förmaning ej genom världslig makt. Detta är den berömde kardinal Humberts ståndpunkt (»adversus simoniacos» 1057). Häri låg ett tillbakavikande från Nikolaus' idéer. Den blef ej heller länge gällande. I densamma låg en motsägelse: de bägge maktområdenas skiljande och häfdandet af den påfliga maktens högre väsen än den världsligas innebar innerst något omöjligt. Det är Gregorius VII:s betydelse att ha häft denna motsägelse.

Gregorius öfvergaf den tidigare uppfattningen, att påfvens ingripande på det politiska området behöfde rättfärdigas med, att det skedde till religiösa och kyrkliga intressens försvar. För honom var påfvemakten i sig själf icke blott andlig makt, utan allmänt herravälde, *universale regimen*. Nikolaus I:s principiella skiljande mellan de båda makterna var här fullkomligt uppgifvet. Krafvet på världsherravälde var redan uttaladt och tillämpadt af Nikolaus I, men det motiverades af Gregorius VII enklare och häfdades med hänsynslösare kon-

sekvens. Gregorius härledde sin makt på alla områden direkt från den makt, som Kristus gifvit Petrus; Petrus vore ej blott apostlarnes furste, han hade insatts till furste öfver världens riken. Gregorius yttrar rent ut: »I det att Gud underlade Petrus alla jordkretsens furstendömen och väldigheter, har han åt honom öfverlämnat rätten att binda och lösa i himmelen och på jorden.» Därför omspände äfven påfvens makt i och för sig allt andligt och världsligt — så var Gregorius' enkla slutsats. Det var blott den yttersta konsekvensen, då han menade idealet för världens styrelse vara, att furstarne stodo i oafbruten förbindelse med kurian, inberättade, hvad som i deras länder tilldragit sig, och från Rom mottogo anvisningar och befallningar. — Motiveringen till påfvens *regimen universale* var sålunda hänsynslöst enkel; lika hänsynslös var den konsekvens, med hvilken kampen för den universella makten fördes. Den gjordes med sådan energi till medelpunkten i påfvedömets sträfvanden, att den påfliga politiken för framtiden med eller mot sin vilja blef bunden däraf. Gregorius VII förstörde påfvedömets stora uppgift att vara bärare af kyrkans och folkens sedligt-religiösa reformation och gaf det i stället uppgiften att sträfva efter välde öfver världens riken. Däruti ligger hans största och ödesdigraste betydelse; därför har historien ej heller gifvit honom, utan Gregorius I namnet »den store».

Gregorius VII:s tankar blefvo hela det gregorianska partiets egendom. Det visade sig i stridskriftlitteraturen. Äfven där betonades, att påfven ägde ej blott den högsta disciplinära rätten utan äfven den högsta regeringsmakten, med rätt att af- och tillsätta furstar. En viss förändring blef dock märkbar. »Donatio Constantini» framträdde hos kanonisterna med större betoning än hos Nikolaus och Gregorius. I spetsen gick Anselm af Lucca: kungamakten är skyldig biskoparne lydnad; ty deras främste, biskopen i Rom, har af Konstantin fått hela den kungliga makten i Rom, Italien och västerlandet. Med oförminskad skärpa härskade denna åskådning hos den store kanonisten Gratian; men på hans tid begynte redan en sista fortbildning af det påfliga världsherraväldets idé, sannolikt på fransk mark och i tänkarnes studiekamrar, ej i stridens

vimmel. Det var den fortbildning, som fick sin afrundade formulering genom Bernhard af Clairvaux i satsen: »båda svärden tillhöra kyrkan; det ena skall föras af henne, det andra för henne, det ena genom påfvens hand, det andra efter hans vink (»De consideratione», Bernhards sista arbete 1148 ff.). Krafvet var här ytterligare tillspetsadt, men motiveringen hade på ett sällsamt vis försvagats. Donatio Constantini trädde nämligen än mera i förgrunden; den andliga makten öfver världen hade påfven af Gud själf, men den världsliga öfverhögheten hade han fått af Konstantin.

Innocentius III:s betydelse är, att han upptagit Bernhards yttersta tillspetsning af påfvedömets kraf på världsherravälde, men att han gifvit det en annan och bättre grund att hvila på, än hvad vare sig Bernhard eller Gregorius VII kunnat gifva. Innocentius utbytte nämligen tanken, att påfven vore Petri ställföreträdare, mot den än bärkraftigare tanken, att han vore Jesu Kristi vikarie; med högtidlighet kallade han sig gärna: Kristi ställföreträdare och apostlafurstarnes efterträdare. Tanken var ej alldeles ny; men först genom Innocentius III vann den lifskraft. Innocentius tänkte sig därvid icke Kristus som försonaren, utan som världens allsmäktige härskare. Med afsiktligt patos begynte han ett bref till en orientalisk konung med orden: »Konungarnes konung och härskarnes herre, Jesus Kristus, — — — hvilken Fadren har gifvit allt i hand, i det han lade världsalltet till hans fötter — — —, för hvilken böja sig alla knän i himmelen, på jorden och under jorden, han har i Petrus insatt den apostoliska stolens och den romerska kyrkans öfversteprästill sin ställföreträdare och satt honom öfver folk och konungariken, i det att han gifvit honom makten att granska, förstöra, fördärfva och skingra men ock att bygga och plantera.»

Påfven som ställföreträdare för världens herre Kristus, det blef nu den härskande tanken. Innocentius drog konsekvenserna med den klarhet, som kännetecknade honom på alla områden. Åtskillnaden mellan den påfliga och den furstliga makten består ej längre däri, att den förra är andlig och högre, den senare världslig och lägre, utan däri, att den senare är ensidig, den förra däremot dubbelsidig. Ej blott *sacerdotium*

har här förvandlats, så att det har blifvit kungligt, har kunglig makt; äfven *regnum* är förvandladt till prästerligt, d. v. s. det står direkt under prästen, som Herren insatt till sin vikarie på jorden. En gammal, på påfve och furste använd bild om de båda ljusen på himmelen, det större solen och det mindre månen, får af Innocentius en ny och öfverraskande vändning: månen har intet självständigt ljus utan lyser med solens ljus. Ej blott teoretiskt utan äfven praktiskt nådde Innocentius härmed ett steg utöfver Nikolaus I och Gregorius VII. De förra hade bjudit furstarne verkställa sina anordningar; för Innocentius blir äfven denna instans öfverflödig; han kan vidtaga åtgärder direkt inom furstarnes riken utan att ens behöfva dessas medverkan. Hans ideal var påfvarnes direkta herravälde i världen.

I genomförandet af sina anspråk nådde som bekant Innocentius III längre än någon annan påfve. Endast i tvänne fall nödgades han vika undan: när det gällde att i det aflägsna Sverige häfda Sverker Karlssons konungadöme (af Hauck förbisedt), och när han kolliderade med Filip af Frankrike, hvilken han ej betraktade som en motståndare. Han hade såsom Kristi ståthållare bjudit denne sluta fred med England; men Filip afböjde detta under hänvisning, att det här gällde en sak mellan länherren och hans vasall; där behöfde icke lydnad visas påfvens bud. Motståndet träffade själfva roten af det påfliga världsherraväldets idé; ty det kräfde principiellt frihet från påfligt ingripande på det politiska området. Och dock gaf Innocentius under ett rikt ordflödes täckmantel efter i sak; han hade gripit in, emedan det gällde en synd, icke för att bestämma i länsfrågor. Detta innebar ju ett åtminstone tillfälligt uppgifvande af *sacerdotium regale*. Så möttes hos Innocentius å ena sidan maktidéns mest konsekventa utveckling och å andra sidan den första början till de påfliga anspråkens återgång.

Den skarpsinnige juristen lämnade åt sina efterträdare föga öfrigt att fullborda. Den lidelsefulle Gregorius IX stegrade uttrycken utan att föra tankarna vidare. Den i många afseenden storslagne påfven Innocentius IV lyckades på en bipunkt afrunda idén om påfvens världsherravälde; Donatio

Constantini infogades äntligen organiskt däri. Enligt Innocentius IV hade påfven icke af Konstantin fått det världsliga svärdet; Konstantin hade helt enkelt afstått från den världsliga makt, som kejsardömet genom rof på orättfärdigt sätt tagit från Kristi ställföreträdare; och till lön fick Konstantin af påfven åter politisk makt. Kejsardömet hvilar alltså på en gåfva af påfvedömet, ej tvärt om! Här var teoretiskt och praktiskt idén om påfvens världsherravälde förd till sin yttersta spets. Sitt berömdaste uttryck fann den i Bonifacius VIII:s konstitution *Unam sanctam*. Denna innehåller intet nytt, intet originellt utöfver hvad som redan förut var uttaladt och fordradt; snarare fortsätter Bonifacius på Innocentius III:s väg att söka stöd för sina maktanspråk däri, att han dömde öfver synd; han hade redan känslan af, att maktidén ej i sig längre var bärkraftig, att den behöfde stöd. Så till vida är »Unam sanctams» berömmelse öfverdrifven. Dess stora historiska betydelse ligger däri, att den utgjorde den klassiska afslutande sammanfattningen af de påfliga anspråken på världsherravälde — och att den därigenom kastade det klaraste ljuset öfver dessa anspråks begynnande bankrutt.

»Det finnes få tankar, som utvecklat sig på ett så följdriktigt sätt som den, hvars utdaning vi öfverskådat under ett halft årtusendes förlopp. Från första begynnelsen kan man genom en rad af stadier följa dess uppkomst, dess tillväxt och stärkande ända till den fulla utgestaltningen. Sålunda gifver tanken på det påfliga världsherraväldet ett enastående klart exempel på, huru idéer växa. Men den erinrar äfven därom, att då en tanke först blifvit riktigt tänkt till slut, så plägar dess förfäktare förlora tron på dess ofelbarhet. Detta är oundvikligt; det ögonblick, då blomman har slagit fullt ut, sammanfaller alltid med det, då vissnandet begynner.» Med dessa för Haucks hela historiska åskådning karaktäristiska ord slutar här anmälda skrift. *Hj. H—t.*

Heussi, Karl Dr und Mulert Hermann. Atlas zur Kirchengeschichte. 66 Karten auf 12 Blättern. Tübingen 1905. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). Pris karton. 4 mark.

Med fullt fog kan på detta arbete tillämpas den alltför ofta i otid använda satsen, att det fyller en kännbar lucka i litteraturen. Ty i själfva verket ha vi hittills saknat ett fullt användbart geografiskt hjälpmedel att sätta i händerna på den, som önskar idka kyrkohistoriska studier. Visserligen fanns ett danskt arbete, som visst ej saknade sina förstjänster, och några holländska, engelska och tyska, men dels var kartmaterialet i dessa arbeten oftast allt för knapphändigt, dels lämnar det alltför mycket att önska med afseende på noggrannhet, dels var slutligen formatet allt annat än lätthandterligt, hvilket särskildt i fråga om geografiska arbeten tydligen innebär en stor olägenhet. I alla dessa hänseenden betecknar Heussi's och Mulerts arbete ett stort framsteg. Det är ett förträffligt orienteringsmedel för såväl nybegynnaren som den mera försigkomne på det kyrkohistoriska området. Denna atlas innehåller ett både rikhaltigt och i stort sedt tillförlitligt kartmaterial, utan att genom öfverdrifvet hopande af namn verka förvirrande. I det hela synes det vara afpassadt efter de nu för tiden allmännast använda kyrkohistoriska handböckernas omfattning samt återgifva de säkra resultaten af de nyare historisk-geografiska undersökningarna. I sitt förord fästa emellertid utgifvarne uppmärksamhet vid, att på den kyrkliga geografiens område återstår ännu mycket att göra.

Denna atlas innehåller icke mindre än sextiosex enkelkartor, fördelade på tolf dubbelsidiga blad. Två af dessa belysa den gamla kyrkans förhållanden. Här möter oss först en hufvudkarta öfver kristendomen i det romerska riket och de orientaliska gränsländerna omkr. år 390. Synnerligen klart framstår här den politiska riksindelningen i præfekturer, dioeceser och provinser, liksom de olika patriarkaten, metropolerna och biskopsdömena lätt återfinnas. Småkartorna B och C åskådliggöra orientens exarkatområden enligt bestämmelserna i Konstantinopel 381 och Chalcedon 451. Kartblad II består af icke mindre än sju särkartor till den gamla kyrkans historia, nämligen öfver Syrien, Palestina, Egypten, mellersta och södra Italien jämte Sicilien, Alexandria (under 3:dje och 4:de århundradet), Mindre Asien samt slutligen sydöstra Gallien.

Det tredje (III) kartbladet är ägnadt åt Asiens kyrkohistoria

ända till det fjortonde århundradet. Af särskildt intresse äro här kartorna A och C, som lämna en klar och för mången säkert öfverraskande bild af Nestorianismens ofantliga utbredning i denna världsdel. Dessa kartor äro förträffligt ägnade att väcka den studerandes uppmärksamhet på nestorianismens så alltför ofta förbisedda eller åtminstone icke tillräckligt beaktade betydelse för hela Asiens kultur. Äfven kartorna B, D och E, som åskådliggöra det kyrkliga läget i Väst-Asien vid 600-talets början samt upplysa om latinska eller västerländska patriarkat, ärkebiskops- och biskops-dömen i Orienten under medeltiden, äga sitt icke ringa pedagogiska värde.

Kartbladet n:o IV har till öfverskrift »Zur Kirchengeschichte Osteuropas» och innehåller specialkartor öfver bl. a. missionen bland slaverna år 867, Öst-Europas kyrkliga läge omkring år 1090 samt Orientens kyrkliga ställning omkring år 1900. Icke minst intressant är den sistnämnda, som med stor tydlighet visar, hur splittrad i kyrkopolitiskt afseende våra dagars grekisk-ortodoxa kyrka är. Den lilla »Serbisk-ortodoxa kyrkan af Montenegro» lyder lika litet under det kyrkliga öfverhufvudet i Athen som under patriarken i Konstantinopel.

En geografisk öfversikt af Västerlandets kyrkliga utveckling från femte till nionde århundradet lämnar kartbladet n:o V, medan det sjette behandlar särskildt de romanska länderna under medeltiden. V C samt VI A och B gifva en god föreställning om Islams våldsamma stormflod och dess successiva tillbakaträngande. Ännu ypperligare kartor äro VI C och D, af hvilka den förra belyser cluniacenserreformens historia intill midten af 1000-talet, den senare visar Italiens, Frankrikes och angränsande tyska områdens kyrkliga indelning inemot år 1200. Kartbladen n:is VII och VIII behandla de germanska länderna under medeltiden, med de isländska, bevisligen oriktiga namnen »Suithiod» och »Gauthiod» samt Birca, placeradt på Sigtunas plats, medan sistnämnda stad naturligtvis icke finnes ens upptagen på specialkartan VII B öfver Skandinavien och Östersjöprovinserna. Däremot må med tillfredsställelse konstateras, att namnet Birka undgått den ledsamma förtyskningen »Björköstadt», som möter i Haucks realencyklopedies nya artikel »Schweden». Det nionde kartbandet

består af icke mindre än tio specialkartor, förträffligt illustrerande påfvedömets historia, såsom kyrkans patrimonia omkr. år 600, kyrkostatens utveckling, den stora vesterländska schismen o. s. v. Det tionde bladet ägnas den tyska reformationen och kontrareformation, det elfte Väst-Europas nyare kyrkohistoria, samt slutligen det tolfte de skilda religionernas och kristna konfessionernas utbredning omkr. år 1900. Man kunde beklaga, att icke en specialkarta öfver den nyare tidens missioner medtagits, men utgifvarne hafva i förordet förklarat, att man med hänsyn till Grundemanns bekanta arbete kunnat afstå från en sådan.

I allmänhet synas utgifvarne hafva vetat att iakttaga den rätta midten mellan ett för mycket och ett för litet ifråga om ortnamns upptagande. »Nicodemia» på II E är väl blott tryckfel för *Nicomedia.* Märkvärdigt nog har ej Tyskland — såsom så vanligt i tyska arbeten — fått taga lejonparten på medeltids-kartorna. Däremot kan nog sägas, att kartan (X) öfver den tyska reformationen och kontrareformationen förefaller något öfverlastad med namn, som till stor del måste anses höra till den tyska territional- eller lokalhistorien såsom Gräfenhaimichen, Leitmeritz, Liebenwerda, Dinkelsbühl m. fl. Å andra sidan är naturligtvis Sverige ganska styfmoderligt behandladt, På blad XI A äro märkvärdigt nog Södermanland och »Dalekarlien» de enda svenska provinser, hvilkas namn befunnits värdiga att upptagas. Af stiftstäder saknas på samma kartblad Skara, Växjö, Göteborg, Kalmar, Karlstad och Visby, hvaremot utgifvarne tydligen ansett Falun, Malmö och det kanske märkligaste af allt ihop — Helsingborg hafva haft en större kyrkohistorisk betydelse för »West-Europa», eftersom de upptagits på detta blad.

Ett förträffligt ortregister underlättar arbetets användning. Ehuru vi sålunda erhållit ett så i det hela utmärkt och därtill verkligt prisbilligt geografiskt hjälpmedel, torde det nog vara mer att önska än hoppas, att ingen teologie studerande i vårt land hädanefter underlåter att *med kartan i hand* följa läroböckernas framställning af den allmänkyrkliga utvecklingen. Skedde så mera allmänt, skulle det kyrkohistoriska studiet bland oss ej blott betydligt underlättas utan äfven vinna i intresse och djup, liksom i fasthet och säkerhet med afseende på resultatet.

H. Ldm.

Westman, K. G. Svenska rådets historia till år 1306, akad. afh. Uppsala 1904, XVI + 227 s.

Som naturligt är, kommer nästan hvarje historisk undersökning på den svenska medeltidens område äfven den svenska kyrkohistorien till godo. En af de senare årens mest observerade medeltidshistoriska undersökningar är docenten Westmans ofvannämnda afhandling. Den tangerar jämförelsevis litet rent kyrkohistoriska spörsmål; och en kritisk granskning af densamma tillhör den historiske fackmannen. (En sådan är ock lämnad af prof. N. Edén i Historisk Tidskrift 1905). Men afhandlingen bringar dock några värdefulla bidrag till kännedomen äfven om den svenska kyrkans historia och betydelse under den tidigare medeltiden. Det är förefintligheten af dessa bidrag, som anmälaren i all korthet ville påpeka, enär afhandlingens titel eljes lätt kunde förleda den kyrkohistoriskt intresserade att gå arbetet förbi.

Kyrkans betydelse för Sveriges nationella samling och begynnande statsutveckling under 1100-talets senare hälft ligger utanför ramen af Westmans undersökning; denna punkt belyses däremot af en annan historisk afhandling: L. M. Bååth: Bidrag till den kanoniska rättens historia i Sverige, Stockholm 1905, som mera direkt behandlar kyrkohistoriska problem och som förtjänar en egen anmälan, ej minst därför, att den lider af en oklarhet, som gör att de verkligt viktiga resultaten ej utan svårighet låta sig utsofras. — Med det första framträdandet af en verkligt representativ församling bredvid konungen begynner Westmans afhandling. I ett kungabref af år 1191 beträffande en gåfva till Juleta kloster omnämnes en församling af den betydenhet, att den kan betecknas som riksförsamling. Det kyrkohistoriskt intressanta är här, att det kyrkliga elementet framträder med sådan styrka, att W. anser sig kunna antaga, att »själfva uppkomsten af en riksförsamling skett under kyrkligt inflytande och efter kyrklig förebild». Samma iakttagelse kan sedermera beträffande hela 1200-talet göras om den kyrkliga ordningarnas och institutionernas betydelse för det svenska statsskickets utbildning, liksom W. öfverhufvud rubbar den traditionella uppfattningen af konungadömets

ledande plats i utvecklingen och starkare betonar stormansklassens, inklusive den kyrkliga, självständiga betydelse. Ett exempel må här i anslutning till W:s framställning andragas. Första gången som rådsherrar, »consiliarii», omtalas, är i ett dombref från Erik Erikssons minderårighet sannolikt år 1225. Undersökningen ger nu vid handen, att detta »råd» icke utgått ur den kungliga hirden, utan varit en förmyndarstyrelse under konungens minderårighet, bestående af några honom närstående stormän; och den kollegiala form, som styrelsen här erhöll, har mer än sannolikt utbildats i anslutning till redan förefintliga kollegiala institutioner inom kyrkan, fr. allt domkapitlen. Den främste af förmyndarstyrelsens män var biskop Bengt af Skara, i brefvet nämnd som »consiliarius et cancellarius»; han hade kort förut hemkommit från en vistelse i Rom 1220—21, där han kommit i nära beröring med kurian; och han medförde hem ett bref från påfven med bemyndigande att vid sin kyrka upprätta ett regulärt, eller om så icke var möjligt, ett sekulärt kapitel. Det ligger då bra nära till hands, att den kraftfulle biskopen här funnit ett uppslag äfven till ordnande af förmyndarstyrelsen. Man kan härvid bl. a. tänka på den särskilda befogenhet, som de enskilda kapitelmedlemmarne i vissa fall utöfvade på grund af sin olika dignitet, och där sålunda hela kapitlets sammankallande ej behöfdes. Så måste äfven förmyndarregeringen ha varit ordnad. (Bååth a. a. lägger mera tonvikt på kloster- än kapitelkorporationerna som förebilder vid den svenska statsrättens utbildning).

I förbigående fäller W. här yttrandet, att domkapitelsinstitutionen i sin mera utvecklade form icke förekommit i Sverige före biskop Bengts af Skara hemkomst. — Frågan om domkapitlens första utbildning i Sverige är synnerligen svårlöst. Att Linköpings domkapitel är yngre än biskop Bengt, har prof. H. Lundström till full evidens uppvisat (Skisser och kritiker n:o 4, s. 33 ff.). Säkert är ock, att Lunds domkapitel var fullt utbildadt på 1100-talet. Men hur förhåller det sig med Uppsala kapitel? Sannolikt har redan med munken Stefans upphöjande till ärkebiskop 1164 följt ett försök till kapitelorganisation med hjälp af munkar, väl Stefans kolleger

från Alvastraklostret. Det synes emellertid ha stannat vid en tämligen oorganiserad begynnelse, upprätthållen af till Uppsala öfverflyttade munkar, ett collegium monachorum, som än fungerade, än åter upphörde att fungera allt efter yttre konjunkturer och tillgång på stadigvarande munkar; allt sedan Vibyklostret flyttades till Juleta ända fram till tiggarklostrens tid saknade ärkebiskopskyrkan också ett kloster i tillräcklig närhet, för att därifrån ett konstant och regelbundet deltagande i kapitelverksamheten kunnat möjliggöras. Så förklaras lättast det faktum, att kort före och efter år 1200 flere vittnesbörd finnas om en »ordinem monasticum» eller kaniker vid Uppsalakyrkan (Se Lundström, a. a. sid. 34 not 1), och att påfven Honorius III år 1224 i en skrifvelse till ärkebiskopen i Lund och biskopen i Skara (just de två enda i Sverige, som vid denna tid hade ordnade domkapitel) bestämdt säger, att kyrkan i Uppsala icke ägde något kapitel. Biskop Bengts politiska verksamhet inom förmyndarregeringen styrker däremot det redan i sig själft sannolika antagandet, att han för sin stiftstyrelse omedelbart verkställt det påfliga uppdraget om kapitelanordning och detta i dess sekulära form. Så långt källorna tillåta slutsatser, synes det mig alltså sannolikast, att liksom Skara blef det första fast ordnade och afgränsade biskopsstift i det medeltida Sverige, blef det ock det första stift, som fick ett kanoniskt ordnadt domkapitel. Och då intet som hälst spår finnes af, att Skarakapitlet från början ordnats som regulärt, så blir slutsatsen den, att i det medeltida Sverige den regulära formen för domkapitelsinstitutionen aldrig funnit verklig ingång.

Intressant är den framställning, som W. lämnar om karaktären af Skenninge möte 1248. Att legaten sökt få till stånd ett »concilium provinciale» enligt gällande kyrklig rätt. är tydligt. Men af hans skildring framgår ock, att lekmän deltagit i förhandlingarna. Enligt W. förklaras detta så, att ett landsting för Östergötland utlysts samtidigt och förenats med kyrkomötet. Vissa frågor, som där behandlades, rörde både kyrklig och världslig lag. Kyrkan kunde utifrån taga en representationsform, hvarigenom hon kunde fatta beslut, bindande för hela svenska kyrkoprovinsen; staten saknade en sådan form och fick tillgripa den mera primitiva åtgärden att

låta stormännen från ett landskap för sitt område fatta beslut, för att sedan se, om dessa kunde accepteras af öfriga landskap. Men häri låg en pådrifning till ytterligare utbildning af statsformerna efter kyrkans mönster. Huruvida de världsliga stormännens medverkan haft formen af ett östgötskt landsting, kan dock betviflas; vid förhandlingarne närvoro Birger Jarl, östgötalagmannen och några andra stormän, men de gåfvo ej i likhet med provinskonciliet samtycke till kardinalens fordringar, d. v. s. deltogo ej i besluten, (Jfr Bååth a. a. s. 25. Edén, a. a. förnekar bestämdt teorien om ett samverkande östgötalandsting). — Af liknande slag som Skenningemötet var bl. a. mötet i Söderköping år 1270, då ärkesätets flyttning till n. v. Uppsala faktiskt, om också ej formellt, afgjordes; det var ett »concilium mixtum», ett kyrkans provinskoncilium, i hvilket äfven rikets stormän deltogo. Man påminnes om national- och rikskoncilierna från medeltidens första skede, särskildt i frankiska riket; den kulturella utvecklingen i Sverige skedde sent.

Ytterligare tvänne viktiga kyrkohistoriska problem, som belysas af W:s undersökning, må här påpekas. Utvecklingen af *kyrkans priviligierade ställning* i Sverige framskymtar här och där i afhandlingen och göres till föremål för en särskild exkurs beträffande Magnus Ladulås' åtgöranden. Sverker Karlssons bekanta donationsbref till Uppsala domkyrka år 1200 har sannolikt på ett enskildt fall tillämpat ett för hela riket gällande frälse; redan före år 1200 torde alltså prästerna i Sverige ha fritagits från världslig domstol i brottmål; den juridiska särställningen hade begynt. Johan Sverkerssons bref 1219 visar, att kyrkornas gods då var ställdt utom den kungliga bötesuppbörden; den ekonomiska särställningen begynte. Erik Eriksson utvidgade i sin bekräftelse af Johans frälsebref den kyrkliga domsrätten till vissa brott af lekmän; böterna skulle gå till kyrkan, som härigenom vann äfven ökadt ekonomiskt privilegium. Ehuru källorna icke ge några direkta upplysningar, anser sig W. likväl kunna draga slutsatsen, att äfven domkyrkornas gods åtminstone delvis blifvit skattefria vid denna tid. Däremot nåddes kyrkans fordran på skattefrihet för all kyrkojord först genom Magnus Ladulås. Och

härvid äro ingalunda 1281 års privilegier afgörande. När Magnus svingat sig upp på tronen, berodde hans trygghet, närmast hans kröning, af kyrkans bistånd. Prelaterna begagnade situationen; han fick köpa kröningen med en handfästning 1276 (vår första bevarade), hvari han godkände de i Gregorius X:s bulla 1274 för Sveriges vidkommande uppställda kyrkliga fordringarne (dock med undantag gent emot den kanoniska testamentsrätten *in pios usus,* som Bååth a. a. i en synnerligen 'värdefull utredning uppvisat; jfr särsk. sid. 166 ff. Edén a. a. ser i Magnus' privilegier ej en åtgärd af svaghet, utan af politisk klokhet, hvarigenom han utspelade de kyrkliga stormännen som en god motvikt mot de världsliga.) På det stora provinskonciliet i Telje följande år under ärkebiskop Folkes ledning bekräftades konungens i handfästningen gifna privilegier. Hvad kyrkan därigenom vann, var framför allt frihet för kyrkornas, äfven sockenkyrkornas jord »ab omni iure regio», sålunda från både den kungliga bötes- och skatterätten. Däremot förblef kyrkomännens enskilda egendom skattskyldig. Den afgörande epoken i svensk-katolska kyrkans utbildning till en självständig faktor i statslifvet bör sålunda förläggas till åren 1276—77. (Bååth a. a. afviker bl. a. på denna punkt delvis från Westman, i det att han gent emot denne söker göra gällande, att kyrkojordens skattefrihet troligen ingått redan i Sverker Karlssons privilegiebref år 1200 och sedan egt bestånd, fast friheten af Birjer Jarl och Waldemar kränkts. Magnus skulle då endast hafva återställt en äldre immunitet, ej skapat en ny. Jfr s. 102. Af flere skäl synes W:s uppfattning vara den riktigare.)

Den sista delen af W:s afhandling, som behandlar riksstyrelsen under Tyrgils Knutssons ledning 1290—1305, är i kyrkohistoriskt afseende den intressantaste. Här belyses marskens och rådets nya kyrkopolitik och de förvecklingar, som förde till dennas omstörtande och kyrkans slutgiltiga insättande i sin för Sveriges framtid ödesdigra maktställning. Tyrgils' förmyndarstyrelse betecknar en reaktion mot kyrkans allt för stora makt- och undantagsställning. Närmast drabbade denna reaktion klostren, hvilka tidigare än kyrkorna synas ha kommit i åtnjutande af stora friheter. Från 1296 skärptes

denna politik genom att inskränka kyrkliga gods' skattefrihet; allmogens utlagor till kyrkan ha åtminstone i ett fall lindrats genom marskens ingripande; ja, hans kyrkopolitik sträckte sig slutligen ända till kyrkogods' indragande till kyrkan. Härunder betonades äfven teoretiskt så skarpt som möjligt den världsliga statens öfverhöghet öfver kyrkan. Ett donationsbref till Uppsala domkyrka 1304 uttalar nämligen grundsatsen, att russtjänst är den enda grund, som berättigar till immuniteter; kyrkans erhållna friheter hvila endast på en särskild nåd. (För de närmare detaljerna hänvisar jag till Westman, s. 138 ff., jämfördt med Exkurs V). Man kan knappast underlåta att kombinera denna af W. belysta företeelse i vår kyrkopolitik med den allmänna förskjutningen i påfvedömets europeiska maktställning och de statspolitiska krafven vid vändningen till 14:de århundradet. Att Tyrgils' och rådets kyrkopolitik skulle väcka opposition från prelaternas och kyrkans sida, är naturligt. Denna politik var ej heller uteslutande en vinst för statsmakten; den innebar ock en sträfvan från de världsliga stormännens sida att höja sin makt på kyrkans bekostnad och att organisera riksstyrelsen på aristokratisk grundval. Men rikets enhet försvarade rådet och Tyrgils mot hertigarnes ärelystna planer. Hertigarne visste dock att trots allt utvidga sitt maktområde. Inför detta hotande politiska läge blef prelaternas missnöje en fara för hela riket. Den myndig vordne konungen och marsken kunde ej hålla kyrkan nere. Genom förlikningen i Strengnäs d. 28 mars 1305 upprefs fullständigt den förra stränga kyrkopolitiken, och den katolska kyrkan i Sverige insattes definitivt i fullheten af sina medeltida friheter. Så betecknar 1305 den afgörande vändpunkten i svenska kyrkans medeltidshistoria. Där slutar ock W. sin framställning. Om vi tillfoga en erinran om, att vid denna tid den inre organisationen genom domkapitel (det sista, Westerås domkapitel omnämndt 1300), ordnade socknar o. s. v. var fullt genomförd, att kampen mellan kanonisk och gammal svensk-germansk rätt vann sin relativa afslutning under det storartade arbete på kodifiering af svensk rätt, som egde rum vid 1200-talets slut, att det utländska munkväsendet genom Magnus Ladulås' tiggarkloster nådde sin egentliga fullbordan i Sverige, att det

sista svenska korståget tillhör denna tid, och att genom Nils Allessons arbete i Rom (ärkebiskop 1295—1305) den svenska kyrkoprovinsen faktiskt lyckades undandraga sig beroendet af Lund, så inses, huru tydligt slutet på ett stort kyrkligt utvecklingsskede manifesterar sig omkr. 1300.

Den kyrkohistoriska forskningen kan vara doc. Westman tacksam både för de direkta kyrkohistoriska bidrag, som han lämnat, och för den säkrare historiska basis, från hvilken nu undersökningen af 1200-talets många kyrkliga problem kan utgå.

Hj. H—t.

Biskop E. J. Keijser. I kyrkliga frågor. P. A. Norstedt & Söner. Sthlm. 1905. 1 kr.

Biskop E. J. Keijser. Skoltal. P. A. Norstedt & Söner. Sthlm. 1906. 85 öre.

Den första af dessa publikationer är utgifven i trogen öfverensstämmelse med en efterlämnad föreskrift af författaren själf. Boken innehåller: 1895 års herdabref till Skara stifts prästerskap, föredraget vid prästmötet i Skara 1896 »om sambandet mellan kyrkan i närvarande tid och kyrkan i gångna och kommande tider», predikan vid öppnandet af 1898 års kyrkomöte, »några tidsbetraktelser om evangelisk bekännelse och svensk kyrka», föredrag vid prästmötet i Skara 1902, samt slutligen yttrandet i konfirmationsfrågan vid kyrkomötet 1903. Alla dessa uttalanden i kyrkliga frågor uppbäras af den gedigenhet, kärlek och kraft, som i så rikt mått utmärkte den hänsofne stiftsherden. Skulle vi till Kyrkohistorisk Årsskrifts läsares intresse och behjärtande särskildt anbefalla en eller annan af de i samlingen ingående delarne, så torde i första rummet böra tänkas på de båda prästmötesföredragen och det ypperliga uttalandet i konfirmationsfrågan. På ett synnerligen vinnande sätt framträder icke minst i det första prästmötestalet den ädle författarens ovanliga historiska sinne och blick samt hans djupa kärlek till kyrka och fosterland. »Med tusende trådar — säger förf:n här — äro vi samman-

vuxne med det förflutna. Herren har så velat det. Det är en verklighet, som icke kan bestridas. Under Herrens ledning genom många strider, äfven genom många lidanden hafva de vunnits och bevarats och förkofrats de dyrbara andliga skatter, kyrkan i dag eger. Sekten förbiser detta i öfverskattande af sin egen betydelse. Men vi, mine bröder, kyrkans tjänare, vi skola se djupare, vi skola känna sambandet med det förflutna såsom vore det närvarande, vi skola lära af det upplefda, det genomkämpade, vi skola uppfordras och stärkas och tröstas af medvetandet om, att, trots alla denna tidens gensägelser, trots alla brister och skröpligheter, det dock är i Pingstdagens kyrka vi tjäna, att Herren är när med sin Ande och sin kraft, densamme i går och i dag och desslikes i evighet.»

Äfven skoltalens samlande och utgifvande måste hälsas med tillfredsställelse. Såsom i förordet framhålles, vill man i våra dagar underskatta betydelsen af skolans förbindelse med kyrkan. Förvisso bära dessa tal ett ojäfaktigt vittnesbörd därom, att »de inflytelser icke äro att förakta, som kyrkans män sättas i tillfälle att bland läroverkens bildade ungdom utöfva».

»Ord till ungdomen — säger med rätta utgifvaren — talas i våra dagar från många håll. Men långt ifrån alltid äro orden ägnade att i de unges hjärtan utså frön till själfständigt, manligt tanke- och handlingslif af rätta halten. De maningsord *till* studerande ungdom eller de uttalanden *om* vår tids ungdom och om arbetet för dess bildning, som af framlidne biskopen Keijser i hans egenskap af eforus blifvit fällda, voro af en tillräckligt varaktig och allmängiltig innebörd för att ålägga efterlefvande plikten af deras offentliggörande, där de antingen blifvit nedskrifna eller bevarats såsom af talaren godkända referat af det, som ex tempore framförts. Dessa tal behöfva intet anbefallande. De anbefalla sig själfva åt enhvar, som tror på det ädla hos ungdomen och som tillika tror på de af Guds oförgängliga ord angifna vägarna för utvecklingen af ädel ansats hos de unga. Den hädangångne biskopens hjärta klappade intill döden varmt för Sveriges ungdom, och hans förhoppning för fäderneslandets framtid var väsentligen vid densamma fäst.»

Det vore nu frestande att med utdrag från de offentliggjorda talen bestyrka sanningen af dessa ord, men svårigheten ligger ej i bristen utan i rikedomen på citat, som man skulle vilja taga med. Hällre än att välja bland det myckna goda, som här bjudes, må vi därför öfverlämna de tänkvärda föredragen i deras helhet till särskildt ungdomens och uppfostrares stilla och allvarliga eftertanke. Ett litet utdrag kunna vi dock ej underlåta att till sist liksom till prof meddela. Det är hämtadt ur ett invigningstal, där talaren kraftigt häfdar det *uppfostrande* momentet i skolans verksamhet och därvid utan underskattande af andra ämnen särskildt framhåller betydelsen för våra läroverk af religionsundervisningen, undervisningen i det egna modersmålet samt historieundervisningen. »Det är dock — säger talaren — aldrig nog att i svetteduken bevara det anförtrodda pundet, det måste göras fruktbärande. Det är icke nog att behålla de ofvannämnda viktiga skolämnena på undervisningsschemat. De måste göras ännu mera fruktbärande för vår ungdom och vårt folk genom att under ökad uppmärksamhet på deras bildande och uppfostrande kraft erkännas såsom våra allmänna läroverks viktigaste ämnen.» Hvad särskildt angår undervisningen i historia yttrar talaren följande: »Äfven dennas betydelse i våra skolor ville vi med varm öfvertygelse söka häfda. Det lider intet tvifvel, att ett ord i sådan riktning är på sin plats. Det är nämligen så mycket, som i våra dagar vittnar om att historiskt sinne och historisk blick så allt för ofta saknas till skada för vårt folks utveckling och till djup skada för den enskildes utbildning och förmåga att rätt urskilja och rätt bedöma företeelser och förhållanden. Att förtrogenhet med gångna tiders sträfvanden och förhållanden, förtrogenhet med mänsklighetens utveckling, kännedom om folkens och enskildes upplefvade erfarenheter måste äga en i högsta grad bildande och utvecklande kraft, borde icke behöfva sägas. Man kan med afseende på folken erinra om hvad historiskt sinne varit för det kulturfolk, som framom alla andra folk kan berömma sig af sådant historiskt sinne och man kan i afseende på den enskilde närhelst ur lifvet gripa vittnesbörd om betydelsen af upplefvad erfarenhets mognade vishet. För en nations *bildning och utveckling,*

liksom för den enskildes bildning och utveckling måste det ämne, som nu är i fråga, äga ett mycket stort värde, hvilket tyvärr i våra dagar af mången medvetet eller omedvetet underskattas. Den historiska sanningen får icke vare sig genom den fria fantasiens foster eller på annat sätt bringas i misskredit, om det ock gäller äfven om den historiska sanningen, att den måste i mycket alltfort sökas.

Vårt svenska folks förflutna lif, skulle det icke hafva mycket att säga oss och vår ungdom? Skulle vi icke, för att blott påminna om några vår historias lärdomar, kunna däraf se, hvad ödmjuk förtröstan på Gud, hvad endräkt i fara, hvad uthållighet i nöd förmå uträtta. Vi kunde lära oss att aldrig misströsta, att byta klagan ut mot lifskraftig handling, lära oss att tro på vår framtid, om vi göra vår plikt. Så har den historiska undervisningen ej blott en för tanken bildande utan ock en för lifvet uppfostrande betydelse.»

H. Ldm.

Die Kultur der Gegenwart, ihre Entwicklung und ihre Ziele. Herausgegeben von Paul Hinneberg. Teil I, Abt. 4: *Die christliche Religion,* B. G. Teubner, Berlin och Leipzig 1906, 752 s., hft. 16 Mark, inb. 18 M.

»Die Kultur der Gegenwart» är onekligen ett stort anlagdt företag. Det afser att lämna en systematiskt ordnad, för den stora allmänheten läsbar och dock på den gedignaste vetenskaplighet bygd framställning af alla områden af mänskligt tänkande och skapande, religion och vetenskap, konst och teknik, stat och samfund, rättsväsen och förvaltning, handel och jordbruk. Syftet är sålunda att öfvervinna det encyklopediska stadiet och i en sammanhängande, språkligt konstnärlig framställning gifva en totalbild af den mänskliga kulturen, dess historia, nuvarande ställning och framtidsmål. Arbetet kommer fullbordadt att omfatta mer än hundra band. Men så förstår ock det tyska förordet att framhäfva företagets storhet. Utgifvaren har som medarbetare förvärfvat så många lysande namn från alla områden af vetande och praxis, att det knappast

är möjligt, att ännu en gång något liknande kan komma till stånd inom något land eller någon tidsålder(!). Och förordet kulminerar i slutsatsen: »Die Bedeutung des Werkes wird hinreichend dadurch gekennzeichnet, dass Se. Majestät der Kaiser die Widmung desselben anzunehmen allergnädigst geruht hat.»

Efter ett sådant förord går man med en viss skepsis att ta del af det område inom verket, där man i någon mån kan pröfva, huru de storslagna löftena uppfyllas. En af de få redan fullständigt utgifna delarne utgör just »Die christliche Religion». Framställningen är uppdelad i tvänne hufvudpartier: I. Geschichte der christlichen Religion (mit Einleitung: die Israelitisch-jüdische Religion). II. Systematische christliche Theologie (mit Einleitung: Wesen der Religion und der Religionswissenschaft). Det må då genast erkännas, att utgifvaren verkligen lyckats förvärfva några af Tysklands mest betydande teologer för sitt verk, att arbetet är rikt på idéer och uppslag, att det på några punkter lämnar glänsande bidrag till kännedomen om kyrkans historia och de problem, hvarmed den nutida teologien arbetar, och att krafvet på yttre konstnärlighet i framställningen genomgående tillgodosetts. Härtill kommer som en speciell förtjänst de litteraturförteckningar, hvilka afsluta hvarje författares framställning, och hvilka utan onödig vidlyftighet gifva en god handledning till öfverskådande af det moderna tyska teologiska arbetet. Men det flyktigaste ögnande i verket visar ock på tvänne genomgående brister, hvilka äro oundvikliga i ett företag af denna art. Den ena gäller innehållet. För icke teologiskt bildade är framställningen troligen i mycket onjutbar; den förutsätter och måste till följd af det knappt tillmätta utrymmet förutsätta allt för mycket såsom redan bekant; uppgiften kan enligt sakens natur endast blifva den att skissera grunddragen i utvecklingsgången; och för den, som icke eger någon föregående detaljkunskap, hänger hela teckningen i luften. Den lämpar sig icke ens som begynnande studium för teologie studerande. Å andra sidan medför den pinsamma begränsningen i omfång, att författarne icke kunnat i frihet och fyllighet utveckla sina ofta nya och värde-

fulla synpunkter; det hela har fått en bismak af sammanträngt referat, af ett skummande på ytan.

Den andra, likaledes oundvikliga bristen gäller valet af medarbetare. I det teologiska arbetet, där så principiellt motsatta åskådningar brytas, kunna en enda förhärskande riktnings representanter, om än aldrig så framstående, dock icke gifva en allsidig bild af kristendomens historia och nuvarade tankelif; och allra mest gäller detta, när det knappt tillmätta utrymmet icke medgifver refererandet af motsatta meningar ens på de viktigaste punkter. För den protestantiska teologiens vidkommande har redaktionen af naturliga skäl måst söka en något så när samstämmande uppfattning hos de olika författarne; och den vetenskapliga ställningen i Tyskland för närvarande har nästan med nödvändighet kommit den s. k. nyprotestantiska teologien att prædominera i arbetet. Härigenom har onekligen synnerligen betydande krafter kunnat vinnas för arbetet (sådana teologiens stormän som Zahn, Hauck och Kähler saknas dock); å andra sidan har på så vis hela arbetet fått en färg, som för den med kristendomen blott ytligt bekante kan verka mycket missvisande och förytligande. Det bör dock genast betonas, att vid valet inom den moderna tyska teologvärlden den största möjliga moderation iakttagits, till afgjord fördel för arbetet; män sådana som Tröltsch och Herrman vilja själfva säkerligen icke nämnas på samma linie som Adolf Harnack; och yttersta gränsen för moderation torde betecknas af namnet Reinhold Seeberg.

Dessa allmänna anmärkningar återkomma, då vi kasta en blick på de enskilda delarne. J. Wellhausen behandlar i »Israelitisch-Jüdische Religion» Israels historia och den judiska fromheten (på 38 sidor). Att Wellhausen är Europas främste forskare på detta område, torde numera vara obestridt; hans egendomliga kärnspråk och genomträngande skarpsyn förneka sig ej heller här i framställningen, fast rumbegränsningen tydligen lagt band på hans ande; i det hela kan framställningen anses vara ett ytterligt sammanträngt referat af hans »Prolegomena zur Geschichte Israels» (1878) och »Israelitische und Jüdische Geschichte» (5 uppl. 1904). Här har skummandet på ytan med nödvändighet medfört ett försvagande. Att ingå

på ett sakligt referat ligger utanför uppgiften för en recention i Kyrkohistoria Årsskrift.

A. Jülicher har skrifvit »Die Religion Jesu und die Anfänge des Christentums bis zum Nicænum.» Uppgiften är en af de svåraste och afser också att utgöra en hufvudpunkt i hela arbetet. Sträfvan att göra Jesus' lära och verk bekanta bland en bildad allmänhet är väl motiverad, ty på denna punkt är allmänheten numera oftast sorgligt obildad. Och skall framställningen gifvas från den teologiska åskådning, som Jülicher representerar, så torde i Tyskland icke ha funnits en lämpligare än han. Hans genialitet, lärdom och klarhet äro äfven i Sverige bekanta framför allt genom »Die Gleichnissreden Jesu» och »Einleitung in des Neue Testament» (6 uppl. 1906 nyss utkommen, afdelningen »Geschichte des N. T. Kanons» af vikt för allt kyrkohistoriskt studium öfver kristendomens första årh.) Säkerligen torde Jülichers »Jesus, Paulus und das apostolische Zeitalter» vara den bäste populära och dock af djup både religiositet och vetenskapligt allvar burna framställning, som för närvarande kan erhållas från detta håll. Den otillfredsställdhet, hvarmed man dock slutar studiet af denna i så mycket gifvande och djupgående teckning, beror ej af brist i författarens framställningskonst utan af själfva den teologiska ståndpunkten, hvilken trots ett ärligt försök till objektiv historisk teckning dock genomskimrar det hela, (t. ex. i afskaffandet af Jesu historiska uppståndelse, uppfattningen af Paulus' förhållande till Jesus och ohistoriskheten i Johannes' Jesusbild.) Att skärskåda denna ståndpunkt kräfde ett ingående och allvarsamt arbete, utan schablonmessiga domar och lättfunna interjektioner; en kortfattad recension i Kyrkohistorisk Årsskrift är ej platsen härför. Ur kyrkohistoriografisk synpunkt må här blott anmärkas, att alla tyska försök att insätta Jesus i början af de kyrkohistoriska handböckerna medelst en kort fixering af hans lära och betydelse måste blifva mycket torftiga och onödiga. Jesus är kristendomens och kyrkans utgångspunkt; men teckningen af honom ligger på ett annat plan än kyrkohistorieskrifningens.

Jülicher som kyrkohistoriker är för anmälaren en ny bekantskap och en intressant sådan. (Jülichers professur i

Marburg omfattar Nya testamentets exegetik och kyrkohistoria.) I hans framställning af kyrkans inre historia till Nicænum finnes väl ej så många för honom nya forskningsrön eller synpunkter; men den rikedom af sådana, hvilka de senaste årens ingående arbete framför allt just rörande denna tid brakt i dagen, ha hos Jülicher sofrats och sammansmälts till en tämligen öfverskådlig totalbild. Tidrymden, som behandlas, är ock jämförelsevis kort och enhetlig, hvadan teckningen kunnat blifva fylligare och mera sammanhängande än i flertalet andra bidrag. Ett referat af den koncentrerade framställningen är naturligtvis omöjlig. Blott några lösryckta detaljer må som exempel anföras. I fråga om de kristna församlingarnas första uppkomst har Jülicher tydligen accepterat framställningen i v. Dobschütz' lilla geniala arbete: »Probleme des Apostolichen Zeitalters» (Leipzig 1904). Endast i fråga om de första ämbetena lämnar han den af D. modifierade Hatch-Harnackska teorien om en ursprunglig skillnad mellan presbyterer å ena sidan, biskopar och diakoner å den andra, samt häfdar presbyterernas och biskoparnes ursprungliga identitet. Den urkristna fromheten omkr. år 140 vill han (tydligen också under påverkan af v. Dobschütz: Die urchristlichen Gemeinden, Leipzig 1902) skatta högre än tidens litterära kvarlåtenskap (framför allt Hermas och Didache) synes ge vid handen; det var ett växande, ej ett sjunkande från den apostoliska tiden. Ombildningen från urkristendomens entusiasm och andliga frihet till den katolska kyrkans bundenhet vid ämbete och trosnormer sker enligt Jülicher liksom enligt alla nyare författare under kyrkans försvar mot gnosticismen; hans teckning af gnosticismen och dess betydelse för kyrkan äfven efter den första stridens slut bringar, så vidt jag kan se, verkligt nya fakta och geniala kombinationer, och torde vara det bästa partiet i hans framställning. Därmed sammanhänger ock, att Origenes' verk och betydelse vinner ökad pointering. Den teologiska ståndpunkten skymtar fram i Jülichers beteckning af hela utvecklingen som »die Verkirchlichung des Christentums». Den möter ock i hans värdesättning af striden mellan Novatianus och Cyprianus om affällingar och botinstitut; »med Cyprian är affallet från evangelium fullbordadt, om ock bona fide». Man jämföre härmed Köpen-

hamn-professorn V. Ammundsens slutomdöme i hans professorsspecimen öfver Novatianus (Köpenhamn 1901): Cyprian fann det pinsamma spörsmålets lösning väsentligen i återgång till rent evangeliska principer i motsats mot den äldsta kyrkans rigorism; »hvad som ser ut som ett förvärldsligande af kyrkan, är icke alltid ett sådant i djupaste mening». — Jülicher betonar öfverallt skarpt, kanske ensidigare än förgångsmannen Harnack, de hellenistiska världsliga elementens inträngande i kyrkan; men hans total omdöme om den kristna religiositeten i förnicænsk tid måste dock utfalla gynnsamt: ännu var den äkta kristendomen tongifvande; den förnicænska kyrkans moderskap behöfver ingen af de nu förefintliga kyrkorna söka förneka. Härvid framträder i Jülichers slutord på ett fullkomligt programmessigt sätt den religiöst-historiska uppfattning, som präglar hela hans riktning: den förnicænska tiden har, om än på bristfälligt sätt, bevarat Evangelii skatter, »närmast för den tidsålder, som fann vägen tillbaka från Nicænum till Johannes och Paulus; men äfven för en därpå följande tidsälder, som ännu är i vardande, men som just ur dessa skatter skall hämta kraft och frimodighet att taga äfven det sista steget och därmed fullborda kretsloppet: steget från Paulus tillbaka till Jesu religion.»

Paralell med Jülichers kyrkohistoriska del löper Adolf Harnacks »Kirche und Staat bis zur Gründung der Staatskirche». Det är den yttre sidan af kyrkans äldsta historia, som den berömde historikern fått på sin lott att teckna. Beträffande kyrkans uppkomst afviker Harnack från Jülicher, i det att han fasthåller Hatchs teori i den af honom gjorda utbildningen. Men han går raskt därifrån in på sitt egentliga ämne. Under den urkristna tiden karakteriseras kyrkans förhållande till både stat och kultur af »complexio oppositorum». I Rom var satans tron upprättad; men det romerska riket hade ock ett gudomligt uppdrag; staten regeras af den onda andevärlden, men »hvar och en vare öfverheten underdånig». Filosofien var förförerskan från Kristus; men filosofien var ock Guds andes uppenbarelse till kunskap, o. s. v. Denna complexio oppositorum fortsätter genom hela den gammalkatolska kyrkans tid; men den ordnas och modifieras mer och

mer af tvänne stora utvecklingslinjer. Den ena är kyrkans ständigt fortgående närmande till staten och dess lif, på alla områden, i fråga om författning, lära och litteratur, kult och fromhet, framför allt i bedömandet af staten (man jämföre Johannes med Origenes, eller Ignatius af Antiochia o. 110 med Paulus af Antiochia o. 270). Den andra linjen är statens fortgående utveckling i riktning mot kyrkan, genom denationaliseringen, synkretismen, religionspolitiken och rättsutvecklingen; förföljelserna äro blott tillfälliga afbrott i det kontinuerliga närmandet till kyrkan. Åt dessa bägge utvecklingslinjer och de i dem ingående momenten egnar Harnack nästan hela framställningen. Vid Konstantins framträdande hade närmandet från båda hållen fortskridit så långt, att kristendomens förvandling till romerska rikets kyrka och rikets förvandling till en kristen stat äfven utan Konstantin blott varit en tidsfråga Denna slutliga omgestaltning, statskyrkans bildande 306—395, tecknas helt kort i afslutningen. Den, som haft tillfälle att taga del af rikedomen i Harnacks »Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten», särskildt dess nya utvidgade upplaga af 1906, kan icke gerna undgå att känna en viss torftighet möta i här omnämda bidrag. Den ovanligt lättlästa, stundom nästan schematiserande framställningskonsten förnekar sig visserligen icke. Men afvigsidorna af hela samlingsverkets läggning framträda nästan bjärtast i Harnacks bidrag; han har icke kunnat blifva sig själf. Här har ju också ej blott omfångets utan äfven ämnets begränsning verkat klafbindande. Och totalbilden af kyrkans äldsta genuint enhetliga utveckling har icke vunnit på, att teckningen rifvits i tu på två händer.

Kanske det största nöjet har anmälaren haft af Nathanael Bonwetsch's »Griechisch-orthodoxes Christentum und Kirche». Delvis beror väl detta däraf, att den grekiska kyrkans historia är så totalt försummad i de vanliga kyrkohistoriska framställningarna, att äfven den kortaste sammanhängande öfversikt kan bringa ökad kunskap och blifva till nytta. Den bästa hjälpkälla, som hittills varit lättåtkomlig, är Loofs' Symbolik I (1902), som naturligen i hufvudsak är begränsad till sin speciella uppgift. Men icke blott ämnet gör Bonwetsch's bi-

drag intressant; hans framställningskonst är mästerlig utan att briljera med bländande hugskott. På 20 sidor har han förstått att med korta pregnanta satser klargöra grunddragen och utvecklingsgången i den grekiska religiositeten. Med detta bidrag har han ytterligare stärkt det anseende, som bl. a. hans gedigna artiklar i Haucks Realencyklopädie förvärfvat honom, och ryckt upp i ledet bland Tysklands mest framskjutna kyrkohistorici. Ett par lösryckta detaljer må påpekas. De inkrånglade kristologiska striderna under 400-talet ha vunnit en klar belysning därigenom, att som centrum framträder de alexandrinska biskoparnes sträfvan efter primat i Orienten, under kamp mot den paralella primat-utvecklingen i Rom. Behofvet af munkarnes hjälp i denna motsättning har fört till den origenistiska striden och Origenes' fördömande, o. s. v.; trådarne hänga alla samman. Konciliet i Chalcedon gjorde slut på Alexandrias primat och tryggade statens auktoritet öfver kyrkan i östern; men dess dogmatiska formel gaf ej ett ostympadt uttryck åt Orientens kristna frälsningsmedvetande. De centrifugala krafterna i riket funno genom Chalcedonense religiös mark under fötterna; österns splittring och barbarisering begynte.

Tyngdpunkten har Bonwetsch, liksom alla de historiska bidragen, förlagt till klargörandet af *religiositetens* historia. (Häri ligger, hvad innehållet beträffar, den största styrkan i »Die christliche Religion».) Den grekiska kristendomens grundtanke är, att Guds människoblifvande, föreningen af vår natur med den gudomliga i Logos, fört oss till den fulla gudskunskapen och upphöjt oss till oförgänglighet. Den kristnes närvarande goda är alltså den rätta kunskapen om Gud och försoningens hemlighet. Den egentliga fulla delaktigheten af frälsningen tillhör lifvet efter döden; men redan här i lifvet kan denna frälsningsdelaktighet på ett begynnande vis nås i kultens mysterier och i munkens öfverjordiska lif. Den grekiska religiositeten är kult- och munkreligiositet. Så förklaras både det starka dogmatiska intresse, som präglade den grekiska kyrkans äldre tid, och det faktum, att detta intresse sedan helt uppslukats af det kultiska. Betecknande är, huru kortfattadt t. ex. ärkebiskop Symeon af Thessalonika (1410–1429)

behandlar troslärorna, och huru ingående han behandlar de kyrkliga mysterierna under symbolisk uttydning af alla ceremonier. Denna ökade värdering af kulten, och därmed öfvergången från de dogmatiska striderna, fann sitt uttryck i bildstriden redan på 700-talet. Däraf förklaras, att kampen för bilderna verklig enkunde gälla religiösa lifsvärden, och att den kunde frambringa den grekiska världens kanske kraftigaste religiösa personlighet, abboten Theodor från klostret Studion. Med Photius 867 var utvecklingen fullbordad; i den 883 fullständigt afslutade Nomokanon (kyrkliga lagar och kejserliga edikt rörande kyrkan) är för alltid fixeradt, hvad som enligt grekisk åskådning är kristendom. Här kan anmälaren dock ej undertrycka den förmodan, att Photius' betydelse öfverskattats, hvaremot Michel Cerularius' gärning på 1050-talet trädt för mycket i skuggan. Den som läst L. Brehiers: Le Schisme Oriental du XI:e siècle (Paris 1899; ej omnämd i Bonwetschs litteraturförteckning), kan säkerligen ej undgå att finna bevisen öfvertygande för, att den definitiva utgestaltningen af grekiska kyrkan liksom den definitiva brytningen med Rom är Cerularius' verk och icke i samma grad Photius'. Det 4:de korståget och det latinska kejsardömets upprättande 1204 satte inseglet på brytningen. Konstantinopels fall 1453 var ett svårt slag för den byzantinska tron. Men därigenom erhöll kyrkan ock en förut oanad självständighet och det ingalunda blott i kyrkligt afseende; patriarkerna fingo äfven borgerlig jurisdiktion öfver de kristna. Ännu 1798 kunde patriarken i Konstantinopel förklara, att Försynen till kyrkans bästa satt osmanerna i stället för de grekiska kejsarne. Med midten af 18:de årh., särskildt genom Eugenius Bulgaris, började den västerländska upplysningen finna väg in i den grekiska kyrkan. — Men anmälan har blifvit för lång; jag nödgas förbigå Bonwetschs teckning af omdaningen inom den grekiska världen under 1800-talet såväl som af de märkeliga munkkolonierna på Athosberget och deras betydelse för hela Orientens kristna lif. Med ett särskildt kapitel om den grekisk-ortodoxa kristendomen i Ryssland slutar Bonwetsch sin allt igenom intressanta framställning. (Man använde som komplettering hans artikel »Russland» i Haucks realencyklopedi, det nyss

utkomna 17:de bandet. Som ett litet exempel på, huru misstag kunna insmyga sig äfven hos grundliga och lärda tyskar, särskildt när det gäller Norden, må påpekas, att B. i ofvannämda art. på tal om de nuvarande religiösa förhållandena i Finland omtalar, att tvänne teologiska riktningar stå mot hvarandra, det ena under ledning af biskop Johanson, det andra af biskop Robert; sid. 260, r. 58 f.; det skall naturligen vara ärkebiskop Johansson och biskop Råbergh.)

Redogörelsen för öfriga kyrkohistoriska bidrag i »Die christliche Religion» måste blifva kortfattad. Karl Müllers »Christentum und Kirche Westeuropas im Mittelalter» lockar ej heller till mycket ordande. Det är ett korrekt och ytterst sammanträngdt referat af motsvarande del i hans »Kirchengeschichte», hvarför jag refererar till anmälan af detta arbete i Kyrkohistorisk Årsskrift IV. Olikheten är egentligen den, att mellan Müllers Kirchengeschichte och hans här lämnade bidrag ligger hela Haucks: »Kirchengeschichte Deutschlands» med dess epokgörande nya synpunkter och resultat, hvilka naturligen måst inarbetas. Så har ock 4:de kapitlet i Müllers framställning: »die Entstehung der mittelalterichen Theokratie» blifvit det kraftigast skrifna. Angående den historiska utvecklingens grunddrag hänvisas till förestående anmälan af Haucks: »Der Gedanke der päpstlichen Weltherrschaft». Müller afviker från Hauck däruti, att han starkare betonar det nya och epokgörande hos Gregorius VII. »Hans regering har förändrat den medeltida världens utseende och skapat det universala och politiska påfvedömet, som ända till våra dagar icke ändrat sitt väsen. — — — Det är den väldigaste revolution, som någonsin försökts i fråga om både makt- och egendomsbesittning». I fråga om munkväsendets utveckling påpekar Müller, huru de olika munkordnarnes organisation etc. afspeglade det ekonomiska kulturlifvet på den tid, då de uppstodo. Benediktinerväsendet motsvarade de väldiga landtegendomarnas och bondekulturens tid; den första egentliga internationella munkorden, cistercienserna motsvarade kolonisationstiden, tiggarordnarne slutligen städernas uppkomst och öfvergången till handelskulturen. Särskildt må framhäfvas sista kapitlet: »Die Ausgänge des Mittelalters»; på detta område

har ju ock Müllers kyrkohistoria nått högst. Eljest kan som totalomdöme om här refererade bidrag sägas, att det verkar tämligen urvattnadt och icke ger någon öfverskådlig bild öfver medeltidens kyrkliga utveckling. Det vanliga kyrkohistoriska särskiljandet i olika linjer: yttre utbredning, munkväsende, dogma och teologi, kult och fromhet etc., hvilka behandlas hvar för sig för hela tidrymden, visar här sin förmåga att sönderrifva det inre sammanhang mellan dessa olika grenar, hvilket bör vara kyrkohistorikerns sträfvan att få fram.

Det katolska Tysklands nu lefvande främste kyrkohistoriker Franz Xaver Funk har skrifvit »Katholisches Christentum und Kirche Westeuropas in der Neuzeit». Första afdelningen: »Von der Kirchenspaltung bis zur französischen Revolution» är rent ut sagdt tarflig, tämligen fri från synpunker, men rätt späckad med årtal. Det är samma fenomen, som möter i författarens »Lehrbuch des Kirchengeschichte», det katolska Tysklands mest spridda kyrkohistoriska lärobok (jag har användt 4:e uppl. Paderborn 1902); gamla tiden och framför allt medeltiden äro där vida rikare och djärfvare tecknade än nyare tiden, som ock fått nöja sig med 174 sidor mot de förras 414. Funks här behandlade bidrag är i det hela ett torrt referat af den icke synnerligen saftiga läroboken. Men det bjuder dock på verkligt värdefullt i den fylligare teckningen af 19:de årh. Hufvudintresset i framställningen knyter sig nämligen afgjordt till andra afdelningen: »Von der französichen Revolution bis zur Gegenwart». Den katolska kyrkans förvandling under denna tid består dels i förlusten af en stor del af hennes förra ägodelar och rättsprivilegier, dels i en därmed sammanhängande vidtgående omgestaltning af hennes disciplin och yttre rättsordning, hvarigenom ny kraft gifvits henne. Tyngdpunkten i den katolska kyrkan har enligt Funk allt mera flyttats till Tyskland, hvars katoliker förut af kyrkan betraktats med ett visst misstroende. Författarens slutord uttala förhoppningen, att de olika konfessionerna skola bevara, hvad de tro sig ega af sanning och rätt, och mer och mer lära att under ömsesidig ädel täflan lefva i frid med hvarandra. Denna den lärde katolske forskarens önskan står dock i dålig samklang med den romerska stolens åtgöranden gent emot

protestanterna in i våra dagar. Det 19:de århundradets kyrkohistoria har sin särskilda betydelse för oss; Funks bidrag till kännedomen därom är värdt att taga reda på, äfven om man öfverallt tycker sig märka en af tvångsband kufvad forskarandes tal.

Ernst Troeltsch: »Protestantisches Christentum und Kirche i der Neuzeit» är både till innehåll och omfång hela verkets mest betydande bidrag. Då af öfriga författare ingen öfverskridit 50 sidor (Jülichers bägge delar tillsammans 84 s.), har Troeltsch öfverskridit 200. Hans mästerliga förmåga af historiska öfverblickar har förut manifesterat sig i hans bidrag »Religionsphilosophie» i den af Windelband redigerade stora fästskriften till Kuno Vischer (1902) liksom i hans stora artiklar i Haucks Realencyklopädie (Aufklärung, Deismus, Idealismus, Moralisten). Uppgiften att teckna protestantismens eller rättare den protestantiska idéns utveckling i dess stora drag har i särskild grad passat för hans begåfning. Resultatet är ock allt för betydande för att här referatvis instufvas. Troeltsch' bidrag kräfver en egen ingående behandling. Därtill saknar anmälaren nu tid; för att då icke träda i vägen för någon annan afbryter jag helt.

Beträffande den andra hufvudafdelningen i verket: »Systematische christliche Theologie», må blott författarne och deras bidrag omnämnas. E. Troeltsch inleder här med »Wesen der Religion und der Religionswissenschaft», J. Pohle har skrifvit »Christlich-katholische Dogmatik», J. Mausbach »Christlich-katolsiche Ethik» och Cornelius Krieg »Christlich-katholische Praktische Theologie». De protestantiska bidragen äro lämnade af W. Herrman (Christlich-protestantische Dogmatik), R. Seeberg (Etiken) och W. Faber (Praktiska teologien), hvarpå H. J. Holtzmann afslutar hela arbetet med »Die Zukunftaufgaben der Religion und der Religionswissenschaft». Äfven dessa den systematiska delens bidrag innehålla åtskilligt af kyrkohistoriskt intresse; men deras granskning tillhör ej närmast Kyrkohistorisk Årsskrift och ligger för öfrigt utanför anmälarens kompetens. Af allt att döma synes det viktigaste bidraget vara W. Herrmans öfversikt öfver dogmatikens historia och nuvarande uppgifter.

liksom Herrman ju intar en säregen och (bredvid Kähler) en i viss mån ledande ställning inom den nyaste protestantiska dogmatiken och etiken. Hvarthän han syftar, skymtar fram i hans här omnämda bidrags karaktäristiska slutord: »slutligen skall dock inom reformationens kyrkor väckas den halft inslumrade insikten, om, att religionen är det inre lifvets sanning (»Wahrhaftigkeit des inneren Lebens»), och att den kristna religionen alltid växer upp ur det, som en människa själf upplefver som Jesu persons verklighet. Äfven den nu rådande skymningen skall en gång blifva dag, och då skall den positiva dogmatiken tillsammans med den liberala kastas i samma graf.» *Hj. H—t.*

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen:

Publikationer år 1900:

I: 1. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, första årg. Upps. 1900. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. SCHÜCK, Svenska Parisersstudier under medeltiden. H. LUNDSTRÖM, Hvilka äro våra äldsta domkapitel? H. W. TOTTIE, En lifsbild från de sista decennierna af vår storhetstid. Ur biskop Svedbergs själfbiografi. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1621—1656. H. LUNDSTRÖM, Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. H. LEVIN, Om våra regala gäll. H. LUNDSTRÖM, Till frågan om den s. k. *successio apostolica* inom svenska kyrkan. — Ett bref från Zinzendorf till »vänner» i Malmö.

II: 1. Biskop J. Rudbeckius' kyrkio-stadgar för Wästerås stift, utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Upps. 1900. Pris i bokh. 1 kr.

III: 1. Olof Wallquists själfbiografiska anteckningar, utgifna af JOSEF HELANDER. Upps. 1900. Pris i bokh. 50 öre.

Publikationer år 1901:

I: 2. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, andra årg. Upps. 1901. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: T. HÖJER, Bidrag till Birgittinerordens historia. C. ANNERSTEDT, Ett akademiskt gräl på 1600-talet. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1656—1710. O. AHNFELT, En af forskningen hittills okänd källa till Swebilii katekes. H. LEVIN, Om våra regala gäll. (Afslutn.) B. ALSTERMARK, Svärmiska separatister inom Västerås stift under senare hälften af 1700-talet. H. LUNDSTRÖM, Anmärkningar och tillägg till C. A. Cornelius' Handbok i svenska kyrkans historia m. m. K. HULT, Från kyrkobokskrifningens barndom. H. LUNDSTRÖM, Bidrag till prästedens historia i Sverige. C. M. KJELLBERG, S:t Erikslegendens författare och en autograf af honom. H. LUNDSTRÖM, Grundades verkligen det första klostret på Nil-ön Tabennæ?

III: 2. Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne i urval utgifna af J. HELANDER. Upps. 1901. Pris i bokh. kr. 3,50.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM, (1:sta häftet). Upps. 1901. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1902:

I: 3. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* tredje årg. Upps. 1902 Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. LUNDSTRÖM, Karl XII—Messias, en i utlandet omkring år 1718 omfattad trossats. Ett nytt bidrag till de kiliastiska rörelsernas historia. H. SCHÜCK, Svenska pariserstudier under medeltiden (Forts. fr. årg. I). S. AMBROSIANI, Studier öfver den svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets midt. H. FALK, S:t Olofs minne i Sverige. H. LUNDSTRÖM, Ur våra äldre prästmötens historia. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. E. HALLER, En tidsbild från början af 1700-talet. J. RUDBECK, Om tidpunkten för tillkomsten af biskop J. Rudbeckius' kyrkiostadgar. I. COLLIJN, Ett nyfunnet i Sverige tryckt aflatsbref från omkring år 1484.

II: 2. Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan, utg. af JAAKKO GUMMERUS. Upps. 1902. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM (2:dra häftet, sluth.). Upps. 1902. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1903:

I: 4. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* fjärde årg. Upps. 1903. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: N. JACOBSSON, Från en forskningsresa till Herrnhut. Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia. A. O. LINDFORS, Om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor (med planscher). E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724. N. FORSANDER, Några blad ur Augustana-Synodens historia. E. BERGMAN, Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734—1739. E. MEYER, En teologisk strid under frihetstiden. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia, II. Visby stift under Spegels ledning. H. LUNDSTRÖM, De tidigare svenska pietisternas läroåskådning enligt deras egen framställning. E. BERGELIN, Några religiösa dikter af en fången karolin. H. HULDT, Ur vatikanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. 1. Protest mot en disputations anordnande vid riksdagen i Västerås 1527. 2. En katolsk relation af Laurentius Andreæ's framställningar vid Örebrokonciliet 1529. K. SETTERWALL, Svensk kyrkohistorisk bibliografi. 1900—1902.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (1:sta häftet). Upps. 1903. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 2. Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan, utg. af ALGOT LINDBLOM. Upps. 1903. Pris i bokh. kr. 2,50.

Publikationer år 1904:

I: 5. *Kyrkohistorisk Årsskrift,* femte årg. Upps. 1904. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: J. A. EKLUND, Från en studieresa i Tyskland 1843—1844. Efter P. Genbergs dagboksanteckningar och bref. E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet. IV. Förföljelserna mot Grubb efter hans tillträde af kyrkoherdebefattningen i Umeå. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. II. Visby stift under Spegels ledning. (Forts. och afslutn.). A. HAHR, Magnus Gabriel de la Gardie och Varnhems klosterkyrka. E. HERLENIUS, »Predikare-Lena» eller »Hvita jungfrun». Ett bidrag till kännedomen om de andliga rörelserna inom Linköpings stift från 1800-talets början. H. LUNDSTRÖM, P. Melartopæus' herdabref till Åbo stifts prästerskap 1595. H. HULDT, Ur vatikanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. 3. Bref från Katarina Jagellonica till biskopen af Mondevi den 8 aug. 1575.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (2:dra häftet). Upps. 1904. Pris i bokh. 2 kr.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen distribueras af *P. A. Norstedt & Söner* i Stockholm.

Till redaktionen insända skrifter:

The Augustana Theological Quarterly, Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor, redigerad af Augustana Teologiska fakultet i samverkan med Synodens President. 7:de årg. 1905. Rock Island, Ill. U. S. A.

Bibelforskaren, tidskrift för skrifttolkning och praktisk kristendom, utgifven af ERIK STAVE. 22 årg. 1905. Pris 3 kr.

Prenumerationspriset är för 1906 års årg. 5 kr.

Bulletin, paraissant tous les deux mois, Études, Documents, Chronique littéraire. Utg. af Société de l'historie du Protestantisme Français. 54:de årg. Libr. Fischbacher. Paris.

Af denna intressanta tidskrift, som lämnar värdefulla inblickar i den franska protestantismens inre lif och hugenotternas hårda kamp för sin tro, utgifves numera årligen sex dubbelhäften. Prenumerationspris inom Frankrike 10 fr., för utlandet 12,50 fr. Prästmän utom Frankrike erhålla tidskriften till samma pris som infödde fransmän eller hvarje årg. för 10 fr.

Svenska Jerusalemsföreningens Tidskrift, utg. af K. Hofpredikanten J. NORRBY. 4:de årg. 1905.

Norsk Theologisk Tidskrift. 6:te årg. 1905. Pris pr årg. utom Norge kr. 6,60.

Teologisk Tidskrift (finsk, tvåspråkig). Utg. af G. G. ROSENQUIST m. fl. 10:de årg. Helsingfors 1905. Pris pr årg. 9 finska mark jämte postbefordringsafgift.

Teologisk Tidskrift (dansk) utg. af J. O. ANDERSEN m. fl. 5:te årg. Kphmn 1905. Pris pr årg. 8 kr.

Nordisk Universitets-Tidskrift, utg. af L. WÅHLIN. 5:te årg. Göteb. 1905. Pris 4 kr.

For Kirke og Kultur, utg. af C. BRUUN og TH. KLAVENESS. 12:te årg. Kristiania 1905.

Kirkehistoriske Samlinger, 5:te Række, utg. af Selskabet for Danmarks kirkehistorie ved H. F. Rørdam. Andets Binds. 2:dra och 3:dje H. 1905.

H. LUNDSTRÖM. Skisser och kritiker. En samling kyrkohistoriska uppsatser och föredrag. P. A. Norstedt & Söner. Sthlm 1903. Pris kr. 4,50.

S. AMBROSIANI. Medeltida kyrklig byggnadskonst i Sverige. A.-Bolaget Ljus. Stockh. 1904. Pris 1 kr.

Afsikten med detta instruktiva häftes utgifvande har varit att lämna en handledning åt dem, som vilja tillgodogöra sig det material för vår odlings historia, som vår kyrkoarkitektur bevarat. På detta område, där det primära samlandet är långt ifrån att vara afslutadt, är det gagn, den intresserade allmänheten kan lämna forskningen, ingalunda obetydligt. Häftet åtföljes därför af ett slags promemoria till användning och ifyllning vid beseende och beskrifning af kyrkor. Sådana uppgifter, hälst åtföljda af fotografier, mottagas med tacksamhet af såväl Kyrkohistoriska Föreningen som föreningen Urd i Uppsala.

Från Evangeliska Fosterlandsstiftelsens förlag.

N. P. MADSEN. Soluppgång. Öfvers. Sthlm 1905. Pris kr. 1,25.

H. FROSTERUS-SEGERSTRÅLE. Stugornas vän. Berättelser. Andra saml. Sthlm 1905. Pris 1 kr.

Frideborg, folkkalender för 1906 af B. Wadström. Sthlm 1905. Pris kr. 1,25.

M. LENK. Ängladräkten. Öfvers. Sthlm 1905. Pris kr. 0,50.

N. FRIES, I Kristi Fotspår. Öfvers. Sthlm 1905. Pris kr. 1,75.

I. GRANQUIST. Mot seger. Missionssånger. Sthlm 1905. Pris kr. 0,40.

M. ROOS. Glädjeblomster. Berättelser för de små. Sthlm 1905. Pris 1 kr.

M. Den gamla grunden. En berättelse om helgelselängtan. Sthlm 1905. Pris kr. 1,25.

N. WILSON-CARMICHAEL. Verklighetsbilder från Sydindien. Öfvers. af G. S. och L. F. Löwenhielm. Sthlm 1905. Pris kr. 1,75.

F. S. WEBSTER. Elia, en bönens man. Sthlm 1905. Pris kr. 0,75.

H. GRANE. Lille Hans. Sthlm 1905. Pris kr. 1,25.

Bibliotek för de unga: M. TITELIUS. I främmande land. Pris kr. 0,25. H. FAHRENKRUG. Nådevägar. Pris kr. 0,40.

MÄRTA LAGERFELT. En lifsbild från hafvet. Pris kr. 0,25.

E. LUSCOMBE. Mors godnatt till de små. Sthlm 1905. Pris kr. 0,50.

FR. HAMMARSTEN. Sådd på Guds åker. Predikningar. Nya text. Första årg. Häft. 8, 9, 10 à 50 öre.

——, Allt med honom. Sthlm 1905. Pris 10 öre.

E. BERSIER. I den första nattvardssalen. Sthlm 1905. Pris kr. 0,15.

L. LINDROTH. Ett rättfärdigare svenskt folk. Föredrag. Sthlm 1905. Pris kr. 0,15.

O. HOLMBERG. Stycken ur Davids Psalmer. Sthlm 1905. Pris 1 kr.

D. G. WARNECK, Prof. Bön för missionen. Öfvers. Sthlm 1905. Pris kr. 0,15.

G. S. LÖVENHIELM. Jag tror — hjälp min otro. Sthlm 1905. Pris kr. 0,15.

KARL HOUEN. Egoismen, människolifvets grundskada. Sthlm 1905. Pris kr. 0,75.

J. THULIN. Sjömansmissionens evangelium. Sthlm 1905. Pris kr. 0,30.

Drag ur Carl Johan Lindbergs lif upptecknade af honom själf. Sthlm 1905. Pris kr. 0,50.

H. v. R. Vid Jesu hand. Sthlm 1905. Pris kr. 1,25.

ALB. LUNDE. Predikningar. Sthlm 1905. 1—3 h. Pris pr häfte 50 öre.

